ARUCH COMPLETUM

sive

LEXICON

vocabula et res, quae in libris

TARGUMICIS, TALMUDICIS ET MIDRASCHICIS

continentur, explicans

auctore

Nathane filio Jechielis

saeculi XI Doctore celeberrimo, Praeside scholarum Talmudicarum Romae; cum appendice ad discendum utili per Benjaminum Mussafiam, medicum, philosophum, philologum et physicum ad contextum Aruchinum adjuncta.

Praelaudatum opus ex disciplinis contextus Aruchini Venetiis (anno 1531) editi et typis mandatorum optimi ita ex hujus cum editione princip. (ante 1480), nec non cum septem Aruchinis veteribus manuscriptis bono cum animo facta comparatione corrigit, explet, critice illustrat et edit

Dr. Alexander Kohut,

Rabbinus supremus Quinque-Ecclesiensis (Fünfkirchen).

Tomus primus

Auctoris, cui caes. scientiarum Academia Vindobonensis subvenit, impensis typis mandatum.

VIENNAE 1878.

Buchdruckerei von Georg Brög in Wien, IX., Maria Theresienstrasse 19.

(Unter der Leitung von P. Smolensky.)

ספר

ערוך השלם

הלא הוא ספר הערוך אשר בו נקבצו כעמיר גורנה כל המלות החמורות בתלמוד
ומדרשים ונסדרו עפ״י א״ב למען ירוץ הקורא בו

מאת

רבנו נתן בן רבנו יחיאל ז״ל

ראש מתיבתא דרומי.

ועליו ספר

מוסף הערוך

להרב החכם הבקי בחכמת הטבע והרפואה והבלשן הגדול רבי

בנימין מוספיא ז״ל.

מיוסד על דפוס ראשון של הערוך (כערך הרל״ז) ודפוס וויניציאה (הרצ״א) עם הוספות,
הגהות, הערות ותקונים על פי שבעה כתבי יד מהערוך עתיקי יומין ועם מעלות אחרות
רבות כאשר תחזינה עיני הקוראים.

אזנתיו וחקרתיו ודרשתיו

אנכי הצעיר

חנוך יהודה באא״מ הר״ר ישראל קאָהוט

רב ואב״ד בק״ק פינפקירכען והגליל יצ״ו.

חלק ראשון.

Mit Unterstützung des Autors durch die kaiserliche Akadamie der Wissenschaften in Wien.

ווינען תרל״ח.

בדפוס של געאָרג בראָג

(תחת המנהל פ. סמאָלענסקין.)

הקדמה

בנימין צעיר מלין לצד עליא ימלל

ושפתי רננות יהלל

ביום ברא אלקים אדם שם שמות בארץ ויקרא
אדם שמות לכל כשמות אשר קרא להם
אב"רם ויהי כל הארץ שפה אחת ודברים אחדים שפת לשון הקדש יאמר לה אשר פי ה' יקבנה קול שדי בדברו ויקרא שמים מעל והארץ היתה קול אלקים חיים וקדוש מדבר שמע גוי בהשמע דבר המלך ודתו בהגלותך מלכנו על הר סיני קול ענות הגב"ורה פנים אל פנים כאשר ידבר איש אל רעהו קל מין שמיא נפיל קול האופנים לעומתם ושיח סוד שרפי קדש קול בעל כנפים המלאך הדובר יגיד דבר אלקים בשמך לבן אנוש ותחשבהו. זאת היתה דברת בני אדם וכל שיח תבל ויושבי בה הן עם אחד ושפה אחת לכלם תרי קלי לא משתמעי טרם יהיה בארץ פלג כי בימיו בלל ה' שפת כל הארץ קול העם ברעה בנסעם מקדם שתו בשמים פיהם ולשונם תהלך בארץ נוסדו יחד על ה' נתנו עליו בקולם על כן שנאם בלע ה' פלג לשונם אז ידבר עם ועם כלשונו להיות כל איש סורר ומן היום ההוא והלאה בן סורר ומורה איננו שומע בקול אביו. אז יחלק העם לא נשאר רק היושב בארץ עבר הנהר שומר פיו ולשונו אל ירא בפלגות לשונות הגוים ומוצא שפתיו לא ישנה לישניה קמא לישניה בתרא חדא ולא פליגי. אחד היה אברהם וירש את הארץ לו נתנה ארשת שפת כנען למורשה ויתן אברהם את קול אשר לו ליצחק ויאמר יצחק אל יעקב הקול קול יעקב ודברי אשר שמתי בפיך לא ימושו מפיך ומפי זרעך קלא דלא פסיק לעדה שמשיחה בלשונו של אל. מצרים ירד עמי ולא שינו את לשונם היא העולה עם העלות הגולה אל הארץ אשר יצאה משם. בני ישראל יושבים על אדמתם אדמת קדש כעבד כאדוניו כשפחה כגברתה מגדולם ועד קטנם מכירים לדבר יהודית. בא הראשון מלך אשור והאחרון מלך בבל ויגל ישראל מעל אדמתו ובאו בה פריצים עם מאוסף מגוים מבבל ומכותה עמים רבים עמקי ולעגי שפה ובלי' אחרת ידברו ויתערבו זרע קדש בעמי הארצות וילמדו לשונם דבר מכל לשונות הגוים זה אומר בכה וזה אומר בכה ויצא עתק מפיהם וכל פה דובר נבלה בשפתיו ינכר. בשוב ה' את שיבת ציון ושבו בנים לגבולם כרשיון כרש מלך פרס עליהם הוציאו את הנדה לשון נכריה מן הקדש ושבה לאתננה שפת יתר אשר דברתי בימים קדמונים וקול התורה נשמע בארצנו. והנה שר יון בא ונתן כסאו פתח שערי ירושלים חלקו מחמאות פיו קל מליא רברבתא ממללא ויהי שמעו בכל הארץ ואמרתם ביום ההוא כשמעכם את הקול אנשי לשון מושלי העם הזה אשר בירושלם מה נמרצו אמרי יושר וכיוני' הגה נהג' והי' מטיף העם הזה לשון תורה לחוד ולשון יוני' לחוד ניב שפתים פי שנים. אחרי כן באו הרומיים נשיאים מקצה הארץ הלוקחים לשונם וינאמו נאם פימו דברו בגאות ויפתו בפיהם בני ציון היקרים לבטא בשפתים שיחה עמוקה פי זרות קול ברומה נשמע. על פי שלשה עדים יקום דבר בין איש ובין אחיו ובין גרו בשעריך ירושלים אחת דבר אלקים שתים זו שמעתי שפת יון לשון רומיה שיחות אשר לא כתורתך הן הנה היו לבני ישראל בדברי בלע למסר מעל בשפה ברורה נעימה קדושה. ויהי כי ארכו הימים וישכח ישראל את מקראי קדש אלה הדברים אשר נקבו בשמות ובילדי נכרים ישפיק די מחסורו אשר יחסר לו הנם כתובים על מדרש ספר סיפרא וסיפרי גם היום מגיד משנה משיב לך דברים הרבה לא מבני ישראל המה. יושב ירושלים ואיש יהודה הנשאר בציון והנותר על הרי ישראל אשר היו לחרבה הנה יביעון בפיהם בארץ ישראל לשון סורסית שפת לשון כשדים והעיר שושן נבוכה בקול שכני הרעים הנוגעים בנחלה קול הנמצא כתוב בספר התורה הזאת מתורגם ארמית ובגמרא דבני מערבא הבת ירושלים. ואיש ישראל יושב בבל מדבר בלשון עמה הלא היא כתובה על ספר סופר מהיר בתורת משה תרגום אונקלוס הגר ואת כל הערב אשר בתוכה קבצת כסף ונחושת אמרת ה' צרופה ולהג הרבה מכל לשונות הגוים אשר בכל מדינות פרס ומדי נאם שומעי אמרי אל ויודעי דעת עליון קול דודים הנה זה בא בספר כתב רב אשי ורבינא והם לא ידעו ולא יבינו קול המונה של רומי ולשון מדברת גדולות בני היונים למען התרחקם מעל גבולם. בא העת הגיע היום ובאו עמים רבים ויעבירו קול ביהודה קול דברים חדשים מקרוב באו המה ישאו קולם וגם בא עליה על בבל שודד ואבד ממנה קול גדול ושרו חכימיא וסיפריא למהוי כעמא דארעא אזלי ונדלדלי ישוטטו לבקש את פשר דבר הקשה ולא ימצאו וכל חכם לב מגמגם בלישניה הוה אין ולא ורפי בידיה ותהי האמת נעדרת וחכמת סופרים תסרח לולי ה' צבאות הותיר לנו שרידים אשר ה' קורא להלל גאוני כל צבי כל נכבדי ארץ המה הגאונים אשר מעולם אנשי השם אשר נתן ה' חכמה ותבונה בהמה לדעת אז נדברו יראי ה' איש את רעהו ודעת קדושים ימצאו לאמת יוציאו משפט לשון סתר. ובחמלת ה' על עמו העיר את רוח האדם שטוב לפניו רבינו נתן גאון עולם משוש דור ודור לסדר סדר המערכה משמא דגמרא ואליבא

הקדמת ר"ב מוספיא

דרברוותא הוא גלא עמיקתא ומסתרתא ואת החתום בספר הגלוי הזה וכתבה דנא רשים לא יערכנו פטדת כוש. האיש הלזה האדם הגדול ידבר נפלאות ועשה והצליח עד בא עתו כי לקח אותו אלקים כן יתן לידידו שנא וישכב עם אבותיו בעל החבור ישלם ה' פעלו עד לא עשה כל מלאכתו והשתכחת חסירא. ואחריו כל אדם ימשוך לתקן את אשר עותו מגרעות נת"ן מורה צדק וחשב מחשבות לבלתי ידח ממנו נדח ונגרע דבר מערוכך וילאו למצוא פתח לשון למודים לדעת לעות את .יעף דבר להוציא את הכני"ם ולא יכלו ולא כהלין פשר מלתא להחויה וקטרין למשרא. דברי פי יון ורומה חדלו להשכיל חדלו פירושם בישראל חדלו עד שקמתי בינותי בספרים חיצונים משום עת לעשות לה' לא שקטתי ולא נחתי ותדד שינתי מעיני כאשר הייתי בימי חרפי מנעורי ועד הנה וגם עד זקנה על מצפה רעיוני אנכי עומד תמיד יומם ועל משמרתי אנכי נצב כל הלילות למצוא דבר חפץ וכתוב ישר דברי אמת אך עשרתי מצאתי און לי הון יקר ונעים הון יוסיף חכמה וטוב אל השמועה הלכה והגדה. ויהיו דברי אלה אשר התחננתי קרובים אל הדברים אשר דבר נת"ן סמוכים לעד לעולם איש באחיהו ידובקו וקרב זה אל זה והיו לאחדים ואומר לדבק טוב מה טוב ומה נעים שבת אחים גם יחד במגילת ספר כתוב ויקרא שמו בישראל מוסף ערוך כי ערוך מאתמול כל שהוא עיקר ועמו טפלה אשר טפחתי ורביתי וגדלתי והוספתי מכל שהיה לפני ולמען ספר את כנוי שמי בכל הארץ. זה חלקי מכל עמלי יפרד והיה לשלשה ראשים הראש האחד ראש חדשים מלין יכביר וחדשות אני מגיד אני אעביר כל טובי לפניך וקראתי בשם תבענה שפתי תהלה מערכה לקראת מערכה מחלקת לשון נכריה והקול נשמע עד למרחוק וחין ערכו. והראש האחד יפנה דרך ישר לפני איש אני לפניך אלך והדורים אישר עיניך לנכח יביטו דבריך טובים ונכוחים לא נסתרו מלפני אשר העלה על ספר איש חי ר"ב ונעלם ממנו טוב טעם ודעת פשר דבר והוא לא ידע ואשים דברי בפיך להודיעך קשט אמרי אמת ושום שכל מפרש. והראש האחד הוא ראש השלישי והוא עורר רוב שנוי"ם יודיעו חכמה הלא הם כתובים על ספר לא ראי זה כראי זה כי אינך יודע איזה יכשר הזה או זה ואם שניהם כאחד טובים ואגיד לך את הרשום בכתב אמת על התמורה לקיים כל דבר והיה הוא ותמורתו יהיה קדש ואם מעיני העדה נעשתה לשגגה שוא תהיה תמורתו לא תקום ולא תהיה. הלא כתבתי לך שלשה אלה במעצות ודעת יתנו עדי"הם ויצדקו ועל ספרך כולם יכתבו ושמתי בהם אות פס ידא מורה באצבע חרושה על לוח למען תהיה לי לעדה בנימין כי פי המדבר עליכם. ושבתי אני וארא. בספר הזה מראות נגעים שנים שהם ארבע חבלי"ם

נפלו לי בנעימים כי גמר חסיד ה' נת"ן וה' לקח הצדיק אב"ד בעוד ידו נטויה לקיים את אגרת הפירושים הזאת את אשר החל לעשות ואת אשר כתב והוא לא ידע כי חסד יבואנו כי לא במותו יקח הכל במהדורא קמא הן חסר הן יתר. והנה מהרה קל יבא עט סופר מהיר לרחק המקורבים ויבתר אותם בתוך ובתוך אחים יחלק. שנייה לה באו לקרב המרוחקים וקרב אותם אחד אל אחד ושם להם ראש אחד. זאת ועוד אחרת מגיד מראשית אהרית ושרשיו מתחת האותיות לאחור קורא את המגלה למפרע קראה סירוגין ולא סדרים קרא ולא דקדק באותיותיה ולא יצא ידי חובתו. תחת שלש אלה רגזה ארשת ותחת ארבע לא תוכל שאת הלא את שרשיה ינתק והוציא אותה מבית לסדרו"ת ישנה דין כל בוני ענין אם זך ואם ישר פעלו ועודרי מערכה בלבב שלם. ולא זו בלבד אלא כל מה שאמר החכם וכתוב יושר זכרון בספר ירדו מחוקקים ומכתבים עמל כתבו יפרצוהו פרץ על פני פרץ עד שהפרוץ מרובה על העומד שגו בראה פקו פליליה ויחפאו בני ישראל דברים אשר לא כן על ספר הישר. ואני אמרתי בחפשי כל הדברים האלה עת לכל חפץ עת לחבוק רחוק מה שהיה לשוות את המחלוקת ונגש איש באיש ואיש ברעהו יחדיו יהיו תמים. ועת לרחוק מחבק ולחלוק עלינו את השווין כל מהלוקת שהיא לשם שמים סופה להתקיים. עת לטעת עיקרים כסדרן ומוספין כהלכתן. ועת לעקור נטוע ושורש דבר נמצא בו מעוות יוכל לתקון. עת לבנות גדר הדחויה ואלה תולדות פרץ אני שמרתי ארחות פריץ לכל אשר ימצא שם בדק ואני עמדי למחזיק וגדרתי את פרציהן. ופניתי אני בעמל שעמלתי לעשות ולבי שמח מכל עמלי מגלה עמקות מני חשך ומטמוני מסתרים מגיד לאדם מה שיחו ודעת שפתי ברור מללו. אמנם ידעתי כי כן כל האדם כוזב לו שוגג ומשגה לכן אתה אנוש בערכ"י קורא בצדק אלופי ומיודעי וכל עדתך הגועדים אליכם אישים אקרא רבנן ותלמידיהון דעסקין באורייתא קדישתא די באתרא הדין זאת העיר שיאמרו מרבה ישיבה מרבה חכמה וקולי אל בני אדם תופשי התורה לא ידעוני הקרובים והרחוקים די בכל אתר ואתר רואים את הקולות בספר ויחקו אתם ראו אם תדברנה שפתי עולה ומלה כדבה ושהיתה הורוני ומה שגיתי הבינו לי הן הוחלתי לדבריכם כל חסירא דאיכא ברשותי דלא חזיתיה ודלא בערתיה יהא בטיל אל נא תכחדו ממני דבר אם יש דבר שיאמר ראה זה חדש הוא כי עוד אשוב אם אמצא חן בעיני ה' אוסיף עוד וכתבתי את כל הדברים כלם נכוחים למבין ואין בהם נפתל ועקש אשר היו על הלוחות הראשונות הנה באו וחדשות אני מגיד דבר בשם אומרו ולמוכיחים ינעם ועליהם תבוא ברכת טוב.

אלה הדברים אשר דבר בנימין בר עמנואל המכונה מוספיא.

מבוא.

ישתבח הבורא ויתעלה הדרו אשר לא עזב חסדו ואמתו מעמי, אנכי בדרך נחני ה׳ בית מרנא הגאון רבינו נתן בעל הערוך זצ״ל. וזה רבות בשנים חקרתי ודרשתי חין ערכו והפעם אודה את ה׳ כי הביאני עד הלום לגשת מול גדולי חקקי לב במעשה ידי להתפאר לעשות אזנים לספר הערוך אשר ערכו בכתם אופיר לא יסולה; והאל הגומר עלי בחסדו הגדול להוציא מחדש את הספר היקר הזה עפ״י כתבי יד אשר הקרה ה׳ לפני הוא יענה את שלומי ואת שלום כל איש ואיש המשתאה לי מחריש לדעת ההצליח ה׳ דרכי אם לא.

ואתה עתה ברוך ה׳ אשר קדשת עתותיך לעמוד לשרת בתורה הקדושה ולשקוד על דלתי החכמה והמדע לכה נא אתי ואראך את אוצרי הטוב נחלת שפרה עלי, יגעתי ומצאתי צללתי במים האדירים של למודי הערוך ותהלה לאל הטוב החונן לאדם דעת העליתי מרגניתא בידי כאשר עיניך תחזינה מישרים בפנים הספר בהוספות ותיקונים ילדי חקירתי אשר נתן לי אלהים בזה.

אבל בטרם אביאך, קורא משכיל, אל הקודש פנימה, אמרתי נחוץ הדבר להתקן עצמך בפרוזדור המבוא הזה על כל הענינים הנוגעים לספרו של רבינו נתן ב״ר יחיאל איש רומי כדי שתכנס לטרקלין מזורז בידיעת דברים אלה אשר על ידם תוכל לרוות צמאון נפשך השוקקה לדעת איזה דרך ישכון אור ספר הנעלה הזה אשר באורו נראה אור תורה שבכתב ושבעל פה ולשון תרגומים ופירושי גדולי הקדמונים והגאונים ז״ל אשר מפיהם אנו חיים. ונהורא יוצא מעדן חקירתינו זו ומשם יפרד והיה לארבעה ראשים: שם האחד תולדות רבינו נתן וכל מעשה תקפו וגבורתו בספר הערוך, ושם הנהורא השני היא הבאר אשר חפרוה שרי תורה כרוה נדיבי רוח במחוקק במשענותם ומנחליאל מתנה כי יען ביען אשר בחר לנו בעל הערוך את נחלתם של הגאונים, רבנים, חכמים, דיינים, בתי דינין, וראשי ישיבות, חסידים, בעלי מקרא, פילוסופים ומדקדקים, נקובים ואינן נקובים בשמם אי לזאת לקחם טוב נתן לנו רבינו נתן למתת אלהים בספר הערוך. ושם הנהורא השלישי להורות נָתַן בלב המשכיל מי ומי ילכו עם רבינו נתן ומי הם בעלי המחברים ומפרשים ראשונים ואחרונים אשר הביאו את ספר הערוך. ונהורא הרביעי הוא להתחקות על שרשי אנשי שם אשר יש את נפשם להשלים את ספר הערוך ולחקור האם שלמים הם אתנו. ואחרי הודעתי את כל זאת עוד תהיה ידי נטויה לחרוץ משפט על תכונת שבעה כתבי יד אשר תחת ידי וכנגדם על שבעה דפוסי הערוך אשר יצאו לאור עד היום ולהראות את מעלתן ומעילתן.

וזאת לדעת בטרם אקרב לראשי פרקים אלה להגיש עצומות כי על כמה וכמה פרטי חקירות אשר שמתים למגמת פני עיוני כבר הניף ידו החזקה הגאון שי״ר (שלמה יהודה ראפופורט ז״ל) במאמרו הנפלא תולדות רבינו נתן בעל הערוך וקורות ספרו (עיין בכורי עתים שנת תק״ץ) אפס קצת מחקירותיו תראה במלאכתי זו וכלן לא תראה כי לרוב הייתי מוכרח לפנות דרך לעצמי לרגל המלאכה אשר לפני וגם בדברים אשר אנכי מגיד אותיות לאחור יען כי בענינים אלה להגאון שי״ר משפט הבכורה בבחינה, אך הקורא ישפוט כי בכל זאת כמה וכמה חידושים הָנחלתי בסיעתא דשמיא גם בדברים אשר אין להגאון מענה בפיו. אכן רוח היא באנוש ונשמת שדי תבינם לכן אמרתי שמעה לי קורא משכיל אחוה דעי אף אני.

ותהי ראשית מלאכתי:

א) תולדות רבינו נתן וכל מעשה תקפו וגבורתו בספר הערוך.

א׳) הגאון חיד״א בספרו שה״ג אות נו״ן סי׳ 33 דפ׳ ווילנא כתב וז״ל: רבינו נתן בעל הערוך היה משבט יהודה ממשפחת התפוחים כמ״ש בהקדמת ספר צמח דוד ספוליטי והיה שנת ד׳ אלפים תשצ״ח כנראה בע׳ עד זומם והוא תלמיד ר׳ חננאל ורבינו משה הדרשן וחבירו רבינו גרשון מ״ה. ורש״י שאיל שאלתא מהרב הערוך כמ״ש בספר אגודה ד׳ עק״ב ובנימין זאב סי׳ רג״ל וחיבר רבינו בע״ה תשובות

וזכרום לפעמים הפוסקים ומהם המרדכי פ' שלשה שאכלו והיתה מנוחתו שנת תתס"ו עכ"ל, וכתב עליו בעל המגיה בסוף ספר מערכת ספרים סי' נ"ו ר"נ בע"ה וכ' והיה בשנת ד"א תרצ"ח כנראה בע' עד זומם והוא תלמיד ר"ח ור"מ הדרשן ורגמ"ה עכ"ל, כל זה ליתא דמ"ש בע' עד זומם ד"א תשצ"ז ותשצ"ח הוא לשון הר"ח ז"ל ולא דברי הערוך וכן בראב"ן ד' ק"ע ע"א מובא כל הלשון ההוא בשם הר"ח ז"ל והוא מטעות היוחסין ואחריו נמשכו כל סופרי הדורות ומ"ש שהיה תלמיד ר"ח ז"ל ולעיל (10) כתב משם בעל צמח דוד שהיה ג"כ תלמיד רבינו נסים ע"ש לא יתכן בסדר זמנים קצת ובריחוק המקומות כלל, וכבר העיר על כל זה הג' שי"ר בתולדות רב נתן הערה א' וי"ט (צ"ל נ"ט), ובתולדות רבינו נסים הערה י"ח ע"ש. אבל האמת שרבינו נתן היה במאה התשיעית לאלף החמישי וזאת ידענו בבירור נכון יען שידענו כי הושלם ספר הערוך בזמן ההוא כמו שהראיתי לדעת בסמוך למטה. גם זאת ידענו כי רבינו היה ראש ישיבה בעיר רומה ושמה הריץ בן דורו הצעיר ממנו רש"י ז"ל שאלתו (עיי' פרק ג'). לעדות בעל שלשלת הקבלה היה ממשפחת עכו ולדעת החכם מהרי"ץ גראֶטץ (קורות היהודים חלק ו' צד ע"ו מהדורא תנינא) ממשפחת ענוים dei Mansi ושניהם בלי ראיה, ומ"ש בעל שה"ג שהיה ממשפחת התפוחים נשען בזה על הקדמת הספר צמח דוד שכתוב שם וז"ל: אמר דוד בן יצחק בן אליעזר בן יצחק בן אברהם וכ' וכ' ממשפחת התפוחים משבט יהודה מארבעה בתי אבות המיוחסות שהגלה טיטוס הקיסר מירושלם ב ר ו מ ה . . . והיה אצלי ספר הערוך הגדול ישן נושן מטושטש ומקולקל בכתיבת יד ובקלף והכתב מכתב המחבר כמהר"ר נתן ז"ל שהוא היה ממשפחתינו לפי הקבלה ע"כ. אם קבלה היא נקבל ואם לדין יש לומר אם הוא ר"ל בעל צמח דוד קבל אנן לא קבלנו מפי השמועה משום קדמון ואולי ר' דוד בעל צ"ד תלה את עצמו באילן גדול. יתר ידיעותינו מקורות חיי רבינו מעט הן ואנו אין לנו על מי להשען אלא על מה שמסר לנו הוא בעצמו בשירי חרוזים הנדפסים בסיום ספרו בדפוס ראשון אשר באוצר הספרים בבית המדרש של רבנים בברעסלוי (עיי' מ"ע למהרז"ף ח"ד צד ש"ס והלאה) ויען שלא באו החרוזים האלה המתחילים בראשי תיבות משמו נתן בירבי יחיאל עד הנה בכור הבחינה אמרתי לרשום מהם מה שנוגעים לענינו וכולם אדפיס אי"ה בסוף החבור הזה. מתחלה נראה בעליל כי יגון ואנחה השיגו לרבינו ומחמשה בניו רק אחד ראובן נשאר לו בחיים ושאר בניו מתו בלא עתם, ואלה הם דבריו אשר שר במר רוחו שחובלה:

יגוני הורב בארבעה שחינני אזור בגבורה
חוצבי סימני אב המון ילדים להגבירה
ילדים סימני יחי ראובן ו י ח י ע ו ד ל ה י ש מ ר ה
אותתי ילד ילד מה רב טובך להיטמרה
לריק הסימנין ו א ח ד ל א נ ת ק י י ם ב ג מ י ר ה
ש ו כ ל ת י מ ה ם ורוחי חבלה עליהם להצמירה
ראשון היה בשלשים יום ו י ח י א ל נקרא
השני ב נ י מ י ן כבשמונה שנים נותן בנקרה
השלישי ש ב ת י בן שלש הכנסתיו לקבורה
הרביעי לא זכיתי למוהלו ונפשי שבורה וכ'

אחת דבר רבינו ושתים זו שמעתי כי בלידת בנו הבכור כבר הלך אביו של רבינו לעלמא דקשוט דאם לא כן בלי ספק לא היה קורא את בנו בשם אביו יחיאל בחיי אביו ואם שיערנו שבעת לידת הבכור היה רבינו כבן חמשה ועשרים שנה ואביו כבר נפטר אז נבין מדוע לא הזכיר רבינו בספרו שם אביו יותר מד' פעמים באמרו שמועה בשמו, וזה מפני כי לא זכה רבינו ללמוד ממנו משך שנים רבות ומה גם כשנוכל לברר כי בעת טל ילדות שחרותו לא היה רבינו נתן מעותד לתלמוד תורה רק לתגר הולך בסחורת כתנות בד ובאמת כן יש להוכיח מחרוזים הבאים:

טול ברוך (?) היבנתי ב י מ י י ל ד ו ת ו ש ח י ר ה
והרציתי להורי ומורי להטעים ישרו ב ס ח י ר ה
ואיסתברא ליה וקבעה לאתר משוב לאחורה
ניהגנו בכותנות בד להלביש מחופשי חירה

פעמים רבות אחת מהן להיחסרה
ומיאנו לקבל ונראה הדבר כעין בקירה
עד שנפטר אדוני ומנו התחלתי להבצירה
ומאז קבלו הכל ואין ממאן בפצירה
ואילו עמדנו בניהוג קדמון לתכריך צררה
מפני מחטטי שכבי היתה גדולה גדירה וכ׳

חרוזים אלה קשי הבנה הם וענן יכסם אבל בכל זאת בהיר הוא בשחקים כי רבינו נתן בילדותו עדיין לא קבל עליו עול מלכות שמים ועול תורה והיה עוסק לסחור בכתנות בד, ובמקום ברוך נלע״ד שצריך להיות כריך כמו בסנהדרין ס״ז: כריכי דשיראי (עיי״ע כרך ב׳) ושיעורו כי בימי ילדות ושחרות מוכרח היה רבינו להעמים על כתפו כריך וצרור (בינדעל) וזה ענין המאמר של ת כ ר י ך צ ר ר ה בסוף החרוזים, ועל ידי סחורת כתנות בד אשר לפי הנראה התעסק בה ג״כ אביו ר׳ יחיאל ז״ל התפרנס עצמו גם רבינו עד פטירת אביו וזה מה שאמר עד „שנפטר אדוני״ או י״ל שמובן בזה איש אחר ארון אשר סר למשמעתו וזה מוכח ג״כ מתיבות וקבעה לאתר משוב לאחורה ר״ל שאביו ר׳ יחיאל קבע המקום והעיר אשר יגור שם בנו נתן שלא ישוב לביתו, עד מתי יָשב רבינו בדד וידם כי נטל עליו עול דרך ארץ לא ידענו אבל בודאי לא ארכו ימים כל כך כי התורה לא תמצא לא בסחרנים ולא בתגרים (עירובין נ״ה.) ואם גם טוב לגבר כי ישא עול בנעוריו לגדולה אחרת בחר לו המקום להיות גם להתנוסס לכל באי שערי התורה אשר טוב סחרה מסחר כסף ולפני ד׳ יהיה סחרה לאכול לשבעה מלחמה של תורה ולמכסה עתיק זה המכסה דברים שכיסה עתיק יומין ומאי נינהו סתרי תורה וטעמי תורה (עיין פסחים קי״ח.) ויגדל הנער נתן וילך הלוך וגדל עד כי גדל מאוד בתורה ומעשים טובים, על צדקתו וטהרת קדושתו מורה באצבע שיר תודה על כי זכה ה׳ אותו לכתוב לו ספר תורה (ע״י שמואל הסופר מן טרנטו העיר) וגם לעשות מקוה:

לטבול שם בצניעות כל צנועה וכשירה
מקור מים חיים בשנת דתמ״ה ליצירה

אבל שבע עשרה שנה אחר זה עוד הגדיל לעשות להכין בית הכנסת מפואר, ואלה הם חרוזי מליצתו על זה:

ובעונינו (צ״ל ובְענינו) היכננו אבי (צ״ל אני) ואחי כנסת מפוארה
שם הנכבד והנורא במורא שָׂמָה לפארה
בירח אחד בד׳ תתס״ב נשלמה בהדירה

ובזה הזמן כבר נודע שמו לתהלה בשער בת רבים וגם התפאר הוא בעצמו כי איזה תקנה אשר תיקן בענין שחיטה היה מקובל מרבני בית המדרש כמאמרו:

בקיבוץ לעסק תשובה היפקתי זו הסברה
וקיבלו עליהם זו התקנה רבי החבורה

וגם היתה שנה אחת קודם בנין בית הכנסת כבר סדורה מלאכתו מלאכת שמים היינו ספר הערוך אשר עליו ישא משלו ויאמר בסיום חרוזיו:

והעירי אשר בידו הכל כל יוצר פחרא
לסדר ספר הערוך לכל רוכבי צחרה
תיבות הקשות מתורה שבעל פה לחברה
כל אשר יבקשנה ימצאנה במהרה לשברה
בלי עצבון ועמל במקום שהיא מובחרה
שבח הוד ותפארת לעימיה שרא נהורא
שיעצני והשכילי בדרך הטובה והישרה

a*

מה ששמעתי וראיתי וסברתי בערך לשטרה
כתפוחי זהב במשכיות כסף בלי לסתורה
כשיזכירוני בזה הספר שפתי לדבב כדגורה (צ"ל בדגורה)
בסתר כנפיו להחסות באהלך עולמים אגורה

העתקתי תורף דבריו להראות לא לבד קורות חייו אבל גם יען שדעתי נאמנה אשר חרוזי רבינו נתן אלה הם המה הקדמת ספרו הערוך ולבי אומר לי שבדבריו מה ששמעתי וראיתי וסברתי וכו' מודעה רבה כמאה עדים דמי כי כל הנמצא בפירושיו רובא ככולא לקוחים הם מפירושי גדולי הקדמונים כמו שאוכיח עוד בפ' אחר זה והודאת עצמו זו התנצלות שלא יחשדוהו חו"ש כי גנובים הם מאתו ובכלל אמר שעפ"י מה ששמע וראה וגם סבר ברוחב בינתו סידר וְערך ספרו, ודברים כאלה נמסרו לאמירה דוקא בהקדמת ולא בחתימת ספר אי לזאת ראוים היו החרוזים האלה להקדימן בפתח ובשער הספר אבל מה נעשה אם נשמטו בכתבי יד שת"י ושם כתובים רק בחתימת הספר חרוזים אחרים אשר אודיעם בעה"י בסוף החבור הזה, ומחרוזים אלה אציג פה רק שלש שורות אשר יביעו לנו אומר זמן השלמת הספר, ואלה הן:

ריגום (נ"א ריגוגי, ריגוני) הושלם בשלישי בתשעה עשר לירח בוזה נמבזה דרוך
בשנת "ד"ת"ת"ס"א ליצירה ל"ג ואלף לחרבן בית קדש החרוך
"י"ת"ג ואלף למנין שטרות לעם ככבש לפני גוזז פרוך

ארבעה כ"י ודפ"ר של ערוך הביאום חרוזי חתימת ספר אלה וגם בעל שלשלת הקבלה העיד כי בא לידו ספר הערוך כ"י ישן נושן עם שני שירין אחריו שחיבר זה הגאון ואך גירסא מוטעת נזדמנה לו בענין השלמת הספר וכבר תיקן קצת מזה בעל סד"ה, והג' שי"ר בתולד' ר' נתן הער' נ"ט קולע אל השערה ולא החטיא לתקן כיאות אף כי לא ראה השירים הנ"ל וחכם עדיף מנביא. אבל אחרים נמשכו אחר ג' המוטעת לומר שספר הערוך נשלם בד' אלפים תתס"ה ועל כן השאירו למחבר זמן לחיות רק שנה אחת והחליטו כי פטירת רבינו היתה בשנת תתס"ו והאמת כי לא ידענו בבירור מאומה מזמן פטירתו וזה לא מעלה ולא מוריד, כי זכר רבינו נתן לא יסוף ושמו טוב מבנים ומבנות לזכר עולם כתוב בעט ברזל ובציפורן שמיר על לוח לב כל לומדי תורה, חוקרי קדמוניות ודורשי לשון עם ועם אשר השתמשו בה רז"ל ורבינו עָרך עליהן מלין והוא בן אסף המזכיר שאסף מלא חפניו רוב התיבות הזרות הנמצאות בשני התלמודים ומדרשים רבים וגם בתרגומים וקצת גאונים קדמונים ז"ל כרב אחאי בעל השאלתות ורב יהודאי בעל הלכות גדולות. אבל ידוע תדע כי ספר הערוך לא רק אוצר מלים הוא לתיבות זרות וקשות או בודדות אבל גם אוצר ענינים (רעאַלווערטערבוך) ובבחינה הזאת כל ערך לא ישוה לספר הערוך אשר קבץ פירושי הקדמונים והגאונים ז"ל כעמיר גורנה ומלאו כל הגרנות בר ועל כל גרנות דגן. ברם זכור אותו האיש לטוב ורבינו נתן בר יחיאל שמו שאלמלא הוא נשתכחה תורת רוב הקדמונים ז"ל מהן רבות בספוני טמוני חול של אוצרות הספרים ומיעוטא דמיעוטא מתעלומות יצאו אור. וגדולה מזו ראינו כי הוא הוא ולא אחר ראשון לציו"ן שמציין ספרים ועל ידו הוזכרו ראשונה ואלה הם: א') סדר אליהו רבא וזוטא עיי"ע סדר ג'. ב') בן סירא עיי"ע פריש. ג') יוסף בן גוריון עיי"ע שבע א'. ד') דברי הימים של משה עיי"ע אהרן. ה') פרקי דר' אליעזר ובעל הערוך מכנה אותן ברייתא דר' אליעזר (עיי' תוספ' כתובות צ"ט. ד"ה נתן) והובאו מהן אלה המקומות פ"ב בע' צץ ג'; פ"ג בע' קרקס ב'; ספ"ז בע' כס ב' ע"ש; פי"ב בע' אדם א', בע' איש ע"ש; פי"ג בע' פלט ב', קדם; פי"ד בע' פלט ב'; פכ"א בע' כלאים; פכ"ד בע' פלט ב' ובע' פניים; פל"ב בע' ינון; פל"ה בע' מקום; פל"ו בע' תרף ב', עור, מתג; פל"ח בע' מכר; פמ"א בע' טנדס, פרכיות; פמ"ב בע' אמפומיות; פמ"ו בע' עזא; פמ"ח בע' חמש; פ"נ בע' נקראין. — ו') אבות דרב נתן והובאו מהן מקומות אלה פ"ה בע' בייתוסין, צדוק; פי"ד דמוס ג'; פכ"א בע' סח א' ע"ש; פכ"ד כלנס א'; פכ"ז ככד א'; פכ"ח בע' ענג א' ע"ש; פל"ד בע' נקד ג'. — ז') ספר הנדז בע' הנדז. ח') ספר הרפואות בע' וותן; והובא שנית ברש"י שופטים ט"ו, ט"ו. ט') ספרים של ארץ ישראל בע' לוף. י') ספר הגאון בע' פדס וכונתו על פירוש סדר טהרות לרה"ג אשר הרבה והרבה משתמש בו מבלי להזכירו כפעם בפעם, ושנית הובא פי' רה"ג לסד"ט מרש"י שבת קנ"ב: וברכות נ"ט. עיי"ע אובא טמיא ומ"ש. ועיי' עוד רש"י לגיטין ס"ח: וסנהדרין כ': ועיי"ע גנד א' ומ"ש.

ב׳) מאד מאד נעלה ספר הערוך מרוב השתדלות מחברו ז״ל לשמור לנו נוסחאות ישנות וגם שונות ולסדרן בערכים המיוחדים איש איש על בית אבותיו יחנו. וידוע למבין כי כבר הזהירנו מאורו של ישראל ר״ת בהקדמתו לספר הישר שלא למחוק נוסח ישן וז״ל שם: ואע״ג דלט רגמ״ה כל מאן דמשבש תלמודא הכי והכי תיהוי לא נמנע מלשבש ולא די להם בגירסות הנראין פירוש לשבש כי אם בדברי התנאים והאמוראים עצמן ולא יתכן כן לכל יראי שמים כי גם ר׳ שלמה זקיני זצ״ל אם הגיה הגירסא בפירושו הגיה, אך בספרו לא הגיה כי אם שותי מימיו הגיהו על פירושו אשר לא מלאו לבו לעשות כן בחייו וכ׳ ועתה אודיע בשניים ושלשה מקומות שהגיה רבינו שלמה בפירושו שאי אפשר לעמוד בו כי אם בגירסות הראשונות ואם ח״ו נשבש הספרים והגיהם לא ידענו עוד אמיתת הדברים ושרא ליה מרי׳ לרבינו שמואל אחי כי על אחת שהגיה רבינו שלמה הגיה הוא עשרים ולא עוד אלא שמחק הספרים וכ׳ ע״ש. ולכל מבין לאשורו יכאב בראותו כי נוסח שלנו בגמ׳ הרבה פעמים נשתבש אם בדפוסים בלי מדוייקים אם ע״י סופרים נמהרים או סופרים יהורי וזחוחי לב עד כי כמה פעמים אין אנו יכולין לעמוד על מובן של סוגיא מהעדר נוסח הנכון. ומה גם ששותי מימיו של רש״י ז״ל קפצו עד מהרה לראש להגיה ה״ג (הכי גרסינן) וע״י זה נפקד מקומן של הגירסאות הישנות ולא נכביר מלין להביא על זה ראיות שכל מי שמעיין היטב אף בדפים אחדים מספר הנעלה דקדוקי סופרים להג׳ מהור״ר רנ״נ ראבינאוויטץ יראה אמיתת דברינו. ומה מאד נחזיק טובה לפי זה לרבינו נתן בע״ה כי טרח בחפש מחופש אחר נוסחאות קדמוניות עיי׳ ד״מ בע׳ אבא, נשר ה׳, פרדשן ועוד רבים וגם שמר לנו בשקידה רבה חילופי נוסחאות וכמעט כל ערך וערך יתן עדיו על זה והמפורסם אין צריך ראיה, ובכלל אני אומר כי מספר המקומות אשר מביא רבינו ספר אחר (ובדפוסים הרבה פעמים במקום ס״א אי׳ בט״ס פ״א היינו פי׳ אחר), ספרים אחרים או יש ספרים ישנן יותר משלש מאות וחמשים, וכן שמר לנו הגי׳ האחרת אף אם אין נותן לה יתר שאת עיי׳ ד״מ ע׳ אגרדמין, אדכי, אספרי, בט ב׳, בכיאר, דלת, המר א׳, הרני, זין, כף ט׳, משניתא, ספרק, פצל ע״ש, פרקלמן, ועוד כמה פעמים הביא בסתם שונין, היה שונה, יש מי ששונה, ומי ששונה, יש ששונין, אנו שונין, והשונה, שנה לנו, שלא היה שונה עיי׳ ערכים אב א׳, ארנדקי, אדר, אוחר, אימא, אלום, אלת, אמן א׳, אמן בתרא, אנבא, אפנדה, אצר, אקן, ארגס, ארנס, בן דינאי, בן ערל, גד ב׳, גם ג׳, גר א׳, זיידן, חמד א׳, מצהר, יחיד, כבכב, כד, כרת א׳, מדר ב׳, מל י״ג, מלען, מנת, מרכוף, משעכן ע״ש, מתי, נף א׳, סדן א׳, סדר, סכל א׳, סמד, עד א׳, על א׳, קדח ג׳, קפל א׳, קצר, קתל, רב, תווך, תך ב׳, בע׳ בן דינאי כתב אנו שונין בשם הגאון וכן בע׳ גר א׳ כך היה שונה הגאון ובע׳ זיידן אמר ורב האי גאון ז״ל היה שונה. וכל זה יַראה רוחב לבו כפתחו של אולם ופליאת בקיאותו של רבינו נתן בספרים וביותר אהבתו העזה אל האמת שלא הניחתו לשקוט עד שהעמיד הדבר על בוריו.

ג׳) וגם פליאה נשגבה ממנו תוקף גבורת בעל הערוך ז״ל בהזכרות לשונות שונות, לא לבד לשון עברית וארמית הכוללת ג״כ סורית אבל גם ערבית פרסית יונית ורומית. ואם נעמיק בשאלה האם ידע רבינו לשונות שונות אלה שהביא לפרש אותן או לפתור על ידיהן מאמרי רז״ל אז לא נכחד תחת לשונינו כי הן ולאו ורפיא בידינו כי בכמה וכמה דוגמאות הראה בקיאותו ובכמה וכמה דוגמאות פחיתותו בלשונות אלה ובכמה וכמה דוגמאות העדר ידיעתו בכלל. והנה הג׳ שי״ר הכריע כי כפי הנראה היה מהיר מאוד בלשונות קדם לא לבד מפי המגידים אך גם דרש וחקר בהן הרבה מאד, אולם לא כן בשפת יונית אשר אם גם בה לא סמך עפ״י מגידים לבד כאשר יחשוב רמ״ל רק למדה מתרגומי התורה ואולי גם מתרגומי נ״ך בלשון ההוא בכ״ז לא בא עד תכונתה לדעת אותה באר היטב בכל שרשיה ודרכי חיבור מלותיה וכבד היה מאד על איש יהודי היושב ברומה ללמוד לשון יונית הבלתי נדברת עוד וגם לא לומדה בספר ע״כ תורף דיבורו בתולדות ר׳ נתן צד ח׳ והלאה, והוא גם הוא השיג בהערה י״ג על תלמיד ראב״ע שרצה לשלול מרבינו ידיעת לשע״ר (וחידוש שלא רמז הג׳ שי״ר על פי׳ והתנצלות של מזרחי לשמות כ״ה כ״ט ע״ש) ובאמת לא נמצא כלל בערוך שלפנינו אבל מה נאמר ומה נדבר לע׳ בדובר שהביא רבינו לפי גי׳ הנכונה עד מאד עם פי׳ יפה בע׳ בי״ת במקום שהיה לו להעריך בשורש דבר ועוד כמה וכמה דוגמאות כאלה עיי׳ ד״מ ע׳ בגרונדי ומ״ש. ואל תשיבני מע׳ בחנמל מע׳ בכושרות ומע׳ בעמדם שגם במלות אלה אות בי״ת שמושית ולא מן העיקר ובכ״ז הביאו רבינו בשרש בי״ת שיש לומר שדרכו להביא מלות, עבריות בעבור המדרש שקשור בהן ובפרט בעצם פרטי ד״מ ע׳ אברהם, אהרן, אחאב, אחז ב׳, גלית גמר ד׳ וזולתם אבל ע׳ בדובר לא ממין ומן השם הוא זה, ומה נאמר עוד למלות זרות אין ספורות אשר הניחם רבינו בלי כל פירוש (עיין פרק ד׳ במבוא למטה) תחת אשר היה יכול לפרשם על נקלה —

אם ידע מחצבן וגזרתן, ומה נאמר עוד להוכחה מבוררת שגם בפירוש מלות אלה אשר בהן קלע אל השערה ולא החטיא בעצם וראשונה כן הן מבוארות כבר בפירושי הקדמונים בפרט בסדר טהרות כמעט כל מלה ומלה הזרה אשר המצא תמצא מובאת בערוך, כבר מצאה קן לה בפי' סדר טהרות לרה"ג, והמלות הנכללות במסכת פסחים הועתקו מפי' ר"ח לפסחים והמלות הזרות במסכת ב"ב נלקחו מפי' רגמ"ה כ"י אשר ת"י כמו שאראך נפלאות בכל ענין הזה בערכים המדוברים בו בפנים הספר בהוספותינו. ואם נתבונן בכל פירושי רגמ"ה ור"ח ז"ל אשר עוד המה בכתובים (ובכל מאמצי כחי אשתדל שיעתיקום ברומה ובצפיתי צפיתי כי בעזרת החכם והחוקר מוהר"ר אברהם בערלינער אצליח אי"ה בזה) או אז יש לאל ידינו להוכיח בבירור כי פירושי המלות עם רוב פירושי הענינים נלקחים מפירושי הנ"ל אשר נטע אותן רבינו בנטע שעשועיו. ואם אשית כל זה אל לבי לא זחלתי ולא אירא מחות דעי כי ה ג א ו נ י ם ו ה ק ד מ ו נ י ם ז"ל ה ם א ש ר ה ע ת י ק מ ה ם ר ב י נ ו נ ת ן מ ל י ם ו א ם ה ם מ ל א ו מ ל י ם ה צ י ק ר ו ח ג ם ב ט נ ו ו א ם ה ם ל א ע ר כ ו א ל י ו מ ל י ן ב א מ ר י ה ם ג ם ה ו א ב ל י ד ע ה ש י ב. ובמשפטינו הזה לא נוריד חו"ח גדולת רבינו ולא נגענו אף בקצה כבודו הרם ובהיפך נשתומם על המראה הגדול כי תושיע לו בינתו ויגיעתו העצומה לשקוד כל כך על ידיעת ואסיפת לשונות שונות עד כי הבין דבר מתוך דבר להשתמש בפירושי הראשונים ז"ל. וידוע כי רוב חכמי איטליא צרפת וספרד — ומהם התייר הגדול הרמב"ם זצ"ל — כולם אנשי חיל לא מצאו ידיהם בלשון יוני אבל בכ"ז לא יגרע גודל ערכם אפי' כחוט השערה וכבודם במקומו מונח. וכמו שהעתיק רבינו פירושי מלות זרות מכתבי הראשונים כן עשה גם בהזכרת ארצות שונות עיי"ע טפס א', מלבן (ארץ אדום); ע' אסלא (ארץ יון); ע' דכן, טהר א', כסת א', לפד ועיי' עוד ע' בשש (ארץ ישמעאל); ע' אביי, גבל ב', חל ט"ז, לוף, מלבן, סווסטי, עססיות, פספס ג', צנר א', קטל, שמאי, שרון (ארץ ישראל); ע' נתר (ארץ מערב); סלת א' (ארץ משך); ע' גלחי (ארץ סדום) זנגביל (ארץ סין), ע' אמפליא (ארץ ספרד) ע' סרס ב' (ארץ סוריא), ע' מעפרת (ארץ פלשתים) ע' קרמן (ארץ קירמאן); ע' מרכוף (ארץ ר ו מ ה כצ"ל כמו שאית' בפירוש בפי' סדט"ה לרה"ג ז"ל לכלים פט"ו מ"ו צד י"א דפ' בערלין תרט"ז, ומשם העתיק רבינו, אבל בדפוסי ערוך בט"ס ארץ רוחא!) *) וכן סיפר לנו איזה פעמים רבינו ממנהגי ארצות שונות ד"מ מ נ ה ג י א ר ץ י ש מ ע א ל בע' גב י"א, עטף ג' ועוד בערכים הנ"ל, מ נ ה ג י י ו נ י ם ע' אסלא, קמר, קעקע א'; מ נ ה ג י א ר ץ י ש ר א ל עיי"ע הנ"ל בע' ארצות שונות. מ נ ה ג י ע ר ב י י ם ע' גמד ב', טרש ג', יורב, קלב, מ נ ה ג י פ ר ס י י ם ע' המנק, חרש ג', קווק, קרמן; מ נ ה ג ב ב ל י י ם ע' כש. היתכן לומר שרבינו שהוא תם ויושב אוהלים באוהל של תורה נסע הלוך ונסוע צפנה ונגבה קדמה וימה? ומה שאמר בעל היוחסין (דפו' לונדון צד קכ"ד) ונראה לי דברי בעל הערוך ועוד כי הוא הלך לבבל וראה בעיניו וכן הוא ע"כ, דבר חדש זה לא נמצא בשום מקום עוד וכל כותבי הדורות לא העירו על זה כי רבינו נתן הלך לבבל עיי' בתולד' ר"נ הערה נ"ח אך הג' שי"ר קצת נראה לו להביא ראיה מערכים אחדים שהזכרנו אשר כמה פעמים סיפר רבינו נתן מארצות אלה כאיש הרואה בעיניו הכל ע"ש, אבל האמת כי כל סיפורים אלה מצא רבינו בספרי ופירושי רה"ג ור"ח ז"ל והעתיקם ומצא מין את מינו וניעור! ומה מאד תגל נפשי בקרבי הגם הלום ראיתי אחרי כתבתי כל זאת כי גם הג' שי"ר חזר מדעתו הראשונה והעלה בהקדמת ערך מלין צד י"א: אך כפי המתברר לנו עתה כי כל המנהגים והלשונות של ארצות קדם הנמצאים בערוך לקוחים מפירושים של חכמי בבל תפול כל הראיה הזאת ועמה בירור גוף הסיפור, ויצורף לזה כי לא היה לו לרבינו נתן שום ענין וסבה מספקת לנסיעה רחוקה כזאת וכ' ע"ש היטב.

ד') וכדי להראות כי לא יצא משפטי מעוקל וגם עד כמה יד רבינו מגעת בלשונות הנ"ל אציג כאן הערכים אשר בהם הביא הדוגמאות ואלה הן בסדר א"ב.

לשון אדומי ע' קמטר, ל' ארם צובה ע' סרס ב'.

לשון ארמי ע' אביי, אסטס, ארא, בטח, ברך ב', בתול, גגמי, המר, זן א', זק א', חג, חל, חלם ב', חמס, חצב ג', חרש ג', חתל, טלפח, טרסקל, יצול, ירמיה, כאורה, מטרפס, ממל, מנקטא, מעזב, נגסטר, נם ג', נצפה, סב ד', סליל, סר ב', סרח, ער ג', פאה, פדרא, פי כוש, פיים, פקע ה', צנית, קבסתן, קף, שבתא, שוור, שחלא ג', שך א', שנית, שרק ד', תה, תלא, תמרא'. ד ר כ י ל ש ו ן א ר מ י מובא בערך כעך, מסותא, סנטר ב', סר ב', סרח, עקץ א', ער ג', תרת.

---

*) עיי' הוספות ותיקונים לתולדות ר"נ בב"ע תקצ"א צד פ"ח שנדחק הג' שי"ר לפרשו יען שלא ראה אז פי' סדט"ה לרה"ג.

לשון טיית אג ע"ש, ברך ב', הסת, זן א', חזינא, חמט א', חמר א', כסת א', מטוטלת, סב ד', סרח, עב ג', פול, קטבל, קפל א', קתל, תבר.

לשון יון בע' אבדומה, אבלא, אבן שעות, אגומין, אגריפס, אהל א', אוגנסטטו, אותיאוס, אטימוס, אוכלוסא, אלון, אלייסטון, אליותרופולים, אלנטים, אלנסתין, אמגושא, אמר ד' ע"ש, אן ד', אנבקראות, אונום, ע"ש מ"ש, אנקטמין, אנתרופי', אסטמה, אסטרט, אסטרופומטא, אסלא, אסימון, אספרגוס, אספרון, אסתגיד, אפוטרופום, אפכי', אפסניא, אפסנתין, אפיפורין, אפתק א', אצטבל, אקיום, ארך, ארסטוון, אתנסיאה, בז א', בית גליא, בליוט א', בולמוס, בנות שבע, גדרון, גיידר, גלסקם, גמס, גנס, גסטר א', גרט, דיופוטא, דייתק, דלטור, דנסטס, דסקס, דפן, דקא, דרמלים, הדר, הן, הנדוין, הנמא, זמית, זן א', זנר, טכן, טפס (צ"ל טפף), טר ד', טרטן, טרפיז, טרקסין, ככב, כליא, כרכד, כרומנקיא, לאיי, למס, לקוס, מגס, מגוש, מדי, מטרפלין, מכנה, מכר, מל ד', מלג, מלפפון, מנמכוס, מנפול, מס, מצטרא, מקולין, מקרילפרוס (צ"ל מקרילפדוס) מר ג', מר ח', מרוס, משמע, נטרין, נפס א', סבן, סטן, סליון, סלפידם, סמרון, סנוריא, סנתא, ספרק, סרס ב', עקרב, פול, פט, ב', פטס, פייל, פלאה, פלכין, פלנק, פלס ה', פלק, פנך א', פס ה', פסים, פרהדרין, פרוזדור, פרט, פרוכימטום, פרכדיגמא, קבסתן, קזם, קזמקרטור, קטבל, קטדיק, קלד, קלוון א', קלוס, קלקי, קלר ב', קמפון, קמקום, קנדא, קסיה, קסס, קפל א', קפלט, קפנדר א', קצע, קר ט"ו ע"ש מ"ש, קרדייקוס, קרטל, קרטין ע"ש, קרטים ב', קריה, קרקפל, שזף, שחז, תאטר, תלא, תרף ב'.

לשון ישמעאל אבוב רועה, אבזר, אבלא, אברוארי, אג ע"ש, אגס, אימא, אכסגרון, אכסר, אלה א', אילת בתרא, אפץ, אצווא, ארנס, בכריא, בצית, בר שניא, בת ארעא, גד ח', גרגדניות, גחר, גלד, גלע, גס א', גמז, גסטר א', גרב ב', דבר א', דיוסק, דייסא, דכן, דל אחרון, דלמטיקון, דפן א', דר ד', דר ו', דרה, דרמסקן, הלך, המיין, הנדי, הנדבי, הרהן, זבן א', זווד, זנגביל, זנין, זרדא, חזם, חכן א', חלד, חלף ב', חלתית, חסם, חסן, חפושית א', חפת, חרב ב', חרטום, טייר, טפח, טרש ב', יברוח, יילי, ככא, כמהין, כמר א', כנן, כסבר, כפר ד', כר י"א, כנרבאות, כרפס, כרש א', כש ג', כשות, לבד ב', לוף, לחם ב', לטם, לעין, לפסן, מגמר, מגוש, מדר, מזר ג', מזרן, מך ד', מלל, מלח, ממל, מנתא, מך, מקטורין, מרזב, משפל, משק, נגסטר, נחיל, נס ג', נתר, סבכה, סגוס, סטיו, סטלא, ספגן, ספט, ספן ד', סרק ו' עץ, עציץ, עקרב, ערס ב', ערקב, פגם א', פגר, פטיליא, פלק, פונדק א', פונדק ב', פס ה', פקא, פקע א', פרגיות, פרקלן, פריש, פשפש ב', צהל, צלבחא, צלף, צנון, צרצור א', קבסתן, קטן ב', קטף, קלמר, קלף, קלפה, קלקנתוס, קנתל, קסט, קפד, רד ב', רווק, רטב ג', רכפה, רקן, רקע ב', שזף, שחי, שחן, שכרבזאי, שמשם, שרח, תלתן, תפית ע"ש, תרבתר.

לשון כנען ע' פרגין והנה כבר רש"י ז"ל משתמש בה והביא לש' כנען בפי' לדברים ג', ט'; ע"ז כ"ח: ד"ה חיפושתא (ועיי"ע חפושית) ובע"ז נ"א: ד"ה דסחיפא. ובליקוטים לרש"י מהחכם החוקר מוהר"ר אברהם בערלינער הובאו צד קפ"ד כל המחברים אשר כבר נושאים ונותנים בענין הזה והעלו כי בל' כנען יכנו הקדמונים שפה סלאפית וביחוד שמדברים בה יושבי ארץ פיהם (בעהמען) וגם הג' שי"ר חזר בכ"ח שנת תר"א ח"ו צד קס"ה ממה ששיער בתולד' ר"נ הערה י"ח וגם הוא הביא ראיה מסוף מסעות ר' בנימין לאמיתת הדעה הזו שאיתא שם וז"ל: ומשם והלאה ארץ בהם והיא הנקראת פ ר א ג ה היא תחילת ארץ אשקלבוניא (Sclavonia) וקוראים אותה היהודים הדרים שם ארץ כנען וכ' ע"ש וזה בלי ספק אמת ונכון הוא ויש לי ראיה מוכרחת על זה כי בהג"א חולין ו' יכנה הריא"ז ארץ מולדתו בשם ארץ כנען והוא היה מוויען כנודע וגדולה מזו מצאתי באו"ז הלכות גיטין סי' תשי"ב שכתוב שם ועל דא סמכי בני מלכותינו ארץ ש ש ו נ י א [ומו"ל הגיה שפנייא] ו ב פ ר ג א וכ' ובלי ספק צ"ל ארץ ש ל ו נ י א ובפרגא וכ' ועוד שם הזכיר הריא"ז רבי יצחק בר מרדכי וכתב בשמו ראיתי ב א ר ץ כ נ ע ן וכ' ובאו"ז הלכות אבלות ססי' תל"ב קראהו מורי ה"ר יצחק בר' מרדכי מ ב ה ם זצ"ל ובאו"ז ריש הלכות ר"ה סי' רנ"ז מכנו ומורי ה"ר יצחק בר מרדכי מפרגא. נחזור לערוך שאמר בע' פרגין שנקרא פרגין מקום בל' כנען והוא באמת בל' שלאוואניא Mak וכ"ה בלשון הונגרי שלקחה הרבה תיבות מלשון שלאוואניא ובהמיא וכן מלת ג ו נ א שהביא רש"י שופטים ד' כ"ב לפרש בה שמיכה של מקרא שנקרא כן בלשון כנען גונא (עיי' ליקוטים, אבל שם שורה ה' בטעות מצויין בפי' המשנה לרמב"ם שביעית פ"ב מ"ז וצ"ל בפי"מ לר"ש וכ') ג"כ בלשון הונגרי guna נקרא כן מלבוש של מעלה לכסות בו הגוף ואכ"מ להאריך, וכבר הטיף מלתו בענין ל' כנען החוקר המהולל הרכבי בספרו הנכתב בל' רוסיא:

Объ языкѣ Евреевъ.

לשון סורסי סרס ב'.

לשון עבר הנהר עבר ג׳.

לשון ערבי אסטס, אספנן, אפנין, אפץ א׳, אשכרע, בדובר ע״ש, בזר א׳, בצל, בק ג׳, גז, גנד, גשקר, דרד, דרצין, הזמת, חלגלוגות, חמר י׳, טרכסיד, טרש ג׳. טרתא, כלב ג׳, כנגר, כרסט, כש ה׳, מנפא, נקה, נקר א׳, נרדשיר, סבן, סך ה׳, סם א׳ ע״ש, סרגל, עד, עדלר, עויל, עזרד א׳, ענק, עפר א׳, פאה, פליטון, פן, פפייר, פרגין, פרהז, צלח, צלליבא, צנית, קטנית, קמטר, קן א׳, קפל ה׳ קקרי, קרד, קרקס א׳, קרתן, רגילא, שברא, שמאי, תלא, תרסית. ודע כי בכ״י ערוך אשר ת״י כמה פעמים נרשם זולת זה ל״ע או ל׳ ישמעאל כמו שתראה בפנים בערכים המיוחדים.

לשון פרסי (עיי׳ תור״ן הע׳ ו׳) אארא (ע״ש), אברוארי, אברוגני, אברזין, אונכרי, אוריא, אכנגרי, אפרייא א׳, בארג, זהרא, ׳זיידן, טפף, טרז, מרזמא, סרם ב׳, פרפס, קבנאה, רנגר (צ״ל רוזגר).

לשון רומי אולון, אנדיטיקוס, ברדל, מטכס, מטר, סטרנליא ע״ש, סכוי, פטר פייל ע״ש, פסיפון, פקרין, פרמקוס, קמטר, קרטין, שרוול, תאטר. ודע שאיזה פעמים מוחלפה לשון יוני בלשון רומי עיי׳ אנדיטיקוס (וצ״ל אנטידיקוס) מגס ב׳ (מגרס) מטר ועוד ע׳ אחרים. ועיי׳ החכם החוקר מוהר״י דערענבורג במ״ע רא״ג ח״ד, קכ״ד.

והנה אם שגה רבינו לפעמים בפי׳ המלות של ערכים אלה נוכל להמליץ בעדו באשר תולה אותם בדעת אחרים ואפריון נמטייה לו כי השתדל להבין פירושי המלות אשר ביארו אחרים זולתו. אבל מה שעיניו ראו ולא זר הלא הם הלועזים ר״ל העתקות מל׳ איטלקית אשר היא היתה שפת ארצו ואותה ידע בתכלית השלמות. ולהיות התועלת עצומה הצומחת מל׳ לע״ז של רבינו אשר הוסיף נופך משלו להמתיק הפי׳ אשר העתיק ע״כ אמרתי אספרם כמו הנה:

לשון לעז: ע׳ אגס, אגריאון, אגירייסין, אזמל, אטבא, אימא, אכסגרון, אלה א׳, אלון, אלמוג, אלריא א׳, אלריא ב׳, אמבטי, אמבוניא, אמגושא, אמם, אמפליא, אמפולי, אמר ד׳, אמיתא, אנבקראות, אנגרון, אנדיפי, אנטגרפין, אנך, אנונה (אונוס ע״ש) אנקל, אנתיקי, אסטיוט, אסטטיון, אסטולי, אסטמה, אסטרט, אסכלה, אסכולא, אסלא, אסטומכא, אספטי, איספסתא, אסקטלא, אסקונדרי, אסקריטין, אסיתא, אפי ב׳, (אופי), אפוטרכא, אפוטרופוס, אפנין, אפנתא, אפסתקיתיה, אפסר, אפץ א׳, אפר, אפרגיאה, אפרייא, אפרסק, ארא א׳, ארגסטוס, ארוס, אשויא, אשכרע, ביב, בבר, בביתא, בדד א׳, בדיא, בדס, בטח, בטן א׳, בולמוס, בלן ג׳, בלסטר, בלספימיסון, בנות שקמה, בס א׳, בסלקי, בעל, בר ז׳, ברגן, ברך ב׳, גב י״ג, גד ח׳, גהץ א׳, גז א׳, גמר א׳. גנבר, גס ג׳, גסטר א׳, גסטרון, גפנן, גפס, גרב ב׳, גרגתני, גרד א׳, גרדם א׳, גרזם, גרתיקון, דבק, דגם, דיופוטא, דל א׳, דלטור, דלמטיקון, דנטיב, דסקס, דסקופלין, דפלון, דק, דקליקוס, דקר, דרדור, דרצין, המלטא, הנדבי, הנדא, הרדף, הרזפא, הרני, וטיב, ויל, זאזא, זבל, זן א׳, זנין, זרז, זרניך, זרף א׳, חבש א׳, חוור, חזינא, חזרא, חכן א׳, חל י״ז, חלגלוגות, חלד א׳, חלד ב׳, חלם ב׳, חלף ב׳, חלף בתרא, חלוק, חלתית, חמט א׳, חמתי, חסם, חפושית א׳, חרס א׳, חשאי, טבלא א׳, טבלא בתרא, טהר א׳, טמם, טנדס, טסקא א׳, טפיט, טפס ד׳, טרז, טרית, יבלת, ידקי, יילי, כבל, כבש ב׳, ככיא, כן ב׳, כס ו׳, כסבר, כספא, כסיתא, כפה, כפל בתרא, כפת א׳, כרכשתא, כרנבאות, כרסט, כרפס, כרש א׳, כרשן, כרתי א׳, כש ג׳, כש בתרא, כשף, כתם, לבד ב׳, לח א׳, לח ב׳, לטם, לנך, לעין, לפסן, מגביא, מגור, מגרף, מזרן, מחגר, מחלץ, מטח, מטוטלת, מטרפלין, מל ד׳, מלאות, מנגנון, מנעל ב׳, מנפא, מנתא, מסא, מערוך, מפה, מק, מקולין, מר ו׳, מרמטא, מרעל, מרפק, משבזג, משק, נטף א׳, ׳נטרין, נם ג׳, נניא א׳, נפט, נפס א׳, נץ ד׳, נתר, סב ד׳, סבכה, סבן, סגוס, סד ב׳, סדן ב׳, סט א׳, סליל, סליים, סם א׳ ע״ש, סמטא א׳, סמטא ב׳, סמך, סמניא, (סער) צ״ל שער, ספן ד׳, סקפט, סרט, סרך א׳, סרק ב׳, סרק ה׳, סרק ו׳, עדלר, עדש א׳, עזרד א׳, עטש, עכביות, עלש, עץ, ערי ע״ש, ערב ו׳, ערס, ערקב, פארי א׳, פגם א׳, פגע, פדגרא, פהק, פטיליא, פטנג, פיל, פייל ע״ש, פירשע, פלטיא א׳, פליוס, פלם, פלסלוס, פלצור, פן, פנדה, פונדק, פנון, פסטל, פסיון, פקע, פרגין, פרגל א׳, פרגל ב׳, פרחא א׳, פרט א׳, פרט י׳, פרט בתרא, פרמביא, פרן א׳, פרף, פרפסט, פרק א׳, פשפש ב׳, פשפש בתרא, פתיא, צלבחא, צלף, צמר א׳, צנון, צפורן, צרוד, צרצור א׳, קבטין, קברנט א׳, קדה, קהת, קזז, קטבל, קטל, קטנית, קטף א׳, קטף בתרא, קטרב, קלגרפון, קלד, קלמר, קלן א׳, קלסטרא, קלקי, קלקנתוס, קלר ב׳, קם א׳, קמח, קמין, קומוס, קמפון, קמקום, קנבס, קנבק, קנטס, קנכי ע״ש, ׳קנקל א׳, קסדור, קסוס, קף י״ד, קפד, קצה, קצח, קצר ג׳, קרדקיים, קרטל, קרטס ה׳, קרכין, קרמיד, קרמן, קרון, קרסטמל, קשט א׳, קתל, ראש, רד ו׳, רהטני, רט, רמי, רמץ א׳, רפן, רקן, רתח, שברא, שגדן, שחז, שחי, שחר ב׳, שמשם, שפי א׳, שפשף, תבליא, תבר ב׳, תפית, תרכוס, תרף ב׳, תת א׳ ת ת ר א׳ [עיין הערתי לקמן ברשימת בעלי תוספות לקמן נזיר נ״א].

ועתה אסדר הערכים אשר כתוב בהם סתם פי' ותיבת בלע"ז נשמטה ובקצת כ"י איתא ואלה הן ע' אבט, אג, אסטס, אספנן, ארוס א', אשכרע, בית חץ, ברסס, ברקא ב', בתול(ה), גדגדניות, גהק, גלל ב', גלבק, גלדן, גרגי, גרם ה', דבדבן, דבש, דפן, דקר א', דר ו', דרמסקן, דשר, הדר ג', הנדא, הרת, ורשכי, זמית, זנגביל, זרדתא, חזר ב', חזר ג', חלבץ, חמס א', חמץ, חפושית א', חצב ג', חצב בתרא, חתל, טבלא א', טפיט, טרקנין, טרתא, יניבא, ירבוז, כאר, כנגר, כסן א', כפר ד', כפת, כרמשא, כשות, כתב, לדנא, לולב, לוף, לשון א', מגביא, מל י"ב, מר ג', מריא א', מרתכא, משק, נגסטר, נניא א', נקלוגוס, נקמז, נר, נרמק, נשדור, סאה, סב ד', סבך ב', סבן, סד ב', סכין, סממית, סנר, ספגן, עדל, עזרד א', עכביות, עלש, עפר א', פגיון, פול, פטר ב', פטר ג', פוך, פלט ג', פלייטון, פלנין, פונדק, פפייר, פתיא א', צלצל א', צרף ו', קבנאה, קטה, קטן ג', קלא אילן, קלגרפון, קלינון, קם א', קמים, קפל א', קריוט, קרסטמל, קרסל א', קתידרא, רגילא, רשק, שבל ב', שבל בתרא, שבת, שט ה', שע א', שצנית, תאטר, תמכה, תפית.

ה') ואם נרד להחילוקים שעשה רבינו בשימושי לשונות לשון הקודש, לשון משנה, לשון גמרא וכדומה אז נחוץ הדבר להציג איזה כללים ועל קצת מהם התעורר כבר הג' שי"ר בתר"ן הערה ה' והוא לחלק יצא כזה: לרוב קורא רבינו לשון הקודש למלה הנמצאה במשנה או גם בלשון גמרא קדמוניות אך לפעמים מחלק גם לשון משנה מלה"ק אע"פ שגם מה שקרא לה"ק לא נמצא במקרא, ולישנא דרבנן קורא למלה הנמצאה רק בדברי האמוראים המאוחרים או גם רק בדברי הגאונים אם מקור התיבה הוא בלשון פרסית או ערבית, ולשון ארמי קורא לרוב לכל תיבה הנמצאה בתרגומים אך לפעמים ג"כ יכנה כך לאיזה תיבות מלשונות קדם הבנויות על משקל ארמי כמו שעשו כבר הגאונים. עיי' להנחה זו הדוגמאות בהערה הנ"ל. ואני עתה באתי להוסיף אם רצה רבינו לדקדק כי איזה מלה רק לשון הקודש של מקרא אז מכנה אותה ל ש ו ן מ ק ר א או ל ש ו ן ת ו ר ה או אם יש את נפשו להבדיל לשון המשנה מלשון הגמרא אז יכנה הראשון ל ש ו ן מ ש נ ה, והשני לשון רבותינו, לישנא דרבנן או לשון תלמוד. וזאת לדעת עוד כי בי"ג מקומות משתמש רבינו ב ל ש ו ן ח כ מ י ם ולפי השקפה ראשונה דעתנו נוטה שכיון על לשון הנמצאה דוקא במשנה, וכן מוכח באמת מע' הפיא ב' ומע' רתח. אבל מע' דקר א', חמט א', חרחר א', טפיח, לכסן, סבן, ערק א', קלגרפין נראה שקאי גם על המלה שנמצאת רק או על רוב ב ג מ ר א. וגם בזה הלך רבינו בעקבות הקדמונים ובפרט נגרר אחר פי' המשניות לסד"ט של רה"ג ז"ל כמו שאוכיח בעה"י בפנים בהוספותי. וכדי שתוכל לעמוד על בורין של דברים אלה אציין לך כל לשונות אלה עפ"י סדר א"ב:

לשון גמרא: פתא.

לשון חכמים אבן שעות, אפותא, דקר א', הפיא, חמט א', חרחר א', טפיח, לכסן, נגסטר, סבן, ערק א', קטל ב', קלגרפון.

לשון מקרא אימא, אנין, אנך, אסטמה, אפקטפיזון, דקר א', הפיא, חרחר א', נפש, קר י"ג.

לשון משנה אברזין, בשש, גסטר א', ספט, קטף, רתח.

לשון קודש אסטס, אספנן, אפמא, גסטר א', חזינא, חסס, טטפת, טרסקל, יבל, מגמר, סט א', סמך, ענוה, ערב ו', צרצור א', קצע, שזף.

דרך לשון הקודש מובא בערך אלים, הנדז, חבר, מכל א', נטף, ספג, צארי, קדש ג', קסס.

לשון רבנן אזביון, אספנן, אשויא, מל ד', מלמד.

לישנא דרבנן אמפליא, בשש, גרד א', חרם ב', חתל, כפש, מל י"ג, מנפא, עב ג', פצם, פקע ה', צנון, קשט א', רתח.

לשון רבותינו משנה.

לשון תורה אברוארי, אפותא, נגסטר.

לשון תלמוד אהן, אכסדרה, קרף, שגם.

עוד יש להעיר כי שלש פעמים הביא רבינו לשון ג ר מ ט י ק ו והוא בע' פרקופי, קרטין ובע' תאטר, ועל מובנו כבר העיר בצדק הרב בעל מוסף ערוך בע' קרטין וז"ל: וזה דעת בע"ה באמרו בלי' גרמטיקין כי יש לשון יוני המוני ויש לשון יוני אשר בו נכתבו דברי חכמה והוא מיוסד על הדקדוק הנקרא גרמטיקין עכ"ל, והג' שי"ר בתר"ן הערה ט"ו ממרחק הביא ראיתו להנחה זו היינו מבעל מאור עינים חי"א פנ"ז וז"ל כי היוני יש לו לשון מיוחד להעלות על ספר ולשון ידבר בו איש אל רעהו וכו' ע"ש. וזה החילוק נראה לעינים גם מציון (הובא מהחכם ר"י דוקעס נ"י במ"ע של מהרז"פ ח"ח, רל"ט) נכלל בפי' של פיוט „ארעא

וקדרא" הנמצא בכמה מחזורים, ושם ישנו בזה"ל ד ו ל י ס לית ביה, אין בו דופי ונבל, אנשי רמיה ומרמה לשון יון ולעז גרמטיקי דולוס וכן שם זונא ובלעז גרמטקי, ועוד בכ"י של מ"ג נמצא בבריטיש מוזעאום (גם זה נעתק מהחכם הנ"ל שם) איתא ביאור איזה מלות הגיוניות בלשון גרמטיקי ע"כ, אבל במחברת הערוך לר"ש פרחון ע' ברק, וע' שרף השתלשל והושאל כינוי לעז גרמטיקא לחכמות וידיעות של פילוסופיא בכלל עיי' הקדמת מו"ל החכם זלמן ז' כוכב טוב צד י"ט והלאה, אבל מ"ש שם כי הערוך השתמש הרבה פעמים בלשון גרמטיקא הוא קצת בלא דקדוק כי לא נמצאת רק בערכים המצוינים היינו ג' פעמים, ובע' אונוס הוכחתי כי בהוספות של סופר מבורך נמצא ג"כ לשון פוליטיקו והוא ג"כ כעין לשון גרמטיקי פי' פוליטיקו בל"י πολιτικός הוא הלשון שמדברים אנשי עיר להיפך מאנשי כפר, וזה מה שהעיר הסופר המוסיף לדברי רבינו היינו מבורך מפי ר' משה הנפוסי ז"ל כי אונוס בל"י של בני העיר, היינו בלשון חכמים נקרא חמור ו ה ש א ר היינו כמו אינשו דאמרי קורין לאונוס גיידרו. עיי"ע אונוס ומ"ש להוציא מלב הקורא כי ר' משה הנפוסי היה בן דורו של רבינו נתן.

והנה מקום אתי להעיר פה גם על דרך דקדוק של רבינו בע"ה. ידוע למבין כי ר' יהודה חיוג תלמידו של ר' מנחם ן' סרוק היה הראשון בבעלי המדקדקים המשלשים פעלי לה"ק — כדרך לשון ערבי — תחת אשר מלפנים רק אות אחת או שתים באו אל ה ת י ב ה, והראב"ע בשפה ברורה צד רנ"ו הפליג לשבח את ר"י חיוג בזה"ל: דע כי כל המדקדקים הקדמונים החזיקו לשרשי ישב, ירד רק ש ב, ר ד, לשרש, עשה רק עש, לנגע—גע, ומן נזה נטה רק אותיות ז', ט' וכו', ויפקח ד' את עיני יהודה להכיר האותיות הנחים איך הם נוספים חסרים או מתחלפים ע"כ. ובעקבות ר' יהודה — אשר העתיק אהלו מפי"ץ בערבית לקרדאבא להיות שם מורו של ר"ש הנגיד — הלכו הספרדים להגביל לכל שרש ג' אותיות ולא כן האשכנזים ובני איטליא, שאצלם גם אות אחת דיה להיות שרש ועל ידי הוספת איזה אותיות יסתעפו ממנו הוראות שונות שנאצלו מן השרש בן אות אחת. וזה האחרון ג"כ מדרכו של רבינו נתן בע"ה להחזיק לפעמים אות אחת בשרש, אי לזאת צייין ע' ז' תחת אזה ותזה, ע' ד' כפי גי' אמיתית של כ"י וויען (וכמו ששיער על נכון בלי ראית הכ"י הג' שי"ר בהערה נ"ו ע"ש) להוראת שרש ודאי, ידה ודה, ע' ט' (אחר ע' ט ה) תחת שרש טט ונטה, וכן בשרש בן ב' אותיות ד"מ בט תחת נבט, גב תחת נגב, גבה, גבב! לד תחת ילד; לו תחת לוה; לק תחת לקה; פך תחת הפך והאות הנפל טפל וחסר אצלו ומלות אלה יסדר תמיד בין המלות אשר תחילתן באות עקרית של מלה זו וכן כתב בע' נגה „והעיקר גה" ובע' נשק ב' כתב: „שק העיקר" ובע' נשר א': „שר העיקר" בנטף ב' כתב: מסתברא נטל, נטע, נטף אין הנו"ן עיקר; ובע' רת כתב: „מסתפקא לן אם ה' של הרת יסוד בתיבה או לא". וע' הדוגמאות הנ"ל בתולדות ר"א הקליר הערה ז'. ולפ"ז אף אם יהודה חיוג להורות שלח לפניו עזב רבינו דרך בעל המדקדקים של ספרד וידוע כי גם רש"י ראש המפרשים בצרפת ובן דורו של רבינו נתן אחז זה הדרך ועולה במסילה אחת עם רבינו בע"ה ואחריו נגרר כמה וכמה פעמים בפירושיו עיי' פ"ג סי' א' של המבוא לקמן.

ב) מי הם רבותיו אשר ממקור חכמתם שאב ושתה רבינו נתן.

א') כבר מלתי אמורה בפרק הקודם סי' א' שרבינו נתן בהקדמת ספרו העיד על עצמו: מה ש ש מ ע ת י ו ר א י ת י ו ס ב ר ת י בערך לשטרה וכו' והדבר מובן מעצמו ששמיעה היינו לימוד מפי רבותיו וראיה היינו עדות מכתב ולא קבלה ע"י שמיעה, וסברה הוא מה שרוח מבינתו יענהו, ועתה נחזה מי הם אשר מפיהם ש מ ע לימודיו, ב ר א ש כ ו ל ם היה א ב י ו ר ב י נ ו י ח י א ל ב ר א ב ר ה ם ז"ל הוא היה פייטן וחיבר כמה קרובות ושלש מהן העתיק החכם הגדול מהריט"ל צונץ בספרו זינאגאגאלע פאזיע (צד ר"ד והלאה ע"ש) מלשון עבר ללשון אשכנזי, והיה ג"כ מן החכמים ורבנים המפורסמים בישיבת רומי וראיה לזה ממה שהביא האו"ז הלכות ר"ה סי' ער"ה וז"ל: ואני הקטן מצאתי סמך לדבריהם בתשובת הגאונים רבינו אלעזר בר' יהודה ורבינו קלונימוס הזקן איש רומי בן רבנא שבתי בבואו למדינת גרמיישא אחר פטירת רבינו יעקב בר יקר זצ"ל שאלו ממנו דבר זה והוציא חותם עדות קודש והראה מכתב שכבר נשאלה שאילה זו במתא ר ו מ י וכתב בו שאל מר שלמה היצחקי מן רבנא מרנא רב נתן גאון שחיבר ספר הנקרא ערוך ומן מר דניאל אחיו ומן מר אברהם אחיו והשיבו גם הם שכבר נשאלה בבית מ ד ר ש ו ש ל א ב י ה ם מ ר י ח י א ל ג א ו ן והשיב בשם מר יעקב וגאון) ריש מתיבתא דמתא רומי דמנהג כשר הוא להיות מלה לסוף לקה"ת ולתקיעת שופר וכו', וכל זה הובא בקצת שינויים בתשוב' בנימין זאב סי' רל"ד ובשלטי גבורים בסוף מרדכי לשבת ובספר אגודה המובא בתר"נ הערה ב' ע"ש.

נשמע מזה שרבינו יחיאל ובנו הגדול ר' דניאל ובנו הצעיר אברהם (הנקרא על שם אביו של ר' יחיאל) היו תלמידי חכמים מפורסמים. אולם כנראה שלא זכה רבינו נתן ללמוד ימים כבירים מפי אביו ז"ל מטעם שהזכרתי למעלה בראש הפרק עיי' במקומו ובשעת כתיבת הערוך הלך כבר אביו לעולמו, וכן הוסיף בד' פעמים שהובא שמו היקר בערוך אצל הזכרתו תמיד ז"ל וגם אחי ר' נתן הגדול שהובא בערוך י"א פעמים הוזכר תמיד בהוספת ז"ל, אבל מאחיו הצעיר ר' אברהם לא הביא רבינו נתן שום דבר יען כי הוא הצעיר לפי השערת הג' שי"ר, אבל בתשובת מיימוניות ששייכין להלכות גירושין (פ"ג ה"ג) סי' י"ב איתא בזה"ל: ראיתי תשובת רב נתן שיסד הערוך ואחיו רב אברהם בני ר' יחיאל ששאלתם וכ' וכן בהשאלה הנ"ל הוזכר ר' אברהם אצל אחיו הגדולים ממנו וכן הובאה שאלה באו"ז הלכות מילה רס"י ק"ד וז"ל: שאילתא דשאיל שלמה היצחקי מן מר נתן ומר דניאל ומר אברהם בני ומרנא (צ"ל בני מרנא) ר' יחיאל מן מתא רומא ז"ל על קטן שמת קודם שמונה ימים וכו'.

ורבו השני אשר ממנו למד רבינו נתן היה ר' מצליח ז"ל והביאו בז' מקומות (עיי' למטה) ומע' אנפקינון נראה בעליל ששמע מפיו כי הוא בעצמו מעיד וז"ל: ואני למדתי מפי ר' מצליח ז"ל. ודע כי החכם הכולל מהר"מ שטיינשניידער ני' מצא מציאה גדולה בעקד ספרים של אוקספורד והוא כ"י בלשון ערבי ועברי כתוב מר' מצליח ומתוך הכ"י הזה ידים מוכיחות שהיה ר' מצליח ז"ל דיין בזיצילא וגלה לבבל לשבת לרגלי רה"ג ז"ל אחרון שבגאונים לשתות ממימי לימודיו ואחרי מות רה"ג שב ר"מ למקומו הראשון וסיפר עוד ר"מ בכ"י הנ"ל שאחרי שובו בא לר' שמואל הנגיד להגיד לו על אודות המראה הגדול אשר ראה בעיניו כי רה"ג ז"ל והקתוליקוס הנוצרי נושאים ונותנים זה עם זה ויושבים בשלום והשקט כשבת אחים גם יחד. וזה הפיץ לנו אור מאין בא לרה"ג ידיעת העתקת ע, זקנים שהזכיר לכלים פכ"ג מ"ב בפירושו לסדר"ט צד י"ז בלי ספק שמע כן מקתוליקוס עיי' הערת רא"ג במ"ע דייטשמארגענל. געזעללשאפט חי"ב צד שע"ג. ועתה לא אפונה כי ע"י ר' מצליח רבו שמע רבינו נתן רובי פירושיו של רה"ג בענין פתרון מלות ערביות ופרסיות כי היטב ידע לשונות אלה רה"ג כמוכח ברור כשמש מפירושו של סדט"ה וגם ידוע שרה"ג כתב בלשון ערבי ספר על הדקדוק המובא מאבן בלעם במלות נגד, אשש, וגם בספרו המאסף הוא מדרש מלים בדרך א"ב והשורש כפי האות האחרונה שלו כמו רצד תחת אות דל"ת באר רה"ג המלות עפ"י לשון המשנה ולש' ערבי ולפעמים העתיקה ללשון פרסי ועל ספר זה, חבל דמשתכחין ולא נמצא עתה, כתב ראב"ע בריש מאזנים: „מלא חכמה וכליל יופי".

ועוד למד רבינו נתן מפי ר' משה הדרשן מעיר נרבונא שהביאו בערוך איזה פעמים (עיין למטה) ובע' אדנדקי כתב רבינו בזה"ל: שמעתי מפי ר' משה הדרשן ז"ל מעיר נרבונ"א ובע' נגד ב': ואני קבלתי מר"מ הדרשן מעיר נרבונא, ובע' צדק: כך קבלנו מר"מ הדרשן ובע' קצרא א': ר"מ הדרשן שנה לנו. וגדולה מזו מצאתי ביוחסין השלם צד קע"ד ע"ד שמכנה רבינו נתן בז"ל: ובערוך ר' נתן הבבלי מנרבונא בע' שגש וכ' וכינוי הבבלי מובן לפי משפטו הנ"ל שהלך רבינו לבבל. וזה ללא אמת וכן מ"ש בעל היוחסין (שם צד רי"ז סע"ב והלאה) וז"ל: ור"מ הדרשן מנרבונא היה רבו (של ר"נ בע"ה) וכן רש"י ששמע מפיו בפ' וישלח יעקב ע"כ ר"ל בבראשית ל"ה ח' אינו מדוייק היטב כי רש"י הזכיר תמיד ר"מ הדרשן בסגנון אשר מובן מתוכו כי לא למד מפה אלא מכתבי ר"מ הדרשן עיי' הציונים בתולדות רש"י לרי"ט צונץ במ"ע שלו צד ש"ח ובתולד' ר"נ הערה מ"ז ובליקוטים להחכם בערלינער בספרו רש"י על התורה צד קפ"ו. וממה שידענו כי רש"י הזכיר בשם ר"מ הדרשן כמה מלות אשר פתרונן מלשון ערבי ופרסי וגם ממה שידענו כי היתה לר"מ הדרשן חכמתא רבתי במקראות ומדרשים הוברר לנו כי פי שניים ברוחו של ר"מ הדרשן נאצל לתלמידו רבינו נתן שלמד ממנו לשונות שונות ופירושי המדרשים השונים.

ומן רבותיו של בע"ה היה כפי הנראה גם ר' משה כלפו מן בארי באשר השתמש בע' קרש א' וע' תתיא בלשון אומר, והיה אומר ע"ש. ועל תכונת עיר בארי עיי' תולדות ר"א הקליר הערה י"ז. אבל כבר הזכרתי שר' משה הנפוסי לא היה רבו של ר' נתן כי היה מדורו של מבורך הסופר.

ב') אחרי שראינו מי המה הגדולים אנשי שם אשר למד מפיהם רבינו נסורה נא ונראה מי הם אשר למד מכתבם ולא קבל מפיהם.

הראשון מן המצויינים המפורסמים היה ר' גרשום מאור הגולה שהובא בשמו הכבוד ל' פעמים (עיי' למטה). ודע שבהערה מ"ו כתב הג' שי"ר וז"ל: רגמ"ה מובא בערכים הרבה מאד, אולם בע' חלק ג' כתב ור"ג פי' וכ' ועוד אמר לן חלוקת נפש וכו' ואמר לן משום רה"ג וכ' עכ"ל נראה מבואר שהיה

תלמידו ושמע ממנו פירושים ונראה שאליו כיון ג"כ בע' כפי במ"ש לשון אחר אמר לן רבי, ובע' מרכנתא ואמר לן רבי דאמר משמיה דר' יצחק האורלוני ז"ל עכ"ל. והנה הקדים כבר להשמיע ההשערה הזאת עוד לפני הג' שי"ר בעל קורא הדורות (צד ח': בהוצאת ר"ד קאססעל) וגם הנ"ל הביא גם הוא ראיה מע' חלק והוסיף לומר גם בע' גב כתב זה פי' רבינו גרשום ע"כ. וגדולה מזו היו יכולים להביא ראיה שהרי בע' סדן ג' סיים רבינו בזה"ל: וכבר פירשנו במקומו מפי רבינו גרשום ז"ל ע"כ. וכן בע' סיינא בזה"ל: וכבר פירוש הפרק מפי ר' גרשום ז"ל ע"כ. אבל בכל זאת נראה לי ברור שתיבות ואמר לן רבי בע' חלק ג' ובע' מרכנתא שייכות לרגמ"ה כלומר הוא אמר כן על רבו ולא רבינו נתן על רגמ"ה. והראיה מוכרחת משיטה מקובצת לבכורות שנדפס בקרוב במזבח כפרה (לבוב) שהובא שם לבכורות דף ל', פי' רגמ"ה וכתב שם צד כ"ז עמוד ב' וז"ל ואמר לן ר' משמיה דר' יעקב האורגלי ז"ל ובבכורות ל"ד, צד כ"ח עמוד ב' בשם רגמ"ה פ"א משמיה דר' יצחק האורגלי ז"ל ע"כ. הרי מ"ש רבינו בע' מרכנתא בשם רגמ"ה הובא בשמו גם בש"מ הנ"ל באותו הלשון רק שם הנוסח האורגלי ואין לנו להכריע אם זו עיקר הגי' או גי' דערוך האורלוני ובכ"י קאהוט (עיי' פ"ה למטה במבוא) הגי' האורליני. וגם בע' חלק ג' שייכות התיבות אמר לן רבי (כ"ה בכ"י ערוך) לרגמ"ה הנזכר למעלה באותו הערך ופי' ואמר לן רבי משום רה"ג נמצא בסד"ט לרה"ג נדה פ"ט מ"ו צד ל"ב. ע"ש. ותיבות אמר לן רבי נמצאו ג"כ בע' לולב ב' אחר הזכרת רגמ"ה וזה שייך ג"כ לרגמ"ה ולא לרבינו נתן, וכן בע' כפי ב' פי' תלמיד חכם ממגנצא וכ' לשון אחר אמר לן רבי וכ' (הובא אות באות בש"מ לנדרים מ"ח: צד נ"ד סע"א בשם הרי"ץ והוא היה כפי הנראה בן דורו של הרשב"א. עיין הקדמת הרב החכם מו"ל ד"ו צאמבער) לא שייכות התיבות ל"א אמר לן רבי וכ' לרבינו נתן אבל לתלמיד חכם ממגנצא שהוא לפי השערתי רגמ"ה והראיה מש"מ לכתובות דף כ' ע"ב שכתוב שם בשם רגמ"ה פי' למצות מדות מה שהובא ממש בע' חב א' בשם פי' מגנצא. ורבינו כינה לרגמ"ה עוד לפי ישיבתו במגנצא: רב של חכמי מגנצא מורה של מגנצא (עיי' למטה). והנה החכם החריף ר"י רייפמאן כבר שיער בנפשו במ"ע של מהרז"ף ח"ג, רל"א כי התיבות ואמר לן רבי הן הנה מדברי רגמ"ה וחכם עדיף מנביא כי בכ"י רגמ"ה למ"ק י"ז. איתא כן בפירוש. עיי' מאמר על פירש"י למסכתות נדרים ומ"ק מר"ד צאמבער צד י"ח. ועתה הראיתי לדעת כי הוא דבר קצת מהראיות שהזכרתי לעיל בצד ב' וג' ע"ש. ומ"ש שם בהערה כי בע' דרבן שנעתק הפי' שם ג"כ מפי' רגמ"ה צ"ל במקום שם כרע"א: רושם כרעא כיון לאמת שכן הגי' בכ"י וויען עיי"ע דרבן.

והשני אשר פירושיו היו לרבינו נתן לעינים היה האדם הגדול בענקים ר' חננאל בר חושיאל ז"ל אשר כל דבריו קבלה מהגאונים ז"ל וממנו העתיק רבינו רובי תורתו והוא היה מקור היותר ברוך אשר ממנו שאב בע"ה. ולמטה אציין לך מאה וארבעים ושנים מקומות אשר בם הזכיר רבינו נתן את שם הכבוד ר"ח תמיד בהוספת מלה ז"ל. ובלי ספק היו מונחים לפני בע"ה פירושי ר"ח ז"ל לרוב המסכתות והוא השתמש בהם. ובענין זה יש לחשבו כתלמיד של ר"ח ז"ל. אבל רחוק הדבר שקבל פירושיו פה אל פה. ומה שכתב הרש"ל בתשו' סי' כ"ט „שבעל הערוך קבל מר"ח" כונתו רק ששקד על פירושי ר"ח ז"ל ולא שהיה עומד כתלמיד לפני רבו והראיה שתמיד הזכירו בע"ה לר"ח רק בשמו העצמי ולא בשם מורו או מרן עיי' תולדות ר"ח להג' שי"ר בב"ע שנת תקצ"ב הערה י"ט שהביא עוד ראיות ברורות על זה. ומע' רד ד' שכתב שם רבינו ואמר ר"ח ז"ל קבלנו מרבותינו וכ' משמע קצת שדבר פה אל פה עם ר"ח. ומזה נ"ל ראיה למה ששיער הג' שי"ר (שם) שאולי ר"ח היה איזה זמן ברומי ושם למד ממנו ר"נ ולכן נקרא ר"ח בפי קצת איש רומי. ודע כי רבינו נתן נגרר כל כך אחר פירושו של ר"ח עד כי הרבה פעמים כתב פי' סתם והוא לקוח מפירוש ר"ח ז"ל והג' שי"ר בתולדות ר"ח הערה י"ט וכ"ג והחכם החריף ר"י רייפמאן במ"ע של מהרז"ף הנ"ל הביאו ראיות שהובאו פי' ר"ח בערוך בסתם מבלי הזכרת שם אומרו. אבל מהמפרשים הוזכרו בשם ר"ח. ומגודל התועלת הצומחת מהדוגמאות הנ"ל אציגה אותן בתחלה ואחרי כן אציב הוספותי לבדהן. ואלה הן דוגמאות מהג' שי"ר (הערה י"ט) והן לקוחות ממסכת ב"ב. ע"ש ט: תוספות ד"ה אתיא בשם הר"ח ובע' שגש א' בסתם. וכן י"ב. תוס' ד"ה דוולא וע' דוולא. וי"ג. תד"ה חד וערך קרנזול. וי"ז. תד"ה כליא וע' כליא. וכ"א. תד"ה בסופר וע' אין א' וכ"ז: תד"ה בדהלילא וע' דחל וכ"ח: תד"ה כגון וע' צוף ג'. ול"ו: רשב"ם ד"ה דקל נערה וע' דקל ג'. וס"ז. רשב"ם ד"ה חולסאות וד"ה מצולה הכל בע' חלס. וס"ח. שם ד"ה בר מחווניתא וע' סנטר. וע"ג. שם ד"ה אסכלין וע' אסכלה. ופ"ו: שם ד"ה שנתות וע' שנתות. וצ"ט. שם ד"ה ודילמא שלחופי וע' שלחף. וקמ"ו. שם ד"ה ומצאתי ג' בפי' ר"ח וע' סבלונית. וקס"ד: שם ד"ה ובפירושי ר"ח וע' הן ג' בשינוי לשון המדרש וקס"ו: תוס' ד"ה ספל ב' פירושים בשם ר"ח ושניהם בע' ספל בסתם. ע"ע ספר הישר לר"ת (ל"ד:

פי׳ ר״ח תאטר בל״י חרפה וקרקסאות בתי כסאות ע״כ ובע׳ תאטר כתב כן בסתם ובכלבו סי׳ קמ״ו בשם ר״ח זמית הוה מרק בל״י ובע׳ זמית כתב כן בסתם. ובהערה כ״ג הובא ש״מ על ב״מ י״ט. בשם הר״ח דייתיקי צואת שכיב מרע בל״י נקראת דייתיקי ע״כ ובע׳ דייתק בסתם. והחכם רייפמאן מציין שבת קכ״ט: תוס׳ ד״ה מאה בשם ר״ח וע׳ בגר בסתם, ורא״ש שם פי״ז סי׳ ג׳ [וכ״ה בטור בשם ר״ח] ובע׳ אסובי בסתם; עירובין מ״א: תד״ה הרשות וע׳ רשות ושם מ״ז: תד״ה חרם וע׳ חרם ג׳. ושם כ״ב נ״ב: תד״ה פגום וע׳ פגם ב׳; ושם נ״ג. תד״ה כי אצבעתא וע׳ אצבע, ושם נ״ג: תד״ה גבר וערך גבר ב׳ ושם ס״ה. תד״ה מסר וע׳ פק ד׳. פסחים ג׳: תד״ה שמץ וע׳ שמץ (עיי״ע שחץ) ושם בתד״ה חקוקאה בע׳ חק ג׳. יומא ל״ד: בתוס׳ ישנים ד״ה פלוסין וע׳ הנדוין וע׳ פלס ה׳, נדרים מ״ט: תד״ה בחסיסי וע׳ חסס. ב״ב ב׳: תד״ה כאשר וע׳ גלל ב׳; ב״מ פ״ג: תד״ה בועל וע׳ כנס; ושם בהג״א פ״ח סי׳ ל״ד וע׳ שואל; ש״מ ב״מ על כ״ט: כ״ה כסא דחרשין וע׳ חרש א׳. ושם על ק״ה. באוללא וע׳ אללא, ושם על ק״ז: עבד מאי דעבד וע׳ עבד ב׳; ע״ז י׳: תד״ה שדר וע׳ כרת ב׳; הגהות מיימוני להלכות תפילין פי״ג סי׳ ש׳ וע׳ כל ג׳; תניא סי׳ ס׳ וע׳ תשע. וכן הפי׳ בע׳ רנגר [רוזגר] נלקח מפי׳ ר״ח כדעת הרשב״ם לב״ב קכ״ב. ופי׳ הארוך בע׳ ספקלר הוא פי׳ ר״ח כמוכח מחי׳ הרמב״ן ליבמות מ״ט. ועי׳ במקומו ומקום הניחו גם לי להתגדר בו בדוגמאות האלה: חולין ו׳: וגיטין ס״ו: תוס׳ ד״ה אשת בשם ר״ח ובסתם הובא בע׳ אשת. באו״ז הלכות ברכות המוציא סי׳ קמ״א ובהגה׳ מיימ׳ הלכות ברכות פ״ז הל״ג בשם הר״ח והובא בסתם בע׳ כשש לפי פי׳ השני. פסחים פ״ו: תד״ה נכנסין בשם ר״ח וכ״ה בהדיא בפירוש ר״ח לפסחים שם צד ק״ו ובע׳ דייל בסתם. ב״ב ל״ה: ברשב״ם ד״ה אי דלי בשם ר״ח וסיים ואין נראה בעיני ובע׳ דולא בסתם. שבת קנ״ז. תד״ה הלקט וע׳ הלקט א׳. ב״ב כ׳: תד״ה ושל חמור וע׳ חמר ב׳. קידושין מ״ד. תד״ה כמין וע׳ טגן, ושם ל״ד. תד״ה טורטני וע׳ טרטן ב׳. יבמות ק״י: תד״ה וקמקוו וע׳ כהג׳. [ועי״ע תוספ׳ סנהדרין פ״ז: ד״ה ר׳ יהושע בשם ר״ח וכ״ה באמת בע׳ קה ב׳ בשם ר״ח]. ב״מ ק״ה: וע׳ כנס. ב״מ מ״ב: תד״ה בכיסי וע׳ כס ט׳. ושם ס״ח: תד״ה מקום בשם ר״ח לפי גרסתו וע׳ כתף. יבמות ק״ג. תד״ה מאן וע׳ לחת א׳. פסחים פ״ד. תד״ה ולא בשם ר״ח ומלה במלה כן בפירוש ר״ח לפסחים שם צד קל״ו ובע׳ מל ו׳ בסתם. ב״ב י׳: תד״ה עליונים בשם ר״ח ובע׳ נגד א׳ בשם הגאונים. [והפי׳ הראשון שם הועתק מהערוך לפי הענין מפי׳ כ״י ב״ב לרגמ״ה]. שבת קל״ח: תד״ה הא וע׳ סין. ב״ב צ׳. ברשב״ם ד״ה ועוכלא ובע׳ עכל א׳. יומא ס״ו: תד״ה פלוני וע׳ פלן א׳. סוטה י״א: תד״ה שהיתה וע׳ פע א׳. קידושין כ״ה. תד״ה המנונא וע׳ צנע ב׳. [ובד׳ וויען בט״ס אי׳ בתוספ׳ בשם ר״ת וצ״ל ר״ח]. ב״מ ק״ח: ברא״ש פ״ט סי׳ ל״ב וטור בח״מ בהלכ׳ מקח וממכר סי׳ קע״ה בשם ר״ח ובע׳ צר ב׳ בסתם. ע״ז ל״ט. תד״ה ה״ג. וע׳ קבר ו׳. סוטה ל״א: תד״ה אדם וע׳ רבע א׳. ברכות י״ד. תד״ה הטועם בשם ר״ח ובע׳ רבע א׳ בשם גאון סתם. ובר״אש ובטור ובב״י או״ח סי׳ ר״י ותקס״ז ג״כ בשם ר״ח. סוטה כ״ו: תד״ה שחוף הובא הגי׳ בשם ר״ח ובע׳ שחף ב׳ כה״ג מבכורות מ״ד: בסתם. ב״ב ל״ו. ברשב״ם ד״ה תפתיחא וע׳ תפתח. קידושין מ״ט. תד״ה המתרגם וע׳ תרגם. בש״מ על ב״ב מ״ב: בשם ר״ח ובע׳ שבח בסתם. ובפנים בהוספותי אראך עוד דוגמאות שבציונים מפסחים רובא דרובא נמשך רבינו אחר פי׳ ר״ח לפסחים. אבל בכל זאת הפריז ר״ת על המדה באמרו בספר הישר סי׳ תקכ״ה וז״ל: וכן מוכח בערוך והוא בר סמכא שכל דבריו נערכין על פי ר״ח ע״כ. וכונתו רק שרוב דבריו וכן מצאתי באמת בספר מנחת שי להרב נורצי פ׳ וישב על הפסוק והיא מוצאת וכתב וז״ל ידוע כי רוב פירושיו של ערוך הם כפי׳ ר״ח עכ״ל. ועוד כמה פעמים הובאו פירושי הערוך הנאמרים בסתם מהריא״ז באו״ז בשם ר״ח ז״ל כמו שאראך בפנים. (ועיי׳ עוד פ״ג במבוא אות י״ב.) אבל לא כל הסתם הוא מפירוש ר״ח כי לפעמים אמר גם מדעת עצמו וחולק על ר״ח, ד״מ בע׳ סלת א׳ שכתב וז״ל ור״ח פי׳ וכ׳ ואני אומר וכ׳ וכן בע׳ סמד פי׳ ר״ח ז״ל מלשון פירורין ואנו שונין דאפרוד בדלית וכ׳ ובע׳ הלקט ב׳ אחרי הביאו פי׳ רב שרירא ורה״ג סיים הערוך בזה״ל ודברים אלו מסברא דילן אינון ולא מפי שמועה. ובע׳ פרדשן כתב וז״ל: אם היינו מוצאין ספר שכתוב בו האי פרדשנא להאי דשנא הוה ניחא לן פרדשנא מנחה דשנא אדם גדול וכ׳ וזה ג״כ מסברת עצמו כתב. נשמע מזה שכנים דבריו בהקדמתו לספר הערוך הנזכרים לעיל מה ששמעתי וראיתי וסברתי ובו׳.

ועוד איש אחד אשר לבו כלב האריה (ולא לחנם היה חקוק על צורת חותמו אריה כמו שהעיד הראב״ד הלוי) היה לנוכח רבינו נתן, כי עיניו לנוכח הביטו על רבינו האי אחרון הגאונים ז״ל, אשר לאורו הלכו דורשי התלמוד ממזרח שמש עד מבואו. והנה בס״ג ערכים הביאו בשם וע״ה פעמים הביאו בשם

הגאון סתם בצירוף אביו ר' שרירא גאון ז"ל כמו שארשום למטה. ובפרט הלך בעקבות רה"ג בסדר טהרות שכמעט כל פירושיו נמצאים בערוך אע"פ שלא פירשו בשם תמיד. ועל ספרו זה מראה באצבע בע' פדס (עיי' לעיל עמוד IV) והרבה פעמים הביאו ג"כ הר"ש לסדר טהרות בשם גאון בצירוף הזכרת ספר הערוך או רק ביחידות כמו שארמוז בכל פעם ופעם בפנים בהוספותי.

מלבד אלה שלשה גדולים חקרי לב רגמ"ה, ר"ח ורה"ג ז"ל הוזכרו עוד בערוך תשובות פירושים וענינים מהגאונים הן בסתם הן בקריאת שמם כמו רב אחאי בעל השאלתות (הובא ח' פעמים, ועוד ד' פעמים שלי' בשאלתות שלפנינו) ורב יהודאי גאון (הובא ששה פעמים) ועוד מן הנקובים בשם מן הגאונים רב משה, מר אברהם, רב כהן צדק, רב שר שלום, ר' עמרם, ר' נחשון, רב סעדיה וזולתם מהחכמים כמו רבינו נסים ב"ר יעקב ור"מ בר קלונימוס ופירושי בעלי מקרא ועוד אחרים, כאשר עיניך תחזינה מישרים, מרשימת שמות וערכים, אשר אנכי מסדר בזה עפ"י א"ב למען ירוץ הקורא בו ואיש איש על מקומו יבוא בשלום.

א) אבינו ר' יחיאל הובא בע' קף; אבא מרי רבינו יחיאל ז"ל בע' רק א'; אבא מרי עד ע"ש, אבא מרי ז"ל בן ערל.

אביו של ר"ח: בר ד'.

מר אברהם גאון: סח א'.

רב אחאי גאון: לא א' ע"ש (והוא בשאלתות פ' נח סי' ד'); כרם ב' (פ' וירא סי' י"ב); רצח (פ' וארא סי' מ"ב); ענק (פ' קדושי' סי' ק'); גח ע"ש (פ' בהעלתך סי' קכ"ג); פרהז (פ' שלח לך סי' קכ"ט); בם ע"ש (פ' ואתחנן סי' קמ"ג); גרב ב' (פ' הברכה סי' קס"ח). בערכין אספרגוס, בניתא ע"ש, בסס, חמס א' מביא בע"ה שאילתות שלי' לפנינו. ועוד מבלי שהזכירו בע' זווק והוא בשאלתות פ' וארא ססי' מ"ב כמו שהעיר ר"י רייפמאן במ"ע של מהרז"ף הנ"ל.

אחי ר' דניאל ז"ל: טפיח, לוף, מתק, נקד.

ר' אליעזר הקליר: קלר ג'.

ב) בית דין הגדול של אדונינו שרירא וכ' לבי"ד הגדול של אדונינו האי וכ': אביי.

ג) רבינו גרשום זצ"ל: אדן, גב י"א, גרגתא, דגל א', דע, דרבון, ורשכי, חט א', חלק ג', חלק בתרא, טט ב', טרסית, טרקלין, כף ב', לולב, מהרק, מנת, נשר, סבן, סדן ג', סיינא, סלקנדרים, סר ב', עטר א', עין, על א', ענה, ערף, פיטמא, קף.

גאון ז"ל, הגאון זצ"ל, גאון אחד, גאונים, מקצת הגאונים. וצריך שתדע שבכל מקום שיאמר גאון בלי זכר שמו קאי רובא דרובא על רה"ג, וגאונים על ר' שרירא ורב האי בנו ועיי' ערכים: אכטא, אן ב', אספרגוס, ארא, בן דינאי, בס א', ברדניקוס, בתול(ה) גלגל ו', גנדל, גמז א', (ע"ש בפנים הע' בהוספותי ושם תראה שגאון קאי כאן על ר"ח) גר א', דגם, דם ב', דקל א', דר ג', דרדג, דרס, הלקט ב', הסת, זין, חבט א', חג, חלון א', חמס, חניו, טרז, טשטוש, ידקרת, כה, כמתא ע"ש, כף י"א, כפן, כפת, כר י"א, כשר ב', מכס א', מל ז', מסיפת, מקצוע ב', מקצה ב', נגד א', נגסטר, נער ע"ש, נשר ג', סבן, סבר, סדן, סכל א', סמך, סמניא, ספסר א', ספרק, סרד, עד א', עד בתרא ע"ש, ער ג', פדס, פדרא, פיים, פלס ד', פץ א', פצם, פרדכש, קבל א', קתל, רבע א', רשבא, שב ב', שדך ב', שולנאי, שנץ, תבר, תה, תשע.

ד) רבינו דניאל ז"ל: בית רובע, דרך, טפח ב', לוף, נפס א', סתו, פרקופי.
רבינו דניאל ב"ר יחיאל: חסך. אחי ר' דניאל ז"ל עיי' אות א'.
דיין אחד פילוסופי גרמטיקו: פרקופי.

ה) רב האי, האי, היי גאון זצ"ל: אבן מסמא, אבני שיש, אברוגני, אהב, אלמנה, אמר ג', אמתו (וצ"ל אם ג' ע"ש), אנבא, אסטמה, אספרי, אספרגוס, אפתק א', אצווא, ארא א', ארבע, ארגז, בר פחתי, ברך א', בר שגיא, בתול(ה), גבשוש, גז ה', גוזמא, גמר ב', דגם, דכסוסטוס, דל ב', דפן ג', הלקט ב', זיידן, זק א', חג, חד א', חזר ב', חי א', חל א', חלק ג', חלק בתרא, חרש ג', כסן א', כשות, לולב, לטש א' לפת, מגוש, מתכלתא, נקמז, עשר בתר ע' עסק, פי כריסה, פרח ד', פרקד א', צץ ג', קבע א', קן א', קף, רב א', רת א', שב ב', שרק ג', שתק ע"ש, תיים, תתר א', אדונינו האי: אביי.

ח) רבינו חננאל זצ"ל: אב א', אוב, אבא ב', אבל, אברוורי, אדן, אזא, אזור, אחר א', אי, אכף, אלותא, אלל, אן א', אן ב', בר פחתי, גב ג', גב ז' ע"ש, גדף, גויה א', גט, גל ב', גלל ב', גם א', גם ג', גם ד', גן ד', גנדל, גס ב', גרב א', גרב ב', גרע, דבר א', דגם, דם ב', הדם, הדר ג', הנמא, ורשכי, זוו, זין, זנר, חוור, חט א', חלד א' וראה ר"ש עוקצים פ"א, מ"ד), חלק ג', חלק בתרא, חמר י', חן ג', טט, טנדו,

טרסית, יבם, כגני, כדי א׳, כהן, כל ד׳, כסן א׳, כף ב׳, כרע, כרת, למד, לפתא, מגל, מדי, מהה א׳, מהרק, מכנה, מל ח׳, מלתח, נבר, נגד ב׳, נהג א׳, נפס א׳, נר ד׳, נשר, סבן, סבר, סדן ג׳, סיינא, סכין א׳, סלע, סלת א׳, סמד, ספר ב׳, סר ב׳, עד ג׳, עויק, עטר א׳, עין, על א׳, ען, ענה, ערם א׳, ערף, פחס, פיטמא, פלג א׳, פס ב׳, פעל א׳, פצע א׳, פרח ד׳, צד ב׳, צנר א׳, צר ו׳, צרף, קב א׳, קבסתן, קבע א׳, קה ב׳, קף, קצר, קק ד׳, רב א׳, רד ד׳, רק א׳, רק ג׳, רתח, שב ב׳, שבע א׳, שד ה׳, שחף ב׳, שחר א׳, שלחן, שרש, תבר א׳, תיובתא, תכלת, תלמוד, תקל א׳, תרע. — רבינו חננאל בשם אביו ז״ל: בר ד׳; כתב רבינו ננאל שמענו: חמר י׳; פירוש ר״ח ז״ל בקבלה: פרס ו׳. אמר ר״ח ז״ל קבלנו מרבותינו: רד ד׳; ר״ח בשם רב נחשון גאון: תפל ג׳. פי׳ ר״ח קבלה היא בידינו: הדר ג׳. ועיי׳ עוד אות ק׳.

ח׳) חכמי מגנצא: מרכנתא, נחר ב׳, תבליא, תקל א׳; פירוש חכמי מגנצא: הדר ג׳ ועיי׳ עוד אות מ״ם.

חכמי האומות, יש חכמים: צר א׳, חפר, סר ג׳, פרוה.

חסידי מגנצא: אב א׳.

י׳) יהודאי גאון בעל הלכות גדולות ורבינו הזכירו רק הלכות גדולות בלי שמו היקר בערכים אלה: גלמהרג א׳ (הלכות שבת פכ״ג); גרב ב׳ (הלכות יוה״כ). טנר (הלכות טרפות); נסן (הלכ׳ ברכות פ״ו); שבתא (הלכות יוה״כ); שחלא א׳ (הלכות שבת פכ״ג). ועוד גלקחו פירושיו של בעל הלכות אעפ״י שלא הוזכרו בערוך. בע׳ גרם ד׳ מתיבות אי נמי הוי מזיא וכ׳ עד הגרמה שייכות לבעל הלכות גדולות הלכות שחיטה והובא גם בשם ה״ג בתוה״א לרשב״א פרק ב׳ שער א׳; בע׳ זמלסטר מתיבות כפא דפרזלא עד כדתנן ניטל. לקוח מהלכות גדולות הלכות שבת רפי״ז. כל הערך חרותא הועתקה מל׳ ארמי לעברי והועתק מבה״ג הלכות טרפה ואלה הם דבריו שם פירושי בידי שמים ממאי הואי מברקי ורעמי בידי אדם ממאי הוי היכא דנכיסה חברתה באפה וכ׳. בע׳ צרף ו׳ מתיבות פ״א עד א״ר זביד נלקח מבה״ג הלכות יין נסך עיי׳ על הדוגמאות הנ״ל ר״י רייפמאן במ״ע של מהרז״ף הנ״ל. בתשובת רב שר שלום משמיה דרב יהודאי גאון בע׳ שבע א׳. — ר׳ יחיאל עיי׳ אות א׳.

מר רב יעקב וכ׳: אביי.

גאון מר רב יצחק ראש ישיבה: עד ע״ש.

ראש ישיבת . . אב״ד ישיבת גאון יעקב: אביי. שתי ישיבות: נר א׳. ראש א׳ כ״ה בכ״י ודפ׳ ויניצ׳ אבל בדפ״ר בשני הימים. ראש ישיבה דד א׳.

כ׳) רב כהן צדק גאון אמן ב׳ (ובדפ״ר אף בע׳ מגל וט״ס עיי׳ למטה בזה הפרק).

מ׳) רבי מצליח ז״ל: אמפליא, אמפולי, טלת, כחל א׳, מלבן, מתי. למדתי מפי ר׳ מצליח ז״ל אנפקינון. ר׳ משה הדרשן שמעתי מפי ר׳ משה הדרשן מעיר נרבונא: אדנדקי קבלתי מרבי משה הדרשן מעיר נרבונא: נגד ב׳, צדק א׳, קץ ו׳. ר׳ משה הדרשן מנרבונא שנה לנו: קצר. רבי משה בר יעקב בר משה בר אבון מן נרבונה: פרקד א׳. רבי משה ראש ישיבה בן מרנא יעקב: דד א׳. ר׳ משה בן בארי: קנכי ע״ש; ר׳ משה כלפו מן בארי קרש א׳; ר׳ משה כלפו ז״ל: תתיה. ר׳ משה גאון: תפל ג׳. ר׳ משה מפביאה עיי׳ ספ״ג של מבוא למטה. ר׳ משה הנפוסי עיי״ע אונוס ומ״ש. ר׳ משולם ב״ר קלונימוס ז״ל סעד א׳; רבינו משולם ב״ר משה ברבי איתיאל מעיר מגנצא: דל א׳. בני מגנצא: אזור; פירוש מגנצא: חב א׳, חן ג׳, מל ח׳, עדי, קלעילון, רק א׳, שב ב׳, שדך. רבני מגנצא: תווך; רב של חכמי מגנצא: שתק. מורה של מגנצא אצא א. כד. סמק. תלמידי מגנצא מפי המורה: אי. תלמיד חכם ממגנצא: כפי ב׳. חכמי מגנצא, חסידי מגנצא עיי׳ אות ח׳.

בעלי מקרא: מעפרת, סך ב׳ ופירושם הובא בסיגנון יש מפרשים, יש מפרש, ומפרשים אותו, ויש שפירש, אית מפרשי, ויש לפרש עיי׳ ערכים: אב א׳, אבוב רועה, אבזקת, אביק, אבן מסמא, אבן שעות, אבן כתף, אגן א׳, איגר, אגריפוס, אח ג׳, אוחר, אכורנקי, אכף, אכר, אלם א׳, אלתת, אנקל, אס, אסר א׳, אפנין, אפיפורין, אפקימא, אצטדינין, בז א׳, בט, בי מדרי, בי מפתקי, בלס, בעט, בעל, בצל, בק ג׳, בי המדודי, בר ז׳, גבח א׳, גגמי, גגית, גדגדניות, גדף, גדר א׳, גויה א׳, גזר, גזת, גמזו, גנסר, גסס, גרם, דלפח, דסקר, הרגני, זך א׳, זכר, זמית, זנס, זפת, זרף א׳, חלזון א׳, חמט א׳, חמס א׳, חסס, חצב ג׳, חרב א׳, חרם, חרם א׳, חריע, חשך, טפיח, טרתא, יניבא, כגני, כה, כלך א׳, כן ב׳, כס ד׳, כסח, כפי, כפר ב׳, למד ב׳, מגביא, מגמר, מהה א׳, מחצל, מט, מסס,

מצולה, משמע, מתח, נבל א׳, נבר, נגר א׳, נחר ב׳, נייר, נעיץ, נתר, סחף א׳, סטיו, סממית, סרך א׳, עב ג׳, עזק א׳, עזרה, עפר א׳, ערקב, פגיון, פן, פסג, פצם, פקל א׳, פקועות, פרד א׳, פרן ג׳, פרקדא, פתא, צב א׳, צמר, צרע, קטה, קטל, קטרב, קלסטרא, קלסק, קן ב׳, קנבס, קס א׳ ע״ש, קסוס, קפאי, קפץ, קרח, קרחיים, קשקש א׳, רכפה, רתח, שבתא, שגדן, שך א׳, שע א׳, שפיר, שקט, שר ג׳, תפס, תפית. יש ספרים: מתה.

נ׳) רבינו נסים זצ״ל: אבן מסמא, אכף ע״ש, אמן ב׳, אסלא, גויה א׳, חבט א׳, טמא, כתבת, מהרק, מכל א׳, נקמז, פשט, רכב. רבי נסים בר׳ יעקב ז״ל: קבל א׳, תלת. רב נחשון גאון תפל ג׳.

ס׳) רב סעדיה גאון ז״ל: ענה; רב סעדיה: המר ב׳ ובדפ״ר הגי׳ בתשובת ר׳ סעדיה.

ע׳) רב עמרם: פסד.

פ׳) דיין אחד פילוסופי גרמטיקו: פרקופי.

צ׳) רב צמח גאון ע׳ מגל ג׳, עיי׳ בסוף הפרק הזה.

ק׳ קדמונינו: תיים, פירושי שהיה בידי גאונים בקבלה: אוני, בטרי, גט, דם ב׳, הדר, נגד א׳, נגד ב׳, פרס ו׳, צדק, קץ ו׳, רד ד׳, רתח.

ר׳) אמרו רבואתא: זג ח׳. אמרו רבותינו, פירושי רבותינו, קבלנו מרבותינו, למדונו רבותינו: גט, כוור, חוור, כשר א׳, שעיר, קבל א׳, קמר ב׳, רד ד׳. אמר רבינו יחי לעד: רב א׳ ע״ש ובע׳ אביי מ״ש. אמר לן רבי: כפי ב׳, לולב, מרכנתא, נחר ב׳. גורס הרב: אדק א׳, אמרו רבנים: חלון א׳, נכת, עת, תיובתא. רבני מגנצא, רב של חכמי מגנצא עיי׳ אות מ׳. בית רבי של בבל: נר א׳. רב מפי רב: אוני. ראשונים: פתרו הראשונים, פירשו הראשונים, שמעו מפי הראשונים: ברדניקום, חלף, חפר ב׳, שבט א׳.

ש׳) פי׳ רב שרירא גאון ז״ל: גב י״א, גדף, טרף ה׳, ידיד, יוחני א׳, כוור, נחש א׳, קץ ג׳, קמר ג׳, רב שרירא ורב האי בנו הגאונים: הלקט, גוזמא. בית דין של אדונינו שרירא כו׳: אביי אמר רב שר שלום: חפר. פי׳ רב שלום ז״ל כלבוס א׳, כס, מגפיים, סר ג׳, קן ב׳ קרן א׳. תשובת הגאון רב שר שלום: ראש. תשובת רב שר שלום משמיה דרב יהודה גאון: שבע ב׳. שאלה לפני הגאונים: חלון א׳. שאלו לפני רב האי ז״ל: ארבע, דגם, דל ב׳, עשר בתר ערך עסק. שאל מר רב יעקב וכ׳ לבי״ד הגדול וכ׳ אביי. וששאלתם: אמתו (שייך לע׳ אם ג׳) אנדרטא, דקל א׳, הרסנא, טפל א׳. שאלה וכ׳ תשובה: נר א׳. שאלות הראשונות: בסס. שאילתות שלי׳ בשאלתות שלפנינו עיי׳ אות א׳.

ת׳) תשובה לרב האי: אמתו (ושייך לע׳ אם ג׳ ע״ש), תשובת רה״ג ואביו ר׳ שרירא ז״ל: אביי, גוזמא, צץ ג׳; תשובת גאונים: אכטא, סדן, דקל א׳, תשובת שאלות: אנדרטא, הרסנא. תשובה דר׳ גרשום ז״ל: דע. תשובת הגאון רב שר שלום: ראש, שבע ב׳. פירושי בתשובות: אודרא, אכנגר, אסטיסים, אספר, בת צידעא, הרסנא, כנגר, מגג, נבר, סדן, סח א׳, סלת א׳, עד, עכר, עססיות, פדרא, פנח, פצם, פצעל, צלליבא, קבל א׳, קבסתן, שברא, שבתא, שך א׳, שתות, תבליא, תלא אילן, תרמד. תלמיד חכם ממגנצא עיי׳ אות ח׳.

ג׳) בטרם אכלה לדבר ממקור מים חיים אשר ממנו שאב רבינו פירושיו הן מה שנוגע להמלות הן להענינים עצור במלין לא אוכל מלעמוד על חקירה אחת ויקרה היא בעיני, והיא: אם היה כבר ערוך אחד מסודר עפ״י א״ב קודם ספר הערוך של רבינו נתן ואם היה מול פני רבינו נתן בסדרו מלאכתו הנכבדה. ודע שהג׳ שי״ר בתר״ן צד ח׳ החליט משפטו בזה הענין וז״ל: ואף שכבר חבר רב צמח בן פלטוי גאון ערוך כזה הנה ברור שרבינו נתן לא ראהו גם לא ידע ממנו כמו שנאבד ג״כ מדורות האחרונים ועל זאת יתעצב לב כל מבין, ובהערה י״א כתב וז״ל: רבינו צמח בר מר פלטוי גאון בפומבדיתא בשנת ד״א תרל״ב (כפי איגרת רש״ג) ומלך י״ט שנים. והנפלא שכבר אז כמו ש׳ שנים אחר חתימת התלמוד ראה רב צמח הצורך לחבר עליו ערוך על סדר א״ב. ויען כי אינו נזכר ערוך זה בשום ספר מקדמונים רק בספר יוחסין אמרתי להעתיק משם כל המובא בו מספר ישן נושן ההוא. ע״כ. וגם הציג שם י״ט דוגמאות ולמשפט הגאון הסכים גם רא״ג במ״ע דייטשמארג. געזעללשאפט חי״ב צד קמ״ד רק הוסיף עוד ו׳ דוגמאות מספר עיקר התלמוד לר״א זכותו בעל היוחסין. ויען שמכתבי עתים אלה בלתי נמצאים ביד כל אמרתי להציג הדוגמאות הנ״ל לבדן, והדוגמאות אשר הקרה ד׳ לפני בחפשי בחפש מחופש כמו כן לבדנה, ואתם תלקטון לאחת אחת כזה:

אבא בר חם שם חכם ויוחסין דפ' קראקא ע"א ע"ד ושם כתב בפי' רב צמח בר פלטוי בערך שלו וכשאר המקומות קוראהו סתם רב צמח גאון).

אבא שאול אומר משמו משם נפשו (שם ל"א:)

אדא מרי כמו אבא מרי (ע"ו: ושם כתב בסתם בערוך, וכתב עליו בסדר הדורות לא מצאתי שם עכ"ל ר"ל בערוך של ר"נ. אולם בלי ספק כוונת בעל היוחסין לערוך של רב צמח ובפרט שכן מדרכו לפרש שמות עצמיים כמו אבא בר חם וגוריון וחוני המעגל וחוכה אשת רב הונא עיי' לקמן).

באדן שם חכם (פ"ה: וגם שם כתב סתם בערך אמר מבלי קרוא שם הגאון, אך כיון ג"כ בלי ספק אליו שלא נמצא זה בערוך של ר"נ וגם זה מדרכו עיי"ע אדא).

בכור שטן פי' בכור האם (י"ד. והעיר עליו בעל היוחסין שם שאולי פי' זה כי התלמוד קורא לבכור האם בכור שוטה עכ"ל ובתנא דבי אליה ח"ב גרס בגמ' עצמה (יבמות ט"ז.) בכור שוטה ונראה שכן היה גורס גם רב צמח).

גוריון מאספורק, שם חכם הוא ושם עירו אספורק (פ"ו:).

דבר אדבריה רב חסדא לרבנא עוקבא ודרש פי' נתן רשות לרבנא עוקבא ודרש ברבים (ק"א).

המספר קומו פי' זה המספר בלשון מלכות שיש בה גדופין ולא התירו לר"ג לספר באותו לשון אלא מפני כבוד המלכות (נ': ובפירוש כתוב שם ביוחסין שהוא בערוך של רב צמח אות ה"א, ומזה נראה חסרון הסדור שמעמיד מלת המספר בעבור ה"א הוראה שבתחלתה בין אותיות ה"א של סדר א"ב וגם פירושו רחוק ודחוק ויפה כתב עליו בעל היוחסין וז"ל ולא נהירא וכ' ואח"ז ראיתי באות סמ"ך (בלי ספק בערך ספר ושם מקומו) שחזר לפרש כפי' רש"י עכ"ל).

חוכה בכ"ף הכי גרים בב"ק (פ'.) והוא שם אשת רב הונא ולא חובה בבית (פ"ח:).

טוביינא דחכימי פי' מופלא בחכמה (נ"ב. וכתב עליו שי"ר שהוא ל' פעהלווי ע"ש).

כוזביות מעות כוזבית פי' שם מדינה שנא' והיה בכזיב בלדתה אותו (ל"ה:).

כרבלתא דרב אדא בר אהבה שלא רצה ללבוש משום שעטנז עשה (ע"ו.).

מגלונאה קבא מגלונאה פירוש עיר ששמה מג"ל והיא ששרה בה חוני המעגל זכרו לטוב (נ"ו: והוא פי' קרוב וישר).

מעון הזה פי' בעבור שראה ר' זכריה בן הקצב את החרבן נשבע כן מלשון מעון אתה וכו' נ"ו.) וכתב עליו בעל היוחסין שם ואין זה אמת עכ"ל, ואני מוסיף שאינה מובנת ואולי כונתו ע"ש שנא' מעון אתה היית לנו לשון עבר קודם החרבן והוא רחוק).

ספר המספר קומי עיי' אות ה"א.

פרישתבינא דפומבדיתא פי' איש גבור גבוה מכל העם (ל"א: בלי ספק שהיא פרסית קדמוניות ורב צמח ידעה עיי"ע טוביינא).

צלותיה דאברהם פי' תפלת מוסף שהיא ג"כ מתפלת שחרית שתקן (מ':).

רחבה דדייק בשמות שנסתפק לו אם שמע מר' יהודה בר אלעא או מרב יהודה (ד'.).

שגש עולא משגש אורחתיה דאמיה פי' רב אחדבוי נקרא כן שגרם שתגלה אמו שדים כי היניקה לרב ששת (ק':).

ואחרי שהזכיר שי"ר שתשובת רב צמח הובאת בשערי צדק (דפ' שאלוניקו) ח"ה שער ז' סי' ד' בפי' המלה מגסתא דכסף וכן שער ב' ח"ד סי' כ"ו פי' מלת תוך ושם סי' כ"ח פי' מלת טרשא, ושער ד' ח"ד סי' ב' פי' מלת בקתיה ממנו חרץ משפט כזה: ורבינו נתן לא ראה זה הערוך בודאי שכן איננו מביאו בשום מקום ואפי' במקום הראוי והנה בע' חב מביא חובה אשת רב הונא ולא כתב פי' רב צמח חוכה בכ"ף וכן פרשתבינא לא נמצא כלל בערכיו רק גרים במקומו פשתיכנא וכן מגלונאה וכדומה ובערך רב מביא פירושו של ר"ח על רחבה דדייק בשמות ולא דברי רב צמח. וע' מגסתא ג"כ פי' אחר נראה שלא ראה גם תשובת הגאון. עכ"ל. ורא"ג במקום הנ"ל החזיק גם הוא טענת שי"ר שלא ראה רבינו את ערוך של רב צמח גאון והוסיף עוד מכ"י של ערוך חברו בעל היוחסין דוגמאות אלה (ועיין על כ"י זה בפ"ד של מבוא למטה).

קלני מראשי (סנהדרין מ"ו.) ורב צמח פי' קלני צער שלי מראשי.

קר י"ד (ע"ז מ'.) ורב צמח פי' כמו מזומנים לתורה.

רטן רטנין (שבת קמ"ז.) ורב צמח פי' חברים תרג' וחובר חבר ורטין ריטן. —

ומהוספות של בעל מחבר היינו של בעל היוחסין יש להביא:

ארזג בערוך רב צמח דעבד ארזג והוא בסנהדרין (מ"ו:) מנין קבורה מן התורה וא' רב אחא בר יעקב נמסר עולם לשוטים שאינם יודעים להשיב וכו' ובעל הערוך גורס ארגז ושם פי'.

גלמושין (צ"ל גימ"ל וש"ן מגילה כ"ה:) בלשון ארמי בר גרריתא (צ"ל גיורתא) ובר שמא סריא לא בן גייפתא ובן שמא סריא זה מצאתי בערוך בר (רב) צמח.

גונדקא כיון שראה את בת שבע יושבת על הגג בתוך חלתה לקח צרור עגול וזרק בקשת על חלתה ונפלה מעליה והביט בה. מהו חלתה מחצלת של קנים שהיא עשויה כאהל זה מצאתי בערוך רב צמח. (עיי' בסנהד' ק"ז. אבל שם לי' מלת גונדקא ועיי"ע גנת בהוספות).

* * *

ועתה באתי אני מלקט אמרים אחר הקוצרים. כמו שמצאתי ביוחסין השלם (דפ' לונדון) אספרה כמו הנה ואסדרם עפ"י א"ב עם קצת הערות המעידות כי רבינו נתן ראה הערוך של רב צמח גאון והשתמש בו לפעמים. ראה זה דבר חדש.

ביבר ורב צמח פירש שחיה ראה נקראת ביבר (יוחסין השלם קצ"ז ע"א).

בר גרדי ורב צמח פירש עילא בר גרדי עיר בן אתונות (שם קפ"ד רע"א) ע"כ וא"כ לרצ"ג גי' אחרת היה לו בנדרים מ"א: עיי"ע גדרון שגם רבינו פי' שם גדרונא עייר וזה קרוב למה שפי' רצ"ג.

בר פחתי ורב צמח גריס רב (צ"ל בר) פאתי מתרגום פאתי מואב רברבי ע"כ (שם קפ"א רע"ב) ובערוך של ר' נתן ממש כפירושו בשם איכא דאמרי וז"ל שם איכא דאמרי בר פאתי כדכתיב ומחץ פאתי מואב ע"כ ולפי' ראשון פי' ג"כ רברבני וזה מראה באצבע שרבינו נתן השתמש בערוך של רצ"ג.

הג (הגיון) ואכתוב בכאן מה שפירש רב צמח גאון מנעו בניכם מן ההגיון מלהגות במקראות שהן נוטין למינות וכו' וכתב עליו בעל היוחסין ויש מפרשים ההגיון כפשוטו חכמת ההגיון ואמרו מנעו בניכם ולא עצמיכם אבל בפ' חלק נראה כפירוש רב צמח גאון ע"כ (שם קכ"ד ע"ב) כונת בעל היוחסין כי בברכות כ"ח: נראה כפשוטו. אבל בסנהדרין במשנה דפ' החלק (סנהדרין צ'.) נראה כפי' רצ"ג. ודע שרבינו נתן פי' ג"כ כרצ"ג וז"ל בע' הג א' בחלק ההוגה את השם באותיותיו (סנה' שם) ובפ' תפלת השחר בגמ' ר"נ בה"ק (ברכות שם) ובחלק בענין סנחריב (ק"א. בסנהדרין אבל לפנינו לי' ומבעל היוחסין לעיל משמע שלפניו היה עוד מונח) מנעו בניכם מן ההגיון פי' מפתרין פסוק כצורתו ע"כ וכ"ה ברש"י לע"י בשם הערוך (עיין בפ' שלאחר זה במבוא) וא"כ מי יכחיש שרבינו נתן נגרר אחר רצ"ג.

מונבז ורב צמח אמר מונבז בן הורדוס חסיד וענו ע"כ (שם צ"ג סע"ב).

נגב והנגיב למפיבושת. . ורב צמח גאון פי' ששאלו היכן ר' אבהו ואמרו נמלך בר' יוחנן והלך לדרום אצל ר' יהושע בן ר' גמליאל בנו של רבינו הקדוש ע"כ (שם קס"ה סע"א) וזה לשון רבינו נתן בע' כתר א' והנגיב למפיבושת (עירובין נ"ג:) הלך אצל חכמים שבדרום ללמוד תורה ע"כ. מי לא יראה שיווי הדעות בפירוש המאמר הזה?

נהרבלאי רב צמח פי' חכמים שם מקום אחד ושמו נהרבלי והוא רמי ברבי ע"כ (שם קס"ח סע"א) ובע' נהרבלאי אי' וז"ל בס"ג דפ"ק דסנהדרין (י"ז:) נהרבלאי מתנו רמי בר ברובי עכ"ל בכ"י הגי' ברובי וכ"ה בכ"י רש"י לביצה ח': עיי' דקדוקי סופרים צד ז'. שם. ואולי לא היה לפני רבינו רק הגי' נהרבלאי מתנו ובא רבינו לפרש מי הוא נהרבלאי ותירץ רמי בר ברובי שאל"כ מה בא לחדש בציון של מאמר בלי פירוש וא"כ שפיר ידע מרצ"ג שגם לפי פירושו לא היה מונחים תיבות רמי ברבי כמו שלי' בביצה ח': ע"ש וברש"י ובהגהות הגרי"ב לסנהדרין שם.

נחמני רבה בר נחמני . . ורב צמח פי' כי תלמידיו כולם חכמים ע"כ (שם קפ"ו).

שפא ונתן לו שפא דדינרי ר"ל ארון כמו עאל אבריה לשפא כן פי' רב צמח גאון (שם ק"ס סע"ב) וז"ל רבינו נתן בע' שף ט"ו . . ובס"ג דפ' ואלו הן הגולין (מכות י"א:) עאל איבריה לשיפא פי' ארון כדגרסינן בס"ג דפ"ק דקידושין (מ.) מאן גרם ליה לאו עניותא יהב ליה שיפא דדינרי זה הפי' למאן דגרס לא הוה מעייל איבריה לשפא פי' זרועו היה עומד חוץ לארון ואח"כ נכנס ולמאן דגרס וכו' מי שיש מוח בקדקדו יראה שפי' ראשון זה ממש בעצם תומו כפי' רצ"ג ולפי' בי"ת של ערוך נמשך רש"י בפרק החובל (צ"ב.) עיין יוחסין שם. ובערוך של יוחסין כ"י הביא רק שני פירושיו של ר"נ בלי הזכיר פי' רצ"ג.

שהה שוהה ר"ל שעה או שתים (חולין ע"ה:) . . ורב צמח בע' שהה אפילו מיטרא שהי ר"ל שהיה יגע באותה שעה ומיגיעתו לא יוכל לדבר ולפיכך שתק שיגיעה זאת נקראת בלשונינו שהייה ע"כ (שם קצ"ה.) וכתב עליו בעל היוחסין ואני אומר כפי פי' זה היה בחסרון הלמ"ד כי תרגום ותלה ואישתלהי ע"כ ולא הוכרחנו לזה כי כוונת רצ"ג לפי דעתי על לשון ערבי سهى = שהי שענינו עזב ושכח דבר אחד עד שהוא מיגע ומתעסק בדבר אחר. אבל הדחק של פי' נראה לעינים ועל כן לא הביא רבינו נתן זה הפי' של רצ"ג בע' שה א' ע"ש.

שגש בערוך של רב צמח בר פלטוי גאון בע' האלף באילעא ור"ל תחת עולא] זה לשונו: אילעא משגש ארחתא דאימיה. רב ששת מאור עינים היה וא"ל רב אחדבוי בר אמי מסיט נבלה ר"ל מניד ומניע את הנבלה בכלי או בקנה ואינו נוגע בה ועוד שכבת זרע שהיא טמאה ת"ל או איש ואחז ביד רב ששת והראה לו שחוק ובשביל שלא עשה כדרך ארץ צר לו הדבר לרב ששת ונעשה אלם ונשתתק אמרה לו אמו הביט לשדיים הללו שינקת מהם חלב ע"כ (שם קע"ד:) ציינתי הפי' הזה יען שהג' שי"ר קצר לפי דפ' קראקא. והנה בע' שגש א' כתב רבינו וז"ל פי' למה נקרא שמו משגש מפני שגרם לה להתגלות לפני רב ששת ואמרה לו ראה השדיים שלי שינקת מהם כלומר אני חשובה לך להתגלות לפני (כגי' דפ"ר) כאם מינקת ע"כ הרי שקרוב הוא לפי' רצ"ג לפי שמסיים אבל בתחלת המאמר יפה פירושו של רבינו מפי' רצ"ג כמו שהוכיח ג"כ בעל היוחסין ע"ש ועוד כתב שם וז"ל ואח"כ מצאתי חדוש בתרא מהר"ן ופי' כפי' הערוך ע"ש.

שק ת"ח כל שאין חלוקו נראה מתחתיו טפח ורב צמח פי' בע' שק שיעוריה דגלימי לגבי טומאה ע"כ (שם קצ"ד רע"א) וכונתו על ב"ב קי"א. ועיי' שם הרשב"ם וכבר פי' כן הרגמ"ה כ"י לב"ב שם וז"ל כלומר שיעורו של טלית זו כשק הוא שאין דבר חשוב ואין מקבל טומאה וכו' ובע' גל ו' הביא רבינו נתן רק חציו של מאמר ע"ש.

ועוד אני מוסיף להביא ראיה שהובא רצ"ג מבעל היוחסין אע"פ שלא הזכירו בשם:

אבוכרם אבוה דבר אבוכרם ואמרי ליה אחוה דבר אבוכרם . . והערוך פי' אבוכרם שם חכם ע"כ (שם ק"ג:) וכתב בעל סד"ה צד י"ב ע"ד לא מצאתי בערוך ע"כ ובאמת לי' ונ"ל שכיון לערוך של רצ"ג ועיי' פירש"י חולין ל"ט סע"א.

אושעיא ר' אושעיא זעירא דמן חברייא פירש"י ז"ל צעיר הישיבה . . והערוך פי' זעירא מפני שיש אושעיא רבה וכ' ע"כ (שם קי"ח ע"ב) ודע שרבינו נתן לא פי' בשום מקום מאמר ר' אושעיא זעירא וכ' (חולין ל"א. תענית כ"ד.) ולדעתי כיון גם בזה לערוך של רצ"ג.

בעל חוטם ובסוף תענית פירש"י בעל החוטם בעל צורה כלומר גדול הדור ואני אומר בעבור שמיפה הפנים וכן מצאתי בערוך ע"כ (שם ס'.) וגם מאמר של תענית (כ"ט.) זה לא פי' רבינו בשום מקום ונראה שמוכן כאן פי' ערוך של רצ"ג.

ביר גרמא דעשיראה ביר . . והערוך פי' שהיתה שן תלושה שאינה מטמאה שהיה אוכל חולין בטהרה. ולשון הערוך היא אדם קדוש כר' יוחנן היאך נושא עצם המת שמטמא אלא שהיתה שן תלושה בידו. פ"א שלא היה עמו וכ' (שם ק"נ סע"ב) ובאמת שני הפירושים האחרונים נמצאו בע' גרם א' אבל מה שהביא בעל היוחסין בתחילת מאמרו והערוך פי' נ"ל שכיון על רצ"ג שאל"כ מה בא להכפיל לשונו ועוד תיבות שאינה מטמאה שהיה אוכל חולין בטהרה חסרו בע' גרם א' ודברים אלה שייכים לרצ"ג.

חסיד וכן בכל אחד [מהשאר] כמו שזה בא בארוכה ערך חסיד בערוך ע"כ (שם ק"פ סע"ב) וכתב עליו בהגה חפשתי בערוך ולא מצאתי וכן בעל סד"ה ד"ג רע"ג כתב שלא מצא ונלפע"ד שכיון לערוך של רצ"ג.

לוליינו ובערוך פי' לולייאני שם חכם (שם קל"ז ע"ב) וגם זה ליתא בערוך של ר"נ ונראה שכיון לרצ"ג בפרט שהוא מפרש שמות העצמיים כנראה מהדוגמאות של מעלה.

מן ומן ינצרוהו לשון מזונות בערוך (שם קי"ט ע"ב) ודע בע' ישב הביא רבינו נתן דרש מעירובין פ"ו. ופירש ומן ינצרוהו בענין אחר וגם בזה כיון על רצ"ג או אולי חסרו המלות אלה שהביא בעל היוחסין בע' ישב בנוסחאות שלפנינו.

ועתה אניף ידי על ההוספות שמצאתי בכ"י של ספר עיקר התלמוד אשר מחברו בעל היוחסין וגם היה נגד עיניו של רא"ג. והספר הזה (אשר אדבר בו בפ"ד של מבוא עיי"ש) נתגלגל ובא

לאוצר הספרים של הרב המנוח מוה"ר ליבש לעף נ"ע ובנו היקר מוה' עמנואל השאילו לי. בטרם כל אציין עוד שנית דוגמא שהוזכר כבר לעיל וז"ל בע' גלמושין: בלשון ארמי בר גררייתא ובר שמא סריא לא בן גייפתא ובן שמא סריא זה מצאתי בערוך בר (צ"ל רב) צמח עכ"ל. וזה הפי' כמו שאיתא לפנינו קשה להולמו ורא"ג שהגיה במקום גרייתא: גיורתא לא כיון יפה. אבל לפי דעתי אך תקון קטן יפיץ אור רב על ביאור המאמר הזה, והוא כי נשמט הציון מעל המלה לא ותחת לא צ"ל ל"א. פי' לשון אחר וע"י זה מובן הענין שלפי פי' רצ"ג גימ"ל ושי"ן נתבאר בשני אופנים או בן גרריית א כלומר בן גיותא או בן גייפא כלומר בן זונה ונואפת וזה מה שפי' כי גי"מל הוא ר"ת בלשון ארמי בר גרריית א. ושין ר"ת ובר שמא סריא. ול"א גימ"ל ר"ת בן גייפתא ושי"ן ר"ת בר שמא סריא. וידוע כי תרגום נואף ונואפת (ויקרא כ', י"ט) בתרגום ירושלמי א' גייפא וגייפתא ובתרגום ירושלמי ב' גיורא וגיורתא ועיי"ע גייף. ועתה זכינו להבין דברי רש"י במגילה כ"ה: ד"ה בגימ"ל ושי"ן בר גירתא [גי' הב"ח בר גיורתא וגי' כ"י רש"י בר גיותא עיי' ד"ס מגילה צד ס"ו:] זונה. [ושי"ן] שמא סריא שם מוסרח כך הוא בתשובת הגאונים וכו' ורבותי מפרשים גייופא וכ' והוברר הדבר שמקור הפי' הזה שמביא רש"י בשם תשובות הגאונים הוא פי' רצ"ג ובפי' זה נכלל גם פי' ששמע רש"י מרבותיו. ואחר הדברים והאמת האלה נראה אור בהיר גם בפי' רבינו נתן בע' סן א' שפי' שם: בג' וש' כלומר מי ששמעו רע מותר לבזותו בן זונה דגיירא דגיירתי וכ' ופי' בן שפחה בן גוי וכו' עכ"ל. והנה פי' ראשון מסכים לפי' שני של רצ"ג שהביא בל"א ופי' שני של רבינו נתן עולה יפה עם פי' ראשון של רצ"ג רק בערך חסרו איזה תיבות ולפ"ד כצ"ל בג' וש' כלומר מי ששמעו רע מותר לבזותו בן זונה [ותרגום נואף ונואפת] גיירא וגיירת (ופי') נ"ל שצ"ל: פ"א בן שפחה בן גוי. ואם נצדק במשפטנו אז נראה כי רבינו נתן הלך גם בערך זה בעקבות דרצ"ג.

קרם בפ' עושין פסין [עירובין כ"ב.] מי שלימו להו קרמי דאגמא . . . רב צמח פי' חטים שלא נתמלאו יפה עכ"ל בע' קרם ד'. ורבינו נתן בע' קרם ד' נגרר אחר פי' של ר"ח לפסחים ל"ה. (צד ס' דפ' פאריש). ופירש"י עיי' לעירובין כ"ב. ד"ה קורמי.

שבח שבח המגיע לכתפים [ב"ב מ"ב:] ורב צמח גאון פי' אילן או דקל שיש לו קומה ומגיע עד כתף איש עכ"ל ובע' שבח פי' רבינו נתן כר"ח כמוכח מש"מ למקומו ועיי' לעיל ורשב"ם פי' כרגמ"ה כ"י כמו שאראך בע' שבח.

תהום קבר התהום: ורב צמח פי' באות החית קבר התהום עצמות של אנשי דור המבול נגערו לתהום לכך קרוי קבר התהום וי"מ כל ספק טומאה בתהום נקרא כן עכ"ל ואולי תיבות מי"מ שייכים כבר לבעל היוחסין וכן פי' גם הרשב"א בחידושיו לסוכה כ"א. ורבינו בע' קבר ב' פי' בענין אחר.

תרים אתריסת לקבלי [נ"ל שכיון לתמיד ל"ב. ובנוסחאותינו אי' שם מה דין אתריסתון לקבלין] ורב צמח פי' מתרים אינו פודה ע"כ. ורבינו לא פי' כלל את המלה.

יתר דוגמאות בשם רב צמח גאון לא מצאתי אבל הובאו עוד בראשונים משמו דינים עיי' רי"ף בסוגית כל הכלים הנטלים פי"ז בשבת וז"ל: ואמר בעל הלכות משמיה דרב צמח גאון דהלכתא כרבי יהודה דקיי"ל ר"מ ור"י הלכה כר"י וכו' וכן ברי"ף ספכ"ב בשבת בסוגי' ואין עושין אפיקטויזין בשבת וסיים וכן אמר בעל הלכות משמיה דרב צמח בר פלטוי גאון ז"ל.

ועוד מצאתי בסידור של ר' עמרם גאון (דפ' ווארשא צד י"ד) וז"ל: ושאילו מקמי רב צמח ראש ישיבת גאון יעקב בישיבה היא פומבדיתא מהו שיאמר אדם קידושא דסידרא. אם אינו קורא מ"ט והשיב כך אם ת"ח הוא יעסוק בשמעתא דגיד הנשה וכו' ע"ש והדין הזה הובא בשם רצ"ג בטור או"ח קל"ב. ודינים בענין סוכה הובאו בשם רצ"ג בהלכות סוכה לרי"ץ גיאת צד ע"ח לספר שערי שמחה להגאון מהר"י באמבערגער. וכן ברא"ש לסוכה פ"ד סי' ג' והובא בטור או"ח סי' תרמ"ג בשם רצ"ג; ובדיני פסחים ברי"ץ גיאת שם צד ק' עיי' ביצחק ירנן. והובא בשם רצ"ג בטור או"ח סי' תע"ג; בענין סדור קדושא הובא רצ"ג בטור או"ח תקנ"ט. ובענין מילה בטור יורה דעה סי' רס"ה. ועוד הובאו בשם רצ"ג תשובות כמו בתשובות הגאונים הנקרא חמדה גנוזה דפ' ירושלים מסי' קי"א עד קל"א ובספר שערי תשובה (דפוס לייפציג) סי' רל"ז. רל"ח. רמ"ו. רמ"ז. רמ"ח. ש"מ ועיי' עוד הציונים בספר ענטוואורף איינער געשיכטע דער ליטעראטור דער נאך תלמודישען רעספאנזען ממהרז"ף צד 79. ועוד הוזכר רצ"ג בשיטה מקובצת לב"מ ס"ז. בענין פירוש מלת אודיק ובענין פי' מלות את ונוולא אחי בענין הראשון כתוב שם וז"ל: ומאי משמע דהאי אודיק כאדם שמביט ממעלה למטה דהיך שבוייתא דאתיין לנהרדעא אותבינהו בי רב עמרם חסידא אודיקא חדא מנייהו מפומא דאגרא וכו' ע"ש וסיים ה"ר צמח

בר פלטוי גאון ז"ל בתשובותיו סי' ש"מ, ובענין את ונוולא (ב"מ שם) וכן הגי' לפי ציון בש"מ ג"כ בנדה כ"ה: אנא ונוולא הוינא יתבי וכו' (ולפנינו שם אנא והוא) וכן בגיטין בר"פ ז' גורס יתב איהו ונוולא בביתא (ולפנינו בגיטין ס"ח: הגי' הוי יתיב בלחודיה) בכולם פי' רצ"ג הוא, והוא בלבד ע"ש שהועתקה התשובה של רצ"ג סי' של"ט ועל זו כיון רש"י ז"ל בב"מ ס"ז, ד"ה את ונוולא ועיי' עוד ע' נוולא ומ"ש. וגי' הישנה הזו הביא גם בעל היוחסין עם פי' הגאונים אבל גם נוסח שלנו כבר נודע לו עיי' יוחסין השלם צד קע"א). — נחזור לנידן דידן, אם לא ידעת קורא משכיל הלא שמעת כי ברוב דוגמאות שציינתי בשם רצ"ג נראה בעליל כי רבינו ראה וגם היה מספח פירושיו של רצ"ג ובמקומות אשר לא השתמש בהן יען שלא היו נכונים בעיניו לא הביאם מפני שנהג בו כבוד במדה יתרה, וממין זה רוב הדוגמאות אשר רשמתי מליקוטי הג' ש"ר ורא"ג ז"ל, ובאמת פירושי רבינו נתן ד"מ בענין מעון עיי"ע, שגש עיי"ע שהה עיי"ע שה א' ועוד אחרים יותר נהירא לכל מי אשר אזנו מלין תבחן, ובענין פי' איזה מלות אחרות ד"מ ארזג, קלני, רטן, באמת נמצאו בביאור היותר קרוב לפי' רצ"ג בע' ארגז, קל, א', ורטן ב', ודעתי נאמנה כי לוא הותיר לנו ה' שריד מעט יותר ממה שהובא על ידי ר"א זכותו זצ"ל בשני ספריו הנ"ל כי אז היתה הוכחה היותר מבוררת בענין שיווי פירושי רבינו נתן עם פי' ערוך של רצ"ג ז"ל. ואל תשיבני ממה שלא הזכיר בעל הערוך למי שמקדימו לו היינו רצ"ג רק פעם אחת (בע' מגל), כי כבר הקדמתי לך בראש הפרק הזה ובתחלת פ"ב למעלה כי בדרך התנצלות נתן לנו רבינו כלל גדול שמה ששמע וראה וסבר היה מעריך, אטו כי רוכלא ליחשב וליזל בכל פעם ופעם שהשתמש ולקח או התנגד, זה לא מדרך בעלי אסיפות ומסדרי אוצרי מילין כידוע, ובפרט בימים הקדמונים שלבם של הראשונים היה כפתחו של אולם והכל יודעין על מי כיון ומי בעל המאמר, ודי לנו כי רבינו נתן לכל הפחות פעם אחת פירש בשמו של רב צמח גאון, ויען שערך מגל ג' מקוטע הוא בדפוסים האחרונים אמרתי להשלימו מדפ"ר וכתבי ידי וכצ"ל סיום הערך הלזה: מר רב צמח גאון כתב בשליח ציבור הקורא את המגילה שקורא וכורך כספר תורה ורבינו האי גאון אמר מנהגא דחזינא קורא ופושט כאיגרת אבל קורא וכורך כספר תורה לא חזי לנו ע"כ, ובדפוסי ערוך מקורא וכורך עד קורא וכורך נשמט. ועוד חנני ה' במציאה גדולה וכדי לסיים זה הפרק בדבר טוב זכור אזכרנו כי בדפוס ראשון ערך קטן ג' א' בחתימת הערך בזה"ל זה מצאתי בערוך אחד ולפי דעתי כיון רבינו בלי ספק על ערוך של רב צמח גאון ז"ל, ואולי בטעות הדפוס נשתבשה המלה אחד וצ"ל צמח. והנה זאת חקרנוה ואתה דע לך.

ג') מי הם גדולי הראשונים והאחרונים ז"ל אשר השתמשו בספר הערוך ואיה מקום כבודו של כל ערך וערך.

א') מימות רבינו סעדיה גאון ז"ל הראשון בין המדקדקים הרבנים אשר כתב ספר „אגרון" או פתרוני ר' סעדי' בסדר א"ב וספר „פתרון שבעים מלות בודדות במקרא בעזר לשון המשנה והגמרא והתרגומים" החלו סגולי יקירי יודעי בינה וחכמה לערוך מחברות עפ"י א"ב לבאר ולברר דברים זרים וסגנון לשונות שונות (עיי' רשימת המדקדקים הרבנים במאמר תולדות הדקדוק מאת ח"צ לערנער נדפס בהשחר שנה שביעית יצא לאור מהחכם וחוקר הנעלה מהר"פ סמאָלענסקין נ"י), אבל אם גם רבות עשו חיל מן המחברות: ספר הערוך עלה על כולנה. ספרי כל אלה הנזכרים כמעט נבלו מרוב הדרך מאד אשר הלך חלף לו הזמן מאתם אל דורנו, רק ספר הערוך נשאר לנו שריד מפליטת המחברות הנ"ל ולא אכלוהו שני העת, ואדרבה אחרי בלותו היתה לנו הדרישה והחקירה בו לעדנה ותענוג נפש, ואם נשאל אחר הנסיבה מדוע נתעו מלתעות הזמן ולא יכלו לנגוע בספר הערוך? אז נשיב אשר מלבד גודל ערכו אשר היה לו כתרים נגד המזיקים הרבים, גם זה היה בעזרו כי כל גדולי דור ודור ודורשיו מנחל עדניו ישתו ויתר שאת ויתר עז נתנו למחברו לזכרו לשם ולתהלה, וביגיעת בשר ורוח וברב עמל טרחתי לקבץ על יד את הסופרים והספרים אשר על ידם ובהם הובא זכרון רבינו וחבורו, ובטרם אקרב לרשימת שמותיהם אמרתי נחוץ הדבר, לדעת פשר דְבַר יחוס רש"י אל ספר הערוך ולהאיר חשכת המבוכה בזה אחרי כי גם הוא היה מן המשתמשים בספר הערוך.

והנה כבר גלוי וידוע לפני המבקרים והחוקרים בשדמות קדמוניות ישראל כי רש"י אשר בימי חרפו הריץ שאלותיו אל הגאון בעל הערוך (עיי' רפ"ב במבוא וכן הובא שאלה אחרת באו"ז הלכות מלה רסי' ק"ד בזה"ל שאילתא דשאיל שלמה היצחקי מן מר נתן ומר דניאל ומר אברהם בנו ומרנא (צ"ל בני מרנא) ר' יחיאל מן מתא רומי ז"ל על קטן שמת קודם שמונה ימים וכו') בפה מלא הזכיר

פעם אחת את ספר הערוך והוא בשבת י"ג: ד"ה האוכל ושם כתב בזה"ל: מצאתי בספר הערוך וכ' ע"ש ובע' גויה. ואני בעזרת שדי מצאתי עוד און לי כי ברש"י לעין יעקב לברכות כ"ח: (ברכות פ"ד סי' ע"ז) כתוב לפרש מאמר של ר"א מנעו בניכם מן ההגיון בזה"ל: לישנא אחרינא משיחת הילדים ובערוך פי' בע' הג שפותרין פסוק כצורתו ומנעו בניכם ממנו עכ"ל, וכ"ה באמת בע' הג א' ולמעלה ברשימה מהדוגמאות מערוך של רב צמח גאון חוינו דעתינו כי גם רבינו נתן הלך בזה הפי' בעקבות רב צמח גאון. ובב"ק ט"ז. ד"ה צבוע זה אפא כתב רש"י בז"ל: אלמא צבוע זכר משתנה לכמה מינין הילכך קרי לה ברדלס ונפרזא ואפא כך מצאתי ע"כ, והוא בע' אפא א' ע"ש היטב. ועוד בכריתות ה'. ד"ה המקום סיים רש"י בזה"ל פי' רומי וכיון בלי ספק לערוך בע' בד ב' שמסכים לכל מה שהביא פירש"י שם. וזולת זה לא מצאתי הזכרת הערוך יוצאת מפורשת מקולמסו של רש"י כי מה שהובא הערוך בכתב יד רש"י על התורה (בראשית מ"ט, כ"ב) בזה"ל א"ת עלי עין אלא עולי עין פי' הערוך כל מה שמעיין בך בעין רעה לא יזיקך אלא עולה תהיה ביותר (עיי' מ"ע של מהרז"ף חי"ד צד שפ"ו נומ' 16) ועוד שם נומ' 18) ובכ"י לשמות כ"א, ו' ר"ש היה דורש מקרא זה וג' פי' הערוך כמין חומר וכו' (שם נומ' 24) ועוד בכ"י לדברים א', א' ודי זהב פי' ה"ר נתן בערוך ל"י קורין ודי היינו ודי (עיי' לקוטים לרש"י מאת החכם בערלינער בספרו המפואר רש"י על התורה) כל אלה הוספות של מעתיקים הן ולא פלטתן קולמסו של רש"י. וכן מה שכתב רש"י לד"ה ה', ח' וז"ל כך פי' ר' נתן ע"ש אינו מרש"י כי ידוע שהפירוש לד"ה מזמן מאוחר הוא. אבל בכ"ז בלי כל ספק הרבה והרבה השתמש רש"י בפי' ר' נתן בעל הערוך אע"פ שלא הזכירו בשם. ובגליון הש"ס שלי כתבתי בצד פי' רש"י הגהות רבות שמורות באצבע כי הפירושים רבים וכן שלמים הם הנובעים מספר הערוך ולא אוכל להביאם פה כלם. אפס קצהם תראה מדוגמאות הפירושים שלקוחות הן מערוך אות אל"ף והנה תהיינה לך לעד לדין על פיהן גם על שאר האותיות, השוה את המקומות האלה אשר אסדר פה עפ"י א"ב של ערוך: סנהדרין ק"ב: פירש"י ד"ה אח וע' אחאב. ר"ה י"ז: ד"ה סימניות וע' אך א'. ב"מ נ"ט: ד"ה אך וע' אך ב'; תענית כ"ד: ד"ה אבוורנקי וע' אכורנקי וע' כוורנק. ב"ב י"ד. ד"ה אוכלת וזבחים נ"ד. ד"ה אוכל וע' אכל ב'; גיטין ס"ט. ד"ה אכסא וע' אכסא; שבת ק"ו: ב"מ ל"ו: ע"ח. ד"ה אובצנא וע' אכצנא; קידושין ע"ח: ד"ה שאר כהנים ועיי' פירש"י ליחזק' מ"ה, כ"ב וע' אלמנה; גיטין ע'. ב"ק פ"ד. ד"ה אלים וע' אלים; סוטה ל"ה: ד"ה מאן וע' פירש"י לאיוב ל"ט, י"ח וע' אימריא; חולין פ"ד: ד"ה לישמטו וע' אמר ו'; חולין פ"ה: ד"ה יאניבא ושם כ"ח. ד"ה ליניכא ועיי' לנזיר ל"ט. וע"ז ג': ד"ה ביצי וע' אנבא; סנהדרין ק"א: ד"ה ואתה גדרת ע"ש היטב ל"א וע' אנגריא; גיטין כ'. ד"ה אנדוכתרי וע' אנדכתרי; שבת מ"א. ד"ה בי דודי וע' אנטיכי וע' מולייר; גיטין ס"ט. ד"ה אספריכא וע' אספדיכא; ב"ב ל"ג: ד"ה אכסדרא וע' אספלידא; שבת י"ח. ד"ה אספלנית וע' אספלנית; ביצה ל"ו: ד"ה באספרמקי ומנחות מ"ג: ד"ה מה וע' אספרמקי וע' מאה; תענית כ"ה. ע"ז כ"ח. ד"ה אסקוטלא וע' אסקוטלא; פסחים נ': ד"ה אפחזיהו וע' אפחזיהו. עיי"ע אפסר מ"ש בענין לעז של רש"י ועיי"ע אפקטפיזון מ"ש ג"כ בענין לעז של רש"י ובכ"י רש"י שבת י"ב. איתא כך מצאתי; גיטין מ"ד ד"ה פרהנג וע' אפרהנג; עירובין ק': ד"ה אץ וע' אץ; עיי"ע אצוותא מ"ש לשיטת רש"י כ"י שמסכים עם רבינו; עירובין כ"ד. ד"ה אצטבלאות וע' אצטבלאות; שבת קנ"ב. ד"ה אמר ליה ר' יהושע וע' אקא; שבת ע"ה: ד"ה דשקיל וע' אקופי; ב"מ פ"ט: ד"ה עודרין ופירש"י לתהלים פ' י"ג וע' אר א'; ב"מ ק"ג: ד"ה בוכרא וע' ארכבתא; כתובות ק"ג: ד"ה ואריכנא. וע' ארך א'; תענית כ"ד. ב"מ ס"ג: ד"ה אכלבאי וע' ארב ו' וע' כלך ב'; בכורות ל"ו: ד"ה ארפסינהו וע' ארפס; ב"ק נ': ד"ה אריסא וד"ה טרפיה וע' אריסא; יומא מ"ה: ד"ה אש מחתה ועיי' פי' רש"י לע"ז כ"ח. אש צמירתא וע' אש א'; עיי"ע אשוחי ומ"ש לפירש"י. — מכל הדוגמאות הנ"ל נראה עין בעין ששאב רש"י מפירושי הערוך, ואלה המקומות אשר יתנו עידיהם כי גם בהם הלך בעקבותיו. עיי' פי' רש"י ליומא כ': ד"ה לגרדאי וערך אבוב; פסחים ל"ט: ד"ה לא לימחי וע' אבשוני; שבת נ"ז: ד"ה חומרתא וע' אב א'; יומא כ': ד"ה אבוב וע' אבוב; שבת ק"ט: ד"ה חוטרא וע' אבוב רועה; ב"מ ע"ח: ד"ה אבזקת וע' אבזקת; סנהדרין ע"ד: ד"ה אבזריהו וע' אבזר; עירובין ל': ד"ה אבל אמת וע' אבל; שבת קכ"ג: (ועיין סנהדרין צ"ב. ק"ד.) ד"ה אוכלא וע' אובלא; סנהדרין כ"ח: ד"ה אכלא וע' אובלא; שבת ס"ו: ד"ה אבן תקומה וע' אבן תקומה; נדה ס"ט: ד"ה כדכתיב ועיי' נדה נ"ה. ד"ה אי מה וע' אבן מסמא; סנהדרין קי"א: ד"ה ענה וע' ענא; ע"ז נ"ח. ד"ה אגרדמים וע' אגרדמים; כתובות צ"ט: ד"ה איגרת וע' איגרת א'. ב"ב ד'. וסוכה נ"א: ד"ה אידוותא וע' אדוותא; עירובין ק"ד. ד"ה ומטיפין וע' אדק; שבת קי"ג: ב"מ פ"ה: מגילה י"ב:

ע' אהוריירי; חולין מ"ו: ד"ה דאושא וע' אושא; יומא ו': ד"ה כמאן, וכריתות י"ז: ד"ה אתיאום וע' אותיאום; בכורות ל"א. ע"ז י"א: ד"ה עטלוזא וע' אטלס; פסחים נ"ז. ב"ב ע"ג. ד"ה אלתן אלותן וע' אלת; סוכה ו': ד"ה אם עיקר וע' אם ג'; גיטין נ"ו. כתובות ק"ה. ד"ה אובי וע' אמבר; גיטין נ"ט. יומא פ"ד: ד"ה אמגוזא וע' אמגוזא; ב"ב ח': נ"ב. ד"ה אמיד וע' אמד; שבת ק"ג: ד"ה מאמן וע' אמן א'; ב"מ ק"ט. ד"ה אומנא וע' אמן א'; ב"מ צ"ז. ד"ה ואומנא וב"ב כ"א. ד"ה אומן וע' אמן א'; מנחות ע"ז. (ועיי' רשב"ם ב"ב צ':) ד"ה עשרת שקלים וע' אן א'; יבמות ס': (עיי' רשב"ם ב"ב קי"א.) ד"ה דמפקינא וע' אן ב'; גיטין ח': ד"ה אוני וע' אן ה'; יומא ע"ב. ד"ה שרוקמין וע' אנדוכתרי (עיי' למעלה); מגילה ט"ו. ד"ה בולי וע' אסטרטליג; כתובות ח'. ע"ז ח': ד"ה אסינתא וע' אסינתא; גיטין ס"ט: ד"ה צמרא וע' צמר ד'; שבת ל"ט. ד"ה אספנין וע' אספנין; חולין מ"ד: ד"ה איסתירי וע' אסתירא; מנחות כ"א. ד"ה אסתרוקנית וע' אסתרוקנית; ע"ז כ': ד"ה לאשפורי וע' אשפר; גיטין י"ד. ד"ה אשרתא וע' אשרתא.

והנה מספר המקומות אשר השתמש רש"י ז"ל בפרושי רבינו נתן באות אל"ף הוא יותר משבעים

ומאחר שסך הערכים באות אל"ף שבע מאות והמשים וא"כ אחד מעשרה חלקים לקח רש"י מפירושי רבינו נתן צא ולמד מאות אל"ף על שארי אותיות של ערוך אשר העתיק מהם, ואם תקשה לומר אם כן אם ראה רש"י את הערוך למה זה כתב כמה וכמה פעמים לא ידעתי פירושו או נדחק לפרש איזה מלה במקום אשר רבינו נתן מגיה חשכה במקומה ומדוע לא עיין רש"י בספר הערוך ליישב ספקיו, ולמה זה כתב רש"י כמה וכמה פעמים שמעתי ובערוך מפורש נכון מה ששמע (ד"מ לחולין קל"ג. ד"ה נזיף וע' נזף; לשבת י"ב: ד"ה סועד וע' סר ג'; ב"מ נ"ט. ד"ה נקיש וע' קש; שם קי"ג: ד"ה שמסדרין וע' סדר; ב"ב י"ט. ד"ה דמשתכחי וע' שתך; שם כ"ה. ד"ה אוריה וע' אוריא; בכורות נ': ד"ה התוקע ועיי' ב"ק ל"ו: צ'. וע' תקע). להתיר כל הקושיות נקוט כלל גדול בידך כי דעתי נאמנה כי השיווי בין פירושי רש"י עם פירושי רבינו נתן נתבאר ע"י הנחה אחת וגדולה היא בעיני, והיא כי רש"י לא ראה את ספר הערוך או לא שמע מפירושיו בעת אשר העריך המהדורא הראשונה אבל במהדורא השנייה*), כשהשיג כבר את ספר הערוך או כששמע מפירושיו אז כשעבר רש"י על רוב פירושיו למסכתות הוסיף פירושיו של רבינו נתן, והראיה על הנחה זו היא כי בודאי פירש רש"י מסכת ברכות עוד בימי חרפו ועל כן בל תמצא במסכת זו שיווי פירוש רש"י עם הערוך. עיין ד"מ ברכות ו': ד"ה כדו בר שפירש"י בענין זר מאוד ולוא ראה או שמע פירוש ר"נ בע' בדובר שהיא גירסא היותר יפה בודאי העתיקה רש"י עם פירוש של ר"נ היותר טוב, ועוד בברכות ל"ג: ד"ה רחבה פירש"י בענין אחר כמו בפסחים נ"ב: ד"ה ר' יהודה ופירוש זה הוא ממש כערוך ע' אביי בסוף הערך. ועיי' עוד מ"ש בע' הדרניקוס, וע' גבח א' ועוד בערכים אחרים בפנים הספר בהוספותי. ועוד ראיה שאין עליה תשובה כי בברכות כ"ח: לא פירש"י כלום למאמרו של ר"א מנעו בניכם מן ההגיון אבל ברש"י שבע"י פירשה כמו בערוך וגם הזכירו בשם הערוך (עיי' למעלה צד XXII) וטעם לדבר בעבור שפירש"י לע"י הוא ממהדורא שנייה כמו שהוכיח בראיות ברורות הרב החכם מהר"ד צאָמבער במאמרו על פירש"י להמסכתות נדרים ומ"ק. תא וחזי עוד כי בע"ז נ"ח. ד"ה אגרדמים פירש"י ממש כערוך אגרדמים אבל בב"ק צ"ח. פי' בענין אחר, וזה בעבור שלא שמע אז מפירוש הערוך מאומה כי קרוב הדבר כי המהדורא השניה נעשית ע"י רש"י בעת זקנתו ולעת הזאת כבר נודע שמעו של ספר הערוך והראיה ממה שכתב נכדו הרשב"ם לב"ב נ"ב. ד"ה אבא וז"ל כן מצאתי בספר הערוך המובא מרומא עכ"ל. מזה, וגם מלשון ר"ת על השאלה אודות הערוך שנתמשכן מיד ליד וגם יד גוי באמצע (עיי' תשובת מהר"מ בר"ב סי' תשצ"ו)**) נראה שהיה עוד ספר הערוך כספר חדש. ואם תקשה לומר לפי זה מהיכן בא לרש"י זכרון ופירוש הערוך לעת זקנותו? אשיב בהשערה קרובה לשכל, והיא כי ר' קלונימוס הזקן אחד מתופשי הישיבה ברומא הביא עמו את ספר הערוך מעיר רומא לעיר גרמיזא. וידוע כי רש"י כבר הזכיר את ר' קלונימוס בפי' לדברים י"ח, ב'; לש"א כ"ה, י"ח; לפסחים ע"ד. ובפרט לביצה כ"ד: ושם כתב בזה"ל: גם עתה (ר"ל אחר פטירת רבו רבינו יעקב בר יקר) בא אלי

---

*) ממהדורות האחרונות נמצאו ביד תוספות סמ"ג ורא"ש עיין תולדות רש"י מריט"ל צונץ במ"ע שלו צד שס"ז.

**) וז"ל שם: ועדיין היה ערוך של ר' דוד מכרינ"א ביד ר' שמואל מאנביל"א שעכבו מפני שמיד גוי בא לידו אינו יודע אם החזיר לו עתה כשנפטר והערוך ניתן ע"י גוי לר' שמואל כאשר פי' בשביל אחי אשת ר' דוד והפקידו ר' שמואל לר' דוד ואחי ואשתו (צ"ל ואחי אשתו) אבד הכל והחזיר לו ר' דוד הערוך שהחזיר לו ועכבו עכ"ל.

מכתב מגרמיי״ש שבא לשם אדם גדול זקן וישב בישיבה מן רומא ושמו ר׳ קלונימוס ובקי בכל הש״ס והורה כן עכ״ל, וזה עולה יפה עד מאד למה שכתבתי למעלה (בראש פ״ב) שאחר פטירת רבינו יעקב בר יקר בא ר׳ קלונימוס הזקן מעיר רומא לגרמיי״ש״א, ודעתי כי על כן שם לדרך פעמיו ר׳ קלונימוס מרומא לגרמייש״א כדי להפיץ מעיינות חכמתו ולימודו של רבינו נתן לחוצות גרמייש״א אשר שם הרביצו תופשי הישיבה תורה, וכל מגמת ר׳ קלונימוס היתה להודיע את ספר הערוך לבני הישיבה ולקדושים אשר בארץ המה, ולעת מצוא בכלות רש״י את פירושיו למסכתות הגיעה השמועה מפירושי רבינו נתן ע״י ר׳ קלונימוס הזקן, ואם גם אולי לא ראה רש״י את גוף ספר הערוך בכל זאת קבל פירושיו ע״י ר׳ קלונימוס ושאר תופשי ישיבה של גרמייש״א ורש״י מספח הפירושים בפירושיו של מהדורא תנינא ברוב ע״י ל״א או בדרך שמעתי או כך מצאתי, כשאמרתי, ואם כנים דברינו, שלא ראה גוף הספר סרה הקושיה העצומה מדוע לא הביא רש״י את רבינו נתן בשמו כי איככה יוכל לעשות כן אם אין לאל ידו לשפוט למראה עיניו בגוף הספר, ואם בכל זאת ראינו פליאת השיווי בין פירושי רש״י ובין פירושי רבינו נתן למסכת מ״ק כבר הוכיח בראיות נצחיות הרב החריף ר׳ יעקב רייפמאן במ״ע של מהרז״ף ח״ג צד ר״ל והלאה שפירש״י למ״ק הוא באמת פי׳ רגמ״ה הנמצא גם עתה בכתובים בין כ״י של עקד ספרים במינכען (עיי׳ הרב החכם בערלינער בהמזכיר של ר״מ שטיינשניידער משנת תרכ״ד נומ׳ מ׳ צד ע״ח) ולפי זה נתבאר היטב השיווי בין פי׳ למ״ק ובין פירושי רבינו נתן כי כבר מוכח למעלה (צד XI והלאה) שבע״ה נגרר לרוב אחר רגמ״ה, ואם ישנן עוד בפי׳ המיוחס לרש״י למסכת מ״ק מקומות אשר מתנגדים להנחה כי הפי׳ הלזה יהיה מפירוש של רגמ״ה בענין מקומות אלה נצדיק דין ומשפט של המבקר החכם צאמבער כי אלה המקומות לבד מקולמסו של רש״י (או תלמידי רש״י) יצאו, — ודי בזה ודו״ק ותשכח.

אחר הדברים והאמת האלה נטייל בפרדס הספרים מהשלמת ספר הערוך עד ספר תשובת זכרון יוסף כולל זמן יותר משש מאות וחמשים שנה, ואציג לפניך קורא משכיל מקומות בעלי המחברים פירושים ושו״ת ראשונים ואחרונים המביאים את הגאון רבינו נתן בעל הערוך, ומרוב השתדלותי שלא להאריך יותר מדאי ארשום רק המקומות אשר הובא בהם זכרון בעל הערוך עם הערך המכוון, ועליך לעיין בכל המקומות הנרשמים.

וזאת לדעת כי בעלי המחברים ומפרשים וכ׳ הוזכרו כאן איש איש לפי הזמן אשר חי בו.

ב׳) בפירוש רשב״ם ב״ב נ״ב, הובא הערוך (עיי׳ לעיל אות א׳) (ועיי׳ עוד בספר שארית יוסף נתיב שביעי) ועוד בהרבה מקומות פי׳ כערוך כאשר אראך בפנים במקומו המיוחד.

ג׳) בספר הישר לרבינו יעקב תם זצ״ל (דפוס וויען) במסכת גיטין סי׳ צ״ט עיי״ע שף י״ב; נדה סי׳ קנ״ז וע׳ רשון; סי׳ קנ״ח וע׳ גז ח׳; שבת סי׳ קצ״ה וע׳ כנן; סי׳ קצ״ו וע׳ דבר א׳; סי׳ רל״ח וע׳ פגר; יומא סי׳ רע״ח וע׳ שבתא, נגד ב׳; ברכות סי׳ ש״מ וע׳ אחר א׳; חולין סי׳ שס״ב ע״ש וראה מ״ש בסוף זה הפרק בחקירה האם שלם הוא ספר הערוך; חולין סי׳ שפ״ה וע׳ זויק; מנחות סי׳ ת״כ וע׳ קרסל א׳; בכורות סי׳ תל״א וע׳ קבייסטוס; ע״ז סי׳ תקכ״ה (ושם כתוב על רבינו נתן שהוא בר סמכא שכל דבריו נערכין על פר״ח עיי׳ למעלה בפ״ב צד XII) וע׳ ערדש, ובענינים שונים צד ע״ט עמוד א׳ בד״ה וזאת התשובה השיב ר״ת כתב וז״ל, . . אבל מרומי שלחו שלא היו מחמירין בליבון קבלה הי״א בידם בלא טעם ולא יישר בעיני עכ״ל אולי כיון לרבינו נתן אבל בע׳ לבן ב׳ לא נמצא מאומה מזה ע״ש.

ד׳) בעלי התוספות: ברכות י״ט ד״ה דוגמא וע׳ דגם. — שבת כ״ז: ד״ה אונין וע׳ אנין; נ׳: ד״ה מקצת וע׳ לפת; נ״ז: ד״ה ואין וע׳ אסטמא; ס״ו: ד״ה קישורי וע׳ אנקטמין; ע״ה, ד״ה אמגושא וע׳ אמגושא; צ׳, ד״ה מכליא וע׳ כל ב׳; ק״ג, ד״ה לא וע׳ סבר; קכ״ג, ד״ה בסיכי וע׳ זיירי; קל״ו, ד״ה צודניתא וע׳ צד ג׳; קל״ט: ד״ה תלא וע׳ תל א׳; קמ״ז, ד״ה הרטנים וע׳ רטן; ושם ד״ה מהו וע׳ מרזב א׳; קנ״ב: ד״ה עד וע׳ גלל א׳; קנ״ו, ד״ה מהו וע׳ פרק; קנ״ז: ד״ה באונא וע׳ אודנא. — עירובין י״ג, ד״ה קנקנתום וע׳ קלקנתוס; מ׳, ד״ה זכרון וע׳ חדש א׳; נ״ג, ד״ה וגשרים וע׳ נפש (ועיי׳ ס״ב, ד״ה מוהרקי ובב״י או״ח סי׳ שפ״ב ד״ה ומ״ש ואין צריך]; ס״ב: ד״ה אפילו וע׳ כתח; צ״ז, ד״ה ונויהן וע׳ גיות. — פסחים מ׳: ד״ה רבא וע׳ חסס; מ״ו, ד״ה לגבל וד״ה ולתפלה וע׳ גבל א׳; ק״ח: ד״ה שתאן וע׳ עשר בתר ערך עסק. — חגיגה י״ד: ד״ה נכנסו וע׳ אבני שיש; כ״ה, ד״ה בגלילא וע׳ כנן; כ״ז, ד״ה סלמנדרא וע׳ סלמנדרא. — מ״ק ו׳: ד״ה ואין וע׳ גרד ב׳; י״ח, ד״ה ובגנוסטרי וע׳ נגסטר; כ״ז: ד״ה בכליכה וע׳ כלכה; כ״ח, ד״ה ספין וע׳ ספן ג׳; ד״ה מאן וע׳ רקע ה׳. — ר״ה ט״ז: ד״ה כדי וע׳ ערב א׳;

כ"ו: ד"ה של וע' יעל; ל"ג: ד"ה שיעור וע' ערב א'. — יומא ט"ו. ד"ה כמצליף וע' מצליף, נגד ב'; ל"ה. ד"ה בדף ל"ד: הני וע' סבר, פסק. ד"ה פרוה וע' פרוה; נ"ט. ד"ה משכוה וע' משך; ע"ט. ד"ה כותבת וע' כתבת; פ"ה. ד"ה אבא וע' רשון. — סוכה י"ב: ד"ה באניצי וע' אניצי; י"ז: ד"ה כדתנן וע' טל ב'; ל"ב. ד"ה קווץ וע' קווץ א'; ל"ו. ד"ה בדף ל"ה: נטלה וע' פיטמא; ל"ז: ד"ה כדי וע' נע; נ"ב. ד"ה וכיון וע' אמן ב'. — מגילה ל"ב. ד"ה הלוחות וע' במות. — יבמות נ"ה: ד"ה לאחר וע' הרדום; נ"ז: ד"ה אמר וע' אבא; ע"ג. ד"ה ואסורים וע' טען א'; צ"ז: ד"ה דדלו וע' דל א'. — כתובות ד': ד"ה עד וע' גלל א'; ו'. ד"ה האי וע' סבר, פסק; ס': ד"ה אפי' וערך כותח; ס"ב: ד"ה משתעה וע' קב א'; פ"ד. ד"ה לכתובת אשה וע' חן ג'; צ"ו. ד"ה אלמנה וע' זג ח'; ק"ז: ד"ה הני וע' קניא. — קידושין כ"ב: ד"ה כמין וע' המר. — גיטין י"ט: ד"ה קנקנתום וע' קלקנתום; י"ט: ד"ה מיא וע' נר ד'; ל"א: ד"ה שדיא וע' אסתנא; ל"ד: ד"ה והוא וע' חנך א'; ל"ה. ד"ה לא שנו וע' הסת; ע"ח: ד"ה ואת וע' גט; פ"א. ד"ה טרקסמון וע' טרכסון. — נדרים כ"ו: ד"ה כופרי וע' כפר א'; צ"א: ד"ה פרטי' וע' פרט א' וע' הץ [ודע שתיבת „ובערוך" בדברי התוספות קאי לעיל על מה שכתבו התוספות וז"ל כתוב בספרים ובערוך, ולא למטה כמחשבת בעל הגהה רבינו הגדול מוהר"ר יחזקאל ז"ל הנדפס בש"ס דפוס פראג שנת תקצ"ח וגם בדפוס וויען החדש משנת תרכ"ב בטעות איתא הנקודה קודם תיבת ובערוך] נזיר נ'. ד"ה חוץ וע' צפחת; נ"א. ד"ה שני וע' גלגל י"א. גנגיליון [ודע ששתי התיבות קוטריימא בלע"ז בדברי תוספות אינן בערוך ע' גלגל י"א ע"ש ומ"ש]. — סוטה י"ג: ד"ה סמליון וע' סמליון; מ'. ד"ה על וע' דד א'; מ"ב: ד"ה מאה וע' בן ד'. — ב"ק נ"ח: ד"ה קשבא וד"ה דדאין וע' קשב א'; פ'. ד"ה לבי וע' ישע; פ"א. ד"ה חוץ וע' גרפית; צ"ב: ד"ה דשרכי וע' שדך ק"ג: ד"ה יכול וע' גלם א'. — ב"מ כ"א: ד"ה תאינה לפי עדות בעלי תוספות בע' נמסת (?) ולפנינו לי'. [וע' בסוף הפרק הזה] ס"ה. ד"ה ניחא וע' סתר ב'; ק"ג. ד"ה שואל וע' שאל; ק"ג: ד"ה בוכרא וע' ארכבתא. — ב"ב ב: ד"ה הוה אמינא וע' מסיפס; ז'. ד"ה איספלידא וע' אספלידא; י"ח: ד"ה ליגלוגי וע' בין א'; כ"ד. ד"ה בי קופאי וע' קפאי; ס"ז: ד"ה ים וע' טלפח; ס"ט. ד"ה מחולקין וע' חלק א'; ק"י. ד"ה נשוט וע' נשט; קל"ט. ד"ה מתניתין וע' שדך; קנ"ו: ד"ה כבינתי וע' ככליאר, רד ב'. — ע"ז י': ד"ה שדר וע' כרת א'; י"ב: ד"ה הבולע וע' ערקא א'; י"ד: ד"ה חצב וע' חצב; ט"ז: ד"ה בימוסיאות וע' דמוס; כ"ב: ד"ה רגלא וע' דגל א'; כ"ו. ד"ה גירדנא וע' גרדון; ל"ג: ד"ה קוניא וע' קניא; ל"ד: ד"ה אכטא וע' אכטא; מ"ד. ד"ה מפליא וע' פלא; נ"ב: ד"ה דינרי וע' הדריינא; נ"ט. ד"ה איקלע וע' גבל; ס"ד. ד"ה ר"ע וע' קם; ס"ט: ד"ה מאי וע' שך א'. — סנהדרין כ"ט: ד"ה מר בר רב אשי וע' זג ח'. — מכות ד': ד"ה הא לא קשיא וע' קם ע"ש. — שבועות ט'. ד"ה שעיר זה? [לא ידעתי מקומו בערוך ועי' סוף פרק זה]. — זבחים ו': ד"ה סכין וע' משך; ל"ח. ד"ה כמצליף וע' מצליף; נ"ג: ד"ה וסימנך וע' משך; ס"ב: ד"ה באמה וע' גרם; ע"ב. ד"ה נתערבו וע' הצר א'; צ"ד. ד"ה לשלשלת וע' לשלשלת; קי"ב. ד"ה פרת וע' גת א'. — מנחות ל"ג: ד"ה איספלידא וע' אספלידא; ל"ה. ד"ה מעברתא וע' מעבר; ל"ה: ד"ה וכמה וע' צרדה א', כף ח'; מ"ב: ד"ה ואלו ע' צץ; מ"ג: ד"ה בין וע' תכלת; נ"ב: ד"ה בודה וע' בד; ס"ב. ד"ה כדי וע' נע; ס"ד: ד"ה אסיכרא וע' סך ט'; ע"א. ד"ה מרכיבין וע' נסן; ע"ה. ד"ה כמין וע' כי א'; ע"ה: ד"ה חביצה וע' חבץ ב'; פ"ד. ד"ה שומרי וע' עזק א'; פ"ה: ד"ה עזיק וע' עזק א'; פ"ו. ד"ה שלשה וע' גרגר ב', גלגל ב'; ק"ז. ד"ה כליא וע' כל ב'. — בכורות ה': ד"ה תשעים וע' לבדקם; מ"ה. ד"ה בעל וע' כסת; נ'. ד"ה דינרא וע' הדריינא. — חולין ל"ח. ד"ה איצטריך וע' אביי; מ"ב. ד"ה דרוסת הנץ (צ"ל הגז) וע' גז א'; מ"ו: ד"ה אבל וע' אן ב'; מ"ז. בד"ה בדף מ"ו: היינו עיי' בסוף הפרק הזה ומ"ש; מ"ז: ד"ה אלא וע' כרת א'; נ"ז: ד"ה מטלית וע' טרסי א'; נ"ח. ד"ה ושוין וע' כתח; ס'. ד"ה אל וע' צב א'; ס"ד: ד"ה גיעולי ליי לפנינו בערוך [ועיי' בסוף הפרק הזה]; ע"ה. ד"ה מאי וע' קרטע; צ"ח. ד"ה דנפל וע' דקל א'; ק"ט: ד"ה זויקו וע' זויק; קכ"ב. ד"ה לגבל וע' גבל א'; קל"ד: ד"ה דורשי וע' המר. — ערכין ו'. ד"ה כגון וע' כל ב'. — כריתות כ': ד"ה סבירא וע' פסק. — נדה י"ד. ד"ה אפרקיד וע' פרקד א'; ט"ו: ד"ה אפילו וע' כ"ז; ט"ז. ד"ה שר וע' שר; י"ז. ד"ה מקרקש וע' גז ח'; ושם בד"ה שורפין וע' שלש; כ"א: ד"ה זוזא וע' זווא; כ"ה. ד"ה פרשתבינא וע' פשתיכנא; כ"ז: ד"ה גלגלין וע' גלגל; נ"ז. ד"ה בית הפרס וע' בך; נ"ח. ד"ה מקום וע' חבק; ס"ב. ד"ה כבריתא וע' כבר ע"ש; ס"ג. ד"ה מעטשת וע' עטש; ס"ה. ד"ה הדפין וע' גרגי, טלפח, יקב; ס"ו. ד"ה כי וע' דם א'; ס"ו: ד"ה אשה וע' כף ב' [ורמ"ל בהקדמה לא ידע מקומו]. צא וחשוב ותמצא סך כל המקומות שהביאו בעלי התוספות את הערוך מאה וחמשים ושלש ולאפוקי מבעל סדר

הדורות שמביא במפתחות רק זי"ן מקומות. ועוד צריכנא אנא למודעא שהתוספות פירשו באיזה מקומות כפי' הערוך ולא זכרוהו ד"מ לב"ב ע"ה: ד"ה טפף ושם ד"ה קפל והוא בע' טפף וע' קפל ב' ע"ש. בנדה ט"ו: ד"ה אפי' לא כתבו ג"י' הערוך בע' כז. ובתוספות יבמות ק"ה. ד"ה רבא פירשו כמו בערוך קטן א' רק הגירסאות מחולפות שרבינו גרס רבה ותוספות גרסו רבא. ועוד בב"מ ל"ג. ד"ה וזהו כוונת התוספות ממש כפי' רבינו בע' רוס ולא זכרהו רבינו נתן ועיי' מהר"ם ומהרש"א שם. וגם בפי' תאטריות לא הביאו התוס' במגילה ו'. ד"ה טראטריות את הערוך תאטר, וכבר תמה על זה הגרי"ב בהפשב"ע ח"ב ע' תאטר.

תוספות ישנים שבת מ"ה: ד"ה אין נראה וע' פצעל; יומא ט"ו. ד"ה כמנגדנא וע' נגד ב' וד"ה כמצליף וע' מצליף; נ"ו. ד"ה ומיחל וע' חל א'; ע"ז: ד"ה משום וע' שבתא; פ"ז. ד"ה קאזיל וערך אביי.

פסקי תוספות ר"ה כ"ו: ד"ה יעל וע' יעל.

ה') בספר אבן העזר שחיבר הרב רבינו אליעזר בר נתן הנקרא ראב"ן: סי' נ"ג וע' לוף. דף כ"ח וט"ס וצ"ל כ"ב עמוד ב' דף ק"א עמוד ד' ע"ש. עיין עוד בדף ע"ח ריש עמוד ד' ובע' מגל ובד"ף ע"ט סוף עמוד א'.

ו') בספר יראים שחיבר אחד מבעלי התוספות סי' ס"א מביא בעל המסדר ה"ה ר' בנימין בעל מחבר ס' ידידות את בעל הערוך.

ז') בספר רקח לרבינו אליעזר מגרמיזא: סי' רנ"ז וע' בית שאור. סי' של"ד מוזכר שם בתשובה שהשיב; סי' שע"ה וע' זבורית, קלמר. בע' ד'. סי' שע"ז וע' ספסל ע"ש; סי' תפ"א וע' זבורית ע"ש.

ח') בספר התרומה מרבינו ברוך מגרמיזא בעל תוספות (תלמידו של הר"י): סי' ט' וע' אן ב' סי' יו"ד (עיי' בסוף הפרק הזה). סי' קכ"ד וע' גט. סי' קכ"ח וע' חנך א'. סי' קצ"ג וע' דוכסוסטוס; סי' ר"ח וע' מעבר, תתר; סי' ר"ט וע' טבלא ב'; סי' רי"א וע' צרדה א'. סי' רי"ב וע' גיות; סי' רמ"ד וע' אשש א'. סבר, פסק.

ט') רבינו משה בר מיימון זצ"ל בפי' משניות לשביעית פ"ז. מ"א וע' מנתא. ועיי' עוד פירושיו המסכימים עם רבינו נתן פי"מ לשביעית פ"ב מ"ט וע' בצל; פ"ד מ"ד ע' גם א'; פ"ד מ"ח וע' אובשין; פסחים פ"ג לדף מ"ה: ד"ה בצק וע' בצק חרש; כלים פי"א מ"ב הפותה וע' פתא, צר ה'; ושם פט"ו מ"ב סרוד וע' סרד א' ע"ש; עוקצין פ"ג מ"ב וע' עכביות. וכן נגרר אחרי רבינו ביד החזקה פ"ז הלכה ח' מהלכת גנבות ועיי"ע גלם ע' ומ"ש. ובפ"ט מהלכ' פרה הל' ט"ו וע' גרגר ג' ע"ש מ"ש.

ובתשובות הרמב"ם בספר פאר הדור סי' קמ"ה ציין תורף ע' הסת בשם רבינו נתן וז"ל שם: וזו היא שבועת היסת זהו סדר השבועות שמשביעין בי"ד בזמן הזה כפי מה שסידר אותו הגאון רבינו נתן בעל ספר הערוך במלת הסת וכ' פי' גאון אחד מלת הסת לשון כבדות שהיסט בטי"ת כבדות שהכבידו עליו להשביע ופירוש עוד וכו' וכו' ע"ש.

י') פירוש משניות להגאון רבינו שמשון משנצ"א ז"ל עיין לפאה פ"ד מ"א וע' חלק א'. דמאי פ"ו מ"ד וע' קרתן. כלאים פ"א מ"ד וע' קרסטמל; מ"ו וע' יעל; מ"ט וע' לפת. פ"ה מ"ח וע' ארוס א'; פ"ו מ"ג וע' אפיפיירות ע"ש; פ"ט מ"ז וע' בדס, פנון, זרד; מ"ט וע' פיף. שביעית פ"ב מ"ד וע' זבל; מ"ז וע' פרגין; מ"ח ע' תרמל; מ"י וע' תמר ב'; פ"ג מ"א וע' מתק; מ"ב וע' משפל; פ"ד מ"ו וע' זנב א'; פ"ה מ"א פרס ג'; מ"ז אדר; פ"ז מ"א וע' נץ ב'; פ"ח מ"ו וע' קטב; פ"ט מ"ד וע' ספיח, דיופרא, סתו; מ"ה ע' סנר ב'; מ"ו וע' מתק. תרומות פ"ב מ"ה וע' פולטק. מעשר שני פ"ח מ"א וע' קזז. חלה פ"ג מ"א וע' טם ב'. ערלה פ"א מ"ד וע' מתה; פ"ג מ"ז וע' חלף ד'. כלים פ"ב מ"ד וע' פנס; מ"ה וע' רנק; מ"ו וע' טטרס; מ"ח וע' לפד; פ"ג מ"ו וע' יבל, פדס; מ"ז וע' חמר ד'; פ"ז מ"ו וע' כן ב'; פ"ח מ"ג וע' גף; פ"י מ"ו וע' שעם; פי"א מ"ב וע' פתא. מ"ג וע' אגן א'. מ"ד וע' פן, מ"ז וע' קב א'. מ"ח וע' קסד, לחי. נקן; פי"ב מ"א וע' קר י"ג. חלזון א'; מ"ג וע' יתיכים; מ"ד וע' אבן שעות; מ"ו וע' תל א'; מ"ח וע' אלה, מטוטלת, עכר ב', כן ב', פירשע; פי"ג מ"ג וע' עשף; מ"ד וע' חסם, רקן; מ"ז וע' כדום, מעדר, מגב; פי"ד מ"א וע' לבס, חטפא; מ"ב וע' חזינא, מניך; מ"ג וע' קנתר א'; מ"ד וע' קטרב, סמך, מחגר, תמחוי; מ"ה וע' שעם; מ"ח וע' ארכובה, גם ג'; פט"ו מ"א וע' דרדור, קסט; מ"ב וע' ארב א', סרק ו', כרכום, מערוך; מ"ג וע' ים ב'; מ"ו וע' מרכוף ע"ש; פט"ז מ"א וע' אפיפורין; מ"ג וע' דר ו', צפר א', ערק א'; מ"ד וע' תרמל, קהת ב'; מ"ה וע' פטיליא; מ"ו וע' קסיה; מ"ז מלקט ב', חסם, מדף, מכבש, קמר ב', בית נגר; פי"ז מ"ג וע' גף; מי"ז וע' פקועות, ככר א'; פי"ח מ"ג וע' מלבן; פי"ט מ"ג וע' מזרן, חבק; פ"כ מ"א וע' רבצל; מ"ז וע' כי א', מעדן; פכ"א מ"א, וע' פקא; מ"ב וע' עין, ברך

ב׳; פכ״ב מ״י וע׳ טרסקל, קנקל א׳; פכ״ג מ״ב זרז ב׳, מדי א׳, קמפון; מ״ה וע׳ מדף; פכ״ד מ״ז וע׳ פנקס; מ״ח וע׳ סרג ג׳; מ״ט וע׳ פחלץ; מי״ב וע׳ כרך א׳; מי״ג וע׳ צר ג׳; מ״ט וע׳ פרקלין; מט״ז וע׳ סבכה; מי״ז וע׳ מהה א׳; פכ״ה מ״א וע׳ תבר; פכ״ו מ״א וע׳ עמק ג׳; מ״ג וע׳ כף א׳, ברך, שרוול, פרקלמן, בית אצבע; מ״ד צר א׳; מ״ה וע׳ ער; פכ״ז מ״ה וע׳ נייר; מ״ו וע׳ מל ד׳; פכ״ח מ״ז וע׳ מל ד׳; פכ״ט מ״א וע׳ טרטן א׳, אפיקריסין, סגוס, רד ב׳, גמד ב׳, קלקלי, פרגד ב׳; מ״ב ע׳ ספרק; מ״ג וע׳ חט ג׳; מ״ה וע׳ פרגל א׳; מ״ו וע׳ מקר; פ״ל מ״ג וע׳ סרח. אהלות פ״ח מ״א וע׳ אדר; מ״ב וע׳ גזוזטר, גחר; פי״ב מ״ג וערך בטח; מ״ד וערך סנדל; פי״ג מ״א וערך אלקטיות; מ״ד וערך אספתי; מ״ה כבי א׳; נגעים פי״א מ״ט וע׳ סליל; פי״ב מ״ו וע׳ מדר; פי״ג מ״ב וע׳ ראש, פתין; פרה פ״ח מ״ד וע׳ רדם; פ״ט מ״ב וע׳ חפושית א׳; פי״א מ״ב וע׳ רף; פי״ב מ״ח וע׳ כש ג׳, פקא, חרק א׳; מ״ט וע׳ קנתל, קרן א׳; טהרות פ״ו מ״ט וע׳ פרן ג׳; פ״ז מ״ה וע׳ מכל א׳; מ״ז וע׳ מגרף; פ״ט מ״ט וע׳ פרד א׳; מקואות פ״ו מ״י וע׳ אביק; פ״ט מ״ב וע׳ קלקי [ועיי׳ מה שהגיה בטוב טעם ושכל בעל מעדני יום טוב הלכות מקוואות סי׳ כ״ה] וע׳ מלמלין, וע׳ מרק; מ״ד וע׳ כשיות; פ״י מ״א וע׳ זבורית; מ״ב כסת א׳; מ״ג חץ א׳. מכשירין פ״ד מ״ט וע׳ קלון; זבים פ״ג מ״א וע׳ אסדה, גשש. טבול יום פ״ב מ״ח וע׳ בע ד׳; פ״ג מ״ו וע׳ נגס. עוקצים פ״א מ״ב וע׳ עמד א׳, נפס א׳, סב ד׳, מנתא, סג ב׳; מ״ד וע׳ חלף ד׳; מ״ה וע׳ פסג; מ״ו וע׳ קרסטמל, עכביות; פ״ב מ״ב חתם; פ״ג מ״ב וע׳ שמרקע, נץ ב׳, עכביות; מ״ד וע׳ עדל, פקועות; מ״ה וע׳ חלתית; מ״ו וע׳ פרץ; מי״א וע׳ חרחר ג׳.

חוץ מן המקומות הנזכרים עוד השתמש הר״ש בפירושי רבינו נתן כמה פעמים מבלי שהזכירו ונעיר על המקומות האלה בפנים בהוספותינו. ונחזיק טובה לר״ש ז״ל כי העתיק במקומות הנ״ל דברי רבינו ולפעמים בצירוף עם פירוש של גאון היינו רה״ג כפי פירושו בסד״ט כי ע״י התדמות דברי הר״ש עם ספר הערוך נוכל לברר אמיתת הנוסח וכבר עמד על קצת מזה הרב החכם מוהרש״א לינדערמאן בספרו שריד בערכין ועל כמה דברים אמרנו לו יישר ובכמה וכמה פעמים ג׳ כ״י ערוך שת״י מסכים לגמרי עם נוסח הר״ש כמו שתראה בפנים בהוספותי.

יא) ראב״ד בפירושיו עדיות לפ״ה מ״ג וע׳ קצח; פ״ז מ״ה וע׳ קל ז׳; ראב״ד בפירוש המיוחס לו לתמיד (נעתק בפראג שנת תע״ה עם פי׳ הרא״ש על מס׳ תמיד קנים ומדות וחידושים אחרים אבל עיי׳ בדרכי המשנה למהרז״ף צד של״ג והלאה) פ״א דף כ״ה: לא ידעתי מקומו; דף כ״ז: וע׳ גמד א׳, סרט א׳, נחר ג׳; פ״ב דף כ״ח: וע׳ סנק; כ״ט: וע׳ נם, ל׳. וע׳ שרטון; פ״ג דף ל׳: וע׳ רבע, אנקל, כוון ג׳, גרף א׳; פ״ד דף ל״א. וע׳ ערקב; ל״א: וע׳ חרטום; פ״ה דף ל״ג. וע׳ מטוטלת, פסקטר. ראב״ד בהשגותיו על הרמב״ם: הלכות טומאת מת עיין פ״א השגה א׳ וע׳ כשות; פ״ו השגה ד׳ וע׳ גלסקס. הלכות טומאת אוכלין פי״ג השג׳ ג׳ וע׳ קסיה; הלכות כלים פ״ה השג׳ א׳ וע׳ ערק א׳ השג׳ ה׳ וע׳ ים ב׳; השגה ט׳ וע׳ אקן; פ״י השג׳ ג׳ וע׳ פרכין ע״ש ובתוי״ט דכלים פי״ב מ״ג ד״ה והפרכין; פי״א השג׳ א׳ וע׳ רקן; השג׳ ג׳ וע׳ קלגרפון; פי״ח השג׳ ג׳ וע׳ טטרס. — ועיי׳ עוד מ״ש בע׳ אספתי. — ועיי׳ עוד ציונים בתוי״ט שהביא לפעמים בשם הראב״ד פי׳ של ערוך.

יב) אור זרוע לרבינו יצחק בר משה מוויענא ב׳ חלקים (נדפס בזיטאמיר שנת תרכ״ב).

חלק א׳ סי׳ כ״ח וע׳ חזר ב׳; סי׳ מ״ט וע׳ אסדה, סדה; סי׳ נ״ד וע׳ גבל א׳ ע״ש; סי׳ ק׳ ועיי׳ ססי׳ ק״ד וע׳ תפלה, וע׳ סנטר; סי׳ ק״ה וע׳ פל א׳; סי׳ ק״ח וע׳ קב א׳; סי׳ קט״ז וע׳ הבהב; סי׳ קכ״ה וע׳ טרטן ב׳; רסי׳ קל״ז וע׳ קבל; ושם ובע׳ לקן; ושם: ובע׳ גרד; סי׳ קמ״א וע׳ בשש; רסי׳ קמ״ב וע׳ צנם ב׳; סי׳ קמ״ג וע׳ שר ח׳ ע״ש; סי׳ קמ״ה וע׳ גבל א׳; ססי׳ קמ״ו וע׳ קבר ה׳; סי׳ קמ״ז וע׳ חבץ ב׳; סי׳ קמ״ט וע׳ כסן סי׳ קנ״ד וע׳ דבר; סי׳ קנ״ט וע׳ פרפרת; סי׳ קס״א וע׳ ספל; ושם: וע׳ דדב וע׳ מרד; רסִי׳ קס״ג וע׳ אביונות, צלף ב׳ ועיי״ע תמר ב׳; סי׳ קס״ו וע׳ טרימא ע״ש; סי׳ קע״ה וע׳ זמית; סי׳ קע״ט וע׳ משק ע״ש; ושם ובע׳ אפרסמון; ושם: וע׳ חלף ה׳ ושם וע׳ כספן; ושם וע׳ נרקם; סי׳ רט״ו וע׳ קרם ד׳; ושם ובע׳ שצנית; ושם: וע׳ טרקנין; ססי׳ רי״ז וע׳ חלט ב׳; רסי׳ רנ״ו וע׳ קרסטמל; סי׳ רנ״ח וע׳ יעל ב׳; רסי׳ רס״א וע׳ סדן א׳; ססי׳ רס״א וע׳ חלם ב׳; סי׳ ש״ב וע׳ פיף; סי׳ ד״ש וע׳ אסטמא; ססי׳ ש״ז וע׳ אספלנית; ושם וע׳ מלגמה; סי׳ שט״ז וע׳ מתה; סי׳ שכ״א וע׳ מי, וע׳ סמדר; רסי׳ שכ״ו וע׳ גזע; סי׳ של״ו וע׳ גלגל; סי׳ של״ז ס״ק י׳ וע׳ טיט; ושם: וע׳ גץ ב׳; סי׳ שד״מ וע׳ רשון; סי׳ שס״ג ס״ק י״א וע׳ כשות; סי׳ שע״ד וע׳ בטרי; סי׳ שע״ו ע׳ איזמל? [עיי׳ סוף פרק הזה מ״ש]; ססי׳ שע״ז וע׳ גרם ד׳; סי׳ שע״ח וע׳ גבל א׳; רסי׳ שפ״ז וע׳ גרם ד׳; סי׳ ת״א וע׳ אוני; [ועיי׳ בסוף הפרק הזה] ססי׳ ת״ג וע׳ בטרי; סי׳ תמ״ח וע׳ חשל א׳; סי׳ תנ״ח וע׳ דקל א׳; סי׳ תקמ״ב

וע' קלקנתום; סי' תקמ"ט וע' חטר ד'; סי' תקס"ח וע' צרדה, וע' כף; סי' תרע"ז וע' גגן א' ועיין עוד בסוף הפרק הזה ומ"ש; ססי' תשמ"ה וע' טפס א'.

חלק ב' סי' ב' וע' מגמר; ושם: וע' קבל; ושם: וע' אספלנית; ססי' ד' וע' בצית; סי' כ"ח וע' נר א'; סי' מ' וע' צמר א', וע' קנבס; סי' נ"ב וע' תרגימא; סי' נ"ו וע' פרפס; ושם: ובע' סלקוסתא; סי' נ"ט. וע' אשש; ושם; וע' סבר ה' וע' פסק; סי' ס' וע' פרם א', ועוד בע' סלת א'; סי' ס"ה וע' בת ניר וע' נר ה'; סי' ע"ח סס"ק ה' וע' קלסטרא; שם ס"ק י' וע' סיין; ושם סס"ק י"ב וע' ברטיא; סי' פ"ג רס"ק ג' וע' תתר א'; ושם ס"ק ה' וע' כבן; ושם ס"ק ט' וע' אגד וע' קש ב'; ושם ס"ק י' וע' גזר א'; סי' פ"ד סס"ק א' וע' קטל ב'; ס"ק ג' וע' כפה, וע' כל ב' וע' אסטמא; שם ס"ק ד' וע' ככליאר; שם ס"ק ה' וע' נסך א'; שם ס"ק י"ד וע' חמר ט'; סי' ק"י וע' אמלתרא ע"ש; סי' קי"ג וע' נדל; ססי' ק"ל ע' ערסל א' וע' פרא; סי' ק"מ ס"ק ג' וע' חדש; סי' רנ"ו וע' בית שאור; סי' רנ"ז וע' ראש; סי' ער"ה הובאה תשובת בעל הערוך לרש"י ז"ל [עיין ר"פ ב' במבוא] סי' ש"ט וע' פיטמא; סי' שט"ו וע' אן; סי' שמ"א וע' בלר וע' גמד א', וע' עדלר; סי' שמ"א וע' זרד ג'. מן התועלת היותר גדולה להתדמות ספר הערוך עם האור זרוע לברר את עיקר הגירסא ועוד זאת לאו"ז כי כמה וכמה פעמים הביא פי' ר"ח והוא נשנה בערוך בשמו או הרבה פעמים ג"כ בסתם ועתה אני מוסיף להביא דוגמאות למ"ש כבר בפ"ב אות ב' צד XII והלאה. באו"ז ח"א סי' קמ"ב הובא פיר"ח ובע' צנם ב' בסתם; בסי' קמ"ה פי' ר"ח ובערך גבל א' בסתם; סי' קנ"ד פי' ארוך לר"ח והובא בע' דבר בל"א בסתם ופי' רבינו נתן רק מדעתו מהו פאל ודג בלשון ישמעאל. סי' קנ"ט פי' ר"ח והובא בע' פרפרת בסתם; סי' קס"א פי' ר"ח ובע' ספל בסתם; סי' קע"ה פי' ר"ח בע' זמית בסתם; סי' רט"ו פי' ר"ח הובא בע' טרקנין בסתם; ססי' רי"ז פי' ר"ח בע' חלט ב' בסתם. בח"ב ססי' ד' פי' ר"ח הובא בע' בצית בסתם, ויש עוד דוגמאות עיי' בפנים הספר בהוספותי.

יג) ברבינו יונה מעיר גרונדא בפירושיו למסכת ברכות סביב הרי"ף דף ט': ע' כרת א'. פרק תפלת השחר כ"ח: וע' סדה; פרק כיצד מברכין ל"ז: וע' חבץ ב'; מ': וע' זמית; מ"ג. וע' כשר א'; מ"ג: וע' נרקם.

יד) רד"ק בפירושיו ליחזקאל כ"ז, י"ז ע' קליא, א'; מ"א כ"ה ע' אסטרופומטא, אצרבמיטא, להושע ז' י"א ע' שרח; לעובדי' א', א' ע' כף א' ובספר השרשים הביא את ספר הערוך בשורש דרדר, ניץ, פקע, שכר ע"ש. וכיון על הערכים עכביות, נץ ד', פקועות, שכרבזאי.

טו) בפירושי הרמב"ן על התורה פ' כי תשא פיסקא מר דרור ע' מר ג' בחידושי הרמב"ן למסכת גיטין דף ל"ז: ע' תל א' ע"ש; קידושין ל"ב: ע' בר ג'; ב"ב דף כ"א: ע' סר ב'; שבת דף מ"ז: ע' כנן; דף נ"ז. ע' קמר ג' [ועוד אציין בסוף פרק הזה מל' הרמב"ן להוכיח ממנו כי ערוך יותר שלם היה לפניו]. בספר תורת האדם לרמב"ן ז"ל (דפ' וויניציא שנ"ה לפ"ק) שער קריעה הערוך ערך אפיקריסין; שער אבל וההתחלה הערוך ע' גלל ז' ע"ש מ"ש; שער תספורת הערוך ע' נגסטר.

בשאלות ותשו' הרשב"א המיוחסות להרמב"ן סי' קל"ט ע' שמים; תשוב' רפ"ג ע' כלדאי ובתשוב' הרמב"ן סי' רמ"ב מוכח שמעתא כפי' הערוך עיי' הגרי"ב בהפשב"ע ע' כלדאי.

טז) בשאלות ותשובות מהר"ם מרוטנבורג סי' תל"ט הובא ע' בית שאור וסי' תת"ק ע' אנדיסקי. — וקרובו מהר"י וייל [עיי' סוף תשוב' מהר"י מינץ] בהלכות בדיקות בהגה"ה מוגלא ע' מגל ב'.— בתשוב' מהר"ם לוי מינץ סי' מ"ו: ע' טל ה'.

יז) רבינו אשר (רא"ש) ז"ל בפירושיו למשניות. עיי' לשביעית פ"ב מ"ד וע' זבל; פ"ז מ"ב וע' בכריא. חלה פ"ד מ"א וע' אספטיא. מדות ספ"ק וע' טדי; פ"ד מ"ו וע' כל ב'. כלים פ"ב מ"ד וע' פנס; מ"ה וע' רנק א'; מ"ו וע' טטרס; מ"ח ע' לפד; פ"ג מ"ו וע' יבל, פדם; פ"ז מ"ו וע' כן ב'; פ"ח מ"ג וע' גף; פי"א מ"ג וע' אגן א'; מ"ד וע' פן; מ"ח וע' נקן; פי"ב מ"ג וע' יתיכים; מ"ד אבן שעות; מ"ו תל א'; מ"ח וע' אלה, אכר ב', כן, פירשע; פי"ג מ"ד וע' חסם, רקן; מ"ז וע' כדום; פי"ד מ"א וע' לבס, חטפא; מ"ד וע' תמחוי; מ"ה וע' שעם; פט"ז מ"א וע' אפיפורין; מ"ז וע' מלקט; פכ"ב מ"י וע' טרסקל; פכ"ג מ"ה וע' מדף; פכ"ד מ"ח וע' סרג ג'; מט"ז וע' סבכה; מי"ז וע' מהה א'; פכ"ו מ"ג וע' בית אצבע; פכ"ט מ"א וע' טרטן א'; מ"ב סוורק. אהלות פ"ב מ"ג בגליון וע' גש א'; פ"ח מ"ב וע' גחר; פי"ב מ"ג וע' בטח; מ"ד וע' סנדל. נגעים פ"ב מ"ד וע' מסק א'; פי"א מ"ה בגליון וע' שפץ; פי"א מ"ט וע' סליל. פרה פ"ט מ"ב וע' חפושית א'; פי"ב מ"ח וע' כש ג', חרק א'; מ"ט וע' קנתל, קרן א'. טהרות פ"ו מ"ט ע' פרן ג'. מקוואות פ"ו מ"י וע' אביק; פ"ח מ"א כבש ג'; פ"ט מ"ד וע' כשות; פ"י מ"ב וע' כסת א'. מכשירין פ"ד מ"ט קלון. זבים פ"ג מ"א וע' גשש. טבול יום פ"ג

מ"ו וע' נגס. עוקצים פ"א מ"ב וע' עמד א', מנתא, סג ב'; מ"ד וע' חלף ד'; מ"ה וע' פסג; מ"ו וע' קרסטמל, קנרס; פ"ב מ"ב וע' חתם; פ"ג מ"ב וע' שמרקע, נץ ב' וע' עכביות; מ"ד וע' עדל, פקועות; מי"א וע' חרחר ג'.

פירושי גמרות והלכות לרבינו אשר. עיין ברכות פ"א סי' ט"ו וע' חזר ב'; פ"ה סי' י"ז וע' חזן; פ"ו סי' י' וע' חבץ ב'; סי' כ"ו וע' דייסא ע"ש וע' דבר ששם מפורש; סי' ל"ו וע' כשר א'. שבת פ"ו סי' י"א וע' ככליאר; פי"ב סי' א' וע' סבר, פסק; פי"ד סי' ט' וע' פסק; פט"ז סי' ז' וע' פסק. עירובין פ"ו סי' א' וע' מהרק; פרק בתרא וסי' בתרא וע' אנטל. פסחים פ"ב סי' ט' וע' בית שאור; סי' כ"ח וע' חסס. ביצה פ"ב סי' י"ח וע' קנב. מ"ק פרק בתרא סי' מ"ג וע' אפיקריסין; יומא פרק בתרא סי' ג' וע' שבתא. סוכה פ"ג סי' ד' וע' קווץ א'; סי' ט"ז וע' פיטמא. גיטין פ"ד סי' ז' וע' חנך א'. שבועות פ"ד סי' ב' וע' אנטלר. חולין פ"ג סי' י"ד וע' אן ב'; סי' י"ט וע' כרת א'; סי' ס"ב וע' געל? [עיי' ס"פ זה ומ"ש]; נדה פ"ה סי' א' וע' חבק; פ"ט סי' א' וע' פהק ע"ש ועיין בספר מעדני יום טוב.

הגהת אשר"י ברכות פ"ב הגהה ג'? [עיין מ"ש בסוף הפרק הזה]. עירובין ספ"ג וע' חדש. שבועות פ"ו הגהה ב' וע' שבע.

הלכות לרא"ש ז"ל הלכות תפילין סי' ז' וע' מעבר; סי' יו"ד וע' טבלא; וסי' י"א וע' צרדה; סי' י"ב וע' ניות. הלכות חלה סי' ב' וע' פרגין. הלכות כלאי בגדים סי' י"ח וע' פיף. הלכות מקוואות סי' ל"ז וע' טשטק.

שאלות ותשובות לרבינו אשר ז"ל דפוס וויניציאה כלל שבעה עשר סי' י"א וע' חנך א'.

יח) במרדכי: פ' שלשה שאכלו סי' קס"ח הובא ע' אמן ב'; הלכות תפילין ע' מעבר, צרדה; שבת פרק ר"א אמר תולין סי' תכ"ח ע' סבר; פסחים פ' כל שעה סי' תקפ"ח? [עיי' מ"ש בס"פ זה] הסדר: ע' חרסת. ביצה פ' יו"ט סי' תרפ"ב וע' קנב; ר"ה פרק יו"ט סי' תש"ך וע' ערב א', חדש א'. סוכה פ' לולב הגזול סי' תשנ"ג וע' נע; גיטין סי' תנ"ו וע' ספל. חולין פרק גיד הנשה סי' תר"ס וע' אצבע; סי' תרע"ז? [לא ידעתי מקומו ועיין בספר התרומה שמביא זאת בשם תשובת הגאונים] הלכות מקוואות סי' תשמ"ה וע' אשבורן; סי' תשמ"ז וע' מלמלין.

יט) רבינו שלמה בן אדרת (רשב"א) בחידושיו: עיין שבת בפ' במה מדליקין דף כ"ז: וע' אנין; בפ' כל הכלים דף קכ"ג. וע' זיירי; פרק מפנין קכ"ט: וע' פגר; בפ' חבית קמ"ז. וע' מרזב א'. בל תשכח לעיין בש"ש דפ' קונסטנדין בהשמטות לסוכה ל"ו. והוא בע' תיים. ב"ק פ' מרובה דף פ"א. וע' גרפית; בפ' הגוזל ומאכיל דף קי"ג: וע' גלם א'. (ועיין עוד בסוף הפרק הזה).

בשאלות ותשובת רשב"א ח"א סימן ת"ט וע' ערקא; סימן אלף קע"ו וע' חנך א'. ח"ג סימן רל"ד וע' תה.

בתורת הבית הארוך לרשב"א: הלכות טרפות בית שני שער שלישי וע' גז א'; דיני כתמים בית שביעי שער רביעי וע' חבק. דיני טבילה בית שביעי שער שביעי וע' מלמלין.

כ) בחידושי הר"ן למסכת סנהדרין דף ס"ה: וע' כלדאי; גיטין ל"ז: וע' תל א' ע"ש.— ר"ן סביב הרי"ף למסכת שבת פ' במה אשה נ"ט: וע' קמר; פרק המוציא יין ע"ט: וע' דכסוסטוס; פרק ח' שרצים ק"י: וע' פסק; קי"א. וע' סבר; פרק כל הכלים קכ"ג. וע' זיירי; פרק חבית קמ"ז. וע' רטן א'; פרק שואל אדם קמ"ט. וע' פן א'. ר"ה פ"ק ט"ז: וע' ערב א'; פרק ראוהו בי"ד כ"ו: וע' יעל. סוכה פ"ק י"ב: וע' אנין. כתובות פ' אע"פ ס"ב: וע' קב א'. גיטין פ' שני דף י"ט: וע' נר ד'. קידושין פ' האיש מקדש מ"ט: וע' כל ד'; חולין פ' גיד הנשה צ"ב. וע' פקל. שבועות סוף הלכות נדה ד"ה והמלמולין פי' בערוך והוא בע' מלמלין. ע"ז פ' השוכר את הפועל ס"ו: והוא בע' תה.

כא) הגהות מיימוניות: הלכות יסודי התורה פ"ד הלכ' י"ג ע' אבני שיש, פרדס; פ"ה ה"ג ע' ערקא ב'; הלכות תפלה פ"ד ה"ב ע' גבל א'; פ"ה הי"ב ע' חזר ב'. פ"ז הי"ב ע' תפל ג'; פ"ח ה"י ע' אוש; הי"ב ע' פחח; פ"ט ה"א ע' אמן ב'; פי"ג ה"ה ע' הזיולך; הכ"ה ע' כל ד'; פי"ד ה"ח ע' חזן; פט"ו הל"ו ע' חלון א'. הלכות תפילין פ"א הי"ב ע' אמת; הי"ט ע' חטר ג'; פ"ג הי"א ע' חרץ א'; פ"ד ה"ה ע' שח א'. הלכות מזוזה פ"ח ה"ח ע' נגר א'. הלכות ציצית פ"ג ה"ה ע' סדן בתרא. הלכות ברכות פ"א הי"ד ע' אמן; פ"ג ה"ט ע' כסן; פ"ה ה"י ע' פרח ד'; פ"ו הי"ח ע' גבל א'; פ"ז ה"ג ע' בשש; הט"ו ע' עשר בתר ע' עסק; פ"ח ה"ז ע' המלתא; פ"י ה"ו ע' חתן א'; פ"ח ע' ארבע;

הי"ד ע' ככב א'; הי"ו ע' קשת; הי"ח ע' חמה. הלכות שבת פ"א ה"ד ופ"ח ה"ב ע' פסק; פ"ה הי"ג ע' נר א' [ובעל הגהות מיימ' כתב ערך ט']; פכ"ב ה"א ע' סיין; פכ"ג הי"ט ע' דיוקן. הלכות עירובין פ"ה הכ"ד ע' דקה. הלכות יום טוב פ"ד ה"ג ע' קנב; הכ"ג ע' סכם; פ"ח הי"ד ע' כסכס, קטר ב'. הלכות חמץ ומצה פ"ז ה"ג ע' חטף. הלכות שופר ריש פ"א ע' ראש; פ"ג ה"י ע' ערב א'. הלכות לולב פ"ח ה"ז ע' פיטמא. הלכות אשות פ"ב ה"ז ע' פצל; פ"ח ה"ה ע' כלד'; פי"ג הי"ח ע' בדק א'; פט"ז ה"ב ע' מלג. הלכות גירושין פ"ג הי"ג ע' חנך א' [ובתשובי מיימוניות השייכין להלכות אלה סי' י"ב כבר ציינתי למעלה בריש פ"ב במבוא אות א']. הלכות מאכלות אסורות פט"ו ה"כ ע' געל? [ראה מ"ש בסוף זה הפרק]. הלכות שחיטה פי"א ה"ז ע' אן ב'. הלכות שבועות פי"א הי"ג ע' הסת. הלכות חובל ומזיק פ"ג ה"ט ע' סנוקרת, ותקע ב'. הלכות שכנים פ"א ה"ד ע' דול; ה"ה ע' מרן א'; פ"ג ה"א ע' אפריזא, לופתא. פ"ז ה"ד ע' מדר ב'; ה"י ע' אספלידא. פי"ב ה"א, ע' סדום; פי"ד ה"א צר ב' ע"ש. הלכות שלוחין ושותפין פ"א ה"ח ע' דיוקן. הלכות מלוה ולוה פ"ח ה"ו ע' שבש א'; פכ"ב ה"ט ע' אדרכתא; פכ"ז הט"ו ע' ספל. הלכות טוען ונטען פ"ג ה"ה ע' מרוקא; פ"ז ה"ג ע' זג ח'; פי"ב ה"ט ע' תפתח, ה"כ ע' בז. הלכות אבל פ"ח ה"ג ע' אפיקריסין; פ"ט ה"ג ע' אח א'.

כב) רבינו יעקב בן רבינו אשר בעל הטורים: טור או"ח סי' רי"ו ע' כשר א'; סי' רי"ט ע' ארבע; סי' ש"ג ע' ככליאר; סי' ש"כ ע' סבר. סי' תנ"א ע' בית שאור. סי' תקצ"א ע' כס ב' ? סי' תקצ"ב ע' ערב א'. טור יורה דעה סי' ש"מ ע' אפיקריסין. בעל הטורים על התורה שמות כ"ח, ט"ז ע' אצבע.

כג) בספר תניא מרבינו יחיאל אחי רבינו יעקב בעל הטורים: סי' ב' בענין הזמירות בשם ר' משה גאון ע' תפל ג'; סי' פ"ה בענין אתרוג ע' פיטמא.

כד) בספר כלבו סי' ס"ד הלכות ר"ה וסדר תפלה ע' ערב א'; סי' ס"ט הלכות יוה"כ ע"ש ועיי"ע חפת; שם ד"ה תפלת נעילה ע' עזא; סי' קי"ד הלכות אבל ע' אפיקריסין.

כה) הריטב"א למסכת עירובין פ' בכל מערבין דף כ"ז. ע' טפיט. קמפון; לראש השנה לדף י"א. וע' צב א'; לדף כ"ה. וע' דוד; וליומא לדף ט"ו: עיי' בס"פ זה ומ"ש; לדף כ"ח: וע' שחר א'; ועיי' עוד בס"פ זה ומ"ש. לס"ו: וע' פלן א'; לס"ז: ע' קלע ב'. למ"ק פ' בתרא דף כ"ב: ע' אפיקריסין. חולין פ' כל הבשר דף ק"ט: ע' זויק. כתובות ו'. ע' סבר; דף י"ד. ע' עסה; דף כ'. ע' על ג'; מ"ד. לא ידעתי מקומו [עיי' מ"ש בסוף זה הפרק]. דף ס': ע' כתח. ב"מ ט"ו: ע' בדיא, רשק. בחידי' הריטב"א על נדה (יצאו לאור עפ"י כ"י מוהר"ר שז"ח האלבערשטאם נ"י) לדף נ"ח. וע' חבק —. ובחי' הריטב"א לברכות, יבמות ומכות בקשתי ולא מצאתי את שאהבה נפשי ר"ל זכרון בעל הערוך.

כו) בספר שו"ת ריב"ש (דפוס ריוא דטרונטו שנת שי"ט): סי' צ' מביא ערוך ע' מרד. בשאלה סי' שע"ד ע' חי. בשאלה סי' שצ"ד ע' פסק. בשאלה תמ"ב ע' פרגין, טרקסין.

כז) בתשובות רדב"ז חפשתי ולא מצאתי.

כח) נמוקי יוסף ב"ק ריש פ' המניח ע' סנוקרת; פ' הגוזל ומאכיל דף קי"ג: ע' פלז.

כט) בספר אבודרהם: סדר שחרית של חול ע' אמן ב', חלון א'. סדר תפלת פורים ע' שוור. סדר הגדה ע' דשר, תמכה, זכר א'. הלכות ברכות שער ראשון ע' חבץ ב'. שער שמיני ע' ברדניקוס.

ל) בתשובות רשב"ץ: ח"א סי' כ"ח ע' נתר; סי' נ"ב בהגהה ע' אטלס. סי' ק"י ע' דפן א'; סי' קכ"א ע' גלל ג'; סי' קמ"ט ע' דכסוסטוס. ח"ב סי' כ"ט ע' אבקתא; סי' ל"ט ע' חתן, סי' נ"א ע' מרד; פ"ז ע' גרף א'; סי' רע"ב ע' שד ה'; סי' רפ"ב ע' קדש א'. ח"ג סי' ד' ע' קדש א'; סי' ק"ד ע' קדש א'. ח"ד סי' נ"ה ע' נתר.

חידושי רשב"ץ: למסכת ר"ה פ"א ד"ה אמר רב יצחק ועיי"ע ערב א'; פ"ד ד"ה במוסף עיי"ע חדש א': ד"ה הילכך ע' ערב א'. בדיני והנהגות תשב"ץ הלכות ברכות ע' חבץ ב' ע"ש. תרת, המלתא.

לא) בשו"ת תרומת הדשן למהר"ר ישראל המכונה איסרלאן שאלה רס"ט בשם תוספות ב"ק פ'. ד"ה לבי וע' ישע; שאלה רצ"ז בשם או"ז הגדול והוא בע' אסטמה.

לב) בשו"ת הרשב"ש סי' רנ"ג ע' קד א'.

לג) בספר הליכות עולם (לר' ישועה הלוי מתלמסאן) שער חמישי פ"ג וע' תיובתא.

לד) מזרחי פ' תרומה ד"ה והחכם ראב"ע והוא בע' קסוה אבל מה שהביא ראב"ע או יותר טוב תלמידו בפי' לשמות כ"ה, כ"ט נגד ידיעת לש' ערבי של רבינו נתן לא נמצא כעת בערוך שלפנינו ועיי' למעלה בפ"א.

לה) בספר מנורת המאור לרבינו יצחק אבוהב הספרדי הקדמה לנר ראשון והוא בע' סח א'.

לו) בספר היוחסין להרב ר' אברהם זכות ז"ל:

ביוחסין השלם דפוס לאָנדאָן :	וביוחסין דפוס קראקא שנת ש"מ :
בהקדמה צד ב' עמוד א'	דף ב': והוא ע' אצל
ושם " ג' " "	" ג': ע' לשון א'
ושם " ג' " ב'	" ד'. ע' רב א'
בע' גביהה בן פסיסא י"א.	" י"ג: ע' גביע
בערך חנינה צד כ'.	דף כ"א. ע' אביי
בע' אבא צד ל"ג.	" ל"א. ע' דייל
בע' ר' יהושע צד ל"ד:	" ל"ג. ע' פחם
בע' ר' אלעזר בן ערך צד ל"ו.	" ל"ד: ע' קלר ג'
בע' ר"ע צד ל"ז.	" ל"ה: ע' גמזו
ושם צד ל"ח.	" ל"ז. ע' הרג, וע' צו
בע' ר' יהושע צד מ':	" ל"ט. ע' קרח
בע' ר' אלעזר חסמא צד מ"ב.	" מ': ע' חסם
בע' ר' שמעון צד מ"ה: ע' פטר	— — — — — — — — — — — — —
בע' ר' נתן צד מ"ז.	" מ"ג: ע' קמר
בע' ר' יוחנן הסנדלר צד מ"ז. ע' סנדל	— — — — — — — — — — — — —
בע' רבינו הקדוש צד מ"ח:	" " בע' אמת [ושייך לאם ג']
בע' ר' ישמעאל צד נ"ג:	" מ"ט. ע' מטרפס
בע' ר' גמליאל הזקן צד נ"ט:	" נ"ג. ע' ככד א' [ובדפוסי היוחסין איתא בע' בטל וט"ס הוא]
בע' ר' חנינא ב"ר צד ס"ה. ע' חברבר	— — — — — — — — — — — — —
בע' ר' יהושע בן קרחה צד ס"ח:	" נ"ט. ע' קרח
בע' שמעון הפקולי צד ע"ה.	" ס"ו. ע' פקל ב'
בד"ה וששאלתם צד פ"ג: הובא השאלה בשינוים קצת בע' אביי	— — — — — — — — — — — — —
בד"ה בספר קבלת החסיד צד פ"ד: ע' קצר ו'	— — — — — — — — — — — — —
בד"ה ובצרפת צד פ"ה: ע' מסותא	— — — — — — — — — — — — —
באותו הדבור צד פ"ו. ע' קזז.	— — — — — — — — — — — — —
בע' אבא אריכא צד צ"ח: ע' אביי ע"ש	— — — — — — — — — — — — —
באותו הדבור צד צ"ט.	" ע'. ע' סרבל
בע' אביי צד ק"ג:	" ע"ג. ע' עדן
" " " ק"ד.	" ע"ג: ע' נזף
" " " ק"ד: ע' מל ז', ממלא	— — — — — — — — — — — — —
בע' אבימי ניותאה צד ק"ה.	" ע"ד: ע' גוות
בע' רב אדא צד ק"ו.	" ע"ו. ע' כרבל
בע' ר' אילס צד קי"א. ע' ולס	— — — — — — — — — — — — —
בע' ר' ביבי צד קי"ט:	" פ"ה: ע' ביבי ע"ש מ"ש.
בע' בר הבו צד ק"כ.	" פ"ו. ע' בי בר חבו.
בע' גמדא צד קכ"ב:	" פ"ז. ע' גמדא
בע' דווא צד קכ"ג.	" פ"ז. ע' זווא
בע' ר' דימי צד קכ"ג: ע' על א'	— — — — — — — — — — — — —

בספר היוחסין השלם	וביוחסין דפוס קראקא שנת ש"מ:
בע' בר המדורי צד ק"ל. בע' בר המדודי	— — — — — — — — — — — —
בע' רב המנונא צד ק"ל: וקל"א.	" צ'. צ': ע' צנע. וע' חרתא
בע' זוגא צד קל"א: ע' הדייב	— — — — — — — — — — — —
בע' ר' יהודה צד קמ"ה: ע' נגד א'	— — — — — — — — — — — —
בע' ר' יהודה בר חנינא צד קמ"ז: ע' לטר	— — — — — — — — — — — —
בע' יוד קרת צד ק"נ.	" צ"ג: ע' ידקרת, דר
בע' יוחנן חקוקאה צד קנ"א: ע' חק ג'	— — — — — — — — — — — —
בע' יעקב חרינא קנ"ו. ע' הדייב	— — — — — — — — — — — —
בע' ר' מנחם צד קס"ה: ע' מחצלת	— — — — — — — — — — — —
בע' אמר מרי טאבי צד קס"ז: ע' אביי	— — — — — — — — — — — —
בע' ר' נחמן צד קס"ט:	" צ"ט. ע' הסת, בר אשפרתי
בע' ניותי צד ק"ע: ע' נוות	— — — — — — — — — — — —
בע' ניילי צד קע"א. ע' נוולא ע"ש [וראה מ"ש לעיל]	— — — — — — — — — — — —
בע' רב עוקבא צד קע"ה. ע' בצית	— — — — — — — — — — — —
בע' בן ערל צד קע"ז.	" ק"א. ע' בן ערל
בע' בר פיילי שם. ע' בר פיילי	— — — — — — — — — — — —
בע' רב קטינא צד קע"ט. ע' קהל	— — — — — — — — — — — —
בע' רבא ב"ש צד קפ"ד. ע' גרדון	— — — — — — — — — — — —
בע' רבה בר נחמני צד קפ"ו. ע' קטן א'	— — — — — — — — — — — —
בע' שמואל הכהן צד קצ"ב. ע' שף ב'	— — — — — — — — — — — —
באותו הדבור צד קצ"ב. ע' קר ט"ו.	— — — — — — — — — — — —

ודע כי בכמה פעמים הגי' ביוחסין בפרט ביוחסין השלם עדיפה מגי' שאית' לפנינו בדפוסי הערוך וגם ע"י התדמות עם היוחסין נראה ברור כי כבר חלו בספר הערוך ידים. עיי' ד"מ ביוחסי' השלם צד י"ז. הביא בעל הערוך בע' אחר וז"ל בע"ה בע' אחר פי' לשון הטייה כלומר נטה מדרך הישרה. . אבל רבינו חננאל פי' שמספר גנאי ואחר מיתתן וזה הפי' הוא האמיתי. . וכן מצאתי אח"כ בע' דוגמא שחזר בו ופי' כן עכ"ל ביוחסין, אבל בערוך שלפנינו אית' כל הפי' הראשון בשם ר"ח ע"ש. ובלי ספק ידים עסקניות הוסיפו מלות „פי' ר"ח" בערוך. בע' אבא יוסי חליקופרי איש טיבעין כתוב (ביוחסין השלם צד ע.) וז"ל פי' הערוך כינוי לשם מקומו אבל הרמב"ם פי' חליקופרי הוא כינויו וטיבעין שם מקומו עכ"ל אבל בערוך שלפנינו אית' בעצם ראשונה כפי' של הרמב"ם וא"כ הוברר שלבעל היוחסין היה לו נוסח אחר מערוך. וכן היה לו גי' אחרת בערוך בע' גמדא עיי' היטב ביוחסין השלם צד קכ"ב. וצד קל"ו: וכן בע' הדייב עיי' היוחסים השלם צד קל"א: ד"ה זוגא וכן בע' כדי שלפנינו אית' שם בזה"ל: כדי נסבה. . בפי' ר"ח כתוב. . פיסוק ניסביה כלומ' חתוך זכרו מזו הברייתא עכ"ל וביוחסין השלם צד ק"ס: אע"פ שבעל הערוך פי' כדי נסבה עקור נסבה זבנה [ולפ"ד צ"ל זגבו] וכ'. בע' אבא אריכא צד צ"ט. הביא בעל היוחסין בשם הערוך פי' נהירנא לשון זכירה כמו האי דבכוכב יהיה נהיר וחכים פי' זכרן וחכם כאשר פי' בערוך עכ"ל ולפנינו לי' לא בע' אביי ולא בע' נהר ד' ע"ש. בצד קצ"ב: כתב בעל היוחסין והערוך פי' קראי אדונים בל' יון ע"כ אבל לפנינו בע' קר ט"ו חסרו תיבות בל"י ובאמת נוסח הבעל יוחסין היותר טוב כי כן הוא בל"י κυριός פי' אדון. וכן גי' בע' ביבי היותר נכון כדעת וכמסורת בעל היוחסין כמו שתראה בע' ביבי ע"ש מ"ש. וכן גירסת בעל היוחסין במלת נוולא נכון עד מאוד עיי' למעלה. וכן שמר לנו בעל היוחסין (צד ל"ז: בע' רבי עקיבה) גי' היותר נכונה וז"ל ובערוך בע' גמזו יש מפרשים שם מקום ובדברי הימים [ב' כ"ח, י"ח] יש שם אחד מן העיירות גמזו ורבינו נסים גאון פי' על שם שהיה אומר על כל צרה גם זו לטובה עכ"ל וכג"י זו ממש בכ"י ערוך פאריז אבל בדפוסי ערוך חסרו מלות מתיבות רבינו נסים עד גמירא והטעם כי איזה סופר נמהר לב חשב ההוספה הזאת אך למותר כי לא באה לנו להשמיענו יותר ממה שמפורש בגמ' (תענית כ"א.) יען כן השמיטה ולא הניח רק היש מפרשים בלי טעם וריח כי עיקר חסר מן הספר ולא פי' מה באו להודיענו היש מפרשים אבל לפי גי' כ"י ערוך ויוחסין עולה יפה מאוד כי הי"מ סברו לכתב המלה במ"ם פתוחה ולדעת רבינו נסים הם ב' תיבות גם זו. ועיי' עוד ע' גם

זו (גמזו) קודם ע' גמגם ומ"ש. והג' שי"ר האריך בתולדות ר"נ צד ע"א והלאה ברשימת שמות לבאר בענין אחר ואגב חריפתו משכשו במח"כ.—

לז) ר' עובדיה מברטנורא בפי' למשניות הביא את ספר הערוך באלה המקומות לדמאי פ"א מ"א. לכלאים פ"א מ"ד ע' רמי; מ"ה ע' לפסן. פסחי' פ"ב מ"ו ע' הנדבי. תמיד פ"ה מ"ד ע' מטוטלת. כלים פי"ב מ"ח ע' כן ב'. נגעים פי"ג מ"ב ע' ראש. פתין. ועוד פירש כערוך מבלי זכרו כמו שאוכיח בפנים במקום המיוחד.

לח) המתורגמן לר' אליהו בחור הזכיר את ספר הערוך בהקדמה עיין בס"ד ומ"ש. ובפנים בשרש בטן ג': ערך בטן א'. בייר. שרש בעד ע' בעד; גלך ע' גלך; ש' גספן ע' דוב; ש' הלם ע' הלמן; ש' הנתך ע' הנתובין; ש' ותן ע' וותן; ש' זאד ע' זעטט; ש' חשך ע' חסך; ש' טבע ע' טבע; ש' טנד ע' טנדו; ש' טסבר ע' תסוור; ש' טרס ע' טרסי ב'; ש' יסטר ע' דיוסטר; ש' כלן ע' ככלא; ש' כנשר ב' כתב בעל הערוך לא הביאו. ש' כער כתב בע"ה לא הביאו; ש' לקן ע' לקן; ש' מגלס כתב בע"ה לא הביאו; שרש מזמזם בע"ה לא הביאו; ש' מזמס ע' קלמזמס; ש' מינק: בע"ה לא הביאו; ש' מיית כתב גם זה איננו בערוך. ש' מסח ב': בע"ה לא הביאו; ש' מצטר ע' מצטרא; ש' נגד וע' נגד ד'; ש' נגר ג' וע' נגר ה'; ש' נצר לא הביאו בע"ה; ש' פרקט וע' פרקט; ש' סין וע' סן ב'; ש' סמפר וע' סמפר; ש' סרבק וע' סרבק; ש' סרד ג' וע' סרד ג'. ש' עפר וע' מעפרת; ש' עציץ בע"ה לא הביאו; ש' פגז וע' פגז; ש' פטק וע' פתק; ש' פיל בע"ה לא הביאו; ש' פרקט וע' פרקטן; ש' פתכמר וע' פתכמר; ש' פתק בע"ה לא הביאו. ש' צב וע' צב ד'; ש' צם וע' צם ג'; ש' צמרמר וע' צמר ה'; ש' צרב וע' צרף; ש' קקבט ע"ש; ש' קטרק בע"ה לא הביאו; ש' קלוזמס וע' קלמזמס; קלש בע"ה לא הביאו; ש' קמט וע' קמט; ש' קסם וע' קסם ד'. קציץ ובע"ה לא הביאו. ש' שגר וע' שגר ב'; ש' שגר וע' שגר א'; ש' שדך ובע"ה לא הביאו; ש' שדף. שדר. שוח. שכן שלט כולם לא הביא בע"ה; ש' שתף וע' שתפך; ש' תמה ג' ע' תמה; ש' תסוור ע' תסכר; ש' תרק ובע"ה לא הביאו.

בתשבי לר' אליהו בחור הובא הערוך בשרש אחריות. אלתר. אשכנז. בלמס. גגית. גדגדניות. גליון. גם. גימטריא. דרדק. הבל. וותק. זרת. חזן. חלק. יתוש. כמר. לכלוך. ממחה. נחתום. נטריקון. סנדק ע"ש; סרך. פמליא. פקר. פרקמטיא. צרב. קביא. קל. קלסתר. קמיע. קנוניא. קשקש. ראה. שרך. שחרר. שעל. שתף. תפלין. תרף.

לט) בספר תשובות גאון בנימין זאב (דפ' וויניציא שנת רצ"ט) דף ס"ב: סוף שאלה כ"א בשם תוספ' ערך כתח; בדף קי"ו. סוף שאלה נ"ד ע' פרט ג'; דף קע"א. שאלה ק"ג ערך סרס א'; דף רע"ט: שאלה קפ"ו ע' תפל ג'; דף שכ"ד. שאלה רל"ד ע"ש. דף שע"ח: סוף שאלה רס"ב ערך מלמד; דף שפ"ח: שאלה רע"ו ערך גוזמא; דף ת"ד: שאלה רצ"ב ערך צלא; דף תכ"ה: שאלה ש"א ערך פרגד.

מ) שו"ת מהגאון מהר"י מינץ דפ' וויניציאה שי"ג דף י"ג שאלה ו"ו ערך שפר.

מא) בספר מכלל יופי לר"ש בן מלך (דפ' אמשט' תמ"ה) בראשית ג'. י"ח ערך עכביות; ויקרא י"א. מ"ז ערך נץ ד'; מלכי' א'. ז'. כ"ד ע' פקועות; מ"ב ד'. ל"ט ע' פקועות.

מב) בספר המכריע לרבינו ישעיה מטראני הזקן בסי' ל"ג ערוך ע' פרש ד'. סי' ס"ב ע' חפר; סי' פ"ה ע' אמת.

מג) באיסור והיתר שער נ"ט סי' י"א ערוך ע' לף א'.

מד) במגיד במשנה הלכות שבת פי"א הלכה ז' ערוך ע' גרד א'. הלכות יום טוב פ"ח הלכ"א ערך שבך. הלכות אשות פ"ח ה"ה ע' כל ד'. הלכות גזילה ואבידה פי"ח ה"י ע' אגרת א'. פ"ו הי"ד חבל ג'.

מה) בספר תורת חיים מהגאון אברהם חיים שור אשכנזי. עירובין ח'. ע' אזל; דף כ"ז. ע' צר ח'; דף כ"ח. ע' חזין; דף כ"ח ע' כשות; שם: ע' נסן; דל"ו: ע' פרק א'. סנהדרין ה': ע' בץ ג'; כ"ח: ע' אבל א' ע"ש; דל"ג: ע' קד ב'; שבועות די"ח. ע' וטיב; ע"ז י"ז: ע' סייף; חולין ז'. ע' גדר. דמ"ג: ע' תרבץ; מ"ט: ע' חס; צ"ז. קפל; קל"ח. ע' כף א'; קמ"א. ע' קם ב'. ב"ק ל"ה. ע' חנך; פ"א. ע' גרפית; שם: ע' שביל; צ"ט. ע' במש; ב"מ ט"ז. ע' פנם; ל"ג. ע' רוס נ"א. ע' צדה. אמן ב'; נ"ז. ע' דפוס; ס"ח: ע' פעל א'; ע"ז. ע' אמר ב' ע"ש; ע"ח: ע' אבזקת וע' טלי א'; צ"ב: ע' של א' ע"ש: ב"ב ד'. ע' אבני שיש; קס"ג. ע' דיו; קס"ח. ע' בר ג'.

מו) בעל שלטי הגבורים לחולין בפ' אלו טרפות דף מ"ו: ע' אן ב'. ועוד הובאה תשובת רבינו נתן לרש"י בשלטי הגבורים למרדכי סוף מסכת שבת עיי' למעלה פ"ב אות א'.

מז) הגאון מרן יוסף קארו זלה"ה, בבית יוסף לטור או"ח סי' כ"ז ע' ניות; סי' נ"ג ע' פחח; סי' צ"ה ע' סנטר ב'; סי' קכ"ד ע' אמן ב'; סי' קכ"ז בשם תוספ' ע' דד א'; סי' קל"ג ע' פטם א'; סי' קס"ב ע' מי; סי' קס"ג ע' גבל א'; סי' קס"ז ע' בשש; סי' קס"ח ע' כסן א'; סי' רי"ו בשם ר"י ע' נרקם; סי' רכ"ט בשם הגהות מיימון ע' חמה; סי' רל"ג ע' גבל א'; סי' שי"ז ע' שלב; סי' ש"ך בשם הר"ן ע' סבר; סי' של"ו בשם סמ"ג והגהות ע' פסק; סי' שפ"ב בשם תוספ' ע' מהרק עיי' לעיל במראה מקומות בתוספות עירובין. סי' תס"ג ע' חסם; סי' תע"ג בשם רד"א ע' תמחה; סי' תק"ב בשם הרא"ש ע' קנב; סי' תקי"ד בשם הרא"ש ע' קנב; סי' תקכ"ג ע' קרד; סי' תקנ"א ע' גהץ א'; סי' תרי"ג בשם הרא"ש ע' שבתא; סי' תרמ"ה בשם תוספ' ע' קווץ א'; סי' תרמ"ח בשם ר"ח ע' פיטמא; סי' תרנ"א בשם מרדכי ע' נע.

בית יוסף לטור יורה דעה סי' כ"ח בשם הגה' אגור ע' שר ז'? [עיי' בסוף זה הפרק] סי' פ"ו בשם התוספ', רא"ש, רשב"א, ר"נ ע' געל? [עיי' בסוף זה הפרק]; סי' ק"ח ע' תה; סי' קע"ח ע' קמר; סי' קע"ט ע' כלדאי; סי' קפ"ט בשם הרא"ש ע' פהק? [עיי' בסוף זה הפרק]; סי' ק"ץ בשם הרא"ש והרשב"א בתורת הבית הארוך ע' חבק; סי' קצ"ח שתי פעמים בשם סמ"ג ע' עדר א'; סי' ש"ט ע' חט ד'; סי' ש"מ ע' אפיקריסין; סי' שמ"ד ע' ספד; סי' שע"ה בשם הרמב"ן בתורת האדם ע' גלל א'; סי' ש"ץ בשם הרמב"ן בתו' האדם ובשם תוספ' ע' נגסטר.

בית יוסף לטור חושן המשפט סי' י"א ע' אנטלר; סי' פ"ז בשם הגה' מיימ' ע' הסת [עיי' לעיל אות ט'] סי' קנ"ז ע' לפתא; סי' קע"א שתי פעמים ע' דול, גד ב'; סי' רי"ד וע"ש בחידושי הגאון מהר"ן חנליש ע' אפתא א'.

בית יוסף לטור אבן העזר סי' ל"ח בשם הר"ן ע' כל ד'; סי' קכ"א ע' קפץ ב'; סי' קכ"ה ע' סם א' ע"ש, קומוס, קלקנתוס, אנדכתר; סי' קכ"ט בשם הגה' מיימ' בשם הרא"ש תשובת בעל הערוך; סי' קל"ט ע' גט; סי' קס"ט ע' חמר י'.

בכסף משנה הלכות תפלה פ"ה הלכה ד' ע' סנטר ב'; הלכות תפילין פ"א ה"ו ע' דכסוסטוס; פ"ג ה"א ע' מעבר; הלכות ברכות פ"ז ה"ג ע' בשש; הלכות ביאת המקדש פ"ח ה"ה ע' טרטות; ה"ח ע' זבלגן; הי"ג ע' טרף ה', כסת ב'; הט"ו ע' גחר א'. הלכות כלים פ"ה ה"א בשם ר"ש ע' ערק א'; הי"א בשם ראב"ד ע' ים ב'; הי"א בשם ראב"ד ע' אקן ב'; פי"א ה"ז בשם ראב"ד ע' רקן; ה"כ בשם ראב"ד ע' קלגרפון; פכ"א ה"א בשם הר"ש ע' אפיקריסין. הלכות מקוואות פ"ג הי"א ע' קנישקין. הלכות שכנים פ"א ה"ב ע' גד ב'. הלכות אבל פ"ח ה"ג ע' אפיקריסין.

מח) בתשובות ר' מנחם עזריה סי' נ"ט הערוך ע' שח א'; סי' ק"ח ע' צף ט'.

מט) בספר חכמת שלמה הנקרא גם בפי כל מהרש"ל [דפוס קראקא מצאתי בו הרבה דברים אשר לא נמצאו בדפוסים זולתו]: ברכות ו'. ע' נהל א', י"ט. ע' חט א'; כ'. ע' כרבל א'; ל"ו. ע' צלף ע"ש; נ"ח. ע' כגני. שבת כ"ח. ע' תלא; מ"ג. ע' מקורזלות; נ"א: ע' נקה; נ"ד. ע' כבן; ס"א: ע' גר ג'; ס"ז. ע' מסמר; ע"ג: ע' גד ד'; ע"ז: ע' סממית; פ': ע' סטכת; צ'. ע' אשלג; ק"ד: ע' קומוס; קכ"ח. ע' סאה; קנ"ב. ע' חלף ג'. עירובין ט'. ע' גד ב', כ"ח. ע' גדגדניות; נ"ג: ע' כתר א'; נ"ח. ע' מגג א'; ס"ה. ע' קרץ ב' ע"ש סהר. פסחים ל"ט. ע' טרא; נ"ג. ע' אלפא א'. ביצה ג': ע' חלף ד'. סוכה ד': ע' גד ב' ע"ש; ה'. ע' נחותה; י"ג. ע' בחל ג'; כ"ח. ע' סח א'; ל"ט: ע' קטב; נ"ב: ע' אטבח. יבמות י"ז. ע' חדיב; ע"ה: ע' גרד א'; פ"א: ע' חלף ד'; ק"ט: ע' שלף דוץ. כתובות ו'. ע' סבר; נ': נ"א. ע' גד ד'; ס': ע' גרדון; ס"א: ע' קסן ב'; ס"ו. ע' סם ב'. קידושין ס"ב. ע' אקושא; ע"ב. ע' תכלת. פ"ב: עיי' דפ' קראקא ע' תלמיותא. גיטין י"ד: ע' דבר ב'; נ"ו: עיי' דפ' קר' ע' כלך ב'. סוטה י"ג. ע' קלף; י"ט: ע' כלבום; כ"ב: ע' שבט. ב"ק פ"א: ע' שרק א'; צ"ט. ע' גרד א'; ק"א. ע' קף י"ד; ק"ג: ע' פלז. ב"מ כ"א: ע' גד א'; כ"ג: ע' קדח; ע"ט: ע' רפס ב'; פ"ד. ע' קלביא; פ"ה. ע' גלו'; פ"ה: ע' שטר א'; פ"ו. ע' דר ד'; פ"ט. ע' חתל, תחל ב'; פ"ט: ע' גד ד'; ק"ו: עיי' דפ' קר' ע' כדם א'; ק"ח. ע' אוכלוסא ב"ב ח. ע' אוכלוסא. פס א'; י"ז: ע' סלא א'; כ"ד: ע' צוו; ל"ו: עיי' דפ' קר' ע' גד ד'. סנהדרין י"ב. ע' זג ג'; ס"ד: ע' שוור; ע"ד: ע' קווק; פ"ב: ע' שולנאי; ק"ז. עיי' דפ' קר'. ע' פג ד'. שבועות ד': ע' גסטרון. חולין מ"ג: ע' תרבץ, בלעם;

נ"א: ע' בזר א'; נ"ה, ע' קרקר ג'; ס', ע' צב א'; ס"ב: ע' כחל ג', ע': ע' תר; פ"ד: ע' סקב; פ"ח: ע' חרס א'; צ"ג, ע' חשל א', צ"ה: ע' אדק ג'; ק"י, ע' קדח. נדה י"ב, ע' עדן ב'; י"ב: ע' סדן ה'; י"ג, ע' שף ב'; ט': ע' מציק; ל"א, ע' חמר א'.

בספרי ים של שלמה להגאון מהרש"ל: ביצה פרק ב' סי' ל"ח ע' קרד, קידושין פ"ג סי' ב' ע' סר ב', גיטין פ"ב סי' י"ז בשם תוספ' ע' נר ד'; פ"ד סי' ל"א אות ש"ן ערך שבתא, ב"ק פ"א סי' י"ג ע' שף י"ב; פ"ג סי' ד' ע' סנוקרת; פ"ו סי' כ"ו ע' ארם ע"ש; פ"ח סי' י"ד לא ידעתי מקומו [עיי' בסוף פרק הזה]; פ"ט סי' מ' ע' דיוקן; פ"י סי' י"ח ע' גלם; סי' ס' ע' נר. חולין פ"ג סי' ו' ע' תרבץ, בלעם; סי' ל"ט ע' כרת א', סי' ס' ע' צפא א'; סי' פ"ד ע' קרקר; סי' קי"ט? לא ידעתי מקומו [עיי' בסוף הפרק הזה]; פ"ד סי' ח' ע' קרטע; פ"ו סי' א' בשם הגהת אגור ע' שר ז'? פ"ז סי' יו"ד ע' חשל א'; סי' מ"ג ע' געל [עיין בסוף זה הפרק] פ"ח סי' כ' בשם סמ"ג וע' מי.

נ) בספר מאור עינים לרבי עזריה מן האדומים ז"ל: דפוס מנטובה שנת של"ד בחלק אמרי בינה פ"ב דכ"ט: עיי' ערך מרום; פ"ט דף נ"א, ע' שלחף, פרג; פי"א דנ"ו: ע' קרקס ב'; פי"ב דס"ח: ע' דע; פט"ו דע"ו: ע' אצל; פי"ט דפ"ו, ע' כבד א', נקד ג'; פ"כ דפ"ח, ע' טג, פכ"ד דצ"ד: ע' אביי, פכ"ה דצ"ה: ע' לשון א' ושם דצ"ו: ע' סח א'; פכ"ח דק"ב, ע' תיובתא; פמ"ה דקמ"ה: ע' פליום? [עיי' בסוף הפרק הזה] ושם דקמ"ו, וע' הדר, גר ד', גר ב', פלאה, פרן ו', אב א', חל י"ג, מהה א', ושם דקמ"ו: ע' חרס, פלקט, אסטומכא, ושם דקמ"ח, ע' דסקר; פמ"ו דקמ"ט: ע' כפה; פמ"ז דקנ"ב, ע' כפה, פמ"ט דקנ"ג: ע' שבץ; פ"נ דקנ"ה: ע' כפה; פנ"א דקס"ד, ע' כל ב'; פנ"ב דקס"ז, ע' נם ד', פסט; ושם דקס"ז: ע' מל; פנ"ו דקע"ב, ע' רעץ; פנ"ז דקע"ג: ע' סריא וצ"ל סרס ב'.

נא) בספר מאיר עיני חכמים בנהורא הנקרא בפי כל מהר"ם לובלין (דפ' ויניציאה שנת שע"ט) ב"מ ל"ג, ע' רוס. שבת נ': ע' סלקוסתא; ק"ט, ע' מע, שרק ג'; קי"ג: ע' גרגשתא. פסחים פ"ח, ע' פתיא א', טפיח. סוכה ל"ה: בשם תוספות ע' פטם; ל"ז: בשם תוספות ע' נע. נדה כ"ז, ע' נצל א'.

נב) בשיטה מקובצת לר' בצלאל אשכנזי ז"ל: ביצה דף כ"ד, ערך מר ב'. כתובות דף ו', ע' סבר, פסק; דף ט"ו, ע' כלפי; ט"ז, ע' אר ג'; כ': ע' על ג'; מ"ה: ע' מרד; ס"א: ע' שרבט ב'; פ"א, ע' רב א'. למסכת ב"ק דף ט"ז: ע' דרס ב'; דף נ"ח: ע' קשב א'. למסכת ב"מ דף מ"ו: ע' טרפיז; ק"ז: ע' עבד ב'. למסכת ב"ב דף ו', ע' הרדי; דף ס"ג, ע' דייט.

נג) חדושי הלכות מהגאון מוה' שמואל אידלש הנקרא בפי כל מהרש"א ז"ל: שבת נ': בשם תוספות ע' לפת; ק"א, ע' בצית; קי"ד, ע' כל ד'; קנ"ב: בשם תוספות ע' גלל א'. יומא נ"ה: ע' רבע א'. סוכה ז', ע' ראש. מ"ק ו': ע' גמל ג', מצר א'; ח': ע' בקע ב'; כ"ח, ע' ספן ג'. מגילה כ"ה, ע' ארם א'. חגיגה כ"ב: ע' בית צבע. כתובות י"ז, ע' חמס ע"ש; ע"ה: ע' תבר א'. נדרים נ', ע' סרק א'; נ: ע' קלח א'. סוטה כ"א: ע' קפל; כ"ב, ע' שב ט'. גיטין פ"א, פעמים ע' טרכסמון, טרקסין. קידושין ד', ע' אן א'. ב"מ ל"ג, ע' רוס. ב"ב ו': ע' מצר ב'; י"ב, ע' רד; כ"ז: ע' דחל; פ"ח, ע' סטן; קל"ג: ע' חצצתא. ע"ז ע': ע' מצר ב'. סנהדרין נ"ט: ע' גבנוני. מכות כ"ג, ע' רז א'. חולין ל"ו, ע' בס א'; מ"ד, ע' דל ג', קפל ג'; נ"א, ע' טרח; ס', ע' צב א'; ס"ד: ע' נעל [עיי' בסוף זה הפרק]. בכורות ל"א, ע' תכתק; מ"ד, ע' זוור, לסן, תמן; מ"ה, ע' כסת; מ"ה: ע' לווקן. נדה י"ד, ע' פרקד א'; כ"א: ע' זווא; ס"ד: ע' נחר ב'.

חידושי אגדות מהרש"א: ברכות ה', ע' דמדום; ה': ע' גרם א', תפל; ו': ע' טס א', ז', ע' מרד; כ', ע' כרבל א'; כ"ז: ע' תרם; כ"ט: ע' עבר ב'; ל"ג, ע' ערוד, חברבר; ל"ד: ע' טרף ג'; מ"ד, ע' ספל, נ"ה, ע' טות; ס"ב: ע' אסטמה, סוף פאה ע' חגר ב'. שבת ל"א: ע' הן, אטבח; נ"ה: ע' עט; ס"ב: ע' פלייטון; ס"ג, ע' צם א', ע"ז: ע' מתכלתא; פ"ח: ע' כרם א'. עירובין נ"ג: ע' שלך, עלת, גבר א', רקע. יומא י"ט: ע' צרדה א'; כ"ח: ע' שחר א'; כ"ט: ע' טמיון; מ"ז, ע' זרד א'. ביצה ט"ו: ע' פטס; כ"ה: ע' חצב ג', נטע, תרמוס. ר"ה ט"ז: בשם תוספות ור"ן ע' ערב א'; י"ז, ע' צף ב', כבש ד' ע"ש; י"ז: ע' אך א'. תענית כ': ע' שבתא; כ"ה, ע' גר א'; כ"ה: ע' פרט ז'. מגילה ו', ע' אחד, בית גליא; ז': ע' טסקא א'; י"ב, ע' חר ז'; י"ב: ע' זנב; י"ג, ע' סהר, סטכת, אנפקינון; י"ד: ע' פתיא א', טפיח, ט"ז: ע' כבן; כ"ה: ע' ש', סן א'; כ"ח, ע' חנך א', כ"ט, ע' שף ב'. חגיגה ג', ע' ארפכס; י"ד, ע' פרדס; ט"ו: ע' עמר א', דגם, אות,

מ"ק ט"ז. ע' הרדפה; ט"ז: ע' עדן א'; י"ז. ע' שמת; כ"ח. ע' הדר ג'; כ"ח: ע' גד ב', עטף ג', זווד א', זבזגי. יבמות מ"ט: ע' ספקלה, אספקלריא; ס"ג: ע' חבר ב'. כתובות י': ע' דרקט; י"ז. ע' חמס ב' ע"ש. כ"ז: ע' מעון; מ"ט: ע' ירוד; ק"ג. ע' קרן ג'. קידושין מ'. ע' קף א'; ס"ט: ע' אלמנה; ע"א. ע' היכל. נדרים כ': ע' חמר א'; מ'. ע' סר ב'; פ"א. ע' גדר א'. נזיר ל"ב: ע' היכל. סוטה י"ג: בשם תוספות ע' סמליון; ל"ה. ע' רש ב'. ב"ק ט"ז. ע' אפא; פ"א: ע' גזר. ב"מ כ"ג: ע' מסך א'; ע"א. ע' חי. ב"ב כ"ה. ע' אוריא, אסתנא. ע"ז י"ח: ע' תאטר. סנהדרין ל"ח: ע' מטטר; מ"ט. ע' מנוני. ס"ז: ע' לט ג'; צ"ד: ע' פרדשן; צ"ה. ע' שכר; צ"ח. ע' ברקא א', כאר; צ"ט: ע' סגל א'; ק"ח: ע' עקוב, גמזו; ק"ט. ע' ברסוף. שבועות מ"ז: ע' עקב א'. מנחות ס"ד: ע' זב א'. בכורות ל"ו. ע' תרס. חולין נ"ו: ע' הדר ג', כן; קכ"ז. ע' חברבר, ערוד א'. תמיד כ"ח. ע' פלג; ל"ב. ע' חי, הבר ב'. נדה י"ג ע' שף ב'; ל"ו: ע' צנע.

נד) בספר באר שבע להגאון יששכר בער איילענבורג ז"ל: בהוריות דף י"ג: ע' קמר; י"ד. ע' אביי. תמיד כ"ה: ע' כר א'; כ"ח: ע' מכנה, סנק, תפוח; ל': ע' טן. כריתות ח'. ע' רבע א'. סוט' ט': ע' פייל; ל"ח. ע' חזן; מ"ו. ע' עד; מ"ט: ולוי אמר אף של קנים; ע' עטר א'; מ"ט: לשון סורסי ע' סרס ב'. סנהדרין צ"ג: אפי' כריבדא וכ'; ע' רבד א', כסיל, פגר; צ"ה. גולמו הרג וכ' ע' גלמהרג; צ"ח: עתיד הקב"ה להעמיד וכ' ע' קסר; ק"ו: במגדל הפורח באויר ע' גוזמא; ק"ז. אבר קטן וכ' ע' אבר ב'; ק"ז. שאכלי פגה ע' פג ד' ע"ש. ק"ט. א"ר אויר מגדל וכ' ע' אויר. בשו"ת בספר הנ"ל סי' י"ח ע' פאה א', פאה ב'; סי' מ"ח ע' חבץ א'.

נה) בספר פורת להרב מהר"י סאמיגה למסכת ביצה דף ט"ו: ע' פטס.

נו) תוספות יום טוב לר' ליפמאן העללער זצ"ל: ברכות פ"א מ"ב ע' נץ א'; מ"ה ע' זק א'; פ"ב מ"ה ע' גס; פ"ד מ"ג ע' שגר א'. פאה פ"א מ"א ע' קרן; פ"ד מ"א בשם הר"ש ע' חלק א'. כלאים פ"ב מ"ה ע' קנבס. שביעית פ"ב מ"ד ע' זבל. תרומות פ"ה מ"ו ע' פתק ב'; פ"ח מ"ה ע' תרף ב'. ערלה פ"א מ"ד ע' מתה; פ"ג מ"ז ע' חלף ד'. שבת פ"א מ"ג ע' חזן. פ"ג מ"ג בקע [ט"ס וצ"ל פקע] ה'; פ"ה מ"א ע' נקה; פכ"ג מ"ה ע' מתן א'. פסחים פ"ד מ"ז ע' שבך; מ"ח ע' נסן; פ"ח מ"א ע' אפוטרופוס; פ"י מ"ג ע' פרפרת. יומא פ"ג מ"י ע' מכנה; פ"ה מ"ג ע' צלף א'. ביצה פ"ד מ"ג ע' מגל א', פ"ה מ"ז ע' אפר. תענית פ"ג מ"ח ע' חט א'. מגילה פ"ד מ"ח תפל ג'; מ"ט ע' ארם א'. מ"ק פ"א מ"א ע' בדד א'. חגיגה פ"ב מ"א ע' רת ב'. כתובות פ"ב מ"א ע' הנמא, מ"ט ע' מעון; פ"ה מ"ח ע' מחצלת פ"ז מ"ז ע' שם ד'; פי"א מ"ה ע' שם ג'. נדרים פ"ח מ"ז ע' גל ג'; סוט' פ"ז מ"ח ע' בם ב'; פ"ח מ"א ע' שפע, מ"ו ע' קפח א'. גיטין פ"ה מ"א ע' עדית. קידושין פ"א מ"ה ע' אחריות; פ"ד מי"ד ע' תלמיותא, אחריות. ב"מ פ"א מ"ד ע' סמטא ב'; פ"ב מ"א ע' סרט. ב"ב פ"א מ"ו בשם כ"מ ע' גד ב'; פ"ב מ"ה ע' שגר; פ"ו מ"ג ע' אשתקד. סנהדרין פ"ב מ"ד ע' אפסניא; פ"ו מ"ד ע' פרקד א'; פ"ח מ"ב ע' טרטימר. מכות פ"ג מ"ב ע' פטם א'; מי"ב ע' חזן. עדיות פ"ג מ"י ע' חר ב'; פ"ד מ"ו ע' מחל ב'; פ"ה מ"ג ע' קצח; מ"ו ע' דגם; פ"ח מ"ב ע' הרהן. אבות פ"ג מט"ז ע' טרן א'; פ"ד מי"א ע' פרקלט, תרס; פ"ה מ"ד בשם מתנות כהונה ע' זר ג', בטן ב'. ע"ז פ"א מ"ג ע' קלנדס ע"ש, גנס, בלר א'; מ"ה בשם התוספ' ע' חצב. פ"ב מ"ו ע' קרט ב'. זבחים פי"ב מ"ד ע' תרבץ; פי"ד מ"א ע' גת א'. מנחות פ"א מ"ב ע' ברץ א'; פ"ה מ"א בשם תוספ' ע' בד; פ"ו מ"ג בשם תוספ' ע' כי א'; פ"ט מ"ה ע' ברץ א'. חולין פ"ג מ"א ע' מסס. בכורות פ"ז מ"ד ע' צמח; מ"ו ע' טרף ה'. כריתות פ"א מ"ז ע' דנר. תמיד פ"ג מ"א ע' עקץ א'; פ"ד מ"ג ע' עקץ א'. מדות פ"א מ"א ע' בית כפרת; מ"ג ע' טדי. כלים פ"ב מ"ג ע' דפן א'; מ"ו ע' טטרת; פ"ה מ"ז ע' צלק; מ"ט למד ב', למד ג'; מ"י חכן א', עכן; פ"ח מי"א ע' גרף א'; פ"י מ"ו ע' שגם ע"ש; פי"א מ"ג ע' אגן א', הגן ב'; מ"ו ע' פן; מ"ז בשם הר"ש ע' קב א'. פי"ב מ"ג בשם ראב"ד ע' פרכין ע"ש; מ"ח בשם הר"ש ע' עכר ב'; כן ב'. פי"ג מ"ז ע' אנקל; פי"ד מ"ד ע' קטרב, תמחוי; פט"ו מ"ב ע' ארב א' בשם הר"ש ע' ארב ג' ע"ש; מ"ג בשם הר"ש ע' ים; פט"ז מ"ז בשם הר"ש ע' מלקוט; מ"ח ע' סקורטיא, פגש א'; פי"ח מ"ח ע' קץ י"ב; פי"ט מ"ג בשם הר"ש ע' חבק; פכ"א מ"ב ע' ברך ב'; פכ"ב מ"י ע' אסלא, שגם, קנקל, א'; פכ"ג מ"ה ע' מדף. פכ"ד מ"ה ע' תרכוס; פכ"ו מ"ג בשם הר"ש ע' ברך, שרוול; פכ"ז מ"ו ע' אמפליא. אהלות פ"ח מ"א בשם כף נחת ובשם מהר"ם מר"ב ע' לבן ד', מ"ב בשם הר"ש ע' גחר; פי"ב מ"ג בשם הר"ש ע' בטח; פי"ד מ"א ע' גבלית. נגעים פ"ב מ"ד ע' מסק א', עדר א'; פ"ו מ"ו ע' מבת; פי"ג מ"ב בשם מהר"ם מר"ב ור"ע מברטנורה ע' ראש פתין. פרה

פ"ג מ"ג בשם ראב"ד ע' קל ז'; פ"ז מ"ה ע' סל א'. פי"א מ"ג ע' גרגרת ב'; פי"ב מ"ט ע' קנתל. טהרות פ"ו מ"ט בשם הר"ש ע' פרן ג'; פ"ט מ"ו ע' גרגר ב'. מקוואות פ"ט מ"ה ע' מר ג'; פ"י מ"ב ע' כר א'. נדה פ"ז מ"ב ע' מרט א'; פ"ח מ"א ע' תרף ב'; מ"ד ע' עד א'. מכשירין פ"ג מ"ח ע' אץ. טבול יום פ"ד מ"ב ע' כפש. זבים פ"ד מ"ג ע' קלת; מ"ז ע' עקל א'; פ"ה מ"א ע' שטף א'. ידים פ"ד מ"ו ע' קבל ד'. עוקצים פ"א מ"ב ע' נפס א', מ"ג ע' מלען, מ"ו ע' קנרס, עכביות; פ"ג מ"ב ע' רגילא, עכביות; מ"ה ע' חריע; מ"ו בשם הר"ש ע' פרץ.

בספר מעדני יום טוב מבעל המחבר ספר תוספות יו"ט מצאנו ראינו הובא בעל הערוך במקומות אלו:
ברכות פ"ג סי' ל"ח ע' המר; פ"ה סי' כ"א ע' קרוב וע' קלר ג'; פ"ו סי' ט"ו ע' כרת א'. הלכות מזוזה סי' ט' ע' אסתוורא; שם סי' י"ז ע' ארטבון. הלכות תפילין סי' י"ח ע' אהן; שם סי' כ"ח ע' המר. הלכות חלה סי' א' ע' פרגין, שמשם. הלכות ערלה סי' ד' וע' מתה. חולין פ"ג סי' א' ע' גז א'; סי' ה' ע' תרבץ; שם סי' י"ג ע' אן ב'; שם סי' ל"ה ע' פתק; סי' מ"ם ע' גז א'; סי' מ"ב ע' תלה; סי' ס"ב בשם תוספ' ור"ן [לא ידעתי מקומו עיין בסוף פרק הזה] פ"ו סי' יו"ד ע' חרם א'. פ"ז סי' כ"ח בשם תוספ' ע' דקל א'; פ"ח סי' ד' ע' מסא א'. בכורות פ"ו סי' ו' ע' חט ד'. הלכות פדיון בכור ס"ק ד' ע' טן ה'. מסכת נדה פ' הרואה כתם סי' א' ע' חבק; סי' וי"ו ע' תרמוס ע"ש [ובסוף פרק הזה]. פהק האשה בתר הלכות כלאי בגדים סי' א' ע' עטש פהק ע"ש, גהק, גס ג'. הלכות מקוואות סי' כ"ד ע' חפר, נתר, סי' כ"ה ע' קלקי; סי' ל"ז ע' טשטק.

בספר דברי חמודות ממחבר הנ"ל ברכות פ"ג ס"ק קכ"ב ע' סנטר ב'; פ"ו ס"ק פ"ח ע' כסן; ס"ק קי"ג בשם תלמידי ר"י ע' נרקס; פ"ז ס"ק ל"ט מ"ם ע' אמן ב'; חולין פ"ז ס"ק מ"ב ע' חשל א'; פ"ח ס"ק ע"ב בשם ב"ר ע' גבל א'.

בספר פלפולא חריפתא ממחבר הנ"ל ב"מ פ"ב סי' ה' ע' חלף ג'; סי' ח' ע' המנק; פ"ה סי' ס"ו ע' כף ז'. פ"ו סי' וי"ו ע' דקר א'. ב"ב פ"ג סי' ב' ע' כף ה'; פ"ד סי' י"ב ע' צני.

נז) בספר יד מלאכי למלאכי הכהן זצ"ל: (דפ' בערלין בשנת התורה) סי' ע"ו ע' תמה א' סי' קי"ג ע' בר ד'; סי' קל"ח ע' אר ג', ער, סי' רמ"ד ע' אזדא; סי' שכ"ט ע' שחט; סי' של"ב ע' כלפי; סי' ת"ם ע' קר ט"ו; סי' תס"ט ע' ער ג', סי' תק"ג ע' סתם; סי' תקמ"ז ע' מאה; סי' תקנ"ג ע' אביי; סי' תרכ"ה ע' שן ג', סי' תר"ל ע' תבר א'.

נח) בהוספות של הגאון מוה' ישעיה בערלין נדפס במשניות בשם ראשון לציון: אבות פ"א מ"ג ע' פרס ד', מי"ג ע' תג; פ"ב מ"ז ע' דו ב'; פ"ד מט"ז ע' פרוזדור; פ"ה מ"ו ע' כתב; ב"ק פ"ז מ"ז ע' נשב; ב"מ פ"ה מ"ה ע' פר ב'; ב"ב פ"ב מי"ג ע' מרדע א'. ע"ז פ"ב מ"ג ע' תרף; פ"ג מ"א ע"ש; מ"ז ע' כייר; פ"ה מ"א ע' לגין מ"ה ע' דלפק.

נט) בספר שו"ת זכרון יוסף לר"י שטיינהארט: גיסו של הגרי"ב שאלה ט', יו"ד, י"א, י"ב ע' רב א' וע' במות.

* * *

ואחרי שהבאתי ראיות אין ספורות לתפארת גדולת יקר הערך של ספר הערוך (מלבד אשר אביא עוד בעה"י מבעל מתנות כהונה בערכים המיוחדים וכאן חדלתי לספור רמזיו על ספר הערוך כי אין מספר) כי כל נ"ט לשבח מהספרים ובעלי המחברים הנ"ל נענו כלם להרים קרן רבינו נתן בע"ה ולתקעהו יתד במקום נאמן לתלות עליו כל כבד וכל כבוד בפירושים אשר קשה להולמן: אמרתי כי כבר חזון למועד לשלם נדרי במה שאמרתי אל הקורא לעיין בסוף הפרק הזה, ומגמתי היתה בזה לבאר ולברר כי הערוך שלפנינו איננו בשלמות כל כך כמו שהיה מסודר לפני הראשונים ז"ל. וכבר העיר בעל מוסיף הערוך בהקדמתו ובפנים שנמצא כמה פעמים בערוך שמרשים לעיין בערך ולא נמצא שם אבל עמו הסליחה כי גם לרב בנימין מוספיא ז"ל העתקה בלי מדוייקת נזדמנה לו כי בדפ"ר ובכ"י ערוך שתחת ידי לרוב איתא מה שציין רבינו לעיין (ראה ע' אספרון ועוד זולתו) וגם מה שהוסיף הגאון שי"ר בתר"ן הערה ס"ב להעמים על שכמו של רבינו נתן עון השכחה כבר קם איש מהיר זריז במלאכתו ה"ה בעל מחבר ספר היקר לימוד ערוך הרב החכם מוה' שלמה באמבערגער והמליץ בספרו הנ"ל למסכת שבת דף י"ג והלאה בעד רבינו נתן והוכיח בראיות חזקות כי שגגה יצאה מלפני השליט ראש המדברים

בחקירות קדמוניות הגאון שי״ר בהדוגמאות שציין. אבל בעיקר הדבר מוכרחים אנו להצדיק את הדין כי ספר הערוך איננו נמצא עתה בידינו בתכלית השלמות כי מלבד שבעל מתנות כהונה הרבה פעמים הביא את הערוך אשר כעת נעדר מה שכתב בשמו (וכמו שהורשם בכל פעם במקומו המיוחד בפנים בהוספות) גם מציוני כמה ראשונים נראה בעליל כי ערוך שלנו קטוע הוא. ואני אצדד לך כל מה שעלה בזכרוני ובפרט מציונים הנזכרים לעיל.

א) בתוספות חולין מ״ז. ד״ה בדף מ״ו: היינו הובא בזה״ל והרב ר׳ משה דפונטייז״א ונזכר בערוך עם הגאונים עכ״ל וכתב עליו הג׳ שי״ר בתר״ן הערה מ״א וז״ל וט״ס הוא שר׳ משה מפונטייזא (Pontoise) שאל מרבינו תם עי׳ ספר הישר (דף ע״ו:) וצ״ל כאן ר׳ משה מפאביאה כמו שהוא בספר הישר (דף ל״ז.) וסמ״ג עשין הלכות טרפות עכ״ל. ודעת שפתיו ברור מללו וכן הובא ר׳ משה מפביאה בספר התרומה סי׳ יו״ד ובספר המכריע פי״א וכן מצאתי בהגהות מיימוניות פי״א מהלכות שחיטה הלכה ז׳ ס״ק ה׳ וכתב בזה״ל וכן פסק רבינו משה גאון מפויא״ה הנזכר בערוך עם הגאונים עכ״ל ובאו״ז הלכות טרפות סי׳ תי״א ח״א צד 113 עמוד א׳ נשמט מלת מפויאה ואיתא שם רק בזה״ל: וכן מורי בי מדרשא תשובת הגאונים וה״ג ותשובת הרב ר׳ משה והוא נזכר בערוך עם שאר הגאונים עכ״ל והגי׳ היותר נכונה צ״ל כמו בספר הישר לר״ת ססי׳ שס״ב וז״ל שם וכן מורין בבי מדרשא בתשובת הגאונים והלכות גדולות ותשובת הרב ר׳ משה מפביאה והוא נזכר בערוך כשאר הגאונים עכ״ל. וכבר כתבתי זה שנתיים במ״ע הישראלי מו״ל הרב החכם בא״ק (שנת תרל״ו נומ׳ 6 צד מ״ד בהערה) זה משה האיש אשר העלו רבים וכן שלמים בשם הערוך לא ידעתי מה היה לו ופניתי לנבונים אשר בארץ המה תורה היא וללמוד אני צריך ויען ויאמר לי החכם והחוקר הנפלא ידידי מוהר״ר ש׳. ז׳. ח׳. האלבערשטאם מביעליטץ בכתב אשכנזי מחודש פֶעבער וז״ל: (בהעתקתי) ועוד הוזכר ר׳ משה מפביאה בספר מקדש מעט לר׳ משה ריעטי דף ק״ה בזה״ל: ר׳ משה מפאביאה נהרג על קדושת השם בגזרת לומברדיאה (ועי׳ צונץ זינאג. פאָעזיע צד י״ט בלי ראיה.) אבל בכ״י באוצר הספרים בפארמא מצאתי (לפי העתקת החכם ר׳ זלמן ן׳ כוכב טוב) וז״ל בשנת תתנ״ו עלה בלב המלך . . לעלות על ארץ הצבי . . בעיר מגנצה וקלקלו שם והחריב גלילות הרבה וכל הקהלות מלומברדיאה ונהרג שם ר׳ מ ש ה מ פ א ב י א ה ור׳ קלונימוס איש רומי . . ולפי זה קרוב הדבר שר׳ משה עזב מקום מושבו Pavia בארץ איטליאה ללכת לארץ אשכנז ושם מת על קדושת השם בנסיעות הצלבים (קרייצציגען) וא״כ המקום והעת זה וזה גרמו שרבינו נתן בע״ה יש לאל ידו להזכיר את ר״מ מפאביאה ע״כ לשונו הזהב של המחקר הנ״ל. ובהיות שלא נמצא מאומה בערוך שלפנינו על כן בלי תפונה הערוך שלפנינו מקוטע.

ב) בתוספות ב״מ כ״א: ד״ה תאינה כתבו בסיום הדבור וז״ל אבל תאינה עם נפילתה נ מ ס ת כן גרסינן בערוך נ מ ס ת בלא אל״ף וכ׳ ע״כ אבל בערוך לי׳ ובלי ספק נשמט מעיקר מקומו שהוא בע׳ חז ב׳ וגי׳ רבינו שם הסכים בקצת גי׳ של התוספות שכתבו כי ברוב ספרים גרסינן הואיל וחזותו מוכיח עליו ואע״ג דמנתרא מידע ידעי דוכתא דאיניש אינש עכ״ל וכ״ה באמת בע׳ חז ב׳ אבל מפי׳ הך מאמר וגי׳ נמסת נשמט מאמר אחד. ואני מצאתי און לי בש״מ ב״מ כ״א: שגם תוס׳ שאנץ כך גרסו דעם נפילתו נ מ ס י ת פי׳ מסמסת ומשתברת ואין נכר בה מראות שאר התאנים וכו׳ עכ״ל וחזותא מוכיח עליו שכצ״ל גם בערוך חז ב׳ ואולי תוספות שאנץ לקחו הפירוש הזה מערוך שהיה לפניהם בשלימות יתירה.

ג) בתוספות שבועות ד׳ ט. ד״ה שעיר כתוב וז״ל פי׳ ב ע ר ו ך שעיר זה כפרה לישראל ועלי לקבוע זמן כפרה זו וקבעתי בר״ח להפיס דעתה של ירח עכ״ל ובערוך שלפנינו לי׳ ועי׳ ברי״ף שבועות ספ״ק ורשב״א בע״י ספ״ק דשבועות.

ד) בתוספות חולין ס״ד: ד״ה גיעולי הארוכו למעניתם לפרש מאמר גיעולי ביצים (חולין שם) עפ״י פי׳ של ערוך ע״ש אבל לפנינו בע׳ געל לי׳ וכן הרא״ש בחולין פ״ג סי׳ ס״ב והגהות מיימוני׳ מאכלות אסורות פט״ו הלכה כ׳ והרשב״א והר״ן ומרן בית יוסף יורה דעה סי׳ פ״ו ומהרש״ל בים של שלמה בסי׳ קי״ט בפ״ג דחולין כלם הביאו פירושו של בעל הערוך ולפנינו לי׳. ודע שבספר התרומות הלכות איסור והיתר סי׳ כ״ו מצאתי פי׳ של ערוך הובא בשם תשובות הגאונים וז״ל דתניא גיעולי ביצים מותרים מפרש בתשובת הגאונים בענין אחר כגון שהכה על התרנגולת ויצתה הביצה ממנה ואשמעינן אע״ג דיצתה הביצה קודם זמנה אין בה אסור אבר מן החי וכו׳ עכ״ל. וכן מצאתי בחי׳ הרמב״ן לחולין נדפס במזבח כפרה דף נ״א. וז״ל געולי בצים מותרות ושמעתי שנמצא בתשובה להגאונים ז״ל גיעולי ביצים כגון שהכה את התרנגולת ויצאה ממנו ביצתה שלא בזמנה מותרת וכ׳ והוא מלשון שורו עבר ולא יגעיל וכ׳ ועיין עוד בה״ג הלכות ביצים דף קל״א רע״ד. ועי׳ עוד מעדני יו״ט לאלו טרפות ס״ק ס״ב,

שהביא גם הוא זה הפי' בשם הערוך, ובאמת ידים מוכיחות שכתוב כן בערוך שהרי ידוע שעיקר יסודת ספר כתר כהונה לר"ד די לארא בנוי על פירוש הערוך והוא בסתם פי' כן בע' געל וז"ל געולי ביצים (חולין ס"ד ר"ב) ביצים שהפילה התרנגולת כאשר הכו אותה על בית רחמה ולא נגמרו כמו שורו עבר ולא יגעיל עכ"ל וכן כתב המרדכי בחולין פ' ג"ה סי' תרע"ז בשם הערוך ע"ש ובלי ספק כן היה כתוב בתחלה בערוך והמעתיקים הנמהרים השמיטו ועליהם ליתן את הדין.

ה) באו"ז הלכות נטילת ידים רסי' נ"ד חולק על הערוך במה שפי' דברחיצת מים לתפלה עסקינן ע"ש כל הסוגיא אבל לפנינו בערוך לי' בע' גבל א' ששם פי' רבינו ממש כפי' ר"ח בפסחים מ"ו. והוא כתשובת הגאונים שערי תשובה דפ' ליפסיא סי' צ"ד ומתוך פי' ומחלקותו של או"ז נגד הערוך משמע שערוך היה גורס בברכות ט"ו. וה"מ לק"ש אבל לתפלה לא. וכן נראה מתוספות ברכות שם ד"ה אמאן וכתבו ונראה דלא גרסינן ע"ש ובאמת בכ"י מינכען לא גרים ליה עיי' דקדוקי סופרים במקומו. על כל פנים נשמע מאו"ז שהערוך שלו היה יותר בשלימות.

ו) באו"ז הלכות שחיטה סי' שע"ו כתוב וז"ל ופי' בערוך דהאי איזמל יש לו קרנים באמצעיתו כעין סכינים שגוררין בהן קלפים ויש להם קרניים שלא יחתוך טפי ממה שהוא רוצה וכ' ע"ש וכל זה לי' בע' איזמל לפנינו בערוך.

ז) באו"ז הלכות מיאון סי' תרע"ז כתוב וז"ל ופי' ר"ח וגם בערוך גוזמיזין בל' יון עדיין של זהב נתונין על הענק ותלויין על החזה שלה גננא פי' בערוך וכ' ודע שכל הפי' של גוזמיזין (ירוש' יבמות פי"ג ה"ב) לי' וגם המלה ההיא לי' בערוך!

ח) בסוגיא אמר ר' יהושע בן לוי כל המזיקין נהרגין בשבת (קכ"א:) השיג הרמב"ן בספרו מלחמות על בעל המאור והביא ראיה מהערוך וכתב בזה"ל: כתב רבינו נתן בעל הערוך ז"ל ובכולן יש בהן סכנת נפשות ברצין אחריו שאין שיעור להיזקן ושמא מכה במקום שאין צריך אומר כגון מכה של חלל וכ' אבל בחידושיו בשבת בסוגיין סותר הרמב"ן פי' של רבינו נתן בזה"ל: ורב נתן בעל הערוך פי' מילתא דריב"ל ברצין אחריו וד"ה ומשום פיקוח נפש ובברייתא בשאין רצין וד"ה שה' אלו שאינן רצין כשאר המזיקין שרצין ואין זה נכון דמשום דמדין פ"נ אין להורגן אלא בשאין יכול להציל עצמו בענין אחר ובשאין רצין אחריו למה יהרג אותן אין זה פ"נ למי שנפשו פקוחה ועוד שאמר ז"ל ברייתא בשאין רצין וד"ה אינו בגמ' ומעצמו אמר כן דאילו היה המתרץ משנה הברייתא מכמות שהיינו מפרשים אותה בגמ' מתחלה לדברי ר"ש היה לו לפרש בגמרא עכ"ל. נראה בעליל שהרמב"ן ערוך יותר שלם היה לו ולפנינו בדפוסים חסר בע' דבר כי שם מקומו. איברא קצת מזה מצאתי בע' דבר לפי גי' כ"י וויען, ליידען, ברעסלוי וכ"ה בדפוס ראשון וכתוב שם בזה"ל: שמואל כר' יהודה סבירי ליה מיהו היכא דאית ביה היזק לרבים כגון גחלת של מתכת ועקרוב שלא תישוך כגון הני פליג שמואל על ר' יהודה אבל לעולם במלאכה שאינו צריך לגופו כר' יהודה סבירי ליה ע"כ ובדפוסים נשמט מתיבות כרב יהודה סבירי ליה עד כר' יהודה סבירי ליה.

ט) ועוד נשמע מחידושי הרמב"ן בסוגיא דפסיק רישא (בשבת קי"א.) שערוך שלו היה מחזיק יותר מענינינו וז"ל שם ור"נ בעל הערוך כתב שכל מלאכה שאין אדם עושה אותה להנאתו ואינו נהנה בה אע"פ שהיא פסיק רישיה ולא ימות מותר לר"ש דדבר שאינו מתכוין מקרי וכשהודה ר"ש לא הודה אלא באומר אפסיק רישיה לצרכי ולא ימות והוא נהנה בפסיקת הראש ומיתתו אלא שלא נתכוין אלא לפסיקת הראש וראיותיו וכ' ע"ש שהאריך יותר ועל ראיה אחת (מכתובות ו'.) כתב הרמב"ן ולפי זה הדעת פי' בע"ה ז"ל במסוביתא דנזיותא שהיא סתימה בפי הכד או סתימת נקב של מעלה כההוא דאמרינן בפ' תולין וכ' ע"ש וזאת הסברה לא הסכימה לדעתי וע"ש. וכן בחידושי הרשב"א בשבת קי"א ובכתובות דף ו'. הובאה שיטת רבינו בעל הערוך בשמו וכל זה ליתא באריכות כל כך לפנינו ואפס קצהו תראה ממנו בע' דבר ובע' פסק ע"ש, וכן הרגיש בזה כבר בעל לימוד ערוך כמו שראיתי אחרי שכתבתי כל זאת עיי' בהקדמה לברכות שם עמוד ו'. אבל מה שאמר שם בעל ל"ע וז"ל וכן מה שהביא הבעל המאור במס' סוכה פ"ק בסוגיין דראש התור בשם הערוך לא נמצא בערוך שלפנינו עכ"ל ואני מצאתיו בערך ראש ע"ש כל הענין.

י) ברא"ש לנדה פ"ט סי' א' כתב וז"ל ובערוך פי' קול היוצא מן הגרון מתוך שאכל מאכל וכ' בלי ספק כן היה כתוב בערוך פהק אבל עתה בל תמצא שם וכתב מעדני יום טוב למה שכתב הרא"ש בשם הערוך וז"ל ואינו כן בערוך שבידינו אלא כדפירש"י וכמו שכתבתי שם בפ"נ דברכות עכ"ל והוא

במעדני יום טוב לברכות פ״ג סי׳ ל״ט. ולא אכחד תחת לשוני כי בע׳ גס ג׳ כן כתב בע״ה באריכות קצת יותר לפי ג״י כ״י ועה״ק שנת שנ״ב ע״ש ונראה שכן היתה הגי׳ לרא״ש גם בע׳ פהק.

יא) בהגה״א לראש פ״ב דברכות סי׳ ה׳ כתב מאו״ז וז״ל ומה שנהגו שלא לומר הלל כי אם בשלשה מפורש בערוך עכ״ל ואני חפשתי ולא מצאתי בערוך ואולי היה כתוב בע׳ תפל ג׳ וכאן ראיתי להוסיף למה שהבאתי לעיל צד XVIII בציונים שהובא רב צמח גאון כי ראיתי בחידושי הרמב״ן לפסחים ד׳ קי״ז. וז״ל אבל הגאונים ז״ל הזכירו בשם רב צמח גאון ז״ל שאין מברכין עליו (ר״ל על ההלל בלילי פסח) מפני שחולקין אותו וכ׳ ועיין עוד ריצ״ג להלכות פסחים שהזכרנו למעלה. ולוא היה נמצא לפנינו בערוך מה שהביא הגה״א בשם הערוך לכי היה אומר לי שגם דעת של רב צמח גאון היה שונה שם בערך הנאבד ממנו וחבל על דאבדין ולא משתכחין!

יב) מצאתי במרדכי פסחים פ״ב סי׳ תקפ״ח וז״ל על כן נראה להתיר מאכל שמוכרין הבשמים שקורין רי״ז ופי׳ בערוך שהוא אורז וכ׳ אבל בקשתי ולא מצאתיה בערוך לפנינו.

יג) בטור הלכות ר״ה (או״ח סי׳ תקצ״א) כתב וז״ל . . . כן פירוש בערוך איזה חג שהחודש מתכסה בו שא״א ובראשי חדשיכם לא בתפלה ולא בזולתה פי׳ לא במוסף ולא בבקר כשקורין פרשת הקרבנות שיש מקומות שקורין בר״ח בבוקר לאחר שקראו פרשת התמיד ובראשי חדשיכם כמו שאומרים בשבת וביום השבת עכ״ל וכל זה לי׳ בערוך ובלי ספק נשמט מע׳ כס ב׳.

יד) בית יוסף ליורה דעה סי׳ כ״ח ומהרש״ל בים של שלמה פ״ו דחולין סי׳ א׳ כתבו בשם האגור וז״ל (בבית יוסף שם) כתב האגור שור הבר שקורין בופיל״ו רבותינו הגאונים נמנו עליו שמכסין דמו ולא פשיטא אם חיה היא אם בהמה עכ״ל ובהגהות כתב אמת הוא כי הערוך פירש כן בע׳ שר עכ״ל אבל לפנינו בע׳ שר ז׳ ליתא.

טו) בים של שלמה פ״ח דב״ק סי׳ י״ד הביא פי׳ הערוך (לגמרא ב״ק פ״ו. כגון שגלחו) בזה״ל: נזק איכא דמום הוא ואפחתה מכספא וצער איכא כגון שהיה לו כבר חטטים ובקעים וחוזק הסם מכאיב ליה כך פי׳ רש״י והערוך עכ״ל אבל בערוך שלפנינו לי׳ ונראה לי ברור שנשמט מע׳ נש ע״ש.

טז) במאור עינים ימי עולם פמ״ה כתוב וז״ל וכן לרומיים נקרא (ר״ל מעיל למדיו) פאלי״או שכתב בעל הערוך אצלם שהוא מגזרת פאל״ם [palam] המורה בלשונם נגלה ומפורסם עכ״ל ובערוך שלפנינו לי׳ אבל נחשתי כי כצ״ל בע׳ פליום ע״ש וגי׳ זו כפי נוסחאות של כ״י ערוך ובדפוסי ערוך א׳ פליום.

ועוד יש מקום אתי להראות כי ספר הערוך כבר היה מקוטע בזמן רב מוספיא ז״ל אבל לא אכביר מילין אחרי שאדבר מזה בפנים בערך מיוחד א״ה. והדוגמאות שהזכרתי למבין די באר כי להקדמונים היה הערוך בשלמות יותר ממה שהוא עתה לפנינו. וגם הרבה הוספות אשר עד היום לא ראו אור אוציא א״ה בהוצאה חדשה זו מתעלומות של כתבי יד ערוך שת״י. ועתה אסיים בכלל שבאלה הערכים נראה במקצתן בעליל שכבר עבר על ספר הערוך קולמוס של סופרים, ואלה הם: ע׳ גז ג׳, גף ט׳, דייציפי, חצב א׳, כבש ה׳, כחש א׳, כורדק, כפת, מפס, נער ע״ש, נשא ב׳ ע״ש, שא בערך סמ״ך, סכם, סבר ב׳, עליל, ער ד׳, ערם ג׳, פרמא ב׳, צבת, צרוד ע״ש, קווץ ב׳, קלע ג׳, קלף ב׳, קש ח׳, רס, שבת א׳ ע״ש, שף ז׳, שף ח׳, שר י״ד, תב ג׳.

ד׳) מי היו אנשי השם שהשלימו את ספר הערוך ומה טיבה של פעולתם זו.

לגודל יקר תפארת של ספר הערוך נותנים עידיהם לא בלבד הציונים של מחברים הנזכרים בפרק הקודם וזה מאנשים אשר מעולם המה אנשי שם בתורה ובתעודה אבל גם אנשים חדשים מקרוב באו אחרי חתימת ספר הנעלה הזה ולא היה די להם כי ערוך מאתמול פתוח לכל הוגי ודורשי הלשונות והענינים אשר בם מלא על גדותיו. אלה אנשים מבקרי מומים היו ויאמרו בלבם ד׳ נתן לנו לשון למודים לדעת לעות את יעף דבר והיה את נפשם לתקן מה שעות (לפי דעתם) המחבר המישר מסילה לפניהם אבל אם גם כל גבר וגבר במסלתו ילכון כלם במסילה אחת הלכו להגדיל עשר מעלות קדימה יקר ערכו של ספר הערוך ונתן השכל במרומים ולפי שכלו יהולל איש רבינו נתן בן איש חי רב פעלים מקבצאל אשר קבץ כעמיר גורנה כל תיבות הקשות וענינים אשר צריכים ביאור אחת מהנה לא נעדרה אשה רעותה לא פקדו ורוחו הוא קבצן והוא הפיל להן גורל וידו חלקתה להם בקו עד עולם יירשוה דורשי התושיה. והבאים אחריו מקצתן יפלו אל ארץ נשיה ולמקצתן אפס לא

היתה להם תפארת מן תשלומים אשר עשו לערוך ורק לשני אריאל גדולי הספרד ה״ה לרב בנימין מוספיא ולר״ד די לארא ז״ל חפץ ד׳ בידם הצליח. — נחזה מי הם אשר היו יגעים להשלים את ספר הערוך במיטב רוחם; כי אם גם מלאכה שאינה תמה היא עבודתם בכל זאת לא נמנע טוב מבעליו בעד היגיעה והשקידה להגדיל תורה ולהאדירה.

הראשון מן משלימי הערוך היה ר׳ שמואל גֿמע בן ר׳ יעקב הנקרא ג״כ אגור (כי מלת גמע בלשון ערבי כמו אגור בעברי) והוא אשר נרשם בקבוצי כ״י אשר להחכם די ראססי בנומ׳ 140 ומובא בספר העטור ועיי׳ הקדמת ערך מלין להג׳ שי״ר. אבל מה שאותה נפשו להוכיח מהציון הזה כי ר׳ שמואל גמע חבר ספרו לכל היותר רק כארבעים וחמשים שנה ואפשר אשר רק שנים מעטות אחרי סיום ספר הערוך, בזה טעה במח״כ כי מתוך חריפתא לא עיין היטב כי קובץ יד די ראססי הנ״ל נכתב בשנת 1296 למספרם והמעתיק הזכיר שמו של ר׳ שמואל גמע בהוספת התיבות: שמ׳ צו׳ והיינו שמרהו צורו ומזה דן ראֹ״ג במ״ע דמ״ג חי״ב צד קמ״ה דין אמת שר׳ שמואל גמע חי בסוף מאה השלש עשרה למספרם. ודע כי החכם הכולל רי״ל דוקעס נ״י הפיץ איזה גרגרים מהעתקת החכם ר׳ זלמן שטערן במחברת אריענט משנת 1851 צד 357 ועוד הוסיף לדבר בקיצור נמרץ באוצר נחמד ח״ב צד קצ״ט ממנו לפי מה שהובא ר׳ שמואל גמע מבעל שבולי הלקט. לרגל העתקות אלה נחוצים אנו לחרוץ משפט כי הוספות של ר״ש גמע קטנות הן בכמותן ורקות באיכותן. אבל לעדות הקראי רש״ף, שהשיג עקסעמפלר אחד מספר ר׳ שמואל, כולל הספר הלזה נוסחאות ישנות ומועילות.

והשני אשר הוקם על להשלים את הערוך לא ע״י הוספות אבל בחיבור בפני עצמו. אשר בו ליקוטי מלות זרות בפרט אשר תוצאותיהן בלשון המשנה ובחבור יד החזקה להרמב״ם ז״ל היה ר׳ תנחום בר יוסף איש ירושלים אשר חי מעט אחרי מות הרמב״ם ז״ל והיה מפואר בדורו ע״י פירושיו שחבר ונמצאו מהם באוצר אקספורד כ״י. והספר אשר שייך לענינינו נקרא בשם אלמרשד אל כאפי المرشد الكافي כלומ׳ המישר המשפיק והוא מדרש מלים על ספר היד החזקה ועל המשניות. ובהקדמה יאמר כי ספר הערוך נעשה יקר מאוד במציאות וספר משנה תורה הוא אשר ימלא מקום של כל ספר תלמודי ולכן חיבר מדרש מלים זה שיהיה המשלים לספר של הרמב״ם ז״ל ויקל הקריאה בו (עיי׳ הקדמת ע״מ.) ועל תכונת הספר הזה וגם על יתר פירושיו בכלל ראה דברי ידידי החכם והבלשן המפואר מוה״ר יצחק גאלדציעהער ושפתים ישק משיב דברים נכוחים (במאמרו חקירות על תנחום איש ירושלים). וזה המשפט אשר חרץ בעל מחבר אלמרשד אלכאפי על ספר הערוך:

הערוך יש לו חסרון בפנים: א) בהרבה ערכים הובאו מלים זרות בלתי מבוארות. ב) ספר הערוך אינו בתכלית השלמות כי נפקדו בו כמה וכמה תיבות ראויות לפרשן. ג) הרבה ערכים צלמות בלי סדרים ותיבות הנערכות בל תבאנה תחת ערכי השורש הראויים. עד כאן. קצרתי תורף דבריו אשר הועתקו מל׳ ערבי ללשׁ׳ אשכנזי במאמר הנ״ל צד מ״ז והלאה ע״ש. ואם גם אין איש אשר מלאו לבו לאמר כי המישר המשפיק הוא יישר ארחות לשונות זרות של חכמינו ז״ל אשר רובן נקבצות בספר הערוך וכי הוא מספיק למלא חסרון ספרו של רבינו נתן בכל זאת תועלת גדולה תהיה בהוצאת הספר המפואר שנדבר בו. וכבר הבטיחני חכם עמינו נודע שמו בשער בת רבים לשם ולתהלה ה״ה החוקר הגדול מהר״י דערענבורג בפאריז כי בלבו להריץ לי העתקות מפירושי ר׳ תנחום איש ירושלים ואני בכל מאמצי כחי אשתדל לספחם כנטע שעשועים לסוף חיבורי אי״ה.

ומשרידים אשר ה׳ קרא להשלים את ספר הערוך הוא ר׳ אברהם זכות אשר זכנו בספר המפואר נודע לכל דורשי וחוקרי קדמוניות ישראל בשם ספר היוחסין. והנה בהקדמת ספר היוחסין הנדפס בפעם הראשונה בקונשטנדינה שנת שכ״ו מאת החכם ר׳ שמואל שולם (היא נשמטה כלה ע״י המדפיסים המאוחרים) כתב שם (לפי העתקת הג׳ שי״ר בהקדמת ע״מ) בזה״ל: דע לך שזה המחבר (ר״ל בעל היוחסין) היה חכם גדול ובקי בחדרי התלמוד בבלי וירושלמי ספרא וספרי והמדרשים, כלם על לשונו. כאשר יבין שמועה מי שיעיין בספר הזה ועוד חבר ספר אחר בהשלמת מה שהשמיט בעל הערוך והוא ספר נפלא גדול עד מאוד נמצא בדמשק, מלבד זה מוסיף על חכמתו היה חכם שלם בלימודים, שלם בתכונה, למד קתדרא בסאלאמאנקא״ עכ״ל. ועל זה כתב שי״ר והנה גם מספר הנפלא הזה יש לקבל תועלת גדולה לא לבד מביאוריו אך גם בנוסחאותיו בספרינו הקדמונים. . וכבר ידענו כי היה לפניו ערוך של ר׳ צמח גאון ומי יודע כמה וכמה ביאורים יבאו עוד ממנו בספר הגדול ההוא וכו׳ ע״ש. והנה עלי לבי דוי כי לא כן אנכי עמדי כי נגד עיני הוא הספר הזה מאות ק׳ עד גמירא אשר עליו הביע אומר החכ׳ ר״ש שולם כי הוא ספר נפלא גדול עד

מאוד! ועיני הרואות כי במקום גדולתו שם ענותנותו כי מיעוטא דמיעוטא מחיבורו הלזה הוא פרי תנובת שכלו ורובא דרובא מועתק מלה במלה מספר הערוך ומה שהוסיף נופך משלו הוא פירש"י ובעלי תוספות ועוד זעיר שם דעות שארי גדולי הקדמונים כמו רמב"ם וזולתו בעלי מחברים אשר בלעדו הם כבר ידועים. ומה שהוזכר מפירושי רב צמח גאון כבר אספנו כולם יחד הדוגמאות הנ"ל בצד XVII והלאה.

הכ"י הזה אשר כבר הגדתי שנתגלגל לאוצר הספרים של הרב המנוח מוהר"ל לעף והושאל לי, מתחיל בע' קייף וחותם בע' תתר כולל מאה ושבע עשרה עלים קטנים בדמות קווארט ועוד שבעה עלים הוספות. ובזה אעתיק שורות של חתימת כ"י וז"ל של המעתיק: „נכתב ונחתם זה הספר שנמצא בבית „גנזיו של בית רבי ומארי החכם השלם כמוהר"ר בצלאל אשכנזי יזי"א ונראה מתוכו שהוא מיסוד „הרב המובהק כמוהר"ר אברהם זכות ז"ל בעל ספר יוחסין ולא נמצא ממנו כי אם „אלו הקונדריסים של ארבע אותיות אחרונים מכתיבת יד המחבר זלה"ה. יהי רצון „מלפני אלהי השמים שיזכיני למצא דברי חפץ זה הספר מתחלתו לשם אחי וראש נשא ומאוד נעלה „איש נבון וחכם מה"ר משה פינטו נר"ו. כן יזכהו האל להגות בו הוא וזרעו וזרע זרעו כל הימים. „יום ששי פ' אל מול פני המנורה משנת החלש יאמר גבור אני יהודה פינטו" — וע' האחרון תתר סיים כתיבות אלה: ובזה נשלם ספר עיקרי התלמוד ש"ל [שבח לאל]. ואחרי שבח לאל כתב ואמר בעל מחברו וז"ל: אמר אברהם זכותו בראשונה עלה על דעתי לחבר שלשה ספרים שמם שם. פועל, ומלה ר"ל ספר יוחסין הוא שם התנאים והאמוראים, ואח"כ לפרש כל מלות הקשות שבתלמוד עם סיוע בעל הערוך ר"ל לפרש ביאור המלה לבד. ואח"כ פירוש הענין ההוא שבא עם ביאור המלה וזה אני קורא אותו פועל. וכן התחלתי לעשות בתחלת זה הספר באותיות הראשונות אלא שהבאתי עוד באיזה מקום מהתלמוד המלה ההיא כמו שאמרתי בהקדמה ועוד הוספתי הרבה מלות יותר מבעל הערוך באיזה גמרא כפי מה שנז' לי ועודני מתעסק בזה ראיתי כי לפעמים להבין עיקר פי' המלה ההיא צריך להביא פי' הדבר ההוא שהוא הפועל כמו שהביא בעל הערוך ורש"י ז"ל ועוד תוספות ועל כן חברתי הכל ביחד מלה ופועל ונתחרטתי שלא עשיתי מתחילת הספר אעפ"י שלבי בטוח שדאי כמו שכתבתי ולפעמים תמצא בסוף כל אות ר"ל כשישתנה השורש והעיקר שישתנה לפעמים באות אחד עשרים פעמים או פחות או יותר שם עיקרים שלא הביאם בע"ה ולכן אלו לבד אינם באים כסדר ועתה בעה"ש מכאן ולהלן אביא כל מלה שלא זכרה בעל הערוך ולא זכרתי אני ר"ל כל מה שיבא לידי עם סיוע רש"י ותוספות עכ"ל.

אלה הדברים אינם צריכין ביאור כי פירושם בצדם. ומה שנוגע לעיקר החיבור לא חסתי על עתותי ואמרתי להעתיק לך ארבעה ערכים בסוף ספר עיקרי התלמוד ואח"כ כל אות אל"ף שהוסיף בעל המחבר בליקוטיו ועל ידי העתקה זו תכיר אמיתת משפטינו הנ"ל ותצדיק דברינו כי ערך ערכיו של המחבר לא יקר הוא ביותר ולא הגיע עד קרסוליו של רבינו נתן ז"ל. ואלה הם דבריו בערך:

תתר בפ' במה בהמה יוצאה מאי לבובין תותרי פי' רבינו האיי ז"ל תותרי אמרו שעושים לו חבלים וקושרים רגליו זו לפני זו כדי שיתקרבו פסיעותיו זו לזו ולא יתרחקו ויבא לידי ריצה ומן הכי מפיק ליה מלשון קירוב. פ"א תותרי סמרטוטין של רקמה ושל משי שמיפין בה את הבהמה. פ"א תותרי קשורים שנים שנים בלעז [חסר הבלע"ז]. וזה הפי' הוא ג"כ של רש"י שפי' קופלא ר"ל חבור שמחברין אותם בקשר שנים שנים שלא יברחו.

תתר בפ' איזהו נשך כי פליגי בסיובי ותותרי פי' הצמר שעל הירכים שנגללי הצאן מסתבכין בשעת צאת הרעי החלוחלת והרועין תמיד גוזזים אותו הצמר כדי שלא יהו הגללים נתלים בו. „ופירש"י נסיובי מי פסולת החלב נק' בלעז שואירו [לפנינו אי' ברש"י משגא]. תותרי שטיפות ומריטת הצמר מהרחלים תותרי תרג' של נושרין דנתרי ע"י שטיפה ומריטה".

תתר בפ' מי שמת מעשה באדם אחד שאמרו לו אשתו תתרנית פי' חולי חוטם יש בה שאינה יכולה להריח.

תתר בפ' לא יחפור ואי איכא תיתורא ממטינן ובס"פ אין בין המודר מטא תיתורא אטמוים פ' גשר של קורות ונמלא קורות בלא עפר. ובפ' הקומץ בגמ' ארבע פרשיות א"ר חננאל אמר רב תיתורי דתפילי הלכה למשה מסיני פי' לאחר שהניח ד' פרשיות בארבע בתים כדי שלא יפלו לחוץ עושה תפירה אחת מלמטה על פני כל הבתים כעין גשר. ואני לא ראיתי לסופרים זה שאמר

הערוך כיון שמהדקין אותם בטוב ואח"כ ישימו מושב העור תחתיהן ותופרין אותו. ורב אלפס קרא תיתורא לרצועה שנותנים על הבית של יד למעלה כעין גשר ולא נהירא לרא"ש כי תיתורא ומעברתא שייך בשל יד ובשל ראש וכבר הארכתי בזה בהלכות תפלין והטוב שיצא ידי כלן ופירש"י שהיא מושב של תפילין שנראה כעין דף של גשר".

ממה שהביא בעל מחבר ככר חיבורו הלכות תפילין נראה ברור כי ספרו עיקרי התלמוד נכתב לא לבד אחר חיבור ספר היוחסין (נשלם ברס"ד) אבל גם קודם שנתיים לזה כי בע' תג כתב וז"ל וכבר הארכתי בזה בהלכות תפילין שעשיתי בכאן בתונס (Tunis) שנת רס"ו ליצירה עכ"ל. ועתה אתנהלה לאטי לרגל המלאכה של העתקה מהוספות של בעל המחבר וז"ל:

אידן בר"פ במה מדליקין הוא אחונה שהוא ערבה ויש צמר רך בין קליפה לעץ והערבה נקרא ג"כ ארבתא והערוך פי' בעיקר ארבא.

אלכסון בפ' הקומן בתופרן ובאלכסונן פי' שהיה מרובע נכון שהאלכסון שלו יהיה אמתא ותרי חומשי ר"ל אם אמצע האחד יהיה חמשה האלכסון שבעה ר"ל במרובע שיצא הקו מקרן מזרחית דרומית לקרן צפונית מערבית והדומה לזה אבל בעגולה כל קו שיצא מכל מקום ויעבר במרכז שהיא הנקודה שבאמצע עד הקצה האחר נקרא אלכסון ונקרא קרנזל בלשון תלמוד ובלשון חכמה נקרא קוטר וכן נקרא אצטדין בפרק האומר לחבירו ובס' דמאי נקרא בלשון משנה לוכסן ושם פי' והעגול הוא שלשה טפחים אם האלכסון טפח כפי התלמוד וכפי ההנדסה העיגול הוא ג' טפחים ושביעית ערך שבע אל כב'.

אמר בפ' מי שהחשיך אין מאמרין העגלים ובערוך פי' בע' מר פי' מפטמין והוא שתוחבין להם המאכל עד מקום שאינו יכול להחזירו.

אבדר בר"פ כיצד מעברין אימר למאן ר"ל לא דבר בדקדוק אלא בשפה רפה וא"ל שלא היה מבין אם הוא אומר אימר שהוא כבש אם אמר עמר שהוא צמר או חמר ר"ל חמור.

אנגלין בפ' י"ו דכלים אנגלין של ס"ת ובית הנגר פי' ספסל שקורין עליו ס"ת פי' בית הנגר נרתק של ס"ת והערוך הביא בעיקר אנלגין.

אנגרוטיגא מנדו בלו והלך זה אנגרוטיגא פי' מוכס.

אנקוטן כרעיה דסוסוותהון פי' ידבקו ונראה שזה בתעניות בענין ר' מני.

אנפרט אשר הוא שאול לה' אנפריט אמרה חנה לעלי פי' בכעס דברה לעלי.

אנקלוסין שבקיה עד ימלא אנקלוסין פירוש תנאי. . .

אנקמין הבטנים פירוש כלי שיר והערוך גרס נקטומין.

אנקוס כל האנקום הזה בשביל זה פי' כל ההמון והרגש זה.

אנשי בפ' אלו דברים אנשאי יונה דדהבא פי' שכחתי תרג' לא שכחתי ולשון מקרא נשיתי טובה והרבה בתלמוד.

אסבר ליה אפיה פי' הפך לו פניו ר' יוחנן אסברא לי וכן אידי אסברא לי פי' פירש לי טעמו של דבר.

אסטיטיגוס פי' אדון העיר.

אסטטיבא הקב"ה עושה אצטטיבא פי' עשה מנוחה.

אסטרבל בלא חטים פי' קש.

אסטרבל בטנך ערמת חטים וערמת אסטרובלין וערמת פלפלין פי' מין תבלין וי"מ פיניוניש ס"א אצטרובלין.

אסככספית של רוח רעה בעיקר אסתלוגליגית.

אסטריא כעומד לאסטריא פי' למטרה.

אסטרטים נפל זה ביד אסטרטים פי' נפל ביד שבאי זה שנשבה בידו ומכרו זה בקמח.

אססני בפ' מי שאחזו פי' סנה והוא בעיקר אסנא.

אסכרא ביבמות כולם מתו באסכרא פי' כמו כי יסכר פי דוברי און פי' מורסא בגרון שלא יוכלו לדבר וסותם הגרון וזה נמצא ג"כ בריש ברכות.

אספי ליה כתורא בריש כתובות פי' תן לו כשור שאוכל הרבה וי"מ הטען עליו משאוי ילמדהו תורה כשור הזה שסובל העול.

אליסרין והאספטיקין מי שיעשו קליפה חייבים במעשר. מיני פירות.

אסקניתא נמלא [צ״ל גמלא] אסקניתא פי׳ עומד על לוח גשר קטן ופי׳ בעיקר גמל.

אסקופא בריש שבת ובפסחים למה נקוד על ה״א שברחוקה חוץ לאסקופא תרג׳ מפתן הבית אסקופא כמו המשקוף למעלה שמכה בה הדלת כן למטה.

אסרו חג בעבותים פי׳ שמגיעין ומקיפין המזבח לשון הקפה כמו אוסרי לגפן והתרג׳ ויסחר לשון סביב אסרייתא דחרדלא פי׳ חבילות פי׳ קנים גסים ונמכרין למנין.

אסתגר בקמתא ויש גורס אסתנות והוא בעיקר אסתנים . . . אביה לא צריכה לאפושי פי׳ לשון הבוי.

אפטר לא איפטר למעבד הכי פי׳ אפטר באמת אליטון פי׳ פרנס.

אפיפיור פי׳ קיסר וי״א פפא הכומר הגדול של נוצרים ולפעמים הוא ברומי ויש לפעמים באויניון [Avignon].

אפר בסוף נדרים אין עפר מת בעפר אפר פי׳ כעפר שחפר והוא משל שאע״פ שיש שער בערוה לא יהיה הוא כרות שפכה ותימה שאמרו חכז״ל על תמר שעשתה את אמנון כרות שפכה אולי היא עשתה בחכמה ואין קושיא כי בנות ישראל אסור לגדל ערותן שנאמר ויצא לך שם בגויים ביופיך וכו׳ כי תמר היתה בת יפת תאר במלחמה ורבינו גורס בעפר פיר שהוא גומא לחפור פירות וכבר פירשתי בעיקר פירא. [ודע כי בנדרי׳ פ״א רע״ב הגי׳ משונה ועוד עיי״ע שעל ואולי גם כאן מלת אין עפר ט״ס הוא וצ״ל אין שועל וכו׳].

אקרנא חייב במזוזה פי׳ פתח של קרן זויות.

ארמילגום תר׳ וברוח שפתיו ימית רשע יקטל ארמילגום רשיעא י״מ סיעת רשעים וי״מ שהוא ארמילוס הרשע שיקום באחרית הימים ויהיה משונה מאד בצורתו וימלוך ברומי ובכל העולם ויעשה שמדות וזו היא פיד ישראל ואפי׳ אומות העולם קראו לזה אנטיקרישט״ו ר״ל נגד המשיח ובירושלים יעשה מלחמה גדולה עם משיח בן יוסף ויהרוג למשיח בן יוסף כמו שהוא במדרש ורמז כל זה בפ׳ החליל וביום הצרה עצמו יתגלה משיח בן דוד ויהרגנו ברוח שפתיו ויחיה למשיח בן יוסף ואז אפרים לא יקנה את יהודה.

ארקפתא לסרוקי סוסיא ולמבני ארקפתא ס״א ארקפטא וכן בר״פ עשרה יוחסין והוא כדמות אצטווא שהיה בהר הבית לישב ובעיקר ארקפתא תמצא מפורש והקושיא על פי׳ רש״י שפי׳ ספסל ולא נהירא.

אשוורי כיסין אשוורי פי׳ כיסין של שירין.

אשטמיתיה הא דא׳ כל שהדיו עובר עליו אינו נקב בפ׳ העור והרוטב ר״ל נשמטה ונשכחה זאת ההלכה ונעלמה ממנו.

אתווס מסאני פי׳ לכלך מנעליו והוא בעיקר ווס . .

אתמהא במדרשות ובירושלמי פי׳ יש לתמוה על זה.

אתרמי בפ׳ כיצד מברכין כי אתרמי להו ריפתא דעירובא פי׳ דרך מקרה כמו איקלע בבני אדם וכן דאתרמי אתרמי והרבה . .

ארמוייה בפ״ק דפסחים בעכבר ר״ל חטפו ממנו.

אקלע לאתרין ר״ל קרה מקרה שבא לארצנו או נזדמן. רב איקלע לבי גניבא י״מ נכנס לביתו בפ׳ כל כתבי אי מקלעין ר׳ אמי ור׳ אסי וכן אי מקלע ר׳ יוחנן.

ארזג בערוך רב צמח דעבד ארזג הוא בסנהדרין בענין מניין קבורה מן התורה ואמר רב אחא בר יעקב נמסר עולם לשוטים שאינם יודעים להשיב וכו׳ ובעל הערוך גורס ארגז ושם פירש.

אטרא כתבי אטרא פי׳ שטר תנאים שהתנו ביניהם.

אגטין בעיקר לגטון שטר צוואה.

אריגי כגון ערש למלונה שעשוייה לשמור פירות.

ארדלג פי׳ קמח הטרוף במים ומבושל.

אשת בפ״ק דקדושין וראית בשביה אשת ואפי׳ אשת איש תוספות ואעפ״י שאין אישות לגוי כדאיתא בפ׳ ד׳ מיתות מ״מ איכא עשה דכתיב ודבק באשתו ולא באשת חבירו ע״כ ואם כן זה העשה התיר ביפת תואר וא״כ אין אישות לגוי לא נדרש מיפת תואר אלא מדרשא אחריתי והוא אשר ינאף את אשת רעהו פרט לאשת אחרים ר״ל גויים ופי׳ רש״י אשמעינן שאין קידושין לגוי וכן בתוספות פרט לאשת אחרים והיינו גוי וקמ״ל דאין אישות לגוי ואע״ג דאין מיתה ואזהרה איסור מיהא איכא

מדאצטריך למשרי יפת תואר דדרשינן בפ"ק דקידושין אפי' אשת והרשב"א כתב דהותרה אע"ג דכורתת ברית לגוי שעשאה כלי . . . ע"כ בליקוטי ההוספות באות אל"ף.

ג) אחרי הודעתיך כל זאת ארשום זכרון אנשים אשר עשו להם שם בביאור דברי ומלות רז"ל הן בחיבור בפני עצמו הן בהשענם על ספר הערוך להשלימו ולתקנו. נתחיל בגדול והוא החכם והנבון ר' אליהו הלוי בן אשר אשכנזי ונקרא בשם טוב ר' אליהו בחור. הוא היה הראשון אשר הבדיל בין המלות של תרגום ובין המלות המורגלות רק בדברי רז"ל תחת אשר רבינו בעל הערוך לא הפריד בין הדבקים. ור' אליהו חבר לשני מיני תיבות אלו שני חיבורים את ספר המתורגמן ואת ספר התשבי. בהקדמה לספר הראשון אמר בעל מחברו וז"ל: „חברתי את הספר וקראתי שמו מתורגמן כי הוא מתרגם לשון המקרא בלשון ארמי ולש' ארמי בלשון המקרא וזה שחלקתי כל תרגום המקרא לשרשים וכתבתים על ספר דרך אלפא ביתא כמו שעשה הר' דוד קמחי בשרשי לשון העברי וכו' אני יחדתי לכל לשון שרש מיוחד ודרכתי בזה דרך בעל הערוך והוא דרך יותר טוב מדרך ר' דוד קמחי עיי' בשרש כפר ובשרש ערב וכ'. וקודם לזה פתח ואמר כי לא די שלא היה איש שעשה הדקדוק כי אם אפילו לעשות חבור לפרש המלות לא היה איש חוץ מהרב רבי נתן איש רומי בספרו הערוך שחבר על מלות התלמוד ואגב גררא הביא קצת מלות מהתרגומים ורובם מלות של יון או רומי הנמצאים לרוב בתרגום ירושלמי, וכמה מהם הביא ולא ביארם וזאת היתה תלונתי עליו בספר מסורת המסורת ואחריו לא קם איש שהתעורר להחזיק בו לא בדקדוק ולא בביאור המלות וכו' עכ"ל. ויד ה' היתה על אליהו וכמה מלות של תרגום אשר חסר פירושם והיה מונח עד שבא אליהו נתבארו על ידו אבל בכמה וכמה מלות מונחות בתיקו וגם "תשבי„ איננו מתרץ קושיות ואבעיות. ובספרו השני הנקרא תשבי באשר באו בו ביאור שרשים כמנין תשבי רובם הם שרשים אשר מלפנים אינם מפורשים ומורגלים בדברי רז"ל בתלמוד ומדרשים. ובהקדמה הטיף מלתו על ספר הערוך וז"ל וכבר קם הרב רבי נתן בן הרב רבי יחיאל איש רומי שנת ד' אלפים תתקמ"ד (?) ליצירה וחיבר מהם ספר על סדר אלפ"א בית"א וקרא שמו ערוך כי הוא כשלחן הערוך לפני האוכל כי אדם גדול בתלמוד היה, אכן לא הביא הרב רק המלות החמורות הנמצאות בתלמוד ובמדרשים . ורבים מהם הביא ולא ביארם ועל זה אני מתמיה הרבה מאוד על מה הביאם, גם יש שרשים הרבה שלא הביא כלל ואף אם הביא איזה מלה מהן לא הביאה רק לבאר איזה דין או פשט ולא לבאר המלה ההיא וכ' עכ"ל. ואחרי זאת הודיע לנו את אשר הוא עושה לספרו זה שהביא רק המלות שבעל הערוך ורד"ק לא הביאם אבל הוא בעצמו מעיד עליו שהרבה מלות שהן מורגלות בתלמוד אעפ"י שבעל הערוך לא הביאן גם הוא לא הזכירן „כי אין תועלת בידיעתם רק למי שמעיין בתלמוד ואעפ"י שמלאני לבי לבאר קצתם לא אבאר שום אחד מהם כדי שלא לבייש מי שאין לו ביאור אצלי". וכן הרבה שרשים הנמצאים בערוך גם בשרשי הרד"ק מ"מ הוא הביאם ג"כ אבל חידש בהם איזה דבר אם בפתרונם או בנקודתם או בקריאתם. ואם גם לא נכחד כי לפעמים קלע אל השערה בפירוש הנכון אבל בכלל נוכל להחליט כי זה החבור, אשר הוא לאליה בן זקונים, ממיעוט הערך הוא וגם קצרה ידיעתו בלשון יוני כמו שאמר הוא בעצמו וז"ל: גם יתמהו על לשון יון שהבאתי בהרבה מקומות בידעם שאיני מכיר בלשון ההוא אבל לא ידעו שמן הקרדינאל אשר עמדתי עמו שלש עשרה שנה קבלתי כל אלה וכ' עכ"ל. אבל בכ"ז עצור במלין לא יוכל בעל כתר כהונה לומר בע' אננקי על המתורגמן: לא ידע כי המלה יונית כי לא חלק לו בבינה עכ"ל ואך אם בפתח דבר וסוף דבר התפאר על עצמו ר' אליהו שכבר התנה שלא להביא שרש שלא חידש בו דבר מה בכ"ז מחידושיו רק מעט ילפינן.

אחר ר' אליהו קם החכם הנוצרי יוחנן בוקסטארף בא הגר וישפט שפט לערבב מה שר' אליהו הואיל לחלק והשיב מצב ביאור המלות לאיתנו לאיתן העולם של רבינו נתן בעל הערוך שממנו שאב כל למודיו ועל יסודו ערך ספרו הנקרא בשם: Lexicon chaldaicum talmudicum et rabbinicum ובנו של בוקסטארף הוציאו לאור עולם לאמר: ואקום תחת אבי ואבנה הבית הזה לשם ד' אלהי ישראל. ואם גם הכונה בלתי רצויה לשם ד' אלהי ישראל כי כמה פעמים התל וחרף מערכות בני ישראל וגם כמה פעמים הסכיל לבאר לאין אמת וצחוק עשה לנו בעזבו דרך פירושי רבינו נתן אבל בכ"ז נמטייה אפריון על גודל שקידתו ויגיעתו. אבל לזה החריד לבנו בראותינו לצרת נפשינו כי לא תלין אתו משוגתו כי בהחטיאו מטרת האמת החטיא גם את אחרים מחוקרי בני ישראל ובפרט את רמ"ל ופרש רשת לרגלו במקומות אין מספר כמו שהוכיח בראיות מוכרחיות בעל תולדות ר"נ.

ועוד קודם שיצא ערך מלין של החכם בוקסטארף לאור עולם חבר הרופא מובהק ופילוסוף ר' דוד די פאמים ממשפחת התפוחים את ספרו צמח דוד ופירש בו מלות של תלמוד הבאות בערוך בשלש לשונות וכן עשה בספר השרשים של רד"ק עם הגזרים וכן הוציא התוכן של ספר התשבי והמתורגמן לר' אליהו בחור ומכולם חבר ספרו צמח דוד כמו שמודה בהקדמת ספרו הלזה. אבל קלות של בחרות היתה בקרבו להוציא ספר כזה והשגיונות לדוד חדלתי לספור כי אין מספר וכבר דבר מהמחבר דברים קשים כגידים בעל כתר כהונה והדין עמו.

והרביעי אשר קם להשלים את ספר הערוך היה הרב הגדול ר' מנחם די לונזאנו (להשערת מוהר"ר יעללינעק מכונה כן ע"ש הנמל Longano). חבורו מעריך קונטרס קטן הכמות ורב האיכות הוא ובו מבוארות כמה מלות קשות וזרות שלא נתפרשו כל צרכן בספר הערוך. נדפס פעם ראשונה בויניציאה שנת שע"ח לפ"ק והובא מחדש על מכבש הדפוס בלפסיא ומוגה ע"י הדורש המפואר מוה' אהרן יעללינעק עם הקדמה אשכנזית מאתו. והנה הרב חיד"א במערכת ספרים אות מ"ם נומ' 181 הרבה לשבח את מהר"ם די לונזאנו וסיים בזה"ל באופן הנדפס יש בו צורך לכל ת"ח להבין בעצם תיב"ה היכי סגיא כי המפרשים מוציאין את התיבה ממשמעותיה האמיתי עכ"ל. אבל לדעתי הקלושה הפליג הרב חיד"א בשבחו של מהר"ם ומכמה דוגמאות נראה בעליל שלא היה כלול בידיעות הנצרכות של לשונות שונות אשר עליהן באו פירושיו אשר על כן לפעמים יצא מתחת ידו דבר שאינו מתוקן עיי' ד"ם ע' אדקולאון ופירושו הזר וגם בזה החזיק ידו הרב חיד"א בשה"ג סוף אות אל"ף! וכן בעל כתר כהונה בא כמה פעמים בתוכחת מגולה להשיג על מהר"מ עיי"ע אסתנס וז"ל והר"ם . . . כי כאשר לא למד בל' יון לא בא עד תכונתה ורעותיה עכ"ל ובע' אספקלריא ז"ל וכמה נשתבש הר"ם בפי' המלה הזאת . . ואציע לך הנה דבריו למען תדע ובחנת כמה ידיעת לשון יונית עושה עכ"ל ובע' אפיפארות כתב וז"ל לכן לא הלאיתיך בדברי הר"ם וזולתו מן הפירושים אשר אין להם שחר עכ"ל.

החמישי אשר בא להוסיף הרבה שרשים על ספר הערוך ותיבות קשות הנמצאות בכל מקום בעברי ותרגום וגמרא היה מיכאל ונעשה מומר ונקרא פיליפוס אקוינוס וספרו מעריך המערכות (דפוס פאריז שפ"ט) ברוב דברים לא יחדל פשע כי ברוב גנובים הם פירושיו מספרים אחרים בפרט מספר המעריך להר"ם די לונזאנו, ומה שהוא בא לחדש מעט ורע הוא, ולא בחנם נעשה מומר כי המיר טוב ברע גם באמונתו גם בפירושיו. ובסודנו אל תבא נפשו כי כמו באמונתו משקר גם במדעיו עיני חכמים נקר. אבל את ישרים סודנו הלא הם: איש בנימין מהמערכה ודוד וירץ גם הוא המערכה, ודע כי הם ר"ל הרב בנימין מוספיא ואחרון אחרון חביב ר' דוד די לארא בעל כתר כהונה שנים כאחד טובים בזה שבאו להוסיף כמה וכמה מלות עם תיקונים המועילים עד מאוד וגם תרו ובחנו מאיזה ארץ נולדו טבען וגזען של תיבות אשר ילדי נכרים ישפיקו והרבו לטרוח מה טיבן של זמורות זרות נטעו בנטעי נאמנים בדברי רז"ל. אולם באחת יבערו שלא כתבו המלות הנכריות האלה כהויתן וכצורתן איש איש בלשון עם אשר ממנו מחצבן הלא אותיות מחכימות ורק ע"י ציורי המכתב נבארו מצפוני המלות ונגלה הכונה הנסתרה והרצויה ומה בצע בדעתינו כי תלדנה המלות הזרות על ברכי רז"ל בכ"ז לילדי אסופי ושתוקי נדמו לנו ועוד אחרי שנתפרשו לנו נחוצים אנו לומר מעליהם כמאמר התנא (בר"פ ד' בקידושין) כל שנאסף מן השוק ואינו מכיר לא את אביו ולא אמו ונצרכים לקרוא לשתוקי בדוקי ר"ל צא ובדוק אחר לידת המלה ומה טיבו של עובר זה, לזאת עוד שנית לבנימין מוספיא שלא ביאר והעתיק את המלה לשפה מדוברת וע"י זה הכביד לקוראיו למצוא פשר דבר. ור"ד די לארא רק קצת נשמר מזה, כי ברצותו לתקן המעוות ולהעתיק המלה המפורשת בלשון עמו בשפת ספרד החסרון גם אצלו בצדו בבארו בלתי ידועה ע"י בלתי ידועה וכן עשה בלשון יוני ורומי. אבל בזה האחרון מחוייבים לנו להמליץ בעדו כי בספרו הקטן עיר דוד כתב באמת איזה מלות כהויתן וכצורתן באותיות נכריות וגם בספרו היותר נכבד אשר נקרא כתר כהונה היה את נפשו היפה לסקל לפנינו את הדרך כי כן כתב בסוף הקדמת ספרו זה וז"ל: עוד זאת אעשה לך שני לוחות מלאות וטובות באותיות רומיות כסדר האל"ף בי"ת מכל המלות הרומיות והלועזות אשר נקבצו באו בו ולא תהיה לך לפוקה ולמכשול לב קריאתן באותיות עבריות וכ' עכ"ל אבל על זאת יתעצב לב כל מבין כי אף שטרח ארבעים שנה בחבור הנעלה הזה לא עלה בידו רצונו וסתום חביון עוזו כי הלך לבית עולמו קודם שהיה ביכלתו לשלם נדרו כי אף שנעשה חבורו עד רי"ש לעדות עדזרדום בכ"ז בדפוס יצא רק עד אות כ"ף לדאבון נפשנו. ובכל מעשה תקפו וגבורתו של חבור זה אשר יקר הוא במציאותו נסה כבר חילו ארי שבחבורה מבית המדרש של רבנים בברעסלוי חברי

הנכבד מהר״י פערלעס נ״י במ״ע של מהרז״ף חי״ז, רכ״ד והלאה. וממחות ואיכות של הוספות של רב בנימין מוספיא אשר ספחנוה בהוצאה החדשה הזו כמעט כל ערך יתן עדותו על כן הייתי בכאן מקצר כי כרית כרתי לעטי לקצר בכל מה דאפשר. ועיי׳ עוד למטה בדברי מדפוסי ערוך דפ׳ אמשטרדם. וממשלימי ספר הערוך זכור אזכרנו עוד את רמ״ל מידי אדבר בדפוסי הערוך בפרק שאחר זה עיי״ש.

ה) תכונת שבעה כתבי יד ושבעה דפוסי ערוך, מעלתם ומעילתם.

ואלה הם שבעה כ״י מספר הערוך אשר הקרה ה׳ אותם לפני:

א) כתב יד וויען א׳ (ר״ת כ״י ו״ו א׳).

כ״י הזה הישן נושן בזמן מכל כתבי יד של הערוך אשר לו יתר שאת לפתרון הענינים ע״ד החקירה והבקרת המונח לפני לתועלת חבורי הוא הנמצא באוצר הספרים של הקיסר Franz Josef I. ירום הודו בוויען הבירה Cod. Nr. 60 (ולפי החלוקה החדשה Cod. 7). הכ״י הזה כולל שמ״ז דפים בדמות פָאָליא גדול בלי סימני מספרי הדפים וכתובים על קלף בכתב רש״י יפה וגדול. הכ״י נחלק לשני חלקים בהלק הראשון מן דף א׳ עד דף קע״ב יש בכל דף ודף הנפלג לארבעה עמודים ל״ג שורות. ערכי דבר המתחיל [Schlagwörter] כתובים בצד הימין, ולמעט בצד השמאל, באותיות שמנות וגדולות בשולי היריעות אשר לפעמים נבדלים מן הערכים המובאים בגוף ובפנים הערך. להכ״י הזך והנבחר הזה, הנשאר עוד במצב טוב וכתוב מיד איש אחד, יש אנה ואנה בשוליו נקבים ובתוך הדפים שרטים אשר נהיו מפאת איכת הקלף בכ״ז הכתב אינו נשחת. רק אחר דף הרביעי חסרים עלים אחדים כי בסוף דף הרביעי תכלנה המלות פלחי כדכתיב כמו (הסיום מהערך אברווי) ודף החמישי מתחיל בתיבות מתניתין באודדו (ערך אדדא). השני חלקים הנגזרים מהחבלים הדקים יעידון כי ההעדר נִתַּק.

הכ״י החל בחרוז: בעזרת ששמו ברוך אכתוב ספר הערוך וכלו בכתב מרובע שמן: „ברוך השם שפטרני וזכני להשלים זה הספר ע ר ו ך ב א ל ו ל ב א ח ד ל ח ד ש ש נ ת ח מ ש ת א ל פ י ם ו א ר ב ע י ם ו ש ש ה ל ב״ע“. לפי זה הכ״י נגמר בשנת ה׳ אלפים מ״ו, ולמנין הנהוג 1286. המעתיק לדאבון נפשנו לא השאיר אחריו ברכת זכרונו במה שהעתיק ולא את שם האיש אשר בעבורו נכתב לזכר עולם.

רק באיזה מקומות נראה עין בעין את השם צ ב י בראשי הטורים למשל בדף רע״ב ע״ב נמצא בע׳ צאן שלשה טורים האלה:

צאן **ב**רזל מישראל מפני שהוא רבית אבל מקבלין צאן
ברזל מן הגוים כפ׳ החובל בגמ׳ חרש אם אמרו בנכסי מלוג
יאמרו בנכסי צאן ברזל.

בדף רע״ג עמוד א׳ בערך צב ג׳ נמצאה מלת צבי מדוגשת בהפסוק: ונתתי **צבי** בארץ החיים (יחזקאל כ״ו, כ׳) אשר הדגושים מורים ג״כ על השם צבי.

בדף רע״ז ע״א נמצא ג״כ את השם צבי בראשי הטורים:

צנון שבמערה נדה מדחתו והוא טהור
במים שבמערה ובלשנא דרבנן פוגלא ובלשון
ישמעאל פוגל ובלע״ז ארמרוצ״א.

עוד יש לשום עין חקירתנו על הדגושים במלת צ ד ו ק בע׳ אביי, וגם בע׳ זחל (דף ק״י ע״ב) ולפי זה לא נוכל לברר היטב אם שם המעתיק היה צבי בן ר׳ צדוק או שם האיש אשר למענו נעתק היה צדוק בן ר׳ צבי או רק צדוק ושם המעתיק צבי.

הערות אינן בשולי הכ״י זולת פעם א׳ בדף קי״ב מלמטה בקצה התחתונה ושם כתובים בזה: שמחתי בישועתך. גירסאות של כ״י טובות עד מאד ומביא יותר מבשאר כ״י מראה מקומות על סוגית הש״ס ברשימת לשון: ב ג מ ר א ד׳ . . . פסוקי התנ״ך אינם מקוצרים במלת וגו׳ כברוב ההוצאות אבל

למרות רוחינו מקובצים איזה פעמים ערכים רבים שונים תחת ערך ד"ה אחד. המעתיק שגה לפעמים ברואה ונעשתה מלאכתו בשגגה בכמה מקומות אשר מהם נשפוט על קוצר השגתו בתוכן הכ"י, אולם נוכל לרצות עמו באשר הוא מגן לנו משנוים ותיקונים כאשר יעלה על לב המעתיקים המתחכמים (עיי' בכתב יד ברעסלוי למטה) ולעון פלילי יחשב להם כי אינם מועילים בתקונם רק מועלים בקודש.

הצורות המצוינות מרבינו נתן לפרש הענין כמעט כולן נמצאות בכ"י תחת אשר נפקדו מקומן בהוצאות הערוך, וכמו כן החרוזים הקטנים והגדולים, הראשונים הם כתובים אחר כל פרק ופרק והאחרונים אחר כל אות ואות, כי לפי ההכנה העיקרית מסודר הערוך לפרקים הבאים אחר אות השנית של שרש ודע כי לאות: א' ישנם כ' פרקים, לאות ב' — כ"א; לאות ג' — ט"ז; לאות ד' — ט"ו; לאות ה' — ט'; לאות ו' — א'; לאות ז' — י"ב; לאות ח' — י"ח; לאות ט' — י"ב; לאות י' — י"ז; לאות כ' — י"ח; לאות ל' — כ'; לאות מ — כ"א; לאות נ' — כ; לאות ס' — י"ט; לאות ע' — י"ז; לאות פ' — כ'; לאות צ' — ט"ז; לאות ק' — י"ח; לאות ר' — י"ט; לאות ש' — כ"ב; ולאות ת' — י"ח פרקים. שלא להלאות את עיני הקורא ולא להרבות את דפי המבוא אביא רק אחדים מהחרוזים הקטנים הבאים אחרי הפרקים אם גם אין בהם יקר ונועם המליצה לחיך יטעם.

בדף ו' ע"ב אחר אהורייר נמצא את השם נתן בראשי החרוז כזה:

נשלם פרק ערך רביעי.

תפארת רון למקדש שביעי.

נאור ואדיר און ועוצם יחמשי להתחיל ולגמור פרק חמישי.

דף ק"ט ע"ב אחר זגתא: פרק זג הנשלם תהלה לנעל בתחל פרק זד ימגר לעט הנזד.

שם אחר זדריהון: סלק פרק שלישי ממני לאינשי הנה זה הרביעי בגזרת מושיעי.

דף ק"י ע"ב אחר זלית: סלק פרק רביעי רון לרוכב השביעי.

דף קי"א ע"ב אחר זייר: נשלם פרק החמישי רון למעוז ראשי בתחל זה הששי ידי יאמן קדשי.

דף קי"ב ע"א אחר זכר: בחסלת פרק ששי שולה רצון (צ"ל רצוץ) חפשי, בתחל פרק שביעי ישמחני ד' שמחות שבע.

כזה וכזה הולך וסובב בחרוזיו בשינוי קצת:

החרוזים הגדולים אחר כל אות ואות יבואו במקומו בפנים החיבור הזה. ושירי החרוזים בסוף אות תי"ו הלא המה בכ"י ו"ו א', ב', בכ"י ליידען והאלבערשטאם וברעסלוי ובדפוס ראשון של ערוך הנמצא באוצר ספרי ביה"מ של רבנים בברעסלוי אכתוב בסיום חיבורי זה אי"ה.

ב') כתב יד וויען ב' (כ"י ו"ו ב').

הכתב יד השני הנמצא באוצר הספרים הקסרי בוויען Cod. 60 ולפי חלוקה חדשה Cod. 10 הכולל ש"ז דפים בקלף דמות פאָליא גדול נכתב בכתב יפה והדר אבל עומד במדרגה שפלה תחת כ"י ו"ו א' ביתרונו ותועלתו. בהשקפה הראשונה נוטה להאמין שהכ"י הזה נעשה ונגמר מהכ"י הנ"ל, אולם אם נביט בעין חקירה השנויים העצמיים ע"י הוספות והשמטות בדבריו, כי פעם הוסיף ופעם גורע, מוכרחים אנחנו לעזוב את השערתינו זו להחליט בבירור שלא ממקור אחד נבעו ולגזור בצדק על חוסר דעת המעתיק שלא הבין כונת המחבר. לחטא הסופר יֵחָשֵׁב דרכו הנפסדה לקצץ המלה (אם גם היא גדולה) הבאה בסוף השורה בלי לחזור ולהשיבה שנית בתחלת השורה הקרובה אליה, כנהוג בשאר כ"י. גם מום רע בו אשר הוא לנו לצור מכשול, על כי משנה פעמים רבות המישקל מערך ד"ה העומד בשפת היריעה הימנית או השמאלית מאותם המובאים כפול ומשולש בגוף הכתב של אותו הענין ועי"ז תכבד העבודה להוגים בו לדעת איזה היא הקריאה הנכונה וגי' הישרה מהשורש המדובר בו באותו הענין, גם ימצאו בו פעמים רבות ערכים שונים בעצמותם מקובצים תחת משקל ד"ה אחד. — הדפים נחלקים ג"כ לארבעה עמודים וכל עמוד כולל ל"ד עד מ"ד שורות חוץ בדף קנ"ב ע"ב (מפני ששם נגמר חלק הראשון) נמצא רק עמוד הימין, והדפים מן רמ"ו עד רע"ח בחלק השני כתובים בלי פירוד העמודים.

החרוזים הגדולים מובאים בכ״י זה כמו בכ״י ראשון חוץ של אותיות ט׳, ל׳, מ׳, צ׳; אולם נחסרים לגמרי החרוזים הקטנים אחרי הפרקים. הצורות ישנן בשינוי קצת מאותן הנמצאות בכ״י ראשון. אין בכ״י הזה שום רושם המודיע לנו את שם המעתיק או למי נעתק. והכ״י יש לו סיום ברוך שפטרני וכו׳ ממש ככ״י ו״ו א׳ אבל הסיום הזה מיד אחרת נכתב וסופר אחד דלא גמיר וסבר כתבו יען שראה כבר הכ״י ו״ו א׳ עם הסיום הזה וגמר בדעתו להוסיף על כ״י ו״ו ב׳ הסיום של כ״י ו״ו א׳.

תקונים הנוגעים מהמעתיק אינם נמצאים בכ״י הזה רק פעם אחת בדף ט״ו ע״ב בע׳ א ל ם תחת השורה בסימן כזה ∴ הביא איזה מלות הנשמטות. ואם גם נלך תועה בהליכת דרך הקריאה הנכונה אם לא נעמיד הכ״י הזה לעומת הכ״י ו״ו א׳ בכל זאת גם להכ״י הזה יש לו נוסחאות טובות והשגגות נוגעות מהמעתיק דלא גמיר. בהשער הכתוב באחורי הכ״י נמצאו דברי שבחים בכתב ולשון לטינא בזה״ל:

Lexicon Talmudicum explicans difficiliores voces in toto Talmud occurentes compositum a Rabbi Nathan filio Jechiel Romano A° condito mundo juxta Hebraeorum supputationem quater millesimo octingentesimo sexagesimo primo seu A° 4861 a diruto templo Hierosolymitano A° 1003 [1033 :ט״ס וצ״ל] vide epochas hasce in extremo libri. E s t r a r u s e t m a g n i p r e t y c o d e x a c c u r a t i s s i m o e x a r a t u s.

Ex libro Sebastiani T e n g n a g e l y Belgae
I. U. D. August. Cons. et Bibtiothecar.

ג) כתב יד ליידען (כ״י ל״ד).

באוצר הספרים המהולל אשר בליידען במדינת האָללאנד נכלל תחת סיגנון Mss. Hebr. Scaliger Nr. 5 Solior 490. שלשה ספרים יחדיו מדובקים וכולם מיד סופר אחד נעתקים ולארבע מאות ותשעים דפים משני עברים כתובים. כ״י ספר אחד כולל מחברת של א ב ן ס ר ו ק מדף א׳ עד דף ס״ד, וכ״י שני הוא בקרת על זה הספר חברה דונאש בן לבראט כולל מדף ס״ד עד דף פ״ג. והאחרון הכי נכבד והוא כ״י ערוך מדף פ״ה ע״ב עד גמירא. הכ״י הזה על קלף ישן נושן יש לו באמצע חורים ובשולי הקלף בקעים מבלי שהוזק הכתב בפנים. הכתב מעולה ומהודר עד מאֹד ועומד בין כתב רש״י ובין כתב מרובעת. ערך ד״ה בין בצדה הושם בין באמצע השורה. תיבת סוף השורה הנחתכת בכלות השורה נשנית עוד הפעם בתחלת שורה הקרובה אליה כמו בכ״י ו״ו א׳. איזהו פעמים כמו בסוף חלק ראשון בדף רע״ו סוף ע״ב בע׳ כ ף, ערך המתחיל מצוייר בציורי חיות. איזה תיבות מוגהות מאותה יד כותבת, ונרשמות בצד היריעה. בדף רנ״ד ע׳ ט ר ט ן נוספה שורה שלמה ומחצה בסיגנון כזה ‎________|‏ בקצה שפת הקלוף. ובדף תמ״ד ע׳ ר ם קודם תיבות א ב ל ל ע ו ל ם נכתבה שורה שלמה באלכסון. גם בכ״י זה נחלקים הערכים לפרקים כמו בכ״י וו׳ א׳ אבל באות ז׳ ישנם י״ג, ובאות ת׳ י״ז פרקים. [אבל ליו״ד יש לו כמו בכ״י ו״ו א׳ י״ז פרקים ולא כמ״ש החכם דערענבורג במ״ע של רא״ג ח״ד קכ״ד, ט״ז פרקים]. החרוזים הקטנים באו רק אחר ארבעה פרקים הראשונים ונעתיק כאן רק חרוז ר״ת של שם נתן וז״ל בספ״ב:

בגמר הערוך פרק שני, תהלה למלבין אדום כתולעת שני. בגינות אנגן ועוז וכח ישלשי להתחיל ולחסול פרק שלישי. חרוזי שאר פרקים נחסרו. אבל חרוזים גדולים אחר כל אות ואות ישנם כמו שאעריכם במקומם הראוי. הדפים נחלקים לשני בקעים ושורותיו שלשים וחמשה. אבל בקרוב סיום חלק ראשון מדף רע״ז עד רפ״ד הכתיבה בצד שלם בלי פליגה. בכ״י הזה שולטת גם יד אחרת. לדוגמא בדף קכ״ז ע״ב יש הוספה לע׳ אשמאי בזה״ל: „ורש״י פי׳ אשמאי לשון אשם רשע ועם הארץ ור״ת פי׳ לשון שממה ועם הארץ, והארץ לא תשם תרג׳ לא תרוע״ לע׳ אתון דף קכ״ט ג״כ מיד אחרת אי׳ בזה״ל תרג׳ של אתם עכ״ל. בע׳ חלק ב׳ אי׳: פ״ק דחולין לא חילק ולא בילק ידענו; לע׳ טם א׳ דף רמ״ז נתקן מלת ויוצא ב א ל ב ״ ם.

מי היה המעתיק ולמי העתיק לא ידענו אבל ראה זה מצאתי כי ערך ד״ה באג מנוקד כזה: ב״א״ג. הכ״י נכתב לכל הפחות קודם חמש מאות שנה וזה מוכח מהכתב ע״ג כתב נגרד באחורי הספר ושם נרשם הקונה וכתוב שם בזה״ל יעקב בר אליקום מטולידא חתן החכם ר׳ מרדכי בן מוה׳ משה הלוי המכונה ר׳ מ ו ל י ן, וקניתי זה הספר ערוך הגדול ביום י״ח אדר קס״ד בעד י״ז זהובים עכ״ל. וא״כ

בשנת קס"ד כבר נקנה הספר מאיש אחר, ושם ר' משה הלוי המכונה מולין בלי כל ספק היה אביו של ר' יעקב הלוי המכונה מולן ובשמו הנודע ביהודה לתהלה מהרי"ל, ומה מאד כנים דברי חיד"א בשם הגדולים ע' מהרי"ל שכתב שם וז"ל: ונראה שמכנין להרב מולן ע"ש אביו שנקרא משה כי משה מכנין אותו מולן כמ"ש בשמות הגיטין דף נ"א משה המכונה מולן וכו' ע"ש, וחכם עדיף מנביא כי מהכ"י נראה בעליל כי שם אביו של מהרי"ל היה משה: המכונה מולין, ובענין הנוסחאות, הצורות ושאר מעלות לא נופל הכ"י הזה מכ"י ו"ו א' ולרוב מסכימים זה לזה כאשר עיניך תחזינה מישרים בפנים בהוספותי, וכערך פ' נוסחאות משונות מדפוסי הערוך העלה החכם הכולל מהר"י דערענבורג במ"ע של רא"ג הנ"ל אשר למראה עיניו שפט בשבתו בליידען.

ד') כתב יד קאהוט (כ"י ק"ט).

כ"י ערוך זה קראתי על שמי יען ששייך לי וקניתיו בדמים יקרים מאיש תבונות עובר ושב אשר מעיד על עצמו שמים וארץ כי נחלת שפרה עליו להיות מוחזק בכ"י הזה מורשה למשפחתו מימים כבירים. צר לי מאוד כי הכ"י הזה מתחיל באות למ"ד והוא חלק שני של ערוך ושמעתי אומרים כי חלק ראשון בן זוגו מונח בקובץ כ"י באוצר הספרים בפארמא. החלק השני אשר ת"י כולל ר"ם דפים על נייר ישן נושן ועב בדמות פאליא קטן או קווארט גדול. הכתב על פני רוחב עמוד שלם בכ"ז שורות הוא כתב משיטא באותיות בלתי יפות והסופר היה לפי כתב ידו מספרד. עת כתיבת הכ"י הזה קרובה לעת של כ"י ל"ד, וזה נשמע מהערת כותב אחד שהרשים באחורי הכ"י וז"ל: לקחתי אשה במזל טוב בשנת ר"א ועשיתי לה סימן רבות בנות עשו חיל ואת עלית על כלנה עכ"ל. וקצת למטה כתוב מאותה יד בדיו מעט יותר שחור בזה"ל: ביום שבעה עשר לחודש ניסן שנת ר"ז נולד לי בת שמה בילה ועשיתי לה סימן יפה כלבנה, ברה כחמה איומה כנדגלות עכ"ל. בהיות הדיו בפנים הכ"י יותר כסופה, קרוב לאמת כי הכ"י עתיק כערך חמש מאות שנה. להכ"י הזה היו בעלים רבים ושמותיהם נרשמו באחורי הדף ואחרון נקרא רפאל פרישק"ו. ערך ד"ה נכתב בצד או באמצע השורה. גירסאות ונוסחאות של כ"י הזה טובות הנה. וגם הכ"י הזה נפרד לפרקים אך בהבדל כי אות מי"ם כולל כ"ב; ואות נ' כ"א; ואות פ' י"ט; ואות ר' כ'; ואות ת' כ' פרקים. החרוזים הקטנים נשמטו, אבל החרוזים בסיום האותיות ישנם רק משונים מחרוזי כ"י ו"ו ול"ד. לדוגמא ארשום איזה מהם.

אחר סיום אות למ"ד: בשלם ערך הלמד, תהלה לאל דעת מלמד, אתחיל [אולי צ"ל בעבור ר"ת: בתחיל] ערך מי"ם.

אחר סיום אות נו"ן: סליק ערך נון, תהלה לאל רחום וחנון, אתחיל ערך אות הסמך.
אחר סיום אות סמך: נשלם ערך סמך, ברוך העוזר והסומך, ואחל ערך עין, כשם הבורא יש מאין.
אחר סיום אות עין: נשלם ערך עין, ברוך רחמנא דסייען, אחל ערך פ"א בשם אשר שם לאדם פה.
אחר סיום אות פ"א, צדי וכ' נשנו ג"כ החרוזים אלו.

ובסוף הספר כתוב וז"ל: נשלם ספר הערוך, תהלה לאל ברוך, ושולחנו לכל ערוך, ובו הענין מוצא, בכל אשר הוא רוצה, תיבות קלות וחמורות, ממשניות והגדות וגמרות, וכמה פירושין נמצאו בו, וחכמות גדולות בקרבו, שכל האדם יחשף, בדברים שלש בתבונות, אם בכתיבות גם בשליחות, השלש היא המתפסות, בכתב, אמת מורה שכלו, טוב שכל יקר מהוסות, שליח מורה חכמתו אם לחשות גם לענות, המתן אות על נדבתו, נדיב מימיו נאמנות.

המאמרים אשר נשמטו בדפוסי הערוך מחמת הצינזור ישנם בכ"י זה. ההגהות מיד אחרת מעטות הן ד"מ בע' פרדס ובע' צוו. הוספות מיד שלישי ישנן בע' תחל ב' ובע' תכלת אשר שם מצויין יד החזקה להרמב"ם. ועוד כמה וכמה פעמים ישנן בצד סי' כזה 0 או תבנית יד כזה ☞ להעיר את הקורא כי נשמטו שורות שלמות או ערכים שלמים.

ה') כתב יד האלבערשטאם (כ"י ה"ב).

בהגיע תור כ"י הזה רחש לבי דבר טוב להביע רננות ואלף תודות לבעל כ"י הזה הוא ידידי החוקר הנפלא מחזיק בידי לומדי תורה, החכם הכולל מוה' שלמה זלמן חיים האלבערשטאם נ"י אשר בחסדו השאילני את הכ"י הזה ותהיה משכרתו שלמה! הכ"י הזה נחלק לשני חלקים, ח"א כולל אותיות מא' עד

למ״ד בכלל ומכאן ועד גמירא ח״ב. ויש לשניהם שפ״א דפים בלתי נסמנים בדמות קווארט גדול כתוב על פני כל העמוד עם ל״ג שורות. דף א׳ נחתך במקצת ודף שע״ד למחצה על מחצה ועל כן נחסרו הערכים מתיבות כדמפרשינן פ׳ אין דורשין של ערך א ו ב א עד תיבות בגמ׳ דכל שעה של ערך א ב ש ו נ א. הכתב יד בסיום כולל רשימת שמות אנשים אשר היה ברשותם הכ״י. ובדף האחרון כתוב: וז״ל מודה אני יצחק בכמוהר״ר גרשון טרייבט זלה״ה איך מכרתי זה הערוך אל כמ״ה יוסף ממונצילצי יזיי״א תושב מודינא היום יום ד׳ ז׳ אפריל רס״ו והמעות קבלתי על יד כמ״ה עמנואל חי בנו יזיי״א ולמען יהיה בידו לעדות לזכות ולראיה כתבתי זה ביום וחודש ושנה הנ״ל לי״א. ואשאל את ידידי כש״ת מהור״ר שזח״ה האם יוכל לפתור את תוכן הכתב הזה והשיב לי בטובו באיגרת מיום ה׳ לסדר לך לך ב׳ר׳כ׳ת׳י׳ו לפ״ק וז״ל: — — והנני להעיר על זה כי טרייבט אולי הוא טראביט Trabotti עיי׳ מה שכתב על משפחה זאת החכם שטיינשניידער בהמזכיר שנה י״ב עמוד 117 ושנה ט״ו עמוד 5. ומה שכתב החכם בערלינער במאגאצין שלו שנה ב׳ עמוד 16 ועמוד 96. מ ו נ צ י ל צ י הוא Monselice גם ר׳ אברהם יגל חתם את עצמו בספרו לקח טוב: אברהם יגל בכמהר״ר חנניה ממונציליצי וס׳ מספרים תהלות ד׳ על פרקי שירה הוא מר׳ חנניה ממונצילצי. מודינה היא עיר Modena, ל״י״א הוא ר״ת לברכה יהי אמן עכ״ל. ומחרתו קבלתי עלה נדף כתוב בו וז״ל על מכתבי מיום אתמול הנני להוסיף כי בספר אלה הדברים ע״ד גט אשר נתן שמואל וינטורוזא לתמר בת הרופא יוסף התמרי (מנטובה שכ״ו) מצאתי הסכמת כמהר״ר יצחק ממונציליצי בעיר בולונייא. גם מצאתי בס׳ הנ״ל חתימת מרדכי בר׳ יצחק טריבוט גם יוסף בר׳ נתנאל טריבוט. אמנם כאשר ראיתי היטב בהכ״י נראה בעיני לקרות טרייבש באות ש׳ בסוף ולא באות ט׳ וגם לא נמצא ו׳ בין שני אותיות האחרונות כאשר נכתב תמיד שם טרבוט. ולכן נ״ל כי הוא באמת טריבש והוא משפחת Treves עיי׳ בתשוב׳ מהר״י קולון סי׳ ס״ג מביא את מוהר״ר יוחנן טרייביש, ובסי׳ ק״ב גרשום טרייביש ועיי״ש סי׳ י״ג, י״ד וצ״ט. גם על שער המכילתא (ויניציאה ש״ה) נמצא מהור״ר יוחנן יצ״ו איש טרייביש וכן בהקדמת ר״ש עתיא לתהלים מביא החכם ר׳ יוחנן טרייבש עיי׳ מ״ש על משפחת Treves הנ״ל החכם ר׳ נחום ברילל רב בפפד״מ בספרו יאהרביכער שנה א׳ צד 87 והלאה. ע״כ לשונו הזהב.

ובסיום הספר כתוב בכ״י ה״ב בזה״ל והושלם מלאכת עבודת הקודש בשלישי בשבת בששה ימים לחודש אדר ראשון שנת חמשת אלפים ומאה וששה ושבעים לבריאת עולם ע״י משה בכ״ר אליהו ז״ל השם שזיכני להשלימו הוא יזכני להגות בו ובשאר ספרי הקודש אני וזרעי וזרע זרעי עד סוף כל הדורות ויקויים עלי קרא דכתיב לא ימוש ספר התורה הזה מפיך והגית בו יומם ולילה למען תשמר לעשות ככל הכתוב בו אז תצליח את דרכיך ואז תשכיל ע״כ. והסופר המעתיק הציב לו יד ג״כ בפנים הספר בנקדו תיבת מ ש ה הנזכרת בערכים זיו, פרקד, קרש א׳, תתיה, וגם נקדו שלש אותיות בע׳ סעד כזה ״מ פ ר נ ס ״ש נ ת נ ה ״ה ת ו ר ה והוא ר״ת משה.

בענין פרקים יש להעיר כי אות ב׳ כולל כ״ב; ח׳—כ״א; ט׳—י״א; י׳—ט׳; ל׳—ט״ז; נ׳—כ״א; ת׳—י״ז פרקים ומספר שאר פרקים הסכים לכ״י ו״ו א׳. חרוזי פרקים נשמטו אבל החרוזים הגדולים ישנם ואביאם אחר כל אות ואות, וגם איזה צורות של כ״י ו״ו א׳ נשמטו. מאמרי של הצינזור נמחקו בעברו קו עב בתוך התיבות אבל ע״י ההשוואתם עם כ״י ו״ו ול״ד וק״ט נוכל לפתרן על נקלה לדוגמא בע׳ א ו ן כצ״ל המחק: פי׳ און נכתב על הגליון שהוא הנייר, בע׳ נ צ ר ב׳ כצ״ל: בראשון אין מתענין מפני הנוצרים מפני שיום טוב שלהם הוא; בע׳ קדח ג׳ כצ״ל שמקדיח תבשילו ברבים כגון ישו הנוצרי, בע׳ ק ר ב ב׳ כצ״ל, בפ׳ נגמר הדין בע׳ הפסח תלאוהו לישו הנוצרי, ושם כצ״ל: ישו הנוצרי קרוב למלכות היה. נוסחאות הכ״י טובות מאד וגם יש שתי הוספות גדולות בע׳ כ מ ה ובע׳ כ ם ושם אביאן אם יהיה חלקי בחיים. אבל לא נכחד כי כמה וכמה פעמים טעיות פלטה קולמסו של הסופר המעתיק.

ו) כתב יד ברעסלוי (כ״י ב״ר).

הכ״י הזה אשר הושאל לי מרו״מ מהרז״ף נ״ע שייך לאוצר הספרים של בית המדרש רבנים בברעסלוי ונכתב באותיות רש״י קטנות על פני רוחב העמוד בלי הפלגה בדמות פֿאָליא גדול קצת על נייר קצת על קלף. הכ״י כולל ר״ט דפים וכל עמוד מחזיק מ״ה — מ״ז שורות, דף פ״ט חסר מתיבות בהמה טמאה ובעל של ערך טען עד ערך טפס וכן חסר דף קי״ג מתיבת ממחה של ערך מח עד תיבת מ י. שני דפין היינו דף ק״ם וקס״א נחתכו מתיבות מ ש ו ם בע׳ פרש עד ע׳ צבת ונייר חלק ממלא החסרון.

הסופר המעתיק אין חלק לו בבינה ובער היה עד כי לא הבין כלל תוכן העתקתו על כן מלא כ״י ב״ר על כל גדותיו מטעיות רבות ושגיאות גדולות מאד. וזאת שנית הסופר מעתיק מכ״י אחר שכתבו איש ששמו היה מבורך. על הסופר מבורך הזה הארכתי בראיות ברורות בע׳ אונום כי מדרכו היה להוסיף בפנים לדברי בעל הערוך מבלי שהפריש והבדיל בין דבריו ובין דברי רבינו נתן והרבה פעמים הסכיל עשו אף כי הוא חשב לתקן ותיקונו זהו קלקולו ועתיד ליתן את הדין כי העמים לפעמים דברים שרחוקים מן האמת לרבינו נתן. בכאן ארשום איזה הוספות גדולות אשר נעדרו בשאר כתבי יד ערוך ואיזורו מוכיח עליו שהן הנה מן הוספות שבדה הסופר מבורך מלבו. ואלה הן: אחר תיבות כפי צורך השעה בע׳ הסת כתוב בכ״י ב״ר וז״ל: אבל שמעינן מחכמי מגנצא ז״ל כי אם תפול שבועת של גוי על תלמיד חכמים [!] פודין אותו ישראל ולא ישבע וגם לעמי הארץ אם תפול להן טענה על תלמיד חכמים [!] כדי להשביע אותו להוריד אותו מגדולתו כי עמי הארץ שונאין לתלמידי חכמים כיותר [צ״ל ביותר] כותב הדיין איגרת אחת מלאה כל עניני קללות שבתורה כולה וגם ברברי (?) [צ״ל בדברי] חכמים ונותן אותה ביד שלוחו ואותו למשביע אותה פלוני בן פלוני אם תעשה זה לפלוני שהוא תלמיד חכם כדי להבזותה בין ישראל בשמתא יהא שמו ויהיו בניו יתומים ואומר לשלוחו קרא האיגרת של קללות כדי שיפחד עם הארץ ולא ישביע אותו תלמיד חכמים כי אנו יודעים כי אין תלמיד חכם בעולם שרוצה לקחת פרוטה אחת משל עם הארץ כי הם אסורין וממונם אסורין והיאך יתנו זה הרשע שהוא ע״ה להוריד זה התלמיד [חכם] מגדולתו. ושמענו כי ישבע תלמיד חכמים לע״ה באונס בית דין מתענין שני וחמישי ושני וחמישי עד שיאבדו משפחת המשביע את ת״ח מתחת השמים כי השפלה גדולה היא שיבא ע״ה רשע טמא נואף בעל מדות רעה [צ״ל רעות] יטעין על תלמיד חכמים שימיו עסוק בתורה וישביעו. ובידינו סברה ממעשה שהיה בימי אבותינו ז״ל כי ת״ח אחד הטעין עליו ע״ה שבועה והיה אותו ת״ח נקיא. בא ע״ה בעזות פנים ואמר כי זה פלוני שהוא חשוב כך וכך עשה לי לקח לי כך וכך נבהל אותו ת״ח ונתחוורו פניו ובכה בכייה גדולה ולא הניח אותו ע״ה עד שהשביעו באותה שעה מתו בניו של ע״ה ולאחר ימים מועטים מת אותו רשע וכשרצו לקברו יצאת בת קול ואמרה אל תקברוהו והיו רואין האש דולק בעצמותיו עד לשמים והוא צווח ואמר אוי לי שהשביע אותו התלמיד הרי אשתו דנת אותי ונוקמת ממני ואמרו חכמים מה היא אשתו זו התורה שנא׳ צוה לנו משה מורשה א״ת מורשה אלא מאורסה כל הרוצה ליארס עם התורה יארס עם החיים חיי העולם הזה. עכ״ל. וכן מן הוספותיו של מבורך הסופר היא מה שכתוב בסיום גר א׳ וז״ל: מצאתי כתוב בערוך שהייתי מעתיק ממנו שאמר כך הספר: ואני מבורך הסופר יש בידי סברה ששמעתי מאיש ישמעאלי אמר כי סביבותינו אומה אחת שרוייה במדינה אחת והם הולכין ערומים זולתי הערוה מכסין ואין במדינה מות אמרתי לו ויהיה העולם כולו הולכין ודרין לשם אמר לי אני אומר לך כשיגיע אדם מהן לששים שנה או לשבעים יש להן קנה ארוכה ביותר שאורכה יותר ממאה אמה והיא נעוצה חוץ המדינה בארץ ותחתיה גומא אחת עמוקה ביותר ובה האש דולק יומם ולילה וכשרוצין לקרב לשכינתם אומרין מ׳ (?) בארצינו צדיק זה אומר פלוני ופלוני הולכין אחריהן והן שמחין ומרחיצין עצמן ועושה מיני בשמים בראשיהם והולכין ויש מהן שוטין הרבה באין עמהן ומתחננין להם ויאמרים להם אתם קטנים לא עשיתם עדיין זכות עמהן וכשמגיעין אצל הקנה יש להם שומרים והם הכומרים שמשרתין לאש ישקו אותם ויפשיטו העורות שעל אותו המקום ונהנין מאותן העורות ויש להם חבל גדול שהוא בראש הקנה שהוא באופן אחד קושרין אותן שלשה ארבעה חמשה ביחד ומדליק [וגי׳ אחרת מאיזה בעל מגיהה כתב שם ומדלין נראה לי] אותן למעלה בחבלים וכשיגיעו לראש הקנה מתירין החבלים מידיהן והן מיד נופלים לתוך הגומא של אש ומיד נשרפין וקרובי אותן הנשרפין בשמחה ובמשתה כי זכו לתת מתנה לאלוה שלהן. לאחר שלשה ימים יבואו כולן לקרוביהם וינשקו אותן אומרין להם אנה הייתם עונין ואומרים להם כמה שמחות יש בגן עדן ושמה פלוני ופלוני יושבין ואוכלין ושותין לא אתם בכאן אלא בחושך אשרי מי שעושה כמותו ומיד הולכין ולא נראין לעולם ומסתבר כי השדים נדמין להם כדי להתל בהם עד שישרפו עצמן בכל יום. וברוך המקום שבחר בישראל מכל האומות ונתן להם לב לדעת כי ד׳ הוא האלהים בשמים ממעל ועל הארץ מתחת אין עוד עכ״ל. ואיזה בעל מגיה כתב על זה וכמעט מעשה כזה במסעות של ר׳ בנימין הנדפס בבאסיליאה דף כ״ה כ״ו. עכ״ל ובאמת קרוב לזה ספר שם רב בנימין מעובדי האש הנקראין דוגביין. ע״ש.

הסופר המעתיק כ״י ב״ר לא היה בר אורין ויען שלא הבין מה שכתב בעבור זה לא הפליג פעמים רבות באותיות מצוינות את ערך ד״ה רק כתבו בצירוף הערך ועי״ז נכללו כמה ערכים תחת

סוג ערך אחד וכן לא יעשה. וזאת שנית: מחסרון ידיעה פשט הסופר הראשי תיבות המורגלות ביותר— בטעות. ד"מ ת"ר שהוא קיצור מתיבות תנו רבנן כידוע אפי' לתינוקות של בית רבן סופר של כ"י ב"ר פשטו כזה: תשובות רבותינו עיי"ע אותיא, אח, אחאב, אחמריה, את ה', בול א', בזר ב', בן הנפל, בעץ, בקר. ובע' בזבז פשט הקיצור ת"י (תרגום ירושלמי) לתיבות תשובות רבותינו אבל גם בפירוש כתב בכתיבה שלמה ת נ ו ר ב נ ן תחת ר"ת המורגל ת"ר עיי"ע בר ב', גלגל וכדומה. ודע כי גם בדפוס ראשון (עיי' למטה) נמצאו הזרות האלה כי גם שם נכללו כמה פעמים ערכים שונים תחת ערך ד"ה אחד וגם שם ראינו הפשט הזר ת"ר בתיבות תשובת רבותינו! ד"מ בע' אות ועוד זולתו—. בכל זאת נמצאו גם בכ"י זה גירסאות נכונות אם נזקקן שבעתים מטעיות הסופר. המקומות הנופלים לפני הצינזור כבר נמחקו בקו עב. הפרקים מובדלים במספר מאותן של כ"י ו"ו א' כי לאות ג' יש י"ז, לד' ט"ז; לז' י"ג; לכ' י"ט; למ"ם כ"ב; לנ' כ"ב פרקים, ומאות קוף הפרקים בלתי מצויינים הם רק כתוב בזה"ל סליק פרק צ ר, סליק פ' צ ק. וכדומה. חרוזי הפרקים וגם של ערכים נחסרו. בדף האחרון כתוב בזה"ל: השלמתי אני ישועה כהן בר דוד נ"ע זה הערוך להחכם הרופא התוכן התלמודי משטרו אברהם דבלמש ב ע ש ר י ם ו ת ש ע לירח תמוז ש נ ת ח מ ש ת א ל פ י ם ו מ א ת י ם ו ח מ ש ה ע ש ר י ם לב"ע במדינת ליצי. הרחמן יזכהו שיהא בו (!) זרע הגון וקדוש ויזכהו השם להגות בו הוא וזרעו וזרע זרעו עד מאה דורות ויקיים ביה מקרא דכתוב ביה והגית בו יומם ולילה וגו' לא ימוש ספר התורה הזאת? (וצ"ל ה ז ה עיי' יהושע א', ח') מפיך. עכ"ל המגומגם. ודע כי המדקדק ופילוסוף אברהם ד ב ל מ ס בעל מחבר מקנה אברהם מעיר ליצי והוא Lecce מת בפאדוא בשנת רפ"ב (עיי' קורות היהודים לחכם גרעטץ ח"ט, מ"ט ורכ"ה והלאה) וא"כ הכ"י אשר נכתב בעבורו ולצורכו בשנת רכ"ה נעשה נ"ז שנים קודם מיתתו ואז היה ר' אברהם די בלמס בימי חרפו ולכן בקש הכותב ישועה כהן שיזכהו האל שיהא ב ו זרע הגון וכ' ר"ל שיעמוד בן הגון מחלציו של ר' אברהם די בלמס.

ז') כתב יד גייגער (כ"י ג"ג).

הכ"י הזה, הושאל לי מהרב המנוח מוהר"ר אברהם גייגער (בר"ת רא"ג), כבר נודע ונידן ע"י רא"ג במ"ע שלו ח"ה, תי"ט. הכ"י הזה כולל צ"ע דפים קטנים בדמות אקטאו גדול וכל עבר של דף נחלק לג' עמודים. הכ"י נקצר עד מאוד ולא הביא רק דוגמא אחד בכל ערך, וגם נשמטו כמה ערכים וגם חרוזים נעדרו ובכ"ז נוסחאות טובות יש בו ומסכימות עם גירסאות של כ"י ו"ו ול"ד ולא נכביר מילין להביא ראיות על זה באשר העירותי לזה במקומו המיוחד בפנים בהוספותי. בדף האחרון מצאתי כתוב בזה"ל: וצורי וגואלי פעמי יאשר להחיות לפניו בכבוד ועושר והגיון לבבי יקובל כתשר ושלום לעמו מהרה יבשר, חזק ח י י ם ברוך צורי שהגיעני הלום א"א א"ס.

בטרם כלותי לדבר מכ"י לא אמנע טוב מבעליו להודות מקירות לבבי להרב החכם והחוקר דוב בער גאלדבערג המכונה ב"ג בפאריז ששלח לי ערוך דפוס באסיליא וכמה הגהות מועילות כתובות בגליונו ובתוכם גם שינוי נוסחאות מכ"י פאריז ומכ"י ע' סאביאנעטטא וגם הגהות מחכם הקדמון אלטרא ומהגאון ר' צבי הירש אב"ד דק"ק בערלין וחתום בהגהות אלה כזה צב"א והוא ר"ת צבי בן אריה. ואחרון אחרון חביב והוא שני כתבי יד לספר הערוך עם כמה וכמה הגהות מועילות וציונים ולוחות ובעל מחברו היה איש מהיר במלאכת השמים ובקי בכל חדרי הש"ס ה"ה הרב החכם המנוח מוהר"ר אברהם מונלעס זצ"ל. ולקחתי שני כ"י הנ"ל במיטב כספי מחתנו של הרב הנ"ל ה"ה כהר"ר יצחק משה סענדערס בפראג. וה' יברך את אברהם בכל ה"ה ידידי מוה' אברהם בערלינער נ"י כי הוא העירני על מציאת הכ"י היקר הנ"ל. והגהות ותיקונים שנמצאו בכ"י הנ"ל מזוקקים שבעתים באשר מצאתי אותן ג"כ בשאר כ"י אשר ת"י הנ"ל וחכם עדיף מנביא. ושפתי הרב המנוח ידובבו בקבר כי הערותיו כמה פעמים היו לי לעינים בפרט במפתח אשר אני נותן בעזרת האל לפני המחקרים בחתימת חיבורי זה.

ועתה אניף ידי על דפוסי ה ע ר ו ך. ודע שבספר שפתי ישנים אות עין נומ' 87 כתב וז"ל: ערוך הג"מ נתן ר"י ברומה בן מהו"ר יחיאל תלמיד ר"מ הדרשן קבץ ואסף כל המלות חמורות מכל התלמוד ופי' אותם עפ"י ערכי א"ב ור' שמואל ארקואלטי הוסיף בו מראה מקום מדפי התלמוד ד"ו (ר"ל דפוס ויניציא) הרצ"א 4: ד"ב (ר"ל דפוס באסיל) שנ"ט; ד"ו (ר"ל דפוס ויניציאה) תי"ג 2. ובנומ' 88 ערוך הנ"ל עם מוסף הערוך חכם מהור' בנימין מוספיא ספרדי כמה הגהות ותוספות הרבות שרשים הנמצאים בלשונות אחרים וציין בגליון בצורת יד דפ' אמשטרדאם ושק"ט. וכמו כן כתב בעל סדר הדורות בשמות כל הספרים באות עין דף רע"ה רע"ד דפ' קארלסרוה. שניהם שכחו לרשום דפוס ראשון ודפ' פיזרו

משנת זר"ע וגם טעו בזה שיש משמעות לשונם שר"ש ארקואלטי הוסיף מ"מ לד"ו בשנת הרצ"א וכן טעה הרא"ג במ"ע דייטש מ"ג חי"ב צד שס"ט והוא לא כן כי אם לד"ו שנייה שי"ג כצ"ל ולא כמו שנדפס על השער תי"ג וכן טעה במח"כ בעל הפלאה שבערכין שכתב בהקדמה שם 2 עוד שנ"ט לפ"ק בלתי מוסף עם הגהות הבחור ר"ש הארקוולתי בבאסיליאה. 3 עוד תי"ג לפ"ק בלתי מוסף בוויניציאה. והוא לא כן בשתי הפעמים, וכן בעל שריד בערכין צד 6 בהערה הפליא לקשות על מהר"ם שטיינשניידער שרוצה להוכיח שעשה ר"ש ארקוואלטי ציונים להוצאה שי"ג דפוס וויניציאה והקשה מדוע הוצאה תי"ג לא הוזכרה בין המנויים! ויותר מזה יש לתמוה כי גם הג' שי"ר בתר"ן צד י"ג נפל בטעות לומר שר"ש ארק' עשה רשימת מ"מ להוצאה הרצ"א. ושבשתא כיון דעל על. וכדי להאיר חשכת המבוכה ארשום ההוצאות ושבשתא ממילא נפקא.

ואלו הן ההוצאות:

א) ראשונה בלי רשימת עיר ושנה וקדמה אולי ארבעים שנה לדפוס פיזרו שנת זר"ע. והיה דפוס ראשון זה כבר ביד הרב החוקר המהולל מהור' ש' דוד לוצאטו עיי' סח"ב להפשב"ע. ודפוס ראשון זה אשר ממיעוט המציאות הוא ואולי רק ד' וה' באייראפא בעקדי הספרים ואחד בבית מדרש של רבנים בברעסלוי ושם ג"כ שני שירי החתימה בסוף הערוך אשר קצת משיר האחד הבאתי בפ"א במבוא ושני אביא אי"ה בסוף החיבור הזה בצירוף נוסחאות משאר כ"י ערוך אשר ת"י. ועוד עקס' מדפוס ראשון בעקד ספרים של החכם שזח"ה בביעליטץ וידידי לכבוד התורה ולתועלת מלאכתי השאיל אותו לי למשך ד' שנים ואני רשמתי לי כל שינויי נוסחאות ממנו. ודעתי נאמנה כי נעשה הדפוס ביסוד של כ"י ברעסלוי הנ"ל ויש לי לזה הוץ מה שכתבתי למעלה בענין ההערה של ת"ר וקיבוץ ערכים הרבה תחת סוג ערך אחד עוד ראיה אשר אין עליה תשובה והיא כי גם בדפ"ר אי' בע' אונוס: כן שמעתי אני מבורך מפי ר' משה הנפוסי ז"ל וכ' הרי שנדפס מכ"י ברעסלוי אשר נעשה ע"י סופר שהעתיק הערוך מכ"י של מבורך הסופר כאמרנו ובאמת בשאר כ"י ערוך חסרה הך הוספה בע' אונוס ע"ש ומ"ש. וגם הזמן אשר בו חי מבורך הסופר (אולי אחד הוא עם ברוך הסופר שהעתיק המרדכי עיי' מ"ש חברי ר"ש קאהן דורש בבודאפעסט במ"ע של מהרז"ף־גרעטץ חכ"ו צד ע"ד) ועת שיצא הערוך ראשונה ממכבש הדפוס מסכימים עד מאוד, כי דפ"ר בלי מקום הדפוס יצא כערך רל"ז והוא מ' שנה קודם דפוס פיזרו כאמרנו וכ"י ברעסלוי נכתב בשנת רכ"ה; ואם נחשוב כי הכ"י אשר ממנו העתיק הסופר ואשר כתבו מבורך הסופר לכל הפחות י' או י"ב שנה מקודם נעשה אז דעת למבין נקל כי יתכן שעל פי כ"י של מבורך נדפס הערוך בראשונה. והדפ"ר נדפס בנייר חזק ועב מאוד בדמות פאליא קטן באותיות גדולות מרובעות. ועוד קשה להבדיל הכ"ף מבי"ת ורי"ש מדל"ת וכדומה. והרבה הוספות יש בו ממה שלא נמצאו בשארי דפוסים ונוסחאותיו טובות מאוד כמו שאראך בפנים הספר בהוספותי.

ב) נדפס שנית בעיר פיזרו (שאול הוא בידי מהרב מהור"ר יעללינעק ני') וזה מה שכתוב בשער (חוץ מפסוקי של תמניא אפי בר"ת על שם ברוך) ספר הערוך חברו הרב ר' נתן בר ר' יחיאל מרומי באר כל מלה חמורה בתלמוד נדפס ע"י צעיר המחוקקים קטון התלמידים מבני שונצינו שנת חמשת אלפים ומאתים ושבעים ושבעה לב"ע במדינת איטליאה תהלה לאל יתעלה עכ"ל. ויש בו קע"ח דפים בדמות פאליא קטן בנייר חזק ועב וגם בו האותיות הדומות קשה להכירן. ובסוף הספר כתוב: ביום י"ג לחדש אדר למנין זרע ישראל ע"י צעיר המחוקקים קטון התלמידים מבני שונצינו והוא גרשום, פיזרו הקריה. ברוך השם לעולם אמן ואמן. עכ"ל.

ג) שלישית בויניציאה בשנת הרצ"א בדמות קווארט גדול ודפיו רמ"ה ובשער הספר כתוב וז"ל ספר הערוך נדפס ע"י דניאל בומבירגי יצ"ו בשנת הרצ"א לב"ע פה ויניציאה. ובסוף הספר כתב ישעיה בן לאדוני כמה"ר אלעזר פרנס זלה"ה מבני הגרשוני לעבוד ולמשא וז"ל בסוף הדבר . . ויען כי בהעתיק אשר היה לפני מצאתי בו כמה שבושים טרחנא ולאינא טובא ולא עצרתי כח מלתור ולחתור בכל התלמוד כפי יכולתי לברר וללבן כתם הטעיות כי ערו"ך מאתמול תפתה וכפליים לתושי"ה כי מה שהרב בעל הערוך ז"ל חשב להקל טורח המעיין למצוא מבוקשו וכתב בכל ערך וערך שם הפרק ושם ההלכה בהעתק הנדפס אשר קדמני המדפיס אותו חיסר ממנו רוב המורה מקום של ההלכות לקצר הספר כדי להקל מעליו הוצאת הדפיסה ולא הקפיד מלעשות מלאכת השם רמיה. ואני ביד ד' הטובה עלי כאשר השיגה ידי בקשתי וציינתי בכל ערך וערך ההלכה שלו לבד מעטים אשר לנחיצת הדפיסה נדחק לי הזמן ולא ציינתי אותם והיודע בטיב הדפוס לא יתמה על זה וכ' עכ"ל. ובסופו מאמר מבעל המגיה. ושם נותן מגרעת לבעל המעתיק בדפ' פיזרו בשיבושים וקלקולים ועשה לוח הטעיות אשר מצא אחריו

והמה יעלו במספר פ"ח ולבסוף כתב וז"ל: והרבה טעיות כאלה מצאתי בו והרבה דילוגים משורה אחת ומשתי שורות ולפעמים חסר כל הערך כולו ולפע"ד יגעתי ומצאתי והכל מתוקן לסעודה וכ' עכ"ל.

ד) רביעית בויניציאה ג"כ. בשנת שי"ג וכבר העיר שי"ר בתר"ן הערה ס"ו כי בדפ"ו זה אשר במצות השר מיסור אלויסי נרשם בשער שנת ה"א וארבע מאות וי"ג לב"ע ובעבור שנמצא בספרים שהערוך נדפס בויניציאה שנת ה"א שי"ג חשבו ששני דפוסים היו בשנת שי"ג ותי"ג אבל בשער הספר יש להגיה במקום וארבע מאות שצ"ל ושלש מאות. אולם בעל המדפים הלז לא הלך אחר דפוס המעולה והמשובח ויניציאה אשר לפניו משנת הרצ"א כי אם אחר דפוס פיזרו המשובש וכן עשו כל בעלי המדפיסים אחריו ועל כל זאת בא הבחור ר' שמואל ארקוואלטי אשר משפטו הנאות לו כבר חרוץ מבעל המחבר תולדות ר"ג וכתב עליו כי מדקדק היה ולא רבני גם ילדות היתה בו אז ולא חפש היטב כראוי למורה מקום רק סמך על רשימת רבינו בכל מקום את הפרק והתחלת הגמרא ומשם רשם את הדף מבלי מצוא גם המלה הנרשמה ובמקום שרבינו לא רשם הפרק עשה גם הוא כמתעלם. ועיי' עוד הערה ס"ה ומ"ש הג' שי"ר. ונלאתי לכתוב המקומות אשר בהם יש לתפוס לר"ש ארקוואלטי רק דוגמאות אחדות ארשם בכאן ד"מ בע' גשר. דר פעמים, והבהב, ותר, זג ט', זווג, חבט א', חבץ ב', חמר ט', חסם, טנדו, טרש ב', כרכש א', כתח, מפוחא, מצוה, ענמלך, עמץ, צל ה', קפל ו' שף ט"ז, תסס ועיין עוד בספר לימוד ערוך הקדמה לברכות צד ז'.

ה) חמישית בעיר בסיליאה שנת שנ"ט ובו רבו השבושים והשמטות. בשער כתוב ונוסף בזה על הנדפסים מאז המורה מקום על פיו יצאו ועל פיו יבואו דפי התלמוד ובאיזו מסכתא תחנותם וכל זה מסודר ע"י בחור הנחמד והמשכיל ר"ש ארקוואלטי וכ' וכ' ועתה נדפס שנית ביתר שאת ועוז מהראשונים שכבר היו לעולמים והוגה בעיון נמרץ מזוקק שבעתים כיד ד' הטובה ע"י האלוף הנבון הר"ר יצחק בן הזקן והנכבד כמר משה עקנדרף יצ"ו מתושבי אישטרייך ע"כ. אולם ר"י עקענדארף המגיה קלקל יותר מאשר תיקן כי נתחדשו בדפוסו שיבושים רבים מאוד ואם על הראשונים אנו מצטערים על האחרונים על אכו"כ ומה הועיל לנו אם הקדים התנצלות ופגיעה למגיה על השגיאה וכתב ואומר בזה"ל: אפס כי עז העם הזה לבלתי ישביתו ממלאכת' שבת ומועד עת קריאתינו דרור לשבת נפל בשבת קודש הייתי מוכרח לתת להגיה על יד יודעי לשונינו מחכמיהם! וכ' ע"ש.

ו) ששית באמשטרדם נדפס בבית עמנואל בנבנשתי שנת ושקט עם מוסף הערוך בתוספות והגהות והשגות של החכם הפילוסוף והרופא כמ"ר בנימין מוספיא. בהקדמה כתב וז"ל: דברי פי יון ורומה חדלו להשכיל הדלו פירושם בישראל חדלו עד שקמתי בינותי בספרים חיצונים משום עת לעשות לה' לא שקטתי ולא נחתי ותידד שנתי מעיני כאשר הייתי בימי חרפי מנעורי ועד הנה וגם עד זקנה על מצפה רעיוני אנכי עומד תמיד יומם ועל משמרתי אנכי נצב כל הלילות למצוא דברי חפץ וכתוב יושר דברי אמת אך עשרתי מצאתי און לי הון יקר ונעים הון יוסיף חכמה וטוב אל השמועה הלכה והגדה וכ' עכ"ל. אמת הרבה להוסיף ר"ב מוספיא בפרט ידיו רב לו בטבעי היצורים וברפואות עיי' ד"מ ע' אפיון, וסת וע' סרני ועוד הרבה. וכן ידע היטב לשון ערבי עיי' ע' אכרוע, גרגרת, זרניך, חשאי, טרגא, טח ב', מרתכא, פריש, שזף ועוד הרבה אבל בכ"ז לקח ר"ב את רוב דבריו מבוקסטארף וה' שי"ר בהערה ע"ג בתר"ן נתן לנו כלל גדול ומועיל הוא לקורא אם ירצה לדעת איזה פירוש בין פירושי בעל המוסיף הוא מר"ב בעצמו ולא מבוקסט. יראה בספר מערכי לשון של רמ"ל בכל אותם הערכים אשר כפי המוסף הם מלש' רומי או יוני ובכ"ז לא רשמם רמ"ל באותיות רומיות או יוניות כמנהגו אז ידע בלי ספק שהמה נתחדשו מר"ב בעצמו וזה בעבור שהחכם רמ"ל לקח כל רשימות כתב יונית ורומית רק מבוקסט. ובמקום שלא נמצא שם הפירוש רק במוסף שחדשם מעצמו לא יגע עוד רמ"ל לחפש בלשונות ההן ולציינן בכתבן והשאירן כאשר הן. ובהיות כי הלך ר"ב בעקבות של בוקסט. כמה וכמה שגיאות עלו השתרגו בפירושיו וגם לא עיין היטב ר"ב בדפוס המעולה של דפוס ראשון ודפ' ויניציאה ראשון וגם לא היה נגד עיניו שום כ"י מספר הערוך ועל כן כמה מהערותיו ללא הועיל וללא צורך הן. ובכלל אני אומר שיש לתפוס לר"ב מוספיא בע' דתאה, דקר בתרא, טפף, מח א', עמד א', פקתא, עלס, צב ו' שרייק, תמד. — ובדפוס אמשט. עם מוסף ערוך שם גם עין עיונו הגרי"ב בספרו הפלאה שבערכין ושמא גרים כי הפליא לעשות הן בדמיון ההגהות והן בכמה תקונים בעניינים שונים והרבה חידושי דינים אבל בכל נפלאותיו אשר עשה שגיאות מי יבין, ויש לתפסו בע' און, אגרדמים, אבטלאות, אבולאי, איצטגנין, בעיא, בר כ', גמד ב', דבק, הרזק ועוד אחרים.

ז) ושביעית בעיר פראג בחמשה חלקים בשנות תקע"ט עד תקפ"ד עם העתקת כל ערך בלשון ואותיות אשכנז ועם הערות הרבה בלשון ההיא ובלש' עבר גם ציון כל תיבה יונית או רומית באותיות יון או רומי מאת החכם המפורסם מוהר"ר משה לאנדוי אשר קרא שם הספר בכלל מערכי לשון. והנה אם גם הרבה פעמים הטיב לדבר בהערות כל מבין דבר לאשורו יודה כי רוח עועים אחזו במלאכת של רמ"ל זו. שלא לבד שמכניס דבריו בין דברי רבינו נתן בלי היכר וסימן מובהק ולא לבד שהעתיק מדפוס אמשטרדם עם כל טעיות של דפוס ולהקל ולמהר עבודתו הלך ברובא ככולא בעקבות של בוקסטארף ואחריו היה כרוך כצייד יהרוך (עיי' עירובין נ"ד:) אבל גם זאת עשה כי קצר דברי רבינו בעל הערוך והפך הערכים ולא השגיח למלאות כל חסרון ברשימת המקור אשר השאיר ר"ש ארקוואלטי והוסיף להגדיל השבוש והערבוב. ועוד רבים הם חטאיו ופשעיו ונלאיתי לספרם יען שהג' שי"ר חבר בזה הענין קונטרס בפני עצמו בסוף תולדת ר"נ ע"ש היטב ובשתי רשימות הטעיות של רמ"ל שם. ושם כתוכחות על עון יסר הגאון את מערכי לשון ותמס כעש חמודו. ועוד יש לאל ידי ללקט אחר לקט קצירו של הגאון ולוא אספר כל שגגות וזדונות של בעל מערכי לשון אז נחוץ לבוא במגילת ספר גדולה כתוב עליה וגם לא רציתי לספר אחר מטתו של ת"ח.

ובכלל אני אומר שיש לתפוס את בעל מערכי לשון בערכין אלו: גסטרא, דקר, דף, דרס, הדריינא, הרזפא, זמר בתרא, חיל, חכם, חלק, חלתית, חמרתא א', חמרתא ב', חצצתא, חרס א', טב ב', טגן, טל ד', טצהר, טרכסמון, כוורת, כרו, לוליינית, מגניה, מכל ב', מצביתא, משך, נאמן, נגהקיהו, נחש ב', נפש ב', נקלווס. אבל בזה הודה חטאתו בע' קלוון, סרה, סתר, עקר, פארי, פסט, קיש, תבו, תמא, תר א', תר ג', תר ד', תרי.

ודע כי בכונה לא נדבר מהוצאה השמינית בעיר לבוב 1857 ועוד שם 1865 (בשער כתוב ארבעה ספרים נפתחים הערוך מהרב רבינו נתן זצ"ל . . ומוסף הערוך . . וספר המעריך . . וספר הפלאה שבערכין) כי המוציא לאור שפערלינג לא עשה מאומה לתפארת הערוך ואדרבא הוסיף שגיונות בלי ספורות עיי' בקרת על ההוצאה זו מרא"ג במ"ע דייטש מארגענלאֶנדישע געזעללשאפט ח"ב צד שס"ט והלאה. אבל זאת מחוייבים אנו להודיע כי מלבד ההוצאות הנ"ל עוד יצא לאור עולם חמש פעמים ספר ערוך הקצור אשר חברו אחד מהקדמונים ולרוב ענותנותו לא הזכיר שמו עליו. יצא פעם ראשונה בקושטנטין תחת ממשלת המלך שולט"ן ביזי"ט בירח תמוז שנת אשובה ארע"ה צאנך. שנית בעיר קראקא שנת שנ"ב ע"י יצחק בן הח"ר אהרן איש פרושטיץ. שלישית ג"כ בעיר קראקא שנת שע"ו. רביעית בפראג שנת תס"ז ע"י הרב מהור"ר צבי ליברלש. וחמישית ג"כ בעיר פראג ע"י מאיר כהן ביסטריטץ בשנת 1863. בא וראה כמה גדול ערכו של ערוך הקצר שהרי בעל היוחסין כבר הביאו ד"מ ביוחסין השלם צד קי"ד ע"ב בע' אמי וז"ל אמר רבה אמר לי אמי פי' הערוך הקצר חכם שלא נסמך כמו רב נתן בר אמי עכ"ל. ועוד שם צד קי"ז ע"א בע' אריוך וז"ל: ובערוך הקצר אריוך נקרא כן לפי שהיה רופא מן אעלה ארוכה לך ויש אומרים על שם שהאריה מלך החיות. וי"א ארוך היה ע"כ ואני אברהם אמר שאינו כן וכו' עכ"ל. נשמע מזה ג"כ שערוך הקצר יותר שלם היה מונח לפני בעל היוחסין כי שני הציונים ופירושים הנ"ל בערוך הקצר שלפנינו אינם נמצאים. ואלה הם דברי בעל הקדמה בערוך הקצר דפ' קראקא שנ"ב והיה הקיצור ההוא מספיק לבני דורו אשר היה לבם ברי כאולם ולא העלה בספרו רק דברים החמורים בערכו. גם לא הביא זכרון המסכתא או הפרק על הרוב כי סמך על המעיין כערכו. ועתה מחדש נתוסף עליו מאיש אחד שהתאבק בעפר רגלי העדה הקדושה ק"ק פרנקבורט עיר שכולה ספרים וסופרים ומצא בה ערוך קצר שקצרו אחד מגדולי אשכנז והיה כתוב בכתב יד ישן ומיושן והקיצור ההוא לא יחסר כל בו מקלות וחמורות לא הניח אחריו מאומה להתגדר בו כי אף כמה תיבות חמורות שהביא הגאון רבי נתן בספרו בעל הערוך ולא פירשם הוא נתן לב לדעת ולהודיע פי' התיבה ההוא וכתב כנ"ל וכן עשה ג"כ בכמה תיבות חמורות שלא הוזכרו בספרו הרחב עלה זכרונם לפניו גם בכ"מ או ברוב מקומות שפי' הוא בלע"ז או בלשון ישמעאל או בלשון ערבי או לא פי' בלשון ההוא כלום: לגודל חכמת החכם ההוא ולחסידותו עשה חסד לבני דורו להפיק רצון המעיין לפרשם בלשון אשכנז. גם כמה תיבות אשר יגע המעיין למצא דברי חפץ וילאה למצא פתח מוצאו כי גרס' הערוך בכמה מקומות אינו כמו בספרים שלנו כמו אבורנקי של מלכים תמצא בערך אכורנקי וכן דוו וקנקנתום תמצא בע' קלקנתום. וכן עור האסלא בע' אסלא וכהנה רבים והושם ציון וסימן בערך האות ההוא לידע מבוקשו. ופעמים לא הביא כל המסכתות רק מסכתא אחת או ב' תדע כי כלם יש להם פי' א'. כללא דמילתא הספר הזה לא יפסל בשום שמץ ודופי ובקצור מופלג ומספיק

לכל מעיין עכ"ל ואם גם הפליגו המחוקקים בשבח יתרונות האלה בכ"ז לא מעטה היא התועלת הצומחת מהשואת והיקש של ערוך הגדול עם ערוך הקצר להסיר כל סיג ומכשול ולהעמיד את הקריאה על מכונה. ומן היותר המדוייקים מן דפוסי ערוך הקצר הוא דפ' קראקא שנ"ב ואליו תסוב אמרתי הרבה פעמים בפנים הספר בהוספותי.

ודע כי הוצאה היותר מעולה ומשובחת מכל הוצאות הערוך לר"נ היא הוצאת דפוס וויניציאה הרצ"א וגם ישנן בהוצאה זו תוספות על הוצאות אחרות ויען ששמתי הוצאה זו לפנת יקרת מוסד מוסד להוצאה החדשה שנעשתה על ידי אמרתי לצדקה תחשב לי בתתי — כדי להקל על הקורא — כאן קבוצת מקומות מן תוספות שישנן בהוצאה דפוס וויניציאה הראשון משנת הרצ"א על הוצאות דפוס אחרות וגם רשימה מגמגומי דפוס שישנן שם זולת הוצאה דפוס הנ"ל.

אבא — באלו מגלחין אבא ממשפחת בריאין הוה. בגמ' דכיסוי הדם בשחיטת חולין, ובראשית הגז מאן ריש סידרא בבבל כו' ארדיא לי וגוזליא וכו'.

אביי — יוסי בן [יועזר יוסי בן] יוחנן.

און — און גליון [פי' נכתב עון על הגליון שהוא הנייר] ובעקס' אחר באותה הוצאה נדפס און בחולין פרק ג' לא יאונה לצדיק כל און וכו'.

אכפא — פי' ר"ח ז"ל. [ורבינו נסים ז"ל] פי' כו'.

אמר 4 — פי' אימירון בייתי בלע"ז דומישטיק"ו ובהוצאה דפ' א"ד איתא ביתיי בל"י בלע"ז דומישטיק"ו.

בזבנא — ספר אחר בזבנא פירוש בהוצאה דפ' א"ד בובנא.

דנטיב — בשר ודם נותן דונטיבו [והקב"ה נותן דונטיבו] הה"ד כו'.

זת — בזבחים [כזית כזית תנן או] כזית כו'.

חוטף — אפרתי שם [אדם] בערוגה כו'.

חל 2 — מן הדרך [זכינך] זבון.

חמס 2 — כתב גאון [דבר] שהוא כו'.

חסם — דגרסינן [בברכות] בפרק וכו'.

טש 1 — המניח נכרי [ההוא אריא דנהי' בי מאצרתא שמע] גוי טשא [בי דני. אמר רבא חמרא שרי מימר אמר] כי היכי כו' במגן. [ומצותי תצפון אתך וצפונך תמלא בטנם].

טשטוש — דתניא התם נטשטשו [ואין עושין פירות מי חיישינן שמא יהא כסותר או כטוחן וא"ל אם היה רישומן של אבנים ניכר מותר לו ליטלן ולקנח בהן]. פ"א נטשטשו כו' על כל צרה [שכל זמן שאין שאין הגשמים מרובין] מטשטשין את הארץ ואינה מוציאה פירות. [ובס"ג דפ' השותפין שאלמלא ב' טיפין יוצאין מדפוס אחד מטשטשות את הארץ ואינה מוציאה פירות] מטיט כו'.

יד 2 — ויסמוך את ידיו עליו [לקיים מה שנא' טוב עין הוא יבורך למה כי נתן מלחמו לדל] ובריי' והיה עקב כו' באברהם אבינו [דכתיב ביה הרימותי ידי].

יציע — בפ' המוציא כו' לא יחזיר [ובפ"ק דפסחי' בגמ' ובכל מקום שאין מכניסין חורי הבית העליונים והתחתונים והיציע] המוכר כו' התחתונה [ה' באמה רחבה וגומר] אלו לשכות כו'.

יקב — בפ' המוכר כו' בית הבד [ת"ר המוכר את בית הבד].

יקטן — בב"ר כו' ומה אם הקטן [על שהקטין עסקיו כך גדול המקטין עסקיו עאכ"ו].

יקר — בפ' שני שעירי כו' היו מתנדבות [ומביאות הלבונה שמשקין ליוצא ליהרג כדי שתטרף דעתו].

ירדן — בפ' ח' בפרה כו' שהן מי תערובות [ובר"ג דפ' המוכר את הספינה אלו ד' נהרות ירדן, וירמוך, קרמיון ופיגה].

ירק — בפ"ה בעדיות כו' בפ"א דבכורות [בגמ' שהיוצא מן הטמא כי קמיבעיא להו מי רגלים של חמור].

ישב — ברי גמר' כו' רבי יהודה אומר [אם יש שם תפוסת יד ור' עקיבא מכבד את העשירים].

יתום — בפ' האיש מקדש כו' בחיי האב [ובס"ג דנדרים אבל חכמים אומרים ג' נערות נדריהן קיימין ואלו הן בוגרת ויתומה ויתומה בחיי האב בכתובות בפ' המדיר בגמ' המקדש את האשה מודים חכמים לר' אליעזר בקטנה שהשיאה אותה אביה ונתגרשה] היא יתומה בחיי האב והיא אינה

בוגרת שתקבל קדושים גמורים [וכיבמות בפ' ב"ש מפורש קטנה שהשיאה אביה ונתגרשה כיתומה בחיי האב].

יתר בפ"ק דקדושין [בגמ' וחכמים אומרים בכסף, ובפ' מומין אלו].

כב 1 בר"ג כו' בסוף גמ' [גוי אדנא וישראל] אכובא וכו'.

כב 2 בריש ב"ר [עד דהיא פגה] אפיקת כו' קוצי המדבר [קוצים כסוחים, הנני סך את דרכך בסירים].

כב 3 בס"ג דפ' במה אשה כו' בגמ' מתרפאין [חושש הוא] דלא הא כו' נמי חושש [קרי ליה] פי' [לישנא מעליא נקט והוא] ענין מכאוב.

כבד 3 בס"ג דפ' הקורא כו' [ובס"פ ד' מיתות בגמ' הנודר].

כבד 5 אין עומדין כו' האי גזירה [שוה] משום כו'.

כבר בר"ג כו' כבריתא גפרית [אש וגפרית תרג' אשתא וכבריתא].

כבש 2 בהפיגם כו' ולא שלוקין [ובפ' ב' דע"ז וכבשי' שדרכן לתת לתוכן יין וחומץ. ובפ"א דמשקין וכל כבשים שיכול לאכול מהן במועד כובשין].

כבש 4 בפ' בכל כו' אבל לא כובשין [בפ' ר"א אומר תולין פי' שני לוחות הם ומשימין ביניהן בגדים וקושרין בחבל אבל לא כובשין] ולא יכבשם כו' לפי שהוא מקנתרין [בראשו של ענין מזי רעב ולחומי רשף וגו' לפיכך הוא חוזר ומברכן בסופו שנא' אשריך ישראל] וגו'. וערפל כו' אעפ"י שכתוב [כבשין] בשין כו'.

כדון תרגום כו' אשר לי [על כודנתא דילי].

כזית בב"ר כו' שת לאמר [כי שת לי אלהים זרע אחר א"ר תנחומא בשם ר' שמואל].

כחל 1 בפ' המוציא כו' תנא [הוסיפו עליהן].

ככר בפ' כל כתבי כו' והא דתנן [בסוף פאה אין פוחתין לעני העובר ממקום למקום מככר בפונדיון מד' סאין בסלע. אע"פי שאמרו בגמ' המשרה מאי היא דתנן] בפרק כו'.

כל 1 בפ' ראשון כו' שאין בו חבורה [בה חבורה] ופרט כו' ולא מה שבפרט [משכב ומושב אין מידי אחרינא לא. אמר אביי וטמא (ה) שבעת ימים הפסיק הענין הוה ליה כלל ופרט המרוחקין זה מזה ואין דנין אותו בכלל ופרט רבא אמר לעולם דנין] ובפרק כו'.

כל 2 בפ' ד' במדות כו' וינהום עליו [ירעם מן שמים אכלי מן שמיא; כל בפ' השוכר את האומנין בגמ' או שנעשית אנגריא קסבר לא מכלינן קרנא].

כלדאי בפ' כל כתבי כו' כלדאי וכו' [עד וצדקה תציל ממות].

כמה בפ' הרואה כו' וקיימא להו כימה [ארישייהו פי' בשעה תשיעית דאתו אריסי מדברא וקיימא כימה].

כמהין בפ' כיצד כו' נהיה בדברו [בר"ג דפ' כלל גדול].

כמר 1 בפ' ד' במעשרות כו' כמו מכמר [דובב שפתי ישנים ככומר של ענבים מה כומר של ענבים כיון שאדם מניח אצבעו עליו מיד דובב, בס"פ האשה רבה בגמ' ופ"ב בשקלים].

כמתא בפ' חבית כו' כומתא וסודרא פי' [גאון] כומתא כו'.

כפר 8 בסוף גמ' כו' אפילו בכופרא. [בפ' הנודר מן המבושל שקל דיקולא רבה וחפייה כופרא וסחפיה על רישיה].

כרה בפ"ק דשבת כו' כריהי דמערבא. [ובפ' חבית בגמ' חלות דבש זימנא חדא איקלעו להתם ועבדו כותחא דבבלאי ושאילו מינאי כל כריהי דמערבא].

כרכד בפ' המוציא יין כו' ראש הכרכד [בפ' כל הכלים את הכוש ואת הכרכד. בפ' המצניע בגמ' דמוציא ככר].

כרכש בפ' הרואה כו' שולח אדם [ר' חייא בר אבין איתבד ליה].

כרץ בר"ג כו' אנפקא דחמרא [באטרפא דעיזא].

כרשתינא בפ' המוציא כו' כל המשקין [רשב"ג אומר דם כדי לכחול עין אחת שכן כוחלין ליארוד].

כש 2 בפ' לולב כו' וכי כושיים שמם [והלא ישראל שמם].

כשף רקמה כו' במכלולים [בגלומי תכלת ורקמה].

כתם בפ' כל היד כו' מן הגוי' [טהורים].

כתן בפ' אליעזר כו' כתניתא משלפי [לדידה].

כתית 2 בפ׳ במה אשה כו׳ בארכובותיו [הקבים].
לא 1 בר״ג כו׳ פאת שדך [וכלה].
לב 1 בית דין כו׳ לבכם [הדא אמר].
לבן 1 בפ׳ שני כי תזריע [בסוף פרשת אחור וקדם צרתני].
לגלג בפ׳ במה מדליקין כו׳ אותו תלמיד [אין כל חדש תחת השמש].
לדנה וישלפה כו׳ מלדנה [מצמדת על מתניו בתערה תרג׳ בלדנה].
לווי כפתגמך [ת״י לווי. אך אם אתה לו שמעני. מי יעלה לנו ת״י לווי הוה לן].
לזבז שאין לה לזביז מהו [תוך כלי בעינן והא ליכא או דילמא אויר כלי בעינן והא איכא].
לן שהמקום צר: [לן כי תלינו עלינו].
לסת על ליסתיה [ושמתי חחי באפיך. ולחיי למורטים].
לקטיות פירשנו בע׳ א׳. [לוקטמין טהורין פ״א אנקטמין וכבר פי׳ בערך א׳].
לקן מים בולעין [מים].
לשון הוגנת [רומי].
מג כעפר הארץ [ובפ׳ ס״ט והיה זרעך כעפר הארץ].
מגדל בחלק [ת׳] בעיי.
מגר ויפול רכבו אחור [תרג׳].
מזחל עסיקינן פי׳ [כיון].
מטרפלין דמגילה בסוף [הלכה אבל זמן] עקרון כו׳ מלכים [בב״ר פ׳ צ״ג בסוף ויהי מקץ מטרופולין של מלכים היתה ואת אמרת העירה].
מטר וברכתי אותו [ובפס״ד].
מטרתא שהוציאו [הפוכי].
מכס ת״ל מכסת הערכך [מכסן ותוכחת נעץ לבי תרג׳ ומכסנותא אסלי לבי. ודרך חיים תוכחות מוסר תרג׳ ואורחא דחיי מכסנותא ומרדותא].
מל 6 בפ׳ במה מדליקין בגמ׳ [אין מדליקין בשמן שרפה ובפ׳ כיצד צולין בגמ׳ חל י״ו].
מל 12 בר״ג דשבת כו׳ שמכבנין אותו למילת [בר״ג דפ׳ על אלו מומין].
מלגז ואת המלגז [בפ׳ המצניע בגמ׳ המוציא ככר].
מלח 1 בפ׳ גיד הנשה [בגמ׳ ירך וכפ׳ כל הבשר בגמ׳ הכחל].
ממחה מן המומחה. [בפ׳ כיצד מעברין אין מודדין אלא מן המומחה].
מעפרת בריש ויקרא רבה [פרש׳ הבן יקיר ובריש קדושים פרש׳ ויגבה ה׳ ובפסיק׳ דכי תשא].
מפים 1 בריש גמר׳ דשבת. [ובס״ג דפ׳ ר״א אומר האורג. וברי׳ כתובות. ובפ״ב בעדיות].
מפים אנשי מפים [וכן גם בני נוף].
מצוה דברי המת [יעשה שליש מה שהושלש בידו והילכתא כותיה וכל מקום שאמר ר״מ מצוה לקים דברי המת].
מקום וברכתיך. [שחזרה למקומם בהקומץ רבה בגמ׳ ב׳ פרשיות כבר פי׳ בע׳ חזר ובע׳ דמאי].
מר 2 דפ׳ כל שעה [ובפ׳ יוה״כ בגמ׳ דמי שאחזו. ובס״ג דפ׳ בן סורר] אמר לי כו׳ בנפיש פלוני [בר״ג בערבי פסחים ובפ׳ כירה בגמ׳ מעשה שעשה].
מרד פירוש [שרוצה לצאת כאדם שמורד].
מרזו בפ׳ החולץ (שני) בגמ׳ המחזיר גרושתו [ובפ׳ א׳ ביבמות ט״ס וצ״ל (אחרון דיבמות) בג׳ אין מעידין].
מרח א״ר ישמעאל [בגמ׳ והשאר כפרה ט״ס וצ״ל (נפדה) אמר רב כהנא אומר היה ר׳ עקיבא].
מרקולית היא עבודתו [בע״ז פ׳ ר׳ ישמעאל אומר ג׳ אבנים זו בצד זו בצד מרקולים].
מרש פרק ה׳ בגיטין [ובפ׳ ז׳ בעדיות].
משח 3 וכרכן במשיחה [בפ׳ שנים אוחזין בגמ׳ זה ישבע מאי שנא מדרב חסדא דאמר רב חסדא].
משך לחזור המוכר [כך הלוקח אינו יכול לחזור].
משמע אפר הוא [שינה].
משניתא בפ׳ המוציא כו׳ כגון אילני סרק: [משעכן בפ׳ מומין אלו המשעכן ובעל גבר בגמ׳ תנא משעכן בבצים בעל גבר בגיד. ויש ששונין מאושכן].

מתן 4 במתנא קאמינא [ובסוף פרק (ט"ס וצ"ל: פרה) קנה ומתנא שלה ט' טפחים].
מתנונה בפ"ק בסוטה [בגמ' ואלו אסורות אינה יולדת ואינה משבחת אלא מתנונא והולכת והמשנה היא בפ' היה נוטל את מנחתה].
נאלא בפ' מומין אלו [רוח].
נב לא באלה [ובס"ג דפ' מרובה].
נבוכדנצר כו' בקולתא [נצר].
נבל 3 בפ' משילין כו' עליה מלקות [נבל].
נברזא ס"א נפרזא כבר [פירשנו].
נגאן בית כור [ובפ' האומר לחבירו צא וקדש בגמ' על מנת ובגמ' דפ' אין מקדישין].
נגהקיהו עם בית הבד [והא דמעלינהו בהני בתים לחוץ מבית הבד אין נמכרים בסתם עם בית הבד].
נדוניא הרואין לנדוניא [ופי' יתנו נדה].
נווסין למלכות [הרשעה הזאת].
נזה לא אמרינן ביה [ולא].
נחר בנחירוי [עד אשר יצא מאפכם].
נך 1 שלקה [מבעל].
נמק נמוקו עמו [ובפ' כיצד הרגל בגמ' איזהו מועד, ובבכורות בס"ג דפ' כל פסולי המקודשים].
נמש ממשמשין ובאין [וי"א מתאחרין ובאין וי"א כמו מששת את כל כלי ממששות כל השדה מקצה לקצה ללקוט השבלים].
נער 1 בשבת [חייב חטאת] בפ' אלו מציאות מצא כסות מנערה [אחד לששים יום].
נף 1 ונפוותא [בר"ג דתעניות אפשר בנפוותא].
נפש 1 דפ' יו"ט [ובר"ג דפ' בשלשה פרקים שבת] וינפש כו' בכלים [ובכל הבגדים פי"א בנגעים].
נצל 1 בפ' ז' בנזיר [ובפ' ב' באהילות].
נצר אין מתענין [מפני הנוצרים].
נקט בב"ר פ' וכל צבאם [וביקרא רבא אחרי מות פרשת ויתרון ארץ].
נרג עשר אמות [בפ' אמר להן הממונה בגמ' מולבז בקתתא דנרגי וחציני. בפ' כל שעה בגמ' האוכל תרומה].
נש ואפי' סכו נשא. [בפ' החובל בגמ' בשבת כגון שסכו נשא דלא הדר. בפ' אלו הן הלוקין בגמ' הקורח לא צריכא דשף ה' אצבעותיו נשם ואתבינהו בבת אחת].
נשא בפ' השותפין כו' דבית אביהן, [זה מקומו בערך ש א. נשא בפ' החולץ בגמ' דסמוך ד' אחין נשואין ד' נשים נישואין בלא סעודה איכא שמחה אלא אירוסין בלא סעודה מי איכא שמחה. נישואין ומלקיות כרבי וסתות ושור המועד כרשב"ג מפורש בס"ג דפ' הבא על יבמתו. רבא אמר אדם נושא כמה נשים והוא דאפשר בסיפוקייהו. נושא כובש כבר פירשנו בע' כבש. בפ' מעשר בהמה בגמ' דסימן (ט"ס וצ"ל דסמוך) גרנות ומי שדיא לה והכתיב כנף רננים נעלסה. וגרסינן במנחות בפ' ר' ישמעאל בגמ' קצרוהו ובסיפרא בפרשת ואם תקריב נושא עולה ונתחטא (צ"ל ומנחתה) פי' נושא ומעלה לביצת' ומניחתה בתוך קן שלה וכשהיא רוצה להטיל ביצתה יורדת לארץ ומטילה בנחת שנא' כי תעזוב לארץ ביציה אלמא דלא שדיא לה שתשבר ההיא דנפלה מוזרת הואי ולא חששה לה. ויס"ג נושא עולה ומנחתא (צ"ל ונתחטא) פי' ענין טיול ותענוג כמו מתחטא לפני המקום, בן המתחטא לפני אביו שהם בערך חט].
נשב נשיבין ליונים [בהגדה דהשוכר את הפועלים ובס"ג דפ' הנושא את האשה].
נשם לחש ליה שום [ישו הנוצרי].
שא 2 בפ' הזהב כו' מאת פניו [אלו ב' שא בע' נון מקומן].
סדום ומחצה פי' [סדום].
סדן 1 וסדן השקמה. [בס"ג דפ' סדר תעניות אלו].
סדן 3 בפ"ק בחולין [בגמ' השוחט במגל השוחט במוכני שחיטתו כשרה והתניא שחיטתו פסולה].
סח 3 סולתא [סח הסח הדעת] בד' א"ר חסר ערך הלז.
סט ארבע מיתות [אמו סטרא סטת דא מבעלה].
סטרגליא ר' אלעזר [ברומי צווחין ליה סנטורייא דעשו].

סיים לא סיימוה קמיה [איכא דאמר סיימוה קמיה].
סיין תולין [ובסוף עירובין בגמ' נגר].
סך 3 ויכרת סוכת עצים [ויש כח (או בה) לפרש סוכי תאנים וסוכה כמו שיש לה חריות הרבה להצית בהן האש].
סכוס בפ' הנודר מן הירק בגמ' [הנודר מן הסכוס ת"ר].
סל לא יבטל [אשה רעה וכתובתה מרובה צרתה בצדה].
סלד אש וגפרית [ואיכא דאמרי אלו סדומיים].
סם 1 בערבי אל זרניך [ובלע"ז].
סמטא ממש סומיטא [חוזר לאסמכתא].
סמך בני סמיכו [למה נסמכה פרשה כבר פירשנו בע' מת].
סמן כל שהוא בן כ' [ולא הביא ב' שערות ואפי' הביא ב' שערות לאחר מכן הרי הוא כסרים לכל דבריו].
סמרטוט בסמרטוט [בפ' ח' בפרה פקקה בסמרטוט].
סמתר סמתר וחיי [בר"ג דפ' האשה שהלכה חזת דמחו ליה בגירא או ברומחא סברה ודאי מיית ואיכא דעבדי ליה סמתרי וחיי].
סנטר בפ' מי שמת כו' סטרו [ופירושו].
סנקלט ובאל תונו פרשת [מות].
סעד 1 ספקו יצר לו [כל יד עמל תבואנו].
סעד 2 שלא יפול לארץ: [סעד בב"ר פע"ג וימצא דודאים רבי יצחק אמר סעדין: סעד ויצא מיים].
שער מן אדיי [קיט על שפשטו].
ספג מרחיצין [תנו רבנן נותנין על גבי מכה].
ספן כל בריה סופנה [ואיכא דאמר ואין כל בריה סופדה].
ספן לא ברית [ולא מצוה].
ספסל על גבי ספסל [פירוש אינו טובל ע"ג ספסל].
ספר משוח מלחמה [ת"ר פעמים מדבר עמהם] אחת כו' לספר דמיא [תרג' נהרדעא].
סקב ואף השמלה [ובפ' האשה שהלך בג' אין מעידין].
סקר 1 בפ"ג במדות [חוט של סיקרא חוגרו באמצע. בפ"ט בבכורות והיוצא עשירי סוקרו בסיקרא].
סקר סקריקין ביהודה [ובפ' חזקת הבתים בגמ' עדים (צ"ל א ר ו ס) תנן התם בפ' הניזקין לקח מסקריקין וחזר ולקח מבעל הבית].
סר 2 אסתירא [בר"ג דפ' שום היתומים א"ל לפועלים סיירוה ניהלי].
סרג 1 ומתנמנם יצא [ת"ר קראה סירוגין יצא].
סרג 2 משיסרג בה ג' בתים [ובפ' י"ט החבל מאימתי חיבור לטומאה משיסרג בו ג' בתים] ובפ' כ"ב סירגן כו' באהילות [ובעשרה בתים פי"ג בנגעים הסריגות שבחלונות ובהעושה פי"ג] הסריגות כו' ילכד בפח [ונלכד אולי צ"ל ונתפש במצודתו].
סרדיוט מלכות [הרשעה].
סרהב לא ישב [נגה לצלויי].
סרט 2 [בפ' אלו הן הלוקין בגמ' הסורט סריטה].
סרף בפ"ק דנדה [בגמ' ר"א ובפ"ב בע"ז בגמ' השיאו].
סרק 2 ותרוממך [וכו'].
עב 2 בית הכוסות [ובגמ' המסס ובפ' המדיר בגמ' היו בה מומין מחט שנמצאת בעובי בית הכוסות].
עבט בגמ' שיירא [בגמלין באיכופין].
עבר 1 פי' [חתימות הללו מוטלין באמצע].
עגל 1 עיגול של דבילה [בפ' המצניע בגמ' המוציא ככר בעיגול דבילה והוציאוהו לרשות הרבים בפ"ד בתרומה עיגולי דבילה הגדולים מעלים את הקטנים].
עד 3 פי' ר"ח זצ"ל [בפ' מרובה].
עד 8 [בפ"ק דר"ה בריש הלכה בד' פרקים כל הני הרפתקי עדו עלייהו אימת איתדן. ובפ"ק דקידושין בגמ' כל מצות האב ר' יוחנן קאי מקמי סבי דארמאי אמר כמה הרפתקי עדו עלייהו דהני].

עד 9 [אבא מרי] גאון מר [רב יצחק ראש ישיבה].
עדי במנחות בפ' ר' ישמעאל [בגמ' העומר מתיר חטים שירדו בעבים למאי אי למנחות וכ' עד ומי איכא כי האי גוונא אין].
עדק עדק בשמן [פי'].
עדר 1 הגוזל ומאכיל [מנכשי].
עדר 2 יביא אחר [ועוד נשפך הדם יביא אחר].
עזק פי' [אינן פירו'].
עטף 3 ואיתעטפת [וכל עצי השדה עליו עולפה כמו כיסוי].
עין אפי' זרע פסול [וזהו אין עיין עליה אם יש לה אפי' זרע פסול] זה פי' כו' ליתן להן נחלתו [ואחין נמי דקודמים לאחי האב צריך לעיין לכל הבאין מכח אחיו וליתן להן ירושתו] זה פירוש כו' מעין י"ח [ואית תנא תני י"ח מעין י"ח מאן דתני ז' מעין י"ח].
עלב דאסיה פטגריטוס. [עלה, עלז, עלט] בד' א"ד חסר.
עם אלו דברים [ובפסחי' בפ' כיצד צולין בס"ג אין צולין] איבעיא להו כו' כל רוחא [ועל שם כך קורין בור עם הארץ].
ענה שאע"פ שענה [בן צבעון] בן בנו כו' שלימה שלנו [פי' הכי כדין שאפטירך בכך שלא תהיה עולמית תורה שלימה שלנו].
עסה לארץ ישראל פי' עיסה אחרי שניטלה החלה היא קדש וכל העיסה חולין וכן פי' כל הארצות עיסה לארץ ישראל].
עצה או עשק את עמיתו [לא תעשוק את רעך. לא תעשוק שכיר. אך עשוק וגזול].
עקיבה מושכר לו [שהוא נתון כו'].
ערב 1 בכרמא [עירובא].
ערב 4 ערבאי [כל צאן קדר כל ען ערבאי].
ערל שבטלה במאתים [פי' אפי' ערלה שחמורה על הכל אם עלתה מתוך החולין שנתערבה ונשתיירו שם מאתים מדות של חולין באותה מדה מותרין הן לו מכאן לערלה שבטלה במאתים].
ערקמא בהגדה דפ"א דמגילה ושמואל אמר מאי ויעבור מרדכי דעבר ערקמא] דמיא ביומא דפסחא כו' בפ' י' יוחסין [כי מטא ערקמא דמיא אתא זעירי ארכביה לר' יוחנן אכתפיה].
פאה 1 איידי דזהמא [לא ניחא ליה].
פאה 2 אבל לא לשבת [ובסוף הפר' בגמ' שיירה].
פג 3 בישולה באיסור [שהיתה אשת איש כשבעלה היינו דכתיב ואני לצלע נכון ומכאובי לנגדי תמיד].
פהק פי' פותח [פיו] בכל כחו ובלעז בלייר [וי"א].
פחז 1 והרהר לעבירה [משכב זכר].
פטר 1 לכו למים [ראשית מדון].
פל האחין והשותפין [שלא חלקו ירושת אביהן].
פלג 1 היך יקר פלגיסין [בפ' שתי מדות בגמ' אלא שחטאת ובפ"ק דחולין בגמ' הכשר בתורין דתנן בריש פרה הקריבו מביא עליו נסכי איל ואין עולה לו מזבחו וא"ר יוחנן או לאיל לרבות את הפלגס].
פלך 1 ויכר יהודה וג' [רחל שתפסה פלך שתקנות עמדו כל בניה בעלי מסטרין בנימין ישפה וכ'].
פלמטות האחים שמינוהו [גבאי].
פלס 6 ירושלמי פילוסא [ויסעו בני ישראל מרעמסס . בארץ רעמסס. את פיתום ואת רעמסס].
פלפל לכולהו גופה [בפ' יוה"כ בגמ' אכל אוכלין ובג' דפ' כיצד מברכין עץ שטעם עצו ופריו שוין הוי אומר זה פלפלין].
פעוט פעוטות תינוקות [ואוקימנא כבר שית כבר שבע וח' וט' וי' ולא פליגי כל חד וחד לפי חורפיה].
פין 1 ואין לה תקנה [בפ' המדיר את אשתו בגמ' או שתהא ממלא על מנת שתהא ממלא ונופצת פי' אמר לה כשתשמשי מטתך תהפכי יפה כדי שלא תתעברי אלא תנפצי שכבת זרע].

פצל זרת זרתי [ויש שגורסין אביצול זרתא ודוגמתו בפ׳ האומר לחבירו בגמ׳ המקדש את האשה ואמר כסבור מאי משמע דהא אגם לישנא דבוצלנא הוא וכולן לשון פיצול הם ועל שם כך נקראו בצלים שממהרים לצמוח ולבצול מעצמן].

פרוזדור ספקו טמא [בפ׳ לא יחפור בגמ׳ ויפול אף אנן נמי תנינא דם הנמצא בפרוזדור ספקו טמא].

פרס 1 בסוף פיאה [או מנה דבילה] ר׳ עקיבא אומר כו׳ בפסחי׳ [ובר״פ ג׳ מינין אסורין בנזיר] דתנן מקפה כו׳ בכותח הבבלי [א״ל] הנח לכותח הבבלי [דלית ביה] כזית כו׳ פחות פחות [מכזית ביותר שיעור כדי אכילת פרס בטל במיעוטו ואי גרף מיגרף ומאכיל בטלה].

פרס 8 פחות מי׳ [בשביל הקדושה כדמפרש בגמ׳ ונקדשתי בתוך בני ישראל ומקשינן בירושלמי מכיון דתנינן אין פורסין על שמע ולידה מילה תנינן אין עוברין לפני התיבה פחות מעשרה].

פשל לתוכו חבלים [בפ״ג בזבין ומפשילין בזבין (ט״ס וצ״ל בחבלין), בפ׳ אלו הן הגוליז בג׳ להיכן גולין ואין מפשילין בתוכן חבלים].

פתכא פתכא דאופי [בר״ג דפ׳ כל הבשר פגע ביה באריסיה דדרי פתכא דאופי].

צב 1 דתמימין באורחתהו [ועוד יש לפרש לצביונן בהמה לצביונה וחיה לצביונה גדולים להיות גדולים קטנים להיות קטנים וכן כל מין ומין].

צבת 1 דצבתא [מנגבן].

צהב 1 ובב׳ סימנין בשער [צהוב דק ובפיסיון. בס״ג דפ׳ הקומץ רב׳ לאפוקי בין עיניך דאיכא בשר ושיער] לבן כו׳ ואפי׳ [מן התמחוי].

צל 2 צלי קדר. בפ״ק דמגילה בגמ׳ קראו את המגילה בשולא בתרא הוה קרי ליה צלי קדר].

צל 4 בגמרא (צ״ל סמוך) יום טוב].

צלהב מצלהב [כילק סמר תרג׳ כזחלא דמצלהב].

צנר 2 מי שאחזו [ונגבי שב אומצי משב בתי].

צף 1 משבח בה קרא [דכתיב סדין עשתה ותמכור].

צר 6 הסובב את השחור. [צר במגילת איכה יועם זהב צרא דהבא].

צרף 1 דאורבני ואגניבו פי׳ [בית המסוכך בעצי הערבה. בפ׳ השותפין בגמ׳ סמך לו רב יוסף אמר אפי׳ צריפא דאורבני פי׳ צריף המקורה במורביות של ערבה צר מלמעלה ורחב מלמטה ומי המטר שותתין ויורדין במורביות הללו בחצר חבירו וי״א אורבני].

צרף 4 חיבר שנים יחד [בפ׳ ג׳ מינין בגמ׳ נזיר שהיה אלא א״ר אלעזר צירף ידו משום טומאה איכא משום ביאה ליכא צירף גופו טומאה וביאה בהדי הדדי קאתיין].

קבייסטס הוא הולך [ומשחק].

קבר 4 כי האי תנא [ובס״ג דפ׳ במה אשה כמאן תלינן בכסא].

קדה מין ירק [כמפורש בפ׳ בכל מערבין בגמ׳ נתנו בראש הקנה הקנים והקידין והאורבנין מין ירק].

קדח 1 של לשכה [ובפי״ג באהילות העושה מאור בתחלה שיעורו מלא מקדח גדול של לשכה].

קדח 2 ברבים כנון הנוצרי [פי׳ שהיה כו׳ כגון הנוצרי].

קט יחזיר לו [בנדרים בס״ג דפ׳ נערה המאורסה א״ר יוחנן השותק על מנת למקט מפר אפי׳ מכאן עד עשרה ימים].

קלט כמו שהונחה [דמיא. בר״ג דשבת ובר״ג דפ׳ הזורק מרשות היחיד ת״ר מרשות הרבים לר״ה ורשות היחיד לאמצע ר׳ מחייב וחכמים פוטרי׳ פי׳ קלוטה כמו שהונחה].

קלן וטריחא מילתא. [קלנדס בריש ע״ז ואלו אידיהן של גוים קלנדס וסטרנליא גמר׳ מפרש מאי טעמא ירושלמי כיון דחזא אימּמא [ארך] אמר קלנדס קלון דיאו].

קלקי קליפה אחת [איזהו בצל של רכפה כל שעוקצו נמעך לתוכו רבן שב״ג אומר כל שאין לו אירס אלו הן גריסין הקילקין אלו גריסין המרובעין תני רבן שב״ג אומר אין לך מרובע כו׳. זה בסוף תוספת מעשרות].

קמר 2 שש עגלות צב [בפסיקתא דבויהי ביום כלות].

קנטרינק ב׳ קונטרונקין [קונטרינק ב׳ פרוטות. קונטרס בסוף פ׳ מעשר בהמה בגמ׳ יצאו שנים אמר ר׳ יוחנן].

קנכי רב הונא אמר קונכי [פי' לשון לעז הוא כלי שרוחצין בו פניהם ורגליהם. ורב משה בן (צ"ל מן) בארי פי' קונכי].
קנישקין גוי מותר ואם פסק גוי קודם ישראל אסור לשתות שירי הגוי ומגע גוי שנגע בפיו].
קע שמטיה לקועיה [בס"ג דיומא מחייה לקועיה].
קף 4 דמא דכבדא קפי [פי' דמא דבשרא שכן וכי שדי ביה תרי תילתא גללי דמילחא שכן ליה אבל דמא דכבדא קפי].
קפל 3 ומקפל ליה לטינא [בפ' הערל בגמ' אם נשתייר הני מילי קטן אבל גדול איקפולי איקפל].
קץ 6 כולן ביחד [ע"א אל תקוץ כמו ויקוצו מפני בני ישראל לשון עקא כלומר לא יהא לך עקא מהם כי ממנו תוצאות חיים].
קיר המוסר דין על חבירו [כלומר אני צדיק ומוסר דין להפרע ממך דא"ר אבין המוסר דין על חבירו].
קרב ארבעים יום וכו' [עד דקרב למלכות הוה].
קרטין פי' עת [בלשון יון].
קרייה ומרחבת אותן [כדכתיב וכרקב בעצמותיו מבישה. וכתיב זנות יין ותירוש יקח לב].
קרם והני מילי [באומה דלא מקום רבותא פי' שאינה נרבצת על הדופן אבל האונות שהן נרבצות].
קרן מאצל הצדיקים [ויאצל מאורה שמעו לצדיקים כדכתיב כי קרן (עור) פני משה וכתיב במשה ויאצל מן הרוח אשר עליו ויתן על שבעים איש הזקנים].
קרץ 1 קרץ מצפון בא. [קרץ בפ' ד' בנגעים וכ' עד כדי לקרוץ בזוג].
קרץ 4 לא תלך [רכיל לא תיכול קורצין. קרץ בויקרא רבה קדושים תהיו אי קרצת לא].
רב 1 עושה דברו [מה ענין זה לזה אמר הקב"ה הן שהמלאכים קשין ומי קשה מהן ומי עצום מהן עושה דברו].
רגש ליה ימליל [בפ' האשה שהלכה בגמ' הכל נאמנים שאני התם דרגיש ליה צערא].
רטן מנוש דאמ' [אנשי] רטין מגושא ולא ידע מאי אמר [תני תנא ולא ידע מאי אמר] פי' כמו כו' מאי רטין [כן].
רכב ובנדה [בהמה].
רפט תיבה שנתחלחלה [כמו מנעל המרופט].
רק 3 חשובין כיכשה [ופי' רקק כמו רוק שלפה מה רוק מעט מכל ליחה שבגוף כך הרקק מעט מכל מים שבים].
רק 5 והרק חנית וסגור [כמו שלוף חנית מתערה לקראת רודפי ואחר הרצחנות סגור אותה בתערה כמנהג העולם מאחר שמכין לשונאיהם חוזרין החרב או החנית בתערה].
רקד 1 דזמר זמרא [לא עייל באודנא דרקדא כל דזמר זמרא].
רש 1 לשבט בנימין [פי' אחר ירושה פליטה לבנימין לאותה פליטה שנשארה לבנימין ראוי לירש נחלתן שלא ימחה שבט מישראל].
רש ואל תתודע לרשות [וי"א הלואה כמו רשו מדעם כי תשה ברעך משאת מאומה תרג' ארי תרשה בחברך רשו מדעם].
רש בתו בוגרת [פי' משהא בתו בוגרת].
רשות רוחץ מיד מאי הרשות א"ר יצחק בריה דרב יהודה אם יש אדם חשוב שיש לו י' עבדים שמחממין לו י' קומקמין מים בבת אחת רוחץ מיד] בס"ג כו' פן אוריש וגנבתי [ותפשתי שם אלהי].
רתך פי' ריתכן באור [ונדקדקו].
שבת 1 שכר בטלה [והוא כפי' הראשון].
שד 5 [בפ' חזקת הבתים בגמ' זה אומר של אבותי ומ"ש מהא דאתמ'].
שחם 1 במים ומותרין וי"א [שחום שחור].
שחם 2 שיחמא לולד [פי' כל היכא דסליק בולד שיחמא הוא מקום החלל לאפוקי ידיה ורגליה דלא סליק ביה שיחמא לולד].
של 3 משלשלין [משחילין].
שמע לא שמיע [לי הא שמעתא וא"ל אביי את אמרתה ניהלן מפורש בנדרים בגמ' דפ' אין בין המודר רב יוסף].

שע כי הכלאים [בנ' מדות].
שף 2 משום מוחק [אעפ"י שאינו בונה ואינו סך חייב משום מחליק את הקרקע לפיכך חייב משום מוחק].
שפט בשפטני עסיקינן [בפ' המפקיד בגמ' רב יהודה אומר בשפטני עסקינן דיהבי בכיילא רבא וכו'. בר"ג דפ' הזהב בשפטני עסיקינן].
שפר 5 א"ל הקב"ה בני [חדש חדשו מעשיכם שופ'].
שרבינא בע' שגא [בר"ג דפרק מי שאחזו לדמא ברישא שורבינא ובינה].
שרק 2 רגלי הכהנים אמה [אטו כהנים בין קרן לקרן הוא דמסגו].
ששל דדהב דכי [בת"י ונקרב את קרבן ה' איש אשר מצא כלי זהב אצעדה וצמיד טבעת עגיל שישלין מן צואריהון רתוקות זהב תרג' שישלן דדהב. ויאסרהו בנחשתים].
שת 3 לביני דקלי [בר"ג דפ' הדר מר עוקבא ביומא דשותא לא נפיק לדינא].
שת 4 דרך הכותל [בפ' תינוקות בגמ' ומודה ר' יהודה ר"ש אומר צלוב שהיה צלוב ע"ג העץ ודמו שותת לארץ].
שתי 1 ב' אותיות [פי' אותו קשר שהיו מכירין אותו באותו פרק שכותבין בו ב' אותיות].
שתק פ"א [למדתי מר' האיי].
תב 4 תרגומו ומתבב [על ידי מורניתא והגירם].
תחם באורתא בתחומא [בפ' חזקת הבתי' בגמ' ולא לאשה א"ל ר"נ לרב הונא לא הוית מר גבן באורתא בתחומא].
תלף בונה ירושלם [בקרית שמע הפורס סוכת שלום עלינו ועל כל עמו ישראל ועל ירושלם].
תלת כדנר' [בפ"א בקידושין בגמ' כל מצות].
תסיל ביצי תסיל [ותסיל ע"ג ביצי יונה].
תף ברוקא דהדדי תפיתו. [בפ' הזורק בגמ' כיצד שייליה לאביי א"ל מתניתין היא א"ל כולהו ברוקא דהדדי תפיתו].
תפח 1 פי' ענין נפיחה [והיסוד פח].
תיפח לא הוה דאיחלש [ואיתפח אתא אלישע בעא רחמי].
תק 1 תיק נבלים וכו' [פי' נרתק כלי זמר].
תקע בס"ג דפ' כל הכלים גזירה שמא יתקע [פי' שמא יתקע].
תר 1 בפ' כל הנשבעין בגמ' [חזרה שבועה].
תר 10 מרוב החמימות [ישלח משכיה כלומ' שמתחכך בכותל ומשפשף ומצער ליה החמימות].
תרבץ המוכר את החצר [ר' אליעזר אומר המוכר את החצר וכו' עד].
תרגימא דתניא בתוספתא [דברכות].
תרמל מנעלו ותרמילו [בפ' י"ט בכלים התרמל שנפחת].

ודע כי רוב מן התוספות ויתרונות הנ"ל נמצא ג"כ בדפוס ראשון ועוד הרבה אשר לא בא זכרונם בכאן נמצאו בכתבי יד אשר ת"י אי לזאת הוכרחתי להשוות את דפוס וויניציאה לדפ"ר ולשאר דפוסים בפרט לכתבי יד מן ספר הערוך ועל פי כולם באתי בעה"י אל נקודת האמת. ועוד ראיתי חסרון מבפנים בהוצאת וויניציאה ויותר דפוסים כי בערכים: אנקל, בית אצבע, בית תבל, בקע, חלזון ב', מכחל, מלבן, מעדר לא נדפס הציור ואית' רק „זה צורתו" בלי הדפסתה רק בדפ' פיזרו נדפסה הצורה בע' בית תבל ועיי' עוד בע' כי א' ושם חסרו המלות וזה צורתו אבל בתוספ' מנחות ע"ה. ד"ה כמין כי ישנן בשם הערוך וכן ישנן בכ"י שלפני. וכן נשמטו הצורות בע' ברשני א, גם ג', כדום, כף י"א (ע"ש), צנר א', ראש. וכל הצורות האלו ישנן בכ"י שלפני ובמקומם אציירם בעה"י.

וכן הייתי מוכרח להקיש ולצדד נוסחאות של דפ' וויניציאה עם גירסאות של דפוס ראשון וכ"י מפאת זה ושניהם עם גירסאות כ"י ש"ס שהובאו בספר דקדוקי סופרים מפאת אחר וע"י השוואת הגירסאות העמדתי תהלה לאל הדבר על בוריו. ובקצת מהערכים היה לי מן הנמנע לידע בבירור אם גירסאות של רבינו נתן מוסכמות עם כ"י ש"ס באשר לא יצאו כל חלקי דקדוקי סופרים עד הנה. ולכן אשים לפניך בכאן רשימת מקומות מנוסחאות המובאין בספר בעל הערוך ומראה מקומן איה המה ולפנינו בש"ס ליתא וקצתם גם לי' בכ"י ש"ס:

אברושך בגמ' דחוץ מן היין בכיצד מברכין (ברכ' ל"ו).
אביונות כו' ובר"ג דבכל מערבין ע"ש מ"ש.
אבולא דמחוזא כו' ובגמ' דר' יהודה בעושין פסין לביראות ע"ש מ"ש.
אבשונא לא לימחי איניש קימחא דאבשונא בהגדה דמגיל' ע"ש מ"ש.
אגורא בר"ג דעירובין, ועיי"ע גצא.
בטן 3 איידי דצרעת וכ' ע"ש היטב מ"ש.
בל 3 ובס"ג דהקומץ רבה ע"ש מ"ש.
גד 3 בר"ג דפ' שואל אדם מחבירו (קמ"א. ע"ש תוספ' ד"ה אתקין) וע"ש מ"ש.
דבק א"ל רב יוסף האי דיבקא דידך הוא בעירובין בהלכה קמא דפ' הדר ע"ש מ"ש.
הג 1 ובחלק בענין סנחריב מנעו בניכם מן ההגיון עיי' למעלה במבוא.
חבס ובריש המפלת ע"ש מ"ש.
מח 3 בר"ג דפ' במה אשה דכי סלקן מנהרא כו'.
מלפפון בחלק בגמ' עדת קרח כי מלפפונא ע"ש מ"ש.
מנעל בר"ג דפ' מצות חליצה ברזל ונחשת כו' ע"ש מ"ש.
סג 4 בפ' סדר תעניות האלה בגמ' על כל צרה מחיוה ולא סגיא.
סליון בתוספת' דמעשרות ע"ש מ"ש ובדפ"ר לי' כל הערך.
סלתרין ובשאר דפוסין סלרין בויקרא רבה וכי ימוך מעלין לו סלתרין.
פרזם ברפואות דמי שאחזו לצפרא וכו'.
צר 7 במגילת איכה איכה יועם זהב צרא דהבא.
קדח 1 ובר"ג דפ' אלו טרפות ובגולגלת ב"ש אומר כו'.
קלסטרא בחלק בגמ' ג' מלכים (סנהדרין ק"ד: ע"ש בגליון מר"י בערלין).
קפל 3 בר"ג דפ' כל שעה ומקפל ליה לטינא ע"ש מ"ש.
קרט בבראשית רבה כו' וביקרא רבה וכו'.
קרים בתרגום ירושלמי דהאזינו בבנוי דקירים.
רבך במגילת איכה בכה תבכה בלילה כו'.
רבע 3 בפ' אין עומדין רשב"ג אומר גשמים כו'.
שלח 1 במגילת איכה שלחתי כו'.
שגר 1 מלשון שיגר אחריו?
תייר ובמגילת איכה שמעו ועיין מ"ש הרב החכם מוה' שלמה באָבער בפסיקתא דר"כ צד קל"ח הערה י"א.

וזאת רשימת מקומות מנוסחאות המובאות בספר הערוך בלי ציון מקומן ולא נודע איה המה ומי שלבו יותר שלם ממני הוא יורני וישא ברכה מן השמים.

אביי בר מרי מר? אולי צ"ל רב מרי בר מר ושם: אמי מר אולי צ"ל אבא מר או אמימר ע"ש מ"ש בע' אביי.
" " וסבר אבא?
אגוז אף האגוז של ספינה ע"ש ומ"ש.
אורי ואמברי כו' כדאמרינן ברישא עביד כוורי ע"ש מ"ש.
גשש בפיסק' דילמא לגיבור וכו' וצ"ל בפסיקתא דסליחות לגיבור וכ"ה בדפ"ר ובכ"י ע' וכן שיער על נכון הרב החכם מוה' ר' שלמה באָבער בפסיקתא דר"כ צד קס"ו.
דפן 1 מלשון דופן שהוא בצד היקב?
טקס 2 מלשון וסרי נהרא עיי' מ"ש בע' טר ג' שמשם נעתקו בטעות.
כרת 1 תרגום כרישין כרת?
מח 3 בריש גמרא דפ' במה אשה דכי סלקן מנהרא מחית ליה ברישייהו? ודאי טעות זאת נזדמנה מערך שאחריו שמתחיל בר"ג דפ' במה אשה (והוא שבת נ"ח.) אולם איה מקום מציאתו לא זכיתי עדיין לידע. ובכ"י קאָהוט לא גרס ליה כלל כל המאמר.
מל 13 שחורה היא כמילני.
מנפא ובלישנא דרבנן מרווחתא? אמת שכן כתב ג"כ רה"ג בפי' לסדר טהרות (כלים פ"ז מ"ז צד י"ג הוצאת בערלין) אבל מהיכן בא לידו לא זכיתי להבין.

נצל 1 בתוספתא בשר המת שקרש. ודע שבכ״י לי׳ ואולי ט״ס הוא.
סליל דתניא אלו הן קני המדה?
סעד 1 ואמרו חכמים אע״פ שכל מעשיהם כו׳?
ספת כדתנן סופת באדמה? אולי צ״ל סופת באבטיח והוא בפ״ג מ״ט במעשרות ועיי׳ עוד מעשרות פ״ב מ״ז (ובדקדוקי סופרים לשבת קכ״ד: צד קמ״ב בטעות דפוס פ״ו מ״ב ע״ש וכן הביא שם רי״ף כ״י לשבת סופת באבטיח).
סתר 2 והעקר מן עת לסתור?
ערב 1 פי׳ אחר כתוב בירושלמי בלע המות לנצח? ועיי׳ ג״כ בתוספ׳ ר״ה ט״ז: ד״ה כדי.
קנמיה דמרי ביתא במגילת איכה?
שגר 1 מלשון שיגר אחריו?

והנה מקום אתי להעיר כאן כי הרבה שמות ונוסחאות באו בערוך בלי ציון מקומן מרוב מציאתן בש״ס בבלי וירושלמי ומדרשים. והא לך רשימתם לפי סדר אלפ״א בי״תא:

א) אבא, אבא אריכא, עיי״ע אב א׳, אביי.
אביי, אבא, אבין תכלא, אבין דסמכא, אחי, אבון, אבינא, אמי מר, אנטיגנוס איש סוכו, אריוך — כולם בע׳ אביי ע״ש היטב ומ״ש.
אבות הטומאות ע׳ אב א׳.
אבק רבית ע׳ אבק א׳.
אזדא פלוני לטעמיה ע׳ אזדא.
אינו דומה מי שיש לו פת בסלו וכ׳ ע׳ סל ג׳.
אמרי בי רב, אמרי במערבא, אמוראי דפומבדיתא, אמוראי, אמוראי דנהרדעא, אמורין ע׳ אמר ו׳ ע״ש ומ״ש.
אחרים אומר ר״מ ע׳ אחר ג׳.
רבי אלעזר חסמא ע׳ חסם.
איביא, איבעיא להו ע׳ סר ב׳.
אותיות אהח״ע ע׳ תרת.
ר׳ אלעזר מרא דארעא דישראל ע׳ אלעזר ע״ש ומ״ש.
אמת המים ע׳ ארת.
אמר רב יוסף לא שמיע לי ע׳ שמע א׳.
אנדרוגינוס ע׳ אנתרופוס.
אגוזי פרך ורימוני בדן ע׳ פרך א׳.
אפי׳ פיגול טעון עבור צורה ע׳ צר ג׳.
אשיתא ע׳ אשיתא.
אין פודין הקדשים להאכיל לכלבים ע׳ פד א׳.
אצטגנין, אצטדין, אצטוה, אצטרובול, אצטלה, אצטמה.

ב) בדק הבית ע׳ סר ב׳.
בנין אב ע׳ אם ב׳.
ביבי בר אביי ע׳ ביבי ע״ש ומ״ש.
ביתוסין ע׳ ביתוסין.
ברור לו מיתה יפה ע׳ בר ב׳ ע״ש.
בר מרי מר ע׳ אביי ע״ש.
בנין כך וכך ע׳ בגין ע״ש ומ״ש.
בצלים ע׳ פצל ע״ש.

ג) רבן גמליאל ע׳ אביי.
גוד אחית מחיצתא = אסק מחיצתא ע׳ גד ב׳, נגד.

ד) דנין לפני חכמים, דייני גולה, דייני ארץ ישראל, = דפומבדיתא = דנהרדעא ע׳ דן א׳.
דקארי לה מאי קארי ע׳ אר ג׳ ע״ש ומ״ש וע׳ ער ג׳.

ה) הלל עלה מבבל, הונא מר, רב הונא ע׳ אביי.

הלכתא ע' הלך.
הסח הדעת ע' סח.
הר המוריה ע' מריה.

ז) זו היא שיבה זו היא ביאה ע' שב ג'.

ח) חגי הנביא ע' אביי.
חזר לסורו ע' סרד'.
חמש חטאות מיתות ע' חמש.
חומת בית פאגי ע' פגי.
חרב הרי הוא כחלל ע' חרב ב'.

ט) טבול יום ע' טבל ב'.
טיח ע' מרח.
טלית, טליות ע' טלת.

יוד) יהודה מר, יוסי בן יועזר, יוסי בן יוחנן, ר' יוסי, ר' יוחנן בן זכאי, ר' יהודה הנשיא ע' אביי ע"ש.
ידות הכלים ע' יד ב'.
יש אומר ר' נתן ע' אחר ג'.

כ) כל מקום ששנה רשב"ג כו' ע' ערב ב'.
כינוי מתניתא ע' כן ה'.
כרם רבעי ע' כרם ב'.

ל) לא עלה עזרא מבבל ע' אביי.
למדין לפני חכמים ע' למד א'.
לבו גס בו ע' גס ב'.
לסטים מזויין, ע' לסטים.

מ) מאי איריא ע' ער ג', מידי איריא הא כדאיתא והא כדאיתא ע' אר ג'.
מדרס ע' מדרס.
מונבז ע' מלבז.
מזבח הפנימי = הזהב = הקטרת ע' מזבח.
מוח בקדקדו ע' מח.
מחוסר בגדים = זמן = כפורים ע' חסר.
מצורע מוסגר ע' סגר א'.
מסותא ע' סר ב'.
מסוכן ע' סכן.
מפרקת ע' מפרקת.
מלאכה שאינה צריכה לגופה ע' מלאכה.
ממלאי ע' ממלא.
מר זוטרא = בר אמימר = בר רב אשי = יהודה = ינוקא = יוחני = עוקבא = קשישא = שמואל. ע' אביי ע"ש ומ"ש.
מריחא, משיחא ע' מרח.
משוח בשמן המשחה ומרובה בבגדים ע' רב א'.
משכב ומושב ע' שכב ב'.
משנה ע' משנה.
מקיש יציאה להויה ע' הויה.
מלך בו"ד בונין פלטין ע' פלט ג'.

נ) נהרבלאי מתנו ע' נהרבלא.
נוסחא ע' פתשגן, רדד'.
נחמני, ע' נחמני, אביי.
נתינים ע' נתן ב'.

ס) סגי נהור ע׳ נ ג ה א׳, על א׳.
סבי דסורא = דפומבדיתא ע׳ ס ב.
סוד העיבור ע׳ ס ד א׳.
ספרא, ספרי ע׳ ספר ב׳ ע״ש מ״ש.
סתם מתניתין = תוספתא = ספרא = ספרי ע׳ ס פ ר ב׳.
סוכה ע׳ מ ר ח.

ע) ענל תילתא ע׳ עגל י׳.
עזרת הכהנים ע׳ ע ז ר ה.
עם הארץ ע׳ עם ע״ש.

פ) פזר שקורין לניקוד אחד ע׳ פ ז ר ב׳.

צ) צדוקין בייתוסין ע׳ ב י ת ו ס י ן.
צורבא מדרבנן ע׳ צ ר ב ב׳.

ק) קליפי אגוזין = רימונין ע׳ ק ל ף א׳.
קליות ואגוזים ע׳ א ב ו ב.
קשיא ע׳ ת י ו ב ת א.
קטנות נערות ובוגרות ע׳ ק ט ן א׳.

ר) רב ע׳ אב א׳, אביי.
רבינו הקדוש, ראבין, רבא, רבה, רבי, רבן, רב אבא, רב בון, רבינא, רבנא נחמיה, רבנא עוקבא, רבה בר נחמני, ראמי בר חמא, רבן גמליאל הזקן, רבן שמעון, רבן יוחנן בן זכאי, ר׳ יהודה הנשיא, רחבה, רפרם, רבי חמא, ר׳ א׳ בן יעקב, ר׳ צדוק, ר׳ עקיבא — כולם בע׳ א ב י י.
רבותינו שבבבל, רבותינו שבארץ ישראל ע׳ ר ב א׳.
ריבדא דכוסילתא ע׳ ר ב ד א׳.
רבי יהושע בן קרחה ע׳ ק ר ח.
ריפתא ע׳ ר ף א׳.

ש) שודא דדייני, שותיה דמר לא גמירנא ע׳ ס ר ב׳.
שיעה ע׳ מ ר ח.
שבור, שמואל, שמעון, הצדיק, ר׳ שמעון שקוד ע׳ א ב י י.
שפיר ע׳ ש פ י ר.
שלחו מתם, ע׳ ת ם.
שולחני ע׳ ש ל ח ן.
שלשה מן השכב שהן ד׳ מן הרכב ע׳ ש כ ב ב׳.
שכיבה וישיבה ע׳ ש כ ב ב׳.

ת) תיובתא דפלוני תיובתא ע׳ ת י ו ב ת א.
תיקו ע׳ ת ק ב׳, אבן תקומה.
תנאין ע׳ א מ ר ו׳.
תנא תונא ע׳ ת ן א׳.
תריץ ואימא הכי ע׳ ר ץ ד׳.
תרומה ע׳ ד ד א׳.
תשבו כעין תדורו ע׳ ד ר ב׳.
תנא דבי אליהו ע׳ ס ד ר ג׳.

אלה הדברים אשר ראיתי להקדים במבוא לערוך לפניך שלחן בסדר המערכה ערוכה בכל ושמורה כי כל ישעי וכל חפצי כי תצמיח תועלת היותר גדולה לספר הערוך ע״י ההוצאה החרשה הזאת כי נפשי בשאלתי וחכמת עמי בבקשתי להחזיר עטרת הערוך ליושנה כיד ה׳ הטובה עלי ומלתי כבר אמורה בקול קורא המבשר צאת לאור ספר ע ר ו ך ה ש ל ם כי בכל מאמצי כחי השתדלתי לתת להוצאה החדשה הזאת יתר שאת על כל ההוצאות שהיו לפניה מעת צאת הספר היקר הזה, הנפלא באיכותו

ותכליתו, ראשונה לאור עד היום הזה, ואלה הן מעלותיה וסגולותיה על אחיותיה הבכירות אשר בהן עולה היא על כלנה:

א) מנוקה היא וצרופה בתכלית החקירה והבדיקה מהמון הטעיות והשגגות והזדונות של סופרים הנמהרים שהשחיתו כמעט מראה כל ערך וערך הן בכתיבת מלות זרות הן בסדר המאמרים בהקדם המאוחר ובאיחור המוקדם ועתה כל דבר ודבר יבוא על מקומו בשלום.

ב) יש במהדורה זו תשלום חסרונות של מאמרים רבים לפעמים ארוכים ורחבים ולפעמים גם ערכים שלמים הכל כפי מציאתם בדפוס ראשון ובדפוס וויניציאה הרצ"א היותר משובח ובפרט בשבעה כתבי יד של ערוך ואל מול פני הספר יאירו שבעת הנרות.

ג) ערכים רבים אשר הביאם המחבר זצ"ל שלא במקומם מאשר נעלם ממנו במח"כ מקור הלשון אשר ממנה מחצבן של מלות זרות: בהוצאה זו איש איש על דגלו לבית אבותיו יחנו מבלי למחוק גם את הערכים המוטעים רק בהורות את הקורא ע"י מראה מקום למצוא את תקון המעוות.

ד) נאספו ונקבצו פה כל זכרונות סוגיות הש"ס אשר על פיהן סימן המחבר ז"ל את מאמרי רז"ל מדי דברו בם והן הנה כיתד נאמן לתלות בהן הציון באשר בימי רבינו דפי הש"ס וקציבת הפרשיות של מדרשים לא היו קבועין וקצת מסוגיות הנ"ל וסימני הפרשיות נמצאו בדפ' ראשון ובד"ו ואני באתי ללקטן כעמיר גורנה כי כן מצאתי אותן בכ"י אשר ת"י.

ה) ערכים הרבה חדלתי לספור כי אין מספר הבאתי נופך משלי בקיצור נמרץ להשלים את ספר הערוך במה אשר מקום הניחו לי רבינו נתן בעל הערוך ור' בנימין בעל מוסף להתגדר בו.

ו) באו בהוצאה זאת רשימת פרשיות ופסוקי של כ"ד מקראי קודש ומ"מ לכל מאמרי של ש"ס בבבלי וירושלמי ומדרשים באופן מדוייק מאוד מאוד תחת אשר לא הובאו עד עתה כלל או בבלבול ובטעות הובאו.

ז) רבינו לא חש למנינא ואני בעניי השתדלתי לצדד כל הדוגמאות של אותו ענין המדובר בו מש"ס בבלי וירוש' ומדרשים וגם לרבות מקום מציאתן בילקוט.

ח) השויתי נוסחאות של ערוך לא לבד עם גירסאות של ספרים הנדפסים אבל גם עם גירסאות כ"י ש"ס עפ"י ספר הנעלה דקדוקי סופרים להג' מוהר"ר ר"נ ראבינאוויטץ. ולפי מכסת הערכים וכתיבתם והסכמתם עם משפט הלשון אשר מהם גזירתם פלסתי ובררתי אמיתת הנוסח המעולה.

ט) כל המלות הזרות מבוארות כולן יחד בעומק החקירה מזוקק שבעתים כפי חקות ונמוסי חכמת הפילאלאגיע והקלתי על המעיין בהמציאי לכל ערך תיבה אשכנזית המתאימה ומסכמת עמו וגם ברשימת אותיות נכריות ובנקודתן לפי משפט הלשון אשר ממנה נגזרה המלה ההיא.

י) הצורות שנפקד מקומן בדפוסי הערוך וכן חרוזיו של רבינו נתן שכתובים לפעמים על ר"ת לשמו, העתקתי מכ"י אשר ת"י אחר כל אות ואות.

יא) חפשתי בנרות הבדיקה בחפש מחופש בספרים עתיקי ימים למצוא מקור הפירושים אשר ממנו שאב רבינו נתן והשויתים עם פירושי המפרשים אשר מפיהם אנו חיים.

יב) בינותי בספרים חדשים גם ישנים בפרט אלה הנוגעים בעניני הערוך ופירושי המלות הזרות ד"מ מעריך לר"מ די לונזאנו, כתר כהונה לר' דוד די לארא, הפלאה שבערכין להגרי"ב, אור אסתר לאחים היקרים באנדי, ע"מ להג' שי"ר, בייטרעגע לרימ"ז, פסיקתא בהוצאת הרב החכם מוהר"ר שלמה באבער, ספר עטימאלאגישע שטודיען למהר"י פערלעס, וספר המעולה חדש מקרוב בא נייהעברעאישעס ווערטערבוך להרב החכם מוהר"ר יעקב לוי ועוד ע"מ של תרגומים למחבר הנ"ל, ומספרים אלה ומרבים זולתם לקחתי ואכלתי הרימון וזרקתי הקליפה הכל הבאתי לכור הבחינה אם לזרות אם להבר, לברר התבן מתוך הבר, ומקמח סולת עשיתי מטעמים לשלחן „ערוך" וחך אכל יטעם לו.

יג) ואחרון אחרון חביב והוא חיבור לתוכן ולוחות לספר הערוך לענינים שונים ולוח לסדר כ"ד מקראי קודש ותרגומי בבלי וירושלמי מכילתא, ספרא, ספרי, תוספתות וסדר המערכה וכל ש"ס בבלי וירושלמי וכל המדרשים אשר בא מהם איזה ציון בספר הערוך וכל זה אספתים בחלק האחרון אשר קראתיו בשם המפתח לספר הערוך כי הוא פותח כל מה שסגור וסתום היה ועל ידו נעשה הספר החתום פתוח לרוחה לכל הרוצה להתהלך בו.

והנה תמכתי יתדותי על שלש עשרה מדות ויתרונות האלה ועל ידיהן ההוצאה החדשה הזאת מוכשרת להתיצב לפני מלכים מאן מלכי רבנן וברית כרותה לשלש עשרה מדות שאינן חוזרות ריקם (ר"ה

י"ז:) ואחרי אשר שמתי לפניך קורא משכיל את כל ונכחת ואני אעביר כל טובי לפניך, בצפיתי צפיתי כי בראותך ספר הערוך עתה, תעמוד ולא תכיר מראהו בלי משחתה בו, בלי קמשונים וחרולים אשר היו מקדם פניו מכסים. כמשה אל אליהו תגיד גם אתה לי: יפה נקדת, יפה כתבת, יפה מחקת! וענתה בי צדקתי ביום מחר בהיותך שוקד על מלאכתי והיה שבח של מבין שכרי. ועתה „צאי" אומר למלאכתי, את עניי ואת יגיע כפי ראה אלהים על כן בטובו הגדול אזרני חיל לעמוד על משמרתי בטרדות רבנות ביום ובלילה, ותדד שנתי מעיני להקדיש עתותי ללימודי הערוך. ברך ה' חילי ואמצני ללכת מחיל אל חיל! ויהי נועם ד' אלהינו עלינו ומעשה ידינו כוננה עלינו ומעשה ידינו כוננהו! ויהי רצון כי גודל יגיעת רוח ובשר אשר יצא ממני לא ישוב אלי ריקם כי אם עשה את אשר חפצתי והצליח באשר שלחתיו — להגדיל תורה ולהאדירה!

נאום המדבר לכבוד התורה והוגיה:

פה פינפקירכען יצ"ו לסדר כִּי מִן הַבְּאֵר הַהוּא יַשְׁקוּ הָעֲדָרִים לפ"ק.

הק' חנוך יהודה באא"מ ישראל קָאהוּט.

רב ואב"ד פה והגליל.

לוח ראשי התיבות.

א"ב אמר בנימין מוספיא.
א"ד איכי דאמרי.
אדר"ן אבות דרב נתן.
או"ז אור זרוע.
אחי"ה אמר חנוך יהודה קאהוט.
אי' איתא.
אמ"ד, אמשטרדאם.
א"ץ אהבת ציון למהרז"פ.
א"ת אל תקרי, אם תאמר.

ב"ב בבא בתרא.
בדפ"ע בדפוסי ערוך.
בה"ג בעל הלכות גדולות.
בויק"ר בויקרא רבה.
במ"ר ביימרענע לר' יחיאל מ' זאקס.
ב"י בית יוסף.
בל"א, בלא"ר בלשון ארמי.
בלא"ש בלשון אשכנזי.
בל"ס בלי ספק, בלשון סורי.
בל"ע בלשון ערבי.
בל"פ בלשון פרסי.
בל"ש. בלשון שומרוני.
ב"מ בבא מציעא.
במ"ר, במדרש רבה.
במד"ר במדבר רבה.
ב"נ, בית נתן.
בנו"ג בנוסחאות גרסינן.
ב"ק, בבא קמא.
ב"ר, בראשית רבה.
בשד"פ, בשאר דפוסי ערוך.
בת', בתשובה.

גד"פ, גאטטעסדיענסטליכע פארטרעגע.
ג"', גירסא.
גמ', גמרא.

ד"א, דבר אחר, דרך ארץ.
ד"ה, דבור המתחיל.
דה"י, דברי הימים.
ד"ו, דפוס ויניציאה.
ד"ס, דקדוקי סופרים.
דפאמ"ש, דפוס אמשטרדאם.
דפ"ק, דפוס קראקא.
דפ"ר, דפוס ראשון.
דפ"ש, ד"ש, דפוס שונצין.
ד"מ, דרך משל, דרכי המשנה למהרז"פ.

הגרי"ב, הגאון ר' ישעיה ברלין.
הפשב"ע, הפלשב"ע, הפלאה שבערכין.

וז"ל, וזה לשונו.
וחכ"א, וחכמים אומרים.
וכ"ה, וכן הוא.
וכנ"ה, וכן נמצאה המלה.

ז"ל, זה לשונו, זכרונו לברכה.

ח"א, חלק א'.
ח"ב, חלק ב'.
חיד"א, חיים יוסף דוד אזולאי.

ט"ס, טעות סופר.
יוה"כ, יום הכפורים.
ילק', ילקוט.
ירו', ירושלמי.

כו"פ, כפתור ופרח.

כ"י, כתב יד.
כ"י א"פ, כתב יד אקספארד.
כ"י ב"ר, כתב יד ברעסלוי.
כ"י ג"ג, כתב יד גייגער.
כ"י ו"ו א', כתב יד וויען א'.
כ"י ו"ו ב', כתב יד וויען ב'.
כ"י ה"ב, כתב יד האלבערשטאם.
כ"י ל"ד, כתב יד ליידען.
כ"י מ', כתב יד מינכען.
כ"י פ', כתב יד פארמא.
כ"י פ', כתב יד פאריז.
כ"י ק"ט, כתב יד קאהוט.
כצ"ל, כן צריך להיות.
כ"כ, כתר כהונה לר' דוד די לארא.

ל"א, לשון אחר, לשון ארמי.
לי', ליתא.
למ"ד, למאן דאמר.
לפ"ז, לפי זה.
לש', לשון.

מ"א, מלכים א'.
מ"ב, מלכים ב'.
מבה"י, מבוא הירושלמי למהרז"ף.
מהרז"ף, מורי ורבי מהור"ר זכריה פֿראנקעל נ"ע.
מהרי"ל, מהור"ר יעקב לעוי.
מהרי"ף, מהור"ר יוסף פערלעס.
מהרי"ש, מהו' יוסף שווארץ.
מל"מ, מלשון מקרא.
מ"מ, מגיד משנה, מראה מקום.
מנוה"מ, מנורת המאור.
מ"ע, מכתב עתי.
מ"ע דמ"ג, מכתב עתי דייטש מארגענלענדישע-געזעללשאפט.
מ"ק, מועד קטן.
מ"ר, מדרש רבה.
מ"ש, מה שכתבתי.
מת"כ, מ"כ, מתנת כהונה.

נוס', נוסחא.
נלפע"ד, נראה לפי עניית דעתי.

סד"ה, סדר הדורות.
סדט"ה, סדר טהרות לרה"ג.

ע"א, עמוד א'.
ע"ב, עמוד ב'.
עה"ק, ערוך הקצור.
עוה"ב, עולם הבא.
עוה"ז, עולם הזה.
עט"ש, עטימאלאגישע שטודיען למהרי"ף.
עיי"ע, עיין ערך.
ע"מ, ערך מלין להג' שי"ר.
עמת"ל, ערך מלין תלמודי לר' יעקב לעוי.
עמת"ר, ערך מלין תרגום להנ"ל.
ע"ש, עיי"ש, עיין שם.
פ', פר', פרשה, פרק.
פר', פראג.
פיז', פיזרו.
פ"י, פחד יצחק.
פי"מ, פירוש משניות.
צ"ל, צריך להיות.
צ"ע, צריך עיון.
צוק"מ, צוקערמאנדל מו"ל התוספתא.
ק"ע, קרבן העדה.
קלר"פ, קרוב לריש פרק, פרשה.
קלס"פ, קרוב לסוף פרק, פרשה.
ר', ריש.
רא"ג, ר' אברהם גייגער.
ר"ה, ראש השנה.
רה"ג, רבינו האי גאון.
רי"ד, ר' ישעיה דטראני.
רימ"ז, ר' יחיאל מיכל זאקס.
ריצ"ג, ר' יצחק בן ר' יהודה אבן גיאת.
ר"ל, רוצה לומר.
רמ"ל, ר' משה לאנדוי.
רס"ג, רבינו סעדיה גאון.
רע"ב, ר' עובדיה מברטנורה.
ר"ש, ר' שמשון.
רשד"ל, ר' שמואל דוד לוצאטו.
שה"ג, שם הגדולים.
שה"ש, שיר השירים.
שהש"ר, שיר השירים רבה.
שו"ת, שאלות ותשובות.
שי"ר, שלמה יהודה ראפופורט.
ש"מ, שט"מ, שיטה מקובצת.
שמ"ר, שמות רבה.
ת"ח, תלמיד חכם.
תוי"ט, תוספות יום טוב.
תרג', תרגום.
תר"י, תי"ר, תרגום ירושלמי א', ב'.
ת"כ, תורת כהנים.
ת"ל, תלמוד לומר.
תנח', תנחומא.

לבוב ג׳ אדר תרל״ח לפ״ק

לכבוד ידידי הרב הגדול, החכם המהולל, הבלשון הנפלא, מוהר״ר חנוך יהודה המכונה אלכסנדר דר׳ קאהוט נ״י שלום!

הן כל יקר ראתה עיני, בהופיע לנגדי העלים מחוברת הראשונה מספר ערוך השלם, אשר תוציא לאור עולם, עם מבוא גדול המפיץ אור על הספר בכלל ובפרט, ועם הוספות וביאורים ותקונים עפ״י שבעה כתבי יד ודפוסים יקרים, ותמכת יתדותיך על י״ג ענינים מדות וסגולות ההוצאה החדשה הזאת, כמבואר באר היטב במבוא צד 70. בעבודתך הלזו הראית את רוחב לבבך ושקידתך העצומה בדברי חז״ל וספרי הקדמונים והאחרונים, צללת במצולות הים הגדול, הוא ים התלמוד והמדרשים, והעלית פנינים בידך, בכל מלה ומלה דרשת וחקרת לבוא עד היסוד בה לבארה מאיזה לשון נחצבה, ובהערותיך המחוכמות הארת לנו אור בהיר בהבנת דברי חז״ל, וגלית לנו חדשות ונצורות, והרבה פעמים תופיע לנו נוגה בהרבה מאמרים סתומים וחתומים, ודברי הערוך הגהת וצרפת כצרף כסף מזוקק, וכל דבריו יאירו לפנינו כשמש בצהרים, וערכיו אשר אין ערך למו, יהיו ערוכים בכל, ושמורים מכל סיג וחלאת השבושים, אשר החשיכו את יפי זהרם עד כה. בספרך זה יתענג כל מבין עם תלמיד, כי יהי לעינים לכל עוברי אורח ספרי חז״ל, ואור לנתיבתם, ותקותי חזקה כי לא לריק תהי יגיעתך, וכל חכמי לב ואוהבי תושיה יתנו כבוד למלאכתך היקרה הזו, ויאמרו לפעלא טבא יישר! גם יבואו רבים וגם שלמים על החתום לקחת את ספרך בכסף מלא, למען הביא את הברכה אל ביתם, כי באמת אוכל לאמר בלא שפתי מרמה — כי שפת חונף לא ידעתי — כי לא בא עוד כבושם הזה במחנה העברים, ואף כי לא הנחת אף דבר קטן להתגדר בו, בכל זאת מלאני לבי להביא לפניך איזה הערות קטנות, אשר העירותי בעברי בין בתרי דבריך, ואם ייטיבו בעיניך ישמח לבי מאד. —

ובטרם אסיים אני תפלה, יואל אלוה ויתן לך כח ועצמה, לכלה המלאכה עד תומה, להוציא ספר הערוך עד סופו לאור עולם, להגדיל תורה ולהאדירה, כחפץ ידידך מוקירך ומכבדך כערכך הרם.

שלמה באבער

(מבוא צד 2 שורה י״א) ושניהם בלי ראיה ע״כ. דברי החוקר הגדול דר׳ גראֶטץ בודאי יש להם יסוד אבל לא הערה מקורו, שכתב סתם שהיה ממשפחת ענו Anaw אבל מה ״הביא השלשלת ושם משפחתו עכן ברור אצלי שצ״ל בדבריו ענו במקום עכן כי מעולם לא שמענו שם משפחה שנקראת כן, רק היא שם עיר. ואולי מדברי השלשלת שאב החכם הגדול ד״ר גראֶטץ לכתוב כן.

(שם צד 4) ובעל הערוך מכנה את פדר״א בשם ברייתא דר״א. יש להוסיף וכן רש״י מכנה כן בפירושו בראשית י״ז ג׳ וכן ר״ת בספר הישר סי׳ תקס״ח [אחי״ה ועיי׳ בליקוטים לרש״י על התורה מאת הרב החכם מוהר״ר אברהם בערלינער נ״י].

(צד 6 שורה כ״ב) בערוך ע׳ מרכוף בטעות ארץ רוחא וכו׳ גם אנכי העירותי כן בהמגיד שנה עשירית צד 199 ע״ש.

(צד 7 ש׳ י״א מלמטה) ויש לי ראיה מוכרחת כי בהג״א חולין יכנה הריא״ז ארץ מולדתו בשם ארץ כנען יש להוסיף שהאור זרוע הביא כן בספרו הלכות טרפות סי׳ ת״ג וז״ל במלכותנו בארץ כנען [אחי״ה ויש להוסיף כי הרבה פעמים הביא בעל או״ז ביאור המלות מלשון כנען. עיי׳ ד״מ בחלק ב׳ רסי׳ מ׳ ובלשונינו בלשון כנען; סי׳ ס״ז; סי׳ פ״ד ס״ק ד׳ וס״ק י׳ רסי׳ רנ״ט ועיי׳ עוד ע׳ פרגין, ואכ״מ להאריך].

(צד י״א) ועוד למד ר״נ מפי ר׳ משה הדרשן מעיר נרבונא עיי׳ מ״ש אודותיו בהמגיד שנת שמונה עשרה בגליונות 16. 17. 18.

(צד 12 שורה י׳) בענין ר׳ יצחק האורגלי. גם ר׳ שמואל ג׳מע בערך ארם הביא וז״ל החבר החכם ר׳ יוסף החסיד ברי׳ יהודה הדרשן ששמע מפי ר׳ יצחק בן מרגלוי ז״ל שממדינת נרבונא ואין ספק שצ״ל בן ארגלוי.

(שם שורי י״ב מלמטה) ודע כי רבינו נתן נגרר כל כך אחר פירושו של ר״ח עד כי הרבה פעמים כתב פי׳ סתם והוא לקוח מפירוש ר״ח כו׳ וספור ומונה הרבה ראיות לזה ואביא עוד ראיה אחת. במבוא הירושלמי [למהרז״פ ז״ל] צד קמ״ח ע״ב הביא מאמר מהערוך ערך אכל והעיר שם כי פי׳ הערוך הוא מירושי׳ וכן רצה להגיה בערוך ולהוסיף ב׳ תיבות שלח מתם ע״ש. אולם פי׳ הערוך לקוח מפי׳ ר״ח והובא בהרא״ש גיטין שם ועיי׳ ג״כ בשירי קרבן בירושלמי גיטין פ״ג, ה״ד. [אחי״ה וראיה נצחת היא זו. ויש להוסיף עוד ראיה אחת וזו היא כי רבינו בערך על ב׳ כתב וז״ל עלין אין בהן משום רפואה (שבת ק״ט.) פי׳ עלי ירק לצנן בהן העין אין בהן משום רפואה ושרי עכ״ל ובחי׳ הרמב״ן לשבת כתוב כן בשם ר״ח וז״ל שם פירוש ר״ח ז״ל אם נתן עליו של ירק וכיוצא בהן בעין לצנן מותר והטעם שנראה כמיקר ויותר הוא נכון מדברי רש״י ז״ל וכו׳ ועיי׳ עוד מ״ש בע׳ בגר וע׳ נער האחרון. ועוד הרבה ארבה ראיות והשערתי כי פירושי רבינו נתן שהובאו בסתם בכמה וכמה פעמים לקוחים הם מפי׳ ר״ח וקצתם מפי׳ רגמ״ה בהניפי את ידי בעה״י בסוף חלק ראשון של חיבורי בזה הענין כי ידידי הרב החכם מוהר״ר אברהם בערלינער נ״י השאיל לי בחסדו הגדול פירושי ר״ח ורגמ״ה

כ״י לכמה מסכתות הנעתקות מאוצר הספרים ברומי מאנגייליקא וכעת בזאת אני עסוק בהשוואת פירושים הנ״ל עם פירוש הערוך ותארנה עיני ותהלה לאל יגעתי ומצאתי מציאה גדולה ושש אנכי עליה כמוצא שלל רב].

(צד 14) הערוך הביא את השאילתות וד׳ מקומות הביא בשמו ולא נמצא לפננו בשאלתות ואלה הם בע׳ אספרגוס, בנתא בסס חמס ע״כ כבר העיר על זה גם הגאון הרי״ב בהקדמתו לשאילתות [אחי״ה לא זכית לראות הוצאה זאת, ות״י היא השאילתות דפ׳ וויניציאה בשנת רנ״ו צדיקים] וז״ל הרבה חסר לפנינו וכן בערוך ערך בס ב׳ חמס ובע׳ בניתא חסרים לפנינו. אולם לדעתי חסרון אין כאן כי כונת הערוך בע׳ אספרגס, בס, חמס לספרי שאלות ותשובות הגאונים וכמו שנמצא בערוך הרבה פעמים שכתב ״פי׳ בתשובות„ כמו שמונה המקומות ההן הרב בעל המבוא צד 16 אות ת׳ לכן הביא ג״כ פירוש בשאילות ר״ל בשאילות הגאונים כי רוב התשובות מתחילין בלשון „ושאלתם״ [צ״ל „וששאלתם״] ונשאר רק ערך בניתא כי שם ציין מקום המאמר בשאילתות בזה״ל במכות ט״ז ע״ב ההוא דאוכל ביניתא דבי כרבא נגדיה רב יהודה פי׳ בשאילתות גדולות בויהי ביום השמיני מי שאוכל דג שנמצא כשהורש הארץ לא מחייב אלא חד השלישי אולם לדעתי לא כיון הערוך שהפי׳ על המלות ביניתא דבי כרבא נמצא בשאילתות רק בערוך נשתבש הערך וצ״ל במכות דף ט״ז ע״ב. בהלכות גדולות ובשאילתות בויהי ביום השמיני. ההוא דאכל ביניתא דבי כרבא נגדיה רב יהודה. פי׳ מי שאכל דג. כו׳ והפי׳ הזה הוא דברי הערוך מדנפשיה. וכן מפרש ר״ת מובא בתוס׳ מכות שם ד״ה ביניתא וזה לא כפי׳ רש״י ז״ל ואם היה השאילתות מפרש כן היה ר״ת מביא בשם השאילתות. והערוך הביא כן גם מן הלכות גדולות כי באמת המאמר הזה מובא בה׳ דגים. וכן בשאלתות פי׳ שמיני סי׳ פ״ד מובא המאמר ממכות ומבואר שם לענין מלקות ולענין שרץ הארץ. [אחי״ה ועוד הדבר צריך למוד, וקצת מזה כתבתי בע׳ בס ע״ש ועוד עיי׳ היטב בע׳ בם מ״ש. ולהשערה כי פי׳ בשאלתות ר״ל בשאלות הגאונים כבר העיר הגאון שי״ר בתולד׳ ר״נ צד 34 הערה כ״ג ע״ש ושם בערך בת ט״ס וצ״ל בס. ואכ״מ להאריך].

(צד 17) כרבלתא וכו׳ וכפי׳ רצ״ג נמצא בתשובי׳ הגאוני׳ בערלין סי׳ ק״א ולא נזכר שם אומרו.

(צד 24) רש״י הביא פי׳ הערוך וכתב „שמעתי״ או כך מצאתי וכיוון להערוך עיין בהכרמל שנה ג׳ גליון י״ח ומובא שם י״ד מקומות שכתב רש״י שמעתי על פי׳ הערוך וכן עיי׳ עוד בהכרמל יוצא לחדשים שנה שלישית צד 546 שהוסיף עוד הרב הגדול וחוקר נפלא מוהר״ר מתתיהו שטראש״ן ני׳ איזה דוגמאות ושם הביא ג״כ כפי השערת הרב המו״ל כי מה שהביא היוחסין בשם הערוך ע׳ חסיד בענין מילי דחסידותא דרב ולא נמצאים בערוך לפנינו שאולי כיון היוחסין לערוך של רב צמח גאון.

(צד 27) על ספר שריד בערכין כתבתי מאמר בקורת ונדפס בהמגיד שנה עשירית צד 7, 30, 46, 87, 183, 199, 206, 215, 222.

(צד 40) בהגהת אשר״י פ״ב ה׳ ברכות סי׳ ה׳ וכו׳ אנכי מצאתי המאמר באו״ז בסוף פי׳ אלהי הרוחות סוף סי׳ רנ״ו וז״ל והלל המצרי פי׳ בשוחר טוב שיהיו הקוראים אותו שלשה כדי שיאמר האחד לשנים הודו. לכן יש לתקן בהגהת אשר״ שצ״ל מפורש בשו״ט.

(שם) במאור עינים פמ״ה כתוב וז״ל וכן לרומיים נקרא וכו׳ ולדעתי כוון לערוך רומי lexicon latinum.

(צד 41) הראשון מן משלימי הערוך היה ר׳ שמואל גמע וכו׳ והנה מן ההשלמות ההן גם מן ההקדמה שלו (הנדפסת בליקוטי קדמוניות) נמצא בידי העתקה עפ״י ב׳ כ״י הנמצאים בפארמא קובץ 140 גם 180 גם שלח אלי אב״י רש״ף העתקה מהקדמתו אשר מצא ואנכי ערכתי הערות עליהם אבל עודם מונחים אצלי בכתובים, ולא ראו אור הדפוס. אעיר כאן רק בקצרה אודות זמן חייו דברי הרא״ג אין להם יסוד ובנויים על כנפי השערה לבד כי יתכן אשר סופר זה העתיק תיבות שמרהו צורו מהעתקה אחרת שמצא לפניו הנכתב עוד לפנים בחיי המחבר כמו שהעיר בצדק ידידי הרב החוקר הגדול מהרמש״ש בהמזכיר ח״א עמוד י״א ואחריו החזיק ידידי החכם הגדול מהרשזח״ה בהכרמל שנה שלישית 215 ואשר חרץ משפטו הוא באמת משפט צדק ואי״ה כאשר אוציא השלמות ההן לאור עולם אדבר ברחבה אודותם.

(שם) עוד נמצא ספר מרי תנחום בר יוסף איש ירושלים וכו׳ גם הרב הגדול מוהר״ר יום טוב ישראל אב״ד במצרים כתב אלי שנמצא ת״י כתב יד הנ״ל. [אחי״ה ומי יתן ואראה איש ירושלים בצאתו ממצרים!]

(שם) אחר שחושב המחברים משלימי הערוך יש להוסיף שנמצא באוצר הספרים בקאמבריטש כ״י ״ערכי מלות קשות בתלמוד„ עיין רשימת ידידי הרב החכם הגדול ר׳ שלמה בן מאיר המכונה ד״ר שיללער סינעססי (צד 114) והחכם הנכבד הזה שלח אלי בטובו איזה דוגמאות מהן אבל לא מצאתי תועלת בהן ומי מחברם לא נודע.

(שם צד 65) צד ז׳ במגילת איכ׳ יועם זהב צרא דהבא ע״כ לא מצאתי זה בערוך שלפנינו [אחי״ה ונמצא בכ״י ובדפ׳ וויניציא הר״צא] והמאמר הזה מהערוך נמצא במדרש איכה כ״י אשר בידי נעתק למעני ממדרש איכה הגנוז ברומי ושם הגי׳ איכה יועם זהב ר׳ חמא בר נחמן אמר היך צרה דהבא המד״א עוה עוה אשימנה ולזה כוון הערוך וכוונת המאמר נעלם ממני. ולפנינו במדרש רבי חמא בר חנינא אמר איך עמא דהבא הה״ד איכה יועם זהב.

(שם 66) בערוך ערך קרט הביא בשם ב״ר פט״ז וכו׳ וזה לא נמצא לפנינו יש להעיר שכן היה בב״ר לפני הפי׳ המיוחס לרש״י כי שם בב״ר פט״ז הביא וז״ל פישון זה בבל. נגסא קורטא קיטע פושכא ובסוף הפרשה מפרש המלות ההן נגסה אותו נבוכדנצר מלך בבל נגס היה וכו׳ ועיין מ״ש על זה בהערה מ״ב לפסקא דברי ירמיה.

(שם) קרים בת״י בהאזינו בבנוי דקירים. וזה לא ימצא אולי היה לפניו גם בת״י (דברים ל״כ כ״ב) כמו שהוא בת״י ארום קידום וכו׳ ולפני הערוך היתה המלה ברי״ש.

(שם) תייר ובמגילת איכ׳ שמעו וכו׳ הביא הרב המו״ל בשמי שכתבתי בהערה י״א לפסקא אנכי כי לא נמצא לפנינו במדר׳ איכ׳. כעת ראיתי במדר׳ איכה כתב יד אשר בידי ומצאתי לנכון כמו שהביא הרב בעל הערוך.

אות האלף

א א (der reduplizirte 1. Buchst. des Alphab.) (אות א׳, הוא הראשון של אלפא ביתא, כפול. בשבת בר״ג דפ׳ הבונה (ק״ג:) א א דאאזרך (ישעיה מ״ה, ה) איכא בינייהו ת״ק סבר לא מחייב ור׳ שמעון סבר כיון דאיתיה בגלאטורי [1] בעלמא מחייב. פי׳ שתי אותיות שהן שם אחד איכי בינייהו דת״ק אינו מחייב ור׳ שמעון מחייב. אי הכי היינו ר׳ יהודה דהוא כמו [2] ת״ק. דר׳ שמעון מחייב כי האי גוונא וכי תימא אין הכי נמי מיהו [3] ר׳ יהודה אינו מחייב אלא בשתי אותיות שהן מלה ידועה כגון שש שהוא מן לשון ששה וכל דמיוניו. אבל א א שאין מהן מלה ידועה כלל אם נתכוון לכתוב אאזרך וכתב א א ר׳ יהודה לא מחייב בהני כיון דלא משכחת מינייהו שם ולא מלה ידועה. ור׳ שמעון אמר לך כיון דאיכא כתיב כי האי גוונא בגלאטורין ומתקיימין כשאר כתיבה [4] שהיא מלאכה [וצ״ל מלאכה שהיא] מתקיימת אני קורא בה וחייב. פי׳ גלאטורין (γλωσσάριον, glossarium, Wörterbuch) קמיעין שכותבין בהן אותיות כגון א א וכיוצא בהן. פ״א כותבין א״א במקום אמן אמן. [5] (א״ב פירוש קְלֵטוּרִין [κλητήρ, κλητώρ, Herold, Gerichtsdiener] בלשון יוני שלוחי ב״ד וכרוזים והם להקהיל העם ולעוררם לשמוע קוראים בתחלת דבריהם בקול גדול א א ובאה בל׳ חכמים אות גימ״ל תמורת אות קו״ף במלות נכריות הרבה).

אֲאָרָא בל׳ פרסי آرای (das Geordnete, die Schichte imp. von آرایدن = آراستن ordnen, schichten, anreihen) בר״ג דפרק משילין (ביצה ל״ו.) ובג׳ דפרק המביא כדי יין (שם ל״א:) ובפ׳ בכל מערבין בג׳ נתנו במגדל (עירובין ל״ד:) אארא [ובנו״ג בכ״מ אוירא וכ״ה באו״ז הלכ׳ יו״ט סי׳ שס״ה אבל רש״י כ״י לביצ׳ ל״א: הגי׳ באוארא דלבני סדור של לבנים וכו׳ ולדף ל״ו. בכ״י רש״י אאוארא עיי׳ ד״ס שם ועיי״ע אוירא] דליבני פי׳ לבנים סדורים אחד ע״ג חברו ואינן בנויין וכל דבר שסדור זה ע״ג זה בל״פ קורין אוארך [ואחי״ה כ״ה בכ״י ה״ב אבל בפ״י ו״ו וג״ג אוארג ובכ״י ל״ד אאורג וכצ״ל בכ״י ב״ר ושם בט״ס אנארג. ובדפ״ר אוארא והוא כגי׳ כ״י רש״י אבל בשדפ״ע . אארא. ומלת אוארך או אוארג הוא בל״פ آراستگی פי׳ סדור וערוך ולא כמו שכתב בעל מח׳ ע״מ צד רנ״ח. ומפי הדרשן מוהר״ר אהרן יעללינעק שמעתי כי גם הוא התעורר על המלה הפרסית בהוספות למאמרו שפתי חכמים. ועוד עיי״ע אֲרִישְׁתָּא].

אַב (מלה מורכבת מל״פ آب Geschmeide ומל״ס זַן, זְנֵי, זַיְנֵי Art, Gattung, וא״כ אבזייני Geschmeide-art) בפ׳ במה אשה יוצאה (במשנה שבת נ״ז.) ולא בטטפת ובגמ׳ (שם ע״ב) פי׳ רב יוסף טטפת חומרתא דקטיפתא (יש מי שאומר כי הוא ממיני מרגליות שתולות הנשים בצואריהן משום עין רעה. ונדחו דבריו ואיתוקמא מאי טטפת אבזייני כלומר אב שיש בו מינין הרבה. אב הוא מין תכשיט זייני לשון מינין [6] כי מינין תרג׳ זני כדכתיב (דניאל ג׳, ה׳) וכל זני זמרא. פי׳ מיני זמר והיא נקראת טטפת מפני שנתנת למעלה מן המצח במקום הטטפות כדתניא (שבת נ״ז:) יוצאה אשה בסבכה המוזהבת ובטטפת ובסרבוטין ואוקמ׳ ר׳ אבהו טטפת המקפת מאזן לאזן, סרבוטין המגיעין לה עד לחייה. ויש מפרשין חומרתא דקטיפתא קשר שתולה בצוארה לקטף את העין שלא תשלוט בה וכיון דמשום

---

[1] כ״ה ברפ״ר וכ״ה בכ״י א״פ לשבת עיי׳ ד״ס שם צד ק״א: ובנו״ג בגלטורי וכ״ה בדפ״ע ובכ״י ו״ו נפרדה לבי תיבות גל טורי ובערך גלטורי גי׳ הכ״י ו״ו גלסורי. [2] בכ״י ו״ו ל״ד וה״ב הגי׳ נמי. [3] כ״ה לנכון בכ״י ו״ו ול״ד וב״ר רק שם בט״ס מיתו וצ״ל מיהו וכ״ה בדפ״ר וכן הגיה לנכון בעל מחבר של שריד שבערכין אבל בדפ״ע בט״ס ה א. [4] בדפ״ר גי׳ אותיות. [5] ושני הפירושים האלה הביאו התוספ׳ בשבת שם ד״ה בגלטורי ע״ש. ורש״י פי׳ בגלטורי קמיעות וכתבים של מכשפות ושל שמות קורין בלי׳ לטיי״ן של מינין קלוטרוס וכי׳ ונ״ל שהוא ל״ר occultiores געהיימביכער, ספרים וחשבונות אשר כותבים בלאט ובגניזה. — [6] כ״ה בעה״ק ולישנא ישרה היא ובדפ״ע חסר.

הצלה היא תהוי כקמיע מומחה ותשתרי. עכ"ל). ואחי"ה דברים אלו אין להם שחר וערבוב דברים ראיתי כאן וכן צ"ל: יש מי שאומר כי הוא ממיני מרגליות שתולות הנשים בצואריהן משום עין רעה. ויש מפרשין חומרתא דקטיפתא קשר שתולה בצוארה לקטף את העין שלא תישלוט בה ונדחו דבריו [1]) דכיון דמשום הצלה היא תהוי כקמיע מומחה ותשתרי ואיתוקמא מאי טטפת אבזייני [2]) (Geschmeidegattungen) כלומר אב שיש בו מינין הרבה אב הוא מין תכשיט זייני לשון מינין כי מינין תרג' זני כדכתיב וכל זני זמרא. פי' מיני זמר והיא נקראת טטפת מפני שנתנת למעלה מן המצח במקום הטטפות כדתניא יוצאה אשה בסבכה המוזהבת ובטטפת ובסרבוטין ואוקמ' ר' אבהו טטפת המקפת מאזן לאזן, סרבוטין המגיעין לה עד לחייה [3]). (א"ב פי' קשר של מיני שרף חלבנה וחלתית ויוצאות בו כדי שלא תכפינה מחולאי הרחם כמו שיוצאות מי שריחן רע בחומרתא דפילון [4]). ועיין ע' אפזייני). אבזייני שניתן על המצח באותן הקבועין היא יוצאה משום דלא שלפא ומחויא, אבל בשאינן תפורין אינה יוצאה הואיל ונאין הן דלמא שלפא ומחויא.

אָב [5]) (Vater, Haupt) האב זכאי בבתו בקדושיה בכסף בשטר ובביאה בפ' נערה שנתפתתה (כתובי מ"ו: ועיי ס"ה: קדושי ג': י. תוספתא סוטה פי ב') פי' [6]) אע"פ שמקדש אותה בשטר ובביאה [צ"ל בביאה] לא יתן אביה אותה לו עד שיקח ממנו הכסף. ולמדנו שהן לאביה [וכסף מדכתיב ויצאה חנם אין כסף ושטר וביאה] [7]) כדכתיב והיתה. אבוהון דכולהון דם בר"ג דבמה מדליקין (שבת כ"ב.) פי' כל מצות מדם לומדות שלא יהו בזויות. אב טומאה מדברי סופרים ספקו טמא בפ' ד' בטהרות (הל' י"א) — וסדר טהרות היה לו לקרותו סדר טמאות או דין הטמאות אלא כינה סדר טהרות [8]) —. אב הטומאה דרבנן הוא דתניא בסיפרא (מצורע מכילתא דזבים סימן קי"ח דף קמ"ז: בהוצאת ה' מ"ל מלבים ועיין שבת פ"ג. ונדה ל"ד.) בני ישראל מטמאין בזיבה ואין הגוים מטמאין בזיבה אבל גזרו עליהן שיהו כזבין לכל דבריהן. ובפ' כל היד המרבה (נדה ט"ו.) מעת לעת דרבנן, וכתמים מדרבנן, ודם תבוסה מדרבנן (שם ס"ב:), ואותן דראש מסכת כלים כולהו אבות הטומאה דאורית א ומפרש טומאתן בסוף מקוואות [צ"ל זבים] פי' אבות הטומאה עיקר הטומאה כגון שנא' (בראשי ד', כ"א) אבי כל תפש כנור. אבות מלאכות מ' חסר אחת (שבת ע"ג.) ירושלמי (שם פי ז' הל' ב') מנין לאבות מלאכות מן התורה [ורבי שמואל בר נחמן בשם רבי יונתן] כנגד מ' חסר אחת מלאכה שכתוב בתורה [וכו'] ר' יוסי בר' בון בשם ר' שמואל בר נחמני אמר כנגד מ' חסר אחת עבודה ומלאכה שכתוב במשכן (יעויין בשבת מט:), ר' יוסי בר חנינא אמר זה הדבר אין כתיב כאן אלא אלה הדברים (שמות ל"ה, א') דבר, דברי, דברים מכאן לאבות ותולדות, ר' חנינא דציפורין בשם ר' אבהו אמר "א"ל"ה: א' חד, ל' תלתין, ה' חמשה, דבר חד, דברים תרי מכאן למ' אבות מלאכות חסר אחת שכתוב בתורה. רבנן דקיסרי אמרין מן אתרא לא חסרה כלום א' חד, ל' תלתין ח' שמונה היינו ל"ט ארי לא מתמנעין רבנן דדרשי בין ה' לח' [9]) (עי' שבת ע'. צ"ז: מכילתא ויקהל). ושם (בירושי שבת) מפורש באותה הלכה אב הטומאה מטמאה [אתו] הכל ולד הטומאה אינו מטמא אלא אוכלין ומשקין וכלי חרש אוכלין ומשקין וכלי חרש [10]) אינן נעשין אב הטומאה לטמא [זיבה] [11]).

אַבָּא (Abba E. N. des Rab) קיים א"ל אימא קיימת פי' בל' תימא השיבו כלומר ואימא קיימת? כלומ' נח נפשהון דתרוייהו. ר' חננאל פי' [12]) שאל ר' חייא לרב בן אחיו ובן אחותו כשעלה לא"י (שאלו [13]) אבא [14]) קיים כלומר אבי חי הוא לא בקש רב לומר כי מת אמר לו אבי שלי חי הוא כלומר אביך אינו חי. וכן השיב לו על אמו כענין הזה. ומסתברא שלא היה שונה כמו שכתוב בספרינו אלא כך אבא קיים א"ל אבא קיים אימא קיימת א"ל אימא קיימת. פ"א מן חסידי מגנצ"א

---

[1]) שם בש"ס ע"י קושית אביי. [2]) בנו"ג אפוזיינו ובכ"י מ' אפוזייני ובכ"י א"פ אפזייני וכ"ה בע' אפזייני וע' טטפת ובריו"ף כ"י אפי זייני וצ"ל אפיזייני וברש"י בדפי הישני' אפידייני והוא בל"פ פישאני, בל"א שטירנבינדע ובל"צ פרונטי"ל: frontail כמו שלועז על נכון רש"י ז"ל ועיי' עוד ע' אנדיפי. [3]) כ"ה על נכון בכ"י ו"ו ודפ"ר וכ"ה בע' טטפת אבל בדפ"ע בכאן בט"ס להזה. [4]) עיי"ע חמר ח' וע' פלן ב'. — [5]) בדפ"ע נכלל בטעות לע' אב ראשון. [6]) מקור הך פי' הוא ירו' כתוב' פ"ד הל"ו ניחא בכסף ובשטר (האב צ"ל) היאך זכאי בְּבִיאָה תיפטר שיאמר לו לכשתקנה לי בתך בביאה יהיה לך כסף זה ועיי' עוד תוספ' קידושי' ג': ד"ה האב. [7]) כצ"ל ועי' תשלום זה סלקה תימת הפשב"ע ע"ש. [8]) כוונת רבינו לפרש שם ס' טהרות מדי דברו וציינו פ"ד בטהרות אבל בדפ"ע נסדר הך מאמר אחר המלות: תופש כנור וסירוס מאמר הוא בדפוסים. וכל המאמר צריך להיות כמאמר מוסגר. [9]) בכ"י ב"ר אי' עוד „כמו שמצינו משקין בית השלחין וקרינן השלהין ע"כ" (מ"ק ב'. ועיי"ע שלח) ונראה שהוספה מאוחרת היא ע"י מבורך הסופר עיי"ע אונוס. [10]) כ"ה בכ"י ו"ו וכ"ה בירו' שבת הנ"ל אבל בדפ"ע קיטוע. [11]) כ"ה בירו' שם ועיי' גליון הש"ס בדפי זיטמיר. [12]) כ"ה בפי' ר"ח לפסחי' הוצאת פאריז תרכ"ח צד ד'. [13]) יש למחוק ולי' בפי' ר"ח ובכ"י ו"ו חסר שאל הראשון. [14]) וכ"ה במ"ק שם ובתוס' שם ובתוספי פסחי' ובשני מקומות הביאו התוספי ר"ח ז"ל אבל ברש"י ובפסחי' ובכ"י מ"ק הגי' אייבו עיי' ד"ס שם צד ס"ו.

שאלו על איבו ועל מרתא שהיו אחיו ואחותו כדגרסינן בפ"ק דסנהדרין (ה' סע"א) איבו וחנה ושילה ומרתה ור' חייא כולהו אחי הוו. [1] זה בר"ג דפסחים (ד'.) ובגמ' דהקובר את מתו באלו מגלחין (מ"ק כ'.). אבא ממשפחת בריאין הוה בג' דכסוי הדם (חולין פ"ד.) ובחולין פ' ראשית הגז (שם קל"ז:) מאן ריש סידרא בבבל אבא אריכא. ובר"ג דשלשה שאכלו כאחת (ברכות מ"ז. ע' פסח' קי"ט:) ארדיא לי [2] וגוזליא לאבא. ובאלו טרפות בג' דנקב הלב (חולי' מה:) אי הכי אמר אבא לא ידע בטרפות כלום. פי' אבא אריכא הוא רב ולמה קראו ארוך שהיה ארוך (בדורו) [3] כמפורש במס' נדה (כ"ד:). אבותיכם איה הם בגמ' דג' מלכים בחלק (סנהד' ק"ה.) אמר רב תשובה נצחת השיבתו כנסת ישראל לנביא א"ל נביא לישראל אבותיכם שחטאו איה הם א"ל והנביאים הלעולם יחיו (זכריה א', ה'). בר אבהן ובר אוריין [4] בר"ג דכל המנחות באות (מנחות נ"ג.).

אֵבָ [א] (בל"ס אֵבָא Frucht; מְפָעַל אֵבֵב = הֵבֵב Frucht treiben) קישות שהתליעה באיביה [5] בגמ' דנשתברו רגליה (חולי' ס"ז. ע' נ"ח סע"א) בס"ג דפ' כל הכלים (שבת קכ"ה:) שקשורה באיביה [6]. פי' בקרקע מקום שמתגדלת [7].

אוֹב (פיתום=בעלאוב, πύθωνες=Bauchredner, Beschwörgeist von אוב gehöhlt, bäuchig.) ובעל אוב והמחלל את השבת בראש כריתות (ב.) ובפ' ארבע מיתות (סנהד' ס"ה.) ובעל אוב זה הפיתום והמדבר משחיו וידעוני המדבר בפיו. ובגמרא (שם ע"ב עיי' תוספ' מנחות ל"ז. ד"ה קיבורת) ת"ר בעל אוב זה המדבר מן הפרקים ומבין אצילי ידיו, וידעוני זה המניח עצם ששמה ידוע בפיו והוא מדבר מאליו (א"ב פי' פיתון בל' יוני מין רוח טומאה והוא אוב מגיד דברים נעלמים לבעל אוב ומכשף אשר הוא כאיש נבוב ומבולבל וקול הרוח נשמע כיוצא דרך אבריו).

אוּבָא טַמְיָא (בל' שומרוני טמי, בערבי عظم=עצם Beschwörer der Knochen [8] d. h. Nekromant) בס"ג דשואל אדם (שבת קנ"ב:) ובגמ' דעל הזיקין בהרואה (ברכ' נ"ט.) פי' ר"ח ז"ל אובא טמיא שם ע"ז והיה שם שד והשד עונה לו ולשד היו עובדין כדכתיב (דברים ל"ב, י"ז) יזבחו לשדים לא אלוה, והשדים משיחין כדמפורש בפ' אין דורשין (חגיגה ט"ז. וע' אבות דר"נ פ' ל"ז) ו' דברים נאמרו בשדים [9] וכו' ומצאנו סיוע לדבריו בר"פ קמא דכריתות (ג:) עולא א' בעל אוב דקתני במקטר לשד. דרשו אל האבות ואל הידעונים (ישעיה ח' י"ט) בארה [10] נתנבא פסוק זה. בהגדת ילמדנו כי תשא (תנחומ' כי תשא דק"ס).

אִבָּא [11] (Schilfgebüsch בל"ע غابة oder أباء = בל"ס עַבָא [12] Wald [Pesch. für hebr. יַעַר]) כשלניא [13] בגמ' דמי שהפך זיתיו במשקין (מ"ק י"ב:) פי' יער שנכשלין בו בני אדם. ויש שקורין בשילניא. [14] פי' שם עיר כלומר יער היה לו באותו מקום: אבא אגודא דנהרה בג' דהמקבל (ב"מ ק"ז:) פי' ר"ח ז"ל [15] אילן של ערבה. אבא זרדתא ופירא ודכוורין [16] בר"ג דהאשה שנפלו לה נכסים (כתוב' ע"ט.) [אח"ה ועיי"ע בי נורא וע' נר ב'].

אַבּוּב (בלשון סורי אֱבוּב, בלשון ערבי أُنبوب בל' שומרוני אביב Flöte.) נתנוהו לאבוב ואבוב היה מנוקב במנחות בפ' ר' ישמעאל (ס"ו.) ובג' אבוב של קליות (שם:) ובמשנה דכלים בפ' כלי עץ וכלי עור (כלים ב', ג') ובספרא ואם תקריב (ב' י"ג סי' ק"נ דף ל"א.) אבוב של קליות „פי' כלי חרש כמין טיגן שקולין בו כמו שנאמר אשר קלם מלך בבל. וכך ואני, (ירמי' כ"ט, כ"ב)

---

[1] כ"ה גם בדפ"ע גם בכ"י רק בכ"י ה"ב אי' כולהו אחי הוו מבני אבא בר אחא שלא מכופרי הוו ע"כ וצ"ל כמו בסנהד' הנ"ל כולהו בני אבא בר אחא כרסלא מכפרי הוו. [2] עיי"ע ארד א'. [3] חסר בכ"י ו"ו אבל בשאר כ"י ובנדה אי' ועיי"ע אריך. [4] עיי"ע אורייא, ואוריין. [5] וכ"ה הענין בב"ק פ"א. מן איבו של אילן וכ"ה ברש"י אבל רבינו בע' חב ב' גרס חובו ופי' מענפין והוא ל"פ ע"ש, ולשבת שם פירש"י איביה: בגפן והוא ל"ס אביבא פרי הגפן. [6] בנו"ג במחוברת באביה אבל בכ"י מ' ובחי' הר"ן באיביה. [7] וכ"ה בפירש"י לחולי' וקרוב הדבר שגם רבינו כיון על ציון של חולי' ובזה נתיישבה קושית מהר"ם די לונז'. ע"ש. [8] וכן פי' רש"י לבמד' ה', ב' התרג' טמא נפשא: ל' עצמות אדם ופותרו ע"י שחיק טמיא ובאמת אי' ג"כ שחיק עצמות ירו' מגילה פ"ג הל"ז, ב"ר פע"ח, איכ' רב' ג, כ"ב, וכן פי' רש"י בשבת בעל אוב שמשתמש בעצמות, ועיי' עוד ע' אגר. [9] עיי' מאמרינו על המלאכים ושדים צד נ"ד. [10] וכ"ה בויק"ר פ"ו וילק' ישעי' רמז רפ"א אבל בתנחומא כי תשא סי' כ"ד הגי' מי מתנבא להם הפסוק הזה ישעיה בן אמוץ. [11] בקצת כ"י ובדפ"ע נפרד הע' לג' ערכים ובלתי נכון הוא כי בכולן הוראת אבא יער. [12] כן נמצאה המלה בפשיטה לדברי' י"ט, ה', ש"א י"ד, כ"ה, כ"ו; כ"ב ה'; מ"א ז', ב'; ישעי' ז', ב' ועוד במ"א וכן הבינו התרג' ורש"י עבים בירמי' ד', כ"ט וכנ"ה סנהד' ל"ט: נדרי' ס"ב: ב"ר פע"ה, ילק' שמואל רמז קמ"ה, וילק' עבדיה מיניה וביה אבא ליזיל בי נרגא. [13] כ"ה לנכון בדפ"ע והוגה על מלת ונכשלין אבל בכ"י א' בשילניא ובכ"י ל"ד בשלניא ובכ"י ו"ו ב' כשלנית. [14] כ"ה בכ"י ו"ו א' וב' ודפ"ע ובנו"ג בשלנייא ובכ"י מ' בשילניא עיי' ד"ס מ"ק צד י"ט. וכן במ"ק שם ר' שילא משילניא. [15] וקרוב הדבר שר"ח גרס במקום אבא: ארבא ופירשו ערבה. [16] כצ"ל וכ"ה ע' זרדתא וע' פרא ב', ובדפ"ע אי' רק ופירא, ובדפ"ר פירא ונשתבש בדפ' פיזי וויניצי' למלת פירש ובדפ' באסילי פירשתא!

כ"ה בפי' רה"ג] אמר בכל מקום קליות ואגוזים והיה מנוקב כדי שתהא האור שולטת בכולו" ואלה דברי רה"ג לסדר"ט ד"ד ע"ש]. כדתנן במנחות (שם, וספרא שם). וי"א אבּיב של קלאין [וכ"ה הגי' בילק' ויק' רמז תנ"ו וכ"ה בפי' רה"ג] דמות קנה מן ברזל להדליק בו האש. לא היה מכה באבוב של נחושת ולא באבוב של ברזל אלא באבוב של קנה מפני שקולו ערב במשנת ערכין בפ' שני (י'.) ובגמ' (שם:) פתח בחליל וסיים באבוב א"ר פפא היינו חליל היינו אבוב ואמאי קרו ליה חליל דחלי [1]) קליה. ת"ר אבוב היה במקדש חלק היה ודק קטן היה ושל קנה היה ומימות משה היה והיה קולו ערב וצוה המלך וצפוהו זהב ולא היה קולו ערב נטלו את צפויו והיה קולו ערב כמו שהיה. ובר"ג דהחליל (סוכה נ:) חמשה וששה גמרינן מאבוב דמשה ומר סבר אין דנין אפשר משאי אפשר, כלומר אבוב אי אפשר לעשותו ממתכת כמו שאמרנו אבוב לחרי [2]) זמר לגרדאי ולא קבלוה בס"פ קמא דיומא (כ':), פי' כמו משל הוא אבוב שהיה לשרים גדולים זמר לאנשים פעוטים אינו ערב להון אלא [צ"ל ולא] מחזירין עליו. כנור ועוגב (בראש' ד' כ"א) תרג' בבלי וירוש' כינרא ואבובא. כחלילים יהמה (ירמי' מ"ח, ל"ו) תרגומו כזמר אבובין דוי [ואחי"ה צריך לנקדו אַבּוּב ונדגש הב' לחסרון הנ' ובתשלומו אנבוב וכ"ה בל"ע ופ"א עיי' בע' בְּבְיָא].

אָבִיב (בעברי ובל"ש ;Aehrenreife) פירות האילן ותקופה ואביב בג' דר' שמעון בן גמליאל בפ"ק דסנהד' (י"א: תוספתא פי ב').

אִבַּבִּית (בעברי عَبٌّ ، عَبُوب dreitägiges Fieber עִבְבִית) בב"ר והנחש היה ערום פרש' י"ט שמעת מימיך אומר חמור זה יוצא חַמָּה עליה אבבית עליה ובב"ר פי"ט אי' חככים ושם פל"ד חכאכית, ושם פנ"ג אכאבית לגי' בוקסט' אכאכית, ילק' וירא רמז צ"ד עכעבית, ילק' קהלת א', י"ח והרבית! ועיי' עוד ע' בית נפש. ועיק' הגי' אבבית או יותר טוב עבבית והוא ממש בל"ע קדחת וכן יגיד עליו ההמשך בב"ר פנ"ג שכן דרך החולה להיות שותה הרבה.] והיכן יסורין מצויין על בני אדם קור וחום חמה ואבבית (ב"ר פי ל"ד). ס"א ועועית. ובפ' נ"ג ויקח לחם וחמת מים נכנסה בו חַמָּה ועבעבית.

אֲבוּב רוֹעֶה (בערבי أُنْبُوب الرَّاعِى Hirtenrohr, Pflanze) בשבת בפ' שמונה שרצים (ק"ט:) ושותה את אבוב רועה [3]). פי' עשב הוא ונקרא אַנְבּוּב אַלְרַעִאי בל' ישמעאל [ולפי' גי' בעל כ"כ עצא אלרעי והוא ל' ערבי عصا الرَّاعِى בל' אשכנז קנעטעריך וכ"ה בפי' משניות לרמב"ם שבת פי"ד מ"ג ושם בט"ס עצאלדעי וצ"ל עצא אלרעי. והוא סגולה לבני מעים וכן משתמשים עוד היום לריפוי בני מעים בצומח שנקרא פּפּעפּפּערקנעטריך ונקרא בל"ר polygonum Hydropiper] ופי' בגמ' חוטרא דרעיא [4]) ומפרשין אותו ענף שגדל יחידי שאין לו ענפים אילך ואילך [וכוונתו למה שאמרינן בש"ס שם חוטרא יחידאה וכן פירש"י עץ הגדל יחידי בלא ענף].

☞ אֶבְגֶינוּם (wohlgeboren, edel = εὐγενής) בריש מדר' ויקר' רבה (פי ב') הבן יקיר: ר' יהושע בר נחמן אמר אבגינום פי' בל' יון איש מיוחס ובעל הערוך גרס אוגנוסטטו (עיי' שם).

אֲבַד (verlieren) חבל על דאבדין ולא משתכחין. בסמוך לאנשי עיר הנדחת בחלק (סנהד' קי"א.) פי' ווי לאביד שלא נמצא כמותה אחר שנאבדה כלומר שלא נמצא באבות.

* אַבְדָלָה, אַבְדַלְתָּא עיי"ע בדל ושם נסמן.

אַבְדוּמָה (Abramis Brama, Brachsen Ἀβραμίς אַבְרוּמָה) דרש ר' יהודה בר אילעאי אבדומא שריא בספ"ק דסוכה (י"ח.) פי' דג שמניחין אותו בחמה עד שמבאיש ועושין צחנתו אבדומה [צ"ל צחנה ממנו] [5]) והוא טרית. פ"א אבדומה הוא דג שמו ידוע ובל' יוני אבדומין (א"ב נראה שתתכן גירסת אַבְרַמִין באות רי"ש כי כן נקרא מין דג רחב גדל בבריכות מים בל' יוני) [אחי"ה ובאמת גירס' הש"ס בדפוסים ובקצת כ"י אברומה עיין דקדוקי סופרים לסוכה דף כ"ה:]

אַבְדַן (E. N.) אמר אבדן פעם אחת נתקשרו שמים בעבים בגמ' דתפלת המנחה עד הערב (ברכ' כ"ז:) פי' אבא יודן [6]) שמו ולישנא דקלילא קרי

1) ובכ"י ו"ו דיחלי ובכ"י ב"ר דרוא ליקאליה. 2) כ"ה בכ"י ו"ו ול"ד וכ"ה בש"ס וכ"י ש"ס אבל בדפ"ע בט"ס לחדאי. ועל זמרא דגרדאי עיי' סוטי מ"ג. 3) בנו"ג אבוברואה וכ"ה בע' חטר ב' וכ"ה בירוש' שבת פי"ד הלכה ג' אבל במשניות אבוב רועה וכ"ה בירוש' שבת פי"ד די"ד ע"ג אבל בכ"י מ' אבובראה ובכ"י א"פ אבו ברועה וצ"ל אבוב רועה ועיי' ד"ס שבת צד ק"כ. אות ד' וצד קכ"א. אות ס'. 4) כ"ה ג"כ בכ"י מ' וא"פ עיי' ד"ס שם. וכ"ה בע' חטר ב'. 5) כצ"ל וכן משמע מעה"ק רק שם חסרה מלת צחנה ועיי' עוד ע' צחן ב' וע' טרית וסוכ' י"ח. 6) ואם גם ביבמו' ק"ה: וירו' ברכו' פ"ד הל"ז ופ"ה הל"א הוזכר שם הפרטי אבדן פירושו של רבינו במקומו עומד כי בב"ר פ"י איתא אבא יודן. ולפי דעת המהרז"ף במבה"י צד נ"ח: כוונת התוספי ביבמות שם על ב"ר הנ"ל אבל לפי דעתי על רבינו כיוונו כנראה מלשונם ואבדן לישנא קלילא כמו שכתב ממש הערוך.

לה אבדן [1] [אחי"ה ואבא יודן נזכר הרבה פעמים בויק"ר פ"ה ודב"ר פ"ד ע"ש המעשה וכן בירו' הוריו' פ"ג הל"ז דמ"ח. ושם נקר' אבא יהודה].

☞ אֶבְדוּקוֹס (glücklich geboren = εὔτοκος) ירושל' דמגלה פ' שלישי (הל' ב') שלח ר' אבהו וכתב להו כבר פייסנו לשלשה לימורין לטוב ילד, לטוב למד, ותרשיש: אבדוקים, אבמוסוס [אבמסים] = εὐμαθής, leicht begreifend, gelehrig ותלסיום [2]) = θαλάσσιος, zum Meere gehörig) פי' בלשון יוני אבדוקוס טוב ילד, אבמוסוס טוב למד, תלסיום דבר של ים ואבן טובה אשר עינה כעין ים וכן תרג' (שמות כ"ח, כ'; ל"ט, י"ג; יחזק' כ"ח, י"ג; אסתר ח', ט"ו) תרשיש כרום ימא. ורב אבהו כתב בל' חכמה שאם תבא האגרת ליד נכרים לא תובן כוונתו והתלמוד פי' שמותן).

☞ אַבָהוּנוּס (Waldesel מרכב מן אַבָּא Wald ומן ל"י ὄνος, Esel) ירוש' דכלאים פרק שמיני (הלכ' ג') מאי אבהונוס חמור סלק כן גרס בעל הערוך בע' לבדקס. וגרסת נוסחאות שלנו אבחטוס ובל' יוני חמור נקרא הונוס ופי' אבהונוס חמור של ציה ומדבר חרב והוא הנקרא חמור סליק או סרק שהוא חמור יערי) [אחי"ה ודע דהצעת הסוגיא כך היא בירוש' כלאים הנ"ל: ולא הלובדקוס אית תניי תני הניברקוס — מ"ד ניברקוס אבחטוס מהו אבחטוס חמור סלק. ובירוש' שבת פ' ה' הל' א': לובדקוס אית תניי תני לגדקס . . . מאן דמר לגדקס אמבטוס מהו אמבטוס חמור סלק. ומזה תראה דעיקר המלה תחת אבחטוס של דפוסים (או אבהונוס של רבינו בעל הערוך לפי כ"י וקצת דפוסים עיי"ע לבדקס) כמו בירוש': אמבטוס. ובאמת בדפוס ויניציאה תרצ"א בערוך לבדקס ג"כ הנוסחא אמבטוס גם בירוש' כלאים. ואמבטוס בל' יוני ἐμβάτης (der Aufsteigende) ממש כמו סלק בארמית וזה שאמר אמבטוס חמור סלק. ומלת לבדקוס (זה גירס' נכונה של בע"ה) הוא בל' רומי silvaticus der im Wald befindliche Wilde; ותחת הניברקוס ולגדקס נ"ל לתקן: הָנַקְרוּס בלשון יוני ממש ὄναγρος Waldesel. ולפי זה הכל על מקומו יבא בשלום].

☞ אִבּוּ (= אִיבּוּ, אייבו בלשון ערבי يُؤْيُؤ Raubvogel, smerrilus) תרגום בבלי (אונקלוס ויקרא י"א, י"ט; דברי' י"ד, י"ח) של והאנפה למינה ואבו לזנה. תרג' ירוש' (דברי' י"ד, י"ג ת"י ב') והדאה והאיה [צ"ל והראה ואת האיה]: וותא וית אבו.

אַבְזַקְת (בל"פ بَزَك Tausendfüssler, Insekt von gelblicher Farbe) מאי הבריקה ר' אבא [בנו"ג רבא ובהיות המלה מל"פ מחצבה נ"ל גי' הש"ס יותר קרוב כי רבא אמורא של בבל ור' אבא של א"י היה כנודע] אמר אבזקת בגמ' דהשוכר את החמור בפ' השוכר את האומנין (ב"מ ע"ח:) פי' אבזקת תולעת הנקרא עש ואוכל הבגדים שהן מילתא. וי"מ אַבְזְקת (Fäulniss, Schimmel בל' פרסי بوزك) רקב בעצמות מולאות שהן פרדות, כגון (שבת נ"ב.) מולאות של בית רבי [אחי"ה והתו' מדחין דעה זו. וכפי' ראשון אי' ג"כ ברש"י התולעים התליעו רגליה ועל זה יפה עולה ההמשך שאי' שם תיכף ההוא דאמר להו אבזקת במילתא דמלכא אמרו ליה במאי בטלי כסף או בטלי דהב איכא דאמרי בטלי כסף ואמר וקטלוה א"ד בטלי דהב אמר ושבקוה ע"כ ונ"ל להסבירו כי אבזקת היא תולעת האמורה למעלה והיא מסורקת בגוונים ירוקים ככרתי ובמקום במילתא צ"ל בטולתא והוא ל' סורי טולתא פי' כלי תבשיל שמבשלין בו וטלי הוא ל' פרסי تال וכ"ה בל' הונגרי tál כלומר קערה. עיי"ע טל א' בפי' הבית ושיעורו האי דאמר שנפל אבזקת תולעת ירק בכלי תבשיל של מלך ושאלו אותו באיזה קערה נפלה א"ד בקערה כסף אמר והרגו אותו עבד של מלך שבקערת כסף שהיא לבנה ניכרת היא התולעת הירוקה ולמה לא השליכה חוצה וא"ד בקערת זהב נפלה ופטרו את העבד מאחר שאינה ניכרת התולעת ואינה נבדלת גוונה מגוון של קערה שהיא ג"כ ירוקה] (א"ב ברק ובזק שמות נרדפים הם א"כ הבריקה אבזקת).

אַבְזַר (בל' ערבי أَبْزَار בלשון פרסי ابزار Gewürz) עולה וכל אביזרהא בר"ג דאלו מנחות נקמצות (מנחות ע"ג:). אינהו וכל אביזריהו בס"ג דפ' בן סורר ומורה (סנהד' ע"ד:). פי' כל מידי דשייך לאותן ז' מצות ובל' ישמעאל קורין אבזאר והוא תבלין של קדרה (א"ב בנוסחאות דידן גרסינן עולה וכל חברתה, וגרסינן אינהו וכל אברזייו) [אחי"ה הרב מוספיא גי' אחרת היה לו בסנהדרין ומלת אברזייו הוא ממש לשון פרסי ابزار אבל לפנינו איתא אבזרייהו. ומפירש"י נראה דהיה ג"כ במנחות הגירס' הזאת כערוך דפי' שם: אבזרייהו. לוד (צ"ל לור) אפרטנמ"נט leur appertement,]

---

[1]) בנו"ג אבידן אבל לפי גי' כ"י אבדאן ואבדן עיי' ד"ס ברכו' צד ס"ט: ובכ"י ו"ו אבאדן וכ"ה בכ"י ל"ד. ובברכות שם אי' עוד והאמר אבדן וזו לפי גי' כ"י מ' ובכ"י פ' אבדאן אבל בנו"ג ר' אבין עיין ד"ס שם אות א'. [2]) בירושי מגילי בט"ס אבדוקים אבמסין תלתכים.

ihr Zubehörl ודוגמתו במנחות עולה וכל אבזרייהו. וכן הגירס׳ בילקוט במדבר פרש׳ ט״ו רמז תשמ״ו: אביזרהא.

☞ אבחטוס (עיין ע׳ אבהונוס).

אַבַּט (בל׳ פרסי آبَه Wasser- (Wasserbehälter, versammlung.) אבטאות של כרכים בגמ׳ דמעשה שעשו אנשי טבריה בפ׳ כירה (שבת מ. מ:) פי׳ בריכות [1]) שעושין בבית המרחץ. וי״א עביט של מימי רגלים. וי״א אשטוב״א [בלע״ז (it. stufa Schwitzbad) וכן פי׳ שמא באבטי [2]) עיברה כששאלו את בן זומא בפ׳ אין דורשין (חגיגה ט״ו.) (א״ב בנוסחאות דידן כתוב אמבטאות ופי׳ מלה זו ἐμβατή (Badewanne בל׳ יוני כלי גדול לטבול ולרחוץ בתוכו).

*אֲבַטָא (בל״ע بَطَّة lederner Schlauch; בל״פ بَط (Weinflasche בע״ז ל״ד: הני אבטא דטייעי בתר תליסר ירחי שתא שרי. פי׳ בל׳ ערבי חמת מעור עשויה לשום שמה מים או יין. ונכון פירש״י חמת מעור עב וקורין אותו בוטין (fr. boute, ledernes Weingefäss) אבל רבינו בע״ה גרס אכטא בכ״ף. עיין מה שכתבתי שם וגם ר״ח גורס בכ׳ עי׳ תוספ׳ ע״ז הנ״ל ד״ה אכטא.

אַבַטְלְיוֹת (= ἀποτέλειοι (Stadtobrigkeit, gr. בשני אבטליות [3]) כגון של נמר ונמורי [4]) בגמ׳ דמעשר בהמה מצטרף בפ׳ מעשר בהמה (בכור׳ נ״ה.), ס״א אבטלאות פי׳ כרכים גדולים דבמקום שיש שם גשר דמי ואין שם מים ביניהן ומצי למיזל הני להני.

אֶבְטִינָס (שעצ״פ Εὐτίνοος wahrsch. auch; Compos. von εὐ gut und θῦμα Räucherwerk) הוליכוהו לעליית בית אבטינס בריש משנה דיומא (י״ח:) ובר׳ תמיד (כ״ה:) פי׳ מוליכין אותו לבית אחד נקרא בית אבטינס שהיו ממונים על מעשה הקטורת כדי שילמדהו חפינה וכן אמר תנא ללמדו חפינה (יומא י״ט. ועיי׳ שם ל״ח. שקלי׳ ז׳:)

* אבטיגא ט״ס עיי׳ ע׳ אנטיניא.

☞ אֶבְטִיוֹנָס [5]) εὔθυνος (Untersuchungsrichter, der Rechenschaft abverlangt) ירושל׳ דשבת פ׳ במה אשה (פר׳ ו׳ ד׳ ח׳) רבי אלעזר על לפוניה אתא אבטיונס דרומאי ואוקמיה מאחריו פי׳ בל׳ רומי שר שומרי העיר ופקיד על הצופים).

אַבַּיֵי (שע״פ או מל״פ آب Würde بابا geziemend, איש הראוי לכבוד או מל׳ ערבי שע״פ أَلأَبِي (Löwe [6]) שאל מר רב יעקב החבר בן מר ר׳ ניסים אשר ממדינת קירואן לב״ד הגדול של אדונינו שרירא ראש ישיבת גאון יעקב ולב״ד הגדול של אדונינו [רב] האי אב ב״ד ישיבת גאון יעקב זו השאילה [7]) והשיבוהו כך: וששאלתם אית בפירושי דגבן כל רב מבבל כל רבי מא״י מ״ט מקצת תנאי ואמוראי בשמא גרידא כגון שמעון הצדיק (יומא ט. ל״ט. ושם: מגילה י״א. נדרים ט: י. נזי׳ ד: סוטי׳ ל״ג. אבות א, ב, מנחות ק״ט:) אנטיגנוס איש סוכו (אבות א׳ ג׳), יוסי בן יועזר (פסחי׳ ט״ז. נדרי׳ י״ט. חגיגי׳ ט״ז. י״ח: כ׳. סוטי׳ מ״ז. ב״ב קל״ג: ע״ז ל״ז. עדיי׳ ח׳, ד׳, אבות א׳ ד׳, תמורי׳ ט״ו: שבת י״ד: ט״ו.), יוסי בן יוחנן (חגיגה ט״ו. אבות א, ה׳) רב ושמואל אביי ורבא. ומקצתהון בשם רבי כגון ר׳ עקיבה, ר׳ יוסא, ר׳ שמעון. ומקצתהון בשם מר כגון מר עוקבא, מר ינוקא. ומקצתהון בשם רב כגון רב הונה, ורב יהודה. ומקצתהון בשם רבן כגון רבן גמליאל ורבן יוחנן בן זכאי. ודאי כמו ששמעת כי רבי מחכמי א״י הסמוכין שם בסנהדרין שלהן דאמרינן לענין סמיכת זקנים (סנהד׳ סוף י״ג:) דסמכין ליה וקרו ליה רבי ויהבין ליה רשותא למידן דיני קנסות. ורב מחכמי בבל הסמוכין בישיבות שלהן. והדורות הראשונים שהיו גדולים מאד לא היו צריכים לרברבם לא ברבן, ולא ברבי, ולא ברב, לא לחכמי בבל ולא לחכמי א״י שהרי [ואמרו הלל עלה מבבל (פסחים ס״ו. סוכה כ׳.) וביוחסין השלם אי׳ עוד כאן הוספה: ולא נאמרה רבנות בשמו והנביאים היו חשובים אותם שאומרים חגי הנביא, לא עלה עזרה מבבל] ואין מרברבין אותן עם הזכרת שמותיהן ולא שמענו כי התחילה זו

---

[1]) כ״ה ישר בכל כ״י ובדפ״ר וויניצי׳ ועה״ק שנת שנ״ב אבל בשדפ״ע בט״ס כריכות. [2]) וגי׳ באבטי אי׳ עוד ע׳ אודנא ועי׳ בטח אבל בכ״י ו״ו הגי׳ באמבטי וכ״ה בנוסחי׳ וכ״ה בכ״י חגיגה צד כ״ו: בד״ס וכ״ה בתוספ׳ כתובי׳ ו׳: ד״ה רוב בקיאין. ועיין עוד ע׳ אמבטי. [3]) כ״ה בנוסח׳. ובתוספתא בכורות פ״ז אבטילאות; ירוש׳ מגילי׳ פ״א הל״א; ירו׳ ב״ב פ״ג הל״ג אבטניות. [4]) כ״ה בבכורות ועיי״ע נמר ג׳ אבל בכ״י ל״ד של נמי ונמורי, ובכ״י ג״ג נמי ונומרי ובכ״י ו״ו נמודי, כ״י ב״ר שולנו ופטורי, ובדפ״ר בטעות גדולה כגון בהמה שולגמי ובשדפ״ע שולנמי ופטורי, תוספתא בכורי השולמי ומנרי, ירו׳ ב״ב שלומי ונבירא ועיי׳ עוד גייבויער גיאגרפיע תלמודית צד רמ״ח. [5]) לדעת מהרי״ף בספרו עט״ש צד ק״ג פתרונו בל׳ רומי ויוני האמצעי ὀπτίων Optio פירש ממונה על צרכי החיילות. [6]) כן נקרא ד״מ מחמד בן יעקב עיי׳ קסטיללוס היפטגלוטטון א׳, י״א. אבל היותר נראה שהוא שם פרטי פרסי ועיי׳ תולדות ר״נ מהגאון שי״ר צד ע״א ועיי׳ עוד ע׳ ביבי. [7]) כאן חסרה השאילה ע״י התרשלות הסופרים שהשמיטוה וראיתי בס׳ יוחסין השלם צד פ״ג הובא כל העי׳ הזה בקצת שיבושים ע״ש.

אלא כנשיאים מרבן גמליאל הזקן ורבי שמעון בנו שנהרג בחרבן בית שני ורבן יוחנן בן זכאי כולן נשיאים ואף רבי התחיל מסמוכים מאותה שעה ר' צדוק ור' אליעזר בן יעקב ופשט הדבר מתלמידי ר' יוחנן בן זכאי ולהלן, וסדור בפי הכל גדול מרב רבי, וגדול מרבי רבן, גדול מרבן שמו[1]) ולא מצאנו אדם שנקרא רבן חוץ מן הנשיאים ואע"פ שמפורש בסוף מסכת עדיות תוספת (תוספתא עדיות פי ג') בלש' הזה מי שיש לו תלמידים ולתלמידיו תלמידים קורין אותו רבן, נשתבחו [בתוספתא בט"ס נשתכחו] תלמידיו קורין אותו רבן, נשתבחו אלו ואלו קורין אותו בשמו, אעפ"כ לא מצאנו רבן אלא נשיאים, רבן גמליאל, רבן שמעון, רבן יוחנן בן זכאי (ברכי י"ז. כ"ח: ל"ד: שבת קכ"א. קמ"ו. קנ"ג. ערובי י"ט. פסחיי ג': כ"ו. צ"ד. ביצי ה'. שם: חגיגי ג': ה. י"ג. י"ד: ר"ה י"ח. כ"א: כ"ט: לי. ל"א: יומי ל"ט: ע"א. סוכי כ"ו: כ"ח. ל"ב: מ"א. שם: שקליי א, ה, יבמות ק"ה. כתובי י"ד. כ"ב: ס"ו: ק"ה. ק"ז: קידושי כ"ב: גטין נ"ו. נדריי ל"ג: סוטי כ"ז: כ"ט: מ'. מ"ז. מ"ט. בבא קמא ע"ט: בבא בתרא י. שם: פ"ט. קט"ו: קל"ד. סנהדרין ט': ל"ב: מ'. מ"א. שם: מ"ה. פ"א: הוריי י: עדיוי ח', ג. ז. אבות ב', ח, מנחי כ"א: מ"ו: ס"ה. ס"ו. ס"ח. בכוי ה'. כריתי ט'. נדה ט"ו. כלים ב', ב; י"ז, ט"ז, ידים ד'. ג. ו. אדר"נ פרק י"ד. — ואלה המקומות אשר נזכר בהן בן זכאי ברכי כ"ה: שבת ל"ד. מגילי כ"ז: חוליי נ"ב. (ע"ש רש"י). ב"ב מ"ב: ערובי ט. נדה מ"א:) (רבינו[2]) הקדוש ואע"פ שנקרא ר' יהודה הנשיא ולא נקרא רבן בלשון הזה אלא רבינו ואעפ"כ כינה שמו) [אחי"ה ט"ס לפע"ד וצ"ל ורבינו הקדוש אע"פ שנקרא ר' יהודה הנשיא לא נקרא רבן בלשון הזה אלא רבינו אעפ"כ הוא בעצמו כינה שמו רבי וכן אמר רבי אומר] ויש בתנאים שקרואין רב במקומות ידועין כגון רב[3]) חמא אמר בשבת (קל"ה:), רב אבא אמר בהודאה תחילה וסוף בברכות (מ"ט.), רב אבא אמר שאלתי את סומכוס בכתובות (פ"א. עיי ע' רב א'). אבל מר אחת משני דרכים או מי שזה עיקר שמו כגון[4]) מר בר אמימר, (שבת מ"ה: פסחיי ע"ד: ביצי כ"ז: סוכה ל"ב: מ"א: כתובות מ"ג: ב"מ ס"ח. ב"ב קע"ד.) מר בר רב אשי (ברכי כ"ו. ל"ו. ל"ח. מ"ד: [עיי רש"י] מ"ה: שבת קי"ז. קי"ט. ערובי ק"ב: פסחיי כ"ה: מ"ז: ע"ו: פ"א: ק"ו. מ"ק י"ד. יומי מ"ח. פ"ג. סוכי ל"ב: [עיי ר' אשר] כתובי ח. י"ט: כ'. ל"ט. נ"ד. ס': ס"ט. פ"ב. צ"ו. קידושי ד'. שם: ח'. ל"א: מ"ט. גטין ז'. כ"ט: נ"ט. ס. נדריי ד'. נזיי י"ז. ל"ח: מ"ג. סוטי כ"ז: ל"ח: מ"ח. ב"ק כ"א. ב"מ ל"ה: ס"ז: ב"ב ה': י"ב: כ"ו. מ"ח: מ"ט. פ"ו. קכ"ב: קכ"ח. שם: קכ"ט. קמ"ב: קמ"ג: קמ"ח: ע"ז כ"ח. ע"ה: סנהדי כ"ז. כ"ט: ע"ז: שבועי מ"א. זבחיי י"ט. מנחוי י"א. ל"ז: ע"ח. בכורות ג'. ל"ו. מ"ד: חולין י"ח: ל"ז: נ"ח: ע'. ע"ו: פ"ד. צ"ג: צ"ז: צ"ח. ק"ה: ק"ח. קמ"א. נדה מ"ד: נ"ה.) או מי שזה חלק משמו כגון[5]) מר קשישא, ומר ינוקא בני רב חסדא (פסחיי ק"ז. סוכה ה'. תענית כ"ח. יבמות קט"ו: כתובות פ"ט: גטין נ': פ"ז. נדרים כ"ד. בבא קמא צ"ו: בבא מציעא י"ז: ס"ו: ק"ח. בבא בתרא ז': ל"ח. ס"ד. ע"ז ע"א: סנהדרין מ"ה: מנחות ק"ט: חולין י"ח: שבת קי"ד: [יעיין שבת צ"ה. צ"ו.] אלו דרך אחד, ודרך שנייה ראשי גליות שבבל והנשיאים המעותדים לנשיאות מבית דוד כגון מר עוקבא (ברכות י. שם: י"ג: כ"ט: מ"ד. שבת ל"ב. נ"ד: נ"ה. ע"ה: ק"ח: ק"ט. קט"ז: קי"ט: ק"מ. ערובין ס"ה. פ"א. פסחים מ'. ביצה י"א. מ"ק ט"ז: כ': כ"ו: ר"ה י"ט: כ"ב. תענית י"א: יבמות י"ב. ס"ג: ע"ו. כתובות מ"ח. ס': ס"ז:

---

1) וכ"ה בסדר תנאים ואמוראים. 2) וביוחסין שם הוסיף לטעות לשום שתי נקודות אחר רבינו הקדוש ועיי תיקוננו דעת לנבון נקל ששיעורו אם גם ר' יהודה היה נשיא וראוי לקרותו רבן בכל זאת יקרא (בדרך כבוד) רבינו. והוא עצמו מכנה את שמו רבי כגון אם הוא מדבר בעדו בנסתר ד"מ אמר רבי נראין דברי פלוני וכי עיי מ"מ בד"מ למהרז"ף צד קצ"ה והוספות ומפתח צד י"ד. וגם נקרא בפי האחרונים רבינו הקדוש עיי ד"מ צד קצ"א הערה ו'. 3) וכ"ה בדפוי שונציגו בשתי הפעמים וכתב בעל ד"ס שם צד קנ"ח: אות ד' וטעות הוא דתנא דברייתא הוא ע"כ ופליאה שנעלם ממנו כי כן גרס ג"כ רבינו ובכ"י מ' בשתי הפעמים ר' אבא וכ"ה בעי' רב וכ"ה ביוחסין השלם שם, ובנו"ג רבי חמא ולא רב חמא כמו שכתב בעל הפשב"ע ח"ב ע' רב ע"ש. ובס' העיטור הביא את שתי הנוסחאות ר' חמא ורב אבא. וביוחסין השלם צד ק"מ כתוב רב חמא בברייתא נראה שהוא אביו של ר' חנינא בר חמא. ושם נסמן כל רבי חמא ורב חמא ע"ש. 4) ועוד יש להוסיף מר בר רב אדא (שבת ק"מ. ובכ"י מ' ליי רב ובכ"י א"פ ליי אדא. עיין ד"ס שם צד קס"ה:) והוא בן רב אדא בר אהבה כרעת היוחסין השלם צד קס"ו: מר בר רב אידאי (חולין ס"ג.), מר בר אידי (יבמות ק"ו:), מר בריה דרי אחא (מ"ק י"א:), מר בר המדורי או לגיי רבינו בר המדודי עיי"ע, מר בר ח'יא (ב"ב קס"ה: חוליי מ"ה:), מר בר פופידתא (עירוי ס'. ועיי"ע בי תיבנא), מר בריה דרבינא (ברכות ד': י"ז. כ"ה: ל': ל"א. ל"ט: נ"ד. נ"ז: נ"ח. שבת ל"ח: ס"א. ס"ג. פ': צ"ד: ק"ח. קל"ו. קמ"א. קמ"ה: עירוי ס"ה. פסחיי ל"ג. מ'. ס"ח: ק"ג. יבמות כ"א: כ"ב. פ"ו. קידושי ל"ט. מ'. נזיי נ': ב"ק ל"ח. פ"ח. ע"ז ב': סנהדרין פ"ד: ק"ה. ק"ו: מנחוי ה': ל"ה: מ"ב. חוליי י"א. מ"ג: קי"ד: ערכיי ט"ז: כריתות ט"ו. ע"ש), מר בריה דרי יוסף (שבת מ"ה: קט"ז. ביצה כ"ז: גיטיי ע"ב: ב"מ ס"ז. עיי רא"ש, ב"ב קמ"ב: בכורוי ד. מ"ז. חוליי מ"ח: נדה מ"ד.) מר בר יאידאי עיי יוחסין השלם צד קס"ו: 5) וכן יש להוסיף מר אחא (שבת קי"א. ע"ש ב"ק קי"ב: עיי רש"י), מר הונא (ב"מ מ"ז.), מר ממשכי (מנחוי מ"ג. עיי רש"י ויוחסיי השלם צד קס"ז.)

ס"ט. ע'. ע"ט. פ"ז. צ"ד: [עי' ב"ב קנ"א.] ק"ה: קידושין מ"ד: ס"א. גיטין ז'. ע'. פ"ח. סוטה ה. ב"ק קי"ב: ב"מ ע. ב"ב י: נ"ד. קכ"ו. קמ"ד: ע"ז י"ז. כ"ב: כ"ז. ל"ד. [עי' תוספי' ע"ו. סנהדי' כ"א: כ"ח: ל"א: ל"ח. ע'. זבחים נ"ה: חולין מ"ג. ק"ה. ערכי' ט"ו: כ"ה. נדה נ"ב. שם: ס"ז.) מר יוחנא (חולין קל"ג.) מר יהודה [וביוחסי' השלם שם נשמט בטעות] (עירובין כ"ד. ס"א: קידושין נ"ח. ע"ז ט"ז: ע"ו: חולין מ"ג: מ"ח.) ומר זוטרא (ברכות ה'. ו': ח'. כ"ג. כ"ה. כ"ו. כ"ט. ל'. ל"ה:' ל"ח. מ"ג: מ"ד: מ"ה: נ': נ"ג: נ"ד: נ"ה: שבת כ"ז: מ"ד. נ. שם: ע"ה. [שם ר' זוטרא אבל עיי' ברש"י ובאשרי] פ"א. פ"ח: צ"ו. קי"ג: [עי' באשרי] קכ"ט. קל"ט. ק"מ. קמ"ב: עירובין מ"א: פסחים ב': י': י"ז. כ"ג. ל"ט: מ"ב. ס"ב. שם: צ"ט: ק"ג: ק"כ. ביצה ו'. ח'. ט"ז. כ"א: כ"ה: ל"ד: ל"ה: ל"ח. חגיגה ג'. ו': ט"ז. מ"ק ה'. י"ב. י"ז. י"ח. כ"ח. שם: ר"ה י"א. יומא כ"א: כ"ז: כ"ח. כ"ט: מ"ט: פ"ו: [שם ר' זוטרא] פ"ז: סוכה ג'. מ"ה. מ"ו. נ': מגילה כ"ו: כ"ח. תענית י"ב: ט"ז: י"ח: יבמות ט"ו. ל"ו: ל"ט: [לפי גירסי' הרי"ף ואשרי] מ"ב. מ"ד. ע"א: ע"ד. ע"ה: ק"ו: כתובות ל"ג: ס"א. ס"ג: ס"ז: ס"ט: צ"א. קידושין ז'. כ"א. ל"ה: מ'. נ"ו: ס"ה: ע"ט: פ"א. גיטין ז': י"ד. מ"ט: נ': פ"ו: נדרים ד'. ז'. פ"א. נזיר כ"ב: מ"ז: נ"ז: סוטה י'. כ"א. מ'. ב"ק י"ג. כ"ט: מ"א. ע"א. פ'. פ"א: קט"ו. ב"מ ד': ט"ו: כ"ב. כ"ד. נ"ה. [ע"ש] נ"ט. ס"ו: ס"ז: פ"ח: צ: ק"ו. קי"א. ב"ב ז'. שם: כ"ט. שם: ס"א. ע': ע"א. ע"ה. פ"ו. קכ"ו: קכ"ח: קמ"ד. קמ"ז. קנ"א: [עי' אשרי] קנ"ה: קנ"ו. קס"א: ע"ז ל"ז: מ"ו: ע"ב: סנהדרין ה'. ז': כ"א: כ"ט. שם: מ"ב. מ"ח: צ"ד. ק"ה. ק"ו. שם: שבועות ל': מכות י"ב. כ"ד. הוריות י"ג. זבחים ט'. כ"ב. כ"ז. מ"ח: מ"ט: נ'. מנחות ל"א. ל"ה: נ"ו. ק': בכורות י"ב. כ"ז: נ"ד: חולין י"ח. שם: מ': מ"ג. מ"ד: מ"ח. מ"ט. נ"א: ס"ב. ע"ד: פ"ד. צ"ג: [עיי' רש"ל] צ"ד: ק"ח. קי"ב. תמורה ח': י"ט. נדה כ'. ל"ב. ל"ו. ל"ח: מ"ט. ס"א: ס"ז:). ויש בהם שמאחרין את מר אחר שמותיהן כגון [1]) הונא מר (כתובות י'. קידושין ו: גטין י"ד. ב"מ פ"א. חולין מ"ז. מ"ט. נ"א: נ"ח: יהודה מר (כתובות פ':) בר מרי מר (לא מצאתיו. ראה זה מצאתי רב מרי בר מר מגילה ז': ערובין כ"א. יבמות ע"ו. גטין פ"ו. ב"ק כ"א. צ"ז סנהדרין ל"ח.) אמי מר (לא מצאתיו אולי הוא אבא מר ברכות מ"ה: כתובות ח'. פ"ה. קידושין ל"ב: סוטה ל"ח: ב"מ ס"ט:) אלא רבינו שמואל שתלמידיו אמרו מר שמואל (ברכות י"ט. מ"ט: שבת ק"ח: ערובין ו': ע"ד: פ"א. ק"ב. ביצה י"ד: ט"ז: כ"א: כ"ה: מ"ק י"ח. סוכה י"א. כתובות כ"א. כ"ג. נ"ד. ס"א. פ"ט. קידושין כ"א. ל"ג: ס"ו. גטין ל"ח. מ"ד: נדרים נ"ה. ב"מ ח: י"ד. ט"ו. ט"ז: כ"ד: נ"א: ע': בבא בתרא ל"ח: ע"ז כ"ח: מכות ג': [עי' ב"מ נ"א:] מנחות ל"ד. בכורות ל"ט. חולין ל"ח. ס"ב: ק"ח. קי"א: ערכין כ"ט: נדה כ"ה. [עי' ע' זג ח'] כ"ה: ס"ו.) ומבית דוד שקורין אותו [ורבנא כגון] רבנא נחמיה ורבנא עוקבא בני ברתיה דרב (ב"ב נ"א: [ע' שם] חולין צ"ב. גיטין נ"ב: ועיין עוד שבת כ': ב"מ צ"א: ורש"ל שם) ואמרינן (פסחים קט"ו: ביצה כ"ט. סוטה ל"ט.) אדבריה ר' חסדא לרבנא עוקבא ודרש—. אבל רב שכתבת כי הוא בקרואין בשמותיהן לא רב שמו אלא אַבָּא שמו ומפורש בכמה מקומות מן התלמוד דקאמר שמואל לא ידע אבא [2]) (שבת נ"ג. [עי' רש"י] עירובין ע"ח. בבא קמא ס"ב. חולין מ"ה: [עי' רש"י] וסבר אבא [3]) וכיוצא באלו (ברכות מ"ז. [עי' רש"י] ס': עירובין צ"ד. פסחים פ'. קי"ט: [עי' רשב"ם] תענית ד': [עי' רש"י] יבמות נ"ז: [עי' רש"י ד"ה ומודה ותוסי' ד"ה אמר] כתובות ק"ז. בבא קמא י"א. בבא בתרא נ"ב. [עי' רשב"ם] נ"ג. חולין ל"ח. [עי' רש"י ד"ה לאבא ותוספי' ד"ה אצטריך] מ"ה: [עיי' רש"י ד"ה אבא] נ"ט. [עי' ע' נקר א'] ואמרינן בפ' ראשית הגז (חולין קל"ז:) כי סליק אסי בר הני [4]) א"ל ר' יוחנן מאן ריש סידרא בבבל א"ל אבא אריכא א"ל אבא אריכא קרית ליה נהירנא כד הוה יתיבנא (אחוריה) [5]) שבע עשרה שורין אחוריה דרב ורב קמיה דר' ונפקין זיקוקין דנור מפומיה דרב לפומיה דר' ומפומיה דר' לפומיה דרב ולית אנא ידענא מה אינון אמרין ואת אבא אריכא קרית ליה? אבל שמואל ודאי כיון דהוא רישא דאמוראי ליקאריה ומשום דכולהו שמעיה לא קריוהי רב ולא אסתמיך התם. [אחי"ה המאמר הזה קשה להבין ובלי ספק ידים רפות קלקלוהו בדפוס ולפי דעתי כך צ"ל: אבל [6]) שמואל ודאי כיון דהוא

---

[1]) ויש להוסיף רב אחא בר ביבי מר (יבמו' ח'.) וביוחסין השלם צד פ"ד הגי' בר מרימר אמימר במקום בר מרי מר אמי מר. [2]) ונקרא עוד רב בשם אבא מרב כהנא (ברכות ס"ב. עיי' חגיגי ה':) מרב הונא (פסחיי ק"ז.) מרב המנונא (יומי פ"ז.) מרי יוחנן (חולי' פ"ד.) ושיטת רש"י ידועה שאבא לשון חשיבות הוא (כמו אבי אבי רכב ישראל וגוי. ובל"ר pater. עיי' סה"ד ע' אבא והפשב"ע ע' אביי. ונ"ל להביא ראיה מתענית י"ג. שנקרא ר' אידי: אבא ועיי' עוד ת"י יומא פ"ז ד"ה קאזיל, ומצאנו אבא שם פרטי ברכו' י"ח: תעני' כ"ג ואילך, פסחיי נ"ז. גיטיי נ"ו. חולין קי"א: תוספתא חולין פ"ד ירוי ב"מ פ"ב ד"ח ע"ג ב"ר פ"י ויק"ר פ"ה ועיי"ע אבדן. ועיי' עוד יוחסין השלם צד ק"א ואילך. [3]) לא ידעתי כעת מקומו. [4]) בנו"ג איסי בר היני וכ"ה ביוחסין השלם צד קי"א אבל צד פ"ד אי' אסי בר חגי. [5]) יש למחוק וכן לי' בדפ"ר ולי' ביוחסי' צד פ"ד ובחולי' הגי' אחר. [6]) כוונת רבינו: שמואל היה קורא לרב: אבא (עיי' לעיל) יען שהיה ג"כ ראש אמוראים וריש מתיבתא (בנהרדעא) כמו רב (בסורא) אבל תלמידיו של רב לא החציפו פניהם לקרותו בשמו אלא בכינוי הכבוד רב. — וביוחסי' שם ג"כ נדפס בטעות.

רישא דאמוראי ליקאריה בשמו וכולהו שמעיה לא קריוהי אלא רב [וכן נראה מבעלי תוספי׳ בחולין ל״ח. ד״ה אצטריך ע״ש.] ולא אסתמיך שמואל התם דליקרי ר׳ (ב״מ פ״ו:) הלכך רב הוה מכני ליה לשמיה הכי ושמואל מכני אריוך (שבת נ״ג. ע״ש פירש״י. קידושין ל״ט. מנחות ל״ח: ע״ש פירש״י. חולין ע״ו: ע״ש פירש״י; ועיי״ע אריוך) ושבור [1] (פסחים כ״ד. [ע״ש פירש״י ד״ה שמואל ועי׳ ע׳ שבור] בבא קמא צ״ו: בבא מציעא קי״ט. [ע״ש פירש״י ד״ה קמיה] בבא בתרא קט״ו: [ע״ש פי׳ רשב״ם ד״ה אמר רבה] אבל כינוי של רבנות לא. ואביי ורבא שכתבת הרי אנו מפרשין לך דאביי נחמני שמו [2] ומפרשא בכמה דוכתי מגמרא (שבת ל״ג. ע״ד. פסחים קי״ב: [ע״ש פירש״י ד״ה בנחמני] כתובות ס״ה. גיטין ל״ד: [ע״ש פירש״י ד״ה והילכתא] מ״ה. נדרים נ״ד: [ע״ש ר״ן ד״ה איתמר] ע״ז נ״ח. הוריות י״ד. [ע״ש] מעילי׳ כ׳:) ונקיטי רבנן דבר אחוהי דרבה בר נחמני הוה ותלמידיה. וכיון דהוה שמיה נחמני כשם אבוהי דרבה לא הוה קרי ליה כל שעתא נחמני כשם אביו אלא הוה קרי ליה אביי בלשון ארמית כאדם שקורא אביו וסליק ליה אביי וכיון שהיה מן האבות והגדולה [3] קריוה רבנן הכי. ורבה ורבא: אבה ואבא שמותיהן כאשר הוא ברור, דאמר רב נחמן דציית ליה לאבא [וביוחסי׳ השלם א׳ עוד אכיל נהמא בהושיקי וצ״ל עיפושא] (פסחים מ׳. ע״ש בפירש״י). וזה רי״ש שבראש המלה סימן הוא לרב ולישנא קלילא. וכן ראמי בר חמא: אמי שמו ומפורש בתלמוד בכמה מקומות היינו דשמעינן ליה לאמי (יבמות פ.) ראבין: אבין שמו (ברכות ו. שם: כ״ב. ל״ז. מ״ד. שם: מ״ז. שבת ה׳. י״ב: כ׳: כ״א: נ׳. נ״ד. ס״ג: ע״ב. ע״ו. פ״ו: ק״א. ק״ח: קי״ב: קל״ד: קמ״ז. עירובין ח׳. ט׳: י׳: כ׳. כ״ב: ע״ה. ע״ח: צ״ט: פסחים י״ג. כ״ה. ל״ד: נ״ו: ע׳: ע״א. ע״ד: ק״ז: ק״ט: ביצה ל״ג: ל״ה. חגיגה ח׳: מ״ק י׳. י״א: כ׳. כ״ב: כ״ד. כ״ז. ר״ה ט״ו: ל״ה. יומא ג׳: י״ב: מ״א: נ׳. נ״ג: ס״ג. ע״ג. סוכה י״ב. כ״א: ל״ב: מ״ג: מ״ה: תענית כ״ד: יבמות י״ב: ל״ב: ל״ד: מ״ה. מ״ח: נ״ה: נ״ח: ע״ז. פ״ד: פ״ט: צ״ה: ק״ז: ק״ט: כתובות ז׳: ל״ה. מ״ט: נ״ג. נ״ו: נ״ז. ס״ב. פ״ב. ק״ז: קידושין י״ב. כ״ה. נ״ג: נ״ט. [ע״ש] ס״ז. שם: גיטין ה׳: ט׳: נ״ד: ס״ט: פ״ו: נדרים נ׳: ב״ק ל״ו: ע״ו. פ״ב. ק״ז. [ע״ש] ב״מ מ״ה. ק״א. ק״ה: ק״ז. קי״ד. קט״ז: קי״ח: ב״ב כ״ו. כ״ז: ל״ג. מ״ג. מ״ד. שם: נ״א: נ״ה. צ״ד. שם: ק״ד: קכ״ז. קכ״ט. קל״ה: קל״ט. שם: קמ״ד: קמ״ו: קנ״ב. קע״א: קע״ו. ע״ז י״ג: י״ד. ל״ג. ל״ו: נ״ד: ס״ז. ע״ג. סנהדרין כ׳. כ״ג: כ״ה. נ״א. ס״ג. ע״ד. פ״ב. שבועות כ׳: כ״א. ל״ח: מכות ט״ו. זבחים כ. ל״א. ל״ג: ס׳: ס״א: צ״ג: מנחות ז׳: כ״ו: ל׳: נ״ז: ע״א: צ״ה. בכורות כ״ב. כ״ה: נ״ב: חולין כ׳: ל״ב. מ״ח. מ״ט: ע״ה: פ״ה: פ״ו. צ״ז. ק״א: ק״ג: ק״ו. ק״י. קי״א: קכ״ב. קכ״ד. קל״ב. קל״ד: תמורה י״ב: כריתות ז׳: י״ד: כ״ה: מעילי כ״א: נדה י׳: י״ח: כ״ט. ל״ט: ס״ו: ס״ח. ס״ט.) אבין תכלא [4] (פסחים ע׳: חולין ק״י. [ע״ש דכתיב רבין]) אבין דסמכא (יבמות ס״ד: קידושין מ״ד.) אבון אחי (ב״מ ק״ז.) הרבה כן בתלמוד ראבון אבון שמו רבינא אבינא שמו. אשי ואבינא סוף הוראה (ב״מ פ״ו.). מאה פפי ולא חד אבינא (פסחים פ״ט:) וכן כל כיוצא כאלו כגון רחבה: רב אחבה הוא וכגון רפרם [רב אפרם הוא]. ויש בתלמוד ראבי [5] דמפרש בפסחים (י״ג: נ״ב:) אמר רחבה א״ר יהודה הר הבית סטיו כפול היה ושכח דאסתפק ליה רב יהודה אמרה או רבי יהודה אמרה ואמר הכי. ואית לן נמי חד [6] דזוטר מינייהו [אחי״ה גם המאמר הזה מן ויש וכו׳ אין לו שחר אבל נוכל להסבירו ממה שכתב רבינו בע״ה בע׳ רב א׳ וז״ל בפ׳ קמא בפסחים בגמ׳ ועוד (פסחים י״ג:) ובפ׳ לולב וערבה בגמ׳ מצות ערבה (סוכה מ״ה.) אמר רחבא אמר רבי יהודה הר הבית סטיו כפול היה פי׳ הוה מספקא

---

[1]) בכ״י ו״ו א׳ וב׳ ופאריז ובדפ״ר הגי׳ שקוד וכ״ה בכתובי׳ מ״ג: ועיי״ע שקד א׳. [2]) וכ״ה ברש״י גיטין ל״ד: ור״ן נדרים נ״ד: ועיי׳ יוחסין השלם צד ק״ג וכן שם אביי ר״ת ״אשר ״בך ״ירוחם ״יתום. וראיתי להעיר כי בל״ס אביא פי מנחם ונחמן. [3]) בדפ״ר והגדולים וביוחסי׳ השלם צד פ״ד: הגי׳: אלא הוי קרי ליה וכו׳ כאדם שקורא אבי וסליק ליה אביי בלא״ר הבי שלי ואחריו היו החכמים קוראין לו הבי. [4]) בדפ״ר אבין תכאלא וכן מצאתי בכ״י ב׳ מינכען אבון תכאלא, ובכ״י ב״ר בט״ס אבין דבאלא וביוחסי׳ השלם קצר כאן בדברים. [5]) כ״ה לשון ישרה מאוד בכ״י ו״ו ב׳ וכ״ה בפי׳ ר״ח עיי׳ בפנים ביאור הגי׳ זו, ובעל סד״ה אות ריש צד ר״ז ואילך האריך למעניתו ולא מצא ידו בפירושו ועיי׳ עוד תוספ׳ חולי׳ ס״ב סע״א ד״ה אמר רחבה ועיי׳ יוחסין השלם צד קפ״ח. ובע׳ רב בדפ״ר נשמטה מלת ראבי מפני שלא היה הסופר יודע לפותרה וכתב אמר רחבה אמר — יהודה. [6]) לבאר מאמר הסתום הזה עלה בדעתי לומר שרבינו כיון כי חד ג״כ תואר של ת״ח רק זוטר מכל התוארים כמו שמצאנו בברכות ל״ד: אמר רב ספרא משום חד דבי רבי (ובכ״י מ׳ ר׳ ינאי ובכ״י פ׳ הגי׳ דבי ר׳ אמי עיי׳ ד״ס ברכו׳ צ״ג: וצ״ד. וגי׳ דבי ר׳ ינאי אי׳ באשר״י וגי׳ ר׳ אמי ברי״ף ובעל ד״ס לא רמז עליהם) וכתב היוחסין השלם צד קע״ג וכל היכא דתני רב ספרא משום חד דבי רבי [וכ״ה הגי׳ בב״י או״ח סי׳ ק״א] הוא ר״ג בנו של ר׳ יהודה הנשיא ע״כ. ואולי צ״ל במקום חד: רב וכוונת רבינו על זמן הגאונים ואילך ותואר הכבוד רק רב כגון רב יהודה גאון רב סעדי׳ גאון וכדומה. ובכ״י ו״ו א׳ וב׳ הגי׳ ואית לן נמי רוור מיניה. ולית ליה פיתרא. וביוחסי׳ השלם פ״ד: נגרר לגי׳ המשובשת ויש בתלמוד רבים . . ואמרינן הכי יאית לן נמי וכ׳ וצ״ל ואית וכ׳ — ולא ראיתי מי שהתעורר על העתקת הך ע׳ מספר היוחסין השלם אבל לבקרת גי׳ אמיתית של רבינו לא נצמחה ממנה תועלת גדולה.

ליה אי משום רב יהודה אי משום רבי יהודה והיה מדקדק שלא יחליף השמועות והיה שונה רבי ואמר רבינו יחי לעד אינו כן אילו היה אומר רבי ולא היה אומר לא רב ולא רבי ואינה מלה כלל ואינו אומר טעם ולא כבוד לו וכך אמר יחי לעד כי רחבא לא ראה רבי יהודה מעולם ולא ראה אלא רב יהודה וסופר טעה וכתב רבי יהודה. וראו הגאונים בזמן הזה שאין באותו הדור רבי ואמרו כך אלו דברי רבי חננאל זצ״ל. עכ״ל. וגם דברי רבנו אלה כדברי ספר החתום ונראה בעליל שהמאמר מָלא קמשוני טעיות ועד עתה לא בא המאמר בכור הבחינה וגם בעל סדר הדורות העתיק באות ריש (דף ר״ז ע״ד דפוס קארלסרוא) דברי הערוך מלה במלה ומסיים „לא הבנתי דבריו ואולי יש איזה ט״ס והעתקתי ומי שלבו שלם יתקנו וישא ברכה" ואני לע״ד ראיתי אור בהיר בפירוש רבינו חננאל לפסחים נ״ב: (דף פ״ח דפוס פאריש) וז״ל — הוא האמת שמדקדק דברי רבותיו ועומד בהן על בוריין כרחבא דהוה דייק בין ר׳ לרב שלא תתחלף לו שמועה ויאמר אותה בשם זולתי האומרה וכיון שנסתפק לו בעל השמועה מיהו [צ״ל: מי הוא] אם ר׳ יהודה אמרה אם רב יהודה היה גורסה בשם שניהן דאמר רחבא אמר ראבי יהודה הר הבית סטיו כפול וכו׳ וכו׳. ולפי זה נראה שמקור דברי רבינו בע״ה בפי׳ הראשון מפירושו של ר״ח הנ״ל נובע ולפי דבריו נוכל עתה לתקן מעות הדפוס של ע׳ רב וז״ל בפ״ק בפסחים וכו׳ אמר רחבא אמר ראבי יהודה הר הבית וכו׳ והיה מדקדק שלא יחליף השמועות והיה שונה ראבי ואמר רבינו יחי לעד (נראה שכיון על רב האי גאון) אינו כן אילו היה אומר ראבי לא היה אומר לא רב ולא רבי ואינה מלה כלל ואינו אומר טעם ולא כבוד לו (ר״ל דמאחר שמלת ראבי אין לה הבנה לא הסביר רחבא דייוק לשונו וגם אין מכבד רבו בכינוי בלי־דעת) וכך אמר יחי לעד כי רחבא לא ראה רבי יהודה מעולם (וזה ג״כ דעת רש״י ברכות ל״ג: וביצה י״א:) וכו׳ וראו הגאונים בזמן הזה (ר״ל בזמן ר״ח) שאין באותו הדור רבי (ר״ל שאין באותו הדור שחי בה רחבא) ואמרו כך וצ״ל רב[ו] ר״ל שהתקינו בדברי רחבא תחת רבי: רב) אלו דברי ר״ח זצ״ל. ובפירושו של ר״ח לפסחים הנ״ל לא האריך כל כך. ודע דהמוציא לאור אע״פ שהביא (בדף קצ״ב) שדברי הארוך מגומגמים בלשונם לא מצא ידיו בפירוש נוסחא ישרה של ראבי שהביא ר״ח להאיר בו נתיב הערוך ועיין ג״כ תמיהות של מוציא לאור הפלאת שבערכין חלק ב׳ סוף העמוד. יצא לנו מכל זה דגם בע׳ אביי נראה אור דמאחר שרבינו כתב שלפעמים רי״ש הוא סימן לרב נדבק בשם הפרטי כגון רחבא תחת רב אחבא וכגון רפרם תחת רב אפרם (או רב אפרים) הפליא לחַוֹת בקיאותו שפעם אחת תחת רב ורבי נמצא קיצור במלה אחת ראבי ר״ל האל״ף אחר ר׳ סימן שהבי״ת רפה וכיון על הֲבָרַת רַב והמלה עצמה רַאבִי כיון ג״כ על רַבִּי ובזה יצא רחבא מידי ספקו אם רב יהודה או רבי יהודה בעל שמועתו. ומאד נשגבו ידיעתו וכח זכרונו של הרב בעל הערוך שהביא דוגמת הקיצור הנ״ל מיניה וביה דהיינו מרחבא מידי דברו בו. ואמת תורה דרכה כי עיקר הנוסחא ראבי, דמלבד מה שהעירנו מפירושו של ר״ח הנ״ל ג״כ בכ״י וויען בע׳ אביי הגירסא ויש בתלמוד ראבי וכו׳ ובכ״י וויען אחר בטעות הסופר רחבי וצ״ל ראבי אבל בכ״י ב״ה. ל״ד אשר בידי וגם בדפוס ראשון של הערוך כתבו הסופרים רבי מפני שלא הבינו לשון משונה ראבי. ובדפוסים אחרים הפליאו לטעות ולכתב רבים![1].

*אַבָּיָיה (=אַבְעָיָה das Bitten, Beten; בַּר אַבָּיָיה, Mann des Betens, Vorbeter, vom Verb. בְּעִי) בירושלמי פסחים פרק ה׳ הלכ׳ ז׳ דף ל״ב ע״ג חד בר אבייה עבר קמא תיבותא. ובסוף ירוש׳ תענית פ׳ ג׳ דף ס״ז ע״א וירוש׳ שקלים פ׳ א׳ דף ל״ג ע״ב כתיב חד בר אביי. פי׳ בעל תפילה, משרש בעי עיי׳ ערכו.

*אַבְיוּ עיי׳ ערך בר אביו.

אֶבְיוֹן (בל״ס אֶבְיוֹנָא Armer, Dürftiger) כי שומע אל אביונים ה׳ ואת אסיריו לא בזה (תהלים ס״ט, ל״ד) בב״ר פרש׳ ע״א אמר ר׳ בנימין בן לוי לא ראשו של פסק זה סופו, ולא סופו ראשו וכו׳ אביון לא כסיף למתבעיה בפ׳ המקבל בגמ׳ דאחד שכר האדם (ב״מ קי״א:). פי׳ אביון דחוק יותר מן העני. ובויקרא רבה בפ׳ משכיל אל דל בהר סיני (פרש׳ ל״ד) ז׳ שמות נקראו לו: עני, אביון, מסכן, דל, מך, רש, דך. עני כמשמעו. אביון שהוא רואה דבר ואינו אוכל רואה דבר ואינו שותה ותאב לכל[2]. מסכן שהוא בזוי לפני כל,

---

[1]) וזמן רב אחר שגמרתי לכתוב מ״ש למעלה ראיתי בד״ס לביצ׳ י״א ואילך שכבר התעורר החכם ב״מ ד״ס על גי׳ ראבי ואף כי בקצת באופן אחר ועיי׳ עוד יומ׳ ע״ב: וד״ס שם צד ק״ז. ובכ״י רש״י לפסחי׳ נ״ב: הגי׳ „רבי" עיי׳ ד״ס שם צד ע״ו. וא״כ קרוב הדבר שע״י נקודות אלה הרשים רש״י ג״כ גי׳ ראבי ר״ל אלף רפויה ובי״ת רפויה. [2]) ולפי זה גוזרו משרש אבה (שמות י׳, כ״ז; דברי׳ י׳, י׳) ובויק״ר הגי׳ שמתאב לכל.

היך כמה דאת אמר (קהלת ט׳ ט״ז) והכמת המסכן בזויה. דל שהוא מדולדל מנכסיו. דך שהוא מדוכדך. רש שהוא מתרושש. מך שהוא בפני כל מך כאסקופה התחתונה [1].

* אֶבְיוֹנֵי עיי׳ ערך בי אבידן.

* אֶבְיוֹנוּת (אביון Dürftigkeit, deriv. von) סוף מדרש תהלים מזמור ע׳ (דף ל״ח ע״ג) אמר דוד לפני הקב״ה רבש״ע חשוב לעניותי ואביונותי וגאלני חושה.

1 אֶבְיוֹנוֹת (אֲבִיֹּנוֹת Kapperbeeren, Kapper, phön. s. h. Lex.) תמרות אביונות וקפריסין בפ׳ הכובש במעשרות (מעשר ד׳, ו׳) [ובפ׳ משניות לרמב״ם נקרא בל״ע פרום אולי צ״ל רסוף ותהיה אילן קפריסין או יותר טוב להגיה כרוס והוא בל״פ פרי הקפריסין וכן לדעת ר״ש נקרא כן הפרי וכן משמע מברכות הנ״ל מפני שהוא פירא. ועיי׳ ירו׳ מעשרות ספ״ד דנ״א רע״ג אביונות נתנו עליהן חומרי אילן וחומר זרעין] ובגמ׳ דחוץ מן היין בכיצד מברכין (ברכות ל״ו.) ובר״ג דבכל מערבין (עירובין כ״ח:) לפנינו ליתא אבל שמעת מיניה שהיה לפני בע״ה סוגיא שלמה כמו שהיא לפנינו בברכות ל״ו. ובשגגה נעשה זאת למעתיקים או למדפיסים שדלגו כל מה שנכתב בין דיקלא לא נטעי אינשי אדעתא דקורא הראשון לדיקלא לא נטעי כו׳ השני. ותמיה כי גם בכ״י של תלמוד ליתא דלא העיר הרב החריף והשנון בדקדוקי סופרים שלו בעירובין כ״ח: מאומה] פי׳ אביונות פרי עצמו קפרים היינו שומר הפרי והוא נץ של אביונות שנקראין בוטיתא [2] כמו הנץ לרימון.

* 2 אֶבְיוֹנוֹת (Wasserschläuche) רבנו בע״ה הביאו בנוסח משונה בע׳ חבית ע״ש.

אֶבִּיין ([צ״ל אֶנִּיין] ὕννις, ὕνις, ὕννη Pflugschaar) וכתתו חרבותם לאתים (ישעי׳ ב׳, ד׳) תרגומו לאבויין [צ״ל לאנויין־לאוּנִיין] בבמה אשה ירוש׳ [3] (שבת פ׳ ו׳ דף ח׳).

* אֶבְבָא (בל״ס אבבא Hase,) עיי׳ ערך אככא כי כן גירס׳ הדפוסי׳ וגם יש לו פתרון.

1 אֲבָל (בל״ער بَلْ, بَلَى gewiss; sicherlich. affirm. Part. = hb.) אמר להן אבל בגמ׳ דבכל מערבין (עירובין ל׳: נדה ג:) פי׳ [4] אבל אמת ותרג׳ (בראשית י״ז, י״ט) אבל שרה אשתך בקושטא (א״ב [5] מדרש ב״ר פרש׳ ויירא יעקב כי יש שבר (פרש׳ צ״א. אבל אשמים אנחנו (בראשית מ״ב, כ״א) ר׳ אבא בר כהנא אמר לשון דרומי הוא אבל ברם [in Wahrheit, wirklich, verum] ובכל התלמוד כן פי׳ מלה זו [6].

2 אֲבֵל (בעברי וערבי trauern ולפי ר. נ. מל״ם: אבולא אֲבוּלָא Trauerhaus; Thor, Vorhof אֵבֶל רַבָּתִי der von Trauergebrauch handelnde Tractat, eig. grosse Trauer) האבלתי כסיתי עליו את התהום (יחזקאל ל״א, ט״ו) בב״ר פרש׳ ל״ג א״ר יהודה הובלתי כתוב אין עושין כסוי לגיגית לא מכסף ולא מזהב אלא מן החרס ממינה וכו׳. מאבולא ועד סיכרא בר״ג דהאשה שנתאלמנה (כתובות י״ז. ובגמ׳ דעוד א״ר יהודה בפ׳ בני העיר במגילה (כ״ט. בבא דאבולא בגמ׳ דהקובר בפ׳ ואלו מגלחין (מ״ק כ״ב.) ובס״ג דחזקת הבתים (ב״ב נ״ח.) פי׳ מאבולא ועד סיכרא מבית האבל ועד הקבר שסוכרין בו המת. אבל רבתי (מ״ק כ״ו:) בגמ׳ דהקובר את מתו באלו מגלחין. פי׳ מסכת היא ויש בה הלכות אבלות ורוב הלכות אלו מגלחין בה שנויות. וב׳ הן אחת גדולה ואחת קטנה. [אחי״ה וכ״ה בתש׳ גאונים חמדה גנוזה סי׳ צ׳ מהו אבל רבתי. אבל מסכת ומשנה היא ויש בה וכ׳ ממש כדברי רבינו. (ואולי תחת מסכת ומשנה צ״ל מסכת משנה) — מן השרש הזה נגזרה אִיבּוּל (ירושי׳ פסחים ח׳ דף ל״ו: ירושי׳ מ״ק פרק ג׳ דף פ״ב ע״ג, ירושי׳ יבמות פ״ד. דף ו׳:) אֶבְלָא (ב״ר פרשי׳ כ״ז), אֲבִילָה (מדרש איכה פתיח׳); אֲבִילוּת (יבמות מ״ג: ירושלמי יבמות פ״ג פ״ב: מ״ק כ׳.)]

3 אַבְל [? אַלְבָּא] (gelöchert, Walkerkorb, Wäschermulde per meth. alveus, alveare) אובלי [7] דקצרי בגמ׳ דר׳ יוסי בכל הכלים בשבת (קכ״ג:) ובר״ג דחלק (סנהדרין צ״ב.) ובג׳ דג׳ מלכים (שם ק״ד.) פי׳ כלי של ברזל הוא ובריתו כעציץ של קנקן ושיעורו כחצי קנקן של יין ומנוקב נקבין דקין וכשמתנפרין הכלים כופין אותו ומניחין תחתיו גפרית על הגחלים ופורסין על אותו אובלא הבגדים ומתנפרין ומתלבנים. פ״א [8] של ר״ח ז״ל

[1] וביק״ר מונה ח׳ שמות ובתוכם גם הלך אבל במדר׳ משלי חשב רק ז׳ עיי׳ מ״כ לויק״ר. [2] עיי״ע. [3] ושם אי׳ בט״ס לאטין ונשתבש מן לאניין כן הורה בעל כ״כ ועיי׳ ג״כ במ״ע של מהרז״ף ח״ג צד תכ״א וכן נשתבש אבחטום ממלת אבהונגס עיי״ע. וארגטמון במקום אגרנמון. עיי״ע אגרינומון. [4] וכ״ה בפירש״י עירו׳ ל׳ח. ד״ה אבל. [5] בדפוס אמ״ש כאן ערך בפני עצמו ולא ידעתי למה. [6] ויש אבל בהוראת ל״מ ד״מ לא אמרן אלא . . . אבל וכי ברכו׳ מ״ג: לא שנו אלא . . אבל וכי שם ט״ו. ט״ז. אבל התם שם כ״א: כ״ב. [7] וכ״ה ברי״ף דפי׳ קושטי׳ ובריף כ״י ובבה״ג עיי׳ ד״ס שבת צ״ד ק״מ: ובר״ף כ״י מפורש כפי׳ אחרון של ע׳ וכפי׳ ר״ח. [8] וכן הובא פי׳ ר״ח באו״ז הל׳ שבת סי׳ פ״ו ס״ב וכן הובא שם בשם י״א בלישנא דר״ח ממש כפי׳ ראשון של ע׳ ע״ש. ורש״י בשבת פי׳ כפי׳ ראשון ואחרון של ע׳ ובשני מקומות אחרים כפי׳ האחרון של רבינו ובנו״ג אוכלא וכ״ה באו״ז שם.

אבן גדולה שנותן הכובס עליה הבגדים והיריעה שרוצה ללבנה והיא שרוייה במים ומכה עליה במזור מכה ומתהפך ומכה ועוד שורה ומכה ואחר שישלים שוטחה ומיבשה ועוד חוזר ושורה ומיבש פעם אחר פעם עד שתתלבן היטב. פ"א ערבה של כובסין שהיא מנוקבת ויוצאין המים ומשיירין הבגדים כמו שעושות הנשים שלנו שמכבסות הבגדים. וי"א כלי של כובסין שהוא מנוקב ומזלפין בו מים על הבגדים, ומסתברה דמנוקב הוא כמפורש בריש חלק (סנה' צ"ב.) מנקבין אותו ככברה אמר אביי כי אובלא דקצרי. ובית קבול יש לו מדגרסינן בענין אחז בג' מלכים (שם ק"ד.) אובלא דקצרי סחוף על רישיה.

אַבְלַא (בל"פ بالا (die Decke, eig. das oberhalb Befindliche אמר רב חסדא אבי חתן ואבי כלה מעידין זה לזה ולא דמו להדדי אלא כי אובלא לדנא. ובנו"ג אכלה וכ"ה בבכורות מ"ג: כילן דדמיה רישיה לאכלא אבל רבינו בע' בלן ב' גרס בילן ולפע"ד נגזר מל"פ بالغ פי' חד למעלה ובטוב טעם פי' רבינו בע' שם: משופע וחד למעלה וכ"ה ברש"י לאכלא [צ"ל לאבלא] לכסוי של חביות מלמעלה וחבירו בסנהד' (כ"ו:) ולפנינו בש"ס שם מלת מלמעלה מוסגרת וזה מפני שבעל הגהה הלזו לא הבין מוצאו.] בגמ' דבעל אמו בגמ' זה בורר [1] (סנהדרין כ"ח:) פי' אובלא כסוי החביות שאין בהן דיבוק אלא הנחה בלבד.

☞ אֲבוּלֵי (על בולי βουλῆς (auf die Rathsherren מסכ' ב"ב פרק מי שמת (קמ"ג.) אאבולי ואאסטרטיגי פי' [2] בולי בל' יוני בעלי עצה ואות אלף נוספת).

אַבּוּלָאֵי (בל' סורי אַבּוּל Eingang, Stadtthor, vestibulum) דמחוזא בר"ג דעירובין (ו' : ובגמ' דר' יהודה בעושין פסין לביראות (שם כ"ב.) וש"מ שהיה לפני רבנו בע"ה סוגיא שלמא בתר והאמר רבב"ח אר"י ירושלמי וכו' ואמר עולא הני אבולי וכו' כמו שהיא לפנינו בד' ו':] פי' אבולא תקרה שלמבואות לחיזוק מפני כובד הכובי שעושין אותה הכובי עליה דירה לשומר המבואות [3] ולא משום צורת פתח. ובל' יון אנבולי (ἡ ἐμβολή Eingang) ובל' ישמעאל אלדרוב (درب pl. دروب Thür). ובגמ' דלשכת פרהדרין (יומא י"א.) אמר ליה אביי לרב ספרא הני אבולא דמחוזא מ"ט לא עבדי וכו' ובגמ' דראת בפ' תינוקת (נדה ס"ז:) אתקין רבה [4] במחוזא משום אבולאי פי' שהיו סוגרין המבואות בלילה ולא היו יכולות לצאת בלילה בבית הטבילה התקין להם שיהו טובלות ביום ח'. פתחו מאבוסיה (ירמי' נ' כ"ו) תרגומו פתחו אבולהא (א"ב פי' בל' יוני תקרה, גדר, שור וחומה. ת"י עד רדת חומותיך הגבוהות והבצורות (דברים כ"ח, נ"ב) די יחתון אבוליכון רמיא ותליליא.) [אחי"ה ואיתא ג"כ במ"ק כ"ב. מבבא דאבולא אתחילו מנו. בב"ב נ"ח. הוה כתיב באבולא וכו'. תוספ' בבא מציעא פרק י"א אין חולקין את האבולים].

* אַבְלֵט (בל"פ آبليّة (Ablat, N. p. viel. Sämann, Ackersmann (ע"ז ל. וירושי' שבת פ' ג' דף ו'.)

אֶבְלִינָא (Ebenholz, ἐβένινος-ἐβέλινος) מטות של אבלינא בבהעלותך באגדת ילמדנו [5] (בתנחומא בהעלותך דף רס"א ליתא. ושם איתא מטה של הדיוט) (א"ב פי' בל' יוני כלים עשויים ממין ברוש לא ירקבנו).

* אַבְלוֹנִים (Ἀβιληνή Landschaft in Syrien, deren Einwohner Ἀβιληνός) בב"ר ל"ג ויסכרו מעינות תהום אבל לא כל מעינות חוץ ממעין טבריה ואבלונים ומערת פמיים. אבל בסנהד' ק"ח. כתיב א"ר יוחנן שלשה נשתיירו מהם בלועה דגדר וחמי טבריה ועינא רבתי דבירם).

אַבַּלוּמוּס (בל"ע فَيْلَمٌ (aus Leder geflochten מי לא עסקינן בכלי אבלומוס [6] בגמ' דאחד הבגד בפ' דם חטאת בזבחים (צ"ד.) פי' כלים של עור קשין ועבין (א"ב בנוסחאות דידן גרסינן אכסלגס ולא יתכן כי אכסלגס בלשון יוני [= ξυλικός = von Holz gefertigt] (מין צ"ל) מן עץ ופי' אמבוליסמוס בל' יוני [ἐμβολισμός] כלים עשויים מחתיכות עורים או בגדים).

* אֶבְמַכוּם (=εὔμαχος (N. pr. Eumachos, der tapfer Kämpfende (ירושלמי סנהדי' פ"ג דף כ"א ע"ד) רבי אבמכום.

☞ אֶבְמוּסוּם (εὔμουσος der gut Unterrichtete; אֶבְמַסִּים εὐμαθής der Gelehrige, Verständige) עיין ע' אבדוקוס.

---

[1]) כ"ה לנכון בכ"י ובדפ"ר, ובשדפ"ע אי' עוד בפ' דיני ממונות וט"ס הוא. [2]) והפי' הזה הוא יתר שאת לו על פי' רבינו בע' אסטרטיג ואחריו נגרר הרשב"ם ז"ל בב"ב קמ"ג. [3]) בכ"י ב"ר בלתי נכון פירות ושם ג"כ הגי' מוטעת אנבולאי. [4]) בדפ"ע רבא וכ"ה בנוסחאות. [5]) ונגזר מן הבנים (יחזק' כ"ז, ט"ו) עיי' רימ"ז בט"ר ח"ב, מ"ז, וכבר הקדימו בזה הפי' הרב בעל כ"כ וכ"ה בל"ע, פרי' וסו' וכולם נאצלין מלי פיניקיא הבן, ובפסיקתא רבתי סי' ל"ג מפורש אלמגים עי' אבליגא וצ"ל אבלינא וכנ"ל לתקן מבליגא במקום מבליגא בר"ה כ"ג. וסנהדי ק"ח: של דפוסי' וכ"י ר"ה עיי' ד"ס צד כ"ו: וגי' רבינו עיי' בע' אדר א' וע' זמבליגא. [6]) כ"ה בדפ"ר אבל בדפ"ע אבלוסמוס וכפי' רבינו אי' ג"כ ברש"י אבל בחגיגה כ"ו: ובמנחות צ"ז. צ"ל אכסלגום פי' בל"י ξυλικός כל דבר עשוי מן עץ וכ"ה בכ"י קורוניל ובזה נסתלקה קושית התוספות לחגיגה ומנחות ד"ה כלי וכן תמיהת של בעל הפשב"ע ע"ש.

אֶבֶן תְּקוּמָא (Erhaltungstein) [ואולי הוא לשון בקטרי' taokhma ובלשון פרסי חדש תוּקְמַה פי' זרע אנושי (עיי' יוסטי ציגד ליקסיקן צד קכ"ט.) ואבן הזאת לדעת מושג של ההמון הועיל לקיים זרע האדם ולהגין בעדו נגד השעות רעות המתרגשות לבוא בעולם, וכעין זה נאמר בל"ע על מי שגדל תחת השגחת של פלוני: נצמח תחת אבנו نشا في حجره]. בס"ג דבמה אשה (ס"ו:) פי' יש אבן ידועה כשתהיה תלויה על אשה הרה אינה מפלת ומותר לצאת בה בשבת, וגם המשקל שכנגד אותה אבן תקומה מועלת ומותר לצאת בה בשבת, אבל משקל דמשקל עלתה בתיקו וכל תיקו דאיסורא לחומרא ואין יוצאין בה [1].

אֶבֶן שׁוֹאֶבֶת Magnetstein מל' שאב וכן בל"ע سَأَبَ ענינו משך וגורר לעומת עצמו. [אחי"ה ובזהר לשמות ג', א' נקרא האבן הזאת: אבן דמקבלא פרזלא ולע"ז מ"ד. אבן שואבת היתה בה דהות דרא ליה פירש"י היטב: דרך אותה האבן להגביה המתכות ולתלותם באויר ע"כ]. תלה לה לחטאת ירבעם בגמ' דד' הדיוטות בחלק (סנהד' ק"ז:) ובג' דזקני בעגלה ערופה בסוטה (מ"ז.) פי' אבן ששואבת הברזל ומושכתו אצלה שם לנגדו של עגל ירבעם ושאב את העגל והעמידו באויר.

אֶבֶן מְסַמָּא (בל"ע حَجَرٌ أَصَمُّ (ungeformter Stein, Steinblock, בפ"ק דכלים (א' ג') ובר"ג דאמר ר"ע בשבת (פ"ב:) ובגמ' דהזהב בתינוקת בנדה (ס"ט:) פי' [2] כל היכא דמסיט ליה זב לכלי חרס אפי' על גב אבן מסמא הרי הוא טמא מחמת הסיטו ותניא בספרא (ויקרא ט"ו, ט' מסכתא מצורע תחילת פ"ג סימן קל"ח) מנין לעשרה מרכבות זה ע"ג זה אפי' על גב אבן מסמא ת"ל כל המרכב פי' אפי' שמו אבן על עשרה מרכבות ורכב הזב ע"ג האבן כל המרכבות שתחת האבן טמאות זה פי' אבן מסמא, וכיון שאם רכב הזב עליהן מטמאן ע"ג אבן מסמא ה"נ טהור אם רכב עליהן ע"ג אבן מסמא נטמא דתנן באבות הטמאות (כלים א', א' וכו') למעלה מהן מרכב שהוא מטמא תחת אבן מסמא ותניא בסיפרא (ויקרא ט"ו ו' פרק זבים ספ"ג. סי' קל"ד) והיושב על הכלי אשר ישב עליו הזב מקום שהזב יושב ומטמא ישב הטהור ויטמא זה פי' ר' נסים זצ"ל. ורב האי גאון ז"ל פי' בפרק אמר ר"ע לענין ע"ז אבן מסמא כמו אבן שומא על מושב ועל האבן ע"ז וניטלה ע"ז וניטלה האבן ובא אדם וישב על אותו המושב והאי הוא דכתיב והיושב על הכלי אשר ישב עליו הזב ותני עלה אפי' ישב על עשרה מצעות זה ע"ג זה אפי' ע"ג אבן מסמא אע"ג דהא בזב אמורה נדה נמי ומושב נדה מטמא באבן מסמא וקאמר רבה (שבת פ"ב. ועיין ירושלמי שבת פ"ט די"א רע"ד.) דקסבר ר"ע ע"ז כנדה, פ"א [3] אבן מסמא כדכתיב (דניאל ו', י"ח) ושומת על פום גובא שאם יש אבן על משכב זב או זבה וישב אדם על האבן אע"פ שלא נגע אדם במשכב שהאבן חוצצת טמא אע"פ שהאבן אינה מקבלת טומאה כדתניא אפי' ישב על עשר מצעות זה ע"ג זה ואפי' על אבן מסמא. פ"א [4] אבן מסמא דריש פרק דם הנדה (נ"ה.) אבן גדולה שאינה מטלטלת דכתיב ושומת על פום גובא. והנדה יושבת עליה מה שתחת האבן טמא [5] (א"ב וכן פי' מכסימא (maxima) בל' יוני (צ"ל רומי) גדולה מאד). ובית אבן היתה נקראת בפ' ג' בפרה (משני א') ופי' בר"ג דיומא (ב.) למה נקרא שמו לשכת בית אבן לפי שכל מעשיה בכלי גללים ובכלי אבנים וכלי אדמה. ויש מפרשים כמו (בראשית מ"ט, כ"ד) משם רועה אבן ישראל. ואחי"ה, [illegible] הפי' הזר הזה יובן רק עפ"י הוראת מלה ערבי' مسوق פי' מה שראוי לרעות שם. ובענין תרגום העזרה (יחזקאל מ"ג, י"ד) עיי"ע מסמתא, מסמסתא]

אֶבֶן שָׁעוֹת (die Steinplatte des Stundenanzeigers) בעדיות בפ"ג (משני ח') כל המטמאין באהל ובכלים בפ' י"ב (משני ד', וה') בטבעת אדם: [6] פי' אבן שעות. צל המעלות: תרגומו (מלכים ב' כ', י"א; ישעי' ל"ח, ג') טול [7] אבן שעיא [אחי"ה ונקרא ג"כ בל"ס אַבְנָא דְשַׁעָא. ובענין בנינו ותכונתו של מראה השעות עיי' בפיה"מ לרמב"ם לכלי' ועדיות. ובכלים שם קורא אותו הרמב"ם ז"ל אל בלאט"ה בל"ע ובעד' [illegible] אלבנאטה ואולי צ"ל אלמקנטרה והוא בל"ע الْمُقَنْطَرَة פי' מראה שעות של חמה.] וארולוגין (ὡρολόγιον) בלשון חכמים [8] בפיסקא [9] דהחודש (פסיקתא דרב כהנה [10] דף נ"ג. בהוצאת מוהר"ר שלמה בובער) וכן בל' יון. ויש מפרשין מאזנים שיודעין בהן כמה שעות הלכו מן היום. [אחי"ה ועיי' עוד ע' ארלוגין.]

[1] כלשון הזה הובא באו"ז בשם ר"ח ז"ל. [2] יעויין היטב בחי' הרמב"ן ומ"ש בשם ר"ח ז"ל ועיי' גם בחי' הר"ן ובתוספ' בסוגיין ועפ"י הדברים האלה יובנו דברי רבינו. [3] וכ"ה בפי' של רה"ג לסדר"ט צד ג'. ועיי' ג"כ רש"י לנדה נ"ה. ד"ה אי מה ולשבת פ"ב. ד"ה אבן ופיה"מ לרמב"ם ז"ל לכלי' פ"א מ"ג. [4] וכ"ה ברש"י נדה ס"ט: ד"ה כדכתיב. [5] ועיי' עוד ירו' שבת פ"ט די"ד ע"ד. [6] כ"ה לנכון בכ"י ל"ד ובדפ"ר, אבל בשדפ"ע אי' בטעות בפי"ב בטבעות טבעת אבן. [7] כ"ה בדפ"ר, ובשדפ"ע טולא ועיי' הראב"ד לעדיות שם ור"ש לכלים שם. [8] הועתק מפי' רה"ג לסדר"ט צד ח'. [9] כ"ה בכ"י ו"ו ובדפ"ע אי' בפסיקא, ובדפ"ר בפסוק. ועל שבושים רבים כאלה עיי' הספר הנעלה גד"פ מהרב החוקר הנפלא מוהר"ר יו"ט צונץ קצ"ב, קצ"ח בהערה ג'. [10] הובא בילק' בא רמז ק"ץ ועיי' בירו' ר"ה פ"א סהל"ג.

אֶבֶן טוֹעַן (Stein des Reclamirens eines verlorenen Gegenstandes) בפרק סדר תעניות (י״ט.) ובפ׳ אלו מציעות (ב״מ כ״ח:) פי׳ אם נמחית מלשו׳ וימח את כל היקום (בראשית ז׳, כ״ג:) כלומר אם כסהו המים כאלו נמחית מן העולם. בירושלמי (תענית פ״ג הלכה י״א דף ס״ו:) מפרש כשם שאי אפשר לאבן הזאת להמחות כך אי אפשר להתפלל על הגשמים שילכו ואבן טועין אבן גדולה היתה בירושלם כדגרסינן באלו מציאות בגמ׳ דעד מתי חייב להכריז (ב״מ כ״ח.) ת״ר אבן טועין היתה בירושלם כל מי שאבדה לו אבידה נפנה לשם וכל מי שמוצא אבידה נפנה לשם זה עומד ומכריז וזה נותן סימניה ונוטלה וזו היא ששנינו צאו וראו אם נמחת אבן הטועים [1].

אֶבֶן הַמְּנוּגַּעַת (Aussatzstein) בפ׳ אחרון דזבין (פ״ה, מ״ה) אבן הברד (Hagelstein) כמים [2] בפרק יש מעלין במקואות (פ״ז מ״א).

אֶבֶן כָּתֵף (Schulterstein) בשביעית בפ״ג (מ״ט) ומפרש אלו הן אבני כתף כל שאינו יכולה לינטל באחת יד [3] דברי ר״מ, ר׳ יוסי אומר אבני כתף כשמן כל שהן ניטלות שתים ושלש על הכתף והיינו אבני דאכפי דגרסינן בפ׳ המוכר את הבית (ב״ב ס״ט.) אבני כתף שהן גדולים ואין אדם יכול לנשאם ביד אלא בכתף ונותנין אותם על העמרים כדי שלא יפזרם הרוח[4]. וי״מ אכפי עמרים כדגרסינן בס״ג דכל שעה (פסחים מ׳.) להנהו דמהפכי כפי [5].

אַבְנֵי שַׁיִשׁ טָהוֹר (die reinen Marmorsteine) בגמ׳ דאין דורשין בחגיגה (י״ד:) ת״ר [6] ארבעה נכנסו לפרדס זהו המפורש בהיכלות רבתי ובהיכלות זוטרתי שהיו עושין מעשים ומתפללין תפילות בטהרה ומשתמשין בכתר וצופין בהיכלות ורואין היאך משמרות המלאכים במעמדם והיאך היכל אחר היכל ולפנים מהיכל וקאמר להו ר״ע כשאתם מגיעין אצל אבני שיש טהור אל תאמרו מים פי׳ כי מי שהוא מגיע בצפייתו לאותו מקום נראין לו שם מים רבים ואין שם מים כל עיקר אלא דמות בעולם (צ״ל בעלמא) נראה לו ואם אמר הרי אלו מים נהדף [7] לפי כי שקר הוא אומר. וכן מפורש בהיכלות רבתי בלש׳ הזה מפני ששומרי פתח היכל שיש מטילין אלף אלפי גלי מים ואין שם אפי׳ טיפה אחת אלא אויר זיו אבני שיש טהור שהן סלולות [8] בהיכל שהיה זיו פניהם דומה למים ואם אמר מים הללו מה טיבן וכו׳. ברייתא ולא שהן עולין למרום אלא בחדרי לבן רואין וצופין כאדם הרואה וצופה בעיניו דבר ברור ושומעין ואומרין ומדברין בעין הסוכה [9] ברוח הקודש. זה פי׳ ר׳ האי גאון [אחי״ה עיי׳ בע״ לחגיגה פ״ב, ד״ה לר׳ האי ז״ל, ובתוספות חגיגה שם ד״ה נכנסו, ועיין הספר גנאסטיציסמוס להחכם גראֶטץ צד נ״ו, וצ״ה].

אַבְנֵי בֵּית קוּלִים [10] (Stein des Merkurtempels; Beiname des Merk. κυλλός, gelähmt) בגמ׳ דואלו חייבין להכריז בפר׳ אלו מציאות (ב״מ כ״ה:) פי׳ בע׳ מרקולים.

*__אַבְנֵי בַּלִיסְטְרָא__ (Wurfsteine) עיין ע׳ בלסטר.

*__אֶבֶן טָבָא__ (Edelstein) בב״ב ט״ז: וב״ר ט״ז אבן טובה היתה תלויה בצוארו של אברהם וכו׳ מגלה י״ב. ודר אבן טובה ודרה ובל״ע [Perle] שמה. ב״ב ע״ד: אבן טבא דהוה הדיר לה תנינא וכו׳. יומא ע״ה. ירדו אבנים טובות. שקלים ט. משה מחצב אבנים טובות. ב״ב ע״ד. חזא קרטליתא דמקבע בה אבנים טובות. שם ע״ה. עתיד קב״ה להביא אבנים טובות. . אבות פ״ו אלף אלפי דנרי זהב ואבנים טובות ומרגליות.

*__אֲבָנִים מְפוּלָּמוֹת__ עיין ע׳ מפלם.

*__אֲבָנִים מְקוֹרְזָלוֹת__ עיין ע׳ מקורזלות.

---

1) וכ״ה בירו׳ תעני׳ שם אבל בב״מ הגי׳ אבן טועין, וציון של ירו׳ בתוספות ב״מ כ״ח: ד״ה אבן הסיום לא בדקדק הוא ע״ש. ומוציא אני המלה או מל״מ טען וכ״ה בל״ם פי׳ העמים משא ונקרא כן האבן מפני שטוענין אותו בדברים שנמצאו או י״ל שנגזרה מלי חכמים טען פי׳ שבאו אנשים לאבן זה לטעון שם טענותיהם בענין הדברים שנאבדו להם. ועיי׳ ירו׳ תעני׳ פ״ג דס״ו ע״ד. 2) כ״ה בדפו׳ וויניצי׳, אבל בשדפ״ע לי׳. והקבוץ בע״ז כ״ה. אבני ברד ועיי׳ עוד ע׳ ברדא. 3) כ״ה בדפו׳ וויניצי׳ וכ״ה בשביעי׳ אבל בשדפ״ע ביד אחת. 4) בב״ב הגי׳ רק ברמז אבל בפי׳ הרשב״ם הגי׳ כרבינו. 5) וכ״ה בכ״י מ׳ עיי׳ ד״ס פסחי׳ צד נ״ז: ובנו״ג כיפי וכ״ה בכ״י א״פ, ובכ״י ל״ד גי׳ של רבינו אפכי וצ״ל אכפי ופירש״י כיפי עמרים כלי רבינו ועיי׳ עוד ע׳ כפי. 6) בכ״י ב״ר אי׳ במקום ת״ר איזהו פעמים תשובת רבותינו וכ״ה גם בעי׳ שלנו וכ״ה בדפ״ר ע׳ אות. ועיי׳ עוד במבוא לזה החבור בפ״ה. 7) בכ״י ב״ר נדחף. 8) כ״ה לנכון בעי׳ מפי׳ רה״ג, ובדפ״ע בט״ס כלולה ובעה״ק שנ״ב גי׳ היותר טוב צלולות ושם ג״כ גי׳ הישרה דמות בעלמא. 9) בכ״י וי״ו ודפ״ר הסוכן. 10) והוא קיצור תחת מרקולים וי״ל עוד שהוא שם פרטי בפני עצמו כי תואר של אליל מרקולים הוא כמו שכתבנו בתחילת הע׳ וגם נקרא Κυλλήνιος מעיר הולדתו Κυλλήνη עיי׳ סערויאוס לאיניאס ח׳, קל״ח. והאליל נעבד בתבנית אבנים מרובעים אשר בראשם הושם עוד אבן ולפ״ד על זה כיונו רז״ל (ב״מ שם וע״ז נ׳.) אלו הן אבני בית קולים אחת מכאן ואחת מכאן ואחת על גביהן. — ובעל כ״כ טעה במח״כ לפרשו בל״י ἐκκλησία וכן לא בדקדוק בתוספי׳ ב״מ וע״ז שם ושם ד״ה אבני ע״ש.

* אֶבֶן שְׁתִיָּה (Grundstein) ביומא ה', כ' ופי' בגמ' שממנו הושתת העולם. עיין ויקרא רבא פרש' כ' ובמדבר רבה פרש' י"ב.

* אֲבַנְתָּא (Einsicht, Vorstellung) מגלה כ"ד: התם אבנתא דליבא תליא. ע"ז כ"ח: באובנתא דליבא תליא. מלש' הבנה עיין תוספות ע"ז ד"ה שורייני ולפרש"י שם (הובא בתוספות טרפשא דלבא ולפי זה המלה (Kammer, Wohnung) פי' בסורי' לשון חדר ודירה. עיין ע' אַוְןָ.

☞ אַבְנִיתָא (بباجاء ببجة שם עוף ואולי אבגיתא [1]) (Papagei) תרג' ירו' (דברי' י"ד, י"ח) והאנפה למינה: אבניתא.

* אֶבְנִימוֹס (E. N. der gesetzlich Handelnde εὔνομος) בב"ר פרש' ס"ה, שמות רבה ריש פרש' י"ג, מגילת איכה ריש פתיחה, רות רבה פ' ותאמר נעמי אבנימוס דגרדי. ובחגיגה ט"ו: אי' נימוס הגרדי. וכבר האריך למעניתו ד"ר גרעץ בקורות היהוד', ח"ד תס"ט.

אֲבַם (בלע"ר ابش هبش (füttern, mästen, אין אובסין את הגמל בפ' מי שהחשיך בשבת [2] (קנ"ה:) [גמל [3]) שראשו ורובו מבפנים אובסין אותו בעירובין (כ:)] פי' אובסין מפטמין כדכתיב (מלכים א', ה' ג') וברבורים אבוסים והוא שמאכיל את הגמל הרבה. [אחי"ה וכן איתא (בב"מ פ"ו:) מאי ברבורים אבוסים אמר רב שאובסים אותן בעל כרחן ושמואל א' שאבוסים ועומדים מעליהן. מגלה ט. וירוש' מגלה פ"א דף ע"א ע"ד כי באפם הרגו שור וברצונם עקרו אָבוּס (Gemästetes) וכן בב"ר פרש' צ"ח עקרו אָבוּס זה אחד מן הדברים ששינו לתלמי המלך].

אֵבוּס (Raufe, Krippe, Trog) שלפני פועלים בנדרים בפ' אין בין המודר הנאה (מ"א:) פי' כך קוראין לכלי שאוכלין בו פועלין [4]. [אחי"ה וכן איתא (שבת ק"מ:) איבוס של כלי. שם: איבוס של קרקע. וירוש' דמאי פ"ג דף כ"ג: במאכילו מן האבוס].

* אֶבִיסְנָא עיין ע' אכסן.

* אבסקטא עיין ע' שבא אחריו.

☞ אַבַסְקַנְטָה [5]) (unberufen) ירוש' דע"ז פ"ק (דף מ:) מי (צ"ל מה) אמר אבסקנטה לא אמר אלא ברוך שככה לו [בריות נאות בעולמו] פי' בל' רומי דברים המורים על חילוק כבוד. [אחי"ה ר"ב כיון על מלה רומית [6]) obsequentia, Gehorsam; אבל כבר הקדימני הרב החכם ובלשון גדול די לארא בעל כ"כ שהיא מלה יונית ἀβάσκαντα בהוראה שרשמנו. ובירוש' ברכות פ"ט דף י"ג ע"ג ט"ס אבסקטא בהשמטת הנו"ן].

אַבַע [צ"ל אַבְעָיָה] (Nachsuchung, Nachforschung) מל' סורי בְּעֵי, בְּעָא (suchen שלש אבעיות ביום בפיאה בפ' הפאה ניתנה (פיאה ד' ה'). פי' אבעיות עִתִּים וי"א אבעיות חפישות [7]) כדכתיב (עובדיה א', ה') נבעו מצפוניו, בשחר, [ובחצות [8]) ובמנחה. בהשחר מפני המניקות, ובחצות] מפני התינוקות, ובמנחה מפני הנמושות שנכנס בה בע"ה באלו ג' זמנים ומחפשה שמא ילקטו [המניקות] התינוקות, והנמושות לא אמרו ג' אלא שלא יפחתו הא אם רצה להוסיף מוסיף לא אמרו אלא שלא יוסיפו שאין מטריחין אותו להוסיף הא אם רצה לפחות פוחת. וכן בירושלמי (פאה ד', ג' דף י"ח.) מהו אבעיות א"ר אבון כמה דאת אמר איך נחפשו עשו נבעו מצפוניו. בשחר ובחצות ובמנחה וכו'.

אֵבָץ (Zinn מלשון ערבי بَاضَ weiss sein أَبْيَضُ (plumbum album את הבדיל ואת העופרת (במדבר ל"א, כ"ב) תרג' ית אבצא וית אברא.

* אוּבְצָנָא עיין ערך אכצן.

1 אָבָק (בעברית, ובסורי אַבְקָא (Staub שעל רגליו בסוף משנה דברכות (נ"ד.) ובמקואות בפ' אלו חוצצין (ט' ב') לא יטבול אדם באבק שעל רגליו. פי' שמא ישרה במים ונעשה טיט וחוצץ. לא יטמננו בחול ובאבק דרכים, בשבת בכירה שהסיקוה (ל"ח:). כתב במשקין ובמי פירות ובאבק דרכים ובאבק סופרים בפ' הבונה (בשבת ק"ד:) פי' הכותב באצבעו בתוך אבק דרכים ובאבק סופרים ועושה שם אותיות. פי' אבק סופרים אם הסופר מכתש סממני הדיו ועף מהן אבק על הקלף וכתב באצבעו על האבק. פ"א אבק סופרים שמשימין

---

[1]) וע"י מלה זו נעתקה בתרג' ערבי מלה אנפה. [2]) ועיי' עוד ב"ר פס"ג במ"ר פכ"א. [3]) כן השלים על נכון הגרי"ב בהפשב"ע ע"ש. [4]) וכן פירשו רש"י ור"ן לנדרי'. אבל בירוש' שבועו' פ"ז דל"ז רע"ד היתה עומדת באבוס ענינו מל"מ מקום מאכל הבהמה ששם מפטמין אותה. ובירו' תרומות פ"א ד"מ: סימוק גו אבוס אבוס גו וכו' צ"ל אֵבוּם וכ"ה בירו' גיטי' רפ"ז דמ"ח ע"ג אכים גו סמיק. [5]) במו"ע בתחילת ובאמצע הע' בטעות אבסקנטיה. [6]) עיי' רימ"ז בט"ר ח"א, ס"ד. [7]) ובפה"מ ג"כ שלש בקשות ופי' רבינו ע"י עתים רק בדרך העברה כי החפישות בעתים שונות הנה כמוכח במשנה שם. [8]) השלמנו עפ"י ירו' ור"ש לפיאה, ובדפ"ע חסר.

על הכתיבה להשחירה (א״ב פי׳ בלשון רומיי [abacus, ἄβαξ Tischchen] לוח שכותבים עליו לא בדיו כי אם בעֵט מתכת ואינו מתקיים [1]). עלה בה אבק פסולה במנחות בפ׳ קרבנות צבור (מנחות פ״ה.). מאבקין מעשנין [2] כפ׳ ב׳ בשביעית (משני׳ ב׳). אין מאבקין בר״ג דמשקין (מ״ק ג׳.). פי׳ מסירין האבק מעליהן. בא וראה כמה קשה אבקה של שביעית (eine im 7. [Brach-] Jahr minder verbotene Beschäftigung) בפ״ק דקדוש׳ בגמ׳ יתירה עליו אמה העבריה (כ׳. עיי׳ י״ד:) בסוף תוספת ערכין (תוספתא פ״ה עיי׳ פסיקתא בהר). בר״ג דהמוכר שדהו (ערכין ל׳:) ובגמ׳ דהלוקח לולב בלולב הגזול (סוכ׳ מ׳:). פי׳ אבקה כמו ריח אסור שביעית שעיקר אסור שביעית האוצר פירות שביעית עד שמינית וסחורה אינה עיקר אסור אלא מדרשה לאכלה ולא לסחורה כמו אבק רבית (ב״מ ס״א: ס״ז. תמו׳ ו׳:) שאינו רבית גמור [3].

2* אֲבַק (=חָבַק verflechten, ineinander schlingen) אביק להו מיבק (מנחות מ״ב.) בתר דאביקו בהו (סנהדרין ס״ד.) מיבק הוא דאביק בעבודה זרה (ע״ז י״ד:) אביק בה טובא (שם י״ז.) [ורבנו בע״ה הביאו בע׳ בק א׳ בלא דקדוק, כי אבק כמו חבק ענין חִבֵּר ואִדוּק ומזה העין נֶאֱבַק (בראשית ל״ב, כ״ה) עיין רש״י ורמב״ן שם וגם מזה הענין ערך שבא אחריו].

3 אֱבֶק [4]) = (אֲבוּקָה Fackel, fax, das Zusammenfassen der Reiser) אבוקה כשנים וירח כג׳ בפ׳ כיצד מברכין בג׳ דבא להם יין (ברכות מ״ג:) [אחי״ה וכן במשנה סוכה (ה׳, ד׳) אבוקות של אור [5]) בסוטה כ״א. אבוקה של אור. ירושלמי פסחים פ״א דף כ״ז. אור האבוקות].

אַבִּיק בל״פ (آبك Wasserbehältniss, Rinne) באביק של מרחץ, במקואות בפ׳ כל המעורב (ו׳ משני׳ י׳) פי׳ כמו ביב שהמים נמשכין לתוכו ויורדין מן האמבטי לאביק שהוא ביב (بيب Canal). וי״מ האביק שהמים חמים וקרים נמשכין בה ויורדין אל אמבטי [אחי״ה: הר״ש אחרי הביאו כל הערך פירש אביק לשון חקיקה כמו אבקתא וכבר סתר פירושו בעל ערך מילין צד ה׳ והעלה לנכון כי נשאר עוד מלשון עברית קדמונית וגוזרו מפעל בוק ונרדף עם פוק וממנו אביק על משקל אפיק ע״ש באריכות והרמב״ם בפה״מ „כתב אביק הוא אלנבי״ק וכ׳. ונ״ל שהוא ל״ע النباق פי׳ מגירת והמשכת מים על ידי צינורות וכדומה, או יותר טוב שהוא ל״ע الانبيق פי׳ קנה למשיכת המים. וכן פי׳ רה״ג לסדר״ט צד ל״ד וז״ל עם קצת תיקונינו: האביק פי׳ אלקנה אלדי וכרג (צ״ל יכרג) נינה (צ״ל מנה) אלימאפי (צ״ל אלמאי פי) אלוון והוא פי׳ אותו האמה שיבאו המים החמים והקרים בה ויורדים אל האמבמי שמו אביק ע״כ והוא בעצם תומו הי״מ של רבינו רק הוא השמיט כדרכו מאמר ערבי (וכה צ״ל: أَلْقُنِىُّ أَلَّذِى يَخْرُجُ مِنْهُ أَلْمَاءُ فِى أَلْوَاءِ, פי׳ האמה שירדו ממנה המים אל האמבטי. ואני גוזר אומר שהמלה ממש ל״פ צינור וביב מים).

אֲבַקְתָא „, (an der Thürschwelle) Höhlung בל״ע بُوق Hohles ובלשון פרסי پوك بك پك Grube, Loch, avakana ובלש׳ צינד Ausgehöhltes) בפ׳ הנודר מן הירק בגמ׳ מותר בדרגש (נדר׳ נ״ו:) דרגש אעולי ואפוקי באבקתא. בפ״ק בעירובין בגמ׳ אם יש לו (עירוב׳ י״א:) ובקומץ רבה בגמ׳ ב׳ פרשיות (מנחות ל״ג.) מאי הכר (צ״ל היכר) ציר אמר רב אויא (א״ב בנוסח׳ שלנו גרסינן א״ר אדא) [אחי״ה ר״ל בעירובין אבל בכ״י תלמוד עירובין ובדפוסים במנחות הגירס׳ כערוך] אבקתא. פי׳ חֲלַל המשקוף שמכניסין בו ציר הדלת שכל דבר שהוא נקוב להכנים בו דבר אחר קורין אותו אבקאתא. וכן לענין רצועה של מלקות (מכות כ״ג.[6]) אבקאתא אית בה מקום שמכניסין את הרצועה כי בעי מרפי לה מפקי לה לגבא אריכא וכי בעי מקלטיי לה לפום גבא קצירא. [אחי״ה כ״ה „לנכון בכ״י ו״ו ב׳ ובכ״י ו״ו א׳ אקלטי׳ והוא ל״ע قلص כלומ׳ קלט. ובדפ״ע בט״ס מלקטי׳].

*אֶבְקוּלָס (בלש׳ יוני Εὔκολος = N. p. Eukolos der Genügsame, Anspruchslose) בגטין נ״ו. ובמדר׳ איכה רבתי פרש׳ ד׳ ב׳ פ׳ בני ציון: ענותנותו של ר׳ זכריה בן אבקולס שרפה את ההיכל. פי׳ שלא רצה לנהוג שררה וזו ממש הוראת המלה בל׳ יוני.

1 אַבָּר „(בל״ש ࠀࠁࠓ בל״ס ܐܒܪܐ בל״פ أبار בל״ע أَبَار = Blei) כתבו באבר בשיחור בס״ג דהבונה (שבת ק״ד:) פתילה של אבר בפ׳ ד׳ מיתות (סנהדר׳ נ״ב.) בר״ג דמצות הנשרפין. דאברא שאיב

[1]) וכן פירשו בעל כ״כ והירוש׳ שבת פי״ב הל״ג די״ג רע״ד „כתב . . על הלוח״ בא לעוזרו. אבל בכ״ז לא הוצרכנו לזה שבכ״מ ענינו עפר ועפרורית. [2]) וכן בירו׳ שבת פ״ז ד״י. המאבק המעשן ובירו׳ ביכורי׳ פ״א דס״ג סע״ד ענבים מאובקות ומעושנות ובנו״ג בט״ס מאונקות. [3]) וכן אבק לשון הרע ירו׳ פיאה פ״א דט״ז. [4]) והוא כמו חבוקה כי ה״א וחי׳ מתחלפות. עיי׳ כ״כ וגייגער לעהרבוך די משנה צד ק׳ ורימ״ז בט״ר ח״א, ס״ב. [5]) פי׳ אבוקות דולקות ובירו׳ סוכ׳ פ״ה הל״ד הג׳׳ אבוקות של זהב! [6]) בנו״ג אבקתא אי׳ ליה כי בעי מיקטר ביה כי בעי מרפה בה.

קליה בר"ג דבא לו כ"ג ביומא (ס"ט:). פי' אבר עופרת כדמתרגמינן ואת העופרת וית אברא ·וכמו כן האבר שבצד צוארי בהמה בפ' כלי מתכת בפ' י"ד בכלים (הלכ' ה') [אחי"ה וכן איתא בחולין ח. אבר מעיקרו. וירוש' שבת פ"ז דף י': המתיך אבר; בגטין י"ט. במיא דאברא].

2 אֵבֶר (1 בל"פ پر, پار, پاره Glied, Stück, Theil, 2 בל"פ ابر בלע"ר اير pl. ايور männliches Glied) כיצד מאברין את הערים בפ"ה בעירובין (נ"ג.) [אחי"ה בפ"ה מ"א דעירו' הגי' מעברין אך בגמ' נ"ג. שם בגי' אחת מאברין וכ"ה בירושלמי עירו' פ"ה דכ"ב: ועיי' ירו' ברכו' פ"ח די"ב ע"ג, ירו' ע"ז פ"א דל"ט רע"ג. ובשבת צ': תלי לה באיברא דשמאלא פי' כמו בעבר השמאל ורש"י פי' בזרוע שמאלי, ואולי י"ל לפי זה כי עיק' הגי' איבזא והוא ל"פ بازو זרוע ועוד ר' ול' בל"פ אות אחת להם ונבדלות רק ע"י נקודת עוקץ] פי' שבולטין מן החומה אבר אבר כאבריו של אדם שבולטין מן האדם. מאן דתני מעברין כאשה מעוברה שבולט כרסה. מטה מטמאת איברים ומטהרת איברים בכלים בפ' השידה (פ' י"ח, ט') פי' אע"פ שהיא פרודה איברים ופרוקה. מה נדה אינה לאיברים אף ע"ז אינה לאיברים בר"ג דפ' א"ר עקיבא (שבת פ"ב:). פי' אם נחתך אבר מן הנדה אינו מטמא בנדה אף ע"ז אבר ממנה אינו מטמא. אבר אחד יש באדם בגמ' דד' הדיוטות בחלק (סנהדרי' ק"ז. סוכ' נ"ב: עיי' ירוש' כתובי פ"ה דף ל':) פי' ויקם דוד מעל משכבו שהפך משכבו של לילה למשכבו של יום שהיה משמש מטתו אפי' ביום שיהא שבע מאותו מעשה כדי שלא יתאוה לאשה אחרת נתעלמה ממנו הא דר' יוחנן דאמר אבר אחד יש באדם משביעו רעב ומרעיבו שבע, כלומ' כל זמן שאין אדם מונע עצמו מתשמיש המטה ומשביע האבר הוא רעב ולהוט אחריו ביותר ואם מרעיבו שאינו משביעו ביותר הוא שבע ואינו להוט אחר אותו מעשה. איבריה דר' ישמעאל בר"ג דהשוכר את הפועלים (ב"מ פ"ד.) [אחי"ה וכן איתא בענין הראשון בהוראת חלק: שבת פ"א. פ"ב: ע"ז לאיברין; אבר מן החי חולי' ק"א: ק"ב. וכו'; אהלות פ"ב הל' א, ג'; ירוש' נזיר פ"ז דף נ"ו ע"ג; ב"ר פרש' ס' וס"ט והרבה בתרגום].

אַבִּיר (בל' עבר stark, mächtig) שבאבירים בס"ג דפ' אם אינן מכירין אותו (ר"ה כ"ה: וכן בקהלת רבה א' ד') [אחי"ה וכן בירוש' ר"ה פ"ב דף י"ח: ג' אבירי עולם. ברכו' י"ז: אבירי לב נינהו (starken, d. h. harten, verstockten Herzens.)

אַבַּרָא (wahrhaftig, gewiss בל"פ آور, آوار, اواره, آباره Wahrheit, Gewissheit) את הוית בגמ' דכותבין גט בפ' גט פשוט (בבא בתרא קס"ח.) אברא בעי רחמי בגמ' דסימני בהמה באלו טרפות בשחיטת חולין (נ"ט:). [אחי"ה וכן בב"מ ח': אברא ודכרנן נמי. ויש מהן הנוסחא איברא בי' כגון בב"מ קי"ד. בב"ב מ"ו. וגיטין נ"ו: ובדפוסים שלנו גם בחולין ובב"ב ג"כ בי' אבל יותר נכונה בלא י' כבערוך והוא ממש בל' פרסי אמת. ועיין ג"כ פירש"י בחול' נ"ט: ב"מ הנ"ל ובב"ב מ"ו. (א"ב פי' באמת וודאי ומלה זו מל' ברי).

* אִיבָּרָא (= אִבָּרָא = עִבָּרָא Fährmann) בירוש' מ"ק פ"ג הלכ' ג' דף פ"ב: איבריו וספניו ונמליו אינן עושין. פי' כמו עובריו.

אֲבַרְוָארִי [צ"ל אֲבַרְוַאדִי] בל"פ (برآوارده Mauer Festung,) אבל בקושקי ואברוארי [צ"ל ואברואדי] לית לן בה. [אחי"ה וכ"ה באמת ברש"י דפ' שונצ' ואברודי ובנו"נ ואברורי ובכ"י א"פ בקושקי ואברוארי והוא כגי' רבינו כאן ובע' קשק. ולולא פי' רבינו חומת העיר (ואז צ"ל כמו שתקנתי) הייתי אומ' שהוא ל"פ برباره، پرواره، ورواره פי' בנין גבוה וכ"ה בריי"ף כ"י הגי' ברברי ובכ"י מ' ואורורי (עיי' ד"ס שבת צד ח'.) ולפי זה יפה עולה למה שכתוב בצדו כי קושקי ג"כ בנין גבוה ומבצר]. במימרות דרבה [1] בר מחסיא ביציאות השבת (י"א.) פי' אברואר [צ"ל אברואדי] ,חומת העיר ולשון [2] פרסי הוא. קושקי [3] [ל' פרסי كوشك hohes Gebäude, Castell.] בלשון ישמעאל הוא אַלְגַ וְ א סִ ק [4] [בל' ערבי الجواشق] ולאחד יקרא גוסק [בל"ע جوشق] ובל' תורה יקרא מגדל. מגדל עוז (תהלי' ס"א ד') תרגום גושקא עשונא. [אחי"ה וכ"ה גושקא בל"ס מגדל ומבצר Festung, Thurm]. ומן מלת ערבי' جوشق جوسق ומל' פרסי הרשומ' נאצלה ג"כ מלה אשכנזי' Kiosk. ורש"י פי' קשקושי ואברורי בירניות ומגדלים ויותר טוב להגיה מגדלים ובירניות כי תרג' מגדל קושקי

[1]) וכ"ה בגי' הרי"ף וכ"ה בכ"י מ' וא"פ עיי' ד"ס שם צד ז': אבל בנו"ג רבא. [2]) כ"ה בכ"י ו"ו ול"ד אבל בדפ"ע בלשון. [3]) כ"ה לנכון בכ"י ו"ו וכ"ה בע' קשק ובכ"י א"פ ובכ"י רי"ף (ד"ס שם). ובדפ"ע וקצת כ"י ע' הגי' קשקי וקישקי. [4]) כ"ה בכ"י ל"ד וג"ג אבל בט"ס בכ"י ו"ו אלגוסאק ובכ"י ב"ר אלגוצק ובפעם הראשונה בט"ס כצק.

(תהלי' הנ"ל וד"ה ב' כ"ה, ט"ו) ופי' בירניות שהוא ביאור של אברורי העיד על אמיתת פירושינו לעיל. ומהרי"ל בעמת"ל כתב בשם החכם ובלשן גדול פליישער כי بروار בל"פ חומת העיר ופליאה איך יצא דבר בלתי אמת מפיו].

אֲבַרְוַנְגִי [צ"ל אֲבַרְוַנְגִי] (בל"פ پروانجی Secretair königlicher Gerichtsdiener) בר"ג דהדר (עירוב' ס"ב.) בריאה: במוהרקי [בל' פרסי مهرک Siegelinhaber] ואברונגי [צ"ל ואברונגי] פירוש רב האי גאון ז"ל בל' פרסי שלוחים. [אחי"ה ובע' מהרק כתב כן בשם ר' נסים ואם כפירושם נפרש אז צ"ל הגי' אברונגי כלו' בל"פ שליח ועבד המלך וכותב וסופר המלך; ומוהרקי הוא חותם המלך. ובע' מהרק פי' עוד רבינו בשם ר' נסים מוהרקי כתיבה וחתימה (ועיי' תוספ' עירו' בלי הזכרת ערוך ורא"ש בשם הערוך) ור' גרשום פי' (שם) כלי בית; וקרוב לזה רש"י: ספסל. ור"ח פי' בנין. וכולם יש להם על מה שיסמכו, כי בל"פ برك (ברג) כלי בית, بَرَك (ברך) ספסל, برج (ברג) מגדל ובנין. ומהרי"ף בספרו עט"ש צד קי"ב פירשו ע"י מלה פרסית پروانك שליח ומורה דרך אבל המלה זו נכתבת בדרז"ל פרונקא עי"ע. וכתב בפי' תלמיד הריטב"א והרא"בד ז"ל גרים במוהרקי ופרהגבני ופי' כמו שפי' הע' מוהרקי שטר ופרהגבגי חתימת אדון ע"כ עיי' ד"ס עירובין קכה: אבל לפ"ד ההיפך הוא האמת].

אַבְרָהָם (Abraham) עודנו עומד לפני ה' (בראשית י"ח, כ"ב) בב"ר פרש' מ"ט א"ר סימן תיקון סופרים זה שכינה היתה ממתנת לאברהם. ובויקרא רבה ראש ויהי ביום השמיני (ויקרא רבה פרש' י"א) [אחי"ה ועיי"ע בת עין].

אֲבְרַוַרִי (בל"פ بَرَابَرِی Gleichheit, Gleichgewicht) באברוורי הוו יתבי [1] בגמרא דלא יחפור (ב"ב כ"ד:) פי' אי אשתכח רברבי וזוטרי כולהו שרו אימור דהני זוטרי לתקוני טעונה אגבא דחמרא הוו יתבי כגון דהוו הני זיקי חד רב וחד זעיר והוו מטרטן יהב האי זיקא זוטרא בהדי זיקא זעירא לשוויי ביניהו. וזהו פירוש באברוורי הוו יתבי זה פי' ר"ח ז"ל.

אַבְרוּיֵי (בל"ע ورى, ورأ fett machen, düngen, בל"פ بار Dünger) אילני בס"ג דלולב וערבה (סוכ' מ"ד:) ובר"ג דמשקין (מ"ק ג'.) ובר"ג דר' ישמעאל בע"ז (נ'.) פי' אברויי אילני מניחין זבל תחת האילנות להברותן, מזבלין האילנות שהן בריה להן כלומ' מאכל כמו (שמואי ב' ג', ל"ה) להברות את דוד. לסתומי פילי פלחי כדכתיב (תהלי' קמ"א, ז') כמו פולח ובוקע בארץ.

☞ **אַבְרַז** (בל"פ ابرز Gewürz) אינהו וכל אברזייהו עיין ערך אבזר).

אָבְרֶזִין (ל"ס אברוזון, ל"ע ופר' إبريزلي ὄβρυζον geläutertes Gold, Probegold, obryzum) ומפז רב (תילי' י"ט, י"א) תרגומו אבריזין סגי. (א"ב כן בל' יוני ורומי קוראים לזהב אופיר ואולי נעתק השם להם ממלת אופיר והחליפו אות פ"א לאות בי"ת כי הם ממוצא אחד).

אֲבַרֶזִין (בל"ע بردعة بردعه בל"פ برزغة Pferdedecke, richtiger Zend. barezis; huzv. barashn, Decke) מעיקרי משכא והשתא אברזין. בר"ג דפ' מרובה בב"ק (ס"ו:) פי' והלא עוצבא (בל"ע غشوة Pferdedecke) שנו כאן דתנן בפ' כ"ו בכלים (מ"ז) כל מקום שיש חסרון מלאכה כלומר שעדיין חסירה מעשה ואחרי כן תתקיים מלאכה אין המחשבה מטמאתן אלא העוצבא שאע"פ שחסירה מלאכה מחשבה מטמאתה ועוצבא היא מכסה המרכבה שהוא בל' משנה טפיטין של סוס. (כלים כ"ג, ב'). [אחי"ה: עיי"ע עצב ב' ופי' רה"ג לסד"ט צד י"ט וגם שם נרמזה מלה ערבית גושא והוא غشايه מכסה סוס, ורמב"ם פי' בפה"מ חיפוי העור והיא היא. והחכם פליישער פי' בפי' בלתי נכון אברזין ע"י ל"פ החדשה برزين. (בהוספות לעמת"ר של מהרי"ל ח"ב, תקע"ט:) כי טעם מלה ההיא רוכב]. ועוד [2] נותנין אותה על המטה ונותנין עליה כסתות ואינה צריכה קיצוע כלומר כיון שהוא עשוי למכסה אינו חושש לקיצוע ואחריה שנינו זו המשנה שהקשה ממנה אביי על ר' יוסף ועמדה זו הקושיא על רב יוסף כ"ב שנים (ב"ק שם) כמו שעמד עליו דין נ' כסף שלא זכתה התורה לאב אלא משעת נתינה והיא מפורש בתחלת תלמוד נערה [שנתפתתה] (כתובות מ"ב:) ומפורש בכאן אע"פ שלא עשה בה מעשה קנאה זו העוצבא בשנוי השם כי בעת הגזילה היתה נקראת משיכה עשאה עוצבה נקרא אברזין והוא מכסה טפיטין של סוס. ובלשון פרסי

---

[1] בנו"ג באברורי הוה מנחי. ובכ"י ו"ו א' בבארואר ובכ"י ו"ו ב' בברואר כ"י ב"ר אברוארי ובדפ"ע בשני וו"ין. ודע שבל"פ בראברי (והוא קרוב מאוד לכתיבת גי' כ"י ו"ו) טעם המלה ההשואה ועושים כן כאשר צד האחד של משוי כבד והאחר קל ומוסיפים ומשוים ע"י זה המשוי. וכן גם כוונת הע' ופירש"י ע"ש. — [2] ובר"ש שכתב כן בלי הזכרת הערוך, בט"ס ועור.

נקרא אברזין. ובפ' דם חטאת בגמ' ניתז מן הצואר (זבחים צ"ד.) עוצבא שחישב עליה לקצותה איכא בינייהו [אחי"ה: פי' רבינו בענין אברזין ועוצבא (עיי"ע עצב ב') לוקח מפי' רה"ג סדט"ה צד י"ט עיי"ש].

* אַבְרָאִי (בל"ס ברא פי' חוץ ומה שבחוץ ausser-halb, draussen) בברכות י"ח: יתיב אבראי; ר"ה ח': למיקם מלכא אבראי; ע"ז ב': למיתב מלכא מאבראי; ב"ב ס"ח. הוו הנהו חנוותא אבראי; גיטין נ"ו. הוה מיתחזי מאבראי; תמורה כ"ב: אבל אבראי דאיכא דחזי לה וכו'; מ"ק י"ח. ושדו להו אבראי; יומא ע"ו: מה שמן מאבראי אף מים מאבראי; כתובות כ"ג. אוקמן לשבויינהי מאבראי; במדרש חזית ב' י"ג פ' יונתי: מתלא אמר פסחא בבייתא וְהַלֵּילָה מתברא א ב ר י י א ה. ט"ס הוא ועיקר הגירסא בירושלמי פסחים פ"ז הלכה י"א דף ל"ה: דמתלין מתלא פיסחא כזיתא והלילה מתבר א ג ר י י א. פי' לקול המולה ההמון שאמרו הלל דומין כאילו הגגין משתברין.

* אַבְרְיָיתָא (בל"ס בְּרָיְתָא Dörfer) ירושלמי ברכות פ"ו הלכה א' דף י'. רבנן רברביא עלון לאברייתא. פי' כפרים בלש' סורית, והמפרשים טעו לסבור שהוא מענין הבראה או איברייא של ערך אחר זה.

*אִיבְרַיָיא (مرا=ورا=ברא פי' בל"ע סעודה Mahl עיי' אוצ' השר' לפירשט) בירושלמי מ"ק סוף פ"ג דף פ"ג ע"ד. עבדין ליה איברייא (ב' פעמים) פירוש סעודת הבראה.

* אִיבִּירִיתָא [אַבְרִיתָא] آب ورى Glanz, Helle) (aram. Form. des Pers. בירושלמי יומא ריש פרק ג' הלכה א' דף מ': וירושלמי ר"ה ר"פ ב' דף נ"ז ע"ד מטלטל על פום איבירִיתא דזהרא פי' על פי נוגה הלבנה ולש' פרסי הוא: אברוא נוגה. והמפרשים בל ידעו.

אַבְרֵךְ (Ausruf der Aegypter vor Joseph) ויקראו לפניו אברך (בראשית מ"א, מ"ג) בב"ר (ר"פ צ') אב בחכמה ורך בשנים. [אחי"ה וכבר ערכתי הדעות השונות בפי' זו המלה בחבורי על העתקה פרסית לריב"י טאווס צד קמ"א ע"ש].

* אַבְרַנֵי (בל"פ ابرانه Wasservogel, eig. Wasser wathend) בילקוט אסתר ג', רמז ו' תתרנ"ג משל לאברני שקינן על שפת הים, עלה הים והציף את קנו וכו'. פי' בל' פרסי הולך דרך מים.

אֲבַרְנִים بار + نيم (בל"פ ראוי לְהֵאָכֵל חציו — halb geniessbar) כדאמרי פרסאי אברנים בס"ג דכל שעה (פסחים מ"א.) פי' אברנים היינו נא כגון שנצלה מעט.

*אֲבוּרְנְקִי (בל"פ بارنكو Citronenbaum או بورنك Riechpflanze) בל"פ כן גירס' הש"ס וקצת כ"י של ערוך ובערך א כ ו ר נ ק י של וי"מ. ושם אחוה דעתי בעה"י.

אַבְרוּצִי [1] (בל"פ اب روغن flüssige Fettigkeit) שמו בגמ' דועל הירקות בכיצד מברכין (ברכות ל"ט.) (א"ב בנוסחאות דידן גרסי' אברוטי והוא זית אגורי).

☞ אַבְרַקִין Beinkleider, Pluderhosen) בל"פ برك בל"ע بركات weites Derwischkleid בל"ר braca, bracca בל"י βράκαι, בלש' שפאניא bragas בל' איטליא brache) ירושלמי [2] דשבת פרק כתבי הקודש (ט"ז, ה') שני סבריקין ושני אברקין בלשון רומיי מכנסים עיין ברקין. תרגום ירושלמי II) שמות כ"ח, מ"ב; ויקרא ו', ג') ומכנסי בד: אברסקין [צ"ל אברקסין braccae] דבוץ. ויש נוסחאות שכתוב בהן א ו ו ר ס ק י ן [3].

*אֲבְרוּקְלִין (Pferdedecken βουριχάλια, burichalia) בירושלמי ב"מ פ"ד ריש הלכה א' דף ט' ע"ג המחליף אברוקלון [צ"ל אברוקלין] בְּאֶמְבּוּרוּקְלוֹן [Pferdedecke = ἐμβουρίκλον, imburuclum] קנה. פי' מכסה של סוס ורבינו ב"ה גורס אנבקראות ע"ש.

אַבְרוּשַׁךְ (בל"פ أفروشه ein Gericht von Mehl, Butter und Honig) בגמ' דחוץ מן היין [4] (ברכות ל"ו:) פי' אברושך הוא חביץ קדירא ומפורש במקומו דהוא קמחא ודובשא ומשחא (א"ב כן פירש"י חביץ קדרה אבל אני לא מצאתי מלת אברושך בגמ') [5] [אחי"ה אבל באמת נמצא בכ"י גמרא עיין דקדוקי סופרים לברכות דף ק"א: וכן איתא בהלכות גדולות בברכות פ"ו דף ז' ע"ג בסוף: ה"מ דווקא דעבידא חביצא או א ב ר ו ש ג או מינין אחרים וכו' ועיי' עוד ע' ברושיא].

---

[1]) כ"ה בעה"ק, ובעה"ק שנ"ב אברושי ובכ"י מ' אברוסי ובדפ"ע הגי' בט"ס אברושך וצ"ל אברושי וכ"ה בב"נ ובכ"י פ' (עיין ד"ס ברכות ק"ו.) או אפשר שצ"ל אברושן והוא בל"פ הנ"ל שמן זב וקצת סיוע מפירש"י שאינו נבלע בפרי . . . אלא אגור כמשקה ענבים עיי"ע אגר ב'. [2]) כצ"ל כי כ"ה בירו' פט"ז דט"ו: ולא בבבלי שבת ק"כ. ושם אי' ספריקין עיי"ע ספרק. [3]) וצ"ל אוורקסין עיין תרגום ירושלמי א' שמות שם ול"ט, כ"ח; ויקי' שם וט"ז, ד'. [4]) ועיי"ע חבץ ב'. [5]) בנו"ג אברושדי וצ"ל אברושך וכ"ה בדפי' הישני' עיי' ד"ס שם אות ל'. והע' נדפס בדפ"ע בט"ס עם ע' אברוצי (או אברושי).

אַבְרָתָא (כל"פ اَبَار בל"י ἀβρότονον בל"ר abrotanum Eberraute) [אחי"ה הצומח ההוא נקרא בל"ר artemisia abrotanum ובל"א Schlafraute והוא מר מאוד וריחו נודף ועלין שלו כדמות שער והמג הוא ל"ע هيج והוא ג"כ צומח ממין שעליו כשער, עיי' ערש וגרובער ח"ג צד רכ"ב ומלת הנג הוא ל"פ هنج ופירושו מיץ כי מיץ של אברתא הוא המר ומסוגל ברפואה, ועיי"ע אזביון]. בר המג בגמ' דאזוביון [1] בפ' ח' שרצים (שבת ק"ט:) אזוב אברתא בגמ' דחבילי קש במפנין (שם קכ"ח.). צתרי [בל"ע ופר' صعتر = سعتر Satureia] ואברתא [2] בגמ' דמתרפאין באין מעמידין (ע"ז כ"ט.)

אַבְשׁוּנָא (מל"פ افسانيدن zerreiben וא"כ אבשונא גרעינין מלולין zeriebene Körner) לא לימחי איניש קימחא דאבשונא [3] בגמ' דכל שעה (פסח' ל"ט:) קמחא דאבשונא בהגדה דמגי' (ז':). נוטלין שעורין שלא הביאו שליש ונותנין אותן לתנור ליבש וכיון שיבשו מוללן [4] אותן בין ידיהם ומלבנין בו הקדרה. ויש אומרים [5] שבלי דשערי רטיבתא.

אוּבְשִׁין (Herlinge. wilde Beeren, transp. für בְּאוּשִׁים) הענבין והאובשין משיבאישו בראש מעשרות. יש מפרשין תפוחין קטנין הן. ירושלמי [6] (מעשרות א' ב' דף מ"ח ע"ד) משיקראו באושא. ועוד אחר והוא שתהא חרצינא שלהן נראית מבחוץ. ומסתברא הענבים והבאושים משיעשו חרצן. וסבירא לי שהן באושין [7] שכתב במקרא (ישעי' ה', ב') ויעש באושים. [אחי"ה עיי"ע באושה ומש"כ שם וכפי' רבינו אי' ג"כ בפי' הרמב"ם לשביעי' פ"ד מ"ח ע"ש היטב].

אֹג (בל"ס אוּגא die rothe Beere des Gerber- sumach, Essigbaumes) האוג והחרובין בפ"ק בפיאה (א' ה') והאוג והחומץ והכסבר בפ"ק בדמאי (א', א'). האוג והתותים משיאדימו בפ"ק במעשרות (א', ב'). מפני שהיא מקבלת את האוג בכלים פ' כ"ו (מ"ג) סנדל עמקי. פי' אוג אילן ושמו בל' ישמעאל [8] בטיית [9] אלסו"מאק [בל"ע السماق בל"פ سماك] ובעלין שלו מתקנין העורות לבנים [10] שקורין קורטביש [צ"ל קורטבינו Corduanleder = Saffian בלשון איט. cordováno] ואילן העולה מאליו ביער הוא ופריו דומה לשני תולעת ומבשלין אותו וחמוץ הוא ומאדים התבשיל [11] והוא כמו זרע כנבוס.

אַגָא (1 lästern בל"ש ܐܓܐ בל"ע هجا beschimpfen בל' צינד aka, agaha, בל"פ החדשה اكّ 2; ungeziemend עגה בל"ע عاج verdreht, unge-formt sein) אבא שאול אומר אף ההוגה את השם באותיות (סנהד' צ'.) תנא בגבולין ובלש' אנא [12] (שם ק"א:). פי' בגבולין חוץ לירושלים בלשון עגא בלשון ליעוג שאינו צריך לכך. ויש אומרים אגא [כמו עגה] כל לשון שאינו עברי הוא עגה והוא הדין בירוש' אבל משום הכי בגבולין שבירושל' לא משתעי בלשון עגה [13] (א"ב פי' אגא בל' יוני [ἅγος Ehrfurcht und Neid, Hass] לפעמים הוא ענין טומאה ולפעמים ענין קדושה וחשיבות ויצטדק שבשום ענין מהשנים אין חלק להוגה השם בגבולים) [אחי"ה אגא ממש לש' שומרוני דמתרגם ויקב . . . את השם (ויקרא י"ד, י"א) ואגא . . . ית השם עיי' מ"ע של דמ"ג חט"ז, ת"א ובעל כ"כ סבר שהוא ל"ע عجم עגאם בחסרון המ"ם וענינו כמו לועז ודבר בשפת ברבראי. ולפי גזרתינו בתחילת הע' לא הוצרכנו לפי' זה. ועל מלה שומרי' הנ"ל כיון הירוש' סנהד' פ"י הל' א' בסוף, דף כ"ח: אף ההוגה את השם באותיותיו ר' מנא אמר כגון אילין כותאי דמשתבעין. ולפי' שני אגא כמו עגה הוא בל' ישמעאל דבר המגומגם ומעוקל כמו שרשמנו.

*אֲגָה (הֵיגָא, בל"ס חגתא ἄκανθα Distel, Dorn) ירושי' שביעית פ"ז הלכ' ב' דף ל"ז: ועיקר האגה. ירושי' כלאים פ"ה הל' ח' דף ל' סע"א הקנים

---

1) כ"ה בכל הדפוסי' הישנים עיי' ד"ס שבת צד ק"כ: 2) בנו"ג בט"ס אבדתא אבל בשבת על נכון. 3) כ"ה בכ"י ו"ו ל"ד ב"ר ודפ"ר ועה"ק שנ"ב, אבל בשדפ"ע חסר מן אבשונא עד אבשונא. 4) וכן מורה אבשאנידן בל"פ מולל, וגזרת המלה מל"י ἔφανον כדעת כ"כ או ἄυον ולא αὔοσον כדעת בעל המשביר הרחוקה ודחוקה. 5) וזה כפי' ר"ח שפי' חצבא דאבישנא (פסחי' מ'. ולגי' כ"י ק"ט ע' סחף אי' דאבישונא וכ"ה ברש"י פסחי' ל"ט: ובריי"ף) שיבולי דשערי רטיבתא. 6) כ"ה לפי גי' כ"י ו"ו ודפ"ר ועה"ק שנ"ב, אבל בשדפ"ע בלי מובן אי' בזה"ל: ברי' מעשרו' ירו' תפוחין קטנין הן י"מ משיקראו וכו' ובירו' שם הגי' כ"ה הענבין והאבשין משיבאישו ר' זעירא בשם ר' יסא משיקראו באישה, ר' איבו בר נגרא וכו' והוא שתהא הרצנה שלהן נראית מבחוץ. ועיי' בר"ש למעשרו' כמה שינויים. 7) ובל"ס בהיפך אבש במקום באש. אתאבש במקום אתבאש ועיי' עוד גיזיניאוס פי' ישעיה ב', שס"ד. 8) חסר בכ"י ו"ה, ה"ב ודפ"ר. 9) חסר בדפ' אמש' ועיי' כ"כ שהיטב חרה לו שהשמיטו מלת בטיית וע"ש. 10) ובל"ס נקרא מטעם זה סומקא סוריא דבורסיא (עיי' פה"מ לפיא', קאסטיללוס היפטגלוטטון בי אלפים תקס"א, ורימ"ז בט"ר ח"א, צ') ובל"ר נקרא coriaria ῥοῦς rhus. 11) ובפה"מ לדמאי' כתב הרמב"ם והאוג נקרא סמא"ק של א"י והם אילנות עושין אשכולות אדומות ויאכלו ע"כ ובפיאה כופל דבריו בהוספת פי' שיעבדו בו העורות ור"ש שם חולק על י"א שזהו אילן שקורין קורנליי"ר בלע"ז והוא בל"א קארנעלקירשבוים, ורמ"ל בכ"ז העתיק ככה. 12) בסנהדי הגי' עגה וכ"ה בעי' עגה. 13) כ"ה בכ"י ו"ו ל"ד וב"ר אבל בדפ"ע אגא.

והאגין והוורד והאטדין מין אילן. עיי' בתוספות ברכות מ'. ד"ה איתיה שהביאו הירושלמי הנ"ל בזה הלשון ההגין והאטדין. וכן איתא בעירובין ל"ד: והאטדין וההגין ובכ"י וההיגין ובד"ש והאיגין עיי' דקד' סופרים עירובין ד' ס"ד ע"ב אות צ' ובערך הג ב'.

* אֲגַב = על גב עיי' ערך גב ט"ז.

אגבאסטס [צ"ל אַבְגָאסְטָס] [1]) (Augustus. Titel röm. Kaiser seit Caesar Octavian) במדינה ממונה (אגבאסטס) [צ"ל על בית שלו] [2]) בב"ר פרש' י"ב אלה תולדות השמים וכ'. (א"ב בנוסחאות דידן גרסינן אוונוסטוס עיי' ע' אגוסטולא).

*אַגְבִּין [צ"ל אַגְטִין] (כל"ע اجاص Baumwolle) בירוש' כלאים פ"ט ריש הל' ב' דף ל"ב רע"א השירין מטכסה [Seide μέταξα, μάταξα] והכלך אגבין קיסריי. גי' הרא"ש אצבין והרא"פ גרס אַגְטִין. וזה העיקר שהוראת המלה בל' ישמעאל אגאס צמר פשתן. ודע שגם הרמב"ם לכלאים הנ"ל פי' כלך, שעיר כמו צמר. וז"ל של הגאון ר' אליהו מוילנא בס' שנות אליהו כלך כמו צמר וגדל על אבנים שבים המלח ודומה לצמר וכ' ולפי זה אין ספק שעיקר הגירסא אגטין. וצ"ל ג"כ בירוש' שבת רפ"ב הל' א' דף ד' רע"ג ולא בכלך אגטין קיסריי תחת אנבין. וגם אגטין בירוש' כלאים דפוס זיטמיר צ"ל אגטין.

☞ אוֹגְבִּין (עיי' ע' גבן bauschiges Trink-gefäss) תרג' ירוש' (I. בראשי' מ"ד, ב') ואת גביעי גביע הכסף וית אוגביני אוגבין דכספא.

אַגוֹגֵי (ἀγωγός Wasserleitung) דמיא במגילת איכה מי יתן ראשי מים (איכה א', י"ז) [3]) (א"ב פי' בל' יוני[4]) צנור ואמת מים).

אַיְגֶיאָה[5]) (Ziegenfell = αἰγείη d. h. δορά) בב"ר בסוף פ' כ' כתנות עור שדבקים לעור ר' אלעזר אמר איגיאה (א"ב פי' איגיאה בל' יון עור עזים).

1 אָגַד (binden; אֲגוּדָה Gebund, Bündel; אֱגַד Band, Verband) באגודי השום ואגודת השום בפיאה בפ' ו' (מ"י). ואגודתו על ארץ יסדה (עמוס ט', ו') בס"ג דפ' ל"ו כריתות (ו' :). כל האגודות של בית השווקים טמאות בהמעלה פ"ו במכשירין (מ"ב), פי' אגודות שנמכרין בשוק טמאין שמנהג החנווני לזרוק מים על הירק. הותר אוגדו [6]) באגודה של ירק בגמ' דואין ממעטין בי"ט בפ' לולב הגזול (סוכה ל"ג:) הותר איגודו בי"ט שוזר שני קצוות של הוצא ונועצו בהושענא עצמה כדי שלא יתפזרו וכן דרך אוגדי הירק. אבל יוצא הוא באגד שעל גבי המכה בגמ' דחמור יוצא בפ' במה בהמה (שבת נ"ג. ירוש' פ"ה דף ז' ע"ג) פי' אגודת פתיתין [7]) שעל גבי המכה. לא נתנו לאגד יתירה קא מיפלגי בר"ג דהחובל בב"ק (פ"ה.) פי' צריך לקשר המכה אבל לא קשירה חזקה ויתירה ר' יהודה סבר אם עבד הנחבל ועשה אותו אגד יתירה פטר החובל. אוגדת [8]) בה שערה בגמ' דולא במחט נקובה בפ' במה אשה (שבת ס'.) [אחי"ה מזה הענין ג"כ: ירוש' מעשרו' פ"א דף מ"ט. אם אגדו צינק גדול; מעשרו' א, ה', ירוש' עירוב' פ"ג דף כ' ע"ג ירק הנאגד משיאגד . . . סוכה ל': לולב צריך אגד. שם ל"ג: איגד מעלייתא; עירוב' ק"א: ק"ב. ניטל באגדו; ירוש' יבמ' פי"ב, דף י"ב ע"ד, וירוש' שבת פ"ו, דף ח'. אגוד מלבינקי; ירוש' תרומ' פ"ב דף מ"א: אגד שנטמא. ב"מ פ"א, ח' אגודה של שטרות. ברכ' ד'. יושבין אגודות אגודות בכבודן. יבמות י"ג: לא תעשו אגודות אגודות. ב"ר סוף פ"ח שיהיו כל העולם אגודה אחת. ויקרא רבה פרש' ל' יוקשרו כולם אגודה אחת. וכן רבים].

* 2 אֱגַד (= נְגַד lang anhalten, andaueren, halten) ירוש' כתובות פ"ה, דף כ"ט ע"ד הרי אני מיגדת אלמנותי. ומזה הענין פסחים פ"ז. עירוב' כ"א: בנות ישראל שאוגדות פתחיהן לבעליהן פי' מושכות עיי' ע' גד ב'.

☞ 3 אֱגַד (כל"ס גד מל"ע جد abschneiden, ומזה جداد das Abgeschnittene eines Zweiges, Stock, Stab) תרג' ומחזיק בפלך (שמואל ב',

1) כצ"ל ובכ"י ודפוסי' נשתבש הרבה מאד בכ"י ו"ן ודפ' פיז' וויניצ', באסי' ואמש' אגבאסטס, ובכ"י ה"ב ודפ"ר אגבא בסטס, ובכ"י ל"ד ב"ר אגאבאסטס. 2) וכ"ה בב"ר ובעי' אגריקוס (אגדיקוס), ועה"ק הוסיף בטעות לפרש המלה ע"י ממונה, ובאמת כן נקראו קסרי רומי בדרך כבוד מימות אקטאויאן ואילך. 3) ושם הגי' געגע וממ"כ שם במשמע כי ערוך יותר שלם היה מונח לפניו, ובילקי תהלי' מ"ב רמז תשמ"ב הגי' חוגגים ועל געגע עיי' רימ"ז בט"ר ח"א, נ"ז ומה שהשיג בנכון על הגי' שי"ר בתולדי' ר"כ צד ס'. 4) ובילקי שם אי' בפי' לשון יוני חוגגים של מים ובמדרש תהלים מזמור מ"ב הגי' ומהו המון חוגג (פסו' ה') לשון יוני חוגים של מים. וצ"ל חוגג כמו אוגג כי בהברת הירוש' כמה פעמים נתחלפו אותיות הגרון (ועיי"ע אבוקה ועי' אגד וע' אוגן) ואוגג הוא ל"י הרשומי' בפנים. 5) ובכ"י ב"ר ודפ"ר הגי' אאגאה, ובכ"י ל"ד ה"ב ועה"ק שנ"ב אגאה. 6) וכ"ה בנוסחי' ובכ"י ה"ב אגודו ובכ"י מ' אגדו, וכן בסמוך. 7) כ"י ה"ב כתישין. 8) בנו"ג אוגרת ובכ"י מ' חוגרת.

ג׳, כ״ט) ומתקיף באגיד [אחי״ה ומזה: ב״מ פ״ג. הנו דדרו באגדא וכו׳ ביצה ל׳. דדרו בדינלא ופי׳ בדגלא אולי מל״י δίκελλα גרזן פיפיות zweizackige Hacke או מלשון ערבי دخل ענפים משולבים ineinander geflochtene Aeste, לידרו באגדא וכ׳, עיי׳ ע׳ גד ג׳ וכף ה׳].

*אֲגָדָה (Agada) משרש נָגַד שטעמו כמו משך בעברי עיי׳ ע׳ בעל אגדה. בירושלמי ובמדרש רבות רוב פעמים אגדה ובבבלי הַגָּדָה. לדוגמא עיין ירוש׳ פסחים פ״ה דף ל״ב. ירוש׳ שבת פ׳ ט״ז דף ט״ו ע״ג. ירוש׳ תענית פ״ב דף ס״ה: ירוש׳ פ״ד דף ה׳ ע״ג ופ׳ י״ב דף י״ג. ירוש׳ ב״ב פ״ה, ט״ו ע״ג. ירוש׳ סנהדרין פי״א דף ל׳. ירוש׳ גיטין פ״ד דף מ״ה ע״ג — ב״ר פ׳ ל״ג, צ״ד; ויקרא רב׳ פ׳ א׳, כ״ב, ל״ו. ולפעמים ג״כ בבבלי עיי׳ פסחים קט״ו: קט״ז: ב״ק ס׳: מ״ק כ״ג. סוטה מ״ט. עיי׳ עוד ע׳ בעל אגדה.

*אֲגוּדָל (der Daumen, eig. Dickfinger בל״ע جدال) יומא כ׳ א׳ אין מוציאין אגודל במקדש ופי׳ בירו׳ מפני הרמאין. במדרש חזית (ג׳ ו׳ פ׳ מי זאת) היה נועץ אגודלו בתוך פיו ואגודלו אחר בקרקע וכו׳. כן נקרא בל״ע אצבע העב שביד.

אַגְדָנָא [1] (בל״פ انكدان, انگدان Laserkraut, בל״ע انجدان בל״ס אַגְדָנָא Absynth, Wermuth) צתרי ואברתא בע״ז בפ׳ אין מעמידין בגמ׳ דמתרפאין (ע״ז כ״ט .) (א״ב תרג׳ ואחריתה מרה כלענה (משלי ה׳ ד׳) וסופי׳ מריר כאגדנא דמותא) [עיי׳ ע׳ נגיא א׳].

*אֲגְדִיקוֹס (Staatsanwalt ἔκδικος) עיי׳ ע׳ אגריקום, כי כן גרם רבינו וט״ס הוא ויש לתקן הר׳ לאות ד׳.

*אוּגְדוֹר (Ogdor samar. Stadt) בירו׳ ע״ז פ״ה, הל׳ ד׳ דף מ״ד ע״ד יינה של אוגדור למה הוא אסור מפני כפר פגש וכו׳ ובבבלי ע״ז ל״א. בראשונה היה אומר יין של... ושל זגדור מפני כפר שלם. עיי׳ בע״מ ד׳ י״ג וכ״ח ח׳ כ״א.

*אַגְוָאִי (בל״ס גויא מן שרש גו innerhalb) היפך מאבראי עיי׳ חולי׳ ק״ל ע״א וע״ב. עיי׳ ע׳ גו.

*אֱגוּף (= גוּף Körper, das Wesentliche) בירוש׳ גיטין פ״ז הל׳ ג׳ דף מ״ח ע״ד לאי זה דבר כתב בה לאחר מיתה לשייר לו אגופה פי׳ עצם הדבר.

*אֱגוֹז (בל״ס גַוְזָא בל״פ گوز בל״ע جوز Nuss) גיטין ס״ד: ירוש׳ גיטין פ״ה דף מ״ז: צרור וזרקו אגוז ונוטלו. שבת פ״ב משנ׳ ב׳ שמן אגוזים. ערלה ג׳ ז׳ אגוזי פרך. ירוש׳ שבת פ״א דף ג׳ ע״ג מליאה אגוזין. ובתוספתא שם פ״ב היו כורכין פתילה ע״ג אגוז. עיי׳ עוד ע׳ אמגוזא וע׳ לדנא.

אַגוֹז (בל״פ كژه=اكنج, اكوج = Schiffshaken) בתוספתא שבת בפ׳ בראשונה [2] (פ׳ ט״ו) רבן שב״ג אמר אף האגוז של ספינה [אחי״ה לפנינו איתא אף העוגן [3] של ספינה וצ״ל אגוז. או פי׳ עוגן כמו מלה פרסית שרשמנו اكنج או בל׳ רומי Haken, uncus]

*אֲגַטִין (לֶגַטִין testament. Geschenk, legatum) בסנהד׳ צ״א. אב שנתן אגטין לבניו וצ״ל לֶגַטִין כגירס׳ הערוך בע׳ גט.

*אֲגַטַרְגַטְיָא (Wasserfall, καταρράκτης, cataracta) בירוש׳ מ״ק פ״א הל׳ א׳ דף פ׳ ע״ב אילין אנטרגטייא מה את עביד לון כמי קילון [Kanal, αὐλών] או אינן כמי קילון. פי׳ אגט׳ בל״י ורומיי המים היורדים בזעף ממקום גבוה ואשבורן.

אַגְיָא (בל״ע اغية Furche eig. Einschnitt, Ritz) ליהוי הדין אגיא פיאה בר״ג דנדרים (ו׳ :) ככסלי [4] [בל״ס כַּסוּלָא die emporrag. Pfeiler] לאגיא בפ״א דברכות (ו׳.) [5] פי׳ כתלמים לשדה. וי״א החורש שדה עושה אותה מישרים מישרים [6] מקומות גבוהין שהזרע לצדדיהן ומקומות עמוקים שהמים הולכים, הגבוהים נקראו כסלי והעמוקין נקראין אגיא. ועל השדים אומרים (ברכו׳ שם) כי הם רבים מבני אדם וסובבין אותן ככסלי לאגיא ככסלי שסובבין לאגיא [7]. (א״ב פי׳ אגיא בל״י [ἀγυιά] שביל בשדה אשר בו ילכו ואין מקום לנטות ימין או שמאל כי בצדיו תקועים עצים והם נקראים בל״י כסלא) [Holz ξύλον]. [אחי״ה ואין דעתי נוחה

---

[1] בכ״י ה״ב ודפי׳ וויניצ׳ ובאסי׳ נכלל בעי׳ הקודם אגד, ובדפ״ר ובד׳ פיזי׳ הובא ע׳ אגוז תחת סוג אגדנא. [2] כ״ה לנכון בכ״י ה״ב אבל בשאר כ״י ודפ״ע אי׳ בפ׳ שני בראש וכונה על תוספתא שבת פ״ב ושם נמצא רק ציון שהובא בע׳ אגוז. [3] בעל כ״כ הביא גם גי׳ הוגין וכ״ה בירו׳ שבת רפי״ז דט״ז. ופי׳ אגוז או אגונז בל״פ ו״ו של ספינה לקשור בו חבלי הספינה. או אולי צ״ל אגון ועיי״ע אוגן. ורמ״ל פותרו כמו אגוז והעתיקו בל״א Nuss! ובהתעסקי עתה בהגהת הדפוס בא לידי תוספתא הוציא לאור הרב צוק״מ ומצאתי כי גם בכ״י תוספ׳ שבת פט״ו הגי׳ אגוז. וגם החי׳ שלמה באבער הריץ לי אמש איגרת ותיקן בפ׳ בראשונה במקום פ׳ שני בראש. וכיון לגי׳ אמיתית של כ״י ה״ב. [4] כ״ה לנכון בכ״י ה״ב וכ״ה בכ״י פאריז לברכו׳ עיי׳ ד״ס שם צד ק״צ: וכן משמע מכ״י מ׳ ד״ס שם צד ח׳. [5] כ״ה בכ״י ו״ו ועה״ק ובדפ״ע נשמט הציון. [6] בכ״י ה״ב רק פעם אחת. והחזקנו בכל הע׳ בגי׳ דפ״ר כי שדפ״ע בטעות נדפסו. [7] ושיעורו השדים סובבים בני אדם כיתדות ועמודים (Pflöcke, Pfeiler) את חפירות השדה.

הימנו אלא אגיא הוא בעצמו בל' ערבי' גומא ובור סביב השדה ובענין זה פי' הר"ן לנדרים וז"ל: אגיא. ערוגה וקרי לה אוגיא על שם חריץ שעושין סביבות הערוגה מל' עוגיות לגפנים במ"ק ב'. ותחת עוגיות גרסו רש"י לברכות ורבינו אשר לנדרים: אוגיות בא' וגם הילקוט תהלים צ"א גורס במימרא דברכות: עוגיות. ועוגיות הן חפירות קטנות סביב עיקרי האילנות יתקבצו שם המים כמו שפי' הרמב"ם למ"ק. וכן תרג' ערוגה (יחזק' י"ז, ז') לאשקיאה יתה מעוגית נצבתה ועיי' עוד ע' בדד וע' עג.]

*אַגִים (בל"ס אַגִיסָא ,Schwager) בירוש' סנהד' פ"ג הל' ז'. ושם הלכ' ז' בגמ' דף כ"א: ובמשנה דבבלי ובמשניות הנוסחא גיסו פי' בעל אחות אשתו עיי"ע גס ט'.

*אִיגְלָא (Thüre, Pforte) ב"מ ק"ח. הכל לאיגלי גפא (Verschlussthüren) ואפי' מיתמי וכן ב"ב ח'. וגירס' הערוך אגפא עיי"ע גל ב'.

אֲגָלִ[ים] (בל"ע ماجل اجل -Teich, Wasserbehäl ter) ועליית אגלים [1] בר"ג דאין דורשין בחגיג' (י"ב:)

אֲגַם (בל"ע اجمة, اجم -Schilf, Binse, Schilfge büsch מאי משמע דהאי אגם לישנא דבוצלא [2] Staude ומל"ע بصل (schälen הוא א"ר אלעזר מאי קראה הלכוף כאגמון ראשו (ישעי' נ"ח, ה') פי' כגון אגמון שאין לו ראש זקוף וכן פי' בוצלא שהוא בְצַל ולא ראה את החמה. ופי' אבל באגם דלא הובט ולא הוכר [3] לא שהרי אין בידו כלום. זה בקדוש' בפ' האומר לחבירו בגמ' דהמקדש את האשה (קידושי' ס"ב:). [אחי"ה וכן איתא בע"ז ל"ח. הצית את האור באגם; בתעני' כ"ב. שדה הסמוכה לאגם; בירושלמי שבת פ"ז דף י' רע"א המצית את האור בחישת קנים ובאגמא תמרים. וכן בע"ז פ"ב הלכ' ט' דף מ"א סע"ד מעשה שנפלה דליקה באשת (צל בחישת) קנים ובאגמא תמרים].

1 אַגְמָא (Trauer בל"ע غم ـ עַגְמָה ;Betrübniss ועוד בל"ע اجم ,Eckel, Ueberdruss empfinden) מקרעין לקטן מפני אגמת [4] נפש כדי להעגים נפשות הגדולים ולא מפני שהוא אבל זה בס"ג דפ' ואלו מגלחין (מ"ק י"ד:) (א"ב פי' בל"י קריעה ושבר [אַגְמָא, ῥῆγμα ,Bruch ἄγμα] תרג' דלפה נפשי (תהלי' קי"ט, כ"ח) אגמת נפשי ולי נראה שהוא מל' עגמה נפשי לאביון (איוב ל', כ"ה) עיי' ע' עגם). [אחי"ה מלשון מקרא אגמי נפש (ישעיה י"ט, י') עיי' רד"ק וכן בל' ערבי כמו שתרגם ר' סעדיה גאון اجمه كل امر لنفسه עיי' פוילוס העתקה ערבית לרס"ג צד ק"ז].

* 2 אַגְמָא (בל"ס אגמא Wiese) ב"מ ל"ו: הבלא דאגמא; שם פ"ו. אזיל לאגמא. שבת ע"ז: דדייר באגמא (עיי' ע' ב"ק ג') שם צ"ה. רבך קטיל קני באגמא. וכן סנהד' ל"ג. אטו אנן קטלי קני באגמא אנן (עיי' ע' קטל א) נדה נ': תרנגולתא דאגמא (עיי' ע' גרתא, תרנגול).

אַגְמַא דִיוּקְרָא [5] ואולי הוא אַקְרַא דְאַגְמַא .E. N eines Ortes, Vorgebirg des Schlechten ἄκρα akoman) בסנהד' פר' אחד דיני ממונות בגמ' להגיד גדולתו (סנהד' ל"ח:) לפי שהעגביות שם הנקבים שמוציאין המיאוס לפיכך בראן מאגמא דיוקרא שאינו מקום יפה וראשו שהוא מלך מארץ ישראל שהיא משובחת.

*אַגְמוֹן עיי' ערך בעל אגמון, ובעל זמורה.

*אֶגְמוֹן עיי' ערך הגמון.

אַגוּמֶין (אגומן ἄγωμεν !lasset uns gehen) אמר תעלה אנא ידע ש' [6] מתלין ואנא מפיים יתיה אמרין ליה אגומין בב"ר פרש' ע"ח בוישא יעקב את עיניו וירא והנה עשו. פי' בל' יון [7] אגומין: נלך [8]. [אחי"ה והמיוחס לרש"י פי' כן יהיה בל' יון ולפי זה אַגֶמֵין — ובאמת כך גירס' כ"י ערוך ה"ב — בל' יון = ἄγε μήν אגי מין (age vero) ! wohlan denn

אַגוֹן (בל"ס אגונא אגון ἀγών ,agon Kampf) נעשה במדינה בהגדת ילמדנו בולקחתם ביום הראשון. (א"ב פי' בל' יוני שמחה וצחוק גדול נעשה ביום

---

[1]) ובאה"ת ועליית אגלים רעים ובכ"י ב' מינכען ועליות אגלין עיי' ד"ס חגיגה צד כ'. ובענין מושג ההוא עיי' מאמרינו במ"ע דמ"ג חכ"א, תקס"ח. ובעל כ"כ פירשו ע"י דמי לעיגלא בתעני' כ"ה. ובלתי נכון הוא ועיי' מאמרינו על המלאכים ושדים צד מ"ו והלאה. [2]) בנו"ג בוצלנא אבל בתוספי חולין כ"ט: ד"ה והרי הגי' לישנא דבוציל ובנכון נרמז שם על שרש פצל ובע' בצל שתק רבינו מפירושו הזר בוצלא שהוא בצל משמע שחזר בו. [3]) כ"ה בדפי' וויניצי' אבל בכ"י ודפוסי' משובש ד"מ בכ"י ו"ו דלא נבט דלא הוכבה, כ"י ה"ב דלא נבט דלא הזכר ודפ"ר דלא נבט ולא הוכר. [4]) וכן הוא ברוקח סימן שי"ג, וכן הוא בכ"י מי ובנו"ג עגמת. [5]) בכ"י ל"ד וב"ר דויקרא. בנו"ג אקרא דאגמא עיי' בע"י וגם רבינו היה יודע הך נוסחא עיי"ע אקרא. לדעת רש"י הוא בבל ופי' ועמוק מאד מפני שחשב כי הוא ל"ס אגמא עמק ורפש טיט. ובענין מושג הזה עיי' מאמרינו במ"ע דמ"ג חכ"ה צד פ"ג. ומורכב מל"י ומלשי' צינד ופי' הר של רעה. [6]) כ"ה בדפ"ר וכ"ה בכ"י ו"ו אבל בשדפ"ע חסר המספר. [7]) בכ"י ו"ו וה"ב איי רומי וכמה פעמים נתחלפו רומי ויוני ועיי' עוד ע' אנטידיקוס, מגס (מגרס) מטר ועוד דוגמאות אחרים. [8]) כ"ה בדפי' אמשי' ובשדפ"ע לך ובמ"כ לב"ר בשם הערוך לכי לך.

נציחת אויבים וכיבוש מדינות או ביום חג. [אחי"ה וכן בתנחומא פ' משפטים א"ל עקילס נתת לאסטרטלירוס (צ"ל לאסטרטלידוס) אגונה אלא א"כ נטל זיינו שלו. כן הוא בתנחומא דפ' וירונא דף ל"ב ע"ג אבל בדפוס שטעטין (דף קכ"ט) וכן בערוך ע' איסטרטיגוס הנוסחא אנונא, ועיי"ע איסטרטיגוס].

*1 אָגִין (בעברי גַּן, בל"ס אַגַּן Garten) ב"ר ס"פ נ"ו אחד ששמר [צ"ל שֶׁשָּׁמַד] את אגינו שבלת נהר והקפיץ גם בנו עמו. פי' ששטף הנהר את גנו והציל הוא ובנו עצמן משבולת הנהר כך אברהם בקש רחמים גם על בנו שלא יבא לנסיון. והפירושים יפ"ת, מ"כ, ידי משה, ומשנת דר"א הרבה יגעו למצא פי' ולא עלה בידם.

*2 אָגִין (E. N. eines Ortes) ירוש' שבת פ"ב הלכ' ב' ד"ה ע"ב ר' יוסה בריה דר' תנחום דכפר אגין. ובב"ר פ"ק ר' תנחום בר חייא דכפר אגין. אולי הוא כפר אחים דמנחות פ"ה. עי' ע' כרזים. ובתוספתא דמנחות (פ"ט) בט"ס כפר אחוס.

*3 אַגִין (ἄγνυμι) (zermalen, zermalmen בירוש' שבת פ"ז ד"י סע"ב ההן דאגין גירקרדין משיח כילוס (צ"ל מסך בולוס) . . . חייב משום מבשל. פי' מי ששובר גיר ר"ל סיד של קרדין (creta, weisse Erde) ושם משותף הוא כמו גירגבסין (ירו' שבת שם) סיד של גפסום עיי' ע' גורגבסין, או מוסך ר"ל מציק בולוס (עיי' בלס ב') שע"י זה נגמר מלאכתו חייב משום בישול. והמפרשים שגו בראה. ובדפוס זיטמיר תחת אגין בטעות דאין! וכן בטעות גירקדרון.

אֹגֶן (1 בל"פ اكنج Haken, Henkel בל' צינד anku בל"ר uncus; 2 בל"ע هجن אֹגֶן הוגן Krümmung, Biegung, Rand) אוגני כלים ביומא א"ל הממונה בגמ' דמונבז (ל"ז.) הכי בְמאי עסקינן דאית לי' אוגנים[1]: בעירוב' בר"ג דחלין (עירו' ע"ז.). בימא של טבריה הואיל ויש לה אוגנים בס"ג דכיצד משתתפין (עירובי פ"ז.). מחוסר כן או אוזן או אוגן בס"פ הכל שוחטין בגמ' דטהור בכלי עץ (חולי כ"ה.). בין מלמטה בין מתוך אוגנו במשנה דכיצד משתתפין (עירובי פ"ו.). ובר"ג דנדה (ג':) אוגנו ואוזנו בר"ג דחומר בקודש (חגיגי כ"ב:). הא דאית ליה אוגנים לצנא בפ' אילו מציאות בגמ' דאילו חייבין להכריז (ב"מ כ"ה.). מאוגני כלים בכלים פי"א (מ"ג) ויש ששונין הוגני[2] "פי' כמו אזנים יש לכלי אלא שהאוזן יוצא מגוף הכלי והאוגן הוא דבר שאין מן הכלי אלא מסובב עליו ויצא פי' (צ"ל פירושו) מן מחולות (שמות ל"ב, י"ט) דמתרגמינן חינגין ויש הרבה דברים הפוכין והוא גג הכלי שהאזנים קבועין בו"[3] ויש מפרשין הונגיהון (כלים כ"ה. מ"ו) שפשותיהון.[4] וי"מ מסגרת של כלי וכולן ענין אחד הן. [אחי"ה ובהוראה אחרונה המלה גם בל"ע. וכנ"ה בב"ר ר"פ פ"ג הוגנון כלומר וו כפוף שנקרא בל"א אנקער ורש"י שם לועז ג"כ אנק"ר, ועי' עוד ב"ב ע"ג. לגי' מ"כ לב"ר גם בב"ב הוגנין ועיי"ע עגן. וגזרת הוגנין מל"ע هجن כפף וכן גזרת צואר מל"ע صار כפף ונטה כי אולי על כן פי' הרמב"ם לכלי' כ"ה, ו' הוגנין. על ידי צואר].

אֹגֶן (בל"ס אַגָּנָא בל"ע اجانة Schale, Becken) אבל שוחט הוא לתוך אוגן[5] של מים בחולין פ' השוחט (מ"א.). אשיפתא דאגנא בגמ' דואילו עוברין בפסח (פסחים מ"ה:) פי' כגון ספל שלשין בו מלש' וישם באגנות (שמות כ"ד ו'). בויק' רב' פ' אל תהי עד חנם והוא עד. (צ"ל והוא עד אל תהי עד חנם (ויקרא ר' פ"ו) רב הונא בשם ר' אבין אמר [וישם[6] באגנות באגנת כתיב] לא זה גדול מזה ולא זה גדול מזה אלא חצי הדם זרק על העם וחצי הדם זרק על המזבח [אחי"ה וכן איתא בברכו' כ"ב. באגנא דמיא (אבל לפי כ"י באודנא עיי' ד"ס ברכות נ"ד: הערה י' וכן בע' אודנא) שבת ק"י. אגנא דתחלי. ע"ז ל"א. אגנא אפומא דחביתא; תעני' כ"ה. אגנא מלא לישא. פסחי' לי: אגני דמחוזא. ב"מ ס"א: באגני דארעא. שם ס"ט: אוגני דקירא (Wachskuchen, Raschi das. κηρός, cera) ירוש' מגיל' פ"א הל' א' ד"ע ע"א אגנייא דקדש (Wasserteiche, Sümpfe von K.)].

אַגְנִינָה (Agninus, a) was vom Lamme ist, Lammfell. ב"ר פר' ויאמר ה' אלהים אל הנחש (כ' בילקוט בראשי' רמז ל"ג ליתא) ר' איבו אומר אגנינה פי' בל' רומיי עור כבש בעודו צמרו עליו.

אִגָּם (בל"ע إِجَّاصٌ إِجَّاسٌ Birne) האגסים והקרוסטמלין[7] בראש כלאים (א, ד') ומעשרות

[1]) וכ"ה בכ"י מ' עיי' ד"ס עירו' צד קנ"ג: ובנו"ג אוגניים אבל בעירו' פ"ז. ושם: בנכון. [2]) כ"ה בפי' רה"ג לסד"ט צד ז' וכ"ה בע' הגן ב' ועיי' ר"ש לכלי' כ"ה, מ"ו. [3]) ע"כ פי' רה"ג. [4]) וכ"ה בפירש"י לעירו' וחולי' שם ושם. [5]) בנו"ג עוגן לפי גי' הרא"ש ורע"ב ותוי"ט אבל לפי' המיוחס לרש"י סביב לרי"ף ולרי"ף ור"ן וכ"מ להלכי' שחיטי' פ"ב ה"ה הגי' אוגן וכ"ה בדפ"ר אבל בשרפ"ע בלי וי"ו. [6]) כצ"ל וכ"ה בויק"ר ובילק' משפטים רמז שס"א. [7]) וכ"ה בירו' כלאי' פ"א מ"ד ובגמ' שם דכ"ז. וכ"ה במעשרו' פ"א מ"ג בירו' וכ"ה בכ"י מ' עיי' ד"ס כ"א. ובנו"ג במעשי' קריסטומלין ובכלאי' קרסתמלין, אבל ברמב"ם, ברא"ש הל' כלאים ובטוי"ד סי' רצ"ה ובאו"ז הלכ' כלאים סי' רנ"ו וברע"ב בכולם בט'. וכ"ה בע' קרסטמל ובפי' רה"ג לסד"ט צד מ"ג.

(א, ג') ועוקצים (א', ו'). פי' אגסים בלש' לע"ז פירא [בלאי"ט pera ובל"ר Birne = pyrum] בל' ישמעאל איגאס [אחי"ה جاص כ"ה בכ"י ו"ו. ובכ"י ל"ד איגס, כ"י הב' אגאס, כ"י ב"ד אגאץ ובדפ"ר אגץ. וכתב הרמב"ם לכלאי' שם אגסים נקראים בל' ערב אגוץ וההמון קורין לה ברקוק = برقوق והוא תפוח ארמוני בל"י ורו' praecox προκόκκιον, ועיי"ע פריש במ"ע]. (א"ב לדעתי הוא הפרי הנקרא בל' ישמעאל אגס והוא רך מלא מיץ ובתוכו גרעין ארוך וכשהוא יבש וצמק יועיל לשלשל עיי' ע' פריש).

אַגִיסְטוֹן (בל"פ اجستن Baumanpflanzer, Feld-Beauftragter, או אולי בל"פ آغيشته besteller ומן הפעל آغوشتن آغيشتن Bediensteter) יכול לומר אגיסטון [1] אני לתוכה בפ' דיני ממונות בג מ' אר"ש (סנהדרי' כ"ו.) פי' אגיסטון אנגריא. פ"א אריסה [2] אמר להן כהן וחריש כלומ' כמדומה אני שזה החורש כהן הוא כי הכהנים חשודין על השביעית א"ל יכול לומר אגיסטון אני בתוכה כלומ' שדה של גוי ואני א ר י ס בתוכה.

אַגוּסַטָלָא (ein von Tiberius eingeführt. Titel, auch der aeg. Statthalter = Augustalis (praefectus,) αὐγουστάλιος) בריש ב"ר וענותך תרבני (פ' א' עיי' ילק' רמז ב') בו"ד מזכיר שמו ואח"כ קטיזמא [das Gegründete, Schöpfung, κτίσμα] שלו. ס"א שבחו פלן אגוסטלא, פלן פרוטאטא [προστάτης Geschäftsführer des Volkes od. πρότατος, πρώτιστος Rangvornehmster] אבל הקב"ה אינו כן אלא משברא צרכי עולמו הזכיר שמו בראשית ברא ואח"כ אלהים, מלך בשו"ד אין נקרא בשמו קיסר אוגוסטא [kaiserliche Majestät Caesar augusta] ואם נקרא בשמו ממיתין אותו והק"ב קרא שמו למשה שנאמר (שמות ז', א') ראה נתתיך אלהים לפרעה. בהגדת ילמדנו ראה נתתיך אלהים: ביום שנעשה אגוסטום [Αὔγουστος, Augustus, בל"ס אַגוּסְטוּס, Kaisertitel] בו ביום הקים את המשכן (א"ב הרומיים קראו לשלטון שלהם קיסר על שם המושל ראשון כי כן שמו ולמושל שני קראו אוגוסטום וטעם המלה מוסיף ומגדל [3] ועל שמו קראו כן לבאים אחריו. ולאשת הקיסר קראו אוגוסטא [בל"ס אגוסטָא kais. Hoheit, Augusta, Αὐγούστα] במד' תילים מזמור למה ה' תעמוד מרחוק (מזמ' י', א') יתומה אחת נשתיירה לי זו וַשתי עשיתה אגוסטא במלכות שאינה שלה (מדרי' אסתר ד"ה גם ושתי) [אחי"ה וכן איתא בירוש' ברכו' ר"פ ט' די"ב סע"ד כאיניש דאמר בסילאוס, קיסר אגושטוס [βασιλεὺς, Καῖσαρ, Αὔγουστος] עיי"ע ב ס י ל י א ו ס. ובב"ר פ"ח ט"ס בסילגוס קיסר אגוסטוס קיסר, וצ"ל: בסיליוס, קיסר, אגוסטוס. ושם פי"ב אגוסטוס במדינה ממונה על בית שלו עיי' ע' אגבסטס, אגריקום —. שמות רבה בר"פ כ"ג אגוסטוס א"ל עד שלא עשית המלחמה היית מלך עכשיו עשינוך אגוסטוס מה יש כבוד בין המלך לאגוסטוס וכ' ועוד עיי"ע הבא.

***אָגוּסְטְיַאנֵי** (die kaiserlichen, von Nero eingef. Leibgardisten, Augustiani) אסתר רב' ס"פ א' ד"ה פרתמים: אלו שני לגיונותיו [Truppen, legiones] של מלך שאין המלך נקרא אגוסטום (פי' קיסר) עד שקורין אותו הם תחלה ואלו הן א"ר יצחק דֵיקוּמַייָנֵי [Militair der 10. Legion = Decumani] ואָגוּסְטְיַאנֵי ובב"ר פ' צ"ד בט"ס דיקומניית וגאוסטייני.

אֶגְסְטֵרִיוֹן (Abschiedsrede ἐξιτήριος λόγος = ἐξιτήριον) מדרש תהלים מזמור מה ידידות משכנותיך (פ"ד) ומזמור (פ"ו) הטה ה' אזנך א"ר לוי אגסטריון זה נתן משה ליהודה פי' בל"י ברכת הנפטר לדרכו ונתינת שלום לחבירו אבל במזמור (ק"ב) תפלה לעני כי יעטף כתב איסטורין והוא טעות). [אחי"ה לפנינו בטעות אגיסטרון וצ"ל אֶגְסִיטֶרִיוֹן וזאת המלה נשארה לנו גם במדרש תהלי' מזמר כ"ז ד"ה בזאת אני בוטח א"ר לוי אכסיטורין וצ"ל אֶכְסִיטֶרִיוֹן שכתבת בתורה בזאת יבא אהרן. ודע דמאמר קטיע הוא ומקורו בויק' רבה פכ"א ובפסיקת' אחרי מות ושם בט"ס בסקווטרים שהכתיב לנו משה וכ' וצ"ל בְּאֶקְסִטֶרִיוֹן כמו שהעיר החכם ר' שלמה באבער בהוצאת פסיקתא שלו דף קע"ה. הערה קנ"ח. ועיי' ג"כ ערך סקבטר].

---

1) כ"ה בנוסחי וכ"ה בכ"י ה"ב אבל בכ"י ו"ו ול"ד ודפ"ע אגסטוון. 2) כ"ה לנכון בעה"ק שנ"ב וכן נראה מסיום הע' אבל בדפ"ע חסר. וזה הפי' נ"ל עיקר כי ארים הוא כמו בל"ע ערס כלומר נוטע אילנות ובעצם ראשונה כן טעם מלת פרסי' אגיסטן, וגם י"ל שהיא ל"פ אחרת הרשומה ופתרונה משולח ועבד ויכול לומר אנוס אני והכריחוני להרוש בשביעית ואני עושה מחמת אונס והעד ירושי' שביעי' פ"ד דל"ה. וירושי' סנהדי' פ"ג דכ"א: בראשונה כשהיתה המלכות א ו נ ס ת הורי ר' ינאי שיהו חורשין וכו'. ורימ"ז בט"ר ח"ב, קמ"א רוצה לפרש המלה מל"ר האמצעי' ע"ש. ובעה"ק שנ"ב סיים פ"א משתה וטעות הנראה לעינים היא והחליף הסופר אגיסטון עם מלת אריסטון עיי"ע. 3) תואר הכבוד אוגוסטוס Augustus Semper מוסיף תמיד היה כינוי של כל מלך רומי ותואר קיסר מפאר רק קרובי המלך הזכרים ומימות אדריינוס היה כינוי למי שהיה מוחזק שישב לכסא המלכות. ובכינוי אוגוסטא היתה ג"כ מוכתרת אמו ואם אמו ואחיות של מלך עיי' ראשע ע"מ רומיים עתיקים ח"א אלף רצ"ד.

1 אֲגַף (מל"ע جفا جاف Thürschloss — schluss, בל"ס גְּפַף ethp. אֶתְגְּפִף Thür schliessen) מן האגף ולפנים במשנ' נדרים פ' הנודר מן הירק (נדרי' נ"ו:) ובפ' כיצד צולין (פסחים פ"ה:) פי' מלש' יגיפו הדלתות (נחמי' ז', ג') (א"ב פי' מקום סגירת הדלתות עיי"ע גף ב').

2 אגף (1 בל"ש גנפה, בל"כ גנפין, בל"ס גַּף גֶּפָא פי' כמו בעברי כָּנָף Flügel, ובמס פר זוגי אֲגַפַּיִם פי' בעלי כנף Geflügel .2 בל"ס גַּפִּיף זרוע Arm. .3 הושאל ליד ולחוף הנהר (Stromarm, Ufer) והקיף להם ראשי אגפיים בנגעים פר' אחרון (פי"ד א') בעופא ר' ינאי אמר עד בין אגפים בפ' אלו טרפות בגמ' דנשברה השדרה (חולי' מ"ו.) עולת העוף שנמצאת בין אגפיים (Geflügel) בס"ג דלולב הגזול (סוכ' מ"ב.) (א"ב מלי' מקרא (יחזק' י"ב, י"ד) וכל אגפי' אזרה, תרג' שחורות כעורב (ש' השירי' ה', י"א) אוכמין כאגפי עורבא). נושאות אותה באגפיה בגמ' דמילדין בשבת בפ' מפנין (שבת קכ"ט.) (דלוסקמא)[1] גלוסקמא הניטלת באגפיים בפ' ואילו מגלחין בגמ' דר' אליעזר (מ"ק כ"ד:). באגפיה ולהחליף בס"ג דכיצד משתתפין (עירובי' פ"ז.). להכשיר אגפיה לזריעה בפ' משקין בגמ' דראב"ע (מ"ק ד':) אמה מכאן ואמה מכאן אגפיה בב"ב בפ' המוכר פירות בגמ' דמי שיש לו גינה (ב"ב צ"ט:). פי' אגפיה גדותיה כדכתיב (יהוש' ג', ט"ו) והירדן מלא על כל גדותיו. אגפיים: ראשונים בעופות, ושניים באדם, ושלישים בנהר ופתרון אחד להן. [אחי"ה ועיי"ע גף ח'. ועל כל אחד ואחד יש להוסיף. לראשונים: טהרות פ"א, ב' הכנפים ראשי אגפיים וכו'. בב"ר פל"ט אבל היונה הזו בשעה שהיא פורחת ויגיעה קופצת בא' מאגפיה ופורחת באחת מאגפיה. מדר' חזית ב', י"ג פ' יונתי: מה עשתה היונה התחילה צווחת ומטפחת באגפיה כדי שישמע לה בעל השובך. בב"ר ר"פ ע"ה מנערא אגפה מן קיטמא —. לשניים ירושלמי סנהדר' פ"ז הל' ג' דכ"ד סע"ב יכול יטלנו מבין האגפיים. לשלישים ב"ק דס"א. אמת המים שמחלקת שלל לאגפיה. עיי' ע' שלל ג'].
*אֲגַפָּא = אֲגַף א' עיי' ע' אינגלא.

1 אֲגַר (בל"ס אַגְרָא בל"ע أجر Lohn, Verdienst) אגרא דפירקא ריהטא בפ"ק דברכות (ו':) פי' כדי שישמע מתחילה, אגרה דכלה דוחקא, [פי'] שכר ישיבת החבורה דוחקא, אגרא דבי טעמא שתיקותא. [אחי"ה כ"ה כ"י ו"ב"ר וכ"ה בדפ"ר ובתש' גאוני' קדמו' (דפ' בערלין) סי' ע"ד ובריצ"ג הל' אבל עמוד ס"ז ובתש' ג"ק פי' רה"ג מה טעם קורין לבית האבל בי טעמא כך מנהג בבית האבל . . . ששליח ציבור מכריז לישילו רבנן טעמא כלומ' שאילו אלה המתעטפים העטויים על שפה מה טעם עשיתם כן והכל משיבין ברוך דיין האמת וכו' ע"ש ובריצ"ג שם ואמאי קרו ליה בי טעמא דהכין רגילין למימר נשיילו ביה רבנן טעמא ואבילות (צ"ל ואבל) אומר בד"א. ועיי' עוד עמוד ס"ג וטוי"ד סי' שע"ו וכן מצאנו ראינו שורש דבר שהיה כן המנהג גם בזמן חכז"ל עיי' מ"ק י"ח רע"א שמואל איתרע ליה מילתא בפנחס אחוה עייל שמואל למישאל טעמא מיניה (עיי' ד"ס מ"ק צד כ"ט. כי תפסנו גי' הכ"י מ') ופירש"י לדבר על לבו דפנחס. ובסנהדר' ק"ג. אתא איהו ואליהו למישאל בשלמא בי טמיא ופירש"י בי טמיא וי"א בי טעמא בית האבל שמטעימים אותו בדברים לנחמו וכו' והוא כפי' רה"ג. ואשר נ"ל שמלת בי טעמא בהיפך אותיות בי עטמא בל"ס עטם ובל"ע أعظم פי' בית עצמות וכן פי' רה"ג מלטמיא (אהלו' י"ז, ג') בית מלא עצמות וכ"ה בע' מלטמיא וע' טמיא וכ"ה ברש"י ברכו' נ"ט. ושבת קנ"ב: בשם רה"ג בפירושו לטהרות (והוא צד כ"ה.) ועיי' עוד תולד' רה"ג הער' י"ט. וא"כ הערת הגליון בברכו' ו': בי טמיא [צ"ל בי טעמא] י"א בית עצמות של מתים ע"כ טובה מאוד. ובנו"ג בי טמיא וכ"ה בדפ"ע (חוץ מדפ"ר) אבל בכ"י מ' ג"א בי טעמא ועיי"ע אובא טמיא ומ"ש]. שכר האבל שתיקותא ולקבל באהבה. אגרא דהספדא דלויי שמגביה קולו בהספד שנאמר (בראשי' כ"ט, י"א) וישא קולו ויבך. אגרא ופגרא בפ' איזהו נשך בגמ' דשמין (ב"מ ס"ט:). פי' אגרא שכירותא, פגרא פחיתותא כלומ' נוטל שכירותא ואם נשכרה נוטל כל הדמים שפחתה ופגרה כמה ששוה בשעת שכירותא דלא כמתניתא והוא מלש' אשר פגרו (שמואל א', ל', י', כ"א) (א"ב תרג' שכר שכיר (ויקר' י"ט, י"ג) אגרא דאגירא). [אחי"ה וכן איתא ב"מ ס"ג: אגר נטר ליה. שם ס"ח: פלגא באגר ופלגא בהפסד. ירוש' מעשר שני פ"ה בסוף דנ"ו ע"ד: הב לי אגראי. ירוש' ב"מ פ"ב הל' ד' ד"ח ע"ג בעי הוה שמעון בן שטח משמע בריך אלההון דיהודאי מאגר כל הדין עלמא. ירוש' מ"ק ריש פ"ב דפ"א ע"ב אגרא וקרנא].

* 2 אֲגַר (בל"ע أجّر בל"ס אַגַּר miethen) גיטין ע"ג. אגור מלחי לעבורינהו. סנהדר' ע"ג. מיטרח ומיגר אגורי. ירוש' תעני' פ"א הל' ד' דס"ד סע"ב מיגר זנייתא פי' שוכר זונות. ובויקר' רב' פ"ג

---

[1] וכ"ה בכ"י מ' דלוסקמא הניטלת על אגפיים ובנוסח' בקצת שינוי ע"ש וכ"י ו"ו וג"ג גרסו גלוסקמא וכ"ה בעי' גלסקם וגם בע' דלוסקום רומז על גלוסקום וכ"ה העיקר ע"ש.

בראש (ועיי' קהלת רבי ד' ה' פי' טוב מלא כף במתלא אמרין דאגר גינה אכל צפרין דאגר גינין ציפרין אכלין ליה. ובתרגומים יש הרבה מן השרש הזה. ועיי' ג"כ ע' אוגורי, ואגירא.

3 אֲגַר [1]) אגורי (Nach R. N. sammeln, jedoch אוגרי = ὑγρή, ά- feucht, flüssig, saftig). אגורי שמו בפ' כיצד מברכין בגמ' דועל הירקות (ברכו' ו' :). אלא בינוני זה אגורי בכלים פי"ז (מ"ח) פי' בגמ' דכיצד מברכין למה נקרא שמו אגורי ששמנו אגור בתוכו. ירושלמי מסכת ביכורים [2]) (פ"א הל' ג' דס"ג ע"ד) ולמה נקרא שמו איגורי שאוגר שמנו לתוכו וכל הזיתים מאבדין שמנן? א"ר חנינא (למה נקרא שמו אגורי) [3]) כל הזיתים היורדים עליהן גשמים פולטין שמנן וזה גשמים יורדין עליו ואוגר שמנו לתוכו. — אֲגוּריאות [Volksversammlungen = ἀγοραί] של גוים בס"ג דגיטין (פ"ח :) (א"ב פי' בל"י רחוב ומקום וועד) — אָגוּר (Sammler) בן יקא (משלי ל', א') בהגדת ילמדנו בר"פ וארא (תנחומי צ"ד: וילקוט משלי ל') למה נקרא שמו אגור שאגר החכמה והתורה, יקא שהקיאה, נאום הגבר לאיתיאל שהיה אומר אתי אל ואוכל שארבה נשים ולא יסור לבבי [4]). [אחי"ה שלשה ערכים לפי דעת בה"ע יחדיו ידובקו אבל לפי האמת יפרדו לשלשה ראשים. איגורי כמו שרשמנו בל"י לח ועיקר הגירס' בי' אחר א' כדאיתא בירו' ביכורים. וכן בתוספתא דנזיר ר"פ ד' מביא כזית איגורי ונותן לתוכו ושופע. וכן בב"ר ס"פ צ"א חמר קטף ומור איגורי (frische, saftige Myrrhe) ומזה הענין במדב' רבה ר"פ ד' אבל ישראל צדיקים הם כולם חטים אגודיהם (וצ"ל אגורי) הם (עיי' מעריך של די לונזאנו) פי' ישראל דומים לחטים רכים ולחים כמו חלב כליות חטה. אבל הש"ס פירש איגורי מל"מ אוגר בקיץ לחמו וכן מצינו ירוש' נדה ר"פ ג' ד"נ ע"ג דם אָגוּר (gesammeltes Blut) וכן פי' אגרטלי (עזרא א', ט') כמו אגר — טלי ואמרינן עלה בירוש' יומא פ"ג דמ"א. מקום שאוגרין בו דמו של טלה. וכן דרשו במ"ר ר"פ כ' הן נאגרים (sie sammelten sich) לעריהם שאין ויגר (במדבר כ"ב, ג') אלא לש' אסיפה]. ועיי' היטב מ"ע למהרז"ף ח"ג צד תכ"ד והלאה ומ"ש הח' הגדול ר"מ וויענער.

אֲגָר (Altar, eigentl. die dazu verwendbaren Backsteine, בל"פ آگور آجور בל"ע اجر, اجر, آجور, כמו יגר בל"ם יְגַר (Steinhaufen ויקרא על המזבח (מלכי' א', י"ג, ב') תרגומו וקרא על אגורא. ויעשו גל (בראשי' ל"א, מ"ו) תרג' ירוש' [I] ועבדו אגורא [5]) [אחי"ה וכן תרג' קרנות המזבח (עמוס ג', י"ד) קרנות אגורא].

אוֹגוּרי (= אוֹגִיר vermiethen אַפְעֵל מש' אֲגַר) אוגרי אגיר לה בהגוזל בגמ' דהמכיר [6]) כליו (ב"ק קי"ד: וקט"ו.) פי' מכרו לו בד' זוזי קמאי דהוה מסיק ביה והוה ליה גנב ופרע בחובו [אחי"ה לפנינו ליתא נוסח' רבינו בע"ה. ונמצא עוד משקל אַפְעֵל משרש אגר בב"מ ע"ז. מאן דאוגיר אגירי לדוולא. סנהד' כ"ט. סהדי שקרי אאוגרייהי זילי. עירו' ס"ג: אוגר לך רשותך. ירוש' דמאי פ"ו הל' א' דכ"א: בגין דלית ישראל שכיחי ואנן מוגרין לעמים כו'. ירוש' תענ' פ"א הל' ד' דס"ד: חד זמן אוגרית חמרי להדה איתה וכ'].

1 אוֹגֶרֶת (Scharte, wahrsch. vom ar. اجر ver-wunden, wundritzen, od. حجر aufhalten, behindern) פסולה בפ' הכל שוחטין בגמ' דחוץ ממגל קציר (חולי' י"ב :) ומפורש משני צדדים היא האוגרת. [אחי"ה בל' ערבי שרש אגר וחגר הוראתו דבר המחבל או מעכב וע"י הפגימה זו אשר על ידה הסכין כפצירה פים האצבע נחבלה ונעכבה והצפורן נאחז בפגימה ולא יוכל לעבור מבלי עכוב].

*2 אוֹגֶרֶת (?) בשבת ס'. הואיל ואשה אוגרת בה שערה ט"ס הוא וצ"ל אוגדת כגירס' הערוך עיי' ע' אגד.

אֲגוּרָה (בל"ע حاجور befestigte Vorrichtung, Damm. סוללה) בנצא [צ"ל בגצא] ואגורה [7]) בר"ג דעירובין שהוא בנין חזק ואמיץ. [אחי"ה לא נמצא כזה בכל הש"ס. ואת אשר נראה לי הוא כי יש לתקן בזה"ל עושין אגורה בר"ג דעירובין

---

[1]) רבינו כולל תחת סוג זה שמות נפרדים בהוראתם יען לכולם (חוץ מלת אגורי וצ"ל אוגרי) יש סמך בהוראת אגר היינו קבץ וכנס. [2]) כ"ה לנכון רק בכ"י ו"ו ובדפ"ע חסר ועפ"י גי' אמיתית צ"ל ג"כ בע"מ ע' איגר צד י"ד כי הירו' אי' בביכורי' ולא בברכות. [3]) כ"ה ב' פעמים בכ"י ו"ו ולשון מיותר הוא ובאמת לי' בירו' ביכורי', ובדפ"ר בט"ס הוא. [4]) ועיי' עוד בקצת שינויים שמ"ר פי"ב, קהל"ר בתחילה, במ"ר פי"ב, ילקי' משלי ל'. — [5]) כ"ה בכ"י ב"ר אבל בדפ"ע ובתרג' הגי' אוגר, ובכ"י ל"ד איגר וגם זה מצוי בתרג' עיי' עמת"ר של מהרי"ל ח"א ד"ט: ול"נ שגי' אוגר ואוגרא צ"ל אגורא והוא מל"ע ופי' הרשומה, וגי' איגר הוא ל"ס הרשומי' וטעמו גל של אבנים וכן טעם של דגורא מפעל דגר ענינו אסף וקבץ. [6]) כ"ה בדפ"ר ועיי' ג"כ הגרי"ב בהפש"ב. ובדפ"ע בט"ס המוכר כי על כן מצויין ב"ק צ"ט אבל האמת כי הכונה על ב"ק קט"ו. מעשה של אבימי בר נאזי ולגי' הרי"ף אביי בר נאוי. [7]) ועיי' תוספי עירו' ד"ה חגורה ונתפרש ע"י מחיצה ולגי' רבינו אגורא טעם המלה בל"ע ג"כ מחיצה וסוללה ותל עפר לבצר החומה.

(הוא דכ"ב:) ושם איתא: ושאר עושין חגורה וכן הוא בע' חגר ג': ושל שאר עושין לה חגירה (עיי' ג"כ בה"ג ערובין כ"א ע"ד) ובאמת בע' גצא כתב רבינו, לפי גירס' כ"י ברעסלוי, בזה"ל גצא וחגירה כבר פי' בע' אגר. נשמע מזה כי חגירה ואגורה שתי נוסחאות הן שהביא רבינו כדרכו אחת בע' אגורה ואחת בע' חגר ג'. וא"כ שתיהן שוות בהוראה וכיוונו למאמר אחד ובעבור זה יש לתקן ערך שלנו תחת נצא או גצה ואגורה בזה"ל: עושין אגורה בר"ג דעירובין. וסופר אחד טעה לכתוב תחת עושין: נצה או גצה, והביאו המלה בערך מיוחד גצה! שאין נמצא כמותו בש"ס.]

אִיגָר (בל"ש אגר בל"ס אֶגָּרָא בל"ע اجار Dach) חומה ולא שור איגר בר"ג דמגילי' (ה':) ובס"ג דערכין (ל"ב.) פי' שלא יהא לחומת העיר גג כלומ' שאם יש כותל של בית חומה לעיר לא חשיב חומה. פ"א שור איגר שעושין גגין לצריף עד שמגיעין לקרקע ואם בענין זה יש חומה לעיר לא חשב חומה. וי"מ איגר חומה שמתקבצת מעט מכאן ומעט מכאן ואינה מסבבת כל העיר מלש' אוגר (א"ב תרג' גג המגדל (שופטים ט', נ"א) איגרא מגדלא). [אחי"ה וכן במד' רות פ' באשר תמותי איגר פלטיך. מדרש איכה בפתיח' ולאיגריא סלקין. פסחי' קי"א: דבי איגרי רישפי פי' שדים שלנו בגגות שמם רישפי עיי' רשף. וירוש' פסחים ע' ע' אבריה].

*אַגְרָא (N. p. Schwiegervater des R. Abba) בחול' ק"ד: אגרא חמוה דר' אבא. וכתוב ביוחסין השלם (צד ק"ו.) נוסחא אחרינא חמוה דרב דימי ואעפ"י שאומר תני הוא אמורא עכ"ל. שם קל"ד. ונדה נ"ג. ר' יהודה בן אגרא.

*אָגְרוּ, אָגְרוֹן (= ὠχρός, όν blass, blassgelb) ירוש' מעש' ש' פ"ד הל' א' דנ"ד רע"ד פודין מן החטין על השעורין כו' אפילו מן האגרו על השמתית ומן השמתית על האגרו. ירוש' פיאה פ"ב הל' ה' די"ז: קצר חצי איגדו [צ"ל אגרו] וחצי שמותית [צ"ל שמתית] לעשותן גורן אחד. ירוש' תרומות פ"ב הל' ד' דמ"א רע"ד אפי' מאגדון [צ"ל מאגרון] על שמתית ומן שמתית על אגדון [אגרון]. בכולם צריכים אנו לתקן שחמתית כדאיתא בב"ב ה' ו' שחמתית ונמצאת לבנה. וכן הגירס' בירוש' נזיר פ"ה הל' ג' דנ"ד. שחמתית ונמצאת אגרון. ושחמתית הוא תרג' חום: שחים, שחום (בל"ס שְׁחַם dunkel, schwarz) ואות חית מובלעת כמו מסותא במקום מסחותא (עיין תלמ' ירושל' לפיאה בפירוש אהבת ציון מאת המאור הגדול מוהר"ר ר' זכריה פראנקעל).

אַגְרִיאוֹן (ἄγριος, ον = wild, ungebändigt) כלב אגריאון וארי אימירון [1] [ἥμερον, zahm] בב"ר פע"ז ויותר יעקב לבדו. פי' אגריאון בלע"ז סלבטי"קו [wild, unbezähmt, it. salvatico]. פי' [2] בהמה ביער שאין לה אדון וזה בפסיקא דהחודש (פסיק' דר"כ דמ"ד:) (א"ב אגריאון פי' בל"י יערי ולמוד מדבר. אימירון בייתי ומורגל בין אנשים). [אחי"ה בב"ר אגריון — ונמורין וכן בע' בדפוסים וט"ס הוא ונכון בע' אמר ד' וכן נשנה במ"ר פי"א. ובאגדת שמואל פי"ז הפך הסדר. עד שלא חטא היה שומע את הקול אגריון וכיון שחטא היה שומע את הקול נימורין [צ"ל אימירון]. וצריך להחליפם בראשונה אימירון ובשניה אגריון. וכן הוא לנכון במ' חזית פ' מי זאת. ובפ' הנה מטתו בטעות אדימון ובמ"כ אדיבון וצ"ל אמירון ועיי' הערת הרב החכם מוהר"ר שלמה באבער ומ"ש בעומק ידיעתו].

אַגְרַדְמִין, אַגְרַדְמִים (ἀγοραδημόσιος Markthäscher od. Marktschätzer, Censor = ἀγορατιμητής) מעמידין אגרדמין למדות ולשערים בס"ג דהמוכר את הספינה (ב"ב פ"ט.). ויש גורסין בסמ"ך אגרדמים [3]. גוי שקדח במינקת בפ' ר' ישמעאל בע"ז בגמ' דלוקחין גת (ע"ז נ"ח.) ובפ' הגוזל עצים בגמ' דגזל מטבע (ב"ק צ"ח.) [4] אגרדמין שיצא לשער המדות בפסיקתא דעשר תעשר (רצ"ו.) [5] והגדת ילמדנו בקח את המטה (בתנחומ' ליתא). פי' אגרדמין שוטר ממונה לתקן המדות איפה והין וכיוצא בהן ולתת בהן חותם במטבע ולצוות שלא יהא אדם רשאי למכור ולקנות אלא בהם ואם

---

[1]) כ"ה לנכון בכ"י ל"ד וכ"ה בילק' משפטיי רמז שס"ג. [2]) ובדפ"ע עוד מלת אימירון ויש למחוק וכן ליי בעי' אמר די עיי' תולד' ר"נ צד כ"ח ובע"מ צד י"ד וגם בע"מ שם במקום נומירין צ"ל אימירון וכבר הרגיש בזה הרב שלמה באבער בפסיקי שם אות נ"א. [3]) כ"ה בדפ"ר ופיזי וכ"ה בב"ק וגי' היותר נכון ברש"י שם אגרדימוס והוא ל"י הרשומי ἀγοραδημόσιος אבל בע"ז שם פירש"י אגרדמים גרסינן במ"ם ורצונו לדחות גי' הע' (עיי' באבער שם אות י"ט) ועיי' במבוא פ"ג אות א' והדין עם רבינו. ובדפ"ע ווינציי באסיי ובב"ב וילקוט תהלים ל"ז רמז תשכ"ט וספרא קדושיי הגי' אגרדמין, בספרי ס"פ כי תצא ובתוספתא ע"ז פ"ח אגרדמים, ובכלם צ"ל אגרדימוס (ובדפי אמשי ופראג ביתר טעות אגרדסין!) ובמקום אגרדמין אי' עוד הגי' אגרנימין, אגרנימוס עיי"ע אגרינומון וזו הגי' רק בירו' וגי' אגרדמין רק בבבלי. [4]) פליאה גדולה על בעל הפשב"ע איך כתב וז"ל לא ידעתי מקומו בכל מסכתא ב"ק ובשאר דוכתא. [5]) בפסיקתא הגי' להגרונימוס שיצא וכו' ובילק' תהלי' שם כגי' רבינו, ובתנחומא אי' בהעתקת עברית בעל השוק ועל שאר שבושיי עיי' הרב שלמה באבער שם.

יעבור אדם על גזירתו יעשה בו כפי מה שיראה אם לעונש אם למכות ולא יהיה מי שימחה בידו. ואין מעמידין אגרדמין על השערים פי׳ לפסוק שער שבשוק לגזור שתמכר האיפה כך וכך או ההין כך וכך ואסיקנא ואפי׳ לשערים מפני הרמאין וכדאשכחן ביומא (ט׳.) שהיו מעמידין פרהדרין שהיו מכין בעלי חניות והיו אומרים להן מכרו בזול.

אַגְרַטוֹן (ungemischter, reiner Wein ἄκρατον) מדר׳ קהלת פסקא כי ברב חכמה (א׳ י״ח) ושתה יין ישן ומיני אגרטון פי׳ אַקְרַטוֹן בל״י כוס יין חי בא בקנוח סעודה ובאה אות גימל תמורת אות קו״ף.

אגירייסין ([צ״ל אַגְרִיָסִין] ἄγριος wild, ungezähmt, von der Leidensch. gebr.) סוסים מזונים (ירמיה ה׳, ח׳) סוסון אגריסיין מסתברא סוסים שאינן בני תרבות כמו שפי׳ למעלה [ע׳ אגריאן]. כלב אגריאן. וכן קורין (לשדה) בלי׳ לע״ז אג״רו [wild, rauh, it. agro].

*אֲגַרְמָא (γραμμάριον = Skrupulus 1/24 der Unze) בירוש׳ דגיטין פ״ה הל׳ ח׳ דמ״ז: קרקע דינר אגרמא רביע מעות סרימיסין והמפרש (פני משה) טעה במ״חכ לפרש לשון נכוי וחסרון כמו לגרם עצמות בפ׳ לא יחפור עכ״ל. ועוד עיי״ע גרמס.

אֲגַרְמִי (בל״ע غَرامَة מכס ,Tribut) (בריש ויק׳ רבה)[1] ר׳ לוי אמר הלך ונטל אוגרמי[2] ממצרים אמר אין יכלת ליה הא טיבות[3] ואי לא אנא אמר ליה איתי מכס ומן גו כך אנא קטיל ליה[4] בב״ר וישלח יעקב (פ׳ ע״ה — עיי׳ ילק׳ בראש׳ ל׳ רמז ק״ל) רשות להיות מוכס (א״ב פי׳ בל״י [ἀγερμός[5] das Sammeln sc. der Steuern,]

אֲגַרִינוּמוֹן[6] (ἀγορανόμοι Marktmeister, Marktrichter) של מדינה בריש ויקרא רבה ויקרא אל משה (פ״א וילק׳ ריש ויקרא) למה הדבר דומה למלך שנכנס למדינה עם מי מדבר תחילה לא עם אגרינומון של מדינה למה שהוא מתעסק בחייה של מדינה כך משה מתעסק בטרחותן של ישראל א״ל זה אכלו וזה לא תאכלו. את זה תאכלו מכל אשר במים (דברים י״ד, ט׳) וזה אשר לא תאכלו (שם פסוק י״ב) (א״ב פי׳ בל״י פקיד ממונה על דברי מאכל ועל שער השוק). [אחי״ה הרבה מקולקל בדפוס שמלבד השבושים שציינתי בהערה נמצא ה׳ פעמים אנגרמוס תחת אגרנומוס. וזה בירושלמי ב״ב פ״ה הלכה י״א דט״ו סע״א, ורע״ב: מנה לך אנגרמוס על כך — רב מנייה ריש גלותא אנגרמוס.. א״ל אנגרמוס שאמרו למדות ולא לשיעורין (ב׳ פעמים) אבל בתוספתא כלים ספ״ו אי׳ על נכון.. מפני שֶׁאִיגְרַאנָמִין בודקין את היין].

* אַגְרֶסְטֵים עיין ע׳ ארגסטוס.

אֶגְרוֹף (מל״מ ,Faust) אוי לי מאגרופן בס״ג דמקום שנהגו (פסחים נ״ז.) אגרופן[7] של בית דוד כפ׳ כהן גדול בגמ׳ ולא ירבה לו נשים (סנהד׳ כ״א.) ובפ׳ י׳ יוחסין בגמ׳ דמוכתב (קידושין ע״ו:). אגרופא של חנופה[8] בס״ג דואלו נאמרין בכל לשון (סוטה מ״א:). ענין זרוע וכח חמה. אגרוף גדול זה אגרופו של בן בטיח[9] בכל כלי בעלי בתים בכלים[10] (י״ז, י״ב). פי׳ אדם גבור היה בימי בעלי המשנה[11], והאגרוף שלו היה גדול וישנו כראש גדול של אדם (כלים שם, ובכורות ל״ז:). מודה ר׳ יהודה כמלא אגרוף בר״ג דהישן (סוכה כ״א.). פי׳ פס יד כפופה בטפח בלא בוהן ועשויין בני אדם להכות כדקאמרינן (סנהדרין כ״א. מ״ט. קידושין ע״ו: פסחים נ״ג: ירושלמי פיאה ז׳ ח׳ ד״כ ע״ג) [אחי״ה ופליאה על בעל הפשב״ע ע׳ אגרוף שכתב וז״ל ודע שלא מצאתי אלא בפסחים נ״ג: ע״כ ועיי״ע בעלי אגרופין. ויש להעיר על הוראת המלה הערבית جرف שענינו חטף. וכן מפורש בעלי אגרופיא (קידושין ע״ו: דאזלי לבעותי עלמא] בעלי אגרופין וכתיב (ישעי׳ נ״ח, ד׳) ולהכות באגרוף רשע.

*אַגְרִיפָּס (בל״ס יו׳ ורו׳ ,Agrippa, Αγρίππας 1. herodian. König. 2. heidnischer Feldherr) בסוט׳ ז׳, ח׳ אל תתירא אגריפס אחינו אתה,

---

[1]) יש למחוק וצ״ל שבא מראש ע׳ הבא אח״ז. [2]) ובילקוט שם בלא וי״ו ואולי צריך להיות אגרומי והוא לשון יון ἄγερμα, ἀγρεῦμα פי׳ בזה ולכידה. [3]) כ״י ה״ב סבאות וצ״ל טבאות וכ״ה בילק׳ ובב״ר אי׳ טב. [4]) בב״ר אנא קאים עלווי. [5]) משורש ἀγείρω אבל לא משתמשין בל״י במלה זו לאסיפת וגביאות כמון של מכס. כי על כן אמרתי שהוא ל״ע הרשומה וטעמה מכס. [6]) כ״ה בכ״י ו״ו ה״ב וג״ג וכ״ה בויק״ר אבל דפ״ע גרסו אגרינימין ובפסיקת׳ דר״כ הגרינימוס וצ״ל אגרינימוס וכ״ה בירו׳ דמאי פ״ב דכ״ב רע״ג. אבל ירו׳ ע״ז פ״ד דמ״ד: משובש עוד יותר אגרניסוס ובתוספתא ב״מ פ״ו איגרי ממון, ובילק׳ ריש ויקרא רמז תכ״ז אגרטמון ונתחברו אותיות נו׳ ונעשתה מהן ט׳ עיי׳ עוד ע׳ אוביין וע׳ אגרוף ועיי׳ הרב החכם מוהר״ר שלמה באבער בפסיקי דר״כ דצ״ו: העי׳ י״ט אבל מה שרצה לתקן גם אגרדמין בכ״מ להיות אגרנימון לפ״ד לא נחוץ כי גם למלה זו יש לה פיתרא עיי״ע אגרדמין. [7]) בסנה׳ הגי׳ בעלי אגרופין עיי״ע. [8]) כ״ה בכ״י ל״ד ה״ב וב״ר וכ״ה בקצת דפוסי ע׳ אבל בדפ״ר ופיז׳ במקום חנופא הגי׳ חטפא. [9]) בבכו׳ גרס אבטיח ובכ״י ה״ב בית אבטית צ״ל אבטיח אבל לקמן בן בטיח עיי״ע ומ״ש. [10]) בדפ״ע עוד פרק קמא ויש למחוק. [11]) כ״ה לנכון בכ״י ו״ו וה״ב ובדפ״ע הגי׳ בבעלי משנה.

ויקרא רבה אגריפס המלך בקש להקריב ביום אחד אלף עולות. בכורים ג׳, ד׳ אפילו אגריפס המלך נוטל הסל על כתיפו וכ׳ כתוב׳ י״ז. אמרו עליו על אגריפס המלך שעבר מלפני הכלה. פסחים ק״ז: אפי׳ אגריפס המלך שהוא רגיל לאכול בתשע שעות וכ׳ ושם כמה פעמים. והרבה בש״ס — ע״ז נ״ה. שאל אגריפס שר צבא את רבן גמליאל. ובתש׳ ג״ק דפ׳ בערלין צד מ׳. כתוב וז״ל בשני אגריפס המלך בן הורדוס היה אחד ששמו אגריפס ושר צבא שלו היה לפי׳ היה קורין אותו אגריפס צבא שלא יתחלף באגריפס המלך עכ״ל.

אַגְרַפּוּס (umgeschrieben ἀγράφως) בויקרא רבה בריש אם בחקתי תלכו (כפ׳ ל״ה ליתא בדפוסי׳, ועיי׳ בע׳ בסיליאוס, נמס ב׳) אמר רב אלעזר בסיליאוס בר סיליאוס נומוס אגריפס (צ״ל פַּרַא בַּסִילֶיאוּס אוּ נוֹמוֹס אַגְרַפּוּס [1]) [für den König ist das Gesetz umgeschrieben (παρὰ) πρὸ βασιλέως ὁ νόμος ἀγράφως] יש מפרשים בסיליאוס: מלך, סיליאוס [?ἠλίθιος thöricht, dumm] שוטה, [1] נומוס דת, אגריפס סופר והכל ל״י הן כלומר מלך בשר ודם כותב וגוזר גזירות ואינו מקיימם אבל הקב״ה אינו כן (א״ב בירושלמי דר״ה פ״ק (דנ״ז. פרא בסיליאוס נומוס אגרפוס [3]) פי׳ המלות בל״י אצל המלכים דת לא נכתבת, כלומר המלכים עוברים על דת שהם גזרו).

אֶגְרִיקוּס ([צ״ל אֶגְדִיקוּס] Ἔκδικος Staatsanwalt) במדינה ממונה על בית שלו בב״ר פי״ב (א״ב פי׳ בל״י [ἀγροῖκος roh, bäuerisch] פרזי ואיש שדה). [אחי״ה ולא היא אלא כמו שרשמנו ונוסח׳ מוטעת אירעה גם לרבינו בע״ה גם לר״ב. וכן בטעות בילקוט תהלים ס״ח ריש רמז תשצ״ד מהו ביה שמו א״ל אין כל מקום ומקום שאין ממונה על ביא [βίος פי׳ מחיה Lebensart, Gewerb] שלו אנגיטום [צ״ל אוגוסטום עי׳ ער׳ אגבאסטס] במדינה ממונה על ביא שלו אגריקוס [צ״ל אֶגְדִיקוּס] במדינה וכ׳. ובב״ר איתא אנדיקוס ויש לתקן אגדיקוס וכן בית שלו יש לתקן ביאת ובילקוט חסר קו על א׳ של ביא וצ״ל ביא׳. ועיי׳ ג״כ ע׳ אנדיקין].

* אִיגְרָא, אִיגַּרְתָּא (בל״ס אֲגַרְתָּא ,Brief, Edikt אִגֶּרֶת .sp. hb) בס״פ כל כתבי (שבת קט״ו. אתא איגרתא ממערבא. סנהדרין פ״ב. צ״ו. ב״מ פ״ג: (ילקוט בלק תשצ״ה, מלכים רמ״ד) קריינא דאיגרתא איהו ליהוי פרוונקא (עיי׳ ע׳ פרוונקא). ירוש׳ נדרים פ״ו הל׳ י״ג ד״מ. וירוש׳ סנהדרין פ״א דיי״ט רע״א שלח ליה רבי ג׳ איגרן. ירושלמי סוטה פ״ט הלכה י״א דכ״ד סע״א תלתא אִיגְּרָן הוי יהיב מדיליה. ירושלמי כתובות פ״ב הלכה ג׳ דף כ״ו סע״ב כאילין איגראתא.

* אִיגְּרָא דְאִיַּקַר (וכ״ה בל״ס .Ehrenschreiben d. i Empfehlungsschreiben) ירושלמי דחגיגה פ״א הלכה ח׳ דף ע״ח רע״ד יכתוב לי חדא איגרא דאיקר ניפוק לפרנסתי לארעא ברייתא. וכן בירושלמי מ״ק פ״ג הלכה א׳ דפ״א ע״ג וירוש׳ נדרים ספ״י דמ״ב ע״ב. פי׳ אגרת של כבוד לצאת לחוצה לארץ לבקש פרנסתי.

אִיגֶּרֶת בִּקּוֹרֶת (Versteigerungs—Verlautbarung) אלא א״כ עשו אגרת בקורת במשנה בפ׳ אלמנה ניזונת בכתובות (צ״ט:) פי׳ כְּתַב הכרזה שכותבין ומכריזין שדה עומד לימכר בכך וכך ממון כל מי שירצה ליתן יותר יבא ויתן. [אחי״ה מקור פי׳ זה בלי ספק בירושלמי מגילה פ״ד הלכה ד׳ דע״ה ע״ב מהו איגרת ביקורת? רבי יודה בר פזי אמר אכרזה. וכן בירושלמי כתובות פי״א הלכה ו׳ דל״ד ע״ג. וירושלמי סנהדרין פ״א די״ט ע״ב. וכן פירש״י בכתובות צ״ט: במשנה אגרת בקורת: הכרזה ולשון ביקורת שמבקרין את בני אדם ע״י הכרזה].

* אִיגֶּרֶת מֶרֶד (Gerichtliches Dokument über die Widerspenstigkeit) בכתובות ס״ד. כותבין אגרת מרד על ארוסה ואין כותבין אגרת מרד על שומרת יבם. בירושלמי קידושין פ״א דנ״ט ע״א המורדת על בעלה כותבין לו איגרת מרד על כתובתה. שם ובירושלמי כתובות פ״ה הלכה י׳ ד״ל ע״ב ארוסה וחולה נדה ושומרת יבם כותבין לה איגרת מרד על בעלה.

* אִיגֶּרֶת רְשׁוּת (Freundschaftsbrief) במשנה מ״ק פ״ג, הלכה ג׳ ואילו כותבין במועד ואיגרות של רשות. ופי׳ שם בירושלמי (מ״ק דפ״ב ע״א) [זו] שאילת שלום. עיי׳ ע׳ הבא אחריו.

אִיגְרוֹת שׁוּם (gerichtl. Schätzungsurkunden) וְאִיגְרוֹת מָזוֹן (Alimentations-urkunden) ואיגרות של רשות [s. oben] במ״ק במשנת ואלו מגלהין (מ״ק י״ח:) [4] פי׳ אגרות שום [בל״ש שׁוּם בל״ע ܫܘܡܐ ܫܘܡ Schätzung] היתומין

[1]) ובג״י אגרפוס אחז רבינו ג״כ בע׳ בסיליאוס וע׳ נמס ב׳. וכאן פי׳ אגריפס סופר וכיון על ל״י γραφεύς. [2]) בכ״י ג״ג ובעה״ק שנ״ב שוטר. [3]) בנו״ג פרא בסיליום או נומום או גריפים ויש להעתיק ג״כ כזה: πρὸ βασιλέως ὁ νόμος ἄγραφος ὡς כלומ׳ בשביל המלך הדת אינה נכתבת. ועיי׳ פרעמדשפראכל. רעדענסארטען להחכם בריל צד י״ח. [4]) רש״י ורע״ב לפי׳ שני למ״ק פ״ג מ״ג פי׳ לענין מזונת בת אשתו ומקשה התוי״ט מי גרע ממתנה ומאי קמ״ל. והידוש שלא הזכיר פי׳ הערוך ומקורו הירו׳ אע״פ שהביא התוי״ט בדיבור הקודם ד״ה אגרות שום הך ירו׳, ע״ש.

(עיין ערכין דפ"ו וירושלמי מ"ק דפ"ב ע"א), איגרות מזון מזונות אלמנה (ירושלמי שם) איגרות של רשות [זו] שאילת שלום.

אַגְרַת (Agrath, z. agra, sehr böse, E. N. eines weibl. Dämon) בערבי פסחים בגמ' לא יפחתו לו (פסחים קי"א.) **אַגְרַת אַזְלַת אוּסִיא** [E. N. eines weibl. Dämons im Z. A. Ucij] בלוסיא מין לחש ושמות של שדים[1]. [אחי"ה בכ"י א"פ הגי' היותר נכונה אזלת אגרת בת מחלת אוסיא בלוסיא מתקטלין וכ' וכ"ה בע"י ובכ"י הרשב"ם בלוסיא אוסיא עיי' ד"ס פסחים צד קס"ט: ושיעורו הלכה השדה אגרת המרקדת ושדה אוּסִיא המטעת כי בלוסיא בל"פ بلوس ענינו מטעה ומאחז את העינים; ומתקטלין בחיק קבל (כ"ה בגי' רש"י ורשב"ם) כלומר נהרגין ע"י מורה בחצים וקשת וכן משמע מפי' רש"י ורשב"ם כי בכ"י רשב"ם אי' בחיצים בחיק קבל ארכו לישטרא וכן פירש"י בחיק קבל אר"ק בלישטר"א והוא בלאי"ט arco balesrta ובפי' ליחזקאל כ"ו, ט' לועז שארבליטא ונ"ל להגיה ארבליט"א והוא ל"צ arbalète פי' מורה בחיצים ורד"ק שם ובס' השרשים ע' מחה גורם בפסחים בחי קבלו והוא הקשת שקורין ארק"א באלישטר"א ומורים בו חצים ע"כ ע"ש. וא"כ קו"ף של בחיק באה מראש מלת קבל וזה כפתור ופרח. וכן שם: אגרת בת מחלת היא ושמונה עשר רבוא של מלאכי חבלה יוצאין. במ"ר פי"ב אגרת בת מחלת ומרכבתה, פי' אגרת הרוקדת וכן נקראת רוח הרוקדת בל"ס חֲגְגָא עיי' מ"ש במאמרי על המלאכים ושדים צד פ"ז והלאה].

אֲגַשְׁתּוּן (בל"ע جسا חזק וקשה, fest, hart, וממנו הפעל) במג' איכה אגשתון אפיכון שמעו כי נאנחה אני פי' החצפתם ס"א אקשיתון אפיכון. אגישת אפיך בפסיקתא דאנכי אנכי הוא מנחמכם עכ"ל. [אחי"ה[2]) הדברים האלה אין להם שחר וחלו בם ידי המעתיקים או מדפיסים וכך צ"ל: במגילת איכה שמעו כי נאנחה אני (א', כ"א) ובפסיקתא דאנכי אנכי הוא מנחמכם (דקל"ח:) אגשית אפיך, אגשיתון אפיכון פי' החצפתם. ס"א אקשיתון[3]) אפיכון.

*1 **אַד**.. (עד bis, während) ברכות ל"ח. סנהד' ל"ג: אַדמוקדך [= עד דמוקדך] יקיד זיל קוץ קרך וצלי. עיי' קד ב'. פסחים קי"ג. אדחלא אכרעך [= עד דחלא על כרעך] זבינך זבין. עיי' ע' חל ב'. קידושין ל'. אדידך על צוארי דבריך וכו'. ע"ז נ"ח: אדמקטורך עלך זיל הדר. עיי' ע' מקטור. גיטין ע'. חולין ק"ה: נדה כ"ו: אדהכי = עד דהכי. גיטין נ"ו. ב"מ פ"א. ועוד הרבה אדתני = עד דתני.

*2 **אַד**... (=עַל ד... auf, über, an) כתובות כ"א. ואסהיד אחתימת ידיה ואדחד [= ועל דחד] דעמיה. בב"ב קנ"ט: קשיא דרבא אַדרבא [= על דרבא]. ב"מ י"ח. קשיא דרבה אדרבה.

3 **אַד** (= אַדִי בל"ע ادى wegwerfen, abweisen, zurückstossen) המוציא שלהבת לרשות הרבים פטור היכי משכחת לה דאדייה אדויי בפ' משילין בגמ' דהגחלת (ביצה ל"ט.). פי' המוציא שלהבת לרשות הרבים כגון שנפח בפיו וכיוצא בזה ודחף השלהבת מרשות היחיד לר"ה פטור וזה פי' דאדייה אדויי. ובפ' כיצד הרגל בגמ' התרנגולין (ב"ק י"ט:) מתניתין דאדייה אדויי. ובגמ' דהכלב (שם כ"ב.) אמר לך ר"ל הכי במאי עסקינן דאדייה אדויי. ובפ' הגוזל עצים בגמ' גזל מטבע (שם צ"ח.) וכמים צלולין לא אמרן אלא דאדייה אדויי אבל מטא לידיה מגזל גזליה והשבה[4]) בעי. פי' שגלגלו ולא הגביהו אבל הגביהו קנאו וכן לענין תרנגול שדידה את הכלי בדליל[5]) שברגלו וכן הכלב לא שהגביה החררה אלא בדרך דידויי הביאה.

*4 **אַד** (אַדָא בל"ע اد bewaffnet, gerüstet sein) בסנהדרין ז'. וילקוט תהלים תשמ"א גברא דרחיצנא עליה אדייה לגזיזא וקם עיי' ע' גז י'.

אֵד (Dunst, Gewölk hb.) בב"ר פי"ב (לפנינו י"ג[6]) וילקוט בראשית רמז כ') ה' שמות נקראו לו: אד, ענן, נשיא, חזיז, עב. אד: ואד יעלה מן הארץ (בראשית ב', ו') שהוא שובר[7]) לבעלי שערים[8]). עב: שהוא מעבב את פני הרקיע שנא' (תהלים י"ח, י"ב) עבי שחקים. ענן: שהוא עושה בריות ענוים אלו לאלו וכתיב (דניאל ז', י"ג) וארו עם ענני שמיא. נשיאים: מעלה נשיאים (תהלים קל"ה, ז') אלו על אלו. חזיז: ודרך לחזיז קולות (איוב כ"ח,

---

[1]) כ"ה בכ"י ל"ד ודפי אמשי. [2]) ועיי' הרב החכם מוהר"ר שלמה באבער פסדר"כ שם אות ט"ו. [3]) וכ"ה במדרש איכ"ר ובגי' ראשונה של רבינו בפסיקתא כ"ה גם בכ"י א"פ ופי' של פסיקתא. [4]) כ"ה בכ"י ו"ו ה"ב ודפ"ר אבל בשדפ"ע בט"ס והמשכה. [5]) כ"י ה"ב בדלי וט"ס הוא. [6]) בענין חלוקת הפרשיות של ב"ר עיי' ספר הנפלא גד"פ ממהור"ר יו"ט צונץ צד קע"ח הערה ד' והרב החכם דירינבורג במ"ע ג"ג ח"ד צד קכ"ד וכבר רמזתי על זה בכמה ערכים. [7]) וכ"ה בילק' אבל בב"ר אי' עוד מלת אידן. [8]) עיי' ירו' תעני' פ"ב הל"א דס"ה: ואד יעלה מן הארץ עלה שבר מלמטן מיד הגשמין יורדין ונראה בעליל שדרש אד בענין הוראת המלה שוד ושבר (עיי' משלי א', כ"ו. כ"ז; י"ז, ה' ומקומות זולתו).

כ״ו; ל״ח, כ״ה) שעושה חזיזות ברקיע ומשרה רוח הקודש על הבריות היאך כמה דאת אמר (ישעיה א׳, א׳) חזון ישעיה בן אמוץ.

*1 אֲדָא (=הָדָא וכ״ה בל״ס פי׳ אלה, הם (diese, jene, ירושלמי ברכות פ״ג בסוף ד״ז. הדא אמרת היא הדא היא אדא. ירושלמי עירובין ספ״ד כ״ב. אשכח תנא היא אדא היא אדא (ב׳ פעמים).

*2 אַדָא (שם הפרטי) רבי אדא (אידי) דקיסרין, אדא שמשא, אדא ברבי, ר׳ אדא בר אהבה (אחבה), ר׳ אדא בר בימי (אבימי), ר׳ אדא (אידי) בר שמעון. עיי׳ בכל זה מבוא הירושלמי מהגאון מהר״ז פֿראנקל (דס״א וכ׳). אדא דיילא בב״ק קי״ט. ובמ״ר פ״ט אדא דיאלא.

אוּד (בל״ס אוּדא Ofenkrücke, Schürholz, בל״ע اود עץ כפוף) שנשבר אסור להסיקו בי״ט בפ׳ המביא כדי יין בגמ׳ דאין מנהיגין את הבהמה (ביצה ל״ג. ושבת מ״ג.) פי׳ אוד כלי שגורפין בו התנור.[1] [אחי״ה אבל הא דאמרינן בסנהדרין צ״ג. וילקוט ירמיה ש״ט תרי אודי יבישי וחד רטיבא אוקידו יבישי לרטיבא מל״מ הוא (אוד ישעי׳ ז׳, ד׳, עמוס ד׳, י״א, זכריה ג׳, ב׳) ורבינו בע״ה בע׳ קס א׳ גרס קיסי].

☞ אִיד (בל״ס עִידָא, בל״ע عيد (Fest, משנה קמא דע״ז לפני אידיהן של גוים (ע״ז א׳, א׳) פי׳ כנוי לחגי הנכרים ותרגום על פסוק בשנת שלש למלכו (אסתר א׳, ג׳) ואית דאמרין יומא דאידא הוה ליה[2].

☞ אִידָא (=אִי דָא [בל׳ עברי אֵי זֶה] בל״ס אַיְדָא (welcher, e, es, תרגום באיזה דרך הלך (מלכים א׳, י״ג, י״ב) באידא אורחא אזל. איזה יכשר (קהלת י״א, ו׳) אידין מנהון יתבחר ובלשון תלמוד (פסחים ל״ט: חגיגה ו׳:) אידי ואידי פי׳ זה וזה. [אחי״ה וכן במ׳ איכה (א׳, א׳) אחמא לי אידא היא חובצא דעיזא חיוורתי ואידא היא דעיזא אוכמתי (עי׳ חבץ א׳) שם: אידא היא ביעתא. ירושלמי פסחים פ״ב דכ״ח ע״ג ואיידא אמר דא. ירושלמי סוטה פ״ה ד״כ סע״ג איידי חובתא עבדית].

* אֵידֵין (אֵי דֵין [בל׳ עברי אֵי זֶה] בל״ש אֵידֵי (wer, wo? בתמיד ל״ב. אידין מתקרי חכים — אידין מתקרי גבור — אידין מתקרי עשיר.

במדרש איכה ג׳, ז׳ באידנא אסטרטיא [Weg, strata] אתית.

* אַדְבֵאל [צ״ל אַרְבֵאל] בירושלמי מעשר שני רפ״ד דנ״ד ע״ד . . . ובאדבאל בתרין אלפין ילקן. הוא ארבל שם מקום עיין ארבל, וארכל.

* אַדִיבוֹן וְאַדִימוֹן, ט״ס תחת אימירון עי׳ ער׳ אגריאון.

☞ אַדְבְּעָא (בל׳ עברי אֶצְבַּע, Finger) תרגום כתובים באצבע (שמות ל״א, י״ח) כתיבין באדבעא.

אוּדְדָא (בל״ס עוּדוּדָא, עוּדדא, בל״ע عثا Alles (zum polstern Verwendbare, pilositas vestis מבי סדיא נפק בחלומות דרבא בפ׳ הרואה (ברכות נ״ו) פי׳ הנוצה היוצאה מן הכסת שלך[3]. ובר״ג דבמה טומנין (שבת מ״ה.) רב חסדא שרא לאהדורי אודדא[4] בשבתא. ובס״ג דחזקת הבתים (ב״ב נ״ח.) ההוא דא״ל חביתא דעפרא לחד בראי וחביתא דגרמא לחד בראי וחביתא דאודדי לחד בראי. פי׳ ר׳ בנאה אודדי מצעות הן כגון כרים וכסתות וכיוצא בהן ועפרא הוא קרקע שלו וגרמי הן עבדים ושפחות ובהמות וחיות וכיוצא בהן. ובפ׳ אלו מציאות בגמ׳ דמצא בגל (ב״מ כ״ו.) מתניתין באודדא ונסכא. ובר״ג דמי שאחזו (גיטין ס״ט.) וליתי אודדא דעמרא. ובר״ג דהתכלת (מנחות מ״ב.) קלינן לאודדא. ובפ׳ אין מעמידין בגמ׳ דמרפין (ע״ז כ״ח:) אודדא הנדא דלא משקף. פי׳ בתשובות חתיכה של צמר שאינו מנופץ והיא צבועה. קול עלה נדף (ויקרא כ״ו, ל״ו) תרגום קל טרפא דשקיף. אל ידפנו (איוב ל״ב, י״ג) אלהא ישקפיניה (א״ב בנוסחא גרסינן אודרא). [אחי״ה בכ״י הש״ס אורדא וצ״ל אודדא וכן בב״נ ל״ה. ובע״י דפ׳ ראשון וברש״י ד׳ שונצינו עי׳ ד״ס ברכות קנ״ה. וכ״ה בכ״י א״פ ובריי״ף כ״י עיי׳ ד״ס שבת צד מ״ו: ואודדא כמו עודדא בל׳ סורי וערבי וכן פעם אחת בירושלמי שבת פ״ו ד״ח סע״ב ר׳ ינאי זעירא נפל עודרי [צ״ל עודדי] דאודניה. ועי׳ ג״כ ער׳ ארא ב׳, והוא אֶרָא אצלינו, וע׳ אוּרְדֵי].

אַדְרָא [צ״ל אַדְרָא[5]] (בל״פ ادره Fischgräte eig. Spitziges) ולאדרא לימא הכי בס״ג דבמה אשה (שבת ס״ז.) פי׳ שני עצמות יש בצוארו

[1]) וכן הבינו תנחום ירושלמי עיי׳ גיזיניאוס תיזוירוס ח״א דל״ו. ובל״ס אודא מחרקא (גם שם) ורש״י לביצי׳ לועז פורגין fr. fourgon פי׳ אוד של תנור. [2]) ובתרגי׳ משלי ז׳, כ׳ עידא וכשתי נוסחאות גם בע״ז ב׳. ירו׳ עירו׳ פ״ה דכ״ב. [3]) כ״ה בכ״י ג״ג ודפ״ר, ובשדפ״ע נשלך. [4]) ובעי׳ ארא ב׳ ג״כ הנוסח אוררא ותהיה אז המלה ל״ס אוררא תקוה וחוט של פשתן או צמר אבל גזרת המלה מל״ר ornamentum עיי׳ רימ״ז בט״ר ח״א, קע״ה, אין נראה. ועיי׳ עוד עט״ש למהרי״ף צד ז׳. [5]) כ״ה לנכון גי׳ דפ״ר.

של דג ועקומין הן ושני צידי ראשיהן דקין ואם חס ושלום נכנס לתוך פיו של אדם אינו נמשך עם האוכלים מפני עקמומיות שבו אלא ינעץ בגרונו. והיכא דנגעץ נימא הכא ננעצת כמחט ננעלת כתרים שח שיאה שיאה[1]. ס״א שוח שיאה שיאה [בל״פ شوك سياه schwarzer, unglückseliger Spitzdorn] (א״ב בנוסחאות גרסינן אדרא).

* אַדְהִי [צ״ל הָדָא] (וכ״ה בל״ס פירוש הם jene) בירושלמי כלאים פ״ד דכ״ט: אדהי תנא צ״ל הָדָא כאיתא בירושלמי עירובין פ״א די״ט סע״ג.

* אַדְהָכִי פי׳ כמו עד דהכי עיי׳ ע׳ אד.

אֲדְוָתָא (בל״ס אוּדָיָה Wasserbehältniss, בל״ע واد לרבים اودية, اوداية Fluss, Flussbett = אוּדַיְיתָא Wogen, Wellen von der Z. Wurz. ud, vad, fliessen, aodha, Gewässer, vaidhi Fluss) דמיא בר״ג דהחליל חמשה וששה (סוכה נ״א:) ובר״ג דהשותפין (ב״ב ד.) פי׳ אדוותא כגלי הים שהן כגוון תכלת כמו הרקיע בטהרתו מן העבים. וכל השדמות עד נחל קדרון (ירמיה ל״א, מ׳.) תרגום וכל אדייתא. וי״א בענין הזה בדידיוני נפל בנדה בפ׳ תינוקות בגמ׳ דראתה (דס״ז.). [אחי״ה גירס׳ הש״ס בסוכה אדותא דימא אבל בכ״י אידותא דמיא (ד״ס דפ״ב ע״ב) וכן בב״ב אידוותא וכך גירס׳ כ״י ו״ו ל״ד ב״ר אדוותא אבל בערוך דפוס ראשון אדיותא וצ״ל אודייתא וכן הוא בירושלמי שביעית פ״ח הלכה ב׳ דל״ח ע״א (ועיי״ע אַשְׁן) ר׳ חזקיה על מסחי יהב צלוחיתא לזוסימי אודייתא פי׳ לשומר המרחץ, כי שומר בלשון ישמעאל سادن ומרחץ בלשון ישמעאל اداوة, اداوى. ותחת בדידיוני של גירסת הערוך בנדה גרסינן בורדיוני ופירש״י טיט, וכן הוא העיקר שמלה פרסית היא برذين Schmutz. יעויין בתוספות נדה ס״ו: ד״ה אשר וע׳ כף ב׳].

* אַדְיַא (מל״ע آضية eine Art Dattelgericht) ירושלמי מעשרות פ״א הלכה ו׳ דמ״ט ע״ב פינכא דאדיא ובירושלמי שבת פ״ג ריש הלכה ג׳ ד״ו: כתוב במקומו: פינכא דאורזא (Schüssel mit Reis) ולפי זה נראה לתקן בירו׳ מעשרות הנ״ל פינכא דדייסא עיי׳ א׳ פנך א׳.

* אוּדְיָא (בל״ע ادا Schlauch, Gefäss) בב״מ כ״ח. רבי אמא אשכח אודייא (רש״י: אודיא) דדינרי. פי׳ בלשון ישמעאל כלי וחֵמַת: אִידַא.

☞ אֱדַיִן (damals, alsdann) בדניאל (ב׳ י״ד, ט״ו, ט״ז, י״ז, י״ט) ובתרגום כמו אז בל׳ עברי והוא בל״ש אדין פי׳ אֱזַי.

* אֲדַיִין (= עֲדַיִין adv. zur Zeit, noch immer) ירושלמי ברכות פ״ד הלכה ג׳ ד״ח. א״ל ואדיין אין את לזו. ובירושלמי תעניות פ״ב הלכה ב׳ דס״ה ע״ג איתא א״ל ואדיין את לזו. וכן בירוש׳ מגילה פ״ד הלכה ה׳ דע״ה: ירושלמי גיטין ספ״ט הלכה י׳ ד״נ ע״ד ואדיין את ליי. ירושלמי פיאה פ״א הלכה א׳ דט״ו ע״ג וירושלמי קידושין פ״א הלכה ז׳ דס״א: אפי׳ עושה כן אלף אלפים אדיין לחצי כבוד שאמרה התורה לא הגיע. ירושלמי סוטה פ״א הלכה ב׳ דט״ז ע״ג אדיין היא מותרת לביתה.

1 אֲדַךְ (בל״ע دكا, داك, دق, دك bewältigen, (unter—erdrücken (das Feuer) ausblasen) אתי כולי עלמא לאדוכיה בס״ג די׳ יוחסין (קידושין פ״א.) פי׳ לכבותו כמו דעכו כפשתה כבו (ישעיה מ״ג, י״ז) (א״ב בנוסחאות גרסינן באתכא). [אחי״ה משגה הוא ביד ר״ב מאחר שגירס׳ הספרים לא כערוך שבקידושין הגירס׳ כך היא כי מטא לפלגא דרגא איפשח רמא קלא גורא. (צ״ל נורא) בי עמרם אתו רבנן אמרי וכ׳. ועוד שם מעשה אחר דסיים.. האידנא כולי עלמא אתכא ואנא וכ׳ ועל זה כיון ר״ב וסבר כי אדך כמו אתכא ושגגה היא כי אתכא (עיי׳ ערכו) לשון ישמעאל [تكاء Tisch] שלחן. ופליאה שבעל הפל׳ שבערכין גם נוסחת הרב המוסיף לא מצא בש״ס]!

* 2 אֲדַךְ (תְּקַל = א״ת ב״ש, Permutation Nach Dan. 5, 25 (entsp. = בסנהדרין כ״ב. אמר רב בגימט׳ איכתיב להון יטת יטת אדך פוגחמ״ט מאי פריש להו מנא מנא תקל ופרסין (עי׳ רש״י שם) ובמ׳ חזית ג׳, ד׳ בטעות יטת אנם אנם פונחמט, וצ״ל תחת אנם: אדך (ע׳ מ״כ שם).

☞ אִידֵךְ (אִי דֵךְ dieser, e, jener, e) בכל התלמוד תניא אידך (יבמות ס״ב. ועיי׳ שם כ״ב: כ״ו. כתובות ק״ח: ב״מ כ״ח. ועוד הרבה פעמים) פירושו:

---

[1]) כ״ה לגי׳ כ״י ל״ד. ובכ״י ו״ו שת שח שיאה, ובכ״י ה״ב שח שיאה ובכ״י ג״ג שח שיהא שיאה ובדפ״ר ושדפ״ע משובש עוד יותר והגי׳ היותר נכונ׳ כפנים והוא בל״פ קוץ שחור ורע וכן אדרא בל״פ קוץ עקוץ וחד ובדפ׳ שונצי׳ אי׳ במקום לאודרא: לעצם של גד לאידי׳ והוא פי׳ והובא בפנים עיי׳ ד״ס שבת צד ע״ג: ועיי׳ שם השינויים. ועיי׳ עוד גי׳ ופי׳ רבינו בע׳ שח ג׳.

אַחֵר ולי נראה שמלה זו מחוברת מן ואי דֵךְ).
[אחי"ה ויותר נ"ל שנתקצרה המלה משתי תיבות אִי כמו אית ומן דָא בהוספת ךְ דאך = בל"ע ذاك כלומר זה ולפ"ז אידאך = אידך יש זה].

אֲדַכֵי (בל"פ رخ Reihe, Ordnung) אמר שמואל האי סכינא ביני אדכי [1]. יש גורסין ארכי (בל"י ὄρχος Reihe) בפ' במה טומנין בגמ' דר' אלעזר בן עזריה אומר (שבת נ':) סכין שנועצין אותה בין נדבכי הבנין כדי לשומרה, בי גזירתא [2] דקני שפיר דמי „שאם יש בין נדבכי הבנין קנים או שהיה בנין בקנים מותר לטלטלה לכתחלה שאין עושה גומא בקנים" [3] ובר"ג דהשותפין (ב"ב ג'.) טפח יתירה לביני אדכי. פי' בין שתי שורות [4] שורה של אריח מכאן ושורה של אריח כנגדה וטפח חלל באמצע [אחי"ה ועיי"ע אורבי ומ"ש].

*אַדְכְּרָה (= אַזְכָּרָה Erwähnung Gottes, d. i. der göttliche Name) ירוש' ברכו' פ"ד הל' ג' ד"ה רע"א אית לך מספקא לכל חדא וחדא מינהון אדכרה.

*אַדְכַּרְתָּא (dasselbe) ר"ה י"ה: בתלתא בתשרי בטילת אדכרתא מן שטרייא.

*אֲדַל (בל"ס אַדְלָא Gartenkresse, Pfefferkraut, lepidium persicum) תוספתא שביעית פ"ה האטדין והאדל. שם האדל שנידן כירק. עי' ע' עדל.

אַדִילֵי (בל"ע ادل Ungeheuer eig. plump und schwerfällig Einhergehender) דימא בר"ג דמוכר את הספינה (ב"ב ע"ד:) פי' זה לויתן. (א"ב בנוסחאות דידן גרסינן ארזילי). [אחי"ה לפנינו איתא ויברא אלהים את התנינים הגדולים הכא תרגומו ארזילי דימא ר' יוחנן אמר זה לויתן וכ' ופי' הרשב"ם ארזילי דימא ראמים שבים (ורבינו חננאל פי' לויתן) ורש"ל מוחק זה. וכתב בעל הפ"שב הנה הטעם שרש"ל מוחק נגלה לעין כל דהא ר' יוחנן אמר לויתן משמע להדיא דהא דהכא תרגומו ארזילי פליגי אמור מעתה דברי רבנו שכתב פי' זה לויתן צע"ג עכ"ל. ואני באתי לפרשו דר' יוחנן לא על תנינים גדולים קאי לפרשו שהם לויתן אלא על הא דמתרגמינן ארזילי דימא קאי ואמר שהוא ר"ל ארזילי דימא אינו אלא לויתן וזה מה שמדקדק ר"ח ז"ל לומר ארזילי פי' לויתן. וידוע שרבינו בע"ה נגרר בכ"מ אחר רבו ר"ח ז"ל לכן גם פה פי' אדילי (לפי גרסתו) זה לויתן ועיי"ע אֶרְזַלָּא ועיי' שריד שבערכין].

אָדָם (Mensch) על שם אדמה שלוקח ממנה בפ' י"ב בברייתא דר' אליעזר. אֹדֹם אפר, דם, מרה. בר"ג דסוטה (ה'.) אדם דאית ליה מזלא בגמ' דבמה בהמה (שבת נ"ב:) ובר"ג דב"ק (ב':) והמה כאדם עברו ברית (הושי' ו', ז') כאדם הראשון וכ' בב"ר בס"פ י"ט [5]. על כרם אדם חסר לב זו חוה אמר רב הונא היכן מצינו שנקראת אשה אדם דכתיב (ישעי' מ"ד, י"ג) כתפארת אדם לשבת בית ומתרגמינן כתשבחתא דאתתא [6] דיתבא בביתא בב"ר פכ"ב (כ"א). ובפ' י"ב (י"ג) אמר רשב"ג ד' שמות נקראו לה [7] כנגד ד' תקופותיה ארץ, תבל, ארקא, אדמה. [אחי"ה בירוש' תעניות פ"ב הל' א' דס"ה סע"ב א"ר אבהו אם יאמר לך אדם אֵל אני מכזב הוא, בן אדם (der „Menschensohn") אני סופו לתחות (צ"ל לתהות) בו, שאני עולה לשמים ההוא אמר ולא יקימנה. נראה בעליל כי על אותו האיש מכוון ר' אבהו וגם היה לר' אבהו הרבה פעמים ויכוחים עם המינים שהם היו אנשי אמונה החדשה עיי' במבוא הירושלמי דנ"ט: ופלא שלא ציין הגאון אשר כל רז דירוש' לא אנים ליה ההוא מימרא דר' אבהו הנ"ל].

אָדֹם (לדעת הערוך צבע אדום ועיי' למטה) בכוורי דאדימי ופירי דכבישי (ביצה כ"ד:) כגון שנתנן בדבש וכיוצא בו. ופירי דכבישי בירקא [8]. פ"א דגים לאלתר שניצודין הם לבנים ומיום שני הם מתחילין להתאדם ופרי דכבישי שנכמשו דודאי לאו בני יומן נינהו. [אחי"ה ולי נראה שמלת אֲדַם כמו הֲדַם בל"ע هدم، هدّم zerstückeln, gliedweise zerreissen] שהוראתה בל' סורי' וערבי' מנתח לנתחים וכן פי' רש"י בשם רבותיו בביצה. וכן

[1] כ"ה בכ"י ו"ו ב"ר ודפ"ע אבל כ"י ל"ד כמו בשבת אורבי וב"ב אורכי. ובכ"י ה"ב אי' „רבינו יצחק הוי גרס ביני ארכי באות רי"ש" ונראה בעליל שהגהה זו מסופר כ"י ערוך (משה בכ"ר אליהו עיי' במבוא צד I) באה לפנים וכיון על רש"י שגרס באמת ברי"ש אך לא ארכי גירסתו אלא אורבי ואולי כ"ה יש גורסין של ערוך ובאמת בכ"י ל"ד במקום ארכי הגי' ארבי וכ"ה בשבת (רק שם בוי"ו אחר אל"ף) וכן משמע מעי' טח א' ששם ציין רבינו גיטי' ס"ט: לגי' כ"י ו"ו ודפ"ע ביני ארביה דביתא חדתא. ובנו"ג ביני אורבי. אך גזרת המלה בגי' בי"ת לא תצלח. [2] עיי"ע בי גזרתא ומ"ש. [3] כל זה הביא הרשב"א בחי' בשם רה"ג ע"ש. [4] וכ"ה בפירש"י לשבת וב"ב. [5] במאמרי במ"ע דמ"ג חכ"ה, ע"ו והלאה עסקתי בהרחבת ביאור על כל מאמרי רז"ל בענין אדה"ר ומי שרוצה לעמוד בדברים אלה יעיין שם. [6] בב"ר פכ"א לי' ובעל מ"כ פי' כן בשמו מבלי שהזכירו רבינו. [7] בב"ר הגי' לארץ. והך ציון היה שייך לע' אדמה, אבל אצל רבינו לא נסדר. [8] עיי' הפשב"ע שהעלה כי מלת ירקא חסרה בגי' רבינו ע"כ בא להוסיפו כדי לפרש כוונת דכבישי. ואמת ויציב הוא וכן לי' בכ"י מ' עיי' ד"ס שם.

בע"ז ל"ח: אדמוייה אדמוה פירש"י נתחוה לאיברים. ורבינו בע"ה גרס הדומי הדמי עי' ע' הדם וכן הוא בכ"י ובדפ' שונצינו וויניציא עיי' ד"ס לביצה ל':].

*אָדַם roth sein) ; אִדֵּם rothmachen, ; הֶאֱדִים rothwerden) ירוש' שבת פ"ז ד"י ע"ג הַמְּאַדֵּם אודם. חולי' נ"ג: משיאדים בשר; ושם עד שיאדימו סימנים. ירו' ברכות פ"א ד"ב סע"ב כל זמן שפני מזרח מאדימות זהו יום עיי' שבת ל"ד: ירוש' מעשרות רפ"א דמ"ח ע"ד משיאדימו פניהם. ירו' יומא פ"ו דמ"ג ע"ג פעמים מלבים פעמים מאדים. במ"ר פ"ט היתה מאדמת עושין אותה ירוקה. שם פ"ד עובד אדום .... שהאדים פני דוד. ונגזר משורש הזה כוכב מַאֲדִים (Mars).

*אוֹדֶם rothe Farbe) נדה ל"א. אמו מזרעת אודם. ירוש' כלאים פ"ח דל"א ע"ג האודם מן האשה שממנו העור והבשר והדם. ירוש' שבועות פ"ב דל"ג ע"ג אודם ולובן ראה. ביכורים ד', ג' מטמא באודם כנשים.

*אֲדָמָה (בל"ס אדמתא Röthel zum siegeln בל"ע ادمة, ادم) שבת פ': אדמה כחותם המרצופין. עיי' ע' חתם, מרצף.

*אֲדַמְדָם hochroth, bh.) שבועו' ו'. אדמדם ... כיין המזוג במים. ירוש' סוכ' פ"ג דנ"ג סע"ד אדמדם שבאדומים.

אֲדַמְדַמְנֵי eine Art Trauben, rothe und essbare) Pastinaken = دمدام pl. בל"ע) וטשין מוחיה דלא ליכלוניה [1]) יתושיא בב"ר צא מן התיבה בס"פ לח' (צ"ל ל"ה) [לפנינו ל"ד]. פי' אותו העיר אוירה רע וכד מתילד שם ינוקא גבלין שם אדמדמני שהן סממנין וסכין מוחו שלא יאכלוהו היתושין. [אחי"ה ועיקר הפי' בע' דבדבן ודמדמניות במוספיא. עיי' ג"כ בע' מ"כ בשם רש"י].

*אַדְמוּמִית röthliche Farbe) חולין פ"ז: קי"ב. מראה אדמומית והוא כמו אַדְמוֹנִי בירו' נזיר פ"א דל"ו ע"ד אדמוני עם יפה עינים. מל"מ.

אַדְנֵי הַשָּׂדֶה fabelhaftes Geschöpf, Waldmensch) Bergmännchen) חיה בכלאים בפ' ח' (מש' ה') פי' בני אדם הגדלים ביערים. וי"א חיה דומה לבני אדם. [אחי"ה מחיי השדה שדומים קצת לבני אדם הרבו לספר גם כותבים ערביים ופרסיים ונקראו نسناس ובפיה"מ להרמב"ם בכלאי' בט"ס אלנאנס וצ"ל אלנסנס. ויש מהם שלשה מינים ואחד מהם נקרא ناس ואין אצלי ספק שהוא בר נש של ירו'. ובל"פ נקראו ديو مردم כלו' שד אדם ועיי' מ"ש עליהם ע"מ פרסיים הובאו אצל ואולערס ח"א קל"ד וח"ב אלף שי"ג. ועיי' עוד הרב החכם לעוויזאָהן על תולדות החיות צד ס"ד ואילך וצד שנ"ו ואילך]. ירושי' (פ"ח. הלי ה' דל"א ע"ג) אדני השדה חיה. ייסי ערקאי: בר נש דטור [2]) הוא והוא חי מן טיבוריה איפסק טיבוריה לא חי [ר' חמא בר עוקבא וכ' טעמא דר' יוסי] וכל אשר יגע על פני השדה בגדל על פני השדה [אחי"ה ונזכר ג"כ בקהל' רבה ו' י' פ' כי יש דברים: מגדלי קופות והתולות וחולדות הסנאין ואדני השדה וכלב הים מה אית להון הנייה מנהון. אבל בילק' קהל' תתקע"ב לא גרס אדני השדה. ור"ע מברטנורה אמר שהיא חיה ששמה ידוע (עיי' כלאים ח', ה' וסנהד' ז', ז'). ועל זה כיוון איוב (ה', כ"ג) כי עם אבני השדה בריתך].

אַדַן 1Sitz, Aufenthalt) בל"ע عدن ; 2 Mörser, Hammer בל"ע معدن ; 3 Brunnen, Grube בל"ע معدن) ונטה את שפרירו (ירמי' מ"ג, י') תרגו' ויגוד ית אודניה (א"ב בנוסחאות דידן גרסינן ית אפדניה) על גבי כסא או על גבי אודייני בס"פ ואלו מגלחין בגמ' דהקובר (מ"ק כ"א.) [אחי"ה בכ"י מ' ובכ"י ב', בספר המנהיג סי' קנ"ה הגי' אוריני וכ"ה בילקוט ש"ב י"ג רמז קמ"ט. ובהלכה הריצ"ג עמוד מ"ו הגי' אריצו ומשובשת מן אוריינו ונתחבר היו"ד השני עם הנו"ן ונראה כמו צד"י ד"ס מ"ק דל"ה. והגרי"ב בהפשב"ע היה גורס בב"ב ובמ"ק כ"ז. אורייני ותיקן בדל"ת אבל לפנינו בדפוסי' בכ"מ אודיינו אבל גי' בריי"ש אי' בכ"י ש"ס להלן וכ"ה במ"ק כ"ז. לגי' כ"י מ' וכ"י ב' עיי' ד"ס שם. ובעלי תוספ' לב"ב קמ"ד. ד"ה אודייני הביאו גי' יש ספרים אידווני כמו דוי להכא ולהכא (תמיד כ"ו: ועיי' עוד דוגמאות בע' דו א') וא"כ טעם המלה מל"פ הישנה di ופרסי החדשה ديدن פי' ראה וזה מה שאי' בב"ב שם אודייני דלנטירותא הוא דעבידא וא"כ אודייני הוא משמרת אשר משם רואין לכל רוח, וזה עולה יפה עם פי' ר"ת כתו' ב"ב שם]. ובפ' מי שמת בגמ' דהניח בנים גדולים וקטנים (ב"ב קמ"ד.) שני אודייני דלנטורא הוא דעבידא. פי' ר"ח ז"ל אודייני שהוא מכתשת [3]). עשויה מעצמה לשכירות ואין בה משבח ממון אביהן. ורבינו גרשום זצ"ל פי' אפי'

[1]) כ"ה לנכון בכ"י ו"ו בי' ודפ"ע אבל בשאר כ"י שיבושי הסופרים הרבה כאן ולא נטריח את הקורא בהן. [2]) ולפי פי' זה אולי י"ל שעיק' הגי' ארני השדה והוא לשי ὀρειν ή יושב בהר. [3]) כ"ה גם בפירש"י למ"ק. אבל בכ"י רגמ"ה למ"ק איפכא אי' עיי' מ"ש רב ד"ב צאמבער במאמרו על פירש"י מ"ק צד י"ז ועיי' ג"כ במבוא הספר הזה בפ"ג אות א'.

לא הניח להם אביהם אלא אודייני בור[1] וכסוי השכר לאמצע והא אודייני מחמת עצמן הוא שצריכין תדיר לנקות הבור ולכסותו שלא יפול בו זבל כדי שיקנו בני אדם מים נקיים ואע״פ שאין הגדולים טורחין בו השכר לאמצע שאני אודייני דמשום הכי השכר לאמצע דאפי׳ קטן מצי לנטוריה ולכסותו ומצי למימר ליה מלאכה כזאת אנו יכולין לעשותו.

אֻדַן (אֹזֶן בל״ס אֻדְנָא, Ohr) תרג׳ על תנוך אזן (שמו׳ כ״ט, כ׳) על כרום אודנא.
[אחי״ה וכן בסנהדר׳ ק״ו. אודני דהוו ליה גזוהי מניה, עיי׳ ע׳ גמל ב׳. ירוש׳ מעש׳ שני פ״ד דנ״ה סע״ב ארבע אודנין. ושם ובמד׳ איכה בראש: אודנוי (Henkel) דגרבא. בירוש׳ שבת פ״ו ד״ח סע״ב נפל עודריה [צ״ל עודדיה עי׳ ערך אודדא] דאודניה. ושם באמצע הדף ע״ג יוצאין בביצת החרגל (שבת ס״ז.) טב לאודנא עיי׳ ע׳ חרגול. ולאחר העדרת הד׳: אונא עיי׳ ע׳ אן ב׳].

אִדָן בל״ע إِضَاءٌ, בל״ס אִיטה = ἰτέα, Weide; ἰτέϊνον, von Weide geflochten) משנ׳ שבת פ׳ אין מדליקין (שבת כ׳:) ולא בפתילת האידן פי׳ כמין צמר המתהוה במין ממיני העץ. [אחי״ה ופירשה בגמ׳ אחוינא (עיי׳ ע׳ אח ג׳) ובירוש׳ עירניתא].

אֻדַנָא (آبدان בחילוף האותיות בל״פ آوند Wasserbehälter) דמיא בפ׳ מי שמתו[2] בגמ׳ דר׳ יהודה (ברכות כ״ב.) ובס״ג דשבת (קנ״ז:) פי׳ אודנא אבטי של מים ויש ספרים כתוב בהן אוונא[3] דמיא [בל״ס אוּנִיתָא Wasserversammlung [בל״פ آبزہ, آون, آوند Wasserbehälter].

*אִידָנָא (עִידָן, עִידָנָא Zeit; הָאִידְנָא adv. jetzt) ברכ׳ ד׳: כי האידנא. יומ׳ י״ט: האידנא יומא דכפורי הוא. קידוש׳ ע״א. והאידנא דאיכא רמאי. ב״מ פ״ד: מאי קא עביד האידנא. גיטין נ״ו: עד האידנא.

אַדְנִי (הרני Malve s. Art.) כס״ג דבמה מדליקין (שבת ל״ה:) אי נמי אדני[4]. בע״ה גרס הרני עיי׳ שם).

אדנדקי[5] [צ״ל אֶדְוַנְקִירֵי] (בל״פ توانگر Macht-haber; אֲרוּנְקֵי Fürst, Regent (Tlm.) בל״פ آرنك) זיל כתוב אדנדקי באגרתך בפ׳ אלו טרפות בגמ׳ דסימני בהמה (חולי ס׳:) פי׳ ענין אדונים הוא ושמעתי מפי ר׳ משה הדרשן ז״ל מעיר נרבונא[6] זיל כתוב אדנדקי בהגדה שלך שכן דרך לכתוב בהגדות תיבות קשות. ויש ששונין באיגרתך שכן דרך לכתוב באיגרת תיבות חמורות (א״ב בנוסחאות דידן גרסינן אדונקי) [אחי״ה בחול׳ גורס ארונקי ונ״ל שהוא העיקר ובל׳ פרסי ממש שר ומושל. ותחת אדנדקי של ערוך או אדנדיקי לפי גירס׳ הילק׳ יהוש׳ י״ג רמז כ״ב הגירסא ברש״י ורד״ק (יהוש׳ י״ג, ג׳) אידונריקי וט״ס הוא וצ״ל אדונקירי והוא ממש בל׳ פרסי אנשים חשובים ומכובדים אשר יש לאל ידם. וזה שפרש״י בחול׳ וביהוש׳ חשובים].

אַדַק [צ״ל אֶרַק] (Wasseruhr, eine Art Spritze eig. Räuber, Murmler) בל״ע اراج) מעלין בדיופי ומטיפין מאדק[7] (גורס הרב בדיופי ומטיפין מארק) בס״ג דעירובין (ק״ד.) (א״ב בנוסחאות דידן גרסינן ארק). [אחי״ה דע דבכ״י הש״ס עירובין כתיב מי ארג וכן הוא בד״ש בגמ׳ וברש״י כ״י ובריי״ף. ובראי״ש מיארג. ובכ״י ברי״ף כתיב מאדק (עיי׳ בד״ס עירובי׳ ד״ה:). ולפי דרכו של בע״ה ציין שינוי הנוסחאות במקומות השייכות ובאמת גרס רבינו בע׳ ארפכס, מטרס], ודיופי מארק באות רי״ש. וזה מה שהגיה איזהו סופר כ״י הערוך "גורס הרב בדיופי ומטיפין מארק" ר״ל הרב ר׳ נתן בע״ה גרס בערך דיופי מארק ברי״ש אבל חבל! מהגליון באה ההגה הזו לתוך פנים החיבור והמעתיקים ומדפיסים לא הרגישו בזה. ראה זה חדש ונעלם ג״כ מעיני הרב מוספי׳ ורי״ב. ועוד נ״ל דעיקר הגירסא מֵי אַרַק (או מֵי ארג) ונראה שהנוס׳ הזאת היתה ג״כ לפני הרב

---

[1]) וכ״ה בפי׳ הרשב״ם לב״ב ויסוד שעליו נבנו הפירושים האלה לפ״ד מלה ערבי׳ עדן (וע׳ ואי׳ נתחלפות) שפתרונה מקום ישיבה ועוד מכתשת ועוד באר וחפירה. ולדעתי ע״י הוראה הראשונה מקום ישיבה יובן מאמר בב״ר רפ״נ עד שלא הגיע לבית אוריין . . כיון שהגיע לבית אוריין וצ״ל לבית אודיין ופי׳ מ״כ בשם רש״י מקום גדולתו וישובו. וגי׳ רבינו הובא בע׳ מתרין ובע׳ פגן ב׳. ועיי׳ עוד ע׳ אוריון אחר ע׳ אריך. [2]) כ״ה בדפ״ר אבל בדפו׳ החדשי׳ בט״ס בכתובו׳ בפ׳ מי שמת. וגי׳ אודנא אי׳ ג״כ בכ״י פ׳ עיי׳ ד״ס ברכו׳ צד נ״ד: ובשבת כ״י מ׳ ארדנא עיי׳ ד״ס שם בסוף הספר ובב״נ לברכו׳ צד י׳: הגי׳ באוזני דמיא וצ״ל באודני או באווני. [3]) וכ״ה בנוסחי׳ סוף שבת אבל בברכו׳ שם הגי׳ מוטעת אגנא וכ״ה ברי״ף ברכו׳ וסוף שבת ובר״ן וברש״י סביב לרי״ף שבת. ולשתי נוסחאות של פנים יש להן פתרון אחד כי בל״פ מורים מקוה מים. [4]) כ״ה בכ״י מ׳ ובנו״ג אדאני אבל ברש״י דפ׳ שונצי׳ ובראי״ש ובר״ן בדפי׳ הישני׳ אראני וזה קרוב לגי׳ רבינו עיי״ע הרני. [5]) ומנוסחאות שונות הובאו בעמת״ל של החכם בוקסטי׳ היותר קרוב לאמיתת גזרת המלה גי׳ של פנים לפי תיקונינו. [6]) עיי׳ עוד ע׳ דד א׳, נגד ב׳, פרקד א׳, צדק א׳, קץ ו׳, קצר. [7]) כ״ה בגי׳ דפ״ר וכ״ה בר״ש כלי׳ פ״ב, מ״ו ובתוספתי׳ שבת פ״ב משובי׳ מן האידק ובדפ״ע באדק ובעה״ק שנ״ב במאדק, ושם נעתק פי׳ רבינו שהובא בדפ״ע בע׳ דיופי.

מוס' מאחר שגורם ארק והשמיט תיבה מֵי. ומלה ארק הוא ממש אַרַג בל' ישמע' גַנַּב ומשמיע קול ומקשקש. ונקרא הכלי כן בדמיון ארפכס שהוא ג"כ בל"י ורומי גנב כאלו גנב המים שיש לו שתי פיות (עיי' ע' דיופי) ומנוקב בתחתיתו נקבים נקבים וממלא מים ואם סותם פי' העליון אין המים יוצאין בנקבים התחתונים ויהיה כאלו נגנבם ואם נוטל הפקק העליון המים יוצאים בלאט טיף אחר טיף ומשמיע קול ומקשקש. ואשמעינן דמותר להטיף מים מאותו כלי ששמו ארק בשבת לצורך חולי ולא חיישינן לאולודי קלא —. וכלי אחר מלא מים ויוצא טיף טיף ולפי ירידת המים משערין העת נקרא ג"כ בל"י ורו' כלומ' גונב מים κλεψύδρα, clepsydra והוא מין אבן שעות ששמו בל"א וואססעראוהר. ומדי דברי בו זכר אזכר פי' הרשב"א לברכו' ג': ד"ה כנור וז"ל שהיה לדוד סימנא בכינור לידע חצות לילה כגון פ נ א ג ן שהוא אבן שעות ע"כ ובלי כל ספק צ"ל פנגאן והוא בל"ע فنجان ובל"פ پنگان בהוראה שוה למ"ש].

אֲדַק (anschliessen, anhängen = בל"ע وَدَق sich anschliessen, sich annähern, בל"ם אַדוּקְיָא (daher übtg. Ecclesia Anschluss. שנים אדוקין בטופס ושנים אדוקין בתורף בגמ' דשנים אוחזין (ב"מ ז':). צפד עורם על עצמם (איכ' ד', ח') תרג' אדיק משכיהון על גרמיהון. [אחי"ה וכן שם: אדוקין בשטר, אדוקין בטלית. בב"ב ע"ז: אדוקין בו. ושם ע"ח: בשאין אדוקים בו. וזה הענין בשרש הדק עיי' ערכו].

אֱדִק ([= אַדִיק, אוֹדִיק [אַאֱדִיק [ctrh. aus בל"ם דָק משקל אפעל אַדִיק .hinschauen, eig (hinwenden, die Augen אודיק[1] בדשא בפ' גיד הנשה בגמ' דשולח אדם (חולי' צ"ה:) וישקף על פני סדום ועמרה תרג' ירושי'[2] (א' בראשי' י"ט, כ"ח) ואודיק. וכן וישקיפו על פני סדום (שם י"ח, ט"ז) השקיפה ממעון קדשך (דברי' כ"ו, ט"ו) ותמצא מהן בלא א' מפורש בע' דק [ה'].

*אֲדַר בל"פ آرز = werthvoll, schätzbar) דאדר ליה למריה בטעינה פי' בל' פרסי' יקר ונכבד ולא כן דעת רבינו בע' אדרמלך.

*אֲדָר (בל"פ آذر .der 9. Mon) (der 12. Monat (A d a r) במג' פ"א מש' ד' אדר ראשון, אדר שני. וכן בנדרי' ס"ג. שני אדרים. בר"ה י"ט: אם בכיר ולקיש כחדא יינץ דין הוא אדר עיין ע' לקש (סנהדי' י"ח:) ירוש' ר"ה פ"ב דנ"ח: בכיר לקיש באדר מינץ.

אֲדֶר (בל"ם אֲדָרָא אֲדָר Eiche או κ-έδρος (Ceder) בר"ג דאם אינן מכירין (ר"ה כ"ג.) ד' מיני ארזים הן: ארז, קתרום[3] (κέδρος, Ceder) עץ שמן וברוש. מאי קתרום אמר רב אדרא, דבי ר' שילי אמרי זבליגא ואמרי לה גולמיש. ס"א כולמיש. ובחלק בגמ' דדור המבול (סנהדי' ק"ח:) עשה לך תיבת עצי גפר מאי גפר רב אמר[4] אדרא, דבי ר' שילי אמרי זבליגא. ס"א זמליגא. ואמרי לה גולמיש. ותרג' גפר קתרוס. — טרף אדרא ברפואות דמי שאחזו (גיטי' ס"ט:). [הרוצה שיתקיימו נכסיו יטע בהן אדר. [שנאמ' אדיר במרום ה'. אי נמי] אדרא כשמה. בביצה בר"ג די"ט שחל להיות בערב שבת (ביצה ט"ו:) פי' אדיר במרום ה' יעשה מהן צדקה שהיא חשובה לפני ה' במרום כדכתיב (תהיל' פ"ה, י"ב) אמת מארץ תצמח וצדק משמים נשקף. פי' אדרא כשמה הוא מאילני סרק והוא גדול ומשלח פארות וענפים הרבה ואם מסייג בה הכרם אין חיה יכולה ליכנס בתוכה ומשתמר לעולם[5]. (א"ב פי' בל' יון מין ארז ואות א' נוספת [δρῦς = Eiche] ופריו מאכל חזרים. תרג' על פסוק (אסתר ז', ט') ויאמר חרבונא אדרא אמר יצטלב ברישי. [אחי"ה זבליגא או זמליגא נ"ל שט"ס הוא ובע' זמבליגא רמז בע"ה כבר פירשנו בע' אדר. ולפי זה צ"ל בערכנו תחת זמליגא: זמבליגא. ונראה לי ברור שט"ס תחת זו מבליגא כדאיתא בסנהדר' ובכ"י ר"ה ג"כ זו מבליגא (עיי' ד"ס דכ"ו: ובדפוסים חסר זו), ועיקר הגי' זו בליגא (תחת זבליגא) ומלת בליגא بلحية בל' ישמעאל הוראת עץ רימון ובל"פ: גולמיש [کلموش] עיי"ע גלמוש].

---

[1]) בחולי' אי' עוד בבזעא. [2]) כן מכנה רבינו התרג' המיוחס ליונתן שאנחנו מכנים בכ"מ בזה החיבור תרגום ירושלמי א' להבדילו מתרג' ירו' ב' שהוא כעין מהדורה של תרג' ירו' הראשון, ועוד דוגמאות לכינוי התרג' המיוחס ליונתן בשם ירושלמי עיי"ע פתרון, צם ג' ועיי' תולדי' ר"נ דמ"ה. [3]) וכ"ה בע' קתרום וכ"ה בתוספ' סוכ' ל"ז. ד"ה מאי ארז. וכ"ה בכ"י א"פ פעמים לר"ה ובכ"י ב' מינכען ק ד ר ו ס עיי' ד"ס לר"ה צד כ"ו. ושם: ובדפוסי' הישנים קרדום קורדם קורדוס וצ"ל קדרוס וכן בתר"י א' לבראשי' ו', י"ד קרדונא בט"ס ובנכון בתר"י ב' לשם קדרונין והוא תואר מן קדרוס ובל"י κέδρινος. וגם במכלל יופי הביא גי' בתרג' קדרוס עיי' הפשב"ע. [4]) בסנהדר' הגי' מוטעת אמר רב א ד א אדרא עיי' הגרי"ב בהגהות שם וכן בכ"י מ' לר"ה אי' א"ר א ד א אדרא והוא תיקן הסופר שמצא אדרא פעמים עיי' ד"ס שם. [5]) כיון על ביצ' ט"ו סע"ב:

אֲדַרָא (בל"פ دارويش Schiffsflagge, בל"ע آزرة Vorhangtuch) בר"ג דמוכר את הספינה (ב"ב ע"ג.) מאי נס: אדרא וכן הוא אומר (יחזק' כ"ז, ז') שש ברקמה ממצרים היה מפרשך[1]) להיות לך לנס. והוא הקלע של ספינה.

אַדִּיר (Mächtiger, hb.) בר"ג כל המנחות באות (מנחו' נ"ג:) יבא אדיר[2]) ויפרע לאדירים[3]) מאדירים[4]) באדירים[5]) יבא אדיר זה הקב"ה וכ'.

*אַדִירָא בל"ע ازر, Seite, Rücken) בירוש' שבת פ"ג הל' ב' ד"ה סע"ד תנור שהסיקו וכ' אפי' לסמוך לו אסור. ר' שמי סמיך: לאדירא דתנורא. פי' בל' ישמ' צלע, דופן, גב. וכן פי' רש"י בשבת ל"ח: אבל בסמוך: אצל דופן.

*אִידְרָא (Lanze, δόρυ zend. dru) בקהל' רבה (ד'י א') פ' ושבתי אני ואראה הכל תחת השמש זו אידרתו של מלאך המות פי' בל"י ופרסי' חנית. וכן כפי דמיונות הפרסיים מלאך המות חרב שלופה בידו וחנית וכידון לחבל בני אדם[6]).

אַדַר (אַדַּר' إدرى מל"ע درى درا دره auf etwas stürzen, herbeispringen) בע"ז בס"פ ר' ישמעאל (ע"ז נ"ט:) ההיא חביתא דאישתקיל ברזא אדרי גוי נקטה, ההיא חביתא דאיסתדיק לארכה אדרי גוי חבקה פי' קפץ. [אחי"ה לפנינו איתא ההוא אתרוג דנפל לחביתא דחמרא אידרי נכרי ושקליה, ובסוף העמוד: ההוא חביתא דחמרא דאישתקיל לברזא אתא נכרי אידרי אנח ידיה עילוהי. ונראה דעירבוב הגירסות יש כאן עיי' הפש"בע. וכן התוספ' ד"ה ה"ג. נשמע מיניה דאיכא ג"כ גירסאות אחרות].

אֲדַר (בל' סורי אֶדְרָא, אֲדַר Haufe, Schichte, בל"ע جر Menge) דתבן ואדר דעליה[7]) בחלומות דמגילת איכה (ד"ה חד כותאי ושם איתא ודור דתבן) ובשבועות בס"פ (כ"ט:) ובגמ' דאם לא ראיתי בפ' ד' נדרים (כ"ה.) ולא והא ההוא דהוה בשני דשבור מלכא דאחזיק תליסר אודריתא תבנא פי' אודריתא עורות [Fell, Haut, δορά, δέρας, δέρος] פי' זה המעשה בילמדנו בפרש' ויסע משה (תנחומ' קי"ו: בשינוי לשון עיי' לקמן) מעשה בשבור מלכא שהיה עובר במדבר כוב שהיה ת' פרסה על ת' פרסה ועברו כרוכין[8]) [das Gefolge, eig. Umgebung בל"ס כרוכיא] שלו ראשונה ובלעה וכן שניה וכן שלישית אמרו לו חכמיו הבא עורות של בהמות[9]) [אחי"ה ולי נראה שכך צ"ל הבא אדרות פי' עורות של בהמה. עיי' רש"י לשבועות הנ"ל ד"ה אורוותא . . . לישנא אחרינ' גרסינן ארידתא. ולי נראה להגיה אדירתא] מלאות תבן ויסבור הנחש שהן בהמות ויבלעם וינפח כריסו ויבקע וכן עשו. ועוד מפור' בע' פחלץ (א"ב בנוסחאו' דידן גרסינן אורוותא ופירש"י אצטבלאות מלאות תבן מל' ארוות) [אחי"ה סיגנון הלש' של תנחומ' כך היא מעשה בשבור המלך שהיה עובר שם [ר"ל במדבר כזב וכן במכילת' בשלח. וצ"ל כוּב (יחזק' ל', ה') כדאיתא בשמו' רבה ס"פ כ"ד ובילק' בשלח רמז רנ"ה] ועברה קרובים שלו ובלעה נחש. [בירוש' נדרים פ"ג רה"ל ב' דל"ז ע"ד בלע גמלין בלע קברין אבל בירוש' שבועות פ"ג הל' ט' דל"ד ע"ד בלע קרונין וכולם צ"ל כרוכין כגירס' רבינו בע"ה בע' פחלץ ובילק' אית' עברה שיירא ראשונה ובלעה הנחש] היה שבור המלך מיצר . . . אמרו לו חכמיו [בילק' ארכילסטוסין ἀρχιληστής] הבה עשרה גבורין [בל"ע جبایر Bund, Gebund] וימלאו סדירות תבן (בילק' סררות!) ובירוש' הנ"ל: פחלץ דגמלין [בל"ע محولة فحلة geflochtene Strohdecke]. ובמסכת שביעית בפ' בנות שוח הלכה ז' אמר ר' עולא אדרא דאילן חכימה [ואדרא דאילן חכימא]. [אחי"ה כן הוא בכ"י ערוך ה"ב לסוף ע' אדר הראשון ועיקר מקומו כאן. ובשער כ"י ודפוסי' חסר. פי' אדרא עור של אלה ועור של אלה נכרים הם ולא חיישינן שמא נתחלפו כדי יין עם כדי שמן. ופני משה לירושל' טעה ועיי' ג"כ הר"ש לשביעי' פ"ה הל' ז' שהביא האי ירוש' ופי' נכון אדרא לשון עור כמו אדרייתא דתבנא דפ' ד' נדרים. ופירוש בערוך שהביאו עורות של בהמות וכ'. ומזה תראה ג"כ כי דעת שפתינו ברור מללו בהגהת הבא אדרות פי' עורות וכ' תחת הבא עורות של בהמות. וכן הענין בירושלמי מעש' שני ספ"ד דנ"ה ע"ג אדרא תורתא. ושם אדרא ברא דתבנא ופי' פ"מ דחוק].

---

[1]) ורש"י ליחזק' כתב בל"א [בלי אשכנז] סיג"ל [Segel] וכן בעה"ק שנ"ב זעגי"ל] ובלשונינו בווייל"א [fr. voile].
[2]) סובב על תהילי' צ"ג, ד'. [3]) שם ט"ז, ג'. [4]) שמות ט"ו, י'. [5]) תהילי' צ"ג, ד'. [6]) עיי' ספרנו על המלאכים ושדים צד ע"ג. [7]) כ"ה בדפ"ר ועה"ק שנ"ב אבל בשדפ"ע עוד בטעות מלה תבן. [8]) וכ"ה בע' פחלין וכן מוכח מכ"י ו"ו וה"ב רק שם בט"ס כדוכין וצ"ל כרוכין ובדפ"ר קרוקין, אבל בשדפ"ע קרובין וכ"ה בתנחומ' ובפי' רה"ג לסט"ה צד י"ח ובכולם צ"ל כרוכין וכן בירו' שהובא בפנים. וטעם המלה בל"ס אחוזת מרעהו. [9]) ומפירש"י לשבועי' ונתנו בהן בהמות מוכח שגם לפניו בילמד' היה הגי' כגי' רבינו.

אַדְוֶרָה[1] (Aas, Gefallenes, = Cadaver der Buchst. C abgeworfen) בפ"א דב"ק (י"א.) פי' יביא הנבלה לבית דין לשומה לניזק בתשלומין שמע מיניה שכל מה שפחתה הנבלה בין מיתה לתשלומין על המזיק. יש מפרשין עיקר הנבלה עורה על כן קראת אדורה [Fell, Balg, g. δορά]. וביש מביאין פ"ח באהלות (מ"א) ועדר[2] בהמה טהורה וטמאה. ויש ששונין ארורה בשני רי"שין ועל כן נקראת ארורה שמתה בלא ברכה [וכן כתבו התוספ' ב"ק ד"ה יביא מבלי הזכרת המקור של ערוך] (א"ב בנוסחאות דידן גרסינן עדורה לפירש"י מן יאכל עד כלומ' שלולה מחיים בלא שחיטה. ואית דגרסי עדורה לדעת תוספות כמו אחת מהנה לא נעדרה (ישעי' ל"ד, ט"ז) ולדעת בע"ה מן עור ולפי פי' זה גרסת אדורה תצטדק כי בל"י קוראים לעור דורה ואות א' נוספת). [אחי"ה עיין עוד ע' ארב', עד ב'].

אֶדְרָ[א] (S. oben Art. אוּדְדָא) בפ' הרואה אודרא מביא סדיא נפק. בע"ה גרס אודדא עיין שם). [אחי"ה וגירס' בע"ה עיקר].

אֶדְרָ[א] (S. oben Art. אֶדְדָא) בס"ג במה אשה ולאדרא לימא הכי. בע"ה גרס אדדא עיין שם). [אחי"ה וגירס' ברי"ש עיקר כהוכחנו לעיל].

אִדַּר (בל"ע اندر בל"ס אֶדְרָא. אֲדַר Tenne, Garbenhaufen) תרג' כתבואת גורן (במדי' י"ח, ל') כעללת אדרא). [אחי"ה כבר נאמרה בדניאל ב', ל"ה. וכן בב"ר פס"ג (עיי' ע' עתר ב') עתרא דאפיך אידרא. ושם: וכקש מאדרא. רות רבה ג', ג' הן אקימתא אדרא. וממנה בי דרי (Scheuer בל"ע بيدر[3]) מז בית אדרא. תעני' ג': ב"ב נ"ד].

אֶדְרַ[א] (אִידְרָא = wahrsch. jed. ἕδρα; Sitz) מדרש שיר השירים אגן הסהר (ז', ג') אדרא דאזהרא פי' בל"י כסא ובית מושב) [אחי"ה ויותר נכון שהוא מן אדרא שהוא גורן דאמרינן בחולין ה'. וסנהד' ל"ו: סנהדרין היתה כחצי גורן עגול. וכן בתרגום שה"ש ז', ג' ושבעין חכימין מסחרין יתיה כ א ד ר ס ג ל ג ל].

* אִידוֹר (בל"ע ايدر בל"י ὕδωρ Wasser) עיי' ע' הדרד'.

אַדְּרַבָּא (= אַד דְרַבָּא = עַל דְרַבָּא vielmehr noch, ein Grösseres noch! d. h. im Gegentheil) בפ' כל הכלים בשבת (קכ"ב:) אדרבא בשבת מוכנים ע"ג אביהם פי' מכח רב וגדול יתכן דבר אחר). [אחי"ה וכן בשבת כ'. פסחים כ"ח. ב"ק קי"ד. אדרבא איפכא מסתברא. ב"ק ס"ה: אדרבא רחמנא ליצלן מדעתא דידך. וכן אדרבה בה"א בר"ה ל"ה סע"א אדרבה הני אניסי הני לא אניסי. ובירושלמי פאה פ"א ט"ו ע"ד א"ר לוי והוא דרבה מנה, וכן במעשרות ירושלמי פ"א מ"ט ע"א א"ר חיננא דרובא אתא אימור לך עיין במבא הירושלמי מהגאון מהרז"ף ד' י"א. י"ד: ואהבת ציון לפיאה דנ"ט: ודע עוד שתיבת דרבא או אנדרבא [اندرباى=دربا=درباى umgekehrt] בל' פרסי' בהיפך. ולפי זה צריך לנקד אותה אַדַּרְבַּא].

אַדְרִיבָא (ארדב S. weiter u. Art.) בגמרא דהשוכר את הפועלים אדריבא לעריבה בע"ה גרס ארדב ע"ש).

* אֶדְרַבְלָא (ὑδραύλης Orgelspieler) (עיי' ע' הרדולוס וערדבלין וצ"ל הדרולוס ועדרבלין) בבראשית רבה פ"נ אדרבלין וכרבלין [Χοραῦλαι Tänzer] במדינה ומדינה נהפכת! בב"ר פכ"ג כל תופש כנור ועוגב אדריכולין וכורבלין ט"ס וצ"ל אדרבלין וכורבלין, עיי' הרדולוס.

אַדַרְגָזְרַיָא (Oberrichter) מלה מרכבת מן אֲדַר Herrlichkeit, ומן גזר entscheiden)[4] בדניאל (ג'. ב', ג') אדרגזריא [גדבריא] דתבריא תפתיא פי' שרים ומדרגתם זו למעלה מזו).

אַדְרַזְדָא (בל"פ درادوزا klug, verständig, syn. mit אָסְפַּרְנָא בל"פ ازفوبان klug) בעזרא (ז', כ"ג) יתעבד[5] אדרזדא פי' בזריזות נחוצה).

*אַדְרִיאַם (das adriatische Meer = mare Adrianum בל"ס אדריאם, בל"י Ἀδρίας = אַדְרִינוֹס) בתנחומא ר"פ בראשית בין אדריאם לאוקינוס. בילקוט תהלים צ"ג רמז תתמ"ח מעשה באדרינוס שבקש לעמוד על סופו של אדרינוס נטל חבלים וכ' אבל במדרש תהלים צ"ג הגירס' אוקיינוס.

---

[1]) עיי' ע"מ צד ט"ז וצד ר"ס ורימ"ז בט"ר ח"א, קל"ו והרב החכם מהור"ר רפאל קירכהיים במ"ע דמ"ג חי"ג צד רפ"ג שעלה ללחום בעד הגאון שי"ר ונראים דברי אמת, וכנים דברי הג' שי"ר בענין גזרת המלה מל"ר הרשומ' וראיה כתיבת אדורה בוי"ו כ"ה בכל כ"י ודפ"ע (ובדפ' פי"ז אודרה וצ"ל אדורה) ואות כ' או ק' נשמט מתחילת המלה ועיי"ע אטלס. [2]) ועיי' ר"ש לאהלו'. [3]) בזו המלה ערי' העתיק רס"ג גרן עיי' ספרנו על העתקה פרסית של ריב"י טאווס צד ס"ו. [4]) במו"ע בט"ס אדרגזיא. [5]) במו"ע בט"ס תעביד. וגזרתו מפעל זרז אין נ"ל ולפ"ד הוא מל"פ הרשומ' וטעמו בחכמה ובמבינות ונרדף עם המלה אספרנא פי' בל"פ רחוק מן שטות היינו בחכמה ובדעת והחכם גיזיניאוס בתיזוירוס ח"א קל"ב טעה מחסרון ידיעת מלת היחס از בל"פ שטעמו שלילה עיי' וואולירס דקדוק לשי' פרסי ח"א כ"ו וח"ב של"ה ואילך. ועיק' נקודת המלה אדרזודא.

אַדְרַיינְטִים (Bildsäule, Statue) בל"ס אנדרטא = אַנְדְרַיַנְטָא, אדרינטא עיי"ע. לדעת בע"ה (ἀνδρωνῖτις= Wohnzimmer) אני עושה אותה בב"ר פ"ח נעשה אדם בצלמנו. ובילמדנו פרשת אלה פקודי (תנחומא קע"ד:) מתוך שאני מפיל את הבסים (βάσις, Postament) האדריינטים [1] נופל ענין היכל הוא (א"ב פי' בל"י ἄντος, ἀνδριας Bildsäule) צלם וצורת אדם ומשפט התולה? (צ"ל המלה). אנדריאנטוס, וגם בנקודות אחרות בל"י ענין היכל ואז משפט המלה אנדרוניטים (Männerwohnzimmer, andronitis = Ἀνδρωνῖτις) [אחי"ה והדין עם ר"ב וכן איתא באמת מדרש שמות רבה פרשה נ"א מתוך וכ' אנדריאנטוס נופל. ובדברים רבא פ"א וישם באדום נציבים . . . רבנן אמרי אנדריאנטין. ועיי' עוד ע' אַר ב' בענין אדורי מה שכתבתי שם].

* אַדְרַיַנוּס (Kaiser Hadrian) ירושלמי יומא פ"ד דמ"א ע"ה, ירושלמי חגיגה רפ"ב דע"ז ע"א, מד' חזית ד"ה עמודיו: אדריינוס שאל לעקילס הגר. ירושלמי תענית פ"ד דס"ח ע"ד, ב"ר פע"ח, דב"ר פ"ג אדרינוס שחיק עצמות. ב"ר פס"ג וקהלת רבא פ' כנסתי אדרייאנוס באומות שלמה בישראל. ש"ר פ"ל פעם אחת א"ל עקילס לאדריינוס המלך רוצה אני להתגייר. תנחומה פרש' משפטים עקילס הגר בן אחותו של אדרינוס היה. ועיי' ע' אנדריינות. וכבר הניף ידו בזה הענין בעוצם רוחו הרב הגדול שי"ר בע"מ י"ז והלאה.

* אַדְרַיַנִי (hadrianisch) עיי' ע' הדריינִי.

אַדְרַכְתָּא [2] (Verfolgungs = Ergreifungsurkunde בל"ס אַדְרֵךְ בל"ע دارکة s. auch درج verfolgen) אנכסיה בר"ג הגוזל ומאכיל (ב"ק קי"ב:) ובר"ג דהמפקיד אצל חברו (ב"מ ל"ה:) אדרכתא אמטלטלי בגמ' דאין הגונב בפ' מרובה (ב"ק ע'.) ובפ' יש בכור לנחלה בג' דאחת ביכרה [3] (בכורות מ"ט.) ובפ' שבועות העדות בגמ' דמשביע (שבועות ל"ג:) פי' אדרכתא דהמפקיד סדר הדין מוציא המלוה שטרו בבי"ד ומקיימו ומחייבין הלוה לפורעו לא פרע קורעין לו שטר חובו וכותבין למלוה אדרכתא על נכסי הלוה ומכריזין ואחר ההכרזה שמין נכסי הלוה ומחליטין למלוה לא מצא נכסין בני חורין כותבין לו טרפא ואחר שיטרוף קורעין הטרפא וכותבין אדרכתא על הנכסין הללו ואח"כ קורעין האדרכתא וכותבין לו שומא על שדה זו ומחליטין אותה למלוה. אביי אמר בחתימת העדים על האדרכתא מיד זכה המלוה בשדה רבא אמר מכי שלמין יומא אכרזתא [4]) וק"ל כרבא.

* אֲדַרְכַּן בע"ז י': אדרכיאן בר"מ אסתר רבא ט"ס וצ"ל ארדבן או ארטבן עיי' ערכם.

* אַדְרַכַל בב"ר פכ"ז וצ"ל ארדכל עיי' ערכו.

* אַרְדִיכוּלִין בב"ר פכ"ג ט"ס וצ"ל אדרבלין עיין לעיל ע' אדרבלא.

אַדְרַמֶּלֶךְ וַעֲנַמֶּלֶךְ (Assyr. Gottheiten; אדרמלך לפי התלמוד אדר בל"פ استر Maulesel; ענמלך לפי התלמוד סוּס, כפי הנראה בל"ע عانة Esel; בל"פ عنان Pferd) אלהי ספרוים בפ' ד' מיתות נמסרו לבי"ד בגמ' דהנודר בשמו (סנהד' ס"ג:) אדרמלך זה פרד דאדר ליה למריה בטעיניה שנושא לרבו כל טענותיו ומשאותיו אדר כמו (ברכות ס"א. עיי' ע' טן ד') דרי טונא. ירוש' בפ' כל הצלמין (ע"ז פ"ג הלכה ב' דמ"ב ע"ד) עדרמלך וענמלך טווסא ופסיוני [אחי"ה בל"פ וערבי طوس ταώς; בל"ס טושא Pfau, φασιανός, Fasan כל אלה פירושים רק באסמכתא בעלמא דרשו רבז"ל ואני טרחתי למצא סעד לדבריהם. ובענין פי' הירושלמי אולי י"ל שהסמיכו פי' פסיוני על ל"ע تذرج ובל"פ تذرو ועניָנו פסיוני וראש התיבה אדר־מלך דרשו כמו מלה תדר. והרב החכם ברילל במ"ע יאהרביכער ח"א, קל"ז שיער שע"י מלת פסיוני רצו רז"ל להעתיק תרתק (מ"ב י"ז, ל"א) והוא ממש בל"פ פסיוני. וכל הפרושים האלה לא רעים הם מפירושים שהביא גיזיניאוס בפי' ישעי' ח"ב צד שמ"ז בכל זאת לעג על דברי רז"ל בע"מ ערש וגרובער ח"א, ת"מ. ומדוע לא גלה את ערות עצמו ?]

* אֶדְרֵיימוֹן צ"ל אֶרֵיימוֹן עיין שם.

☞ אִדְרוֹן [=אֶנְדְּרוֹן בל"פ اندرون בל"ס אנדרונא אדרונא Wohnzimmer, Kammer] תרג' ויבא החדרה (בראשית מ"ג, כ"ט) לאדרון בית משכביה. בחדר המקרה (שופטים ג', כ"ד) באדרון בית קייטא. ובל"י קוראים לחדר אנדרון [ἀνδρωνῖτις Männer-gemach,] וכן כתוב בפ' הקומץ דמנחות (ל"ג: עיי' ב"ב י"א:) אכסדרא דבי רב באנדרונא מעלייתא היא.

---

[1]) כ"ה בכ"י ו"ה, ל"ד, ה"ב וב"ה, ובכ"י ג"ג אנדרייענטים ובדפ"ע אדריונטים וט"ס הוא. [2]) פי' בל"ע וסורי רדיפה וא"כ שטר רדיפה טעמו שרודפין את בעל חוב לגבות ממנו הפרעון ובכתובי' ק"ד: פירש"י פסק דין לגבות נכסיו בכל אשר תמצא ועיי' עוד בב"ק הנ"ל ותוספי' שם ד"ה אמטלטלין, ורשב"ם לב"ב קס"ט. ד"ה והאמר פי' אדרכתא שיהא שליט ודורך על נכסיו של זה לגבות. [3]) משני בכורי מ"ח: ובדפ"ר ביכירה ובשדפ"ע בכרה. [4]) בכ"י ה"ב אדרכתא, ובדפ"ר חסרה מלת יומי.

[אחי"ה וכן איתא במגילה כ"ו: אידרונא דהוה מחית ביה מת; ב"מ פ"ו. עייליה לאידרונא, חולין נ"ב: על לאידרונא; ב"ב ז'. השתא משוית לי אידרונא. וגירס' הב"ח אינדרונא וכן העיקר עיין ע' אנדרון וכן בל' פרסי וממנה בל' סורי'].

* אִידְרוֹן (E. N. eines Talmudlehrers) בשבת ירושלמי פ"ג הלכה א', ד"ה רע"ד ר' אמי ואידרון חבריא בעון מחזור עליהן, פי' שם חכם. וקרבן העדה פי' ו נ ת פ ז ר ו. ובגליון פי' ואידרון ואהדרון.

☞ אֶדְרַע (בל"ע ذراع pl. اذرع כל"ס דְּרָעָא בל"עב אֶזְרוֹעַ ,Arm) תרגום זרוע עיי' דרע. [אחי"ה וכן בירושלמי ברכות פ"ב הל' ג' ד"ד רע"ג לא הוה לביש (התפילין) אלא דאדרעיה. בב"ר פס"ה תרין אדרעין דאבונן יעקב כתרין עמודין דפרוסופא (עיין ע' פרספא, ובנוס' דידן בב"ר ט"ס ריפרא (דיפרא) סופא); קהלת רבה פ"א, ב' פ' תן חלק ר' אלעזר בר' שמעון איתשיש ואיתגליאת אדרעיה].

☞ אַדְרוֹפִיקוֹס (ὑδρωπικός, wassersüchtig, l. hydropicus) ויקרא רבה פרשה אדם כי יהיה בעור בשרו (פרשה ט"ו) פעמים שהמים רבים על הדם ונעשה אידרופיקוס פי' בל' יוני ורומי בעל חולי המים. [אחי"ה בנוס' כתוב ארדיפוקוס וט"ס וכן בילקוט איוב כ"ח רמז תתקי"ו אנדרופיקוס צ"ל אידרופיקוס וטובה הגירס' בילקוט תזריע רמז תקנ"ד מויקרא רבה הנ"ל: נעשה אדרופיקוס. ורבינו בע"ה גירס' אחרת היתה לו עיי' ע' קטרטון א', וע' רמתיקוס].

☞ אִידְרוֹרוֹסָטוֹן (ὑδροῤόσατον Rosenwasser) אסיר. ירושלמי פ' כלל גדול דשביעית [1] (פ"ז הלכה ב' דל"ז:) פי' בל' יוני משקה עשוי מוורדים ודבש עם מים ויש תקונים שונים כפי דעת הרופאים.

*אֲדַשׁ (schweigen, eig. unbekümmert sein כל"ס אדש) עיי' הציונים בע' דש א' כי שם הביאם רבינו בע"ה. וטוב ונכון להציגו כאן באשר א' שרשית היא וכן בל' סורי.

אָהַב (lieben) ואהביו כצאת השמש בגבורתו בגמ' דשותפין (ב"ב ח':) פי' תלמידי חכמים עתידין להיות כצאת השמש בגבורתו גבורתו העתידה להיות שמ"ג חלקים יתר על אורו המאיר עכשיו כמדתרגמינן ואור החמה יהי' שבעתים כאור שבעת הימים (ישעיה ל', כ"ו) על חד שמ"ג פי' שבעתים ז' פעמים ז' הרי מ"ט עתיד להוסיף בכל יום באורו על מה שהוא עכשיו מ"ט חלקים ואור של צדיקים הוא עתיד להיות כאור ז' ימים ז' פעמים מ"ט הרי שמ"ג כמה שהוא עכשיו. מאהבה ומיראה בר"ג דכריתות (ג'.) ובפ' ד' מיתות (סנהדרין ס"א:) בגמ' העובד ע"ז ובגמ' דפ' כלל גדול (שבת ע"ב:) פי' כגון שראה צורה הנעבדת ואהבה ונשק לה או אדם שהעמיד עצמו ע"ז כהמן והשתחוה לו מאהבה בשגגת אלהים אחרים או בשגגת עבודות זה פי' רב האי ז"ל.

אֲהוּבָה (die Geliebte) אהובה בנשואיה בפ' כיצד אשת אחיו בגמ' מי שיש לו אח (יבמות כ"ג.) אמר רבא חייבי לאוין תפשי בהו קדושי דכתיב (דברים כ"א, ט"ו) כי תהיין וגו' עד שנואה שנואה בנשואיה ואמר רחמנא כי תהיין ואיזו זו חייבי לאוין. ומי אוהב בהמון למי נאה להלל בהמון מי שכל תבואה שלו וכו' בגמ' דפ' אלו הן הגולין (מכות י'.).

*אֲהוּ, אִיהוּ (er, derselbe; אִיהִי sie, dieselbe =הוּא, הִיא = ὁ, ἡ) ירושלמי ע"ז פ"ה דף מ"ה, אהו דמרגל זיקא מעיל לרע. קידושין ב': לאו איהו קא מקני. כתובות ג'. איהו הוא דאפסיד אנפשיה. שם ק"ב: איהו דליתא. נדה ע"ב: איהו דלא שכיחי וכ' איהי דשכיחי. כתובות ק"ב. איהי דהואי בשעת קנין. קידושין ס"ה. אבל איהי אימא וכ' וליתסר איהו וכו'. ע"ז כ"ז. אתי איהי ואתחלה. ובמספר רבים נוסף אות נ' למין זכר אינהו ולמין נקבה אינהי ד"מ כתובות ב': דקא מעכבי אינהו . . . דקא מעכבן אינהי. ביצה י': הני אינהו נינהי. ובתוספת אות כ' אינך (jene) בכורות ה'. ואינך בי גזא. חול' נ"ג. אינך בדכוותייהו. כתובות קי"א. אינך שלא יגלו את הקץ. ובתוספ' אות נ' אינון ב"ב קס"ה: זוזין מאה דאינון סלעין עשרין. נזיר נ"ז: לאו טמאין אינון. ירושלמי מגילה פ"א דע"א. אינון דקיקין. ירושלמי ביכורים ספ"ב דס"ה: אינון אמרין. ושם: דינון מרין. וכן ירושלמי ב"ב פ"י הל"ב דינון. בהבלעת א'. ובל' נקבה אינין עיין ע' א י נ א.

אֹהֶל [= אוֹהֶל, אוֹהֳלָא] (כל"ס אוּהְלָא אַהְלָא, Aloe, ἀλόη; oder auch Kalikraut, בס"ג דפ' קמא בתעניות (י"ג.) ובפ' ואלו מגלחין

---

[1]) ובנו"ג אידרוטירון. ונראה שמלה א ו ר ו ס ט י בירו' שם ג"ב צ"ל כגי' ר"ב.

בגמ' דנזיר (מ"ק י"ז:) ובפ' תינקת בגמ' ראתה (נדה ס"ו:) לא בנתר ולא באהל[1]. בפ' החובל בגמ' רפוי (ב"ק פ"ה.) אוהלא קירא [Wachs, cera] וקלבא[2]. בס"ג דפ' שמונה שרצים (שבת ק"י:) וג' קפוזי אהלא[3] תולענא[4] פי' אדום כתולעת שני. בפ' אין מעמידין בגמ' אין מתרפאין (ע"ז כ"ח:) שב[5] ב י נ י א ה ל א ו ת ו ל ע נ א ב ר פ ו א ו ת ד פ ר ק מ י ש א ח ז ו (גיטין ס"ט:) ל מ ו ר ס א א נ פ ק א ד ח מ ר א ב א ה ל א ת ו ל ע נ א פ י' א ד ו ם כ ש נ י ת ו ל ע ת. בס"ג דפ' א"ר עקיבא (שבת צ'.) מאי בורית אוהלא והא תניא הבורית והאהל תרי גווני אוהלא. והזיכותי בבור כפי (איוב ט', ל') תרגום ודכיית באוהלא ידי ש"מ אוהלא ענין בורית וענין נתר הוא. והזיכותי בבור כפי בבורית מבעי ליה וזה בורית ונתר מכבסין בו בגדים ורוחצין בו ידים ושמעתי כי ע י ק ר ו מ י ן ע ש ב — הני אֲהָלוֹיֵי (Aloehändler) דכל יומא הוה אפי לה חד מינייהו בפ' שוכר את האומנין בגמ'[6] כל האומנין (ב"מ פ"א.). בס"ג דנדרים צ"א: א"ל א"כ חד מן גוים[7] אהלויי. פי' הגוים המוכרין בושם מור ואהלות. ובלשון יון אקסילאלואי[8] [Aloeholz, ξυλαλόη] ותרגום מירא דכיא ואקסילאלואין.

אֹהֶל (Zelt) בגמ' דפ' חומר בקדש (חגיגה כ"ה.) ובס"ג דפ' כ"ג ונזיר (נזיר נ"ו:) אהל זרוק הוי אהל. פי' הוא שדה תיבה ומגדל שהרי נושאין את האדם כשהוא בתוכן ר' דמטמא סבר שמיה אהל וכמו שהאהיל עליו ועל הקבר דמי ור' יוסי דמטהר סבר לא שמיה אהל ולא האהיל על הקבר. ואיתא בפ' בכל מערבין (עירובין ל':) ובפ' ג' מינין (נזיר ל"ח. ובנוס' ליתא) אסורין בנזיר אמר רבא כגון שנכנס בשדה תיבה ומגדל ובא חבירו ופרע עליו את המעזיבה דטומאה וביאה בהדי הדדי קאתו. בס"ג דפ' לא יחפור (ב"ב כ"ז:) תנא מפני אהל טומאה פי' שלא יבא עוף ובפיו כזית בשר מת וישב על אותו ענף שנוטה לרשות הרבים ויבא אדם תחתיו ויאהיל עליו. ויתגל בתוך אהלה (בראשית ט', כ"א) אהלה כתיב כשיצא נח מן התיבה הכישו ארי ושברו ובא לשמש מטתו ונתפזר זרעו ונתבזה בב"ר פ' ל"ז (ל"ו.) ויט אהלו א"ר חוניה אהלה כתיב שנטה אהל שרה ואח"כ נטה אהלו בב"ר בס"פ מ' (ל"ט.).

* אֲהוּלִיוֹת = אֲהָלִיוֹת (Aloehölzer, Schwefelhölzer) בילקוט תהלים ב' רמז תרכ"ג נשקו ברה של תשובה . . . ולא תהיה סבורים שמא אהוליות (ובמדרש תהלים איתא אהליות) וצוצריות אני צריך אלא ניצוץ א' אני מסיק ומאבד עלמא (ובמדרש תהלים עלמא דברא). ובעל המאמר דרש נשקו מלשון ואש נשקה (תהלים ע"ח, כ"א.). ועיי"ע גסטר ג'.

* אֲהָלִיוֹת (Schlösser, Burgen, Paläste, αὐλή, aula = aulaeum) בתנחומא תרומה (דקמ"א:) ויקרא רבה פ"א שה"ש רבה פר' ב' פס' ג' ד"ה כתפוח באהליות וקסטריות (castra) היו מקיפין אותו (ר"ל אהל מועד) לשמרו עיין ע' ק ס ט ר א' ו ג ס ט ר ג'.

* אוּהֲלַיָּא. אֲהָלַיָּא (Hyle, Hyla Ὕλη, Ὕλαι, Stadt in Karien, s. Mela 1, 16) בזבחים כ"ה: זה היה מעשה באוהלייא ובא מעשה לפני חכמים וכ' ובעדיות פ"ז מ"ד באהליא. ולפי דעתי עיר שרשמנו. ובעל ע"מ דכ"ה משער שהיא Helio אחת מערי בית שמש. וצ"ע.

* אֲהִילָאִי (E. N. einer Person) בפסחים ל'. רבא בר אהילאי.

אֲהִין=אֲהִינָא (unreif, eig. schlecht, unansehnlich oder إهانة; verächtlich בל"ע هين pl. اهوناء das Harte (Stengel) der Dattel) إهان בר"ג דפ' בכל מערבין (עירובין כ"ח:) ובר"ג דפ' מקום שנהגו (פסחים נ"ג.) אהיני דטובינא[9]. בפ' אין מעמידין

[1]) בתעני' שבת ונדה הגי' חול וכ"ה בשאילתות פ' ויחי ובריי"ף ובראי"ש למ"ק פ"ג ובהלכי' אבל לריצ"ג עמוד מ"ט וברמב"ם מהלי' אבל הי"ג ובאו"ז הלכו' אבילות סי' תמ"א ובטוי"ד סי' רפ"ט, וכ"ה בתעני' י"ג. אבל גי' רבינו היותר טובה וכ"ה לפנינו בשבת צ'. זבחי' פ"ח. נדה ס"ב. וכ"י ל"ד כאן גרס ק ה ל א והוא עשב kali וצומח בחוף הים בחול ואולי יען כן נמצא הרבה בש"ס ופוסקים תחת אהל: חול. וגי' החול אי' ג"כ בכ"י א"פ לשבת צ'. עיי' ד"ס צד צ"ז: [2]) בכ"י ה"ב קרבא. [3]) כ"י ו"ו א' וב' ודפ"ר אחלה. [4]) בכ"י מ' תילאנא ובכ"י א"פ תולאנא עיי' ד"ס שבת צד קכ"ב: וכ"ה בגיטי' ס"ט: [5]) הך ציון רק בכ"י ו"ו וה"ב, ובדפ"ע נשמט. ופי' של רבינו הוא כדברי תשובו' הגאוני' לר"י ט"ע ז"ל (בסוף הספר) שכתב וז"ל שב ביני אהלא תולאנא יש באוהל שהן מכבסין כלים יש בו כמה גוונין ויש בו ד ו מ ה ל ת ו ל ע ת לוקח ממנו שבע נימין מזה שדומה לתולעת עכ"ל אמנם ראה ע' אסנא ב' ועיי' עוד במו"ע ע' תלן. [6]) כ"ה לנכון בדפ"ר אבל בשדפ"ע אי' ובגמרא כי ע"כ לא ידעו המדפיסי' מקור הציון. [7]) בנו"ג נכרים ובכ"י ה"ב גרים וצ"ל כמו בכ"י ג"ג תגרים. [8]) כ"ה בדפ' וויניצי' ובדפ' אמש' אקסילאלוא ובדפ' פיז' בשתי תיבות, ובכ"י ל"ד אקסילואי כ"י ו"ו אקסיללואי. [9]) כ"ה בכ"י ב"ר (ושם בט"ס במקום אהיני: אקא) ובדפ"ע וכ"ה בעירו' ובכ"י א"פ לפסחי' רק שם וטובינא עיי' ד"ס שם צד ע"ו: ובד' פיז' של ערוך אי' דטובניא וכ"ה בה"ג לברכו', ובפסחי' נ"ג. וכ"ה בתוספתא שביעי' פ"ז, ובכ"י ו"ו רטובינא ופי' ר"ח לפסחי' צד פ"ט רטובניא וצ"ל דטובניא ועיר אחת במוריטאניא Tubunae רחוקה מלהשותה בעיר שנזכרת כאן והרב בע"מ שאליען לעירו' והחכם נייבויער גיאגראפיא שיערו שהיא עיר Taibiyeh, Taiba ע"ש. ועיי' עוד מהרי"ש ספר תבואות הארץ צד צ"ג: שסבר שהיא ע י ן ט ו ב.

בגמ' השלקות (עבודה זרה ל"ח:) הני אהיני שליקי. בפ' לולב הגזול בגמ' ניטלה פטמתו (סוכה ל"ה:) ופ' אלו טרפות בגמ' הריאה שניקבה (חולין מ"ו:) אהינא סומקא. בר"ג דפ' השותפין (ב"ב ה'.) קיבורא דאהיני (בל"ע قُنْبُرَة [ein Kamm woran unreife Datteln hängen] פי' מכבדות של תמרה. ופי' אהיני פרי של תמרים שאינן מבושלין. [אחי"ה וכן בה"ג לברכות פ"ו (עיין קול מבשר מהר"י רייפמאנן י"ז) פירש דקרו ליה גיסואן והוא ל"ע جيسوان ובל"פ گيسوان מין תמרים] וכל בוסר בל' תלמוד אהיני. בפ' המקבל בגמ' המלוה (ב"מ ק"ג:) מאן דאכיל אהינא מרירא אליבא ריקנא פי' האוכל פגי תמרה קודם שיטעום כלום. [אחי"ה וכן בירושלמי ב"ק פ"ו סה"ל ב' ד"ה סע"ב כבשה דאהיני הוה. ובירושלמי ב"ב ספ"ה הלכה י"ג דט"ו ע"ב כבשה דאהינו [צ"ל דאהיני] חבשין ליה. וכבשה לפ"ד מלה ערבי' كباسة = אשכל פי' אשכל של תמרים שלא בישלו כל צרכן ועיין פ"מ לירושלמי ב"ק שם ושם בט"ס שבישלו וצ"ל שלא בישלו].

☞ אֲהַן (בל"ם הָנָא הָן dieser, jener, Jemand בל"ע ها هنا هنا dieser da) בב"מ דירושלמי פ' אילו מציאות (פ"ב הלכה ו' ד"ח ע"ג) דזבין הות מר קיקילתא זבנית סימא לא זבנית. פי' זה ולפעמים פי' הוא). [אחי"ה הרבה בירושלמי ד"מ ברכות פ"ב ד"ד ע"ג אהן חזירא. שם פ"ו ד"י ע"א וע"ג אהן דאכל. ירושלמי חלה פ"א דנ"ז ע"ב אהן קרייא (dieser Bibelvers). ירושלמי שקלים פ"ב דמ"ז ע"א אהן דהכא; ירושלמי סוטה פ"ו דכ"א ע"א כאהן תנא. ירושלמי סוף נזיר דנ"ב ע"ד אהן דמר. ירושלמי ב"מ פ"ב ד"ח ע"ג אהן קרפיפא. שם אהון להן לי אהן מהו חשוב. ירושלמי סנהדרין פ"א ד"ח ע"ג בעיין מיעקר אף אהן סימנא. במדבר רבה פ"ט אהון זיין ומפרנס. ירושלמי שביעית פ"ג דל"ד ע"ד ואהן אפילו. ירושלמי ברכות פ"ט די"ג ע"ב כל אהן דאת אזיל (בל"ע هنا wohin (hier du gehst].

* אֲהַנְיָיתָא (= הַנְיָיתָא, Genuss, Nutzen) כתוב' ס"ז: מקרבן אהנייתי. ע"ש פירש"י ובתענית כ"ג: כתיב ומקרבי הנייתא.

אֲהָרֵי (=אוֹהֲרֵי Flechtwerk, בל"ע حار flechten) בס"ג דמשקין (מ"ק י"א.) למגדל אוהרי. בס"ג דפ' הנזקין (גיטין ס':) איזלי ואוהרי פי' כמו אוהרי הן עשויין מן חריות של דקל כדכתיב (בראשית מ' ט"ז) סלי חורי. והם רחבים מלמטה וצרים מלמעלה ועשויין כמין מסגרת בפיה וכשמתנדנדים הדגים או העופות בתוכן נסגרים וכיון שהן כלים קנאום בעלים ויש בהן גזל. [אחי"ה במ"ק ברי"ף וברש"י גיטין וכן בכ"י ערוך וו' ובדפוס ראש' של ערוך באמת הגי' אוהרי. ובמ"ק בדפוסי' אוהרא (רש"י אוהרי) ובכ"י מ"ק אוהרי עיי' ד"ס מ"ו: הערה ד'. וכן בכ"י הערוך ה"כ. ובירושלמי מ"ק פ"ב הלכה ב' ריש דפ"א: איתא הוהרא שרי מיעבדינה במועדא לצוד בה דגים במועדא. וצ"ל אוהרא].

אַהֲרֹן (Ahron) בספר דברי הימים של משה[1] ותקרא את שמו אהרן כי בימי הירונה[2] החל פרעה לשפוך דמי זכריהם ארצה ומהן להשליך אל יאור. [אחי"ה וכן איתא במדרש שמות רבה ר"פ כ"ו והעמיד הקב"ה גואל זה אהרן על שם ההריון].

*אַהֲרֹנִית (בל"ם אַהֲרוֹנָיתָא ahronidisch) בעירובין נ"ג: עלץ בנערה אהרונית. ובכ"י מ' לי' עיי' ד"ס שם צד ק"ג.

אַהוּרְיָיר (מרכב מל"פ آخور Stall ומן يار Herr Stallmeister) בס"ג דפ' ואלו קשרים (שבת קי"ג:) ובר"ג דפ' השוכר את הפועלין (ב"מ פ"ה.) אהוריירה דרבי עתיר משבור מלכא [אחי"ה בדפ"ע בתחילה הע' אהורייריה. ומלה מורכבת היא פי' אהור בל"פ אורית סוסים ומזה ג"כ בל' הונגרי akol. וסוף התיבה يار בל"ם כמו בעל בלשון חכז"ל ועיין החכם פליישער בהוספות לעמת"ר למהרי"ל ח"א. תי"ח; ובל"פ נקרא בעל אורית סוסים: آخور سالار ובל"ר comes stabuli, stabulationis וכ"ה באסתר א', י"ב קומים איסטבלאטי]. בהגדת מגילה (י"ב:) בר אהורייריה דאבא. פי' שומר ארוות הסוסים. וחמור אבוס בעליו (ישעיה א', ג') תרגום וחמרא אוריה[3] דמריה.

* אֲהוּרְמִין (Ahriman, das p. böse Prinzip, اهرمن اهريمن = z. angrômainyu, آهرمن בל"ם אהורמן) בסנהדרין ל"ט. מפלגך לעילאי דהורמיז [בל"פ اورمزد اورمزد اورمز Ormuzd z. ahuramazda] מפלגך לתתאי דאהורמין א"ל א"כ היכי שביק ליה אהורמין להורמיז לעבורי מיא בארעיה. כבר הוכחתי במאמרי על המלאכים ושדים (צד ס"ה. ועיי' ע' הורמיז) שכוונת האמגושי לברר מבנין גוף של אדם שיש שתי רשויות טוב ורע

1) עיי' גד"פ למהור"ר יו"ט צונץ צד קמ"ה. 2) כ"ה בכ"י ו"ו א' וב'. אבל בדפ"ע הורתה. 3) כ"י ל"ד אורייה, כ"י ב"ר ארוייה, כ"י ו"ו וג"ג אוריא דמרוהי.

דחלק אנוש ממעל טוב מחלקו של תחת ועל ראשון שולט רוח ואלוה הפרסיים ששמו [א] הורמיז ועל אחרון רוח רע ושלטון השדים אהורמין. ועל זה השיב אמימר בטוב טעם ודעת ובלעג לשונו א"כ היאך מניח רוח רע לאעבורי מים סרוחים ר"ל מי רגלים דרך נקבים התחתונים שהם חציו ולמה לא חש להשגת גבולו. והמפרשים שגו בפירושם. ועיין עוד ע' איפרא.

* אוּ (בל"י er, es, der, das, ὁ) אוּ נומוס אגריפס עיין ע' אגרפוס. ירושלמי ברכות פ"ב ד"ה: או מקשי. ירושלמי ב"ב ספ"ג דיי"ד: מנחך הוינא באוּ גברא. ירושלמי סנהדרין ר"פ י"א ד"ל: באוּ דאמר. ושם: באוּ דמר. ובל' נקבה אֵי = ἡ ירוש' עירובין פ"ג דכ"א: אֵי אידא אֵי אידא (es ist eins und dasselbe).

אָו (= אָוָה[1] wünschen, begehren hb.) בר"ג דפ' ערבי פסחים (צ"ט:) כדי שיכנס לשבת כשהוא תאו[2]. בפ' בן זומא (אבות ד', כ"א) הקנאה והתאוה. [אחי"ה ויש מן השורש הזה בנין פִּעֵל והתפעל כמו בלשון מקרא. ד"מ ע"ז נ"ג: שֶׁאִיוּוּ לאלוהות הרבה (בסנהדרין ס"ג. כתיב אלהות). ב"ר פנ"א לוט נִתְאַוָּה לבנותיו ובנותיו לא נתאוו לו. שמות רבה ס"פ כ"ד שנתאו ישראל ליעשות בו שורות . . . במדבר רבה פ"ב נתאויתם לעשות דגלים].

אֶוּגְנֶסְטַטוּ (Hochedelgeborener εὐγενέστατος) בריש ויקרא רבה (ריש פ"ב) הבן יקיר כן בל' יון מיוחס הרבה. אוגינים [ἡὐγενής εὐγενής] מיוחס[3] (א"ב בנוסחאות דידן גרסינן אבגינוס). [אחי"ה וגירס' רבינו בע"ה מבורר ג"כ במדרש שמואל קרוב לסוף פ"א דדרש אפרתי: ר' יהושע ב"ר נחמיה אמר אֶיוּגֵינֵיסְטַאטֵי (ובילקוט שמואל חסר) וכן דרש במדרש רות ר' ד"ה ושם האיש. אפרתים . . . אֶבְגֶנֵיסְטֵי. ובע' אפרתי אטיף מלתי באריכות קצת על מאמרינו זה עיי"ש].

אַוָז וְאַוָז בַּר (בל"ע وز اوز Hausgans u. wilde Gans בל"ם וָזָא בל"פ آوازیدن schreien) בס"ג דפ' שור שנגח את הפרה (ב"ק נ"ה.) ובפ' הלוקח עובר בגמרא דדג טמא (בכורות ח'.) ובגמרא (בכורות שם) מפרש מאי טעמא (א"ב עוף ידוע ובשרו נאכל אך יגבר המרה שחורה. בר אוז (Ente) מין עוף אחר דומה לראשון אבל קטן ממנו ושט בנהרות. תרגום אסתר על פסוק ישנו עם אחד (אסתר ג', ח') בתשעה ביה נכסין חיוין ואוזין ואוכלין). [אחי"ה נוסח' הישרה אוז ואוז בר פי' אוז היישוב ואוז המדבר (ובירושלמי כלאים ח', ו' וירושלמי ב"ק ד', י' אוז ים ואוז יישוב) כן איתא נכון בכ"י ו"ו ובדפ"ר, אבל בדפוסים אחרים בט"ס אוז ובר אווז וכן לא יעשה, דבר אוז הוא אוז קטן בל"א Ente כמו שאיתא בביצה ל"ג. וב"ק צ"ב: שפיל ואזיל בר אווזא (צ"ל בר אוזא) ועינוהי מטייפי. עיין ע' טף ג' ושפל כי שם הביאו רבינו בע"ה. ובענין הרואה אווז בחלום יצפה לחכמה (ברכות נ"ז.) עיין ע"מ כ"ו: והיותר טוב גו' כ"י ו"ו אוז בוי"ו אחד וכן מורה משפט לשון ע' ופ' אשר ממנו הוצבה המלה ואולם הש"ס לא נחית להך שמירה. עיין ציונים הרבה בענין אוז בתולד' חיות להרב לעוויז' צד ק"צ].

*אִיוְיָא (= חִוְיָא = עִוְיָא Schlange) עיי' ע' עוים.

*אַוָיִם אַוָיִם (Gesinnungsgenossen, Gleichgesinnte בל"ס אָוְיָא אַוָּיָא) בירוש' סנהד' פ"ו הל' ז' דכ"ג ע"ג בהאי מעשה דשמעון בן שטח דתלה פ' נשים באשקלון: כיון דעאל למערת אשקלון אמר אוים אוים פתחון לי מן דידכון אנא. ובירו' חגיג' פ"ב הל' ב' דע"ח רע"א א"ל אויים פתחון לי וכ' פי' בל' סורי בני דעת אחת. ובעל המעריך וע"מ טעו בפתרון המלה. וגם בעל קה"ע טעה בפירושו אוים אוים קומו קומו!

אַוָּל (בל"ע أوّل Anfang, Anfangs =) ויועציך כבתחלה (ישעי' א', כ"ו) ומילכי מילכיא כד מן אוולא. מי הגיד מראש (שם מ"א, כ"ו) תרג' מאן חוי מן אוולא. וקדמוניות אל תתבוננו (שם מ"ג, י"ח) ודמן אוולא לא תסתכלון תשבן לקדמתן תרג' יתובין לאיולהון ביחזקאל (ט"ז, נ"ה). ובל' ערבי קורין תחילה אַוָּל[4].

*אוּלָם (Ulam. E. N. eines Ortes viell. Αλλεμος, Αλαμος; od. Οὐλαμμός; od. Alma) ירוש' שביעית פ"ו דל"ו ע"ג ותוספתא שביעי' פ"ו בין תחומי א"י כל שהחזיקו עולי בבל ג"כ אולם רבתי (ובספרי סוף עקב ובילק' שם רמז תתע"ד

---

[1]) כ"ה בכ"י ה"ב ואם גם טוב ונכון הוא בכל זאת מסדר האל"ף בי"ת נראה שגי' כל כ"י ודפ"ע רק אָו. [2]) כ"ה בדפי' אמ' אבל בדפ"ר ופיז' וויניצי' הגי' תאב וכ"ה בפי' ר"ח לפסחי' צד קנ"ז. וכן מצאתי בכ"י א"פ לפסחי' עיי' ד"ס שם. ובנו"ג תאוה וכ"ה בכ"י ו"ו. ולשון שאינו יפה הוא ויותר טוב לגרוס בתאוה וכ"ה בכ"י שהביא ספר העתים (ד"ס שם צד קנ"ג). [3]) כ"ה בדפ"ר ולש' יפה הוא אבל בשדפ"ע מגומגם: מיוחס הרבה אוגנסטטו הרבה. וכונת רבינו אוגנסטטו בל"י כמו בעברי מיוחס הרבה והוא בערך ההפלגה, וערך השווי בל"י אוגינים והוא מיוחס. [4]) כ"ה בכ"י ו"ו ול"ד ומן מלת ובלשון וכ' גם בכ"י ג"ג.

בט"ם לולא רבתא) ובירוש' סנהד' פ"י דכ"ח ע"ד מעשה בסובתא מאולם; בספרי בלק בסבטיא מאולם, בסנה' ס"ד. בסבטא (פס"ז בסרבטא) בן אלם! שם מקום אח' משמות שרשמנו. עיי' ספרי המקביים א' ה', כ"ו, אייזיביאוס אנאמסטיקן ע' אולממוס. ראָבינזאָהן נייערע פארשונגען פ"ט. נייבויער גיאגראפיא י"ח.

*אוּלְפַן, אוּלְפָנָא (בל"ס יוּלְפָנָא (Lehre, Belehrung, ירוש' מגיל' פ"א, דע"א ע"ד שרון ליה דלא מן אולפן. ירוש' ר"ה רפ"ד דנ"ט: דלית אפשר דהוא מפיק פרשתיה דלא אולפן. ירוש' ברכו' פ"ו ד"י ע"ג נישבוק אולפנה וניתי לן למתניתא. ירו' יבמות פ"ד ד"ו: רבה דמתניתא רבה דאולפנא. ב"ר פר' פ' אולפן קביל. ויק' ר' פי"ט חמין אולפני מה נהיר. שם פר' ג' בר אולפן עיי' ערכו. בעירובי' ס"ז. א"ר נחמן בר אמי משמיה דאולפנא. ויותר נכון נוסח הכ"י משמיה דאילפא וכ"ה בס' העתים עיי' ד"ס עירוב' קל"ו:

*1 אוּם (בל"ע أُمّ (Mütter, ירוש' יבמו' פי"א די"א ע"ד נעשה אום זכר כאום נקבה. פי' בל"ע ממש כמו אם בל' מק'. ומזה ג"כ ע' הבא אח"כ.

☞ 2 אוּם בל"ע أُمّ = Ursprung, Wurzel) בפ' זתים דטהרות (ט', ח') ואם היה נוגע באום. בע"ה גרס אוס עיי' שם.

*אוּמָא (ζύμη (Sauerteig, בפסחי' מ"ב. ומכחיש את הגוף משום קומניתא דאומא (Klumpen, Kügelchen, [جمانة]von Sauerteig) עיי' ע' כפת ד'. וקומניתא. ורש"י פי' בענין אחר.

אַוְןָ (אַוְוָנָא בל"ס אַוְנָא (Station, Nachtlager, Lager-stätte εὐνή Sachs Btr. 1. 91.) בפ' השוכר את הפועלים בגמ' שכרו (ב"מ צ"א:) מאוונא לאוונא. בפ' השוכר את האומנין בגמ' או שנעשית (שם ע"ט:) ובס"ג דפ"ק דנזיר (ז'.) וליהוי כל אוונא ואוונא. פי' מקום ששם שומרי הדרכים ומוכרי חפצים (א"ב פי' בלי' יוני חדר (?). תרג' על פסוק (ישעי' י', ל"ב) עוד היום בנוב לעמוד: ועבד תלת אונין). [אחי"ה ואיתא ג"כ בע"ז ס"ה. למיטרח ולמיזבן מאונא לאונא (עיי' שם רש"י ותוספ' שהביאו ג"כ תרג' הלז) ותעני' י"א. דקאזיל מאוונא לאוונא. ומה נעים פירושו של רש"י מקום מלון התגרים. ועיי' ג"כ פירש"י ב"מ ע"ט: ממלון דלילה למלון דלילה ולפנינו ב"מ צ"א: הגירס' מאומנא לאומנא וכן גרס בעצמו רבינו ע' אַמָּן ע"ש].

אַוְנַא דמיא כבר פירשנו בע' אַוְדָנָא.

אָוֶן גִּלְיוֹן (eig. das Unheil des leeren Papieres, kakohpemisch fur εὐαγγέλιον Evangelium) בשבת בר"ג דכל כתבי (קט"ז.) און גליון פי' און נכתב על הגליון שהוא נייר. [אחי"ה כ"ה בכ"י ו"ו ל"ד ב"ר ג"ג רק בראש הע' אי' רק און אבל מע' גליון מוכח שצ"ל און גליון. ובדפ"ר נמחקה תיבת גליון ובדפ' וויניצ' נשמט כל הע' ובשדפ"ע נשמט מקצתו וגם חסר מערך שלנו כנראה מע' גליון ע"ש. ובדפוסי הש"ס אי' הגליונים וספרי הצדוקים אבל בכ"י מ' הגליון וספרי מינין. ובכ"י מ' אחר בעו לספוניה (סוף העמוד) אי' עוד דר' מאיר קרו ליה און גליון ור' יוחנן קרי ליה עון גליון וגי' עון גליון בעמוד ב' פעמים בכ"י מ' עיי' ד"ס צד ק"ל: ואילך, ורש"י בדפוסי' הישני' פי' ר"מ קרו ליה לספרי המינין און גליון לפי שהן קורין אותו אונגילא ע"כ].

אַוְנָא[1] (Endsilben eines Ortsnamens; oder Ortsnamen) בר"ג די' יוחסין (קידוש' ע"א:) עד אכברא ואונא[2] פי' מקומות הן. [אחי"ה בתחלה עלה במחשבתי לומר כי שתי המלות אחת הנה ותחת אכברא ואונא צ"ל אֲבַבְרַאוַאנֶנָא והוא Bagravanene; ובקצת נוסחאות אכברא ואניא וצ"ל אֲבַבְרַאוַאנֶיָא Bagravané[3] שהיא עיר כמותה ומונחת בשפת קיצונה של מי מעיינות דנהר חידקל (טיגרים) וזה מה שאמרינן בגמ' קידוש' הנ"ל לעיל בדיגלת (Tigris) עד היכא [ר"ל גולה ליוחסין] רב אמר עד בגדא ואוונה [צ"ל בַּגְרַאוַאנֵנַה] ושמואל א' עד מושכני. והיא עיר ששמה Moxoene ג"כ בשפת קיצונה מזרחית של נהר טיגרים. והגאון שי"ר בלכתו בעקבות רמ"ל במח"כ טעה בזה עיי"ע בגדא. אבל לא אמנע טוב מבעליו והוא כי רבינו נכונים דבר כי שני מקומות הן (וכ"ה בפירש"י) וגם יזכר שמו לטוב בגירסתו הישרה עד מאוד כי אכברא ואונא הם ממש בעצמם ותומם Ocbara, Avana שני מקומות על חוף טיגרים בצד מזרח ויסופר לנו (עיי' די סאסי כרעסטאמ'. ח"א צד שנ"ח ואילך) כי ע"י אשדות הטיגרים הוכרחו יושבי אכברא לעזוב את העיר וישבו בעיר אונא שמונחת ממול אכברא ואין אצלי ספק שעל ב' ערים אלה כיון רב ודו"ק ועיין עוד ריטטער ערדקונדע חלק יוד צד רל"ז].

---

[1]) כ"ה בדפ"ר ובשדפ"ע אניא. [2]) כ"ה בכ"י ו"ו ובדפ"ר, אבל בכ"י ל"ד ושדפ"ע אכבדא ואונא ובנו"ג בגדא ואוונא.

[3]) פתלימיאוס ה', י"ג ולדעתי נגזר כינוי של עיר מנהר בגרדה Bagrada [וכ"ה בל"פ نغر נהר] הנזכר אצל פתלימיאוס ו', ו' ואממיאנוס כ"ג, ו'. והנהר הזה מגביל את ארץ פרס בצד דרומי מערבי ומעתה מה טוב ומה נעים פירש"י בדברי רב לעיל בדגלת: לצד דרום עד היכן ע"כ ושמואל מגביל בבל לצד מזרח (וזה לא כדעת רש"י ע"ש) ובאמת כך תכונת מושכני Moxoene עיי' אממיאנוס כ"ג, ג', ה'].

אֲוּנְכָּרֵי [1] (Arbeiter, Handlanger Z. hankar בל״פ هنكار vollbringen, beschliessen אֲהַנְכָּרֵי انكاره (verw. mit בר״ג דפ׳ לולב הגזול (סוכ׳ ל׳.) אמר להו רבא [2] להנהו אוונכרי, פי׳ לש׳ פרסי עושי מלאכת הנשיא.

(אוּם) אוּם [3] בל״פ اوام ايام Wurzel; בל״ע ام Wurzel (Grund בריש טהרות בפ׳ זיתים (ט׳, ח׳) ואם היה נוגע באום פי׳ עיקר הזתים שהן בקרקע המעטן ונדבקו ונעשו אחת כדתניא (תוספתא טהרות פ״י) היתה לה אום של זיתים ועתיד להפכה כיון שתקע בה יתד אע״פ שיש בה גושין הרבה, ועוד אמרינן (שם) גרגרים שנשרו במים ונעשו אחת [ט״ס וצ״ל] אום [4] או שהלכה [לה] האום בפ׳ מראות נגעים (נגעי׳ א׳, ה׳) ובפ׳ יש בשער לבן (שם פ״ד הל׳ ט׳) פי׳ האום עיקר המכה ושרשה (א״ב בל׳ רומי פֶּה [Mund, os] וכל דבר שהוא פתוח כפה וכן קוראים מה שנראה תוך שפתי הנגע ובגרסאות שלנו כתוב אום. [אחי״ה באמת גם בערוך לפי כ״י כך היא הגירס׳. ומאחר שרבינו נגרר אחר פירושו של ר׳ האי גאון (לסדר טהרות ד׳ ל״ו) שפי׳ ממש כמו בע׳ שלנו יש להוכיח ג״כ שגרס אום יען שר׳ האי גורס ג״כ במ״ם ר״ל אֵם וכן הוא בתוס׳ דטהרות הנ״ל. וגי׳ הירוש׳ מ״ק פ״א הל׳ ה׳ ד״פ ע״ג ג״כ אום].

☞ אֲוְוקֵי (ἀύγη, αὐγή (Licht, Strahl במדר׳ שה״ש זאת קומתך (ז׳, ח׳) ר׳ שמעון או׳ כמין אווקי פי׳ אווגי בל״י אור זהר ונהרה והוחלפה אות גימ״ל לאות קו״ף.

*אוּנְקְיָא, οὐγκία = בל״ע اوقية, وقية = (Unze (בל״ס אוּנְקְיָא בשמ׳ רבה פמ״ג א״ר אסי אין דור ודור שאינו נוטל אוקיא ממעשה העגל פי׳ אוקיא בל׳ ערבי כמו אונקיא — עיי׳ ערכו — ובאמת בירו׳ תענית פ״ד דס״ת ע״ג הגירס׳ אין כל דור ודור שאין בו אונקי אחת מחטיו של עגל. ובע׳ גלגל א׳ הביא רבינו בע״ה מברכ׳ מ״ד: טבא ביעתא מגולגלתא משיתא אוקיי סולתא. ופירשו כמו אונקיות. ולפנינו בדפוסים ובכ״י ש״ס (עיי׳ ד״ס ברכו׳ שם וב״נ כ״ח.) איתא משיתא קייסי וכן הוא בע׳ קס א׳.

אֲוֵיר בל״ס אאר ἀήρ (1 Luft, 2 leerer Raum = בל״פ اوار; (Eurus) ووراير (verw. בל״ע ايار warme Luft اوار מל״ע ار erhitzen, davon اوار Flamme) חרש באויר בריש משנת כלים (א׳, א׳) דירה שתשמישה לאויר בגמ׳ דר׳ יוסי אמר רחבן ג׳ טפחים בפ״ק דעירובין (ט״ו.) ובפ׳ הישן תחת הסוכה (כ״ה.) בגמ׳ העושה סוכתו מן האלנות. אוירא של חצר בסוף אהילות (פי״ח, י׳) פי׳ אויר תרביצא. (der leere Raum des Hofes =(בל״פ دربانه, درواژه והיא מילוסא (בל״ע املس (der leere, öde Raum של חצר. אויר מגדל משכח את התלמוד בחלק במעשה דדור הפלגה (סנהדרין ק״ט.) פי׳ מגדל שעשה נמרוד קאמרינן כיון שמרדו בהקב״ה ובָנו אותו להכעים מי שישן באוירו משכח תלמודו. מגדל הפורח באויר בגמ׳ דאין דורשין בעריות (חגיג׳ ט״ו:) ובגמ׳ דד׳ הדיוטות בחלק (סנהד׳ ק״ו:) פי׳ כיון שיצאו דואג ואחיתופל לתרבות רעה לא אדכרינהו [6] רבנן לבעייהו ולא פירשו לטעמייהו (א״ב פי׳ בל׳ יוני ורומי (aer) רוח, כי כל חלל מלא רוח, תרג׳ על פני רקיע השמים על פני אויר רקיע) [אחי״ה וכן איתא פסחי׳ ל׳: שליט בהו אוירא. ב״ב קנ״ח: אוירא דא״י מחכים. ירוש׳ ר״ה פ״ב דנ״ח. היה אוירא מעונן. ב״ר פל״ד היה להם אויר יפה... ושם: אוירא בישא. במד״ר פי״ד האויר שממנו נוצר הרוח למעלה מן המים והאש למעלה מן האויר וכ׳. ובענין דבר חלל עיי׳ ירו׳ שבת פ״ג ד״ה ע״ד אוירא דתנורא. ב״ב קס״ג. שני שיטין ושלשה אֲוֵירִין (Zwischenräume), גיט׳ כ׳: אוירא דמגילתא. מנחו׳ ל״ה. אוירא דימין... אוירא דשמאל].

*אֲוִירָא (Schichte, Ordnung) גירס׳ הש״ס. הנוסח׳ אמיתית עיי׳ ע׳ אארא. וכ״י ביצ׳ אוארא. ובריי״ף כ״י אורא. ובתש׳ הרשב״א סי׳ רע״ז אאוירא עיי׳ ד״ס ביצה דמ״ב: ומ״ט.

*אוּר (עוּר בל״ס עוּרָא (Spreu בירוש׳ ע״ז פ״ב ד״מ ע״ד אור דשערין. פי׳ כמו עור מן אדרי קיט (דני׳ ב׳, ל״ה).

אֲוַרְיָא ובל״פ خاوران, خاور, ايوار ובלש׳ פעהלוי אורוראן (West, Abend, Abendseite, מאי אוריא אוריה בפ׳ לא יחפור בגמ׳ דהנבלות

[1]) כ״ה בכל כ״י ערוך (חוץ מכ״י ב״ר ששם בט״ס אוטכרי וצ״ל אוונכרי) ובנוס׳ הש״ס וכ״י ש״ס וכ״ה בתוספ׳ גיטי׳ נ״ה. ד״ה מ״ט ובתש׳ הרשב״א סי׳ תתקס״ח ובכולם בשני ווי״ן חוץ מהלכ׳ לולב של הריצ״ג עמוד ק׳ ששם בלי נכון בוי״ו אחת ולפ״ד הוא ל״פ הרשומה וקו העליון מעל ראש ו׳ הראשון נשמט ותחת אוונכרי צ״ל אהנכרי. ועיי׳ יוסטי צינדלעקי׳ שי״ז הויג בספרו גאתאס ח״ב, צ״ט ובספר על מצב הפילאלאגיע של צינד צד כ״ג. ורש״י פי׳ תגרי כל דבר להשתכר בו וקורין מ ר צ י ״ ש [mercier] כ״ה בדפ׳ הישני׳ ובדפ׳ החדשי׳ בט״ס מרני״ש. וא״כ לדעתו אוונכרי ל״י ἀγοραῖος.
[2]) כ״ה בכ״י רש״י ותש׳ הרשב״א שם אבל בנו״ג רב הונא וכ״ה בתוס׳ גיטי׳ שם ובהריצ״ג שם. ועיי׳ ד״ס סוכ׳ צד מ״ה:
[3]) כ״ה בכל הכ״י ערוך אבל בדפ״ע בט״ס אוּם. [4]) כ״ה בפי׳ רה״ג לסדר״ט צד ל״ו. [5]) בכ״י ה״ב בט״ס מילונא. [6]) בדפ׳ ווניצ׳ בט״ס אדברונהו.

(ב״ב כ״ה.) שהדי[1]) באוריא. בגמ׳ בפ׳ האשה נקנית בכסף ב״ש אמרו בדינר (קידוש׳ י״ב:) פי׳ בל״פ שם המערב אוריא[2]) [אחי״ה ולולא מיסתפינא הייתי אומר שמלת אור, ואורתא שענינה לילה (עיי״ע אר א׳) נגזרה מל״פ אויר פי׳ ערב].

אַוְרַיִ = (1 der Träge, Lässige; 2 Umherirrende בל״פ اوارى (Vul. 156 a) וְאַמַבָּרֵי[3]) (וַאֲמַעַבְּרֵי (an der Fähre, Ueberfahrt יזיפתא יזיף. בסוף משקין (מ״ק כ״ח:) פירשו ראשונים כשהיה אדם עצל[4]) מת ואין לו תכריכין מקוננות עליו זה. אוורי (כדאמרינן, ב״מ ק״ג: ארישא עביד ביורי [צ״ל בי יאורי]) [פי׳] שלא טרח בחייו ועשה [צ״ל ולא עשה] לו תכריכין. ואמברי במעברתו מן העולם הזה לבית עולמו הוצרך יזיפתא למיזף וליקח לו תכריכין[5]). פ״א רהיט ונפל בי אוורי [כדאמרינן, ב״מ ק״ג: ארישא עביד בי יאורי] ואמברי יזיפתא יזיף. פי׳ רץ ונפל בין האובדים ועל המעברות מלוה לוה. כמו משל הוא כלומר אע״פ שאדם רץ בכל כחו כל ימיו כשנופל בין העובדים הן אובדי דרכים, או כשיגיע לעבור הנהר מתחנן למי שיעבירוהו ואם אין לו נוטל בהלואה כדי שינצל וכל שכן מי שהולך לבית עולמו שמבקש לתת את כל אשר לו וליטל בהלואה ואינו מוצא. [אחי״ה ודע דלרבינו נתן ב׳ פירושים למלת אוורי. א׳ עצל ופירשו שלא טרח בחייו. וב׳ (לגירסתו בי אוורי) פי׳ אובד והוא תועה בדרך כמו ארמי אובד אבי. ולשני הפירושים טוב טעם ודעת וידיעת לשון פרסי להם כי באמת הוראת מלה אַוורי בל׳ פרסי: עצל, ותועה בדרך. ולפי׳ השני הציג איזה כותב שלא הבין משמעת בי אוורי ההגה כדאמרינן ארישא עביד בי יאורי, וזה בב״מ ק״ג: אבל חבל! איזה סופר כ״י ערוך אחר הביא ההגה הזו תוך פנים החיבור וגם במקום לא נכון ר״ל לפי׳ הראשון. וגם גירסת בי יאורי (או ביה יאורי כמו שגרס רבינו בע׳ יאור) בהשוותה עם בי אוורי דערך שלנו קלקלו הסופרים ומדפיסים ביורי[6]), ביורי[7]), כוורי[8]) וביזרי[9]). ובענין אמברי יזיפתא יזיף (בנוס׳ כ״י מ״ק איתא ונפל בר זיירא [צ״ל בר או בי אוורי] יזפתא יזיף) בדו הפרסיים שחשבון דין של נפש על מעבר גשר (צינבאט או לערביים סִירַאט)[10]) וכל המתעצל במצותיו של אהורמיז תועה ורץ ושב במעבר גשר ונפל לגיהנם. ומזה תבין מה שספר מדרש ילקוט ישעיה רמז ש״ס: — ומוליכים אותם על עמק יהושפט ונקבצין כל הגוים שם... ונותן בהם רוח ונשמה ואומר יעברו על גשר גיהנם ועוברים וכיון שמגיעים שם יהיה לפניהם כחוט ונופלים לגיהנם.. יעוי׳ ג״כ באלי׳ זוט׳ פכ״א].

*אוּיְרַיָא (Stadt in Medien Ωὔερα) רב אשי מאוירא כן נקראה עיר במדי עיי׳ שטראבו ספי״א צד תשצ״ד, ובמ״ע של מהרז״ף ח״ז צד ר״ע נכתבים שם בענין זה דברים בלתי נכונים ע״ש.

*אַוְרִים [צ״ל אוורוס] בירוש׳ ביכורי׳ פ״א ה״ג זית שמן זה אגורי ר׳ אסי בשם ר׳ יוחנן זה אוורים. פי׳ כמו אברוצי עיי׳ ערכו לעיל.

אֲוַרְשְׁנָא בל״ע ورشان (Vogelname, entwed. Waldtaube (Z. varesha, Wald) od. richtiger בל״פ ارزانى unantastbar, sicher u. z. weil dieser fabelhafte Vogel (Phönix der Gr.) unsterblich sein soll) אשכחיה אבא בגמ׳ דדור המבול בחלק (סנהד׳ ק״ח:) (א״ב עוף ושמו חול ומרבה ימים) [אחי״ה הצעת הסוגי׳ כך היא: אורשינה אשכחיניה אבא דגני בספנא דתיבותא א״ל לא בעית מזוני א״ל חזיתיך דהות טרידה אמינ׳ לא אצערך א״ל יהא רעוא דלא תמות שנא׳ (איוב כ״ט, י״ח) ואמר עם קני אגוע וכ׳. ודע כי בל׳ פרסי ארשאני (ارزانى) הוראתו הגון ונכבד וגם בטח ושאנן ונראה לי מאחר העוף המשלי זה דִבֵּר כהגון ובחכמה (וגם בל׳ פרסי אַרש = אַרְשַׁן: נבון ובעל שֵׂכֶל) ולכן הרכיב המשל גם הוראת המלה שנית: בטח ושאנן להורות שלא ימות וירבה ימים. וכעין זה משלו ספרי יונים[11]) מעוף פעניקס

---

[1]) בדפ״ע בט״ס שהרי ובנו״ג סהדי באידית וצ״ל באורית עיי׳ תוספי׳ שם. וכ״ה בכ״י ו״ו ל״ד ג״ג. בסוף הע׳ אבל בכ״י ב״ר ובע׳ אסתנא הגי׳ אוירא וכ״ה נכון ובכ״י ה״ב אוריין וזה קרוב לפי׳ המלה פעהלווי׳ ופרסי׳. [2]) וכן מוכח מפי׳ ר״ח ז״ל עיי׳ תוספי׳ שם ובתוספי׳ גיטי׳ ל״א: ד״ה שדיא. ורש״י לב״ב פי׳ א נ י ש מ ע ת י כך קורין למערב בלי׳ פרסי וכיון לרבינו וכן פירושו לב״ב שם ד״ה מעורפו של עולם כיון לעי׳ ערף ע״ש. [3]) בכ״י ה״ב והמברי. [4]) כ״ה בכל כ״י ובדפ״ר וכ״ה בעה״ק אבל בשדפ״ע בט״ס אצל ועיי׳ ע״מ צד כ״ו. [5]) וגם לדעת הפרסיים העתיקים הגדולה שבבושה אם לא תתלבש לעתיד לבא הנשמה בבגדי תפארת ואם תגש ערומה לפני קונה ארמוזד עיי׳ בכל המושג זה במאמרינו מ״ע דמ״ג חכ״א, תקפ״ד ועי׳ אצטלא. [6]) דפ״ר. [7]) כ״י ו״ו ול״ד. [8]) דפוי׳ פזי׳ וויניצי׳ ובאסי׳, ובדפ׳ פראג אוורי! [9]) כ״י ו״ו ובמקום בי אוורי של פי׳ אחר הגי׳ בדפ״ר ופיזי׳ בי אוירא; דפ׳ וויניצי׳ ואמשי׳ ובאסי׳ בי אוורא, כ״י ו״ו אי אוורי, כ״י ו״ו בי ה״ב, ג״ג בר אוורי וכ״י מינכען (עיי׳ ד״ס מ״ק צד נ״ג.) בר זיירי וצ״ל בי אוורי. [10]) עיי׳ מהרי״ף במ״ע של מהרז״ף ח״י, שפ״ה. ועיי׳ עוד ספרינו על המלאכים ושדי׳ צד ע׳ ומ״ע דמ״ג שם תקנ״ז ואילך. [11]) עיי׳ קרייצער סימבאליק ח״ב קס״ג, קס״ז, שכ״ג. ובנו״ג אורשנא ופתר אותו באכארט היעראזאיקאן ח״ב, תתי״ז מל״י ὄρνις פי׳ צפור ועיי׳ עוד פי׳ שלישי בזאאלאגיע של הרב לעווינזאָהן צד שנ״ג ודחוקו שם.

והוא עוף חול עיי׳ ב״ר פי״ט ורש״י לאיוב כ״ט, י״ח. ובעל מפרש המלות בילקוט איוב רמז תתקי״ז פי׳ חול בגליון ״הוא הנקרא דינ״צי בלע״ז״ וצ״ל וינצי או פינ״צי (Phönix) ובעל צמח דוד פי׳ אוורשנא שם מקום!]

אַוַשׁ = lärmen, schreien, Geräusch machen) Sbst. أواز، آوازه ; בל״פ اوازيدن Lärm, Geräusch) אוושי כולי עלמא בפ׳ ג׳ שאכלו בגמ׳ דאמ׳ ר״ע (ברכו׳ נ׳.). אווש ביני קני בהגדה דשוכר את הפועלים (ב״מ פ״ו.) פי׳ קול הברה של רבים וכענינו אוושי קראי [1]) בס״ג די״ט של ר״ה (ל״ה.). ריאה דאוושא בפ׳ אילו טרפות בגמ׳ דהריאה (חולי׳ מ״ו: מ״ז:) פי׳ בעת שנופח הטבח זו הריאה כגון נשיבת הרוח מנשבת ויוצאת [2]). [אחי״ה וכן איתא בברכו׳ שם אוושו כ״ע ברכו. ובברכו׳ נ״ח. חלף גונדא . . כי קא אוושא (ובכ״י שמעו קול אוושא, ד״ס דק״סג.) עירובי׳ צ״ז: מ״ק ס״ב: אוושא מלתא (die Sache macht Lärm, verbreitet sich) נדרי׳ ב׳: חלין משום דאוושו ליה. ומזה הענין גם בירוש׳ מגיל׳ פ״א ע״א: ראת שתים בשופי ואחת באושי סותרת ואינ׳ מביאה קרבן. פי׳ בקושי ואונס].

***אוּשַׁא** (Ort in Galiläa, zeitweiliger Sitz des Synhed. u. Schauplatz wichtiger Verordnungen) לא נאריך במקום שיש לקצר מאחר שמבקרי זמנינו גדולי חקרי לב האריכו למעניתם בדבר זה ובתוכם הגאון בעל ע״מ עיי׳ ערכו דרל״ב וכ׳ וכן בדרכי המשנ׳ דר״ד מהגאון מהרז״ף וכן ספר בקורת התלמוד מהרב ר׳ יעקב יחזק׳ הלוי ע׳ אושא ועיי׳ עוד הרב החכם גרעטץ במ״ע של מהרז״ף ח״ב, קמ״ט ואילך.

***אָוְשַׁר** (möglich) עיי׳ ע׳ אפשר.

אוּתְיא (Ohreule, Nachteule ὧτος, ὠτός, lt. otus s. Bochart Hier. 3. 23. S. 31) תרג׳ ירוש׳ [א׳] ואת התנשמת ואת הקאת (ויק׳ י״א, י״ח). (ו׳) את הכוס ואת הינשוף והתנשמת (דברי׳ י״ד, ט״ז). (א״ב כן נקרא מין עוף טמא בל״י. ויש לדקדק כי תר׳ ירו׳ של ואת התנשמת ואת הקאת הוא וית אותיא וית קקא, אבל תרג׳ את הכוס ואת הינשוף והתנשמת הוא: וית קיפופא וית שלינונא מן ימא וית צדיא. והמדקדק יבין שגירס׳ זאת אינה נכונה כי יש לגרוס וית צדיא וית קפופא וית אותיא וקקא וית שרקרקא וית שלינונא, דוק ותשכח).

אֶוְתְיָאוּם (sogleich, εὐθέως) בר״ג דספק אכל חלב בכריתות (י״ז:) ובנדה בכל היד המרבה (י״ד.) פי׳ לשון יוני הוא והוא לאלתר מיד בעונתו והמשל שלו בגמ׳ (שם עמוד ב׳) ת״ר איזהו שיעור אותיאום משל לשמש ועד שעומדין בצד השקוף עם יציאת השמש נכנס עד הרי אותיאום שאמר לקינוח ולא לבדיקה. פי׳ השמש אברו של אדם שמשמש בו תשמיש המטה, עד סמרטוט שמקנח בו באותו מקום. [אחי״ה בנוסחאות שלנו בגמ׳ ובמשניות אתיום ואותיום וכן גורס רבינו האי בסדר טהרות דל״א ופי׳ ל״י לאלתר. אבל נוסח׳ רבינו בע״ה טוב ונכון וכן הוא במשנ׳ דנדה בירוש׳. ובגמ׳ הל׳ ב׳ דמ״ט ע״ד הרבה פעמים היותאיוס. ורש״י אע״פ שפי׳ ביומ׳ ו׳. ד״ה כמאן והוא לשון מיד בל׳ יוני (עיי׳ ג״כ לכריתות) בכ״ז גורס אותיום. ורמב״ם בפירושו לנדה כתב בקצת הנוסחאות אותיום נשמע מיניה דהיה לפניו גם נוסחא אחרת. אולי שהיה לפניו גירס׳ מִיד]

אַוְתֶינְטֵין [3]) (mächtig, stark, Beherrscher. αὐθέντης) של נהרות בב״ר (פט״ז) והנהר הרביעי הוא פרת. [אחי״ה וכן שם: אובל אוותינטין של נהרות. ומזה הענין ע׳ אומות אוותנטיאות בויק׳ רבה רפ״ב עיי׳ ע׳ הבא].

אַוְתֶינְטִיַא (בל״ס אַוְתַנְטְיָא Gewalt, αὐθεντία, Macht) [עיקר] אוותינטיא שלו בב״ר מן האדמה אשר ארדה ה׳ (פר׳ כ״ה, וכן ר״פ מ׳ ור״פ ס״ד ובר׳ מדר׳ רות). ע׳ אומות אוותנטיות בפסיקתא דכי תשא (ט״ו:) ובראש ויקרא רבה (פ׳ ב׳) (א״ב פי׳ אוותנטיא בל״י מלכות ושררה ופי׳ אוותנטין מלך ומנהיג) [4]) [אחי״ה וכן איתא ריש קהלת רבה ורייש שה״ש רבה עיקר אוותנטייה שלהן ידידיה קהלת שלמה ובמרב׳ רבה בט״ס אוותינניה וצ״ל אוותנטיה. וכן בטעות בילק׳ תצו רמז שע״ו איוונטיאות וצ״ל כמו בויק׳ רב׳ אוותינטיות. והנה בילקוט שם רשום בצדו פי׳ אומות בלי׳ לטי״ני וכן בצמח דוד פי׳ אוותינטין: לאמים! והטעות באה לידם מפני שהיתה לפניהם גירס׳ משובשת בע׳ שלנו מאחר שבדפוסי הערוך האחרונים אי׳

---

1) וכ״ה בכ״י מ׳, ובכ״י רש״י עיי׳ ד״ס לר״ה צד נ״ג. 2) כ״ה בדפ״ר אבל בשדפ״ע ויוצא ממנו ועיי׳ רש״י לחולי׳ ד״ה דאוושא. 3) בדפ״ר בתי״ו במקום טי״ת אבל לנכון בעי׳ הבא אח״ז, ובכ״י ו״ו ל״ד ג״ג ודפי׳ אמשי׳ בלי יו״ד אחר תי״ו, ובכ״י ה״ב דפי׳ וויניצי׳ בסיל ועה״ק בהשמטת התי״ו גרסו בט״ס אוונטי. 4) וטעות היא ביד ר״ב וגזרת המלה מל״י הנ״ל וטעמה עוז וגבורה. ובימי קדם חשבו ששבעים אומות הן עיי׳ מאמר הטוב והנכבד של הרב החכם הגדול מוה״ר משה שטיינשניידער במ״ע דמ״ג ח״ד צד ק״נ ואילך.

כזה: פי' אומות אוותנטיות ונראה דהיה כתוב בתחילה פ' אומות אוותנטיות והמעתיק שיער בנפשו שתחת פ' צ"ל פי' ולא היא שאות פ' נשתבש מאות ע' עיי' הגהת ר' שלמה באבער בפסיק' שלו דט"ו הערה ק"י. ובאמת בכל כ"י ובדפוס ראשון של ערוך הגירסא נכונה ע' אומות וכ' ובויוק' רב' ר"פ ב' כתוב בשם המספר שבעים אומות אוותנטיאות ורמ"ל בהוצאת ערוך שלו עשה תרתי לריעותא שהציג מאמר השני אוותנטיא בראש יען שהוא על המקרא מן האדמה המוקדם לפני והנהר הרביעי והדביק שני ערכים יחד אבל הדבק אינו טוב שרבינו בע"ה הביא המאמרים ע"פ סדר מקומם במדרש, הראשון בפ' ט"ז והשני בפ' כ"ה. וגם הפליא לטעות שנית כי כאשר הגיע למלות "פי' אומות" ונעלם ממנו פתרונם השמיט באפו ובחמתו כל סיום הע'. עיי' עוד תולדות רבינו נתן דנ"ה הערה פ"ה.

אֲוְתֶנְיָא (gewaltig, mächtig αὐθέντης, das ט elid.) תרג' עוזרי רהב דייתין (איוב ט', י"ג) אותניא דמסייעין בסוגעא פי' בל"י שרים והוא כמו אוותנטין). [אחי"ה וכן בתרג' איוב ל"א, כ"ו לפי כ"י: וסיהרא אוותן מהלך (עיי' עמת"ר של מהרי"ל.]

*אותוּנִית עיי' ערכו אחר ע' אתנן.

אָז (dazumal und dermaleinst) אז ישיר משה וכ' (שמו' ט"ו, א') לשעבר אז יבקע כשחר וכ' (ישעי' נ"ח, ח') [לעתיד] בהגדת ילמדנו (תנחומ' בפ' בשלח דקי"ב:) ובמכילתא (בשלח פרש' שירה).

אָזָא [1] (= עוֹזָה = עוּזְיָא Meeradler, Flussadler) תרג' ירוש' [א'] העזניה (ויקר' י"א, י"ג, דברי' י"ד, י"ב) [אחי"ה ונראה שנגזר מלש' עוז (Stärke) וכמו עוזא תרג' ירו' א' למלת הפרס, ועוזיא תר' אונקל' למלת העזניה, והוא בר גזא תרג' ירו' א' למלת עזניה].

אָזִיאַ [2] מל"ע وزى ein bestimmtes Gewicht vgl. wägen, מל"עופ' ازى gleichmässig, einanderentsprechend d. h. bestimmter Theil des Ganzen, aber nach Ar. ein sechster Theil, Sechstel viel. ἑξᾶς, ἄντος, sextans, parsi sas, südoss. akhsaz, sechs) אוזיא ופלגו אוזיא בס"ג דאין צדין (ביצה כ"ט.) פי' אוזיא ששית הבהמה ופלגו ששית. חולקא חמישית, ריבעא רביעית, טריטא [3] (τρίτος, ή, Drittel) שלישית. סבירא לי חולקא חציה. אוזיה חומשא. ור"ח ז"ל פי' היכי עביד בסורא אמרי כי תרטי כו' נותן לזה כי תרטא והוא דבר ידוע באותו מקום ולזה פלגו תרטא, ובנרש אמרי כי חילקא ופלגו חילקא וכן אוזיא וכן ריבעא כולם [4] שם אותו כלי הידוע במקומם. [אחי"ה ולי נראה שטעם המלה כמו שרשמתי אוזיא בל' ערבי ופרסי דבר ששקול איש אל אחיו וערכם ומדתם שוה ומה נעים פירש"י ד"ה בסורא: דרכן לומ' לטבח תן לי טרתא . . . כל הטבחין היו מנתחין בהמותיהם בשוה כך וכך נתחים מן הבהמה ולאותן הנתחים קרו להו בסורא תרטא ובפומבדיתא אוזיא. ועיי' עוד ע' איזי].

אֵזָא (= אֲזִי Feuer anzünden, heizen, בל"ע اُز) תרג' כתנור בערה מאפה (הושי ז', ד') כתנורא דאזי ליה נחתומא. [אחי"ה וכן בקהל' רב' ב' ח' פ' כנסתי; ושה"ש רב' ג', ו' פ' הנה מטתו; ובמד' רב' פי"א שידה ושידתה דהוון אזיין בהון (ר"ל במרחצאות). ובילקוט קהלת ב' רמז תתקס"ה שדה ושדתין תוין יתהון. ט"ס וצ"ל אזיין יתהון. ובילק' תהלים ס"ח קרוב לס' רמז תשצ"ה חסר הדרש. — ירוש' תרומו' קל"ס פ"ח דמ"ו ע"ג הוה ההיא בי בני אזייה שבעה יומין ושבעה לילוין, ובב"ר פס"ג, עיי' ע' זזא', סֵפֶר ג"כ מעשה דיקליטיאנוס [Diocletianus) בשינוי קצת ושם איתא: קלוון אנא (ich befehle, κελεύων εἰμί) דיתזון בי בני תלתא יומי . . . אזלון ואתזון בי בני תלתא יומין. ואתזון כמו אתאזון (וא' נבלעת) שהוא אתפעל משרש אזי, ורבינו בע"ה בע' זז ב' גורס דתאזין והוא ט"ס תחת אתזין או אתאזין, וראיה שהוא פי' כמו אזה יתירה (דניאל ג', כ"ב) עכ"ל. וכן עוד בדני' שם, י"ט למזיה, ורבינו סעדיה גאון טעה להעתיק ג"כ מזי רעב (דברים ל"ב, כ"ד) מזה הענין וכן רד"ק בס' השר' צד תתל"ג וכן הראב"ע כמו שהוכחנו בספרנו על העתקת פרסי' של ריב"י טאווס צד ר"י.

אֵזוֹבְיוֹן [5] (Wahrsch. zu lesen אזוב יון grich. Ysop, ὕσσωπον hyssopum, nach R. N. Majoran) אין אוכלין אזביון בשבת בפ' שמונה שרצים (שבת

---

[1] ועי' זקנים העתיקו העזניה: ἁλιαίετος פי' נשר של ים וכ"ה בואלגאטא aquila marina ואולי אזא הוא ל"י ἄετος נשר, אבל יותר קרוב לגזרו מן עוז וכן בל"ר aquila valeria וכן העתיק תרג' שומרוני עזניה ע"י עוזה ועיי' באכארט היעראזאיקאן ח"ב תשע"ד והלאה ולעוויזאן צד קס"ז. [2] כ"ה לנכון בכ"י ה"ב, בלי נכון כ"י ל"ד ג"ג אזה, ובדפ"ר ווינציי ובסילי המשך מעי' הקודם, רי"ף כ"י אוסי עיי' ד"ס לביצי' צד ל"ז: אות צ'. [3] בגו"ג תרמא ובכ"י מ' תירטא וצ"ל תריטא וכ"ה בעי' תרט ב'. [4] בכ"י ב"ר בט"ם כלומר. [5] וכ"ה בעי' אברתא (ע"ש) מר ו', שמשק. ועל אזוב יון עיי' פליניאוס כ"ה, פ"ז, ה' וכן היה אזוב של עיר יוני' סמירנא מפואר עד מאד עיי' היראדאט א' ק"נ.

7

ק"ט:) ובפ"ק דסוכה בגמ' דחבילי קש (סוכ' י"ג. ובפי"א בפרה (מ"ז) ובס' נגעים (פכ"ד, ו') "פי' אזביון שומשוק [בל"י σάμψυχον, בל"ע شمشق בל"ר sampsuchum, בל"א Majoran] בל' רבנן כדאמ' (שבת הנ"ל) רב יוסף אמר אזוב אברתא (עיי' ע' לעיל) בר המג, אזוביון אברתא בר הנג, עולא אמר מריא [marum, Katzenkraut [1]) oder ἀμάρακον, amaracum, Majoran] חיורא. ומסקנא רב פפי אמר שומשק אמר רב ירמיה כוותיה דרב פפי מסתברא. וכולי בשמונה ישרצים." [אחי"ה זה בעצמו פי' של ר' האי לסדר טהרות בנגעי' הנ"ל דכ"ח אבל דבריו דא' רב יוסף איזוב באברת אבר מת אזוב! ט"ס, וייש לתקן כפי הערוך. וגם ר' האי גרס בב' מלות אזוב יון וכן בגמ' וכן בכ"י א"פ לשבת עיי' ד"ס שם צד ק"כ. אבל בכ"י סוכ' (ד"ס די"ז.) ג"כ במלה אחת וכן בשבת ובדפוס וויניצי' רפ"ו. אבל ידים מוכיחות דנוסח אזוב יון יותר טוב דיגיד עליו רעו אזוב רומית, אזוב מדברית, אזוב כוחלית (זה הסדר לפי כ"י סוכ' הנ"ל; ותחת כוחלית נ"ל לתקן כולחית והיא Cilicium אשר שָׁם אזוב טוב מאוד). ורש"י פי' הא דעולא מריא: שלוי"א והיא (Salbei, salvia) נטע אשר עשבו מריח טוב. ורמב"ם בפי' לנגעי' כתב דשמו הארנגים וצ"ל הָאֳרִיגַנְם (Origanum, origanum Majorana) אבל בפי' בשבת כתוב בטעות ששמו אחטוברום והוא ט"ס תחת אסטוכדוס והיא בל' ערבי lavand. استاخودس] (stoechad וכבר הקדמני בזה בעלכ"כ. וזה ג"כ דעת תנחום ירושלמי כ"י אזוב اسم الصعتر وقرنيت اسطوخذس وهو صنف من الصعتر ראה גיזיני' אוצר השרש' א' נ"ו:]

אַזְגָא, זְגָגָא (לפי' אחד Glas והוא בל"ע زجاج) פי' המדיר בכתובות (ע"ז:) א' אביי פילא ולדנא וגירדא דאזגא (Glasstücke) פי' בעל הער' בע' לדנא התיבות זכוכית. ולפי דעתו אזגא וזגגא אחד הם. ורש"י גרס וגירדא דאגוזא ופי' קליפי עץ אגוז) [אחי"ה ונעלם מעיני הרב מוספי' דזה ג"כ פי' של רבינו בע"ה בע' גרד א', ששם גרס ג"כ גירדא דאזגא ואמר "ופי' י"א קליפה של אגוז" ולדעתי לא משום חילוף התיבות אזגא וזגגא אלא יען גם בל' פרסי אַזְךְ [ازك] טעמו אגוז חקוקה. ולולי דברי בע"ה ורש"י דגירדא דאזגא קליפי עץ אגוז הייתי אומר שמלת אזגא ממש לש' פרסי אַזְג [ازغ] קליפת עץ.]

אִיזְגַדָא בל"פ اسكدار (reitender Bote nach Abwerf. des r daraus ἀσκάνδης בל"פ اسغده s. auch ; בל"ס אִיזְגַדָא ; Eilbote der Ausgerüstete) תרג' וציר אמונים (משלי י"ג י"ז) ואיזגדא מהימנא) [אחי"ה ולפי מסורת הנהרדעאי המלה נכתבת אסגדין עיי' אוצר נחמד ד', קס"ה וזה לפי הברה פרסית].

(אִיזְגַדִין) אִיזְגַרִין (בל"ע صخير صخر Steine, Hügel,) ב"ר (ע"ד) פרש' שוב אל ארץ אבותיך ולמולדתך: מתלא אמר בחקלא דאית ביה איזגרין לא תימר מילי דמסטרין (μυστήριον, Geheimniss) פי' גלים) [אחי"ה ספר מוטעה אירע לו לר"ב, וגירס' ישרה בר' כמו שהעיר כבר במ"כ וכן בב"ר דפוס אמשטרד' תפ"ה. והענין בשדה שיש שם מקום גלים וגבשושית אל תגלה סודך כמו כן אמרינן בויק' רב' פל"ב אזנים לדרך אזנים לכותל. ובב"ר דפ' פירדא הָגי' איזגדין ואם אמיתית היא תהיה ל"פ אזנד = ازند גוש עפר לח, ועוד יש להעיר כי בל"ע ארץ מלא' לחלוחי' וטיט נקראת زغار]

אַזְדָא (nach R. N.= אָזַל gehen) נפק אזדא בגמ' דס"פ קדשי מזבח במעיל' (י"ז. ולפנינו אית' אזל) פי' יצא והלך כמו (דניאל ב' ה', ח') מילתא מני אזדא [אחי"ה ואזדא בדניאל כבר הכירו בעלי וחוקרי לשון עבר כי לא נוכל לגוזרו מפעל אזל ולדעתי הוא בעצם וראשונה אחת עם מלה פרסי' אזאדה ازاده וענינו בלי מום ובתכלית האמת והטעם מילתא מני אזדא: דברי בתכלית האמת. הן שרירין וקיימין וכן העתיקה הפשיט' שְׁרִירָא הי מֵלְתָא דאֶמְרַת. ובזה נבין מאמר הסתום בב"מ קט"ז: (לגי' התוספ' שם ד"ה אי) ה"ד אי דאמר עלייה זו ונפל אזדא אלא דא"ל עלייה סתם לוגיר ליה אחריתי פי' אם אמר המשכיר עלייה זו אני משכיר לך ונפל אזדא כלומ' נקי ובלי מום הוא השוכר ופי' תוספ' ויתן לו שכרו כלומ' המשכיר יחזיר שכר הלקוח כי מזלו של המשכיר גרם לו שנפלה העלייה או י"ל בהיפך המשכיר בלי מום ונקי אחרי שבפירוש א"ל לשוכר עלייה זו כלומ' כמות שהיא ואם נפלה יתן השוכר למשכיר שכר עלייה ומזלו של שוכר גורם לו וכן משמע מפירש"י ואם אמר המשכיר עלייה סתם סלקא דעתך שהוכרח המשכיר לשכור עלייה אחרת. ועוד יש להעיר על פי' מיוחס לרס"ג לדניאל ב', ה' אזדא כמו אזלא וי"א אזדא ל' תוקפא כמו זדון ויתכן ואזדא רבא לטעמיה ל' חוזק. ואם גם

[1]) וסגולה זו כנגד התולעים (עיי"ע קקני) הזכיר ג"כ פליניאוס כ"ו, ל"ח, י'.

יצדק בדברו כי אזדא נאצל מלי' זדון בכ"ז קרובים דברי המפרש]. וכן בכל מקום שיאמר אזדא פלוני לטעמיה (עיי' בברכו' י"ג: ל"ו:; שבת ה': כ"ט. ל"ד: ס"א. פ'. קט"ז: קכ"ד: קכ"ה ע"א וע"ב' קנ"ו; עירובי מ"ט. ע"ד. ע"ז. פ"ז: פסחי' ו'. ט"ו: כ"ט. ל'. פ"ב: צ"ג. ק"א. ק"י.; ביצי ח': ל"ו. מ'. חגיגי כ"ב. ר"ה י"א:; יומי י"ב: מ'.; סוכי כ'. ל"ד:; יבמות י"ח: נ"ו. ס"ב. ע"ב:; כתובי ל"ד: ק':; קידושי ס"ג: פ'.; גיטי' כ"ד: כ"ה. מ"ז: פ"ד:; ב"ק כ'. מ"ח. נ"א: ע"ז:; ב"מ כ"ו. ע"ש רא"ש. מ"ז: קי"ח ע"ש רש"ל; ב"ב מ"ב: נ"ו. ס"ה. פ"ז:; סנהדי ע"ד: שבועו' כ'.; מכו' ט'. ט"ו: זבחי' ט': מנחות נ"ז: צ"ב. ק"ט.; בכורי כ"ב. מ"ז. נ"ז.; חולי' כ"ה: ל"ט. ס"ט: ע"ה. ע"ט. פ"א. פ"א: קכ"ד:; תמורי י'.; כריתו' ו':; נדה כ"ה. כ"ז. כ"ז: מ"א:) [אחי"ה וכן איתא ביצ' י': הנך אזדו לעלמא אבל בכ"י ביצ' (ד"ס ט'.) אזלי וכן ביצ' י"א. אזלו לעלמא. ע"ז מ"ז. קמאי קמאי אזדו. נדר' מ"א. שיתא אזדו. פי' שש הלכות אזלו (וכן גירס' רש"י שם בהדיה) היינו ששכחם.]

אִזְדַּקַר (אתפעל משרש זקר = סקר בלש' צינד çkar ובל"י σκαίρω springen) ואכול ושתו בהגדה דהנזיקין בגיטין (נ"ז.) ענין ריקוד [1] וקפוץ הוא כמו (סוכה י"ד:) כדי שיזדקר הגדי בבת ראש. [אחי"ה נראה שצריך לתקן בתיב' אחת בבתראש עיי' ע' בת ראש. וענינו בבת אחת (בל"י. ובאמת כ"י סוכ' (ד"ס כ':) הגירס' שיזדקר הגדי (ראשו) בבת אחת, ומלת ראשו משבוש הגליון היא].

אִזְדַּרְבּוּיֵי (Ethp. von זרב = בל"ע زَرِبَ herab-fliessen) מ"ט משום דאתי לאזדרבויי [3] בגמ' דאסור באכילה בפ' יוה"כ (ע"ח.) פי' משום דמזדרבי כשמתנענעים הכלים נתזים מן המים שבתוכן [4] ונופלין על בשרו של אדם המצטנן בהן, פ"א שמא יעלה המים ויצאו לחוץ לפי שכלי כסף שיעי [5].

*1 **אַזְהָרָה** (Glanz = hb. זוהר oder Verwarnung, s. nächst. Art.) בשה"ש רבה ז', ג', אגן הסהר אדרא דאזהרה עיין ערך אֶדְרָא פי' מקום הסנהדרין שמשם זוהר יוצא לעולם. אולי מע' הבא אח"ז.

*2 **אַזְהָרָה** (Verwarnung, Verbot, denom. von זהר im Nif. u. Hif. warnen, mahnen) שבועו' י"ט: ואזהרתיה מהכא. ירוש' פיא' פ"א ט"ז. אזהרה ללשון הרע. ירוש' שבת פ"ז ד"ט. בנדה שיש בה שתי אזהרות . . . בשבת אין בה אלא אזהרה אחת. במ"ר פ"ז דורש לזרא (במד' י"א, כ') בזה"ל והיה לכם לאזהרה שמיכן ואילך יזהירו לכם. וכן בקיצור הלשון ויק' רב' ספי"ח. ומ"כ פי' מלי' זיהרא: סס. והרבוי אַזְהָרָן, ירוש' יומ' פ"ח דמ"ה. תלת אזהרן.

אִיזְיָיא ☜ = אוּזְיָיא Dorn, eigentlich spitziges ὀξεῖα, ירוש' דמעש' שני פ' המוליך פירות (פ"ד, הל' ח' דנ"ה:) את מיית איזייא. המפר' פי' קוצים ולי נראה מדורות אש מערך אזא). [אחי"ה והדין עם המפ' שהוא פני משה ופי' המלה בל"י כל דבר חד. וראיה שהוא קוצים ממדר' איכה רב' רפ"א פ' רבתי דשם נשנה האי מעשה דחלומות ואמר בזה"ל תיפח רוחיה דההוא גברא מ ג ב ב כ ו ב י ן (כּוּבָא בל"ס קוץ Dorn,) הוא וכ' וכן פי' שם בעמ"כ.]

*__אַזִּילָא__ (ausgeschieden, entfernt d. h. verwerfen = [إِزَالَة] בל"ע) ירוש' ברכות פ"ח די"ב. הא אזילא ההיא דרב ושמואל. פי' וכי מרוחק הילכתא ואינה נחשבת כלום. ירוש' סנהדר' פ"י דכ"ח. הא אזילא הדא. יבמו' פ"ח ד"ט ע"ג הא איזלא (צ"ל אזילא) האי דר' הונא. אולי יש לתקן בכ"מ איזלא ויהיה לש' ערבי إِزْل שקר וכזב.

אַזְכִּיר (ich lasse erwähnen bh.) את שמי (שמות כ', כ"א) [ירושל' ברכות פ' תפלת השחר] (פ"ד הל' ד' ד"ח:) צריך אדם שיתפלל במקום שהוא מיוחד לתפלה מ"ט בכל מקום אשר תזכיר לא נאמר אלא א ז כ י ר [אחי"ה בירוש' הנ"ל אשר ציינתי מקומו, ובדפוסי הערוך חסר, איתא באריכת לשון קצת ע"ש. ומהמלה הזאת נגזר לפי דעתי א ז כ ר ה להוראות שם של ארבע. עיי' בשבת קט"ז. הגליונים וספרי הצדוקים אין מצילין אותן מפני הדליק' ר' יוסי או' בחול קודר [צ"ל קודד = בל"ע قَدّ בל"ס כַּד aus,- abschneiden עיי' ע' ק ד א' שהוא גירס' רבינו] את ה א ז כ ר ו ת שבהן וכ'. וכן בתוספת' שבת פי"ד . . . ר' יוסי או' בחול קודר את אזכרותיהן. וכן בירו' שבת פט"ז דט"ו ע"ג הגיליונים וספרי מינין אית תני קוד' [ר"ל קודד; ובדפוס זיטאמיר קורא!] אזכרותיהן ושורפן אית תניי תני שורפין הן ואזכרותיהן. מ"ק

---

[1]) והראיה שנגזר מל"פ çkar (עיי' יוסטי צינדלי' רצ"ז ומהרי"פ בספר עט"ש צד ס'.) נראה מגי' סקר עיי"ע. [2]) בדפ"ר וויניצי' וכ"י ו"ו בט"ס דיקור. [3]) וכ"ה ברא"ש (עיי' בקרבן נתנאל) ובפסקי רי"ד וכ"ה בכ"י א"פ עיי' ד"ס צד קכ"ה. ובנו"ג דמזדרב. [4]) ובגוף הדבר פי' כן גם רש"י ע"ש. [5]) כ"ה בדפ"ר ובכ"י ו"ו ול"ד. ובשדפ"ע בטעות.

כ"ו. מיד קדר כל אזכרות שבה ושרפן באש (ובכ"י מ"ק נוסח' משובשת מיד קרע. עי' ד"ס שם מ"ה:) וכן בסנהד' ק"ב: שהיה קודר אזכרות. יומ' ח'. שיש בהן אזכרות הרבה. ירוש' ברכו' פ"ג ד"ו ע"ג ובלבד שלא יזכיר אזכרות (ושם: כיון שהגיע להזכרה). ברכו' כ"ח: הני י"ח כנגד מי . . כנגד י"ח אזכרות שא' דוד בהבו לד' (בתוספ' ברכו' ספ"ג ובויק' רב' רפ"א איתא הזכרות) וכן בירו' תעני' פ"ב דס"ה רע"ג עיי' במד"ר רפ"ב. סנהדר' ס'. השומע אזכרה מפי העכו"ם אינ' חייב לקרוע. ב"ר רפ"כ מתחלת הספר ועד כאן (ר"ל עד פרש' ג', ט"ו] שבעים ואחת אזכרות. במד"ר רפ"ב התינוקות הולכים לביה"מ ומראים את האזכרות באצבע. ושה"ש רב' לפסוק ב' ד' ד"ה הביאני אל בית היין: עכשיו אדם מניח ידו על האזכרה . . . שם: התינוק מדלג על האזכרה —. בענין אזכרה נשאל הרדב"ז והשיב בתש' ח' א' סי' ק"ב (דפו' ויניצ') בטוב טעם ודעת, וראה מה שהעיר כנגדו יד מלאכי כללי האלף סי' ס"ט ולא צדקו דבריו ועיין בציון ירושלים לתעני' פ"ב ד"ט בדפוס זיטאמיר. ואין להאריך פה].

*1 אֲזַל (gehen = bh. übtg. weg — von dannen gehen, sterben) מל"מ הרב' בש"ס. ובהשאלה אזל כמו הלך לבית עולמו. ואולי נגזר מל"ע ازل עולם ועד וממנו בית עולמים. מ"ק כ"ח: ווי לאזלא ווי לחבילה. פירושו עיי' בע' וה. ירוש' חגיג' פ"ב הל' ב' דע"ז ע"ד כעס עלוי ואזל. ושם: דין עבד חדא חובא ואזל בה ודין עבד חדא טיבו ואזל בה. ירוש' כלאים פ"ט הל' ג' דל"ב: וירוש' כתוב' פי"ב הל' ג' דל"ה. וב"ר רפ"ק ר' אמ' לא כמה דבר אינש אזל הוא אתי ורבנן אמרין כמה דבר נש אזיל הוא אתי (עיי' תוס' כתו' קי"א:)

2 אֲזַל (כמו עזל וכ"ה בל"ס בל"ע غزل פי' טוה flechten, spinnen: אִיזְלָא = עִיזלא, פי' בל"ס מטוה ורשת Geflecht, gesponnenes Netz; אַיְזְלָיָא Spinner Weber,) מרימר פסק ליה [1]) בסורא [2]) באזלי [3]) בר"ג דעירובין (ח'.) פי' כגון שהיו מבואות שמפסיק ביניהן לשון הנהר אי נמי בין רשה"ר והמבוי והיו פורסין לשם איזלי שהן מצודות עשויות מן חוטין של טווי. תרג' מטוה (שמו' ל"ה, כ"ה) עזלן [4]) [אחי"ה צ"ל עזיל שהוא תרג' של מטוה או צ"ל תרג' טוו (שמו' שם) והוא תרג' אונק' עֲזְלָן]. וחשב מרימר הלשון של נהר שמפסיק בין המבואות כמחיצה החולקת בין ב' מבואות א"נ בין המבוי ובין רשה"ר ומתיר אותו מבוי בלחי וקורה ואינו חושבו כמפולש אלא כסתום ולא חשש שמא יעלה שירטון ויתערב עם רשה"ר ויעשה כמפולש. אזלי [5]) מקרבי קיטרי באלו טרפות בגמ' דנפלה מן הגג (חולין נ"א:). אזלי וגיפי[6]) בס"ג דמשקין (מ"ק י"א. ושם ובכ"י ש"ס ליתי מלת גיפי.). קיבורי דאזלי בי (ה) [7]) אזלויי באלו מציאות (ב"מ כ"ד:) פי' פקעיות של חוטין עבים טווים במקום מטווין. כמלוא איזולתא [אחי"ה צריך לתקן או איזלתא או אוזילתא עיי' חילופי נוסחאות כ"י עירוב' בד"ס דנ"ה.] דאיכרי ואמרי לה כמלא מהולתא בר"ג דבכל מערבין (עירו' כ"ח:). פי' איסורייתא והן חבילות של הוצין [8]) שקושרין אותן האיכרין הן עובדי האדמה [אחי"ה איזלי ואוהרי עיי' ע' אהרי.]

* אִיזְמָא (בל"ס איזמא Mäusedorn, wilder Spargel) בתוספתא דכלאים רפ"א אין מרכיבין קישות על גבי האיזמה ולא תרד [בל"ע ترد] ע"ל גבי ירבוז [בל"ע يربوز עי' ערכו] מפני שהוא ירק בירק. ובקצת נוסחאות בטעות ע"ג האזמאזמא וכבר תיקן הגר"א המלה וגרס האיזמא וכן הוא בתוספ' הש"ס דפוס וויען. והיא ממש לשון סורי וטעמה כמו שרשמנו.

*אוּזְמִיאוֹת [צ"ל אוּזוּנִיוֹת] (Leinwandstückchen, ὀθόνιον) בתוספתא כלים ב"ב ספ"ה שירי הקרפן ואוזמיאות כדי לכרך על אצבע קטנה נראה כי יש לגרוס קרפז (והוא קרפס = κάρβασος Baumwolle, עיי' ע' איירינן) ואוזוניות כמו אותונית עיי' ערכו ושתי אותיות ו"נ נתקלקלו לאות מ' וקרה למלה הזאת כמקרה לאטים תחת לאונים, ואבהנום תחת אמבטס כי דבקו הנ"ו ונעשה ט' עיי' ע' אבויין וע' אבהונום.

אִזְמִיל (בל"ע ازميل Kneif, kleines Messer, σμίλη בל"ס זמיליא, זמילא) של

[1]) והגי' ליה גם בדפ' וויניצי' רפ"ח וברש"י וכ"ה בכ"י מי' ושם אי' פסק ליה באוזלי וא"כ סובב ליה על אוזליה אבל לגי' רבינו שסובב על סורא וכ"ה בנוסחאות פסק לה לסורא גי' לה עדיפא עיי' ד"ס עירובין י"א. [2]) כ"ה בכ"י ו"ו א' וב' וכ"י ה"ב בט"ס בפירא. [3]) בנו"ג אוזלי ובדפ' הישנים באיזלי ועוד באזלי כגי' רבינו עיי' ד"ס שם ובעל ד"ס לא התעורר על הערוך. [4]) כ"ה בדפ"ר וכן בנוס' התרגום ובדפ"ע אזלן. [5]) כ"ה בכ"י ו"ו ב"ר, ובדפ"ע בטעות התחיל ע' מיוחד. [6]) כ"ה בדפ"ר פיז' אמש', בכ"י ל"ד גייפי ובכ"י ב"ר בט"ס וגעי. [7]) כ"ה בדפ"ר ובנוסח' אבל בכ"י ודפ"ע הגי' בי אזלויי ופי' מקום שמטווין וכן פי' רבינו וא"כ עיקר הגי' בי ולא ביה ועיי' פירש"י. [8]) בכ"י ו"ו וב"ר חזין ובכ"י ל"ד חזיז וט"ס הוא.

רהיטני בגמ' דבמה אשה (שבת נ"ח:) ברזל שהוא דבוק בעץ ושפים בו נגרים כלים ומיישרים בה לוחות החביות ובלע"ז קורין אותו (דיריטורא [1] ט"ס וצ"ל כמו בע' רהטני) רדי טורא Abschabsel) (Geraspel, raditura = raschiatura. המעצד והאיזמל במשנ' כלים בפ' הסיף והסכין (פי"ג, ד'). וכפ' ב' במשנה חולין (ל':). תרג' חרבות צורים (יהושי ה' ב') איזמלוון [2]) חריפין. יקרעה בתער הסופר (ירמי' ל"ו, כ"ג) תרג' באזמל ספרא. יעשהו במקצועות (ישעי' מ"ד, י"ג) תרגו מגזי [3]) ליה באיזמליא (א"ב פי' בל"י תער וסכין קטן והרב הרצענים) [אחי"ה וכן איתא בשבי' י"ג: אין בשר המת מרגיש באיזמל. ובירו' תעני' פ"ג סה"ל ח' דס"ו ע"ד שאין שוטה נפגע ולא בשר המת מרגיש באזמל. בירוש' שבת ר"פ ט"ז הל' א' דט"ז ע"ד בתינוק ובאיזמל, ושם בסוף העמוד: אנשון מייתי אוזמל . . . . מישחוק קונדיטון (arom. Gewürz-wein κονδῖτος conditum) לא אנשיתון ומייתי אוזמיל אנשיתון. שמ"ר פכ"ו ובויק"ר ס"פ י"ח בו"ד מכה באיזמל ומרפא ברטייה אבל הקב"ה וכ'. ועיי' מ"ש במבוא צד ל"ט אות ו'.]

אִזְמַרְגְּדִין (= זְמַרְגְּדִין בל"ש זמרגדו בל"ס זְמַרְגְּדָן (Smaragd, σμάραγδος, smaragdus, קבע בה בפסיקא [4]) כי תשא [פסיקתא דר"כ די"ז. ושם אית' לקבוע בה אבנים טובות ומרגליות, אבל בכ"י פסיקת' איתא עיי' הערות ר' שלמה באבער הער' קכ"א] ובריש ויק' רב' (פרש' ב'). וכן תרג' נופך ספיר ויהלום (שמות כ"ח, י"ג) ויש ספרים שכתוב בהן זמרדין [5]). ולשון ערבי הוא [6]) [בל"ע ופר' زبرجد، زمرد, Smaragd] (א"ב בל"י ורומיי מין אבן יקרה והיא ירוקה). [אחי"ה וכן אית' בסיגנון ערבי אִזְמוֹרַד בתרג' ירוש' א' שמו' כ"ח, י"ח, במד' ב', י' שה"ש ה', י"ד.]

אֵזֵן (Waffe, Rüstung, ; bh. ; בֵּית אֱזֵינָא Köcher (Gahäuse der Waffe אשפתו כקבר פתוח (ירמי' ה', ט"ז) תרג' בית אזיניה (א"ב לש' מקרא — דברי' כ"ג, י"ד — ויתד תהיה על אזניך).

אֹזֶן (Henkel (ansa ?) ; henkelförmig an den Magenmund sich anlegender Knorpel) מעלים אזנים בשבת (ע"ז כ"ט.) פי' בע' מעל. [אחי"ה וכן גורס בע' מעל ד' ופי' גידים! ורש"י פי' תנוך שכנגד הלב. ולפ"ז אזן כמו תנוך אזן. ובש"ס הגירס' אונקלי וכן הוא בע' אונקלי ובס"א של ע' מעל ד'. ובענין הרשום ג"כ בעירוב' כ"ו: לכפיפה שאין לה אזנים. ירוש' שבת פ"ח די"א: לעשות אוזן לקפיפה. שם פ"ז ד"י ע"ג אזנים של דיסקיא. ירוש' תרומות פ"ח דמ"ה ע"ד אזן חבית. מקוא' י', ג' אזני החמת ואזני התרמיל, עי' ע' חבט ב'. מדר' איכ' רב' פ' בכה: קופה של ארבעה אזנים. ריש מד' חזית ולא היה לו אוזן להטלטל ובא אחד ועשה לו אוזן (דרש לשון אִזֵּן בקהל' י"ב, ט')].

*אַזְנִיּוֹת (בל"ע ופ' خَزْنَة רבים خازن Vorrathskam-mern, Magazine) בתוספתא שביעי' ספ"ז עד שיכלו אזניות של מען, פי' בל' ערבי ופרסי בית האוצר. ומזה בל"מ חוסן (ישעי' ל"ג, ו') עיי' ע' חסן ב'. ומזה בלי ספק תרג' אסתר ז' ד' ורווחא באוזינקא [7]) דמלכא. פי' אוצר [خازن=خزانة] ודרש בנזק בחילוף האותיות.

אוּזִינְקָא [8]) (Ausgaben, eig. das Zugewogene, بل"ع وزن ומזה وزن ברבים اوزان) שקול אוזינקא ועבדיה את [כוליה] בהשותפין בגמ' דכותל חצר (ב"ב ו':) פי' הוצאת בנין הכותל. [אחי"ה פי' אוזינקא בל' ערבי אוזאן דבר שבמשקל ובמנין כלומר הוצאה וכן פירש"י ואולי צ"ל אַוְזִינְךְ פי' הוצאתך].

* אֲזַק (בל"ס חֲזַק בל"ע حزك، حزق schnüren, verbinden,) קהלת רב' ח', א' פי' מי כהחכם אזיק לרישי מן פתחא לעצרת ובירוש' שקלים פ"ג הל' ג' ובירוש' פסחי' פ"י הל' א' דל"ז ע"ג איתא וחזיק רישיה ובירוש' שבת רפ"ח הל' א' חזק רישיה וכן גרס רבינו בע"ה בע' הגרני גם בירוש' פסחי'. וילק' קהל' ח' א' רמז תתקע"ז גרס דחיק (ולפי מ"כ גירס' הילקוט אדיק). ובבלי נדרי' מ"ט: איתא והוגרני צדעי מן הפסח עד העצרת ורבינו בע"ה גרס הוגרני ועיי' תשו' הרשב"א סי' רל"ח ושם בט"ס וחורגני.

☜ אִיזְקַפָּא (Schleppkahn, σκάφος, σκάφη, scapha) תוספתא דב"ב פ' המוכר את הספינה (פרק ד') ולא את האיזקפא ולא את הבצית פי' בלי יוני ורומיי ספינה קטנה.

אֵזוֹר (Gurt, Gürtel, bh.) ואזורו מוכיח עליו בר"ג ואילו מגלחין (מ"ק י"ד.) וכפ' כל הבשר (חולי'

---

[1]) כ"ה בכ"י ודפ"ע, ובכ"י ו"ו וג"כ דרייטורי וצ"ל כתיקונינו. [2]) כ"ה בדפ"ע ובנוסחא התרגום ישעיה מ"ד, י"ג לרש"י שם. ובכ"י ו"ו איזמילון ובכ"י ב"ר אוזמילון. [3]) כ"ה לנכון בכ"י ו"ו. [4]) כ"ה לנכון בכ"י ו"ו והוא כידוע כמו בפסיקתא אבל בדפ"ע בטעות פרשה וזה הטעה לריו"ט צונץ בספרו גד"פ קצ"ג הערה א'. [5]) כ"ה לנכון בכל כ"י ובדפ"ר ובאמת כ"ה בל"ע אבל בשדפ"ע ועה"ק זמרגדין. [6]) כ"ה רק בכ"י ו"ו ל"ד ג"ג. [7]) ובטעות בעמת"ר של מהרי"ל ח"א, י"ח. [8]) בכ"י ל"ד ג"ג אזינקא.

ק"ח.) בגמ' דרשב"ג. פי' מי שאין לו אלא חלוק אחד פושטו ומתעטף במקטורין[1] שלו וחוגרו באזורו ומכבס חלוקו ומודיע לכל שאין לו אלא חלוק אחד. זה פי' מבני מגנצא. ור"ח פי' כלומר היה עומד ערום ואזורו במתניו ורוחץ היה אזורו מוכיח עליו שאין לו חלוק אחר[2]. [אחי"ה וכן ירוש' פיאה פ"ז ד"כ. ובמד"ר פ"ט נסבית אזורי ואזוריה דברי ואזוריה דחמריה ובירוש' סוט' פ"א ד"ז: איתא בטעות נסבית איזורא דברי ואיזורי דחמוי. ב"ר פ"ק אֵזוֹרֵי מתניהם התירו].

*אוּזְרָד (=עוּזְרָד=עוּזְרָר בל"ם עזררא Mispel, Apfelmispel,) בתוספתא כלאים פ"א היו מרכיבין תפוח על גבי אוזרד. פי' מין אילן תפוח והוא כמו עוזרד עיי' ערכו. ולדעת רבינו בלע"ז שורב"א [Erlsbeer,-Spierlingsbaum, it· sorbo] ובל' ערבי גוברי[3] [غبيرا , Brustbeerbaum].

1 אַח (=אָחִי בל"ע اخا verbinden, zusammen-nähen, übtg. vereinigen) אלו קרעין שאין מתאחין בפ' אלו מגלחין (מ"ק כ"ו רע"א, עיי' שם רש"י) פי' בגמ' (שם ע"ב) אמר רב חסדא אבל לא לאחותן איחוי (Naht) אלכסנדרי [פי'] שהוא כמין אריגה. ת"ר רשאי להופכו למטה ולעשות לו איחוי. פי' להפוך החלוק לחתכו ולעשות בית צואר שלו שולי החלוק והשולים יעשה בית שפה. ובב"ר בריש לך לך פ"מ (פל"ט) ר' ברכיה פתח אחות לנו קטנה זה אברהם שאיחו את כל העולם כולו בר קפרא אמר[4] כזה שמאחה את הקרע. (א"ב תרג' ועת לתפור (קהל' ג', ז') ועדן בחיר לאחאה). אח נפשע מקרית עוז (משלי י"ח, י"ט) זה לוט. בב"ר פנ"ג (פנ"ב) ויסע משם אברהם. וגם אמנה אחותי בת אבי היא אך לא בת אמי (בראשי כ', י"ב), כשיטתן השיבן שבת אב[5] מותרת להם ובת אם אינה מותרת לפיכך השיבן כמנהגן בב"ר באותה פרשה. [אחי"ה מל' אָח, ובהשאלה: התדבק והתחבר. וכן איתא במד"ר פי"ג שיהיו אֲחוּיִם (sie seien geeint), שמ"ר פ"מ שאיחה את ישראל להקב"ה. וכן בהתפעל: ירוש' כלאים פ"א דכ"ז ע"א וע"ב הן נתאחין ונעשין כלאים; ירוש' שביעי' פ"ב דל"ד. אם נתאחה; ערלה פ"א דס"א. עד שלא תתאחה מן (? עם) הזְקֵנה. ב"ר פס"ח אם מתאחות הן שנים עשר אבנים זו לזו וכ' שה"ש רב' פי' אני ישנה: שנתאחו לי במצרים בשתי מצוות. ובדרך השאלה ענינו ג"כ תפר, והשם איחוי ופירש לה בירוש' מ"ק פ"ג דפ"ב. ודפ"ג: אי זהו איחוי כל שאין מקומו ניכר (עיי' בתוספות מ"ק ק"ו: ד"ה ובאיחוי).

2 אָח (Bruder) אָחוֹת[6] (Schwester, bh.) אחותו מה ת"ל בר"ג דכ"ג ונזיר (מ"ח:) ובר"ג דמגלה (ג':) ובר"ג דמי שמתו (ברכות י"ט:). פי' ולאחותו מה ת"ל בנזיר, כלומר לאחיו אינו מטמא לאחותו לא כ"ש א"כ מה ת"ל ולאחותו הרי שהיה הולך לשחוט את פסחו ולמול את בנו שבשתיהן אע"פ שהן מצות עשה שהוא חייב עליהן כרת כדתנן בכריתות (ב.) הפסח והמלה מצות עשה והן בכרת דכתיב (בראשית י"ז, י"ד) וערל זכר אשר לא ימול וגו' וכתיב (במדבר ט', י"ג) וחדל לעשות הפסח ונכרתה וגו' ושמע שמת לו מת יכול יטמא אמרת לא יטמא דייקינן מדכתיב (שם) והאיש אשר הוא טהור וגו' ומן ערל זכר אשר לא ימול כלומר[7] איני רשאי להטמא למתו ולבטל המצוה, יכול אף למת מצוה לא יטמא שאם נטמא נמצא בטל מן המצוה ת"ל ולאחותו אינו מיטמא אבל מיטמא למת מצוה אע"פ שמבטל העבודה. ע"א ולאחותו מה ת"ל מופנה הוא דלא הוה צריך ליה ומה אם לאביו ולאמו ולאחיו אינו מיטמא לאחותו לא כ"ש למה בא לומר לך הרי שהיה הולך לשחוט את פסחו ולמול את בנו ושמע שמת לו מת יכול יטמא אמרת לא יטמא כשם שאינו מטמא הנזיר בימי נזרו שהוא מוזהר בהן כדי ליטמאות שאם יטמא נמצא נגרע מלעשות פסח או מתעכב למול את בנו ביום שמיני לפיכך יתעסק במצוה ואל יטמא למתו כמו הנזיר שמשמר טהרתו ואינו מטמא לאחותו, יכול כשם שאינו מטמא למתו כך אינו מטמא למת מצוה ת"ל ולאחותו לאחותו אינו מטמא אבל מטמא למת מצוה. — אחותו הגדולה בגמ' דכשר בהמה טהורה בפ' כל הבשר (חולין קי"ד.) פי' אחותו הגדולה בת שנה אחת ומה אמה שנכנסה עמה לדיר להתעשר כלל גדייה עם בניה כדגרסינן בבכורות פ' הלוקח בהמה (בכורות כ'.) ת"ר גדייה שילדה ג' בנות ובנותיה ג' ג' נכנסות לדיר להתעשר ובלבד שיהיו כולן בני שנה אחת. כרכתו אחותו בפ' בהמה המקשה בגמ' דהמבכרת (חולין ע'.) [אחי"ה בחולין איתא לפנינו כרכתו

---

[1] וכ"ה ברש"י שם ועיי' מהר"י רייפמאנן במ"ע של מהרז"ף ח"ג, רל"א ושם במקטרינו ט"ס וצ"ל במקטורין, ובכ"י ש"ס במקטורו עיי' ד"ס למ"ק צד כ"ב: אות י'. [2] בדפוס ווינציה בט"ס אחד, ובדפ"ר לי' בכ"י ו"ו ל"ד ב"ר. [3] ב"ה לנכון בכ"י ק"ט וכ"ה בדפ"ר אבל בשדפ"ע בט"ס גוגרי. [4] כ"ה בכ"י ב"ר, אבל בכ"י ו"ו ול"ד ובדפ"ע לי'. [5] בכ"י ל"ד אם, ובדפ"ר שבת אח ואב. [6] הוספנו לראש הערך הך מלה יען שמדובר בה בערך. [7] בדפוס ווניציה אמשטרדם ופראג כלום וט"ס היא.

ואחזתו וכתוס' אחזתו אבל וודאי ט"ס היא תחת אחותו כנראה מפי' של ר"ח שם דז"ל כרכתו אחזתו [צ"ל אחותו] והוצאתו שילדה נקבה עמו כדאמר נמי בפ' כל הבשר אין לי אלא אחותו הקטנה וכו' ובאמת בתוספות סוכה ל"ז. ד"ה כי היכא ובבכורות ט'. ד"ה אמר רב הגירסא נכונה כרכתו אחותו. ובדפוסי הערוך בט"ס כ ד כ ת י ב ו א ח ו ת ו !]. פי' היו תאומים מבטנה זכר ונקבה ונתבכרה הנקבה בזכר והוציאתו הנקבה והוא פטר הרחם ואם יצא ראש הנקבה תחילה פטרה. מעשה באחד שהיה מצטער אל אחת בס' כתובות (קי"א.) פי' על אשה אחת שבחוצה לארץ כיון ששמע דיעקב מפחד ממחילות לא יצא. [אחי"ה בכתובות איתא כזה"ל: מעשה באחד שהיה מצטער על אשה אחת וביקש לירד וכיון ששמע כזאת גלגל בעצמו עד יום מותו].

3 אָח (Feuer=Kohlenbecken, bh. s. heb. Lex.; nach tlm. Deutung=אחוונא בל"פ خوان בל"ע إخوان (Tisch, eig. flache Metallplatte) ואת האח לפניו מבערת (ירמיה ל"ו, כ"ב) בס"ג דפ"ק דשבת (כ'.) מאי אח אמר רב אחוונא. פי' כי האי דאמר מאן דבעי אחוונא ואשתכח ערבתא וערבתא של לולב כדאמרינן (שבת ל"ו.) צפצפה [Bachweide בל"ע صفصاف صفصافه, Flussgewächs] ערבה ערבה צפצפה. ונתנו חכמים שיעור סימן של ערבה שהיא אחוונא [עיי' ערכו. ורבינו ר"ל ערבה שהיא אחוונא היא ערבה למקדש ולא ערבה של לולב עיין רש"י לסוכה ל"ד. ד"ה אבא שאול, ושם ד"ה ערבה] קנה שלו לבן ועלה שלה עגול ופיה דומה למגל (סוכה ל"ד.), ושמואל אמר עצים שנדלקין באחוה [1] (שבת כ'.) פי' עצים שדולקין מעצמן בלא טורח ובלא נפיחה. וי"מ עצים שאין נשרפין אלא ביהד שנים או שלשה. [אחי"ה הצעת הסוגי' בשבת כ'. כך היא: והאח [2] לפניו מבערת מאי אח אמר רב אחוונא ושמואל אמר עצים שנדלקו באחוונא. ההוא דאמר להו מאן באי אחוונא אשתכח ערבתא. ולפי זה רב ושמואל תרוייהו אמרי שמלת אח כמו אחוונא והוא בל' פרסי כעין שולחן ולוח של מתכת כמו שהעתקנו ובאמת לפי עדות נוסעי דרכים [3] בארצות בני קדם התנורים כעין לוח ושלחן ממתכת אשר תחתו האש בוערת ואנשים ונשים וטף יסבבו הלוח של מתכת בעת גחלי אש בוערות תחתיו ומחממין עצמן בימי החורף. ורב אמר האח של מקרא הוא כלי של לוח מתכת כאחוונא דפרסיים וערביים ושמואל אמר לא כלי עצמו אלא עצים שנדלקו באחוונא. ומה דסמיך לה בש"ס ההוא דא"ל מאן בעי אחוונא וכו' אגב גררא נקטיה ולא מענין ההוא אלא כעין ערבה עיין ערכו. אבל רבינו טעה בזה במח"כ דסבר שהוא מענין אחוונא של רב ומאחר שגרס לדעת שמואל עצים שנדלקו באחוה (וכ"ה באמת עיקר הגי' כהזכרנו בההערה) הסמיך רבינו מימרא מאן דבעי אחוונא וכ' תיקף לדברי רב, לאשמעינן דזה וזה שוין בהוראת הטעם, וצע"ג. וכן משמע בס' השרשים של רד"ק].

4 אָח (Wiese, Aue, bh.) כי הוא בין אחים יפריא יבא קדים רוח ה' (הושע י"ג, ט"ו.) בס"ג דכל הגט [4] (ל"א:).

אַחְאָב מלך ידוע. ולפי הדרוש מורכב מן אַח (בל"ע أخ !weh! ach ומִלת אָב Vater) אח לשמים ואב לע"ז בחלק (סנהדרין ק"ב:) פי' אח לשון צרה כאדם שאומר האח על צרה כמו (מגילה י"א.) כל הזוכרו אומר [5] אח לראשו. — ואב לע"ז שהיה מרחם עליה כאב על בן.

☞ אָחָב (בל"ס אַחַב ,Vaterbruder, Oheim) תרגום דוד אהרן (ויקרא י', ד') אחבוהי דאהרן כמו א ח של א ב. [אחי"ה עיין ע' בי אבא.]

1 אֱחַד (בל"ס, בל"ע أخذ אחז = ergreifen, bh.) אחידת מגדל שר [6] (die Besitzergreifung des Fürsten [?Stratons] Burg) בריש מגיל' (ו'.) פי' אחזנו מגדל ששורין לפנים שרים. פ"א מגדל שהוא מוחזק בשד. [7] (א"ב תרגום ולכוד לא ילכוד (עמוס ג', ה') ומיהד לא אחיד. תרגום אחזת נחלה (במדבר כ"ז, ז') אחידת אחסנתא).

* 2 אֱחַד (verschliessen) ענין סגר, הרבה בתרגום. וכן ע"ז ע'. וסנהדרין כ"ו. אחדיה לדשא. חולין נ"ב: איתחיד (בל"ס אתתֱחֵד דשא באפיה. ב"ר ל"ח דרש אחדים (בראשית י"א, א') ודברים אחדים (verschlossene d. h. verheimlichte Dinge.

[1] וכ"ה בילקוט ירמיה ל"ו רמז שכ"ג והגי' שנדלקין באחוה ג"כ בכ"י א"פ ובדפוסים הישנים עיי' ד"ס שבת צד י"ז: וכ"ה ברש"י ורד"ק לירמיה ובס' השרשים. [2] ובאמת לי ישרה מאוד היא אבל בפסוק אי' ואת האח. [3] עיי' ד"מ ניעבוהר רייזעבעשרייבונג ח"ב, שצ"ד. [4] בדפי אמשי' ובסלוי' נסמן בטעות חולין. ובכ"י ג"ג סיים: ורש"י פי' בהושע לשון ותרעינה באחו, וזה הגהה של סופר כ"י. [5] כ"ה בכ"י וי"ו ל"ד ב"ר, ובדפ"ע נשמט. — [6] כ"ה בכ"י וי"ו ג"ג ודפ"ר, ובשדפ"ע שד ובנו"ג שיר ובע"י צור וכן מכונה מגדל נשיא (מוהרי"ש דאם הייליגע לאנד צ"ב) ובענין השערה כי הוא קיצור של מגדל ש ר ש ן עיין בן מתתיהו הקדמוניות י"ג, ט"ו. ר' ראה מ"ע של מוהרז"פ ח"ט, קי"ב קצ"ו והלאה. [7] בכ"י ב"ר בשם!

* אֲחַדְבוֹי (E. N. eines Amoräers, eig. Vatersbruder) שם אמורא אחד עיין שבת כ"ד. ל"ז: ס': פ"ג: פסחים ע"ה. ב"מ צ"א. ב"ב מ': סנהדרין נ"ה. ע"ז ל"ד: קידושין ס"ה: חולין קי"ג: מעילי י"ג. בכורות ל"ט. זבחים צ"ז.

* אַחְוָוא (אחייא ?) (E. N. eines Amoräers) שם אמורא עיי' ירושלמי ברכות פ"ה הלכה א' ד"ח ע"ד במה היו עוסקין (אליהו ואלישע) רבי אחווא בי ר' ועירא א' בקרית שמע. ובירוש' שם פ"א הל' ט' ד"ג סע"ד בעון קומוי ר' אחייא ברבי זעירא. והוא ר' אחווא. ואביו של ר' אדא היה וזה ר' אדא בר אחווה או רב אדא בר אחוה דירוש' (עיין מראה המקומות במבוא הירוש' דס"א: וגם ירוש' יבמות פ"ח הל' ב' ד"ט ע"ב וג') הוא ר' אדא בר אהבה דבבלי בחילוף ה"א בחי"ת ובי"ת בו"ו.

☞ אֲחוּוְנָא(=אֲחָוְינָא (Ried, Binsen σχοῖνος [nach Wechsel des Hauchlautes a und s] ברכות דירושלמי פ' כיצד מברכין (פ"ו ד"י.) הב אחוונא לתוריא יש בו משום הפסק ברכה. פי' אחו בל"מ (בראשית מ"א, ב') [אחי"ה ואשר נראה לי כי בל"י סחיינוס קנה אגמון וחילוף א' וס' נמצא בל"ר בתיבות מגזע ל' יוני הרבה פעמים. ועיקר המלה אחיינא. וזה מה שפי' הש"ס (שבת כ':) פתילת האידן: אחוינא וצ"ל אחיינא והוא האגמון אשר מתוכו נעשה הפתילה. ובירושלמי שבת רפ"ב מפורש פתילת האידן: עורניתא ואין ספק אצלי שהוא עמרניתא, דגם בבבלי שבת כ': פי' אידן (עיין ערכו לעיל) עץ בעלמא הוא קלף ואחוי ליה עמרניתא דביני ביני (עיי' ע' עמר א').]

* אֲחוּנַיָּיא (Gartenmelde ?) בירושלמי ברכות פ"ו הל' ב' ד"י ע"ב וע"ג אפיק קומיהון פרגן ואחונייא וקפלוטין אמרי נברך על קפלוטה דו פטר אחונייתא ולא פטר פרגיתא נברך על אחונייתא לא פטר לא דין ולא דין וכ' מזה תראה שאחונייתא או אחונייא מין ירק. ובבלי ברכות ל"ט. איתא הביא לפניו כרוב ודורמסקין ופרגיות ופירש"י דורמסקין: אף הן שלקות מעשב שקורין אקדלשי"ט בלע"ז כך ראיתי בפי' ב"ק של רבינו יצחק בר' יהודה. ודע דבב"ק קט"ז: פי' דורמסקנין: ל"א אדרופיי"ש ועשב הוא הנאכל בשלקות קדירה עכ"ל. ונראה לי כי גם אקדלשי"ט ט"ס תחת אדרופיי"ש והיא בל' איטליא atrepice ובל"ר atriplex ובל"א Gartenmelde והוא מין כרוב (κράμβη) כמו שפירשו תוספות בברכות הנ"ל (ועיי' ג"כ חיד' הרשב"א לברכות שהביא האי ירושלמי והוכיח שדורמסקין מין עשב). והשתא דאתינו להכי נראה לתקן מלת אחונייא למלת אחושא (עי' המשכת החיבור מיו"ד לנו"ן) ואחושאן خوشان באמת בל' ערבי עשב ירק שרשמנו (Gartenmelde).

* אַחִינִיּוֹת ירושלמי דמאי פ"ב קל"ם הל' א' דכ"ב ע"ד אחיניות הבכורות אולי מענין ערך.

1 אָחַז (ergreifen, befallen, übertragen von Blut) אֲחוּזַת דָּם (Blutandrang, B. Ueberwallung) אחוזת דם במשנת אלו טרפות (חולין נ"ח: ירושלמי פסחים פ"א דכ"ח:). בכור שאחזו דם במשנה בפ' כל פסולי המוקדשין בבכורות (ל"ג: פסחים י"א. וירוש' פסחים הנ"ל). פי' חולי יש לה שאם לא יקיזו ממנה דם מתה.

* 2 אָחַז (festhalten verb. mit עין übtg. blenden) בסנהד' ס"ה. דרש מעונן (דברים י"ח, י', י"ד.) זה האוחז את העינים וכן בתרגום פשיטה מאחד עינא. וירוש' ספ"ו דסנהדרין דכ"ה ע"ד והאוחז את העינים פטור. והשם אחיזת עינים (Blendwerk) ירושלמי שם. וסנהדרין בבלי ס"ז: חולין נ"ז. (באחוזת צ"ל באחיזת עינים), וכן נאמ' בל"פ בסתן פי' קשר ואחז ממיני כשפים ולחשים. ועיי' ספרינו על העתקה פרסי' של ריב"י טאווס צד קמ"ז.

* 3 אָחַז (erfassen vom Feuer=anzünden) שבת י"ט. מאחיזין את האור, וכן בפשיטה תבער אש (תהלים ל"ט, ד') אחדת נורא. וירושלמי שבת רפ"ב ד"ד ע"ג הגירס' ומחזין את האור וכן הוא בע' חז א' וא"כ הא"לף נבלעת.

אָחָז (Achas, jüd. König) בסוף ויקרא רבה (פרשי' ל"ו) מפני מה לא מנו את אחז ע"י שנתייסר בבנו בכורו. [אחי"ה בס' ויקרא רבה ובירושלמי סנהדרין פ"י הל' א' דכ"ז ע"ד חסר מפני מה לא מנו את אחז. ובסנהדרין בבלי ק"ד. כתוב אבל חסר המימרא ע"י שנתייסר בבנו בכורו. והילקוט ישעיה ז' רמז רע"ו חיברם שניהם ביחד. אולי רבינו בע"ה גירס' יותר שלמה היה לפניו בויקרא רבה].

אֲחִיָּה (Achijja, ein Gelehrter, Priester, bh.) יבנה המזבח הנניה ינגן בכנור בס"ג דברכות (ס"ג:) פי' יבנה מזבח בבבל ויהיה זה כהן וזה לוי. [אחי"ה וגם אחרים נקראים בשם זה כגון בנדה ס"א. סיחון ועוג בני אחיה בן שמחזאי. שקלים ה', א'. אחיה על הנסכים. מ"ק כ': ר' חייא לחוד ור' אחייה לחוד].

אֲחִילוּ (בל"ע حك, حلو פי' קדחת Fieber, Fieberausschlag) מאי אחילו א"ר אלעזר אש של עצמות בר"ג דאין עומדין (ברכות ל"ב.) וברפואות

דמי שאחזו (גיטין ע׳.) הממלא כריסו מכל דבר אוחזתו אחילו (גיטין שם).

אֲחִימַן (E. N. eines heidn. Anakiten) ששי ותלמי (במדבר י״ג, כ״ב) בפ׳ אלו נאמרין (סוטה ל״ד:) אחימן מיומן שבאחיו, ששי שמשים את הארץ בשחתות [1]) תלמי שמשים את הארץ תלמים תלמים [אחי״ה וכן ביומא י׳.].

☞ **אֲחַמַר** (Rubin, Edelstein, בל״ע احمر roth אוֹדֶם) תרגום על פסוק לחייו כערוגת הבשם (שה״ש ה׳ י״ג (י״ד) ראובן גליף על אחמר פי׳ אבן יקרה הנקראת אודם).

אֲחַמַרָא [2]) (אמאר .Zählung, Rechnung = hzv בל״פ همارہ=شمارہ=امارہ פי׳ חשבון) ומשכח ליה לאחמריה./ בלפני אידיהן בגמ׳ דקרטיסים (ע״ז ט׳.) (א״ב בנוסחאות דידן גרסינן מומריה (ט״ס וצ״ל חומריה) ופירש״י קשר כלומר סכום וחשבון) [אחי״ה והדין עם רש״י ז״ל שהמלה בל׳ פרסי׳ כך פתרונה עיי׳ ג״כ ע׳ אמרכל. ומזה דורשי חמורות או המורות עיי׳ ע׳ המר ב׳:]

* **אֲחָמִיתָא** (Behältniss, בל״פ خمت Gefäss zum Aufbewahren) בתרגום אסתר א׳, ד׳ ואשכח תמן שית מאה ותמנן אחמיתין דנחשה מלין דהב טוב וכ׳. פי׳ בל׳ פרסי כלי לגנוז בו דבר מה.

☞ **אַחְמְתָא** (Ecbatana, Εγβάτανα (bei Her. Αγβάτανα) in Bisutuninschrift Hagmatâna) בעזרא (ו׳, ב׳) והשתכח באחמתא. פי׳ חמת בל׳ עברי. [אחי״ה וכן דעת ראב״ע ופי׳ המיוחס לרש״י. אבל העיקר כמו שרשמנו והוכחנו במ״א [3]) באריכות לשון כי היתה קרית בירה של מדי וכן תרגום הפשיט׳ אחמתן ובכתבי רעץ של ביזוטון כתיבתה האגמאתאנא.]

* **אח״ס בט״ע** (eine Buchstabenpermutation wonach der 1. mit dem 8. u. 15.; der 2. mit dem 9. u. 16. Buchstaben u. s. w. vereint erscheinen) בשבת ק״ד. (עיין ע׳ גי״ף) נתן לה סימן אח״ס בט״ע גי״ף אני חס עליהם מפני שבעטו בגיף. ע״ש רש״י. וחילוף האותיות כך היא אח״ס בט״ע גי״ף דכ״ץ הל״ק ומ״ר ז״ן ש״ת.

* **אַחְסַנְתָּא** (Besitz, Erbschaft ch. חֲסַן) בב״ב קל״ג: עבורי אחסנתא. מל״מ (דניאל ז׳, י״ח, כ״ב) והרבה בתרגום.

אַחַר (nach, hinter) המספר אחר מטתן של תלמידי חכמים בר״ג דמי שמתו (ברכות יט.) פי׳ אחרי מטתן לשון הטייה הוא כלומר נטה מדרך הישרה וכדתנא דבי ר׳ ישמעאל אם ראית ת״ח שעבר עבירה בלילה אל תהרהר אחריו ביום שודאי חזר בו ועשה תשובה לפיכך אסור לספר בזה ואסיקנא ה״מ בעבירת הגוף אבל בגזילת ממון עד שיחזיר לבעליו. [אחי״ה בש״ס איתא וה״מ בדברים (כ״י בעבירה) שבגופו אבל בממונא עד דמהדר למריה] זה פי׳ ר״ח ז״ל. [אחי״ה עיי׳ הפשב״ע והביא ראיה לפי׳ של ר״ח ממה דסמוך שנא׳ והמטים עקלקלותם יוליכם ה׳ וכ׳ ועיי״ע מ״ש במבוא צ״ד ל״ד.] ההוא דאשכח ר׳ אליעזר א״ל לדוגמא השקוה (שם, ועדיות ה׳ ו׳) אחר מטתן הוא. ופי׳ שמספר ממנו גנאי לאחר מיתתו. ואחרי אחיתופל יהוידע בן בניהו. [אחי״ה וכן הוא בע״י והוא ממקרא ד״ה, א׳ כ״ז, ל״ד, אבל בברכות וסנהדרין ואחרי אחיתופל בניהו בן יהוידע ט״ס ונתחלף לו משמואל ב׳. כ׳ כ״ג עיין שמואל ב׳ ח׳, י״ח ואזלה קוש׳ התוספות ברכות ד׳. ד״ה בניהו ותוס׳ סנהדרין ט״ז: ד״ה ואחרי] ואביתר ושר צבא למלך יואב בר״ג דברכות (ג׳:) ובפ״ק דסנהדרין בגמ׳ דואין מוציאין למלחמת הרשות (סנהדרין ט״ז:) אחיתופל זה יועץ, וכן הוא אומר (שמואל ב׳, ט״ז כ״ג) ועצת אחיתופל וגו׳ יהוידע בן בניהו זה סנהדרין, וכן באביו. [אחי״ה זה לפי גירס׳ הישר׳ של רבינו אבל לפי גירס׳ מוטעת של ש״ס דגורס בניהו בן יהוידע תיבות וכן באביו לית להן פירוש ובאמת הגירס׳ בש״ס וכן הוא אומר!] הוא אומר (שמואל ב׳, כ׳ כ״ג) ובניה בן יהוידע על הכרתי ועל הפלתי, שהיה בניהו ממונה עליהן ובנו עומד במקומו. ולמה נקראו סנהדרין כרתי ופלתי: כרתי שכורתין את דבריהן פלתי שמופלאין בדבריהם ואביתר אלו אורים ותומים. — ולמה נקראו שמם אורים ותומים וכ׳ ת״ר כיצד שואלין באורים ותומים וכ׳ בס״ג דבא לו כ״ג (יומא ע״ג: ושם אי׳ לפנינו ובכ״י כיצד נעשית. ועיי׳ עוד ע׳ אר).

אַחַר אַחַר [4]) (nacheinander, nachdem) בר״ג דיומא (ו׳.) פי׳ עד כאן לא פליגו רבנן עליה דר׳ עקיבה דלא מטמאה את בועלה אלא א״כ נמצאת נדה בספק באחר אחר שכבר עברו שני זמנים כדי שתושיט ידה תחת הכר או תחת הכסת ותטול ותבדוק בו זהו חד. אחר וכדי שתרד מן המטה ותדיח את פניה זהו אחר אחר. וכן מפורש בפ׳ ב׳ דנדה (י״ד:). אחר [5]) עורי נקפה זאת

---

1) כ״ה בכ״י ו״ו ב״ר ודפ״ר אבל בכ״י ל״ד כסוטה כשחתות וביומא כשחיתות וכ״ה בילקוט שלח לך כשחיתות ובדפ״ע בט״ס נשחתת. 2) בדפ״ע אחמריה. 3) עיי׳ מאמרנו על ספר טוביה במ״ע ג״ג ח״י צד ס״ו. — 4) בד״ע בט״ס רק אחר. 5) המשך הערך לגי׳ כ״י ה״ב אבל בדפ״ע התחלת ע׳ מיוחד עד ע׳ אחריות!

(איוב י"ט, כ"ו) בב"ר פ' מ"ט (מ"ח) וירא אליו ה' אמר אברהם אחר שמלתי עצמי הרבה גרים באו להדבק לזאת אות [לפנינו איתא בזאת הברית]. ומבשרי אחזה אלוה (איוב שם) אילולי שעשיתי כן מהיכן היה נגלה עלי הקב"ה. ואחר נדרים לבקר (משלי כ', כ"ה) אם איחר אדם נדרו נתבקרה פנקסו בב"ר פפ"ב (פפ"א) קום עלה בית אל. אחר כבוד שלחני (זכריה ב', י"ב) בילמדנו דב לכם (בתנחומא ליתא). אחרי קול רעש גדול (יחזקאל ג', י"ב) בילמדנו שמע ישראל (בתנחומא ליתא אבל איתא בילקוט דברים רמז תתכ"ה). אחר חיתום שטרות במשנה דגט פשוט (ב"ב קע"ה:) ובגמ' דבכל כותבין בהמביא גט שני (גיטין כ"א.)

אַחֵר (ein Anderer, der Andere bh.) אחרים אומרים: ר' מאיר, יש אומרים ר' נתן מפורש בס' הוריות (י"ג:) כל המעשה. מאחיך (דברים כ"ד, י"ד) פרט לאחרים בהמקבל בגמ' דאחד שכר האדם בב"מ (קי"א:). פרט לאשת אחרים בס"פ ד' מיתות (סנהדרין נ"ב:) פי' אשת אחרים גוים. אחרי ה' אלהיכם תלכו (דברים י"ג, ה') בספ"ק דסוטה (י"ד.) [אחי"ה וכן נקרא אלישע בן אבויה רבו של ר"מ אַחֵר משום שקיצץ בנטיעות ויצא לתרבות רעה עיין חגי' י"ד: ט"ו. לכן האי אשה מאחר שראתו מחלל שבת קראתו אחר כדאיתא שם: עקר פוגלא ממישרא בשבת . . אמרה אַחֵר הוא (er ist ein Anderer geworden) אפילו הכי א"ר מאיר (ירוש' חגיגה פ"ב דע"ז רע"ג) מצילין לאלישע אחר בזכות תורתו. ר"ל לאלישע אע"ג שהיה אַחֵר כלומר נהפך לאיש אחר ע"י השתנות רעיוניו בכ"ז מגין עליו ומצילין אותו בזכות תורתו].

אָחוֹר (Rückseite, Hinterseite hb.) אחורים[1] ותוך . . . בתרומה אבל לא בקדש. בפ' חומר בקדש (חגיגה כ':) [פי'] אם נפלו משקין טמאין באחורי כלים תוכו של כלי טהור לתרומה אבל לא לקודש. כל הכלים יש להם אחורים ותוך בפ"ק דפסחים (י"ז:) פי' כגון הכרים והכסתות שמשתמשין באחוריהן שיושבין על גבן ובתוכן נותנין נוצה חשובין כשני כלים וכן השקין והמרצופין פעמים ישן[2] עליהן ופעמים טוען בתוכן וכן מפורש בכלים בפ' כל הכלים (פט"ו, א'). כל שאין לו תוך בכלי חרש אין לו אחורים בפ"ב בכלים (הל' ג'.). [אחי"ה ומזה מלת היחס אחורי, מאחורי, לאחורי (hinten, hinter, בל"ע اخر) ב"ק ק"ב. יתיב ר' יוסף אחורי דר' אבא. חולין קל"ז: אחורי דרב. ירוש' פסחים פ"ו דל"ג. נשים מאחורי הקוריין. ירושלמי מעשרות פ"ג ד"נ ע"ג לאחורי הגנות. רות רבה פ' ובעז לאחורי תרעא הוי קאים].

*אוֹחֳרִי (die Andere [f. von אחר] בל"ע اخرى) ירושלמי ברכות פ"ט די"ג. שיטה אוחרי. ויקרא ר' רפי"ד ופכ"ו אמר אוחרי [שיטה]: תרגום ויקרא י"ח, ט' וירושלמי שבועות פ"ד ל"ה ע"ד איתא אוחרי. וכן בדניאל ב', ל"ט; ז' ה'. ו' אָחֳרִי. וכן אָחוֹרִי בירושלמי מגילה פ"ב דע"ד. אינון זבנין להון אחורי [אורייתא]. ב"ד פע"ו אנא אמר אחורי [מלה].

*אַחֲרָיָא (1 ein Anderer; 2 der Letzte בל"ע آخر) ירושלמי תרומה פ"ח דמ"ה ע"ד אחריין ומייתון. ירושלמי פסחים ספ"א דכ"ח: ר' יושוע אחרייא. — ירושלמי ברכות פ"ב ד"ה: פירקא אחרייא. ורבים לשון זכר אַחֲרַיָּא. ולשון נקבה אַחֲרַיְתָא (בל"ע اخريات בל"ס אחרייתא) בירו' מגילה פ"ג דע"ד: תומנתי פסוקייא אחרייא. ירוש' תענית רפ"א דס"ג ע"ג היא דעתיה אחרייתא. ירושלמי שבועות פ"ג סוף הלכה ח' דל"ד ע"ד מסתברא כאחוי דחיפה באחרייתא.

אוֹחֵר (Af. v. Ver. חרר בל"ע حر erglühen, in Brunst, nach R. N. wüthend, grimmig sein בל"ע وحر) גמל האוחר בין הגמלים בר"ג המוכר פירות בב"ב (צ"ג.) ובפ' אחד דיני ממונות (סנהדרין ל"ז:) בגמ' דכיצד מאיימין על העדים. ובפ' שבועות העדות בגמ' משביע אני (שבועות ל"ד.). פי' האוחר נוחר בנשיכה והורג וי"מ ענין מחרחר ריב. ויש ששונין גמל היחיד בין הגמלים. [אחי"ה והגירס' דיש ששונין ראיה לפי' פתרון המלה אשר נתתי דל' מיחד כינוי לתשמיש. אבל לגירסת דפוסי הערוך אחרים היהיר והוא ל"ע [هار] ממית כמו שפי' רבנו פי' האוחר . . . הורג. מענין תשמיש הבין המלה ג"כ רש"י ז"ל ופי' (בסנהד' ובשבועות) מלשון אחור כמו ששנינו בבכורות ח'. גמל אחור כנגד אחור (עיין ב"ר רפ"כ). ונראה שראה ג"כ רש"י ערך שלנו מאחר שפי' בסנהדרין האוחר: נושך שמעתי. ומה שפי' בשבועות האוחר: בועט ברגליו אולי כיון להך פי' די"מ של ערכנו].

אַחֲרָיוּת (das zuletzt Folgende, בל"ע اخريات übtg. Bürgschaft) נכסים שיש להם אחריות בפ"ק דקדושין במשנה (קידושין כ"ו.) פי' אחריות נכסי קרקע. ואחריתך תאכל באש (יחזקאל

---

[1]) כ"ה בפי' ר"ח צד כ"ח ומשם נלקח פי' הערוך, ובמשנה הגי' אחוריים וכ"ה בפי' רה"ג. [2]) כ"ה בכ"י ל"ד ב"ר וכ"ה בפי' ר"ח, אבל בדפ"ע ישב ובכ"י ו"ו בט"ס יש.

כ"ג, כ"ה) תרגום ושפר ארעך תתוקד בנורא. אין אנו אחראין (ובל"ע اخر der zuletzt Folgende, Bürge) לרמאין בפ"ג בדמאי (ג' ה'). [אחי"ה מהא דאמרינן קדשים שחייב באחריותן (ב"ק ע"א: ע"ד: ב"מ נ"ו: שבועות מ"ב:) לפיכך אם אבדו חייב באחריותן (ב"מ כ"ח: עיי' מ"ג.) כל נכסיו אחראין לכתובתה (כתובות פ"א: ירושלמי כתובות ספ"ח דל"ב:) נשמע בהדיא שלאו דוקא נכסי קרקע אלא כל דבר במשמע אשר חייב לפרוע הנתבע ואם אין לו הערבא. וזה הערב לרעהו הבא באחרונה נקרא אַחֲרַאי וברבוי אַחֲרָאִין ובקבוץ אַחֲרָיוּת. ולפעמים הוראתו תשלום הפרעון, בל"א Haft, Verpflichtung, Ersatz כמו ב"ק ח': אחריותו עליו, מנחות ק"ט. נתחייב באחריותו].

* אַחֲרוֹנִית (בל"ס אַחְרָנִיתָא die andere, zweite [Frau]) בעירובין נ"ג: נערה אהרנית אחרונית. פי' שנייה לראשונה כי מתה.

* אוּחֲרָנִית (eine andere s. vorig. Art.) במדבר איכה רבתי פ' בני ציון: ומקרבין אוחרנית בחילופייהון. ובמספר רבים שה"ש ראה פ' גן נעול: אילין תלתי אחרניאתא. ומין זכר אוחרון הרבה בתרגום. וכן אחרינא (בל"ס אחרין אחרנא ein Anderer) ביצה כ"ח. מידי אחרינא. שם י': הני אחריני נינהו. יבמות ט"ה. אחריני יהבי ליה.

* אֵטָא (= אַיְטִי) עיין ערך בנות שוח, ברת, כלב ג'.

☞ אֵיטַא (Nach Muss. ἦτα=geht von dannen oder ἧττα = Untergang) ב"ר פ' וייצר ה' אלהים את האדם (פי"ד עיין במ"ר רפ"ד וירוש' יבמות פ"ד הלכה ב' ד"ה ע"ד) זיטא אפטא איטא אוכטו פי' בל"י השחתה ואבדון עיי' זיטא). [אחי"ה ולפי גירס' רבינו בע' זיטא [1]) עיקר הנוסחא תיטא והיא בל"י [θῆτα] אות ח' וגם ראש האות Θ סי' למיתה באשר המיתה בל"י θάνατος מתחיל בזה האות ובדיני הרוגי מלכות השופטים כתבו ת' - תיטא על הכדורים סנלגלים כשרצו לחייבם במיתה. [2]) ובזה תובן תשובת ר' אבוהו בטוב טעם ודעת. ועיין עוד ערך זיטא. ושם אציין שינוי נוסאות].

אֶטְבָא (Kluppe, Beiszange בלש' פרסי' تابه Theiler, Spanninstrument) כמלא אטבא דספרי בפ' הקומץ רבה בגמ' דשתי פרשיות (מנחות ל"ב.) פי' עץ שאוחזין בו הקלף שלא יתהפך וקורין אותו בלע"ז מור"ד קלא [3]) (it. morsa, morsacolo = fr. mordache, Kluppe, Beiszange) [אחי"ה וכענין זה פי' רש"י ז"ל: גלועי"ן צ"ל (גלואו"ן כפירוש רש"י בשבת צ"ח: ד"ה אמר שמואל) gland, Kluppe, Klemme עץ סדוק הנושק (צ"ל כפירש"י בשבת שם הנושך) דפי הקונטרס שלא יכפלו עכ"ל. ולשון שלא יכפלו של רבינו ורש"י כיון להך דכל ספרי הקדמונים היו עשוים כמגילות עיין רש"י שבת ה': ד"ה היה קורא בספר].

אֶטַבֵי [4]) (מל"פ تاب drehen Schnürband, Wickelseil تابى Wickelseil) אמר רב כהנא [5]) באטבי בעגלות בהזורק (שבת צ"ח.) פי' אטבי הם המסגרות שמשימין למעלה סביב כשהיא טעונה ובלע"ז אישטריטור"א [6]) (בלאי"ט Zieheisen, strettora Schnürband) [אחי"ה לפנינו איתא: אמר רב כהנא באטבעי אטבעי היכא מנח להו אגבא דעגלה וכו' אבל התוספות שם גרסו אטבי וכן הוכיח רש"י ד"ה אמר שמואל שם: ופי' מע' הראשון ותוספות פירשו שני עצים נקובים בשני ראשיהם . . . . אטבעי טבעות ומסגרות. ע"ש. וכן נמצא בבמ"ר פ"ו אבל הקרשים היו עושים אטבי של ברזל שבהם מחזיקים הקרשים שלא יפלו מעל העגלות].

אטב"ח (eine Art Buchst. Zusammensetzung wornach der 1. Einer mit dem letzten Einer, der 2. Einer mit dem vorletzten Einer u. s. w.; ferner der 1. Zehner mit dem letzten Zehner u. s. w. endlich (nach R. N. u. Raschi) bei den 5 Finalbuchstaben (ך = 500; ם = 600; ן = 700; ף = 800; ץ = 900) der 1. Hunderter mit dem letzten Hunderter verbunden, in der ersten Zusammenstellung je 10; in der 2. je 100 in der 3. je 1000 ergeben u. zur Permutation der Buchstaben dienen.) שכן באטבח קורין לסהדה מנון (משלי כ"ט כ"א) בר"ג דהחליל חמשה וששה (סוכה נ"ב:) פי' כגון א"ת ב"ש כן א"ט, ב"ח, ג"ז ד"ו; י"צ, כ"פ, ל"ע, מ"ס

---

[1]) כ"ה בדפ' וויניצי' ואמש' ועיי' בעל מ"כ לבמ"ר הנ"ל אבל בדפ"ר וכ"י ערוך גם שם איטא. [2]) עיי' רימ"ז בט"ר ח"א ק"ט ועיין עוד מארטיאל ז', ל"ז. ב', פערסיאוס ד', י"ג וכן היה אות Θ מצבת יד על נפשות של בית החיים עיי' ע"מ יונית של פאססאָו ב', אלף ל"ז. — [3]) כ"ה בכ"י ו"ו ל"ד ה"ב, ובכ"י ב"ר מודרא קאלא. [4]) בעה"ק היטב ע' מיוחד, וכגי' רבינו אי' ג"כ בתשובת הגאונים שבסוף הי' הר"ן ובחי' הרשב"א וכ"ה בגליון כ"י מ' ועיי' ד"ס שבת צד ק"ו: ובגו"ג בט"ס בטבעי ועיי' עוד הפנים. [5]) בכ"י ה"ב רבא ובכ"י מ' לשבת ר' נחמן. [6]) בכ"י ב"ר שטרי טורא וצ"ל בתיבה אחת. והוא לאי"ט הרשומה.

ק״ץ, ר״ף, ש״ן, ת״ס. כת ראשונה י׳ י׳, כת שנייה מאה מאה, כת שלישית אלף אלף. נשארו הנ״ך שאין להם זוגות. סהדה: מנון [1] במקום ס׳: מ׳; במקום שני ההי״ן: שני נונין, במקום ד׳: ו׳ [2] [אחי״ה כפי׳ רבינו ממש פי׳ ג״כ רש״י ז״ל אבל הרש״ל שדא בה נרגא והוכיח דפי׳ רש״י במנחות זהו לאו פי׳ רש״י אלא פי׳ של רבינו ובאמת בע״י ראשון לא מנה רש״י אותיות הכפולים שהוא אלפים וגם לא נמצא עוד בש״ס ובמדרשים וגם קשה להולמו פי׳ של ר׳ נתן עיי׳ ברש״ל. ונמצא עוד אטב״ח בשמו׳ רב פט״ו בזה״ל: הן עם לבדד ישכון (במדי׳ כ״ג, ט׳) מהו הן כל האותיות מזדווגין חוץ מב׳ אותיות הללו כיצד א״ט הרי י׳ ב״ח הרי י׳ ג״ז הרי י׳ ד״ו הרי נמצא ה׳ לעצמה וכן האות הנ׳ אין לה זוג, י״צ הרי ק׳ כ״פ הרי ק׳ ל״ע הרי ק׳ מ״ס הרי ק׳ נמצא נ׳ לעצמה אמר הקב״ה כשם ששני אותיות הללו אינן יכולין להזדווג עם כל האותיות אלא לעצמן כך ישראל וכ׳ וכן הובא בילק׳ ראובני פ׳ בלק דקמ״ז ע״ב. אבל בילק׳ שמעוני רמז תשס״ח (בשם ילמדנו) דורש הן בל״י (ἕν) אחד אינן מתחשבין עם אומה אחר׳ ואח״כ הביא דרשה של אטב״ח. ובתנחומ׳ בלק רצ״ג: בענין אחר. ובענין משלי כ״ט, כ״א הובא הדרש ג״כ בילק׳ משלי רמז תתק״ב יהיה מנון שכן בא״ט ב״ח קורין לסהדא מנון. ועיין במנוה״מ נר א׳ כלל ב׳ ח״ג פ״ז. ועוד שם דבי רב אחא בר חנינא אמרי שכן בערביא קורין למנון סהדה. וכן הוא בילק׳ כ״י ושם ר׳ אחא בר חמא א׳ במערבא קורין לסהדה מנון וגי׳ המנוה״מ עדיף עיי׳ ד״ס סוכ׳ פ״ד: ודע דבש״ס בדפוסים כתיב באטב״ח של ר׳ חייא, אבל בכ״י שם באטב״ח דבי ר׳ אחא בר חנינא. וכן עיקר. אבל בע׳ שלנו השמיטו המעתיקים תיבות „דבי ר׳ אחא בר חנינא" אחר מלת אטב״ח וכן בע׳ מנון. אבל שם בכ״י שלי ובשני כ״י אחרים איתא באטב״ח דבי רבי וצ״ל דבי רבי אחא בר חנינא].

אָטָד (bh; בל״ס הַטָּטָא = אַטְטָא, אֲטָטָא = Tg. ל״י Ἀταδίν ל״ס אטדא בל״ע اطد (Stechdorn, הבוטנה והאטדין יש להן שביעית במס׳ שביעית פר׳ כלל גדול (ז׳, ה׳) פי׳ אטדין הן עכביות ומיני הדס הן (א״ב לשון מק׳ זה ויבאו עד גורן האטד (בראשי׳ נ׳, י׳). [אחי״ה ירוש׳ כלאים ספ״ה הל׳ ח׳ ד״ל. הדמוע והאטד, וכן בירו׳ ברכ׳ פ״ו סה״ל א׳ ד״י: סוט׳ י״ג. ויבאו עד גורן האטד וכי גורן יש לו לאטד . . . כגורן זה שמקיפים לו אטד. ובב״ר פ״ק וכי יש גורן לאטד אלא אלו הכנעניים מלמד שהיו ראויין לדדוש כאטד . . . ירוש׳ נדרי׳ פ״ז הל׳ י״ד ד״מ. שלח ליה רבי (לר׳ חנניה שרצה לעבר בח״ל עיי׳ ברכו׳ ס״ג. וירוש׳ כתוב׳ פ״ב סה״ל ו׳ דכ״ו ע״ג) אם אין את מקבל עליך צא לך למדבר האטד ותהא שוחט ונחוגיון זורק—ושם מדבר אחד קרוב לירדן נקרא אטד. ואולי מושב השומרונים היה ובזה מובן הענין. וראיה מברכו׳ ס״ג: (עיי׳ ע׳ אחיה) ואמרו לאחינו שבגולה אם שומעין (שלא לעבר כחנניה) מוטב ואם לאו יעלו להר אחיה יבנה מזבח חנניה ינגן בכנור ויכפרו כולם ויאמרו אין להן חלק באלהי ישראל. ובלי ספק הר הזה הר גריזים הוא הר הקודש של שומרנים (כותים) עיי׳ סוט׳ ל״ג: ירוש׳ סוט׳ פ״ז הל׳ ג׳ דכ״א ע״ג. ספרי ראה פיסק׳ נ״ו].

אַטּוּ (המלה נמצאת רק בבבלי ובשתי הוראות א׳) כמו בשביל dann. ב׳) בדרך שאלה ותימה denn, dann, alsdann בל׳ בקטרית adha, atha, at) גזרינן הא אטו הא פי׳ בעבור, ואטו ואמטו, ואמטול ומטול ד׳ תיבות אלו מענין אחד הם). [אחי״ה ולי נראה כי אטא בל׳ פרסי הוראתו עוד, גם כן, ובל׳ תימה אם כן. וטעם גזרינן הא אטו הא גזרינן בזה ג״כ ענין אחר עוד דבר אחר. ובל׳ תימה וכי אם כן זה. לדוגמ׳ ראה ביצה כ״ג. גזרינן קרצוף אטו קרוד. שבת קכ״ד. גזירה י״ט אטו שבת. גיטין נ״ג: קנסו שוגג אטו מזיד. קדושי׳ ב׳: ותני תרתי אטו חדא. — סנהדרי׳ ל״ג. אטו אנן קטלי קני באגמא (עיי׳ ע׳ קטל א׳) יומ׳ ו׳. יבמו׳ ל״ג. כתוב׳ ק״ה. קידושי׳ ל״ג. גיטין ל׳. אטו ברשיעי עסקינן. קידושי׳ י״ג. אטו כולהו נשי דיני גמירי. פסחי׳ מ״ב. חולי׳ נ״ח: אטו בולהו חדא מחיתה מחיתינהו (עיי׳ רש״י חולי׳). כתוב׳ פ״א: אטו ר׳ חנינא בר פפי כיפי תלי לה (עיי׳ ע׳ כפי א׳). ברכו׳ י״ח: אטו כולי עלמא בני מתא נינהו (עיי׳ ע׳ איש). סנהד׳ כ״ט. אטו בקבא דקירא אידבקנא בכו. ב״מ פ״ד. אטו לא ידענא דשפיר קאמינא. שם צ״ג: אטו יעקב אבינו חזן מתא הוה. שם ע׳. אטו במנהנא תליא מילתא. ב״ק ל״ו: ערכי׳ כ״ג. גיטין ל״ג. נזיר כ״א. אטו תנא כי רוכלא ליחשב וליזיל. ובעל כ״כ גוזרו מל״י φῶτ על כן, והרב החכם שטיין, טערמינאלאגיע מל״י ὅτι ורשד״ל בכ״ח ב׳ קס״ו ובדקדוק של לשון כשדי נעתק לל״א מהח׳ קריגער צד ק״ה גוזרו מקיצור על טעונא].

1) בצ״ל עיין פירוש רש״י, בדפ״ר ופיז׳ ב׳ ה׳ ובדפ׳ וויניצי׳ ובכ״י ע׳ בשני ההי״ן. 2) ובכ״י ה״ב בלי ספק מהגהת הסופר נמצא הסיום: ובספר אחר מצאתי כר״ג ס׳ ומ׳ מכת שניה ה׳ נ׳ מכת הנ״ך ד״ו מכת ראשונה.

אֲטִיטֹס (Titus, Τίτος röm. Familienname, א. prosth.) העלה בכורות מבבל בס' חלה (ד' י"א) ובתמורה [1] בפ' אלו קדשים בגמ' דאם באו תמימים (כ"א.) פי' שם איש (א"ב בנוסחאו' דידן כתוב במש' חלה בן אנטינוס ובתמו' בן אנטיגנוס) [אחי"ה גירס' רבינו קב ונקי דכן הוא בירוש' מש' חלה ובכ"י חלה ובכ"י תמורה (ד"ס חלה הנ"ל) בן אטיטס וכן הביאו תשוב' הרשב"א סי' תכ"ז ובס' היוחסין ע' ניתאי הארבלי].

אֲטִיפֵי (כל"פ טוּב Höhlung im Käse, Auge, בל"ס טְפָיא; Falte Verbor- genes, Inneres) ביני אטיפי [2] בע"ז בפ' אין מעמידין בגמ' דואלו דברים (ע"ז ל"ה:) פי' כיון שיש כפילות בתוך הגבינה י"ל חלב טמא שם ומכוסה מן העין ואינו ניכר. [אחי"ה למלה זרה זו יש לה שני פירושים כי טוּב בל"פ עין וכפילות ר"ל קמטות ובל"ס טְפָיָא טעמה מה שמכוסה מן העין].

☞ **אַטֵל** (werfen, steigen והוא אַפעל משרש נטל וכה בל"ס) תרג' לסקול [צ"ל לרגום] אותם באבנים (דברי' י"ד, י') לאטלא יתהון באבניא. [אחי"ה ועיי' ג"כ תרג' שמו' ח', כ"ב, ויקרא כ"ד, י"ד, ט"ז; דברי' י"ג, י"א, כ"א, כ"א].

☞ **אַטְלֵיטִין** (Kämpfer, fechter) כן בנסחאו' שלנו. הערוך גרס אתליטין ע"ש.

אַטְלִיס (κατάλυσις Herberge, Wirthshaus, wo die Zugthiere ausgespannt werden, Markt (עטליז=קטליז [s. das.] נמכרין באטלס במשנת תמורה בפ' אלו קדשים (כא.) ובבכורו' בפ' כל פסולין (ל"א.) [3]. עטליזה של עזה בלפני אידיהן בגמ' דעיר שיש בה ע"ז (ע"ז י"א:) פי' אטלס קצבות ויש שם עצים מתוחים וברזלים נעוצין בהן ותולין בהן הבשר. בב"ר פר' ויחן את פני העיר (פ' ע"ט) התחיל מעמיד אטליסין ומוכר בזול הדא אמרן שאדם צריך להחזיק טובה למקום שיש לו הנאה ממנו פי' אטליסין שווקין כמו עטליזה של עזה (א"ב פי' בל"י דבר נקי מן המכס frei von Staats-abgaben ἀτελής] והירידים קבועים מדי שנה בשנה במקומות רבים היו חפושים). [אחי"ה ולא היא אלא אטליס, אטליז, עטליז כמו קטליז עיי' ערכו הוא בל"י כמו שרשמנו וכן הוכיח בטוב טעם ודעת בעל ע"מ [4]. וכן חולי' צ"א: אטליז של אמאוס. ערכי' כ"ד. אם ממתינין אותה לאיטלס. פסיקתא דר"כ עשר תעשר דצ"ח: לאחד שהיה מוכר טלית באיטלס . . . בב"ר פע"ט וילק' וישלח רמז קל"ג שהיו עושין איטליסין ומוכרין בזול. ובקהל' רב' י', ז' פ' חופר גומץ ובמד' אסתר פ' גם ושתי שהיה עושה אתלים ומוכר להם בזול עשו אתלים ומכרו בזול עיי"ע אתלים. בב"ר ל"ז היו מעמידין הוטלסין (צ"ל אטלסין). במ"ר פ"כ ויבאו קרית חוצות שעשה שווקים של מקח וממכר ועשה לו אטליז. ובתנחומ' בלק דרצ"ב כתיב אטלים. ובע' אסלטין אזכיר לך בעה"י גירס' מוהר' רשב"י סיריליאו שגורס אטלסין].

אִיטַלְקִי (italisch, l. italicus, a) ככר דבילה של ששים מנה באיטלקי בריש שביעית (א', ב'). איסר האיטלקי בריש קדושין (ב'.). ובפ' אלו טרפות (חולי' נ"ד.). בפונדיון האיטלקי בכלים בפ' כל בעלי בתים (פי"ז, י"ב). לוג יין באיטלקי [5] בפ' בן סורר ומורה (סנהד' ע'.). פי' איסר האיטלקי שהיה בימי משה רבינו כמפור' בגמ' בקדושין (י"ב.) כמה פרוטה אחד מח' באיסר האיטלקי ואמ' וכ"ת הני מילי בדורו של משה. ואיטלקי הוא איטליא (Italia) [אחי"ה כלומר תואר השם של שם עצם פרטי איטליא]: מאי אלישה היה מכסך (יחזק' כ"ז, ו') תרג' ממדינת איטליא. מאי כתיים (שם כ"ז, ז') תרג' ממדינת איטליא. כתים ודדנים (בראש' י', ד') תרג' ירוש' איטליא. וכן בב"ר [6] פל"ח (ל"ז). וצים מיד כתים [7] (במדב' כ"ד, כ"ד) תרג' ירוש' איטליא דהיא רומי. יושבת בארץ עוץ (איכ' ד', כ"א) תרג' דמתבניא באיטליא. [אחי"ה וכן בב"ר פס"ז משמני הארץ יהיה מושביך זו איטאליא. וכן בילקוט. ודע שחסר מלת יון. אבל רש"י בפי' על פסוק (בראש' כ"ז, ל"ט) הביאו מאמר שלם זו איטליאה של יון וכן בתשבי ע' אטליא: וסיים אמר לי הקרדנאל שהיא המחוז הנקרא קלאברייא שהיא ארץ שמנה מאד עכ"ל. וכבר העיר בעל ע"מ [8] שכוונת המדרש על כל חלק מאיטליא הדרומית הנקרא אצל הקדמונים ארץ יון הגדולה (Magna Gräcia) בעבור שישבו בה היונים מימים כבירים והיתה אדמתה

---

1) בדפ"ר פיז' וויניצי' בש"ס בתרומה. 2) כ"ה בכ"י ג"ג ב"ר ודפ"ע האחרונים אבל בדפ"ר ובכ"י ו"ו ל"ד ה"ב אטייפי והיותר נכון בנוסחי' אטפי. 3) בנו"ג שם איטלז ובע"ז עטלוזא בב"ר הטלסין. 4) צד רנ"ט ועיי' רימ"ז בט"ר ח"א קל"ו. 5) כ"ה לנכון ג"כ בירושלמי סנהדרין פ"ח ה"ב, ובבבלי הגי' האיטלקי. וכן בויק"ר קלס"פ ל"ז רביעית יין באיטלקית כלומר במדת איטלקית ועיי' עוד ירושלמי שבת רפי"ח דט"ז ע"ג וירו' שקלים רפ"ג דמ"ז: יין איטלקי. ירושלמי נדרים רפ"ג דל"ז ע"ד כגריס האיטלקי. 6) ובנו"ג שם: איטלייה דדרניא צ"ל דורדניא וכ"ה בתי"ר א' לשם והוא שם עיר המפוארת Dardanien שנקראת Troja עיי' ע"מ של ערש וגרובער חכ"ג צד ק"ט. 7) עיי' ספרנו על העתקת פרסי' של ריב"י טאווס צד רכ"ב והלאה. 8) צד מ"ג והלאה.

משוכחת מאד, ובמגיל' ו': (דפוס ווינציאה) ובע"י שם: אמר עולא איטליא של יון זו כרך גדול של רומי וכ' והוכיח הגאון ש"ר שהיא העיר (Constantinopolus) ר"ל עיר של קָאנסטאנטין והיא נקראת רומה חדשה ובפי הסוריים רומי חדתה ובעבור שבעיר ביצאנץ היו מדברים יונית קודם שלכדוה הרומיים וגם אח"כ ע"כ קרוה איטליא של יון ועיי"ע ארם א'].

אוֹטֶם בל"ס אֲטִימָא, (verschlossen, verstopft, והוא מל"מ, ובל"ע اطم, (verdecken, בריאה בפ' אלו טרפות בגמ' דהריאה (חולי' מ"ז:) פי' מקום עמוק יבש שאין הרוח מהלכת בו קורעין אותו מקום קרע[1], אם יש בו שחין מחמת שחין הוא ואם לאו נותנין עליו רוק או דבר קל כגון קש וכדומה לו, ונופחין אם מבצבצת כשרה ואם לאו טרפה, פי' אוטם סתום כמו (מלכי' א' ו' ד') שקופים אטומים. האוטם[2] (verstopfter Ort, Grundbau (בל"ע اطم Mauerwerk) ו' אמות במדות פ"ד פתחו של היכל (משנ' ו'). רואין את הטומאה כאילו הוא אוטם באהלות פ"ו אדם וכלים (משנ' ה'). כיפה (Gewölb) כנגד האוטם, בפרה בפ"ג שבעת ימים[3] (משנ' ו'), וכבש היו עושים מהר הבית להר המשחה כיפין על גבי כיפין כיפה כנגד האוטם מפני קבר התהום שבו כ"ג שורף את הפרה ופרה וכל מסעדיה יוצאין להר המשחה (פרה ג', ו'), פי' היה עושה כיפה אחת ועושה לה ירך עד שיגיע להר המשחה והירך יקרא אוטם ואח"כ עושה כיפין על אילו הכיפין ולא היה מכוונין כיפין ע"ג כיפין ואוטם כנגד אוטם אלא כיפה כנגד אוטם ואוטם כנגד כיפה כדי שיהא תחת כל הכבש חלול ואם היה אוטם לא היה תחתיו חלול והיתה טומאה בוקעת ועולה (א"ב פי' איטום בל"י (αἴθουσα, d. i στοά (bei Hom.) = oben bedeckte nach vorn offene, der Sonne ausgesetzte (Vorhalle בנין עשוי על עמודים ואולם אשר גגו סתום וצדדיו פרוצים בנוי לטייל בו. [אחי"ה הרב מוספי' שגה ברואה ואין לשבש הנוסחאות לקרא איטום, שנגזרת מל"מ אטומים כדעת רבינו ואטם וטמם שוים, וכן נדה כ"ד, גוף אטום, ירוש' נדה פ"ג ד"ג ע"ד טיבורו אטום . . . ירכתו אטומה . . . נקובתו אטומה, גולגלתו אטומה וכ'. ירו' ב"ב קרוב לספ"ב ד"ג ע"ג כותל אטום, זבחי' ס"א: מזבח אדמה שיהא אטום באדמה, סנהדר' מ"ד: אוטם עוונותיהן של ישראל, עיי' ע' איטמון.]

אַטְמָא (כל"ם אַטִימָא Schenkel, Hüfte, Flanke alles Dichte, Compacte; aber auch = בל"ע = معظم (Schenkel אי דדפנא[4] אי דאטמא באלו מציאות (כ"מ כ"ג:). קם אטמא (die feste Masse) בנהר מלכא בר"ג די' יוחסין (קדוש' ע':). אטהמתא דשורה (die Flanken, Vorsprung der Mauer) בכיצד מעברין בגמ' דאין נותנין קרפוף (עירובי' נ"ז:) פי' ירכות של חומה. [אחי"ה וכן חולי' מ"ב: בוקא דאטמא (עיי' ע' בקא). שם ח'. אטמי דקיימין לקורבנא (עיי' ע' קרבן) שם צ"ז: הנהו אטמהתא. סנהדר' נ"ט: תרתי אטמתא. מדר' איכ' פ' רבתי נסב תרין אטמתא ויהב לתרין בנוהי. ב"ב ע"ג: חדא דלי אטמא. שבת מ"ט. ביני אטמי. פי' אטמא בל' סורי כל דבר עב וחזק ומזה גם בהשאלה ירך וכן אטמא בל' צאבי ירך וכ"ה בל"ס וע'[5] וכ"ה בתרג' שני א' ב' בקצת דפו'].

***אַיטַם** (בל"עאֹרַם רבי' מהיחיד ازمة (Eingang, Portal מדר' איכ' רב' פ' העיר אזיל אשכחינין לההוא דיראתא דאיטם קמייתא נסבין מן אונקא דאיטם תנייתא נסבין מן פלגא אונקא דאיטם תליתאי לא ארגשון כלל לקיים מה שנאמ' העיר רבתי עם. כלומר מספר יושבי ירושלים כל כך גדול היה שהיה מעשה דסוחר אחד עלה לירושלים ועמו מאתים גמלים טעונין פלפלין ומכר כל הפלפלין בדירה אחת שהיה לה ג' פתחים כלומ' ג' חלקים. אנשי פתח או חלק ראשון של אותה דירה לקחו כל אחד ואחד במשקל קטן אונקיא (Unze) ואנשי של פתח שני מאותה הדירה לקחו כל א' וא' רק פלגא מהך משקל ואנשי של פתח שלישי לא מצאו ליקח רק לכל א' כל כך מעט עד שלא הרגישו בו כלל במשקל ע"י מיעוטו עיי' במ"כ.

***אִיטְמוֹן** (פי' إِثْم בל"ע פשע Vergehen וא"כ איטמון der Engel, der über das Vergehen gesetzt ist) בסנהד' מ"ד: וילק' יחזק' רמז שנ"ג לך אמור להם לישראל אביך האמורי ואמך החתית (ביחז' ט"ז, ג' כתיב חתית) אמרה רוח פסקונית לפני הקב"ה רבש"ע אם יבא אברהם ושרה . . . ומכלים אותם וכ' ומי אית ליה

---

[1]) כ"ה בדפ"ר ופיז', ובשדפ"ע חסר. [2]) בכ"י ל"ד בהיטב המשך של ערך וכן הבין פיה"מ לרמב"ם שגזרו מלשון קשה וסתום עיי' לפרה שם ועיין עוד המפרש למדות. [3]) בדפ"ע כאן התיבות אשר הדפסנו לעיל אחר ואם לאו טרפה פי' אוטם וכו' וכ"ה ישר בע"ק, ובדפ"ע סירוס וערבוב המאמר הוא. [4]) בכ"י ה"ב בט"ס דארפקא ועיי' עוד ע' אמץ ב' הערה ד' ונראה שהוא כנוסח דדפקא כמו שאי' לפנינו אבל ג"י הפנים יותר טוב ורש"י לפי' ב' בב"מ הנ"ל לועז פלוק"ן והוא בל"ע Flanke, flanc ומבנין נאמר בהשאלה flanc d'un bastion ובזה הענין ג"כ ציון בקידושין. [5]) עיי' גיזיניאוס תיזוירוס ע' עטן.

רשותא כולי האי (רש"י: להטיח דברים כלפי מעלה) אין דא' ר' יוסי בר' חנינא ג' שמות יש לו פיסקון איטמון סיגרון (ובילק' וכן בע' פסק כתיב פסקין אטמון סגרון). פיסקון שפוסק דברים כלפי מעלה, איטמון שאוטם עונותיהן של ישראל, סיגרון כיון שסוגר שוב אינו פותח (רש"י כיון שסוגר שאין לו רשות לבקש רחמים כיון שגברה חימה. שוב: אין מלאך אחר פותח בבקשה כי לא יועיל). זה המאמר הקשה בהשקפה ראשונה אין לו הבנה כלל כי במה יוצדק הקושי' העצומה, ומי אית ליה רשותא כולי האי, במה שתירץ שיש לו ג' שמות ומה ג' שמות הללו. רש"י ז"ל פי' שרוח פסקנית גבריאל הוא. וכן פי' הרשב"א לב"ב ע"ד: חכמינו ז"ל כנו בכל מקום מדת הדין לגבריאל כאמרם בא גבריאל וחבטן בקרקע, גבריאל בא להפוך את סדום עכ"ל וכבר נסיתי את חילי בזה הענין במאמרי במ"א [1] בכל זאת במקומנו קשה הדבר להולמו אדרבה נראה בברור שרוח פסקנית שמו ג"כ אטמון שאוטם עונותיו של ישראל. ועוד שנינו ביומא ע"ז. (לפי דפוסים ישני' וע"י. ובדפוסינו נשמט) אמר הקב"ה מי הוא זה שמלמד זכות על בני אמרו (לפניו רבש"ע) גבריאל. (עיי' ד"ס יומא קכ"א.) ומזה לכאורה ראיה לפירש"י שמלאך גבריאל הוא רוח פסקונית דגם הוא מלמד זכות על בני ישראל וכן מצאנו במנח' כ"ט. גבריאל חגור כמין פסיקיא היה והראה למשה מעשה מנורה. אבל ידע תדע שג' שמות אלו מל' ערבי נגזרו, אטמון כמו שרשמנו עון; פסקון הוא فضاح כלימה ובזיון; וסגרון הוא ضجر כאב וצער. ולפי זה המלאך ההוא ממונה על עונות, על כלימה ועל צער ומאחר ששפך הקב"ה בוז וכלימה על גזע של ישראל אמר רוח פסקנית הוא פסקון מלאך הממונה על הבזיון: רבש"ע אם יבא אברהם ושרה ויעמדו לפניך אתה אומר להם ומכלים אותם? והקשה הש"ס ומי אית ליה רשותא (להתרים דברים כאלו כלפי מעלה) ותירץ אין דיש לו ג' שמות כדאמרן והמלאך משגיח על עונות ובזיון וצער ובודאי הקב"ה לא עביד דינא שלא כהוגן. וטעם המלות נעלם מלפני בעל המאמר ודרש מה שדרש. ובמ"א [2] הרחבנו אמרנו בזה הענין באופן אחר. וזה נראה לי יותר קרוב לאמת.

אַטִימֵטוֹן (unschätzbar, ἀτίμητον) ב"ר פר' ויאמר אלהים אל נח ואני הנני מקים (ס"פ ל"ה) ארטבן שלח לרבינו (צ"ל לרב) מרגליות אטימטון פי' בל"י דבר אשר אין לו ערך. [אחי"ה ובירוש' פיאה פ"א הל' א' דט"ו ע"ד איתא ארטבן שלח לרבינו הקדוש חד מרגלי טבא אַטִימֵיטוֹן. ותחת רבינו הקדוש צ"ל ג"כ רב דרב היה נקשר בקשר אהבה עם ארטבן שהיה סוף של מלכות של פרסיים עיי' ע' ארטבן וכן נראה מע"ז י': אדרכן (צ"ל ארדבן) שמשיה לרב . . . כי שכיב אדרכן (ארדבן) א' רב נתפרדה חבילה. כלומ' חבילת אהבה וריעות. וכבר דברנו בזה במ"א [3] — ובשאלתות דר' אחא ר"פ עקב איתא בטעות מרגליתא אנטימיטון וצ"ל אטימיטון כבירושלמי הנ"ל.]

אֶטָיְמוּס (bereit, gegenwärtig, ἑτοῖμος, ἕτοιμος) בב"ר ברי"ש וירא אליו פמ"ט (מ"ח) אלהים נצב בעדת אל (תהלי' פ"ב, א') ר' חגי בשם ר' יצחק אמר עומד אין כתיב כאן אלא נצב אטימוס הד"א ונצבת על הצור (שמות ל"ג, כ"א). וכן בפסיקת' דהחודש (דמ"ט.) ר' חגי בשם ר' יצחק וכ'. פי' איטימוס מוכן בל"י. תרג' גלוי לכל העמים להיות עתידים (אסתר ג', י"ד) אתגלי לכל עממיא דיהוון איטימוס עבידין ליומא הדין. [אחי"ה וכן במד' חזית, ב' ט' פ' דומה מהו נצב איטימוס. בב"ר פ"ק דאם איתבעית אנא קאים אוטמים צ"ל איטימוס. ובסוף כלאים בירוש' (פ"ט הל' ב' דל"ב:) איתא: אנא מעתד וזה ממש העתקה עברית של איטימוס].

אֶטָיְמַסִיאָה [4] (vorbereitete Stelle, Station, ἑτοιμασία ἑτοιμότης) ומתקן לו אטימסיאה בשלח לך בילמדנו (בתנחומי' ליתא) (א"ב מצאתי גירס' זו במדב' רב' אבל בילמדנו לא מצאתיה.) [אחי"ה וכן אית' במ"ר קרוב לס"פ ט"ז בנוהג שבעולם אדם קונה עבד שאם יצא לדרך יהא עבדו קודם ומתקן לו איטימסייה ואני לא עשיתי כן אלא אתם עבדי ואני הייתי מתקן איטימסייה].

אֵטֻן (Seil, Strick, aeg. W. (s. Ges. th. 1 77) vgl. בל"ע اصن Zeltstrick, בל"פ تونه unverarbeitete Fäden) תרג' וחבלים בראשיהם (מלאכי' א', כ' ל"ב) ואטונין ברישיהן ובל"מ אטון מצרים (משלי ז', ט"ז). [אחי"ה וכן בר"ה כ"ג. ואטונא דכיתנא. תוספתא מעשרות פ"ג אטונין והוצני פשתן].

אִיטְנִי (בל"ם אוֹדְנָא Gefäss, Behältniss, nach Raschi Schlauch = בל"פ تون, א prosth.) גמ' דסוט' פ' עגלה ערופה (מ"ח:) ומניחין אותו באיטני של אבר, פירש"י גובתא והיא שפופרת. [אחי"ה כך הוא פירש"י גובתא מש"א בלע"ז והוא

---

[1] עיין על המלאכים ושדים צד ל'. [2] עיי' מ"ע אונגארישע יידישע וואָכענשריפֿט ח"א צד שע"ה. [3] עיי' מאמרנו על המלאכים ושדים צד ט"ו. [4] בכ"י ו"ו אטימיסיאה ובכ"י ה"ב איטמוסיא.

(Schlauch, fr. manche) ולפי זה גובתא ט"ס תחת קיפסא (Kästchen, capsa) עיי' ע' קפסא וכן טון בל"פ חמת. והרב מוספי' טעה לפרש גובתא מענין קנה חלול ובעבור זה מוסיף על פירש"י והיא שפופרת והוציא המלה מל"י (Trichterchen, ἠθάνιον) ולא היא דסמך ליה "מלאה סובי שעורין" וזה לא שייך כלל להוראת גובתא. ורבינו בע' טן ז' גורס בטני. וזה ראיה לפירושנו שהמלה מל"פ. נגזרת והאל"ף נוספת. וגם יתכן להיות מלה סורית כמו שרשמנו].

*אַטְנַס ([צ"ל אַנּוֹנַס] Getreidevorrath, annona) במגיל' אסתר רב' א' ט"ו פ' והקרוב: אדמתה שהיה ממונה על אטנס. המחוקקים הדביקו הנ' והו' ועשו מהם ט' כמו באבהטס וצ"ל תחת אטנס (ולפנינו בטעות אטנים!) אנונס (עיי' ע' אנונה) פי' ממונ' על אוצר חטים ויבול אדמה וכיוון על שם הפרטי אדמתה מלשון אדמה. וכבר התקינו מעוות הדפוס בעל כ"כ ח'. וריט"ז בט"ר ח"א, ל"ה.

☜ אֲטוּנָס (Thunfisch, Θύννος, thynnus) חולי' בפ' אלו טרפות (ס"ו:) וע"ז בפ' אין מעמידין (ל"ט.) אקונס ואפונס כספתיאס ואכספתיאס ואטונס אך בע"ז גרס כססמטיאס. [אחי"ה לפנינו בע"ז איתא כטספטיים ואכספטיים ואוטנס] פי' טונס בל"י ורומי מין דג גדול ושמן נכבש בציר עיי' טונס).

אַטַּפַּח ([צ"ל אִתַּפַּח] בל"ס נפח בל"ע نفخ = zu Kräften kommen; eig. anschwellen, (d. i. an Kraft, ר' זירא בר"ג דג' שאכלו (ברכו' מ"ו.) פי' קם מחליו (א"כ אתפח עבד סעודתו לכולהו רבנן גרסינן בנוסחאות). [אחי"ה וכן הוא בכ"י ברכו' (עיי' ד"ס קכ"ב:) ובכן כל איתפח ומיתפח דש"ס וכן הביאו רבינו בעצמו בערך תפח ג' ועיקר השורש נפח וּבְאִתְפְּעַל: אִתַּפַּח כתרג' איוב י"ט, כ"ו לפי גירס' כ"י. וגם יש לדקדק ולקרא אִתְפַּח משורש פוח (sich ausdehnen, weit werden, d. i. an Kraft בל"ע فاح שהוראתו בל"ע מתרחב ומרויח ועוד ענינו כל"מ נשף=נשם (blasen) כמו שמצאנו ג"כ אינשם בענין בריאת הגוף עיי' ירוש' קידוש' א' ב'; ירוש' כלאים פ"ט הל' ג' ועיי' ע' נשם.]

*אֲטַפְּתָּא עיי' ע' ארכבתא וע' בכרא.

אֲטַקְטִיקְיָא (unmässig, ausschweifend, ἀτακτικός-ἄτακτος) בפסיקתא דאיכה שריך סוררים (דקכ"ב:) בר קפרא אמר ארכי בריונס[1] [צ"ל ארכי בריונים] (Erzplagegeister, ἄρχι u. βαρυνέω, plagen, belästigen) דהוון אינון אטקטקיא. פי' שרים כסוסים[2] האוכלים בלא תרבות. [אחי"ה זה ל' פסיקתא: בר קפרא א' ארני מדיונים צ"ל ארכי בריונים] דהוו זיינים אטקטיא עכ"ל ובלי ספק שגם רבינו גרס זיינִים תחת אינון של דפוסים ושל כ"י, וראיה לדבר מהך דפי' רבינו . . האוכלים בלא תרבות ודרש זיינים כמו סוסים מוזנים (ירמי' ה', ח') ובכ"י ודפוס ראשון נשמט "מוזנים" וכתיב רק סוסים ובדפוסים האחרים נשמט ג"כ מלת סוסים! אברא בערך שלנו אשר בעכרנו ידים רפות קלקלוהו כצ"ל: בפסיקתא וכ' בר קפרא אמר ארכי בריונים (עיי' ע' בריוני) דהוון זיינים אטקטקיא (או אטקיא). פי' שריך (כערוך הקצר) כסוסים מוזנים האוכלים בלא תרבות.] (א"ב פי' בל"י אנשי מלחמה בלי סדר ואינם שומעים לקול שרים). [אחי"ה ול"נ בל"י הרשומ' הפריז על המדה באכילה ובמשגל].

*אִטֵּר (gelähmt. eig. gebunden s. die h. Lex.) מנחו' ל"ז. אטר מניח תפילין בימינו שהוא שמאלו. שבת ק"ג. איטר יד. תוספת' ברכות פ"ה איטר ברגליו. מל"מ שופטים ג', ט"ו, כ', ט"ז.

*אֲטַרַבּוּלִים (Tripolis, Tarablus, Stadt am Fusse des Libanon, בל"ע طرابلس) בירוש' שבת פ"ג ד"ו ע"ג רשב"ל הורי באטרבולים מנורה קטנה מותרת לטלטלה. ובבלי שבת מ"ה: איתא הורה ריש לקיש בצידן מנורה הניטלת וכ' ושני הנוסחאות שוין דעיר טאראבלוס נחלקה לג' ראשים השייכים לצידון, לצור, ולאראדוס. וכעת נקרא טאראבלוס ג"כ סיני וזה מה שתרגם ר' סעדי' גאון הסיני (בראשי' י', י"ז) אלטראבלשיין [الطرابلسيين] אולי הוא טרפליא של עזרא ד', ט' . . ועיי' ע"מ של ווינער ח"ב צד תרל"ג.

☜ אֶטְרֹג (בל"ס אטרוגא, בל"פ ترنج, בל"ע اترج Orange) תרג' כתפוח בעצי היער (ש"ש ב', ג') אטרוגא ביני אילני סרק. [אחי"ה וכן בירוש' ע"ז פ"ב דמ"א. ולמיצע סכינא גו איטרוגא וסכינ' גו פוגלא. פי' כמו אתרוג (סוכה ג' ב') אתרונגא (קידושי' ע'.) ועיי' ע' תרג ב'. וע' אֶתְרֹג.]

אַטְרוֹן (בל"ס טרוֹנָא, אוּטְרָנָא Herrscher, Tyrann, τύραννος) כפה ואגמון יום אחד (ישעי' ט', י"ג) תרג' שלטון ואטרון. וכן תרג' ראש וזנב כפה ואגמון (שם י"ט, ט"ו) (א"ב פי' בל"ר טירון (tiro) איש איננו מלומד מלחמה והוא נער בה עיי'

[1]) כ"ה בכ"י ל"ד ודפ"ר ובכ"י ו"ו הגי' בריגוס וצ"ל בריונים עיי"ע בריוני. [2]) כ"ה בכ"י ו"ו ל"ד דפ"ר ועה"ק אבל בשרפ"ע נשמט.

ע' טירון [צ"ל טרן ג'] ובנקודה אחרת (tyrannus) פירשו אגמון כמו מושל ומקצתם פירשוהו איש נבזה. [אחי"ה ודרש אגמון מל' הגמון בל"י ἡγεμών ובל"ס הֶגִימוֹנָא Anführer].

☜ אִיטְרִין (Gericht von Fadennudeln בל"ע إِطْرِيَة בל"ס איטרין אטרין) ירוש' דחלה פרק חמשה דברים (פ"א הל' ו' דנ"ז ע"ד) איטרין מהו [צ"ל בגין דאנא בעייא למיעבד אצוותי אטרי מהו] דינסבנה ותהא פטורה מן החלה פי' בל"י ורומיי מין מאכל עשוי מן עיסה כמו חוטים ארוכים ודקים אבל הטריות דבר אחר הוא ע"ש. [אחי"ה הרב מוספי' כיוון על מלת ἴτριον, (itrium Kuchen, Opferkuchen ולא נכון דִבֵּר אבל הוא בבירור מלה שרשמנו ומל' ערבי נגזרה וכן ממש בירוש' ביצה פ"א סהל' ח' ד"ס ע"ד הדא אטריתא ליבש אסור לקדירה מותר. וכתב רבינו יונה לברכות פ"ו ברי"ף דכ"ז: על מה דאמרינן לחם העשוי לכותח פטור מן החלה וכתב וז"ל: ומזה הטעם יש להתיר חוטי הבצק שנקראין בל' המשנה אנטרי"ה [צ"ל אטריה] ובלע"ז וירמזלילמ"ש (Fadennudeln it. vermicelli, fr. vermicelles ובערבי אטריה, וכ' עכ"ל. ולפי זה מה שכתב ר' אשר לפסחי' ל"ז. סי' ט"ז אבל וורויזו"ש שקורין לטריי"א ט"ס הוא וכצ"ל וורמיזללי"ש שקורין [בערבי] אלאטריה].

☜ אטורנגא צ"ל אֲכוְֹאַנְגַּר (Essenaufseher, Tafelmeisters. Vul. 1,739 خوانگر=خوالگر) מסכת כתוב' פ' אע"פ (כתוב' ס"א. חליף אזיל אטורנגא דמלכא פירש"י מושיב המנות לפני השרים). [אחי"ה לפי תיקון הרש"ל מושיב המזון לפני השרים וזה יותר נכון ולזה מסכים מה שאמר רש"י בלשוננו שינישקלאקו"ש (Tisch-servierer, fr. sénéchal, mittell. senescalcus והמלה אטורנגא יש למחות מע' מילין של ש"ס, שאות ט' משובשת תחת כו והמלה אכוואנגר בל' פרסי כמו שרשמנו איש הממונה על השולחן וכן במ"ק י"ב. רב חמא שרא להו לאבונגרי (וצ"ל לאכוונגרי) דבי ריש גלותא וכ' כן גירס' כ"י ש"ס ורש"י ד' וויניציאה (עיי' ד"ס מ"ק י"ח הערי' ת') וכן בע' אכנגרי ע"ש. ופירש רבינו ורש"י במ"ק מסדרי שלחנות. ובע' כואנגר, כי כן גרס בטוב טעם רבינו תחת השיבוש של אטורנגא, פי' רבינו תבשיל וצ"ל מסדר תבשיל. ועוד י"ל שמלת אטורנגא ט"ס תחת אכורנגא ובאמת בע' כואנגר ציין רבינו שינוי נוסחא כורנגא לפי כ"י ו"ו או כוורנקא לפי כ"י ה"ב (ובדפוסי' וקצת כ"י כונדק) וזה ממש המלה פרסי' خورنگاه פי' איש שממונה על כל דבר אכילה. ובל' סורי כורנקס טעמו מבשל (Koch) ועיי' עוד ע' אכנגרי].

*אֲטָרָף (טְרָף = Blatt, bh.) גיטי' ס"ט: אטרף אדרא (ובע' אדר א' גרס טרף) ושם אטרף דעראי (ובע' ער ז': טרפא דערא). ב"מ קי"ד: הגי אטרפי.

1* אִי־ (א = 1 Vorschlagssilbe zu י; 2 prosth.) בא לפני י בראש התיבה כגון אימא, איקר, איקוטטא (עיי' ערכו), וכן תחת א' נוספת כמו: איהו, איהי, איפומא, איזקפא ועוד זולתם.

2 אִי (= אין wenn, wann abgeworf.) אי, דלמא, אלא, דהאי בפ"ק דתעניות (ט'.) ובר"ג דר"ה (ג'.) ובס"ג דגיטין (צ'.) ובס"ג דשבועות (מ"ט:) פי' כולהו צריכי דלא סגיא דלא לימא כהני לשני דאי מתרגמינן כי יקרא (דברי' כ"ב, ו') ארי היה משמע דצריך לחזור אחריו ואנן מפרשינן (חולי' קל"ט: עש"י רש"י) לכשיקרא לו ולא שיחזור אחריו להכי צריך לתרגם אי יערע [1]. כי תאמר בלבבך (דברי' ז', י"ז) צריך לתרג' דילמא, דאי אמרינן ארי הוי משמע דמצוה להרהר זה הדבר קמ"ל דילמא כלומ' הזהר בלבבך שלא תאמר זה הדבר. כי פתח תפתח (דברי' ט"ו, ח'.) הכי נמי אי הוה אמר ארי מה הוה משמע [2] כלומ' היכי מיתמר הדבר הזה לא תקפוץ את ידך מאחיך (דברי' ט"ז, ז') מאי כי פתח תפתח ארי תפתח אדרבה אם מיפתח לא הוה קפיצה ואי קפיצה לא הוה פתיחה אלא להכי מתרגמ' אלא מיפתח תפתח דהכי מיתמר לא תקפץ אלא מיפתח תפתח. כי גוע אהרן (במדבר כ', כ"ט) נמי אי הוה אמרינן ארי משמע דעדיין לא הוה מית אלא מיית והולך להכי אמר דהא מית אהרן שכבר נסתלקו ענני הכבוד על שכבר מת אהרן. ובאלו לשונות פליגי דבית שמאי ובית הלל (גיטין שם) מתרגמי' להאי כי מצא (דברי' כ"ד, א') כגון כי גוע אהרן, ור"ע הוה מתרג' ליה כמו כי יקרא. כך פירשו תלמיד מגנצא מפי המורה. ור"ח פי' בי"ש סברו האי כי מצא בה ערות דבר אלא אם מצא [3] בה ערות דבר הוא [4], ובי"ה סברי האי כי אי הוה כלומ' אי מצא אי לא מצא.

---

[1]) כ"ה בכ"י ו"ו בי' ובדפ"ע, בכ"י ו"ו אי' הגי' אי יארע, כ"י ה"ב אי תיערי ובנו"ג בתרגום ארי תערע ויערע עיי' דוגמאות בעמת"ר של מהרי"ל ח"ב רמ"ו. [2]) כ"ה לנכון בדפ"ר אבל בשדפ"ע בט"ס אי הוה אמר ארי מיפתח תפתח. [3]) בדפי' וויניצי' בט"ס אצא. [4]) כ"ה בדפ"ר אבל בשדפ"ע ערות דבר ערוה הוא ולי' אינו הגון הוא.

(א"ב [1]) בל"י [εἰ] אִם!). [אחי"ה אי כמו אין וכן ברכ' ב', ג', פסחי' ט"ו, חגיג' ה', שבת נ"א: נ"ג, ס', עירוב' מ"ח, ס"ה, יומ' י"ז: י"ח, ב"מ מ"ז, ס"ט: פ"ד, צ"ח, ב"ק י"ו, ס': צ"ח, ב"ב ג', ד', מ"ק י"ח: כ"ח, תעני' ט', י', יבמו' ס"ד, כתוב' י"ז: ע"ז, ק"א, גיטי' נ"ח, נדרי' ג': נ', סנהד' מ"א: ס': ק"ב, חולי' ד', מ"ה, ק"ו, ק"י, ערכי' ו', מנחו' נ"ג: מכות כ"א, (יבמו' צ"ב. ב"מ י"ז.) יומ' ע"ז, קידוש' ל"ג].

3 אִי (= אֵי וכ"ה בל"ע ای ובל"י αἰ, αἶ ובל"ם אוֹ והיא מלת הקריאה! ach! weh) אי שכר (משלי ל"א, ד') או כתיב בוי"קר [2]) בויהי ביום השמיני (פי"ב). [אחי"ה וכן ירו' שביעי' פ"ד דל"ה: אי לי, ירוש' כלאים פ"ט דל"ב: אי לכם חיות . . אי לכם עוברות, ירוש' שקלי' פ"ה דמ"ט: אי לי שאני רואה אותך כן, ירוש' ע"ז פ"א דל"ט ע"ג, ירוש' יבמו' פי"ג די"ד, אי לו על אשתו ואי לו על אשת אחיו].

*4 אִי [בל"פ ايا, اى = ἔ, εἶα (ei! oh!) ר"ה י"ט, אי שמים, תעני' ז', אי חכמה מפוארה בכלי מכוער, שמו' רב' ר"פ מ"ו אי להם לבני אדם, מדר' איכ' פ' רבתי' אי פלן! קהלת רב' פ' מעות אי שוטה שבעולם! אסת' רב' פ' בהראתו: אי רבי!

*5 אִי (אַיִן = nicht, bh.) ריש ספרא אי אתה יכול, כתוב' י"ב, ג' נזיר כ"ח, אי אפשי. — אי אפשר גיטין מ"א, ושם: חגיג' ג': קידוש' פ"ב, ב"ב ט"ז, אי אתה זקוק לעשותה ילק' תהלי' סרמ"ז תשי"א בשם ויק"ר, מל"מ אי כבוד, אי נקי עיי' רש"י לשמואל א' ד' כ"א.

*6 אִי (es ist, ת' abgew.) ירוש' סנהד' פ"ו דכ"ג ע"ג אי בי עבד (ירוש' חגיג' פ"ב דע"ח, את מה אית בך עבד) ושם מה אי בך עבד.

*אִיבָּעֵית (wenn du willst) מורכב מן אִי ומן בָּעֵית משורש בְּעָי) יומ' כ"ח: איבעית אימא . . . כמו אי בעית אימא (ב"ק די"ה, חולי' ד', [3]) ועוד הרבה.

אַיְיבוּ (אַבּוּ Raubvogel, s. Art.) ודייתא תרג' ירו' ואת האיה ואת הדיה.

* 1 אִיְדִי (weil, wegen 1) מלה מרכבת מן אַ = על ומן המלה יְדִי eig. auf der Hand (durch 2) ומזה אידי דבעי למיתני סיפא . . . תנא נמי רישא פסחי' ז'; שבת ל', עירובי' ט"ז, יבמו' צ"ח, ק"ב, כתובו' צ': נדרי' כ"ח, ע"ב, ב"ק מ"ט, צ"ד: ב"מ ס"ב, זבחי' צ"א: חולי ס"ח, ק"ט: סנהדרי' נ"ז, בכורו' מ"ו: נזיר כ"א: איידי דאמור רבנן מתוכה אמר איהו נמי מתוכה, עירוב' צ"ד, איידי דקבעי למיתנא עיבור שנה תנא נמי עיבור חודש, סנהדרי' י': איידי דתנא התרת יבם אחד וכו' איידי דתנא שתי יבמו' וכו', איידי דתנא הא תנא נמי הא קדושין ס"ה, איידי דמיא יקירא חולין כ"ו: איידי דתני יבמות כ"ב, פ"א, חולי' קי"ג, איידי דקא בעי למיתני . . . תנא נמי, סנהדרי' י"ח, כולם לשון על ידי הם (עיי' ג"ב י"מ כללי הא' סי' ז'.) ומזה הענין בהשאלה דילמא נפקא איידי פומא שבת ק"ט: כלו' מתוך פיו, דרך פיו.

*2 אִיְדִי (= אַיְדִי ובל"ס אָיְדָא welcher e, es) עיי' ע' אִידָא לעיל צד ל"ב.

*3 אִיְדִי = אדי (hinneigen, zuwenden, Af. von בל"ע ادى) בירוש' ב"ק רפ"ה הל' א' ד"ד ע"ד ואהן אמר לא לדין בעית איידי לי קומך, כלומ' לא לזה הוולד אתה רוצה לגבות שאחזיר לך רביע הנזק המשתלם מגופו נטה עצמך למה שמוטל לפניך היינו לנבלה, כלומ' בעל הפרה הוא המפסיד שאינו יכול לחזור ולגבות מן בעל הוולד, עיי' פני משה, ושם מפורש איידי "הריני משליך" מלש' אדוי עיי' ע' אד ג', ופי' ליקומך כמו לקדומך.

*אִידִי (אדא R. Idi,) עיי' במבוא הירוש' דס"ב, ובמדר' קהל' רב' פ"ד, ובירוש' יומ' ר"פ ז' ר' אידי בשם ר' יצחק, ובבלי סנהדרי' ל"ח, ר' אידית, ועיי' ע' אביי צד ז' בהערה ד'.

*אִיָה (E. N. Beiname eines Acha) בגיטין ל"ה, אחא בר הידיא דמיתקרי איה מרי.

*אִיהוּ, אִיהִי עיי' ע' אהו.

*אִיהִי (E. N. einer Pers.) ב"מ ע"ה, א"ל שמואל לאבוה בר איהי, כתובו' ס"א, אבוה בר איהי ומנימין בר איהי.

*אִיהִי דְקִירָא (בל"פ چشمه قير = آهو قير Eig. Erdpechquellen, Erdpechquelle war der Name der Stadt Hit (= Is, Her. 1, 179) auf dem rechten Euphratufer u. ident. mit Idikara (des Ptolem. oder Diakara des Ammianus) ברכות נ"ט: קידושי' ע"ב, נזכר' שם העיר ההיא ובכ"ב כ"ד, איתא הא י דקרא וכן הוא בכל המקומות

---

[1]) ברפ' אמש' נדפסו דברי ר"ב בטעות בע' אי ב'. [2]) והפשוטה העתיקה כן מלת אם (משלי ו', כ"ח; שה"ש ב', ז') ובויק"ר הנ"ל אי' אוי. [3]) ובכ"י ר"ח לשבועות וסנהדרי הרבה פעמים כתוב איבעיתימא במלה אחת.

הללו לפי גירס' רבינו בע' דקר ג' (ובכ"י רגמ"ה לב"ב ההיא דקירא) וכן בכ"י ברכות וקידושי' (ד"ס ברכו' קס"ט. הער' מ') ונוסחא ישרה איהי או איהו והוא בלש"פ [اهو، اهوى] עַיִן שהוא כמו בלש' עברי וערבי عين ג"כ להוראת מקור ומלת קירא היא בלי' פרסי' [قیر] חֵמָר Erdpech וכן תירג' פשיט' בארות בארות חמר (בראשי' י"ד י') בארין בארין דקירא כמו שהעיר כבר בעל ע"מ (דל"ד) מבלי שידע שנגזרה מל' פרסי. ומזה הענין בלי ספק ב"מ מ'. באתריה דמר חפו בקירא פי' טחו בחמר ולא בשעוה כמו שפירש"י. ולפי זה איהי דקירא בלי' פרסי' עֵין הַחֵמָר וכן נקרא באמת עיר הית או אית ונקראה כן בעבור מעינות חמר שנמצאו שמה. ועיי' באריכות מזה הענין ע"מ ל"ג וכ' ועיי' שפיעגעל קדמוניות של איראן ח"א קס"ח, גרעטץ מ"ע של מהרז"ף ח"ב, קצ"ד, ונייבויער גיאגרפיא שנ"ג.

*איו (E. N. einer Pers.) שם חכם עיי' ביצ' ל"ז: עירובי' ל"ז. יומ' נ"ו.

*אֵיזֶה, אֵיזֶהוּ (= אֵי זֶה, אֵי זֶה הוּא wer, was, (welcher, e, es בירוש' ברכו' פ"ו ד"י: על איזה מהן שירצה יברך. ירוש' מגיל' פ"ד דע"ד ע"ד איזה מהן חביבים. במדב' רב' פ"ד באיזה צד היו עושין. שהש"ר פ' מי זאת ובאיזה צד נדמה לו — איזהו חכם אבות ד', א'. איזהו מקומן של זבחים, זבחי' ה', א'. ובל' נקב' איזו כמו אי זו בעברית: איזו היא קרובה ואיזו היא רחוקה במ"ק כ'.

*אִיזִי, אִיזוּ (פי' בל"ע إذًا בל"פ ازا מול זה dem entsprechend, demnach או מל"ע إذا פי' אם כן הוא wenn dem so ist; או מל"פ انگه alsdann) באלו המקומות נזכרה המלה ב"מ ע'. אימא לי איזו גופא דעובדא היכא הוי.[1] בכתובו' ס"ט. ע"ט. ק"ד: גיטי' ל"ט: ב"מ ל"ב: נדה מ"ב. איתא אימא לי איזי וכ' ב"מ צ"ח: אשתבע לי איזו מיהת וכ'. שבת קל"ח: אימא לן איזי הנך מילי מעליית' דאמרת לן וכ'. סנהדרי' ל': א"ל ר' שמעון בן אליקים דין ידע א"ל לימא איזו. יומ' ל': לדידכו אודו לי איזי מיהת (ובכ"י יומ' ז' צ"ל איזי). אם תשים עין הבחינה תמצא כי בכל המקומו' הנ"ל השתמש הש"ס בזאת המלה תיכף אחר מחלוקות הדעות ואח"כ אמר נחזיר ונראה היכא היה הדבר וטעם המלה אם כן הוא, מעתה. וכן הוא בלי' ערבי' ופרסי' כמו שרשמתי בתחילה. ובעל ע"מ (דמ"א ודרס"א) טעה בזה במח"כ. וגם ראיה שמלה פרסי' היא מאחר שלא נשנה בירושלמי אלא רק בבבלי. אולי שהוא כמו איטה של ע' הבא אח"כ.

*אִיטָה (= בל"ס אִיטָא εἶτα, Demnach, somit (ita, itaque בירוש' סנהדרי' פ"א די"ח ע"ד איטה עבדתני מבזה רבנן.

☞ אִיכָא (= אִית — כָּא es ist da, auch (mancher פי' אית כא (= כה bh. בל"פ كا، كاه (Ort, Zeit והפכה ליכא לית כא. וכן איתא אית הא [אחי"ה ולא היא עיי' ע' אית] ליתא לית היא וגם לית היא מלה מחוברת מן לא אית) [אחי"ה ולרוב פעמים איכא הוראתו כמו יש ד"מ עיי' איכא דמתני לה אהא. נדה ע"ב: איכא דניחא ליה בחלא ואיכא דניחא ליה בחמרא. קירושי' מ"ח: התם איכא . . . הכי ליכא עירובי' כ"ב. איכא חד גברא ביהודאי וכ'. ברכו' נ"ח. איכא למאן דאמר גיטין נ'. (פי' כמו יש לזה. שבת ל"ד.) איכא בינייהו חולי' ד'. ע"ו. עירוב' כ"ב. מי איכא מידי חולי' ע"ו. איכא דאמרי חולי' ג': ע"ה: שבועו' מ'. מ"ה: מאי איכא למימר חולי' י"ב. ועוד הרבה בש"ס].

*אֵיכוּ (wenn, falls. = εἴκε, αἴκε) ברכו' כ"ה: איכו השתא לא אתיא סכנתון לברי. ביצ' ד: איכו השתא אשתלאי. ב"מ ע"ג: יבמות מ"ו. השתא איכו שכיבא לא אמרי לכו הא מלתא. שבת קנ"ב: איכו שכיבנא לא אמרי לכו האי מלתא ובע"ז נ"ה. איתא אי הוי שכיבנא וכ'. חולי' צ"ה: איכו השתא ספיתו להו איסורא לבני ברת. וגם טעם המלה לשון בקשה כגון סנהדר' ק"ז. איכו (εἴκε, wenn doch, möchte doch) זממה נפל בפומיה דמאן דסני לי. יבמו' ס"ה: איכו ילדת לי חדא כרסא אחריתי. תעני' כ"ה. מה שמך אמרה ליה איכו (E. N. Jku) אמר איכו (möchte doch!) נמטו כשוריך.

* אֵיכֵן (בל"ס אֵיכְן Frgpt. wo da, wo denn אֵי כַּן = כַּאן (relat. wo; zusammeng. aus הרבה פעמים בירוש' והוא היכן דבבלי. עיי' ירו' ברכ' פ"א ד"ג: איכן יצאת בת קול (עיי' בת קול שם פ"ג ד"ו. אם יש לו מאיכן ללמוד (בל"ס מֵן אַיְכָן, von wem wo) שם רפ"ד ד"ז. מאיכן למדו תפלות. שם פ"ה ד"ח ע"ד איכן הוא מצוי. ירוש' תרומו' פ"ד דמ"ג. איכן דרתה. ירו' שבת פ"ג ד"ו:

[1]) בב"ק כ"ז: אי' רק אימא לי גופא, וגי' איזו קרוב למלה הרשומה שענינו בל"פ אם אפוא כן, וכתב הרשב"ם לבראשי' כ"ז. ל"ג מי אפוא תיקון לשון הוא כמו איזי שבתלמוד וכי ובב"מ תנ"ל נשתמשו לתשלום ולמלואים בתוך הדבור וכ"ה בעצם וראשונה בלי' הונגרי בהוראת מלה izé.

שאין היד שולטת עד איכן. שם פט"ז דט"ו ע"ג לאיכן מצילין אותן. ירו' עירו' רפ"ה דכ"ב: אלא מיכן שהמקבל פני חברו וכ'. ירו' פסחי פ"ז דל"ה: אין לו איכן להגן . . . יש לו איכן להגן . . . ירוש': חגיג' פ"ב דע"ז: איכן היא טובתו של זה, איכן היא אריכת ימיו של זה. שם ע"ד: לאיכן יצא. ירו' מ"ק פ"א ד"פ: שהש"ר פ' יפה את: עד איכן היו קיימות.

*אִיכֵן (מלה מרכבת מן אי=אין בל"ס אִין Ja wohl ומן כֵּן ja) באסתר רב' פ' בהראותו: אמר להון איכן דכן הוית בדעתי למתני לכון. פי' הן כן מלה מורכבת מאין וכן ושניהם מורים על קיום ואמיתת הדבר וכפל במלות שונות לחזק הענין. ובס"פ ד' דפסחים בירוש' חסר זה ע"ש.

אַיִל [1] (Widder, bh.) בן יומו קרוי איל בר"ג דמרובה (ב"ק ס"ה:)

אַיִל קַמְצָא (בל"ס קומצא die langgestreckte Heuschrecke (Laub-Baum Heuschreke) בל"ע ايل langgestreckt + قمص [2]) דכי בפ"ק דפסחי' (ט"ז.) ובפ' אין מעמידין בגמ' דשמן (ע"ז ל"ז.) ובגמ' דואילו מותרין (נדרי' י"ט.) ובפ"ח בעדיות (מ"ד) פי' איל קמצא הוא שושיבא והוא סוסביל ממיני חגבים וראשו ארוך. [אחי"ה בע"ז הנ"ל כך היא הצעת הסוגי' מאי אייל קמצא ר"פ א' שושיבא ורב חייא בר אמי משמי' דעולא א' סוסביל ר"פ א' שושיבא וקמיפלגי בראשו ארוך וכ' רב חייא בר אמי משמי' דעולא א' סוסביל. בראשו ארוך כ"ע לא פליגי דאסור [צ"ל דמותר עיי' תוספ' ד"ה בראשו] והכא בכנפיו חופין את רובו ע"י הדחק קמיפלגי וכ'. ודע דהמלה שושיבא או מל"ע שושב [= شوشب Scorpion] עקרב או מל"פ ששבא [3] ششپا [Sechsfüssler, übtg. Heuschrecke נגזרה, וטעם לכינוי זה או מנשיכה חדה כעקרב או משש רגלים שיש לחגב. וסוסביל [4] ממש ל"פ סוסה ביל [شوشه بيل] בעל כנפים ארוכים וזה מה שאמ' עולא בכנפיו חופין את רובו וכ'.]

*אַיָלָא (אַיָּל Hirsch, bh. בל"ס אַיָלָא) בכורו' ז': זרעא דאילא הוא דאזיל בתר אילתא. עיי' ע' חלי ו'. ושם הגירס' בשני יו"ד.

*אַיָּלָה, אַיֶּלֶת, אַיֶּיֶלֶת (1 Hirschkuh; 2 übtg. Morgenröthe, Frühleuchten, vgl. בל"ע غزالة Hindin u. Frühröthe) ב"ב ט"ז: אילה רחמה צר. בכו' ז': עיי' אילה. שהש"ר פ' דומה דודי: אורזילהון דאיילתא. ושם פ' עד שיפוח: עורזיליהון דאיילתא; die Jungen der Hindin (בל"ע غزالة das Junge der Hindin, יומא כ"ט. מה איילה זו קרניה מפצילות לכאן ולכאן אף שחר זה מפציע לכאן ולכאן. ירו' ברכו' פ"א ד"ב ע"ג. ירו' יומ' רפ"ג ד"מ: הדא איילתא דשחרא. ירו' ברכ' שם מאיילת השחר עד שיאור המזרח וכ'. שהש"ר פ' מי זאת ראו אילת השחר שבקעה אורה. פי' כמו אַיֶּלֶת השחר תהלים כ"ב, א' ראה שם הפירושים.

*אֶיְלָא (Wurm, Made εὐλή) בשבת צ'. ורבינו גרם אלה ע"ש.

*אִילָא אילי, אילעא, יילא, לא, לייא שנוי ההברה לשם אילא ובירוש' הילא והוא אמורי ראש המדבר בדור השלישי עי' מבוא הירושי' דע"ה:

אַיְלָה (E. N. einer Pers.) אלא א"כ היה מומחה כאילה ביבנה בפ"ד דבכורות (כ"ט.) [פי' שם האיש. [ובנו"ג כאילא].

אֶיְלָה בל"פ ايلوس (Höhle, Schlupfwinkel = ἴλεός, ἰλυός, εἰλεός, ileus) דספינתא בפ' הנודר (נ'.) היה מנהג הספנים לעשות כמין איל של עץ וממלאין אותו מן הממון פעם אחת עשו כך ושכחוה גוים על שפת הים ומצאה ר"ע. [אחי"ה ול"נ שהוא חור ומקום טמון בל"פ יוני' ורו'].

אַיֶּלֶת [5] (אילה Hindin s. Art.) השבעתי אתכם בנות ירושלים בצבאות או באילות (שה"ש ב', ז') בסוף כתובות (קי"א.) ובילמדנו ברב לכם סוב (תנחו' דברי' ש"י סי' ד'.).

אֶיְלַת (Elath, Ελαίς Stadt, eine Tag Reise südl. von Jeru. [6]) מן הדרום במשנת מ"ש בפ' כרם רבעי (פ"ה, ב') ובר"ג דביצה (ה'.) ובר"ג דפ' י"ט בר"ה (ל"א:) פי' שם מקום. [אחי"ה בדפוס ראשון של הערוך ובכ"י ו"ה, ל"ד וב"ר וכן בכ"י ביצה (עיי' ד"ס ד"ג:) הגירסא נכונה איילת ובכ"י ר"ה עיילת (ד"ס ר"ה מ"ה.) ותחת זה בביצה ה'. בטעות עלת. וזאת שנית בביצה ובר"ה נוסח' משובשת אילת מן הצפון ועקרבת מן הדרום וצ"ל כמו במ"ש הנ"ל אילת מן הדרום וכ' וכן בכל המקומות

[1]) בדפ"ר הגי' אייל וכ"ה בע"ז ל"ז. אייל קמצא אבל עיי' בע' הבא אח"ז. [2]) ולפי' הגזרה הזו שמלה מרכבת מן איל בל"ע ארוך וקמץ פי' חגב הבינו המאמר על בוריו ובפי' לרמב"ם לעדיות נאצלה המלה מן אַיִל של מקרא וכן החכם בוקסטי' והרב לעוויזאָהן זאאלאגיע רצ"ד נדחקו. [3]) ותואר יפה הוא בעל ש ש ר ג ל י ם למספר הרגלים שיש לחגב. [4]) בכ"י ה"ב שיסתבל ובכ"י ב"ר שושבינה! [5]) בכ"י ה"ב חסר כל הערך, ובדפ"ע נכלל עם ע' קודם לזה. [6]) עיין נייבויער געאגר'. צד קי"ט, ודעת אחרת בלתי נכונה כל כך עיי' בע"מ צד נ"ה והשגת החכם גרעטץ במ"ע של מהרז"ף ח"ב קי"א.

לפי גי׳ הישר׳ של רבינו, ונראה שבאה להמעתיקים הטעות מהא דשנינן בפסחי׳ צ״ד, ועירוב׳ נ״ו, עגלה בצפון ועקרב בדרום ובאמת הוגה בכ״י ר״ה תחת עילת: עגלת, עי׳ ד״ס ר״ה הנ״ל].

*אִלְטִים ט״ס עיי׳ ע׳ אלסוס.

*אִילֵימָא (wenn man sagen sollte, d. h. in dem Falle, contr. אִין=אִי u. לימא) ב״ק י״ג. אילימא למעוטי. ב״מ י״ב: אילימא כשחייב מודה. קידוש׳ ע״ד. אהייא אילימא וכ׳. יומא נ״ב. אילימא משום דכתיב וכ׳ עירובי׳ כ״ט. אילימ׳ משום דקא תני וכ׳. וכן נמצא ג״כ אלימא עיי׳ שבת ק״נ: אהייא אלימא. פי׳ מלה מורכבת מן אי ר״ל אין ומן לימא ר״ל לימר. כלו׳ אם לאמר.

*אִילָן (Vorhang, αὐλαία aulaeum=וילון velum) ספ״ה דכלאים קלע ואילן . . . אין בהן משום כלאים. בל״י כמו וילון עיי׳ ערכו.

*אִילָן, (אִילוֹן, אֵלוֹן Baum, s. bh.) ברכות מ׳. במשנה: בירך על פירות האילן. ושם בגמ׳ נקציץ האילן, ושם וסנהד׳ ע׳. אילן שאכל ממנו אד״ה וכ׳. ושם מ״ד. אילן היה לינאי וכ׳. פסחי׳ קי״א, ג׳ אין ממצעין אילן וכ׳. ר״ה י״א. אילן מלא פירות. תעני׳ ה׳: אילן אילן במה אברכך וכ׳. שקלי׳ י״א. בעוה״ז אילן עושה ליב״ח וכ׳. פסחי׳ קי״ב. התלה באילן גדול (עיי׳ ע׳ אשל, וחנק) חולי׳ ע״ז: אילן שמשיר פירותיו. בכורות ח׳. אילן לוז. אבות ג׳ מ״ז מה נאה אילן זה. ובמספ׳ רבים אילנות עיי׳ שביעי׳ א׳, ב׳, שבת ל׳: עירוב׳ נ״ו. סוכה כ״ט. תעני׳ ח׳: ביצה כ״ח: סנהד׳ נ״ה. חולי׳ ס׳. וכן אילָנֵי ברכו׳ מ״ג: כתוב׳ קי״ב: ב״ב ט״ז: ב״ר פט״ז. ובנפרד אִילָנַיָּא ויקר׳ פ״ה, פי״ב (עי׳ ע׳ אמבוניא). פי׳ אילן: עץ, כבר בדניאל ד׳, ז׳, י״א, י״ז, כ״ג והרבה בתרג׳.

*אַיְילָן (welche ?) ירוש׳ ברכות פ״ב ד״ה: איילן רבנן.

אִילוֹנִית (Die Baum-(Holz-) ähnliche (von אִילָן, nach Tlm. (=אַיִל deriv.) Widder-ähnliche, d. h. Unfruchtbare) דכרנית אדלא ילדה כפ״ק דכתובות (י״א.) קטנה לא תתיכם שמא תמצא אילונית ונמצאו פוגעין בערוה בר״פ אחרון דיבמות (קי״ט.) בת כ׳ שנה שלא הביאה שתי שערות היא אילנית לא חולצת ולא מתיבמת במשנ׳ נדה פ׳ יוצא דופן (מ״ז:) [אחי״ה גם בירוש׳ כתובו׳ פ״א דכ״ה ע״ג (וכן בתוספ׳ פ״א ובבלי כתוב׳ ל״ו.) איילונית יש להן טענות בתולין, ירוש׳ יבמו׳ פ״א ד״ב ע״ג איילונית קידושין תופסין בה, גירס׳ המלה בשני יודי״ן אחר א׳ בעבור שנמשך הש״ס אחר הדרש (כתובי׳ י״א.) איילונית דוכרנית מן אַיִל אבל זה אינו אלא דרש כמו דשא שדורש ג״כ דרך שם דרגא: דרך גג וכ׳ (כתובי׳ י׳:). אבל האמת תורה דרכה שהמלה מן השם אִילָן נגזרת ולפיכך הגירס׳ היותר נכונה בחד י׳ כגירס׳ רבינו וכן הוא בכתובו׳ ל״ו. וביבמו׳ קי״ט. ודברי׳ רב׳ פ״ג עקר ועקרה סריסין ואילונית. ופי׳ אילונית כמו אשה מוכת עץ שאינה יולדת וראיה להגזרה הזאת מלת דורקטי שהיא בל״פ درخت עץ ואילן ושוה עם הוראת אילונית, ועוד אם נאצלה מן אַיִל למה לא כינה את האשה שאינה יולדת רק בתואר דכרניתא שהוא לש׳ זכר ול׳ איל].

*אֶלְוֹפִיסָה (E. N. einer Pers. Ελπίας, Elpias) בירוש׳ תרומ׳ פ״א ד״מ רע״ג אילופיסה יהב לר״ש בר אבא מעשר. ושם: אילופוסה אחינו נאמן הוא. אולי צ״ל אילפיסה שם עצם פרטי כמו שרשמנו או אלופיסה Αλόπιος, Αλοπεύς ג״כ עצ׳ פרטי אצל היונים.

אִימָא (Spinnrockenstock, eig. das längliche Holzstück, בל״פ امه בל״ס אָמִיתָא, אַמִּיתָא Pfahl. Holzbündel) הכוש והמקל והאימא בפ׳ י״א בכלים (מ׳ ו׳) כלי מתכת, ובפ׳ כ״א (מ׳ א׳) הנוגע בצמר שעל האימא, יש ששונין עימא, פי׳ בל״מ כישור (Rockenstock) ובל׳ ישמעאל לקאטא [בל״ע لكاز kleine Stange] ובלע״ז קונוקלא[1] [צ״ל קוניקיא =Spinnrocken, it. Conocchia] [אחי״ה פי׳ אימא כמו שרשמנו מקל ארוך או קנה ארוך וכן פי׳ ממש הר״ש לכלים כ״א, א׳, ורמב״ם ז״ל פי׳ ואימה (וכן הוא במשניות) הכלי אשר יתחבר עליו הפשתן או הקו״טון (mitt. lat. cotonum, cottonus it. cotone Katun) אצל הטווי, ושמו המפורסם אצלנו פילוד״א בלע״ז עכ״ל וצ״ל פילוכא בל׳ ערבי והוא, فلكة פי׳ פלך וכן כתב ר׳ האי גאון לכלי׳ י״א, ו׳ וכ״א, א׳ העימה א״ר והאימה פ י ל כ א בטיית ועיי׳ עוד ע׳ ארנס ואשוויה].

אִיֵּם (in Angst versetzen, bh.) מאיימין עליה במשקין בפ״ק דסוטה (ז׳.) [אחי״ה וכן ר״ה כ׳, מאיימין על העדים. יומא ד׳: לא בא הכתוב אלא לאיים עליו. סנהדרי׳ ד׳, ה׳ כיצד מאיימין את

---

[1]) וכ״ה בעי׳ אשוויה ובעה״ק שנ״ב קמקל״א וצ״ל כמו בעי׳ אשוויה: קונוקלא והוא לאי״ט הרשומה. ובעה״ק שם בל״א ראקן Rocken.

העדים על עדי נפשות. ירוש׳ פ״א דסוט׳ דט״ז ע״ד וכשם שמאיימין עליה שתחזור בה כך מאיימין עליה שלא תחזור בה וכן במד״ר פ״ט. ונגזר מל״מ איום ונורא, חבק׳ א׳, ז׳ ומזה אימה, אימים].

*אֵימָא עיי׳ ערכו אחר אם.

*אֵימָה עיי׳ ע׳ אם א׳.

*אִימוֹם עיי׳ ע׳ אמקסירום.

*אֵימוּרִים עיי׳ ע׳ אמר ו׳.

*אֵימֶירוֹן עיי׳ ע׳ אמר ד׳.

*אִימְמָא (יְמָמָה בל״מ וכן בל״ס אִימָמָא heller Tag,) ירו׳ ברכו׳ פ״ג ד״ו ע״ד וירו׳ סנהד׳ פ״י דכ״ז ע״ד דאילו הוה אימסא הוינן חמיין מה קומינון. ירו׳ ברכ׳ פ״ד ד״ז: ושמשא בריש דיקלי תמן אימסא הוא הכא. ירו׳ ר״ה פ״ד נ״ט ע״ג וירו׳ תעני׳ פ״ד דס״ה: עד דו אימסא (während es noch Tag ist) ירו׳ ע״ז פ״א דל״ט ע״ג (עיי׳ ע׳ דיאו) כיון דחמא אימסא ארך.

*אִימוֹנִים ט״ס תחת אימאום עיי׳ ערכו.

אִמִיקַנְטַרוֹן (E. N. einer Pers.) בקהל׳ רב׳ ב׳, ט״ו פ׳ ושנאתי: אמיקנטרון היה כותב לאדריאנוס קיסר וכ׳, פי׳ שם איש יהודי.

אִיֵּין (entweder = עִיֵּין genau nachsehen; oder اين n. a. بل״ע آن sich nach, um etwas bemühen) עליו בר״ג דהאשה נקנית (קידו׳ ד׳.) וביש נוחלין בגמ׳ דסדר נחלות (ב״ב קט״ו.) (א״ב בנוסחאות כתוב עיין). [אחי״ה בע׳ אן א׳ ובע׳ עין א׳ גירס׳ רבינו ג״כ עיין עליה ובסמ״ע לחו״מ סי׳ רע״ו תוי״ט ליבמות ב׳, ה׳ ד״ה פוטר שקלו וטרו לקיים הגירס׳ בעיי״ן או באל״ף בלתי להשגיח על ערך שלנו, ואם גירס׳ באל״ף אמיתית אזי המלה ערבית כהוכחנו. ועל גירס׳ זו מעיד הדרש ממלת אֵין ויק׳ כ״ב, י״ג ובמדב׳ כ״ז, ח׳].

*אַיִן עיי׳ ע׳ אן א׳, ולאחר ע׳ אנא. עיי׳ ע׳ אִין.

*אִינְהוּ, אִינְהִי, אִינוּן, אִינִין, עיי׳ ע׳ אהו וע׳ אינא במוספיא.

*אַיְנוֹי (=הַיְנוּ ? ist es der) שהש״ר פ׳ חכו איינוי בְּרֵיךְ.

*אַיְנוּנִיתָא ([צ״ל אַיְנוּוִיתָא] בל״ס אַיְנָיוּתָא Werth, Qualität,) בב״ר רפכ״ט ונח מצא חן בעיני ה׳ כתיב (איוב כ״ב, ל׳) ימלט אי נקי ונמלט בבור כפיך א״ר חנינא אינוניתא אונקיא אחת היתה ביד נח א״כ למה נמלט אלא בבור כפיך. ודע שבע׳ תתיה גרס רבינו אין תתיה אונקיא אחת וכ׳ ולגירס׳ הב׳: אוון תיניה אונקיא אחת (לפי דפוס ע׳ ראשון ובש״ד משובש וכן ביפה תואר לב״ר כ״ט. וראה הגירס׳ יותר נכונה במ״כ). והב׳ נוסחאות ופירושים אינן עולות יפה אבל על כל פנים נשמע מנה שמלת אינוניתא היתה ג״כ לפני בע״ה בטעות הגירס׳ או על אופן אין תתיה או על אופן אוון תיניה (או תניא לפי מסורת הבעל מ״כ) אבל הילקוט בראשי׳ רמ״ז מ״ז ואיוב רמז תתק״ח השמיטה מחסרון הבנת המלה וגרס א״ר חיננא אונקיא אחת וכ׳ וכן השמיטה הרב מוספי׳ בע׳ אונקיא ובמד׳ רב׳ דפוס ווארשא תרל״ד לפ״ק השמיט אונקיא ולא יעשה כזה!. והמפרשים והחוקרים [1] נלאו למצא פתח הפתרון ואשר נראה לי כי תחת אינוניתא צ״ל אינויותא שטעמו בל״ס מהות וערך כלומר ערך אונקיא אחת מן העון היה ג״כ ביד נח ובכל זאת היה נמלט בבור כפו של הקב״ה. ובעל המימרא דרש אי נקי בלשון נופל על לשון אונקיא. ובזה הכל על מקומו יבא בשלום.

*אֵינִי עיי׳ ע׳ אין אחר ע׳ אנא.

*אִינִי (E. N. eines Tlm. Lehrers) בשה״ש פ׳ כרם: רבי יודן בשם ר׳ איני.

*אִינַיָּא (E. N. eines Tlm. Lehrers) בירו׳ גיטין פ״א הל׳ ו׳ דמ״ג ע״ד ר׳ אינייא בשם ר׳ יוחנן ובלבד בשטר, ובבבלי גיטי׳ מ׳: איתא אמר ר׳ יוחנן וכולן בשטר. ובירו׳ ב״ב פ״ח דט״ו ע״ג: איתא: ר׳ חייא בשם ר׳ יוחנן ובלבד בשטר ובתוס׳ ב״ב ספ״ט חסר כולה.

*אינייני, אנייני, אניניא עיי׳ ערכם במבוא הירוש׳ דס״ד:

*אֵיְנוּם (mager, matt, kraftlos = jejunus) בירוש׳ דמאי פ״ז הל׳ ד׳ דכ״ו: לא ירעיב עצמו ולא יסגף עצמו מפני שהוא ממעט במלאכתו של בה״ב ר׳ יוחנן אזל לחד אתר אשכח ספרא איינום (כן גירס׳ אמית׳ בדפוס זיטאמיר, ובדפוס קראטאשי׳ בטעו׳ איינים! ומעריך גורס איינים) [2] א״ל מהו כן א״ל ציים א״ל אסור לך מה אם מלאכתו של בו״ד את אמר אסור מלאכתו של הקב״ה לא כ״ש. ומהמשך המאמר הנחמד הזה נראה בעליל שמלת איינום טעמה חלש ועיף ובאמת זה פתרונו בלי רומי׳. אבל בהגה״מ להל׳ שכירות פי״ג הל׳ ו׳ הביא זה הירוש׳,

---

1) עיי׳ רימ״ז בפ״ר ח״א, כ״א, בכ״כ ובעמת״ל של בוקסטי׳ בל תמצא המלה. 2) ובהגהת הגרי״ב לר״ש דמאי שם אי בט״ס אייגום.

בזה הלשון: ר׳ יוחנן אזל לחד אתר חמא ספרא אטימום פי׳ מלמד תינוקות שהיה חלש כעין חולה וכ׳ ופי׳ אטימום בל״י ἄθυμος muthlos, niedergeschlagen עיי׳ ע״מ דרס״א בשם הרב החכם רימ״ז. ולי נראה מאחר שפי׳ שהוא חלש כעין חולה וכן כתב הר״ש לדמאי ז׳, ג׳ שהביא הך ירוש׳ בז״ל . . . ספרא אטימויי ופי׳ אטימויי׳ [ר״ל אטימויים] ״כך קורין לחולה בל״י״ על כן אמרתי שיש לתקן אטימוס ואטימויים למלה אטומוס והוא בל״י ἄτονος matt, schlaff ומעתה בין בל״ר בין בל״י הוראת וטעם המלה שוה.

*אִים עיי׳ ע׳ אם וע׳ אליאס.

*אִיסָא (E. N. eines Tlm. Lehrers) שם אמורי תלמידו של ר׳ יוחנן ירו׳ תרומ׳ פ״א ד״מ ע״ג.

*אִיסִי (E. N. einer Pers.) איסי בן יהודה חולי׳ קט״ז: נדרים פ״א. גיטין ס״ז. אדר״נ ספי״ח. איסי בן עקיבא, איסי בן גור אריה עי׳ סה״ד דכ״ט: הוא יוסף . . . הוא איסי יומ׳ נ״ב: והוא יוסי בירו׳ עיי׳ מבה״י ממהרז״ף צד ק׳:

*אִיסְדָא (Jzed) עיי״ע איסרא קודם ע׳ אסרי שם תמצאנו ושם אדבר עליו.

*אִיסָק (E. N. ein. Pers.) ב״מ ל״ט: מרי בר איסק.

*אִיקוֹטְטָא (Staar stecher, משורש ערבי قط, قص، قص בל״ע קטט κεντέω stechen den Staar,) בויק׳ רב׳ פ״ה וילק׳ ויק׳ פ״ד רמז תס״ט עלובה היא מדינתא דאסיא פודגרים (Podagra) ודאיקוטטא [1] בחדא עינא. פי׳ או לה לעיר שהרופה חולה את רגליו בפודגרא שלא יוכל לילך להחולים ואם הרופא שאומנתו לנקר את חוורור (Staar) בעצמו סומא בעין אחת הוא. ויפה פי׳ במ״כ אומן החוטט עורון העין ע״ש ויפה תואר פי׳ בטעות הצופה! ובע׳ עלב הביא רבינו מימרא קטיע מהמדרש הזה. ומאמר זה כמו משל אסיא אסי חגרתך (עיי׳ ע׳ אסי) וכן זה אם כהן המשיח יחטא היאך יוכל לכפר בעד אחרים אם לא כפר בעדו ועל זה אמר המשל קשוט עצמך ואח״כ קשוט אחרים (ב״מ ק״ז סע״ב).

*אִיקְלִין עיי׳ ע׳ הבא איקר.

*אִיקַנוּם עיי״ע אקיום.

*אִיקָר, אִיקָרָא (בל״ם אִיקָר Ehre, Ehrenbezeugung, im pl. Ehrengeschenk) ירו׳ ברכו׳ פ״א ד״ב ע״ד איקרי לא חשיב כלום מן קדם איקריה דבריי. שם פ״ב ד״ד: מה איתפליג ליה איקר. ירו׳ תעני׳ פ״ד דס״ה. פליג ליה איקר. ירו׳ פיא׳ פ״ח דכ״א: וירו׳ שקלי׳ פ״ה דמ״ט: פרנסה דאיקר. ירו׳ חגיג׳ פ״א דע״ו ע״ד איגרא דאיקר. ירו׳ מ״ק פ״ג דפ״ג: עבד ליה איקריה. ירו׳ קידוש׳ פ״א דס״א: מה אנא מזבנא לכון איקרא דאבהתי בפריטין, פי׳ איקרא כמו יקר בל״מ. ובאמת בהוצאת ברכו׳ ירו׳ עם פי׳ מוה׳ שלמה בכר יוסף סיריליאו דפוס מגנצא לברכו׳ ב׳ ע״ד הגירס׳ יקרי תחת איקרי. והריבוי איקרין איתא בירוש׳ בב׳ מקומות בשבת פ״א ד״ג ע״ג כד הוה חמי (ר׳ יונתן) בר נש רב עליל לקרתיה הוה משלח ליה איקרין . . . וכן בירו׳ ע״ז פ״ב דמ״א ע״ד פי׳ איקרין כמו בל״ם איקרא דורנות. ובדפוס זיטאמיר בע״ז איתא איקלין וט״ס הוא [2].

*אִיָּיר (בל״פ וער׳ ايار בל״ם אִיָּר בל״י Ἰάρ [Jos. Ant. VIII 3, 1, der zweite Monat der Hebr.) בתרג׳ ירו׳ א׳ לשמו׳ י״ב, ל״ט, במדב׳ א׳, א׳, אסת׳ שני ג׳, ז׳, ד״ה א׳ כ״ז, א׳, וכן בגמ׳ ר״ה ג׳. וכ׳ והוא חודש שני ובל״מ חדש זִו (מלכי׳ א׳, ו׳, א׳, ל״ז) ובתרג׳ ירח זיו ניצניא (Blüthemonat).

☜ אִיַּרְיָא (והוא אִתְפְּעַל משרש ירא ובעברי ירה, ופי׳ אִיַּרְיָא, es ist Gelehrt worden) בפ׳ אין מעמידין דע״ז (ל״ד:) [בגמ׳] וגבינות בית אונייקי: מאי איריא רוב עגלים אפי׳ מיעוט נמי. פי׳ [3] אית ראיה כלומ׳ מה ראית לומר כן. או מלש׳ איירי כלומ׳ מה הוראה.

☜ אַיְירִי (Af. von ירא = lehren) פ״ק דב״ק (ט״ז.) אי אמרת בשלמא איירי בה משום הכי קתני כיצד אלא אם אמרת לא איירי בה מאי כיצד פי׳ הורו ופי׳ מיירי מורים. [אחי״ה וזה האחרון עיקר ושני ערכים יחדיו ידובקו ומגזע אחד יוצאים ר״ל משרש ירא כמו ירה בל״מ ובבנין אפעל אַיְירִי תחת אוֹרי (כמו שמצינו בעירו׳ ס״ב:) ומיירי בינוני כמו מורה בעברי׳ וגם אִיַּרְיָא בנין אִיתַּפְעַל משרש ירא. ומוספי׳ וגם רבינו ובע״ה בע׳ אר ג׳ לא דקדקו היטב. הא לך ציוני מקומות מכל מידי איריא, מאי איריא, או מאי אריא וכ׳. שבת ק״א. שם קמ״ד: עירו׳ ע׳. פסחים ס׳. ס׳: ס״ח. סוכה מ״ג: יבמות מ״ד: פ״ד: ק״י: גיטין ל״ג. ע״ט. [ע״ש] נזיר נ׳: ב״מ י״ד: ב״ב כ״ו: ס״ח: ע״ז מ״ב: סנהד׳ פ״ג. שבועות כ׳:

[1]) ובעמ״תל של בוקס׳ הובאת המלה בסוג דקט יען שטעה לסבור כי ד׳ שהוא בלא״ר כמו ש׳ בעברי׳ מן השרש הוא.— והברת א׳ בראש התיבה כמו א׳ נוספת עיי״ע אי א׳. — [2]) בכ״ז הכנים עצמו רימ״ז בט״ר ח״ב, קצ״ט בדחק לקיים ג״י המוטעת. וגם לפי פירושו הנ״ל שיעור המאמר אינו מן המובחר. [3]) כ״ה בפי׳ רש״י בפסחים ס׳. ועיי׳ ביד מלאכי כללי המ״ם סי׳ תס״ט.

זבחי' י"א: ל"ה: ס"ו: צ"א: ק"ד: ק"ה: קי"ג: מנחו' י"ח: ק"ד. בכורות כ"ד. חולי' קכ"ז: תמורו' ח'. כריתות ח'. נדה ל"ה. ובע' ער ג' הביא רבינו לשנא מ א י א י ר י א והיא שנויה במקומו' אלה: ברכ' ט"ז. ט"ז: כ"ה: נ"ג. שבת כ"ט: ס"ו: צ"ד. קמ"א: קמ"ב: קמ"ו. ק"נ. קנ"ה: עירו' ס"ט: ע"ה. פ': פ"ח: פסחי' ז'. י"ד: י"ז. י"ח: ל"ז. מ'. נ': ע"ד: צ"ט: ביצה ז': ח'. י"ג. ט"ו. ט"ו: כ"ב: ל"ב. ל"ד: ל"ה. מ"ק י"ז: תענית י"ח. סוכה י"א: מגילה ד'. ט'. כ"ב: יבמות ג'. ט'. כ"ד: ל"ג: נ"ט. נ"ט: ס"ז. פ"ד. פ"ו. צ"ה. כתוב' פ"ד. קידוש' ב': ח'. כ"ב. ל"ב. מ"ו. ס"ג. ס"ט. ס"ט: ע"ג: גיטי' י'. י"ג. ל"ד: ל"ה. מ"ב. מ"ט: נ"ה: ס"ב. פ"ז. נדרים י"ט: ל"א. ל"ט: ע"ב. ע"ז. נזיר ט': ט"ז. כ"ה. כ"ז: כ"ח. סוטה מ"ה. מ"ה: ב"ק כ"ז: כ"ט: מ"ה: מ"ח: מ"ט: ס"ח: פ"ד: ק"ג: ב"מ י"ז. כ': כ"ב. כ"ד. כ"ה. כ"ו: כ"ט: מ"א. מ"ג. נ"ג: ס"ב: ע"ז: צ"ג: ק"א. ב"ב ג'. ו': י"ג: י"ט: ל"ב. ל"ו. נ"ט: ע"ז כ"ב. ל"ד: ל"ח. נ"ב. ס"ד. סנהד' כ"ה: מ"ח. נ"א. פ': קי"ג. שבועות כ"ז: הוריות ב': זבחים י"ג: י"ט. כ"ח. קט"ו. מנחות ט': י"א. צ"ה. ק"ג. ק"ח: ק"ט. בכור' י': י"ג. כ"ג: מ"ז. מ"ח: ס"א. חולי' י"ט: כ'. מ': מ"א. ס"ד. ס"ח. ס"ח: ס"ט. פ"ו. ק'. ק"כ. ערכי' ו': כ"ב. כ"ז. ל"ג. תמור' ח'. כ"ב: ל'. כרית' ג': [ע"ש] י"ח. מעיל' ו'. י"ב: ט"ז. כ'. נדה ח': י"ג. מ"ד. נ"ח. ס"ו. ועוד נמצא איזה פעמים אי מ ש ו ם ה א ל א א י ר י א עיי' שבת מ"ח. יומא ע"ד. יבמות קי"א. קידושין ח'. גיטי' מ"ב: ב"ק צ"ח: ב"מ ק'. קי"ג. ב"ב קנ"ד: ע"ז כ': [עיי' ע' אשפר] מנחו' ל"ט: בכור' ס': חולי' צ"ח. קי"ג. — ובענין דקארי לה מאי קארי לה עיי' מ"ש בע' אַר].

*אִירָאֵ (Fluss, Strom ῥοή, ῥοά, [צ"ל אִירָאֵי] אי (Vorschl. Silbe, s. Art. 1 אי) ירו' מ"ק פ"א דפ': איירא דציפורין איתפחת במועדא . . . פי' בל"י רָאֵי נ ה ר. ועיקר הנוסח' איראי ואי הברה נוספת בראש המלה עיי' ע' אי א'.

☞ אַיְרִינוֹן (himmelblau, luftfärbig, ἀερινόν, aerinum) מדר' אסתר (א' ט"ז) חור כרפת ותכלת תרג' עקילס[1]) איירינון קרפסינון טינון. עוד היום בהעתקות יוניות נמצא איירינון [צ"ל איירינון ἀερινόν,] קרבסינון καρπάσινον [von feinem Flachs, dunkelroth] יקינטינון [hyacinthfarbig ὑακίνθινον, hyacinthinum] ופי' המלות איירינון [צ"ל איירינון] בגד שיש לו גוון אוורי קרבסינון בגד דק עשוי מפשתן נקי יקינטינון דבר אשר לו גוון תכלת.

*אֶירָמָה (Stadt in Karien, Euromus, Εὔρωμος, auch Eurome) בירו' ביצ' ספ"ב דס"א ע"ד א"ר קירים דאירמה ללמדך שכל מי שיש ספקו בידו למחות ואינו ממחה קלקלה תלויה בו וכן בירו' שבת ספ"ה ד"ז ע"ג ושם בט"ס א"ר קיריא דידמא תחת דירמא והוא דאירמא. ועל מאמר נחמד זה ראה ציונים בהגהה י"ז לביצה דפ' קראטאשין. ועל עיר הלזו עיי' פליניאוס ה', כ"ט, ליויאוס ל"ב, ל"ג, ל"ג, ל'; מ"ה כ"ב ועיי' עוד ע"מ של ווינער ח"א תר"ן.

*אֶרֵימִיאָה עיי' ע' ארימון.

*אַיֶרוֹנִיּוֹת (luftdicht, verschlossen, eig. luftig luftgefüllt = ἀέρινος, aerinus) בעדיות פ"ב הל' ה' על לפסין (λοπάς) אירוניות (luftdicht-verschlossene Näpfe) שהם טהורות באהל המת וכ' פי' כלי מחבתות שמלאות אויר ואין להם אויר סביב בחוץ ומפני שהן כמוקפות צמיד פתיל טהרות באהל המת עיי' פי' הראב"ד ועיי' ג"כ הרמב"ם שם: באלו הלפסין . . . כיון שאין להם אויר ולא דרך פתח אלא כמו כדור נבוב. ותחת אירוניות איתא בביצ' ל"ב. אלפסין חרניות ומפרש שם חרניות ערניות, וערניות מפר' אביי צעי חקלייתא. ולפי זה סבר אביי שערניות כמו עירניות (städtisch, urbana) עיי' שבת פ'. וכן פירש"י בביצה חרניות: קערות של בני עיירות, ובמחילת כבודו קשה להלמו עיי' ג"כ פי' ר"ת, תוספ' ד"ה אלפסין, ובאמת חרניות ט"ס וצ"ל הירניות כגירס' כ"י ביצה (ד"ס דמ"ג) וכ"י ערוך ע' אלפס ובדפוסי הערוך חירניות. אבל בע' לפס גרס רבינו עירניות בעדיות הנ"ל וכן גרס ג"כ הרמב"ם וכתב עירוניות ואירוניות שוה מיוחסות אל עירות עיי' ג"כ ע' ערן, ובכל המקומות האלה מוכרחין אנו לפרש עירניות כמו אירוניות והוא בל"י ורומיי כשרשמנו (עיי' ע' איירינון) וכן הוא באמת בירו' ביצה פ"ד הל' ג' דס"ב ע"ג ובירו' שבת פי"א סה"ל ב' די"ג, לפסים ארוניות צ"ל אירוניות.

*אִישׁ (Mann, Mensch, Jemand) סוט' י"ז. איש ואשה זכו שכינה ביניהן לא זכו אש אוכלתן עיי' ע' א י ש אחר ערך אש וכל הענינים השייכים בזה.

---

[1]) בקובץ של אריגענעס הנקרא Hexapla נעדרת העתקת עקילס לאסתר אבל האמת כי נמצאו תיבות הערך בהעתקת ע' זקנים במקום המצוין בע'. ועיי' עוד ע' יקנטין וע' טיינון.

אִישִׁי (פי׳ כמו אדוני והוא לש׳ כבוד mein Herr ! וכן בל״צ monsieur) כהן גדול במשנה בפ״ק דיומא (י״ח.) ובתמיד פ׳ החלו עולים (ל״ג.) [עיי׳ ע׳ איש].

*אִישׁוּת (Ehe, Ehestand) ע״ז ל״ו: דאורייתא אישות דרך חתנות. יבמו׳ ע״ו. פנוי הבא על הפנויה שלא לשום אישות עשאה זונה (וביר׳ יבמו׳ פ״ו הל׳ ה׳ ד״ז ע״ג ובפ״ז הל׳ ה׳ ד״ח: הרי זו בעילת זנות) סנהד׳ ק״ח: איש ואשתו אישות לבהמה מי אית לה (עיי׳ ע׳ איש). ירוש׳ קידוש׳ פ״א דנ״ט ע״ג שפחות אחר אישות.

*אִישַׁת (חִישַׁת = בל״ע جيسة خيس ,Gebüsch) עיי׳ ע׳ חישת כי שם מקומו.

*אִישִׁית עיי׳ ע׳ אָשְׁת.

אַיְשַׁר, אַיְישַׁר עיי״ע אחר ע׳ אֶשֶׁר.

אִית (יֵשׁ בל״ע ايس בל״ס אית ,es ist, es giebt) דאית ליה תורא נרעי [1]) חד יומא דלית ליה [תורא] נרעי תרי יומי. בחלק בגמ׳ דאנשי סדום (סנהד׳ ק״ט.) ובנדה בפ׳ תינוקת (ס״ט.) [2]) (א״ב תרג׳ אולי יש חמישים צדיקים (בראש׳ י״ח, כ״ד) מאים אית חמשין. ולית כמו לא אית.) [אחי״הוכן מצאנו: ב״מ ג׳. מה אית לי גבי שכיר. שם ה׳. אם איתא. יומ׳ מ״א. מאי אית לך למימר. סנהד׳ צ׳. מר כדאית ליה ומר כדאית ליה. ר״ה י״א: כדאיתא. פסחי׳ נ׳. כי היכא דאיתו אנן הכי איתינון התם. יבמו׳ קט״ז. כי איתנכו בשילי. ירו׳ ברכו׳ פ״ו ד״י ע״ד וירו׳ חלה פ״א דנ״ז: אית תניי תני ואית תניי תני (ובירו׳ ע״ז פ״ד הל׳ ד׳ עד דהוה חיילך עלך כן אית תניי תני וצ״ל את עיי׳ במבוא הירו׳ ד״כ.) ירו׳ שביעי׳ פ״י דל״ט ע״ג שלשים יום לא אית יי צ״ל איתי וכן הוא בירו׳ מכו׳ פ״א דל״א. ירו׳ דמאי פ״ו הל׳ ב׳ דכ״ה: אית בר נש. ירו׳ סוט׳ פ״ה הל׳ ז׳ ד״כ ע״ג מאן דית לי וכ׳ כמו דאית לי. ושם הל׳ ו׳ ואית דבעי מימר. — איכא, ליכא תחת אית כא, לית כא עיי׳ ע׳ איכא.]

*אִיתָא (צווי משרש אתא komme !) עיי׳ ע׳ אֱתָא.

*אִיתֵּימָא (מורכב מן אִית ומן יֵמָא = אֱמָא sagt ; או מורכב מן אִית ומן תֵּימָא mancher (es ist wenn du sagst, d.h. wenn du willst ביצ׳ ו׳. שמואל ואיתימא ר׳ יוחנן אמר. יומא כ״ו: א״ר אבא ואיתימא רמי בר חמא ואיתימא ר׳ יוחנן. שם כ״ח. ע״ג:

*אִיתַן עיי׳ ע׳ אתן.

1 אַךְ (מלת היחס להוציא דבר מהכלל וענינו זולת nur, aber) אכין ורקין מיעוטין הן בספ״ק דר״ה פי׳ אך פדה תפדה כלומר מיעט בכור בהמה טמאה מפדיון רק קדשיך מיעט בעלי מומין הכי נמי עשה בתילי׳ נונין הפוכין כדין רק ואך. אך חלק בריש פסחי׳, אכין ורקין מיעוטין ובא זה אך וחלק יום י״ד חציו מותר וחציו אסור. [אחי״ה ול׳ רבינו מגומגם מאוד ובלי כל ספק נתקלקל בדפוס ולבי נכון בטוח שכך צ״ל: [3]) אכין ורקין מיעוטין הן (שבועות כ״ו. תוספתי׳ שם פ״א ירו׳ ברכו׳ פ״ט די״ד: ירו׳ סוטה פ״ה ד״כ ע״ג, ב״ר פ״א פכ״ב פנ״ג וילק׳ נח רמז נ״ז) כגון אך פדה תפדה (במדבר י״ח, ט״ו) כלומר מיעוט בכור בהמה טהורה (וכ״ה לנכון בדפ״ר) מפדיון (עיי׳ בכורו׳ ד׳. י״ג), רק קדשך (דברים י״ב, כ״ו) מיעוט בעלי מומין (בכורו׳ י״ד.), [עשה להן סימניות כאכין ורקין שבתורה] בספ״ק דר״ה (י״ז: ועיי׳ עוד שבת קט״ו: ב״ר פס״ד וילקי׳ בהעלתך רמז תשכ״ט) . . . הכי נמי עשה בתילים נונין הפוכין כדין רק ואך. אך חלק בר״ג דפסחי׳ (ה׳. ועיי׳ ע׳ גלם א׳) [„כדקיימא לן (ירו׳ (פסחי׳ פ״א דכ״ז ע״ג)] אכין ורקין מיעוטין ובא זה אך וחלק יום י״ד חציו מותר וחציו אסור״. [4])

2 אַךְ (בל״ע اكة בל״פ فاك בל׳ צינד Unglück, agha Unheil, =aka,) גדול בס״ג דהזהב (ב״מ נ״ט:) פי׳ מכה גדולה היתה באותו היום שבירכו את ר׳ אליעזר דומיא [5]) דהוה על הוה (יחזקאל ז׳, כ״ו). (א״ב פי׳ בל״י כאב ועצב). [אחי״ה ר״ב כיון לל״י ἄχος אבל פי׳ של רבינו וכ״ה ברש״י נ״ל יותר כי בל״פ וע׳ אך פתרונו מכה ושבר גדול, ובירו׳ מ״ק פ״ג דפ״א ע״ד אי׳ חכוך גדול נעשה והא ג״כ בל״ע اككة מכה גדולה וא׳ וח׳ מתחלפות בפרט בירו׳ כידוע.]

*אַכַאבִית ט״ס עיי׳ ע׳ אבבית.

☞ אַכַאטֵים (בל״ס אַכַאטִין, אכאטים Edel-stein, Achat, ἀχάτης, achates,) שמות רב׳ פ׳ וזה הדבר אשר תעשה (קל״ס פי׳ ל״ח) דן כוחלין נפתלי אכאטים פי׳ בל״י ורומי מין אבן

---

[1]) בכ״י ו״ו ול״ד נירעי, בכ״י ב״ר לי רעי וצ״ל לירעי וכ״ה בנוס׳ הש״ס. [2]) וכ״י ג״ג סיים במאמ׳ יש לאל ידי תרג׳ אית חילא בידי. [3]) עיניך הרואות שאני בישע עליון תקנתי מעוות הדפוס ושמתי העקוב למישור והענין כ״ה: בתחילה הציג רבינו הכלל כי אכין ורקין מיעוטין הן ואח״כ הביא דוגמא לכל אחד ואחד מן המקרא עפ״י מדרש הלכה, ואח״כ הביא מאמר של ר״ה רק בדפ״ע נשמט מאמר שלם אשר הצגנו בין שתי עגולות מרובעות, ואי׳ רק פי׳ של רבינו. וקרוב לפי׳ זה כתב ג״כ רש״י שם ועיי׳ עוד לשבת הנ״ל ועיי׳ תוי״ט לאבות פ״ה מ״ד ד״ה עשר, ובסוף הע׳ הביא הוראת אך חלק והם דברי ר״ח לפסחי׳ צד ה׳. וצ״ל בערוך ג״כ כאי׳ בר״ח כדקיימא לן ובדפ״ע נשמט. ובענין נונין הפוכין שנקראין מבעלי המסורה נונין מנזרות מלי נזורו אחור העמיק לדבר בהרחבת ביאור בעל מנחת שי לבמדבר חי, ל״ה ולתהילי׳ ק״ז, כ״ח עיי״ש היטב ואכ״מ להאריך. [4]) עה״ק סיים: י״מ בחלוף אח״ס בט״ע ע״כ. וכן מצאתי בפחד יצחק ע׳ אכין וז״ל אך פירושו בכ״מ למעט ויש מקום שהוא לחלק הדבר בריש פסחי׳ אך חילק ופירוש דבאלפ״א ביתא דאח״ס בט״ע אך מת חלף והוא חץ ע״כ. [5]) כוונת רבינו שביום שבירכו את ר״א צרה גדולה היתה ושבר על שבר יחדיו ידובקו וזהו דהוה על הוה.

טובה אינה יקרה אבל יש לה סגולות ונמצאת בשנוי גוונים. [אחי"ה עיי' פליניאוס ל"ז, נ"ד.]

*אֲכַבְרָא בקידושין ע"א: איתא בגדא עיי' לעיל ע' אונא.

אֲכוּזוֹ בל"ע ופ' کس, בל"י κυσός; בל"ס כוזא, פי' בית הבושת Schamtheil. וכן בל"פ کوت, کوت פי' אחור (After תנן או עכוזו תנן [עכוז בל"ע عجز [Hinteres Gesäss] בר"ג דכיצד מערבין (עירו' נ"ג :) ובפ"ו בבכורו' על אילו מומין (מ' .) פי' בערך הרגז [1] (א"ב פי' בל"י עגבות עיי' ע' הרגוזו [צ"ל הרגז]). [אחי"ה וכמו שפי' הרב מוספ' כן פירש רש"י ז"ל בעירו' ובבכורו'. ובע' הרגז פי' הר"ב הורכום בל"י פי הטבעת עכ"ל וצ"ל ארכוס או הרכום והוא בל"י [2] ἀρχός After או לפי פי' רש"י עגבות ויהיה כן בל"י ὄρχις (Hoden. ורבינו פי' אליה ויהיה כן בל"י הרגוז κέρκος Schwanz, ופי' עוד וזהו אכוזו. ויהיה כן בל"ע حص Schweif ואל"ף נוספת. אבל פירושי שרשמתי בתחילת הערך נראה לי יותר שטעם המלה אחור ואותו מקום. ובזה ניחא שגירס' כ"י עירובי' וברש"י דפו"ש אבוזו או עבוזו (ד"ס עירו' ק"א :) והוא ממש בל"ע بوص [After, והשתא דאתינא להכי גזור אשר הרגוז היא מלה מרכבת פרסית. ממלה הרה, וממלה גוז ששתיהן מורות אחור וזה כתיבתם هره كوت [3] ואתה קורא מבין תבחר כטוב בעיני שכלך.]

*אֲכוּזָא לפי נוסח כ"י תעני' כ': ולפנינו בדפוסי' איתא כוזא וזה יותר נכון עיי' ע' כוז הציונים אע"פ שרבינו לא הביא מאמר דתענית.

☞ אֲכְדֵין ([=אֵיכְדֵין] Frgprtk. wie denn, auf (w. Weise? תרג' ואיך אמרת (בראש' כ"ו, ט') ואכדין אמרת מלה מורכבת איך דין. [אחי"ה וכן הוא לרוב פעמים בתרג' איכדין ביו"ד ובלא יו"ד רק בשופטי' י"ד, ט"ז תרג' ולך אגיד? וליך אכדין אחוי] ולפעמים כתוב בתרגום היכדין: איך תאמרו לנפשי (תילי' י"א, א') היכדין תימרון לנפשי.] [אחי"ה ועיי' דוגמאות בעמת"ר של מהרי"ל ח"א קצ"ז:]

*אֲכַנְגְּרֵי הרחבנו דיבורנו בזה בע' אטורנגא ועיי' עוד ע' אכנגרי.

*אֲכְוָור ט"ס תחת מכוור עיי' ע' הר א' וע' מכבר ושם נדבר בזה.

אֲכוּרְנְקִי [צ"ל [4] אבורנקי] (בל"פ بارنكو Citronen-baum; או בל"ע بورنك נטיעה של בשמים Riechpflanze بوىرنك פי' וורד (Rose ההוא אכורנקי דהוה ליה לריש גלותא בבוסתניה (עירובי' כ"ה :) פי' כורנקי נטיעה כדגרסינן (תעני' י"ד: מגילי' ה' :) אי זו היא נטיעה של שמחה זה הנוטע אכורנקי של מלכים. ויש מפרשים אבורנקא [5]. ובע' כ"ף יש מהן. [אחי"ה גירס' בכ"ף איתא נמי בכ"י עירובי' (עיי' ד"ס מ"ז :) ותעני' (עיי' ד"ס ל"ט .) וחילוף הנוסחאות רק או גרסינן אבוורנקי או אכורנקי או אכוורנקא. אבל בדפוסים של הש"ס בכולם הנוסחא בבית אבורנקא או אבורנקי. ונראה לי לקיים נוסח' של דפוסים שהיא ג"כ נוסח' של ויש מפרשים שזוכר' רבינו אע"פ שבע' כוורנק גורס בכ"ף וטעם הדבר שלא הבין מקור המלה. ופתרון המלה בל' פרסי' כשרשמנו אילן ששמו כן וענפיו מרובים וצמח רק בארץ פרס. או תהיה נטיעת של בשמים וגם הוורד נקרא כן בל"פ. ולפי זה יפה פי' הרמב"ם ז"ל לתעני' הנ"ל שטעם המלה נטיעת הבשמים. וביד החזקה הלכ' תעני' פ"ג הל"ח כתב בנטיעה של שמחה כגון מיני הדס ומיני אהלים (ע"ש מ"מ שפי' בטוב טעם ודעת שמאבורנקי יצא לו לרמב"ם זה ומה שמשיג על הרב מ"מ מרן הרב ב"י באורח חיים סי' תקע"ה אינו מוצדק וגרם לו במחילת כבודו חסרון ידיעת המלה אבורנקי. והנוסח אבוורנקי נמצא ג"כ בתרג' ירו' א' לדברי' ל"ב, נ' נציב אבוורנקי דמלכיא. והנוסח בכ"ף אין לו פתרון אע"פ שיש תיבה בל"פ خورنكه ובל"ע [6] خورنق (Speisesaal שהוראתה היכל שאוכלים ושותים שם. ואין לומר שהיא המלה אשר דברנו בה דהיאך שייך לומר ממנה פעל הנוטע אכורנקי או אי זו היא נטיעה וכו'. ואין כ"מ להאריך].

*אַכְזִיב (Seestadt in Galil. Ecdippa (Plin) (בל"ע ذيب 'Εκδίππων (Jos.) ירו' שביעי' פ"ה ל"ו: המהלך מעכו לאכזיב, ובבבלי גיטי' ז': תוס' אהלות פי"ח מעכו לכזיב, ובמשנ' שביעי' ו', א' וחלה ד', ח' איתא ג"כ כזיב ובירו' גזיב עיי'

---

[1]) כ"ה לנכון בכ"י ו"ו ול"ד וכן קיים רבינו מאמרו בע' הרגז אבל בדפ"ע בכאן נשמט בטעות וא"כ נשארה המלה בלי פרוש ובעה"ק הביא קדימה פי' אליתו והוא בע' הרגז בדפוסי' וזה מדרכו של עה"ק להקדים הפירושים מערכים הבאים אח"כ. [2]) ובזה עולה יפה גי' כ"י ב"ר ארגוז. [3]) עיי' עמ"פ של וואולירס ח"ב תתקי"ו. ואלף ת"נ. [4]) וכ"י ה"ב גרס כן באמת בכל מקום רק בתחילת ע' אבוורקא בט"ס תחת אבוורנקא. ובאמצע הע' אבורנקי. [5]) כ"ה לנכון בכ"י ב"ר. [6]) עיי' עמ"פ של וואולירס ח"א תש"נ ומהרי"ל בעמת"ר ח"א, כ"ו ולפי פי' זה עולה יפה פירש"י לעירו' כ"ו. ד"ה להרע שפי' בשם תשובי' הגאונים אבוורנקא (ויותר טוב בפי' זה גי' כ"י רש"י אכוורנקא עיי' ד"ס עירו' מ"ח. אות נ') כמין אכסדרה או קובה בונין המלכים בתוך פרדס וכ' ועיי' תוספי' שם כ"ה: ד"ה אבוורנקי.

ע' גזב. והיום נקראת בל"ע זיב. עיי' נייבויער רל"א.

*אַכְזָרִי (ל"מ grausam; אַכְזָרִיּוּת ל"מ Grausamkeit) ירו' פיאה, פ"א דט"ו ע"ד תנחומ' וילק' משלי ל' רמז תתקס"ג יבא עורב שהוא אכזרי. . . ויבא נשר שהוא רחמן (רחמני). עירובי' כ"ב: מי שמשים אכזרי על בניו. ב"ק צ"ב. מניין שאם לא מחל שהוא אכזרי. ב"ב קמ"ה: ילק' משלי ט"ו רמז תתקנ"ג כל ימיו עני רעים זה רחמן וטוב לב זה אכזרי. סנהד' ל"ט. אם אכזרי הוא הורג כולם. קהל"ר פ' אל תהי צדיק: כל מי שנעשה רחמן במקום אכזרי סוף שנעשה אכזרי במקום רחמן. והנקבה אכזראה. מדר' איכ' פתיח' קטולא אכזראה וכן אכזרית, ב"ב ט"ז. יעלה זו אכזרית על בניה. והשם אכזריות. סוכה י"ד. במ"ר פ"י מדת אכזריות, במ"ר פ"ט מדת אכזרית, צ"ל אכזריות. אסתר רב' פ' כדת שלא כדת אלא באכזריות. וכולם מל"מ אכזר, אכזרי, אכזריות.

אֲכַטָּא [צ"ל אֲבַטָּא עיי"ע.] (בל"ע بطّة lederner Schlauch) אמר ר' חביבא האי אכטא דטייעא בתר תריסר ירחי שתא שרי. בפ' אין מעמידין בגמ' דהחרצנין (ע"ז ל"ד:). מצאנו בתשובת גאונים אכטא טייעא בכ"ף ופי' הכי מביאין קמח ועשבים ושורין אותן בחלב ומזלף יין נסך עליהם. [אחי"ה בכ"י ו"ו וה"ב ובדפוסי הש"ס הגירס' בבי"ת אבטא והיא הנכונה וכן גרס ר"ח עיי' תוספ' שם דהשיגו על פי' של ר"ח ולא על הגירסא, ובאמת אם היתה כוונתם להתעורר ג"כ נגד הגירסא בבי"ת, מדוע לא הקשו גם על רש"י ז"ל דהוא גורס ג"כ אבטא. ופירושו: חמת מעור עב וקורין אותו בוט"ין (ledern. Weingefäss, boute) בל"צ . . הולכי דרכים נושאין אותו מלא יין למרחוק . . וכ' נחמד ונעים וטעמו ונמוקו עמו דבל"ע תיבה שרשמנו בתחלה ובע' אבטא הורה ג"כ חמת מעור והולכי דרכים למרחוק משימים בו מים או יין. ומה שלא הביא רבינו ג"כ נוסח בבי"ת אבטא נ"ל משום שהיה נוהג כבוד ברבו ר"ח ולא נראה לו פירושו מטעם של תוספות ע"ז הנ"ל ושם יד על פה מבלי להזכיר שמו לגנאי אבל הסמיך דברו על גירס' הגאונים. ואם נחזיק הגירס' בכ"ף אולי אכטא תחת אכטים או ט"ס תחת אכטם שהוראתה בל"פ [كتيم] ג"כ חמת. ואם המלה ל"י אז צ"ל אכטא כמו אטכא שהוא (ἄσκος) ג"כ חמת. ומה שהביא רבינו מביאין קמח וכ' (לא לפירוש המלה אלא לפי' הענין היאך יוכל להתיר חמת עור מאיסור יין נסך) גרם טעות נפלאה לבעל צ"ד שפי' אות אכטא בזה"ל: מטעם עם קמח עשבים חלב ויין! וטעותיו של ר"ד די פמים בצ"ד שלו נודעים וחדלתי לספור כי אין מספר.]

☜ אוֹכְטוֹ (acht, ὀκτώ, octo) פי' בל"י שמונה עיי' ע' זיטא.

☜ אֲכַכָּא (בל"פ كك Henne, ויותר טוב לגרוס בהיפך אותיות אֲבַכָּא והוא ל"ס Hahn) תרגום זרזיר מתנים (משלי ל', ל"א) ואככא דמזדרביל [צ"ל ואבכא דמזדרכל] בינת תרנגולי. [אחי"ה והוא ממש כתרגום של פשיטה ואם נוס' הדפוסי' עיקר אז מל"פ كَكْ: תרנגולת נגזרת].

1 אָכַל (מל"מ essen, verzehren) ר' אליעזר אומר האוכל אוכל ראשון וכ' בפ' ב' בטהרות האשה שהיתה כובשת ירק (משנ' ב') והא מתניתא מפורשת [1] בפ' השוחט אחד בעוף (חולין ל"ג: עיין שבת י"ד. סוטה ל'.). אכלו ארי אין לנו בפ' מי שאחזו בגמ' הרי זה גיטך מהיום (ע"ג.). פי' כיון דאמר אם מתי מחולי זה אע"פ שאכלו ארי ומת לא נתקיים תנאו שהרי לא מת מאותו חולי והוא הדין נפל עליו הבית או נשכו נחש אבל אם התנה אם לא יעמוד מחליו ונשכו נחש הרי נתקיים התנאי כי לא עמד לפיכך זה גט וזה אינו גט. כל מצד אחד כמאכל בן דרוסאי [2] ולא כלום הוא בגמ' דכל המנחות באות בהלכה דוחייב על לישתה (מנחות נ"ז.). [אחי"ה וכן ירושלמי שבועות פ"ז דל"ח. כשרבית אוכלת בו. ירושלמי תרומות פ"ח דמ"ו. הוה אכיל קופד. ושם: כד אתון ייכלון . . . מיכל מיניה. ובבנין אַפְעֵל אוֹכַל וְאַיְכַל. ירושלמי תרומ' פ"י דמ"ז: אוכליה ליה. ב"ר ס"פ מ"ח אכלית [צ"ל אוכלית] אשקית לוית. עירובין נ"ג: תאי דאוכליך חלבא אמרת לה שלוכתי תיכלוך לביא (ובכ"י עירובין [ד"ס ק"ב.] ואמרי' שלוותי תיכלוך לבא) עיי' ע' שלך וע' תא. ירושלמי קידושין פ"א דס"א: הוה מייכל לאבוי. — ובהשאילה טעם אֱכַל: תשמיש המטה (עיין משלי ל', כ') כתובי' ס"ה: מאי אוכלת ר' נחמן א' אוכלת ממש ר' אשי א' תשמיש . . . מאי אוכלת לישנא מעליא. ירושלמי כתובות פ"ה ד"ל: אוכלת . . . בלשון נקיה —. אכל בחבור עם השם קרצא טעמו הִלְשִׁין עיין ע' קרץ ג'].

[1] ובדפ"ע אי' עוד בש"ס: בסוף חולין. [2] וכן בירו' שבת פ"א ד"ד. אכילת בן דרוסאי. ועיי"ע בר דרוסיי.

2 אֲכַל (=עֲכַל verbrennen (verdauen) (verzehren,
כדי שיתאכל המזון בפ׳ אלו דברים בברכות (נ״א: נ״ג:) אמרו חכמים כמה שיעורו כל זמן שאינו רעב ואמר הכא כל זמן שהוא צמא למים ולאכילה מרובה כדי הילוך ארבעה מילין (א״ב בנוסחאות דידן כתוב כדי שיתעכל). [אחי״ה ובמשניות ד׳ נאפולי וכ״ה בירושלמי איתא כגירס׳ רבינו. עיין עוד ירושלמי ברכות פ״ד ד״ז: וב״ר פס״ח שהיו מתאכלין ע״ג המזבח. תמיד כ״ח: שלא נתאכלו מבערב. ובהשאילה טעמו נִתְאַבֵּד: קידושין נ״ט. נתאכלו המעות (verzehrt, d. h. ausgegeben). ירושלמי שבת פ״א ד״ד. מתאכל צבעו. ירושלמי סנהדרין פ״ו דכ״ג ע״ד נתאכל הבשר. שהש״ר פ׳ כמגדל: שלא נתאכלה אחת מהן. וּבְאִתְפְּעֵל: קא מתאכל קידושין נ״ט.] מן הַמְאוּכָּלוֹת בפ״ק דתמיד (א׳ ד׳ דכ״ח:) [אחי״ה וכ״ה במשניות וביומא ירוש׳ פ״ב ל״ט ע״ג, אבל בדפוסי הש״ס בתמיד את המאוכלות וט״ס הוא עיי׳ המפרש שם].

אֲכַלַת[1] (Raumumfang, d. h. das Verzehren, אָכְלָה Absorbiren des Raumes) בסמיכות: אָכְלַת הגפן והקבר [והסלע] בכלאים בפ׳ כל סאה (ב׳, י׳) פי׳ תפישת הגפן כמו שתופש מכל צד. וי״א הקפת הגפן. וי״א שורש הגפן צריך להרחיב לו בית רובע. זה פי׳ ר׳ מצליח ולא מסתברדהכי תנן אכלת הגפן וכ׳ (לא? יש למחוק) עולין במדת בית רובע דאלמא תפישת[ו] וכן הסלע עולין למדת בית רובע[2] וכן הקבר צריך להניח לו בית רובע. [אחי״ה פי׳ אכלת או אוכלת או מלשון אכל (verzehren, absorbiren) או מלשון כּוּל (umfassen)* שלקח לו לעצמו מקום התפשטות ותפיסה, עיי׳ פי׳ הרמב״ם לכלאי׳ ב׳ י׳: ואוכלת הגפן ר״ל מה שיתפשטו ענפיו על הארץ ומלת אוכלת מליצה ר״ל מה שאכלה מן הארץ כשנתפשטו ענפיה. עכ״ל. וכן הענין כמה לוחות אוכלות בארון י״ב טפחים ב״ב י״ד. במד״ר פ״ד. ופירש״י אוכלות: תופסות כך לשון המשנה (מדות פ״ג מש׳ א׳) אוכל בדרום אמה אחת [עיין ג״כ זבחים נ״ד. ורש״י שם] . . . ואף בל״מ כי יוכלו אתיקים (יחזקאל מ״ב, ה׳ עיי׳ ג״כ רד״ק שם). וכן הענין אוכלות מתחום טבריה. ירושלמי עירובין פ״ד דכ״א ע״ד].

1 אוּכְלָא (פי׳ כליון ע״י החולי das Umsichfressende בל״ע اكال בל״ם d. i. die Krankheit. אֲכוּלְתָא פי׳ (Krebskrankheit תחלת אוכלא וסוף אוכלא בפ׳ אין מעמידין בגמ׳ דמתרפאין (ע״ז כ״ח:) ובר״ג דהנודר מן הירק (נדרים נ״ד:), פי׳ תחלת אוכלא תחלת החולי מותר לכוחלה[3] בשבת לאפוקי סוף אוכלא, פי׳ כשעבר הכאב ונשתייר מעט שאוכל לו. ופצוחא עינא (ע״ז שם) היינו לבסוף לפתח את העיין לברר את המאור.[4]

☞ 2 אוּכְלָ[א] (Mist, Excrement, eig. das Essen sc. im Darm) תרגום ואת פרשו (ויקרא ח׳, י״ז) וית אוכליה. [אחי״ה וכן בתרגום ויקרא א׳, ט״ז, במדבר י״ט, ה׳, שופטים ג׳ כ״ב. ונראה לי שהוא אוכל המונח בבני מעיים.]

*3 אוּכְלָא (בל״ע اكل אֹכֶל מל״מ בל״ם אוּכְלָא (Speise שבת קמ״ה: מעיקרא אוכלא ולבסוף אוכלא. יומא פ׳: כל אכשורי אוכלא אוכלא הוא.

* 4 אוּכְלָא (בל״פ کیله בל״ם כילא בל״ע كيل .pl اكيال (ein bestimmtes Maass ירושלמי סוטה פ״א די״ז. מניין לרבות תרקוב וכ׳ ותומן וחצי תומן ואוכלא. . בבבלי סוטה ח׳: תוספ׳ סוטה רפ״ג וילקוט ישעיה ט׳ רמז רפ״ה איתא עוכלא וכן גרס רבינו בע׳ עכל א׳. ויותר נכון באל״ף שהיא נוספת משורש כיל או כול פי׳ מודד וכן השם כיל בערבי. ומזה נדרים נ״א. ליכיל לי מר פי׳ ימוד לי. וברות רבה בריש: תקום אֱכוּל. ונמצא השם כְּלָה ביוצר של הפייטן הגדול ר״א הקליר לפרשת שקלים וז״ל: וכל עמר שבעת רבע וּכְלָהּ והכלה אחד ממאה ועוד בסאה.

* 5 אוּכְלָא ט״ס תחת אובלא עיי׳ ערכו לעיל.

* אִיכּוּל (das Verzehren, Verbrennen) ירושלמי ברכות פ״ד ד״ז: איכול איברים וכן ירוש׳ שבת פ״ב ד״ה: וירושלמי יומא פ״ד דמ״א ע״ד. איכול בראש המזבח. ירושלמי סוטה פ״ג די״ט:

☞ אַכְלִ[י] (laut rufen, lärmen, Af. von כְּלָא = כְּלִי בל״ע قال καλέω) תרגום וירעם בשמים (תהלים י״ח, י״ד) ואכלי בשמיא. שאגו צורריך (שם ע״ד, ד׳) אכלין מעיקך. [אחי״ה

---

1) כ״ה בכ״י ב״ר ובעה״ק שנ״ב וכ״ה בירו׳ במשנ׳ אבל בירו׳ גמ׳ כלאיי דכ״ח. אוכלת ובמשניות אי אכילת. 2) כ״ה רק בכ״י ה״ב ולא נסתפק באמיתת הנוסח כי ר׳ מצליח בן דורו של רבינו היה ומפיו למד עיי״ע אנפקינון וכן הביא פירושו משמו בע׳ אמפליא, אמפולי, טלת, כחל א׳, מלבן, מתי. ועיי׳ במבוא אצלינו פ״ב, אבל רבינו חולק על דעת האחרונה שלא שורש בלבד אבל כל תפישת הגפן וכן הסלע השייך לגפן הכל עולין למדת בית רובע. 3) כ״ה לנכון בכ״י ה״ב ודפ״ר ועה״ק (ועיי׳ רש״י לע״ז שם ד״ה ופצוחי) אבל בשדפ״ע בט״ס לכתחילה. 4) בכ״י ב״ר בט״ס המאוס.

והשם אַכְלָיוּתָא עיי' דוגמאות בעמת"ר של מהרי"ל ח"א כ"ז.]

* אַכַלָן (בל"ע اكال Vielesser) ירושלמי מעשרות פ"ג ד"נ ע"ד עיי' דהוה אכלן.

☞ אֶכְלְבָאֵי (בל"פ كلبك Getreideschoppen = כלכא בל"פ كربج בחילוף האותיות ל' ורי"ש עיי"ע כלך ב'. ולדעת ר"ב מל"י καλύβη Hütte) ב"מ פ' איזהו נשך (ס"ג:) דאמר ליה חיטי דקדחי באכלבאי פי' בל"י כַּלִיבֵּי [καλύβη] אוצר.) [אחי"ה זה אינו שוה לי כי פתרון מלה יונית חדר ובית קטן, וכן בל"פ כְּלְבָה [كلبه]. אבל הוא כָּלְבַךְ בל"פ אוצר חיטים וגורן חיטים וזה ג"כ הוראת המלה כ ר י ך. ובזה מובן גירס' רבינו בע' כלך ב' שגרס כלכא ואכלכי ול' ור' מתחלפים ברוב פעמים. ולפנינו בש"ס תמיד אכלבא ובקבוץ: אכלבאי. עיי' תענית כ"ד. זבין ליה [צ"ל ביה עיי' ע' כלך ב'] חיטי ואסיק שדייה באכלבא. שם: כל מאי דאייתי באכלבא שדיתי' אתיא למיפתח בבא דאכלבא חזת אכלבא דמליא חיטי. גיטין נ"ו. אכלבא דחיטי בעי שיתין אכלבי דציבי. ב"מ ע"ב: בחיטי דאכלבי וארבי. עיי' ע' א ר ב ו' ששם גורס רבינו בעצמו כך. נשמע מינה שנוסח אכלבא ידוע לפניו ג"כ.]

אוּכְלוּסָא (בל"ם ,Schaar, Menge, Haufen, ὄχλος) בפסחים בגמ' דהפסח ששחטו בפ' אילו דברים [1] (ע"ב.) ובפ' אלו הן הגולין (מכות י'.) ובפ' הערל (יבמות ע"ו:). תרגום ירושלמי יש לאל ידי (תר"י ב' בראשית ל"א, כ"ט) אוכלוסין סגיאין צ"ל אית לי חיל ואוכלוסין.] וכן ונפל ממנו רב (תר"י ב' שמות י"ט, כ"א) אוכלוסין סגיאין. [וצים מיד כתים (במדבר כ"ד, כ"ד) [ויפקון באוכלוסין סגיאין]. פי' המון עם בל"י אוכלוסא. תנא בפ' הרואה (ברכות נ"ח.) אין אוכלוסא פחותה מס' רבוא. — ואי נפקי באוכלוסא, רבנן לאו בני מיפק באוכלוסא נינהו, ס"א אכלוזא. פי' ואי נפקי בחפירה זו בהמון עמי הארץ, [2] לא נפקי רבנן בהדייהו, שאין דרך החכמים לצאת עם עמי הארץ ירודים ונבזים. זו השמועה בגמ' דהמקבל שדה (ב"מ ק"ח.) ובגמ' דהשותפיז (ב"ב ח'). [אחי"ה וכן בירושלמי ברכות פ"ט דיי"ג ע"ג ראה אוכלוסין בירושלם אמר ברוך שברא כל אילו לשמשני — שם: הרואה אוכלוסין או' ברוך חכם הרזים. וכן בתוס' ברכות פ"ו. ירוש' דמאי פ"ד הל' ב' דכ"ד. וחמית אוכלוסא עלך, ירושלמי ביכורים פ"ג הל"ג דס"ה ע"ג כיני מתניתין באוכלוסין וכ'. ירושלמי עירובין פ"ה דכ"ב ע"ג לפי שהיה שבטו של דן מרובה באוכלוסין היה נוסע באחרונה. ירושלמי סנהדרין פ"י הל"ב דכ"ט ע"ב לא אסחין אוכלוסיא דתלמידייא דהוון תמן. ירושלמי הוריות פ"א הל"ז דמ"ו: מחצית שבטים ובלבד רוב אוכלוסין . . . מחצית אוכלוסין ובלבד רוב השבטים. פסיקתא דר"כ בחודש השלישי (דק"ח.) הובא בילקוט תהלים ס"ט רמז תשצ"ז בשם פסיקתא רבתי [והוא פכ"א] במקום שיש אוכלוסין יש דוחק אבל בסיני וכ' (עיין שמ"ר ר"פ כ"ט והלשון שם משובש' ויש לתקן ע"פ פסיקתא). ב"ר פ"ו כל אוכלוסא יוצאת עמו. בב"ר פל"ט ביום חילך (תהלים ק"י, ג') בעת שכנסת אתה לי כל החיילות והאוכלסים. במ"ר פ"ו נתרבו באוכלוסא].

* אַכְלוֹנָם (=כלונם eig. Alles was hölzern ist, Holzstück, entw. ξύλινος, oder καλινός) בזבים פ"ג משנה א' וג' על האכלונס. ורבינו האי בסדר טהרות (דל"ט.) גרס כלונס, וכגירסתו כתב ופירשו ג"כ רבינו בע' כלנס.

* אֶכְלְסִין (essbare Eichel ἄκυλος) ס"א אלכסין בע"ז י"ד. וזה הגי' עיקר עיין ע' אלכסין. ובלא אל"ף: כלסין נמצא ג"כ עיי' ע' כלס.

אַכְלוּשֵׁי ([צ"ל אַבְלוּשֵׁי] בל"פ ابليسه Feldarbeiter) אכלושי [דמחוזא] דאי לא עבדי חלשי בר"ג דהשוכר את האומנין (ב"מ ע"ז.). יש ספרים שכתוב בהן אבלושי בבי"ת [3]. פירוש הַכַּתָּפִים (die Schulterträger? bajulus) שהן נהוגין למשא [4] ואם יבטלו חלשי אבל שאר פועלין אמר להן אינו דומה הבא טעון לבא ריקן עושה מלאכה ליושב ובטל. ומה שראוי להן לפי חשבון זה [5] נותנין להן. (א"ב פי' בל"י יוני סבל הטוען משא במוט [Hebel, ὀχλεύς] ול"נ בפט"ו בכלים (משני' ד') שיש לגרוס מקל הכלשין ולא מקל הבלשין [6], כי יש

[1]) בדפ' וויניצי' בטעות בפ' אלו עוברין. בדפ"ע מבוכה גדולה בציון פסוקי התרגום וצ"ל כמו שסדרנו בפנים. [2]) כ"ה לנכון בכ"י ו"ו ל"ד ה"ב וב"ר אבל בדפ"ע ואי נפקי רוב עמי הארץ, ובנוסח' אי' אבל באכלוזא לא דרבנן לאו בני מיפק באכלוזא נינהו וטעות של בוקס' הערה מהרי"ל בעמת"ר ח"א כ"ז: ע"ש. [3]) בכ"י ב"ר אי' כן גם בתחילת הערך. [4]) וכן בפירש"י הרגילים לשאת משאות. [5]) בכ"י ה"ב ומה שראוי לתת בין זה לזה. [6]) עיי"ע בלשת.

לסבלים מוט ומקל אשר בו מניעים דברים הכבדים) [אחי״ה ודע דמרא דשמעתתא רבא שמלך במחוזא עיר של בבל ובעבור זאת המלה פרסי׳ היא ואבלישה בל״פ זורע וחופר אדמה הוא. ומה מאד טוב ויפה פי׳ של הרמב״ם ז״ל שפי׳ המלה חופרי אדמה, וגם הענין מורה על זה כמו שפי׳ הרא״ש בהסוגיא סי׳ ה׳ וז״ל האי מאן דאגיר אגירי לעבידתא פי׳ למלאכה ידועה שהזכיר להם או ניכוש או עידור וכ׳ ואיכאוכלוסי דמחוזא נינהו וכ׳ ואוכלוסי ברי״ף ואוכלוסי בראש גירס׳ מוטעת היא.

אֻכָּם (=אוּכָּם בל״ס אוּכָמָא schwarz) אוכמי אוכמי בפ׳ אילו טרפות בגמ׳ דהריאה (חולין מ״ו:). א״ר יוסף לא קשיא הא באוכמא הא בציריא בבכורות בפ׳ על אילו מומין [בגמ׳] דמנה איילא (מ׳.), ובנדה בפ׳ המפלת כמין בהמה (כ״ג.) א״ר חסדא אוכמא בחיורא לקיא חיורא באוכמא לקיא, בנזיר בפ׳ ב״ש אומר (ל״א:). פי׳ שור שחור שימצא בין לבנים אותו שור גרוע הוא ופחות מלבן חיורא באוכמא לקיא כתם לבן שימצא בעור שחור מכה בעור שחור היתה ולפיכך נעשה שם כתם לבן. אמר רבא לא שנו אלא שלא נתאכמו ס״א לא שנו אלא שלא נתפחמו. פי׳ שנתאכמו מלשון אוכם, נתפחמו מלשון פֶּחָם. בפ׳ היה מביא את מנחתה (סוטה ט״ו:) (א״ב תרגום ושער שחור (ויקרא י״ג, ל״א) ושער אוכם). [אחי״ה וכן בפסחים פ״ח. פתיא אוכמא (עיי׳ ע׳ פתיא) ובל׳ נקבה אוכמתא עיי׳ ערכו.]

* אִכּוּמָא (השֵׁם מע׳ הקודם, Schwärze) בירושלמי שבת פ״ב הל׳ א׳ ד״ד ע״ד מה דמר מדליקין בההן איכומא. ר״ל בנפט ע״ש ובבלי שבת כ״ח:

* אִכּוּם (E. N. eines Dorfes) ירושלמי סנהדרין פ״י הל״ו דכ״ט ע״ג ר״ש בן ר׳ יהודה איש כפר אכום. וי״ס שכתוב אכוס [1].

* אָכִים (אֻכֵם בל״ס ,schwarz) בירושלמי גיטין רפ״ז דמ״ח ע״ג סמיק גו אכים . . . אכים גו סמיק (עיין בבבלי ס״ט:) ובירושלמי תרומות רפ״א ד״מ: איתא בט״ס סימוק גו אבום . . . אבום גו סימוק. וצ״ל אָכִים או אכּוּם ואם הגי׳ בבי״ת עיק׳ אז צ״ל אבים והוא ל״ע ابيض פי׳ לבן.

אוּכָמָתָא (=בל״ס בל׳ נקבה ,schwarz) מ״ק ט׳. רב ביבי הוה ליה ברתא אוכמתא (לפי כ״י מ״ק, עיי׳ ד״ס שם י״ג:) גיטין ס״ז: תרנגולתא אוכמתי. שם ס״ח: אוכמא בחיורא וחוורא באוכמתא לקותא היא. ברכות ו׳. אוכמתא בת אוכמתא. ובמספר רבי׳ שבת קכ״ט. שב תמרי אוּכָמָתָא. פי׳ שחור בל׳ נקבה מן אוכם של ל׳ זכר.

* אוּכָמוּתָא (בל״ס ,Schwärze) תרגום שחרות (קהלת י׳, י״א) יומי אוכמות שער.

תרגום שחר משחר תארם (איכה ד׳, ח׳) חושך מן אוכמתא דגלותא ריוהון (ל״פ رو, روی ihr Gesicht) פי׳ ריו=רוי בל״פ אפיים עיי׳ ע׳ רוא. ובעמת״ר של מהרי״ל ח״ב ת״י: בטעות.

אֱכַמֻוּתָא (בל״ע خامة das Weiche, Grünliche) דארבי. [פי׳] כשהספינות שוהין במקום אחד ימים הרבה גדל עליהן ירקרקות ויכול לעשות ממנו פתילה. אכמוותא דחריצי בר״ג דבמה מדליקין (שבת כ׳:) פי׳ אכמוותא כשהמים שוהין בחריצין גדל עליהן עשב ירוק. [אחי״ה הצעת הסוגי׳ לפנינו כך היא: ולא בירוקה וכ׳ מאי היא אילימא אוכמתא דחריצי (רש״י: מקום כנוס מים גדל עליהן כמו ירקרקת) . . . אלא א״ר פפא אוכמתא דארבא (רש״י: ספינה המתעכבת במקום אחד במים גדל ירקרוקת סביב שוליה מבחוץ). ומזה נשמע שידים חלו בערוך שלנו וצריך להפוך הסדר [2] מאחר שהך של רב פפא מסקנא דש״ס היא וכצ״ל: אכמוותא דחריצי בר״ג דבמה מדליקין פי׳ אכמוותא כשהמים וכ׳ אכמוותא דארבי [פי׳] כשהספינות וכ׳. ובאמת כן נראה ג״כ מערוך הקצר ע״ש (ותחת חריבי צ״ל אריבי) וכן הוא באמת בכ״י ו״ו ול״ד. אבל זה שהפרידו הסופרים והמעתיקים בין הדבקים וכתבו בשני ערכים אינו נכון. ובכ״י ב״ר ובע׳ הקצר שניהם ערך אחד! והמלה ל״ע.[3] והוראתה ירקרוקת של פירות וכדומה וכן הוא בפי׳ של רבינו ורש״י ז״ל] [4].

אַכְמַר (rülpsen, Speichel auswerfen נבנה מהשֵׁם של סורי גמרא Auswurf) א״ל תיב שפיר וכו׳ אכמר שדא ביה [כיחו] במ׳ קידושין (פ״א:) פי׳ רָקק בתוך הכוס נחרו ביה [פי׳] גערו בו. [אחי״ה ובע׳ נחר ג׳ פי׳ בענין אחר. ובל״ס גמרא=כמרא הוצאת רוק וכיח וממנו נגזר הפעל כְּמַר, ואכמר הוא בנין אַפְעֵל. וכן יפה פירש״י ז״ל אכמר: שוטי״ר וט״ס תחת טושי״ר sich räuspern, husten בל״צ tousser].

---

1) ומהרי״ש בספרו תבואות הארץ צד ס״ה גרס כפר אבים ולדעתו הוא כפר אבים הנזכר ביוסיפון מלחמי יהודי׳ ה׳, ח׳ שהוא בארץ יהודה העליון וכן אי׳ בהעתקת אשכנזי, דאס הייליגע לאנד צד פ״ט אבל ביוסיפון במקום הנ״ל לי׳ מאומה וכן לי׳ במלחמי ג, ג׳ ה׳ כמו שמצויין בלוח התיקונים צד י״ג. ולדעתי אולי הוא שוה עם כפר אחים מנחו׳ פ״ה. 2) ולפי תיקון של דפ״ע כמו שאי׳ ג״כ בכ״י ערוך ניחא ג״כ שרבינו נתן היה מראה מקום רק לאכמוותא דחריצי. 3) ועפ״י גזרה זו נוח גי׳ רבינו בבי״ת ווי״ן שהם סי׳ להברה ארוכה ובאמת הגי׳ היותר נכונה תהיה אכוומתא. ובכ״י א״פ לשבת אי׳ אוקמתא עיי׳ ד״ס שם צד י״ט. 4) ובעל כ״כ כתב ירקרוקית שגדל בדופני הספינה כששוהה זמן רב במקום .בש וכ״ה ב ל״י ע״כ ונראה שכיון על ל״י αὐχμός פי׳ ליכלוך הכלים וכל דבר.

*אָכֵן, אָכֵין (הָכֵין=כֵּין, כֵּן בל"ס אָכֵן, so, also) ירושלמי ברכות פ"ג ד"ו. אכן בר נש עביד לחבריה. ירושלמי פיאה רפ"ב דט"ז ע"ד וכה אמר אכן. ובירושלמי פסחים פ"ה דל"ב: ובירושלמי שביעית פ"ב הל"ב דל"ג ע"ד וכא הוא אמר אכין. ירושלמי כתובות פ"ב דכ"ו ע"ג אתמול אמרת אכין ויומא דין אכין. ירושלמי נדרים ספ"ה דל"ט: אכין הוה עובדא. שם ספ"י דמ"ב: אכן כתב לי. ירושלמי שקלים פ"א הל"א דמ"ה ע"ד אכן השכימו השחיתו.

אֲכַנְגַּרֵי, אֲכַוַּנְגַּרֵי (Essenaufseher, Tafelmeister. מל"פ, עיי"ע אטורנגא) דבי ריש גלותא בר"ג דמי שהפך (מ"ק י"ב.) ס"א אכוונגרי. [אחי"ה כ"ה לנכון בכ"י ו"ו וג"ג ולזה מעיד ג"כ הערוך בסמוך באמרו: פי' בתש' אכוונגר. וכ"ה בל"פ ממש (עיי"ע אטורנגא) וכ"ה בדפ"ר רק שם נשמט הגימ"ל ואי' אכוונרי וצ"ל אכוונגרי וכ"ה ברש"י דפ' ויניצ' ובכ"י ה"ב אכורנגרי וכ"ה בדפ' פיז' ויניצ' רק בהשמטת וי"ו וכ"ה בכ"י מ' רק שם בבי"ת וי"ן אכוורנגרי (עיי' ד"ס מ"ק צד י"ח.) ואם הנוסח הזה אמת אז נוכל לגזרו מל"פ خوان نگران פי' מושיב המזון וממונה על התבשיל וזה כדעת רש"ל בתיקונו של רש"י הובא בע' אטורנגא. וגם י"ל שבמקום אכוורנגרי צ"ל אכוורנגי והוא כורנגא שהביא רבינו בע' כואנגר ועיי"ע אטורנגא. ובדפ' אמ' ופ' אי' בט"ס אברנגרי וכ"ה בד' בסיל, ובנו"ג אבונגרי וכ"ה ברש"י שם אבל במ"ק י"ח סע"ב ד"ה לעצמו אי' ברש"י אונכרא וקרוב לזה מצאתי בריצ"ג הלכ' חוה"מ עמוד י"ט אונכארי ע"ש גם יצחק ירנן. אבל מכ"י רש"י למ"ק י"ח נראה בעליל (עיי' ד"ס שם צד ל"א) שנשמט כל הענין מן ואני שמעתי עד סוף העמוד וא"כ הגהת איזה סופר היא]. פי' מסדרי שולחנות למעבד עבידתייהו ואם נשברה רגל השלחן שרי לתקנה. פי' בתשובות אֲכַוַּנְגַּר הוא הממונה על שלחן המלך. ששלחן בל"פ אֲכַוַאן [1] [Tisch בל"ע خوان בל"פ خوان s. Vul. u. Ftg. s. v.] והמלך גאר. [אחי"ה צ"ל גרא והוא בל' פרסי كراى שם של מלכי טרטריא. אבל באמת אכוונגר = خوانكر מלה אחת שאכואן הוא שלחן וגר كر، كار הוא הברת הדמיון בסוף התיבה. עיי' עוד ע' אטורנגא שהוא ט"ס תחת אכוורנגא, וכפי' רבינו אי' ג"כ בפירש"י למ"ק].

אֲכַּסָא (בל"פ هاژهاژه bethört, närrisch, או هوازى unvernünftig, dumm) אשא כלבא אכסא תרנגולה בר"ג דמי שאחזו (גיטין ס"ט.) פי' זקן כלב שוטה תרנגול. [אחי"ה עיי"ע אשא].

אָכְּסָגַרוֹן (Brühe von Essig, Salz und Fischen ὀξύγαρον) אנגרון מיא דשלקי, אכסגרון מיא דכולהו שלקי ברייש כיצד מברכין (ברכות ל"ה:). ובפ"ג דשבועות בגמ' דשבועה שלא אוכל (שבועות כ"ג.) פי' סילקי בלע"ז בלוטי [2] [צ"ל ביטו"לי = בלאי"ט Mangold, bietola] ובלשון ישמעאל אלשליק [בל"ע السلق Mangold עיין ע' אנגרון א'] כולהו שלקי [פי'] של כל העשבים השלוקים. [אחי"ה וכן פירש"י כל מיני ירק שלוק עכ"ל וכן בלש' ישמעאל سلق ירק. ונמצא עוד בירושלמי מעש' ש' פ"ב הל"א דנ"ג: אין מחייבין אותו לשתות לא אניגרון ולא אכסיגרון. ובירו' שביעית פ"ח הל"ב דל"ח. איתא איקסגורין. צ"ל אוקסיגרון עיי' ערכו].

אֶכְּסֶדְרַא (bedachter Gang vor dem Hause, Halle, ἐξέδρα, exedra) תבנית אולם בגמ' דשבעה קנים בפ' הקומץ רבה (מנחות כ"ט:). אכסדרה לאורה נבדקת בפ"ק דפסחים (ח'.), ובספ"ק דסוכה (י"ח.). ובס"ג דכל גגות העיר (עירובין צ"ג. צ"ה.) סיכך ע"ג אכסדרה שיש לה פצימין. ובגמ' בסוכ' באותה הלכה (י"ח: עיי' עירובין כ"ה. צ': צ"ד:) אכסדרה בבקעה. ובג' דאין חולקין בהשותפין (ב"ב י"א:) ובגמ' דשני פרשיות בהקומץ רבה (מנחות ל"ג:) אכסדרה דבי רב אכסדרה רומיתא. [3] פי' אכסדרה הוא איספלידה [עיי"ע ומ"ש.] בלשון תלמוד והוא בית שיש לו שלוש דפנות ודופן רביעי שמעמידין בו דלת אינה מגופפת כל עיקר אלא ברחבו של בית כולו ופעמים שעושין לו אמה אחת פצים מכאן ואמה אחת פצים מכאן הן חסר הן יתר כדקאמ' בהקומץ (מנחות הנ"ל) אותן פצימין חיזוק לתקרה הוא דעבידי ולא מיקרי בית ופטור מן המזוזה. אכסדרה דבי רב יש לה פצימין רחבין הרבה עד שנעשה כמו בית ולכן אמרינן דבי רב אידרונא [צ"ל אינדרונא עיי' ע' אדרון] מעליא הוא

---

[1]) כ"ה בכ"י ל"ד, ובכ"י ו"ו וב"ר ועה"ק שנ"ב אכון, ובדפ"ע בט"ס אבון. ועה"ק סיים הובמיינש"טר וכיון לל"א Hofmeister. [2]) כ"ה בכ"י ל"ד וצ"ל כתיקונינו ובכ"י ב"ר בלים ובשכ"י ודכ"ע בליטי. [3]) בדפ"ר בט"ס רופיתא ובנוס' הש"ס בבי"ת יודי"ן ופי' של רומיתא תואר השם משם רומי.

אלא אכסדרה רומיתא דאין לה אלא פצימין קטנים שיעור אמה אחת ותניא (ב״ב כ״ה. כ״ה:) העולם הזה כמין אכסדרה הוא דומה ומצפון אינו מסוכך. פי׳ סיכך ע״ג אכסדרה שיש לה פצימין כגון שעשה שתי דפנות אחת ברוח מערבית ואחת ברוח דרומית על פתח האכסדרה וסיכך עליהן אם יש לפתח האכסדרה פצימין נחשב אותן פצימין כדופן שלישי וכשרה אין לה פצימין אביי א׳ כשרה פי׳ תקרה יורד וסותם שבראש אכסדרא. פי׳ אפחיתא לה דופן אמצעית של אכסדרא. פי׳ אחר[1] סוכה זו בחצר לפני אכסדרא כגון שיש לה שתי דפנות כהלכתן אחת במערב ואחת בדרום ואכסדרה ברוח צפון ויש באכסדרה זו פצימין ושני לחיין אותן שני לחיין נחשבין כטפח שוחק וכשרה אין לה פצימין אלא פתח אכסדרה פתוח לגמרי אביי א׳ כשרה רואין פי תקרה שבראש האילן כאלו הוא יורד על הארץ והוא דופן וכשרה, רבא א׳ פסולה וכו׳ אפילו נפחת דופן האמצאי תאמר כי היא מן החשבון וכשרה וכו׳. תרגום המסדרונה (שופטים ג׳ כ״ג) אכסדרה. [2] (א״ב פי׳ בל״י אולם וחדר גדול מוכן להושיב שם כסאות). [אחי״ה וצורת אכסדרה כמין ה׳ היתה כדאמרינן במנחות כ״ט: מפני מה נברא עוה״ז בה״א מפני שדומה לאכסדרא שכל הרוצה לצאת יצא וכ׳ עיין בירושלמי עירובין פ״א די״ח ע״ג . . כפרוץ למלואו הוא נעשית כאכסדרה. ירושלמי סוכה פ״א דנ״א ע״ד אכסדרה שנפרצה במלואה. ירושלמי ב״ב ספ״א די״ג. אכסדרא לפי אדם. ובמספר רבי׳ אכסדראות של בנין, תמיד כ״ח: ועיי׳ שם כ״ח. המפרש.]

☞ אַכְּסִיוּמַא (Würde, Ehrenbezeu- ἀξίωμα gung) מדרש תהלים מזמור אל באפך תוכיחני (ו׳, ב׳) מלך בשר ודם אחרים מקבלים אכסיומא שמושיטים לו [אני איני מבקש אלא אכסיומין שלי ה׳ תפלתי יקח] פי׳ בל״י מעלה גדולה וכבוד). [אחי״ה ובנו״ג בט״ס אנסיומא אבל בנכון במזמור ק״ב אל תתן אכסיומא שלי בתוכה וכו׳].

* אִכְסְיוּם ט״ס תחת אִסְכְיוּם (stark, ἰσχύων) ורבינו גורס אקיום ע״ש.

* אֶכְּסִיטוּרִין צ״ל אֶכְסִיטֶרִיוֹן (Abschiedsrede) עיין ע׳ אגסיטריון.

אַכְּסְלְגָם (hölzern, ξυλικός) לא שנו אלא בכלי אכסלגם בס״ג דחומר בקודש בגמ׳ דשתי הלחם (חגיגה כ״ו:) פי׳ עצי אכסלגם דזילי עצי מסימס דיקירי. [אחי״ה עיי״ע מסמס ב׳ בל״ע مصامص geschätzt] וכן במנחות צ״ז: כלי אכסלגוס. ובכ״י קורוניל בחגיגה הגירס׳ כלי אכסלגים וצ״ל אכסלגוס ובדפוסים בט״ס אכסלגים ובכ״י מינכ׳ אבלוגסין! ע׳ ד״ס דמ״ז. ועיי׳ עוד ע׳ אבלומוס].

*אַכְּסַלו בל״ם כַּסַלַא vielt. Korallenbinde) (Koralle תוספתא ספ״ה כלאים האכסלו והאסטמא [Kopfbinde, στέμμα] . . . אין בהן משום כלאים. ועתה חדש מקרב בא לידי התוספתא הוציא לאור עפ״י כ״י הרב צוקערמאנדל ושם הגי׳ בזה״ל המת והבהמה אהולין והכליסים הגרגים והאיצטמא וכ׳ אין בהן משום כלאים וגי׳ אחרת שם הכליסים ועוד שם הגרגים. וראיתי אור בהיר בגי׳ זו כי לפי זה אהולין והכליסים ענין אחד והגרגים והאיצטמא ענין אחר ומלת אהולין נ״ל ברור שהוא ל״פ أخور פי׳ רפת בקר ואורית סוסים ובהמות וכ״ה בלשון הונגרי עיי״ע אהורייר, וכן ממש כליסים או כליסים בל״י κλίσιον פי׳ רפת בקר וגדר לבהמות וכל דבר בל״א Viehstall, Schuppen, וראיה כי כ״ה ממה שפתח הבהמה אהולין והכליסים; וגרגים או יותר טוב גרגים לפ״ד ל״י κίρκος, κρίκος פי׳ חוג וכל דבר עגול וא״כ עולה יפה עם איצטמא שהוא תכשיט סביב הראש בעגולה.

*אָכְסְן (לְאָכְסְן=ל mit ὄξυς (schnell, rasch, רבינו הביא מויק׳ רב׳ פ״ל א״ל לאכסן וכ׳ פי׳ לאלתר ול״י היא ע״ש ר״ב וכאן מקומו שהל׳ אינה שרשית.

אַכְּסָן (בל״ם אוּכְסָנָא (Stange, Axe, ἄξων, בפ׳ שואל בגמ׳ דאין מעמצין (שבת קנ״א:) אפי׳ מלא כאכסנא דגרדאי אוקומי קא מוקים. פי׳ אפי׳ עושה המכחול כמנור אורגים. ותרג׳ היתד הארג (שופטי ט״ז, י״ד) אכסן דגרדאי. וכן תרג׳ כמנור (שמואי א׳, י״ז, ז׳, ד״ה א׳ י״א, כ״ג, כ׳, ה׳) אכסן דגרדאי. ועץ חניתו כמנור אורגים (שמואי ב׳, כ״א, י״ט) מרזופיתיה כאכסן דגרדאי (א״ב וכן שמו בל״י). [אחי״ה מן ועץ וכ׳ מצאתי כתוב בכ״י ב״ר ובשאר כ״י חסר אבל לפנינו בתרג׳ כתיב אעא דמורגיתיה. ותחת אכסן כתוב בשבת לפנינו כַּאֲבִיסְנָא והוא בל״ע ونّة כלו׳ כובד וכן פי׳ רש״י ז״ל כובד של גרדיים אינשו״בלש בלע״ז Weberbaum, fr. ensuple, ensoupleau אבל בכ״י רש״י אי׳ כגי׳ רבינו כאכסן וכ״ה בכ״י א״פ כאכסנא דגרדאי (ד״ס קפ״ד:)].

---

1) כ״ה לנכון בדפ״ר, ובדפ״ע חסר. 2) ועה״ק שנ״ב סיים בל״א זאל Saal.

*אַכְסֶנָא, אַכְסְנָאי (בל"ס אַכְסֶנָיָא Gast, Fremdling בל"י ξένος,) ירו' עירו' פ"ב ד"כ: ייעשה כאכסנא ויהא מותר. תוספתא שביעי' ספ"ה מאכילין את אכסנא פירות שביעית (עיי' ע' אכסניא). והקבוץ חולין פ"ח, ב' במשנה שני אכסנאין . . . כל אכסנין שיש כאן ויק' רב' פכ"ז. — ערכין ט"ז: אַכְסְנַאי דאקראי. ומזה נגזר הפעל אִכְסֵן (als Gast aufnehmen, ξενίζω) מדר' תהלי' מזמ' קט"ז ד"ה את קולי: נתאכסן אצל בעל הבית.

1 אַכְסַנְיָא (Miethsoldat, ξένος=μισθωτός) לפי בני אדם מתחלקין אותה בפ' השותפין בגמ' דאין חולקין (ב"ב י"א:) פי' זבל של אכסניא לכל אדם אין יכול למחות על חברו אלא הקודם זכה אבל זבל שבחצר מתחלק לפי פתחיה. [אחי"ה פירוש של רבינו הוא כפירוש של ר"ח ז"ל עיי' תוספ' ב"ב שם ד"ה אכסניא שסובבת מלת זבל של מאמר ראשון (זבל שבחצר מתחלקת לפי פתחים) ג"כ על מאמר שני אכסניא לפי בני אדם וכ'. וכן מוכח מפי' רגמ"ה כ"י לב"ב. ופי' המלה בל"י אנשי מלחמה השכירים. וכן הענין בדמאי ג', א' מאכילין את העניים דמאי ואת האכסניא דמאי. ורמב"ם ור"ש ז"ל נדחקו בפי' המלה. ואולי מענין הנ"ל תוספתי' שביעי' ספ"ה עיי' ע' אכסנא].

2 אַכְסַנְיָא (1 Gastliche Aufnahme, Herberge. 2 Gast, Fremdling) בס"פ יש בערכין (ט"ז:) עד היכן לא ישנה אדם באכסניא רב אמר עד הכאה ושמואל אמר עד שיפשיל לו כליו לאחוריו וכ' וכל כך למה דאמר מר אכסנאי פוגם ונפגם. פי' אם ישנה אדם אכסניא שלו יאמרו מכוער בעל הבית שלא היה יכול לסובלו וגם את האכסנאי יפגמו ויאמרו מכוער היה שלא סבל את בעל הבית. (א"ב פי' בל"י [ξενία וכ"ה בל"ס אַכְסַנְיָא] הכנסת אורחים. ואכסניא נקרא המארח והמתארח. תרג' דלתי לאורח אפתח (איוב ל"א, ל"ב) דשיי לאכסנאי פתחית). [אחי"ה וכן הרבה, ברכו' ס"ג: פתחו בכבוד אכסניא. פסחי' קי"ח: קבל מהם אכסניא. פסיקת' רבתי פי"א בנימין בעל אכסניא שלו. ילק' בראש' ויגש רמז ק"נ בא בעל אכסניא של הקב"ה. עיי' עוד ע' בעל אכסניא. ב"מ פ"ה. תורה מחזרת על אכסניא שלה. ירו' ברכות פ"ד ד"ח: כד הוה נפיק לאכסניא. ב"ר פ"נ הב לאילין אכסניא. שמ"ר פל"ה אכסניא נעשו לבני. — ירו' ברכ' פ"ט ד"ג: ההן אכסניא עלובה. ירו' עירו' פ"ו דכ"ג: אכסנייא אינה אוסרת. ויק"ר ר"פ ל"ד הדין נפשא עלובתא לאו אכסניא הוא בגו גופא. מדר' איכה פ' רבתי: כד אתא בר נש אכסניא לביניכון.]

*3 אַכְסַנְיָא (Wirthin, Gastgeberin) ב"מ פ"ז. ישאל אדם באכסניא שלו. עירובי' נ"ג: פעם אחת נתארחתי אצל אכסניא אחת. שמ"ר פ"ד מסר נפשו על אכסניא שלו. פי' הנקבה המכנסת אורחים.

*אַכְסְנָיוֹת (Fremde) עירו' ל"ו: גר באכסניות מכילתא ויהי בשלח פ"ד ד"ה ד' איש מלחמה: אינו יכול לזון ולא לספק אכסניות וכן בילק' בשלח רמז רמ"ו ט"ס תחת אפסניות כמו שאיתא נכון במ' חזית א', ב' מחלק אפסיניות, ובספרי דברים ל"ב, ל"ח סי' שכ"ח וילק' האזינו רמז תתקמ"ו דש"ח ע"ד נותנים להם אפסוניות. עיי' ע' אפסניא ושם ארחיב דיבורי ביותר אי"ה.

*אַכְסַנְדְרִיָה בנגעים פי"ב, א' במשניות גירסת ס"א. אבל ט"ס הוא תחת אסקדיא או אסכדיא עיי' ע' אסקריא.

☞ אַכְסְנַאי פַּרְכָא (Quartiermeister, ξενοπάροχος) ירו' דב"ק פ' המניח את הכד (פ"ג הל"א ד"ג ע"ג) הדין אכסניא פרכא עד לא ייתון רומאי שרי מישחדוניה. פי' בל"י פקיד המחלק בתים ומלון לאנשי הצבא. [אחי"ה בנו"ג בט"ס מיחשדוניה.]

☞ אַכְסִיפְתִיַאס (Schwerdtfisch, ξιφίας Lewysohn Z. d. T. S. 259) מין דג טהור עיי' ע' אטונס. [אחי"ה עיי' ג"כ ע' כספתיאס.]

אַכְסַרָה [1] (א' פי' כמו אסכרה בל"י = ὁλοσχερῶς; σχερῶς באומד ובהשערה = in Bausch und Bogen ב' בל"ע خسارة Verlust, Schaden) כל זמן שהוא מוכרן אכסרה פטור בדמאי בפ' אלו דברים (פ"ב, ה' וכן ירו' דמאי פ"ג דכ"ג ע"ג). אין פודין מעשר שני אכסרה במ"ש בפ' המוליך פירות (מ"ש פ"ד, ב'). בסוף ספרא [2] (ויק' כ"ז, י"ב פ"ט סי' פ' ורפ"י סי' פ"ו, וילק' ויק' רמז תרע"ז דקצ"ט ע"א) אין פודין את ההקדש אכסרה. פי' דבר שאינו לא מדוד ולא שקול הוא נקרא אכסרה. וי"א הפסד. ובל' ישמעאל קורין ההפסד כַּסַארָה (خسارة). [אחי"ה וכפי' ראשון

[1]) בכ"י ה"ב וב"ר בט"ס אכסדרה. [2]) ובדפ"ר נשמטה המלה הזאת. ובשדפ"ע בט"ס ספרי.

בָּאר ג"כ הרמב"ם לדמאי ולמ"ש ובעל גליון של ילק' הנ"ל והרע"ב. וכנ"ל עיקר וצ"ל אסכרה שהוא קצור מתיב' אָלְסְכֶּרַה שטעמה בל"י באומד, בלא חשבון].

☞ אֶכְסוֹרְיַא (Verbannung, Exil, ἐξορία) ויק"ר פ' איש כי יהיה זב מבשרו (פי"ח) בשו"ד נותן אכסוריא [1]) והקב"ה נותן אכסוריא. פי' בל"י גלות ושלוח.

אֻכָּף (אוּכָּף, אִיכָּף בל"ע وكاف, إكاف, أكاف בל"ס אוּכָפָּא Esel — Pferdesattel Sattel) אבל לא באוכף בגמ' יוצא במרדעת בבמה בהמה יוצאה (שבת נ"ג.). שיירא שחנתה בבקעה והקיפוה בגמלין (באכופין) [צ"ל באוכפין] בעביטין כפ"ק דעירובין בגמ' דשיירא (עירו' ט"ו:). אכפא [2]) מושל גביך בס"ג דהחובל בחבירו (ב"ק צ"ב:). [אחי"ה לפנינו איתא דאמור רבנן חברך קרייך חמרא אוכפא לגביך מוש. ומלת מוש קשה להולמה ורש"י ז"ל דוחק לפרשה אבל דע דגירס' הילק' לך לך רמז ע"ט דכ"א ע"ד כך היא דאמרי אינשי חברך קרייך חמרא אוכפא מוש לגביך. וכה"ג בהמאירי ובשטמ"ק לב"ק שם. ואין ספק אצלי שאות ל' מתיבת לגביך שייך לתיבת מוש וכצ"ל אוכפא מושל גביך וזה גירס' רבינו. כלומ' אם חברך קורא לך חמור כבר שולט בך האוכף]. חמור בסימני אוכף באלו מציאות בגמ' דאף השמלה (ב"מ כ"ז.) ובר"ג דהאשה שהלך בעלה ביבמות (ק"כ:) ובפ"ק דקדושין בגמ' דעבד כנעני (כ"ב: עיי' ב"ב ע"ה:) פי' אוכף של עצים נתון על המרדעת של חמור כדי למנוע חיכוך המשאוי ע"ג החמור ובל' ישמעאל נקרא לכאף [2]) [אחי"ה והוא ל"ע لكاف, إكاف, اكاف, כ"ה בכ"י ו"ו ול"ד, ובכ"י ב"ר אי' בל' ישמ' נקרא [א]לסרג והוא בל"ע السرج אבל יש למחוק מכאן ושייך לסוף הע' לביאור לשון רבינו והוא הסרגה, ובלי ספק הגהת של סופר כ"י היא וראיה הנקודה על ג' כמו באמת בלש' ערבי והסופר ידע היטב נימוקו של לשון ערבי]. ובר"ג דבכל מערבין (כ"ז.) אלא מרכב גברא דאכפא דבהדי דרכיב מנח ידיה עליה. [אחי"ה לפנינו אית' והא איכא גבא דאוכפא דתניא האוכף טמא מושב והתופס טמא מרכב. וכתב בפי' תלמיד הריט"בא גי' ר"ח ז"ל ה"ד אי דיתיב עילויה היינו מושב וליטעמיך מי לא כתיב מושב וכתיב מרכב אלא מאי אית לך למימר גבא דאוכפא ה"נ גבי דאוכפא] ותנן בתוספתא דכלים [ב"ב בפ"ב] האיכוף מטמא מושב (והתפוס) [צ"ל והתפות] שלו מטמא מרכב ושאר כל התפיות שבצדדין אם היה רחבות טפח טמאין. [אחי"ה לפנינו ב"ב כלים פ"ב איתא והתופו' שלו וכ' וצ"ל ותפות שלו וכצ"ל תחת תפוס של רבינו וכ"ה בכ"י ה"ב וכן איתא בדפ' שונצינו בעירו'. והתפות שלו מטמא מרכב ושאר כל התפיות שבצדדין אם היו רחבות טפח טמאים (זה חסר בדפוסים שלנו בעירוב') וכן הביאו הריט"בא האי תוספתא וכן העיד הראב"ד בפי' לספרא פ' זבים פ"ד דכאן הנוסח תפות עיי' כלים פכ"ג, ג' וע' תפית ור"ש לכלי' שם גרס תחפית ונ"ל להגיה תאפית והוא כמו תפית פי' מכסה של אוכף ורה"ג לסד"ט י"ז פירשו ע"י ל"ע מרשחא והוא בלי ספק مرشح פי' מכסה של אוכף וכן פירש רבינו בע' תפית בל' ישמעאל (לגי' כ"י) לבד והוא, لبد מכסה של סוסים ורש"י לעירו' כ"ז. לועז ארצ"ון arçon זאטטעלבוים, והוא העץ שאוחז בידו בעת שעולה לרכוב והוא כפירש ר"ח בע' דכאן]. ויש שמפר' התפיות הזונות והם העצים הנתונים עליו שמאחור ושמלפנים כדכתיב (מלכים א' כ"ב ל"ח) והזונות רחצו והם עצי [3]) המרכב שנטפו מן הדם. פי' האיכוף העץ שהוא אחורי הסרג (והתפוס) [צ"ל והתפות] העץ שלפניו שאוחז בידו בעת שעולה לרכוב זה פי' ר"ח ז"ל. ור' נסים ז"ל פי' והקשינו למאן דסבר דמרכב היינו מושב דהא באורייתא כתוב מרכב וכתיב מושב (דאמר) [צ"ל דאלמא] מרכב לאו היינו מושב ואינו איכוף אלא גברא דאוכפא דבהדי דרכיב מחית ידיה עליה והוא הסרגה [בל"ע سرج Sattel] שהוא סומך בו כשהוא רוכב על הסרגה או על האיכוף ונקרא גברא דאוכפא. [אחי"ה וכעין זה דורש התנא בספרא פר' זבים פ"ג סי' קל"ח אשר ירכב עליו הזב יטמא יכול אפי' רכב על המשכב ועל המושב ת"ל מרכב ולא משכב ולא מושב אוציא את אלו ולא אוציא את האוכף ת"ל מרכב מרכב המיוחד. — איכוף ואוכף אחת היא כמו בערבי ונמצאו שניהם יחד כמו בירו' שבת פ"ה הל"ג ד"ז: אף לענין איכוף כן תני יוצא הוא החמור באוכף שלו (עיי' בבלי שבת נ"ג.) וכן ירו' עירו' פ"א די"ט: בין איכוף לאיכוף כמלא איכוף. ובבלי עירוב' ט"ז. בין אוכף לאוכף כמלא אוכף. והקבוץ איכופין ירו' עירו' פ"א די"ט: ובבלי עירו' ט"ו: אוכפות (ורבינו גורס לעיל באכופין צ"ל באוכפין).

---

[1]) בנו"ג אכסיריה וצ"ל אכסוריה וכ"ה בל"ס אכסוריא ועיי' עוד ר"ד די לארא בעיר דוד ורימ"ז בט"ר ח"ב ס"א ורבינו גורס כסוריא ע"ש. [2]) בדפ"ר ופיז' ווניצי' בטעות התחילו ע' הרש. [3]) כ"ה בדפי' אמשי' ובד' ווניצי' אי' פיני.

הא לך דבירו' איכוף ובבבלי אוכף הוא המורגל. ולרוב פעמים נשתמש מִכַּר של גמל או חמור כנראה מציונים שבאים בערכנו עיי' עוד ב"מ כ"ז: לא שאילי אינשי אוכפא משום דמסקב ליה לחמרא. בכלי' פכ"ג הל' א', ב' אוכף של נאקה (בל"ע גמל נקבה ناقة עיי"ע נקה). אבל בלי' ערבי לא נשתמש אכאף מכר הגמל כי אם נשתמש עביט (عبيط) והוא עביט של גמל עיי' ע' עבט ב'].

*אֶכַּף (בל"ע اكف, Sattel auflegen, anbinden ונבנה מן השם אוכף) נדה י"ד. הא דמיכף הא דלא מיכף. כך גירס' רבינו בע' טרטן ב' ע"ש ובדפוסי' בטעות מכף.

*1 אַכְפָּא בב"ב ס"ט. אבני דאכפא כמו כפא עיי' ערך כף ג'.

*2 אַכְפָּא (Schulter) בביצ' ל'. דדרו באגדה לידרו באכפא דדרו באכפא וכ' עיי' ע' אגד ג', גד ג', כף ה'. ובכ"י רי"ף אכיתפא ובכ"י בערלין באכתפא עיי' ד"ס ביצה מ'. — שבת ס"ו: חמרא דאכפא עיי' ע' אנקטמין.

☞ אִיכְפַּת (um etwas sich bekümmern, an einer Sache Jemandem gelegen sein, בל"ע وكف [1]) אבל לפי דעת ר"ב הוא מפעל כפה (Zwingen) משנת דב"מ פ' המקבל (ק"ה.) מה איכפת לך הואיל ואני נותן את חיכורך פי' מה כפייה יש לך בדבר או מי כופה וקושר הדבר לך. [אחי"ה ואשר נראה לי אמרתי שהוא מלי' ישמע' וַכַּף עם ל' של גוף, ובעתיד יַכִּף והוראתה דואג בדבר ושוקד על מה. ובזה הענין בכל המקומות עיי' ב"מ מ'. וכי מה אכפת להן לעכברים. סנהד' ק"ו. ומה איכפת לך כלום מבקשים ממך אלא פיעור. ע"ז נ"ג: אבל האי לא איכפת ליה. תעני' כ"ה. מאי איכפת לך. מגיל' ט"ו. לא איכפת לי. ירו' מ"ק פ"ג דפ"א ע"ד אתם מה איכפת להם (ובבבלי ב"מ נ"ט: איתא מה טיבכם) ב"ר ר"פ מ"ד וכי מה איכפת ליה להקב"ה. שם פנ"ג ראובן בשמחה שמעון מה איכפת ליה. שם ר"פ צ"ג אנו מה איכפת לן (ג' פעמים). קהלת רב' פ' ושבתי זה מה חטא זה מה איכפת ליה. מד' חזית ח', י"א פ' כרם: וכי מה איכפת לכם וכ'. פסיק' רבתי פי' אם יחסר העולם איסטרובלית [צ"ל איסטרובלים] ופלפלין איכפת להם אבל וכ'. — ונמצאה התיבה ג"כ בלא י' אכפת ב"מ מ'. עיי' לעיל. וכן ש"ר פכ"ז לא אכפת לו בצבור... לא אכפת לי בצבור. ויק"ר פ"ד מה אכפת להם לא תחתי אני קודה. ירו' סוטה פ"ה ד"כ: וביתא מה אכפה ליה אולי צ"ל אכפת ליה. גיטי' ס"ב: מכבת לא אכפת ליה.]

*אִיכְפִּית, אוכייפי ט"ס תחת איפכית, איפכיי עיי' ע' אפוכי.

אֶכְצַן (כל"ס אֱכַן Müdigkeit, Mattigkeit, belästigt sein) בחולה מחמת אוכצנא [אחי"ה כ"ה בכ"י, ובכ"י ב"ר אכצאנא וקרוב הוא למלה פרסי' خوان הליכה עיפה. אבל בדפ"ר ופי"ז ובנוסח' הש"ס הגי' בכי"ת וכ"ה בתר"י א' במדב' י"ט, ב'] בג' דר' אליעזר א' האורג (שבת ק"ו:). אוכצנא קטלה בפ' המפקיד בג' דהשוכר (ב"מ ל"ו:), ובפ' השוכר את האומנין (שם ע"ח.) בג' דהשוכר את החמור. פי' עייפות (א"ב בנוסחאות דידן כתב אובצנא). [אחי"ה ועיי"ע אש א' שגם שם הגי' בכ"ף.]

אִכָּר (כל"ס אַכָּרָא בל"ע اكار Pflüger, Landmann, וכן בל' סאנסק' ובקטרי' karsha, karshu, פי' תלם Furche וממנו בל"פ החדשה کاریدن säen בל"י ורו' ואשכנ' ἀγρός ager Acker) א"ר טרפון אקפח את בני שהלכה זו מקופחת היא ששמע השומע וטעה שהאיכר עובר ומרדע על כתיפו באהילות בפ' כל המטלטלין (פט"ז, א') ובפ"ק דשב' בג' די"ח דברים גזרו בו ביום (שב' י"ז.). איכר [2] נותנין [3] לו צמדו בערכ' בפ' שום היתומים (כ"ג:). תרתי ריפתא [4] איכריאתא [5] בר"ג דכיצד משתתפין (עירו' פ"ב:). יש מפרש שם מקום הוא כמו שהוא מקום [ריפתא] נהר פפיאתא [6] (שם). ויש מפרשין ככרות כמו שאכלו הרועים כמו אכר וצמדו (ירמי' נ"א, פ"ג). [אחי"ה וכן אוזילתא דאיכרי עירו' כ"ח: עיי' ע' אזלי].

*אַכְּרוּב (כְּרוּב = κράμβη Kohl,) בירו' שבת פ"ג ד"ה ע"ד אכרוב ואפונים. ירו' ב"מ פ"ה דס"ג. קולסי אכרוב. וכן גירס' רבינו בע' חלף ד' (דפוס ראשון) ועיי' ע' קלס א'. ובעוקצ' פ"א, ד' קולסי הכרוב. במדב"ר פ"ז אכרוב נאה ומשובח.

*אַכְרָגָא (כַּרְגָא בל"ע خرج רבי' اخراج Kopfsteuer) ביומא ע"ז. (לפי דפוסים ישנים, אבל בדפ' אמשטרדם עד הדפוסים שלפנינו חסר עיי' ד"ס שם

---

[1]) והגזרה הזאת נ"ל יותר קרובה לאמת ממה שכתבו חוקרי הלשון ד"מ מהרי"ל בעמת"ר ח"א שפ"ג, מ"ע ג"ג ח"ח, קפ"ג מהרי"פ במ"ע של מהרז"פ חי"ז, רס"ג; שטיין טערמינאלאגיא צד ה'. [2]) כ"ה לנכון בכ"י ו"ו המשך מע' אבל בדפ"ע ע' חדש. [3]) כ"ה בכ"י ו"ו ל"ד ב"ר ובנוסח' אבל בדפ"ע טוענין. [4]) כ"ה בכ"י ב"ר וכ"י מ' ובנו"ג רפתא ובכ"י ו"ו ול"ד רפאתא וצ"ל רפתאה וכ"ה בדפי שונצי. [5]) כ"ה בכ"י ו"ו ול"ד וכצ"ל בכ"י מ' ושם בט"ס איבריאתא וכ"ה בדפי פיזי ובמרדכי עיי' ד"ס עירו' צד קס"ג: ורומז על ב"מ פ"ד. איבריה דר"י מלש' הבראה (עיי"ע בר האחרון) אבל בשיטת רבינו ודאי עיק' הגי' איכריאתא. [6]) וכ"ה בכ"י מ' ובדפי וויניצי רפ"ח וקושט' עיי' ד"ס שם.

דק"כ:) אמר כתיבו לי לישראל באכרגא כתבו ליה כתיבו לי רבנן באכרגא כתבו ליה וכ׳ עיי׳ ע׳ כרג.

* אַכְרָזָה, אַכְרַזְתָּא (כמו הכרזה Verlautbarung, Licitation מפעל כרז ובל"י κηρύσσω aus-rufen,) ימי אכרזתא עיי׳ ע׳ אדרכתא. כתוב׳ ק׳: נכסי דאכרזתא. שם: לכרגא ולמזוני ולקבורה מזבנינן בלא אכרזתא עיי׳ ע׳ כרג. וירו׳ מגילה פ"ד דע"ה: וירו׳ סנה׳ פ"א די"ט: פי׳ איגרת בקורת: אכרזה עיי׳ לעיל ע׳ איגרת בקורת.

*אַכְרְזִיאֵל (der Herold, κήρυξ, Engel der ausruft) ילק׳ וילך ד"ה הן קרבו רמז תתק"ם דש"ד ע"א אותו מלאך הממונה על ההכרזה אכרזיאל שמו. ובקצת דפוסי׳ בט"ס אכזריאל וכן הוא בדב"ר פי"א.

*אֲכַרְמוּנְיָא (Karmania, Καρμανία, die grosse Provinz von der Südspitze des pers. Meerbusens bis zum Flusse Bagrada vgl. Plin. h. n. VI, 25. 27; XII, 40) מדרש תהלים י"ט ד"ה ולשמש . . . ר׳ ברכיה אמר כספינה שהיא באה מאכרמוניא שיש בה שס"ה חבלים כמנין ימות החמה. ובעל ע"מ (דנ"ט) כתב: ולא ידעתי למצוא ארץ או עיר כזאת ואולי צ"ל אכרנניא עכ"ל. ושגגה יצאה מלפני השליט בידיעת קדמוניות שהוא מחוז כרמניא שרשמנו וסביב מים לו. ואולי אכרמוניא ט"ס תחת אברטוניא והיא Britannien, Bretania ובאמת בילק׳ תהלי׳ י"ט ורמ"ז תרע"ג גרס מברטניא!

☞ אֲכְרְוָע (בל"ע خروع ובל"י κρότων, ricinus frutex, Wunderbaum, aus dessen Frucht ein abführendes Oel κίκι gepresst wird) ירו׳ פ"ק דמעשרות (הל׳ א׳ דמ"א ע"ד) המקיים מלאה של אכרוע לזרוע בטלה דעתו. פי׳ בל׳ ישמעאל כרוע [خروع] מין עשב אשר היא ושרשה נאכלין וזרעה חם ויבש כמו זרע כמון. [אחי"ה עיי"ע קק׳ א׳ וע׳ צלליבא.]

*אַכְרַעְתָּא (Sinken der Wagschale, Wage von כרע gleichzeitig anspielend auf Χρέος abzubüssende Schuld. Vergehen) בפסיק׳ ויהי בשלח דפ"ב. באכרעתא דאכרעתון בה אתכרע להון. מובא בע׳ כרע ב׳ ע"ש. ור"ש באבער בפסיקת׳ שם פי׳ המלה מן הכרעה של כף מאזנים (ובאמת בכ"י כרמולי נוסח׳ בהכרעה) עיי׳ ע׳ מט ב׳. וגם נ"ל שהוא לשון נופל על לשון שמלת כְּרָעַת בל"י עון ואשמה. כלומ׳ באשר זדו עליהם.

☞ אַכַּתִּי (בל"ע حتى so lange bis, d. h. immer noch. ואולי י"ל עוד כי נשתבש במקום אבתי בל"ע ابدا immer noch) ריש מסכ׳ מגלה (ב׳.) ואכתי מבעי ליה זמנו של זה לא כזמנו של זה. פי׳ עדיין, ומלת אכתי כמו אך תו כלו׳ אך עוד. [אחי"ה ואין דעתי נוחה הימנו ואשר נ"ל כי היא כַּתַּי בל׳ ישי׳ מלת תואר הפעל ויחס הזמן עד, עוד. ונמצא הרבה פעמים בש"ס. עיי׳ יומ׳ י"ד. אכתי עבדי אחשורש אנן. יומ׳ כ"ז ואכתי אצטריך. שבת ק"ד. ואכתי אלה המצות שאין הנביא רשאי לחדש דבר מעתה. פסחי׳ ק"ח. דאכתי עבדים היינו. ד"ה י׳: מדאכתי יום א׳ הוא דעייל בשנה וכ׳. שם: מדאכתי יום א׳ הוא דעייל בחדש וכ׳. כתוב׳ פ"ח. ואכתי יכולה למימר. סנהדר׳ ל׳: אכתי בתרא ידע קמא לא ידע שם פ"ו: ואכתי מאי למימרא. וגזרת המלה מרשד"ל דקדק לש׳ כשדי בהעתק׳ אשכנ׳ מקליגער צד צ"ה) דחוקה ורחוקה היא!]

*אַכְתַּר (בל"ע اخضر grün, schwarz,) ירו׳ דמאי רפ"ב הל"א דכ"ב: והא אורז בחולתא? אכתר הוא, טימוק הוא נ"ל שכך צ"ל והא אורז שבחולת אנטוכיא (עיי׳ ירו׳ שם עמוד ד׳ בריש: האורז שבחולת אנטוכיא [1]) מותר במקומו ובתוספת׳ דמאי רפ"ב ט"ס שבתחילת אנטכיא ור"ש לדמאי פ"ב א׳ גרס שבחלתא ושבאנטוכיא ומשובש הוא שכך אמרינן ג"כ בירו׳ הוריות פ"ג הל"ז דמ"ח. מעשה בי ר׳ אליעזר ור׳ יהושע ור"ע שעלו לחולת אנטוכיא ובויק"ר פ"ה לחולות אנטוכיא ודב"ר פ"ד לחולת׳ של אנטוכיא) אכתר הוא, סימוק הוא. וכן גרס ר"ש לדמאי. וכן הוא בדפו׳ זיטאמיר אלא ששם גרס אבתר וכן הוא הגירס׳ לפני בעכ"ב שפי׳ נרקבונפסד ובודאי כיון על מלת יוני׳ φθαρτός verdorben, schadhaft, ולי נראה עיקר אכתר שבל׳ ישמ׳ הוראתה שחור וירוק וראיה שהוא מין גוון כי יגיד עליו רעו: סימוק הוא.

אַל (nicht, nimmermehr) אל ימנע אדם עצמו מבית המדרש בשבת בר"פ ר"ע (פ"ג:) ובפ׳ אין צדין (ביצה כ"ד:) אל בני כי לא טובה השמועה וכ׳ (שמוא׳ א׳ ב׳, כ"ד) בס׳ קידושין (פ"א.). אל תהרגם פן ישכחו עמי (תהלי׳ נ"ט, י"ב) בב"ר פל"ט (לפנינו ל"ח) ויהי כל הארץ. אל תרצה את חבירך בשעת כעסו ואל תנחמנו בשעה שמתו מוטל לפניו ואל תִשאל לו

[1]) עיי׳ ע"מ צד קמ"ח ונייבויער גיאגר. שי"ב.

בשעת נדרו ואל תשתדל לראותו בשעת קלקלתו בפ"ד באבות בפ' בן זומא (משני' י"ח) מפורש בהגדת ילמדנו (המחלת) [צ"ל המתחלת] סנדל יחיד בפ' שלח לך. [אחי"ה כן הוא בדפ' ראשון של ערוך. ומקור הדרש באמת ילמדנו עיי' ילקוט במדב' רמז שתמ"ד לפסוק עד אנה. ופליאה שבעל הפשב"ע מראה על רע"ב לאבות ד', י"ח ונעלם ממנו הילק'. ובתנחומ' שלנו חסר]. אל תרצה את חבירך בשעת כעסו מנין אתה לומר ממשה בשעה שעשו ישראל את העגל כעס הקב"ה ואמר למשה לך רד (שמוא' ל"ב, ז') אמר משה שעה של כעס היא איני צריך לדבר עכשיו ירד מן ההר ודנם ובדקם בג' בדיקות כמפורש שם [עיי' בילק' שם עד כבר עשיתי לך מידת הדין סלח להם] ואחר שהמתין כל כך שב להק"ב והרצה לו; ואל תנחמנו בשעה שמתו מוטל לפניו מנין אתה למד מן הקב"ה כשגלו ישראל לבבל כביכול היה כאילו מתאבל שנא' (ישעי' כ"ב, י"ב) ויקרא ה' אלהים ביום ההוא בקשו המלאכים לנחמו א"ל אל תאיצו לנחמני (שם פסו' ד') מהו אל תאיצו אין אילו ניחומין אלא ניאוצין הן לפני; ואל תשאל לו בשעת נדרו ממשה כשאמ' לישראל שמעו נא המורים (במדבר כ', י') נשבע הקב"ה שלא יכנס לארץ שנא' (שם פסו' י"ב) לכן לא תביאו את הקהל הזה ואין לכן אלא שבועה שנא' (שמואל א', ג', י"ד) ולכן נשבעתי לבית עלי. אמר משה שעת שבועה היא איני מדבר עכשיו המתין מ' שנה ואח"כ התחיל להתחנן לפניו שנא' (דברים ג', כ"ג) ואתחנן אל ה' א"ל הקב"ה על שהמתנת עלה ראש הפסגה (שם פסו' כ"ד); ואל תשתדל לראותו בשעת קלקלתו מאדם הראשון כשאכל מן האילן ונתקלקל שנא' (בראשי' ג', ז') וידעו כי עירמם הם באותה שעה לא נגלה עליהם הקב"ה בשביל שהיו מקולקלים שנא' (שם) ויתפרו עלה תאנה ואח"כ וישמעו את קול ה' אלהים מתהלך בגן (שם פסו' ח'.).

☞ אֶלָּא (בל"ע إلّا בל"ס אֶלָא בל"י ἀλλὰ ונתקצר מן אן לא ובל"מ אם לא ופי' wenn nicht (nur, aber, תרג' כי מי אל מבלעדי (שמוא' ב', כ"ב, ל"ב) לית אלהא אלא. והמלה מורגלת בל' התלמו'. וכן ענינה בל"י ובל' ישי'. ותרג' בלתי לה' לבדו (שמות כ"ב, י"ט) אלה לה' בלחודוהי [לפנינו אית' אלהן לשמא דיי בלחודוהי]. מלה מורכבת מן אלא הן. [אחי"ה וכן ברכ' ה'. אל תיקרי תלמדֶנו אלא תלמדֵנו עיי' ע' בעל. שם ל': חולי' מ"ו: אלא לא שנא. שם. אלא אמר. ב"ק ע"ט: אלא אם כן. חולי' ב'. אלא מעתה. וכן קידושי' ע"ג. ירו' שבת פ"ב ד"ד ע"ד שאין להן אלא שמן אגוזים. ולתשלום הנו"ן של אן לא נכתב ג"כ אֵילָא ירו' שבועות פ"א דל"ג: לא מסתברא דאילא חילופין. ולפעמים נשתמש התלמוד במלת אלא אם מתרץ תירוץ אחד וסתרינן ליה והדר בעי לפרוקי פירוקא אחרינא כתירוצה בתרא עיי' באריכו' בפ"י ערך אלא וגם י"מ כלל י"ג.]

*אַלִיבָּא (=אַל לִיבָּא, עַל לִיבָּא nach dem Herzen, (n. d. Ansicht, d. h. nach, gemäss, ב"ק י"ב: י"ג. אליבא דמאן. שבת כ"ח: אליבא דר' יהודה. סנהדרי' פ"ו. סתם מתניתין ר' מאיר סתם תוספתא ר' נחמיה וכ' וכולהו אליבא דר"ע (עיי' על זה ד"מ ש"ו:) שם פ"ז. מתניתא אליבא דר' מאיר. סוט' כ"א. אליבא דהלכתא.

*אל"בם (die Buchstabencombination des Alph. wornach der 1. mit dem 12.; der 2. mit dem 13. Buchst. u. s. w. verbunden wird) בשבת ק"ד. א"ל א"ל ב"ם ג"ן ד"ס להיכן אוליכן לגן הדם ה"ע ו"ף אמר גיהנם לפני הקב"ה רבש"ע עיף אנכי ז"ץ ח"ק הללו זרעו של יצחק ט"ר י"ש כ"ת טר יש לי כתות כתות וכ' עיי' ע' טר א'. במד"ר פי"ח טבאל באלב"ם רמלא. (ישעי' ז', ו', עם פסוק ד', ה', ח' ו').

*אַלְבִּינָא (צ"ל אלכינא=מכינא Kehrbesen עיי' בפנים הערך; או מלת אלבינא תהי' ל"י βάϊον (Besen aus Palmzweig ירו' מגיל' פ"ב דע"ג. אמרה לה אתייא מטאטא אייתת אלבינא. משמע שהיא מכבדת שמכבדין בה הבית. וכן תרג' במטאטא (ישעי' י"ד, כ"ג) ואי הממינא כמא דמהממין במבינא לפי גירסת רבינו בע' מבן וכן ב"ר פע"ט אשאיל לי מבנייך וכ', ורבינו גרס מבאניך. ודע דבדפוסים שלנו בתרג' ישעי' הנ"ל הגירסא מכינא וזה נראה לי עיקר ולדעתי הוא לשי' ישמ' מכמה ܡܟܡܣܐ Kehrbesen משורש כַּמֵּ=ܟܡ kehren והוא בלתי ספק מהממין של תרגום אשר עדנה אין לה פתרון. ומזה תבין מד' איכה פתיחה נ"א. והאחרון הכביד הממם [ܟܡ] כבמכבד. ודרש הכביד מלש' מכבדה. ומלת אלבינה צריך לתקנה אלכינא ואות מ' ונו"ן מתחלפות. וגם י"ל שמלת מכינא ט"ס תחת מכיכא והוא ג"כ בל' ישי' ܡܟܘܦܬܐ Kehrbesen. ועוד י"ל שמלת אלבינא. בקיום הגירס' בב', לשי' יוני היא כפות תמרים בַּאִיָן βάϊον (עיי' ע' ביין). ומכבד נעשה מכפות תמרים וכן באמת בעוקצין פ"א, ג' מכבד של תמרה (עיי' ע' מכבד). ובזה מובן שהש"ר פ' אמרתי אעלה בתמר: הדא תמרתא וכ' לא פחיתא דלא עבדא מן ג' (אילנין, יש למחוק) אלבנין אבון בר חסדי א' באתרין צווחין לאלבנייא

סנסנייה (Zweig). נשמע מזה שאלבנייא [צ״ל אלבאנייא] וסנסינים שוים בהוראתם ומהם נעשו מכבדות ומדרש ערוך הוא בב״ר ר״פ מ״א על פסוק צדיק כתמר יפרח . . . מה תמרה זו אין בה פסולת אלא תמריה לאכילה, ולולבין להלל, חריות לסיכוך, סיבים לחבלים, ס נ ס נ י ם ל כ ב ד ה [צ״ל לכבד וכן הוא בילק׳ תהלי׳ צ״ב רמז תתמ״ה, ובמ״ב ררפ״ג ט״ס סנסנים לכברה!]. ובמב״ר שם: מה תמרה זו אינה עושה פחות משלשה א נ ב ו נ י ן כך אין ישראל חסרים מג׳ צדיקים בעולם מאברהם יצחק ויעקב וכ׳ ובילק׳ שם: אנבובין, ובמד׳ תהלי׳ צ״ב: אוכוכלין! וכולם צ״ל אלבונין או אלבינין. ״ואל״ בראש כדרך לש׳ ערבי והוא כה״א הידיעה בעברית כידוע לכל ועיי׳ ע׳ אליקי, אלקטיות, אלתוסברא.

☞ אֶלְבָן (בל״מ לבנון מל״ע لبان בל״ס לבונתא, בל״י λίβανος פי׳ (Weihrauchbaum, תרג׳ כריח לבנון (שה״ש ד׳, י״א) כריח אולבנין וכן נקר׳ בל״י ורומיי (libanios) וכלל זה תעלה בידך רוב לשונות של בשמים מל׳ עברי נעתקו אל לשונות נכרים: נרד, קציעה, אהלות, קנמון, חלבנה; וכן שמות מדות: הין, כור, בת, קב. וכן שמות כלי נגון כנור נבל. וזה ידוע לבקיאים בל״י ורומיי אבל קתרוס, סבכא, פסנתרין, וסומפוניא הנזכרים בדניאל (ג׳, ה׳, ז׳, י׳, ט״ו) הם כלי נגון אצל היונים מהם נעתקו לכשדים.

* אלגוסין בתוספ׳ מעשרו׳ ספ״ג אלו הן גריסין הקלקין א ל ג ו ס י ן המרובעין. ט״ס תחת א ל ו נ ס י ן כן גירס׳ רבנו בע׳ ק ל ק י ע״ש. וכ״ה בכ״י תוספ׳ צד פ״ה של הוצ׳ צוק״מ.

1 אַלָּה (בל״ע الة והרבים ال Wurfspiess mit Spitznägeln Keule. ובל״פ ال פי׳ דַקָר בחנית) לא באלה ולא בקשת בפ׳ במה אשה (שב׳ ס״ג.) חפוי האלה והקשת בכלים בפ׳ כ״כ עץ שנחלק (ט״ז, ח׳). פי׳ בגמ׳ דשבת (שם) מאי אלה קופל [אחי״ה פי׳ בל״ע قفلة Stück Holz, Kolben, auch Peitsche וכ״ה בע׳ קפל ד׳ ובמ״מ ר״פ י״ט מהל׳ שבת וכ״ה בכ״י א״פ לשבת עיי׳ ד״ס שם. ורש״י ד״ה באלה פי׳ מציאה (כ״ה לנכון בדפ׳ שונצי׳ ובנוסח הדפ׳ המאוחרי׳ מצוקה) והוא לפ״ד בל״צ massue וכ״ה מפורש ברש״י סביב לרי״ף מאשוא והוא לא״ט של רבינו דכאן. ובנוס׳ בשב׳ גרסינן קולפה והוא לדעתי ל״ע خلوف פי׳ גרזן ועיי׳ עוד ע׳ קלף שהובאו שם שתי נוסחאות. ובעה״ק שנ״ב פי׳ בל״א קולבא Kolben.] ודומה למקל והוא של ברזל והוא כאמה ומחצה וראשו עגול כמו כדור ויוצאין בו יתדות שדומות לשקדים ושמו בל׳ יש׳ דבוס [1] [פי׳ בל״ע ופרסי دبوس [Keule mit Metallknopf, ובלע״ז מצא [Keule, it. mazza], צליבה [2] clava] [Herkuleskeule, (א״ב תרג׳ על פסוק מי זאת עולה (שה״ש ח׳, ה׳) הכמא דרמי גבר אבנא באלה. עד יפלח חץ כבדו (משלי ז׳, כ״ג) ואיך אלה דמפריח גירא בכבדיה) [אחי״ה בירו׳ שבת פ״ו ד״ח: ואי זו היא האלה ופי׳ שם דייקרן δίκρανον Spitzpfahl, ומזה הענין או לי מאלתן בפסחי׳ נ״ז. עיי׳ ע׳ אלת ומזה הענין ג״כ ערך הבא אחר זה ע״ש.]

2 אַלָּה (לדעתי הערך הזה הוא מערך הקודם Spitzkeule, Pfahl, Gabel אבל לדעת רבינו א) ג ו ר ן, והוא בל״י ἄλωα; ב) כמו ע ל ל ה בל״ס עַלְלְתָא Getreide בל״ע عيالة معالة Pferdefutter עיי״ע על ו׳) בתוספת תרומות פ׳ קמא [3] מאימתי תורמין את הגרון משיתהפך הגורן אלה כמו עללה משתעקר האלה ר״מ [אחי״ה כן הוא בדפוס ראשון של ערוך ובכ״י ה״ב, ו״ו חסר. ובדפוסי׳ אחרים חסר סוף התיבה: ר״מ. ובאמת אין לה הבנה ולדעתי ט״ס תחת י״מ כלומ׳ יש מפרשים, וכל הערך משובש הוא וכצ״ל: ב ת ו ס פ ת ד ת ר ו מ ה ב פ׳ ג׳ מ א י מ ת י ת ו ר מ י ן א ת ה ג ו ר ן מ ש ת ע ק ר ה א ל ה פ י׳ מ ש י ת ה פ ך ה ג ו ר ן, וי״מ א ל ה כ מ ו ע ל ל ה [4]. הא לך שרבינו נָתַן ב׳ פירושים למלת אלה, א׳) גורן, וב׳) כמו עללה ושני פי׳ נמצאו ג״כ בכ״כ וראשון מל״י ושני מל״ס נגזר כאשר רשמנו. אבל אמת יורה דרכו שהמלה כמו א ל ה א׳. וניכרין דברי אמת מירו׳ שבת פ״ו ד״ח: כתיב וחמושים עלו ב״י מארץ מצרים מלמד שהיו מזויינים בחמשה עשר מיני זיין ואיזו היא ה א ל ה מן מה דתני ר׳ יעקב בר סוסי ר׳ יוסה מאימתי תורמין את הגורן משיעקר האלה הדא אמרה כמין דייקרן [עיי׳ לעיל ערך אלה א׳] וכן בירו׳ תרומות פ״א הל״ו דמ״ט. תבואה משיתמרח [חייב במעשרות] וכ׳ והא תני ר׳ י ע ק ב ב ר ס י ס י ן מאימתי

---

[1]) כ״ה על נכון כ״י ו״ו ובדפ׳ אמש׳ ובשרפ״ע וכ״י נשתבש דכ:ס, רכום רבום ובכ״י ה״ב דבנס וצ״ל דבוס. [2]) כ״ה בכ״י ה״ב ובשכ״י ודפ״ע ועה״ק סליבה. [3]) צ״ל פ׳ גימל. [4]) ובעה״ק שנ״ב אי׳ בזה״ל תוספתא דתרומי׳ משתהפך האלה פי׳ כמו עללא. ובכ״י תוספ׳ צד כ״ט להוצ׳ צק״מ הגי׳ מאימתי תורמין את הגורן מ ש י ת ע ש ר האלה.

הוא תורם את הגורן משתיעקר האלה כאן בשיש דעתו לימרח כאן בשאין דעתו לימרח. כלומ' אלה הוא דקר של ברזל שתוחבין אותו בקרקע לסמוך עליו את הגורן סביבותיו. אלמא לאו במירוח תליא מלתא אלא משינטל אותו הדקר ורוצה לפנות הגורן כבר נקבע לתרומ' ומעשרות ומשני כאן במתניתין בשיש בדעתו למרח אז אינו נקבע עד שימרח וכאן בברייתֹ דר' יעקב בשאין בדעתו למרח ומשעוקר האלה ועושה כרי נקבע למעשר. עיי' בפי' פ"מ. ורבינו בע"ה פי' בע"א יען אשר לא שם לבו אל הירושי' הנ"ל].

אֵלָה (מל"מ ,Eiche) לולבי האלה והבוטמא [1] בשביעית [2]) פי' כלל גדול (פ"ז, ה') הוא כמו כאלה נובלת עליה (ישעי' ו', י"ג) [אחי"ה ונכון פי' הרמב"ם ז"ל בפה"מ שהוא בל"ע בלו"ט بلوط Eiche]

אֱלָהּ (אֵילַה, אֱלָהָא אֱלָהּ Gott, göttl. Macht) בל"ע إله , إلاه בל"ס אֲלָהא אַלָהּ) (רב שביק לחובין ורברבין א' דוד ונקתי מפשע רב את אלה רב ואנא חובין ורברבין. משובש הוא וכצ"ל) ונקתי מפשע רב אמר דוד [לפני הקב"ה רבש"ע את אלה[3]) רב ואנא חובין ורברבין יאי לאלה רב דשביק לחובין ורברבין, בויק"ר ואם הכהן המשיח (ספ"ה) [אחי"ה וכן ירו' ב"מ פ"ב ד"ח ע"ג בריך אלההון דיהודאי (ג' פעמים עיי' דב"ר פ"ג באותו מעשה של רשב"ש). ירו' סנהדר' פ"י דכ"ח: בריך הוא אלההון דצדיקיא. וברבים אֱלָהַיָּא. ב"ר פכ"ו ויראו בני האלהים (בר' ו', ב') רשב"י קרא להון בני דייניא רשב"י מקלל לכל מאן דקרי להון בני אלהיא. . ושם: כומריא גנבו אלהיא מאן מומי ביה או מאן מקרב. (עיי' ע' כמר ב'). ויק"ר פל"ג תמן קריין למלכיא אלהייא—. והמלה ג"כ בארמי' עיי' דניאל ג', כ"ח; ב', כ', ל'; ו', ח', י"ג. ורבים אלהין שם: ב', י"א; ה', ד'; ואלהיא: ירמי' י', י"א.]

אֱלָהוּתָא (الوهة, إلاهة ,Göttlichkeit, Stärke) בב"ר פס"ז [4]) (לפנינו ס"ו) ויתן לך האלהים [5]) (בר' כ"ז, כ"ח) ויתן לך אלהותא פי' כח ומעוז. [אחי"ה וראיה לפירושו מניה וביה במדרש הה"ר (שופטי' ט"ו) ויאמר ה' אלהים זכרני נא וחזקני נא אמר לפניו רבון העולמים וכ'. וכן ב"ר פ"ד פעמים שאין העולם ומלואו מחזיקים כבוד אלהותו פעמים שהוא מדבר עם האדם מבין שערות ראשו. שם פמ"ו אני הוא שאין העולם ומלואו כדי לאלהותו. שם רפ"ו מלמד שצפה הקב"ה שעתידין או"ה לעשותן אלהות. שם פמ"ו אם מקבלים בניך אלהותי אני אהיה להם לאלוה ולפטרון. ירו' ברכו' רפ"ט די"ב ע"ד המינין שאלו את ר' שמלאי כמה אלוהות בראו את העולם. וב"ר פ"ח אית' כמה אלהות. ויק"ר פ"ד עשו שהוא עובד לאלוהות הרבה כתי' ביה נפשות וכ'. וכהשאילה נקראו אלוהות פסוקים שנא' בהן השם אלהי אלהינו וכיוצא. ירו' ר"ה פ"ד הל"ו דנ"ט ע"ג אלוהות עולין לו לשם מלכיות . . ושם: אלוהות ומלכיות עולין לו משם שניים וכ'. — האלהים! לש' שבועה הוא עיי' שבת קמ"ה. עירו' י"ד: מגיל' י'. חולי' נ"ד. שבועו' י"ז: ובב"ק ק"ו. אית': האלקים !bei Gott].

אֱלֵה (אֶיְלֵה richtiger εὐλή ,Wurm, Made) דעינבי בשבת בגמ' דאר"ע (צ'.). פי' תולעת שמתליעין ענבים כשישנן בגפן (א"ב וכן נקרא בל"י מין תולעת) [אחי"ה אולם הגירס' אמיתית אילה כמו בש"ס שם וברש"י ז"ל בשני יודי"ן.

☞ אֱלוּ (Prtkl. des Ausrufes sieh, da! oh!) בל"פ ألا בדניאל (ב', ל"א, ד', ז', י') ואלו קרן אחר (שם ז', ח') פי' הנה והוא כמו ארו (שם ז'. ב', ז', י"ג) [אחי"ה ולא נראה בעיני ולדעתי אלו ל"פ כלומ' הנה, וארו (ע"ש) ג"כ ל"פ כמו הרי בל' תלמוד.]

1 ☞ אִלּוּ (=אִילוּ, בל"מ אִלוּ וכ"ה בל"ס ובל' שמרוני אֵלוּ ונתקצר מן אִן לא=wenn, wenn doch; אִילוּלֵא = אִילוּלֵי כמו בל"מ לוּלֵא, לוּלֵי וכן בל"ס אֵלוּלָא. נתקצ' מן אילו ומן לא—לֵי תחת לית (!wenn nicht! wenn doch) תרג' לו חכמו (דב' ל"ב, כ"ט) אלו חכימא. ואלו לעבדים (אסת' ז', ד') ואלולי לעבדים. תרג' לולי ה' (ישעי' א', ט') אלולי מימרא דה' ענין הראשון כמו אלו. וענין השני אלולא. והפרש כזה יש במלת אלמלא ע"ש. תרג' לולי כעס (דב' ל"ב כ"ז) אלולפון). [אחי"ה ההפרש לא טוב הוא וכן הענין באלמלא ע"ש. אילו (אלו) ואילולי הרבה בש"ס עיי' גיטי' י"ב: ומה אילו עבד כהן שברח וכ'. חולי' ט':, י'. ואילו ספק מים מגולים. יבמו' ס"ג: כאילו שופך דמים . . . כאילו ממעט הדמות. נדרי' כ"ב. אילו לא חטאת בה וכ'. שם: אלו הוי ידעת דפתחין פינקסך. ירו' שבועו' פ"א דל"ג: אילו מי שאכל. ירו' מ"ש פ"ה דל"ו ע"ד כאלו

---

1) וצ"ל בוטנא וכ"ה בעי' בטן א' ע"ש ומ"ש. 2) כ"ה בדפ"ר, ובשדפ"ע בט"ס בשבת. 3) בויק"ר הגי' אלוה וגי' רבינו עדיף בהיות המאמר בלא"ר. 4) כ"ה בכ"י ה"ב אבל בדפ"ע בט"ס מ"ז. 5) ודורש כמו את האלהים.

לפניו שינה — ירו' כלאים פ"ה הל"א והל"ב דכ"ט ע"ד הרבה פעמים: כילו והוא קיצור תחת כאילו. ע"ש. ועיי' ע' אמלתרא —. ירו' ע"ז דל"ט ע"ג: אילולא ר' בא וכו'. ירו' נדה פ"א דמ"ט ע"ב אילולי דתניתה. מכילת' בשלח ויבא פ"א. אילולי שאמר משה וכו'. ויק"ר פ"כ אילולי המלאך כבר היית שחוט. במ"ר פ"ב אילולי הוא מגדיל עלי אהבה. ילק' תהלי' ל"א רמז תשט"ו אלולי שהדבר כתוב אי אפשר לאומרו.]

* 2 אִלוּ, אִילוּ (בל"ט אֵלֶּה diese הרבים מן יחיד זה) הרבה בש"ס כגון: ברכו' ב' מ"ב אלו הן בין הפרקים. אלו חייבים בקולבון שקלים פ"א מ"ו. סנהדרי' פ"ח מ"ז אלו הן שמצילין אותו בנפשן. פי"א במשנ' אלו הן הנחנקין. פ"ט במ' אלו הן הנשרפין פ"ג דמכו' במ' אלו הן הלוקין. ע"ז פ"ב מ"ז אלו דברים של גוים אסורים וכו' פסחי' פ"ב מ"ה אלו דברים שאדם יוצא בהם י"ח בפסח. ושם מ"ו אלו ירקות שאדם יוצא בהם י"ח בפסח. מכשירין פ"ו מ"ז אלו לא מטמאין ולא מכשירין. שבת י"ג: אלו תנן . . . ואלו תנן. ב"מ כ"א. אלו מציאות שלו ואלו חייב להכריז. ירו' סוט' פ"ג די"ט. וירו' קידו' פ"א דנ"ח ע"ד כקולי אילו וכקולי אילו נקרא רשע. ושם: אילו ואילו דברי אלהים חיים הן.

* אִילֵין (בל"ט אֵלֶּה diese, jene) ירו' ברכו' פ"ה ד"ט ע"ג אילין דמתרגמין. ירו' סנהדר' פ"י דכ"ז ע"ד אילין רבנין. ירו' תענית רפ"ב דס"ה. אילין תענייתא. ירו' מ"ק פ"ג דפ"א ע"ד ונדון אילין לאילין. ירו' ב"ק רפ"ב ד"ב ע"ד אילין פרדתא — ונמצא כבר בדניאל ב', מ"ד; ו', ג'; ז', י"ז; וכן אִלֵּן, שם: ו', ז'. ועם הוספת—ך: אילך שם ג', י"ב; ו', ו'; עזר' ד', כ"א; ה' ט'; ו', ח'. עיי' ע' אלך. וע' אִלֵּן.

אֲלוֹאֵ[1]) אַלְוָא בל"ע الوة בל"פ آلوا (Aloe, ἀλόη, l. aloe ואספדיכא, ומרתכא בגטין בסוף דמי שאחזו (ס"ט:) (א"ב פי' בל"י ורומיי מיץ עשב מר ובולעים איתו עשוי כמין כדורים קטנים להריק הגוף ומועיל לרפאות הפצעים ולחנוט את המתים[2]).

אוּלוֹגְלָגִין, אוּלוֹגִים[3]) (= אֱלוֹגִיָם elogium richterliche Sentenz über Verbrechen, Sündenverzeichniss) בהגדת ילמדנו בולקחתם לכם ביום הראשון (בתנחומא אמור דרל"ב ליתא) ובפרש' שלח לך בפסוק לו מתנו בארץ מצרים (תנחומ' דרס"ט:) הניח המלך האולוגים [אחי"ה בתנחומ' יותר טוב האלוגין ובמש"ר פט"ו האילוגין עיי' ע' הבא. במ"ר פט"ז האלינון ובילק' שלח רמז שתמ"ד האינולין וצ"ל האילוגין] שלו ודנו מפיו. ובב"ר פכ"ט (כ"ח) אמחה את האדם: אין הקב"ה נפרע מן האומה עד שהוא קורא אנלגין [נ של אנלגין ט"ס תחת ו ומלת אולגין צ"ל אלוגין] שלה מלמעלה ואח"כ נפרע ממנה הה"ד לכן יכיר מעבדיהם (איוב ל"ד, כ"ה). פי' ענין שטר חוב ודין. (א"ב בנוסח' דידן כתוב אנאלוגין[4]) וכל אלו הגרסאות לפי דעתי משובשות ויש לגרוס אלוגין). [אחי"ה והדין עם ר"ב וכן במ' איכ' פסוק (א', י"ד) נשקד עול פשעי: בשעה ששמעתי שאנוליגין שלי נקרע מלמעלה וכו'. צ"ל אלוגין עיי' במ"כ שם. וכ"י ג"ג גרס בתחילת הערך אולונגון. ועיי' ע' אלנלגין.]

☞ אֱלוֹגִין (wie oben) מד' ש"ר פ' החודש הזה (פט"ו) הקריבו לי דורון שאם תעלו לפני לבימה (βῆμα) אעביר אלוגין שלכם פי' בל' רומיי ספר זכרון אשר בו ישובח או יגונה דבר וגם ספר עדות. עיי' ע' אולוגלגין שלמעלה). [אחי"ה וכן במש"ר פר' ל"א משל לאחד שהיה אלוגין שלו נקרא לפני הדיין. ובמ"ר פט"ז הניח המלך את האלינון שלו וחייבו מפיו.]

☞ אַלְוַוי (=לווי בל"ס לוי! oh! wenn doch! möchte doch!) תרג' מי יתן (שמו' ט"ז ג') אלווי ובקצת נוסחאות כתוב הלווי.) [אחי"ה וכן במ"ר פ"ב אלואי אנו נעשין דגלים כמותן. אלווי (פי' לווי עיי' ערכו) כמו לו בעברי'. וכן תרג' ירו' א' במד' כ', ג' ואונקלס שם. תרג' תהלי' פ"א, י"ד; איוב ט"ז, ד' בכולם תרג' של לו ותרג' הלוואי (או הלואי עיי' ערכו) תחת אולי בעברי'. עיי' ת"י א' שמו' ל"ב, ל'.]

* אַלְוַיְתָא (לוי von לויה = Begleitung) ירו' מעשרו' פ"ב דמ"ט ע"ד ושאר בני אדם דלית אלוויתיה שכיחא ליה.

אֲלוּם בל"ע الوة בל"פ آلوه (Adlerholz, Aloeholz, = אֲלוּוָתָא עיי"ע) בב"ר פרש' ויטע ה' אלהים גן בעדן (פט"ו) אלונים בלוטים אלמגים אלווס. (א"ב פי' בל"י מין עץ וחשבו הקדמונים

[1]) כ"ה הסדר במו"ע אבל בשדפ"ע נסדר אחר ע' אלוום. [2]) ורש"י פי' ע"י אלויי"ן והוא ל"צ aluin פי' לענה. אבל יותר טוב כפי' ר"ב מיץ של Aloe הנקרא בל"א Aloebitter וסגולה היא כנגד השלשול וכן משתמשין בה לפי ציון הנ"ל לרושחתא או כגי' רבינו לשיתתא פי' תחתוניות עיי"ע שחתא. [3]) והוספתי גם המלה הזאת יען שבאה בפנים הע' ועיק' הגי' הוא לפי כ"י ג"ג. ובכ"י ב"ר אי' האולגים ובכ"י ה"ב האולוגוס. [4]) בנו"ג אגאליגין וצ"ל אנאליגין וכ"ה בכ"י ה"ב וג"ג ודפ"ר ובכ"י ו"ו אנאגלין. וגי' אלו משובשות הן.

שגדל בגן עדן והוא גדל בארץ הודו [1] ויש לו ריח טוב ומועיל לחזק הראש והלב והאסטומכא ונקרא גם אקסילאלואין [= ξυλαλοή עיי"ע אקסל] וטעם מלה זו עץ אלוום. תרג' מר ואהלות (שה"ש ד', י"ד) מירא דכיא ואקסילאלואין. [אחי"ה לפנינו בב"ר איתא אלמגים אלונים וצ"ל אלווים או אלוים וכן הוא בירו' ספ"ז דכתובו' דל"א ע"ד אלמוגים אלוים והוא קבוץ ממלת אלוא (עיי' ערכו), ואולי גם אלווס ט"ס תחת אלוים. ובירו' שביעי' פ"ד דל"ה: ומקיימין את האבלווין בראש הגג ובתוספתא שביעי' ספ"א הגירס' העלווים. ובכ"י תוספתא צד ס"ב בהוצ' צוק"מ הגי' העלואין].

* אֱלוּל (אֱלוּל. בל"ס אֵילוּלָא בל"ע ايلول der sechste Monat der Hebr. (ungef. Sept.) ר"ה פ"א, א' באחד באלול ראש השנה למעשר בהמה. ועיי' שם בגמ' ד"ז: ושם י"ט: וביצ' ו', כ"ב: מימות עזרא ואילך לא מצינו אלול מעובר. ירו' רפ"ג דשקלים דמ"ז: והן מתעשרין עם בני אלול. פי' שנולדים באלול. והם האלוליים שנאמרו שם ובירו' ר"ה פ"א דנ"ו ע"ד.

1 אַלּוֹן (מל"מ Eiche) הרמון האלון והאגוז בכלים בפ' כל כלי בעלי בתים (פי"ז, ט"ו) כמו כאלה וכאלון (ישעי' ו', י"ג).

2 אַלּוֹן (=alter) ἄλλον =ein Anderer, Zweiter) אלון בכות (בראשי' ל"ה, ח') בב"ר (ס"פ פ"א) ר' שמואל בר נחמני אמר לשון יוני הוא אלון אחר — ובלע"ז אליאון .alius, um — עד שמשמר אבלה של דבורה באת לו בשורתה של אמו. [אחי"ה וכן הביאו הילק' וישלח רמז קל"ה בשם הפסיקתא: ותמת דבורה מינקת רבקה וג' לשון יוני הוא אלון אחר עד שהוא משמר אבלה של דבורה באתה לו בשורה של אמו. ובפסיק' שלנו פרש' זכור דכ"ד איתא מהו אלון בכות א"ר יונתן לשון יוני הוא אלון תרי שתי בכיות בכו עד שיעקב יושב ומשמר וכ'. ובן הובא בילק' תצא רמז תתקל"ח ושם תחת ל' יוני איתא בטעות לש' אוני. ותיבות ל' יוני וכ' חסרו בתנחומ' תצא דשל"א: הובא בילק' תהלי' ק"ט רמז תתס"ח ובקצור מעט ילק' וישלח שם. ויקרא שמו אלון בכות שבכו שתי בכיות עד שיעקב וכ' (עיי' רש"י ז"ל לבראשי' ל"ה, ח' ותהלים ק"ט, י"ד). וכן בקהלת רבה פ' טוב ללכת: מהו אלון בכות עד שמשמר אבלה של דבורה מניקתו באת לו שמועת רבקה אמו ובכה ב' בכיות. ועוד נמצאה מלה בדרוש הלזה (בראשי' כ"ד, ס"ה) נפרדת בשתי תבות אלון זה ר"ל אלון = ἄλλο = ἄλλον וזה בב"ר פ"ס, וילק' חיי שרה רמז ק"ט ד"ה ותשא רבקה.

אוּלוֹן (בל"י ganz ὅλος, ον ובצירוף עם מלת כרוסון בל"י ורו' ,ὁλόχρυσον ganz golden, holochrysus) מרגליות בפסיקת' בויהי ביום כלות משה (פסדר"כ ד"ד:) ס"א אולון מרגליטין. [אחי"ה במד' במ"ר פי"ב איתה למלך שהיה לו לבוש משובח עשוי במרגליטון ובמ' חזית פ' צאנה וראנה: למלך שנגלה לבן ביתו בלבוש נאה של מרגליטין. ובילק' תרומה רמז שס"ט בלבוש לבן מרגליטין.. מנין לי לבוש אלו מרגליטין. וברקנטי ריש תרומ' הביא בלבוש שכולו מרגליטין, מאשר לא ידע הוראת מלת אלו עיי' על זה הרב החכם מוהר"ר שלמה באבער בפסיקתא שם]. פי' אולון בלש' יוני [3] כולן, מרגליטין בל' רומי [4] [פנינים] [עיי"ע מרגל א'] — לפי שבעולם הזה יש בהם פסולת אבל לעתיד לבא [אמר זכריה] אנא חמיתיה אלון כרוסון הה"ד (זכרי' ד' ב') והנה מנורת זהב כלה. [פי'] בעה"ז יש פסולת לישראל אבל לע"ה כולו כזהב טוב בלי פסולת. פי' כרוסון בל' רומי chrysus] וכן בל"י χρύσον] זהב. בויקר' רב' שם אמו שלומית. [אחי"ה זה בויק"ר ספל"ב המתחלת ויצא בן אשה. וראש הפרש' ג"כ היא. ואמצע הפרש' היא ושם אמו אולי לפי ספריו של רבינו כאן מתחלת הפרש'. והמדרש הלזה נשנה עוד במ' חזית פ' כולך יפה (שה"ש ד', ז') אמר זכרי' אנא חמיתא אולוכורסין וכ'. ובמ' קהל' רב' פ' ושבתי אני ואראה איתה: אלו כורסין. ודע דבויק"ר ס"פ ל"ב וכן שם פל"ג איתא אחר אילו כורסון ואילוכורסון גם המלות „כולו דהב (דדהב) נקי" וכבר הוכיח ר' שלמה באבער שהובא פנימה מאיזה מפרש אשר רשם בצדו הפי' מן מלת אולוכורסין וראיה לזה שרבינו הביא המדרשים בלי הוספת מלות אלה וכן חסרו במ' חזית וקהלת הנ"ל]. ובויקר' רבה וכי תמכרו ממכר (פל"ג) אמר נבוכדנצר ע"ז שלכם כסף ושל זהב הה"ד (הושע י"ג, ב') ויעשו

---

[1] עיי' דיאסקארידים א, כ"א וגם כינוי מלת יונית אלואי ע"י ἀγάλλοχον נאצל מלי' הודו aghil וממנו בל"ר lignum aquilae ובהיות עץ אלווס או אלוא אדום לכן פי' ב"ר וירו' כתובו' הנ"ל ע"י אלמגים שהוא ג"כ אדום ומטעם זה נקרא בל"ע אלבקס וכן נבין הנוסח בילק' ישעי' מ"א רמז שי"ד אלמגים סכסיתא וצ"ל כסיתא כאיי' בר"ה כ"ג. והיותר נכון בסיתא (עיי"ע) שהוא בל"ע ופי' עץ של קאראללען שהוא ג"כ אדום (עיי"ע אלמוג) ועיי' עוד ספרינו על העתקת פרסיי של ריב"י טאווס צד ס"ד. [2] כ"ה לנכון בעה"ק שנ"ב ול"ר הוא, ובשדפ"ע אליא"ו. [3] בקצת כ"י רומי, והחלוף הזה מורגל. [4] כ"ה בדפ"ר ושם גם הוספה ס"א אולון כרוסון.

להם מסכה מכספם, אבל שלי אולון כרוסא (לפנינו איתא אבל שלי אינו אלא אלו כורסין כולו דדהב נקי) דכתיב (דניאל ג׳, א׳) נבוכדנצר מלכא עבד צלם די דהב.

אוּלוּסֵרִיקוֹן עיי׳ ע׳ אלוסריקון.

אַלְוָותָא (לפי׳ ר״ח הוא מל״ע الوة Räucherholz ולפ״א הוא ל״ע ألة (spitziges,) Holz (Stück. מפשח ויהיב לן אלוותא פשחי׳ פשחי בפ׳ המביא כדי יין בגמ׳ דר׳ אליעזר (ביצה ל״ג: פי׳ עצי קציעות שמעשנין בהן ואע״ג דהוו קשין חזו לקתתא דנרגי וחציני. זה גמרא ופירוש דר׳ חננאל ז״ל. [אחי״ה לפנינו אית׳ הוה מפשח ויהיב לן אלותא אלותא אע״ג דחזיא לקתתא דנרגי וחציני. ומדיוק של רבינו „זה גמרא ופי׳ דר״ח" נשמע שהיה לפניו ג״כ נוסח שלנו. ובע׳ חצן א׳ גרס נגרי וט״ס היא תחת נרגי וכן בטעות כ״י מ׳ עיי׳ ד״ס ביצ׳ מ״ה. ויומ׳ מ״ט: הערה ח׳ ועיי׳ ע׳ נרג שגם שם גורס רבינו היטב נרגי והוא העיקר ע״ש]. ולפי פי׳ זה אלו ג׳ אלוא, ואלווס, ואלוותא ענין אחד להן, פ״א מפשח: קוטם, אלוותא: חתיכות אע״ג דקשין כל כך דחזו לקתתא דנרגי וחציני. [אחי״ה ולפי פי׳ זה יש לנקוד אַלְוָותָא והוא קבוץ מֵאַלָה או אַלַת עיי׳ ערכם].

* אוּלְוָותָא בירו׳ תעני׳ פ״ג דס״ו ע״ג ט״ס תחת מולוותא עיי׳ ע׳ מולא.

1 אַלוֹת [1] (בל״ע آلة die Stützen, Pfeiler) וינעו אמות הספים (ישעי׳ ו׳, ג׳) תרג׳ אלות ספיא. [אחי״ה בדפ״ע הגי׳ אמות סיפי היכלא ובנוס׳ התרג׳ אי׳ אילות ספי היכל׳ וברד״ק אי׳ אלנות וצ״ל אלוות. והחכם גיזיניאוס בפי׳ לישעי׳ ח״א ר״ס בל ידע לפתור מלה תרגומי׳ אבל היא לפ״ד בל״ע כמו אמות בל״מ והוא בעצמו בל״ע ام פי׳ יסוד הבנין ועיי״ע אסד׳].

* 2 אַלוֹת בפסיקתא רבתי פכ״ב ט״ס תחת בוליות עיי׳ ע׳ בלייות.

1 אֶלַטִין (בל״י = ἐλάτη, Fichte, Tanne) בהגדת ילמדנו פרשת ויקחו לי תרומה (דקמ״ב: ברוש: אלטין (א״ב פי׳ בל״י מן ארז ועץ שמן). [אחי״ה עיי׳ ע׳ אספנדמון].

2 אֶלַטִין (die Frucht des jungen Palmtriebes בל״ם אליטיא בל״פ الاطيني בל״י ἐλάτινος Palm) בב״ר פצ״ה (צ״ד) והקול נשמע בית פרעה ר׳ יוחנן כד הוה אכיל אליטין. [אחי״ה לפנינו איתא חליטין (Gericht von Butter und Milchmischung = בל״ע خليط] אמר לא אכילת מזון יומא דין. פי׳ פירות גינוסר כדמפורש בס״פ כיצד מברכין (ברכו׳ מ״ד.) (א״ב פי׳ בל״י ורומי לולבים של דקל בעודם רכים והמלה הזאת אחת ועניניה מרובים גם בל׳ תלמוד גם בל׳ נכרים.)

* אַלְטִינוֹן בל״י (ἀληθινόν, purpurroth) במ׳ קהל׳ רב׳ א, ט׳ (י״א) פ׳ מה שהיה: עורות תחשים . . ר׳ יהוד׳ אומר אלטינון.

* אִילְטִים בב״ר ספל״ד ט״ס תחת אלסום ע״ש.

אַלֵטֶיַכְסִיַא (würdige, werthvolle Wahrheit בל״י ἀλήθεια ἀξία) ב״ר פ׳ נעשה אדם (פ״ח עיי׳ ילקי׳ תהלי׳ פ״ה רמז תתל״ד) בשעה שבא הקב״ה לבראות אדם חסד אמר יברא שהוא גומל חסדים אמת אמר אל יברא שכולו שקר נטל הקב״ה אמת והשליכה לארץ אמרו מלאכי השרת מה אתה מבזה אלטיכסייא שלך תעלה אמת מן הארץ הה״ד (תהלי׳ פ״ה, י״ב) אמת מארץ תצמח (א״ב פי׳ בל״י [ἀλήθεια τάξις] אליטיטכסיא אמת נדגלת). [אחי״ה והדין עם פירוש בעל כ״כ שהיא מלה מרכבת כמו שרשמנו. ולפנינו במד׳ איתא מה אתה מבזה תכסים אלטיכסייה שלך וגם לזה יש פתרון [2]].

☞ אֵלִיאָם (בל״י ἥλιος, Sonne) שמ״ר פ׳ החודש הזה לכם (רפט״ו) ברה כחמה (שה״ש ו׳, י׳) במלכות יון סנדריאוס אם איליאם פי׳ בל״י שם רחוב בעיר הנקראת אַתֵינַס (Athen) אשר שם תחת השמש והשמים בלי גג ואהל היו יושבים הדיינים לשפוט. בל״י אליאום הוא השמש סנדניאום [צ״ל סנדריאום] אים איליאם [σύνεδρος εἰς ἥλιον] ופי׳ מקום העצה באותו רחוב). [אחי״ה פי׳ של ר״ב קשה להולמו עד מאוד. ודע דהצעת המדר׳ כך היא: . . . יפה כלבנה במלכות מדי ברה כחמה במלכות יון סנדריאום אם אוליאום [צ״ל אָם איליאום] חמה שמה ושמש גבור נקרא שנא׳ ישיש כגבור לרוץ אורח בתקופת תמוז מי יוכל לעמוד כנגד השמש הכל בורחים ממנו שנא׳ ואין נסתר מחמתו כך במלכות יון הכל ברחו ממנה ומתתיהו הכהן ובניו עמדו באמונתו של הקב״ה וברחו מפניהם האוכלוסין של אנטיוכוס וכו׳. הא לך שבעל המאמר מגדולי הערך של בני החשמנאים דבר ולא מרחוב של בעלי עצה עיר

---

[1]) ברוב דפ״ע הע׳ המשך מע׳ אלוותא רק בדפ׳ אמש׳ וכ״י ג״ג (ושם בט״ס אלווס) ע׳ מיוחד. ובדפ״ר חסר כלל הע׳. [2]) כלומ׳ למה מבזה (בהשליכך את האמת לארץ) את מקום כבוד (τάξις) אמת של יקר הערך. ועיי׳ עוד היטב מאמרי במ״ע דמ״ג חכ״א צד פ״ה והלאה.

אתינס! „סנדריאוס אס איליאוס'' הוא בלתי ספק תרג' יוני (אולי של תרג' עקילס) מהך ברה כחמה וצריך לתקן תחת סנדריאוס: סְדֶנַרְאוּס והוא בל"י σθεναρὸς = בריא ודורש ברה כבריא, וכל המאמר: ἥλιος ὥς σθεναρὸς = stark wie die Sonne דורש על החשמונאים שהיו בריאים וחזקים כחמה בתקופתה שאע"פ שהכל בורחים מגבורת זריחתה הם עומדים בחזקם בימי השמד של אנטיוכוס הרשע. והמלות „חמה שמה'', ר"ל בל"י, באו מגליון כותב אחד לפנים שאיזה סופר פי' המלה איליאוס שהוא חמה בל"י. ועיי' מ"ע ב"ח ח"ז, ק"ז].

אֵלָיו (zu ihm) במגילת איכה יעיב באפו (ב', א') ויאמר ה' אליו עבור בתוך העיר (יחזק' ט', ד') אלו כתיב אמר ר"ל למלאך הקשה שבהן זה גבריאל [עיי' ע' איטמון]. ויאמרו אליו איה שרה אשתך (בראשי' י"ח, ט') א י ו נקוד כשם שאמרו לאברהם איה כך אמרו לשרה איו אברהם (בראי' רבי' פמ"ח עיי' תוסי' ב"מ פ"ז. ד"ה למה) [אחי"ה מֵאֵלָיו כמו מֵעצמו עיי' ערלה א', ב' העולה מאליו. ירו' פיא' פ"ז ד"כ: מאליו למדו. ירו' ב"ק פ"ב ד"ב ע"ד בשנקשר מאליו.]

1 אַלְיָה (בל"ס אַלְיְתָא בל"ע الية Ohrläppchen (eig. das Fleischige, Wulstige מפני מה אזן כלה קשה ואליה רכה שאם ישמע אדם דבר שאינו הגון יכוף אליה לתוכה בס' הלכה קמא דכתובות (ה:) [אחי"ה פי' בל"ע תנוך האזן והוא הרך והבשר של אזן וכ"ה בפירש"י ועיי"ע אליון].

* 2 אַלְיָה (מל"מ Fettschwanz) ע"ז כ"ה מאי והעליה (שמואל א', ט', כ"ד) ר' יוחנן אמ' שוק ואליה מאי והעליה דמסמכא שוק לאליה וכ'. — כלפי אליה זה גירס' רבינו בע' כלפי ע"ש. ובל' ארמי אליתא ע"ש.

אֵלִיָּהוּ (der Prof. Elias, Eliahu) בב"ר פע"ב (ע"א) בגד (בראי' ל', י"א) זה אליהו. אליהו משל מי ר' אליעזר אמר מבנימין ר' נהוראי אמ' מגד [1] [אחי"ה מאמרים ודרושים אחרים על אליהו נמצאו ברכו' ג'. ד': ה': כ"ט: נ"ח. שבת ק"ט: עירו' מ"ג: פסחי' נ"ד. ע': יומ' י"ט: סוכ' ה'. נ"ב: תעני' כ"ב. מגילי' ט"ו: י"ט: מ"ק כ"ו. חגיג' ט"ו: שקלי' ז'. יבמו' ק"ב. כתוב' ס"א. ע"ז: ק"ו. נדרי' נ'. גיטין ו': ע'. קידוש' מ'. ע'. ע"ב: ב"ק ס': ב"מ נ"ט: פ"ד. פ"ה: קי"ד. ב"ב ז': סנהד' ס"ג. צ"ח. קי"ג. מכו' י"א. עדיו' פ"ח. ע"ז י"ז: י"ח: מנחו' מ"ה. ירו' שביעי' ספ"ג, ב"ר פי"ב, כ"א, כ"ד, כ"ה, כ"ו, ל"ג, ל"ה, ע"א, צ"ד צ"ט; שמ"ר פ"ד, ז', י"ח, כ"ט מ', מ"ד; ויק"ר פ"ט, י"ט, כ"ז, ל', ל"ד, ל"ו; במ"ר פ"ג, י"ב, י"ג, י"ד, י"ח, י"ט, כ"ג; דב"ר פ"ב, ג', ה', י'; שהש"ר א', רות רב' א', קהל"ר ה', שוחר טוב (תהלי' י"ח, ח', צ', א'). ועיי' עוד מאמר מיוחד על אליהו מאת הרב החי' קאהן במ"ע מהרז"ף חלק י"ב].

* אֱלִיהוּא (Elihu einer der Freunde Hiobs) ירו' סוט' ספ"ה ד"כ ע"ד אליהוא זה בלעם. . הבוזי שהיתה נבואתו בזויה נופל וגלוי עינים . . . אליהוא זה יצחק.

☞ אֵלְיָה (בל"ס אֵלָיָא, אֵלָיא Trauer, Klage, מִפָּעל העברי ילל, אלה ובל"ע ال ובל"ס אֵלָא ועוד עיי"ע אליתא) מדר' אסתר וישלח ספרים (א', כ"ב) לעז לומר (צ"ל לזמר) פרסי לאלייה פי' לקינה ונהי עיי' ע' אלית ובל"י ורומיי אומרים אלגיה = ἐλεγεία, elegia). [אחי"ה תחת פרסי צ"ל סורסי כן הוא באמת ירו' סוט' פ"ז דכ"א ע"ג, וירו' מגיל' פ"א הלי"א דע"א: סורסי לאילייא. וטעם הדבר בררתי במקום אחר [2] שיש ללשון ארמית וסורית הברות מרכבות רבות שמוכשרות לקינה ונהי. ובזה נתברר לנו מאמר קשה בסוט' ל"ג. (עיי' שבת י"ב:) על הא דאמרינן במשנה ל"ב. אלו נאמרין בכל לשון . . תפלה וכ' ואמרינן בגמ' שם תפלה ר ח מ י היא כל היכא דבעי מצלי ומקשינן ותפלה בכל לשון והא' ר' יהוד' לעולם אל ישאל אדם צרכיו בל' א ר מ י ת דא' ר' יוחנן כל השואל צרכיו בל' ארמי אין מ"ה נזקקין לו לפי שאין מ"ה מכירין בל' ארמי וכו'. ונ"ל הטעם שמאחר שהתפלה רחמי היא לא נאה ויאה להשמיע הקול בילל ות ונהי ובעצבון רוח כמאמר חז"ל ברכו' ל"א. אין עומדין להתפלל לא מתוך עצבות וכ'. בעבור זה אל ישאל אדם צרכיו בל' ארמי שהוא על דרך יללה וקנות שאין מ"ה והם מלאכי רחמים מכירין ר"ל אין מסייעין אותו].

אַלְיוֹן (Daumen בל"ש אליון בל"ע اليان הזוגי מן الية, בל"ס אליה) אטופרא דאליונא בגיטין ברפואות דמי שאחזו (ס"ט.) פי' צפורן בוהן. [אחי"ה וכן בפסיק' רבתי ותאמר ציון ומדר' תהלי' מזמ' קל"ט, ד' וילק' תהלי' שם רמז תתפ"ד בסוף: עמדו כולם ושלטו בעצמם ונתנו אליוני ידיהם לתוך פיהם וכ'] (א"ב תרג' ועל בהן ידו (ויק' ח', כ"ג ועיי' כ"ד; י"ד, י"ח, י"ז) ועל אליון ידיה).

---

[1]) ברפ"ע אי' בלי סררים בזה"ל אליהו משל מי וכ' עד מגד בב"ר בא גד זה אליהו. [2]) עיי' מאמרי במ"ע Jzr. Közlöny ח"ז שצ"ב הוציאו לאור הרב החכם מוהר"ר חיים בר"ש כהן המכונה היינריך דייטש בבודאפעשט.

אֱלְיַסְטוֹן (בל"י ἡλιαστής der sich Sonnende, der Sonne Ausgesetzte) אין מביאין אלייסטון [1] במנחות פ' כל קרבנות הצבור (פ"ו: פ"ז.) ובגמ' דהמוכר פירות (ב"ב צ"ז:) פי' השמש בל"י אליאוס [ἥλιος]. אין מביאין במקדש יין שנעשה בשמש שאינו מן המובחר. פי' אחר [2] יין שחור שיש בו טעם שמש. (א"ב פי' בל"י דבר אשר השמש זורח עליו זמן ארוך הן שיהיה הענבים כדעת הר"ע מברטנורה הן היין כדעת הרמב"ם [3] ז"ל הוא יין עשוי מענבים צמוקים בשמש).

אֱלְיוּפוֹלִים [4] (die am Ostufer des Nils geleg. Stadt in Unterägypten Heliopolis, Ἡλιόπολις) בפסיקתא דויהי בחצי הלילה [5] (פסדר"כ דס"ג.) ועיר שמש איליופולים פי' איליו' [איליאום שמש, פולים [πόλις] עיר. [אחי"ה לפנינו בפסיקתא דר"כ איתא עיר שמש זה פולים. וזה טעות המעתיק שלא הבין מלת איליו וסבר שהוא אילו = זה ולכן העתיק זה פולים (עיי' הדוגמא לעיל בע' אולון) ובודאי הנוסח הישר כגירסת רבינו וכן בפסיקת' רבתי פי"ז ועיר שמש אילו פולים וצ"ל איליופולים (כי כל הפסיק' ויהי בחצי הלילה הובאה בעצם תומה לתוך הפסיקת' רבתי פי"ז עיי' הרב החכם מוהר"ר שלמה באבער דס"ב. הער' ב' בפסיק' שלו). והעיר הידועה הזאת היתה בארץ מצרים התחתונה ונקראת כן על שם ההיכל הגדול הנבנה שם לשמש ונקראת במקרא און ובית שמש [6] (ירמי' מ"ג, י"ג) ובערבי עין שמש [عين شمس] ובלי' תרג' ותלמוד (מנחו' ק"י.) קרתא בית שמש. והיכל שבנה שם חוניו Onias נקרא בית חוניו (מנחו' ק"ט:) עיי' על זה במתתיהו הכהן במלחמות פ"ז, י' ובקדמוניו' פי"ג, ג', א, ושם סתירת דברו אם לשם שמים בנה חוניה ההיכל או לא וזה ג"כ פלוגת' של ר"מ ור"י במנחו' שם. ועיי' עוד ע"מ מ"ז.]

אֱלְיוּתְרוֹפוֹלִים [7] (בל"ם אלותרופלים Ἐλευθερόπολις, Freiheitsstadt, Stadt in südl. Pal. an der Strasse von Jer. nach Ascalon u. Gaza) בב"ר פר' מ"ב ואת החורי (בראשי' י"ד, ו') אליותרופולים ולמה קורא אותה אליותרופולים [לפנינו אית' במד' בטעות: ואת החורי מטריפולין ולמה קורא אות' חורי וכ'] שבררו אותה ויצאו להן לחירות בדור הפלגה [8] פי' בל"י אליותרו [ἐλεύθερος frei,] חירות, פולים. עיר. [אחי"ה העיר הזאת לא נמצאה במתתיה הכהן ולא בסופרים הקדמונים רק מתחילת מאה השלישית למספרם. וראבינזאהן, בנסיעתו לא"י, טרח ביגיעה רבה למצא תכונת המקום ולדעתו היתה בדרך מירושלי' לחברון ולעזה ואשקלון, ולהשערתו עיר זו ועיר בית גוברין Beigeberin אחת היא [9] (פאלעסטינ' כרך ב' צד תרי"ח). וגם הרב החכם ר' יוסף שווארץ (תב"א ס"ד דאס היילינע לאנד צד פ"ח) מסכים לו בזה מדעת עצמו, ועיי' באריכות על כל זה וכל השייך לו בע"מ מ"ט.]

* **אֲלָסִים, אִילְסִים** (בל"י κλάσμα das abgebrochene Stück, Splitter) בקהל' רב' פ' בעצלתים והכה את הבית הגדול רסיסים והבית הקטן בקיעים (עמו' ו', י"א) . . מה הדין בקיעה לית מיניה אילסים והדין רסיסי אית מיניה אלסים. ובויק"ר פי"ט הגירס' מה הדין רסיסה אית מיניה אליסים והדין בקיעה לית מינה אליסין ובמ' חזית פ' נרד: לא דמי הדין ריסה להדין ביזעה הדא ריסה אית מינה אליסים והדין ביזעה לית מינה אליסים, ובע' בז ה' ובע' רס א' הביא רבינו גירסא אחרת ע"ש. פי' המלה בל"י עצים דקים מאוד שכל כך נשבר עד שלא נשאר ממנו דבר ראוי מה שאין כן עץ הבקוע שיש ממנו עצים גדולים אשר יצלח לכל דבר. ואות ק' מתחילת התיבה חסרה לפעמים (עיי' ע' אדורה, אטלז ועיי' עוד ע' בורדיקיא) וגם כאן אלסים תחת קלסים. והרב הגאון בעל ע"מ שיער שהוא אילוס ἧλος Pflock ולא נראה לי אבל בזה צדקו דבריו שדברי המעריך שהביאם שם בטלים הם. ע"ש.

---

1) במנח' הליסטיון, ב"ב היליסטן ועיי' עוד ע' היליסטון ובתוספ' מנחו' פ"ט אליסטון. 2) כ"ה בכ"י ו"ו ל"ד ב"ר ודפ"ר, אבל בשדפ"ע חסר. 3) שניהם כתבו שמש בל"י יסטון! וזה הפי' לא אמת בא להם ע"י חסרון ידיעת ל"י. ועיי' עוד ערך אח"ז. 4) בדפ"ע וכן בכ"י המשך מע' הקודם. 5) כ"ה בכ"י ל"ד וכ"י ו"ו וכ"ה בדפ"ר ופיז' ווניצ', ובדפ' החדשי' אי' בסירוס ויהי הלילה עיי' צונץ גד"פ צד קצ"ט בהערה. ודירינבורג במ"ע ג"ג ח"ד, קכ"ו. 6) וכן העתיקו ע' זקנים און בבראשי' מ"א, מ"ה, יחזקי' ל', י"ז ובית שמש ירמי' שם Ἡλιούπολις. 7) בכ"י ג"ג אלאתריפולים בכ"י ב"ר אלוותרו פולים וצ"ל כפנים וכ"ה בכ"י ו"ו ודפ"ע. 8) וכן היה מקובל להיעראנימוס בפירושו לעבדיה פסוק א'. 9) וראיה לזה כי כן נמצא במקום אחד (עיי' רילאנד פאלעשטינא צד תס"א, תרכ"ז Βαιθαγαύρη τῆς Ἐλευθεροπόλεως ולדעת מהרי"ש הדרש (בב"ר פס"א) מטל השמים מעל זו בית גוברין כיון להורות שעיר זו מקדם קדמתה היתה ביד עשו כאלו יצחק אבינו יעד אותה לעשו.

1 אָלַיְירִין (בל"י .dunkel, trüb ὀλερός, ον 1
(2 Ortsname Olearos, Ὠλέαρος-Ὠλίαρος (1
בכלים האוליירין הבאים ממדינת הים וכ' פי' בגדים הן ודרכן המלבושין כגון מיני כסותא לבנים והגלימא כגון מיני דמתעטפי סומקי בס"ג דואילו קשרים (שבת קי"ד.) וכן בס"ג דכל היד (נדה כ'.) בני אל תקברוני לא בכלים לבנים ולא בכלים שחורים אלא באוליירין הבאים ממדינת הים וכ' פי' בגדים כדלעיל [2] [אחי"ה התיב' אמרה דרשוני ועד עתה אין איש פותר אותה בטוב טעם עיי' ע"מ בהך ערך, ואני בעניותי באתי לפותרה יגעתי ומצאתי ברוך חונן דעת שהיא בעצמה ובתומה מלה יונית אָלֶיְרִין מרא' דיהה כעין שחור ולא שחור ממש, והנוסח הישר אוּלֶירִין וכן הוא באמת בנדה כ', ומהצעת הסוגיא שם נראה בעליל כי דעת שפתי ברור מללו, כי שם פי' הגמ' לשון המשנ' (י"ט.) מה היא ש ח ו ר כחרת, על זה הביא מעשה: עולא אקלע לפומבדיתא חזייה להחוא טייעא דלבוש לבושא א ו כ מ א א"ל שחור דתנן כי האי וכ' ר' יוחנן אמר אלו כלים האולירין הבאין ממ"ה, למימרא דאוכמי נינהו והא' להו ר' ינאי לבניו אל תקברוני לא בכלים שחורים ולא בכלים ל ב נ י ם . . . אלא בכלים האולירין הבאים ממ"ה אלמא לאו אוכמי נינהו וכ'. מזה נשמע שאולירין מין גוון קרוב לשחור והוא מראה דיהה ולא שחור כחרת או דיו, אלא הוא מראה בין שחור ובין לבן, ומעתה זכינו להבין מלה אשר עד הנה חושך ישופנה והיא נשנית בד' מקומות בירו' כלאים פ"ט הל"ג דל"ב: ר"י מפקד מלבשוני ב י ר י ר י ק א לא חיוורי ולא אוכמין וכ' ובירו' כתוב' פי"ב הל"ג דל"ה, איתא אלבישוני בורדיקא לא חיורין ולא אוכמין, וב"ר פ"ק לא תלבשוני לא חיורין ולא אוכמין אלא מאנין דבריקא, וב"ר פצ"ו ,, קברו אותי ב כ ל י ם צ ב ו ע י ם דבריקא לא לבנים ולא שחורים, ואחרון אחרון חביב שמשם נלמד הוראת המלה שאין ספק אצלי שמלות בכלים צ ב ו ע י ם באות מגליון לפנים ואיזה סופר הגיה לעצמו מה היא מלה זרה דבריקא ולע"ד הגירס' נכונה בַּ רִ י קְ דָ א והוא בל' רומי variegatus פי' כנגד צבוע, ובע' בורידקיא אנסה את חילי בע"ה לחקור כי גם אם נגרוס בורדיקא הוראת המלה בל"ע וסו' צבוע ושם אטיף מלתי עוד בענין אליירין.]

2 אָלֶיָרִין (Badediener eig. olearius, Oelhänd- ler, der das beim Baden nöthige Oel (u. die Salbe zum Einreiben verabreicht. ואין עושין פחמין אפי' למוכרן [3](צ"ל למוסרן) לאוליירין, בפ' המביא כדי יין (ביצ' ל"ב.), ובס"ג דחבית בשבת (קמ"ז:) לא ימסרנה לאוליירין, ובפ"ז בטהרות (משנ' ז') המניח כליו בחלון של אוליירין, פי' שַׁמָּשִׁים שמשמשין בני אדם שמו כן, ופי' לא ימסור האלנטית [4] לאותן השמשין שהן חשודין בזמה שמא יטמאו לונטית זו בשכבת זרעם, [אחי"ה לפנינו אית' בש"ס מפני שחשודים על אותו דבר], וי"א חשודין לסוחטה [5] ונותנין אותה לאחרים, ויש ספרים שכתוב בהן דטהרות [בחלון] של אורירין [6] ,,ופי' חלונות מפולשות אחת לאחת כדתניא (תוספתא טהרו' פ"ח) א"ר יהודה מודה היה ר' אליעזר בן עזריה בחלונות של אורורין [7] שהן נפתחות זו לתוך זו." [אחי"ה אלה דברי ר' האי ז"ל עיי' בפי' של טהרו' דל"ו ושם הגירס' חלון של אולירין . . ובלשנ' דתוספתא דטהרות חלון של אוליירין וגירס' רבינו בודאי אורירין באות רי"ש היתה דאם לא כן מה באה להוסיף גירס' של ,,יש ספרים" ועיקר הגירס' כמו שהיא לפנינו בתוספ' דטהרות הנ"ל חלונות של אוֹלְיאַרִין [olearii] ו ב מ ש נ' דטהרות לפנינו אודיארין וצ"ל נמי או אוליארין דתוספתא או אוריארין ברי"ש כגירס' רבינו דבלשון יוני ורומי ל' ור' נתחלפות ואוריארין ואוליארין אחת היא, והגירס' אוליירין או ביחיד אולייר נמצא עוד בירו' מעש' שני פ"א דנ"ב ע"ד מעות הנתונות לאולייר עיי' ב"מ מ"ז: מעות הנתונות בסימן (eine Art (Marken לבית המרחץ) ושם: הדא דתימר כדרך

---

1) ותכונת מקום המפואר הזה היתה באחד מאיי ים איגיא ובני צור יסדוה עיי' שטראבו י', תפ"ה; שטיפאנוס ביצאנטי. הך ערך. פתלמיאוס ג', ט"ו; פליניאוס ד', י"ב. כ"ב וסמך קצת מלשי' הבאים מ מ ד י נ ת ה י ם ובגדי אליירין היו אולי מכונים על שם מקום אליירוס ואז הכתיבה בשני יודי"ן נכונה וכ"ה בשבת. ואם נפרש כלים אוליירין מל"י הרשומה או מל"י אחרת שאביא בעה"י בע' בורידקיא ע"ש אז תתכן כתיבה ביו"ד אחת וכ"ה בנדה. וראיתי את הלחץ זה הדחק בפתרון המלה בע"מ צד נ"ט ועיי' רימ"ז בט"ר ח"א צד ק"ל ולפי פירושנו הכל עולה יפה. 2) בכ"י ו"ו ול"ד נשנה עוד הפעם מאמר שהובא למעלה מן ודרכן המלבושין וכ'. 3) וכ"ה בט"ס בכ"י מ' לביצה עיי' ד"ס שם צד מ"ג. 4) כ"ה נכון בכ"י ו"ו ודפ"ר ודפ' פיזי; וכ"ה בדפ' וויניצי' בע' לנטית וכ"ה בכ"י בע' אלנטית ע"ש ובכ"י ל"ד כאן אלונטית וכ"ה בדפ"ע כאן ובע' אלנטית וכ"י ק"ט בע' בנטית וכ"ה בדפוסי הש"ס בשבת מ': וקמ"ז: אבל בכ"י ב"ר כאן בט"ס אלונתית וכ"ה בכ"י מ' לשבת שם ושם ובריי"ף. 5) וכ"ה ברשי' ופליאה על הפשב"ע שכתב שרש"י כאן לא פי' כלום. 6) כ"ה בנכון בכ"י ג"ג, ובכ"י ו"ו ול"ד אי' וירירון וכ"י ב"ר ונרירון, ובדפ"ע אולרירון, אלרירון. 7) כ"ה בכ"י ו"ו וצ"ל אורירין ובדפ"ר בפעם ראשונה אודידון ובפעם שני' יודידין ובכ"י ה"ב וידידין וכל גי' הללו משובשות וצ"ל אורירין או אוריארין, ובמשנ' דטהרו' אי' אודיארין ואולי יש לקיים הגי' עיי"ע אורייר.

שהן יפין אצל האולייר אבל כדרך שהן יפין על התורמסר. (בל"י θερμάσιος = θερμαντήρ Bade-wärmer) וירו' ברכ' פ"ב ד"ד ע"ג: כיון שהיה מגיע אצל האוליירין היה חולצן (התפילין) א"ר יצחק עד יעקב תרמוסרא [אולי צ"ל תרמנטרא] היה לובשן פי' בל"י מחמם מים למרחץ ופ"מ שגה בפי' ועיי' עוד ע' תרמוסרא. פסיקת' רבתי דמ"ד. כיון שהיה מגיע אצל האולייר היה חולצן א"ר יצחק עד יעקב תורמוסא לבשן. תוספתא כלים ב"מ פ"ב מגרדות של אולורין (צ"ל אולירין). ועיי' עוד ע' בלר ב'. וע' אוריר.]

אַלְיָת [1]) אַלְיָתָא (עי' אליה בל"ס אַלְיָתָא Klageweib, ר' יהוד' א' הארום טמא מושב מפני שהאלית יושבת עליו בכלים בפט"ו כלי עץ כלי עור (משני ו') (פי' אמרו ארום בתלמוד סוטה) [אחי"ה סירוס המאמר הוא וכך צ"ל פי' ארום אמרו בתלמוד סוטה] (מ"ט:) מאי ארום טבלאי דחד פומא (Pauke mit einer Schlagseite) אביי אמר כובא [2]). [אחי"ה בל"פ كوبة Handtrommel עיי"ע בבויא ומ"ש. ולפנינו בסוט' חסר מאמר זה וכן חסר בע' א ר ו ס ב'. ובדפוס ראש' אית' דבובא וצ"ל כמו בכ"י וו' בע' ארום שגורס דבוכא והוא בל"פ חלילים دبوقة Sackpfeife, Flöthe או דבובא ל"ע תוף دف רבים دفوف Pauke, Trommel] ובל' ישמ' ד ב ד ב ה [אחי"ה והוא دبداب בל"פ دبدبه Pauke) ועושין כלי חרש עגול ארוך אמה והוא חלול ובפתחו האחד משימין יתרים של מעים ועל גבן מכסין עור ומכין עליו וקולו ערב ועושין אותה לחופה ולמת כמו החלילין. ופי' אלית [בכלים ט"ו, ו' בטעות אליות אבל ברמ"בם וברא"ש נכון אלית ואליית ובכלי' ט"ז, ז' איילת וצ"ל אליית] מל' אלי כבתולה חגורת שק (יואל א' ח') והיא אשה שמלאכתה לכך לקונן [3]) ופעמים יושבת על אותו הכלי. ובפי' י"ו כל כלי עץ שנחלק (הל"ז) מרכוף של זמר ורביעית של אליית. ופירושו כמו כן כלי הוא שמזמרת בו האשה העושה בכי עם חברותיה.

☞ אֵלֶךְ (עיי' אוצ"מ של פירשט diese) עזרא [צ"ל בעזרא ו', ח'] עם שבי יהודה [צ"ל יהודיא] אלך פי' אלה. [אחי"ה לדעתי הוא ממש ל"ע أولئك פי' אֵלֶּה].

* אֵילָךְ (A d v. später, ab und weiter, da dort, von הלך, ילך die Richtung anzeigend) ברכ' א', ב' הקורא מכאן ואילך. נדרי' מ"ג: מכאן ואילך וכן רבים. מנחו' כ"ח: שני קנים יוצאין ממנו אילך ואחד אילך. עירו' נ"ה: אילך ואילך.

* אֲלֶכְסָא, לֵיכְסָא (E. N. der Person Ἀλεξίς) ירו' כתו' רפ"ה דכ"ט ע"ג ר' אלכסא בשם חזקיה. שם פ"ט הל"י דל"ג: כהדא אלכסא אמר לו ר' מנא [צ"ל אמר לר' מנא] אנן אבדין טבות סגיא מנכון. ובשבוע' פ"ז הל"ט דל"ח ע"ג ליכסה אמר קומי ר' מנא אנן עבדין וכ' עיי' בע"מ דס"ג ולב חכם ישכיל פיהו.

אַלְכְּסִין [4]) (Steinreiche = ilex, dessen Frucht) אכלסון עיי"ע ἄκυλος) ואיסטרובלין ומוכססין [אחי"ה עיי"ע מבססין וע' מוכססין] בפ"ק דע"ז בג' דואילו דברים אסורין למכור לגוים (ע"ז י"ד.). פי' מיני פירות חשובין הן ממיני ארזים ותולין אותן לפני ע"ז כדי ש י ר י ח ו ן אותן [זה חסר בד"ר ובכ"י הערוך]. (א"ב פי' בל"י פרי עץ ארז אשר הוא מאכל חזרים ופעמים מעט נאכל לאדם). [אחי"ה לפי גירסת ד"ר כ"י ו"ו ל"ד. ה"ב וב"ר וע"ז המלה אלכסין ובדפוסי הערוך בטעות אכלסין עיי' ערכו. ודע שאלכסין הוא העץ ואכלסין פריו. ובע"ז פי' פירי דארזא ופירש"י ז"ל גלנ"ט Eichel, fr. gland ובעקבותיו הלך הר"ב].

☞ אֲלַכְסוֹן (בל"י λοξόν schräg, schief) מסכ' ב"ב פ' המוכ' את הפירות (ק"א:) כל אמתא בריבועא אמתא ותרי חומשי באלכסין [לפנינו בש"ס באלכסונא] עיי' לוכסן. [אחי"ה וכן במנח' ל"ה. תרי באלכסון. תוספת' כלי' ב"מ פ"ח גדר ב' לשונות אלכסון או ב' כרעים אלכסון (כלי' י"ח, ה' אית' לוכסן עיי' ע' לכסן]

* אֲלַכְסוֹנָא (Hypothenuse im Viereck, vom vor. Stamm) ב"ב צ"ט. ודילמא באלכסונא הוו קיימי. עירו' נ"ט. ובלבד שלא ירבה יות' ממדת העיר באלכסונא (עיי' רש"י ז"ל).

* אֲלֶכְּסַנְדְּרוּס (Alexander, Ἀλέξανδρος) שם עצם פרטי ובכינוי מוקדן (מקדן) הוא מלך יון המפורסם אשר כבודו מלא כל עמי אסיא וכבר דובר ממנו בספר דניאל (ח') ושם נקרא צפיר העזים עם קרן חזות בין עיניו ובשם בעל קרנים ובאמת ذو القرنين נקרא ג"כ אצל ערבים ופרסיים. ונודע

---

1) כ"ה בכ"י ב"ר ביו"ד אחת, או בשני יודי"ן לפי ג"י כ"י ו"ו ה"ב ג"ג ודפ"ר בע' ארום ב' אבל דפ"ע בכאן בט"ס איילת ודפ"ר אילת. 2) וכ"ה בפי' רה"ג לסד"ט צד י"א ושם אי' דכובא או דבובא וצ"ל כובא או דבוכא, או דבובא כמו ששיערנו בפנים, אבל ג"י כ"י ל"ד רכובא וכ"י ב"ה רכובא ט"ס וצ"ל ג"כ כמו שתיקנתי. 3) וכן המנהג גם היום אצל בני קדם עיי' ראזענמיללער ארץ בני קדם הישנה וגם החדשה ח"ב צד רע"ג. 4) כ"ה בנכון בעה"ק שנ"ב וכ"ה בדפ"ר וכל כ"י רק שם אלכסון בוי"ו וצ"ל ביו"ד ועיי"ע מבססין אבל בדפ' פיז' וויניצ' בסיל' ואמש' אכלסין ויש לקיים גם ג"י זו רק האחרונה היא ל"י וראשונה ל"ר וסדר האל"ף בי"ת מעיד שכאן צ"ל אלכסין.

ספורו עם חכמי נגב בסוף תמיד (ל"א והלאה) אשר בו כבר הרחיב דבורו הרב הגאון בע"מ ולשון חכם תיטיב דעת. ונראה שחכמי נגב הם חכמי מצרים תחתונה שהוא נגב, וראיה מהא דאמרינן בירו' ב"מ פ"ב ד"ח ע"ג, ב"ר פל"ג, ויק"ר פכ"ז אלכסנדרוס מקדון סליק גבי מלכא קציא (קצייא). וקציא בלתי ספק מקום והר במצרים התחתונה בנגב ששמו Casium Κάσιον Künstenberg in Unterägyp. am See syrbon. עיי' הירודוט ב', ו' ודיאניז' מעניני הפרסיים ר"ס. ושם היה אליל מפורסם הוקדש לזיים (Ζεύς) והרי חושך הם הרי קציא. ופליאה שהר' הגאון בע"מ ששיער ג"כ ברוחב בינתו שכוונת בעל אגדה בס' תמיד היה לספר נסיעת אלכסנדר למצרים אל היכל אליל אמון (עיי' ע"מ דע"א) לא חש להשערה הנ"ל אשר הצגתי בקצור, כי ברית כרתי עם עטי שאין להאריך במקום שיש לקצר. — ואלכסנדרוס שם פרטי גם לאחרים כגון בירו' ברכ' פ"ט די"ג: עובדא בחד ארכון דהוה שמיה אלכסנדרוס.. א"ל מה שמך אלכסנדרוס א"ל אלכסנדרוס פנה אלכסנדריאה (צ"ל אלכסנדרוס והרב סיריליאו בהוצאת הרב הח' לעהמאן גרס אלכסנדריי.

* אַלֶכְּסַנְדְּרִי (1 nom. gent. ein Alexandriner; 2. E. N. eines Gelehrten.) ספרא בחוקתי פ"ה (צד קי"א ע"ד בהוצ' וויים) ושברתי את גאון עוזכם אלו הגיאים שהם גאונם של ישראל כגון פפוס בן יהודה ולוליינוס (יוליינוס Julianus) אלכסנדרי וחביריו. ויק"ר פל"ב לא היו קורין ליהודה רופוס.. . ולא לבנימין אלכסנדרי, וכן במ' חזי' ד', י"א פ' גן נעול ליהוד' רופוס . . ולבנימין אלכסנדרה (צ"ל אלכסנדרי). מנחו' ק'. אלכסנדריים. ושם כ"ח: כוסות אלכסנדריים. וכן שם א' מהאמוראים היותר קדמונים. ירו' ברכ' פ"ב ד"ד ע"ד, ושם פ"ט די"ג: ירו' ר"ה פ"ד הל"ח דנ"ט ע"ג ר' אלכסנדרי עיי' מבה"י ממהרז"ף צד ס"ד. ע' זה וע' אלכסנדרא דצדוקא.

אַלֶכְּסַנְדְּרִיָּא (בל"י Αλεξάδρεια, Alaxandrien) תרג' והכרתי את המון נא (יחזק' ל' ט"ו) [ואעביד פורענות דינין באלכסנדריא]. [אחי"ה וכן תרג' נא (ירמי' מ"ו כ"ה; יחזק' ל', י"ד, ט"ז) ונא אמון (נחו' ג', ח') אולם שם העיר ההיא ת י ב י ן (Theben) היתה אשר שם היכל גדול לאליל אמון היה. ועל שם שנסע אלכסנדרוס מקדון שמה נקראת על שמו [1]. ושם העיר אשר י ס ד ה אלכסנדרוס נקראת בפי כל אלכסנדריאה (של מצרים) עיי' ע"ז ע"מ צ"ה: וכ'. סוכ' נ"א: (תוספתא פ"ד) מי שלא ראה דיופלוסטון של אלכסנדריא של מצרים לא ראה בכבודן של ישראל (עיי' ע' דיופלוסטון), ובירו' סוכ' רפ"ה דנ"ה ע"א כל שלא ראה דיפלי איסטבא של אלכסנדריאה וכ'. כתוב' כ"ה. בראשונה ב"ד קבוע באלכסנדריא. מנחו' ק"ט: הלך (חוניו) לאלכסנדריא של מצרים ובנה שם מזבח (עיי' ע' אליופולים). תוספתא רפ"ג דמכשירין (עיי' בר"ש רפ"ו דמכשירי') ר' יהושע בן פרחיה א' חטין הבאות מאלכסנדריא טמאות. ור"י ב"פ ברח מירוש' לאלכסנדריא עיי' סוט' מ"ז: בדפוסי' ישנים. ובירו' חגיג' פ"ב, דע"ז ע"ד, וירו' פ"ו דכ"ג ע"ג ספרו כן על יהוד' בן טבאי: ערק ואזל ליה לאלכסנדריאה והיו בני ירוש' כותבין מירושלם הגדול' לאלכסנדריאה הקטנה עד מתי ארוסי (בעלי) יושב אצלכם ואני יושבת עגומה עליו. תוספת' מגילי' פ"ב בית הכנסת של אלכסנדריאה שהיתה בירושלים. ב"ר פכ"ג אלכסנדריאה על שם אלכסנדרוס. מד' חזית ג', ו' פ' מי זאת: ושלחו חכמים והביאו אומנין מאלכסנדריאה והיו בקיאים במעשה לחם הפנים. מד' איכ' רב' פ' היו צריה: דוכוס דאלכסנדריא.]

אַלֶכְּסַנְדְּרִית (alexandrinisch) נתר אלכסנדרית [2] ונתר אנטיפטרית [3] בג' דנתר באמר ר' עקיבא (שבת צ'.) [אחי"ה וכן כלים ט"ו, א', אהלו' ח', ג' ספינה אלכסנדרית (כן לגירס' המשניות ורבינו בע' בור אבל במשנ' של ש"ס ובשבת ל"ה. ספינה אלכסנדריא). תוספתא נדה ספ"ד מעשה בגלופטרא (ובדפ' וויען בקלעאפטרא ועיי' נדה ל': בקלפטרא) מלכת אלכסנדרית וכ'.

1 אֱלַל (בל"ע ال das Verdorbene מפעל ال abgestandenes, וא"כ אלל verderben verdorbenes Fleisch) בספ"ג[4] דזבח' (ל"ה.) מן הקופה ומן האלל. ובפ"ק דטהרות (א, ד') [וברפ"ט דחולין] (קי"ז:) העור והרוטב והקופה והאלל. ובגמ' דחולין (קכ"א.) מאי אלל א"ר יוחנן מרדקא. [אחי"ה כך גירס' ישרה לפי כ"י ערו' ו"ו, ל"ד וה"ב, ובדפוסים מדרקא בטעות ובדפוסי הש"ס מרטקא ובפי' של ר' האי לטהרו' הנ"ל דל"ו מורטקא]. פי' מרדקא כגון בשר מ ת. [אחי"ה והוא בלש' בקטרי' ופרסי marthaka = مردکی פ' מיתה והתואר בל"פ مرده בל"ר todt, mortuns]. ר"ל אמר בשר שפולטתו סכין מעל

[1]) ולא כדעת בעל ע"מ צד ק"ג. ועיי' עוד מ"ע דמ"ג ח"ו קי"ג; חי"ז, תקנ"ג. [2]) והוא Νίτρον 'Αλεξανδρῖνον שמפואר היה בימי קדם. [3]) כ"ה לנכון בכ"י ו"ו וב"ר וכ"ה בכ"י מ' לשבת, ובדפ"ע כאן ובנדה הנ"ל אנטפטרית ושאר שינויי נוסחאות עיי"ע אנטיפטרס. [4]) בדפ"ע בט"ס בסוף גמרא.

הכבש [1]) ו נ ש א ר בכלל העור. [אחי"ה וכן היא דעת הרמב"ם לפי' חולי' ט', א' ואלל הוא הבשר ה נ ש א ר בעור כשמפשיטין הבהמה. עיי' בפי' לטהרות ויד החזק' הל' פסולי המקדשי' י"ד, ז'. ולדעתי לפי זה המלה היא מל"ע ע ל ל ה علالة כלומ' מה שנשאר]. ואמרו (בחולין שם) אליבא דמאן דאמר מרדקא כי איכא כזית מאי הוה עץ בעלמא הוא. וסוגיא כר"ל זה פי' ר"ח ז"ל [עיי' תוספות חולין קכ"א. ד"ה מרטקא] (ס"א) [ט"ס וצ"ל פ"א] בשר שפלטתו סכין ומעט בכאן ומעט בכאן בכל העור. ותרג' מרגלים (בראשי מ"ב, ט'. ל"א, ל"ד) אלילין שחופרין כל הארץ בכאן ובכאן לא ינוחו במקום אחד. רופאי אלל כלכם (איוב י"ג, ד') תרג' כמאסי אלל דמורדקא [2]) דפלטיה סכינה הכדין כלכון. [אחי"ה נראה בעליל שבעל תרג' ראה כבר גמ' חולין והשתמש בה ובפרט שהביא הש"ס מקרא ההוא בעצמו וגם אֱלִל חסר הוא בלא יו"ד ודרש כמו אֱלַל כלומ' בשר מת עיי' ע"מ ק"ד: וכנ"ה בחולי' שם האלל המכונס, ובמעילי' ז'. אלל . . דלית ביה משׁשׁא].

* 2 אֱלַל (קרב לל"ם עלל hin u. hergehen והושאל לענין חקירה ותיור Auskundschaften) רבינו גוזר עליו בע' הקודם שהוא מענין א ל ל א' ודעתי לא נתקררה בו, אבל הוא פעל נרדף עם עֲלַל יוצא ונכנס כמו מרגל משם רֶגֶל ונשתמש רק בְּפִעֵל כמו ריש קהלת רב' אחר דברי תורה איללת. ודרש לתור מן תור ומן תורה. וְשֵׁם: אלילה [וכ"ה בל"ס Kundschaftung] בתרגום בראש' מ"ב, ט'. ל"א, ל"ד. ועוד י"ל שנגזר בל"ע ال = אלל ופתרונו הלוך ושוב וזה מדרך התרים.

3 אֱלַל (= עֲלַל kommen, eingehen; אֱלָלָא was in die Kelter kommt, übtg. Kelter) תלתא כורי באללא [3]) בר"ג דהמקבל (ב"מ ק"ה.) תנן התם בעוקצין (פ"ג, י') בפ' אחרון: פריצי זתים וענבים ב"ש מטמאין וב"ה מטהרין. פי' פריצי זתים הזתים הקשים שאינן נפרכין בבית הבד ב"ש אומרים אעפ"כ אוכל הן ומקבלין טומאה וב"ה אומרים לאו אוכל הן. וכמה פריצי זתים ר' אליעזר אומר ד' קבין לכור דבי ר' ינאי אמרי סאתים לכור שיעור סאתים י"ב קבים ואמר לא פליגי הא ד מ ע ל י ג' כורא באללא והוא אתרא דר' ינאי. פי' אללא: עללא. כדמתרגמינן והיה בתבואות (בראשי מ"ז, כ"ד) ויהי באעולי עללתא [עיי"ע אַ לָ ה ב']. פירוש א ח ר [4]) כגון שטוענין בקורה ג' כורין של זתים ויש בהן סאתים פריצי זתים שהן י"ב קב נמצאו ד' קבין לכל כור וכור ובאתריה דר"א מעיילי כור לקורה ואמרינן ד' קב בקורה שאין בה אלא כור נמצאו דברי שניהן ד' קבין לכור דבי ר' ינאי אמרי סאתים לכור ולא פליגי הא דמעיילי כורא חד לבית הבד ששמו אללא [אחי"ה בל"י ἅλωα = Tenne או ἅλων Haufen] נמצא ביניהן ד' קבין אי מעיילי ג'כורין בבית הבד נמצא ביניהן סאתים פריצי שמגיע לכל כור ד' קבין.

*אַלְלָא, אַלְלַי (בל"ע ألل Das Aechzen, Wehe, כמו יללה בל"מ). אסתר ד' פ' בימים: אללא ווי היו אותן הימים. מד' איכ' רב' פ' על אלה: אללי עליך קיסר. ויק"ר רפ"כ ר' לוי הוה צווח להון (ר"ל להוללים) אללייא שמביאין אללי לעולם. ילקוט שמיני רמז תקכ"ד בשם פסיקתא רבי [צ"ל ר' לוי] קרי להון ויי וייה אלו שמביאין אללי לעולם. ובפסיקתא דר"כ (דק"ע.) איתא ר' לוי וכ' ווי נייה וכ'. ונראה שיש לתקן ז ה י י נ א וכן גרס רבינו בע' זהיין ושם ז"ל: בויק"ר בריש אחרי מות (והוא פ"כ) ובפסיקת' באחרי מות . . . ר' לוי קרא יתהון זהיינא אלו שמביאין אללי לעולם פי' שמחים בכל עת עכ"ל. וכן מראה המלה שהוא בל"ע زها שמח וטוב לב. ומזה תכיר שלפני רבינו היה ג"כ בויק"ר פ"כ הגירסא ז ה י י נ א והמדפיסים שבשו וכתבו ויי וייה כגירס' הילק' או ווי נייה כגירס' הפיסק' ואיזה כותב הגיה תחתיו אללייה שסבר שהוא ג"כ מענין ויי ונהי אבל עיקר הגירס' זהיינא. וראיה שהדין עם רבינו מהא דאמרינן בויק"ר רפי"ז . . ר' לוי קרי להון ז ה ו נ י ם [צ"ל זהיינים] אלו שמביאים אללי לעולם. ובתנחומ' ר"פ אחרי מות (דרי"ד.) איתא ר' לוי קורא להון הוללים אלו שהן מביאין אלילי' [צ"ל אללי] לעולם עכ"ל. והשמיט תיבת זהיינים או זהיינא מחסרון ידיעת איזה סופר ועיי' דעת החכם מוהר"ר שלמה באבער פסדר"כ שם שתיקן ז ה נ י י א.

---

[1]) תיבות מעל הכבש לי' בנוסחי' שלנו. [2]) כ"ה בנכון בכ"י ה"ב וכ"ה בכ"י תרג' בעמת"ר של מהרי"ל ח"א צד ל"א: ומורדקיא ועיי' עוד עט"ש למהרי"ף צד מ"ה, אבל בדפוסי' בע' ובתרג' בט"ס מודרקא. [3]) בדפ"ר באוללי ובנו"ג באוללא. ורש"י לב"מ פי' באוללא בתפוחה אחת שקורין ש"ק ובע"ז נ"ה. ד"ה ונותן לתפוח פי' אסיפת גל הענבים שתחת הקורה קרי תפוח ובלע"ז ש"ק, ולדעתי היא מלת צרפ' s o i x a n t a i n ובל"א S c h o c k וכ"ה בלשונות שונות shok פי' אסיפה וקבוץ עיי"ע תפוח ואולי צ"ל בפירש"י תחת בלע"ז בל"א והוא בלי אשכנז. ולפי פי' זה תהיה המלה ל"י εἰλάς ἐλλάς פי' אסיפה וגל. ובעל כ"כ פותרו מל"י ἀσηλ בית הבד ולדעתי יותר קרוב ל"י הרשומי' בסוף הע'. שענינו גורן ו ג ד י ש וכן העתיקו ע' זקני' גרן (בראשי נ', י'. י"א, במדבי' ט"ו, ח') וגדיש (שמות כ"ב, ו'). [4]) כ"ה לנכון בעה"ק.

·אֱלְלָיָא בויק"ר רפ"כ צווח להון אללייא ט"ס עיי' ע' שלפני זה.

אִלֵּם (מל"מ stumm) למנצח על יונת אלם לדוד מכתם (תהלים נ"ו א') בגמ' דשמשון בפ"ק דסוטה (י':) א"ר יוחנן בשעה שנתרחקו סימניה מתמר נעשה כיונה אלמת. ובס"ג דכסוי הדם (חולי' פ"ט.) א"ר יצחק מאי דכתיב (תהלי' נ"ח, ב' ועיי' ילק' תהלי' שם רמז תשע"ו) האמנם אלם צדק [תדברון] מה אומנתו של אדם בעה"ז ישים עצמו כאלם וכ'. פי' תולה ארץ על בלימה (איוב כ"ו, ז'). ונחנו מה לא עלינו תלונותיכם (שמות ט"ז, ח') ואנכי עפר ואפר (בראשי' י"ח, כ"ז) ואנכי תולעת ולא איש (תהלי' כ"ב, ז') שם מפורשין. [אחי"ה כן לפי גירס' האמיתית של דפ"ר אבל בדפוסים האחרים של ערוך איתא יש מפרשין ואין לו מובן. וכוונת רבינו בפסוקים האלה יען כי נדרשים ג"כ שם בחולין. ודע שהם נדרשים קודם למאמרו של ר' יצחק אבל רבינו לא השגיח בזה אחרי שמגמת פניו רק פי' השורש אלם וציין הפסוקים הנ"ל אגב גררא יען שהביאם ג"כ הש"ס שם]. תאלמנה שפתי שקר (תהלי' ל"א, י"ט) בג' ענינים מפורש בב"ר (רפ"א) אתפרכן אתחרשן אשתתקן. [אחי"ה ובירו' פ"ב דחגיגה דע"ז רע"ג איתא יתחרשן יתפרכן ישתתקן] בילמדנו בר"פ אלה הדברים. [אחי"ה בתנחו' ליתא אבל הובא בילק' ישעי' נ"ו רמ"ז שמ"ו בשם הילמדנו בקיצור מעט]. צפו עורים כלם לא ידעו כלם כלבים אלמים (ישעי' נ"ו, י') [1] וכי יש כלב אלם וכלב פקח אלא א"ר שמואל בר אמי אין לך פקח מן הכלב וכך שנו רבותינו ר' אליעזר בן יעקב מטהר משום שהוא פקח והוא אומר אלמים ומה אלמים אלא מה טיבו של כלב זה אדם משליך לו פרוסה סוכר את פיו כך היו דייני ישראל. [אחי"ה וכנ"ה: תרומ' א', ו' האלם. פי' שאינו יכול לדבר, וחרש בכ"מ שאינו יכול לדבר ולשמוע. סנהדר' ע"א. במשנ' ואמרו (דברי' כ"א, כ') ולא אִלְּמִין. ושם ק'. להתיר פה אילמין. ברות רב' פ' ובעז עלה דרש אלמני: אלם היה מדברי תורה אמר הראשונים לא מתו אלא ע"י שנטלו אותה וכ' ולא ידע שכבר נתחדשה הלכ' עמוני ולא עמונית מואבי ולא מואבית. במ"ר פ"ט ואמרה האשה (במדבי' ה', כ"ב) ולא אלמת. חולי' ע"ט. במאי עסקינן באלמת וגידמת. חגיג' ג'. הנהו תרי אִלֵּימֵי].

*אֶילְם 'Ελυμαΐς (die Landschaft Elymais, zwischen Medien, Susianna, u. Persis.) בירו' קידוש' פ"ד דס"ה ע"ד מישא מתה מדוי חולה אילם וגבביי גוססות. ובבלי קידושי' ע"א: איתא מדי חולה עילם גוססת וכן היא הגירס' אצל רבינו בע' בר ה' וגסס ב'. ואילם הוא בלתי ספק אֶלְימַיִס המפורסמת בסופרים קדמונים ותכונתה היתה בין מדי זוזיאנגא ופרסים. ולדעת שטראבו ודיאדארוס גובני Gabene, Gabiane, Γαβιανή תחשב גם היא למחוז אלימים. ולפי זה אין ספק אצלי שמלת גבביי או גווכאי בספ"א דיבמו' ירוש' ד"ג ע"ב או גובכי (גיבבי) בספל"ז של ב"ר כלם ט"ס תחת גוּבַּיֵי או גַבַּיֵי ועיי' עוד ע' עילם ומאננערט גיאגרפיא כרך ה' ח"ב, שנ"ה.

אֲלַם (בל"ס אֲלַם stark, mächtig בל"ע ألم (vom Schmerz, Zorn bewältigt sein. בסוף הל' ראשונה דחזקת הבתים (ב"ב ל"ד:) זה אומר של אבותי וזה אומר של אבותי א"ר נחמן כל דאלים גבר. ובגטין פ' הניזקין בג' דבור הקרוב[2] לאמה (ס':) אתמר בני נהרא רב א' תתאי שתו מיא ברישא ושמואל אמר עלאי שתי מיא ברישא ומסקנא השתא דלא אתמר הלכתא לא כמר ולא כמר כל דאלים גבר. בפ' ר' אליעזר אומר אם לא הביא כלי בגמ' אין עושין לה חלוק (שבת קל"ד.) ואמר אביי אמרה לי אם האי ינוקא דקטין לייתו לסילתא דאמיה ולסרקיה[3] עילויה מקוטנא לאולמא [ואי אלים מאולמא לקוטנא]. פי' סילתא שיליא[4] מקוטנא לאולמא ממקום הדק לעבה. (א"ב תרג' חזק ואמיץ תקיף ואלים)[5]. [אחי"ה וכנ"ה בחולי' ל"ט: איניש אלמא פי' כמו אלים גבר. ב"מ ל"ד. מי אלימא ממתניתין. קידוש' מ"ד: מי אלימא כיד אביה. ושם נ"ט. באגא דאלימי. כתוב' י"ד. אלים ליה בריא. חולי' מ"ח: וה"מ באלימתא פי' מחט עבה. שם ע"ו. אלימי הוו צומת הגידים. ב"מ פ"ט. משליף קטיני מביני אלימי. יבמו' מ"ג. הא בקטינתא הא באלימְתָא. ב"ב קכ"ד. דיקלא ואלים].

·אַלֵּם מענין הלזה בפַעֵל: חַזֵּק עיי' קידו' מ"ג. אַלּוּמֵי קא מאלימנא למילתיה. שבת קנ"ו: אלמיה יצריה. פי' תקפו יצרו. ב"ק צ'. אלמוה רבנן לשעבודא דבעל.

---

[1] וכבר חויתי דעתי במ"ע דמ"ג ח"ל צד תשו"ז בפי' נפלא לפסוק זה וידידי הרב החכם השלם מוהר"ר יוסף לעוי מעיר קאנישא העירני עוד לתשלום ולאמיתת פירושי הנ"ל לעיין בשבת ל', ואקרא לו יישר חילו באורייתא. [2] בכ"י ב"ר הקבור, ובדפ"ר הקוצב, דפ' פיזי הקזבור! [3] בנו"ג ולישרקיה. [4] וכ"ה בע' סלתא ב' ובכ"י א"פ לשבת גרס בהדיא לשלייתא עיי' ד"ס שם צד קנ"ו: [5] יעויין תר"י א' בראשי' כ"ה, כ"ג, תרג' איוב ט', ד' וככה העתיק בריא תהלי' ע"ג ד'.

*אוּלְמָא (Macht, Stärke, übtg. Vorzug) נדה ח׳, כריתו׳ ד׳, חולי׳ ע״ג: מאי אולמיה האי מהאי, עירו׳ כ״ט, מאי אולמיה דהאי מהך.

☞ אֲלֻמָּה (=אֲלוּמָּה בל״מ Gebund, Garbe) תרג׳ ואספתי בעמרים (רות ב׳, ז׳) ואכנש שובלין באלומיא[1]) מל׳ עברי והנה קמה אלמתי (בראשי׳ ל״ז, ז׳). [אחי״ה וכן ב״מ כ״ב: רפ״ב דתוספת׳ ב״מ, ירושי׳ ב״מ רפ״ב הל״א ד״ח: אלומות בין בר״ה בין ברשות היחיד נוטל ומכריז (ובירו׳ ובתוס׳: חייב להכריזן) והם עמרים גדולים, וכריכות הם קטנים, וביחיד: אלומה בש״ר פל״א מכרו לו אלומה אחת].

*אִלֵימָא (wenn ja, wenn nicht; מורכב מן אִין ומן לֵי=לֵית, ובהוספת מא) במד״ר ספי״ח מפני מה מי אזנים שמנים שכשאדם שומע שמועה קשה אלימא תופשה באזניו מתקשרת ומת וכ׳, ושם: מפני מה מי החוטם סרוחים שבזמן שאדם מריח ריח רע אלימה מי החוטם סרוחים שמעמידין אותו מיד מת, פי׳ כמו אלמלא עיי׳ ערכו.

*אֲלָמָא, אֲלָמָה (כמו לָמָּה בל׳ עברי בל״ע لما warum, weshalb ואל״ף בראש נוספת) ברכו׳ י״א, וכי תימא ה״נ אלמא אמר ר׳ אבא וכ׳ ופירש״י אלמה . . . כמו למה, עירו׳ ג׳. אלמא אמר ר׳ אילעא וכ׳ שבועות י״ג, אלמא לא? עיי׳ שם רש״י ז״ל ושם רע״ב, שם י״א, ונד׳ כ״ב, ב״מ ל״ד, אלמה תניא וכ׳ יומ׳ ב׳: אלמה לא ניבעי וכ׳, ובירו׳ אית׳ לפעמים תחת אלמה: על מה תניא.

☞ אַלְמָא (=על=אל עם מָא dadurch, über das was, also, folglich) פרק שואל דשבת (קנ״א.) אלמא מספקא שרי הכי נמי מספקא שרי, פי׳ למה ויש שפירושו אלא מה, פסחי׳ פ״ק (ב׳.) אלמא אור יממה הוא. [אחי״ה ולא היא אלא מרכבת מן אל והוא כמו על ומן מא, וכן יומ׳ י״ד: אלמא קטרת ברישא].

(אַלוּם) אַלִים [2]) אִילוּם (ירק מלוח Melde בל״ם אֲלִימוֹן, אַלִימָא atriplex halimus Linné) בל׳ עברי מלוח (איוב ל׳, ד׳) העתקת השבעים (ἄλιμος, ἄλιμα, ἅλιμα התיאה והחלתית והאלום [צ״ל והאלים כן גירס׳ ר׳ האי ז״ל לט״י] בפ״א דטבול יום (משני׳ ה׳), ויש ששונים והאילום פי׳ בושם נכתש עם המלח. [אחי״ה המלה כמו שרשמנו מלשון יוני׳ וסורית נגזרה והוא עשב מלוח ותרגום ע׳ זקנים אלימוס. ורבינו נגרר אחר ר׳ האי כדרכו בכל סדר טהרות, והא לך לשונו לפי׳ ט״י דמ״ב: והאילום פי׳ יש שונים והאלים ופי׳ מליח ול׳ יוני הוא שנידוך עם המלח שמו מוחרת בטיית, ר״ל محروت μαγυδαρίς והוא שורש מן חלתית laserpitium עיי׳ ערכו, וכעין זה פי׳ הרמב״ם ז״ל למשנה וז״ל: והאלום בל׳ ערב אנגרבי צ״ל אנגדני בל׳ פרסי انكدان בל״ע انجدان laserpitium והוא שרש מין [צ״ל מין שרש] מן החלתית ואינו מאכל ואמנם מצרפין אותו מעט במזון כמו שמצרפים המלח הנקרא אלבו״רק = בל״ע البورق das Speisesalz, borax].

אַלְמוּג (Sandelholz, wegen seiner rother Farbe auch Korallenholz) היא של מתכת וחותמו של אלמוג בגמ׳ דבמה אשה[3]) (שבת נ״ט:), טבעת של אלמוג בפי״ג בכלים בהסייף והסכין (מ״ו וכן בירו׳ שבת בפ״ו ד״ח:) אלמוגין כסותא [צ״ל כסיתא עיי׳ ערכו והוא ט״ס תחת בסיתא שהוא בל״פ וערבי بسذ Koralle עיי״ע אלווס, ותרג׳ של פשיטה (למלכי׳ א׳, י׳, י״א) אלמגים כיסותא ואין ספק אצלי שהוא ג״כ ט״ס תחת ביסותא והיא מלה ערבית ופרסית, והבלשי הגדול געזעניאוס בתיזוירום שלו ע׳ אלגומים טעה בפירושו ע״ש] בגמ׳ דואם אינן מכירין (ר״ה כ״ג.), פי׳ אלמוג כמו עצי אלמגים (מלכי׳ א׳ י׳, והוא אלגומים ד״ה ב׳, ב׳, ז׳; ט׳, י׳, י״א) בל״י קור״ל (κοράλλιον) ובלע״ז (it. corallo, lat. corallium) [אחי״ה וכן דעת רש״י ז״ל ורד״ק ז״ל בפי׳ למלכי׳ וד״ה ששניהם לועזים קוריי״לי, ובד״ה ב׳, ב׳, ז׳ כתב עוד הרד״ק והוא העץ האדום הנקרא בערבי אלבקם [البقم] ובלע״ז בר״זילי (Brasilienholz) וי״מ קוריילי, ובב״ב פ׳: ופ״א, איתא ג״כ אלמוגים כסיתאופי׳ רש״בם אילן שגדל בים ויקר הרבה וקורין קורייל, וכן בכ״י רגמ״ה לב״ב לועז קורלו, ורבינו האי גאון ז״ל כתב בכלים הנ״ל אלמוגים פי׳ בטיית מראי׳ מרגאגאן, והוא ט״ס וצ״ל מרגאנאן = בל״ע ופ׳ مرجان Koralle].

☞ אִלְמָלֵא [4]) אִלְמָלֵי (כמו לוּלֵא, לוּלֵי בהוספת מ׳ באמצע ופי׳ wenn nicht, wenn ja) תרג׳ לולי משה בחירו (תהלי׳ ק״ו, כ״ג) אלמלא משה בחיריה, ובמס׳ מגילי׳ (ל״א: וכן תעני׳ כ״ז:) אלמלא מעמדות לא נתקיימו שמים וארץ פי׳ אלו אם לא, ויש שפירושו אלו אם לו, פר׳ כל כתבי (שבת קי״ח:) אלמלא משמרין ישראל שתי שבתות.

---

[1]) במו״ע בט״ס באולמיא. [2]) כצ״ל אצל נ״א אילום וכ״ה בכ״י ו״ו ל״ד ה״ב ב״ר ודפ״ר ע׳ חלתית ולא כגי׳ דפ״ע כאן הלום וגי׳ אלים היא העיק׳ ובענין ἄλιμα עיי׳ סוידאס ובאכארט היעראזאיקאן ח״ב רכ״ד דעות סופרי ערביים. [3]) בדפ״ע בט״ס בהמה. [4]) כצ״ל ובמו״ע בראש הע׳ אלמלי אעפ״י שאינו מביא דוגמא להמצא.

[אחי"ה כבר קדמו לר"ב בחילוק זה התוספות מגיל' כ"א. דכתב שם ר"ת ד"ה אלמלא וז"ל: דהיכא שיש אל"ף בסוף אלמלא רוצה לומר אלו לא, והיכי דכתיב אילמלי ביו"ד ר"ל אילו היה. עכ"ל. אבל ניכרין דברי אמת שאין לעשות הפרד בין הדבקים אחרי שאלמלא ואלמלי ממש כאִלּוּלֵא ואִלּוּלֵי (עיי' ערכם) ומ' באמצע נוספת ובין נכתב אלמלא בין אלמלי הוראתו אם לא או אם לו כנראה מציונים האלה: ברכ' ו'. אלמלא נתנה רשות לעין לראות וכ'. ז'. שאלמלי כעסתי לא נשתייר משונאיהם של ישראל וכ' י"ט. ותעני' י"ט. וכ"ג. ואלמלי חוני את וכ'. כ"ז: אלמלא אני חי והוא מת וכ'. ל"ב. אלמלא אוהבי זה שיושב לפני הרגתיך וכ'. ל"ד: אלמלא הטיח בן זכאי את ראשו בין ברכיו וכ'. נ"ח: אלמלא חמה של כסיל לא נתקיים עולם וכ'. עירו' כ"ב. אלמלא דלתותיה ננעלות בלילה חייבין עליה משום רש"ה. ק': אלמלא לא ניתנה תורה היינו למדין צניעות מחתול וכ'. פסחי' נ"ג. אלמלא תודוס אתה וכ'. מגיל' ג'. מ"ק כ"ח: אלמלא תרגומיה דהאי קרא וכ'. ר"ה י"ז: ב"ב י'. ט"ז. אלמלא מקרא כתיב אי אפשר לאומרו. יומ' כ': אלמלא גלגל חמה נשמע קול המונה של העיר ואלמלא קול המונ' של העיר וכ'. מגילה כ"ד: אלמלי אתה לוי פסול אתה מן הדוכן. שם י"ב: אלמלא אגרות הראשונות לא נשתייר משונאיהן של ישראל שריד ופליט. כתוב' ל"ג: אלמלא נגדוה לחמו"ע פלחי לצלמי. ושם ס"ב: שאילמלי יהודה קיים לא ביטל עונתו. קידוש' ל"ט: חולי' קמ"ב. אילמלי דרשיה אחר להאי קרא וכ'. סנהדר' מ"ב. אילמלא זכו ישראל אלא להקביל פני אביהן וכ'. שם מ"ט. אילמלא דוד לא עשה יואב מלחמה ואילמלא יואב וכ', שם ס"ג. אילמלא וי"ו שבהעלוך וכ'. שם ק"ה: אילמלא כעסתי אותן הימים וכ' (עיי' לעיל בברכות ז'.) ערכין ח': אילמלא צדקתך כהררי אל מי יוכל לעמוד וכ'. ומדוגמאות האלה נתברר ונתלבן הדבר שאין כאן שום חלוק בין אילמלא ואילמלי.]

☞ אַלְמִין (λιμήν = לימן בל"ס אלמין אלמאין Hafen) ירו' דסוכ' פ' הישן (פ"ב הל"ד ד' נ"ב ע"ד) אלא כן אנן קיימין בנתונה באלמין. הוא למין אשר פירושו [בל' יוני] חוף ים בתוספת אות אל"ף. [אחי"ה ועיי"ע למן ורמ"ל הדפים בטעות הוא לשון וצ"ל למין.]

* 1 אַלְמוֹן (מ mit eingeschob. אַלּוֹן Eiche עיי"ע אלמלא) בר"ה כ"ג. וב"ב פ': ילק' ישעי' מ"א רמז שי"ד כי אתא ר' דימי אמר הוסיפו עליהן (ר"ל למיני ארזים) אלונים אלמונים אלמוגים. אַלונים בוטמי (ב"ב בוטני ?) אלמונים בלוטי (ילק בולטי ?) אלמוגין כסיתא (עיי' ע' אלמוג). ורבינו בע' בטם גרס: אלמונים בוטמי. ובע' בלוט גרס אלונים בלוטי. ונראה לי לקיים גירס' הש"ס וכן צריך לנקד אֵלונים בוטמי שהוא טערעבינטע עיי' ע' בטם ואַלונים הם בלוטי Eiche עיי' ע' בלוט. ואלמונים כמו אַלונים ואות מ' נוספת. ועוד נראה לי שעיקר הגירס' בש"ס כן היה: אלונים ואלונים ואלמוגים וצריך לנקד אֵלונים ואַלונים ואלמוגין ואיזה כותב מאחר שלא היה נקוד ולא ראה חילוק בין שנים הראשונים תיקן תחת אַלונים אלמונים אולי מדי ראה שרש"י ז"ל פי' בר"ה בוטמי: אולמ"י Ulmen, Ulmi. ובאמת לפי כ"י הערוך רבינו לא ידע ממלת אלמונים שגרס בע' בטם לפי גירס' כ"י ו"ו ול"ד אלונים בוטמי (ובדפוסי הערוך איתא אלמוגים וצ"ל אלמונים כמו שציינתי בתחילת הערך) ובע' בלט גרס רבינו אלונים בלוטי. ולפי זה נראה שגם רבינו גרס ונקד אֵלונים ואַלונים ואין חולק על גירסא של ש"ס והכל מיושב. ואחר הדברים והאמת האלה תיבת אלמונים יש למחוק מע' מילין של ש"ס דשבשתא כיון דעל על. וראיה לדברי שאין לאלמונים שורש בע"מ של תלמוד ויש לקעקע ביצתו שהרי בכ"י ב' מינכען במקום אלמונים כתוב בשתי הפעמים אלגומים, וגי' זו אצל אלמוגים נתאמתת מל"מ עיי"ע אלמוגים.]

*2 אַלְמוֹן (מל"מ Witwer) כתוב' ז'. אי באלמן . . . באלמון יום א' לברכה. ושם: אלמנה שנשאת . . . לאלמון. ירו' כתוב' פ"ה דכ"ט ע"ד הוא אלמון והיא בתולה. ירו' סוט' פ"ח דכ"ב ע"ד אלמון שנשא ריבה. ומהשֵם נגזר פִּעֵל ונתפעל. פסחי' מ"ט. מְאַלְמֵן את אשתו. ירו' כתוב' רפ"ב דכ"ו. האשה שנתאלמנה. ובמשנה שם ובמשניות של בבלי בל' ארמי: שנתארמלה. ירו' כתוב' פ"ה דכ"ט ע"ג נתאלמנו או נתגרשו. ועיי"ע ארמלא.

אַלְמָנָה (מל"מ Witwe) והאלמנה אשר תהיה אלמנה מכהן יקח (יחזק' מ"ד, כ"ב) בי' יוחסין בגמ' דרא"בי אמר ישראל שנשא גיורת (קידוש' ע"ח: מכהן אין מִישראל לא הכי קאמר מכהן יקחו משאר כהנים לא [1] (לא, יש למחוק) יקחו כלומר מכהנים הדיוטים יקחו האלמנה ותרג' וארמלתא דתהא ארמלתא משאר כהניא יסבון. [אחי"ה וכן פירש"י ז"ל ע"ש ובביאור יותר בפי' ליחזק' וכתב שם:

[1]) כ"ה בכל דפ"ע וט"ס הוא וכן בטעות בדפ' וויניצי' משאר וכהנים לא יקחו' וכן היה מוחק לנכון מלת לא מהר"אם ז"ל בכ"י אשר ת"י.

אבל יש מן הכהנים אשר יקחו את האלמנה כגון הדיוטין וזהו מכהן יקחו יש מן הכהן שמותרין באלמנה. מ צ א ת י. ולפי דעתי כיון בזאת מצאתי על ערך שלנו שגם רבינו פי' כן[1]. עיי' ג"כ הרד"ק ליחזק' הנ"ל]. העיד ר' יהושע ור' יהושע בן בתירא על אלמנת עיסה שהיא כשרה לכהונה בספ"ק דכתובו' (י"ד.), וכן בפ' י' יוחסין בגמ' ר' אליעזר אומר וודאן בוודאן מותר (קידושי' ע"ה. עיי' עדיו' ח', ג'), פי' ר' האי [אחי"ה ולזה מסכים פי' של ר"י וריב"א עיי' תוספו' כתוב שם ד"ה אלמנת] עיסת משפחה או עיר שיש בה ספק פסול שפוסל מן הכהונה ואין ידוע איזו היא אותה משפחה כולה אותה עיר נקראת עיסה כלומר שדומה לעיסה של שאור שהיא מגובלת ונפל בה[2] כלום שאין ידוע איזהו כענין שאמרו (כתובי' קי"א. קידושי' ס"ט: ע"א.) כל הארצות עיסה לא"י וא"י עיסה לבבל ועיקר הדבר כי יחסי בבל יחסים מבוררים וכל ממזר ונתין וחלל וגר ועבד[3] שבהן ידועין הן מדור לדור ומאז לא עלה עזרא מבבל עד שעשאה כסלת נקייה (קידו' שם), לפיכך כל הארצות כעיסה מגובלת הן כנגדה כי הן בחזקת ספיקות[4]. ופי' אלמנת עיסה כל אחד ואחד מאנשי אותה משפחה ואותה העיר שנשא אשה שאינה ממשפחת עיסה ומת היא אלמנת עיסה וידוע כי אישה[5] שבא עליה פוסלה מן הכהונה כגון כ"ג שבא על האלמנה אע"פ שמת הוא פוסלה מן ההדיוט וכדבר הזה (פ"ק דכתובות.) [צ"ל פ"ז דיבמות] (ס"ח.) ובפר' בתרא דקדושין (ע"ד: תוספתא נדה פ"ו) גרסינן ת"ר בן ט' שנים ויום אחד גר עמוני ומואבי וכו' עד סוף הלכה. וזה העיד ר' יהושע ור"י בן בתירה משנה היא במסכ' עדיות בפ' אחרון (ח', ג'). [אחי"ה דלת אלמנה בעירו' ק"א. עיי' ע' דלת.]

*אַלְמָנוּת (מל"מ Witwenschaft) יבמו' מ"ה. אלמנות וגירושין. ושם ס"ו. באלמנותא לא פליגי רבנן. ב"ב פ"ו משנ' ד' בית אלמנות לבתו ובגמ' שם צ"ח: אית' ארמלות. ירו' כתוב' פ"ה דכ"ט ע"ד הרי אני מיגדת אלמנותי בבית בעלי.

*אַלְמוֹנִי (מל"מ Jrgendeiner) ברות רב' פ' ובעז עלה: פלוני אלמוני שמו. עיי' ע' אלם.

☞ אִלֵּן (diese) תרג' אלה תולדות אלן תולדות. [אחי"ה וכן בדניאל ו', ז' ועוד נכתב אִלֵּין עיי' ע' אילין וכן הוא לרוב פעמים בתרגומים והוא בל"ס אִלֵּין פי' אֵלֶּה].

אֲלֶנְטִית (Leinenes Tuch, Leintuch, l. linteus linteum, λέντιον, λίντιον) בשבת בפ' כירה (מ':) בגמ' מעשה שעשו אנשי טבריה: ת"ר מיחם אדם אלנטית[6] ומניחה על בני מעים בשבת (וכן בירו' שבת פ"ט ד"יז. ותוספתי' שבת פ"ד), ובס"ג דכיצד משתתפין (עירו' פ"ח. עיי' שבת קמ"ז:) מסתפג אדם באלנטית ומניחה בחלון, ובס"ג דר' ישמעאל במנחות (ע"ב.) היו [לפנינו אית' היינו וכן בתוספת' עירובי' ספ"ה היינו מוליכים שמן באלנטיאות] מעלין לו שמן ואלנטית מחצר לגג. פי' בגד שמסתפגין בו לאחר שרוחצין ובל' יוני [λίντεον] לְנְתּוֹן[7] ויש מהם בע' למ"ד. [אחי"ה בב"ר פ"פ מחמם אדם אלונתית (צ"ל אלונטית). ירו' עירו' פ"ח דכ"ה: הבאות אלונטית. ובקבוץ בבלי שבת קמ"ז. נסתפג אדם אפילו בעשר אֲלוּנְטָיוֹת ובמשנה שם קמ"ז. אלונטיאות. ומה שלא הביא רבינו ציון של שבת קמ"ז: מסתפג וכו' נ"ל שגורס לונטית וע"כ הביאו בע' לנטית ע"ש. ובאמת במשנה ירוש' שבת פכ"ב מ"ה הנוסח כך וכ"ה במשניות נעאפולי ופיזו לשבת קמ"ז: עיי' ד"ס שם צד קע"ו].

אֲלֻוְנְתִּית[8] (Oelsalbe, oleiunctus, das c ausgestossen) בריש שחיטת חולין (ו':) הלוקח יין מבין הכותים לתת לתוך המוריים או לתוך אלונתית. ובתוספתא בריש מס' דמאי ובגמ' דהחומץ של גוים כפ' אין מעמידין (ע"ז ל'.) אי זו היא

---

1) ותמיהת הרב המנוח ציפסער בספרו על יוסיפון נגד אפיאון (הוציא לאור אחר פטירת המחבר הדרשן מהור"ר אהרן יעללינעק) בענין חליצה (צד ל"א) שרוצה לתקן חלולה נתיישבה היטב עפ"י פירש"י ליחזק' הנ"ל אשר תהיה אלמנה פרט לגרושה ו ח ל ו צ ה אע"פ שפנויה היא אסורה. ועיי' פי' של מצודת דוד שם וא"כ איסור חלוצה במדרגה אחת עומד עם איס' חללה עיי' יבמו' פ"ד. כתובי' ק': ועיי' מכות י"ג. 2) בכ"י ה"ב מעבות וגבל בה. 3) בדפ"ר ופיז' עוד מלת משוחרר. 4) כ"ה בכ"י ל"ד וקרוב לזה כ"י ו"ו בחזקת של הספקות. ובכ"י ב"ר בט"ס בהיקש לה וממנו נשתבש עוד יותר בחיק' בחוק שלה. 5) בדפ"ר בט"ס אשה. 6) כ"ה גם בע' אליירין ב' לפי גי' כ"י ע"ש וכ"ה בדפ"ר ודפ' פיז' כאן אבל בשדפ"ע אלונטית וכ"ה בשבת ועירו' ובכ"י מ' לעירו' עיי' ד"ס צד קע"ג. 7) כ"ה לנכון בכ"י ו"ו וב"ר ודפ"ר פיז' וויניצי' וכ"ה בע' לנטון רק שם בטי"ת אבל בכ"י ל"ד כאן בט"ס אינתיו ובדפ' בסילי' אמשי' ופראג אנתון וט"ס הוא וכבר התעורר על זה בע' ע"מ. 8) כאן התחלת הע' וכ"ה לנכון בכ"י ע' ודפ' אמשי' ועה"ק, ובכ"י ודפ"ר הגי' נכונה בתי"ו אבל בדפ"ע בטי"ת וט"ס הוא וכן בטעות שם המשך מע' הראשון וזה הטעה ג"כ בעל ע"מ בפתרון המלה ובנכון אי' הגי' אלונתית ג"כ בכ"י מ' לשבת ק"מ. וכ"ה בע"ז הנ"ל ובבה"ג ובריי"ף, אבל בדפ' ש"ס בשבת בט"ס אלונטית.

אלונתית כדתניא גבי שבת בפ׳ תולין כג׳ עושין יינמילין בשבת (ק״מ.) אי זה אלונטית (צ״ל אלונתית) יין ישן ומים צלולין ואפרסמון דעבד לבי מסותא. בתוספתא דמעש׳ שני פ״ב אין עושין את היין אלונתית ואת השמן ערב. המרבץ אלינתית[1]) [צ״ל אלונתית וכן גרס הרב סיריליאו בירוש׳ שלו] בתוך ביתו אינו צריך לברך בסוף כיצד מברכין ירוש׳ (פ״ו ד״י ע״ד). [אחי״ה וכן תוספת׳ שבת פי״ג עושין אלונתית לחולה בשבת אימתי בזמן שטרפה בע״ש (עיי׳ בשבת קל״ד.) ובירו׳ שבת פי״ד די״ד ע״ג סכין אלינתין לחולה בשבת אימתי בזמן שטרפו מע״ש. וצ״ל אלונתית. וכן הוא בירו׳ ברכו׳ פ״א ד״ג. סכין אלנתית לחולה בשבת וכ׳ (כן לגירס׳ הרב סיריליאו ובפירושו גרס אלונתית אבל בדפוסים אחרים אלוונתית) ירו׳ ביצה פ״א ד״ס ע״ד העושה אלונתין בשבת חייב משום מרקיה . . . ושם העושה אלינתין וכ׳. וירו׳ שביעי׳ רפ״ז דל״ז: יצאת אלינתין (דפ׳ זיטאמ׳ אלינתון) שאינה אלא לתפילין. פי׳ לתפילין כמו לטפלין (Kinder) ומשום שאין שוה האלונתית לכל אדם אלא לקטנים לא הותרו פירות שביעית לכך. והטעם של אלונתית או אלוונתית מלה מרכבת משתי מלות רומיות אָלֵיוּם שמן ואונכתות משיחה ובקצור אָלֶוּוּנְתּוּת וכ׳ נשמטה. ודרכם של רומיים היה למשוח את בשרם בשמן ותמרוקים אחרי הזיעה במרחצאות ובעתות אחרות. והרב הגאון בע״מ (דנ״ט וכ׳) הרבה לטרוח להוציא המלה מחושך לאור ההבנה. אבל לפי דעתי הקלוש׳ לא עלה בידו וכן מה שהביא הרב מוספי׳ בלתי נכון הוא]. (א״ב פי׳ בל״י שמן ויין מעורבים יחד ותערובי׳ יין ישן ושמן אפרסמון מועיל לסוך בו האסטומכא וכל הגוף לחזקו) [אחי״ה כיוון על לש׳ יון אליון=ἔλαιον שמן, ואינטוס=οἰνωτός מעורב עם יין. ולא נמצא מלה מרכבת כמוה.]

אֶלֵנִסְתִּין (hellenisch, griechisch, ἑλληνιστί) בסוטה ירוש׳ בפ׳ ואלו נאמרין (הל״א דכ״א:) ר׳ לוי בר חזותא[2]) על[3]) לקסרין שמע לון (צ״ל קלון) דהוו קרו[4]) שְׁמַע אלנסתין (ופירושו לשון יון). [אחי״ה נראה שהוא מגליון בא לפנים ור״ב עוד לא ראה הגה זו דא״כ מה בא להוסיף] בעי לעכבינון שמע ר׳ יוסף אקפד אמר[5]) מי שאינו יודע לקרותה אשורית לא יקרא? אלא קורא אותה בכל לשון שיודע ויוצא ידי חובתו (א״ב פי׳ בל״י: שפת ולש׳ יון). [אחי״ה ור״מ די לנזאנו הפליא לטעות בפי׳ המלה הזאת (עיי׳ ע״מ רס״א) ומשנאתו של פי׳ רבינו בא לידי שגגה וכבר אמרו רז״ל שנאה מקלקלת השורה. ונמצא עוד המלה בתנחומ׳ פ׳ צו דקפ״ח. אהי קטבך שאול (הושע י״ג, י״ד) לשון אלנסטי קטבך: קאטאבא. פי׳ בל״י רֵד κατάβα steige hinab, שאול.]

☞ אֱלוּנְכֵי (= לוּנְכֵי, λόγχη, Lanze) מסכ׳ גיטין פ׳ מי שאחזו (ע׳.) באלונכי דפרסאי. פי׳ לונכי בל״י רומח עיי׳ ע׳ לונכי.

אַלֻנְקִי (אַלְונקי״= אוּלַנְקִי Thronsessel בל״פ اورنگ اونج Tragsessel) מכתפי להו בשבתא דרגלא באלנקי בפ׳ אין צדין (ביצה כ״ה:) בגמ׳ דשחטה בשדה לא יביאנה [במוט]. פי׳ אלונקי מרדעת של כתפים. פ״א דבר שמנהג הכתף לעשותו על כתפו עת שנושא ומתקן בו המשוי. פ״א א״ר אמי ובלבד שלא יכתף (ביצה שם) שלא יניח זה ידו על כתף חבירו וחבירו על כתפו ונושאין אחד על ידיהן, וזהו פי׳ אלונקי. שאני איתתא[6]) דבעיתא (שם) דלמא נפלה להכי שרי לכתף שסומכת ידיה על ראשיהן דלא נפלה. ומרימר ומר זוטרא[7]) שרי להו לכתף משום דוחקא דציבורא דלא יכלי לאפוקינהו בכסא. [אחי״ה בגירסאות שלנו איתא אלונקי וכן בכ״י ערוך ה״ב וערוך הקצר ונ״ל שיש לתקן אולנקי והוא בל״פ כסא שנושאין בו בני אדם וכן משמע מהצעת הש״ס דבעי חמא בר אידי לר׳ זריקא כסא מה אתון ביה וכ׳[8]). ועיי׳ ג״כ פירש״י ז״ל שם ד״ה אלונקי].

אלנלגין כבר פי׳ בזה הפרק למעלה (א״ב לא הביאו ולא פירשו ואין כאן מקומו). [אחי״ה והדין עם ר״ב שאין כאן מקומו אבל רבינו כיוון על ע׳ אולוגלגין שגם זה בטעות תחת אֲלָגִים (אֱלוּגִים) עיי׳ ערכו ולפי זה צריך לתקן תחת אלנגלין (כפי כ״י ו״ה, ל״ד, ג״ג, ובדפוסים אלנגלין) שבראש הערך הגירסא אֱלֻגְלְגִין. ותחת זה גרס כ״י ג״ג לעיל אולונגון. וכן כאן בערך שלנו סיים כ״י ג״ג „פירשנו בע׳ אולנגון״. ומזה ראיה מופתית שכנים דברנו שרבינו כיוון על ע׳ הנ״ל אבל מה

---

1) בכ״י ה״ב אליטין. 2) בירו׳ הגי׳ חיתה ובירו׳ שבת ספ״ו ר׳ לוי בר חיותא וכ״ה בשהש״ר פ׳ עד שיפוח ואולי גם בעי׳ כצ״ל. 3) בירו׳ אזל. 4) בירו׳ קלון קריין. 5) בירו׳ כך אומר אני. 6) וכ״ה ברא״ש ובכ״י מ׳ עיי׳ ד״ס לביצ׳ צד ל״ב: ובנו״ג ילתא. וגי׳ אלונקי אי׳ ג״כ ברא״ש ובאו״ז הלכו׳ יו״ט סי׳ שנ״ד ושם ג״כ הגי׳ איתתא. 7) וכ״ה בכ״י מ׳ וברא״ש ובאו״ז שם ועיי׳ ד״ס שם אות ח׳ והראיות שהביא שם הגאון מהרנ״ן ראבינאוויטץ לאמיתת הנוסח אבל בנו״ג אמימר ומר זוטרא. 8) וכן יש להביא ראיה מירו׳ ביצ׳ פ״א ד״ס סע״ג רב הוני הורי לריש גלותא לצאת בכסא וכ׳ וכן הביא האו״ז שם ראיה מירו׳ זה למלת אלונקי.

נעשה לסופרים ומעתיקים המשחיתים נוסח רבינו מחסרון ידיעת מלות נכריות.]

אֱלַם[1] (בל״ע لاس beissen, kauen) mit der Zunge berühren נרדף עם המלה لعس beissen ראה ערך עלם) אלם בגמ׳ בסוף רפואות[2] דמי שאחזו (גיטין ע׳. ושם אית׳: ר׳ פפא אליס ובלע ליה ר׳ פפי אליס ושדי ליה). ההוא תורא דאלם ידא דינוקא בר״ג דהחובל (ב״ק פ״ד.) פי׳ דאלם [כמו] דלעס שכססה [עיי׳ ע׳ לעס א׳]. [ומתחלף[3]] כגון כשב וכבש.

אֱלִים[4] (die Landschaft E l i s, ἡ Ἦλις im Peloponesos) תרג׳ ירו׳ (א׳ לבראשי׳ י׳, ד׳) אלישה אלס. ובב״ר פל״ז אלישה ותרשיש כתים ודדנים (שם) אליס וטרסוס איטליאה ודרדניא [אחי״ה וכן בתרג׳ ד״ה א׳, א׳ ז׳: ובנוי דמוקדן אלסו וטרסוס וכ׳ נ״א ובנוי דיון אלישא א ל ס תרסס וכ׳. ובת״י ב׳ לבראש׳ וירו׳ מגיל׳ פ״א, א׳ דע״א: וכן בב״ר הנ״ל בט״ס כתוב במלה אחת אלסטרסס ובי״ר אליסטרוס (צ״ל אלס טרסוס). ובענין פי׳ כתים ע׳ איטליאה עיי׳ ג״כ ספרנו על העתקה פרסי׳ של ריב״י טאווס צד רכ״ג.]

***אֲלָם**, וולם, חלים שינויים משם עצם פרטי והוא אבוה דר׳ הלל עיי׳ ציונים במבוא הירו׳ מהגאון מהרז״ף דע״ו. והוא ג״כ שם אבוה דאיש יהודי עיי׳ סנהדרי׳ ס״ד. מעשה בסבטא בן אלם עיי׳ פירש״י.

אַלְסוּם (לדעת ר״ב ἄλσος Wald, Hain) מדרש קהלת פסקא מה יתרון (נ׳, ט׳) בהדא אלסום דטבריא פי׳ בל״י יער)[5] [אחי״ה ר״ב נטה בזה מדרך האמת שלא זו שאין יער קרוב לטבריה, ולמה ילמד ר״ל תורה ביער, אלא אף זו יש לתמוה שאינו מעתיק התיבה ככתבה עיי׳ ג״כ בע״מ נ״ד: אבל גם הגאון שם נתן טעם לפגם להמלה ואין דעתי נוחה הימנו, אולם המשכיל על דבר ימצא טוב. אבל בתחילה נעריך המקומות אשר תמצא כם התיבה. והם בקה״ל הנ״ל וז״ל רבש״ל הוה לעי באורייתא כל צרכיה בחדא [צ״ל בהדא] א ל י ס ם דטבריא והוה פיילן נהיג מעתיד ליה משקויי המים בכל יום וכ׳. וברות רב׳ פ׳ באשר תמותי: דלמא [פי׳ בל״י δήλωμα הודעת דברים כלו׳ מעשה עיי׳ במה״י ד״י:] ר׳ חייא רב׳ ור״ש בן חלפתא הווי יתבון לעיין באורייתא וכ׳ נפק וצלי בהדא אילוסים דטבריא וחזא חד ידא מושטא ליה חדא מרגליתא וכ׳. ובב״ר ספל״ד רשב״ל הוה יתיב לעי באורייתא בהדא א י ל ט י ם דטבריא נפקין תרתין נשין מן תמן אמרה חדא לחברת׳ בריך דאפקין מן הדין אוירא בישא וכ׳ ותחת אילטים צ״ל אילסים. וילק׳ יחזק׳ ח׳ רמז שנ״א ספר האי מעשה מב״ר וגרס בהדא א ל פ ט ס בטבריה. וצ״ל אלסים או אלוסים. והנה בשני מקומות הראשוני׳ מפרש במ״כ מ ע ר ה ובציון של ב״ר פי׳ בשם רש״י ר ח ו ב ויהיה אז ל״י דרך וחוץ אשר יוצאים ובאים בני אדם ἤλυσις וזה ראיה לפי׳ של הגאון בע״מ. אבל ההמשך אין סובלתו ומה שפי׳ מ״כ מערה יהיה בל״י כן: εἰλεός-ἰλυός, Höhle. וזאת שנית יראה הרואה שבשני ציונים הנ״ל צריכין אנו לומ׳ שהמלה תראה מקום בקרוב מים אשר אין יכולין מים לשתות משם והביא הפיילן לר״ל מים לשתות ממ״א וכן הושיט איש אחד מרגליתא מתחת מים על כן אמרתי גם אני הוית משכחת מרגניתא בפי׳ המלה שהיא בל״י אגם מים ובריכת מים שאינן נוזלים ἕλος, εος[6]) Wiese, Sumpf, feuchte Niederung, auch Teich ובזה עלה יפה שרשב״ל אשר היה מעיין בתורה על שפת אגם מים לא היה יכול לשתות מים הרעים ואיש אחד היה רגיל להביא לו ממ״א וגם שוב היה מעשה שאחד מושיט לו מרגליתא משם שהפנינים בלב מים וימים נמצאים, וגם ב׳ נשים נתנו שבח שהקב״ה הוציאן ממקום שאינו בריא.[6]) וכא וראה מה טוב פי׳ זה שעל ידו נראה אור בהיר במאמר אחד אשר עד עתה חושך ישופנו, וזה מה שאמרינן בירו׳ שביעית ספ״ד דל״ה ע״ג ר׳ חיי׳ בר בא מתעגל בהדא אליפים דטיבריא. וצ״ל כמו שגרס באמת ירו׳ דפ׳ זיטאמיר, א ל י ס ו ס. ופי׳ פ״מ מחוז של טבריה ולא היא אלא כמו שאמרנו ἕλος, ἕλεος או ἰλυόεις, ἰλύς, Sumpf, Schlamm, Morast, פי׳ רפש וטיט אשר באגם ובברכת המים. ולפי זה חיבת הקדש של ירושלי׳ עולה מעלה מעלה שר״י ב״ח מנשק לכיפתא דעכו, ר״י עבר ירדנא במנוי (בלבושיו) ור׳ חיי׳ בר בא מתעגל בהדא אליסום דטברי׳ פי׳ שהיה מתגלגל ברפש וטיט של טבריה, וזה מה שאמרינן באותו המאמ׳

---

1) כ״ה בעה״ק שנ״ב, ובדפ״ע אחרים בראש הע׳ בט״ס אליס. 2) בדפ״ע בט״ס ב ס פ ר רפואות. 3) כצ״ל. 4) לגי׳ כ״י ו״ו ובי״ר כאן מתחיל הע׳ וכ״ה בדפ׳ אמש׳ ובשדפ״ע הוא בט״ס המשך מע׳ הקודם. ומחוז Elis היה גדול מאוד עיי׳ שטראבו ח׳ שנ״ח. וחלק אחד ששייך לאלם נקרא Ἀλεἰσιον׳ וכבר בא זכרונה בהומירום (אילליאדע ב׳, תרי״ז) ולדעתי הוא אלישה של מקרא. 5) ותכונת טבריא היתה בעמק וכן אי׳ בפירוש וטבריא עמוקה מכולן (עיי׳ נייבויער גיאגר. צד רי״ב) על כן לא היה אוירת בריא. 6) וע״י מלה זו העתיקו ע׳ זקנים אגם (שמות ז׳, י״ט; ח׳, ה׳; ישעי׳ ל״ה, ז׳) אחו (בראשי׳ מ״א׳ ב׳: איוב ח׳, י״א) גמא (ישעי׳ ל״ה, ז׳).

בכתובי׳ קי״ב: ר׳ חיי׳ בר גמדא מיגנדר בעפרה פי׳ מתגלגל בעפרה. ובזה הכל על מקומו יבא בשלום והמלה יש לנקוד: אֵילוּסֵיָם ולא אלסום כר״ב מוספ׳. ואין להאריך עוד, רק על זאת נעיר כי למה שפי׳ מ״כ שהוראת המלה הזרה: מערה יש להביא סעד מירו׳ עירו׳ פ״ה הל״א דכ״ב סע״ב יכול אני לעשות שיהו מהלכין.. מטיבריא לציפורין ע״י מערות וע״י בורגנין. הן לך שבטבריי׳ היו מערות הרבה.

א[ו]לוסֵריקון = ὁλοσηρικόν (ganz seiden = holosericum) מדר׳ קהל׳ פס׳ כל הנחלים הולכים (א׳, ז׳) יומא דין סמיסריקון למחר אולוסריקון פי׳ בל״י [ורומיי] כלו משי ופי׳ סמיסריקון חצי משי. [אחי״ה ומורכב מן semi בל״ר חצי ומן ל״י σηρικόν משי ובל״י המאוחרת נמצא השיתוף σημισηρικόν והוא כמו ἡμισηρικόν- [halbseiden וכן בירו׳ שבת פ״ו ד״ח: והחריטין (ישעי׳ ג׳, כ״ב) זונרין מציירין ואילוסריקא מציירין. ילק׳ משלי רפ״ד סי׳ תתקל״ה זה לוקח מטכסין (Seide μέταξα) וזה לוקח אוליסירקא. ובמד׳ קהל׳ רב׳ הנ״ל מה דין דכתיב (ישעי׳ כ״ג, י״ח) . . למכסה עתיק א״ל יומא דין ארסקינון ולמחר אילוסריקון והמלה ארסקינון (עיי״ע) קשה לפרשה ולא ראיתי מי שמטעימה, ובע״מ של משביר שפירשו יפה לו שתיקותו מדיבורו כי מלבד שתפס ג״י מוטעת של קצת ספרים דגרסו אלוסתקון תחת אילוסריקון, פירש ארסקינון בענין שאין לו שחר ע״ש ע׳ אלוסתקון הער׳ כ״ט. וגם בעכ״כ לא הבין מוצאו אף שהוא מעתיק המלה בטוב טעם ודעת בצמר גפן. וזה ג״כ דעתי והוא בחילוף האותיות ארקסינון בל״י [Baumwolle, ἐριόξυλον] צמר גפן, ונ׳ ול׳ מתחלפת כידוע לכל מבין. והמושג שבני אדם בעה״ב בבגדי משי ילובשו בא למדרש מהפרסיים כאשר הוכחתי ברה כחמה במ״ע דמ״ג כ״א. תקפ״ג].

אֶלְעָזָר (והוא ר״א בן פדת תלמידו של ר׳ יוחנן בן נפחא) ר׳ אלעזר מרא דארעא דישראל (גיטי׳ י״ט: יומ׳ ט׳:) מפורש בס״פ כל היד פ״ב דנדה (כ׳:) אמאי קרו ליה מרא דארעא דישר׳ דההיא איתתא דאיתית דמא לקמיה דר״א הוה יתיב ר׳ אסי [1] קמיה [2] א״ל דם חימוד הוא וטהור בתר דנפקא איטפל לה ר׳ אסי אמרה ליה בעלי היה בדרך וחימדתיו קרי עליה דר׳ אלעזר סוד ה׳ ליריאיו (תהלי׳ כ״ה, י״ד). [אחי״ה ונרא׳ שנקרא מרא דארעא דישראל אחר מות ר׳ יוחנן ור״ל ואז היה אורו גדול מאור כל אנשי דורו. ובבבלי נדה שם אית׳ טעם אחר חלוש מאוד ואפשר שהיא הוספה מאוחרת ע״כ לשון זך ונקיא של מורי ורבי הגאון מהרז״ף במבה״י קי״ב: וע״ש כל הערך שמתוק מדבש. ר׳ אלעזר בן עזרי׳ ירו׳ כת׳ פ״ה דכ״ט ע״ד (ובבבלי אליעזר). קידוש׳ ס״ו. אלעזר בן פועירה —. ועל ר׳ אלעזר בן אנטיגנוס. אלעזר בר אבינא. אלעזר בי ר׳ ינאי עיי׳ מבה״י ס״ה.]

* אַלְעִיקֵי עיי׳ ע׳ אליקי כי שם הביאו רבינו ועל פי גזרת מוצאו כאן מקומו.

* אֲלַף (lernen, וכ״ה בל״ס אֲלַף ויותר מורגל יְלַף) ענין למד ול״מ הוא עיי׳ באוצ׳ השר׳. ב״ב לית דין צבי למילף תעני׳ ד׳. מיבעי ליה לאינש למילף נפשיה בניחותא. מ׳ חזית פ׳ כשושנה: צבי רבי דייליף. בק״ה רב׳ פ׳ כל אשר: לא אלפת אוריתא כוותיה ושם: את הוית גלי למילף והוא גלי לְאַלָּפָא. פַּעֵל: אַלֵּף [בל״ס אַלֶּף בל״ע ألف] ירו׳ דמאי פ״א דכ״ב. וירו׳ מ״ק פ״ג דפ״ב ע״ד ולא כן אַלְפַן. ירו׳ ע״ז פ״ב ד״מ ע״ג זגגייא לא אלפין. מ׳ חזית פ׳ כשושנה: א״ל אין ואלפיה. ויק״ר פ״כ לא כן אלפין בי מדרשא אסור לתלמיד להורות לפני רבו עד י״ב מיל. אַפְעַל: אוֹלֵף ויק״ר פ״ל מולף עלי זכו. ומזה נגזרה אולפן, אולפנא עיי׳ לעיל ערכם. ועיי׳ ע׳ ילף.

אָלֶ״ף (בל״ע ألف בל״ס אָלַף והוא אות א׳ שלאל״ף בי״ת (der 1. Buchstab des Alfabet) בס״פ הנזקין בגיטין (ס׳.) אף היא עשתה טבלא של זהב שפרשת סוט׳ כתובה עליה אמר ר״ל משום ר׳ ינאי באל״ף בית. פי׳ [3] מכל מלה אות אחת, א׳: מאים, ל׳: מלא, ש׳: משכב (במדבי׳ י״ט עיי׳ יומ׳ ל״ז:) והכותב רואה האות וכותב המלה כולה. [אחי״ה ונמצא עוד אל״ף, אלפי״ן, ואל״ף בי״ת כמה פעמים בש״ס ובמדרשי׳. ירוש׳ גיטין פ״ט ד״נ, ע״ד (עיי׳ בבלי פ״ז:) ר׳ אבהו כתב אל״ף, ר״ל בחתימתו מתחילת שמו. שקלי׳ פ״ג מ״ב וכתוב עליהן (על ג׳ קופות) אל״ף בי״ת גימ״ל ובגמ׳ ירוש׳ שם דמ״ז: מפני מה כתוב עליהן אל״ף בית גימ״ל לומר אין מסתפק מן הראשונה קודם לשניה וכו׳. שבת ל״ג: אלף אלף דאאזרך, עיי׳ ע׳ א א. ושם: שתהא כתיבה תמה שלא יכתוב אלפין עיינין אלפין, ברכו׳ לב. מגיל׳ כ״ר: קורין לאלפין עיינין ועיינין אלפין, עיי׳ ע׳ בשן, ירו׳ סנהד׳ רפ״א ד״ח. אל״ף רשי׳ דאלפא ביתא מ״ם באמצעותה תי״ו בסופה. וכן ב״ר פפ״א מהו אמת אר״ל אל״ף בראשון של אותיות מ״ם באמצע תי״ו בסוף. בשב׳ נ״ה. וחותמו של הקב״ה

---

1) בגו״נ ר׳ אמי. 2) בגו״נ עוד מלת ארחיה. 3) וכ״ה בפירש״י ליומי׳ ל״ח. ד״ה סירוגין.

אמת רשב"ג אמר אלו ב"א שקיימו את כל התורה כולה מאל"ף ועד ת"ו. פסחי' נ'. לא כעוה"ז עה"ב העוה"ז נכתב ביו"ד ה"א ונקרא באל"ף דל"ת. ירו' סנהדרי' פ"י הל"א דכ"ח: נכתב ביו"ד ה"א ונקרא באל"ף דל"ת. ירו' יבמו' פ"ד ד"ו. כל שהוא בה"א רבה באל"ף רבא [צ"ל רבה] עי' ירו' נדה פ"א דמ"ט: וב"ר פ"כ כל שהוא בהרבה הרי הוא בארבה. ומלת הרבה ארבה (בראש' ג', י"ו) קדריש כלומ' הרבה בגימ' רי"ב שהן ז' חדשים והוא סי' שהוא חי וכעין דרש זה עיי' ע' איטא וערך זיטא. שבת ק"ד. אל"ף בי"ת אלף בינה. ירו' שבת פט"ז דט"ו ע"ג אלף בית אחד. ב"ב קס"ח: אלף בית בעלמא קאמינא. ב"ר ל"א האלף קראה תגר לפני הקב"ה וכ'. שם ר"פ ל"ח ואמאסאך (הושי' ד', ו') ג' אלפי"ן. מד' איכ' פ' שרתי ופ' רוח אלפא ביתא אחת. ושם בפתיחה כ"ז. קינות שהוא שבע אלפא ביתין איכה. כלומ' זכור ה' חשיב ליה ג"כ באל"ף בי"ת לפי שיש בו כ"ב פסוקים.]

אֶלֶף (ל"מ tausend) יפול מצדך אלף (תהלי' צ"א, ז') בהגדת ילמדנו בותדבר מרים: א"ר אבהו מה יפול שהקב"ה משלים לכל אחד מישראל אלף ורבבות מלאכים שיהו משמרין אותו כענין שנאמר (ד"ה א', י"ב, י"ט) וממנשה נפלו על [1]) דוד ואחד [2]) מהן קורא לפניו תנו כבוד לצלמו של הקב"ה. [אחי"ה לפנינו בתנחומ' בותדבר מרי' ליתא אבל מצאתי ראיתי בתנח' פרש' ויצא מ"ט: ובתנחו' פר' משפטי' קל"ח. בזה"ל ומהו יפול משלימין לו כענין שנא' וממנשה נפלו על דוד. ובילק' תהלי' צ"א ס' רמז תתמ"ב בשם מדרש [ילמדנו] ד"א מהו יפול שהקב"ה משלימין לך כענין שנא' ממנשה נפלו על דוד.]

אַלְפַא (Alfa' Ἄλφα der 1. Buchst. übtg. das Vorzüg-lichste) לסולת במנחות בפ' כל קרבנות צבור (מנחו' פ"ג:). פי' ראשונה כדי להביא ממנה סלת למקדש שהוא מובחרת [3]) כמו אלפא שהוא ראשונה לאותיות של יון והיא כמו אלוף נעורי (ירמי' ג', ד'). [אחי"ה מקור של דרש זה נובע לפ"ד ממדר' תהלי' ק"ה: דבר צוה לאלף דור א"ר חיי' בר אבא לאלוף שבדור למ ע ו ל ה שבדור כדתנינן (מנחו' ח', מ"ג) תקועה אלפא לשמן. עכ"ל וכן שם מ"ו אלפא ליין. וכעין זה הדרש ב"ר פכ"ח אדם אחד מאלף מצאתי כהדא דתנן אלפא ליין]. אלופינו מסובלים (תהלי' קמ"ד, י"ד) פי' בס"ג דהיה קורא בתורה (ברכי', י"ז.). [אחי"ה וכן בשקלי' ג' ב' יונית כתוב בהן אלפ"א ביט"א גמלא (במשניו' ביתא?). ירו' שבת פי"ב די"ג ע"ג אלף אלפא]. (א"ב ועוד אלפא בל"י כבוד ויקר וסלת זה ראש ומבחר הסלתות [4]) הוא).

אֵלְפָא (Schiff וכ"ה בל"ס) כאילפא דאזלא בימא בר"ג דכיצד מעברין (עירו' נ"ג:) כלומ' שהולך העולת על הַשֶּׁכֶר בכד מלא כספינה בים. [אחי"ה כן גירס' אמיתית של דפ"ר ושאר דפוסים בטעות גמורה שהולך בעלה כבד מלא! ועיקר גירס' העלת עיי' ע' ע ל ת ב' והמעתיקים לא הבינו העלת ותיקנו והוא שעוותוהו למלה ב ע ל ה וכן בכד למלת: כ ב ד ובנוסח שלנו איתא: ותתקפו עלת בכד כאילפא דאזלא בימא. ובכ"י מ' [ד"ס עירו' דק"ב:] יותר נכון ותיקפי פי' צף משורש קפא עיי' ע' ק ף ד'. ופי' יָצוּף הדלי בחביות שהוא כד (κάδος) כאשר צפה אניה בים וזה ג"כ כוונת רבינו]. כאילפא דמיטרפא בפילגום [Meer, die hohe [See] πέλαγος] דימא. בויק"ר ויהי ביום השמיני (פי"ב) [על פסוק] והיית כשוכב בלב ים (משלי כ"ג, ל"ד). [אחי"ה ובמגלת אסתר רב' רפ"ה איתא והיית כשוכב בלב ים . . כהדא אילפא דדמכא בפילגוס. ופלא שבעמ"כ מתקן תחת דדמכא: דרמיא. ומשג' הוא דתרג' שכב: דמך וכאן במשלי ג"כ תרגם והיך מלחא ד דמך באילפא. וה' יצילנו משגיאות!]. והשיבך ה' מצרים באניות (דברי' כ"ח, ס"ח) ת"י באילפא. וכן וימצא אניה באה תרשיש (יונה א', ג'). [אחי"ה וכן ע"ז י' וילקו' תצוה שפ"ד ועיי' ילק' תהלי' תשנ"ד ווי לה לאילפא דאזלא בלא מיכסא. ירו' שבת ספי"א די"ג: מאן דבעי מיעבד תקנה לאילפא מוציא נסר חוץ לשלשה וכ' (עיי' בבלי שבת ק':) קהל' רב' פ' עת ללדת: ומה נצלי עלך הן דאת קטר לולבך קטר א ל פ ך, ובב"ר פ"ו אית' קטור ר ג ל ך. מד' איכ' רב' ד"ה רבתי בגוים: נסבית אנא הדן אילפא באילפא אתינא באילפא אנא איזל וכ'.]

* **אִילְפָּא** (E. N. eines Talmudgelehrten) חברו של ר' יוחנן כנראה מסיפור בתעני' כ"א. אילפא ור"י הוו גרסי באורייתא דחיקא להו מילתא

---

[1]) בדפ"ע בט"ס אל. [2]) כ"ה בכ"י ו"ה, ל"ד ב"ר ודפ"ר אבל בשרפ"ע חסר מן ואחד עד גמירא. [3]) ועיי' פירש"י למנחו' ורע"ב למשנה הנ"ל. [4]) ואם כונת ר"ב על ל"י ἥφλα אז לא דקדק כל צורכו כי טעם מלה הנ"ל קנין וריות. וחכמי הלשון כבר חקרו כי אלף, אלפא ובל"י ἄλφα נגזרת מלי פיניקיא וטעמה (כמו בל"מ) שור כי A מצוייר בראשונה כזה ∀ או כזה ◁ וזה דמות ראש של שור ובהיות מזל שור בהתחלת השנה (ווירגיל גיארג. א' רי"ז) לכן מתחיל ציורו ג"כ את סדר האותיות.

טובא אמרי ניקם ונזיל וניעביד עיסקא וכ' עד דאתי אילפא (ר"ל ממקום שהלך לשם לסחורה) מלך ר' יוחנן א"ל אי אתיב מר וגרים לא הוי מלך מר אזל תלא נפשיה באסקריא דספינתא אמר אי איכא דשאיל לי במתניתא דר' חייא ור' אושעיה ולא פשיטנא ליה ממתנית' נפילנא מאסקריא דספינתא וטבענא וכ'. והובא בקיצור בכתוב' ס"ט: ובשינוי קצת ירו' כתוב' ספ"ו דל"א. וירו' קידוש' פ"א דנ"ח ע"ד ושם איתא חילפי (חילפיי) אמרי אייתבון (אייתבוני) על ג י ף נ ה ר א דלא אפיקת מתנייה דר' חייא רבה מן מתני' זירקוני לנהרא. והנה עיקר שמו חילפי או חילפיי (עיי' במבה"י להגאון רז"פ פ"ג: וכעין זה אמרינן בבבלי ר"ה י"ז: אילפי ואמרי לה אילפא) ונ"ל ע"י שאירע לו מעשה הנ"ל שתלא (פי' נשען) נפשיה על אסקריא (עיי' ערכו) של ספינה קראוהו בני דורו אילפא, או אולי שקראו לו על שם שהלך לסחורה עם הספינה.

ואילפא נזכר עוד בכתוב' קי"א. ובתמור' כ"ה.

* אַלְפַבֵּיטַא וקבוץ אַלְפַבֵּיטַרִין עיי' ע' הבא.

☞ אַלְפַבֵּיתָא (Alphabeta, ἀλφαβητικός, alphabetarische Verse) מדר' קהל' פסקא ונתתי את לבי (י', י"ד) הדין פייטנא כד הוא עביד אלפביתין. ובפסק' טוב אחרי' דבר (שם ז', ח') אלין אמרין מזמורין ואלין אלפביתין פי' בל"י ורומיי שיר או קינה מיוסדת ע"פ אלפא ביתא). [אחי"ה בקהל' רב' שם איתא בזה"ל הדין פייטנא כד הוה עביד אלפביתין זמנין חשל לה וזמנין מחסר לה אבל שלמה כד הוה עביד אלפביתין הוה מותר לה ה' אתואן. ועיקר המקור במדר' חזי' א, א': לתור ל ה ו ת י ר הדין פייטנא כד עביד אלפא ביתא זמנין מחסל לה וזימנן דלית מיחסל לה ברם שלמה עבד אלפא ביתא וחמשא אתין יתרין עליו דכתיב (מ"א, ד') ויהי שירו חמש' ואלף וכ' ובתנחו' פ' חקת דרפ"א: וילק' מ"א רמז קע"ח הגירס' נשתנית. — ובקהל' רב' ז' ח' וכן ברות רב' פ' ליני הלילה איתא בט"ס . . אלין אמרין אלפנטרין וצ"ל אלפבטרין אולי היא alphabetarium ענין alphabeta השיר או כל דבר העשוי באותיות הא' וב' כסדרן וכהלכתן וזה המעשה באבויה נשנה ג"כ בשינוים קצת בירו' חגיג' פ"ב דע"ז:]

* אליפים ט"ס תחת אלוסים עיי' ע' אלסוס.

אֱלָפַס (בל"י λοπάς Flaches Ess- oder Trinkgeschirr wie Tiegel, Pfanne) אין עושין ממיני [צ"ל מיני] אלפסין הירניות [1] בפ' המוכר כדי יין בגמ' דאין פוחתין (בצ' ל"ב.) פי' אלפסין הירניות סתומות. [אחי"ה עיי' ע' אירוניות] דתניא (תוספת' ביצ' ספ"ג) אין פוחתין [2] אלפסין סתומין בי"ט מפני שהוא מכשיר [3] כלי רבן שב"ג מתיר ויש ספרים שכתוב בהן לפס והנם בע' לפס. [אחי"ה בתוספת' ג"כ זו הגירס'. וז"ל שם אין פותחין לפסין סתומין ורבן שב"ג מתיר. אבל בירוש' פ"ד דביצ' הל"ג דס"ב ע"ג אית' תני לפסים סתומות עשאן מערב י"ט לא יפתחם בי"ט מ פ נ י ש ה ו א מ כ ש י ר כ ל י ב י"ט. ומזה נשמע שלפני רבינו גם בתוספת' זאת הגירס' היתה. וגם אין פותחין הוא עיקר הגירס' וכן נראה מגירס' הרמב"ם הלכו' י"ט פ"ד הל"ח וכן הוא בנוסחאות המשניות. — ונמצאה המלה עוד בפסחי' ל"ז: מעשה אילפס. נדרי' נ"א. כבר ירד לקדירא קודם שירד לאילפס. חולי' צ"ז. כילכית באילפס הוה. שם ק"ד: אילפס רותח. ירו' חלה פ"א דנ"ח. באילפס ובקדרה. פסחי' מ': ושבת מ"ב. (במשנ') האילפס והקדרה. שבת פ': (במשנ') ונתונה באילפס, תוספתא דמעשרות ספ"א ומאלפס לאלפס ומקדרה לקדרה. ב"ר ספ"א ויק"ר פל"ה שניהם לא נבראו אלא כאלפס וכסויו].

אוּלְצָנָא (בל"ס Bedrängniss) לשום שפלים למרום (איוב ה', י"א) תרג' מטול לשואה מכיכי אולצנא לרומא. לשוד ולכפן תשחק (שם כ"ב) לחבל סיחון ולאולצן מדברא תגחך. ובימי רעבון (תהלי' ל"ז, י"ט) וביומי אולצנא. [אחי"ה ועיי' עוד בתרג' משלי, י"א, ל"ו; איוב ל', ג; ד"ה ב', ו' כ"ח; ל"ב, י"א.]

אֱלָצָרִין (בל"י ורו' ὁλόκυρον Erdfrüchte, holocyron eine Pistacienart, או בל"ס אַלְסָרָא) ובאפיקרסין ובאיצטרובלין משיעשו קליפה התחתונה חייבין במעשר בירוש' בפ"ק דמעשרות (הל"ב דמ"ח ע"ד) ובראש פ"ב דדמאי (הל"א דכ"ב:) ובראש תוספת מעשר ראשון (א"ב בנוסחאות דידן גרס במקום ובאפיקרסין אפיסטקין) [4]. [אחי"ה תחת אפיקרסין נ"ל לתקן ובאפריסקין כן הוא בתוספת' הנ"ל האלסרין האפרסקין והאסטרובלין. וכן בתוספת' שם ספ"ג אבל האלרסין [צ"ל האלסרין] [5]

[1]) כ"ה בכ"י וי"ו ל"ד ב"ר ודפ"ר וכ"ה בכ"י רש"י עיי' ד"ס לביצ' צד מ"ג. ובכ"י מ' חירגיות עיי"ע אירוניות. ודפ"ע ודפ' ביצ' חרניות. [2]) בדפ"ע אין פוחתין אין עושין וצ"ל אין פותחין א ת ה נ ר ואין עושין ולי' מיותר הוא וצ"ל כבפנים וכ"ה בתוספתא. [3]) בדפ"ע בט"ס במכשיר ובדפ"ר אי' מכשיר פ י' א ח ר רבן שב"ג וט"ס הוא. [4]) ובאמת כ"ה בכ"י וי"ו ול"ד, ובכ"י ב"ר אי' ס"א והאפיסתקין והאפיקרסין וצ"ל והאפיסתקין. ס"א והאפיקרסין ולא ידעתי אם רבינו או איזה סופר ציין הך ס"א. [5]) וכן מצאתי אח"כ בכ"י תוספתא ושם האילסרין, וכן שם תני' הפרסקין עיי' הוצאת צוק"מ צד פ"א, ובס"פ ג' צד פ"ו הובאה עם הגי' האילאסרין, וזו קרובה לכתיבה סורית.

והאפרסקין והאצטרבילין, עיי"ע אפסטקין וע' פסתק.

* אלקולאין, אדקולאין עיי' ע' אסקולין ושם אפרשו בעה"י.

* אַלְקוּם ([עיי' משלי ל', ל"א] Nichtbestand) ירו' ר"ה פ"א דנ"ז. ומלך אלקום עמו לא בעו תקום על דידיה ובילק' משלי סרמ"ז תתקס"ג אית' אדידיה. עיי' פי' קרבן עדה לירו' ר"ה שם.

* אַלְקְטִי ([צ"ל אלקיט] Schlafgemach, בל"י = κοίτων, κοίτη) בתוספת' עירובין ספ"ה חמש דיאטות [דייט .s ,δίαιτα ,Wohnzimmer] פתוחות לאלקטי ושכחו ולא נשתתפו מותרין בדיאטות ואסורין באילקטו [צ"ל באלקיטן=κοίτων] פי' בל"י חדר המשכב. "ואל" הוראת של ה' הידיעה.

אַלְקַטְיוֹת ([צ"ל אַלְקַיְטוֹת] Sommerhütten, בל"ס קיטא בל"ע قيظ Sommer) הצריפין והבורגנין והאלקטיות במעשרות, פ"ג במעביר תאנים (מ"ז וסוף אהלות). פי' בתים העשויים מחוץ לעיר להתקרר בהן בקיץ. ותרג' בחדר המקרה (שופטי' ג', כ"ד) בבית קייטא. [אחי"ה עיין ע' קיט. ומזה השורש קטינא בירו' שביעי' פ"ה הל"ד דל"ו. פי' בצלי הקיץ ובמשנה שם וגם כאן עיקר הגירס' קַיְטָנָא.]

* אֱלֵיקָה (eine ausländische Flachsart die zum Tauwerk gebraucht wird = λευκαία, λευκέα) בירו' שבת פ"ז הל"ב ד"י ע"ג ההין דמגפר עאל מני נחבלין אליקה . . . חייב משום מלבן ע"כ. הך מימרא אין לה שחר וק"ע ופ"מ לריק עמלו לפרשו ושוין בזה שמלת אליקה שם מקום ופ"מ גם נחבלין לשם מקום מכנו כמו נהרבלאי. ומה מאוד רחוק הוא מן האמת אבל אנא מפרשא ליה היטב בתיקון קצת וכצ"ל "ההין דמגפר עא למני וחבלין אליקה . . חייב משום מלבין" כלומ' מי שמגפר משחיר בכופר עצים לצורך כלים או חבלים אליקה שהוא בל"י מין פשתן או קנבוס הבאים ממ"ה לעשות ממנו חבלים קשים ושמו בל' רומי spartum עיי' ע' אספרטון על זה חייב משום מלבין.

אַלֵיקִי (=אלאיקי=אלעיקי=על איקי בל"ס אִיקִי בל"י εἰκῆ, εἰκῆ, umsonst, aufs Geradewohl) אני תובע בה בפסיקת' דבהחדש השלישי (א"ב פי' בל"י [אלקי = ἀλκή] עזר) [אחי"ה ואני אומר כשל עוזר ונפל עזור שהוא בל"י וסורי' בחנם ובאומדנא. וכבר הראה בכ"כ עוצם חריפותו בפירושו הנכון וז"ל תחת ערך אלעיקי (ומן הפלא שתחת אליקי גם הוא שגה ברואה כמו בעל מוסיף) מד' חזי' א', ד'. בעל ב' ידות פתר אותו הביאו לי ואין נראים דבריו לפי הענין שם ואני מפרשו מגזרת איקי בל"י שטעמו אינקונסולטו (inconsulte), טימירי (temere) פרוסטרא (frustra) ומלת אל נוספת וכ'. ולא נצרך לזה כי יש לומר אליקי כמו אלעיקי וזה בחילוף תחת על איקי. וכן במ' חזי' הנ"ל אמר להם הקב"ה אלעיקי אני נותן לכם את התורה? אלא הביאו לי ערבים טובים וכ'. פי' בחנם אני אתן לכם בתמיה. והרב בע"מ (דק"ו) טעה בזה, עיי' ג"כ הרב החכם מוהר"ר שלמה באבער פסדר"כ שם, ועיי' מהרי"ף בספרו עט"ש צד ס"ט.

* אֶלְיָקִים (שם פרטי) ע"ז נ"ח. רב אליקים שמעיה (דרבא).

אַלְקְפְּתַא (= ארקפתא[1]) בל"י ἀργαπέτης ומסנו Arzabades והוא הפרשת יקר הגדולה אצל הפרסים ולדעתי מורכב מן ارج בל"פ יקר ומן پاد שומר וא"כ ארכפתא Würdenhüter) בר"ג דשבועות (ו':) מלכא ורופילא אלקפתא וריש גלותא. [אחי"ה לפנינו בש"ס אית' מלכא ואלקפטא ורופילא ור"ג ובירו' שבועו' פ"א דל"ב ע"ד מלך ורב חיליה וארקבטא וריש גלותא. ורב חיליה בלי ספק ט"ס תחת רופילא ומאחר שהוא לש"פ — روي پیل והוא פנים של שלטון כלומר ראי פני המלך היושבים ראשונה במלכות (אסתי' א', י"ד, עיי' מ"ב כ"ה, י"ט) — והמעתיקים לא מבינים שנו המלה וכתבו רב חיליה. ומהך ירוש' נראה שסדר מדרגת נשיאותם כמו שהביא רבינו. ובירו' ברכו' פ"ב ד"ה. מקשינן מאן עליל קומי מלכא קדמאי ארקבטא או ריש גלותא (זה לפי גירס' מוה' סיריליאו (ועיי"ע ארקפטא) ובשאר דפוסים בטעות קדמי ארקבסא] פי' אלקפתא ממונה על ריש גלותא וחשב מרופילא [נ"ל שצ"ל וחשוב ממנו רופילא) שממונה תחת המלך הכי נמי (ר"ל בשבועות שם) שאת עדיף מתולדה דבהרת (א"ב עיי' ארקפתא. תרג' משנה למלך אחשורש (אסתי' י', ג') אלקפתא למלכא ובקצת נוסחאות כתוב פתשגר. [אחי"ה פתשגר, עיי' ערכו. הוא ל"פ پادشاه گرا = עבד מלך והוא רופילא עיי' ב"מ מ"ט: ק"ז: פרזק רופילא פי' רש"י משנה למלך. ואולי גם ארקפתא מזה הענין שמלת

---

[1]) והרב המנוח ר"מ לעוי הערה מקור המלה על נכון שמצויה בכותבת של רעץ כזה: ארגבטא ובלי ספק הוא ארקפתא או ארקבטא של הירו' וכ"ה בתרג' ד"ה ב' כ"ח, ז'. וכ"ה בגי' דפ"ר בע' ארקפטא במקום אלקפתא של נוסי' הש"ס בזבחי' צ"ו: ועיי' מ"ע דמ"ג, חי"ה, פ"ט ואילך ומהרי"ף עט"ש ק"ה.

ארק [וְרַק] פתרונה בל"פ יָקָר, וקפת [ـحفت] חבר כלומ' יקר של חבר ר"ל חבר המלך והוא משנה למלך].

(אֻולָר) [1] אֻולָר (Schneidinstrument) בטבעת אדם פי"ב בכלים (מ"ח) האולר והקולמוס פי' עץ שחותכין [2] בו הקולמוסין ומערב בו הדיו. ויש אומרים כלי הוא דומה למספרים והוא לקציצת הקולמוסין. [אחי"ה עיי' ברמב"ם ור"ש למשנה. ומקור הפי' הראשון של רבינו מפירושו של רבינו האי לטהרות ד"ה. נובע וכתוב שם בזה"ל: האולד פי' עץ שבתוך העץ לערב בו הדיו ולחתוך עליו ראש הקולמוס המשופה שמו אולד עכ"ל. ולפי זה נ"ל לגוזרו מלש' יוני ἐλάτης שטעמו מגולגל וכרוך וכל דבר בתוך דבר ובעבור זה יש לגרוס אֻולַד].

אֲלַרְיָא [3] (לדעת רבינו Gähnsucht ולפע"ד מל"פ لرى, (Abzehrung, המשמש מטתו מעומד אוחזתו עוית [4] מיושב אוחזתו אלריא בגיטין בסוף רפואות מי שאחזו (ע'.) פירושו מפהק [5] ובלעז הוא אלרי [6] [אחי"ה אולי קצור מתיכה איטלית gähnen, sbadigliare ובעכ"כ תיקנו האלייר שהוא בל' צרפ' (haler, exhaler) שאיפת הרוח לקוצר הנשימה. ודע דבנוסח' שלנו אית' דלריא וגירס' בע"ה נכונ' יותר שאם לא כן המשמש מיטתו מיושב וכן היא מלמעל' והוא מלמטה בשניהם אוחזתו דלריא ולא היא אלא בראשון צריך לגרוס אלריא ובשני דלריא עיי' ערכו וע' גם ה'].

אֲלַרְיָא (כל"ר collyris פי' תכשיט ראש של נשים (Kopfbinde Kopfschmuck für Frauen ירו' בבמה אשה (פ"ו א' ד"ח:) הצניפות (ישעי' ג', כ"ג) אולריא כמה דאת אמר (זכרי' ג', ה') הצניף הטהור. וצניף בלע"ז אולרי [7] [verschleiern, velare] (א"ב פי' אוולריא [?ἐϋλαμπρα Zaum, Zügel] בל"י צניפות. [אחי"ה והרימ"ז שיער שהוא בל"י ורומי סדינים של זיע [8] ולדעתי אין ספק שהיא המלה שרשמתי בתחלה, וק' חסר בראש, עיי' ע' אטלז, וע' אלסים, אדורה, ארון].

אֲלַרְיָא (Freudenfest ἱλάρια (ἱερά) = hilaria) בפסיקתא דביום השמיני עצרת (קצ"ג:) למלך שבאת לו שמחה כל שבעת ימי המשתה מטרונה מרמזת לבני פלטרין עד שהמלך עסוק באלריא שלו שאלו עסקיכן. ענין שמחה הוא (א"ב כן בל"י ורומי ימי ששון ושמחה). [אחי"ה וכן במד' חזית ד', ג' . . עדר שעמדו על הר סיני לא היו עומדים באלירא . . ולא היו עמדין באלירא אלא ביראה ורתת וזיע וכו' צ"ל אלריא -ἱλαρία Heiterkeit] [ἱλαρότης = hilaritas].

1 אָלֻשׁ (שם פרטי והוא מקום מחנה במדבר) ששי בנה אלוש (במדבר ל"ג, י"א) בפ"ק דיומא (י'.).

2 אָלֻשׁ (כמו חלוצה בל"ע الخلوص בל"י Ἐλουσα') בב"ר בריש וירא אליו (פמ"ח) הוא מדבר סין (?) הוא מדבר אלוש מאי זה זכות זכה ישראל שנתן להם המן בשביל לושי ועשי עוגות (בראשי' י"ח, י'). [אחי"ה ובירו' ביצ' רפ"ב דס"א. אי' באלוש ניתנה השבת. ודע שכבר היאראנימוס (בפי' ישעי' ט"ו, ד') חוה דעתו היפה שאלוש Ἐλουσα' הוא חלוצה ובמלת חלוצא העתיק ת"י ב' בראשית ט"ז, ז', ות"י א' וב' בראשית כ"ה, י"ח גם את שם מקום שור. ובה העתיק עוד ת"י א' בראשי' ט"ז, י"ד ות"י ב' שמו' ט"ו, כ"ב ברד; ורבינו סעדיה גאון תרג' גרר (בראשי' כ', א'; כ"ו, א') ג"כ בחלוצא [الخلوص]. ומזה תבין שכל המחוז מערבית דרומית של א"י נקרא חלוצא הוא אלוש (עיי' מהרי"ש ד', ה, לאנד פ', הער' ב'). ואחר הדברים והאמת האלה דעתי נוטה לדעת הרמ"ל שתחת מדבר סין של ערכנו וב"ר (ועיי' ילקו' בראשי' י"ח רמ"ז פ"ב) יש לתקן מדבר שור. וכן אי' מפורש בב"ר פמ"ה בדרך שור . . באורחא דחלוצא וכן הוא בת"י (עיי' ע' חלץ ב')].

*אֱלִישָׁע (א) הנביא הידוע. ב) שם פרטי של חסיד אחד. ג) שם פרטי של תנא אשר פנה עורף לדת יהודית). אלישע הנביא ראה מה שדרשו עליו חז"ל בברכו' י': נ"ה: ס"א. (עירו' י"ח:) שבת נ"ה. פסחי' ס"ו: ס"ח. מגילי' כ"ז. כתובו' ק"ה: ק"ו. סוטה י"ג. מ"ו: מ"ז. (ב"מ פ"ז. סנהד' ק"ז:) סנהדר' י"ב. מ"ז. (חולי' ז':) צ"ד: ב"ר כ"ה, ל"ה, ע"ז. שמ"ר פ"ד. ויק"ר פכ"ז דב"ר פ"ו, קהל' ר' פ"ה פ' כי ברוב. — אלישע בעל כנפים ירו' ברכו' פ"ב ד"ד ע"ג ובבלי שבת מ"ט.

---

[1]) הגי' ברי"ש אי' בכל הדפוסי' אבל בלי ספק בדלי"ת עיק' כמו בפירה"ג והגזרה מל"י הר שומה מסכמת עם דברי רה"ג עץ שבתוך העץ. והרב המנות לי"ף ז"ל נלאה לפתור אותו וזה ממה שתפס הגי' ברי"ש וגם המלה יוני' ἐλάτης שמצוייני בב"ח ה"י סי' ט"ו צד רי"ח ובט"ר ב' קמ"א אין מן הענין המדובר בו כאן. [2]) וכ"ה ברי"ש אבל בדפ"ר בט"ס שחותרין. [3]) בכ"י ו"ו חסר העי' הזה. [4]) בנו"ג עוית. [5]) בכ"י ל"ד מפהג, כ"י ב'. בט"ס מהתק. [6]) כ"ה בכ"י ל"ד ב"ר ודפ"ר אבל בשדפ"ע אלריא. [7]) כ"ה בכ"י ב"ר וג"ג; בכ"י ו"ו ול"ד אורלי ובדפ"ע אורלו. [8]) orarium, עמקא ὠράριον בט"ר ח"ב, נ"ד.

ק"ל. — אלישע בן אבויה הוא אחר עיי' עליו חגיג' ט"ו. מ"ק כ'. אבות ד', כ' רות ר' פ"ו, קהל' רב' פ"ד, פ"ו ועיי' ע' אחר. וע' אלפביתא.

אַלַת (א) כמו אַלָּה .Keule, Kolben ב) בל"י ἐλάτη (Ruderstange aus Fichtenholz אוי לי מאלתן בס"ג דמקום שנהגו (פסחי' נ"ז.). פי' הוא כמו אלה כמו שפירשנו למעלה [עיי"ע אלה א']. מחינא ליה באליתא דחקיק עליה שֵׁם [לפנינו בש"ס איתא אהיה] וכ' בר"פ המוכר את הספינה (ב"ב ע"ג.) וגם זה כמו כן מקל. ויש ששונין מחינן ליה באלוותא [וכן הוא לפנינו] ומפרשינן לוחות. ויש מפרשין שהן עצים ארוכים שמנהיגין בהן את הספינה והן מורדיא[1]) דלברות. [אחי"ה מגיל' ט"ז: ב"מ פ"ז. עיי"ע מרדיא ורש"י לש"ס שם. מורדיא ל"ע הוא مردى עץ שמנהיגין בו הספינה ותחת לברות (ובכ"י ל"ד וכ"י ק"ט ע' מרדיא הנוסח' בט"ס לבדות) נ"ל לתקן לברנות (Schnellsegler, λιβυρνίς פי' ספינות קטנות והן קלות ללכת על פני המים. עיי"ע לבורניא].

אַלִיתָא (כמו עַלִיתָא פי' תולעת אש Feuerwurm בל"ע علث غلث פי' מעכב את האש ועומד כנגדו) בגמ' דדור המבול בחלק (סנהדר' ק"ח:) יש לנו מין אחד ואליתא שמו. פי' מין חיה שהיה מכבה את האש וכיון ישגלו [אחי"ה כן הוא בדפ"ר ובשד"פע שבאו ובכ"י ו"ו, ל"ד וב"ר שגאו ונ"ל לתקן: שיגיעו] נסתלק (א"ב בגרסאות דידן גרסינן עליתא). [אחי"ה ובילק' איוב י"ב רמז תתק"ו אית' עיליתא. ולפע"ד נגזר משורש עלת שטעמו בל"ע מעכב האש. פי' חיה שאין אש שולט בה וכן פירש"י ז"ל ובעין זה סיפר לנו פליניאוס[2]), ועיי' ג"כ ע' סלמנדר].

אַלְיָתָא (פי' בל"ע כמו בל"מ זנבות אודים להצית בו האש Holzstummel) שהיו מציתין את האליתא משם בפ"ב בתמיד (כ"ט. ל'.). הצתת האליתא בס"ג דטרף בקלפי (יומי מ"ה. ירו' יומי פ"ב דל"ט ע"ג), ובסיפרא ונתנו בני אהרן הכהן אש (ויק' א', ז' פרש' ד' פרק ה' בהוצאת וויס צד ז'.). והצית את האש באליתות בפ"ג בפרה (משנה ט') „פי' עצים קטנים להלהיב בהם עצי המערכה כדכתיב (ישעי' ז', ד') משני זנבות האודים העשנים האלה. ואליה [الية] הוא זנב ובאותן הזנבים הקטנים שהן אליתות מציתין את האור בעצים גדולים[3]) כאותה ששנינו (תמיד שם, ועיי' סיפרא שם, ויומא כ"ו:) לענין מערכה וריוח היה בין הגיזרים[4]) שהיו מציתין את האליתה משם". [אחי"ה אלה דברי ר' האי ז"ל לסדר טהרות דכ"ט ע"ש קצת שנויים]. (א"ב אלתא כמו אלטין פי' לולבים רכים של דקל ור' עקיבא פליג עליה (פרה שם) ואומר בחריות והן זמורות ישנות של דקל). [אחי"ה והדין עם רבינו וכ"ה ג"כ פירושו של רה"ג ז"ל, ור"ש בפרה שם בלי הזכרת המקור. ואליתא כמו אליה בעברי, וכן חולי' קכ"ז. בשמתא נרש תרביה משכיה ואליתיה. פסחי' קי"ד. דאכיל אליתא (עיי"ע טש א', קקל א' ובע' האחרון פירשו רבינו ומקור פירושו נובע מפי' של ר"ח לפסחי' דקס"ז). שבת נ"ד: כי היכי דלא לחמטן אלייתיה (עיי' ע' חמט ג' עם שינוי קצת). ורמב"ם ז"ל פי' אליתות של פרה כמו אלותא דביצ' ל"ג: עיי' ע' אלוותא ועיי' ג"כ פי' רש"י לביצ' שם ולפסחי' נ"ה. וב"ב ע"ג.].

***אַלְתּוּסְבְּרָאוֹת** (והוא הקבוץ בל"י θησαυρός ובל"ר thesaurus פי' אוצרות Schätze, Magazine) במדר' ש"ט מזמ' ט"ו מי יגור באהליך זש"ה (ישעי' ל"א, ט') וסלעו ממגור יעבר . . זה אלתוסבראות שלו וכ'. פי' בל"י ורומי אוצר ואל בראש ה' הידיעה ערבי' היא והמלה נכתבת גם טסבר ותסוור עיי' ערכם.

☞ **אַלְתַּר** (קיצור מן אל (=על) ומן אתר פי' בל"ע على اثره sofort, auf der Stelle) פ"ק דר"ה (ט"ז:) נכתבים ונחתמים לאלתר לחיים. פי' תיכף ומיד. ואולי טעם מלה זו אלתור[5]) כלומ' בלי זמן, או טעמה אל אתר כלומ' במקום זה בלי הפסק ובא לעולם בלמ"ד שמושית וכן למפרע וכן לאפרש. [אחי"ה והאחרון חביב וכבר קדמו לר"ב רש"י ז"ל[6]) בנדרי' ג': ד"ה הכא נמי: מן אלתר באותה שעה כלאלתר דגרסינן היינו על אתר באותו מקום וכן מפרש בידות ע"כ. וט"ס הוא וצ"ל בירושלמי. וכן אמרו התוספות ברכו' י"א: ד"ה שכבר בפירוש: בירושלמי יש הא דאמרינן שכבר נפטר באהב' רבה והוא ששנה על אתר פי' לאלתר שלמד מיד באותו מקום עכ"ל. והתוספ'

---

[1]) בכ"י ג"נ מודדיא, בכ"י ב"ר מורסא. [2]) י"א, סמ"ב ושם פ"ו כתב בפי' מן סלמנדר שכל כך גדול הוא הקרירות אשר בו כי מכבה את האש בנגיעה בעלמא, וזה מסיע למה שתקנתי וכיון שיגיעו. וגזרת המלה מל"ר או מלשי' עלה טעות הוא עיי' הרב החכם לעויזאהן זאאלאגיא שנ"א. [3]) גי' רה"ג בקורות. [4]) כ"ה לנכון בכ"י ו"ו ל"ד ב"ר וכ"ה בפי' רה"ג אבל בדפ"ע נשמט בטעות. [5]) אולי כונת ר"ב היתה על מלה יוני' עסקטֿטֿטֿ εὐθύωρον פי' תיכף ומיד ודחוק ורחוק הוא. [6]) ועיי' עוד פי' המיוחס לרש"י ד"ה בי כ"ב, י"א.

כיוונו על ירו' ברכו' פ"א הל"ח ד"ג ע"ג: א"ר בא והוא ששנה על אתר (ועיי' הרשב"א בחידושיו שגורם בשם ראב"ד והוא שקרא על אתר). ושם פ"ב הל"א ד"ד: קרע וחזרה בו נשמה אם על אתר אינו צריך לקרוע . . . וכמה הוא על אתר כדי דיבור. בירו' יבמות פט"ז ד' ט"ו ע"ד איתא איזהו על אתר ר' יוחנן אמ' כל שלא עברו שם ג' בני אדם. ובירו' גיטין פ"ג רהל"ג דמ"ד ע"ד אי זהו על אתר ר' יוחנן א' כל שלא עבר שם ברייה ר' יעקב בר אידי . . . כל שלא עברו שם ג' ב"א (עיי' בבלי גיטין כ"ז: איזהו שלא לאלתר ר' נתן א' ששהא כדי שתעבור שיירא וכ' ובמשנה שם כ"ז. איתא מצאו לאלתר ובירו' במשנ' אם מצאו על אתר). ונמצא עוד לאלתר ר"ה ו'. מיחייב עלה לאלתר ב"מ נ': לאלתר הויא מחילה. ב"ר פ"ל פעם אחת חזר (מרדכי) ולא מצא לאסתר לאלתר מניקה והיה מניקה הוא].

אִלְתִּית[1] (פי' שם מקום ונהר באטיקא-Ειλισσός' ('Ιλισσός, 'Ιλισσίς) בסוף מכשירין (ו' ג') ר' יהודה אומר חתיכה אלתית. [אחי"ה לפי גירס' כ"י ערוך ומשנ' ודפוסי' אלתת, וערו' הקצור אלתות] פי' דג נצוד במקום אלתית „ויש מפרשין דג קטון ששמו כן". [אחי"ה כן דעת ר' האי ז"ל בסד"ט דל"ח. ואולי צ"ל דג גדול מאחר שחתכוהו לנתחים קטנים. ודע דמין דג אחד נקר' בל"ע ופל ובל"פ ال אבל נראה יותר שמכונה הדג ההוא על שם נהר הנ"ל או מקום הנ"ל ויגיד עליו רעו קולים האיספנין ודג המצרי, שם].

1 אֵם (= אֵימָה מל"מ אֵימָה Furcht, Angst) אימת מלכות עליהן. בגמ' דשתי הלחם (מנחו' צ"ח.). [אחי"ה אין כאן מקומו והיה לרבינו לסדרו תחת ע' אֵימה וְאֵימְתָא. וכנ"ה ר"ה י"ז. פרנס המטיל אימה יתירה על הצבור וכ'. גיטי' ו': אל יטיל אימה יתירה בתוך ביתו וכ' סנהדרי' ח'. אזהרה לצבור שיהא אימת דיין עליהם. מנחו' צ"ח. וזבחי' ק"ב. לעולם תהא אימת מלכות עליך. חולי' ז': למה נקרא שמם ימים שאימתן מוטלת על הבריות. אבו' פ"ו התורה נקנית באימה ביראה וכ'. שבת ע"ז: אֵימות הן וכ' (עיי' ע' יתוש, כלכית, מפגיע, סממית, סנונית). בירו' סוט' רפ"א דט"ז: שלא יקנה לה לא מתוך שחוק . . . אלא מתוך דבר של אֵמה ובד' זיטאמיר יותר נכון אימה (וכן גירסת הרמב"ם ז"ל בהלכ' סוט' הל"ח עיי' כ"מ). ויק"ר פכ"ז קראוה באימה וביראה. שם פ"ל ליתן אימתך על הבריות. במד"ר פ"ט כדי להטיל אימה עליה. — שבת ל': יתב באימתה ופתח בשמעתא. שם ק"ה: למרימא אימתא אאינשי ביתיה. שם קנ"ו: כסי רישך כי היכא דתיהוי עלך אימתא דשמיא. ב"ק כ"ח. אימתא דרביה עליה, ושם ל"ג. אימתא דרביה. ומזה מסכת ד"א רפ"ב האימתנין (die Furchtbaren).

אִם (wenn) במכילתא ואם מזבח אבנים תעשה לי (שמות כ', כ"ב פרשי' י"א) ר' ישמעאל אומר כל אם ואם שבתורה רשות חוץ מזה ועוד שנים ואם תקריב מנחת בכורים (ויקר' ב', י"ד) חובה כיוצא בו אם כסף תלוה את עמי (שמות כ"ב, כ"ד) חובה. וכן בספרא (ויקרא שם ריש פרשי' י"ג פרק י"ד צד י"ב ע"ג) ואם תקריב מנחת בכורים [לה'] ר' יהודה אומר עתידה מנחת בכורים לפסוק ולחזור וכ' עד זו היא מנחת העומר מנין היא באה מן השעורים. [אחי"ה כך נוסח' ישרה של כ"י ב"ר וכן הוא בסיפרא שם ובדפוסי הערוך חסר מרוב השתדלות המעתיקים לקצר, אולם בדפ"ר ניכר מקומו עוד שכתוב שם מנחת בכורים חובה וכ' ואם תקריב מנחת בכורים לפסק ולחזור וכו'. — ועיי' עוד סוכה נ"ג. אם אתה תבא אל ביתי אני אבא אל ביתך אם אתה לא תבא אל ביתי אני לא אבא אל ביתך (ועיי' מכילת' קרוב לס"פ יתרו) ושם: אם אני כאן הכל כאן ואם איני כאן מי כאן. (וגי' היותר טובה עיי"ע אן ד'.)— ירו' גיטי' פ"ז דמ"ח ע"ד בגין דאמר אם. ירו' פסחים פ"ו דל"ג. אם יש תוחלת מבבלי].

2 אֵם (בל"ע أم והקבוץ امهات פי' עקר ושרש Wurzel, Grund) יש אם למקרא ויש אם למסורת בפ"ק דסוכה (ו':) ובר"ג דסנהדרין[2] (ד'.) ובר"ג דאלו הן הגולין[3] (מכות ז':) ובגמ' דהקונה את עצמה בהאשה נקנית (קידוש' י"ח:) ובס"ג דכיצד צולין (פסחים פ"ו:). פי' אם למסורת דסוכה רבנן סברי יש אם למסורת וכיון שכתבו שנים חסרין ואחד מלא נצרך לדורשן בסכת אחת [בסכת אחת] בסכות שתים נמצאו ארבעה ור' שמעון סבר יש אם למקרא ונצרך לדרוש על פי הדבור הקרוי ונקרא בסכות בסכות בסכות ונמצאו שש. פי' אם למקרא דכיצד צולין ר' יהוד' אומר יש אם למסורת יאכל כתיב (שמות י"ב, מ"ו) בבית אחד יאכל „יש לו רשות לאוכל לאוכלו ולאוכל קא מזהיר רחמנא שלא יֵאָכל אותו אלא במקום אחד ולא בשנים. ור"ש סבר יש אם למקרא יֵאכל קורין על הפסח קא מזהר רחמנא להאכל

[1]) עיי' היראדאט ז', קפ"ט; אפאללאניאוס ג' ט"ו. ב'; שטראבו ח'; פליניאוס ד', כ"ג. ועיי' עוד זאאלאגיא של הרב הח לעויזאהן צד רע"ב ואילך. [2]) כ"ה בכ"י ו"ו ל"ד ב"ר אבל בדפ"ע חסר. [3]) בדפ"ע בט"ס הלוקין.

בחבורה אחת ולא בשתי חבורות אבל חבורה אחת בשני מקומות רשאין״. [אחי״ה אלה דברי ר״ח ז״ל לפי׳ פסחי׳ קל״ט]. ועיקר הדבר ושורש הוא פי׳ אם, כמו שאמרו (ר״פ ספרא) זה בנין אב מבנין אב ומכתוב אחד[1]). כל שניער משנתו ואינו קורא אִמָּא בס״ג דהישן בסוכה [כ״ח: ועיי׳ עירו׳ פ״ב. הך ציון איתא רק בכ״י ו״וב״ר, ובדפוסים חסר ובעבור זה לא חש בערך שלנו הרב החריף ובקי מהר״נ ראבינאוויטץ בעל ד״ס סוכה דמ״ב: הער׳ ד׳ וד״ס עירובי׳ דקס״ב. הער׳ ו׳]. כאן בעלין כאן באִמָּהות [امهات Wurzeln וכן פי׳ רש״י ז״ל שרשין] בר״ג דבכל מערבין (עירו׳ כ״ט.) ובכיצד מעברין (נ״ו.) בגמ׳ דהיה שם גדודיות. האמהות של בצלים (Stammzwiebeln) בפאה (ג׳, ד׳) [פי׳] ראשי בצלים גדולים ומניחין בארץ לעשות מהן זרע. ובילמדנו באם בחקתי (בתנחומי׳ ליתא) א״ר אחי רביעה אחת יורדת מיד האמהות עולות. [אחי״ה ובירו׳ סנהד׳ פ״ב ד״כ: וירו׳ סוכ׳ ספ״ה דנ״ה ע״ג דרש האמהות (ש״ב ו׳, כ״ב) שאינן אֲמָהוֹת אלא אִימָּהוֹת. קידושי׳ פ״ד מ״ד צריך לבדוק אחריה ארבע אִמָּהות שהן שמנה. ובדרך השאילה נקראה אם ארץ ישראל שהיא עיר ואם בישראל וגם נקראה תורה: אם. עיי׳ ירו׳ מ״ק רפ״ג דפ״א ע״ג אחיו של אותו האיש הניח חיק אמו (כלומ׳ א״י) וחיבק חיק נכריה (כלומ׳ ח״ל). במד״ר פ״י: זו היתה שמיסרת לשלמה שנקראת אם לומדיה כמה דתימא כי אֵם לבינה תקרא (משלי ב׳, ג׳) וכעין זה הדרש בברכות נ״ז. (ילק׳ משלי ב׳ רמז תתקל״ב) הבא על אמו בחלום יצפה לבינה שנא׳ כי אם לבינה תקרא].

3 אַם (פי׳ בל״ס אַמָּא, אמא דמיא (Wasserleitung

אמה בית השלחין אני מוכר לך בגמ׳ דהמוכר פירות לחבירו (ב״ב צ״ט:). פי׳ אמת המים להשקות ממנה נטיעים כדכתיב (שה״ש ד׳, י״ג) שלחיך פרדס רמונים. אלו ואלו מתערבין באמה בר״ג דכל שעה (פסחים כ״ב. עיי׳ יומא נ״ח: ע״ז מ״ד.) אמת המים שאינה יכולה להקצר בפ״ב בפאה (משנ׳ ב׳). ופי׳ בגמ׳ דהמוכר פירות אמת בית השלחין אני מוכר לך נותן לו שתי אמות לתוכה ואמה מכאן ואמה מכאן לצורך אגפיה. אמה בית הקילון אני מוכר לך (ב״ב שם לפנינו איתי׳ סילון וכן גרס רש״י בפסחיי יומא וע״ז הנ״ל עיי׳ עוד בע׳ קלון) נותן לו אמה אחת לתוכה וחצי אמה מכאן וחצי אמה מכאן לצורך אגפיה. פי׳ אמת המים כדי להשקות ממנה בית השלחים צריכה שתהא גבוהין אמה בית הקילון [κοῖλον Wasser-höhlung, Wasservertiefung] שעוברת בחצר שרוחצין שם כלי הבית דיו בחצי אמה בית השלחין.— אמה דריחיא (der Unterbau der Mühlsteine) בר״ג דמי שמתו (ברכות י״ח:). פי׳ כל תפיסת הריחים של יד קרוי אמת הריחים. [אחי״ה ולפי זה גם בפעם ראשונה צריך לגרוס אמת דריחיא וכן לפנינו בברכות ובכ״י אמתא דריחיה וא״כ בסדר ערך אמתהיה רבינו צריך לציין המלה ושם אאריך בזה אי״ה]. באמה ובסניפין בהנוגע בככר פכ״א בכלים (מ״ג) „כמו ששנינו (שבת ל״א.) במעשה שמאי שדחפו באמת הבנין שבידו״ [אלה דברי ר׳ האי ז״ל לסד״ט דט״ז ועיי׳ ע׳ אמה]. פ״א באמת העץ המעמיד את המגירה. [אחי״ה וזה נ״ל עיקר שבלש׳ ערבי׳ אם [أم] נקרא כל דבר שאחז ומעמיד ומקשר דבר אחר]. (א״ב אמה אשר פירושו אצבע אמצעי עיי׳ בע׳ אצבע).

4 אַם (=אַמָּה das männliche glied בל״ע [illegible]

ואות הראשונ׳ נשמט) אוחז באמה ובולע את התרומה בנדה בפ׳ יוצא דופן (מ׳.). המטיל טיפין עבין מתוך האמה בפ״ח במקואות ארץ ישראל (משנ׳ ג׳.) יד לאמה תיקצץ בגמ׳ דשמנה שרצים (שבת ק״ח:). זב צריך בחתימת פי האמה בר״ג (דכיצד צולין) [ט״ס וצ״ל דאלו דברים] (פסחים ס״ז: עיי׳ נדה כ״ב. מ״ג: ושם ובפסחיי איתי׳ כחתימת). פי׳ האבר המשתין מים נקרא אמה. [אחי״ה וכן ב״ק י״ט:

---

[1]) זאת אחת מז׳ מדות דהלל עיי׳ תוספתי׳ סנהד׳ פ״ז ואבות דר״נ פל״ז וריש סיפרא. וכן הדוגמאות אם יש אם למקרא או למסורת עיי׳ סנהד׳ ד׳. מכות ז׳: ועיי׳ פחד יצחק ע׳ יש אם למקרא ונלאיתי לכתוב כל הציונים שהובאו שם ברוחב בינת ושום שכל בעל המחבר ומי שרוצה לעמוד בזה הענין יעיין שם. ועיי׳ עוד ע״מ להג׳ שי״ר והשערה החדשה שם שהוא מן אמות הקריאה (matres lectiones). וכתב לי באיגרת מחדש אייר שנת תרל״ז ידידי הרב החכם מהו״ר אברהם האכמוט רב ואב״ד בק״ק וועספרים יצ״ו וז״ל לפי דעתי נטה מאור דורנו (שי״ר) זאת הפעם מנקודת האמת. סנה׳ ד׳. מתקיף לה ראב״י מי איכא דלית ליה יש אם למקרא והתניא בחלב אמו יכול בחלב אמו אמרת יש אם למקרי׳ ע״ש והנה לפי המקרא מנוקד החי״ת בחטף שוא ואחר שוא אין מקום לאם הקריאה דהיינו לנח נסתר! ומכאן נסתר כל הבנין של רבינו ראפופורט. והשאלה אל רי״ף (עיי׳ ע״מ) מפני מה לא אמרו: אב למקרא כמו אבות הטומאה, גם זאת לפ״ד לא קשה כלל וכלל כי העקר או הכלל אז נקרא אב אם יש לו תולדות כמו בנים שהם ילודי האב, ד״מ אב מלאכה הוא בשול באש, ותולדתו בשול ברמץ או בחום השמש אבל לקריאת חֲלֵב אמו אין שום תולדה הנגזרת ממנו ואיך יקרא אב? ואשר נ״ל בפי׳ המלה אם למקרא ואם למסורת הוא כי אם הוא ר״ת אמירה מסיני למקרא או למסורת וזה פירושו: משה רבינו כתב את התורה מפי הגבורה והנה יש לספק אם קרא הקב״ה למ״ר ע״ה כל מלה ומלה כקריאתה או אמר לו האותיות אחת אחת. ד״מ אם אמר הקב״ה מלת בחלב בפעם אחת כקריאתה או שאמר למ״ר שיכתב „חית״ „למד״ „בית״ או סכת אם אמר הקב״ה שיכתב סכת בפעם אחת או שיכתב סמ״ך כ״ף תי״ו וא״כ אם האמירה מסיני היתה כפי הקריאה אז היא

כשכשה באמתה. מ"ק י"ז. טרקיה אאמתא]. תשובה לרב האי (וענין) [צ"ל לענין] האוחז באמתו (נדה י"ג. שבת מ"א.) וששאלתם הא דאמ' רבנן (שבת ק"ח:) ברבינו הקדוש שלא הכנים ידו למטה באבנטו היכי מפרשינן, ובקינוח ובמילי אחריני היכי עביד בין הוא [אחי"ה כ"ה בכ"י ה"ב, אבל בדפ"ע הגי' בט"ס הא, אולם גם מלת הוא של כ"י ט"ס הוא ונ"ל לתקן בין לרב הונא עיי' נדה י"ג:] ובין ההיא דר' טרפון דמתרצא הכי: ר' טרפון א' כל המכנים ידו למטה מטבורו תקצץ א"ל לר"ט ישב לו קוץ בכריסו לא יטלנו א"ל לאו [אחי"ה רש"ל מוחק זה בנדה שם אבל עינינו הרואות שהית' הגירס' גם לפני ר' האי ז"ל] א"ל והלא כריסו נבקעת א"ל מוטב תבקע כריסו ואל ירד לבאר שחת: [תשובה] כבר מוקמינן שלא בשעת קינוח בצרור ובחרס שפיר דמי אבל במים [נ"ל לתקן: בידו] אינו צריך ליגע, ועוד שאין מכנים ידו כדי שתגע באמה אלא כשידו מלובשת מטלית עבה דתנן (נדה ב', א') כל היד המרבה לבדוק בנשים משובחת ובאנשים תקצץ ותנא (שם בגמ' י"ג.) בד"א לענין שכבת זרע אבל לענין זיבה אף הוא משובח כנשים ואפי' בשכבת זרע[1] אם בא לבדוק עצמו בצרור ובחרס בודק אבל במטלית לא והתניא בודק עצמו במטלית ובכל דבר שירצה כדאמ' אביי במטלית עבה ודברים הללו מפנים אבל מאחור לית לן בה וכל כך למה מפני החימום שלא יבא לידי הוצאת שכבת זרע לבטלה ועוד מוקמינן בפנוי אבל נשוי שאני שיש לו פת בסלו [אחי"ה משל הדיוט הוא אינו דומה מי שיש לו פת בסלו למי שאין לו פת בסלו, יבמו' ל"ז: כתובי' ס"ב: ס"ג. יומי' י"ח: ס"ז. ע"ד: ובשפתי נבון תמצא חכמה ובמשל זה רוצה לומר ר' האי בנשוי לית חשש הוצאת ש' זרע לבטלה] ולא במהרה בא לידי חימום. וכמו מדה זו קאמר[2] (נדה שם בס' העמוד) שמואל ורב יהודה הוו קיימי על איגרא דבי כנישתא דשף [ו]יתיב בנהרדעא א"ל רב יהודה צריך אני להשתין מים א"ל שיננא אחוז באמה והשתן לחוץ ומקשינן והיכי א"ל הכי והתניא א"ר אליעזר כל האוחז באמה ומשתין מים מביא מבול לעולם ופרקינן בה כמה פירוקין, וכולהו איתנהו בחד[3] מנייהו, איבעית אימ' נשוי שאני דא' ר' נחמן ואם היה נשוי מותר[4]. [אחי"ה ודע שכל לשון של תשובת רה"ג בעצמה ובתומה הובאה בדפוסי ערוך בע' בפני עצמו אחר ע' אמתנטין וקודם ע' אן ר"ל בס' פי"ב. ואין ספק כי איזה סופר ומעתיק של ערוך השמיט הך תשובת רה"ג מע' אם ג' וכתב אותה לאחר סיום הפרק. וראיה לדבר שבדפ"ר ובכ"י ערוך אין להך תשובה ערך דבור המתחיל מיוחד (Schlagwort) אבל בדפוסי ערוך האחרונים נסדרה התשובה בלי נכון בע' מיוחד ר"ל בע' אמתו! ובד' אמש' מרוב השתדלותו לסדר הערכים על פי א"ב עזב הסדר וכתב ערך אמתו אחר ע' אמיתא והך תיקון עוות הוא, שעל ידי זה אין נראה לעינים שגיאת הסופר ששכח התשוב' מערך אם ג'. וראיה מופתית שדברי התשובה שייכין לערכנו ממה שגם ערוך הקצור כתבם ביחד וז"ל אם: אוחז באמה וכ' וכן יד לאמה תקצץ בפ"ח שרצים (ק"ח) ופי' ר' האי האוחז באמה שלו עביד כְלִיה אבל לקנח בצרור וכיוצא בו מותר ולאחריו אפי' ביד דלפניו חיישינן בידו משום ש"ז. עכ"ל בקיצור נמרץ כדרכו. עכ"פ יראה כל מבין שדברי רה"ג משולבים יחד עם ע' אם וגם עה"ק אמר לדבק טוב הוא. ובאמת בע"הק ער' אמתו חסר כלל ונכון הוא אחרי שהביאו בע' אם. ובענין גזרת המלה י"ל כי אמה פי' זרוע ויד, ובדרך השאילה נקרא כן אבר התשמיש כמו אצבע עיי"ע, שמורה ג"כ אבר המוליד, וכ"ה בל"פ دست פי' יד ואבר המוליד וכן انگشت פי' בל"פ אצבע ואבר המוליד].

5 אֵם (פי' אום בל"ע פי הרחם (Muttermund ניטלה האם שלה כשרה בפ' אלו טרפות (חולי' פ"ג מ"ב) ובגמ' (נ"ה:) תנא האם היא טרפחת היא שלפוחית. פי' אם הרחם כדתנן בבכורו' (כ"ח: עיי' סנהד' ל"ג. צ"ג.) אין פרה וחזירה יוצאת מאלכסנדריא של מצרים עד שחותכין האם שלה בשביל שלא תלד. אום [= أم] של אשה לעולם מלא דם בויק"ר אשה כי תזריע (פי"ד). [אחי"ה אום כדרך לש'

העקר, אבל אם האמירה מסיני היתה רק מסורת האותיות ולא הקריאה נוכל לעשות המסורת לעקר ולפ"ז הפלוגתא אם יש אם למקרא או למסורת היא סובבת והולכת על עקר גדול בענין כתיבת התורה ע"י מ"ר. ובזה מיושרים היטב דברי התוספ' סנה' ד'. ד"ה כולהו ע"ש שאם נוכל לדרש שניהם נדרש שאעפ"י שרק המסירה לאותיות היתה מסיני אבל על כל פנים גם הקריאה היא כמו הלכה שבעל פה בעבור שקבלה איש מפי איש. עכ"ל הזהב. [1]) כ"ה בכל כ"י וכ"ה בנוסחי הש"ס אבל בדפ"ע חסר מאמר זה. [2]) כ"ה בדפ"ר ושם בט"ס דקאמר, בלתי נכון בכ"י ו"ו ומאי ולא מדה זו, בכ"י ל"ד בכמה מדה זו, כ"י ב"ר דמדה הזו ובדפ"ע חסר כלל וכלל. [3]) בכ"י ה"ב הגי' נחד. ובדפ"ר כאן מסיים, ובלתי נכון הוא כי השמיט התשובה. [4]) מכל כ"י ע'רק בכ"י ב"ר יש כאן עוד סיום הע' בזה"ל: ויש אומרים כך אמי' שמואל לרב יהודה שיננא בתמיהה אתה שיודע המשנה ע"פ תאמר לי כך אחוז באמה והשתין מים לחוץ כלומ' אם תעשה כך תצא מן כבודך ע"כ. וקרוב הדבר שכן מגיה הסופר כ"י ב"ר (עיי"ע אונס) וממנו לקחוהו דפ"ע. ובאמת לשון מיותר הוא ולא ראיתי בזה הפי' שום יתר שאת. לכן אחרי שאר כתבי יד הלכתי ומשכתי ידי מלהביא הלשון וי"א בפנים בערך שלנו.

ערבי וכן בירו' יבמו' פ"א די"א ע"ד נעשה אום זכר כאום נקבה. כלומ' אם זכר וכ'].

☞ אֵימָא, תֵּימָא, יֵימָא, נֵימָא (ich, du, er möchte ; wir möchten sagen) בלש' בבלי כמו אימר תימר יימר נימר לימא כמו לאמר אמינא כמו אמר אנא. [אחי"ה הא לך עוד קצת ציונים: אֵימָא סוכ' כ"ו: מ"ב. חולי' כ': אֵימָא (=אֱמוֹר) ברכות י"ח: עירו' ל"ב. תימא סוכה י"ג: לימא ש ם, נימא תעני' ג'. אמינא עירו' ל"ב. ע"ד: ע"ה. יומ' פ"ה: ובהוספת קָא בתחילה קאמינא גיטי' מ"ז: מאי דקמא (דקאמר) פסחי' ג': (לפי גירס' רבינו בע' קמא א' ולפנינו אית' מאי האי דקמן). ב"ב ק"מ: (עיי"ע הנ"ל) כתו' ס"ז: ותשלום של ר' בסוף הוא א' וכן כנמא עזר' ד', ח'; ה', ד', ט'; ו', י"ג].

*אִימָּא (כמו אֵם בעברי ובל"ס אֵמָּא Mutter) ברכו' י"ח: אֵימָא לה לְאִימָּא. מגיל' כ"ז: אימא זקינה (Grossmutter) ב"ר פמ"ז איזו היא זקינה כל שקורין אותה אימא פלונית ואינה מקפדת. ירו' נדה פ"א מ"ט: כמו כן. ושם אבא פלוני ואימא פלונית — אבא טבי ואימא טביתא. ויק"ר רפ"ה גליג לאימא דאימך (עיי' ע' גלג). ירו' שבת פט"ו דט"ו: אימא שובתא היא. ירו' מגיל' פ"א דע"ב: שמעון אחי אימא. שם פ"ג סהל"ד דע"ד. הוה אִימָּהֶן. ירו' שביעית פ"ו דל"ו סע"ג עיי"ע בוצרה. שבת קמ"ג. חזיין אגב אימן. אימא קיימת עיי' ע' אבא. אִימָּא שָׁלוֹם דביתהו דר' אליעזר אחתיה דר"ג עיי' שבת קט"ז. ירו' שביעי' פ"ו דל"ו ע"ג אמר (ר' ליעזר) לאימא שלום אשתו אינו יוצא שבתו. ובויק"ר פ"כ ר' אליעזר אמר לאימא שלום אי לאשתו של זה אינו מוציא שבתו.

*אַמַּאי (weshalb, warum) פי' אַלָּמָּה שאלת טעם הדבר והורכבה מן א = אל = על ומן מ א י והוא מה. הרבה פעמים בש"ס עיי' ברכו' כ"ט. שבת מ"ח. פ'. עירוב' ע'. צ"ז.

*אַמַּאן (auf wen) פי' על מי הורכב מן א = אל = על ומן מאן ברכות ט'. ט"ז ועוד רבים זולתו.

*אֶמְאוֹם (שם הפרטי לכמה מקומות Ἐμμαοῦς, Emmaus, Ammaus Ἀμμαοῦς) יש כמה מקומות שנקראים בפי הסופרים בשם זה וכן בתלמוד ובמדרשים. ירו' שביעית פ"ט דל"ח ע"ד מבית חורון ועד אמאום הר מאמאום ועד לוד שפלה. חולי' צ"א: באיטליז של אימאום ובכריתו' ט"ו. ומכו' י"ד. איתא עימאום והיא היא וכן בסופרים יוני' Ἐμμαούμ מד' קהל' רב' פסוק כי העושק והלך ר"א בן ערך אצל אשתו לאמאום מקום מים יפים ונוה יפה ושכח תלמודו. ובשבת קמ"ז: וכן באדר"נ פי"ד איתא לדימסת (עיי' ע' דמוס ג') וצ"ל לאימאום או אולי הוא ל"י δημόσιος כלומר כל דבר שהוא גלוי ופרהסיא ולצורך העם והם נקראין מרחצאות שהיו לצורך ההמון וגם בעיר אמאום היו מרחצאות חמים כעין של טבריה והמלה אמאום נשתנה בלי ספק בפי יונים ממלה ארמית חמא, חמתא. מד' קהלת רב' פ' טובה חכמה: מעשה בר"י שאחזו בולמוס והלך לאימונים וישב למזרחה של תאנה וביומ' פ"ג: נשנה ג"כ הך מעשה בלא הוספת והלך לאימונים וכן חסר בילק' זאת הברכ' רמז תתקנ"ט ובהלכ' יום הכפורים של הרי"ץ גיאת נ"ז. ואין ספק שתחת אימונים יש לגרוס אימאום עיי' בע"מ באריכות ושום שכל על כל זה דקי"א וכ'. ועיי' עוד מ"ע של מהרז"ף ח"ב קי"ב ונייבויער גיאגר. ק'.

אַמְבּוּהָא (פי' בל"פ انبوه המון Volksmenge Menschenmasse) כי הוה חזי אמבוהא בתריה בס"ג דיומא (פ"ז.) ובס"ג דסדר תעניות [ט"ס וצ"ל דסוכה] (נ"ה. עיי' עוד סנהד' ז'.) פי' המון. [אחי"ה ויפה פי' וטעמו ונמוקו עמו שכן הוא בל"פ כמו שרשמתי].

אֶמְבַּטֵי (כמו אבטי ואות מ' נוסף, או ל"י ἡ ἐμβατή Behältniss zum Baden) ורוחץ עמו באמבטי גדולה בנדרים בפ' אין בין המודר הנאה (מ"א:). אם מקבלת את האמבטי רביעית פ' כל המעורב במקואות (פ"ה מ"י) ובמכשירין בפ' זיעת[1] בתים (פ"ב מ"ה) ר' יהודה אומר באבטי [כ"ה בגי' דפ"ר, ובשאר דפוסי' באמבטי] קטנה אם יש בה רשות רוחץ מיד. אמבטי מלאה מים בב"ר ויכלו השמים (פ"י), ובילמדנו ויאמר משה לחובב בן רעואל (בתנחומ' ובילק' שם ליתא) לים[2] רחוקים א"ר ברכיה למה בים לא במעין ולא במקוה אלא האבטי (כדפ"ר, ושאר דפוסי' אמבטי) הזו האב והבן אין יכולין לרחוץ בו כאחת וכ'. אמבטי רותחת בפסיק' דזכר (רכ"ז. ועיי' פסיקתי' רבתי פי"ב). פי' אמבטי בלע"ז סולי"ו[3] (lat. solium, it. solio) ואמבטי הוא אבט של מעלה (א"ב פי' בל"י כלי גדול מיוחד לרחיצת אדם וכלים. [אחי"ה וכן בשבת מ'. אמבטיאות של כרכין (עיי' ע' אבט)[4]. שם מ"ב. כאמבטי. ובכ"י מ' באבטי ירו' שבת פ"ג ד"ו. היו שם שתי אמבטיות. שם פ"ח די"א ע"ג ההן דמשזג אמבטיתא. ובילק' תהלי'

1) כ"ה בגי' דפ"ר. 2) כ"ה בגי' דפ"ר ובשרפ"ע יום. 3) ועיי"ע בטה א'. 4) ברגע זו הגיעני איגרא דאיקר שלוח אלי מידידי החוקר הנעלה ר' אברהם אליהו הרכבי נ"י וגלה את אזני כי יותר נראה לדגוש את הבית אבט=אבבט במקום אמבט. ואם גם כנים דבריו כי הבלעה כזאת מצויה היא לרוב בכ"ז אולי יש לקיים גזרת אבט מל"פ (עיי"ע בצד ו') יען שאינה מצויה מלת אבט בירושלמי.

ס"ג רמז שתפ"ו צמאה לך נפשי כאמבטאות ט"ס וצ"ל ככמהות כדאית' בב"ר ר"פ ס"ט. אמבטיות ירו' פסחי' עיי' ע' הבא. אמבטי ב"ר פס"ח ט"ס עיי' ע' בט ה'].

*אֶמְבַּטְיוֹת (ἐμβάτης = embates = Teigmodel) בירו' פסחי' רפ"ג דכ"ט ע"ד וקולן (κόλλα Leim) של סופרין; ובאלכנדריא עבדין אמבטיות של בצק, כלומר דפוסים וציורים וכן המל' בל"ר, והמפרשים בל ידעו, ובבבלי פסחי' מ"ב: פי' קולן פרורא דאושכפי, כלו' כדורים עגלגלים מדיבוק של אושכפי והמלי ל"פ היא برا, برابس (Leim, Klösse).

אֶמְבַּטֵים[1] (מל"י ἐμβάτης der Aufsteigende או מל"י ἀναβατός-ἀμβατός der Ersteigbare) ירו' דשבת פ"[2] במה בהמה יוצאה (פ"ה הל"א ד"ז:) אמבטים חמור סלק פי' בל"י שאינו סובל רוכב עליו, ובכלאי' דירוש' גרים אבהונום ושם פירשתיו. [אחי"ה ושם גם אנכי חויתי דעתי שמלה אמבטים בל"י הוראתה עולה והיא העתקה ממש מהך חמור סלק. ע"ש באריכות בענין שינוי נוסחאות. ואולי אמבטים ט"ס תחת אנובטים (ὄνος βατής Bespringer) וגם זה העתקה של חמור סלק].

אֶמְבָּל (בל"י ורו' ἔμβολος, Klöppel, Schlägel, embolus) זוגי שעשה להן אמבלי מקבלין טומאה בריש במה אשה ירושי' (שבת רפ"ו ד"ז ע"ד) פי' הן הענבולין עי"ן ואל"ף בחדא נינהו. (א"ב פי' בל"י כל דבר מונח ותקוע תוך דבר אחר והוא המשמיע קול בזוג עיי' ע' ענבל) [אחי"ה וענבל ממש ל"ע عنبلة ועיי' ע' אנבל].

אַמְבּוּנְיָא (בל"ס אַמְבּוּנָא Berggipfel, Anhöhe ובל"י ἄμβων) כי הוה קאים אינש על אמבוניא דסדום לא הוה יכול למחמי[3] ארעא מן חיליהון דאילניא פי' בלע"ז מירל"ו (it. merlo Zinne, Giebel, Spitze,) כמו (ב"ב ע"ג.) קובנאה דשורא. [אחי"ה עיי' ע' קבנאה ושם פי' רבינו עמוד בל"פ והוא בלצ"ינ (Säule çkemba, çkanba) ובכ"י ו"ה, ל"ד וג"ג אית' קובנאה (קובנעה) ובדפ"ר, פיז' וויניצ' קומבנאה וצ"ל קונבאה או קומבאה ואות ס' בתחילה חסר ולפי' שני שם המלה חומה בלע"ז מירולי ע"ש] זה בויק"ר והוא ישקיט (פ"ה) ובריש אחרי מות. [אחי"ה לפנינו בריש א"מ ליתא אבל לפני בע"ה כ"ה הגי' כנראה עוד מע' בר הדיא] (א"ב פי' בל"י מקום גבוה ונשפה ובנוסחאות שלנו כתוב [כיון דהוה קאי על] אילניא).

אַמְבַּר (פי' בל"ע الانبار בל"פ انبار ובל"ס אַמְבְּרָא ובל' הונגרי hambàr אוצר של חטין Kornboden) קלנהו לכולהו אמברי הוה כפנא בהגדה דהנזיקין [גיטי' נ"ו. וכן כתוב' ק"ה. אמברא דחמרא] פי' אוצרות.

*אֶמְבִּירוּקְלוֹן [צ"ל אֶמְבּוּרִיקְלוֹן] (פי' מכסה ואוכף של סוס בל"י האמצעי -ἐμβουρίκλον- ובל"ר ἐμβουριχάλια imburuclum Pferdedecke, Sattel) יר' ב"מ רפ"ד ד"ט ע"ג המחליף אברוקלין באמבירוקלון צ"ל אבוריקלין באמבוריקלון פי' טפיטות של סוס ועביטה ורבינו גירס' אחר' הית' לו עיי' ע' אנבקראות וזה נ"ל יותר עי"ש. ואשר כתבתי פה זה דעתו של הח' רימ"ז ב"ט, א', קל"ג.

אַמְגּוּזָא (פי' כמו אֱגוֹז והמ"ם נוסף ובל"ע جوز ובל"פ گوز ובל"ס גּוֹזָא ובל' ארמניא enguz; או י"ל שהוא ל"פ مغز פי' גרעין של אגוז Nusskern) ופלגו אלגוזא בגמ' דהפעוטות (גיטי' נ"ט.) פי' אגוז ממש. [אחי"ה וכן שם ס"ט. וניגקוט כאמגוזא בפומיה, שבת ק"ט: מאמגוזא אליבא ריקנא. מנחו' ל"ה, דעבידא כי אמגוזא. ב"מ ס'. אנא מפליגנא אמגוזי. חולי' נ"ט. ארבעה אמגוזי יומ' פ"ד: ומשביש ליה באמגוזי (עיי"ע שבש ב'.)].

אַמְגּוּשָׁא, — שִׁי[4] שם פרטי לשבט מדי אשר הרביץ תורת צורואסטיר ונאצל ממלת בקטרית maga, môghu פי' גדול ובל' הונגרי magas; ועוד נקרא כן מכשף וקוסם Wahrsager Zauberer,) ההוא אמגושא [בל"ע مجوس مجوسى Mager, Magier] דהוה מחטט שכבי בחזקת הבתים בגמ' דהיה מעמיד בהמה (ב"ב נ"ח.) פי' גוי מכשף שהיה מפשיט מתים. [אחי"ה הך גוי פרסי הוא ובימי רב ושמואל נתיסדה ממלכת השאשאנידען מבית שאשאן ומבית זה עלה ארדשיר באבעגאן אחד מן ההדיוטים וקופץ בראש המלכות אחרי הכהו מלך של פרתיים הנקרא בשם ארטבן (עיי' ערכו וע' ארדשיר) והוא היה ידידו של רב ועל מותו נשא קנה "נתפרדה החבילה" ושמואל נושא חן בעיני הממלכה החדשה של שאשאנידען ומיום הוסדה מלכותם נקראים הפרסיים: פרסיים חדשים או חברים (עיי' ע' חבר ב') ובעת הראשונה הקילה ואחריו הכבידה הדת החדשה של חברים על היהודים וגזרו גזרות שאין היהודים יכולים לעמוד בהן ובכלל הגזירות היה ג"כ שהיו חופרים וכוקעים באדמה להוציא ישני עפר שכבר הלכו לעולמם

---

[1]) במו"ע אי' בוי"ו אחר טי' וט"ס הוא שבנו"ג ביו"ד ואם תיקן בכוונה ר"ב בוי"ו י"ל שהוא מלשון מליצת הומירוס עיי' איליאס ו' רל"ד; אדיססע י"א, שט"ז. [2]) בדפי' אמש' ופראג בטעות: במה אשה. [3]) בדפי' אמ"ש ופרי' למחזי. אבל בנו"ג כגירי' רבינו בפנים. [4]) שתי הנוסחאות באות בפנים ע"כ הצגתי אותן ג"כ בראש הע'.

שלפי דעתם הרעה והנמבזה: טומאת מת עולה ויורדת עד התהום ומטמא' אדמה לכן חופרים באדמה והשליכו הפגרים מקברם להלאה לדומן על פני האדמה לאכילה לחית השדה ולצפרים. וזה טעם מחטט שכבי. וכן אמרינן ביבמו' ס"ג: גזרו (החברים) ג' . . . קא מחטטי שכבי (מוציאים הנקברים מקבריהם. רש"י) וקרא ר"י על החברים בגוי נבל אכעיסם. ועוד הרחבנו דבורנו בזה הענין במ"א] [1] פרעה שהיה בימי משה אמגושי היה בפ' ואלו מגלחים (מ"ק י"ח.) בס' הלכה ראשונה. פי' אמגושי כמו אותו דס"פ כלל גדול (שבת ע"ה.) דגרסינן אמגושתא [צ"ל אמגושא] רב ושמואל חד אמ' חרשי הוא והוא מכשף שכן בל"י קורין למכשף מגום [2] [= μάγος Zauberer magus,] ובלע"ז מג"ו [פי' בלאי"ט Zauberer mago Magier magio;] ולהכי יוצא ליאור בשביל מכשפת וחד אמר גידופי והיינו כופר בעיקר ולהכי יוצא ליאור שאמ' לי יאורי ואני עשיתני (יחזק' כ"ט, ג'). [אחי"ה וממש כזה פי' ג"כ רש"י למ"ק הנ"ל ותלה מימרא של אביטול ספרא משמיה ד ר ב (זה עיקר הגירס' עיי' ע"מ קי"ד, וד"ס מ"ק כ"ט: ובזה מיושבת תמיהת התוספ' שבת ע"ה. ד"ה אמגושא) על פלוגתא דרב ושמואל בשבת. ושם אמרינן עוד תסתיים דרב דאמר גדופי דאמ' רב זוטרא וכ' ומסיק תסתיים. ולפ"ז צ"ע שרבינו בע' גדף בהיפך נקטה וכתב. . מאי אמגושתא רב אמ' חרשי ושמואל אמ' גידופי וכ' וצריך לתקן מאי אמגושתא רב ושמואל חד אמ' חרשי וחד אמ' גידופי וכ' ועט סופר הנמהר קצר ותקן והיא עותתו.] ואמגושא הוא מגושא והנם בע' מגוש. [אחי"ה וכן יומ' ל"ה. פרוה אמגושא (כן גרס ג"כ רבינו בע' פרוה, אבל בע' מגוש גרס מגושא וכן הוא בכ"י מ', ד"ס יומ' מ"ד. ובכ"י ערוך ק"ט גרס גם בע' פרוה כן) סנהדרי' צ"ח. ושבת קל"ט. אי בטלי יהירי בטלי אמגושי (עיי' ע' יהיר)].

* אֲמַגַיְירְתָּא (Proselytenthum) בירו' ע"ז פ"ב ד"מ. ולא הוון אלא אמגיירתיה והוה יודאי אזל בעי מיספרה גביה קטיל ליה. פי' חד גר שהיה סַפָּר וחזה בכוכבים שהיהודים יהיו שופכין את דמו וסבר שיהרגו אותו ובאמת הראו לו שעתיד להתגייר ויהו שופכין את דמו והוא לפי טעותו היה הורג כל היהודים הבאים להסתפר ממנו. — והמלה המופשטת נגזרה מפעל גייר.

אֲמַד (abschätzen או מפעל מדד בהוספת אלף בתחילה, או כל"ע امد הִגְבִּיל be—abgrenzen והיינו שׂום ומשַׁעֵר) הרוח שפזרה את העמרים אומדין אותה בפיאה פ"ה (מ"א) באומד [3] חמש סאין גדולין בפ"ב בתמיד (כ"ט.). אל תרבה לעשר אמדות בפ"ק דאבות (מט"ז). עמד והלך בשוק אומדין אותו בפ' מי שאחזו (גיטי' ע"ב.) ובר"ג דכל המנחות באות (נ"ד: עיי' ביצ' י"ג: בכורו' כ"ח: גיטי' ל':) אבא אלעזר בן נמול [4] [אחי"ה נ"ל לתקן גומל וכן הוא במנחו' הנ"ל ובכורו' הנ"ל ובביצ' אית' בן גימל וכ"ג שם רש"י וצ"ל בן גומל כמו ברש"י כ"י גיטי' ובדפוסי' שם בן גמלא עיי' ד"ס ביצ' י"ג:] אמר ונחשב לכם תרומתכם (במדבי' י"ח, כ"ז) אחת תרומה גדולה ואחת תרומת מעשר כשם שתרומה גדולה ניטלת באומד (Abschätzung ובמחשבה (Muthmassung [וכ']. פי' שנותן עיניו מצד זה של גורן ואוכל מצד אחר ויכול לאמוד בדעתו כמה סאין יש בו כך תרומת מעשר שנותן הלוי ניטלת באומד ובמחשבה. הא דאמיד (abge-schätzt) הא דלא אמיד בפ' השותפין בגמ' דכמה יהא בעיר (ב"ב ח':). אי אמיד כייפינן ליה בכתובו' בפ' נערה בגמ' דהאב אינו חייב (מ"ט:) א"ל אי אמידא לך עשה כפירושה בפ' חזקת הבתים בגמ' דולא לאישה (ב"ב נ"ב.), כלומר [5] אם היא עשירה דאית לה כי הני כיפי עשה כפירושה [6]. [אחי"ה וכנ"ה בבכורו' ס"א. כתוב' ק'. להכי אמדתיך. שם ס"ח. הא דאמידניה הא דלא אמידניה. חולי' נ"א. אמדה נפשה. סנהדרי' ע"ח. ושם עמוד ב' וירו' סנהד' פ"ט דכ"ז. ירו' דנזיר פ"ט דנ"ח. אמדוהו לחיים . . אמדוהו למיתה (ירו' סנהד' עמדוהו). ירו' נזיר פ"ד רהל"ג דנ"ג. אומדין אותו אם יש מלקין אותו וכ'. ירו' ב"ק רפ"ז ד"ו. אומדין כמה אדם כיוצא בזה רוצה ליטול. ב"ר פס"ד דורש מאה שערים (בראשי' כ"ו, י"ב) שהאמידוהו אותה ועשתה מאה כמה שהאמידוהו. אָמִיד הוא בינוני פֵּעִיל ערכין כ'. הא אמיד וקאי. ב"ק ס"ב. איניש אמיד. כתוב' פ"ה: ידענא ביה דלא אמיד. גיטי' נ"ב: ולא אמיד. ופירש"י שם וב"ב ח': נ"ב. עשיר.

1) עיי' ספרנו על המלאכים ושדים צד י"ב והלאה ומאמרנו על ספר טוביה במ"ע ג"ג ח"י צד ס"ז והלאה, ובמ"ע נייציים הוציאו לאור החכם הכולל ר"ש סאנטו ח"א נומ' מ"ה ומ"ז. 2) כ"ה לנכון בכ"י ב"ה, ובכ"י ו"ו אי' אמגוס ועה"ק שנ"ב אמגוש אבל בדפ"ע בט"ס: שכן בל"י ובלע"ז קורין למכשף מג"ו. 3) בנו"ג בעומד עיי"ש המפרשים. 4) כ"ה בדפ"ר, ובדפי' פיז' וויניצ' ואמש' אי' גמליאל. 5) בדפ"ר אי' כלו' והוא קיצור במקום כלומר אבל בשדפ"ע בט"ס כלום. 6) הפי' הזה הועתק מפי' רגמ"ה לב"ב נ"ב. וז"ל בכ"י אשר ת"י: אי אמידה לך שאותה שהיא אומרת עשירית ומפקדת פקדונים עשה כפירושה. עכ"ל וכ"ה ממש בפי' הרשב"ם.

והשם אוֹמָד וְאוּמְדְנָא סנהד' ל"ז. מאומד ומשמועה. שם ע"ח: אין אומד אחר אומד. ושם: הלך אחר אומד האמצעי. והקבוץ אומדות. אבות הנ"ל וירו' תעני' פ"ד דס"ח ע"ג מיכן שלא יהא אדם דן אומדות.—ב"ק מ"א. אומדנא לאו כלום הוא. ב"ב כ"ז: דבנזקין בתר אומדנא דהשתא אזלינן. ערכי' י"ט: נחית לאומדנא. גיטי' ע"ב: למה לי אומדנא ועיי' ע"ג. סנהד' ע"ח: תרי אומדני למה לי.]

אֲמַדְלָא (פי' בל"ע كاليه אריגת עלי תמרים תלויה בענפי האילן ובהשאילה ע ר ס ל ש ל נ ו צ ר י ם (an den Aesten befestigtes Hängebett דרגא דאמדלא לא נינחיה [1]) אדיקלא בפ' מי שהחשיך בגמ' דהגיע (שבת קנ"ה.) פי' סולם העשוי לעלות בו ב ע ר ס ל והוא שכתוב (ישעי' א', ח') כמלונה במקשה והוא מלונה לשומרי פירות ודקדק ר' אשי מזו הלכה שאסור להניח הסולם על הדקל ולעלות בו שנמצא משתמש בו ב צ י ד י ה א י ל ן ואסור (ופי' שאם) [צ"ל ואם] יחקק באילן ויניח באותה חקיקה גואזי [2]) [לפנינו אית' א ג ו ו א ז י וזה היותר נכון והוא בל"ע اجوزه Querholz] שהן עצים ויניח באותן העצים הסולם נמצא הסולם נתון בעצים כמין הכלכלה ביתד שרי וגם אסור להניח רגלי העולה באותו סולם בעצים הנעוצים באילן מפני מעלות הסולם והן שליבותיו הן ודאי צדדי צדדין. [אחי"ה וכן רש"י פי' סולם שעולין בו ל ס ו כ ת נ ו צ ר י ם שעושין ע"ג קונדיסין (בל"ר Stange, contus) והיא ס מ ו כ ה ל א י ל ן. ורמ"ל ואחרי' פירשו ס ו ל ם וטעות גמור' היא ודברי רבינו בע"ה שפי' ס ו ל ם העשוי וכ' הטעו אותם אבל באמת „סולם" פי' של ד ר ג א הוא. ואולי גם י"ל שמלת אמדלא כמו אמדלעה או בחסרון א' מדלעה שבא ממנו הקבוץ מדלעות פאה פ"ב מ"א ומ"ק ג': במקשאות ומדלעות וכ"י מ' מדלאות (ד"ס שביעית) ובירו' שביעי' פ"ב, א' דל"ג ע"ג איתא מקשה ומודלה ואות ע' מובלעת. ולפי' זה יפה עולה מה שמביא רבינו ראיה מהפסוק כמלונה במקשה. ודע שכל פי' רבינו נלקח מפי' ר"ח הובא בא"ז סהל' יו"ט סי' שס"ו.]

* אמדרוֹמָה ט"ס תחת או מדרומה בירו' סוף הוריות מאיכן הן ממנים (זקנים) מטבריה אמדרומה ופ"מ גרס בטוב טעם ודעת או מדרומה וזה עיקר ויגיד עליו רעו דכתיב תיכף שם: א"ר סימון יהודה יעלה (שופטי' א', ב') ובאמת חלק יהודה ב נ ג ב של א"י היה מונח.

* אַמוּדָאִי (פי' בל"ס עַמוּדָא, עַמִּידָא Taucher, Schwimmer אדם היודע לשוט וצולל במים) ב"ב ע"ד. נחית בר אמוראי וצ"ל אמודאי. וכ"ה בפי' רגמ"ה כ"י. ר"ה כ"ג. ונחית בר אמוראי צ"ל אמודאי וכן גרס רבינו בע' בר.אמודאי לפי' גירס' ע' הקצ' ובע' מד ב'. וכן בכ"י מ' (ד"ס ר"ה כ"ו:) ובע"י הראשון. ור"ב בע' מד ב' סבר לפרשו מל"י ולא היא אבל הוא לפ"ד כמו עמודא שטעמו בל"ס הרוחץ ושט במים וכן פירשו רבינו בע' מד ב' ע"ש. ורש"י לר"ה וב"ב.

* אַמָּה (מל"מ זרוע התחתון, ושיעור אמה בת ששה טפחים וכ"ה בל"ס 1 Arm; 2 Ellenmass, Ellenbogen) תמיד ג', ו' ב"מ ל"ג. אמת השחי (עיי' ע' שחי). ירו' פ"ג הוריו' דמ"ח: אמת בית השחי (נזיר נ"ט. בית השחי). יומ' ל"א. פסחי' ק"ט: אמה על אמה ברום שלש אמות יומ' נ"ב. אמה טרקסין (עיי' ע' טרקסין.) זבחי' ס"ב: אמה גדומה ירו' יומ' פ"ד דמ"א ע"ג אמה גמודה ורבינו גרס בע' ג ר ם ה' אמה גרומה ועיי' ע' גמד ג' וכן בב"ר פי"ב והוולד יוצא ממעי אמו באמה גדומה (עיי' מ"כ שם). ירו' שקלי' ספ"ו ד"נ: עוביין באמה שוחקות וארכן באמה גרומה. עירוב' ג': כל אמות באמה בת ששה אלא הללו שוחקות והללו עצבות (עיי' ע' סחק וע' עצב א' ששם גרס רבינו סוחקות) והפרש בין אמה ובין אמה שוחקות עיי' ש"ך יו"ד ר"א סק"א. כלי' י"ז, ט' האמה שאמרו באמה בינונית. וב' אמות היו בשושן הבירה וכ' עיי' מנחו' צ"ח. בכורו' ל"ט: פסחי' פ"ו. — וכלי' שם מ"י (מנחו' צ"ד.) ר"מ אומ' כל האמות היו בינונית חוץ ממזבח וכו'. אמות הבנין ששה טפחים ושל כלים חמשה. ירו' סוט' פ"ח ה"ג דכ"ב ע"ג וירו' שקלי' פ"ו דמ"ט ע"ד א"ר יוחנן באמה של ששה טפחים היה הארון מאן תנא אמה של ששה טפחים ר"מ היא דתנן ר"מ אומ' כל האמות היו בבינוניות. ע"ש היטב וכן במד"ר פ"ד. אבל בתוספת' כלי' ב"מ פ"ו אית' בטעות ואיזו היא אמה בינונית זה אמה של ה' טפחים וצ"ל ו' טפחים. —עירובי' מ"ח. וחכ"א אין לו אלא ארבע (משני שם מ"ה.) בעי מניה ארבע אמות שאמרו ב א מ ה ד י ד י ה יהבינן ליה או

---

[1]) כ"ה בכ"י ו"ו ול"ד ובנו"ג לינחיה וכצ"ל גם כאן וכ"ה בעי' גז א'. אבל בדפ"ע מנחיה. וגי' דרגא דאמדלא אי' ג"כ ברש"י דפי' שונצ' ובכ"י רש"י עיי' ד"ס שבת צד ק"צ. ובנו"ג דמדלא ובכ"י מ' תרגא דאמידלא. [2]) כ"ה בכ"י ל"ד, ובכ"י ו"ו אי' גוזי. ובדפ"ע גוזאי והיותר נכון כגי' הפנים וכ"י מ' אגווזי והוא ממש ל"ע הרשומה. וכן נראה באמת מעי' גז א' ע"ש. אבל גם לגי' האו"ז הנ"ל בשם ר"ח גואזי ובמקום בערסל הגי' שם בדקל אבל גי' רבינו עדיף. אבל לגי' או"ז במקום ופי' שאם ששמנו בין חצאי עיגולי' אי' ו א ם וזה יותר נכון.

באמה של קדש יהבינן ליה וכ'. ב"ר פל"א דרש אמות של תיבת נח ואמר: ולמה הוא קורא אותה אמה תביקין ר' הונא א' שהיו מתביאות בה (עיי' ע' תבקיון) ומ"כ שם פי' בשם הר"ן שאמה בית המקדש קורא תביקין ע"ש. ופליאה מאין ידע זאת ויותר נכון שהיא אמה של עיר תיבין (thebäisch = ϑηβαϊκόν) והיא היתה אמה גדולה של מצריים [1] שמשתמשין בה בבנינים ואולי היא אמת הבנין שבת ל"א. (עיי' אם ב') וכלי' י"ז, י'. גיטי' י"ד: אותן בני אדם הן אמה וכובען אמה ומדברין מחצייהן וכ' (עיי' ע' דבר ב') ובירו' גיטי' ספ"א דמ"ג ע"ד ראיתי אותן בני אדם הן אמה וכובעיהן אמה ומדברין מחציין ויוסי אחי כפות ורצועה עולה ויורדת. מ"ק י"ח. ילק' וארא רמז קפ"ב, ילק' דניאל ספ"ג פרעה שהיה בימי משה הוא אמה וזקנו אמה ופרמשתקו אמה (עיי' ע' פרמשתק; כ"י מ' (ד"ס מ"ק צד כ"ט:) ילק' וארא הגירס' פרמשתו).

* אַמְהָא, אַמְהֶתָא, אַמְתָא (בל"ס כמו בעברי אָמָה Magd) ירו' מ"ק פ"ג דפ"א ע"ד הדא אמהא. עירו' נ"ג: אמהתא דבי רבי. מגיל' י"ח. אמתה דבי רבי. ירו' קידוש' פ"א דנ"ט ע"ד ארמלתא תפסת אמתא.

* אמְהוּתָא (בל"ס Dienstverhältniss der Magd) מכילתא שמות כ"א, ז' ילק' משפטי' רמז שי"ט קידוש אחר קידוש וקידוש אחר אמהות אבל לא אמהות אחר קידוש ואצ"ל אמהות אחר אמהות

☜ אַמְטוּל (מל"ס מְטֻל, ואל"ף נוספת deshalb wegen,) ויסף אלוה בעדו (איוב ג', כ"ב) [תרגום] וטליל אלהא אמטולתיה). [אחי"ה וכן בכתוב' ס"ז: הוו מפסדי חיותא אמטולתיה. ול' בסוף חסר לפעמים ברכו' נ"ו סע"א. אמטו זוזא דידך. ויק"ר פכ"ז אמטו בעירא דקיקא וכ'. וכן עם התקשרות במלת הכי ולהכי: אמטו הכי תמיד ל"ב. אמטו להכי פסחי' ל"א. ל"ב. ב"ק ע"א., שבועו' י"ב., נדרי' כ"ט:, ע"ז ט'., נזי' כ"ה. (לפי גירס' נכונ' של רש"י, ובגמ' אמטי!) שם כ"ט].

☜ אָמִיטְתָא (בל"ס עָמוּטְתָא, בל' שמרוני עמוטה: חושך אפילה dicke Finsterniss ונגזר מן אָמַם=עָמַם) תרג' ענן וערפל (דברי' ד', י"א) עננא ואמיטתא). [אחי"ה המלה נגזרת כמו שהשמתי משרש הנ"ל וכן היא בתרג' פשיטה לעמוס ה', כ' תחת אפל ובתרג' שומרוני בראש' ט"ז, י"ז תחת עלטה ועיי' ע' הבא.]

* אִימְטִין (בל"ס עַמְטָנָא פי' עלטה Finsterniss, Dunkel) רשב"ל היה אומר לתלמידיו בואו ולמדו תורה דשחירון ודקרין בלילה ור' יוחנן היה אומר לתלמידיו בואו ולמדו תורה דאימטין אלא אעפ"כ מודה היה ר' יוחנן שאין רנה של תורה אלא בלילה שנא' קומי רוני בלילה וכ'. וכתב הגאון בע"מ דרס"ב וז"ל: האמנם זה נראה כמו סותר למדרש אחר (ויק"ר רפי"ט) ר"י ור"ל ר"י אומ' אין רנה של תורה אלא בלילה שנא' קומי רוני בלילה כו' ואולי יש שיבוש במדר' הראשון וצ"ל מודה היה רשב"ל וכמו שנראה ממ"ש בסמוך במדרש ויק"ר שם ואעפ"כ הדבר בספק עוד עכ"ל. ויפה עשה הגאון שהטיל ספק בהשערה שלו ולא נצרך לזה וקשה לשבש כל מדרשים שבא בהם הך מימרא אין רנה של תורה וכ' ובכ"מ מיוחס לר"י עיי' ג"כ מדר' חזית (ה', ט') פ' ראשו: ר"י ורשב"ל ר"י אמר אין גרנה של תורה אלא בלילה וכ' הוא בסמ"ג עשין י"ב וגירס' מוטעת היא וצ"ל אין רנה וכן הוא בילק' משלי ל"א בשם ויק"ר. ומויק"ר נראה ג"כ להיפך ממה שכתב הגאון ואין ספק מוציא מידי וודאי שהך מימרא נתלה באילן גדול של ר"י ועל זה מעיד סיום הדרוש בזה"ל: ר"ל . . כד הוה מטי באילין קראי ותקם בעוד לילה (משלי ל"א, ט"ו) קומי רוני בלילה (איכ' ב', י"ט) היה אומר יפה למדני ר"י וכ'. ועתה נחזור למדר' שמ"ר. רשב"ל היה אומר לתלמידיו בואו ולמדו תורה דשחירין, כלומ' בשחרית ודקרין בלילה נ"ל לתקן וְדְקְדִין והוא(בל"י σκότος-σκότιον Dunkel) אפל של ערב; ור"י היה אומ' לתלמידיו בואו ולמדו תורה דאימטין פי' בעלטה וכן ממש מלה סורית ובה תרגם הפשיטה עלטה של בראשי' ט"ו, י"ז, אבל בכל זאת מודה ר"י שאין רנה של תורה אלא בלילה ר"ל שאין עיקר קביעת הלימוד והעיון בתורה אלא בלילה שלבו של אדם פנוי מטרדות העולם. ואי קשה הא קשה מה אעפ"כ שאמר ר"י וכנגד מי אמרו אם כנגד עצמו מי שייך לומר מודה ואם כנגד רשב"ל בעל פלוגתיה והא הוא סבר אף ביום צריך לעסוק בתורה אשר על כן אמרתי לתקן קצת אלא אעפ"כ מודה היה לר' יוחנן שאין רנה ש"ת אלא בלילה ובזה מובן המאמר ביותר טוב שר"ל היה אומר לתלמידים שיהו מעסקין בתורה בשחרית וערבית ור"י היה

---

[1] עיי' רימ"ז בט"ר ח"א, קל"ה והחכם בעק (Böckh Metrolog.) רל"ב והלאה.

אומר שיהו מעסקין בה באפל ובערבית והיה מודה (ר"ל) לר"י שאין רנה של תורה כלומ' שאין עיקר לימוד אלא בלילה שלבו של אדם פנוי מכל טרדות. והשתא דאתינו להכא מצאנו נחת במימרא דויק"ר: ר"י ור"ל ר"י אומ' אין רנה וכ' ר"ל אמ' ביום ובלילה שנא' והגית בו יומם ולילה ר"ל הוה פשיט קראי וכד הוה מטי באילין קראי ותקם בעוד לילה, קומי רוני בלילה היה אומר יפה למדני ר"י (כלומ' מודה היה ר"ל לר"י שאין רנה ש"ת אלא בלילה) חזר ואמר לית אתון חמין אולפני מה נהיר באפי ולמה דהוה דלילי ודימממא. פי' אעפ"י שאני מודה לר"י שעיקר העיון בלילה בהעדרת טרדות העולם בכל זאת מה שהאירה התורה פני זה היה לי מלימוד בלילה וביום. ובזה הכל עולה יפה ובלעדי הפי' הזה לית נגר ובר נגר דיפרקנה. וברוך חונן לאדם דעת שעזרני להעמיד דברי חז"ל על בוריין!

* אֲמַטִיתָא (בל"ע مظاطة קשיות לב ואכזריות או מל"ע مطيطى stolzes Einhergehen פי' הליכה בגאוה ובזדון לב). בפסיקתא דויהי בשלח (פ"ב.) אל תרבו תדברו גבוהה גבוהה יצא עתק מפיכם וגו' (ש"א ב', ג') ר' אלעזר וריב"ל ורבנן חד אמר באמטיתא דאמיטון בה איתמט להון באכרעתא דאכרעתון אתכרע להון וחרינ' אמר וכ' ומובא בערוך ע' כרע ב' וע' מט ב'. ושם אית' במטה דאמיטון אתמיט להון (כן לפי גירס' דפ"ר, ובשאר דפוסים ובכ"י ערוך ק"ט אמיט להון ובד' אמש' בטעות אמיטלהון), פי' במה שרצו להמיט נתמוטטו וי"ל במה שרצו להכות בו הוכו עכ"ל. ועל זה כתב בעל תולדות ר"נ הערה כ' דל"א (בבכה"ע תק"ץ) „והכונ' נ"ל שהוא מעין מאמר הקודם (ר"ל באכרעתא וכ') ועשה פעל מן מוט שהוא קנה של מאזנים ור"ל ג"כ במשקל ששקלו ולא כפירושי הערוך." אם קבלה היא נקבל ואם לדין יש תשובה דא"כ אמוטיתא בוי"ו צריך להיות. וגם נראה מפירושו של רבינו שלפניו בפסיקתא נוסח' אחרת היתה שמתחלת הדרשה הזאת על המקרא כי בדבר אשר זדו עליהם (שמו' י"ח, י"א) וזה ממה שפי' במה שרצו להמיט וכ' ר"ל הטו דין משפט וזדו ולזה כיון ג"כ פי' של י"מ. ואמת תורה דרכה שבכ"י כרמולי מתחלת הדרשה הזאת על המקר' הנ"ל כי בדבר וכ' והיא יותר נכונה לענין הדרוש עיי' הרב החכם מוה"ר ר' שלמה באבער הערה מ"א. ומזה הטעם נלע"ד שמלת אמטיתא מלה ערבי' והוראתה כאשר רשמנו זדון ויהירות וקישוי הלב. ולפ"ז דורש ממש אשר זדו במלת ערבי' אמטיתא. ומזה הענין במאמר הבא אחריו באכרעתא דאכרעתון אתכרע להון שהוא ג"כ מל"ע כרע= كرع איש זד וכראע =كراع חבר לאיש משחית עושה בזדון, ושני המאמרים הורו ענין אחד בשינוי לשונות וכיוונו על הדרוש אשר זדו עליהם. ובזה הריני מבטל אמירתי בע' אכרעתא. וראיה שכל ג' דרושים מגמת פניהם לדרוש אשר זדו ממה שבא בסמוך בפסיקת' וחרינא אמ' בתבשילא דבשלין בא איתבשל להון כמד"א ויזד יעקב נזיד. ורבנן א' במחשבה דחשבון איתחשב להון הה"ד וכי יזיד איש על וג' (שמו' כ"א, י"ד) וכו'. הנך רואה שדעת חרינא לדרוש אשר זדו מענין נזיד (וכן דורשה הש"ם סוט' י"א. וסנהדרי' ס"ט.) ודעת רבנן מלי' וכ' יזיד איש— —בערמה מאחר שיש זדון אשר עוד לא יצא בפועל והוא זדון לב (ירמי' מ"ט, ט"ז, עובדי' א' ג') ולכן אמרו במחשבה דחשבון וכו'.

אַמְיַנְטוֹן (בל"ס אמינטוס, אמינטון בל"י ἀμίαντος [λίθος], בל"ר amiantus (ein grünlicher Stein, Amiant במדרש שה"ש פסקא נופת תטופנה (ד', י') צא ולמד מן אמיינטון הזה שאינו מתגהץ אלא באור פי' בל"י ורומי מין אבן הנטויה ונארגת לבגד ובהיותו מלוכלכת מגהצים אותו באור [1]). [אחי"ה וכן בפסיקת' ויהי בשלח (צ"ב.) שמלתך לא בלתה מעליך . . . ולא היו צריכין תכבוסת . . ואל תתמה אמיטון הזה (וכן הוא בילק' עקב רמז תת"ן ודב"ר ספ"ז אסיטון ומד' שו"ט כ"ג ד"ה בנאות דשא: הסיטון וילק' תהלי' כ"ג רמז תרצ"א סלמנדרא המוטון, ומלת סלמנדרא נוספת בטעות מאיזה מעתיק, וכולם צ"ל אמינטון (וכן גירס' כ"י אקספארד, עיי' הערה רט"ו של מוהר"ר שלמה באבער), או אמיינטון וכן הוא בתניא רבתי סימ' מ"ח בשם הפסיקת') אין מגהיצין אותו אלא באור וכו'. ובאגדת בראשית ספ"כ איתא א"ה אומרים גיהנם של ישראל וג"ע שלהם וישראל אומרי' גיהנם של א"ה וג"ע שלנו משל לשנים שהיו מוכרין א' מהן מוכר פשתן וא' מהן אמינטון זה שהיה מכר [פשתן] אמר אמינטין שלי וזה אור [ט"ס וצ"ל אמר] משלי הוא א"ל בעל הסחורה את אומר אמינטון שלי וזה אומר אמינטון שלי הרי אש לפניכם, הוא בודק איזה פשתן ואיזה אמינטין כך אמרו א"ה וכ' והרב מהר"ם די לונזאנו הכנים בפנים לפי' אמינטון תיבה קנבוס ושגגה יצאה מלפני השליט בלשונות שונות שהוא אמיינטון כדקאמרן והמוציא

[1]) עיי' מזה הענין דיאסקארידיס ה', קכ"ו ופליניאוס ל"ו, ל"א, ועיי' עוד שם י"ט, א., והיעראנימוס ליחזקי' מ"א.

לאור של מד' אגד' בראשי' (לבוב תרכ"ה) טעה בתרגומו האשכנזי אמעטיס"ט ור"ל אסבעסט. עיי' ר' שלמה באבער שם. וגם הוא העיר בצדק ששגה הרב בעל קה"ע בפי' המלה הזאת בירוש' שבת פ"ז סה"ב ד"י ע"ג רב כהן בשם רבנן דקסרין המיינטין חייב משום מלבן וע"ז כתב בקה"ע המיינטין אותן שעושין המיינות והם הכתונות עכ"ל, אבל האמת עדה נאמנה לעצמה שכוונת הירוש' על המיאנטון המדובר פה וע"ז חייב באמת משום מלבן כי שרפתו היא כבוסו. ועל שגיון אחר של הרב בעק"ה באותו ציון מירו' שבת העירותי לעיל בע' אליקה ע"ש.]

* אִמְכּוּתִי (פי' בל"ר incussus ההכאה, מכה das Anschlagen, der Schlag) במ' קהל' רבי (ו', י') פ' כי יש דברים: מה אית להון הנייה מנהון או חד אמכותי או חד מעקיצי. פי' בל"ר מכה.

☞ אוּמוֹלוֹגְיַיא[1]) (בל"י ὁμολογία הסכמה והודאה כי קבל הבעל חוב את ממון שבשטר Zugeständniss die Wechselschuld empfangen zu haben) ירו' דמ"ק פר' ואלו מגלחין (פ"ג הל"ג דפ"ב.) שוברים אומולוגין. ובפ' הכותב בכתובו', (פ"ט הל"ג דל"ג ע"ג) (איתרב) [צ"ל אית רב] אומולוגיא. פי' בל"י שטר הודאה והסכמה). [אחי"ה הצעת הסוגי' בכתוב' כך היא: והא תני גובה גיטה ומטמנת כתובתה וחוזרת וגובה (כלומ' ואי ס"ד דבמקום שכותבין כתוב' איירי ניחוש שמוציאה עכשיו הגט ומטמנת שטר הכתוב' והיא גובה סך הכתוב') ואין שם ב"ד (כלו' משני הרי יכול לשלם לה ע"פ ב"ד והם יעידו שכבר שילם לה) באינון דמתון (כלו' פריך באותן ערים שאין שם ב"ד ושם יש לחוש, ומשני) ואין שם עדים (בתמיה והרי יכול לשלם לה לפני עדים, ותירץ) הבו בשהלכו להם למדינ' הים. אין שם אומולוגייה (בתמיה וכי אין שם שטר הודאה והסכמה ויברר מתוכו שכבר ניתן לה, ועוד הקשה) ולית רב אומולוגייא (כלו' וכי אין שם איש הממונה על שטר הודאה ההוא שיודע להעיד על השילום, ופריך) אית רב אומולוגייה (כלו' אם יש ממונה על השטר ההוא יש לחוש שתוציא ממנה העתקה מהגט) כְּהֶן דמר אבד כרטיסין עבד חורן (כלו' כמאן דאמר אבדתי שטרי ועשה לי אחרינא). ועיי' ג"כ הפלוג' בבבלי כתוב' פ"ט].

אָמֵלִין (בל"ע ملاة Uiberwurf; בל"ס אָמֵלָא Toga; בל"י מין אדרת עיי' בערך) תרג' בגלומי תכלת ורקמה (יחז' כ"ז, כ"ד) אמלין דזהוריתא. [אחי"ה תרג' אדרת בפשיט' (יהושע ז' כ"א, כ"ד) אמלא ונגרר תרגום זה אחר העתקת ע' זקנים שתרגמו אדרת (מ"א י"ט, י"ג, י"ט; מ"ב ב', ח', י"ג, י"ד) בתיבת מֵילָתֵי [μηλωτή] והיא אסטל דאמילתא סנהד' מ"ד. (לפי גירס' הע' ד"ר בע' אסטלית. ובדפוסים: דמילתא ועיי' עוד ע' מַל י"ד. ובעל כ"כ פי' כריכות וכבר הקדימו בזה הפי' רד"ק ליחזק' ע"ש וא"כ כיונו לל"י ἄλημα ורחוק הוא.]

* אֲמֵלָל (פי' רכות לב, ואנוש schwach, hinfällig) סנהד' ס"ו. לא תקלל חרש (ויקי' י"ט, כ"ד) באמללים שבעמך הכתוב מדבר (עיי' רש"י שם לפנינו איתא אומללים) מן ל"מ (נחמי' ג', ל"ד) היהודים האמללים. סיפר' קדושים פ"ט באמללין של אדם.

אֲמֶלַתְרַא (בל"י μέλαθρον, והקבוץ μέλαθρα פי' קורה הנתונה באלכסון הבנין לחזקו Querbalken) בר"ג דעירובי' (ג'.) אלא מעתה לא תיהני ליה אמלתרא. ובמדות פ' המזבח (ג', ז') חמש אמלתראות של מילת היו שם. [אחי"ה צ"ל של מילה וכן הוא בדפוסי הש"ס ובע' מל י"ג אבל עיקר הגירס' של מילא כדאיתא במדות שם ובתוספו' מנחו' כ"ח: ד"ה אכסדרה וכ"ה בכ"י מ' עירובי' עיי' ד"ס שם וטעם התיב' מַלַא ל"י [μελία] מין עץ הנק' בל"א Eschenholz]. פי' בגמ' (עירו' שם) מאי אמלתרא חמא בריה דרבה [בר אבוהא] אמ' קיני. פי' קורה ועליה כמין קיני העופות לקנן עליהן כעין הא דכתיב (בראש' ו', י"ד) קנים תעשה את התיבה. [אחי"ה וכעין זה פירש"י ז"ל לעירובי' לפי גירס' הב"ח. קיני: כמין קיני עופות היו בולטין מתחת האולם למעלה. והרמב"ם ז"ל בפי' חמש' למדות כתב וז"ל מלתרא: הקורה המפותחת . . . והיא שקורין לה הבנאים בל"ע מקרני"ן [المجر Querbalken] ואומ' במערב מקרבי"ן וכבר זכרנו זה בעירובי' וכ' ובעירובי' בפ' המשנ' הראשונה כתב . . כמו אותן שאנו קוראין אותן בערבי מ ק ר ב ץ והם שקורין אותן החכמים אמלתרא וכ'. ועיק' הגירס' מקרבץ ולפע"ד הוא מל"ע [كرية Tragpfeiler, עץ שעליו נשען כל הבנין]. במערבא אמר פיסקי[2]) דארזא. פי' לוח ארז רחבה ד' טפחים. פ"א קיני הן לוחים שעשויין תחת הקורה ועשויין כצורת הקן עשויין להם פתחים קטנים מן הגואזא. [אחי"ה בדפ"ר הגיאזור וט"ס. עיי"ע אמדלא וע' גז א'.] כדי

[1]) כצ"ל כמו בירו' כתוב' בסמוך, ובמו"ע לא דק היטב. [2]) בדפ' פיז' אי' בקצור פיס'.

לנאות בהן הפתחים ופעמים שם צפרים יקננו. פסקי דארזא קורות של ארז משוקעין בכותל ונראין בולטין ארוכין ומשוכין עד שמגיעין לצדו של פתח וכן מצדו האחר ומועילין למעט הגובה ורואין אותן במקום קורה העומדת בתוך עשרים אמה. (א"ב פי' בל"י מלתרא קורות גדולות מונחות באמצע התקרה). [אחי"ה ובע' מ ל י"ג פי' רבינו „קורות לאחיזת הקיר." יצוע (מלכי' א' ו', ה') ושקופים (שם ז' ד') תרגמו ע' זקנים מֶלַתְּרַא (μέλαθρα) והוא זיז שהיה בהיכל ותרג' יצוע: זיזא וכן אמרינן בעירובי' ג'. היכל אמלתרא הויא ליה. ועיי' עוד בירו' עירובי' רפ"א סהל"א די"ח ע"ד והדא היא אמלתרה אילו מלתרה שמא אינו מותרת (כלו' ומאי מדמית לה תחת הקורה לאיסקופא ולא תהא אלא כאמלתרה ושמא אינו מותרת להשתמש תחתיה). ירו' עירובי' פ"ח דכ"ה. היה שם אמלתרה את רואה אותה כילו יורדת וסותמת].

* אָמוּם, אוּמְמוֹת (כמו עָמַם ענינו כהות אור גחלים (verglimmen, verlöschen ברכו' נ"ג: גחלים לוחשות מברכין עליהן אוממות אין מברכין עליהן. ושם. ושבת ע"ז: ופסחי' ע"ה: אוממות או עוממות. פי' מל"מ עממהו (יחזק' ל"א, ח') עיי' ע' עם.

אָמוּם (בל"ס אָמוּמָא ובל"י ἀμμώμη פי' טפוס וצורה (Bild, Form מנעל שעל גבי האמום בס"ג דר' אליעזר (שבת קמ"א:) ובפ"ד מיתות (ס"ח.) ובכלים פכ"ו סנדל עמקי (פכ"ו, ד'). [אחי"ה ועיי' עוד ירו' ביצה ספ"א דס"א. מנעול מעל האימום. ושם מנעול מן האמום. ירו' מ"ק פ"א ד"פ: מנעל מעל גבי האימום]. הכדור והאמום פכ"ג בכלים (משנ' א') פי' אמום דפוס (Typus) של מנעל. אמום של גודלי מצנפות . . . אמום של עושי סבאות בפ' כל כלי עץ (כלים ט"ז, ז') פורמ"א בלע"ז (Form, Leisten, it. forma; עיי' ע' טפס ד') וגודלי מצנפת עושין להם צורת ראש אדם וגודלין עליה המצנפת כדי לראותה אם היא נאה ואח"כ משימה על ראשו. פירוש [1] „של עושי סבאות תיכי חלילאתא שהן נעשין באמום". [אחי"ה אלה דברי ר' האי גאון ז"ל, רק שהוא גורס, בסט"ה צד י"ג, ס א י כ ו ת א"ד הסיאות י"א ת י כ י ח ל י ל א ת א ש ה ן נ ע ש י ן כ א מ ו ם [2] שהוא קאלב [قالب Form] בטיית. וכן בערו' כ"י ל"ד כעין זה גרס תחת סבאות [ובדפ"ר פעם א' טבאות] בכ"ף סכאות וצ"ל סאיכות כגי' רה"ג וכן בר"ש גרס אצל נוסח סבאות ג"כ ש י א ג ו ת וצ"ל סיאכות. ואולי הוא ל"ע سياخ טעמו ח נ י ת. אבל פי' תיכי חלילאתא לא משמע כן שפירושו שרשרות וגדילים עיי' ע' חל י"ב ותיכי כמו אריג עיי' שבת נ"ז: ב"ק קי"ט: וע' אריג. אשר על כן אמרתי שיש לגרוס סבכות [בל"ע شباك בל"ס סביכא ,Geflecht] פי' רשת ושבכה והוא דמיון שלשלת אשר בה תסובכנה שערות נשים ולפנינו בכלים הגירס' סותות. ובדפוסי הע' בטעות המעתיקים ה ט ב ע ו ת!].

*אֶימְמֵרְיָא (בל"י ἔμμηρος = Geissel פי' תערובה) כן גרס ערו' דפ"ר עיי' ע' א מ ר ז'.

אֻמָּן (= אומן, אומנא, בל"ס מופלג במלאכה, חרש וחושב Künstler, Handwerker ואצל רז"ל גם מי שיש לו הרגל יד בעסקי מילה והקזת דם (Beschneider, Aderlasser האומנין קורין בראש האילן בפ"ב בברכות (ט"ז.) לא יעשה עמו באומן בנדרים בפ' אין בין המודר הנאה (פ"ד, מ"ד דמ"א.). פי' הנודר הנאה מחברו לא יעשה עמו באומנות מלאכת חפירה לבעל הבית לפי שכשמדיר חופר ומכה בארץ מרפה את הארץ ונוחה היא לחפור למודר שחופר אצלו ומהנהו וחכמים מתירין ברחוק שלא יהנהו בחפירתו. [אחי"ה והמפרשים רובם ככולם פי' בענין אחר עיי' ע' אמן ג']. לא עשה לרעהו רעה (תהלי' ט"ו, ג') שלא ירד לאומנות חבירו בס"ג דאלו הן הלוקין (מכות כ"ד. סנהדי' פ"א.). מפני שמאמן את ידו בר"ג דהבונה (שבת ק"ג. עיי' עוד ירושי' תרומ' פ"א ד"מ: אביו הוא שאימן על ידו. ושם עמוד ג': מאמן על ידיו) פי' מלמד ידו אומנות וקשו בה בני רחבה עליה ונדחית ופשיט אביי ורבא שכן מרדדי טסין [3] עושין. [אחי"ה וצ"ל ש כ ן מ ר ד ד י ט ס י ה מ ש כ ן ע ו ש י ן כן כ"ה בשבת. וכן גורס רבינו בע' ר ד א']. פי' מאמן מרגיל ידו לאותה מלאכה שכן מנהג מרקעי פחים כשמניחין הטס על הסדן מכין תחלה בקורנס על הסדן כשמתחיל במלאכה ולדברי רשב"ג מלאכה גמורה ולא דמי לנוטל מגל לקצור ולא קצר ולנוטל קורנס לרדד ולא רדד אלא אותה הכאה מלאכה חשובה היא. [אחי"ה כפי' הערוך זה נמצא בחיד' הרשב"א לסוגי' ב ש ם ר ה"ג ז"ל ע"ש [4] ועיי' בירוש' שבת פי"ב סה"א]. מוריים אומן בגמ' דהמוריים בפ' אין מעמידין (ע"ז ל"ד:) ת"ר מוריים אומן מותר ר' יהודה בן גמליאל משום ר' חנניה בן גמליאל אף חילק אומן. פי' מוריים שמן היוצא מן הדגים ומוכרין אותה ללפת בו את הפת ושל גוי אומן מותר לקנות דכיון שדרכו

---

[1]) כ"ה לנכון בדפ"ר. [2]) כן הגי' ג"כ בסנהי' ורש"י שם ולפי זה הוא ל"י ὁμός פי' דומה והשם ὁμοίωμα דמות ודמיון אולי הוא בעצמה אמום של ע' שלנו. [3]) בכ"י ב"ר בט"ס גמורי' שכן מדר דרי' נוסן! וכן בסמון לרי' דרי ולא ברד! צ"ל לרדד ולא רדד. [4]) וכן העיר בעל לימוד ע' וע"ש צד צ"א היאך מיושב עפ"י רבינו קושי' הר"ן בחי'.

למכור לישראל אין מערב בו יין דמתיירא שלא יקנו ממנו. חילק אומן [פי'] דגים קטנים ביותר והן טהורין וכיון שהוא אומן העשוי למכור לישראל אין מערב בו מין טמא דלא זבין ישראל מיניה [עיי' ע' חלק ה']. תני אבימי בריה דר' אבהו (ע"ז שם) המוריים אומן הוא תני לה והוא אמר לה פעם ראשון ושני מותר ושלישי אסור. פי' פעם ראשון ושני נפיש שמנייהו של דגים ולא מערבב בהו חמרא פעם שלישי דלא נפש שמנייהו מערב בהו חמרא ואסור. ויש ששונין מוריים אומן פי' השמנונית היוצא מן הדגים הכבושים במלח שני חלקים דגים וחלק א' מלח. ופי' מוריים אומן המתמצה מן הכלי דיוצא ראשון ושני כשהן כבושין בו מותר ששמנן של דגים ודישונן חזק מאוד אבל אחרי כן מכחיש בה הדגים ומתמעט שמנן וצריך להטיל עליהן יין לחזקם. [אחי"ה כפי' יש ששונין פירש"י ז"ל והתוספו' שם ד"ה מוריים פירשו כפירוש א' של רבינו מבלי הזכרת שמו]. אל אלהים ה' דבר ויקרא ארץ (תהלי' נ', א') [שלשתן שם אחד כאינש דאמר] אומנין, בניין, ארכיקטונס [צ"ל ארכיקטונים [1]] בירוש' בראש הרואה (פ"ט הל"א די"ג.). שתלא, טבחא ואומנא וספר מתא בפ' לא יחפור בגמ' דחנות שבחצר (ב"ב כ"א :) ובר"ג דהשואל (צ"ז . וב"מ שם ק"ט .). פי' שתלא דלא ידע למשתל ויבשו נטיעותיו. [אחי"ה ובזה הפי' מתורצת קושית התוספו' ב"ב שם ד"ה שתלא ופי' של נ"י עיי' הפשב"ע ז' :]. וכן הטבח שהגרים או הטריף הבשר. וכן אומן המוהל דלא מאיץ מילה כדבעי לה, כדאמרינן בשבת בפ' ר"א אומר (קל"ג :) אמר ר' פפא האי אומנא דלא מאיץ סכנה. [אחי"ה רבים וכן שלמים ובתוכם אמ"ו מהרז"ף [2]) ומהרמ"ם בעל חתם סופר עמדו וצווחו ככרוכיא על מציצה בפה בימינו וברו דעתם שדעת התורה והדעת נוטה היכי דיש סכנה כגון בזמנינו ודאי לא אמר ר' פפא דינא ואדרבא הוי אמר האי אומן דמייץ סכנתא הוא ומעברינן ליה, אולם עיי' מה שכתב הרב הגאון מוהר"ר שמעון קוניטץ (סידאן) בעמ"ס אות ברית די"ז ס"ק ט'] וכן ספר מתא פי' לבלר שכותב שטרות של כל העיר שמפסיד בכתב הני כולהו מעברינן להו מיד דפסידא דמפסדי תוב לא הדר. אחספא דאומנא בגמ' דמי שאחזו (גיטי' ס"ט.). קרנא דאומנא בר"ג דאלו הן הלוקין (מכות ט"ז :) פי' קרן של מקיז דם. [אחי"ה דע דב"מ צ"ז. ב"ב כ"א : סנהד' י"ז : פירש"י ז"ל אומנא ואומן : מקיז דם, ובב"מ ק"ט. פי' מוהל תינוקות]. (א"ב ל"מ זה מעשה ידי אמן, שה"ש ז', ב'). [אחי"ה אומן, אומנא ואומנות נזכרים עוד בב"ר רפ"א (הובא בילק' משלי תתקמ"ב) בנוהג שבעולם מב"ו בונה פלטין אינו בונה אותה מדעת עצמו אלא מדעת אומן והאומן אינו בונה אותה וכ'. סנהד' כ"ט. (ילק' מלכי' רכ"ב), שב שני הוה כפנא ואבבא דאומנא לא חליף. ברכ' מ"ג : כל אחד ואחד יִפָּה לו הקב"ה אומנותו בפניו. ברכו' ס"ג. (קידושי' פ"ב. עיי' ע' תלמיותא) לעולם ילמד אדם את בנו אומנות נקיה וקלה וכ'. פסחי' ס"ה. (קידושי' פ"ב : ב"ב ט"ז :) אשרי מי שאומנתו בסם אוי לו מי שאומנתו בורסי. קידוש' כ"ט. כל שאינו מלמדו אומנות מלמדו ליסטות. ושם פ"ב. לא ילמד בנו אומנות הנשים וכ' שאין אומנות שאין בה עניות וכ' ראיתי חי' ועוף שיש להם אומנות וכ' לא ילמד חמר גמל וכ' שאומנתם אומנת ליסטים. שם : אין לך אומנות שעוברת מן העולם . . . אשרי באומנות מעולה או באומנת פגומה וכ'. ערכי' ט"ז : לא ישנה אדם מאומנתו ומאומנות אבותיו. סנהדר' פ"א. שלא ירד לאומנת חבירו. חולי' פ"ט. מה אומנתו של אדם בעה"ז ישים עצמו כאלם. ב"ב קמ"ד : נפל לאומנות. ירו' סוכ' קל"ס פ"ה דנ"ה ע"ד דרש באמונתם (ד"ה א' ט', כ"ב) באומנותם. והקבוץ אומניות בכורי' פ"ג מ"ג בעלי אומניות. עיי' ע' בעל אומן. ב"ר קלס"פ כ"ד כל האומניות אדה"ר למדם. ש"ר פמ"ז כל הצדיקים באו באומניות על הקב"ה. במ"ר רפט"ו והיה קורא אומניות וכן תנחומ' בהעלתך. — אומנותא כמו אומנות. עיי' מכו' ח' : גמר אומנותא אחריתי. ירו' גיטי' פ"ד הל"ז דכ"ח ע"ד בעי דא אמנותא צ"ל כעין דא אומנותא. ושם פ"ה דמ"ז : באילין דיהבון בניהון לאומנותא וכ'. קהל"ר פ' מה יתרון: הואיל ועתים עתים הן מהני אומנה באומנותיה וכשירה בכשרותיה].

אָמֵן (מל"מ תואר הפעל ועוד מלת הקריאה לחיזוק התקוה ולקיום הַשבועה ! wahr! wohl! Amen ! בל"ס אמין ובל"ע آمين) אין עונין אמן יתומה בר"ג דשלשה שאכלו (ברכות מ"ז . תוספו' מגילי פ"ג).

---

[1]) כ"ה בכ"י ו"ו ודפ"ר רק שם נפרדה המלה בט"ס ארכי קטונים וכן נפרדה ברפ"ע וכ"י ב"ר ארניק טונס ובירו' ברכו' יצא לאור ע"י הרב החכם ר"מ לעמאן גי' המהרש"ס ארכי טקטנן צ"ל ארכיטקטון כגי' רבינו בעי' ארך, ע"ש. וכ"ה בכאן רק בקבוץ ארכי[ט]קטונים ואות ט' נשמט בט"ס או בטעות מדפיסים מחסרון ידיעת הלשון. [2]) עיי' מ"ע שלו הנקרא צייטשריפט ח"ב רצ"ב והלאה וכן במ"ע מאנאטשריפט ח"ב קנ"ג ועיי' עיד תשובי' מהרמ"ס ז"ל בכוכבי יצחק שנת 1862. ועתה בא לידי מ"ע איזרי' וואכענשריפט מוציאו לאור הרב החכם טרייענפעלז ושם בסי' י', י"ד, ט"ו, ט"ז דבר הרב המו"ל נכוחות בנידן שלנו.

קשיא ליה לר' נסים ז"ל אהא דגרסינן בחליל (סוכה נ"א:) כיון שהגיע לענות אמן הלה מניף בסודרין והני לא שמעי הברכה אלא בהנפת הסודרין ידעין עונת אמן ועונין אמן יתומה. ופריק הא דתניא (ירוש' ברכו' פ"ח הל"ט ד"י ע"ג) אין עונין אמן יתומה מפרשי בני מערבא שעל מי שחייב באותה ברכה קאמר ובעניתו אמן יצא ידי חובתו וצריך שישמע הברכה ואח"כ יענה אמן והא דעונין אמן במניפת הסודרין בקריאת ספר תורה ולא בתפלה ולא בדבר ששליח צבור מוציא את הרבים ידי חובתן [והובאה דעה זו בשם רבינו מהגמיי"מ עיי' בשלטי גבורים לברכו' פ"ז] וכך מפורש בגמ' דסוכ' דבני מערבא (ירו' סוכה פ"ה הל"א דנ"ה ע"ג) בימא של עץ באמצע וחזן הכנסת עומד עליה ועומד אחד מהן לקרות בתורה. [אחי"ה ר' נסים ז"ל תפס לשון דירו' סוכ' כיבבבלי סוכ' נ"א: חסר לקרות בתורה] והיה הממונה מניף בסודרין והן עונין אמן. [אחי"ה ועיי' תוספות סוכה נ"ב. ד"ה וכיון וברכו' מ"ז. ד"ה אמן ושם לא הזכירו את רבינו]. ובברכו' [ירושלמי] בס"פ אלו דברים (ירוש' ברכו' שם ועיי' תוספו' סוכה נ"ב. ד"ה וכיון) איזו היא אמן יתומה רב הונא אמר הן הן דמחייב למברכה ולא ידע מה הוא עני. [אחי"ה דברי ר' נסים ז"ל עיי' בספר המפתח לברכו' צד י"ג והרב המו"ל פי' כונתו עפ"י הערוך. אבל שם הלשון של ר' נסים קצרה מאוד, וברוחב ביאור הובא באו"ז הלכ' סעודה סי' קצ"ג. ע"ש שהביא לש' ירו' דיתיב מברכה וכתב על זה: ולא אתברר לי. ועיי' גם הרא"ש ברכו' פ"ז סי' י"ז. אבל ברי"ף ברכו' פ"ז הגי' בירו' דמחייב]. רב כהן צדק גאון אמר חייבין הציבור לשתוק ולשמע כל ברכה וברכה מפי החזן ואח"כ יענה אמן כי העונה אמן ולא שמע הברכה היא אמן יתומה. חטופה שחטף ואמר אמן קודם שתכלה הברכה מפי המברך. קטופה שפסק אמן לשתים. [אחי"ה עיי' ברכות בבלי וירוש' הנ"ל ובסדור ר"ע גאון דט"ו: ובטור סי' קכ"ד וברבינו בחיי פ' בשלח דכ"ה דפ' ווארשא — ובהגהות לרא"ש ברכות פ"ז סי' י"ז כתב ד"ח וז"ל וכתב רב' האי מי ששמע רבים מישראל שאומרים אמן בוודאי שמעו הברכה כתקנה ואין חוששין לאמן יתומה וכ"כ אם שמע קדושה וקדיש וברכו אבל לא אם שמע מיחיד. — ונזכר עוד אמן: ברכו' מ"ה. לעונה אמן שלא יגביה קולו וכ' ושם: העונה אמן אחר ברכותיו. שם נ"ג: גדול העונה אמן יותר מהמברך . . . אחר הכל עונין אמן חוץ מתנקות של ב"ר. שם ס"ג. אין עונין אמן במקדש. שבת קי"ט: ומלאך רע עונה אמן בעל כרחו. ושם כל העונה אמן בכל כחו וכ'. כתובו' ס"ו: כך תפסקו לבנותיכם וענו אחריה אמן. שבועו' ל"ו. אמן בו שבועה בו וכ'. שם כ"ט: כל העונה אמן אחר שבועה כמוציא שבועה בפיו דמי דכתיב וכ'. ע"ז ס"ה. אמר רבא אמן. במ"ר פ"ד כל העם עונין אחר העובר לפני התיבה אמן הללויה. אמן הזה יש בו ג' אספליות עיי' ע' אספליא. קהל"ר פ' עיר קטנה: שבשעה הזקן יושב ודורש ועונין אחריו אמן יהא שמו הגדול מבורך וכ'. מדר' משלי פ"י . . שבשעה שהן עונין אמן יהא שמיה רבה . . ושבת הנ"ל כל העונה אמן יהא שמיה רבה מברך בכל כחו קורעים לו גזר דינו].

אָמַן (אומן כמו אֻמִין בל"פ أمون פאה ושפה והגבלת איזה דבר Rand, Umgebung, Umkreis) ונותנין פיאה מכל אומן ואומן בפ' הפיאה ניתנת (פ"ה, מ"ה). הפועלין אוכלין בהליכתן מאומן לאומן בב"מ בפ' השוכר את הפועלין (צ"א:). פי' מאומן לאומן משורא לשורא והן אוציאתא דהשותפין (כ"ב י"ב.) ת"י פאת שדך (ויק' י"ט, ט') אומניא סחריא [אחי"ה בל"פ أمون صحرا Rand des Feldes כן הגירס' היותר נכונה של כ"י ערו' ב"ר; ושאר כ"י ודפוסי' אחריא, דפ"ר אחדיא וגם תרג' ירו' חדא. וכל אלו הנוסחאות אין להן שחר ובלי ספק מחסרון ידיעת המעתיקים שבשו סחריא שטעמו בל"פ וערבי' صحرا שדה וכתבו אחריא] ת"י פאת ראשכם (שם פסו' כ"ז) אומניא דרישיכון. [אחי"ה ולפע"ד בכל המקומות האלה צ"ל אמן תחת אומן והוא ממש ל"פ כדאמרן. וכן ב"מ פ"ט: ראשי אומניות ופירש"י ז"ל ראשי שורות הכרם בל' ארמי אוצייתא [עיי' ע' אצי] והוא ממש כפי' רבינו. וכבר העירותי בע' אוון שגירסת רבינו כאן כמו בב"מ מאומן לאומן אולי לעיל ט"ס הוא מאוונא תחת מאמנא כי נקל הוא להשתבש מן מ"ם לשני וואוין. או י"ל שב' נוסחאות היו לפני רבינו ויאחז צדיק דרכו להציגם בשינוים לפני קורא המבין. אבל מה שהביא רבינו בע' אמן א' לא יעשה עמו באומן (נדרים מ"א:) מל' אומנות משנה הוא וטעמו ג"כ שורה ופיאה כמו שפירשו שם כל המבארים רמב"ם, מיוחס לרש"י, [מענה] רא"ש, ור"ן, עיי' באריכו' ע"מ דקכ"א].

אָמַן (מל"פ أمنه אֲסיפה וקביצה, חמרים Haufen ותואר השם أمون gehäuft) האגוזים שאמנן בעוקצים פ' זיתים שכבשן (פ"ב מ"ה) פי' אמנן קיבצם. ויש ששונין „האגוזים שחמרן והבצלים שעמרן ופי' חמרן כמו חמרים (שמות ח', י') עמרן כמו קבצם כעמיר גרנה" (מיכה ד', י"ב). [אחי"ה וזאת דעת רה"ג ז"ל בפי' לסט"ה דמ"ר, ועיי' ר"ש לעוקצי' שם, והרמב"ם ורע"ב פי' מל' ויהי אומן

את הדסה (אסתר ב׳, ז׳) ויותר טוב לגזור מל״מ יתר האמון (ירמי׳ נ״ב, ט״ו) פי׳ המון כתרגומו ועיי׳ פירש״י שם, אבל ניכרים דברי אמת שהוא ל״פ כאשר רשמנו וטעמו קבץ לחמרים]׃

1 אָמוֹן (שם הפרטי Ammon וכינוי לעיר Theben ושם השלם נא אמון עיי״ע אלכסנדריא) התיטבי מנא אמון בנחום [1] (ג׳, ה׳) תרג׳ האת טבא מאלכסנדריא רבתא׃ ובב״ר (רפ״א והובא בילקי׳ משלי ח׳ רמז תתקמ״ב) פי׳ אמון בד׳ ענינים אמון פדגוג, אמון מוצנע, אמון מכוסה, אמון רבתי׃ [אחי״ה לא אכחד תחת לשוני אם גם ד׳ ענינים נשענים על מקראות שונים לדעתי על ענין אחד כיוונו׃ דע שחוקרי קדמוניות ברור ולבנו שעיקר הוראת שם אליל אמון או מל״י ἄμμος חול, או מלשון קופטית נגזרה וטעמה ספון וטמון ומכוסה׃ ונ״ל שהיא היא כוונת ב״ר אמון מכוסה אמון מוצנע׃ ואין כאן מקום להאריך [2]]׃

*2 אָמוֹן (עיר בתחום צור אולי חמון של מקרא) בירו׳ דמאי פ״ב דכ״ב ע״ד מנה בין עיירות אסורות בתחום צור׃ אמון ומזי׃ ונשנה עוד בתוספת׳ שביעית פ״ד ויש שם כמה שנויים בנוסחאות תחת אמון׃ בית מזל כריא (ובכ״י ו״ו עומק), ותחת מזי׃ ועמק מזל (וכ״י ו״ו ומזין) — וישם עיר שוה לדעת מהריי״ש (דאס ה. לאנד קנ״ג׃) עם עיר חמון (יהושע י״ט, כ״ח, ד״ה א׳ ו׳, ס״א) שמונחת בחלקו של נפתלי או אשר וקרובה לתחומה של צור ונקראת ג״כ חמת דאר (יהושי כ״א, ל״ב) ודעתי נוטה לדעת החכם הנ״ל רק יש לי בה השערה אחרת וזאת היא כי אמון ממש ל״י [ἀμνός] איל דיכרין (männl. Schaf, Widder) ונקרא כן בעבור שהיה שם מקדם היכל לאליל אמון שהאליל זה ג״כ בדמות תיש ואיל דיכרין היה מצוייר כנודע לכל מבין קדמונית׃ וראיה שתחת אמון גורס תוספת׳ דשביעית הנ״ל בית מזל כריא (לפי גירס׳ אמיתית שזכרנו) וכריא הוא ג״כ ל״י κριός איל דיכרין וזה מה שאי׳ בתמור׳ כ״ח׃ בית גדיא קורין אותו בית כריא (לגירס׳ רבינו בע׳ בית גליא ע״ש), פי׳ בית גדיא מל׳ גדי Ziegenbock; או מל׳ גד׃ מזל, וזה השני עיקר ובתוספתא דשביעית שני השמות יחדיו ידובקו בית מזל כריא׃ ויהיה בית מזל הוראת טעם למה שבני חמת דאר או חמון כורעים ומשתחוים לאליל אחד מוקדש לאמון שנופל על לשון חמון, וצורת האליל היתה כְּרְיָא ר״ל κριός איל דיכרין כצורת אליל אמון Ammon שדברנו בו בע׳ הקדום׃ ועתה נראה אור בהיר במאמר א׳ אשר עדנה חושך ישופנו והוא בסנהד׳ ס״ג׃ אנשי חמת עשו את אשימא (מ״ב י״ז, ל׳) ומאי ניהו ברחא קרחא עיי׳ ע׳ אשימא ושם פי׳ רבינו ברחא תיש׃ וכן הוא בל״ס ופרסי עיי׳ ע׳ ברחא׃ וראה עד כמה תתאמת חקירתנו שהוכחנו ברור כשמש מה שהיתה קבלת אבותיהם בידיהם בענין זה לפני חז״ל, כי לשני שמות אמון, ומזי מקדים עוד שם עיר אחרת והיא בירו׳ דמאי שם ראש מיא תוספתא שביעית כ״י ו״ו ריש מיא ובדפוסי׳ אשמיא והנוס׳ האחרונה חביבה ולפ״ד נקרא׳ העיר על שם אליל אשימא שעשו לעצמן אנשי חמת ובהיותה קרובה לעיר אמון (חמון = חמת דאר) ששם האליל בדמות תיש נעבד כדאמרן על כן יחסו רבותנו בעלי תלמוד לאליל אשימא ג״כ דמות תיש ואמרו ומאי ניהו (כך גירס׳ ישר׳ של רבינו בע׳ אשימא) ברחא קרחא׃ וכן מפורש אשימא בירו׳ ע״ז פ״ג דמ״ב ע״ד ע״י אימרא עיי״ע אמר א׳.

1 אֲמָנָה [3] (מל״מ ופי׳ קיום והבטחה Vertrauen, Glaubhaftigkeit וכ״ה בל״ע امانه שְׁטַר אמנה בל״ע امان Sicherheitswechsel) אמנה היו דברינו בגמ׳ (דעדים) [צ״ל דארים] בפ׳ חזקת הבתים (ב״ב מ״ח׃ כתוב׳ י״ט׃) שטר אמנה בגמ׳ דמי שמת (ב״ב קנ״ד׃) ובגמ׳ דהאשה שנתאלמנה בכתובות (י״ט. ירו׳ כתוב׳ פ״ב דכ״ו׃)׃ ובגמ׳ דבכל כותבין בהמביא גט שני (גיטי׳ י״ט׃)׃ הנושא והנותן באמונה בגמ׳ מי שהוטל בפ׳ הזהב (ב״מ נ״א׃)׃ אמנה [היתה לי׳] ביני לבינו בס״ג דהכותב לאשתו (כתובי פ״ז׃)׃ עושין אמנה בפירות ואין עושין אמנה בדמים בגמ׳ דאיזהו נשך ואי זה הוא תרבית (ב״מ ס״ג.), ובגמ׳ דסמוך להגוזל את חבירו בס׳ הגוזל עצים (ב״ק ק״ג.)׃ פי׳ שטר אמנה׃ כתוב לי שטר חוב על עצמך והאמן לי עד זמן פלוני ואתן לך הממון פי׳ אמנה היה דברינו מר בר ר׳ אשי אמר אפי׳ מעידין עדי מודעא עדות ע״פ מגו דאי בעו כתבי למודעא השתא נאמנין ומרעי ליה לשטרא דמקנא מ״ט כיון שמעידין כי אנסיה במכירה כי האי גוונא ניתן להכתב שטר מכירה וכיון שניתן להכתב נאמנין ולא דמי לשטר אמנה דשטר אמנה לא כתבי אנשי וכיון שלא ניתן להכתב אע״ג דאמרי עדי השטר אמנה היו הדברים ביניהן אין נאמנין דקיימא לן כוותיה׃ [אחי״ה עיי׳ ב״ב שם, וכתוב׳ י״ט׃ בתוספות ד״ה אמר ששם פי׳ ר״י כערוך]׃ פי׳ הנושא והנותן באמונה

[1]) הך מלה בדפ״ע בט״ס אחר מלת רבתא. [2]) ומי שרוצה לעמוד על הענינים האלה יעיין סערויאוס לאיניאס ד׳ קצ״ו; גיזיניאוס תיזוירוס ח״א קט״ו: קרייצער סימבאליק ח״ב, ר״פ והלאה. [3]) בכ״י ו״ו ול״ד ובקצי דפ״ע הערך זה נכלל בע׳ אמן אבל בדפי׳ וויניצי׳ ופיזי׳ כאן התחלת ערך חדש וכ״ה נכון.

וכ' באמונה כגון שא"ל אני [1] מאמינך הודיעני בכמה קנית חפץ זה [עיי' בתוספו' ב"מ שם ד"ה הנושא שפי' כרבינו נגד רש"י ז"ל] ואני מרויחך כך וכך אמרו חכמים כגון זה אם קנה י' יריעות בי' דינרין ויש בהן שאין שוות דינר אלא פחות ויש ששוות יותר מדינר לא יחשוב הרעות באמנה ויאמר לו י' קניתי בי' דינר ויחשוב לו כל אחת בדינר והיפות בשמותם לפי ששוות יותר מדינר אלא או כולם באמונה או כולם בשומא ואם יחשבם לו באמונה מעלה לו יתר על הריוח שנתרצה לתת לו שכר כתף ושכר חמר ושכר פונדק וכוללם בדמי הקניה כי אלו כולם על דמי הסחורה הן חשובין אבל שכר עצמו אינו מעלה לו שכבר נתן לו שכרו משלם בעל הסחורה. עושין אמנה בפירות פי' המוכר כשעומד באמונתו ונותן לקונה חטים כשהתנה עמו אע"פ ששוה עכשיו יותר ויותר אבל אם נתן לו מעות כמו ששוות עכשיו לא יטול מפני מראית העין וזהו אין עושין אמנה בדמין. [אחי"ה וכן נמצא אמנה בב"ר פל"ב, מ"א, נ"ב, ק' ע"ש].

2 אֲמָנָה (שם פרטי לנהר נובע מהרי Banias ונקרא הנהר ג"כ Banas) ועד הנהר ועד אמנה בפ' שלש ארצות בשביעית (פ"ו מ"א) כמו תשורי מראש אמנה (שה"ש ד', ח'). [אחי"ה וכן בחלה ד' ח' מן הנהר ועד אמנה ולפנים שתי חלות וכ' ובירוש' גרס מאמנום ועיי' בפי' הרא"ש וכן בשביעית הנ"ל גרס הרמב"ם אצל הנוסח אמנה ג"כ אמנום וכן בר"ש. וכן אית' בכ"י מ' (ד"ס שביעי' י"ד:) ובאמת גם בערוך דפ"ר, וניצ' ופיז' איתא אמנם ובע' סמנים גרס הערוך דפ"ר ג"כ בחלה אמנם. ולדעתי בא לגירס' זו מהתחלפות נהר אמנה עם טור אומנום (אומנוס. ע"ש). ומקום מבוע נהר אמנה הוא אצל כפר בית אל גנא בין הרי באנאס ונקרא הנהר ג"כ בפי היושבים אלברדי [البردى] ר"ל הקר משום קרירות מימיו ובפי חכמי יונים נקרא Χρυσοῤῥόης כלומר נהר זהב ואצל כפר דומר נפרד לשלשה ראשים שם האחת בַּרַדָא ושם השני באנאס והוא אֲבָנָה (מ"ב ה', י"ב לפי כתיב, והקרי אמנה) ועל ידי נהר זה תתגדל הדרת דמשק ונאדר יפיה ונתהוה כגן ד'. עיי' מהרי"ש דה"ל צד ל"א. וויענער רוו"ב ח"ב צד קצ"ד].

*3 אֲמָנָה (שם פרטי להר שנקרא Amanus) בש"ר פכ"ג דרש שה"ש ד', ח' מראש אמנה הר הוא ושמו אמנה עד אותו ההר א"י וכ' עיי' ע' אמונס.

☞ אומוֹנְיָא (בל"י ὁμόνοια Gleichheit, Einigkeit) עיי' ע' הומוניא. [אחי"ה ושם לא הביא ר"ב מאומה מגירסת אומוניא אבל נמצא באסתר רב' פ' גם ושתי: וכולן עשו ישראל אומוניאה ועבדו אותן, פי' דעת והסכמה אחת].

☞ אוּמְנוּס (הר Amanus) ת"י מהר ההר (במדב' כ', כ"ב, דברי' ל"ב, נ') מטוורוס אומנוס. [אחי"ה בירו' חלה ד', ח' ד"ס. איתא טוורס אמנם וצ"ל אמנס. בתוספתא תרומו' פ"ב ותוספתא חלה פ"ב וגיטי' ח'. איתא אַמָנוֹן [וכ"ה בל"ס]. ורבינו בערך סמנים גורס אמנים ונ"א סמנים. והר אַמָנוּס חלק ההר טוורוס Taurus מצד צפונית מערבית נמשך עד סוריא ונקרא ג"כ גִ'יבל נור, דורדון וגיאור דאגה ומחבר הרי טוורוס עם הרי א"י וסוריא. ולדעת החכ' שווארץ (ה. ל'. ד"ו) כפר קפלדיא (ירו' שביעי' ו', א' דל"ו ע"ד, ושם וגיטין ח'. איתא באות רי"ש) שוה בעיר קפלדיא אשר תכונתה בגיבל נור].

*אִימוֹנִים ט"ס תחת אמאום עיי' ערכו.

*אִימְנוּן (בל"י ὕμνος שיר של שבח Feiergesang, Hymmus) בילק' תהלים פ"ד ד"ה נשקו רמז תרכ"ג ובמד' תהלים פ"ג הלכו בני המדינה ואמרו אימנון (נ"א הימנון) למלך וכו' עיי' ע' המנון.

*אָמוּם (שם כפר אחד) בירו' סוטה פ"ז דכ"א ע"ג ר"ש בן יהודה איש כפר אמום אולי הוא כפר אימי דירו' נדרים פ"ד הל"ט דל"ח ע"ד.

אִמְפְּלְיָא (בל"י האמצעי ἐμπίλια, בל"ר impilia Filzschuhe נעלים הנעשים מצמר עב, מן השם πῖλος Filz) חלצה באמפליא חליצתה פסולה ביבמו' בפ' מצות חליצה (ק"א.). אמפליא פימלניא ס"א אנפליא בפ' הבגד מטמא (כלים כ"ז, ו'). פי' בגמ' דמצות חליצ' (שם ק"ב: ועיי' בירו' יבמו' פי"ב הלי"א די"ב ע"ג ושם איתא אמפילייא . . . אנפילייא' וירו' יומא פ"ח הל"א דמ"ד ע"ד איתא אמפליא) כאן באמפליא של בגד כאן באמפליא של עור והן מנעלים קטנים שחופין את רוב הרגל. ורב מצליח [2] פי' עור הוא ועושין אותה בארץ ספרד מכניסין בו רגליהן ומגיע עד הקרסלים וכשהן מבגד צמר נקראו עדילרין [אחי"ה כן גרס רבינו ג"כ בע' סוורק ובע' עדלר אבל הנכון ערדלין. וכ"ה בגמ' וברש"י לביצ' ט"ו. ועיי' שם פי' של תשוב' הגאונים. ומלת נמטי שם ויומ' ס"ט. הוא בל"פ نمد פי' בל"א פילצוואללע ויפה פירש"י ליומ' שם לבד ולועזו פלטר"א והוא בל"צ Filz, feutre.

---

[1] בדפ"ר איני. [2] עיי"ע אכלת והערה שם.

וגי' ערדלין אי' עוד בכ"י ערוך ו"ו בכאן וכ"ה בכ"י מ' לביצ' אך שם אי' ערדילין (עיי' ד"ס שם צד ט"ו: אות נ'.] בלישנ' דרבנ׳ ובלע"ז פידו"לי.[אחי"ה ובענין מלות הזרות הנ"ל דע שתיבת ערדל כמו עררר והוא ל"י האמצעי [1] ἀρτάριον ὀρτάριον פי' Pantoffel, unter die Füsse gebundene Sandallen ותיבת פידו"לי הוא בלאי"ט pedúle מן ל"י האמצ' πεδοῦλια, πέδιλον; ובל"ר Sohle, Sandale, fascia pedules, pedales (ועיי' עט"ש למהרי"ף צד ל'.). ובע' גרב ב' הביא רבינו ג"כ הלעז פדו"לי ועוד שם ל' ישמ' גורב. וכן פי' ממש הרמ"בם לכלים כ"ז, ו': „אלגורב בל"ע" והוא الجورب ובמו כן בל"פ جورب. ורה"ג לכלי' שם (בסד"ט צד י"ט) אמפליא: פי' הן עדרילין [וצ"ל ערדילין] ופי' בטיית גואריב עכ"ל, ומלת גואריב הוא קבוץ מהיחיד גורבה בל"ע ופי' Socken]. (א"ב פי' בל"ר מנעלים של צמר שוע ופעמים מחפים הצמר בעור). [אחי"ה וכנ"ה בירו' תענית פ"א דס"ד ע"ג אנפיליא של בגד . . . אנפיליא של עור. גיטי' כ"ה. אנפיליא פסולות. נדרים נ"ה: אנפליא ופליניא עיי' ע' פלניא וע' פ מ ל נ י י א על עיקר הגירס'. וש"ר ר"פ נ"א . . לא היה נכנס לא בפרגוד חפות ולא באנפליא. וביבמות ק"ב: באנפיליא. ובשקלי' פ"ג הל"ב איתא לא בפרגוד חפות ולא ב מ נ ע ל. עיי' ברכו' ס"ב: והקבוץ אנפילאות שבת ק"כ. ואנפלאות ב"ר פס"א. אמפליות ירו' שבת פט"ז דט"ו ע"ד. ועיי' ע' אנפליא].

אֲמַפּוּלִי (בל"ר mappula מטפחת קטנה לתת בה מעות לשמור (Tüchlein, Mäntelchen נתתיו לך ונתתו באמפולי [לפנינו אית' באונפולי ἀναβολή Umwurf, Mantel ?] שלך בשבועות פרק כל הנשבעין (מ"ה.). פי' רב מצליח נתתיו בדמי הסמיכה מלשון ותכסהו בשמיכה (שופטי' ד', י"ח) ובלע"ז פרגל"א [eine Sorte weisser Baumwoll-zeuge = percale] וי"א כ ל י שנותנין בו החנוני מעותיו. [אחי"ה וכן פירש"י ז"ל תיק [θήκη Geld-kasse] העשוי למעות. ורמ"ל הכנים דברי רש"י ז"ל בלי הזכרת שמו לפנים בדברי רבינו בע"ה.] ובלע"ז מפול"ו.

אֶמְפּוּמְיוֹת [2] [צ"ל אֶמְפּוּטֶיוֹת] (בל"י ἔμφωτον ἐμφώτειος פי' ברור ובהיר licht, hell, klar) בברייתא דר"א פמ"ב וחלונות אמפומיות בין שביל לשביל והיו רואין אלו את אלו פי' וכ'. [אחי"ה סירוס מאמר ראיתי כאן. ודע שכך גירס' ברייתֹ דר"א ראוך מים יחילו ר"א אומר ביום שנקוו המים בו ביום נקפאו ונעשו לי"ב שבילים שהם כנגד י"ב שבטים ונעשו חומות מים ובין שביל ושביל חלונות והיו רואין אלו את אלו עכ"ל. ותיבה שלנו חסר בדפוסים מחסרון הידיעה ורבינו הביאו וכן צ"ל: „בברייתא דר' אליעזר פרק מ"ב בין שביל לשביל חלונות אמפומיות [3] והיו רואין אלו את אלו. פי' חלונות פתוחות מצד לצד". ונראה לי ברור שתחת אמפומיות צ"ל אמפוטיות שהוא בל"י ברה ומאיר. וראיה שרבינו בע' אפומטא שונה בעצמו בנ"א (לפי כ"י ו"ו וה"ב) אמפוטמא וכן הוא באמת בילק' שמואל רמז קנ"ב מפסיקת' ויהי בשלח ונרשם שם בגליון פי' חלונות פתוחות מעבר לעבר; ופי' המלות לקח בלי ספק את דבריו אלה מערוך ע' שלנו. ועיי' עוד פירושינו לע' אפומטא. וראיה מופתית לתיקונינו מהך שדרש בילק' יונה רמז תק"נ שעיני הדג היו „כחלונות א מ ר פ ט י ו ת מאירות" ובלי ספק צ"ל א מ פ ו ט י ו ת [4] ἐμφώτειος פי' מאירות. ותיבה זרה עם פירושה הטובה מתוך הגהת איזה חכם באה מגליון לפנים רק משובשת טלת אמפוטיות ע"י הדפוס].

אֶמְפּוּרִין [5] (בל"י ἔμφρων Verständiger, Scharf-sinniger) ולטושם ולאמים (בראשי' כ"ה, ג') תרג' (ת"י א') אמפורין ורישי אומין, וכן בב"ר (פס"א ושם אית' לופרין). (א"ב פי' בל"י ἔμποροι, סוחרים). [אחי"ה ואחרי שתרג' אשורים: ת ג ר י ן אינו נראה לי להיות כר"ב].

☞ אִמְפְּרַטוּר (מלך ומושל בל"ר Imperator) מדרש איכה היו צריה לראש (פ"א, ה') ביבי דומיני אמפרטור [vive domine Jm-perator!] פי' בל"ר תחיה אדון מושל, ובלשון זה היו נוהגים ליתן שלום לקיסר. [אחי"ה ורבינו הביאו בע' דמיני עי"ש ונוסח הדפוס משובש וביבי מארי אפלטור! וכן טעה הרב מ"כ וכתב אמפר ואמפטור. וכן משובש הוא בתנחומ' פ' מקץ דס"ו. מה עשה רבינו הקדוש השכים אצלו (ר"ל אצל אנטונינוס) א"ל קירי ברא [צ"ל קירי כירא = κύριε χαῖρε sei gegrüsst oh Herr] לאחר שעה נכנס אצלו א"ל אמפורטור [צ"ל אמפרטור וכו'].

אֲמַץ (כמו עמץ וטעמו בל"ם ובל"ע غمض סתם את העין ובל"ט ע צ ם עין die Augen zudrücken, verschliessen) אין מאמצין את המת וכל

---

1) עיי' באוצ' מילי' רו' ובאו"מ יו' אמצי' מדוקאנג'ע ומיורסיאוס הך ערך שכתבו ממש כן: ἀρτάρια παρ' ἡμῖν οἱ τῶν ποδῶν πῖλοι ועיי' עוד פליניאוס' י"ט, י'. 2) בע"מ קכ"ב ובהמשביר הך ע' ובעט"ש צד ט' מפורשת המלה באופן אחר ע"ש. 3) בדפ"ר אמפיביות. 4) עיי' על זה מאמרנו במ"ע דמ"ג הכ"א, תקצ"א. 5) כ"ה לנכון בעה"ק אבל בשדפ"ע אי' רק אמפר. ועל גזרת המלה עיי' עוד ספרי על העתקת פרסית של ריב"י טאווס צד פ"ה.

המאמץ עם יציאת נפש הרי זה שופך דמים בפ' שואל אדם בשבת (קנ"א :). פי' סותמין עיני המת. לאחר המיתה כדי שלא יהו עיניו פתוחות כענין שנא' (בראשי' מ"ו ד') ויוסף ישית ידו על עיניך. (א"ב בנוסחאות דידן כתוב מעמץ). [אחי"ה לפנינו בדפוס אית' אין מעצמין . . . והמעצים וכן בגמ' ת"ר המעצמו אבל לפני הר"ב היה נוסח מעמצין וכן הוא בכ"י מ' וכ"ה במשניות ובר"ף אבל במשנ' דירוש' שבת ובמשניות נאפולי ופיזרו ובר"ף כ"י הגירסא אין מאמצין כגירס' רבינו וכן בשבת ע"ז: איבעיא להו מאמצין תנן או מעמצין עיי' בהגהות הגרי"ב וד"ס שבת דקפ"ג. ועיי' ע' עמץ. וגירסת אמצין נשנית ג"כ בתוספת' שבת פי"ח הרוצה לאמץ את עיני המת בשבת נופח יין בחוטמו ונותן שמן בשני ריסי עיניו והן מתאמצות מאליהן. ונמצא שורש אמץ בהוראת טעם אִמֵּץ בעברי לדוגמא סנהדרי' מ"ד : וירו' תעני' פ"ג הל"ו דס"ו ע"ד הכל יהו מאַמצין כחך. ובהשאילה מאמצי הלב סוטה מ"ז : ואומצי הלב תוספת' סוט' פי"ד. ועיי' עוד ע' עמץ].

אֻמְץ (= אֻומצא בל"י ὠμός ובל"פ خام خاميز ובל"ע امص، آميص בשר חי ואינו מבושל roh, ungekocht) בר אוזא דחזי לאומצא בגמ' דחבילי קש במפנין (שבת קכ"ח.) אי בעי למיכל באומצא שפיר דמי בפ' כל הבשר בסמוך[1]) המעלה את העוף (חולי' קי"ג.). פי' להיאכל נא. [אחי"ה רבינו גירס' הרי"ף היתה לו שגרס ואיבעיא לן הואיל ואיבלע דם באיברים מי שרי למיכל מיניה באומצא או לא. וכן גירס' הרא"ש ז"ל אבל רש"י ז"ל לא גרס לאומצא אלא גרים למיכל מיניה שרי או למיכל מיניה אסור. ולפי גירס' זו אפי' ע"י צלי ומליחה מיבעי' לן ועיי' פי' הר"ן ז"ל. ול"נ שאגל רש"י לטעמיה שפי' אומצא בשבת קכ"ח. קמ"ב : במלת חי ; ובחולי' נ"ט. בההוא בר טביה . . . סבר למיכל מיניה באומצא : פי' רש"י ז"ל אינו צלי כל כך בתנור אלא מולחו מאוד וצולהו כל דהו. וג"ל לחלק בפי' רש"י ז"ל דבבשר עוף כגון בשבת קכ"ח. קמ"ב : שרי אומצא היינו חי ולא בבשר בהמה שדווקא במליחת היטב וע"י צלי קצת שרי. והשתא אתי שפיר שלא גרס רש"י ז"ל בחולי' קי"ג. באומצא שמאחר בשוכר מפרקת בהמה עסקינן בודאי לא שרי בחי בלא מליח' וצליאת קצת. ובזה הכל על מקומו יבוא בשלום]. אומצא ביעי מזירקא [בש"ס מיזרקי] בפ' גיד הנשה בגמ' נוהג בשליל (חולי' צ"ג :) בר"ג דכיצד צולי' (פסחי' ע"ד :). פי' אומצא דאסמיק [צ"ל אומצא דאסמיק פי'] „חתיכה של בשר שהאדימה חתכיה ומלחיה אפי' לבשל בקדרה מותר שפדה בשפודא מידב דייב אחתיה אגומרי מישב שייב וכן הלכתא. ביעי[2]) פי' בצים בקרמיהו חתכינהו ומלחינהו אפי' לקדרה שריין תלנהו בשפודא שרי מידב דייבן, אחתינהו אגומרי מישב שייבן ושרו, וכן הלכה. מזירקי[3]) חתכינהו בדופקא[4]) ומלחינהו אפי' לקדרה שריין תלנהו בשפודא מידב דייבן ושרו אנהינהו אגומרי מישב שייבן ושרי". [אחי"ה כל אלו דברי ר"ח ז"ל הם בפי' על פסחי' דקכ"ב אבל בסיום פירושו כך הוא : תלנהו בשפודא בית שחיטה לתתאי מידב דיבן ושרו. וכגירס' ר"ח על סוגי' פסחים נמצא ג"כ בכ"י ב' מ' עיי' ד"ס פסחי' קי"א : שלפנינו בדפוסים חסרו מילות בקרמיהו ובדופקא ואית' בכ"י פסחי' ועיי' עוד תוס' פסחים הנ"ל ד"ה וכן ביעי. וכן גרסו רי"ף ורא"ש בחולי' צ"ג : ומחלוקת ראשוני' בהך דינא הובאה בב"י י"ד סי' ס"ז—. עיי' עוד המלה ברכו' מ"ה. חנקתיה אומצא. חולין מ"ד: אומצא מעלייתא. גיטי' ס"ט. שב אומצי].

*אִמְצִי כמו מצי וכן גרס רבינו בע' סג ד' תחת לא אימצי נכרי וכ' כתוב' ס"ב. ומזה הענין ולא אמצי למיתנא נדרי' פ"ט :

☞ אֶמְצַע (= מְצַע בל"ס מְצַעְתָא בל"י μέσος תוך Mitte) פרק שבעה (צ"ל ישבעת) ימים (יומא ט"ז .) ר' יהוד' אומר המזבח ממוצע ועומד באמצע העזרה פי' בל"י תוך וחצי עיי' ע' מצע. [אחי"ה וכן ב"ב פ"א מ"א ומ"ב בונין את הכותל באמצע. ושם קע"ב. השכר לאמצע. ב"מ ע' : יד נכרי באמצע. ירו' חגיג' רפ"ב דע"ז. יהלך באמצע. ירו' ע"ז פ"א מ'. אצבע הגוי באמצע].

*אֶמְצָעוּת (μεσότης = Mitte) ירו' סנהדר' רפ"א די"ח. מי"ם באמצעותה. וכן אֶמְצָעִית שביעי' ג', ד' האמצעית. ירו' ב"ב קל"ס פ"ג די"ג ע"ד אמצעיתה ירו' קידו' פ"א ד"ס ע"ד אמצעיתן. ירו' ב"ק קל"ס פ"ד ד"ד : ברישא ובסיפא ובאמצעיתא. והקבוץ אמצעיות ירו' ברכות פ"ב ד"ד ע"ד, ירו' כלאי' רפ"ד דכ"ט ע"ד, ירוש' נזיר פ"ט דנ"ז ע"ד.

---

[1]) כ"ה בדפ"ר אבל בשדפ"ע בט"ס ב ג מ'. [2]) ובדפ"ע בט"ס וכן הילכתא פי' ביעי. [3]) פעם אחת כך אי' גם בפסחי' אבל בפעם ב' מיזרקי וגי' ר"ח בלי יו"ד וגי' כ"י מ' בט"ס מוריקא (עיי' ד"ס פסחי' קי"א: אות א') ועיי' עוד ע' מזרק א'. ומשם נצטדק ג"כ גי' כ"י ו"ו ול"ד שגרסו כאן כפנים אבל בדפ"ע חסר כאן מתיבות וכן הלכה עד סוף הע'. [4]) ובכ"י ב' מינכען (עיי' ד"ס שם) אי' בט"ס ברפק וזה קרוב לגי' כ"י ה"ב בע' אטמא עיי' שם הערה ד'.

*אֶמְצָעִי (תואר השם וכ"ה בל"ס מֶצְעָיָא das mittlere) ירו' עירו' פ"ה דכ"ב ע"ג ההנו אמצעי. ו ש ם : היידנו אמצעי. ירו' פיאה פ"ב די"ז. האמצעיים שם פ"ג די"ז ע"ג האמצעיין.

☞ אֵמִיקְסִירוּם (בל"י ἡμίξηρος יבש חציו halbverdorrt) מדר' שה"ש פסקא אמרתי אעלה בתמר (ז' ט') ונעשה נבוכדנצר אימיקסירום. פי' בל"י חציו שרוף. [אחי"ה לפנינו איתא אימום שירוף. ויהיה אימום = המיסו= ἥμισυ חציו בל"י עיי' מ"כ. ובתנחומ' פ' צו דקפ"ז: גירס' משובשת אימת שירוף. ובתנחומ' נח די"ט: ששה נסים נעשו וכ' ונפרץ הכבשן ו נ מ ק י ס ו ד ו, ילק' דניאל רפ"ג ו נ ו מ ק ס י ד ו וסנהדרי' צ"ב: ו ה ו מ ק ס ו ר ו ופירש"י ז"ל והומק סידו סיד הכבשן וסיים: כך ש מ ע ת י ואולי מערוך ע' סר ג' יצא לו זה שפי' הומרק סידו כמו נימק סידו לפי גירס' ערוך דפ"ר. ובמדר' תהלי' מזמור כ"ב אית' בט"ס נעשה אמכירום וצ"ל אמקסירום. ועיי' עוד מ"ש הרב החכם מהר"ש באבער במ"ע ישורון להרב קאבאק ח"א צד ל"א].

אִמַּר (=אִמְּרָא, אִימְּרָא פי' בל"ע امر בלש' שמרוני אמאר, בל"ס אֵמְּרָא: שה Lamm) בפ"ק דר"ה (י"ח.) מאי כבני מרון (שם במשנה ט"ז.) כבני אימרנא. פי' כבני כבשים העוברים ע"י מונה. [אחי"ה אימרנא הם בל"ס אֵמְרוּנָא כבשים קטנים וכן משמע מירו' ר"ה פ"א ה"ג דנ"ז: כבני מרון . . כהדין דירין]. כאימרא כדירים כעצים כמזבח כהיכל כירושלים בפ"ק דנדרים (י': וירו' נדרי' פ"א הל"ג דל"ז. ושם ובבלי כדיריים אבל בקידו' ביוד א') ובפ' האיש מקדש בגמ' דמקדש (צ"ל דהקדש) במזיד קידש (קידוש' נ"ד.). פי' הנודר בדבר ואמר הרי הוא עלי כאימרא ככבש של תמיד שהוא עולה כדירים כדיר של בהמות של קרבנות או כעצים של מערכה או כאשים של עולות הרי זה נדר כקרבן, כירושלים פליגי בה תרי תנאים אליבא דרבי יהודה (נדרי' י"א. קידו' נ"ד:) יש תנא שסבר כירושלים מקדשא אם נדר בה כמו שקידש המזבח כשנדרו בו ויש תנא שסבר לא מקדשא. [אחי"ה כן הוא לפי גירס' אמיתי כ"י ו"ו ול"ד ועיי' רש"י נדרי' י"א. ד"ה תרי. ובדפוסי הערוך בשינוי קצת]. (א"ב תרג' כל שה כל אמר). [אחי"ה וכן בעירוב' נ"ג: אמר למאן אמר למאן . . . או אימר לאתכסאה. ירו' ע"ז פ"ג דמ"ב ע"ד ואנשי חמת עשו את אשימא (מלכי' ב', י"ז, ל') אימרא [1]). וברבים: אִמְּרַיָּא ירו' סנהד' פ"א די"ח ע"ד אימריא רכיכין. ובמד"ר פ"ב כד אינון עתירין באילין אִמְּרַיָּא וכד אינון מסכינין וכ' עיי' ע' בזק. ובל' נקבה אִימַּרְתָּא וכ"ה בל"ס. חולי' נ"א. ההיא אימרתא. ב"ר קל"ס פמ"ד חזירתא רעיא בי' ואימרתא לא בחד וכ"ה בתרג' ויק' ה', ו': במדב' ו', י"ד—. ירו' תעני' פ"א הל"ח דס"ט. שמונים חנויות של מוכרי טהרות היו בכפר א י מ ר א . פי' שם מקום והוא כמו בית טלאים (שמוא' א' ט"ו, ד') וכן כפר דיכריא בירו' תעני' שם. ועיי' שם פי' של הש"ס. — וְאִמַּר ואִמְּרָא מל"מ (עזרי ו', ט'. י"ז; ז' י"ז) הוא].

אֲמַר=אִימְּרֵי ענינו כמו מרה, ומרי בל"ת כלומר מרד וכן בל"ע مرى heftig anregen, וקרוב לזה הענין מ ר ח שפירושו בלש' שמרוני וסורי אמיץ וזד לב heftig, kühn sein) אמראי בקתא לבקא בגמ' דנשתבר רגליה באלו טרפות (חולי' נ"ח: ושם אית' אימרא בקתא מבקא. והדין עם רבינו עיי' ע' בק ג'). איקר [2]) עבידתא ואימרו פועלים [וכ'] . . דזל עבידתא ואימרי בעל הבית בר"ג דהשוכר את האומנין (ב"מ ע"ז. כן לפי גירס' ישרי' של כ"י ו"ו ל"ד, וב"ר, ובדפוסי הערוך בטעות השוכ' את הפועלים). אמריא [3]) אזלא לבי נשא בגמ' דהשוכר את הפועלים (ב"מ פ"ד:). מאן [4]) אימרייך דאימרת (ובדפ"ר דאימריית) (סוטה ל"ה: ושם אי' אמריך). פי' מי הכעיסך. [אחי"ה לפנינו ב"מ פ"ד: אית' אימרדה ועיי' פירש"י איוב ל"ט, י"ח כלתיה דרב זביד אימראי והוא בכתוב' ס"ג: ושם אי' אימרדה. ובסוט' שם פי' רש"י כרבינו וכן בעמ"כ במד"ר ספ"ה בלי הזכרת מקור הערוך].

אִמְר (=אִימְּרָא, אוּמְּרָא בל"ע انيار והוא הקבוץ מהיחיד نير Franse שפת הבגד עיי"ע נר ה'. או מל"ע مارى חוטין שזורין לאריגת הבגד gedrehte Fäden zur Umsäumung) במה שימש משה כל ימי המילואים בחלוק לבן שאין בו (בגמ' לו) אימרא בפ' מאימתי מזכירים גבורות גשמים (תעני' י"א:), ובגמ' דנודות הגוים בפ' אין מעמידין (ע"ז ל"ד. עיי' יומא פ"א הל"א דל"ח: ובויק"ר פי"א). על פי מדותיו (תהלי' קל"ג, ב') תרג' על אימרא דלבושיה. כל שאין יכול לכוין אימרא בחפת [כ"י מ"ק בשפת עיי' ד"ס מ"ק י"ג: ועיי' ע' חפת] חלוקו בפ' משקין בגמ' דההדיוט (מ"ק י'.) (חלק לבן שאין בו אימרא פי' אלו) [אחי"ה ואין ספק אצלי שחסר כאן ציון אחד

[1]) ודעתי נאמנה כי נדרש כאן אשימא בהיפוך אותיות כמו מישא והוא בל"צ mâesha שה ואימרא; ומזה ראיה למ"ש הרב החכ' ברילל בספרו יאהרבוך ח"א, קל"ז. [2]) בנו"ג ובעה"ק שנ"ב דאייקרא. [3]) בכל כ"י ערוך על נכון המשך של ערך וכ"ה בעה"ק שנ"ב אבל בדפ"ר ופיזי ווניצי' כאן בט"ס התחלת הע' ובדפ' בסיליא אמש' ופראג נסדר אחר ע' אימרא וטעו גמורה היא. [4]) כ"ה בדפ"ר ועה"ק שנ"ב וכ"ה בסוט' אבל בדפ"ע הגי' מאי.

מנגעים ועליו מוסב האי פי' והוא ממש פי' של ר' האי גאון בסדר טהרות דכ"ז וכן צ"ל:] מציל את האומריות (ור' האי גאו' גורס מציל על האמריות) שבו אפי' הן ארגמן „פי' חלוק לבן שאין בו אימרא ופי' אלו בני אדם חשובין כשתופרין את הבגד מחפין את התפר בבגד נאה בארגמן (צ"ל כארגמן)". על הגם [לפנינו בש"ס ושבת תוספתא רפי"ג אית' הגם וירו' שבת רפי"ג די"ד הגב. ובמי"ם גרס ג"כ רבינו בע' גם ג'] ועל האימרא בר"ג דר"א אומר האורג (שבת ק"ה.) פי' ר' האי על הגם הוא מקום מעוקם כמין גמ"א יונית חוט אחד לכאן וחוט אחד לכאן צבוע שנמצא בו סימן או על האימרא או על הציור כלומר שמציירין בבגד כשהוא אורגו כמין אותיות שנמצא כמו כותב. וכן פי' בראש חגיגה (ג'. עיי' ברכות ו'.) את ה' האמרת (דברים כ"ו, י"ז) חטיבה אחת בעולם ציור אחד בעולם כלומר דבר הניכר שאין כמותו. [אחי"ה ובמכילת' בשלח פ' עזי אי' הנוסח עשאני אימרה ועשיתיו אימרה. ובילק' בשלח רמז רמ"ד הגי' היותר נכונה אמירה ונראה שהוא ל"ס אמירא ובל"ע امير Emir. פי' שליט וגדולה ועיי' ג"כ הראב"ע לדברי' כ"ו, י"ז. ותרג' אונק' העתיק כחגיג' הנ"ל]. וכן פי' חטובת אטון מצרים (משלי ז', ט"ז) מצויירין בחוטי מצרים. ותרג' מיתריהם (במדבר ג', ל"ז, תהלי, כ"א, י"ג) אטוניהן. בצע אמרתו (איכ' ב', י"ז) מבזע [1]) פורפירא במגיל' איכה (שם), ובפסיקת' דאיכה (דק"כ.) פורפירא ארגמן. ובויק"ר והוא עד פרש' אל תהי עד חמם (פ"ו) בצע אמרתו פשורי מפשר ר' יעקב דכפר חנן אמר בזע פורפירא. כולהו שרי ואסרי אימרא [2]) בחד זימנא, בחלק בענין משיח (סנהדרי' צ"ח.). פי' כולן מתירין הקשרים שעל מכותיהן ביחד ואח"כ קושרין כל אחד ואחד בפני עצמו איהו שרי חד וקטר חד כלומר מתיר נגע אחד וקושרו וכן לכל אחד ואחד, ואינו מתיר כל הנגעין ביחד [אמר] אי [3]) בעיין לי [לגאולה] אהיה מזומן ולא אתעכב עד שאשרם [4]) כולם. [אחי"ה וכן בירו' כלאי' פ"ט דל"ב. ותוספת' כלאי' פ"ה אימרה מפורסמת. ירו' קידו' רפ"ד דס"ה: פירסמו עצמן כאימרא בחלוק. ירו' מגיל' פ"א דע"ב. ירו' הוריו' פ"ג דע"ג ע"ד, ירו' יומא פ"א הל"א דל"ח ע"ד אימרת חלוקי. ירו' מ"ק פ"א הל"ח ד"פ ע"ד כל שהוא מזויג את האומריות זהו הדיוט. והמלה מל' ערבית כאמרנו או מלשון רומי' ומ' נוספת עיי"ע אמגוזא, פרומביא. וכתיבת אומרא בוי"ו אחר א' ראיה לזה ואורא בל' רומי' שפת דבר אחד [אחי"ה ורמב"ם ז"ל בפיה"מ לנגעי' פי"א מ"י פי' המלה ע"י מצנפת וא"כ פותר אומריות כמו בל"ע عمارة cidaris וזה נראה רחוק, ורבינו פותרו מל' עמר והוא בל"ס כמו צמר בל"מ וזה נראה ממה שציין איכ"ר ופסיקתא פורפירא. וגם זה נ"ל רחוק].

אֶמֹר (= אֵימֵירוֹן פי' בל"י ἥμερον בן תרבות zahm) בב"ר ויותר יעקב לבדו פע"ח (לפנינו פע"ז) למלך שהיה לו כלב אגריאון ואריה אמירון [בב"ר נמורין בט"ס עיי' לעיל ע' אגריאון ובשאר שבושים שם]. שומע הקול אימירון בפסקתא דהחודש [דמ"ד: ובפסקתא רבתי פט"ו הנוסחא עד שלא חטא אדה"ר היה שומע את הקול בנחת אמירין וכיון שחטא היה שומע את הקול ועומד בזעף אגראן. וכבר העיר החכם המושלם מוהר"ר שלמה באבער כי שתי המלות בנחת בזעף נוספו מאיזה מעתיק לפי' על אמירא ואגראן. עיי' הוצאת פסדר"כ שם הער' נ"א. ובכ"י ו"ו ול"ד הנוסח' משובשת איזמרון וכ"י ג"ג אזמירון! וקודם המלות בפסקתא דהחודש אי' בכ"י ו"ו ול"ד אגריון לשון ישמעאלים איזמרון לשו' פלשתים ואיזה סופר הסכיל עשה ככה]. לעתיד לבא עושה הקב"ה את הבהמה ואת החיה כולן אימירון ועושה שלום ביניהן ואין מזיקין שנאמר (ישעי' ס"ה, כ"ה) זאב וטלה ירעו כאחד בהגדת ילמדנו בפ' בראשית (בתנחומי' לית'). פי' אימירון: בייתי בלע"ז דומישטיק"ו (zahm it. domestico, dimestico).

[אחי"ה עיי"ע אמירה].

אֶמֹר (= אֱמוֹרִי תואר השם מהשם אֱמוֹרָא emo-räisch) תני תנא בפ' אמוראֵי בס"ג [5]) דבמה אשה (שבת ס"ז.). פי' פרק הוא בשבת [6]) בתוספתא (והוא פ"ז) שכל משניות שלו שנויות על דרך אמוראין. דבר זה יש בו משום דרכי האמוראי ודבר זה אין בו. [אחי"ה ב"ר פמ"ב אין לך בעממים קשה מאמורי כשאדם קשה הן קורין אותו אמורי. ועיי' תוספתא שבת פ"ח אין לך . . . מתון יותר מאמורי. כתובו' קי"ב. א"ל ההוא בר אמוראה לבר ישראל. סנהדרי' מ"ד: אביך האמורי וכ' עיי' ע' איטמון. של אֱמוֹרִיִּים הן ב"מ כ"ה: שמ"ר רפכ"ה וכשפרע מן האמוריים. — דרכי האמורי עיי' שבת ס"ז. חולי' ע"ז. ודברנו בזה במ"א [7]). ועיי' תשוב' הרשב"א סי' תי"ג ורי"ף ספ"ו דשבת ושלטי גבורים שם ולשון ריא"ז שהאריך בזה].

---

[1]) כ"ה בכ"י ו"ו ול"ד ודפ"ר, ובכ"י ב"ר מבצע ובשרפ"ע בצע וצ"ל בזע ועיי"ע בזע במו"ע ומ"ש. [2]) בנוסחי לי' וכן לי' בכ"י ו"ו. [3]) בדפ"ר אמאי. [4]) כ"ה בדפ"ר אבל בשרפ"ע שאקשרם. [5]) כ"ה על נכון בדפ"ר ובכל כ"י, אבל בדפ"ע חסרה מלת בס"ג על כן נעדר המראה מקום בדפוסים ושם ג"כ בטעות אמוראה במקום אמוראי. [6]) כ"ה לנכון בכתבי יד ובדפ"ר אבל בשדפ"ע חסר. [7]) בספרנו על המלאכים והשדים צד ט"ז והלאה.

אֲמַר (פי' דִּבֵּר; והשם אֲמוֹרָא בל״ס אַמוֹרָא Lehrer; בלש' עברי מוֹרֶה, וַאֲמוֹרָאִין, אֲמוֹרָאֵי נקראו חכמי הגמרא) ואמר להרגך ותחס עליך (שמו' א', כ״ד, י״א) ואמר ואמרתי מיבעי ליה וכ' בסוף הוראה (ברכות ס״ב:). אמרי בי רב (ברכות ג'. שבת פ״ה. קמ״א. קנ״ב. עירובי' פ״ט: צ״ד: ביצ' מ'. ר״ה כ״ג. סוכה ל״ז. נ״ב: מגילה ז': י״ד: יבמות פ״ג. ושם: כתובי פ'. קידושי כ״ד: מכות כ״ג: ב״ק י״ח: ב״מ ק״ב: ב״ב פ': ק״ה: קנ״ב. ע״ז כ': ע״ה. סנהדי נ״ז. ע״ד: צ״ז. זבחיי פ״ז. וכן נמצא דבי רב אמרו שבת ט״ו:; אמרי דבי רב ב״ק כ״ז:; בי רב אמרי חוליי לי: מ״ה: פסחים מ״ב.). אמרי במערבא (ברכו' ח'. י״ד: שבת קנ״ב. עיי' ע' חלף ג', עירובי' ג'. ביצה ח': חגיגה ט״ו: יומא נ״ה: ס״ד. פ״ו: מגילה י״ח. תעניי י'. סוכה י'. יבמו' כ״א: כתובו' ק״ו. סוטי י״ח: נזיר כ': ב״ק כ״ז: צ״א. ק״ב: ב״מ צ״ד: ב״ב ט״ו: פ'. סנהדי י״ז: כ״ג. ס״ט. ע'. ק'. הוריו' י״ג. זבחיי פ״א: צ': צ״א: ק״ה. מנחו' מ': עיי' רש״י שם. ק״ב: בכורו' ח'. י״ג. ט״ו: מ״ה: חוליי ל״ב. נ': נ״ה. שם: נ״ז. קי״ט: ק״כ. תמורי כ״ד. כריתי כ״ד:; במערבא אמרי אי' ברכי ח'. שבת י״ג: ק״ג: מ״ק ח'. תענית ב': ח': י': יבמו' ס״ב: ס״ג: ע״ז. כתובו' י״ט: ע״ש. גיטיי כ״ד: ס״ח. נדריי ג': ל״ח: מ״א. ב״ק ט': ק״ג. סנהדי ק״ג: זבחיי פ״ט: בכורו' ל״ג: ערכיי ט״ו: ט״ז:; כדאמרי במערבא שבת ק״ח. ב״ק ס״ד: שבועו' ה'. זבחיי מ״ד. בכורו' נ״א. חוליי ס״ו:). אמוראי דפומבדיתא, אמוראי דנהרדעא כולן מפורשין בספ״ק דסנהדרין (י״ז:). [אחי״ה וכן אית' איזהו פעמים אמרי נהרדעי עירובי' מ״א: ב״ב קמ״ז. קנ״ג.] פי' [1]) אמוראי נקראין בעלי תלמוד שאחר רבי, חכמי המשנה שהיו קודם ר' שדברו במשנה נקראין תנאין ואותן של אחריו נקראין אמוראין שהן בעלי מימרות. לישמטוה לאמוריה מיניה בר״ג דכיסוי הדם (חוליי פ״ד:). פי' ניפסקוה ללישניה דכל אמירות בלישנא נאמרות. פ״א לישמטוה לאמוריה ישתקו המתורגמן שמתרגם דברים שדורש שלא כהלכה. [אחי״ה עיי' ג״כ פירש״י ז״ל]. לחד נמי תנא אמרו בכריתות בר״פ א״ל אכלת חלב (כריתי י״א: ושם אית' אמרו לי נמי חד קרי ליה) כדתנן (שם ויבמו' פ״ו:) האשה שהלך בעלה למדינת הים ובאו ואמרו לה מת בעליך וקיימא לן דאפי' בחד. [אחי״ה וכן תעני' ט״ז: אוקים רב נחמן אמורא עליה ודרש. סוטה מ'. דאמר איהו (ר' אבא) חד טעמא ואמר אמוריה חד טעמא ועי״ש פירש״י ד״ה אמוריה. חוליי ט״ו. אט׳ כולי עלמא לתנא צייתי לאמורא צייתי. סנהדרי' ז': מתורגמניה דר״ל קום עליה באמורא קם גחין עליה וכ'. ש״ר ספ״ח ואהרן אחיך יהיה נביאך כשם שהדורש יושב ודורש והאמורא אומר לפנינו כך אתה תדבר את כל אשר אצוך וכ'. ועיי' עוד בענין אמורא יומא כ': ביצ' ד'. זבחי' י״ח. צ״ד: עירובי' ק״ד. תעני' ח'. ירו' ברכו' פ״ד ד״ז ע״ג, ירו' מגיל' פ״ד דע״ה ע״ג, ירו' גיטי' פ״א דמ״ג: גדולי הדור וראשי מתיבתא היו להם אמוראין מיוחדין ומהם נודעים לרבים לשם ולתהלה אבא, אבידן, אבא בר זוטרא, בר ישיטה, הונא בר סחורה, חוצפית, יהוד' בר נחמני, פדת. כשנמצאו שני חכמים תלמידי רב אחד אומרים בשמו איזה מאמר ונראים סותרים זה את זה יאמר עליהם אמוראי נינהו ואליב' דפלוני עיי' שבועו' מ': ובירו' (ברכו' פ״א ד״ב ע״ג, סוכי פ״ה דנ״ה: סוטה פ״א ד״ז:) אית' על זה: תרין אמורין. הכללים השייכים בענין אמוראים עיי' פח״י ע' אמוראים וי״מ סי' י״ח, מ', נ״ג. ועיי' עוד ע״מ דקט״ו וכ'. ואין כאן מקום להאריך].

אֲמֵר [2]) (הקבוץ אֲמֵרִים, אֵימוּרִים בל״י μηρία, μῆρα) פי' חתיכות הקרבנות הנשרפות בחלביהן (Opferstücke mit ihren Fetttheilen) בסוף משנה דסוכי (נ״ה:) בג' פרקים בשנה היו כל המשמרות שוין באמורי הרגל [כ״ה ג״כ בכ״י מ', ובנו״ג באימורי הרגלים]. פי' בגמ' (שם) מה שאמור ברגל [בנו״ג ברגלים]. פי' אמורי הרגלים בקרבנות הרגלים כגון חטאת צבור וכיוצא בהן דתנן בהן נאכלין לזכרי כהונה לפנים מן הקלעים (עיי' קלע א') וכן כל החובות הבאות מחמת הרגל ברגל, אבל עולות דגבוה נינהו (שם) והיינו מה שאמרו ברגל. ולמה שמם [של החלבים] [כצ״ל עיי' ע' מר ב' וע״מ נ״ו:] אמורים מפורש בע' מר. [אחי״ה וכן ביומ' פ״ו מ״ה קרען והוציא את אימוריהן, ובפסחי' פ״ה מ״י קרעו והוציא אימוריו. זבחי' כ״ז: ק״ט. אימורי אשם ואימורי חטאת וכ'. ב״ר פנ״ו הוי רואה אימוריו כאילו אימורי דיצחק ברי. ובויק״ר פ״ט ואימורים למזבח וכ'. ופי' הרע״ב לפסחי' שם אמוריו החלבים הקרבים ע״ג המזבח וכתב עליו הרב בעל תוי״ט שם ונקראו אימורין שאלו הן הדברים האמורים בתורה להקטירן. כן פי' הרמב״ם לסדר קדשים כו' ע״ש. ולפי זה עיקר הכתיבה בלא יו״ד אחר האל״ף וכך גירס' כ״י סוכ' עיי' ד״ס שם צ״ב. וכ״ה בפסחי' ס״ג: וכן גרס רבינו כאן בע' ובע' מר ב' לפי גירס' כ״י ק״ט. ושם כתב למה נקראו החלבים אמורים שהם מורים ואדונים על כל האיברים וכ' ולפי זה דעתו שהאל״ף הוא נוסף עיי' ג״כ מִשנ' למלך הלכ' מעש' הקרבנו' פ״א הל״ח. וגם דעתי

[1]) כ״ה לנכון בכ״י ו״ו ול״ד אבל בדפ״ע בקיצור ובלא דקדוק. [2]) בדפ״ע המשך מע' הקודם ובלתי נכון הוא.

נוטה לזה שהאל"ף נוסף וצריך לנקד אֲמֵרִים או אמירים והוא מלה יונית כשרשמנו וטעמו החלבים הקרבים ע"ג מזבח [1]. ודו"ק].

אָמֵר (= אֵימְמֵרָיֵי [2]) בל"י ὅμηρος-ἔμμηρος תערובה Pfand, Geissel) במגילת איכה (ג', י"ג) בני אשפתו [3]) בני אמריי [ובמדרש מגילת אסתר פ' ויהי בימי ובני אמריי] שהן תמורות של אבותיהן. [אחי"ה השלמתי מאמ' של מג' אסתר כי רק שם נמצא שהן וכו' אבל בדפוסים וכ"י של ערוך נשמט] (א"ב פי' בל"י בני שרים נתונים לערבון למלך שלא ימרדו בו והם נקראים בני אמרנא ὅμηρον, ובני מרון העוברים מידי זמן בזמן לפני המלך ובני אפוכי ἐποχή, אנשים חשובים אשר נשבו במלחמה והם נעצרים ולכודים).

☞ אֱמֹר (= אֱמוֹרָאָה Lehrer, Vorgesetzter) תרג' קול נגש (איוב ג', י"ז) קל אמוראה. [אחי"ה לפי דעתי הוא בלש' ארמית כמו מורה בעברית (ישעי' ג', י"ב; י"ד ב'; ס' י"ז) וכל הפסוקים מפט"ו עד פי"ז דורש התרג' בהשאילה בענין אורייתא. והגאון בע"מ דקט"ז לא השגיח בזה].

☞ אֵימְרַא (פי' בל"י יום: ἡμέρα Tag) ירוש' דע"ז פ' לפני אידיהן (פ"א הל"ב דל"ט ע"ג) מילני [4]) אימרא פי' בל"י (μέλαινα ἡμέρα) יום שחור כלו' יום שאירע בו צרה גדולה. [אחי"ה עיי' ג"כ סמרון, ובע"ה ארחיב דיבורי בהך ירוש' בע' ייגוברים וקלנדם ע"ש].

*אֵימָּירָה (בל"י ἡμερότης דבר פיוס ורצון Sanft-muth, Friedfertigkeit) ש"ר פכ"ט מלך בו"ד יוצא לאמירה יוצא יחידי נלחם יוצאין עמו רבי רבבות וכו'. ובלתי ספק הוא שֵם מתואר השם אימירון עיי' ע' אֱמֶר ועל זה כיון במ"כ. ופי' מלך יוצא בהשקט ובשלום יוצא יחידי. ובאמת במדב"ר פי"א אית' כשהוא הולך לשלום וכו'.

*אַמִירָה (בל"ם אַמִירָא ובל"ע امير מושל Herr-scher, Emir) מכילי' בשלח ד"ה עזי דורש האמרת . . . האמירך (דברי' כ"ו, י"ז) עשאני אימרה ועשיתיו אימרה ובילק' על הפסוק הנ"ל (בשלח רמז רמ"ד) היותר טוב אמירה ועיי' ע' אִמְר בהער' א'.

אַמַרְכָּל (בל"פ آماره کر = امارکر [5]) פי' מחשב וסוכן Rechnungsrath, Rechenmeister ובל' ארמניא Schatzmeister, Hamarakar) בגמ' דכל התדיר [צ"ל האיש קודם לאשה] בכהן משיח (הוריו' י"ג.) וחתניהן אמרכלין. בס"ג דמקום שנהגו בפסחים (נ"ז.) אין פוחתין מי"ג (כן בתמיד אבל בשקלי' ובתוספתי שקלי' אי' שלשה=ג') וזי"ן אמרכלין בשקלי' פ"ה (משנה ב') אלו הן הממונין. ובר"ג דתמיד (כ"ז.) ס"א מרכולין. שומר [6]) הסף (ירמי' ל"ה, ד') תרג' אמרכליא. ונשיא נשיאי הלוי (במדבי' ג' ל"ב) תרג' ואמרכלא. ירו' פי' המצניע (פי' הל"ג די"ב ע"ג) ובתוספתא שקלים בפ' איזהו (פ"ב). [פי' אמרכל שהוא מר על הכל [7]). [אחי"ה נתינת טעם זה מצאנו בויק"ר פ"ה למה הוא קורא אמרכל שהיה מר לכל. ובהוריו' שם, אית' מאי אמרכל . . אמר כולה. במד"ר פ"ג מהם גזברין ואמרכלין. ושם אליעזר היה אמרכל על הלויים. ושם רפ"ו ראש בית אב קודם לאמרכל אמרכל קודם לגזבר. ומלה פרסי' היא כאשר רשמנו, ויתיחס יפה מאד לגזבר שנזכר עמו שהוא ג"כ לש' פרסי' עיי' ערכו. ובירו' נמצא אצל אמרכולין עוד מרכל והוא ג"כ נכון ששורש המלה מר, מרק וטעמו חִשֵב וחשבון עיי' יוסטי צינדליקסיקאן רכ"ז; ומ"ע דמ"ג ח"ט, ק"פ. ועיי' יתר הציונים בהערה ה'].

*אַמֶרְלַי (שם רוח ומלאך אחד עיי"ע בזבזיה ושם אאריך בעה"י).

*אִימְרָנָא (צעירי הצאן junge Lämmer) עיי"ע אִמַר.

אַמְרָפֶל [8]) (שם פרטי) בע' אספרון. [אחי"ה עה"ק יש לו עוד: על שאמר והפיל אברם לאשעכ"ל. ומקורו בב"ר פמ"ב אמרפל שהיתה אמירתו אפילה דאמרי ואפלי בעלמא דאמרי ואפלי

---

[1]) מטעם זה תואר של μηρία אצל הומירוס (איליאס א', מ'; אדיססע ד', תשס"ד) הוא: πίονα פי' השמנים ונשרפין עם חלביהן עיי' איליאס א' ת"ס; אדיססע ג', תנ"ו. וכן פי' רבינו כאן ובע' מר ב' כי החלבים נקראין אמורים ובאמת במקום החלב בפסחי' ס"ג: ג' הכ"י א"פ האימורין עיי' ד"ס שם צד צ"ג: וכ"ה בפי' ר"ח לפסחי' שם צד ק"ו. ודעת הגאון בע"מ צד ג"ו: קשה להולמה ועיי' עוד עמת"ל להרב ההכם מהרי"ל צד ק"ב. [2]) כ"ה לפי גי' דפ"ר. [3]) בדפ"ע עוד בט"ס תרגום, ובאיכ"ר הגי' בני אמורים. [4]) כ"ה בנכון בירו' אבל במו"ע חסר יו"ד אחר המי"ם ובע' מלן בט"ס מ ל כ י וכ"ה אצל רמ"ל כאן אבל בע' מלן נכון. ובענין גוף הדבר עיי' רימ"ז בט"ר ח"ב, קכ"ה. [5]) עיי' עמ"פ של וואלירס ח"א קכ"א: ומאמרנו במ"ע ב"ח ח"י נומ' י"ח ומהרי"פ עט"ש ק"ו ומ"ע ג"ג ח"ה, רי"ד ועפ"י זה יש להשיג על מ"ע דמ"ג חכ"ג תרפ"ו. [6]) בדפ"ע בט"ס שומרי, ובדפ"ר שומרי הסף דיאשיה וצ"ל דמעשיהו. והוא מגליון בא לפנים. [7]) ועה"ק שנ"ב סיים בל"א רענטמייסטער Rechenmeister, Rentmeister. [8]) בהתחלת הע' אי' היטב בכ"י ו"ו ל"ד וג"ג וכ"ה בדפ' אמשי' אבל בדפ"ר המלה מסומנת בראש הע' נכלל בע' אמרכל ובכ"י ב"ר ושדפ"ע בלי מלה מסומנת רק המשך מע' אמרכל וט"ס הוא.

באברהם שאמר שירד לכבשון האש. ורבינו בע"ה ציין לקמן ראש המאמר ע"ש].

אֶמֶשׁ (ערב של יום שעבר verwichene Nacht, gestern) בטלתם תמיד של בין הערבים בר"ג דהדר (עירו׳ ס״ג:) ובר"ג דנגמר הדין (סנהדר׳ מ״ד:) ובר"ג דמגיל' (ג׳.). פי' שלא הקים המשכן אותה הלילה ולא הקריבו תמיד ונאסרו ישראל אותה הלילה בתשמיש המטה דגמִירי (עירו׳ שם) דכל זמן שארון ושכינה שרויין חוץ ממקומן פי' חוץ ממשכן ישראל אסורין בתשמיש המטה. [אחי"ה וכן ביצ' י"ב: שנשחטו מהיום . . . שחיטתן מאמש. ב"מ ס'. שמרים של אמש. סנהדר' מ': אמש הרגו. ירו' מגיל' פ"א ד"ע ע"ד, ירו' נדרי' רפ"ח ד"מ ע"ד אמש הייתי יותב ושונה. פסיקת' רבתי פי"ז מאמש ועד חצות. בענין גזרת המלה עיי' ספרנו על העתקה פרסי' של ריב"י טאווס צד שמ"ד].

אֱמֶת (Wahrheit) אמת תפשיה להאי בפ' היה קורא בגמ' ואלו הן בין הפרקים (ברכו׳ י״ד:). פי' דומה זה כאילו שיחת אמת אמת אוחזתו כדרך ששיחת המלה אוחזת השוטים כדאמרינן במי שאחזו קורדיקוס (גיטי׳ ע׳:) ודילמא שיחה (לפנינו שיחיא) דלאו נקטיה א"נ דהין הין נקטיה. באמת החזן רואה מהיכן התינוקות קורין (שבת י״א.). באמת אמרו האשה החוגרת בסינר בפ' המצניע (שם צ״ב:) כל באמת הלכה למשה מסיני (שם בגמ׳) כמפרש בס"פ הזהב בגמ' באמת ביין התירו לערב קשה ברך מפני שמשביחו א"ר אלעזר עדה [כ"ה בדפ"ר וכ"ה בכ"י ו"ו ול"ד ועיי' רש"י ב"מ ד"ה עדה, ושאר דפוסי הערוך וכ"י ב"ר הדה] אמרה כל באמת הלכה למשה מסיני הוא (ב״מ ס׳.) ובפ"ק דירו' בשבת (פ״א הל״ו ד״ג: ועיי׳ עוד ירו׳ שבת פ״י הל״ד די״ב ע״ב, ירו׳ תרומ׳ פ״ב הל״א דמ״א: ירו׳ כלאי׳ פ״ב הל״ב דכ״ז ע״ד; ירו׳ נזיר פ״ז הל״ג דנ״ו ע״ג) ובפ"ב בכלאים (משנ׳ ב׳). [אחי"ה ושם אִית' באמת אמרו אבל רבינו בלי ספק כיוון על ירו' כלאי' פ"ב הל"ב דכ"ז ע"ד. וראיה לדבר שבכל ערך נגרר רבינו אחר הירושלמי, שלפנינו בבבלי שבת י"א. אִית' באמת אמרו החזן רואה היכן וכ' אבל ביר', וכן במשניות נאפולי ופיזרו, כגירס' רבינו וכן בשבת צ"ב: וב"מ שם אִית' לפנינו כל באמת הלכה היא ורבינו לפי גירס' כ"י[1]) גורס הלמ"מ כגירס' הירו' בכל מקו' שציינתי. ופליאה שבעל חות יאיר שהאריך בתשוב' קצ"ב בענינינו לא הרגיש בזה שרבינו נגרר אחר הירו' בערך שלנו וגם לא הרגיש בזה מהרז"ף במבה"י קמ"ח: וכבר כתבו המפרשי' שהך הלמ"מ לאו דוקא עיי' רש"י ב"מ ס'. וברע"ב תרומ' פ"ב מ"א. והרמב"ם בהקדמתו לס' זרעי' מנה הנך דתרומו' פ"ב, שבת י"א. וב"מ שם בין הדינין אשר נא' בהם הלמ"מ ובלי ספק מאשר הלך בדרך הירוש'. ועיי' עוד הליכות עולם שער ה' פ"ג ד"ה עדות הלכה, כללי גמר' למהר"י קארו על הליכו' עול' יבין שמוע' דצ"ג.] אמת מלבנן לבוני בשבת בגמ' דהבונ' כמה יבנה (שם ק״ד. ושם אי׳ מלבן לבוניה. ועיי׳ עוד ע׳ לבן ד׳ שגם שם גורס כבאן וכן בכ״י מ׳ מלבן לבני, ולבוני עיי׳ ד״ס שבת קי״ב:). פי' רחב מלמטה כמו לבינה שקר כל אות אחרא כרעא קאי. אמיתה[2]) של תורה בספ"ק דמגיל' (ט״ז: ירו׳ מגילי׳ פ״א ד״ע.). פי' לכן כתיב (אסתר ט׳, ל׳) ואמת, ללמדך שצריכה שירטוט כאמיתה של תורה. פי' כמזוזה שהיא אמיתה של תורה כדגרסינן בהקומץ רבה בגמ' דשתי פרשיות של מזוזה (מנחו׳ ל״ב:) אמר רב כל מזוזה שאינה משורטטת פסולה ועוד (לפנינו אי׳ ורב בנימין בר חלקיה דידיה אמר) שרטוט של מזוזה הלכה למשה מסיני. [אחי"ה פי' של רבינו כפי' ר"ח ז"ל הוא עיי' תוספות גיטי' ו': ד"ה אמר ותוספ' סוט' י"ז: ד"ה כתבה שכתבו כן בשם ר"ח ז"ל ובמנחו' שם ד"ה הא לא הזכירוהו בשם. — ובענין אמיתה עיי' שבועו' ירוש' פ"ו דל"ז. אמיתן דברים. במ"ר פי"ב אמיתה של תורה זיין הוא לבעליה]. ורבנן היכי (אמרי) [וצ"ל עבדי] א"ר יצחק א"ר אליעזר מתוך שיודעין בהקב"ה שהוא אמיתי[3]) לא כזבו בו בר"ג בא לו כהן גדול (יומי ס״ט:). [אחי"ה וכן ירו' ברכו' פ"ז הל"ג די"א ע"ג וירו' מגי' פ"ג הל"ז בסוף דע"ד ע"ג ובמקומות אלה וכן בכ"י מ'. עיי' ד"ס יומ' ק"ב. כתוב א"ר יצחק א"ר אלעזר כגירס' רבינו אבל ביומ' אי' בדפוסי' א"ר אלעזר]. פי' רבנן ירמיה ודניאל היכי עבוד שלא אמרי גבור ונורא לא כזבו בו ולא רצו לומר בו אלא אמת. [אחי"ה מאמרי הש"ס בענין אמת ראה ברכו' ה': י"ב. י"ד: שבת נ"ה. ק"ד. פסחי' קי"ח: יבמו' ק"ה. סוט' ט': ל"ה. קידוש' ל"א. ב"ק ל"ח. ב"מ ע"ה: ב"ב ע"ד. סנהדר' קי"א. אבות פ"א, פ"ה. אדר"נ פט"ו, פל"ח].

* אָמַת, אַמְתָא (=امات בל"ע פי' יסוד Fundament, Unterbau) ברכו' י"ח: זיל שקלינהו באמתא דריחיא וכ"ה הגי' בכ"י עיי' ד"ס ברכו' צד מ"ד: ורבינו הביאו בע' אם ד' (ואצלינו בע'

---

1) בציון לב"מ אי' גם בדפ"ר ופיזי וויניצי' כדפוסי הש"ס בבלי. 2) המשך הע' וכ"ה לנכון בדפי' אמשי' ופראג. אבל בשרפ"ע בטעות התחלת הע' 3) כ"ה לנכון בדפ"ר וכ"ה בנוסחאות הש"ס בדפוסי' ובכ"י אבל בדפ"ע בט"ס הגי' אמת.

אֵם ב׳) ופירשו תפיסת הריחים ול״נ שהתי״ו שרשית היא ומל״ע נגזרה וטעם המלה יסוד הבנוי והוא מל״מ (ישעי׳ ו׳, ד׳) א מ ו ת הסיפים. ורס״ג העתיק בטוב טעם ודעת ملابن = מלאבן כלומ׳ יסוד הבנוי תחת המשקוף ולזה כיון רש״י ברכו׳ שם בפרושו: כל בנין מושב הריחים קרוי אמת הריחיים ע״כ וכן קרוב לזה פי׳ רד״ק בס׳ השרשים סוף ע׳ אם: אמות הם הפנות אשר על המזוזות מזה ומזה והמשקוף נשען עליהם ע״כ. ואמת היא בסים ויסוד שבו מונחים הריחיים שנקראו אסטרוביל (עיי״ע) ולזה מסכים פי׳ רה״ג לסדר״ט ד״מ שפי׳ ועל האיסטרובל (זבים ד׳, מ״א) פי׳ כבר פירשו בשאילות איצטרוביל אמת הריחיים הוא מקום שנופל בו הקמח ומשום הכי כשיחשב עליהן הרי הן כקרקע ובטלין הלין מי גשמים לגבי האיצטרוביל כי ה י א בסים ל ר י ח י י ם ה ת ח ת ו נ ה עכ״ל. ועיי׳ עוד ע׳ חמרא וע׳ אסטרוביל. ובע׳ אריא גרם רבינו ג״כ במ״ק י׳: אמתא דריחיא ע״ש.

אַמְתָא (פי׳ בל״ס כמו גֹּמֶד בל״מ = Ellenbogen) סוכ׳ ח׳. גברא באמתא יתיב. וב״ב ק״א: עיי״ע אלכסון. יומ׳ ט״ז. פלגא דאמתא. ירו׳ סוט׳ פ״ח דכ״ב ע״ג אמתא אישתא ופלגות אמתא תלתא. וקבוץ חולי׳ נ״ט: אמהתא ועיי׳ עוד ע׳ אַמָּה.

* אֲמִיתִּי (wahr, wahrhaftig) עיי׳ ע׳ אֱמֶת וב״ר פ״ע אין אתם אומרים יעקב אמיתי, שם פע״ח אפשר יעקב אמיתי ומרמה בו.

אֲמִיתָּא (בל״ר ויו׳ מין עשב וריחו נודף ונקרא mentha=μίνθα-η, פי׳ בלא״ש M ü n z e, Minze) וכן באמיתא וכן בפיגם [πήγανον עיי״ע פגם א׳] ס״א מינתא והוא בע׳ מ׳. [אחי״ה בכ״י א״פ ובריא״ף הגירס׳ אמינתא אבל כ״י רי״ף אמיתא עיי׳ ד״ס שבת קמ״ז. וכן בשבת ק״מ. מאי אמיתא נינייא עיי״ע נ נ י א א׳ וע׳ נענע. ובכ״י א״פ ברי״ף כ״י וברא״ש דפ׳ ווינציי׳ אית׳ ג״כ אמינתא עיי׳ ד״ס שם קס״ה]. פי׳ בלע״ז מינטא [בלאי״ט menta] כמשמעו. [אחי״ה וכן פי׳ רש״י שבת קכ״ח. ד״ה נינא מינטא״י ובדפ׳ שונצינו וקראקא מינטא והוא בל״צ menthe ועיי׳ ג״כ פ״ה מ״ח כלאים שפי׳ שם הרמב״ם . . . . ו נ ע נ ע רחב העלין ובלע״ז מינטא.]

* אֵימָת, אֵימָתַי (בל״ס אֵמַת, אֵמַתִי כמו מתי בל״מ מלת השאלה לדעת הזמן wann, wenn; wann?) ירו׳ ב״ק פ״ג ד״ג ע״ד אימת דמתיבין ומסייעין ל״ר יוחנן. ע״ז נ״ג: כל אימת דבעינא לה. נדה ס״ו. כל אימת דהות סלקא וכ׳. חולי׳ י״ז. אימת אילימא וכ׳. שביעי׳ פ״ב, מ״א עד אימת. שם פ״א משנה א׳ עד אימתי; ברכו׳ פ״א מ״א מאימתי קורין וכ׳ עיי׳ ע׳ מתי.

אֲמַתְלָא (פי׳ مثل וברבים امثل בל״ע פנים לדבר וטעם ועיקר Aussehen, Form, Begründung) אי זו היא אמתלא בס׳ משנה דגיטין (פ״ח:) ובפי׳ האשה שנתארמלה בכתובות (כ״ב.). פי׳ בגמ׳ דסוף גיטין (פ״ט:) רב זביד אמר במקום אמתלא חוששין לאמתלא כלומ׳ יש פנים לדבר שיצא עליה קול שהיא מקודשת א ע ״פ ש א י נ ה [כ״ה בכ״י ה״ב] כגון ההוא מעשה באשה אחת שהיתה גדולה בנוי וכ׳ בכתובו׳ בפ׳ האשה שאמרה אשת איש הייתי עד כיון שנתנה לדבריה נאמנת (כתו׳ שם וירו׳ כתובי׳ פ״ב הל״ה דכ״ו ע״ג) ולא תאמר שכל אמתלא צריך הדבר להישמע ולהיאמר אלא א״כ יש מקום שמראה הדבר שיש שם אמתלא כגון זה המעשה וכי בעבורו יצא הקול אע״פ שלא נשמע אמתלא בהדיא אמתלא היא. א י ת י ב י ה [1]) ובלבד שלא יהא שם אמתלא דבעינן אמתלא להישמע בהדיא. ופריק אימא שלא יהא שם מ ק ו ם א מ ת ל א [2]). וסייעתא דסייעיה רב כהנא לא קמא ולא דמ״א לנתקדשה ואח״כ בא בעלה וכ׳ למקום אמתלא. וכיון דמקשי ומפרק על דרב זביד ש״מ הילכתא כוותיה. [אחי״ה נשמע מזה שרבינו הלך בשיטת הרי״ף דס״ל דרב זביד פליג עליה דרבה בר רב הונא דלא כפי׳ רש״י ז״ל דמר אמר חדא ומר אמר חדא ולא פליג וז״ל של הרי״ף אמר רבה בר רב הונא וכ׳ ורב זביד א׳ במקום אמתלא חוששין לאמתלא והאי דקתני ובלבד שלא יהא שם אמתלא מקום אמתלא קאמרינן ומסתברא כותיה וכ׳ וגם הרמב״ם על דרך הרי״ף פי׳ עיי׳ הר״ן שם.—וכירו׳ בכל מקום הגירס׳ מתלא וזה ראיה לפי׳ שכתבתי. ועה״ק פי׳ אמתלא ט ע ם ל ד ב ר י ה וזה ממש הוראת המלה בל״ע אולם י״ל שמחבר של עה״ק מעצמו פי׳ כן שראה פירש״י לגיטי׳ וכתוב׳ שפי׳ אמתלא: משל ו ט ע ם.]

* אַמַתְלָאֵי (שם פרטי לאשה אולי ל״י באותיות הפוכות Ἀμαλθεία) ב״ב צ״א. אימיה דאברהם אמתלאי בת קרנבו אימיה דהמן אמתלאי בת עורבתי ובפדר״א פכ״ו: ושם מת תרח אביו ואמתלאי אמו. והרב המנוח ר״י בעער חיי אברהם צד צ״ו והרב החכם מוהר״ר משה גידעמאן בספרו

[1]) כ״ה רק בכ״י ה״ב ובדפ״ר אבל בשרפ״ע נשמט ועי״ז אין להמאמר מובן. [2]) כצ״ל וכ״ה בכ״י ה״ב וכן הוא בסמוך קרוב לסוף הע׳ וכ״ה שם בגיטין.

היקר רעליגיאנסגעש׳ שטודיען צד מ״א האריכו בדבר.

אֶמְתָּנְטִין = אֶפְתָּנְטִין (צ״ל אֶפְתָּכְטִין siebzig = ἑβδομήκοντα) בילמדנו אספה לי שבעים איש (במדי׳ י״א, ט״ז. בתנחומי׳ ליתי׳, וכן ליתי׳ בילק׳ שם במדי׳ רמז שתל״ו שכן אי׳ כנגד ע׳ נפש שירדו למצרי׳) למה שבעים כנגד אמתנטין של ישראל של שבעים נפש ירדו אבותינו מצרימה (עיי׳ דברי׳ י׳, כ״ב) ס״א אפתנטין. [אחי״ה וכתב בעכ״כ גם בו היתה יד הטעות וצ״ל אפתכטין שבל״י ענינו שבעים וכן ישנו בשאלתות ובא מפורש בפסיקת׳ על הפסוק הנז׳ שבעים כנגד שבעים נפש שירדו למצרים. עכ״ל אפתכטין צ״ל אפתמכטין [1]) ומ׳ נשמט.]

* (אַמָתוֹ כבר דברנו בה בע׳ אם ג׳ כי שם מקומו ומעתיק אחד או רבינו בעצמו מצא תשובת ר׳ האי גאון אחר גמר כתיבת ע׳ אם וציין מקום הע׳ אחר פרק אם ושבשתא כיון דעל על.)

אַיִן (nicht, nichts) אין כסף לאדון זה אבל יש כסף לאדון אחר בפ׳ נערה שנתפתתה בגמ׳ האב זכאי בבתו (כתו׳ מ״ו:) וברי״ג דקידושין (ג׳: ד׳. ירו׳ דקידו׳ פ״ב הל״ב) בכסף מנלן שהוא לאב שנא׳ (שמו׳ כ״א, י״א) ויצאה חנם אין כסף. מכדי כתב ויצאה חנם אנן ידעינן דבלא כסף משמע אין כסף דכתב רחמנא למה לי אלא ללמד אין כסף לאדון זה כשיוצאה מרשותו אבל יש כסף לאדון אחר ומנו אב, ואסיקנא (כתו׳ שם וקידו׳ ד׳.) האי קרא יציאה דכוותה קא ממעט לה לזו הבת שלא תזכה בקדושיה. פי׳ כשם שיוצאה מרשות אדון בימי הנעורים יוצאה וחוזרת לאביה כי עודה קטנה ואינה יוצאה וכשיוצאה בימי הנעורים ואין לאדוניה כסף כך כשיוצאה ברשות אביה בימי הנעורים כסף קדושיה לאביה, ואקשינן והא לא דמיא יציאתה מרשות אדון היא יוצאה לגמרי לא נשארה לו רשות כלום ויציאתה מרשות האב בקדושין עדיין נשאר לאב בה רשות מסירה לחופה ופרקינן מיהא מלתא כבר נפקא לה לגמרי דאמר מר אין אדם מוכר בתו לשפחת אחר אישות. [אחי״ה לית׳ בזה הלש׳ לא בכתו׳ ולא בקידושי׳ אבל כך אית׳ בירו׳ קידושי׳ פ״א דנ״ט ע״ג תני מוכר הוא אדם את בתו לאישות ושונה לשפחות ושונה לאישות אחר שפחות אבל לא לשפחות אחר אישות. ומקורו בבבלי קידושי׳ י״ח.].

וי״א מהפרת נדרים מיהא נפקא לה מרשותיה דתנן (כתו׳ ל״ט. מ״ו: יבמו׳ כ״ט: קידו׳ ד׳. נדרי׳ ס״ו: ע״ד:) נערה המאורסה אביה ובעלה מפירין נדריה והאי אין כסף מיבעי ליה לכדתניא (קידו׳ ד׳. ירו׳ קידו׳ פ״א הל״ב) ויצאה חנם אלו ימי בגרות אין כסף אלו ימי נערות ודייק רבינא מדכת׳ קרא אין ביו״ד ולא כתב אן חסר בלא יו״ד דרשינן ליה לאו והין. [אחי״ה והיותר קרוב שדרוש אֵין כמו אִין בל״ס פי׳ הן עיי״ע אִין ב׳ ובאיכ״ר פ׳ אין לה מנחם ופ׳ פרשה נקט ר׳ לוי הכלל, „כ״מ שנא׳ אין הוה לה״ ושם אי׳ דוגמאות ע״ש. ועיי׳ בב״ר ס״פ ל״חובמ״כ] .לאו אין כסף לאדון זה הין יש כסף לאדון אחר ומנו אב. וכי האי תנא דתניא וזרע אין לה (ויק׳ כ״ב, י״ג) אין לי אלא זרע כשר יש לה זרע פסול אין לה עיין עליה אם [2]) יש לה אפי׳ זרע פסול. [עיי׳ ירו׳ סוט׳ פ״ד הל״ב די״ט ע״ג ותוספ׳ קידוש׳ ס״ו: ד״ה ולזרעו ועיי׳ לעיל ע׳ איין.] זה פי׳ ר׳ חננאל זק״ל. [אחי״ה הביאו התוספ׳ כתוב׳ מ״ו: ד״ה יציאה וקידו׳ ד׳. ד״ה יציאה וכן הזכירו רש״י לכתוב׳ שם ד״ה יציאה דכוותה בשם „ואני שמעתי״ וכן בקדושי׳ ג׳: ד״ה ויצאה הנם ע״ש]—. אין לו מוח בקדקדו בהלכ׳ ראשונ׳ ביבמות (ט׳. ירו׳ יבמי׳ פ״א הל״א ד״ב ע״ג) ובמנחו׳ פ׳ התודה היתה באה בגמ׳ דולד תודה ותמורתה (מנחו׳ פ׳:). בשתיהן רבי אומר לו ללוי. אין מוסיפין על המדות יותר משתות בס״פ המוכר את הספינה (ב״ב צ׳.) וכן כל המימרא בר״ג דכל התודה באה ה׳ סאין ירושלמיות שהן ששה מדבריות (מנחו׳ ע״ז.) ומסקנא מנה מאתן וארבעין הוו כיצד עשרים שקלים כ״ה שקלים חמשה עשר שקלים הא ששים שקלים וכל שקל ארבעה דינרין הא מאתן וארבעין ומנה אינו אלא מאה דינר אלא ש״מ מנה של קודש כפול היה והוא ר׳ דינר והוסיפו עליו שתות מלבד הקרן ועולין מאתן וארבעין. [אחי״ה כ״ה בפי׳ רגמ״ה כ״י לב״ב שם עיי׳ ג״כ פירש״י למנחו׳ הנ״ל שפי׳ שוה לפי׳ זה]. אין מלכות נוגעת בחברתה כמלא נימא בפ׳ שלש׳ שאכלו כאחת בגמ׳ דנשים ועבדים (ברכו׳ מ״ח: [עיי׳ יומ׳ ל״ח: מ״ק כ״ח. שבת ל׳. ילק׳ שמוא׳ רמז ק״ה ילק׳ תהלי׳ רמז שתל״ה ועיי׳ עוד ירו׳ יומ׳ פ״ג הל״ט דמ״א: ואין אדם נוגע במוכן לך]. פי׳ שהיו מדברות אליו כל כך כדי שלא יהא אצל שמואל עדיין ויקבל המלכות לפי שעדיין לא נפסקה מלכות שמואל ולא חלה מלכות שאול. תניא א״ל ר׳ אליעזר לר׳ יהושע אתה לא שמעת אלא אחת אני שמעתי ארבע [בנדה אי׳ הרבה בט״ס אבל

---

1) ופי׳ של רימ״ז בט״ר ח״א, קס״ו אין נ״ל. ובעל צמח דוד מצדד שתי נוסחאות ופותרם: מ י ו ח ס י ם, ויפה היתה לו שתיקתו. 2) כ״ה לנכון בדפ״ר אבל בשדפ״ע בט״ס אבל אם.

היטב סיים הלכ׳ כר״א בארבע] אין אומרין למי שלא ראה את החודש יבא ויעיד בפ״ק דנדה בגמ׳ דר׳ אליעזר (ז׳:). וכפ״ק דסוט׳ בגמ׳ דאבשלום (י״א.) [כי אמר] אין לי [1] בן בעבור הזכיר שמי (שמואי ב׳, י״ח, י״ח) ולא הוו להו בנין והכתיב (שם י״ד, כ״ז) ויולדו לאבשלום שלשה בנים ובת אחת א״ר חסדא בר אבדימי שלא היה בן ראוי למלכות. [אחי״ה בנו״ג בסוט׳ שם בן הגון למלכות. ובכנויים נמצא הרבה מאוד בש״ס לדוגמא ברכות ט״ז. אינני שומע לכם: ב״מ צ״ז: איני יודע (כמו אין אני). סוט׳ פ״ה מ״ה או איני מצפה. גיטי׳ נ״ד: אינו נאמן (=אין הוא). ירו׳ נזי׳ פ״ו דנ״ה. אינו דין שנעשה וכ׳. סוט׳ פ״ו מ״ג אינו דין שלא תתקיים. ושם: אינה (=אין היא) מתקיימת. ירו׳ ב״ב ספ״ח דט״ז ע״ג וירו׳ גיטי׳ פ״ז דמ״ח ע״ד אינה היא איסרטה (איסרתה!). סוט׳ פ״ח מ״ג ואלו שאינן חוזרין. ושם מ״ד אינן מספיקין מים ומזון (כמו אין הם)].

אֻן (Ohr פי׳ אוּנָא כמו אוּדְנָא שאות ד׳ נבלעת) מפיקנא לך ר׳ יעקב מאוניך בפ׳ הבא על יבמתו בגמ׳ דאנוסת חבירו (יבמ׳ ס׳:) מפיקנא לך רב חיננא מאוניך בר״פ (המוכר את הספינה [צ״ל יש נוחלין] (ב״ב קי״א.). פי׳ אם אינך מקשיב לדברי אלא נתלה אתה ברב חיננא אנא משמתנא לך עד שתסיר דברי ר׳ חיננא ולא תהיה מטה אזניך לדבריו. פ״א אני מיסרך שלא תזכיר שמו לעולם. [אחי״ה וכן חולי׳ ק״ה: כי אותביה באוּנאי. שם ל״ח. לאזוזי אוני. ב״ר פמ״ה אם אמר לך חד אוניך דחמר לא תיחוש תריין עתיד לך פרובי עיי׳ ע׳ עתר ג׳ וילק׳ לך לך ע״ט. — ובהשאילה אזן לכלי (כמו מקואו׳ י׳, ג׳. עיי׳ ע׳ אזן) גיטי׳ ס״ט. אונא דזיקא. שבת ק״ח. אונא דחצבא (עיי״ע פטר ג׳)] (א״ב מאונך כמו מאודנך ואות ד׳ מובלעת). אוני (Lungenläppchen) דסריכן להדדי בגמ׳ דהריאה (חולי׳ מ״ו:) פי׳ ר״ח (שלא כסדרן). [אחי״ה וכ״ה באו״ז הלכ׳ טרפות סי׳ ת״א ח״א צד נ״ד ע״ד בשם הערוך אבל מתוספו׳ חולי׳ ובחי׳ הרש״בא שם נראה שצ״ל כסדרן] קבלה רב מפי רב אפי׳ סריכי תרתי אוני באמצע ועיקרן מפרקי מהדדי טרפה וכש״כ אם דבקות זו ע״ג זו הראשונה [2] עם השלישית דודאי טרפה והגאונים כתבו כיון דהדא סריכה על חברתה היא מרביצה ומרבעתה [עיי׳ תוס׳ שם ר״ע מ״ז.] ולא אכפת לן בהאי סרכא דהיינו רביעתיהו וכן אית׳ לבהמה בחיים ואפי׳ בדלא סריכן דחקן אהדדי וכשרה. [אחי״ה וכן חולי׳ מ״ו: מ״ז. ה׳ אוני אית לה לריאה. שם נ״ט: בין אונא לאונא. פי׳ אונא כמו אודנא של מעלה ואוני הם כנפי הריאה שדומות לאזנים וה׳ אונות יש בריאה ושתי אומות. ושם זה אין נזכ׳ בש״ס עיי׳ רש״י ותוספ׳ ד״ה היינו וחדו׳ הרשב״א בסוגי׳. וכתב בעע״מ קט״ו „ל״ב אומות היה באבנט והיה מעקמו לכאן ולכאן. שהש״ר פסוק מבעד נראה מלש׳ אומה של ריאה״ וכשנגה יצאה מלפני השליט וגיר׳ מוטעת אירעה לו וצ״ל ל״ב אמות. עיי׳ ירו׳ יומ׳ פ״ז דמ״ד: ויק״ר פ״י אבנט ל״ב אמה היה בו].

אן (=אֲנִי ich) אני והוא הושיעה נא כפ׳ לולב וערבה (סוכ׳ מ״ה.) פי׳ הדברים אמורים כדכתיב (ישעי׳ ס״ג, ט׳) בכל צרתם לא צר ומפורשין במגילת איכה בסוף גדע בחרי אף (ב׳, ג׳) אמר הקב״ה כבר נשבעתי לבני עמו (צ״ל עמי) אנכי בצרה (תהילי׳ צ״א, ט״ו) בדין הוא שאהא עמהם בצרה הה״ד (איכ׳ שם) השיב אחור ימינו, ואמ׳ (תהלי׳ קל״ז, ה׳) אם אשכחך ירושלים תשכח ימיני ובסוף גילה לדניאל הה״ד (י״ב, י״ג) ותעמוד לגורלך לקץ הימין עד קץ נתתי לימיני כל זמן שימיני משועבדת בני משועבדים גאלתי ימיני גאלתי בני הוא שדוד אמר (תהלי׳ ס׳, ז׳; ק״ח, ז׳) למען יחלצון ידידיך הושיעה ימינך ועננו. [אחי״ה בנוסח אני והוא הושיעה נא הרבה שינויים הן. בירו׳ סוכ׳ ד׳, ד׳ אני והוא הושיעה נא אני והוא הושיעה נא. וכן בגמ׳ שם דנ״ד ע״ג ובויק״ר פ״ל וילק׳ תהלי׳ קי״ח רמז תתע״ה גרס רק פעם אחת. במשניות ובמשנ׳ של תלמוד בבלי אני והו הושיעה נא פעם אחת ובכ״י מ׳ שני פעמים (עיי׳ ד״ס שם ס״ט:) וכן גרס רש״י ז״ל ופי׳ בגימטרי׳ אנא ה׳ ר״ל יהוה ועוד משבעים ושתים שמות וכ׳ וכתב עליו הרשב״א בחי׳ אינו נכון שא״כ הל״ל אני והו בלא אל״ף ובכל המשניות חדשות גם ישנות ובכל הספרים כתוב באלף וכ׳. ונ״ל שהדין עם רש״י ז״ל שגם בלא אל״ף הגירס׳ כמוכח. ושני הפירושים האלו נמצאים ג״כ בפי׳ של רע״ב. ובענין הפי׳ עצמו שמעתי מפי ידידי מהר״ר יחיאל יוסף גאלדבערגר נ״י וז״ל: אם ננתח הו מן והו לא׳ וה׳ (העולות ג״כ למספר ו) והא׳ נקרא עם האנ׳ שלפניו בלי י׳ כלומר אנא, והי׳ מן אני עם הה׳ מן הנתוח לוה של אחריו נמצא מפורש את השם הנכבד במלואו אשר חשבונו בצירוף אותיותיו עולה למספר ע״ב כי הי׳=10; י״ה=15; יהו = 21 ; יהוה = 26 עולות לחשבון במספר ע״ב. וזה כונת השם של ע״ב. עכ״ל. אבל לרבינו דעת אחרת היתה בו ודרש כמו בירו׳ סוכ׳ שם: אני והוא הושיעה נא אני והוא הושיעה נא א״ר אבהו לך לישועת׳ לנו. ובשמואל רבתי ספ״ד אית׳ כי שמחתי בישועתך א״ר אבהו זה אחד מן

---

[1]) בדפ״ע הגי׳ אין לו... שהזכיר שמו. [2]) בכ״י ה״ב הגי׳: או הראשונה עם השלישית וכן הובא באו״ז הלכ׳ טרפות סי׳ ת״א.

המקראות שישועתן של ישראל ישועתו של הקב"ה. וכעין זה דרש הוא (ירמי' מ', א') ואני (יחזק' א', א') על הקב"ה עיי' ילק' ירמי' רמז שכ"ז והוא אסור באזיקי' כביכול והוא . . ודכוותה ואני בתוך הגולה . . כביכול אני והוא עיי' תוספות סוכ' שם ד"ה אני. ובפ"א של רע"ב נמצא ג"כ הך דרש שעליו סובב רבינו. אבל לפנינו במגיל' איכה נוסח' אחרת היא עי"ש. וכן מורה אני על הקב"ה במאמרו של הלל בסוכ' נ"ג. אם אני כאן הכל כאן ואם אין אני כאן מי כאן זאת היא גירס' אמיתית בכ"י מ'. עיי' ד"ס שם דפ"ו הער' ה'].

1 אָן (= אונו, אוֹנֵי, אוֹנָה, אוֹנִיתָה פי' בל"י מכירה ושטר מכירה ὠνή, ὦνος, ὤνησις (das Kaufen, der Kaufpreis, Kaufbrief. כותבין עליו אונו אפי' בשבת [בפ"ק דגיטין] בגמ' דר"מ אמר (גיטי' ח':) ובר"ג דקידושין (ו':) בד"א בשלא כתב עליו אונו [אבל כתב עליו אונו] זה שחרורו. ובס"ג דמי שמת (ב"ב קנ"ד:) [והוציא זה את אונו]. אונות ושטרות יוצאות על שמו בחזקת הבתים בגמ' דולא לאב (שם נ"ב.). שניהם באוני [1] אחת ובטימי אחת (כ"ה בד' אמ' וכ"ה בע' טם ג') בב"ר בוהארץ היתה תהו ובהו (רפ"ב). [אחי"ה וכן ירו' ב"מ רפ"א ד"ח. נכתבה אונו. גיטי' מ"ג: פ"ה: מאי אונו . . . לכשתברח ממנו אין לי עסק בך. ירו' פסחי' פ"ד דל"א: מיסתיוסים (μίσθωσις פי' שכירה) כאוני. ירו' קידוש' פ"א ד"ס ע"ג בכסף על מנת לכתוב לו אוני לא קנה עד שעה שיכתוב אוני . . ב"ר ספע"ט ומי כותב את האונה יו"ד ה"א כותב את האונה ומי מעיד על האונה י"ה מעיד על האונה.]. אוניות וזימיות בפסיקתא דר"ה (דקנ"א.) ובתי"ר בנפתלי אילה שלוחה (בראשי' מ"ט, כ"א) אוניתא דחקלא [2]. [אחי"ה כ"ה בכל כ"י ודפ"ר, ובשדפ"ע בט"ס ע"ש. ודע שבפסיק' דר"כ שם אי' הוניות וכן בילק' ירמי' רמז שי"ב בשם הפסיקת' ובתנחו' וילק' ויצא רמז קכ"א אי' ארנוניות וכן רוצה לתקן הרב החכם מוהר"ר שלמה באבער בפסיק' שם הערה כ"ג ועיי' עוד במבוא הפסיקתא צד י"א סי' ה' וזה כשגגה שיצא מלפני השליט יען נגרר אחר שגגת הדפוסים. אבל במ"ע השחר (מוציאו לאור הרב החכם מהור"ר פרץ סמאלענסקין) שנה שלישית צד נ"ט התקין הרב החכם ר' שלמה באבער בעצמו עפ"י הערת מהרי"ל שעיק' הגי' בפסיקתא כגי' רבינו לפי נוסח דפ"ר ע"ש ובאמת כן אי' בב"ה קל"ס פפ"ד כמה אוניות נכתבו לו, ובמד' תהיל' ק"ד פסוק כ"ו אלו האוניות שהן עושין לישראל שהן מכתיבין עליהן בכל יום. וכן ביחיד אי' בירו' תעניו' פ"ד דס"ט. והוון משלחין אוניתא לבר ביתיה וכן באיכ"ר פ' בלע והוה כותב ומשלח אוניתיה וכ']. פי' אונו שטר המכר בל"י קורין אותו אוֹנו [כ"ה גי' אמיתית של עה"ק, ובדפ"ע בט"ס ע"ש וכפי' של רבינו אי' ג"כ בפירש"י לגיטי' שם ורשב"ם לב"ב נ"ב. (אך הרמז על אוני בראשי' מ"ט, ג' דחוק) ובקידושי' שם פירש"י רק שטר].

2 אָן (פי' אֵנַן בל"ס עָיֵף ויגע abgemüdet; בל"ע ان، أن כמו אנח בל"מ ächzen והיינו אָבֵל; והשם אנינות בל"ס אונתא Trauer) האונן והמפקח עליו את הגל בפסחי' בפ' האשה בזמן שהיא בבית בעלה (פסחי' צ':). [אחי"ה וכן פסחי' פ"ח מ"ח אונן טובל ואוכל את פסחו לערב וכ'. חגיג' פ"ג מ"ג האונן ומחוסר כפורים צריכין טבילה לקדש. זבחי' פי"ב מ"א אונן נוגע (בקדשים) ואינו מקריב. יומ' י"ג: הורי' י"ב: זבחי' צ"ט. מ"ק י"ד: ב"ק ק"י. כ"ג מקריב אונן ואינו אוכל. ירו' יבמו' רפ"ח הל"א נשנה הרבה פעמים אונן. והנקבה אוֹנֶנֶת כתובו' נ"ג: והפעל אוננין סנהדרי' מ"ז: לא היו מתאבלין אלא אוננין שאין אנינות אלא בלב. ירו' חגיג' פ"ב דע"ח. והיו כל ישראל אוננין עיי' תוספ' חגיג' י"ז. ד"ה אף עצרת]. אנינות לילה לא שמיה אנינות בזבחי' בר"ג דטבול יום (צ"ט:). [אחי"ה וכן קידוש' פ': שעת אנינות. סנהד' ק"ט: עיי' במ"ר פי"ח און שישב באנינות. ירו' סנהדר' פ"ב הל"א ד"כ. שאין אנינות לילה תורה . . והרי אמרו אנינות תורה וכ' —. דיני אנינות עיי' י"ד סי' שמ"א ושע"ה]. פי' [כמו] לא אכלתי באני ממנו (דברי' כ"ו, י"ד), ראשית אונו (שם כ"א, י"ז) בגמ' דהמפלת בנדה (כ"ג:). ומפרשינן מי שלבו דוה עליו אם ימות הרי זה בכור לאפוקי מן בהמה חיה ועוף דאין לבו דוה עליו אם ימות. [אחי"ה ומזה הענין השם אנינה. ירו' סנהדרי' שם וירו' פסחי' פ"ז דל"ה. אנינת לילה תורה. ירו' דמאי פ"א דכ"א ע"ד מה בין אנינה ומה בין טומאה.. טומאה מצויה אנינה אינה מצויה. ירו' הוריו' פ"ג דמ"ח. אין אנינה אלא למת בלבד. ושם: איזו היא אנינה משעת מיתה עד שעת קבורה. ב"ר פפ"ה אונן שהביא אנינה לעצמו. מד' איכ' פתיח' אנינה מבפנים ואביל' מבחוץ. וגם מענין הזה ברכו' כ"ד: ב"ב כ"ג. אנינא דעתאי. חולי' קי"ב. אנינא דעתיה.

[1]) כ"ה לנכון בכ"י ו"ו ל"ד ה"ב וכ"ה בדפ"ר אבל בשדפ"ע בט"ס שנים בנים באו עם אחת ובכ"י ב"ר נשתבש ג"כ שנים בנים באונים אחת. [2]) בקצי' דפוסי' בט"ס דחקל, ובקצי' דחלק, וכ"ה בנוסח' התרג' ירו' ב' לבראשי' שם ועוד הפעם שם נ', ו"ג.

פסחי' קי"ג: אניני הדעת. פי' מי שקצה נפשו בדבר ופי' תוספ' בב"ב שם ד"ה לדידי איסטנית [ἀσθενής] ולא היא אלא מלי' אֲנַן שהוראתו בל"ם טרח ונלאה].

☞ אָן (בל' שומרוני לשון שאלה על המקום או הגוף והדבר ?wer, was, wo ובלי שאלה (wo, da wo תרג' איה שרה אן שרה). [אחי"ה וכן ירו' יבמו' פי"ב די"ב ע"ד ההן סב לאן ליך . . הדה סבתא לאן ליך. ירו' יומ' פ"ח דמ"ד ע"ד א"ל אן מן הדה צ"ל מן אן הדה כלומ' מאיזה כמו דאי' קודם זה מה הוא דין ב' פעמים. ויק"ר רפכ"ז אִן דאת יהיב את משפע אן דאת מחי את מדקדק].

* אֲנָא (בל"ם אֱנָא, בל"ע انا (i c h כמו אני בעברי הרבה בש"ס כגון ברכו' כ'. ב"מ פ"ד. אנא מזרע' דיוסף קא אתינא. ב"ק י"ז: אנא שנאי חדא ואת שני חדא. ב"מ ס'. ב"ב כ"א: אנא מפליגנא אמגוזי ואת פליג שיסקי. עי"ע שסקי. חולי' ב': נ"ד. כי אמרי אנא. ושם י"ט. אנא לא חילק ידענא ולא בילק ידענא. עיי' ע' חלק. ערכי' ל"א: אנא קדים אכיל ירוקה וכ' אנא לא נחיתנ' לעיבור'. ושם לימ' לי' אנא קדים שחין נורא וכ' עיי' ע' שחן א'. ע"ז נ': אנא לא נגר אנא ולא בר נגר אנא. חולי' צ"ג. אנא לאו טבחא אנא ולאו בר טבחא אנא. פסחי' ק"ה: אנא לא חכימאה אנא ולא חוזאה אנא. עיי' ע' חז. ובירו' נמצא עוד א נ נ א לחיזוק ירו' תעני' פ"ד דס"ח ע"ד דאננא משלים מדינתא. והקבוץ אנן. ברכו' ח'. אנן בדידן ואינהו בדידהו. מ"ד. אנן תברינן לה בבשרא וחמר' אתון וכ'. שם כ'. אנן דלא מתרחיש נים' . . אנן קא מתנינן בעוקצין . . אנן קא מצערינן נפשין . . אנן לא מסרינן נפשין אקדושת השם. עירובי' נ"ג. אנן כי סיכתא בגוד' לגמרא וכ' עיי' סך ט'. שם ס"ה. אנן פועלי דיממא אנן. ירו' סוכ' פ"ה דנ"ה: דאנן הכא מאן הכא. ובהבלעת א': נ ן ירו' יומ' פ"ח הל"ג דמ"ה. מה נן קיימין . . אלא כי נן קיימין.

☞ 1 אִן (בל' שומר' אַן, בל"ם אֶן ובל"י אւן כמו אִם בל' עבר wenn; אִינִי = אין הי=אין אִי פי' אִם היא ?wenn es ist, ist dem so) תרג' ירו' של אם אין. אין ואיני מלה מורגלת בתלמוד כמו אם היא בתמיה או כמו לא היא). [אחי"ה ובפרט מורגל בתלמוד ירו'. עיי' מבוא הירו' ט'. ועיי' עוד ירו' גיטי' פ"ה דמ"ז ע"ג. ירו' מכו' פ"ב דל"א: אין תימר. ירו' כתובי' פי"ב דל"ה. אין אתי משיחא. מ"ד איכ' רבה פ' בלע אין אתי גבר פלוני. ירו' נזי' פ"ו דנ"ד ע"ד אִין כֵינִי (=כֵּין אִי, כין הִיא). וגם אִן בלא יו"ד כמו אִין. עיי' מדי' איכ' רב' פתיח' אִן את יתיב הכא . . ואן את אזל עמהון. קהל"ר פ' יש רעה: אן אתת ענתה מה אית בה ואן אתי מלאך המות וכ'. אִינִי הרבה בש"ס בבלי עיי' לדוגמ' ברכ' כ"ז. שבת ק"א: קכ"ז. חולי' צ"ו: מ"ק כ'.].

* 2 אִין (בל"ם אִין=הִין (ja, jawohl! כמו הן בעברי מלה מורה על קיום אמיתת הדבר והרבה בש"ס על דרך משל שבת קכ"ד: מעין מלאכתן אין מעין מלאכה אחרת ל א. שם קכ"ז. חמש קופות א י ן טפי ל א. ש ם: הני א י ן מידי אחריני ל א. כתוב' ס"ה. השתא אין מעיקרא לא. ב"מ צ"ח. חדא אין בעידן שאלה מתה. ירו' ברכו' פ"ג ד"ו ע"ג א"ל אין, וכן שם פ"ו ד"י: וירו' שבת פט"ז דט"ו ע"ד.

☞ אִינָא (נאצל מכינויי הגוף הָא, אֶהָא, איהא בהוספת הנו"ן אִנָּא, אִינָא -er, derjeni ge עיי"ע אֶהו) תרג' של הוא. שונא בצע יאריך ימים (משלי' כ"ח, ט"ז, עיי' ג"כ תרג' שם י"א, כ"ו) ואינא דשני טולמיא. ובל' רבים בדניאל (ב' מ"ד) די מלכיא אינון. ובירו' בכורי' פר' תרומ' והבכורי' (ב', ח' דס"ה:) דנון [לפנינו אי' דינון עיי' ע' אהו] מרין פי' דאינון אמרין ובל' נקבה אינין. [אחי"ה והיא כמו בסורית אֶנִין, הֶנִין עיי' ירו' מגיל' פ"א דע"א. אילין אינין ועיי' עוד ע' הנון. וכמין זכר בל"ם אֶנוּן כמו הֶנוּן].

* אוֹנָאָה (מהפעל יָנָה בעברי לשון נגישה ולחיצה ובהפעיל הונה (עיי' יחזקי' מ"ו, י"ח) וממנו אונאה (Bedrückung, Uebervortheilung ב"מ מ"ט: במשנ' האונאה ארבע כסף מעשרים וכ' עיי' ע' שתות. ושם נ"ח: במשנ' כשם שאונאה במקח וממכר כך אונאה בדברים. ובגמ' שם ת"ר לא תונו איש את עמיתו באונאת דברים הכתוב מדבר אתה אומ' באונאת דברי' או אינו וכ'. ירו' ב"מ פ"ד ד"ט ע"ד כל הנושא ונותן במנת שאין לו אונאה יש לו אונאה. הלכות אונאה עיי' ש"ע חו"מ סי'. רכ"ז. בל"מ הפעל ינה נשתמש רק בקל והפעיל (הוֹנָה) אבל בתלמוד ג"כ בפיעל: אִינָּה, בְּנִתְפַּעֵל: נִתְאַנָּה ובירו' בְּהִתְפָּעֵל: מִתְאוֹנָה על ד"מ ב"מ מ"ט: נ': תן לי מה שאיניתני. שם כ"ט: המאנה את הגר —. שם מ"ז: נתאנה לוקח נתאנה מוכר. שם נ': שנתאנה חוזר וכ'. ב"ב פ"ג: מי נתאנה לוקח וכ'. ירו' ב"מ פ"ד ד"ט ע"ד בשעה שהמוכר מתאונה מתאונה עד חומש בשעה שהלוקח מתאונה מתאונה עד שתות.

* אוּנִיתָא (מהוראת ערך הקודם לזה) ב"ב כ"ב. אוניתא דמלכא דאדום. שם: אוניתך. ויק"ר רפל"ג דרש אנך (עמו' ז', ז') על שורא דאוניתא.

* אוֹנוֹ (שם עיר בבנימין Ὠνώ') שם עיר בחלק בנימין בקרב לוד כנראה מד"ה א', ח', י"ב, נחמי' י"א ל"ה וכן שהש"ר פ' כשושנה ומד' איכ' פ' פרשה: לוד לאונו. מגילי' ד'. (עיי' ערכי' ל"ב.) לוד ואונו וגיא החרשים מוקפות חומ' מימות יהושע בן נון הוו. ובירו' מגילי' פ"א הל"א ד"ע. לוד ואונו הן הן גיא החרשים. כתובו' קי"א: א"ר יעקב בן דוסתאי מלוד לאונו ש ל ש ה מ י ל י ן [1] פעם אחת קדמתי בנשף והלכתי עד קרסולי בדבש של ת א נ י ם. מזה ראיה מופתי' שאונו ואוני אחד הוא וזה מה ששנינו בתוספת' שביעית פ"ז פגי בית אוני, עיי' ע' ביתיוני ששם אציין נוסחאות שונות ובתוכן בית ואני, בית ווני ונ"ל שצ"ל בית א ו נ י. ומזה ניכרין דברי אמת של החכ' רעדיגער [2] ששיער ששם עיר אונו היא בית אוניא [بيت اونيا] של ערביים. וכן בלא בית רק א ו נ י נזכרה העיר ירו' גיטין פ"ד דמ"ו. אוני אסור (למסור את העבד שברח) אנטרים [3] שרי אפרכורים צריכא. ועי"ש. ומן העיר הזאת היה חנניה ונקרא חנניה איש אוני סנהד' י"א: עיי' ע' הבא.

* אוּנְיָא, אוּנְייא, אנייא (שם הפרטי לאמורא שבא"י) ירו' ערלה פ"א דס"א. תני ר' יהושע אוניא. ירו' שבת פ"א ד"ג ע"ג אי' אונייא ושם ע"ד אנייא. אולי היה מעיר אוני ומיוחס על שמה כמו חנניה איש אוני עיי"ע שלפני זה.

אֱנְבַא [4] (צ"ל אֲנִיבַּא, יַנְבַּא פי' בל"פ ينك תולעת של פשתן Flachswurm ונגזר מן ל"פ يانه זרע פשתן Flachssame) ת"ש אינבא חיה בגמ' דסתם נזירות בפ' שלשה מינין (נזיר ל"ט.). מיתחזי ליה כי אנבא בגמ' דמתריעין בסדר תעניות אלו [כ"ב: ושם אי' מתחזי איניבא, אבל בכ"י מ' — ד"ס ס"ו: — ומחזי כי אינבא ובכ"י ב' ומתחזי כחיטא!]. ס"א נבא פי' ביצי כינים כגון הא דר"ג ח' שרצים (שבת ק"ז:) הטפויים [כן גירס' כ"י מ' שבת הטפויין עיי' ד"ס שם ק"ח. ובדפ' טפויי] וביצי כינים. ופי' רב האי גאון זה דתעני' הגירס' כך היא כינבא והביא לו דומה אותו דנזיר ואמר שהן ביצי כינים האמורים בשמונה שרצים. ו י ש ששונים י א נ י כ א ו מ פ ר ש י נ ן תולעת כדגרסינן בכיסוי הדם (חולי' פ"ה:) ר' ח י י א נפיל ל י ה יניכא ב כ י ת נ י ה וזהו העיקר. [אחי"ה כ"ה נכון בכ"י ו"ו ל"ד וב"ר, אבל בכ"י ג"ג בט"ס ואניבא ולגי' רבינו האי גאון ז"ל י"ל כי מלת כינבא בהפוך אותיות ניבאך הוא ל"ע نباغ ביצי כינים של ראש. וגם לי נראה האחרון עיקר. וגירס' אמיתית יאניכא או יניכא בכ"ף כי כן גרסו כ"י ערו' ו"ו, ל"ד, ה"ב ג"ג וב"ר וכן אית' יניכא בחולי' כ"ח. וכן גרסו כל כ"י ערוך שלי י נ י כ א בע' יניכא ובדפוסי' ט"ס יניבא. ובע' יניכא סיים ע' דפ"ר וכל כ"י „ועוד מפורש בע' א נ כ א" מכל זה תראה שעיקר הגירס' בכ"ף. וכן הוראת טעם יַנְכַא בל"פ תולעת בכיתנא. וכן פי' רש"י ז"ל הולי' פ"ה: איניבא תולעת האוכלת פשתן טיי"ש בלע"ז צ"ל טיינ"ש Motten, teignes וכן פי' בהדיא חולי' כ"ח. ליניכא: לתולעת הגדלה בבגדי צמר שקורין טיני"א. ובתעני' שם פי' רש"י ג"כ כפי' ראשון של ערוך וז"ל איניבא: תולעת ל"א כי אנבא לינדנא בלע"ז [Nisse, lentes] וכן לועזו התוספ' והן ביצי כינים עיי' רש"י לנזיר שם ולע"ז ג': ד"ה ביצי כינים ומזה תראה בעליל שרש"י ז"ל ראה דברי רבינו והשתמש בהם].

אִנְבָּא (פי' אֵבָא: פרי Frucht עיי"ע. ואות נו"ן נוספת) בדניאל (ד' ט', י"ח) אנביה שגיא, פי' פריו רב. [אחי"ה ועיי' אונקלס ויק' י"ט כ"ג; תרג' איוב ל"א, י"ב—. ובמ"ר רפ"ג אנבונין ט"ס עיי' ע' אלבינא].

אֱנְבַּג (כל"ס אַנְבַּג ובל"ר ambiga והוא כמו אנפק בל"פ نفاغ פי' כלי גדול לשתות בו grosses Gefäss) אנפק, אנטל בס"ג דחזקת הבתים (ב"ב נ"ח:) כתיב אפיתחא דקפוטקיא אנבג, אנפק אנטל זו היא רביעית של תורה. [אחי"ה וכן קידו' ע'. לישתי מר אנבגא (עיי' ע' אנפק) ורש"י פי' שם: לשון אנפק היו שגור בפיהם. וגם כ"י ע' ה"ב גרס בע' שלנו אנפג וזה ראיה לפירושי מלש' פרסי'.

---

[1]) והחכם רילאנד בספרו פליסטינא תתקי"ג ציין כן בלי מראה מקום והחכם רוימער בספרו פלסטינא קל"ו הטיל בו ספק יען שלא מצא מקור' לפי' של רילאנד ובל ידע שמקורו היה בכתוב' הנ"ל. [2]) במ"ע האללישע צייטונג 1842,566 עיי' ראבינזאהן פאליסטינא ח"ב שמ"ט. שנ"א. שס"ט. [3]) בלי כל ספק צ"ל אנטיפטרים וראיי' שאין עליה תשובה מצאתי ברילאנד (שם צד רט"ו) שציין שתי ערים הסמוכות Ὀνοῦς, Ἀντιπατρίς והן הנה אונו ואנטיפטרים של ירושלמי. [4]) ויותר טוב היה לסדר המלה בע' אניכא ע"ש נוסח הכ"י ודפ"ר בפנים שגרסו ועוד מפורי בע' אנכא אבל בע' יניבא ובנבא גי' הדפוסי' ג"כ בבי"ת.

והתוספ' ב"ב שם ד"ה אנבג במחילת כבודם טעו לפרש דאנבג ואנפק הם משקים!] (א"ב עיי' ע' נבג).

אֶנְבַּטָאוֹת (לדעת ר"ב צ"ל אנטכאות = ל"י ἐντείχιος לפנים מן החומות (innerhalb der Maueren שמ"ר פר' הן אל ישגיב בכחו (קל"ס פי"ב) ירד הברד והיה עשוי אנבטאות אנבטאות, המפרש פי' כתלים ואֶנְטֶיְכִיאוֹת בל"י כתלים וחומות. [אחי"ה ויש להביא ראיה לפי' זה מילק' תהלי' ע"ח רמז תת"כ (ועיי' שו"ט ע"ח) כיון שבא הברד נעשה ככתל הזה. וכן ילק' שמו' רמז קפ"ה סרט לו סריטה אחת בכותל. ולי נראה שהוא ל"י ἀνάβαθρον Treppe, Stufe מקום מדרגה גבוה ואות רי"ש נשמטת וכן אית' ילק' אסתר ו' רמז אל"ף נ"ח ד"ה למי אפיקת כרוז . . . כל עמא יפקון להדין אנבטי דיהודאי דהוה נפיק למצלבא פי' כל אחד יעלה למקום גבוה לראות היאך יתלו את מרדכי. ולענין ש"ר ראה ע' פרטה' דרש מפסיקת' ושם אבאר אי"ה].

אֶנְבָּל (עֶנְבּוֹל = אֶמְבּוֹל = ἔμβολος der Klöppel (in der Schelle בזבחים בס"פ המזבח מקדש [בגמ'] מעיל כולו של תכלת (זבחים פ"ח:) ומביא ע"ב זוגין ובהן ע"ב אנבולין ותולה [בהן] ל"ו מצד זה ול"ו מצד זה. פי' אנבול כמו (פרה י"ב, ח') הזוג והענבול. [אחי"ה וכן אי' בזבחי' עינבלין עיי' ערכו וע' זג א' שגם רבינו גורס כך. ובירו' שבת רפ"ו ד"ז ע"ד עשה להן אמבולי עיי' ערך אמבל. אבל כגירס' רבינו אית' בתוספתא כלים, ב"מ פ"א עשה לה האנבילים טמאין ניטלו אנביליהן טהורים וצ"ל אנבולים, אנבוליהן].

אַנְבַּקְרָאוֹת (= אַנְבַּקְלָאוֹת[1]) פי' בל"י ἀνα- φάκελος כריכות (Bündel, Pack של כלים על כתפיהן בגמ' המכיר כליו בפ' הגוזל ומאכיל (ב"ק קי"ד: ושם אי' אנבורקראות). ס"א אנבוקלאות. [אחי"ה כך היא גירס' אמיתית של כ"י ל"ד וב"ר. ושאר כ"י ודפוסי' גרסו אנברקלאות וט"ס היא כי אות י' ראשונה נתהוה בקולמוס איזה כותב לאות ר' ושבשת' כיון דעל על. ובבבלי ב"ק גרס גם באות ויו גם באות רי"ש! ושניהם היינו דפוסי ערוך וש"ס הקדימו לק' אות ר' מחסרון ידיעה]. תלמוד[2] ירוש' בהזהב (פ"ד אי ד"ט ע"ג) המחליף אמבורקלין באמבורקלין קנה [לפנינו אי' אברוקלון באמבירוקלין ושטה מקובצת על ב"מ מ"ז. הפליא לטעות בלישנ' דירו' שהביא אמכורו קלון באמכורו קלון]. פי' כריכות של יריעות נקראות בל"י אמבורוקלין וכן בלע"ז קורין אותו ברוקלי ויש שקורין טרצילו. [אחי"ה כ"ה בדפ"ר ונ"ל לתקן פרצי"לו = Bündel בלאי"ט כריכה fardello ובשאר דפוסי' טורנילו וכ"י ג"נ טורינגלו ואות י"נ בהעדר קו האמצעי ט"ס וצ"ל צ' וכן כ"י ו"ו תורצלו, כ"י ל"ד תירצלון כ"י ב"ר תירצילו, עה"ק שנ"ב תריצלו. ומה שאי' בכ"י ה"ב תרכלו ט"ס תחת תרגלו —. פי' של רבינו כריכות וכ' הם דברי ר"ח ז"ל עיי' בשט"מ הנז'. וראיה לפירושינו שמלה ל"י כרשמנו והוראתה חבילה שגם רש"י ז"ל פי' חבילות. וחכם רימ"ז חקרו ממלת יונית ἐμβουρίκλον, כהוכחנו לעיל ע' אמבירוקלון, ואמ' שענינו מכסות של סוסים, אבל לשון אנבקראות של כלים יראה ששגגה היא, וכן שגג בענין אחר הרב הגדול שי"ר בע"מ קכ"ב ואין להאריך].

אִינְגַּד (פי' בל"ע نكد מעט, קטן, ויותר טוב כמו אינדג בל"פ اندك (klein, wenig מסכ' גיטי' פ' הניזקין (נ"ח.) כמה מרחיקנא. [אחי"ה כן לפנינו בגיט'. ור"ב כתב רחיקנא ובע' פסתא ב' ארחיקנא] מדוכתא פלון [ר"ל מדברי' כ"ח, ס"א א"ל אינגד פי' מעט. [אחי"ה כן הוא בל"ע. אבל יותר טוב לתקן אינדג והוא בל"פ מעט וגם יגיד עליו רעו שגם פוסתא ל"פ היא עי"ש, ושם אבאר אי"ה. ועיי' ע' אפוטיין, וע' אפסיין. ועיי' מהרי"פ עט"ש ט"ז].

*אַנְגְּטוֹם (שם פרטי לשר צבא רומי) ירו' סנהדרי' פ"א די"ט: אנגטום הגמון ושם ע"ג אנטונינוס הגמון, ושם ע"ד אנטיגנס, ובמד"ר פ"ד הונגטים הגמון ובכורו' ה'. קונטרוקום השר. והוא היה בן דורו של ריב"ז.

*אנגיטום בילק' תהלי' ס"ח רמז תשצ"ד ט"ס וצ"ל אוגוסטום עיי' ע' אגריקום.

*אנגיטרים ירו' תרו' פ"ח דמ"ו ע"ג ט"ס עיי' ע' ארגנטין.

אַנְגְּלֵי (Engel, ἄγγελος, angeli) ושמים לא זכו בעיניו (איוב ט"ו, ט"ו) תרג' ואנגלי מרומא לא זכאן קדמוהי. [אחי"ה וכן תרג' שמים (תהלי' נ', ד'; צ"ז, ו') אנגלי מרומא]. ובני עליון כולכם (תהלי' פ"ב, ו') תרג' היך אנגלי מרום כלכון. אין כמוך (באלים) [צ"ל באלהים] ה'. (שם פ"ו, ח') תרג' לית בר מינך באנגלי מרומא ה' (א"ב פי' בל"י ורומי' מלאכים).

*אנגלין ט"ס עיי' אנלגין.

[1]) וכן גרס באמת כ"י ל"ד גם בראש הע'. [2]) כ"ה לנכון בדפי' אמש"ו, אבל בשדפ"ע וכן כ"י הגי' בט"ס תרגום.

*אֲנִבְגְרָא (פי׳ נהר Fluss בל״ס נְגַר ובל״מ נגר בנפעל ענין נזילה וכן בל״ע جرى fliessen) עירובי׳ ק׳. אניגרא. ב״מ ק״ז: ד׳ גרמידי דאניגרא דבני ניגרא כך היא לגירס׳ רבינו בע׳ נגר ה׳. ב״ב י״ב: תרי ארעתא אתרי אניגרי כ״ה בדפ״ר ע׳ נגר ה׳.

אֲנַגְרָא (או מל״י ἀναγείρω = אָסַף einsammeln או מל״י ἀναγορά מה שאינו לשוק וא״כ אנגרא eingezogene, ausser Brauch gesetzte Münze) בר״ג דהזהב (ב״מ מ״ו:) תרג׳ ר׳ אבא (לפני׳ ר׳ אחא) בדינרי ניאקא ואנגרא חד שפסלתו מלכות וחד שפסלתו מדינה (א״ב בנוסחאות דידן כתוב אניקא). [אחי״ה בנוסחאות שלפני אנקא ובע׳ אנקא גורס ר״ב ג״כ אניקא אולי כך היה גירס׳ שלפניו כנראה מתוך פי׳ רש״י ד״ה תרגמא. שהזכיר אניקון. ורבינו גורס ג״כ נייקא עיי׳ ע׳ זה ושם סיים כבר פי׳ בע׳ אנגרא אולם פה לא פי׳ מאומה רק הביא דברי הש״ס. ולפ״ד היא מלה יוני׳ והוראתה מטבע שאינה עוברת לסוחר בשוק וכבר נאספה מהמון עם. וניאקא או נייקי נ״ל שהוא ל״פ ناك פסול ומזוייף ועתה נכון מה שאמ׳ הש״ס חד כלו׳ אנגרא פסלתה מדינה מאחר שאין לה ערך וחד כלומר ניאקא פסלתה מלכות מאחר שהיא מזוייפת. והרב דר׳ צוקערמאן במאמרו על מטבעות של תלמוד צד ל״ד פי׳ בע״א.

☞ אַנְגַּרוֹטִינָא (ἀγγαρευτής Frohneintreibung) פי׳ מין מס עיי״ע פרבגרון. [אחי״ה ספס״ד בב״ר פי׳ הלך (עזרי ד׳, י״ג) אנגרוטינא ובילק׳ תולדות רמז קי״א אנגרוטונ׳ והוא תואר מן השם אנגריא, פי׳ דבר שצריכין לאנגריא. ובריש אסתר הלך זו אנגריא. וב״ב ח׳. פי׳ בארנונא].

אַנְגַּרֶבְטֵים (לדעת רבינו סַבָּל Lastträger; ולפע״ד מערך הקודם לזה גבאי מס Frohneintreiber) ר׳ אלעזר בר ר׳ שמעון איתמני אנגרבטים. [אחי״ה כך גרסת כ״י ו״ה, ל״ד ה״ב וג״ג וכ״י ב״ר אנגברטים וצ״ל אנגרבטים וכן הוא בפסיק׳ דר״כ אנגרבטוס ובדפוסי הערו׳ ובכ״י אקספארד של פסיקת׳ בט״ס אנגרכטים. וראיה שגירס׳ אמיתית בבי״ת שהרי בדפוסים ראשונים של הערוך נסדרת המלה אחר אנגרא וקודם אנגרון] הוה מפיק עובדיה בפסיקת׳ דויהי בשלח (דצ״ב:) פי׳ כתף והיה סובל כל דבר על כתיפו כמו ארגטים דויקה קרח בילמדנו. [אחי״ה עיי׳ ע׳ ארגטים. ואין דעתי נוחה מפי׳ רבינו שלשון איתמני תורה שהיה ראב״ש באיזה פקודת ומשמרת של מלך ע״כ חויתי דעתי שהמלה ל״י כשרשמתי, פי׳ איש הממונה על אנגריא של מלך שהיא עבודת משא עיפה מוטלת על בני אדם לתקן דרכים וכיוצא וראיה לאמיתת דברי מב״מ פ״ג: ראבר״ש אשכח לההוא פרהגונא דקא תפיס גנבי וכו׳ אתיוה לראבר״ש וקא תפיס גנבי וכ׳ ומזה נשמע שהיה בעבודת מלכות רומית, ועיי׳ בפסיק׳ דר״כ להרב החכם מוהר״ר שלמה באבער שם].

אֲנָגַרוֹן (= אֱיְנַגְרוֹן בל״י οἰνόγαρον מין טבול מציר הדגים ודגים קטנים מעורבים ביין mit Wein gemischtes Garon von Salzbrühe und kleinen Fischen) אנגרון מיא דסילקא. [אחי״ה הוא سلق Mangold עיי׳ ע׳ סלק ג׳], אכסיגרון מיא דכולהו שלקי בגמ׳ דחוץ מן היין בכיצד מברכין [ל״ה: ושם אי׳ בט״ס אנסיגרון וכבר ציינו הגרי״ב שצ״ל אכסיגרון שכ״ה ביומ׳ בשבועו׳ ובערוך וכן העתיק הר״ש מהא דברכו׳ בפ״ח דשביעי׳ מ״ב], ובגמ׳ שבועה שלא אוכל בפ״ג דשבועות (כ״ג.), ובגמ׳ דאסור באכיל׳ בפ׳ יה״כ (יומא ע״ו.). פי׳ סילקי בלע״ז בליטי [וכ״י ל״ד בליט״ו ונ״ל לתקן ביטולי בלאי״ט bieta, bietola = Mangold כמוכח בע׳ אכסגרון] דכולהו שילקי פי׳ של כל העשבים השלוקים. [אחי״ה עיי׳ עוד ירו׳ מ״ש פ״ב דנ״ג: וירו׳ שביעי׳ פ״ח דל״ח. והובא בע׳ אכסגרון. ושם אית׳ אניגרון וכן בבבלי בכל המקומות וצ״ל אינגרון וכן הוא בירו׳ ביצ׳ קלס פ״ב דס״א ע״ד הביאו לפניו אֵינַגוּרִין ובתוכן פלפלין שחוקים] (א״ב פי׳ בל״י מין מרק מזוג ביין וציר והוא נאכל). [אחי״ה ובד׳ אמש׳ דברי ר״ב אלה נדפסי׳ בטעות עם ע׳ הבא אח״ז].

אַנְגִּירוֹן (לדעת רבינו מערך הקודם לזה, ולפע״ד מן פקועות בל״פ انجير آدم eine Art Coloquinten) כנגר ותורייקי בגמ׳ דאבוב רועה בח׳ שרצי׳ [שבת ק״ט: ושם אי׳ אניגרון ואבנגר ותירייקי ובכי מ׳ (ד״ס שם קכ״א.) אי׳ אניגרון כנגד סילקי אניגרון דחד סלקא ונ״ל שיד איזה מעתיק חלה בו ואירעה לו טעות מהא דאמרינן אניגרון מיא דסילקא עיי׳ ע׳ קודם לזה ופלא שהרב החריף מהור״נ ראבינאויטץ אשר כל רז לא אניס ליה לא הרגיש בזה. ורש״י בדפ׳ שונצינו גרס כנגדי וצ״ל כנגרי וגם כ״י ה״ב וערו׳ דפ״ר בערך זה ובע׳ כנגר גרסו בטעות כנגד אבל בע׳ תריק אי׳ בדפ״ר ג״כ הגי׳ כנגר]. פי׳ מים של אותו עשב הנקרא כנגר ואמרינן שכנגר הן פקועות (א״ב וגם מועיל נגד סם המות). [אחי״ה בדפ׳ אמשט׳ דברי ר״ב גם לע׳ הקודם גם לע׳ זה יחדיו ידובקו ויש להפרידם כאשר עשיתי. ודע שדעת רבינו שמלת ערכנו ומלת ע׳ הקודם אחת היא ולא כדעת רש״י ז״ל לשבת שם והדין עם רש״י. וכל שלש תיבות אלה קרובות לענין אחד והוראתן מין פקועות, וזה

הוברר לנו מפירושו של רבינו עצמו מערכים שונים על כן אמרתי לצדד אותן ביחד. והנה בע' פקועות פי' המלה כגון אבטיחין קטנים והן מרין . . . . וי"מ דילועי מדבריות עכ"ל. ואלה שני הפי' מצינו ג"כ באפרים הסורי למלכי' ב' ד', ל"ט ופי' פקועות של מקרא דילועין קטנים או אבטיחין מדבריות והן בלא"ש Coloquinten ובל"ע حنظل וכן העתיק תרג' ערבי. ועוד אומר אפרים הסורי שי"מ ששמם בפי ההמון קִתי חמר (Eselsgurken) וגם בל"ע כך שמם قثاء الحمار. וגם הרמ"בם ז"ל למשנ' א' פ"ח דאהלות פי' ירקות חמור: שהם קתא אלחמאר, וכן פי' ר' האי ז"ל לסדר טהרו' כ"ד. וירוקת חמור. פי' קישואי חמורים יקראו אותם קיתל חימאר [צ"ל קתא אלחימאר] בטיית עכ"ל. וכן נקראו בל"פ כרכיאר [خرخيار] קישואי חמור ובהיותם מרים מאוד יש להם עוד כינוי חרזהרג [خرزهرج] סם של חמור. הרחבנו אמרנו באשר האירו דברי רבינו בע' כנגר וז"ל: פי' בתשובות יש במקומנו דבר שיוצא מאיליו ויש שקורין אותו כנגר [ויש שקורין] חרזוק לאלי (כגירס' ער' דפ"ר ובשאר דפו' לאילי) והוא מר ובל"ע חנטל . . . והן הן פקועות עכ"ל. והשתי' דאתינו להכי י"ל שתחת כנגר יש לתקן כרגר והיא מלה פרסית خرخيار כרכיאר שקורין ג"כ חרזהרג והוא חרזוק צ"ל חרזרק ומלת לאלי הוא ממש ל"פ لالا פי' „ דבר שיוצא מאיליו." וגם אנגרון מלה פרסי' כהוכחנו והוא פרי שבא מארץ הודו ותוארו כפקועות. ואחרי שמיץ הפקועות מר מאוד ואם טחין בהן הכתלים מתים היתושין כידוע לכן נכון אמר הש"ס (שבת שם) שאניגרון וכנגר ותירייקא מעלן לגילויא. — ואם לא שויתי נגד עיני דברי רבינו בע' כנגר הייתי אומ' שזה לא ממיני פקועות הוא אלא ל"פ כַּנְגַר [جنجر Pfefferknöterich, polygonium] והוא עשב אבוב רועה ששמו ג"כ בל"ע עצא אלרעי (עיי' ע' אבוב רועה) ומר מאוד. ואולי על זה כיון רבינו בע' בכריא „בל"י כנגר". בכריא הוא בל"ע לפ"ד בכור [بخور Saubrod, cyclamen] ומר עד מאוד ופסול מאכילת בהמות וחיות וגם יש לי בזה פי' אחר ובהגיעי לשם אחוה דעתי אי"ה].

* אַנַגְּרוֹן (בלש' צינד anaghra אור בלי הגבלה das unendliche Licht) בפסחי' קי"ב. לא ישתה אדם מים לא בלילי רביעיות וכ' ואי לא לימ' הכי לול שפן אניגרון אנירדפין בין כוכבי יתיבנא בין בליעי שמיני אזילנא ע"ש פירש"י ורש"בם שכתבו מין לחש הוא. ורבינו בע' לול נ' הביאו ולא פירשו. וגירסתו לול שפן אניגרון [עה"ק אנגרון] אנדיפון ביני כוכבי יתיבנא בי בלועי ש מ י נ י (לפי גירס' כ"י ק"ט; ובד"ר שמיה). וגירס' כ"י מ' (ד"ס קע"ב.) כך היא: ליל שפן אניגרון אנדריפא בי כוכבי בי בלועי בי שמיני. ובמנה"מ נר ו' כלל א' ח"א פ"ב אי' לולשפן אניגרון אגירדפי בי כוכבי יתיבנא בי בלעי שמנו (שמנה). ול"נ לתקן לול שפז אנגרון אנדריפא צ"ל דריפאנא ביני כוכבי יתיבנא בֵּי בְלוּעֵי שְׁמַיָּה. וד' מלות הראשונות מלשון פרסי' נגזרו לול = لولو אבנים יקרות ומרגליות; שפז (=thwasha, spâsh רקיע השמים; אנגרון (der unendliche Raum, Himmel כאמרנו בתחילת הע' אור על פני הרקיע; אנדריפא צ"ל דריפאנא (=זרואנן, זרואנא die unendliche Zeit, Zrvâna) זמן בלי חקר. וטעם הלחש הזה: בליל ד' (או שבת) יקרא לשמים ולרקיע אשר כלבנת הספיר לאור ולעת עתיק ימין ומלאכי רחמים האלה ישמרני מרוח רעה בשבתי בין הכוכבים בין בלועי השמים כלומר בין נֶאֱסָפֵי השמים כמו שמובלע בין אנשים (ברכו' ל"א:). ולחש זה בעצמו ותומו בא להמון עם מהפרסיים אשר ידם רב בדמיונים ורעיוני הבל כאלה וכבר דברנו בו בספרנו על המלאכי' ושדי' צד צ"ג.

אַנְגַּרְיָא (בל"ס אַנְגַארְיָא, בל"י ורו' ἀγγαρεία angariae העבודה באונס והטלת מס „Robot" Frohndienst) בס"פ ארבעה נדרים (ל"ב.) מפני מה נענש אברהם אבינו ונשתעבדו בניו ר"י שנים מפני שעשה אנגריא (בש"ס בשני יודי"ן) בתלמידי חכמים שנא' (בראשי' י"ד, י"ד) וירק את חניכיו. [אחי"ה בתרג' שמרוני תרג' וירק, לפי גירסתו וידק, ושרי ית עלימיו מפעל דוק, דקק. אולי גם בעל המאמר בש"ס דורש כעין אסמכתא כן]. או שנעשית אנגריא בפ' השוכר את האומנין (ב"מ ע"ה. עיי' ירו' ב"מ פ"ו דל"ג ד"א.). ובגמ' דבשחר היה לובש בפ' א"ל הממונה (יומי' ל"ה:) מצאוהו עבדיו ועשו בו אנגריא. ובחלק בג' דג' מלכים (סנהדרי' ק"א:) א"ל דוד אביך פרץ פרצות בחומה כדי שיעלו ישראל לרגל ואתה גדרת אותם כדי לעשות אנגריא לבת פרעה, פי' שהיתה היא יושבת בשער ולא היה לעם מקום אחר לכנס בעיר אלא באותו השער ומשעבדן ומביאין לה דורין. [אחי"ה וכן בפי' רש"י סנהד' שם ד"ה ואתה בל"א]. ובפ' המקנא בגמ' דשמשון (סוטי' י'.) דרש רבא מפני מה נענש אסא מפני שעשה אנגריא בתלמידי חכמים שנא' (מלכי' א' ט"ו, כ"ב) והמלך אסא השמיע את כל יהודה אין נקי מאי אין נקי א"ר יהוד' אמ' רב אפי' חתן מחדרו וכלה מחופתה, פי' כש"כ תלמידי חכמים. [אחי"ה המהרש"א בח"א נדחק

לפריש מקור הדרש ובעל הפשב"ע משיג עליו וז"ל והידוש אחרי שתורתו של ערוך ערוכה בפיו של הגאון מהרש"א שלא זכר כאן פי' נכון עכ"ל. ואני נפלאתי על הגרי"ב שלא העיר עליו שפי' של רבינו בע"ה נובע מירו' סוטה ספ"ח דכ"ג. שזאת דעת רבנין שם שר' סי' סבר אין נקי לביתו שעה אחת ורבנין אמרין לית רבי ברבי עיי' קה"ע ופ"מ שם —. וכנ"ה בירו' ברכו' פ"א ד"ב ע"ד איתצדית באנגריא מובל הדם לפלטין. ויק"ר פי"ב עיי' מד' אסת' רב' פ' אל תרא שמעון אנגריא במדינתא. ויק"ר פכ"ג הן נגבין אונניות ואנגריות עיי"ע דמס ג' ששם גירס' אחרת. מד' תהלי' קי"ב לא עשו את המצות בנגריא אלא בשמחה. ילקוט תהלי' ל"ג רמז תש"ך עלי הגיון בכינור ר"ל א' בשמחה ורבנין אמרי שלא באנגריא. ובפסיק' רב' פכ"א בט"ס באנגרים. ילק' אסת' ב' רמז תתרנ"א ד"ה ויפקד כמה טרחות נתן זה בעולם כמה אנגריות של נשים באות לשושן. — ופי' אנגרא בל"ם אונס [Zwang].

* אַנְגַּרְמוֹת ט"ס תחת אגרנומוס ע' אגרינומון.

אַנְדַּכְתַּרִי (בל"פ دخدار تخت دار בגד מצוייר בצבע färbiges Tuch בהוספת הברת אן) אבל לא בכתב שעל גבי כיפה ואנדכתרי. [אחי"ה כן גירס' כ"י ב"ר ודפ"ר. ובש"ס וכ"י ערו' וכן דפ"ר ע' כפה א' אי' אנדוכתרי] בפ' המביא גט שני בגמ' דבכל כותבין (גיטי' כ':). פי' אנדכתרי מביאין הוצים וצובעין אותם ומציירין בהן כתב כמו שעושין הישמעאלים במחצלאות כותבין אותיות (ונקראות) [נ"ל שצ"ל ומקראות] וכגון אם כתב ברקימה או מעשה מחט כגון זה אינו גט. [אחי"ה בע' כפה א' פי' רבינו שכיפה היא בגד שמשימה על ראשה האשה וכ' ולפי זה גם אנדכתרי מין בגד והוא מלה שרשמנו בתחלת הערך; אבל י"ל ג"כ שכיפה היא מן לשון אפקיד כיפי ב"מ ל"ה. הוי נקיט כיפי וכ' שם נ"א. שפירשו רבינו ורש"י נזמים עיי' ע' כפי א' ואז יהיה אנדכתרי ג"כ מן תכשיט וכן פי' בגיטי' שם רש"י בעצמו וז"ל שם: אנדוכתרי. תכשיט ורוקמין עליו צורות במחט כעין ברושדי"ר בלע"ז ע"כ והיא בל"צ broder פי' בלא"ש שטיקען. ובגוף הדבר הוא כפי' רבינו בעל הערוך וכן נגרר אחריו בפי' כיפה עיי"ע וכן פירש"י לשמות כ"ו. א'. ל"ו רוקם ע"י מעשה מחט וכן פי' ביומ' ע"ב: ר' נחמיה מעשה רוקם ע"י מעשה מחט. ומעשה מחט לפי זה קרוב ענינו למעשה רוקם והיא ראיה לפירושנו לגזרת המלה הרשומ' ותהיה אנדכתרי שבוש ממלת אנדר דכתן, פי' תפר במחט וזהו מעשה מחט. והרב החכם יעללינעק בשפת חכמים נדחק לפותרו בל"פ انداختن שענינו השליך וזרק.[1] ואולי לפירש"י הנ"ל היא מלה רומי' [אנדכתרי=dextrale dextrae Armband] אצעדה. וזה עולה יותר יפה במכילתן שכתב על גבי כיפה ואנדכתרי הוא דחק תוכות ודו"ק. ורבינו לא פי' כאן ובע' כפה א' גזרת המלה רק המושג ואני לפע"ד גזר אומר שמל' אנדכתרי היא ל"פ אנדר דוכתן [اندر دوختن = دردختن mit einer Nadel stechen] שהוראתה תפר ותחב במחט ולפ"ז אנדכתרי ט"ס תחת אנדרדכתן תפירת ותחיבת מחט ועל זה כיון רבינו "באמרו מעשה מחט כגון זה"—. ובירו' גיטי' פ"ד הל"ד דמ"ה ע"ד אית' מניין היוצא בכיפה ובהרנירק טיאונים וכ' ת"ל לחפשי ישלחנו מ"מ. ולא איתפריש לי טעמו ואולי ט"ס תחת אנדכתרי].

אַנְדִּיסְקִי ([עה"ק אַנְדּוּסְקִין] פי' اندوزای מאסף ממון, גבאי מס Steuereinnehmer, Geldsammler ולפי' ר"ח סיוע=בל"פ اندخسو Schutz פי' מגן וסיוע) אבל אצלוה [לפנינו בש"ס חסר' המלה וכן חסר ברשב"ם ב"ב שם אבל אית' בתשוב' ריב"ש סי' קל"ב ע"ש] אנדיסקי סייעתא דשמיא בגמ' בפ' חזקת הבתים (ב"ב נ"ה.), פי' אמר אביי (לפנינו ר' אשי) פרדכת [פי' בל"פ پرداخته=پرداخته der Geschäftslose, eig. Müssiggänger] מסייע מתא [פי'] אדם בטל דיתיב בביתיה ולא קא עביד מידעם מסייע בכרגא ולא הזכיר קצבה אלא כל שהוא יכול לסבול וה"מ דבני מתא אצלוה מן מלכותא דלא תבעו יתיה בכסף גולגלתיה אבל אצלוה אנדיסקי שהן בעלי המס המשרתים את עושי המלאכה. [אחי"ה על פי' פירוש זה י"ל ג"כ שהמלה בל"פ דסתקי=دستكى משרת של עושה מלאכה] כי אמרו יודעים אנו שזה בטל ואין עוסק במחיה סייעתא דשמיא הוא ופטור מכלום. פ"א של ר' חננאל [כך גירס' אמיתית של כ"י ודפ"ר ועה"ק, אבל בדפוסי הערוך נשמט] אנדיסקי אם נמצאו בני אדם שאינם מבני המקום ואמרו לשלטון כי זה פרדכת עני הוא ונתרצה השלטון וכתב לו השלטון אנדיסקיש הניח לו והמס שעליו אינו נותן לבני העיר כלום. [אחי"ה מל"פ הנ"ל בתחלת הערך ופירושה כתב מחסה Schutzbrief. והתוספות בב"ב שם כתבו אנדיסקי כותבי שטרות המלך דדיסקיא הוא

[1] עיי' על זה השגת הרב החי' לי' אייזלער בט"ר צור רבינישען שפראכקונדע צד י"ז, אבל הוא עצמו לא פתר את המלה הזרה ועיי' השחר ח"ג, תקמ"ו. ולפי מה שכתבנו בפנים נתבטלה הגהת החכם רי"מ זאבלודאווסקי שהגיה (בהשחר ח"א חוברת חמשית צד ט"ז ועיי' ח"ג, ת"כ) תחת כיפה ואנדוכתרי: חיפה אודיפתרין!

שטר וכ׳. ויותר נראה פי׳ של ר׳ האי (עיי׳ נ״י לב״ב) שהוא מל׳ דיסקא כלומ׳ חותם המלך (עיי׳ ב״י ח״מ סי׳ קס״ג קרוב לסוף) והמלה אז מל״פ دستك כתב עם חתימת המלך. עיי׳ ע׳ דסק. ורש״בם פי׳ יפה אנדיסקי: ממונין של מלך הרגילין לגבות מכל בית ובית וכ׳. והיא הוראת מלה שדברנו בה בתחילת הערך. ורגמ״ה לב״ב כ״י פי׳: אנדוסקי היינו שר העיר עכ״ל. ומלת פרדכת פי׳ לנכון כפי׳ הערוך ורבינו נגרר אליו בזה].

אֲנֶדִיפִי (בל״י μέτωπον, μετώπιον מצח, ורקה Stirne, Schläfe. מ״ם ונו״ן מתחלפות ואות א׳ בראש נוספת) ר׳ יהודה אמר כדי לסוד כלכול ר׳ נחמיה אמר כדי לסוד אנדיפי בשבת בפ׳ המוציא יין [ע״ח: ושם במשנ׳ אונדפי ונ״ל שצ״ל אֻנְדוּפִי. אבל בגמ׳ פי׳: ובירו׳ ובמשניות אי׳ אנדיפי וכן בע׳ בת צידעא. כלכל א׳. ערע א׳ שנתות לדפ״ר. אבל בתוספתא דשבת פ״ט אי׳ אנדפי ובמשניות נאפולי אנטפי ובמשניו׳ פיזרו אנטיפי וכ״ה בריף (עיי׳ ד״ס פ״ג:) וזה ראיה להשערתנו שהיא מל״י הנ״ל. ועוד י״ל אולי אנדיפי בהיפך האותיות פידאני ואז תהיה ל״פ پيشانى כלומ׳ מצח עיי״ע אב א׳]. גמרא (פ׳:) מאי כלכול ומאי אנדיפי אמר רב צידעא ובת צידעא. פי׳ כלכול צידעא שקורין בלע״ז טימפל״א. [אחי״ה כ״ה לפי גירס׳ כ״י ה״ב והוא בל׳ איטלי׳ Schläfe, tempiale רקה. ובשאר דפוסי׳ וכ״י טינפל״א וכן לועז רש״י. בשבת פ׳: ד״ה כלכול צדעא ובנזיר ג׳. ד״ה כדי לסוד ובודאי מן הערוך בא לידו כי בלע״ז צרפ׳ tempe רקה ואין שם נון ובשופטי׳ ד׳ כ״ב פי׳ ברקתו: בצידעיה ניל״ה טימפי״ה וזהו לש׳ איטליא nella tempia בבירור אבל בשה״ש ד׳, ג׳ פי׳ רקתך היא גובה הפנים שקורין פומילי״ש בלע״ז פומיטי״ש Backe, pommette וכן רש״בם ב״ב ס׳: ד״ה בת צידעא לועז טנפ״ל וגם זה מתוך הערוך אנה ד׳ לידו. וכן לועז הרד״ק בשורש רקק וכבר העירו בעל אור אסתר ע׳ אפרסק ושי״ר בתולדות ר״נ בכורי העתים תק״צ ד״נ. הער׳ ס׳ בענין איסתומכ״א שרש״י ז״ל בלע״ז שתי המלות אלה כיון לדברי הערוך ועתה יבא השלישי ויכריע ביניהם]. אנדיפי בת צידעא לסוף הפדחת סכין שלא יהו שערות שיהו מצחן גדול. פ״א צדעא הוא מקצוע הפנים מן הצד מן סוף שער של בנות עד סוף הפנים סדין אותו בסיד ונקרא כלכול וסדין מקום אחר רק כמו חוט ונקרא בת צדעא נראין דברי ר׳ יהוד׳ במוציא חבוט שהוא הדק לפיכ׳ מרבה השיער ודברי ר׳ נחמיה בביצת הגיר שהוא אב כאבני גיר (ישעי׳ כ״ז, ט׳). [אחי״ה ודע דבשבת אי׳ בביצת הסיד וכן הביאו רבינו בע׳ גר י״ב לדעת ס״א. אבל בירו׳ שבת פ״ז הל״ד די״א: אי׳ בהיפך נראין דברי ר׳ יהוד׳ בעשוי כביצה ודברי ר׳ נחמיה בחביט וכן בתוספת׳ שבת פ״ט נראין דברי ר׳ יהוד׳ בזמן שהיא כביצה ודברי ר׳ נחמי׳ בזמן שהוא כחבוט], ואי סלקא דעת צידעא ובת צידעא אידי ואידי חבוט הוא שצידעא ובת צידעא שניהן זה בצד זה הן כמו שצריך זה חבוט כך צריך זה חבוט. אלא א״ר יצחק דבי ר׳ אמי (מאי) [אחי״ה צריך למחוק וכך הוא לפי גירס׳ ערו׳ דפ״ר, ובשאר דפוסים א״א ר׳ יצחק מאי אנדיפ׳. ומלת מאי ט״ס תחת ר׳ אמי. ובשבת ובכ״י ערוך ה״ב ג״כ בטעות א״א א״ר יצחק אמר דבי ר׳ אמי אאנדיפא וצ״ל אמר ר״י דבי ר׳ אמי וכן הוא באמת בכ״י מ׳ עיי׳ ד״ס פ״ה: ועיי׳ עוד ד״ס ברכו׳ קע״א הער׳ ת׳ שגם בנדה כ״ה: ול״א. לפי גירס׳ כ״י אית׳ כן] אנדיפא. פי׳ כל הגוף. [אחי״ה וכן פירש״י שם בשם רבותיו ודבריו שוים עם דברי הערוך עי״ש היטיב —. ואם תקשה לומר מֵאַיִן משמע אנדיפא כל הגוף נ״ל לומר שמלת אנדיפא כמו אנדימא ואותיות בומ״ף מתחלפות והוא ל״פ اندام = גוף] וסלקא דעתך ליטפול כולה ביחד, ומתקיף ליה רב כהנא וכי אדם עושה מעותיו אנפראות ומאי אנפראות הפסד והכי קאמר וכי אדם עשוי להוציא מעותיו להפסד שיודע שמתה בתו בטפילה ומוציא מעותיו לאיבוד וטופל אותה כמו שעושה הגוי א״א רב כהנא שנתות לא שסך כל גופו ביחד אלא אבר אבר כעין שנתות [עיי׳ רש״י שם] כדקאמרינן [במנחו׳ פ״ז: במשנ׳ ע״ש תוספו׳ ועיי׳ עוד ב״ב פ״ז. בפי׳ הרש״בם ותוספ׳ מנחו׳ שם מה שמקשו על פי׳ הרש״בם, וכתב הגרי״ב בהפלשב״ע ע׳ שנתות: אמנם על הערוך שהביא הא דר׳ כהנא ולא מיית׳ המשנ׳ דמנחות צ״ע קצת ואולי יש חסרון וצרי׳ להיות בע׳ כמו דאית׳ בסוגיא עכ״ל. והנה חכם עדיף מנביא שבערוך דפ״ר אשר עינו של הגרי״ב לא שזפתהו וכן בכ״י ק״ט באמת בגירס׳ שלמה מביא רבינו משנה דמנחו׳ עי״ש הך ערך וכן מראה על ערך אנדיפי ובשאר דפוסים גם זה לית׳. ואי קשה הא קשה על הפשב״ע שרבינו בע׳ זה שפיר מייתי משנה דמנחות ועל זה כיון במלת כדקאמרינן ונעלם מן הגרי״ב] שנתות היו בהין עד כאן לפר עד כאן לאיל. פ״א שנתות שהוא משים סימנים בכלים למדות ומכייר [כך לפי גירס׳ אמיתי׳ של כ״י ודפ״ר. ובדפוסים חדשים לעדות ומצייר!] בתוכן בביצת הגיר רושם וזהו שיעור הוצאת הסיד לר׳ נחמיה ולכן נראין דברי ר׳ יהודה בחבוט ודברי ר׳ נחמיה בביצת

הגיר [כך לפי גירס׳ כ״י ו״ו ל״ד וה״ב וכן היתה גירס׳ כ״י לפני הרב החכם שד״ל עיי׳ סוף ח״ב של הפלשב״ע קט״ו: ובדפ״ע חסרון בפנים הוא] [ואי בעית אימ׳ מאי אנדיפי] אפותא [פי׳] מצח. [וכי הא דההוא בר גליל וכ׳ עד ונפקה] ערעיתא [פי׳ צרעה [בדפוסים צדעא שנתערב פה מכמה מלות צדעא הנשנות בע׳ זה עכ״ל הזך של בעל ע״מ דקכ״ג וכן היה בנכון לפני שד״ל ע״ש, ועיי׳ עוד בע׳ צרע ופי׳ רה״ג במכשירין ו׳, ד׳ דל״ח] [מן כותלא מוחתיה באנדיפי ומית אמר ליה, (ובכ״י מ׳ יותר נכון אמרי)] מן דיליה דא ליה (שבת פ׳:) כלומ׳ ממעשיו נשתלם כלומ׳ מידו היתה זאת לו למה הכנים עצמו לדרוש במרכבה [וכמו כן בפירש״י].

☞ אֶנְדִיקִין (לדעת ר״ב ,ἀνδρια שופט Richter ולפע״ד צ״ל אגדיקוס עיי״ע) מדר׳ שה״ש פסקא אמרתי אעלה בתמר (ז׳, ה׳) לרבות דוכסין ואנדיקין והגמונים פי׳ בל״י שופטים). [אחי״ה כבר דברנו בו בע׳ אגדיקוס וע׳ אגריקוס, והוכחנו שגירס׳ מוטעת נזדמנה לפני רבינו].

*אנדראי, אנדריי (ἀνδρία E. N. einer Person viel. Muth, Tapferkeit) ירו׳ כתובו׳ פ״ט דל״ג. אילין דבר אנדראי, פי׳ של חזקה ותקיפות ואימוץ הלב ומקש׳ על ר׳ יוחנן שא׳ שיתנו הפיקדון או מלוה לכושל שבגופו ופריך הגע על עצמך אם יהיה זה חלש שבגופו בר אנדראי פי׳ איש אמיץ רוח ואמיץ לב ויוציא הלקוחות בכח למה יתן לו יותר משאר בני אדם — וגם המלה כינוי השם של ר׳ חיננא בירו׳ מגיל׳ פ״ד דע״ה: ר׳ חיננא בר אנדריי בשם ר׳ זכיי. ובירו׳ ברכו׳ פ״א ד״ב ע״ג ר׳ חנינא בר אנדריי בשם ר׳ שמואל בר סוטר (ובד׳ מגנצ׳ בר סיסרטאי) המלאכים אין להן קפיצין, ובב״ר פס״ה בשם ר׳ שמואל סתם נאמר הדרש הזה עיי׳ עוד ע׳ קפץ].

אַנְדְּרוֹגִינוּס (ἀνδρόγυνος ,Mannweib, Zwitter) בפ״ק דבכורים (א׳, ה׳) טומטום ואנדרוגינוס מביאין ולא קורין ובר׳ חגיגה (א׳, א׳ ד״ב.) ובפ׳ הערל בגמ׳ (פ״ג.) אמרי דבי רב משמיה דרב הילכתה כר׳ יוסי באנדרוגינוס ובהרכבה ושמואל א׳ בקושי׳ ובקדושין ושם מפורשין ר׳ יוסי אומ׳ אנדרוגינוס בריה בפני עצמו הוא ולא הכריעו בו חכמים אם זכר ואם נקבה הוא. הרכבה דתנן בשביעית (ב׳ ו׳ דל״ו.) ר׳ יוסי ור׳ שמעון אומר שתי שבתות ומפורשין בפ״ק דר״ה (י׳: ועיי׳ עוד ירו׳ מ״ש פ״א דנ״ב ע״ג, ירו׳ ערל׳ פ״א דס״א.). קושי דתנן בנדה פ׳ בנות כותים (נד׳ ל״ו: עיי׳ ירו׳ יבמו׳ פ״ד הל״א וירו׳ נד׳ פ״א הל״ג) כמה היא קישויה וכ׳ עד ר׳ יוסי ור׳ שמעון אומרים אין קישיו יותר משתי שבתות. קידוש דתנן בכלאים בפ״ז (הל״ד, יבמו׳ פ״ג. ב״ק ק׳.) המסכך גפנו ע״ג תבואתו של חברו ה״ז קדש וחייב באחריותו ר׳ יוסי ור׳ שמעון אומרי׳ אין אדם מקדש דבר שאינו שלו [אחי״ה וביבמו׳ הגי׳ אין אדם אוסר וכ׳ עיי׳ ירו׳ כלאי׳ פ״ב הל״ה, פ״ד הל״ה פ״ה הל״ה ועיי׳ ע״ז פ״ג הל״ה. וכנ״ה בירו׳ שבועו׳ פ״ב ל״ג ע״ד אנדרוגינוס ראה לובן ונכנס למקדש פטור (עיי׳ זבים פ״ב מ״א). ירו׳ נדה פ״א הל״א דמ״ח ע״ד (זבי׳ שם תוספת׳ נד׳ פ״א) טומטום ואנדרוגינס שראו דיין שעתן. ב״ר רפ״ח ויק״ר רפי״ד אנדרוגינוס בראו עיי׳ דיופרצוף]. (א״ב פי׳ בל״י ורומי׳ אדם שיש לו ערות זכר ונקבה).

אַנְדְּרִיטָּא (בל״ם אַנְדְּרַיְנְטָא מל״י ἀνδρίας, ἀντος פי׳ צורת וצלם אדם Bildsäule, Statue) אלא דחזא אנדרטא וסגיד ליה בשבת בר״ג דכלל גדול (ע״ב:). [אחי״ה ובכ״י מ׳ (ד״ס שם ע״ז:) אינדריטא וביות׳ טוב בד׳ שונצינו אנדריטא ויש לדגוש הט׳ לתשלום הנו״ן שחסר תחת אנדרינטא] ובר״ג דכריתות (ג׳.), ובגמ׳ דהעובד ע״ז בד׳ מיתות (סנהד׳ ס״ב:), ובפ׳ אלו מגלחין בגמ׳ דאין קורעין (מ״ק כ״ה:) [בדפוסים החדשים ט״ס קוראין] כי נח נפשיה דר׳ תנחום בריה דר׳ חייא איש כפר עכו איתעקרו כל אנדרטיא [כ״ה ג״כ בכ״י מ׳ (עיי׳ ד״ס שם מ״ד:) לפנינו בדפוסי׳ אי׳ דר׳ תנחום בר חייא איתקצצו, ועיקר הגירס׳ ר׳ תנחו׳ בריה דר׳ חייא איש כפר עכו אית׳ ג״כ מ״ק ט״ז: ברכו׳ ס״ג: תעני׳ ז׳: וכן הוא במנוה״מ נר ג׳ כלל ח׳ ח״ג פ״ה]. ובר״ה בפ׳ אם אינן מכירין (ר״ה כ״ד:) בי כנישתא דשף יתיב בנהרדעא דאוקימו בה [וכ״ה בכ״י מ׳ ד״ס שם ל׳. ולפנינו בדפ׳ אי׳ דהוה ביה] אנדרטא פי׳ אנדרטא צורת איש וכתוב בשאלות תשובות [כ״ה בד״ר ובשאר דפוסי׳ בתשובות שאלות! ובעה״ק הובא הפי׳ הזה בשם ר״ח] אנדרטא דכנישתא צלם היה והיו עובדין אותו הפרסיים והקשה ליה מפני מה מצוי בבית הכנסת גזר המלך העמידוהו על כרחם של ישראל וכשבטלה הגזירה סלקוהו ואות מלכות עצמה בטלה. (א״ב פי׳ בל״י צלם וצורת אדם עיי׳ אדריאנטוס [צ״ל אדריינטים]. תרג׳ בפסוק (אסתר ג׳, ב׳) כורעים ומשתחוים להמן לאנדרטא די הקים בהדיה וסגידים ליה להמן). [אחי״ה ועיי׳ עוד תרג׳ לפסוק ד׳ וה׳ שם. וכן ע״ז מ׳: אנדרטיי של מלכים, ירו׳ ע״ז פ״ג דמ״ב ע״ג כד דמך ר׳ חנן איתכפון אַנְדְּרִיטַּיָּא. ב״ר פ״ח אמר המלך אינדרטין אני עושה אותה עיי״ע אדריינטים גירס׳ רבינו שם. ועיי״ע הבא אחר זה].

* אַנְדְּרִיאַנְטוּס (מענין ע' הקודם לזה) ש"ר פכ"ז איתן מושביך ושים בסלע קנך א"ל קני עמנו היית בעצה מי הושיבך אצל איתני עולם משל לצפור שברח מן הצייד ונפלה לתוך ידו של אנדריאנטיא וכ' ושם פנ"א ודב"ר פ"א עיי"ע אדריינטים.

* אַנְדְּרִיַינוּת (Hadrian) ש"ר פנ"א בשעה שנכנס אנדריינות לבית קה"ק עיי"ע אדריינות.

☞ אַנְדְּרוֹלֻימוֹס (ἀνδρολοιμός - λοιμία Menschenseuche) במ"ר פ' ויקח קרח (פי"ח) משלח שם לגיונותיו ועושה בם אנדרולימוסיא, פי' בל"י מגפת אנשים. [אחי"ה וכנ"ה בב"ר פכ"ו ויק"ר פכ"ג במ"ר פ"ט אנדרולומוסיא (וגירסת הערוך בע' הבא אנדרומוסיאה) בא לעולם והורגת טובים ורעים. ובבמ"ר פ"ה אי' אנדרולומסיא (רש"י בראשי ו' י"ג אנדרולומוסיא), ילק' במדב' רמז תש"ן אנדרולומסיין. ירו' סוט' פ"א ד"ז. אנדרולומסיה. ועיי"ע הבא אחר זה].

אַנְדְּרוֹמוֹסְיָא (מענין ע' הקודם לזה בהשמטת הלמ"ד, או ל"י ἀνδρονοῦσος מחלת אנשים Menschenelend) בב"ר פרכ"ו ויהי נח בן חמש מאות שנה א"ר שמלאי כל מקום שאתה מוצא זנות אנדרומסיאה בא לעולם והורג את היפים ואת הרעים. [אחי"ה לפנינו בב"ר (עיי' רש"י נח ו', י"ג) ובויק"ר פכ"ג, במ"ר פ"ט ותנחומ' נח די"ג. אדרולומוסיא. ובע' דרלמוס הביא רבינו ב"ר ספל"ב למלך שקבע דורלמוסיא וכ' ופי' שהוא אנדרומוסיא. ובאמת הוא ט"ס תחת אנדורלמוסיא צ"ל אנדרולמוסיא. וממלת המצויינת בראש הערך נשמטת האות ל' או י"ל כי מ' תחת נ' ואז תהיה מלה יונית אשר רשמתי] ובויק"ר בסוף (זרעים) [והוא בסו' אחרי מות אולי צ"ל ע ר י ו ת]. פי' אנדרומסיא דֶ בֶ ר כמו דרמסיות שבע' דל"ת [עיי"ע דרלמוס].

☞ אֶנְדְּרוֹנָא (בל"ס חדר, מל"פ اندرون תוך ופנים של חדר das Innere des Zimmers) אכסדרא דבי רב כאנדרונא מעלייתא (מנחו' ל"ג:), פי' בע' אדרון. [אחי"ה וכן ב"ק פ"ה: דהרזקיה באינדרונא וכן גרס רבינו בע' הרזק א' לפי כ"י ה"ב ובדפוסי' אידרונא. תעני' כ"ה. עיי"לא לאינדרונא].

אַנְדַּרְפַּתָא (בל"פ دُرّج، دُرّاجه שם עוף הנקרא בל"אש F i n k e בהוספת הברת: אַן) אמר רב שבור אנדרפתא שרי, פירוז אנדרפתא אסור וסימניך פירוז רשיעה בפ' אלו טרפות בגמ' דסימני העוף (חולי' ס"ב:), פי' כמו (חבקו' ג', י"ד) נקבת במטיו ראש פרזיו והן הרשעים כן זה אנדרפת הנקרא פירוז אסור. [אחי"ה ואשר נ"ל הוא כי שם העוף על שם המקום מכונה כהרבה פעמים גם אצלינו. ודע שמלות שבור ופירוז אינן שמות מלכים Schahpur, Peroses כי פירוז חי הרבה שנים אחרי רב בעל מאמר הזה, אבל אמת תורה דרכה שפירוז היתה עיר فیروز (עיר הולדת של בעל המחבר המפואר של ע"מ קאמוז) ושבור עיר چابور בטורקיסתאן. ואנדרפתא עוף ממין הפינקען יש מהן אסור ויש מהן מותר והכל כמנהג המדינה שימצא שם וסימן פירוז שהוא אסור מראה ג"כ על מלה פרסית فروج שטעמה מ א ו ס, ו נ ב ז ה; ושבור הוא ג"כ בפרסית شبر، شپير כמו שפיר בארמית ופי' ט ו ב ו י פ ה. ובש"ס אי' אנדרפטא. והרב החכם לעוויזאהן בספרו תולדות החיות קס"א פי' באופן אחר ע"ש].

* אִנְדְּרוֹפִּיקוֹס ט"ס וצ"ל אדרופיקוס ע"ש.

* אינהו, אינהי עיי"ע אהו.

* אִנְוַיִּין היא גירס' ישרה תחת א ב ו י י ן ע"ש.

* אנלוגין ט"ס וצ"ל אלוגין עיי"ע אולוגלגין.

* אֲנַח (seufzen) כמו בל"מ אָנַח וּבְאִתְפְּעֵל אִתְּנַח בל"ס אֲתַנַּח אֶתְתַּנַּח ברכו' נ"ט. אִתְּנוּחֵי מתנח (לפי כ"י מ', ד"ס שם), פסיק"ר ס"פ בשלח ופסיקת' העומר דע"ב. שרי מיתנח. פי' החל להתאנח. וְשֵׁם אנחה, ברכו' נ"ח: אנחה שוברת חצי גופו של אדם. מ"ק כ"ה: שהיא למנוחה ואנו לאנחה.

אֲנָחוּתָא (نُحاتة בל"ע לוח Bretchen, Täfelchen) קוצה לה הימנה חלה ומנחתה בכפישה או באנחותא בפ"ק דנדה בגמ' דכיצד דיה שעתה (ז'. טבול יו' ד', ב') הוא נחותא המפור' בע' נו"ן. [אחי"ה ושם פי' חתיכה של לוח שנופל מן הנגרים הן הן דברי רה"ג לט"י שם שגרס אינחותא (עיי' ג"כ ע' כפש): פי' כמין נסר שנפל מן הנגרים. וכן פי' רש"י בנדה ו ב ת ש ו ב ת ר ב ה א י י ראיתי אנחותא נסרים לווחין שמנסרים הנגרים וכ' עיי' ר"ש לט"י בלי הזכרת מקור פירושו. אבל בגיטי' ס"ב: פי' רש"י אנחות, כלים של בלאי חמתות ושוה עם פי' של רבינו בע' כפש עי"ש. ותהיה אז המלה ל"ע نحيث Verschluss. — תוספתא כלים ב"מ פ"ו מנורה ואנחותא].

* אַנְטְבִּילָא (שם פרטי לאיזה משפחה) ירו' פיאה פ"ח כ"א. משפחת אנטבילא היתה בירושלים, ובתוספתא שם פ"ד אי' בית גבלתא. ובין שינויי הנוסחאות שהובאו בהוצאת צוק"מ (תוספת' פיאה צד כ"ג) נמצא' ג"כ גי' אנטיבלאי.

אֶנְטוּבִין (בל"ס אַנְטוּבִין בל"י ורו' ἐντύβιον Endivie = intubium, עיי"ע הנדבי) כלאי' דירו' פ"ק (ה"ב דכ"ז.) חזרת וחזרת גלים . . . שמעון בריה דר' אבין אמר אינטובין (לפנינו אנטוכין צ"ל אנטובין) פי' בל"י ורומי [1] מין ירק הנאכל ואם לא יטמן תחת הארץ הוא מר ובל' ישמ' נקרא הנדיבי = هندبا.

אַנְטִיגְרַפִּין (ἀντίγραφον = Gegenschrift, schrift-liche Antwort) בב"ר פס"ח (כ"ה בכ"י ו"ו, ל"ד. ובשאר דפוסי' וכ"י משובש, ולפנינו פס"ז) ויחרד יצחק חרדה א"ל הבלי (כ"ה בכ"י ובב"ר אבל בדפוסי הערו' חסר ובדפ"ר חסר עד א"ל לא את וכ') אנטיגרפין, א"ל לא את צריך. פי' כתב הנכתב בקולמוס הנקרא בלע"ז גרפי"או [2] (בלאי"ט Griffel, grafio). (א"ב תרג' פתשגן הכתב (אסתי ג', י"ד) אנטיגרפין וכן בל"י ורומי). [אחי"ה לפנינו בב"ר אי' אנטיגרפא (בהוצאת ב"ר עם יפה תאר) וכן בסמוך שָׁם: סליק לגביה א"ל דין הן אנטיגרפא וכ' והיא בעצמה בל"י המלה שרשמנו פי' תשובת הכתב וכן פי' נכון מהר"מ לנזאנו במעריך. אבל אנטיגרפין תרג' של פתשגן שהזכיר ר"ב ט"ס היא וצ"ל מדרש של אסתר שם (שתרג' דיטגמא עיי' ערכו) הוא מל"י ἀντίγραφον וכן בל"ס כלומ' משנה הכתב Abschrift, Copie].

אַנְטִידִיקוֹס [3] (בל"ס אַנְטִידִיקָא מל"י ἀντίδικος מי שהוא כנגדו ובעל דין der gerichtliche Anwalt; Gegner) בב"ר פפ"ג (פפ"ב) וירא אלהים אל יעקב: משהקב"ה דן את האומות יושב ומדקדק בדין ומאריך ואח"כ עומד ונעשה אנטידיקוס. ובפסיקתא דאיכה (דקכ"ב:) א"ר לוי מעשה באשה אחת שכיבדה לדיין מנורה של כסף והלך אנטידיקוס שלה וכבדו סיח של זהב וכ' עד כיפה סיח את המנורה. [אחי"ה עיי' הסיפור בשינויים בשבת קט"ז: וע' בטש ורמזים על המשל הידוע הזה נמצאו ג"כ בירו' יומ' פ"א הל"א דל"ח ע"ג, ויק"ר פכ"א (עיי' ע' כף ח'), פסיקתא אחרי מות דקע"ז, ספרי ריש פנחס, ילק' ישעי' רמז רנ"ח]. ובפסיקתא דנחמו (קכ"ו.) אמ' להן יוסף לאחיו מה אני נעשה אנטידיקוס של אבא אבא מוליד ואני קובר ועוד אמר [מה] אני נעשה אנטידיקוס של הקב"ה הקב"ה מברך ואנא מסייף. [אחי"ה לפנינו בפסיקת' חסר מאמר שלם עיי' ר' שלמה באבער פסיק' שם הערה ס"ח, וכגירסת רבינו אי' בב"ר פ"ק, ילקו' ס"פ ויחי רמז קס"ב ובילק' שם בנכון אנטידיקוס ובילק' ישעי' שם אנטידיקון אבל בב"ר בשתי פעמים בטעות אנטירוקוס. וכן בדב"ר פ"ה שאם רוצה הדיין להושיב האנטריקון יושב וכ' וצ"ל האנטידיקין, וכן גורס מ"כ שם על פי הערוך]. פי' בל' רומי כך קורין לבעל דין. [אחי"ה צ"ל בל' יוני וסופרים הרבה פעמים החליפו לש' רומי ביוני ויוני ברומי כידוע. וממ"כ לב"ר ודב"ר שם נראה שג"כ היתה לפניו הצעת הלשון כערך שלנו אמור מעתה שמה שהביא בדפוס אמשט' "פי' בל"י בעל דין ומטה לצד חובה" הוא תיקון של ר"ב ובדפו' אמש' אין נסמן בתבנית יד].

אַנְטוּכִי (בל"ס אַנְטוּכְיָא איש מעיר הזו Antiochienser) בפ' השולח גט בגמ' או לחוצ' לארץ (גיטי' מ"ד:) מכרתיה לפלוני אנטוכי לא יצא לאנטוכי שבאנטוכיא יצא. תרג' ירו' חמת (במדבי' י"ג, כ"א ועי' תרג' ד"ה א', י"ג, ה'; י"ח, ט') אנטוכיא. מהר ההר תתאו לבא חמת (במדבי' ל"ד, ח') אנטוכיא. ואת החמתי (ברי' י', י"ח) וית אנטוכיא. [אחי"ה אנטוכי, או אנטיוכי ירו' גיטי' דמ"ו. הוא איש שדר או נולד באנטוכיא עיי' רש"י גיטי' שם. וכן בגמ' שם אנטוכי השרוי בלוד. ואנטוכיא וכ"ה בל"ס ובל"י ורו' Ἀντιόχεια Antiochia עיר המפוארה ימים רבים קרית מלכים סיריים מיוסדת ע"י סיליוקוס ניקאטר וקראה על שם אביו או בנו אנטיוכוס (ראה ספרי של חשמונאי א' ג', ל"ז; ד', ל"ה). ועל זה כיונו דברי רז"ל בב"ר רפכ"ג אנטוכיא על שם אנטיוכס, אבל במד' תהלי' ט' אי' אנטיוכס בנה אנטוכיא וכן בסדר עולם זוטא אנטוקי בנה אנטוכיא. העיר היתה במדינת אנטיוכיני Antiochene אשר היקפה היה גדול מאוד וזה מה שאמרנו בעירובי' ס"א: (עיי' ד"ס שם דקכ"ג:) שבת בעיר אפי' היא גדולה כאנטוכיא. וכן ויק"ר פ"ב השבות במדינה אפי' היא גדולה כאנטוכיא. תנחומ' במדבר: כאנטוכיא שהיא מדינה גדולה. וכן מדובר מחולת שהוא היקפה של אנטוכיא עיי' ב"ר פי"ט, ירו' נדה פ"ג דמ"ח. חולת אנטוכיא, דב"ר פ"ד חילתא של אנטוכיא. ושי"ר בע"מ דקמ"ט לא דק היטב בענין חולה ע"ש. ואנטוכיא היתה בצפונה של א"י ובאשר גם חמת גבול צפוני של א"י (במדבי' י"ג, כ"א, יחזקי' מ"ז, ט"ז) על כן תרג' חמת אנטוכיא. וכן ויק"ר פ"ה ובמדב"ר פ"י חמת של אנטוכיא. בשכנה של אנטוכיא היתה אשרת דפני (Δάφνη, Daphne) ובעבור זה העיר

[1]) ובל"י עתיקה נקראה κιχορία, κίχορα או σέρις ועיי' דיאסקארידים ב' ק"ס ומלשונו שם (σέρις κηπευτὴ στενόφυλλος) ראיה כי גם למאכל שנקרא בל"א Salat משתמשין בו וכן משמע מציון של הפנים. [2]) והלע"ז הזה הביא עוד רבינו בע' דגל א'. [3]) כ"ה לנכון בכ"י ל"ד וב"ר ובדפ' אמש' אבל בשרפ"ע אנדיטיקוס, ובכ"י ו"ו אנדיקוס, בכ"י ה"ב אנטריקוס ובעה"ק אנטירוקים ובכולם צ"ל אנטידיקוס.

נקראת אנטיוכיא אפידפנים (Antiochia Epidaphnes ἡ ἐπὶ Δαφνῃς) עיי' מקביים ד', ל"ג; יוסף בן מתתיהו בקדמוניו' י"ז, כ', א'; פליניאוס ה', י"ח, סטראבו ט"ז, ב', ד' וכן נקראת אצל רז"ל דפני של אנטוכיא, ראה ירו' סנהדרי' פ"י דכ"ט ע"ג, ירו' שקלי' פ"ו ד"נ, ויק"ר פי"ט, במד"ר פט"ז, בקרב השנים עיר אנטוכיא היתה רבתי בערי סיריא ע"כ בנו ויסדו מלכי סיריים שלש ערים אחרות אצלה, והשלישית בנה אנטיוכוס אפיפנים וזה האיר לנו מה שאמרו חז"ל בב"ר פל"ז ואת החמתי פ י פ נ י ובודאי ט"ס תחת אפיפנים ר"ל אנטוכיא אפיפנים ותרג' שנזכ' לעיל תרג' ואת החמתי וית אנטוכיא היא היא, וככה דרש ר' אבהו ג"כ בסנהד' צ"ו: על ר ב ל ה זו אנטוכיא, בהיות רבלה בארץ חמת (מ"ב כ"ג, ל"ג) וגם רבלה (נקרה היום בפי הערביים Ribleh) אשר רחקה מחמת (Hums) כי"ב שעות עיי' ראבינזאהן פאלעשטינא ח"ג דשתמ"ז) מונחת על שפת אלאסי (Al-Âsy) והיא ארנטים (Orontes) כמו אנטוכיא שהיא ג"כ על שפת הנהר ההוא. באנטוכיא ישבו הרבה יהודים (עיי' ביוסף בן מתתיהו קדמוניו' י"ב, ג', א'; י"ד, י"ב, ו'; במלחמו' ב', י"ח, ה'; ז', ג', ג') וגם בימי אמוראים היו בה יהודים ודייניהם עיי' כתוב' פ"ח, מעשה בא לפני ר' יצחק באנטוכיא, ועיי' יבמו' מ"ה, ר' אחא שר הבירה ורב תנחום פרוק הנהו שבוייתא דאתו מארמון צ"ל מארמאי (לטבריא) [צ"ל כמו שגורס רש"י ז"ל לאנטוכיא] (עיי' ע"מ דקמ"ח), וגם בב"ר פי"ט סיפר ר' ת נ ח ו מ א השאלה הזו שאלוני באנטוכיא [והייתם כאלהים יודעי] אמרתי להם כי יודעים אלהים אין כתיב אלא כי יודע אלהים ע"כ, וכיון על בעלי ברית חדשה אשר היו שם רבים (עיי' ווינער רוו"ב ח"א, דס"א), אורז ובשמים של אנטוכיא מפוארים היו עיי' ירו' דמאי פ"ב דכ"ב ע"ד אורז שבאנטוכיא מותר, וכתובו' ס"ז בשמים של אנטוכיא. — סוט' ל"ג, נצחו טליא דאזלו לאגחא קרבא לאנטוכיא, ובירו' שם פ"ט ובמדר' שה"ש פ' אני חומה א"י באנטוכיא, ובתוספתא סוט' פי"ג באנטוכת והגיה הרב הגאון שי"ר באנטיוכס עיי' ע"מ דקמ"ז שהרחיב דיבורו בטוב טעם ודעת בזה הענין].

* אַנְטוּכִין ט"ס תחת א נ ט ו ב י ן עיי' לעיל ערכו.

* אַנַטוּלִי (שם פרטי למוכר וסוחר חטים או אולי ל"י ἀντολή, ἀνατολή אחד מבני קדם Morgenländer) ירו' דמאי פ"ה דכ"ד ע"ד אבא אנטולי זבין פירי מן דארמאי אתא לגבי דר' יהודה וכ', פי' שם האיש ואולי נקרא על שם מלה יוני' שרשמנו שהוראתה ארץ קדם, מזרח כלומר אבא מזרחי.

* אַנְטוֹלִינוּס (כמו אנטונינוס עיי"ע Antoninus,) ירו' כלאים פ"ט דל"ב: ירו' כתובו' פי"ב דל"ה, אנטלינוס שאל לרבי. ירו' סנהדרי' פ"י דכ"ט ע"ג אית מילין אמרין דלא איתגייר אנטולינוס ואית מלין אמרין דאיתגייר אנטולינוס, אנטולינוס אתי גבי רבי וכ' ובירו' מגיל' פ"ג דע"ד, א"י אנטונינוס עיי"ש, מדר' קהל"ר פ' כל אשר אנטלימוס הוה גזיר ט"ס וצ"ל אנטולינוס.

* אַנְטוֹנִינוּס (שם המכונה לכמה קיסרי רומיים, ורע של רבי יהודה השני הוא א נ ט ו נ י נ ו ס ב ן אֶ ס ֻ י ר ו ס Antonius (Alexander) Severus) ירו' מגיל' פ"א דע"ב: אנטונינוס שאל לרבי מהו לבנות מזבח, ושם: אית מילין אמרין דאיתגייר אנטונינוס וכ' עיי' ע' קודם לזה, ע"ז י', אסוירוס בר אנטונינוס דמלך א"ל אנטונינוס לרבי וכ' ושם ע"ב אנטונינוס בן אסוירוס, נדה מ"ה, מעשה ביוסטני בתו של אסוירוס בן אנטונינוס שבאת לפני רבי, ועוד כמה פעמים נזכר הקיסר אנטונינוס ידידו של רבי בשני תלמודים ובמדרשים והרב הגאון ראש המדברים בחקירת קדמוניות של יהודים שי"ר הודיע לנו עוצם חריפותו כי הקיסר היה מארק אוריליאוס והאריך בראיות נגד הספרים אשר חשבו כי הוא מקסרים המאוחרים בזמן הזה והנקראים בחייהם ג"כ בשם אנטונינוס עיי' ע"מ דקכ"ג — קמ"ו, רס"ב וכ' וכ"ח ח"ד מכתב כ"ה, וח"ז מכתב ח' וט', ורבים וכן שלמים ובתוכם החכם דר' גרעטץ דחו ראיותיו בשתי ידים וזה האחרון הכי נכבד ברר ולבן כי הקיסר היה אלכסנדר סיורוס אוהב של היהודים ורבי שהיה ידידו הוא נכדו של רבינו הקדוש ר' יהודה נשיאה שנקרא ג"כ רבי כידוע, וזו השערה כיתד נאמן לתלות בה כל מאמרי הש"ס ומדרש בענין הנזכ', ובאמת אם אנטונינוס יהיה הקיסר מארק אוריליאוס ידיד של רבי לית נגר ובר נגר דיפרקי חרצובות המבוכה במאמרים הנ"ל, עיי' על כל זה מכתב עתי של מהרז"ף ח"א ת', ת"ל וכ' וקורות היהודי' ח"ד דרכ"ג וכ' רמ"ב, תפ"ה, ועיי' עוד ד"מ דקצ"ב, ואין כאן מקום להאריך.

* אַנְטִיגְנוֹס (שם פרטי יוני ורומ' Ἀντίγονος, Antigonos) אבות א', ג' אנטיגנוס איש סוכו קבל משמעון הצדיק עיי' עליו ד"מ דכ"ט, ל' ועל מאמרו שם ד"ט. — ב) רבי אלעזר בן אנטיגנוס ביצ' ל"ה, חולי' נ"ה: נ"ו: גיטין ל"א, ירו' ברכו' פ"ה הל"ט: ירו' גיטי' פ"ג הל"ח דמ"ה, רבי לעזר בן אנטיגנוס ירו' מעשרו' פ"ד הל"ב דנ"א: ירו' ב"מ פ"ז הל"ו די"א:

* אַנְטִיטְיָה ט"ס צ"ל אנטיניא עיי' ע' אנטיניא.

* אַנְטִיוֹכָס (בל"ס אַנְטְיָכָס, אנטיוכוס Antiochus) ב"ר רפכ"ג עיי"ע אנטוכי.

* אנטיירים ט"ס עיי"ע אנטרדם.

אנטיכי (או בהיפך האותיות ל"ע قطانة דוד נחושת Kessel, או ל"י ἐνδοχεῖον Wasser-behälter) אע"פ שגרופה אין שותין הימנה בשבת בפ' כירה (מ"א. ירו' שבת פ"ג ד"ו.) ובס"ג דהמביא כדי יין בי"ט (ביצי' ל"ד. תוספ' ביצי' פ"ג) אופין בפורני ומחמין חמין באנטיכי. [אחי"ה כן הוא ברוב דפוסי' וכ"י אבל בדפ"ר ובדפ' וויניצ' אי' אנטוכי וכן גרס רבינו בע' גד ב' מהך של מ"ק כ"ח: וכן הוא בכ"י מ' שם דנ"ב: ובדפוס גם שם לאנטיכי. ואם השערתנו נכונה אז תהיה המלה יונית וגירס' בוי"ו יותר טובה, ואם היא ל"ע בהיפך האותיות (עיי"ע אנדיפי) אז הגירס' ביו"ד יותר נכונ' והמשכיל יבחור]. פי' אנטיכי בע' מולייר. [אחי"ה ושם פי' אנטיכי בי דודי והוא כלי של נחושת, וכן פירש"י יורה של נחושת. וכן ירו' ביצ' פ"א ד"ס ע"ג כהדא אנטיכי נפלת על ר' ירמיה בשובתא].

* אַנְטִיכְרֵיסִים (ἀντίχρησις wechselseitige Benützung, Gegengebrauch) בירו' ב"מ פ"ו הל"ז די"א. הדא אנטיכריסים רבית היא. פי' בל"י שאלת דבר איש מרעהו כסף או כלים להשתמש כל אחד בשל חברו.

* אַנְטִימִיטוֹן ט"ס תחת אטימטון עי"ש.

* אַנְטִינוֹס ט"ס תחת אטיטס עי"ש.

* אַנְטַכְנוֹן ט"ס תחת אסטכטון עי"ש.

אַנְטַל (א') ל"ע ناطل מין כלי למדת יין Weinmass ב') ל"י ἀντληθής, ἄντλος, ἄντλον, ἀντλίον דלי Schöpfeimer) אנבג, אנפק בסוף חזקת הבתים (ב"ב נ"ח:), פי' שיעור כל אחד ביצה ומחצה וכמו כן שיעור אספרגוס והוא רביעית של תורה —. ובסוף ויק"ר בפרש' משכיל אל דל (פל"ר עיי"ע ג ל ג ל ד' וכן ברות ר' פסוק ותאמר לה חמותה) בר קפרא אמ' העה"ז דומה לגלגל [דאנטליא] דמתמלי ומתרוקן, מתרוקן ומתמלי. פי' גלגל שמשימין הבנאין על הבנין כשבונין בגובה ומשליכין על הגלגל חבל ארוך ושני ראשיו למטה וקושרין בשני ראשיו שני כלים ושמם אנטלין המלא עולה וריקן יורד וחוזר (חלילה). [אחי"ה וכ"ה במ"כ לויק"ר בשם הערוך ופי' המלות לילקו' בהר תרס"ה שהביא כל ערך שלנו וכן מורגל בפי רז"ל עיי"ע חל י' אבל כאן בלי ספק ט"ס וכן צ"ל ו ע ו ל ה] וכן בני העולם אחד עולה ואחד יורד. (א"ב פי' בל"י דלי וגם ערמנות (ἄντλος= Pumpe) להריק מים ממקום עמוק עשוי כוסות זה מלא וזה רק). [אחי"ה ובענין האחרון יש להבין ג"כ תופסתא מכשירי' פ"ג חיטין הבאות מאלכסנדריא טמאות מפני אנטליא שלהן, עיי' ר"ש מכשירין פ"ו, מ"א. והרב החכם רימ"ז בט"ר ח"ב דק"ע. וכן במקואו' בתוספתא פ"ד מים . . העולין באנטיליא פוסלין המקוה. ופתרו' המלה גלגל גדול ויש סביבו כמה כלים ודליים אחוזים נקובים בתחתיהם וכשהאחד מריק האחר מתמלא ומשקין בו את הגנות מן הבור ויש בתמורתו בש"ר פל"א למה דומה הע"ז לגלגל שבגנה כלי חרס שבו התחתונים עולים מלאים והעליונין יורדין ריקנין כך וכ' עיי' ג"כ הרא"ש סוף עירובי' ד"ה המשמר פירותיו וז"ל . . והן אותן גלגלים הקבועין בהן דליים הרבה סביב סביב וכן מפרש בערוך בע' א נ ט ל דאמרי בפסיקתא ר ב ת י ע ל מ א ד ו מ ה ל ג ל ג ל א ד א נ ט ל ה א י מ ת מ ל א ו ה א י מ ת ר ו ק ן ה א י מ ת ר ו ק ן ו ה א י מ ת מ ל א, נשמע מזה דבע' שלנו חסר מאמר הנ"ל. — והמשל: עלמא דומה לגלגלא או גלגול הוא שחוזר בעולם שבת קנ"א: או אתהפיך עלוהי גלגלא ילק' רות רמז תר"א בא לרז"ל מרעיוני רומיים שבדו מלבם שמלכת מזל פָּרטונא (Fortuna) עומדת על אופן או גלגל ותמיד יורדת ועולה עליו].

* אנטולימוס ט"ס תחת אנטולינוס עי"ש.

אֶנְטָלַר (פי' בל"י ἐντολεύς ובל"י האמצעי ἐντολικάριος שליח שיש לו און והרשאה Be-Mandatar, vollmächtigter) ירו' בפ' כ"ג דן ודנין אותו (סנהד' פ"ב הל"א די"ט ע"ד) אמאי וימנה אנטלר הגע עצמך שנפלה שבועה ואנטלר בשבועה, פי' בתימה השיבו ואנטלר הוא אפיטרופים כלומ' אפיטרופוס יכול לישבע מיהא שמעינן דיכול הנתבע למנויי אנטלר ולא תני במתניתין דנין אותו אלא היכא דאיכא עליה שבועה דאי לא הוה מתמה עליה וכי אית ליה לנתבע למנויי אנטלר אלא מדקא דחי הגע עצמך שנפלה עליו שבועה ש"מ כדאמרינן הוא. [אחי"ה עיי' פ"מ לסנהד' ופי' של ר"ן וריטב"א לשבועו' פ"ד ב"י לטור ח"מ סי' קכ"ד].

☞ אַנְטִינַיָא (מיני בגדים מצויירין בגוונין הרבה בל"י ἀνθινά ויש להשלים ἱμάτια buntgefärbte Kleider) ירו' דמ"ק פרק ואילו מגלחין (פ"ג הל"ב דפ"ב.) מהו בלנרי נשים [אחי"ה בדפ' אמשט' ורמ"ל בלנרגשי!] רבנין דקיסרי אמרי אנטיניא. ובפ' בתר' דכלאים (פ"ט הל"ג דל"ב.) גרס אנטיטיא [אחי"ה כמו אבחטוס תחת אבהונום;

לאטון תחת לאנויין עיי' ערכם]. פי' מטפחות מיוחדות לנשים בהיותן בבית המרחץ). [אחי"ה ויותר טוב שהמלה יוני' הרשום' פי' בגדי נשים צבועים שלובשות הזונות ובעת מאוחרת כאשר החלו נגעי הבגדים (Kleiderluxus) אצל רומיים בבית המרחץ הנשים מתלבשין בבגדי צבועים יקרים כאלה והם בל"ר vestes anthinae. ובמ' תהלים פט"ו וסלעו ממגור יעבר (ישעי' ל"א ט') במלכי' הרשע' הכתו' מדבר וסלעו זו אנטינייא שלו (ופי' המפרש תכשיט) ממגור יעבר זו אלתסבראות שלו. ונ"ל שדרש סלעו כמו המסלאים בפז (איכ' ד', ב') והם בגדים יקרים הצבועים. ובספרי פרש' ראה סי' פ"א פן תדרוש לאלהיהם שלא תאמר הואיל והן יוצאין באבטיגא אף אני אצא באבטיגא ט"ס וצ"ל אנטינא פי' בלבושים יקרים צבועים ובעל ע"מ (ג'.) לא כן שיער. ועיי' רימ"ז ח"א ק"ל מבלי שהזכירו ציון הנ"ל].

אָנְטוֹס (בל"ס וכן בל"י ὄντως מלה לקיים הדיבור (in Wahrheit! wirklich! מהו הצדא (דניאל ג', י"ד) אמר ר' אבא בר כהנא אנטוס [1]) ר' שמואל בר נחמני אמר צדו בסוף ויק"ר פרש' מות וחיים ביד הלשון (פר' ל"ג). (א"ב פי' בל"י אמת ויציב). [אחי"ה וכן אי' במד"ר פט"ו (אנטום) [צ"ל אנטוס] אתמול אתם אומרים כל מי שהוא מבקש ליקח לו ע"ז . . . ועכשיו באתם לעשות ע"ז שלי צדו הצדא. וכן מועתק ללה"ק בתנחום' פר' נח ה א מ ת אתם אומרים כך. וכ"ה בהעתקות הישנות בפשיט' בקושטא, וואולגאטא verene ובתרג' ערבי احقا פי' האמת הוא וכ"ה בראב"ע ובפי' המיוחס לרס"ג אי' בודאי וכ"ה במ"כ לויק"ר ע"ש. אבל בבמד"ר הנ"ל בלתי נכון אטומים צ"ל אטומוס ἕτοιμος ורש"י פירשו צדו וזה כדעת ר"ש בר נחמני במדרש].

אַנְטִיפַּטְרִית (שם התואר מערך הבא אח"ז -anti (patrinisch נתר אלכסנדרית [νίτρον 'Αλεξανδρῖνον] ולא נתר אנטיפטרית. [כ"ה בכ"י ו"ו, ל"ד, ב"ר וכ"ה בכ"י מ' שב' (עיי' ד"ס שם דצ"ז:) ובדפ' הערו' אנטיפטרין ובשבת אנפנטרין ובנד' אנפנטרית ובכ"י נדה אפנטרון וצ"ל כגירס' רבינו ועיי"ע אלכסנדרית] בפ' א"ר עקיבא בגמ' דנתר בשבת (צ'.). ובנדה בפ' האשה בגמ' דשבעה סממנין מעבירין על הכתם (ס"ב.). [אחי"ה פי' נתר הובא מעיר אנטיפטרים עיי"ע הבא].

אַנְטִיפַּטְרִם=אַנְטִיפַּטְרִית (בל"ס אנטיפטרוס בל"י Ἀντιπατρίς' עיר שתכונתה בין יפה לקיסרי בנוייה ע"י הורדוס לכבוד אביו) בפ' מי שאחזו (גיטי' ע"ו.) היה הולך מיהודה לגליל הגיע לאנטיפטרס. [אחי"ה כ"ה במשניות וירו', אבל בבבלי אנטיפרס, וט' נשמט וכן נשמט בירו' תעני' פ"ד דס"ט: ירו' מגילי' פ"א ד"ע. מדר' שהש"ר פ' הנך יפה ופ' נפת ובמד' קהל"ר פ' בבקר זרע: מגבת ועד אנטיפרס וצ"ל אנטיפטרס וכ"ה בגיטין שם אנטיפטרים ביהודה. וירו' ביצ' פ"ז ד"א ע"ג אנטיפטרים כיהודה]. פי' אלו שני מקומות הן אלכסנדר' של מצרים וכן תרג' נא [עיי"ע אלכסנדריא] ואנטיפטרית [כן גרסו כ"י ו"ו, ל"ד, ב"ר ובדפוסי' בסמ"ך]. עיר שהיתה ביהודה כמפורש בגמ' דמי שאחזו. [אחי"ה המלך הורדוס בנה את העיר וקראה על שם אביו אנטיפטר ולפנים נקראה כפר סבא (נדה ס"א. ירו' דמאי פ"ב הל"ב) כמוכח מדברי יוסף בן מתתיהו בקדמוניו' י"ג פט"ו, א' ועיי' שם ט"ז פ"ה, ב'; מלחמו' א' פכ"א, ט'. ומדבריו נראה כי מקום העיר בין קסרי ליפו, ולפי זה צ"ע על מה שנסתפקו בגמ' אם היא ביהודה או בגליל הלא העיר בגבול מערבי של א"י היתה וכן נשמע מסנהד' צ"ד: בימי חזקיה בדקו מדן ועד באר שבע (כלו' מגבול צפוני מזרחי לא"י עד דרומי מערבי) ולא מצאו ע"ה מגבת ועד אנטיפרס (כלומ' מגבול מזרחי עד מערבי) ולא מצאו וכ', וגם מתוספתא דמאי פ"א נשמע שאנטיפטרס בין יפו וקיסרי מונחת או קרובה לה שכן אי' שם: הלוקח מן הספינה ביפו ומן הספינה בקיסרי חייב ר' יהודה א' כיפת היישוב וכיפת אנטיפטרס וכ' עי' ע"מ הך ע' ונייבויער פ"ו; רוימער קל"א וראבינזאן רנ"ט].

אַנְטִיפַּתָּא (פי' בל"ס אנטופטוס בל"י ἀντύπατος (Proconsul ממלא מקומו של מושל דקיסרין בגמ' דאפי' המלך שואל בשלומו בירוש' [ברכות פ"ה הל"א ד"ט. ושם אית' אנטיפותא, ובירו' מגילי' פ"ג דע"ג. אנטיפיטא, וקהל"ר פ' עת לבקש אי' אנטיפותא, ושם פ' שלח (י"א, א') אנטיפיטי. ושם בט"ס אוטפיטא וכולם צ"ל כגירס' רבינו]. ובריש ואתחנן בילמדנו (בתנחומי ליתי) אשר מי אל בשמים ובארץ. פי' שליט הוא אנטיפתוס עושה דבר ומתירא מן איפרכוס ואיפרכוס מן המלך אבל המלך ממי מתירא אשר מי אל בשמים ובארץ. פי' שליט הוא שתחת איפרכוס והוא שלישי למלך. (א"ב פי' בל"י שר ממונה על מדינה וברומי שני שרים היו נבררים מדי שנה בשנה והמשרה על שכמם והם נקראים איפתוס והמשנים שלהם

[1]) בויק"ר הגי' אונטוס.

הנשלחים תחתיהם למדינות נקראים אנטיפתוס וכן אנטיקיסר משנה לקיסר).

* אַנְטִיפְּרָם ט"ס תחת אנטיפטרס עי"ש.

אַנְטִיקֵיסַר (Anticäsar, ἀντικαίσαρ, Stellvertr. des Kais.) בב"ר פנ"ד (נ"ג) וה' פקד את שרה, מלך יריחו אחד (יהוש' י"ב, ט') אין ת"ל אחד אלא הוא ואנטיקיסר שלו. ובס"פ פ"ו (כ"י ו"ו ל"ה, ובדפוסי' מ"ו צ"ל פ"ו והוא פ"ה לפנינו) ויהי בעת ההיא וירד יהודה מאת אחיו. וארא בשלל אדרת שנער אחת (יהוש' ז', כ"א) ר' חיננא בר יצחק (לפנינו ר' הונא) אמ' פורפירא (לפני' פורפריא) בבלאה ומה בבל עבדא הכא אלא כל מלך שלא היה לו שלטון בארץ (כ"ה במדר' ובדפ"ר של ערו' ובשער דפוסי' בארץ ישראל עיי' ג"כ מ"כ וללא צורך הוא) אין מלכותו כלום ומלך בבל אנטיקיסר שלו היה יושב ביריחו ומשלח זה לזה (כותבות) [וצ"ל כדאי' בכ"י ו"ו כ ו ת נ ו ת] וזה לזה דוריות. [אחי"ה ובעל מ"כ כתב „פי' דוריות דורונות ואדרת שנער שלח לו לדורון." ולפנינו בע' לית' וגם לית' בע' דריה, נשמע מזה שחסר כאז בערוך שלנו]. (א"ב פי' בל"י משנה לקיסר).

אַנְטִיקִירוּם עיי"ע אפקירוס.

* אַנְטִירוּקוֹס, אַנְטִירִיקוֹן ט"ס תחת אנטידיקוס עי"ש.

* אַנְטַרַדָּם בל"ם אַנְטְרָדוּס, בל"י Ἀντάραδος' שם מקום מול אִי Arados) בירו' ביצ' פ"ג, הל"ב דס"ב. חד תלמיד מן דרבי סימיי אזל לאנטרדם אייתון ליה דורמסקנא ואכיל, ובירו' שבת פ"א, הל"ב ד"ד. אי' אזל לאנטיירים וצ"ל לאנטרדם והוא אי אחד בים פהעניצי, מצפונו של אי אראדום והוא תרג' ירו' של הארודי (בראשי' י', י"ח) אנטרידנאי וכן בב"ר פל"ז פי' הארודי זה ארווד עיי' ערכו. ועיי' עוד וויענער רוו"ב ח"א, צ"א.

☞ אַנְטַרוֹן (פי' בל"יורו' מערה ועמיקה ἄντρον = Höhle, Vertiefung, antrum) ירו' דשבת פ' כלל גדול (פ"ז הל"א ד"י.) [כד] משקע באנטרון משום בונה פי' בל"ר חפירה). [אחי"ה וכן בפסיקת' רבתי פכ"ג ר' ינאי ור' יונתן הוו מטיילין באנטרי פי' חפירת אדמה כלו' מ ע ר ה].

* אַנְטַרִים (Ortsname) פי' שם מקום חוץ מא"י עיי"ע אונו.

אָנִין (בל"י ἴνιον Faden, Faser מן ἴς, ἰνός פי' חוטין וגידים של פשתן וכדומה של צומח) בריש שבת אין נותנין אונין של פשתן לתוך התנור (י"ז:). בפ' במה מדליקין בגמ' דר' ישמעאל (שם כ"ז:) ובנגעים בפ' י"א (מ"ח) השתי והערב מטמאין בנגעים מיד ר' יהודה אומר השתי משישלק [אחי"ה ובשבת אי' משישלה וצ"ל כמו בנגעי' משישלק וכ"ה בכ"י מ'. ד"ס שם דכ"ה: וכן הביאו תוספו' בסוכ' י"ב: ד"ה אונין, ובספרא פ' תזריע וכ"ה בדפוסים הישנים של ש"ס]. והערב מיד והאונין של פשתן משיתלבנו. [אחי"ה וכן אונין של פשתן בירו' שביעי' פ"ה דל"ו. ירו' גיטי' קרוב לספ"ה דמ"ז ע"ג פי' אונין בל"מ תקוה[1]) והוא[2]) חוטין כמו (יהוש' ב', י"ח) את תקות חוט השני. (א"ב וכן בל"י). [אחי"ה רה"ג בסדר טהרו' (לנגעי' כ"ז) פי' אונין בירינה בטיית אולי צ"ל כירינה = حرج חוטים עבים, חבל].

אַנִיצֵי (פי' בל"פ آنيسه כריכה Bündel וכן בל"ע نوصة Gebund) בפ' אלו מציאות (כ"א.) ואניצי פשתן ולשונות של ארגמן, ובנדרים בפ' הנודר מן הירק (נ"ה:) פשתן [וכ"ה במשניו' של ירו' אבל בבבלי הפשתן] עולה עלי מותר לכסות באניצי פשתן, ובגמ' דחבילי קש בפ"ק דסוכה [י"ב: סיככה באניצי פשתן וכן בירו' סוכ' פ"א הל"ד נ"ב: ועיי"ע השני וע' ענץ]. פי' פשתן דדייק ונפיץ העומד לטויה.[3]) [אחי"ה התוספו' בסוכ' י"ב: ד"ה אונין — עיי' עוד בשבת כ"ז: תוס' ד"ה אונין — האריכו בפלפול לקיים דברי רבינו כנגד רש"י אמנם מדבריהם משמע דגרסתם היה בערוך מ ט ו ה של פשתן היינו שכבר נטוה אבל לישנא דרבינו, „העומד לטויה" סיוע לפי' רש"י בסוכ' ושבת אבל מע' השני יש להוכיח כפי' של התוספות עי"ש היטב. וכן הביא הרשב"א בחי' לשבת בכ"ז: שם הערוך פי' אונין שנטוה עכ"ל. ר"ת בס' הישר סי' קפ"ה כתב ג"כ: אינו קרוי אונין עד שיהיה טווה מפי' ב ע"ר ע"כ וצ"ל בע"ה ר"ל ב ע ל ה ע ר ו ך. ומציון של ר"ת נראה ברור שערוך יותר שלם היה מונח לפניו בע' אונין. ואולי אונין ואונייץ נכללו אצלו בע' אחד. ואולי

---

[1]) וכתב בעל שריד שבערכין כי מגליון בא לפנים ע"ש באריכות ובאמת לשי' מיותר וארוך הוא. [2]) ובכ"י ה"ב ובעה"ק שנ"ב הגי' ו ה ן חוטין וא"כ סובב על מלת א ו נ י ן ועפ"י זה יש ליישב לשון הערוך. [3]) ובלשון איכרים נקראה חבילת וכריכת פשתן מנופץ בל"א Reiste, R'ste וכ"ה מפורש בפירש"י ז"ל לב"מ הנ"ל לפירש אניצי פשתן: רישטא בלי א ש כ נ ז (ועיי' תוי"ט לב"מ פ"ב מ"א) וכ"ה בפירש"י לסוכ' אבל שם לי' בלי אשכנז. ובכ"י רש"י לי' נ"מ רישטא (ועפ"י הדבריי האלה יש לתקן במרפא לשון שבת ל"ז. וב"מ כ"א) וכן הסיים בעה"ק שנ"ב: ריישט"א.

גם התוספ׳ בסוכ׳ שם היו להם משני ערכים רק ע׳ אחד ע״ש היטב ומלת אונין נתחלפת באוניץ. ובאמת בכ״י רש״י בסוכ׳ הגי׳ אונין במקום אוניץ של דפוסים עיי׳ ד״ס לסוכ׳ שם.]

* אִינָךְ עיי״ע אהו.

אֲנִיִּיקִי (= בֵּית אֲנִיִּיקִי בִּיתְאוּנִיקִי = Bithynia Bithynica (civitas) והוא שם מחוז באסיא הקטנה על יד Propontis, thracisch. Bosporus ועוד על יד (Pontus Euxinos תובל זו [בית] אנייקי בגמ׳ דלשכת פרהדרין בראש יומא. [אחי״ה יומ׳ י׳. ושם ובע״ז כ״ט: ל״ד: אי׳ בית אונייקי ומלת בית נשמטה בערוך ובציון מע״ז אי׳. ודע דעיקר הגירס׳ בית איניקי, בית אינקי, בית אוניקי כ״ה בכ״י ש״ס ובאה״ת (עיי׳ ד״ס יומ׳ י׳: הע׳ ו׳). וכל המאמר ביומ׳ כן הוא תובל ומשך ותירס (בראשי׳ י׳, ב׳) תובל זה בית אונייקי משך זה מוסיא תירס ... בית תרייקי. ובכ״י מ׳ זו טראקי וכ״ה בילקו׳ כ״י או טרקי וכ״ה בע׳ טרקי וכ״ה באה״ת (עיי׳ ד״ס שם). ובירו׳ מגיל׳ פ״א הל״ט דע״א: אי׳ ו ו ת נ י י ה מ ו ס י י א ת ר ק א ובת״י א׳ ויתיניא ומוסיא ותרקי (וכן בתרג׳ ד״ה א׳ א׳, ה׳ מוסייא ולא אנסיא כתרג׳ ירו׳ ב׳ לבראשי׳ י׳ ב׳ ולא איסניא כב״ר רפל״ז שהוא ט״ס). נשמע מזה ששתי מלות בית איניקי, או בית אוניקי צ״ל מלה אחת ביתאוניקי והוא ויתיניא של תר״י או וותנייה של ירו׳ מגיל׳ או ותוניה של ב״ר רפל״ז והיא מלה שרשמנו בתחילת הערך Bithynica. וראיה מפורסמת שבתוספתא דע״ז ספ״ה אי׳ בית היניקאי ובתוספת׳ שביעי׳ פ״ו בית הוניקו וכ״י תוספתא (צד ע״א להוצ׳ צוק״מ) ביתיאני, ביתייני, ביתאוני. ופלא שבעל ע״מ (דכ״ז) שהביא הך תוספ׳ דע״ז בכל זאת שגה ברואה ונעלם ממנו מקור המלה. ודע שמדינת ביתהוניקא נקראה על שם יושביה הדרים לפנים בטראקיא (Thracien) ומשם השמידום וגרשום עם של מוסיים (Mysier) (עיי׳ תוקידידעס ד׳ ע״ה; קסענאפאן אנאבאסים ו׳ ד׳; הירודוט, ז׳ ע״ה; שטראבו י״ב, ג׳. ג׳) והן הנה השמות שנזכרין כאן: ביתהוניקא (ביתוניא) טראקיא ומוסייא]. והוא דגרסינן בע״ז בפ׳ אין מעמידין (כ״ט:) גבינת בית אנייקי. [אחי״ה כבר הוכחנו שיש לתקן ביתאוניקי או ביתהוניקי. ובמשנ׳ ה׳ פ״ב דירו׳ ע״ז והגבינה ו ת י ר י י ק י ואין ספק אצלי שצ״ל ותינייקי. וגם חכמי יוניים ורומיים מסכימים לזה שגבינות ביתהוניקי מפוארות היו עיי׳ שטראבו י״ב, ד׳, ז׳; פליניאוס י״א פצ״ז].

אָנָךְ (בל״ס אנכא, אונוכוס בל״י ורו׳ ὄνυξ, Onyx, מין אבן טובה Edelstein) וספר תורה איזה מהן יעשה בסים לחברו בגמ׳ דקרטסים בלפני אידיהן (ע״ז ח׳: ושם אי׳ אינך וצ״ל אניך. ושם אבן טבא ואינך. ושם י״א: ומחפין את השווקים באינך]. פי׳ בלע״ז כמשמעו אונכינא [בלאי״ט onichino] והוא שוהם בל״מ. (א״ב פי׳ בל״י ורומי׳ אבן טובה מבהקת כצפורן). [אחי״ה והקבוץ אונכין בת״י א׳ במדב׳ ל״ג, ח׳. ופעל אָנַךְ בתוספת׳ כלים ב״מ רפ״א כלים הטהורים שאנכן באנך].

* אֲנָךְ (Bleigewicht, Senkblei) ויק״ר רפל״ג אנך (עמו׳ ז׳, ז׳) זה סנהדרי גדולה .. מנין אנך. והוא מל״מ ובידו אנך (עמוס שם) והוא שם למשקלת הבדיל מהבונים.

* אָנֹכִי (ich) שבת ק״ה. אנכי נוטריקון אנכי נפשי כתבית [כ״ה בכ״י מ׳ ובילק׳ כ״י עיי׳ ד״ס שם דק״ד. ובדפוסי׳ כתיבת] יהבית, רבנין אמרי אמירה נעימה כתיבה יהיבה א״ד אנכי למפרע יהיבה כתיבה נאמנין אמריה. ובפסיקת׳ בחודש (ק״ט.) אנכי בל״נ הוה אנא נפשי כתבית יהבית רב אמר יהיבה כתיבה נעימים אמריה א״ר ברכיה אנא נהורך כלילך יאותך. ושם ע״ב: מהו אנכי לשון מ צ ר י הוא וכן בפסקית׳ רבתי פכ״א וילק׳ יתרו רמז רפ״ו בלשון מצרי אנכי אנוך ובשנויים הובא המאמר בתנחומא הנאבד ממנו ר״ל בילמדנו יתרו עיי׳ הערת ר׳ שלמה באבער לפסקתא דר״כ צד ק״ט: אות קפ״ב. ובאסתר רב׳ פ׳ וישלח ספרים אנכי לשון יחנך והרב בעל יפ״ת כתב שם לשון אנוך גרסי׳ וכן גרם בעל כ״כ בע׳ אנכי והוא לשון מצרי [=ich anok].

* אַנְכַּר עיי״ע אונכרי.

אַנַלְגִין (בל״י ἀναλογεῖον Lesepult) בכלים בפ׳ כל כלי עץ שנחלק (ט״ז, ז׳) ואנלגין [בדפוסי׳ אנגלין וכ״ה בכ״י ו״ו וה״ב אבל דפ״ר ושאר דפוסי׳ וכ״י נכון ל׳ קודם ג׳. וכן בטעות ירו׳ מגיל׳ פ״ג א׳ דע״ג. אינגלין צ״ל אנלגין אין בו משום קדושת ארון] של ספר ובית הנגר. פ י׳ ס פ ס ל ש מ ש י מ י ן ע ל י ו ה ס פ ר ל ק ר ו ת ב ו. פ״א „כמו נרתק של עור שמכניסין בו הספר״ [אחי״ה הן הנה דברי רה״ג לסדר׳ טהר׳ די״ג.[1] ושם יש ג״כ נ״א אלונגין. ור״ש פי׳ אות באות כרבינו בלי זכרון מקורו וגורס אנליגין וא״ד אנלינגי׳ ובתוספת׳ כלי׳ פ״ב אלו לגין ובכ״י אור גנוז או

[1]) ובגוף הדבר פי׳ כן גם הרמב״ם ז״ל לכלי׳ שם.

לולגין וכלם ט"ס]. (א"ב יתכן פי' ראשון וכן בל"י).

* אַנוּלוּגִין ט"ס תחת אלוגין עיי"ע אולוגלגין.

* אַנִים ירו' מ"ק פ"ג דפ"ג ע"ג ומה אנים ליה ט"ס תחת אגיב עיי' ע' גיב.

* אַנָם (כאותיות הפוכות של מנא, בדניאל ה', כ"ה) סנהד' כ"ב. שהש"ר פ' כמעט מנא מנא תקל ופרסין . . ר' יוחנן א' אנם אנם לקת ניסרפו. פי' כך היו כתובין לכותל ודניאל קראם משמאל לימין ופתר אותם.

אָנָמֶלִין (בל"י משקה עשוי מיין ודבש οἰνόμελι וכן בל"ע اونوملى בל"פ Weinho-nig) בפ' ר' אליע' או' תולי' (שבת קל"ט:) ועושין אינומילין בשבת. ס"א יינומילין ופי' בע' יוד. [אחי"ה לפנינו בש"ס ובע"ז ל'. אי' אנומלין ובמשניו' נאפולי ופיזרו ובריי"ף יינמילין, ד"ס שבת קס"ד. הע' כ'. ובירו' שבת פי"ד הל"ב די"ד ע"ג. ושם פ"כ הל"ב די"ז ע"ג ייגימילין ויינומילין. כלם צ"ל אינומלין כגירס' ערו' דפ"ר ורש"י לשבת].

☞ אָנָמִירִינוֹן (οἰνομυρίνης Myrrhenwein = potio murrhina (μυῤῥίνης)) מדר' שה"ש (ד', י"ד) נרד וכרכום מר אינמירינון (לפנינו אינמרנון) פי' בל"י יין מעורב עם מר ובשמים).

אַנוּנָא (בל"ם ובל"י האמצעי ἀννώνα ובל"ר annona יבול השדה ועוד ספוק ופרנסה .jährl Feldertrag, Mundprovision) בב"ר פמ"ח (מ"ז) ויאמר אלהים אל אברהם אבל שרי אשתך א"ר יהודה בשם ר' יודן (לפנינו ר' יודן בשם ר' יהודה) משל לאוהבו של מלך שהיה המלך מעלה לו אנונא א"ל המלך אני מבקש לכפול אנונא שלך. וב"ר פפ"ח (פ"ז) ויהי אחר הדברים האלה ותשא אשת אדוניו (בראשי' ל"ט, ז') היתה אומרת לו אני חותכת אנונא שלך. [ולפנינו פ ר נ ס ה שלך, אבל כגירס' רבינו אי' ג"כ ילק' וישב רמז קמ"ו] אמר לה (ה', ט"ס מן ה' של לה) נותן לחם לרעבים (תהלי' קמ"ו, ז'). ובויק"ר בסוף אשרי משכיל אל דל בהר סיני (פל"ד) ואן היא אנונא גבי מרן דוד הוציא לו ספר תלים והראהו פסוק (קי"ב, ט') פזר נתן לאביונים וגו' [ולפנינו נוס' אח' אי' אית בר נש הב מנן אפיכי דידה הן הוא א"ל גבי דוד מלך ישראל דכתיב ביה פזר נתן וכ' עיי' ע' אפכי]. ועשרים וארבע אנונים את נסיב אלו כ"ד מתנות [בויק"ר כפ' אהבת צדק [פ"י. כ"ה בדפ"ר ובשאר דפוסי' בטעות ועשרים וארבע מ ת נ ו ת אנונים את נסיב. ולפנינו בויק"ר אי' אנונס. וכן בויק"ר ספי"ח בשו"ד נותן אנונס והקב"ה נותן אנונס. וכן מד' שהש"ר פ' הגידה מיני אנונס והיא ל"ס אַנוּנַס כמו אנונא. ובש"ר פמ"א הוא נזקק ליתן להם דונטיבא [עיי' ערך זה] לחלק להם א נ ו נ י ת . . . אלא פוסק אנונית וג"כ צ"ל אנונס]. פי' אנונא פ י ר נ ו ס.[1] ובלע"ז קורין למאכל הסוס אנונה [בלאי"ט annona Getreidevorrath, Proviant]. ובריי' ויק"ר (ס"א) יהיב אנונא ושתיק [ומהר"ם לנזאנו בערך א נ ן גורס כאן ארנונא]. פי' יהיב כל מה שצומח בארץ לעניים ושותק. [אחי"ה וכן פי' מפרש המלו' בילק' פ' כי תשא רמז שצ"א וגם גורס א נ ו נ ס אצל א נ ו נ י ם ונמצ' גם תחת אנונא תואר אוננא: דב"ר פ"ו התחילה (מרים) לערב אוננא של מלך. והקבוץ אונניות עיי' אנגריא].

* אַינוּנִיתָא (והוא ממש ל"ס פי' איכות Qualität) בב"ר פכ"ט ימלט אי נקי ונמלט בבר כפיך (איוב כ"ב, ל') א"ר חיננא אינוניתא אונקיא אחת היתה ביד נח א"כ למה נמלט אלא בבר כפיך. ור"ב בע' אונקיא וכן ילק' נח רמז מ"ז השמיטו המלה אינוניתא אבל מע' תתיה נראה שהמלה אית' בב"ר אבל רבינו גירס' אח' הית' לו עי"ש. והרבה הטריחו לפרשו עיי' יפ"ת ורימ"ז בט"ר ח"א דכ"א ולא עלה בידם. ולדעתי היא מלה סורי' אינויותא פי' מהות וערך כלומ' ערך ומהות אוניקא אחת ר"ל משקל קטן אחד של חטא היה ג"כ בנח ודרש אי נקי אונקיא אעפ"כ נמלט ולא בזכות עצמו אבל בבר כפיו של הקב"ה והלשון כמו אין כל דור ודור שאין בו אונקי אחת מחטיו של עגל עיי' ע' אוקיא.

אַנַנְקֵי (כ"ה בל"ס ועניינו צרה וצוקה מל"י ἀνάγκη Noth, Bedrängniss) בת"י היא מוצאת [ת"י א' לבראי' ל"ח, כ"ה ועיי' ת"י לבראי' כ"ב, י"ד. תרג' אסת' שני ה', א'] שעת אננקי דעני לאננקי [לפנינו בשינויים עי"ש בת"י]. פי' שעת הדחק. ובב"ר פי"ג (י"ב) אלה תולדות השמים בשו"ד מותח אהל אננקי ע"י שהות הוא רפה כמעט [לפנינו הוא רפי קימעה] ברם הכא תרקיע עמו לשחקים (איוב ל"ז, י"ח) וא"ת שהן רפין ת"ל חזקים כראי מוצק (שם) רשב"ל א' בשו"ד מוסך בולם אננקי

[1]) כ"ה לנכון בכל כ"י ובדפ"ר אבל בשדפ"ע בט"ס פירכוס. וכ"ה בעה"ק שנ"ב ובעה"ק דפי' וויען משתבש עוד יותר פי' פרכוס לשי' שלטון אפרכוס ובעי' פרכוס לשי' פרנסה ולית ליה פיתרא.

[עיי"ע בלס ב'. ובמדר' מוצק כ ל י ם. ובירו' אדם נוסף כלים] ע"י שהות הוא מעלה חלודה ברם הכא חזקים כראי מוצק נראין כמין תרקיא (לפנינו תרקיע) וכן ישנו בברכ' ירו' פ"א [הל"א ד"ב ע"ד ובדפוס מגנצ' נכון כגירס' רבינו נוסף ב ו ל י ס . . נראין כמן ת ר ק י א. ומוהר"ר שלמה סיריליאו כתב „בערוך פי' מראה של זכוכית" עיי' ע' בלס ב']. (א"ב פי' בל"י דוחק ואונס) [אחי"ה וכנ"ה ש"ר פ"ה פחדתי דהוית אחי באננקי ופלטת ממנה. מדר' שהש"ר א'. לית בר נש מתני אננקי אלא בשעת רווחיה. ובקהל"ר פ' אני קהלת ט"ם אנוקי בשה"ש ח', א' פ' מי יתנך: לית דא מבדה (עי' במ"כ) לי דהוא אחי באננקי ונתפלט ממנו. — ור"א בחור במתורגמן ע' אננק פי' המלה „לשון צרה וצער ועקרו מלש' בכי ואנקה" וכתב עליו בעל כ"כ והוא לא ידע כי המלה יונית כי לא חלק לו בבינה!]

* אֲנַס (מל"מ אסתר א', ח' ועניינו הכרח וכ"ה בל"ס (drängen, zwingen, nöthigen חולי' מ"ה. אנס בסימנים. ושם אנסה עצמה. ויק"ר פל"ד אנסינון. חולי' קל"ג. אנסה ליה עידנא עיי' ע' הבא. ב"ב נ"ז: למינס נפשיה. ר"ה ל"ה. הני אניסי הני לא אניסי. נדה כ"ז: כתוב' ג'. לא אניס. שם כ"ז. אנוס רחמנא פטריה. ושם פ"ג, מ"ד האונס (der Nothzüchtiger). ירו' יבמו' פ"ו ד"ז ע"ג אנוסה (die Genothzüchtigte) בנפעל: ברכו' י"ג: נאנס בשינה; חולי' ל"א. נאנסה וטבלה. כתובו' י"ב: נאנסתי. אתפעל: שבת קמ"ה: אתנסי. כתוב' ט"ז: אתנוסי הוא דאתניסו. שם ב': איתניס [בל"ם אֶתְאַנַס]. נדה כ"ז. הא מינס אתניס. ושם אונס עיי' ע' הבא. ברכו' ח'. וירו' מ"ק פ"ג דפ"א ע"ד זקן ששכח תלמודו מחמת אונסו. ירו' כתוב' פי"א דל"ד: התובעת כתובתה בב"ד איבדה מזונותיה . . ובלבד מן השופי הא מאונס לא. נדרי' כ': כ"ז. נדרי אונסין עיי' רא"ש ור"ן שם.

אֹנֶס, אוֹנֶס (Zwang) אין אונס בגיטי' בר"ג דהשולח גט (ל"ד. שם ל'. כתוב' ב':). פי' כיון שנתן הגט על תנאי כך וכך כלומ' אם לא אבא מכאן עד שלשים יום ונאנס ולא בא וטוען אנוס הייתי ובטל הגט אין ממש בדבריו אע"פ שנאנס כיון שלא נתקיים התנאי הגט גט והגירושין גירושין גמורין. שאני רבא דאנסו ליה עידניה בס"פ במה מדליקין (שבת ל"ג.) פירשנו בע' עידן (עדן ב'). ובפ' הזרוע והלחיים בגמ' דהשוחט לכהן ולנכרי (חולי' קל"ג.) ולפרוס ידיה אנסי ליה עידניה. פי' אביי היה לו חולי ולא היה לו לשהות נקביו והיה מתירא לעבור לפני התיבה לפרוס כפיו שמא ידחקוהו נקביו ובא לידי כיסופא. [אחי"ה דברי רבינו בע' זה סותרים דבריו שבע' עדן ב' ששם ציין רבינו ג"כ שני מאמרים משבת וחולין, הך דשבת בלי פי' ועל הך דחולין כתב פי' „לא היו מניחין אותו לעמוד לפי שהיה לומדם" עכ"ל. וכן פי' ריש"י עתים שקבע לתלמידיו היו טורדים אותו מלישא את כפיו שהיה עוסק לתלמידיו וכ'. והגרי"ב בהפלשב"ע הניח בע' זה ובע' עדן ב' הך סתירה בצ"ע ולא זו בלבד קשה לי אלא אף זו שבע' זה מראה בענין פי' מאמר של שבת על ערך עדן ב', ושם לא פי' רבינו כלום אבל פי' מאמר של חולין אע"פ שפירשו פעם אחת בערכנו זה ועוד מפרשו בענין אחר. על כן אמרתי שבע' עדן פירושו של רבינו על מאמר של שבת סובב ומאמ' של חולין לא פי' שכבר נכלל בפי' של ערכנו. ובערך אנס לא פי' הך של שבת דנתפרש בע' עדן. ובזה הכל עולה יפה ולית כאן סתירה אלא השמטה קצת כאשר אוכיח בעה"י בהגיעי לשם. ודע דרי"ף פי' ג"כ הך דחולין כרבינו שכתב וז"ל: אנסי ליה עידניה כלומר חולה במעיו היה ולא היה יכול לשהות את נקביו ולפיכך לא היה פורש ידיו עכ"ל. וכעין זה פי' רש"י לשבת ל"ג. ד"ה דאנסי ליה].

* אַנָּס (מערך הקודם, Gewaltthäter) סנהדרי' מ"ה. סתם עכו"ם אנס הוא. ירו' קידוש' פ"א ד"ס ע"ג האנס והגוזלן. ירו' כלאים פ"ז דל"א. מאימתי נקרא אנס משישקע. ירו' סוכ' רפ"ד דנ"ד: אין הבקר אַנַּסִים הבקר.

אונוס (פי' انوشا בל"פ כומר ועובד האש Feuer-anbeter) למדין תרג' ירוש' (א', שמו' ב', ט"ז; י"ח, א') כהן מדין. פי' (חמור) [כך בדפוסי' וכ"י ונ"ל שצריך לתקן כָּמָר או חֲבֶר] של מדין,[1] דיבר המתרגם בגנותו (שכן בל"י קורין לחמור אונוס בלשו' פוליטיק"ו והשאר קורין לו

[1] עיי' רימ"ז בט"ר ח"א, קס"ג, ומהרי"ל בעמת"ר הך ערך ובמ"ע דמ"ג חי"ד צד רע"ג. ועיי' עוד הרב החכם ל"ט (לעב-רעכט) במ"ע של מהרז"פ חי"ז רצ"ה והלאה וכל המאמר הארוך ההוא כולו ממתקים אך בכ"ז אין דעתי נחה ושקטה בפירושו ותיקונו של החכם הנ"ל כי מה יועיל לנו אם נגדוס במקום אונוס: אורוס ומפרשים אותו ע"י ל"י ἱερεὺς פי' כהן הלא הסדר א"ב יתן עדו שעיקר הגי' א ו נ ו ס אחרי תחת סוג אונ . . ולא אור . . נכללה המלה, וזאת שנית אם גם נגרוס במקום חמור: כומר כדעת החכ' הנ"ל מה יעשה עם מלת גיידרון שהוא בלי כל ספק מין חמור ושם אי אפשר לתקן. אבל לפי פירושנו הכל עולה יפה. וכן הוכחנו במ"ע גייצייט שנת י"א נומ' מ"ה ומ"ז כי עוד הפעם נשתנה מלת חבר למלה משובשת חמור. ע"ש.

גיידרון וכן שמעתי אני מבורך מפי ר' משה הנפוסי ז"ל כי כן קורין לחמור אונוס). [אחי"ה אף כי ברית כרתי עם עטי להחליט דיבורי בקיצור נמרץ עצור במילין מי יוכל כראותי כמה חלו ידים רפות בערך שלנו לשום דופי בהתרשלות ושפלות ידים כותבות בתרג' ירו' וברבינו נתן לכזב כי הם מעידים עדות שקר שחותן משה אשר כנהו תורתינו הקדושה כהן מדין היה חמור של מדין! הם מלהזכיר מי ראה כזאת מי שמע כאלה הלא דרכי של תרג' ורבינו דרכי נועם. אשר על כן רבים וכן שלמים מחוקרי וּבַלְשָׁנֵי זמנינו עמדו לתקן המעוות ולפרש טעם המלה שרשמנו ולא עלתה בידם בהיות המלה ל"פ כשציינתי ולא ל"י ὄνος, ἄναξ, ὦναξ, כמו ששערו עד עתה. εὐγενής, εὔνους, ἱερεύς ודע שבכל הדפוסים חסרה המלה המבורך רק בדפ"ר אי'. ומי היה זה אני מבורך? על זה השיב לנו כ"י ערוך ב"ר אשר כתבו יהושע כהן בן דוד ובכ"י זה הרבה פעמים מצינו השם הנזכר לדוגמ' ראה ע' נר א' שבגליון יש הוספה גדולה המתחלת: „מצאתי כתוב בערוך שהייתי מעתיק ממנו שאמר כך הסופר שכתבו ואני מבורך הסופר יש בידי סברה" וכ'. ע' חמץ ה' אחר סיום הע' יש עוד הוספה בפנים אחר דברים „מעשה ידי אומן" וז"ל „ואני מבורך אומר שהן חולין מרוב צערן ביום ובלילה מחלין עצמן." ע' חסף א' יש לו הוספה ג"כ בפנים בזה"ל „ואני מבורך אומר הני מילי בדרך כחום בימי הקיץ." ע' חשק יש הוספה בפנים בזה"ל: „ואני מבורך שמעתי אחר מבעלי מקרא מצא לפני נזיקים ראה בו כתוב השוכר חמור ומתה בחצי הדרך אמ' רבא והטעין וכי לו [צ"ל לא] היה יור' א"ל אני אתה בעל למקרא גדול לא אמר מפני בושת אחבשה לי החמור וארכב עליה מיד שתק". ע' טטרם יש לו הוספה וז"ל„ ואני מבורך אמרתי מסננת היא עשוייה כמו קערה ומנוקבת נקבים הרבה והיא של בשמים לסננות בו דבר הלח ורפואות —." והוספות בלי שם רק בציון ואומר אני נמצאו בע' אפריקי, אפותא, יון א' עיי' ערכם. ואמ' ר"ל ואמר או ר"ת ואני מבורך נמצא בסוף ע' אפופסין עיי"ש. ואחר הדברים והאמת האלה המלות וכן שמעתי אני מבורך וכ' בודאי ג"כ שייכים למבורך הסופר כ"י ערוך, אשר לא השאיר לנו ברכה בהוספותיו שלא כתבם בגליון אבל להמשך של ערך בפנים! ובזה ערבב לנו דברי רבינו כמה פעמים. וגם עתה הסכיל עשה שלא לבד שהביא דבריו שלא בטעם לתוך דבריו של רבינו אלא שבש, בכונה או שלא בכונה לא נברר, ג"כ דברי רבינו תחת כמר או חבר לגרם חמור. והטעות הזו נזדמנ' לו בקראו דברי רבינו „דיבר המתרג' בגנותו" ופלל בעצמו שגנותו בתרג' אונוס שהוא ל"י ὄνος חמור, ולא היא שהוא ל"פ וטעמו כמר או חבר (עיי' ערכו). וכן דעתם של רז"ל בש"ר פ"א יתרו כומר היה לע"ז וראה שאין בה ממש וכ' וכן מכילת' ד"ה כהן מדין: ר' יהושע א' כומר היה. וא"כ כשל עוזר ונפל עזור שמה הועיל לו לסופר מבורך ששמע מפי ר' משה הנפוסי ז"ל כי כן קורין לחמור אונוס וכי מה שקורין בל' פוליטיקי (זה נוסח אמיתי של ערו' כ"י ה"ב ועה"ק; ובדפוסי' פוליטין, ול' פוליטיקו πολιτικός הוא לשון עיירית והוא לש' חכמי הכתב כמו לש' גרמטיק"ו עיי' ע' פרקופי קרטין וע' תאטר עיי' מה שכתבתי בעה"י במבוא לזה החיבור פ"א סי' ה'.) כך קורין השאר ר"ל בלש' הדיוט גיידרון (כך גירס' ישרה כ"י ב"ר ובד"ר גידדו ובשאר דפוסי' גירדון עיי' עוד ע' גיידר וע' גדרון) מה יתן לו ומה יוסיף לו לשון רמיה אחרי שאין אונוס ל"י כלל וכלל. וכל דברי מבורך הסופר מן „שכן בל"י" עד גמירא בדויין מלבו ולא כתבן רבינו מעולם. וראיה ברה כחמה שגם מן „שכן בל"י" עד סוף לא שייך לרבינו היא שבע' גיידר מראה רבינו על ע' גדרון ומע' גדרון מראה על ע' גיידר שבל"י קורין לחמור גיידרון [=γαῦδαρον] ועל ע' אונוס שקדם בסדר הערכים לא מראה. וזה בעבור שלא הזכיר רבינו בע' שלנו שום דבר מזה הענין. ובזה אעריך לפני קורא מבין עיקר דברי רבינו: „אונוס דמדין תרג' ירו' כהן מדין פי' כומר (או: חבר) של מדין דבר המתרג' בגנותו." [1]) וברוך חונן דעת שהצדקתי את הדין ודנתי דין אמת לאמיתו להסיר קמשוני טעות ולהאיר חושך אפלה ואתא שרגא של חקירה ובטש לחמרא שהעמיסו על שכם של ת"י ורבינו נתן, הלא חמור נשאתי מכם!]. (א"ב פי' בל"ר כבוד [honor = honos]).

[1]) כבר העיר הרב החכם הגדול מהרי"ל בעמת"ר ובמ"ע דמ"ג הנ"ל, כי בדפ"ר אי' מלת מבורך וכי יש כאן הוספה בדפ"ע אבל אני העמקתי החקירה להודיע שההוספה זו כבר החלה מתיבות „שכן בל"י" עד סוף הע'. וכן לי' בכ"י ערו' חוץ מכ"י ב"ר שנכתב ע"י מבורך הסופר (ועיי' גם במבוא הנ"ל.) וא"כ גם על הגי' שי"ר בתולדות ר"נ צד כ"ח הערה ט"ו וצד מ"ב הערה ל"ט יש להשיג כי באמת לא רבינו נתן הזכיר שם ר' משה הנפוסי כי אם בן דורו הסופר מבורך.

* אַנְסִיוּמָא ט"ס תחת אבסיומא עי"ש.

* אֲנִיסְכָּא (ein Metallgeräth, weibl. Putzsache) בשבת ג"ט: עיי' פירושו בע' ארקתא א', נסך א', קמר ג'.

☞ אַנְפֵּי (הקבוץ מהיחיד אנפא, פי' בלא"ר וסו' אפיים Gesicht) תרג' פני משיחך (תהלי פ"ד י') אנפי משיחך. [אחי"ה סמיכות מאנפין (דניאל ב', מ"ו; ג', י"ט) וגם כמו בפני בעברי מלת היחס; אנפי נפשי ת"י א' דברי' א', ט"ז עיי' תרג' אונק' במדב' י"ג, ל"ד וב"מ כ"ב: באנפי נפשה (=באפי נפשה נדה ס"ח. חולי' קכ"א. באנפי נפשיה. כתובו' ז': באנפייהו. ב"מ פ"ו. טרקיה לבבא באנפיה].

* אנפטי ט"ס תחת אפנטי עיי"ע אפנתי.

* אַנְפִּילוֹן ט"ס תחת אפיליון עיי"ע אפליון א'.

* אונפלי ט"ס תחת אמפולי עי"ש.

אָנְפְּלְיַא (=אמפליא עיי"ע Filzschuhe) ופמלניא [עיי"ע פלניא ופמלניא וצ"ל לתקן פמנליא עי"ש] ומכנסים בפ' הנודר מן הירק בגמ' הנודר מן הכסות (נדרי' נ"ה: ובירו' נדרי' פ"ז הל"ג ד"מ ע"ג אי' בשינויים ע"ש) ובר"ג דכל הגט (כ"ה.) קטן ואנפליא פסולין. שני אנפליאות בגמ' כל כתבי הקודש (שבת ק"כ.). שני אנפליאות בב"ר ולבני הפלגשים (פר' ס"א) והוא כמו אמפליא שפירשנו למעלה. [1]

☞ אֶנְפִּילוֹגוֹס (לדעת ר"ב הוא ל"י ἀμφίλογος; zweifelhaft לפע"ד ἐπίλογος חכמה וחשבון Ueberlegung, Berechnung) מדר' קהלי' פסקא אי לך ארץ (י', ט"ו) אותה שעה התחיל אנפילוגוס בחכמה [לפנינו אי' בחכמתו]. פי' בל"י דבר של ספק). [אחי"ה ולי נראה יותר שהוא ל"י שרשמנו פי' מזימה וחשבון. ומצאתי און לי שמד' ש"ט הביאו הילק' מלכים ג' רמז קע"ה אי' התחיל פיו נובע בחכמתו וכ'. ואות נו"ן נוספת ועיקר הגי' אֶפִּילוֹגוֹס].

☞ אֶנְפְּלֵין (לדעת ר"ב מל"י πυλεών Zimmer; לפע"ד ἐν πύλῳ an der Thüre) תרג' פסוק גן נעול (שה"ש ד', י"ב) ובתוליך טמירן וגניזן באנפלין פי' בל"י בית וחדר). [אחי"ה לפע"ד שתי מלות יוניות שרשמנו ענינן אצל ואחורי הדלת. המלה שעליה כיון ר"ב נכתב אפליון עי"ש ועיי' עוד פלן ג', וד'].

אֶנְבַּק (בל"פ نفاغ grosser Weinbecher) אנבג אנטל בס' חזקת הבתים (נ"ח: עיי"ע אנבג). אנפקא דחמרא בר"ג דמי שאחזו (גיטי' ס"ט:). אנפקא א"ל לאשקוי' ואשקייה חמרא מזיגא . . . אנפקא חמרא חייא משמע בפ' גיד הנשה בגמ' דשולח אדם (חולי' צ"ד.). לישתי מר אנבג א"ל מי סני ליה למר למימר אספרגוס כדאמור רבנן או אנפק כדאמרי אינשי בר"ג דעשרה יוחסין (קידו' ע'.). [אחי"ה וכן שבת ק"ט: עד דקיימא אאנפקא ובדפ' שונצינו אנפקא. אסת"ר פ' והשתיה: אין איש באנפקא [אונס]].

* אֲנַפְקוֹת (= נפקות, בל"ע ופר' = نفقة Ausgaben, Auslagen) ב"מ ק"ה. ובאנפקות ידי, כן גרס רש"י. ובדפוסי' ובנפקות פי' בל"ע ופרסי' הוצאות ודברנו בו בספרנו על העתקת פרסי' של ריב"י טאווס צד מ"ח.

* אנפקיטן ט"ס תחת אנפקינון עיי"ע הבא אח"ז.

אָנְפַּקִינוֹן (בל"ע ופי' انفاق ובל"ס אמפקינון וכן בל"י ורו' ὀμφάκινον omphacium (ἔλαιον) ; Oel unreifer Oliven) במשנה דמנחות פרק כל קרבנות הצבור (פ"ה:) אין מביאין אנפקינון [כ"ה בכ"י ו"ו ל"ד וה"ב ובמשנ' ח' ג' של ש"ס אנפקטן ט"ס תחת אנפקנון וכן הוא במנחו' פ"ו. במגיל' אנפקינון, בשבת אנפיקנון וכ"ה בכ"י פסחי' (ד"ס שם דס"א:) ובדפוסי' אנפיקנין ובמ"ק אנפיקינין וכ"ה בעה"ק שנ"ב וילק' עמוס ו' רמז תקמ"ה אנפיקינן] ואם הביא כשר. ובגמ' דעושה אשה תכשיטיה במשקין (במ"ק ט':) ובהגדה דמגיל' (י"ג.) ובפ' המוציא יין בגמ' [סיד כדי לסוד] (שבת פ':) ובר"ג דאלו עוברין בפסח (מ"ג.), תניא ר' יהודה אומ' אנפקינון שמן זית שלא הביא שליש ולמה סכין בו שמשיר את השער ומעדן את הבשר. ואני למדתי מפי ר' מצליח ז"ל שהשחיר את השיער. [אחי"ה לית' בכ"י ו"ו, ל"ד ב"ר. בויק"ר פ"ה ובמד"ר פ"י מפורש ראשית שמנים (עמו' ו', ו') שמן אנפיקנון. וב"ר פצ"ח כפליות ואנפקיטן וצ"ל אנפקינן. ובמ' שהש"ר אתי מלבנין בט"ס

[1]) רש"י לגיטי' ושבת הנ"ל לועזו קלצנו"ש ולשבת י'. ד"ה רמי קאלצנו"ס והוא בל"ר calceus ובלאי"ט calzini בל"א שטרימפפע זאָקקען ובנדרי' לועז הוש"ש = houseaux בל"א קאמאשען או י"ל שהוא ט"ס תחת שוה"ה והוא בל"א Schuhe וכן הביא ביבמו' ק"ב: אונדרש"ך Unterschuhe עיי' מ"ע של ר' יו"ט צונץ רפ"ט ועיי"ע אנקטמין ועה"ק שנ"ב סיים י"א הוזן = Hosen וא"כ לפ"ד הבין קלצנו"ש של רש"י מל"צ caleçons מין מכנסיים תחתונים = Unterhosen.

איפקינון]. (א"ב פי' בל"י שמן עשוי מזיתים בעודם פגים).

☞ אַנַפּוֹרָא (בל"ס אנאפורא, אנגאפורא ובל"י ἀναφορά הודעת דברים ועוד רשימות של חיילות Berichterstattung, Militairverzeichniss) במד"ר (ל"י ברפי' אמשי' ופראג) פרש' וידבר ה' אל משה ואל אהרן (פ"ב) אם מספר למה מפקד (עיי' שמואי' ב' כ"ד, ט') ואם מפקד למה מספר אלא עשה שתי אנפריאות גדולה וקטנה. פי' בל"י חשבון ומספר דבר מה). [אחי"ה וז"ל רש"י לשמואל שם: מספר מפקד שני א נ פ י ר א ו ת עשה גדולה וקטנה אמר (ר"ל יואב) אראנו את הקטנה ואם יקצוף אראנו את הגדולה לכך נאמ' מפקד לש' חסרון כך נדרש בפסיקתא עכ"ל, עיי' בפסיק' רבתי פי"א ותחת אנפיראות של גירס' רש"י (ובמ"ר אי' אנפריאות ובפסיק' רבתי אי' אפונראות (צ"ל: א נ פ ו ר א ו ת) וכ"ה בפסיק' דשקלים די"ח: הובא בילק' שמואל שם רמז קס"ה . . אלא עשה שתי אנפוראות גדולה וקטנה וכ' וכונת המאמר על השנות המלה פְּעָמִים, מספר ומפקד, ודרש שתי אנפוראות עשה גדולה וקטנה כלומ' אחת מרובה ואחת מועטת. ופי' אנפורא כמו שכתבתי רשימה של כתב בענין חשבון הצבא ומפורש היטב במדר' שמואל פ"ל ויתן יואב את מספר מפקד וגו' כיון שנמנו תשש כחם כנקבה הכא את אמר ותהי ישראל שמונה מאות אלף איש ולהלן (ד"ה א' כ"א) את אמ' ויהיו כל ישראל אלף אלפים ומאה אלף איש? אמור מעתה שני פתקין [בל"ס פֵּתקא ובל"ר pittacium, עיי"ע פתק א' כלומ' כתב וספר קטן] עשה יואב א' מרובה ואחד מועט אמר אם מקבל וכ' [1]). בתנחומ' בסוף פ' שלח בעל הבית שהיה שוקל ארנוניות וכותב אנפריות . . בני הוי זהיר באנפריות וכ' וצ"ל באפכיות עיי"ע אפכיות].

אַנַפּוֹרְיָא (לפי' הגמ' ענינו Zweifel, Ungewissheit וי"ל ג"כ שהוא ל"י הנזכרת למטה בערך Werkzeug darauf zu hängen, Tragband) במשנת אלו מציאות (ב"מ ב', א' דכ"א.) כל כלי אנפוריא אינו חייב להכריז, פירשוהו בגמ' (כ"ג: כ"ד.) כלים חדשים שלא שבעתן העין. (א"ב פי' בל"י ἐμπορία [Handelswaare] סחורה והם כלים חדשים). [אחי"ה לא זכיתי להבין דברי ר"ב ולא ירדתי לסוף דעתו מדוע יהיו כלי סחורה ח ד ש י ם דוקא. אבל לפע"ד נראה שפירושו של הש"ס כלים חדשים שלא שבעתן העין כלומ' „שלא נשתמשו ביד הבעלים בענין שיוכלו להכירם" (רמב"ם פי' המשניו' שם) וכפי' רש"י כ"ג: ותיו"ט ד"ה כל כלי לשו' נוטריקון אין פה ראיה כיון על מלה יונית שרשמנו ἐναπορία שטעמו ספק וחסרון ידיעה כלומר כלים שהבעלים לא ידעו ולא הכירו בבירור אותם מתוך שלא נשתמשו בידם כל צרכן. אבל י"ל ג"כ שהיא מלה יונית ἀναφορεύς כלומ' דבר שיש לתלות בו דבר מה. וזה נלמד ממה ששנינו ב"מ כ"ד. כלים חדשים שלא שבעתן העין . . כגון בדי מחטין וצינוריות ומחרוזות של קרדומות . . . ואמאי קרו ליה בדי דבר ד ת ל ו ביה מידי בדקרו ליה (עיי"ע ב ד ד'). וכן בתוספתא ב"מ רפ"ב ואלו הן כלי אנפוריה בדי מחטין וצינוריות ומחרוזות של קרדומין. וכן בירו' ב"מ רפ"ב ד"ח. כלי אנפוריה אינו חייב להכריז . . ותני לה ואלו הן כגון בדי מחטין וכ'].

* אֶנְפּוֹרֶיאַ (בל"י ἐμπορεῖα Reisezehrung) מדר' ש"ט מזמור קי"ח. משל לאחר שהתקין אנפוריא שלו [ופי' המפרש כלים החדשים יקרים, וזה באה לו שהסבירו מערך של מעלה ואין לו שחר פה] לצאת בדרך וכ'. פי' בל"י צידה לדרך, עיי' כ"כ בע' זה.

אַנַפָּרוֹת (das Abtreten seines Besitzthumes durch Gewalt = ἀναφορά) אם באנפרות פטור מלעשר בפ' השולח גט בגמ' דהמוכר את עבדו (גיטי' מ"ד.) ובר"ג דהזרוע (חולי' קל"א.). פי' אנפרות דהזרוע שלקח אַנָּס גוי באונס שלא כדין כדגרסינן בפ' הנזיקין שמין להם בעידיות בגמ' דלקח מן הסקריקין (גיטי' נ"ח:) ת"ר הבא מחמת חוב ומחמת אנפרות אין בו משום סקריקון אמר רב יוסף אין אנפרות בבבל. [אחי"ה ורבינו קצר שקלא וטריא דש"ס עי"ש ובירו' גיטי' פ"ה הל"ו דמ"ז: ועיי' עוד ירו' כתוב' קלספ"י דל"ד. הנהיג רבי בארנונא ובגולגולת ובאנפרות כהדא דבן ננס. ובענין המלה פי' רש"י לגיטי' נ"ח: ו א נ ס הנכרי באנפרות וכן פי' הר"ן לגיטי' שם אנפרות: אונס. אבל לחולי' ולגיטי' מ"ד. פי' רש"י המלה בהפסד וכן פי' רבינו בע' אנדיפי' הך דשבת פ': וכי אדם עושה מעותיו אנפרות. ופי' רבינו מאי אנפרות ה פ ס ד עיי"ע הבא אחר זה. וטעם המלה בל"י מסירת נכסיו לאחרים ובהשאילה הפי' באונס וחזקה. וכיון על הענין ההוא] — ובילמדנו ועתה יגדל נא כח ה'

[1]) וכן הדרש בשהש"ר לפ"ו פסוק ט' אבל שם נשמטי המלה הזרה.

(במד' י"ד, י"ז) ואולם חי אני לגבות שלי לפיכך אני נוטל אנפריות מהן בכל שנה ושנה ואני מאריך להם ואינים כלים [אחי"ה בתנחומ' לפנינו לית' אבל אית' בסוף שלח וכותב אנפריות ועיקר הגירס' אפכיות עיי' אנפורא וע' אפכיות. ופי' אנפריות של ילמדנו בל"י מס = ἀναφορά כלומ' השי"ת נוטל מס בכל שנה ושנה והם תשובה ותפלה וצדקה וכענין זה אי' בילק' אמור רמז תרנ"ד אבל בחג לפי שנטלו הנפשות ד י מ ו ס ביה"כ כמו שנאמ' כי ביום הזה יכפר עליכם . . . לפיכך כתב שלש שמחות וכ'. ומקור הילק' נובע מויק"ר פ"ל (עיי' קהל"ר פ' לך אכול) משל למדינה שחייבת ליפס [קה"ר ליפסין = πείσις עיי"ע זמיון] למלך והלך המלך לגבותה בתוך עשרה מילין יצאו גדולי הדור וקלסוהו התיר להם שליש מ ד מ ו ס א שלהם בתוך חמשה מילין יצאו בינוני המדינה וכ' כך בערב ר"ה גדולי הדור מתענין הקב"ה מתיר להם שליש מעונותיהן ומר"ה ועד יוהכ"פ היחידין מתענין וכ'. והך דימוס, ודמוסא ג"כ מס בל"י עיי"ע דמס א'].

* אַנָפָּרוּת (בל"י ἀνωφελῶς בלי תועלת ובנזק unnütz, schädlich; ונזק בל"פ انفت בהוספת רי"ש) שבת פ': וכי אדם עושה מעותיו אנפראות פי' רבינו ורש"י ה פ ס ד עיי"ע שלפני זה. והמלה או ל"י או ל"פ כמו שרשמנו בהוראת ענין הפסד ונזק. ורבינו לא ציינו בער' מיוחד וגם ר"ב לא מוסיפו.

☞ אֱנַץ (בל"ע نص ובל"י κνίζω ענין עוקץ ומעורר (an=aufstacheln, antreiben תרג' הפסוק דברי חכמים כדרבונות (קהלת י"ב, י"א) דאנצין לאלפא חוכמתא. ולהציב הדרבן (שמו' א' י"ג, כ"א) ולאנצא זקת, זו גירסת בע"ה בע' זקתא אבל בנוסחאות כתוב ולאנצבא). [אחי"ה או מל"ע נַץ או מל"י כנְץ ששניהם מורים: מעורר, והרבה פעמים נשמטה במלות זרות של ש"ם אם מל"י נגזרו האות כי מתחילת התיבה עיי' ע' אטלז, אדור].

* אֱנַק ט"ס תחת אבק ירו' בכורי' פ"א דס"ג ע"ד ענבים מאונקות ומעושנות וכ' צ"ל מאובקות עיי' אבק א' הערה ב'.

☞ אוּנְקָא (= עונקא, בל"ע عنق פי' צואר Hals) מסכת שבת פ' תולין (ק"מ:) אונקא דאית בה תלתא מיני בשרא. פי' צ ו א ר ועורף ובל' יש' עונקא). [אחי"ה ובכ"י מ' (ד"ס שבת קס"ו:) אי' עוזקא וצ"ל עונקא וכ"ה בכ"י רש"י ובדפ' שונצינו וכן גרס רבינו בע' ענק עי"ש; ושם הביא רבינו ג"כ ציון מברכו' מ"ד: ואי' בברכו' שם כל הקרב לנפש משיב את הנפש אמר ר' אחא בר יעקב עונקא. אבל בכ"י מ' (ד"ס שם ק"כ.) אי' אונקא. והחכם בוקס' פי' מל"י αὐχήν כלו' ע ו ר ף וטעות היא].

☞ אַנְקָא תואר השם בלש' נקבה מערך הקודם בל"ע عنقاء מי שיש לו צואר ארוך langhalsig והוא שם מכונה לעוף (G r e i f תרג' בפסוק בימים ההם כשבת המלך (תרג' שני לאסתר א', ב') ולקבלה אנקא דדהבא [ולפנינו אי' אינקא די דהבא] עיי"ע נקה). [אחי"ה ר"ב סובר שהיא נאקה עיי' ע' הבא אחר זה פי' ג מ ל נקבה וכן בא בתמורתו קודש בפתשגן הכתב שהוא העתקה עברית מת"ש וז"ל: על המעלה השלישית רובץ נמר זהב ולעומתו ג מ ל זהב. ולא היא אבל בל"ע המלה מין נשר אשר שמו במיטהאלאגיא „גרייף" ובלשון ערבי אנקא = ענקא. ובזה מסכים הספור שם המתחיל: וזה מעשה הכסא עומדים עליו שנים עשר א ר י ו ת זהב ולעומתם שנים עשר נ ש ר י זהב וכ'].

* אַנְקָא (בל"ע ناقة (weibliches Kameel מגילי' איכ' רבה פ' רבתי אית קומינן אנקא חדא עוירא. ורבינו בע' נקה גורס נאקה = נקה וזה יותר נכון פי' גמל נקבה.

☞ אֱנַקָא (בל"פ ناك שוא וכזב falsch וא"כ פתרון המלה falsche, ausser Curs (gesetzte Münze בר"ג דהזהב בב"מ (מ"ו:) בדינר ניאקא ואניגרא בעל הערוך גרס ניאקא בע' אנגרא ופי' המלה מטבע שנפסל). [אחי"ה כבר חויתי בה דעתי לעיל עיי"ע אנגרא].

אָנְקַטְמִין (פי' בל"י ὄνος κατ' ὦμον פי' צורת חמור שנושאין אותה הלצנים על כתפם (Eselsfigur, auf der Schulter der Possenreisser) טהורין ואין יוצאין בהן בשבת בפ' במה אשה (ס"ו. כ"ה במשניות וירושי' ובראי"ש ורי"ף כ"י אבל במשני' של תלמוד בבלי אי' כגירס' ס"א). ס"א לוקטמין [1] [אחי"ה כ"ה בשבת במשני' ס"ו. ובגמ' ס"ו: וכן ברש"י וכן הביא רבינו לפי כ"י ו"ו, ל"ד, ב"ר וק"ט ובדפ' וויניצ' בע' מיוחד גירס' של ס"א. ונ"ל ששוה עם מלת לוקטמין ג"כ נקטמין עיי"ע נקטמון ושם (וכן בע' בטן ב') ג"כ הגירס' הנקטמון ומראה על ע' אנקטמון ומשם נראה ג"כ שעיקר הגיס' בוי"ו אחר מ' ולא כמו שאי' כאן ובע' חמר א'. ובע' פדאמי

[1]) ור"ח גרס אלוקטומין עיי' תוספ' מנחו' ל"א. ד"ה שידה.

וע' קשר שאית' אנקטמין. ומה שפי' הר"ש בכלי' ט"ו מ"ו הנקטמון אין זה לוקטומין (צ"ל לוקטמין) דפ' במה אשה דקאמרינן התם חמרא דאכפא דהכא טמא והתם טהור וענין אחר הוא עכ"ל. יש לתרץ דיש חילק בין שבת ובין טומאת כלים וראיה שזה וזה שוים ממה שפי' רה"ג לסדר טהרו' די"א "הניקטמון א"ד הנקיטמון כ ד א י ת ' ב ש ב ת ר' אבהו אמר חמרא דאוכפא פי' חמור כלומר אלו הקטעין יש להם עץ בידיהם ומהלכים בהם" נשמע מזה שמלת הניקטמון ומלת אנקטמון (כן יש ג"כ לגרוס תחת א"ד הנקיטמון) אחת היא. יוצא לנו מזה שגירס' ס"א לוקטמין בהוראתה שוה עם נקטמון והוא הניקטמון של כלים ט"ו]. פי' בגמ' (שבת ס"ו:) מאי לוקטמין חמרא דאכפא כמין חמור עץ חלול הוא ותולה בו כל מיני צבעונין ומרכיבו על כתיפו ושוחק בפני רבים בשוק וגובין מהן מעות ואין תורת כלי עליו לפיכך טהורין ואין יוצאין בהן בשבת. רבא בר פפא אמר [אחי"ה כ"ה בדפוסי' בשבת. אבל בכ"י א"פ אי' רבה בר פפא וכ"ה בע' קשר וכ"ה ברי"ף כ"י ובנרא"ש בדפוס ויניצ' עיי' ד"ס שם ע'. הערה ע'.] קישורי. [אחי"ה וכ"ה בכ"י מ', ובדפוסי' קשירי ובע' קשר אי' קישרי ורש"י והתוס' ורא"ש גרסו ג"כ קישורי]. ופי' מביאין ב' עצים ארוכים דקים ה' אמות ויש בהן בד' אמות מקום הרגלים ואמה העליונה אגודה עם שוקיו ועומד עליהן למעלה ומהלך בהן ומרקד בהן. [אחי"ה ועיי' עוד בע' חמר א', כתית, סמך, קב א', קטע. ובתוספות שבת שם ד"ה קישורי הביאו דברי רבינו בזה הלשון: ובערוך פי' דקישורי היינו אשקצ"ש (Stelzfuss=schiaccia; וכן פי' רש"י ז"ל ד"ה קישורי ועיי' עוד ביומ' ע"ח: ד"ה יוצא בקב אשקצ"א והוא בל"צ Stelze = échasse; וביבמו' ק"ב: ד"ה בקב הקיטע: ולמשענת הליכה יש לו אשקינ"א וצ"ל אשקיצ"א... ומשענת ידיו שקורין קרוק"א והיא ל"א Krücke וגם באותה עמוד כתב רש"י ל"א אונדרשו"ך עיי' לעיל ע' אנפיליא בהער') שעושין הליצנין והן גבוהין מאד ואינן אלא לרקד עליהן ולא להילוך עבידי עכ"ל ועיין עוד בתוספ' מנחו' ל"א. סוף ד"ה שידה שקרוב לזה פי' ר"ח. ושם אשקינ"ש בלע"ז צ"ל ג"כ כלעיל אשקיצ"ש]. רבא בר רב הונא משמיה דעולא אמר [אחי"ה לפנינו בשב' חסר משמיה דעולא אבל אי' בכ"י מ' ושם אי' רבה בר הונא (צ"ל בר רב הונא) א' משמיה דעולא וכן בע' ע' פדאמי] פדאמי. [אחי"ה כך היא גירס' נכונה כאשר אוכיח בהך ע' אי"ה. והוא ל"פ עי"ש. וכ"ה בע' כ"י ה"ב אך שם ב ד מ א י. ובכ"י ו"ו ול"ד ובכ"י ש"ס א"פ (ד"ס ע"א. הער' פ') ורי"ף אית' פ ר א מ י. ובילק' תלי' רמז תר"ע פ ר ו א מ י ובדפו' ערוך ד"ר, פיז', ויני', אמש' פ ר מ א י, ובדפו' שבת וכן במ"ר פ"ד פ ר מ א וכבר דכרנו בה במ"א [1]]. ופירושו חתיכה של בגד שקושרין לזקנים על פיהם למען רירם מפני ששפתותיהן מתרפטות. — פ"א חמרא דאכפא גידם שידיו קצוצות עושין לו יד של עץ ונקרא חמרא דאכפא. [אחי"ה והוא פי' של רה"ג שנזכ' לעיל]. ירושלמי (פ"ו הל"ח ד"ח ע"ג) מהו אנקטמין טהורין אמר רבי אבהו אונוסקטמין [כ"ה גירס' כ"י ו"ו, ל"ד כ"ר אבל בדפוסי' אינוסקטמין. ובירו' שב' ט"ס הונים קטמין וצ"ל הונוסקטמין.] חמרא די ידא [כ"ה בכ"י ו"ו, ובשאר כ"י ובד"ר וירו' שבת אי' דיידא] ואונוס הוא חמור בל"י [2] (א"ב פי' בל"י חמור בנוי או עשוי בידי אדם). [אחי"ה וכיון על מל"י ὀνοκτίμενος].

אוּנְקִיאַ (משקל קטן ein kleines Gewicht, Unze οὐγκία, uncia) בב"ר פ' ונח מצא חן (פכ"ט) אונקיא אחת היתה [אחי"ה כבר בררנו בע' אינוניתא שצ"ל אינוניתא אונקיא וכ'] פי' בל"י ורומי שם משקל אשר משקלו שני שקלי הקודש או שמונה דרכמנין). [אחי"ה וכן בב"ר פ"ז אם הפקיד אדם לידך אונקיא של כסף בחשאי וכ'. ושם ס"פ ע"ט דרש קשיטה (בראשית ל"ג, י"ט) במאה אונקיות. מדר' איכה פ' העיר נסבון מן אונקא נסבון . . . מן פלג אונקא. ירו' תענית פ"ד דס"ח ע"ג עיי"ע אוקיא].

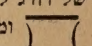
אוּנְקִיּוֹת (בל"י ורו' Haken = ὄγκος, uncus) בכלים בפי"ב (מ"ב) טבעת אדם: קנה מאזנים של סרוקות טמא מפני אונקיות. [ו] של בעלי בתים אם יש בו אונקיות טמא. פי' שהאונקיות תלויות בקנה מאזנים ולפיכך כלי קבול הוא (א"ב פי' אונקי בל"י וו וזו עקום וכפוף לתלות בו דבר מה).

אַנְקוּל [3] אונקל (פי' וו עקום וכפוף Hakenstange, Widerhaken מל"י ורו' ἀγκύλος-ὄγκινος uncinus, פי' כפוף) אונקלי של כַּתָּפִים טהורה ושל רוכלים טמאה ר' יהודה אומ' של רוכלים של פניו טמאה ושל אחריו טהורה בכלים בפ' טבעת (י"ב, ב') פי' אונקלי של כתפים זו צורתו: [אחי"ה

---

1) במ"ע ב"ח שנה עשירית סי' ט"ו צד רי"ט. 2) ובדפ"ע אי' "עוד כמו שכתבנו למעלה" ואני לא הבאתיו שכבר בעי' אונוס הוכחתי בראיות ברורות כי הוספה הזאת מבטן מבורך הסופר יצאה וא"ס כי גם כאן הוא היה מוסיף תסיום הנ"ל לרמוז על פירושו של מעלה בעי' אונוס. 3) כ"ה בדפ"ר אבל בעי' כדום גם שם אונקליות.

כ"ה בכ"י ה"ב, ובדפ' חסר' הצורה אבל עיי' הצורה בפיה"מ לרמב"ם] כשרוצין לסבול על כתפיהן שק גדול שוקעין ראשן בשק ותופשין בידיהן מקצתו שלא יפול השק, ושל רוכלים מלש' אבקת רוכל (שה"ש ג', ו') של פניו טמאה שיש בה בית קיבול והן נוטלין בהן המשוי ואחד מאחריו ואין בו בית קיבול ולפיכך הוא טהור. אונקלי שבכותלין (שם מ"ג) קובעין אותם בכתלים ותולין בהן כל דבר. ואונקלי בלע"ז הוא אונצינ"א [Haken, uncino] וכענין הזה בפ' הסייף והסכין בכלים (י"ג, ז') ובסוף טבול יום (פ"ד, מ"ו) הכדומים [כ"ה גירס' רבינו ג"כ בע' כדום ע"ש ושם בכ"י ג"כ הצורה, אבל בדפ"ר כאן ובע' אשקלון ובסדר טהרו' של רה"ג ד"י אי' הכרומים] והאשקלונים שנשברו ואונקלי שלהן קיימת הרי אלו טמאין. פי' עץ גדול ארוך ויוצאין בו יחורין אילך ואילך ומנהגם לתלות באותן יחורין בקבוקים מלאין מים באויר כדי שיתקררו ומנהגנו לתלות בהן קדרות ויש מפרשים [אחי"ה זה פי' של רה"ג לס"ט ד"י. עי"ש] כלי שצורתו כך [1]

ומעלין בו דלי כשנופל בבור או שום כלי וזהו אונקלי והכלים עצמן נקראו כדומין. האשקלונים שהן מאשקלון [ועיין מ"ש שם בהך ערך]. וכענין זה בפ"ג בתמיד (ד"ל:) ובפ"ג במדות (ל"ו.) ואונקליות של ברזל קבועין בהן. ותרג' (יחזקא' מ', מ"ג) והשפתים טפח אחד ועונקלין [נפקין] פשך חד. התשים אגמון באפו (איוב מ', כ"ו) אפשר דתישוי אונקלא בנחיריה. (א"ב אונקי ואנקלי ענין אחד להם ופירושם בל"י ווים כפופים וחחים). [אחי"ה וכן פי' רש"י ז"ל ווי העמודים (שמות כ"ז, ו') הם האונקליות ועיי' רש"י ורד"ק ליחזק' שם].

אוּנַקְלִי (אַנְקוּלִי פי' בל"י (χιτωνίσκος ἀνάκωλος בגד כחלק קטן (kurzes hemdartiges Kleid בפ' כל כתבי הקודש בי"ח כלים (שבת ק"כ.) מקטורין [עיי' ע' מקטור] אונקלי ופונדא פי' בגד דקיק [כ"ה בדפ"ר ובשא' דפוסי' רקיק ובגליון שבת רקוק] שלובש אדם על בשרו. וכן שנינו בסוף [פ"ג] דמגילה (כ"ד:) לענין תפילין של יד צפהו זהב ונתנו על בית אונקלי שלו [כ"ה במשניות ובמשנ' של ש"ס בבלי אבל במשנ' של ירו' פ"ג הל"ט דע"ד ע"ג אי' בית יד אונקלי וכ"ה בכ"י ערוך הל"ב בכאן וכ"ה בדפוסי ערוך בע' בית יד ב'] הרי זה דרך החיצון [לפנינו החיצונים]. וכן בפ' אלו הנשרפים בגמ' דהגונב את הקסוה (סנהדרי פ"ב.) שלף שיננא והניחה באונקלי. ובפ' אלו מגלחין בגמ' דסמך ר' אליעזר אומר משחרב (מ"ק כ"ד.) אמר רבא אבל מטייל באונקלי בתוך ביתו ומפרשים שהיא מצנפת כגון מצנפתו של כהן באונקלי בסוף מנחות במעשה בחוני [לפנינו בחוניו] ושמעי (מנחו' ק"ט: ושם הרבה פעמים אי' אונקלי ע"ש) הלבישו באונקלי של אשתו וחגרו בצלצל. [אחי"ה דעת של „מפרשים" מצינו ג"כ ברי"ץ גיאת הלכ' אבל עמוד ס' (בהוצ' מוהר"ר ידה"ב) „באונקלי פי' מצנפתו" וזה דעת של ר"ח הביאו הרמב"ן בשער שבתות וימים טובים (ע"ג) והרמב"ן מסייע לדברי רש"י וז"ל: והדברים מטין כדברי ר"ש שהאונקלי קרוע הוא ומהלך בו בצינעה וקרעו לפניו וכשבאין אחרים להראות לו פנים לובש בגד שלם עליו ש ב ג ד ת ח ת ו ן ה ו א, אבל יכולנו לפרש וכן נראה שהוא מלבוש שמחברין אותו בשפה של מעלה באונקלי של כסף וכ'. עיי' יצחק ירנן שם שלא ראה דברי רבינו בכאן]. ומסתברא אונקלי דחונה כאותו די"ח כלים. (א"ב פי' בל"י ה ז ר ו ע מן פרק האמה עד בית השחי ובית אנקלי הוא לבוש הזרוע וכן אנו אומרים בתי ידים בתי רגלים והרגילו חז"ל לומר אנקלי לבד במקום בית אנקלי). [אחי"ה דברי ר"ב בלתי נכונים הם שאם יאמנו דבריו שהמלה ל"י ἀγκάλη פי' זרוע היאך מצי הש"ס לשמוט תיבת בית מן המלה הנזכ' וכי יש לומר ידים ורגלים תחת בתי ידים ובתי רגלים? ועוד קשה להולמו טעם המלה בית זרוע ר"ל לבוש הזרוע בכל הציונים הנ"ל אבל יתרון לדברי בעל כ"כ כיתרון האור מן החושך ואלה דבריו: אונקלי היא מן המלות הקשות שמצאתי ראיתי בדברי רז"ל וחזרתי על כל מפרשי המלות הזרות למצא דבר חפץ ומתישב ואין גולה את אזני ואחר הטורח ורב החקירה אורו עיני ומצאתי הון לי כמוצא שלל רב תהלה לאל חיי המאזרני חיל מל"י לקחה זאת כמו שארך ב"ה בס' מצודת ציון, וענינה כתונת קצרה מאוד עכ"ל. שפתים ישק משיב דברים נכחים, כי המלה אשר רשמנו בתחילת הע' בודאי עליה נתכוון בעל כ"כ ואני מסכים לדוד משכיל וכתבתי התיב' כלשונה [2] וכן פי' רש"י בכ"מ המלה מלבוש או לבוש ובמ"ק לועז אונקלי: שייפינ"ש [בל"צ Kittel, Unterkleid, jupon] ובשבת שם שירניש"א ולא איתברר לי אולי ט"ס תחת שיפיניש"א והוסיף שם ובלש' ערבי מחשיא"ה ונ"ל שהוא مخط (kurzes Kleidungsstück) פי' חלק קצור. ובירו' שבת פט"ז דט"ו ע"ד אי' מקטורן נ י ק ל י ופונדא והוא כמו נקלה = אונקלה ששניהם

---

[1] כ"ה בכ"י ב"ר אבל בכ"י ה"ב הצורה כזה: ל"ד אבל כבר הקדימו.

[2] וכן שיער החכם ברילל במאמרו על מלבושי היהודים צד הרב בעל כ"כ כמו עינינו הרואות.

יהדיו נועדו בירו' יומ' פ"ו דמ"ג ע"ד והלבישו אונקלה וחגרו צלצל... אלבש נקלה שליך ואחגור בצלצל שליך . . . והלך והלבישו נקלה וחגרו צלצל. ובמנחו' בבלי שם אלבוש באונקלי שליכי וכ', ובמד' איכ' רב' פ' בני ציון . . . שלא היה אחד מהן הולך לסעודה אלא א"כ הופך יד אונקלי שלו וכל כך למה כדי שלא יטעננו אחר טענת חנם. פי' כל אחד מבני ציון היקרים לא הלכו לסעודה אלא א"כ שראו שבעל הבית הופך בית יד (Aermel) של חלוקו והוא היה היכר שיכירו הכל וידעו שמוכן ומזומן לסעודה ולא גונב דעתו של חבירו ולא מחזיק לו טובה בחנם עיי' מ"כ שם שהאריך בזה ובהגיעי לע' אפסחתיה אעריך לך דעתי בזה אי"ה].

אַוּנְקְלֵי (מל"י ἀγκύλος כפוף ונקרא כן סכום שבסוף החזה der schwerdtähnliche Brust-knorpel) בע"ז בפ' אין מעמידין בגמ' דמתרפאין (כ"ט.) אמר ר' יהושע בן לוי מעלין אונקלי בשבת מאי אונקלי א"ר אבא אסטומכא דלבא. [אחי"ה וכן ברי"ף אבל לפנינו אי' איסתומכא דליבא]. (א"ב אנקלי זה שייך בערך ראשון [ר"ל בע' אונקל של מעלה ולא לע' אונקלי שלפני הערך הזה אעפ"כ בדפוסי' נדפסו ביחד בע' אחד, אבל בכ"י אי' ע' מיוחד בפני עצמו וכ"ה בדפ' אמש'] וע"פ האסטמכא (στόμαχος) יש סכום (Knorpel) כמו פי חרב וכופף עצמו כלפי האסטומכא ומעלין אותו ע"י רפואה עיי' אסטומכא דלבא). [אחי"ה וקרוב לזה פי' רש"י בל"א תנוך שכנגד הלב שקורין ניבלא ופעמים שנכפף לצד פנים ומעכב את הנשימה עכ"ל. וניבלא אין לו שחר ופתרון בשום לשון אולי הוא ט"ס תחת קנרבל"א = Knorpel! ולפי זה אונקלי הוא דבר מה שכפוף ועקום וקוראין בזה צפור נפש והוא סכום שבסוף החזה ששמו בל"י ורו' χόνδρος ξιφοειδής, cartilago ensiformis ועל שם שכפוף נקרא גם אזן וכ"ה לפי גירסתו של רבינו בע' אזן ובע' מעל ד' ובאמת תחת אונקלי אי' בירו' שבת פי"ד די"ד ע"ד ויור' ע"ז פ"ב ד"מ ע"ד בנות אזנים. ולולי מסתפינא הייתי אומר נגד דעת ר"ב אף כי הוא היה רופא אומן ובר סמכא בענין רפואות שמלת אונקלי הוא ל"י ἀγκύλη (Lähmung, die krumm macht) חלי שמכביד וכופף האברים ובזה על נכון מפורש אונקלי באסטומכא דלבא שהוא ἀσθμασικός כובד נשימה וקצר רוח].

* אַוּנְקְלֵי (בל"י = ἄγκαλος ein Arm voll, Bündel) בתוספת' מעש' שני פ"ד בין שהיא ביד המוכר בין שהיא באונקלין. פי' באגודה וראיה מענין שבא אחריו שם: לקח הימנה עשר אגודות של ירק לא יפריש על כל האונקלי אלא על אחת מהן. א"כ יגיד עליו רעו שאגודה ואונקלי ענין אחד הוא ופי' אונקלוס בל"י אגודה ומלא יד.

* אוּנְקְלוֹס, אֻנְקְלוֹס (שם פרטי למתרגם התורה לשפת ארמי) מגילה ג'. תרגום של תורה אונקלוס הגר אמרו מפי ר' אליעזר ור' יהושע. ע"ז י"א. אונקלוס בר קלונימוס איגייר הביאו רבינו בע' גנד ב. ע"ז שם: שרף עליו אונקלוס הגר שבעים מנה צורי. ב"ב צ"ט. אונקלס הגר אומר כרובים מעשה צעצועים הן עיי' ע' צעצע ששם הביאו רבינו. תוספת' חגיג' רפ"ג אונקלוס הגר היה אוכל על טהרת הקדש. והך דמגילה הובא בירו' מגיל' פ"א דע"א ע"ג תרגם עקילס הגר התורה לפני ר' אליעזר ולפני ר' יהושע ועיי' עוד ירו' קידוש' פ"א סהל"א דנ"ט. תנחומ' משפטי' עקילס הגר בן אחותו של אדריינוס . . . בא לא"י ולמד תורה לאחר זמן מצאוהו ר' אליעזר ור' יהושע וכ' ותרגום של אונקלוס הביאו תלמוד בבלי ומדרשים כמה פעמים בשם כדמתרגמינן (ולא כדמתרגם אונקלס) עיי' מגיל' י': (ועיי' חולי' קל"ט: וילקי שמו' ל', כ"ג) ר"ה ל"ג: ב"ב י"ב: גיטי' ס"ח: בכורו' נ'. סנהדרי' ק"ו: חולי' פ'. שבת י': כ"ח. ס"ד. נדה ל"א: ע"ז י"ז: ערכין ט"ו: מ"ק ב'. ב"ק קט"ו: רק פעם אחת אי' בברייתא' דר' אליעזר פל"ח ותחי רוח יעקב אביהם ותרג' אנקלוס ושרת רוח נבואה על יעקב אבוהן. וידוע שבריי' דר"א מאוחר בזמן היה. וכן במדרשים נשנה איזהו פעמים כדמתרגמינן וכיוון על תרג' של אונקלוס עיי' הציונים בספר הנכבד והיקר גד"פ מהחכם הגדול דר' צונץ ס"ג. ובענינו רבים וכן שלמים חיוו דעתם היפה ואציגם בקיצור נמרץ בהערה [1].

☞ אֶנְקְלֶווֹסִים (ἔγκλησις gerichtliche Vorladung, Schuldmahnug) ירו' ב"מ בפ' השואל את הפרה (פ"ח הל"א די"א ע"ד) עד

---

[1]) מלבד ספר הנעלה הנ"ל עיי' עוד אוהב גר מרשד"ל, מהרז"ף בספרו המפואר איינפלוס דער פליסטי' אֶקסיגיזע ט"ו, צ"ב ק"א; ובספרו ד"מ ק' ואילך, גייגער בספרו אורשריפט קס"ג ובמ"ע שלו ח"ה קע"ה ועיי' עוד ח"ד קכ"ד, גרעץ קורות היהודי' ח"ד ב' צד תל"ז; מהר"צ חיות באיגי' בקורת הוציאו לאור הרב הגדול מהר"י ברילל ועיי' עוד קאהוט על העתקה פרסי' של ריב"י טאווס צד קס"ב והלאה.

ימלא אנקלוסים דידיה פי' בל"י צווי. [אחי"ה ר"ב כיון על מלה יוני' ἐγκέλευσις אבל המשך הענין מראה שהיא המלה שרשמנו וטעמה הזמנה לפני ערכאות הדיינין, וגם טעמה הזמנה לפרעון; ובזה הענין בהתוספתא דב"מ רפ"א אונקילוסיא בזמן שהלוה מודה יחזיר למלוה ואם לאו לא יחזור לא לזה ולא לזה. ובתוספת' דב"ב פי"א אונקלסיא.. אין כותבין אלא מדעת הלוה. פי' הודאת הלוה שנמען בפני הדיינים או עדים לפרע החוב. ועיקר הגירס' אֶנְקְלֵיסִים].

אַנְקְלִיטוֹן (= אַנְקְלִיטִין בל"י ἀνακλῆσις = An (Zu = Hilferuf = Appellation בב"ר פ"נ [1] (לפנינו מ"ט.) וה' אמר המכסה אני מאברהם: א"ר יהוד' בר סימון בשר ודם (לפנינו בב"ר וכן בילק' וירא רמז פ"ג אי' מלך בו"ד וט"ס הוא) תולין לו אנקליטון[2] מדוכוס לאפרכוס מאפרכוס לאסטרטוליטים ואתה בשביל שאין לך מי יתלה לך אנקליטון לא תעשה משפט. [אחי"ה וכן דב"ר פ"ב וילק' פ' לך לך רמז ע"ז והוא נתפס באנקליטון הלכו ומצאו לפטרונו וכו'. ושם פ"ט אין אדם יכול ליתן לפני אנקליטין אין אדם יכול לומר לפניו אנקלומא עיי"ע הבא. וכן בקהל"ר פ"ח פס"ח פ' אין אדם: אין מי שיתלה אנקליטין אין מי שיאמר אנקלימא'. ובמ"כ פי' לדב"ר פ"ט אנקליטי' פי' הערוך „כשהוא רואה שיוצא חייב בדינו אמר אלך אל משה גדול מכם והוא ישפוט את משפטי" ולפנינו בערוך לית' ועיי' עוד במ"כ לקהל' שם. ושם לא הזכיר רבינו. תנחומא פר' תזריע פ' אדם כי יהיה: הוא מתיירא ממי שהוא גדול ממנו שלא ירננו עליו אונקליטין לקומוס קומוס מתירא מן הפרכוס וכו']. (א"ב פי' בל"י קריאת מבית דין תחתון אל עליון ממנו להפוך הגזירה).

☞ אַנְקְלֵימָא (das Anrufen, = ἀνάκλημα (Appellation דב"ר פ' וילך (פ"ט) אין אדם יכול ליתן לפניו אנקליטין אין אדם יכול לומר לפניו אנקלימא. פי' בל"י קריאת גזר דין. [אחי"ה וכן בקה"ל פ' אין אדם: אין מי שיאמר אנקלימא. ועוד י"ל שהוא ל"י ἔγκλημα Anklage. וכן בד"ר פ"ב וזה מה שכתוב שם תחת נתפס באנקליטין... והוא נתפס בחטייה שלו. ובאמת גורס ר"ב תחת אנקליטון אנקלימון עיי"ע הבא].

☞ אַנְקְלִימוֹן (כ"ה לפי ני' ר"ב והוא ל"י (Anklage, Verbrechen ἔγκλημα דב"ר פ' ואתחנן בשר ודם עושה לו פטרון שהוא מתקיים עליו והוא נתפס באנקלימון פי' בל"י חטא ועון. [אחי"ה לפנינו אי' באנקליטון עיי"ע אנקליטון וע' אנקלימא. ובל"י המאוחרת נקראת ונכתב' התיב' ג"כ ἀνακάλημα = Klage והוראתה קריאת גזר דין, עיי' עמ"י של מיורסיוס הך ע'].

אַנְקְלְמוּם (לדעת רבינו סופר עיר מל"י κάλαμος פי' עט סופר) בפ' המוכר את הבית בגמ' דהמוכר את העיר (ב"ב ס"ח:) ר' יהודה אמ' סנטור מכור אונקלמוס אינו מכור. פי' עבד שהוא סופר לעיר שיודע לכתוב כל שדות העיר וכל חצריה וכל המס וכל המכר[3]. [אחי"ה כפי' רבינו אי' בפי' רגמ"ה כ"י לב"בוז"ל: אונקולמוס מכור וזהו סופר העיר שכותב כמה יוצאין ופורעין מס למלך מבתים ושדות ע"כ ועיי' עוד הרשב"ם לב"ב שם. וכגי' רבינו אי' ג"כ בתוספת' ב"מ פ"ט עיי"ע בייר. ובירו' ב"ב פ"ד די"ד ע"ג אי' מכר את הסנטר אבל לא האיקומנס וכן בירו' ב"מ פ"ה הל"ג די"א ע"ד וצ"ל האיקונומוס וכן הוא בירו' ב"מ פ"ט הל"א די"ב. שומרי העיר והאיקונומוס (עיי' במוספיא בהך ערך) והוא ל"י וסורי (אִיקוּנוּמָא οἰκονόμος (Hausverwalter, Oekonom = פי' בן משק בית. ואין ספק שגם בבבלי ב"ב כצ"ל והרבה מלות יוניות ורומיות שנכתבין כהוגן בתלמ' ירוש' נתקלקלו בכתיבתן בתלמ' בבלי כידוע].

אוּנְקוּס (כובד בל"י ὄγκος (schwere Masse, Last בסוף[4] הגדת ילמדנו בפ' ויקחו לי תרומ' (תנחומי' תרומה דקמ"ג.) החיות של אש והרקיע שעל ראשם מן המים והן עומדות טעונות כל אותו אונקוס של מים שעביו של רקיע מהלך ת"ק שנה ואף הן אונקוס גדול של אש [פי' לשון משוי] [כ"ה בערו' הקצ' וכ"פ בעמ"כ לב"ר פי"ב על הך דאי' שם: כל האונקוס הזה בשביל מה לפי גרסת הילק' בראש' רמז י"ח אבל בב"ר האונקים] (א"ב פי' בל"י כובד גדול ועצום).

*אִנְקוּס ט"ס תחת אִקְנוּס עי"ש.

*אנקקתא ט"ס תחת אנקיתא עי"ש.

*אֲנַקוּרֵי (פי' نقار בל"ע מין עוף הנקרא בל"א (Sperling בחולי' נ"ז. צנא דאנקורי פי' סל מלא עופות הנקראים כך והמל' ערבי' היא ורבינו גורס בלא אל"ף עיי"ע נקר א' וכן פי' רש"י ז"ל שפי' בשני ענינים.

*אנירדפין ט"ס תחת אנדרפא עיי"ע אנגרון.

---

[1] כ"ה לנכון בדפ"ר אבל בשרפ"ע נ"ח. [2] בילק' שם לפעם ראשונה אנקלוטי. [3] ועה"ק שנ"ב מסיים שאר ועכטר וצ"ל טארוועכטער Thorwächter. [4] כ"ה לנכון בדפ"ר אבל בשרפ"ע נשמט.

*אֱנָשׁ, אֱנָשָׁא, אִינְשָׁא (בל"ס אנשא, אנָשׁ ומל"מ אֱנוֹשׁ (Mensch, Mann, Jemand בדניאל ג׳, י׳; ה׳, ה, ז׳; ז׳, י"ג. ירו׳ ברכו׳ פ"ח ד"ב. אנשא רבא, ירו׳ סנהד׳ פ"ג דכ"א ע"ד אינשא רבא. שם פ"ז דכ"ה. כאינש דמר. ירו׳ נדה פ"א דמ"ט: באינש דשמע מילה ומקשי עלה. ירו׳ ע"ז פ"ה דמ"ה: ירו׳ יבמו׳ פ"ד ד"ו. ירו׳ יומ׳ פ"א דל"ח: פ"ב דל"ט ע"ד. ירו׳ סוט׳ פ"ח דכ"ג. כאינש דאמר מוסיף אני וכ׳. והקבוץ אינשין גיטי׳ מ"ה. ולא ליתו אינשין. והרבה פעמים אי׳ אינשי עיי׳ תעני׳ כ"א: בני אינשי כתובו׳ כ"ג. עבידי אינשי. ושם אינשי דלא מעלי. וכמה פעמים אי׳ אמרי אינשי. ומגודל התועלת שיוצאה לנו להבין ולברר משלי הדיוט של עם בזמן חז"ל אמרתי לצדד כל המקומות שמצינו היינו דאמרי אינשי, אמרי אינשי, כדאמרי אינשי. והא לך סידור יפה מכולה הדא"א א"א, דא"א, וכדא"א המפוזרות בשיתא סדרי תלמודאי בבלאי על סדר האל"ף בי"ת, וגם נסמן הערך אשר בו הובא המאמר או גירס׳ אחר׳ בערוך, וזה במה שחנני אלהים אחר שקידה עצומה.

א׳) אר"פ הדא"א אגב אורחך לבעל דבבך אישתמע, סנהדר׳ צ"ה: כמאן דאמרי אינשי אדמקיפנא אדרי איעול בהא, ברכו׳ ס"ב: (לפי גרסת כ"י מ׳ עיי׳ ד"ס קפ"ב: ובדפוסי׳ אי׳ דאמר אינש ובמגיל׳ כ"ט. אי׳ כמאן דאמר אדמקיפנא וכ׳). הדא"א או חברותא או מיתותא, תעני׳ כ"ג. עיי׳ ב"ב ט"ז: מה"מ דא"א אי דלית דורא דלינא כו׳, ב"ק צ"ב: (עיי"ע דל ב׳); הדא"א אי בר אחתיך דיילא וכ׳, יומא י"ח; א"א אי תגרת לי׳ פוץ עמריה, יומא כ׳:; הדא"א אידלי יומא אידלי קצירי, ב"ב ט"ז:; הדא"א איהו בקרי ואתתיה בבוציני מגיל׳ י"ב. סוט׳ י׳. (עיי׳ קר ו׳); כד"א איערב שמשא ואדכי יומא ברכו׳ ב׳:; כדא"א אישתקיל מילוליה חגיג׳ ב׳: גיטי׳ ע"א.; הדא"א איתתא בהדי שותא פילכה, מגילה י׳:; והא א"א איתתך גוצא גחין ותלחוש לה, ב"מ נ"ט. (ע׳ גץ ג׳); הדא"א אסא דקאי ביני חילפי וכ׳, סנהד׳ מ"ד. (ע׳ חלף ג׳); הדא"א איסתירא בלגינא קיש קיש קריא, ב"מ פ"ה: (ילק׳ משלי תתקנ"א. תתקנ"ז עיי"ע בש הן); דא"א אעבור פרשתא דא ואתניה, מגיל׳ ק׳.; א"א ארבעה לצלא וארבעה לצללא ב"ב ה׳. (עיי"ע צלא); וא"א ארעא מכפלא דלא עבד פירי שבת נ"ד. (עיי"ע כפל); דא"א אזנים לכותל (בפירש"י ברכו׳ ח׳: ד"ה אלא בשדה עיי׳ בויק"ר רפל"ב ובמד׳ קהל"ב פ׳ וגם במדעך).

ב׳) הדא"א באתרא דמריה תלא ליה זיניה סנהד׳ ק"ג. (ועיי׳ ב"מ פ"ד: ע׳ קלבאי); הדא"א בדיל (בשביל, עיי׳) רבה אכיל תלמידא, יומ׳ ע"ה: (לפי גירסת כ"י א"פ עיי׳ ד"ס יומא דקט"ז. הער׳ ט׳ וע"י); מה"מ דא"א בהדי הוצא לקי כרבי, ב"ק צ"ב. (ע׳ הץ); הדא"א בוצין בוצין מקטפי׳ ידיע, ברכו׳ מ"ח. (עיי"ע בצין א׳); כדא"א בוציאתה דמיאשן ב"ב ע"ג.; דא"א בחברתא ולא בסילתא יבמו׳ ס"ג: (ע׳ סל ד׳); והדא"א בחייך דילדת שיתין וכ׳ ב"ב צ"א.; מה"מ דא"א בירא דשתית מיניה מיא וכ׳ ב"ק צ"ב. ילק׳ כי תצא תתקל"ג (ע׳ קלא א׳) עיי׳ במ"ר פכ"ב ילק׳ מטו׳ תשפ"ה; והדא"א בין קני לאורבני שוילנאי מאי בע״, סנהד׳ פ"ב: ילק׳ פנחס תשע"ב (עיי"ע שוילנאי); הדא"א בכיי ליה למר דלא ידע וכ׳ סנהד׳ ק"ג. (ילק׳ מלכי׳ רל"ד); והא א"א במפתח בבי מיטרא תעני׳ ו׳: ובכ"י מ׳ (ד"ס שם די"ג.) אי׳ מיטרא במפתח בבא. וכ"ה בע׳ מך א׳ ובכ"י מ׳ ברכות נ"ט. (ד"ס שם קס"ח.) ובדפוסי׳ שם כד מפתח בבי מטרא וביל׳ הושע תקכ"ב מטרא כד מפתח בבא וכ׳; דא"א במתא שמאי בלא מתא תותבאי, שבת קמ"ה: (ע׳ תב ב׳); הדא"א בתר גנבא גנוב וטעמא טעים, ברכו׳ ה׳:; דא"א בת שיתין כבת שית לקל טבלא רהטא מ"ק ט׳: (ע׳ טבלא א׳); מנה"מ דא"א בתר עניא אזלי עניותא ב"ק צ"ב. ב"ב קע"ד: חולי׳ ק"ה: ערכי׳ כ"ג. ילק׳ תזריע תקנ"ג; מה"מ דא"א בתר מרי ניכסי ציבי משך, ב"ק צ"ג.; הדא"א בת דינא בטל דינה, סנהד׳ צ"ה. ילק׳ ישעי׳ רפ"ד (ע׳ בת).

ג׳) דא"א גביל לתורא גביל לתורי, ב"מ ס"ט. (עיי׳ ע׳ גבל א׳); הדא"א גיורא עד עשרה דרי כו׳, סנה׳ צ"ד. ילק׳ יתרו רס"ח; הדא"א גירדנא דלא טייזן שתא בציר משניה, ע"ז כ"ו. ילק׳ וישלח קל"ב (עיי"ע גרדן); הדא"א . . גירא בגיריה מקטיל וכ׳ פסחי׳ כ"ח. ילק׳ בא ר"א; א"א גמלא במדי אקבא רקדא, יבמות מ"ה. (ע׳ גמל ב׳); הדא"א גמלא אזלי למיבעי קרני וכ׳, סנהד׳ ק"ו. תנחומ׳ מטות, ילק׳ מטו׳ תשפ"ד (ע׳ גמל ב׳); הדא"א גנבא אפום מחתרתא רחמנא קרי, ברכות ס"ג. והיינו לפי גי׳ ע"י, ובכ"י מ׳ (ד"ס קפ"ד.) אי׳ גנבא על פום דאיגרא וכ׳; הדא"א גרירתיה לארמאה שפיר ליה וכ׳, סנהד׳ צ"ו. ילק׳ ישעי׳ רע"ו (עיי"ע גרע).

ד׳) והדא"א דזקיף ליה זקיפא וכ׳ ב"מ נ"ט: ילק׳ משפטי׳ שמ"ט, קדושים תרי"ו; דא"א דמלפי תמלי לא בחתא, כתובו׳ ס"ב. (ע׳ לף, תכל ב׳); דא"א הנפיק שינך טעמא וכ׳ יבמו׳ ס"ג; הדא"א דפרע קיניאה מחריב ביתיה, סנהד׳ ק"ב:; ילק׳ מלכי׳ רכ"ב (עיי׳ קן ד׳).

ה׳) כדא״א הוה מרחשן שפתותיה, מנחו׳ ס״ג. ; דא״א הני צניתא דבבל איתנהו וכ׳, ברכו׳ ל״א.

ז׳) דא״א זבנית קנית ב״מ נ״ט. ושם: דא״א זבין אוביד. הדא״א זוזא לעללא לא שכיח וכ׳, חגיג׳ ה׳. (ע׳ זוז).

ח׳) מה״מ דא״א חברך קרייך חמרא, ב״ק צ״ב: ילק׳ לך לך ע״ט (עיי״ע אכף) והיינו לגי׳ בעל ספר תורת חיי׳ ע״ש; הדא״א חברך מית אשר וכ׳, גיטי׳ ל׳: (ע׳ אשר ב׳); הדא״א חלופי שופרא כיבא, שבת ס״ב:; מה״מ דא״א חמרא למריה וטיבותא לשקיא ב״ק צ״ב: ילק׳ פנחס תשע״ו; הדא״א חמרא אפי׳ בתקופת תמוז קרירא ליה, שבת נ״ג.

ט׳) הדא״א טבא חדא פילפלתא חריפתא ממלי צנא דקרי, חגיג׳ י׳. יומא פ״ה: מגילה ז׳. ילק׳ משפטי׳ שכ״ו, מטות תשפ״ה מד׳ אסת׳ תתרנ״ט. (ע׳ פלפל); כדא״א טהר טיהרא פלגא דיומא, יומ׳ ט״ו. נ״ט. זבחים ל״ח: (ע׳ טהר ב׳).

י׳) הדא״א יאה עניותא לישראל וכ׳ חגיג׳ ט׳: (עיי׳ ילק׳ בחקתי תר״ע, ישעי׳ רנ״ז, שה״ש תתקפ״א, ע׳ ברז ב׳).

כ׳) הא א״א כד מפתח בבי מטרא עיי׳ לעיל אות ב׳; מה״מ דא״א כד הוינן זוטרי לגברי השתא דקשישנא לדרדקי, ב״ק צ״ב: ילק׳ בשלח רכ״ט; הדא״א כזוזא מלעיל כאיסתיר׳ מלתחת, סוכ׳ כ״ב:; א״א כחשא ארעא ולא ליכחוש מריה, ב״מ ק״ד:; והא א״א כי מיא דביעי בעלמא, חולי׳ צ״ז:; מנה״מ דא״א כלבא בכפניה גללי מבלע, ב״ק צ״ב: ילק׳ משלי תתקס״א; הדא״א כמשלם שערי מכדא נקיש וכ׳, ב״מ נ״ט. (עיי״ע ק ש א׳); הדא״א כפא דחטא נגרא בגוויה נשרוף חרדלא, פסחי׳ כ״ח. ילק׳ בא ר״א (ע׳ כף א׳ ושם אי׳ ד ח ט וכ״ה בכ״י מ׳ וברש״י בדפוסי׳ ישנים עיי׳ ד״ס פסחי׳ ל״ח. ובפי׳ ר״ח אי׳ חטט עיי׳ פי׳ ר״ח דמ״ו); הדא״א כפין עניא ולא ידע וכ׳, מגיל׳ ז׳: א״א כשורא במתא בזוזא כו׳, ב״ק י״א.; הדא״א כרכושתא ושונרא עבדו הלולא מתרבא דביש גדא, סנהדר׳ ק״ה. ילק׳ בלק תשס״ה (ע׳ כרכשתא א׳).

ל׳) לאו עכברא גנב אלא חורא גנב, קידוש׳ נ״ו: גיטי׳ מ״ה. ערכי׳ ל׳. ראה פירש״י פסחי׳ פ״ט: ד״ה אמר רבא (ע׳ חר א׳); הדא״א ליבעי איניש רחמי וכ׳, ברכו׳ ח׳. ילק׳ תהלי׳ תשי״ט; א״א למתא ירקא ירקא שקול, מנחו׳ פ״ה. ילק׳ וארא קפ״ב (עיי״ע יוחני, וע׳ מת א׳); כדא״א לפום גמלא שיחנא, כתוב׳ ס״ז. (ק״ד.) סוט׳ י״ג:, ילק׳ ואתחנן תתי״ט, קהל׳ תתקס״ז. (ע׳ שחן ב׳); א״א לשתמש איניש בכסא דמוקרא (ועי׳ בע׳ כס ד׳ גרם דמינקרא והרבה שינוים בגירס׳ עיי׳ ד״ס ברכ׳ ע״א.) דהיינו לפי גירס׳ ע״י ובמנה״מ נר ב׳ פ״ב כלל ז׳ ח״א וכ״ה באה״ת ובתו׳ הר״י ובתו׳ הרא״ש.

מ׳) כד״א מאי אדרא דקיימא לדרי דרי, ביצה ט״ו: ובכ״י מ׳ אי׳ והדא״א (ד״ס ביצה י״ז:); כדא״א מאן דאית ליה דינא ליקרב לגבי דיינא, סנהדר׳ ג׳: ילק׳ משפטי׳ שמ״ו; א״א מגמלא אונה, שבועות י״א: מנה״מ דא״א מטייל ואזיל דיקלא בישא גבי קני דשרכי, ב״ק צ״ב: ילק׳ תולדו׳ קי״ז, שופטי׳ ס״ז (עיי״ע שדך ב׳, שך א׳); הדא״א מיניה וביה אבא ליזיל ביה נרגא, סנהדר׳ ל״ט: נדרי׳ ס״ב: ב״ר ע״ד ילק׳ שמואל קמ״ו, עובדיה (עיי׳ לעיל ע׳ אבא בהערה); הדא״א מכתבא גללא בזע רגלא בחבריה ידע, ע״ז כ״ב: (עיי׳ בספ׳ בן סירא כ״ז, ב׳ וע׳ גלל ב׳, דגל א׳, מכתב); הדא״א מלי כריסיה זני בישי, ברכו׳ ל״ב., ילק׳ דברים תשצ״ז (ע׳ זן ג׳); מה״מ דא״א מילתא גנאה דאית בך קדים אמרה, ב״ק צ״ב:; דא״א ממרי רשותיך פארי אפרע, ב״ק מ״ו: ב״מ קי״ח. ב״ב צ״ב: (ע׳ פארי א׳); כדא״א מנבח נבוחי, מנחו׳ ס״ג.; הדא״א מסגני ושליטי הואי אייזן לגברי נגרי, סנהדר׳ ק״ו., ילק׳ מטו׳ תשפ״ה (ע׳ סגן); כדא״א מעיני דפלניא, הוריו׳ ה׳.; הדא״א מתון מתון ד׳ מאה זוזי שוה, ברכות כ׳. (לפי גירס׳ כ״י מ׳ ד״ס מ״ח:, וע׳ מתן ב׳).

נ׳) דא״א נבך בך כלבא עול נבח בך גורייתא פוק, עירו׳ פ״ו. (ע׳ נבח, גר י״א); הדא״א נפישי גמלי סבי דטעיני משכי דהוגני, סנהדר׳ נ״ב. ילק׳ משפטי׳ שס״א שמיני תקכ״ד (ע׳ הגן א׳; ועיי׳ כ״ר ס״ז בת קול אומרת הרבה סייחין מתו ונעשו עורותיהן ע״ג אמותיהן); ברכות נ״ו: כדא״א נפל לבירא ולא אשתכח כ״ה בכ״י פ׳ עיי׳ ד״ס ברכ׳ צ״ד קנ״ד:

ס׳) א״א סבא בבית׳ פאחא בביתא וכ׳ ערכי׳ י״ט. ילק׳ בחוקתי תרע״ו; הדא״א . . סדנא בסדני יתיב מדויל ידיה משתלים, פסחי׳ כ״ח. ילק׳ בא ר״א (ע׳ סדן א׳); א״א סתם אריסא למרי ארעא וכ׳ ב״מ ס״ט.; כדא״א סומקא גיחיא לבקן חיוורא, בכורות מ״ה: (ע׳ גחר א׳, לווקן.

ע׳) והדא״א עד דלא שכיב שיכבא קיימא מנו בייתיה, ב״ב צ״א. ילק׳ רות תר״א (ע׳ מנובית); דא״א עשיק לגביך ושוי לכרסיך, ב״מ נ״ב. (ע׳ עשק).

פ׳) הדא״א פוץ מלחא ושדי בשרא לכלבא, נדה ל״א. (ע׳ פץ א׳).

ק׳) והדא״א קבא רבא וקבא זוטא מיגנדר ואזיל וכ׳, יבמות י״ז. (ע׳ גנדר); דא״א קדרא דבי שותפי לא קרירא ולא חמימא, עירובי׳ ג׳. (עיי׳ ב״ב כ״ד: ע׳ קדר ב׳); הדא״א קמי דשתי חמרא חמרא קמי רפוקא גרידיא דובלא, סוטה י׳. במד״ר פ״ט. (עיי״ע גרד ב׳ וע׳ רפק): מה״מ דא״א קרית חבירך ולא ענך גודא רבא שדי ביה, ב״ק צ״ב: ילק׳ יחזקאל שס״ד; כדא״א קרתויים פסולים . . . קרתויי פסילי יבמות ט״ז.

ר׳) והדא״א רבי רבי בר ברתך אנא, סוטה מ״ט. הדא״א רהיט ונפל תורא וכ׳ סנהד׳ צ״ח: (עיי״ע אֲרְיָא); דא״א רווחא לבסימא שכיח, עירו׳ פ״ב: הדא״א רווחא וכ׳ מגילי ז׳: (ע׳ בסם); והדא״א רחילא בתר רחילא אזלא, כתוב׳ ס״ג., ילק׳ משלי תתקמ״ח; הדא״א רחמי דאבא אבני וכ׳ סוט׳ מ״ט.; דא״א רטין מגושא ולא ידע מאי רטין, סוט׳ כ״ב. (ע׳ מגוש, רטן); כדא״א רכיך וטב ב״מ פ״ו:

ש׳) דא״א שב שנין הוה מותנא וכ׳ יבמו׳ קי״ד: עיי׳ סנהד׳ כ״ט. ילק׳ מלכים רכ״ב; והא א״א שב שני אמרא וכ׳ חולי׳ נ״ח: (עיי״ע אמר ב׳ בק ג׳); כדא״א שותא דינוקא בשוקא או דאבא או דאמיה, סוכה נ״ו:; מה״מ דא״א שיתין תכלי מטייא לככא דקל חבריה שמע ולא אכיל, ב״ק צ״ב: ילק׳ חיי שרה ק״ט, מלכי׳ קס״ו (ע׳ תכל ג׳); מה״מ . . . וא״א שיתין רהוטי רהוט ולא מטו לגברא דמצפרא כריך, ב״ק צ״ב: ב״מ ק״ז: ילק׳ משפטי׳ שנ״ט, ישעי׳ של״ה (עיי׳ ע׳ דר ג׳); הדא״א שיתין מני פרזלא תלו לבקא בקורנסיה, חולי׳ נ״ח: (עיי״ע קרנס ב׳). כדא״א שליה ערטילאי וסיום מסאני, סוט׳ ח׳: עיי׳ כתוב׳ ס״ה: ילק׳ נשא תש״ז (ע׳ שלח ב׳); מה״מ דא״א שפיל ואזיל בר אווזא ועיניה מטייפי ב״ק צ״ב: הדא״א שפיל וכ׳ מגילי י׳: (ע׳ טף ב׳, שפל); כדא״א שקיל פיסא, בכורו׳ מ״ג:; א״א שרי ליה מריה לפלניא, יומא פ״ו.

ת׳) כדא״א תא נעביד פלוגת׳ ב״ב ג׳.; הדא״א תהא לוטא וכ׳ סנהד׳ מ״ח:; כדא״א תלא סילתא תלא מזוניה, פסחי׳ קי״א: (ע׳ סילתא א׳ תל א׳); הדא״א תלה ליה קורא לדבר אחר ואיהו דידיה עביד, ברכות מ״ג: (ובכ״י מ׳ שם והיא בדידה הוה ידע, ובערו׳ בע׳ קר ד׳ גירס׳ אחר׳ עי״ש): הדא״א תעלה בעידניה סגיד ליה, מגילי ט״ז: ילק׳ ויחי קנ״ג; הדא״א תרי אודי יבישי וחד רטיבא אוקידו יבישי לרטיבא, סנהד׳ צ״ג. ילק׳ ירמי׳ ש״ט (ע׳ קס א׳ גירס׳ רבינו); הדא״א תרי קבי דתמרי וכ׳ יומ׳ ע״ט: (ע׳ קשייתא).

אַנְשֵׁי מִשְׁמָר וְאַנְשֵׁי בֵּית אָב (Männer des Priesterpostens und Männer der Priesterabtheilung) בפ׳ סדר תעניות כיצד (ט״ו :), פי׳ כהנים נחלקים לכ״ד חלקים וכן הלוים וכן ישראל ויודעין היו הכהנים והלוים וישראל שבכל משמר ומשמר הגיע זמן המשמר כהניו ולויו עולין לירושלים וישראל שבאותו משמר שאינן יכולין לעלות לירושלים מתקבצין בעריהן וקוראין בענין הקרבנות ובענין מעשה בראשית ובטלין ממלאכהכל אותה שבת (שם כ״ו.). וישראל שבמשמר נקראין אנשי מעמד [1]) בשביל שעומדין בתפלה ומתענין ד׳ תעניות בשבת כמפורש בגמ׳ דעל כל משמר ומשמר בפ׳ ג׳ פרקים בשנה (שם כ״ז :) —, אנשי בית אב נקראין אותן שעובדין באותו יום שמגיעין, אנשי משמר נקראין אותן שעובדים באותו שבוע [2]) ובין אנשי משמר ובין אנשי בית אב אסורין להתענות.

*אַנְשׁוֹן ירו׳ תרומו׳ רפ״ב עיי׳ ע׳ נשי.

☞ **אַנְתְּ** (= אַנְתְּה. בל״ם אנת בל״ע انتَ מלת הגוף נוכח, du) בדניאל (ב׳, כ״ח) אנתה הוא רישיה, כמו אתה בלשונינו. [אחי״ה וכן בדניאל ב׳ כ״ט. ל״א, ל״ז, ל״ח; ג׳, י׳; ה׳, י״ג. י״ח. כ״ב. כ״ג; ו׳, י״ז, כ״א. שבת ל. אנת שלמה אן חכמתך אן סכלתנותך. רי״ף ונ״י לב״ק ד״ו: גרסו אנת מהימנת לי בשבועה וכ׳ אבל בב״מ ל״ו: אי׳ את וכ׳].

אַנְתַּא (Kuchen, runde Brötchen) עיי׳ בפנים הערך במנחות בר״ג דהתודה היתה באה (מנחו׳ ע״ח.) אנתא דמשחא. פי׳ אנתא שמן קרוש עגול כמין לחם היינו לחם שמן. [אחי״ה והמלה קשה לפתרה עד מאוד ואומר׳ דרשוני ולפע״ד היא קטיעה תחת פלכ־נתא (placenta) עיי׳ לדוגמ׳ ע׳ טיינון תחת היא קינטינון. או תהיה ל״פ אנונה לחמים קטנים עגולי׳ ואות ת נשתבש׳ מאות נו. ורש״י פי׳ חתיכה עיסת עבה ואז תהיה המלה ג״כ ל״פ ענתה (عجينه gekneteter Teig) אבל בל״א פי׳ ממש כרבינו].

*אִנְתְּתָא, אִנְתּוּ (בל״ם כמו כן ופי׳ אשה Frau Gattin) ת״י של אשה עיי׳ ת״י א׳ לבראשי׳ י״ב, י״ט; כ׳, י״ב; תרג׳ אונק׳ ב׳, כ״ד

1) כ״ה בנכון בדפ״ר, ובשדפ״ע אי׳ משמר. 2) כי על כן נקראו בל״י ἐφημερίαι עיי׳ בבן מתתיהו על הקדמוניו׳ ז׳, י״ד, ז׳; חייו פ״א; נגד אפיון ב׳, ז׳; מקביים ב׳, א׳ ועיי׳ ספרו של הרב המנוח ר״מ ציפסער נ״ע על בן מתתיהו נגד אפיון צד קכ״א, וקאהוט על העתקה פרסית צד רס״ד, שנ״ו.

כ"ה; י"ב י"ט; שמו' כ"א, ג', ה'. יבמות מ"ה: אטבלה . . . לשם אנתתא. שם צ"ז: ברתיה דאנתתיה. כתוב' ק"ד: אינתת אחוה; ויק"ר רפל"ז יהיב ליה אינתתיה עשרה פולסין וכ' ובחסרון הנו"ן אתתא עיי' ערכו.

*אֶנְתּוּסָאִי ט"ס תחת ארתוסאי עיי"ש.

אֶנְתֵּיקִי (= ἐνθήκη Einsatz, Eingelegtes, Ladung) ולא את האנתיקי בפ' המוכר את הספינה (ב"ב ע"ג.). פי' בגמ' (שם ע"ז:) עיסקא דבגוה הוא הממון שבתוך הספינה ול' לע"ז ממש הוא אנתיקא. (א"ב פי' בל"י דבר הנוסף על דבר אחר ואינו מעצם הדבר).

אַנְתְּרוּפִי (= אַנְתְּרוּפּוּס, פי' בל"י ἄνθρωπος איש Mann) בב"ר פי"ט (י"ח ועוד פל"א) ויבן ה' אלהים את הצלע, ובריש אלה תולדות נח לזאת יקרא אשה כי מאיש לקחה זאת מכאן אתה למד שנתנה תורה בלה"ק וכשם שנתנה בלה"ק כן נברא העולם בלשי' הקודש שמעת מימיך גוני [כ"ה בדפ"ר של ערו' ובשאר דפוסי' ובב"ר י"ח גיני, ובפל"א גונו צ"ל בל"י גּוּנֵי γυνή Frau] גיניא, איתא, איתתא אינתרופי [ובפל"א בנכון אנתרופי] אינתרופיאה, גברא גברתא אלא איש ואשה למה שהלשי' נופל על הלשי' הזה. ר' יודן בשם ר' אסי (פל"א) ישמע חכם ויוסף לקח (משלי א', ה') זה משה כשנא' לו (במדבר כ"א, ח') לא נתפרש אמר אם אעשה אותה של זהב או של כסף אין הלשי' הזה נופל על הלשי' הזה, אלא הריני עושה של נחושת זה נופל על הלשי' הזה: נחש נחושת, מכאן אתה למד שנתנה תורה בלה"ק [כך העולם נברא בלה"ק שמעת מימיך וכ']. פי' גוני א י נ ו [כ"ה בדפ"ר ובכ"י ל"ד וב"ר; אבל בדפוסי' חסרה המלה הזאת!] לשו' ז כ ר, [אבל] גינייא לשו' נקבה — בל"י[1]) קורין לאשה גיניקא[2]) = Frau] = γυναικεῖος = weiblich ; γυναικός, γυνή] — אנתרופוס איש בל"י ולזכר קורין אנדרו [ἀνήρ, ἀνδρός] — ולכן קורין למי שיש לו זכרות ונקבות: אנדרוגינוס, אנדרו זכר, גונס נקבה — לנקבה אין קוראין אנתרופיאה. לזכר אין קוראין איתא [כ"ה לגירס' דפ"ר של ערו' ובשאר דפוסי' בלתי נכון ג י נ י ק א אחרי שרבינו בא לפרש המדרש קריאת איתא ואיתתא], ולזכר קוראין גברא לנקבה אין קורין גברתא. אלא איש ואשה למה שהלשי' הזה נופל על הלשי' הזה (א"ב פי' אנתרופוס בל"י איש, גוני אשה).

אָם (= אָסֵי בל"ס אָסְיָא, בלשי' שמרוני אסאיה, בל"ע اسى פי' רופא Arzt והפעל אֲסִי בל"ע اسى בל"ס אַסִּי heilen) אמרי ליה נשי למך לאדם אסיא אסי (heile) חיגרתיך כלום פירשת מחוה הרי ק"ל שנה [עיי' עירובי' י"ח: ב"ר פ"כ, ילק' שמואל ב' רמז קמ"ו] אלא שלא תעמיד זרע בב"ר פכ"ד (כ"ג) ויאמר למך לנשיו. ובהגדת ילמדנו בבהעלותך בפ' קח את הלוים (במדב' ח', ו', בתנחומ' לית') משה בא להוכיח את ישראל על המילה והם רואין את בנו ערל והם אומרים לו אסיא אסי חיגרתיך אלא מיד בא המלאך לחנקו עד שלקחה צפורה צר ומלה אותו. אסיא רחיקא עינא עויר בר"ג דהחובל (ב"ק פ"ה.[?] ושם מ"ו:) פי' ר ו פ א שבא ממקום רחוק עד שיבא מתעוור העין. [אחי"ה וכנ"ה ב"מ פ"ה: שמואל ירחינאה אסייה דרבי הוה. סנהדר' צ"ט: בנימין אסיא. ע"ז כ"ח: מניומי אסיא. ירו' ביצה פ"א ד"ס ע"ג בר גירנטי אסיא. ב"ק פ"ה. אסיא דמגן במגן מגן שוי. ירו' יומא פ"ג ד"מ ע"ד חד אסי בציפורין אמר וכ'. ירו' תעני' פ"ג דס"ו ע"ד, ילק' איוב תתקך אוקיר לאסיא עד דלא תצטריך ליה. והוא מבן סירא י"ח, י'; ל"ח, א' ובתמורתו קודש בש"ר פכ"א המשל אומר כבד את רופאך עד וכ'. ויק"ר פ"ה, ילק' ויק' רמז תס"ט עלובה היא מדינתא דאסיא פודגרים עיי' ע' איקוטטא. במ"ר פ"ט ושהש"ר דכ"ב: תרעא דלא פתיח למצוותא פתיח לאסיא. והקבוץ אָסַיָּא, ירו' נזיר פ"ט דנ"ח. אמרין אסייא (ירו' סנהדר' פ"ט דכ"ז. אי' אמר אסיא) אין מקטעה היא חייה הוא. ובגיטי' נ"ו: אי' הקבוץ אסוותא והיא ל"ס אָסְוָתָא פי' רופאים. וכלם נגזרו משורש אַסִּי (בנין פַּעֵל) נדרים מ"ט. על לגביה ההוא אסיא לאַסיוה. ושם לאַסָּאָה יתיה. שבת קי"א. איכא מכה מַסִּי. גיטי' נ"ו: אסוותא דמַסִּיין ליה לר' צדוק. ויק"ר קרוב לסוף פט"ז ואסיניה ליה לגרמי. ובבנין אִתְפַּעֵל: אִתַּסִּי; שבת ל"ג. אִיתַּסִּי; גיטי' י"ב: דבעי אתסויי, יומא פ"ד. ולא איתסאי, ושם ואיתסאי, ושם ואיתסי. כתובו' ס"ב: ואיתסיאת. קהל"ר פ' כל הדברים אזל . . . מִיתאַסְּיָיה. אסת"ר פ' גם ושתי: ניחות ונתסאי בהדין מי מוקד דטבריה. — וממנו יוצאות מלות אסו, אסיותא, אסותא, אסיינא עיי' ערכם]. (א"ב תרג' וירפא (בראשי' כ', י"ז) ואסי).

אֹם (לדעת רבינו ודעמיה פירושו נְחִירים, ולפע"ד הוא ל"י οὖς ובל"פ غوش گوش פי' אוזן Ohr) אקרקפי דארי ואאוסי דגוריתא [כ"ה גירס'

---

1) מאמר מוסגר הוא מן בל"י עד אנתרופוס, וכן מאמר מוסגר מן ולכן עד לנקבה. ולהקל על הקורא שמתיו בין שני קוין. 2) בדפ"ע ייניקא ובכ"י ו"ו ול"ד ינקא וט"ס הוא.

אמיתי' עיי"ע קרקף וכן בכ"י ו"ו ול"ד וה"ב, אבל בדפוסי' דאריוא אוסי וט"ס הוא. ובכ"י מ' שבת (ד"ס ע"ג.) תחת אקרקפי ט"ס אקד קפי.] בס"ג דבמה אשה (ס"ז.) ובר"ג דהמוכר את הספינה (ב"ב ע"ג:) ההוא כוורא דסליק עליה טינא (לפנינו בש"ס אכלה טינא) אכליה באוסיה ומית. „יש מפרשים שנכנס לו שרץ קטן שנקרא טינא ב נ ח י ר י ו." [אחי"ה הועתק מפי' רגמ"ה לב"ב וז"ל בכ"י שם: שנכנס לו אותו שרץ קטן שנקרא א כ ל ה ט י נ א בנחיריו עכ"ל]. ובס"ג דאלו טרפות (חולי' ס"ז:) והילכת' קוקיאני [כ"ה בכ"י ל"ד וב"ר ועיי"ע קקני] אסירי [מאי טעמא] מינם ניים כוורא ועיילי באוסיה. [אחי"ה וכן בפסחי' קי"ב. ידא אאוסיא דרגא לפחדא ידא אפותא דרגא לשינתא. ובע' פג ה' גרס רבינו ידא לפגא ד ר כ א לפחדא וכ' וכ"ה בפי' ר"ח דקס"ה. ובכ"י מ' (ד"ס פסחי' קע"ב.) אי' ג"כ ידא אפגא. והמל' נ"ל שהיא מל"י או פרסי אזן' אבל לרבינו וגם לרש"י ורשב"ם חוטם או נחירים. ולפי פי' זה תתכן גזרת המלה מל"י ρ-ίς Nase ואות ראשונה נשמטת].

אָסָא (בל"ס פי' הדם וכן בל"ע اس (Myrthe אסא דרא [אחי"ה כ"ה בדפ"ר וכ"ה לפנינו אבל בע' רד ג' אי' רדא כמו בדפוסי הערוך כאן וכ"ה בכ"י א"פ ובכ"י רש"י עיי' ד"ס פסחי' פ"ב: וגי' אמי' דרא והוא בל"פ تر או בל"י διερός וטעמו ל ח כפי' רש"י] בר"ג דששה דברים בפ' מקום שנהגו (פסחי' נ"ו.) ובר"ג דמי שאחזו (ס"ט.). פי' הדם רענן וי"א הדם ל ח וי"א מרודד ורחב. (א"ב בנוסחאו' גרסינן דרא. תרג' תחת הסרפד יעלה הדם (ישעי' נ"ה, י"ג) וחלף אורביא יסק אסא). [אחי"ה בר"ה כ"ג. מפורש הדס: א ס א; ברכות ט': דאמטיית אסא לבי מלכא. ובירו' ברכו' אי' מובל הדס וכ' עיי"ע אנגריא. סנהד' מ"ד. כתוב' מ"ג. ילק' יהוש' י"ז אסא דקאי ביני חילפי אסא שמיה ואסא קרו לה (עיי' חלף ג'). והקבוץ אָסַיָּא נדה ל"ז. פרחא אסיא].

☜ אַסָא (alt) כלבא בע"ה גרס אשא עי"ש.

אָסוּבִי (בל"ע صواب = das Zurechtlegen, (Zurechtsetzen ינוקא רב נחמן אסר ור' ששת שרי בר"ג דכל הכלים (שבת קכ"ג.). פי' כשנפלה ערלת הגרון של תינוק משימה החיה אצבעה בפיו ומסלקת אותה הערלה ופעמים שמקיא התינוק על כן הקשה לו והא אין עושין אפיקטפיזון. [אחי"ה ורש"י ז"ל פי' „להחליק סדר איבריו כשהוא נולד מתפרקים וצריך ל י י ש ב ן". ובענין זה העתקנו המלה מל"ע. אבל רבינו דעת אחרת יש לו ומה שכתב רבינו היא דעת ר"ח ז"ל כנראה מדברי רא"ש בפי"ז סי' ג' שהביא דבריו אות באות שוים עם פי' של רבינו, וכן הביאו הטור א"ח ס"ס ש"ל. ור"ן לסוגי' כתב וז"ל: פר"ח ז"ל דאסוכי ינוקא היינו אסוקי גרמא דפומא דנפל' לינוקי ומגביהין אותו ביד עכ"ל. וגירס' אסוכי אי' ברא"ש ורי"ף ור"ן ובכ"י א"פ של ש"ס (עיי' ד"ס שבת ק"מ:). ופי' המיוחס לרש"י ברי"ף הביאו דברי הערוך בזה"ל ואני הכותב מצאתי בערוך כשנופלת ערלת הגרון שקורין ליאט' בלעז משימה חיה וכ' עכ"ל. ונ"ל שכיון ללשון איטליא glottide, Halszäpfchen. ורמב"ם בהלכ' שבת פכ"א הל"א כתב: ואסר לדחוק כריסו של תינוק וכ' מ"מ זה לא מצאתי מבואר אא"א יהיה פירוש לאסוכי ינוקא שזכרו בכל הכלים עכ"ל. ואני מצאתי סעד לדבריו שבלש' ערבי סוך = سوك פי' דחק. ובענין שקלא וטרי' אליבא דהלכת' עיי' בהפלש"ב ערך אסובי. ואכ"מ להאריך יותר].

אַסְבּוּה[וּ] (או מל"ס אַסְבָּא פי' מוסר Züchtigung וממנו הפעל פי' יסרהו. או הוא אפעל מפעל נסב פי' י ק ב ל המקלות lasset ihn nehmen (Schläge כופרי. פי' הכוהו במקלות שמכין בהן, זה בר"ג דבתולת נשאת (כתו' י'.). פ"א בחריות ש מ כ י ן בהן. [אחי"ה כ"ה בכ"י ה"ב וכן מוכח מע' חבט א' שפי' שם רבינו מלת כופרי כפי' גי' כ"י זה בשם "פירוש גאון" והוא רה"ג כנראה משט"מ לכתו' שם שהביא כן מליקוטי הגאונים בשם רה"ג].

*אֶסְגְמוֹס עיי' ע' מסא ב', ועי' סגמוס.

*אסגנטרין (או בט"ס תחת אנגנטרין בל"י ἐγγενέτης Eingeborener תושב ואזרח, או מל"ר (Edler, Ausgezeichneter, signatus, signatorius מדר' אסת"ר פ' ויהי באמרם: אלא שאני איסגנטירין של הקב"ה שכל השבטים נולדו בחוצה לארץ וזקני נולד בארץ ישראל וכ' נ"ל שהוא ל"י שרשמנו וצ"ל אנגנטרין והוא נולד בארץ, ועוד י"ל שהוא לש' רומי' וענינו מיוחס וראיה לזה ילק' אסתר רמז תתרנ"ד שסיים וכי איסגנטרין משתחוה להדיוט.

אַסֹּד [1] (פי' בל"ע اسدة עצים מורכבים זה בתוך זה והוא רפסודות (Floss בזבין רפ"ג (מ"א) הזב והטהור שיש בו בספינה או באסדא. ובנגעים בפ' כל הבתים (י"ב, הל"א) בית בנוי בספינה או באסדא. [לפנינו אי' אסקריא וכ"ה בע' אסקריא אצל הגירס' אסדא. אבל נ"ל שם לתקן אסקדיא

[1]) כצ"ל בראש הערך וכ"ה בעי' סדה ולא כגי' דפ"ע שגרסו אסדה שאם כן היאך נסדר אח"ז ע' אָסַר.

והיא אסכדיא של ירוש׳. ורע״ב לנגע׳ הזכיר עוד גירס׳ אכסדיא וצ״ל אסכדיא], פי׳ עצים מורכבים זה על זה שתי וערב [וצריך כאן להשלים כמו בע׳ סדה: כמו דובר] כדכתיב (מלכי׳ א׳, ה׳ כ״ג) ואני אשים דברות בים ומפור׳ עוד בע׳ סדה. (א״ב פי׳ אסדה בל״ר [essedum, esseda] מין עגלה וקרון קל [1]). ותלמ׳ ירוש׳ (ברכו׳ פ״ד הל״ה ד״ח ע״ג עיי״ע סדה) מפור׳ היא אסדא היא אסכדיא (לפנינו בירו׳ ברי״ש) היא רפסודות ופי׳ אסכדיא [σχεδία] בל״י רפסודות). [אחי״ה פי׳ של ר״ב אין נ״ל אבל המלה כמו שרשמנו ל״ע וטעמה עצים מרכבים זה על זה כפי׳ רבינו והוא אסכדיא בל״י ורפסודות בל״ם מלש׳ ערבי׳ רמת = رمث עצים מרכבים זה אל זה. ורה״ג לסד״ט כ״ז פי׳ הך דנגעים ובאיסקדיא — כד׳ כאשר תיקנתי — יש שונים באסדה רפסודות ודוברות שבמקר׳ והוא אסדה וכ׳ וכטיית טיף [צ״ל טוף = طوف Floss] כגון מעבר דמה דספינה קטנה עכ״ל. ורמב״ם לזבים שם פי׳ ״אסדה בל״ע מעריה [צ״ל טאריה = طيارة Schnellsegler] והיא ספינה קטנה מאוד עוברים בה הנהר״].

אַסד (בל״ם אֶסָדָא בל״ע اسادة = وسادة וממנו בל״ם בֵסָדְיָא ובדרז״ל בט״ם בי סדיא (עיי״ע) פי׳ כסת שתחת מראשותיו (Kopfkissen פטר חמור [בנו״ג בר חמרא, בכ״י מ׳ חמרא; ובכ״י פ׳ ובב״נ אי׳ כגי׳ רבינו, עי׳ ד״ס ברכ׳ קנ״ד:] דקאי אאיסדן בחלומות דרבה בהרואה (ברכות נ״ו.), פי׳ כסת שתחת מראשותיו ומפור׳ עוד בע׳ סד [ג׳]. (א״ב תרג׳ מראשותיו, בראש׳ כ״ח, י״א, י״ג, איסדוהי) [אחי״ה וכן תרגם הפשיטה לבראשי׳ שם ולשמוא׳ א׳, י״ט, י״ג; כ״ו, י״א, י״ב; מלכי׳ א׳ י״ט, ו׳ ועיי׳ עוד ע׳ בי סדיא שצריך להיות ביסדיא].

*אַסְהַדְתָּא (פי׳ עדות מפעל שהד ובל״ע شهد ובל״ם סַהֵד: מֵעִיד וא״כ השֵם בד״ה של ערך Zeugniss) ברכו׳ י״ד: מאי אסהדתיה דרב חייא. תמור׳ י״ח: מאי אסהדותיה. יבמו׳ ס״ד: אסהדותיה דר׳ חייא.

*אָסוּ, אָסוּתָא (השם מפעל אַסִי, Heilung, Heil-mittel) ב״מ פ״ו. ואסו דרבי על ידו תהא; ב״ק פ״ה. כתו׳ נ׳. גיטי׳ ס״ז: ע׳. פ״ו. מאי אסותיה; שבת ק״י. ע״ז כ״ז: דלית ליה אסותא; תעני׳ כ׳: כי ה״ל מלתא דאסותא. והקבוץ ב״ב נ״ח: בראש כל אַסְוָן אנא חמר. ב״מ קי״ג: ידענא אסוותייהו. ויק״ר פל״ז אסוותך אכול מן אילין אתרוגין.

*אַסְוֵירוּס (Severus) ע״ז י׳. י׳: נדה מ״ה. עיי״ע אנטנינוס.

☞ אַסוּט (בל״ם אָסוֹטְיָא, אָסוּטָא בל״י ἄσωτος (liederlich, ausschweifend תרג׳ סובא וזולל יורש (משלי כ״ג, כ״א) דרוי ואסיט [מתמסכן] פי׳ בל״י גרגרן. [אחי״ה לפנינו אי׳ אסיט ובפסוק כ׳ אסיטון וגי׳ נכונ׳ אסוט וכ״ה בתרג׳ פשיט׳ משלי ז׳, י״א; כ״ג, כ׳. כ״א].

☞ אִסְתַּבְלָ[א] עיי׳ ע׳ אצטבל.

*אִסְטַבְלָאט (פי׳ בל״ם אֶסְטַבְלָט ובל״ר stabulum (Stallung, במד׳ אסת״ר א׳, י״ב פי׳ ותמאן: קומוס (Oberster = comes) אסטבלאטי של בית אבא היית. פי׳ ראש וממונה על אורוות סוסים וכן נקרא בל״ר Oberstallknecht = stabularius עיי״ע אהורייר.

*אִיסְטִיב, אִסְטַבָּא, אִצְטַבָּא (פי׳ בל״ע مسطبة مصطبة מושב ומיסב מאבנים בגבוה של בנין (Altan, Estrade) עיי״ע אסטוא) ירו׳ ב״ב פ״ב י״ג: פני חד חליטר מן איסטיב לאיסטיב. שם ספ״ג די״ד: חלון שהוא פתוחה לאסטיב. ירו׳ עירו׳ פ״א די״ח: עושה איסטבה על פתח המבוי. עירובי׳ ס״ח. איצטבא ע״ג איצטבא. קידוש׳ ע׳. איצטבא דאמרי אינשי וכ׳. ש״ר פל״א בונה בימסאות ומרחצאות ואיצטבאות. פסחי׳ ס״ה: דמסגי אאיצטבי ועיי׳ עוד ע׳ אסטוא ב׳.

אִסְטֶגְיוֹת (פי׳ בל״י στέγη כמו στέγος, ובל״ר tectum גג Dach) בכלים בפ׳ תנור שחצצו (פ״ח מ״ט) ר׳ יהודה אומר אסטגיות רבן גמליאל אומ׳ אם יש לה ספיות. פי׳ אסטגיות כמו גג ולא גג ממש אלא כעין כיפה. [אחי״ה זה פירושו של רה״ג לסד״ט ד״ו אסטגיות גג כמין כיפה]. וי״א כעין קובה. פ״א אסטגיות (ולובין) [כ״ה בדפוסים ובכ״כ די״ג: וט״ם הוא וצ״ל וליזבז] ושפיות כולן ענין אחד שהן שפות. [אחי״ה גי׳ פ״א היינו פי׳ אחר אי׳ רק בכ״י ה״ב, ובדפ״ע אי׳ פי׳. ועיי׳ ג״כ פי׳ רע״ב לכלי׳ הנ״ל שכתב כב׳ פירושים. וראיה לפ״א של רבינו מירו׳ ספ״ב דע״ז דמ״ב. הן איסטיגיות הן ספיות. כ״ה גירס׳ אמי׳ דפ׳ זיטמי׳ ובשאר דפוסי׳ ובר״ש כלי׳ שם בט״ם איסטיות. ועיי׳ עוד תוספתא כלים ב״ק פ״ו פורנא ה״ז טהורה . . . אם יש לה הליזביז טמאה . . . אם יש לה ספינאות וכולן שם אחד הן]. (א״ב פי׳ בל״י גג).

---

1) ממה שהוזכרה המלה אצל ספינה משמע שאין ענינה כפי ר״ב ועוד מלה רומי׳ הרשומה מורה על עגלה כבדה ודרכם של הלוחמים להשתמש בה.

אַסְטַגְנִין (פי' תוכנים וחוזי בככבים Sterndeuter, Astrolog והשם מופשט אַסְטַגְנִינוּת Astrologie, Sternkunde ונגזר מן השם açtgh פי' בל' ארמניא כ ו כ ב) הסתכלתי באסטגנינות שלי.. צא מאסטגנינות שלך אין מזל לישראל, בסוף שבת [קנ"ו. ושם אי' איצטגנינות, אבל בכ"י מ' ובילק' לך לך רמז ע"ו הגיר' כרבינו. אבל גם רבינו ידע מהך גירס' בצ' עי' סוף הערך וע' אצטגנין]. עדין אסטגנינות של דוד עומדת בס"ג. דנגמר הדין (סנהד' מ"ט.), ובס"ג דארבעה נדרים (ל"ב.) הסתכלתי במזל שלי (ואין לי אלא בן אחד על) [ט"ס וצ"ל כמו שגרס הב"ח ואין לי בן אחר אלא] ישמעאל אמר לו א ב ר ה ם ! (לפנינו לי') צא מאסטגנינות שלך אין מזל לישראל. פי' ענין מ ז ל הן. [אחי"ה דע מן אסתר aster, ἀστήρ בל"פ çtâre שפי' מ ז ל נגזר בל' ארמיניא א ס ט ג ואין ספק אצלי שממנה יצאה התיבה שלנו]. שמא יטעו אסטגניני פרעה בר"ג דברכות (ד'. ושם ובילק' בא קפ"ו ובילק' תהלי' קי"ט רמז תתע"ו חסר). ובפ"ק דסוט' בגמ' וכן לענין הטובי (י"ב :) המה מי מריבה (במדבי כ', י"ג) המה שראו אסטגניני פרעה וטעו [לפנינו אי' איצטגניני אבל בילק' חקת תשס"ד איסטגניני. וכן בסוט' ל"ו : אמרו איצטגניני פרעה וכ' וביל' מקץ קמ"ח אמרו אסטגנינון לפרעה] (בגמרא) [צ"ל ובגמ'] דמי לנו גדול מיוסף (סוטה י"ג :) אל תקרא הורד (בראשי' ל"ט, א') אלא הוריד שהוריד אסטגניני פרעה מגדולתן [לפנינו בצ' אבל ביל' וישלח קמ"ה אי' איסטגניני]. פי' שביישן שלא ידעו לפתור החלום והוא ידע. [אחי"ה כן פירש"י ז"ל ג"כ] ובפ' אלו נאמרין בגמ' דששה שבטים (סוטה ל"ו :) אמרו אסטגנינין לפרעה עבד שלקחו רבו בכ' כסף תמשילהו עלינו. [אחי"ה ופירש"י בטוב טעם. אצטגנינות וצ"ל א צ ט ג נ י נ י : חכמים וחוזים בכוכבים ויודעים בחכמות המזלות עכ"ל. וזה מסכים למה שפירש רבינו כאן וגם למה שפירשתי בענין התיבה]. ובס"ג דהשותפין (כ"ב ט"ז :) אסטגנינות היתה לאברהם אבינו בלבו. ובר"ג דאמר להם הממונה (יומא כ"ח :) שאני אברהם דאסטגנינות גדולה היתה בלבו. פי' ח כ מ ת ה מ ז ל ו ת היתה לו והיה יודע לכוין השעות. אי נמי זקן ויושב בישיבה היה דאמר מר (יומ' שם, ולפנינו אי' אמ' רב חמא בר חנינא) מימיהם של אבותינו לא פסקה ישיבה מהן, כלומר זקנים ויושבים בישיבה ושכינה ביניהן; וי"ס שכתוב בהן אצטגניני. (א"ב תרג' ועצת נפתלים (איוב ה', י"ג) ומלכות אסתגננות) [אחי"ה לפנינו אי' אסטגנינוהי].

אִסְטַדְיָה, אִסְטְדְיָן, (=אִצְטַדְיָן, אִצְטַדִינִין פי' בל"ם אֶסְטַדְיוֹן, אֶסְטַדִין בל"י στάδιον, stadium הוא מדת ארץ באורך שש מאות פסיעות (עיי' היראדאט ב', קמ"ט) והוא מקום מיוחד לשחוק השוורים המנגחים ובני אדם מתאבקים עמהם) אין בונין עמהן בסילקי וגרדון אסטדיה בפ"ק דע"ז (ט"ז : ושם אי' גרדים איצטדיא ועיי' ע' גרדם א' וע' בם ב'). פי' בית השחוקות נקראת אסטדיה ואסור לבנות עמהן לפי שהן שופכי דמים כמפורש בגמ' שלה. [אחי"ה כונת רבינו על ע"ז י"ח : אין הולכין לאיצטדינין מפני שהן שופכי דמים. כן גורס הפי' כ"י לר"ח לע"ז שתחת ידי (הושאל מידידי מהר"א בערלינער) ובלי כל ספק כן היה גורס רבינו. ולפנינו אי' בש"ס בבלי מ פ נ י מושב לצים. וכגי' ר"ח וערוך מוכח ג"כ מגמ' י ר ו ש ל מ י ע"ז פ"א הל"ז ד"מ. היושב באצטדין הרי זה שופך דמים]. ובפ' שור שנגח ד' וה' (ב"ק ל"ט.) שור האסטדין אין חיב מיתה שנא' (שמו' כ"א, כ"ח) כי יגח ולא שיגיחוהו. פי' שמגדלין אותה לקוביה ומלמדין אותה לנגח ויביאו שוורים אחרים וינגחו עמו, המנצח את חבירו לוקח התנאי שביניהן וכיון שילמדוהו ליגח אם הרג אדם אינו חיב מיתה, י"ס שכתוב בהן אצטדינין. [אחי"ה וכנ"ה בע"ז י"ח : ההולך לאצטדינין ולכרכום (circus). ובספרא אהרי פי"ג אי' קרקסאות והאסטדיות. ירו' עירו' פ"ה דכ"ב : את רואה את האצטדין כילו מליאה בתים. ובענין איצטדינין של ב"ב עיי' ע' אצטדינין ופי' של ר"ב שם]. (א"ב פי' בל"ר [ובל"י] מקומות מוכנים בנוים בהוצאה גדולה לרוץ אנשים ובהמות ולהתאבק שם בעלי זרוע לשמח העם ובעוד יום זה מכניסים שם פרים ומששים בהם ופעמים הרבה מנגחים האנשים והורגים אותם). [אחי"ה וכעין זה פי' רבינו בעצמו בע' אצטגנין ופי' של ר"ב לפי זה ללא צורך הוא].

1 אִסְטְוָה (=אסתוונית בל"ם אֶסְטְוָא בל"י στοά Säulengang מן ל"ם אֶסטוּנָא בל"ע اسطوانه, اصطوان בל"פ استون, ستون פי' עמוד Säule) בריש משנה דפסחי' (י"א :) על גג האסטוה. [אחי"ה בכ"י ערו' וי"ו, ל"ד ובעה"ק בחד וי"ו ובדפוסי' בשני וי"ו. וכגירס' רבינו על גג האסטוה אי' ג"כ במשניו' נאפולי ופיזרו, אבל במשניות שלפנינו ובירו' אי' על גג האיצטבא וכ"ה בכ"י מ' עיי' ד"ס פסחי' ט"ז, ובמשנ' של ש"ס בבלי גב]. אסטוה שבמרחץ בנדה בפ' האשה (נ"ט : ושם אי' האיצטבה). האסטוונית רשות היחיד לשבות בטהרות בפ' מקום (פ"ו, מ"י). אבל ים ובקעה והאסטוונית והכרמלית בריש שבת (ו'. ושם אי' ואיסטוונית אבל שבת ו' : והאיסטוונית ובכ"י מ' והאסטונית וברע"ב והאיסתונית עיי' ד"ס שבת ג' :). אסטוה שלפני עמודים בראש שבת (ז'. ושם אי' איצטבא),

האסטוונית אין בו משום מדיר גוים בפ' [י"ח] באהלות (מ"ט, ושם אי' האצטווניות, ורה"ג גרס כרבינו), פי' אסטוונית [ד]אהלות ״דומה לבקעה (באותה) [צ"ל כאותה] ששנינו אבל הים והבקעה והאסטוונית והכרמלית אינן לא רשות היחיד ולא רה"ר [אחי"ה הן הנה דברי רה"ג לסד"ט דכ"ה — וכנ"ה בירו' סוט' פ"ח דכ"ב ע"ג תנם (הלוחות) לאיסטווה, עיי' במ"ר פי"ב אלו שני עמודין של כסף שהיו עומדין לפניו כמין איסטווה, ובמד' שהש"ר פ' תורי אי' כמין אצטווין ועיי' ב"ב י"ד: — פסחי' י"ג: איסטוונית (גדולה, כ"ה בכ"י א"פ עיי' ד"ס פסחי' י"ח: ושם נוסחאות שונות) היתה נקראת סטיו לפנים מסטיו עיי"ע אבי, ועיי' סטיו או סטין לגיר' ערו' דפ"ר, תנחומ' משפטי' דמוסיות ומרחצאות ואסטווניות שבמדינה]. (א"ב פי' בל"י בנין כמו אהל מפולש מצדיו בנוי לטייל ולמכסה מזרם ושרב עיי"ע סטיו).

2 אִסְטְוָה (=אִצְטְוָה = אִצְטְבָה = אִסְטְבָה מענין ע' הקודם. ובכ"י ה"ב נכלל עמו בע' אחד ופירושו Altan, Erker וכ"ה בל"ם ועיי"ע איסטיב) בנה אצטוה ע"ג אצטוה בגמ' דכותל בפ' חלון (עירוב' ע"ז: ושם לפנינו איצטבא). אלא מעתה בנה אצטוה בי"ט דלא קא עביד אוהלא ה"ג דשרי בגמ' דאין מקיפין, בפ' המביא כדי יין (ביצה ל"ב: שם אי' איצטבא), רב שרי למיבני אקרפיטא ולמיבנא אסטוה בספ"ק דמשקין (מ"ק י':) [ושם אי' רבא, וכ"ה בכ"י ערוך ה"ב וכ"ה בה"ג, אולם בכ"י מ' ובריי"ף ובהרא"ש רב וכ"ה בע' אקרפטא, אבל בע' סרק ב' ג"כ רבא וכ"ה בכ"י ע' אקרפטא ובדפוסי הערו' אקרפתא אבל בע' אקרפטא בט'; ודפ"ר אסטוה ובע' אקרפטא אצטוה ובמ"ק איצטבא]. דמסגו אאסטבא בס"פ תמיד (ס"ה:) [ושם בצ' וכ"נ מפירושו של ר"ח דק"ז]. דעבוד מעשה אצטבא בר"ג (דהביאו לו) [צ"ל דהוציאו לו] (יומא מ"ט.). היכי אזלי דמסגו אאצטבי בגמ' דקיבל, בכל הפסולין בזבחים (ל"ה.) [ושם אי' אזלי אאיצטבא ורבינו גרס כגירס' דתמיד הנ"ל]. פי' [כמו] אסטוה שלפני עמודים (שבת ז'.) [עיי"ע שלפני זה] מקום צר באמה וגבוה כ"ד כ"ה טפחים וכן עושין בפני כל החניות. והוא סטיו [כ"ה בדפוסי'; ובדפ"ר סטין וצ"ל אסטוה וכ"ה בל"ם [Erker, wohin man sich hinaussetzt והוא אקרפיטא [κρηπίς gemauerte Anhöhe, crepido, [Vorsprung am Gebäude, ופעמים עושין אותה לישיבת בני אדם. [אחי"ה ובזה הענין נשתמשת המלה הסורית שרשמנו ושוה עם מלת סורית אֶסְטִוין והיא היא סטין של דפ"ר ואסטונא של תרג' שהזכיר ר"ב, ומה שפי' רבינו וכן עושין בפני כל החנוית כיון למלת ערבי' שרשמנו בע' איסטיב ר"ל مسطبة مصطبة שכך טעמו]. פי' דעבוד מעשה אסטוא כולן עומדין בשורה כאסטוה זה מושיט לזה וזה מושיט לזה. וי"ס שכתוב בהן אצטוה. [אחי"ה וכעין זה פי' ר' אליקום וז"ל דכתיב ויזרקו הכהנים ולא כתיב ויוליכו ויזרקו הכהנים אלמא דלא אצטריך כהן להולכה דעבוד מעשה אצטבא שכשם שסטיו עומד לפנים מסטיו כך עמדו הכהנים בשורה ממקום השחיט' ועד המזבח ונתנו זה לזה וכ' עיי' ד"ס יומ' ס"ו, הער' ח'.] (א"ב תרג' והנה המלך עומד על העמוד (מלכי' ב' י"א, י"ד, עיי' כ"ג, ג'; ובד"ה ב' ל"ד, ל"א אי' עָמֶד) על אסטונה). [אחי"ה וכנ"ה בירו' סוכ' פ"ה, דנ"ה, דיפלי איסטבא והוא כמו איסטוא στοά או תחת איסטונא שהוראתה בשתי פעמים עמוד עיי"ע סטין וע' אסטיו ובאמת בבלי סוכ' אי' דיופלוסטון עיי' ערכו ור"ב שם. ובענין הראשון מקום גבוה בראש הבנין נמצ' התיבה בירו' שבת פ"א ד"ב ע"ד איסטווה ואסקופה. וגם המפרש הגדול רש"י ז"ל פי' איצטבא כסא של בנין אבנים (ביצ' שם) או בנין אבנים (מ"ק פסחי' שם; ובכ"י מ"ק אי' ברש"י תחת בנין אבני': כסא אבנים עיי' ד"ס שם י"ד:) אבל בשבת שם פי' שהיו עומדים ברחבה ותולין בהם התגרים פרגמטיא וגם איצטבאות היו לפניהם לישב שם התגרים" וזה מסכים עם פי' של רבינו דלעיל, ובמסכת שבת כמה פעמים נשתמש רש"י בפי' של רבינו].

* 3 אִסְטְוָוא (Gewebe, Decke ἱστίον) בירו' מ"ש פ"ד דנ"ה: איסטווא דההוא גברא אי' ביה תרי עשר מרקען פי' בל"י מסכה.

* אִסְטוּ (בל"ר פי' הוא iste Jener) בירו' שביעית פ"ד הל"ב דל"ה. (עיי' ירו' סנהד' פ"ג הל"ו דכ"א:) בראשונה כשהיתה המלכות אונסת הורי ר' ינאי שיהו חורשין חרישה ראשונה (חד משמר הוה אני עבר ט"ס וצ"ל כירו' סנהד') חד משומד הוה איעבר בשמיטתא (לפי גירס' אמית' סנהד' דפ' זיטאמ') חמיתון (דמיין) [צ"ל כירו' סנה' רמיין] קובעתה אמר לון האסטו שרא לכון מירדי (ירו' סנה' שרה מרדה!) שרא לכון (דמיין) [צ"ל כירו' סנה' מרמי'] קובעת, ובירו' דפ' זיטאמ' יותר נכון הנוסח האיסטו. המפרשים נלאו לפרש המאמר הקשה ולא עלה בידם. ובעל כ"כ נקד אַסְטִי ופי' השנה הזאת בל"י וכיון על מלה ἔτης τῆτες וטעם בלי מלח הוא. אבל אמת תורה דרכה שהיא מלה רומי' שרשמנו וטעמה

הוא בה"א השאלה, כלומר המשומד שראה שחורשין בשביעית מטעם היתר של ר' ינאי (שמוכרחים היו לפרוע מנת המלך אף בשביעית) שאל הַאִיסְטוּ פי' הֶזֶה ר"ל ר' ינאי שהתיר לכם לחרוש ההתיר לכם בשמטה ג"כ לסדר ולתקן השבלים לכרי ולעשות עמרים? — קובעתה כמו המעמר לכובעות פיאה פ"ה מ"ח עיי"ע כבע, ופי' מתוק מדבש הזה קבלנו מאדוננו רבינו הגאון מהרז"פ זצ"ל ועיי' מ"ע כרך ט"ו דשצ"ה.

אִסְטַטִיבָה (פי' בל"ר stativa (castra) (Standlager, Ausruhort ב"ר פר' ויכלו השמים (ספ"י) בשר ודם שהוא עושה אסטאטיבה אינו נותן דונטיבה פי' בל"ר בנינים מוכנים לאנשי המלחמה בזמן שהם שוקטים ופי' דונטיבה [donativa] בל"ר מתנות). [אחי"ה רבינו הביאו ופירשו בע' דנטיב ובע' סטטיבה ולא כמו שאי' בדפ' אמש' סטטיאה. והמלה רומי' מורגלה בכתבי רומיים עיי' ליויאוס פל"ז, כ"ג, ל"ג וכיוצא בזה].

* אִסְטַטְיָא (בל"ר (Aufenthalt, Station, statio פסיקת' רבתי ותאמר ציון לא עשה אסטטיא בכל א"י. ושם עשה אסטטיא פי' מקום מנוחה ועמידה.

אִסְטַטְיוֹן (לדעת רבינו עמידה ומושב בל"ס אֶסְטַטְיוֹנָא בל"ר der Aufenthalt, statio (das Verharren בב"ר פס"ז (ס"ו) ויתן לך: השולמית (שה"ש ז', א') אומה שהיא משלמת אסטטיונו של עולם הן הן בעה"ז הן הן בעה"ב. פי' משלמת עמידתו של עולם כלומ' שהן קיימין בעה"ז ולעה"ב ולש' לעז הוא אסטציאו [it. stazio ובעה"ק איסטסיאן. ובכ"י ה"ב אצטנציאו וזה יוכל להיות Bestand, it. costanza כלומ' קיום, ודע דנוסח בר' אישטטיונה, אבל בילק' שה"ש ז', א' בשם ב"ר גרס כרבינו אסטטיונו של עולם ובב"ר עם פי' יפ"ת אי' אשטטיונו. אבל הנוסח היותר נכון בשהש"ר ז', א', אי' איסטטיונרון של עולם (דפ' אמשטר') ופי' בל"ר stationarii = (Posten, Soldaten die auf P. ausgestellt sind) צופים שעמדו על המצפה עיי"ע סטטיונר. אבל גם מלת סטטיאה statio טעמה בל"ר מצפה.] (א"ב וכן בל"ר).

* אִסְטָיו (= סטיו בל"י στοά (Säulengang ירו' סוכ' פ"ה דנ"ה. אסטיו לפנים מסטיו היתה. וכ"ה בירו' תעני' פ"ג דס"ו ע"ד ובפסחי' י"ג: ותוספתא סוכ' פ"ד גרס סטיו לפנים מסטיו.

* אִיסְטַיָּא (E. N. einer Pers.) ירו' יבמו' פ"א ד"ב ע"ג יצחק בר איסטייא א"ר שב"ל בעי וכ'.

(אסטיוט) [1] אִסְטְוִיט, אִסְטְוִים (מלש' צינד thwish מפחד sich fürchten עיי' יוסטי צינדליקסיקאן צד קמ"א, קמ"ב) בס"ג דאין בין המודר הנאה (נדרי' מ"א.) מטא תותירא אסטוים שדיא [2] [כ"ה גירס' כ"י ה"ב וכ"י ל"ד ו"ו אסטויט ובש"ס אסתיוט, ונוסח הדפוסים בערו' אסטיוט ט"ס]. פי' תותירא גשר אסטוים לשון הסיט ול' לעז הוא אֶסַיְיטַרֵי [וכ"ה בע' סט א' לפי כ"י וד"ר והוא לש' איטלי' [beunruhigen, esagitare פי' פָּחַד ונבהל. [אחי"ה ובע' גדרון פי' רבינו אסטוים או איסטויט לפי כ"י ה"ב ול"ד ו"ו נזדעזע והיא היא ודעת שפתיו ברר מללו כי המלה בעצמה ותומה ל"פ ישנה כשרשמנו. והשם סְוַיטַא יומ' כ"ב: ילק' שמואל ב' י"ג (עיי"ע סייט א') הוא ג"כ ל"פ thwâesha פי' פחד, או dwâetha עיי' בפי' של רא"ש שמראה על יומ' כ"ב: חזא סיוטא וצ"ל סויטא. וגם רש"י ז"ל פי' איסתויט: נתפחדה. ועיי' עוד ע' אסתקר, וע' סוי].

* אֲסַטְיוֹן (שם הפרטי) ב"מ פ"ו: גוריון בן אסטיון בשם רב.

* אִסְטִיוֹת ט"ס תחת אסטגיות עי"ש.

אִסְטַכְטוֹן (ובל"ס אֶסְטַקְטָא בל"פ اصطفى בלי ספק משובש מן اصطقى ונעתק מל"י ἡ στακτή שמן המור (Myrhenöl, Zimmtöl ויק"ר פר' ואם כהן המשיח יחטא (פ"ה) וראשית שמנים ימשחו (עמוס ו', ו') זה שמן אסטכטון פי' בל"י שמן המור). [אחי"ה לפנינו אי' אסטקטון והביאו רבינו בע' ובגירס' אסתקטון וגם אי' סטכת עיי' שם. ובמד"ר פ"י שמן אנטכנון וילק' עמוס רמז תקמ"ה בשם ויק"ר אנטבנין ובשהש"ר פ' אתי מלבנון שמן אפיקסנין וכולם צ"ל אסטכטון או אסטקטון. ושבעים זקנים תרגמו לוט (בראשי' ל"ז, כ"ה; מ"ג, י"א); נטף (שמו' ל', ל"ד); מור (שה"ש א', י"ב) בתיבת: ἡ στακτή [3]).

אִסְטְבִיוֹן [4] (בל"י στίχιον, στοιχή; בל"ר stica stigia מין מלבוש עליון eine Art (Tunik, Oberkleid בב"ר פר' והנחש היה ערום

---

[1]) כ"ה בדפ"ע אבל בכ"י באמצע הע' אסטויט וכצ"ל בראש הע'. [2]) כ"ה בכ"י ה"ב ודפ"ר אבל בשדפ"ע שריא אמנם הנכון בע' גדרון. [3]) עיי' דיאסקארידיס די קנ"ד; תיאפרסטוס על הצמחי' ה', ד', ב'; פליניאוס י"ב, ל"ה; י"ג, ב'. [4]) עיי'

(פי"ט) ויעשו להם חגרת (בראש' ג', ז') אסטכיון גולין [1]) סדינים כשם שעושין לאיש כן עושין לאשה צלצולין קולוסין סבכים. [אחי"ה וכן הביא רבינו התיבה בע' גל ו' לפי כ"י ו"ו ל"ד ה"ב ודפ"ר ובשאר דפוסי' ט"ס אסטריון. ובל"ר ויוני טעם המלי' כתונת ונקרא כן כתונת של כומרים נוצריים ועיי' ג"כ ערך הבא].

* (איסטרכין) אִיסְטְכַרִין (פי' בל"י στοιχάριον στιχάριον בל"ר stoecharium מן (Tunik, weisser Chorrock הוראת ערך הקודם לזה בירו' ב"ק פ"י הל"א ד"ז ע"ג והוה עביד ליה חדא (איסטרכין ובדפ' זיטאמ' איסטדכין) [וצ"ל איסטכרין] מן חד עמר וכ'. פי' מין לבוש עליון ואין בינו ובין ע' הקדם הבדל.

אִסְטוּלֵי (פי' בל"י στήλη וכן בל"ר stela, stele מצבת אבן Denksäule mit Inschrif- (ten, Verträgen beschrieben בב"ר פע"ה (ע"ד) בסמך וישלח יעקב: בשעה ששלח דוד את יואב לארם נהרים ולארם צובה (שמוא' ב', י' ז') פגע באדומיים בקש לזנבן הוציאו לו אסטליאות שלהן רב לכם סוב את ההר הזה (דברי' ב', ג') וג' פגע במואבים בקש לזנבן הוציאו את אסטליות שלהן אל תצר את מואב (שם פסוק ט'). [אחי"ה לפנינו ובילק' שמוא' רמז קמ"ז אי' אפיסטולי כ"ס של רבינו]. ובהגדת ילמדנו בפסוק רב לכם [בתנחומ' לית' ועיי' עוד ע' פסטל שהביא רבינו הך ילמדנו בגי' אפיסטולין לפי גירס' דפ"ר, ובכ"י ק"ט פסטולין] כתוב כל זה הענין. ובפ' בצר לך (דברי' ד', ז' בתנחומ' לי') ועשה אסטולי וכתוב עליה אם יעלה העם הזה לעשות זבחים בבית ה' בירושלם (מ"א י"ב כ"ז) וי"ס שכתוב בהן אפסטולי [Schriften Urkunden ἐπιστολή, epistola] והוא העיקר ול' לעז קורין לכתבים אפישטולי [בלאי"ט epistola, pistola]. (א"ב פי' בל"י ורו' מצבת אבן נצבת לעדה וכתובים בה דברי ברית שלום או צווי המלך או דבר אחר. וגיר' זאת יותר נכונה מגי' אפיסטולי). [אחי"ה והדין עם ר"ב וראיה מבמד"ר פכ"ג העמד להם אסטליות מכוננות לערי מקלט שיהא יודע לילך לשם ובכל אסטליות רשום עליה וכ' ועוד ירו' סוט' פ"ז הל"ה דכ"א ע"ד (עיי' תוספו' סוט' ל"ה: ד"ה שלשה) שלשה מיני אבנים הם . . ואיסטליות שנתן להם משה. הרי שמין מצבת אבן הוא וכן תרגמו ע' זקנים מצבה, מצבת (בראש' כ"ח, י"ח. כ"ב; ל"א, י"ג; ל"ה, י"ד), נציב (שם י"ט, כ"ו). והמכתב על מצבת אבן לזכר דורות נקרא στηλογραφία ובמלה זאת תרגמו ע' זקני' מכתב (תהלי' ט"ז, א'; נ"ה א'; נ"ו, א'). ובע' אַרְךְ גרס רבינו הקיבוץ איסטלים].

אִסְטְלִית (אִסְטְלָא, אִצְטְלִית, אִצְטְלֵי בל"ס אֶסְטְלָא בל"י στολή, στολίς בל"ר stola לבוש ארוך (Faltenreiches Kleid, Mantel ביומ' בפ' בא לו (פ"ז מ"א דס"ח:) ואם לאו קורא באסטלית לבן משלו [לפנינו אי' באצטלית אבל בירו' וכן בכ"י א"פ עיי' ד"ס יומ' צ"ח. אית' באיסטלית]. ובפ' מי שאחזו (גיטי' ע"ד.) א"ר שב"ג מעשה בצידן באחד שא' לאשתו ה"ז גיטך על מנת שתתני לי אסטלתי ואבדה אסטליתו [לפנינו ובירו' במשנ' פ"ז הל"ה ובגמ' שם דמ"ט. אי' איצט']. אסטלא דמילתא בר"ג דנגמר הדין (סנהד' מ"ד.) וארא בשלל אדרת שנער (יהוש' ז', כ"א) ר' אסי אמ' אסטלא דמילתא [ושם ובילק' יהוש' ז' איצטל']. כל ישראל ראויין לאותה אסטלא בגמ' דולא את הלוף במפנין (שבת קכ"ח). י"ס שכתוב בהן אצטלא. [אחי"ה וכנ"ה בשבת שם ובכ"י א"פ איצטלית. ושם איצטלא בת מאה מנה. ב"מ י"ז. אותה איצטלא. מ"ק כ"ח: איצטלא דמילתא עיי' ע' שיול. והקבוץ: ירו' ברכו פ"ג ד"ו ע"ד דרקק איצטלין. ירו' שקלי' פ"ג דמ"ז ע"ג אצטלי של זהב (ובתוספ' שקלי' פ"ב אסטראות של זהב והוא ל"ס אֵסְטְרָא לבוש תחתון] מ"ק כ"ד. תליסר אצטלי מילתא. ירו' סנהד' פ"י כ"ט: אסטלוון ולבושין. קהל"ר פ' שלח אצטלוון דלבושין]. תרג' ירו' שמלה. ויקח שם ויפת את השמלה (בראש' ט', כ"ג וכן תרג' חליפות שם מ"ה, כ"ב) ואהב גר לתת לו לחם ושמלה (דברי' י', י"ח), אדרת שנער (יהוש' ז', כ"א) תרג' אצטלי בבלאי. [אחי"ה כ"ה דפ"ר וכ"י ו"ו, ל"ד ב"ר ובדפוסי' אחרי' בבלאה וכ"ה ברש"י ורד"ק יהוש' שם. ובתרג' שלפנינו בבלי]. (א"ב פי' בל"י ורומי מין לבוש ובפרט מן המיוחד לנשים ונעתק ללבוש אנשים). [אחי"ה אולי מטעם זה שנינו ביומ' הנ"ל באסטלית לבן ולא לבנה להגיד שהוא בגד שמשתמש בו זכר ר"ל כהן].

* אִיסְטִילִין (מל"ר spitziges Eisen, stilus (Spitzpfahl מדר' שמואל פי"א ד"ה ויהי

עמ"י אמצי' של מיורסיאום צד תקל"ט ועמר של דוק"נ ערך stica ועיי' עוד מלבושי היהודים להחכם ברילל צד נ"ז. ויפה שיער בפתרון המלה כבר בעל כ"כ. והחכי' בוקסטי' טעה במראה מקומו' וגם גי' שהביא שם איסטרכין ט"ס הוא וצ"ל איסטרוין של דפוסי ערוך בעי' הבא אח"ז. [1]) עיי"ע גל ו' ומ"ש. וכגי' הפנים אי' בכ"י ערוך אבל בדפ"ע אי' הגליכים.

בהזכירו וכ' א"ר יהושע בר ר' נחמיה הכן לא הוה לי ממחינון חמשה טופרין או חמשה איסטילין אלא מפרקת שבורה על הארון, ולא ראיתי מי שפירשו ומקום הניחו לי. באור המלה כמו שאמרנו כל דבר חדוד כגון אבן, ברזל וכדומ' ושיעורו חמשה צפרנים או כלי ברזל חדודים לא יכלו להכות את עלי בחזקה כל כך שימות במהרה אבל שמועה רעה על הִלָּקַח ארון ה' הסבה מיתתו פתאם. והזכיר זאת בעל המאמר מתוך שבחו עיי' פי' של רלב"ג לשמוא' ד', י"ח.

* אסטליסטקין ט"ס תחת אסכוליסטקין עיי' ע' אסקולוסטיכא.

אִסְטָמָא (פי' בל"ס אֵסְטָמָא ובל"י στόμωμα עשת ברזל מוצק Stahl) שינה בעמוד השחר כאסטמא לפרזלא יציאה בעמוד השחר כאסטמא לפרזלא בגמ' דלא יקל בפ' הרואה (ברכו' ס"ב:). פי' אסטמא הוא דבר שבו מצפין את פי הקרדומות ומרופסל [כ"ה בכ"י וד"ר, ושאר דפ' ומר ופסל!] כדי שיהא חד וחזק ובלע"ז שמו אַצִּירוּ [פי' בלאי"ט acciáro = Stahl]. ולפי ששינת שחרית נעימה מאוד כללוה (אבו' ג', י"ד) עם דברים שמוציאין את האדם מן העולם ודאי דרך ארץ שלא ללמד אדם את עצמו בכך אבל בעמוד השחר מותר. [1] [ובעל מגן אבות רשב"ץ דוראן הביא הך פי' של רבינו באבו' שם]. ואותו (הנשבר) [נ"ל לתקן ש ל א נ ש ב ר] מהרה בל' לעז אצירו ובל"י קורין אצטוממא. וי"א לשי' מקרא נקרא ברזל עשות (יחזקי' כ"ז, י"ט). וי"ס שכתוב בהן כאצטמא ויש שכתוב בהן כצטמא בלא א'. [אחי"ה ובכ"י פ' אי' כסטומא ד"ס ברכ' קפ"א: ובב"נ דל"ט. כיסטומא].

אִסְטֶמָא (בל"פ اِستَم בל"י στέμμα בל"ר stemma מין עטרת ותכשיט של ראש, Kopfbinde Kranz ums Haupt) ג' דברים נאמרו באסטמא אין בהן משום כלאים דלא אריג הוא אלמה נעשית מצמר ופשתים, ואינו מטמא בנגעים דלא שתי וערב הוא, ואין יוצאין בה בשבת כיון דלא אגידא בה חיישינן דלמא נפלה ואתי לאתויי. ופי' אסטמא מין תכשיט לא של כסף ולא של זהב הוא אלא של מיני צבעונים ואבנים טובות ומרגליות קבועות בה. [אחי"ה ותוס' שבת שם ד"ה ואין הביאו בשם הערוך הנוסח פי' איסטמא חתיכה של בגד מוזהב וקבועין בה אבנים טובות ומרגליות] ומטילה אותה על ראשה, כר"ג דבמה אשה [נ"ז. עיי' ירו' שבת פ"ד ד"ז ע"ד, תוספתא שבת פ"ה] וי"ס שכתוב בהן אצטמא. [אחי"ה וכ"ה בכ"י מ' וברי"ף, ובכ"י א"פ איצטומא, איצטימא; בבבלי ובירו' איסטמא; בתוספ' שבת שם ובתוספ' כלאים פ"ה אסטמא. ובשבת שם מקשנין מאי איסטמא.. ביזיוני (ובכ"י א"פ בזייני עיי' ד"ס שבת ד"ס:) מאי ביזיוני.. כליא פרוחי (ובכ"י מ' בלייא פריחי וט"ס הוא ובכ' גרס ג"כ רבינו בע' כל ב' עי"ש). וביזייני או בזייני (= אפוזייני כ"י מ' שם עיי' ע' אפזייני) הוא ל"פ پیشانی פי' חוט רחב שקושרין הנשים על מצחן עיי' אב א'. וכליא פרוחי ג"כ בל"פ کلاه כמין כיפה כובע של נשים לכסות בו השער ופרוחי ל"פ فرخك השערות שיוצאין לחוץ מן קישור מצנפתה ועיי' פי' רש"י שעולה יפה עם מה שפירשנו. ודעת רבינו בע' כל ב' והיא ג"כ דעת הרי"ף ורא"ש עי"ש קשה להולמה. וריב"א פי' בתוספ' שבת שם „דאיסטמא דבר קשה" ושגגה באה לידו שהחליף התיבה עם אִסְטָמָא של ע' הקדם]. (א"ב כן נקרא תכשיט של ראש בל"י).

אִסְטוּמַכָא (פי' בל"י ורו' στόμαχος stomachus, בל"ס אֵסְטוּמְכָא פי הכרס Magen, Magenmund אבל עיי' בסוף הערך) אסטומכא דלבא בגמ' דמתרפאין בפ' אין מעמידין (ע"ז כ"ט.). ובגמ' דכרס באלו טרפות (חולי' נ':) אי זה הכרס הפנימית איסטומכא דכרס בלעז אסטומכו [בלאי"ט stomaco ורש"י פי' בחולי' וז"ל א נ י ש מ ע ת י איסתומכא בלעז ואיני יודע מה. ובלתי ספק מספר הערוך בא לידו זה עיי' תול' ר' נתן מהגשי"ר—בבה"ע תק"ץ ד"נ הער' ס'—ועל כל פנים לשון איני יודע קשה להבין מתוך שקרב לזה גם בל' צרפת estomac וגם מויק"ר וקהל"ר, עיי' לקמן, נראה בעליל טעם המלה]. (א"ב פי' בל"י ורומי פי הכרס לבדו ונעתקה מלה זו לפעמים לכל הכרס ויען כי רופאים הקדמונים היו קוראים לפי הכרס ל ב כי בחליו יפוג ויתעלף הלב אמרו חכמינו לפי הכרס אסטומכא דלבא וכן אמרו חולשא דלבא (ערובי כ"ט: עי' ברכו' כ"ח: תעני' ז'.) ויוקרא דלבא (גיטי' ס"ט:) לחלישות ולכבדות פי הכרס). [אחי"ה אמת הדבר כי אסטומכא פי כרס וכן נראה מויק"ר פ"ג . . יצא מאכלה ממנה מפומא לוושטא מוושטא לאיסטומכא מאיסטומכא להמסיסא מהמסיסא לבית כסיא וכ', ובקהל"ר פ' החכמה אי' מקיבתא לאסטומכא ומאסטומכא לכרוכא קטינא וכ' עיי"ע כרוכה א', וע' פטטרכה. אבל מה שאמר ר"ב מענין אסטומכא דלבא אע"ג שהוא היה רופא מומחה. לא נוכל להסכים עמו שאסטומכא של ע"ז

---

[1] עיי"ע שן ו' במו"ע שפי' בענין אחר.

בנכון א ס ת ו מ כ א צריך לְהִכתב כאי' בש"ס והיא מלה יוני' ἀσθματικος Athembeschwerde, כובד ויוקר הנשימה וזה אונקלי' (עיי' ערכו) שדברנו בו לעיל. ואם לדקדק היה צריך להסדיר המלה בע' מיוחד אבל מה אעשה כ י ג ם ב פ י' כ"י לר"ח ל ע"ז אי' וז"ל: א ס ט ו מ כ א דליבא פי' אסטומכא בל"ע אל מעדה עכ"ל והוא معده פי' כ ר ס].

אִסְטוּמַכְּרִיאַ (פי' בל"י -στομαχοκηρία, στομα κηρία, Magenbinde כי תכשיטי בתי נפש נקשרין לפי הכרס) (ובמה אשה, כ"ה בד"ר ובשאר דפוסי' גם זה חסר וצ"ל) ב י ר ו ש' ב פ' ב מ ה א ש ה (פ"ו הל"ד ד"ח: ושם אי' בט"ס אסטו מוכריא) ובתי הנפש (ישעי' ג', כ') תרג' עקילס אסטומכריא [כ"ה בכ"י ו"ו, ל"ד ב"ר ה"ב וד"ר, ובדפוסי' חסר ר'] דבר שניתן על ב ת הנפש. [אחי"ה כ"ה בירו' ודפ"ר, ושאר דפוסי' בית. ועה"ק מגמגם בלשונו שגרס תרגום! ירו' ובתי הנפש עיקולם אסטומכי דבר שנותן על בית הנפש! ודע שבקובץ תרגם של עקילס לא נמצא העתקה זו אבל לפ"ד היא מלה שרשמנו וטעמה קישור על הלב שבתי הנפש כנגד הלב נתלו עיי' רש"י ורד"ק שם וכן העידו חכמי העמים ראה געזעניאוס פי' ישעיה ח"א ר"א. ומהמשך ו ה ק ש ר י ם ובתי הנפש של פסוק נשמע ג"כ שבתי הנפש ע"י קשרים היה אגודות. וזה טעם אסטומכריא].

אֶסְטְמְמִיתָּיָה (צ"ל אֶסְטְתְּמַתָּיָה לדעת רבינו ענין חותם. ולפע"ד היא כתיבה אחרת תחת אשמדאי בל' צינד Aêshmadâo פי' שם שד אחד) בס"ג דבמה אשה (ס"ז.) בשם מוריגז ומוריפת ואסטממתיה. נראין הדברים ענין חותם כמו האי סיטומתא דקניא (ב"מ ע"ד.). [אחי"ה וקרב לגירס' זו אי' בכ"י א"פ בשם מרגיז מוריפת ואיסטתמתיה ובכ"י מ' בשם מוריגן [צ"ל מוריגז כמו בכ"י ו"ו ל"ד ב"ר ודפ"ר של ערוך] ומוריפת ואיסתמי מייתי; ובדפ' ויני' שונצ' ר"פ ור"צ אי' ואיסטמא. ולפנינו בשב' גירס' הדפוסים כך היא: כשמגז מריגז ואיסטמאה. ואשתומם כשעה חדא היאך יוכל רבינו לפרש התיבה בסיטומתא שהיא טבעת החתימה והלא כל השמות שנמנו כאן שמות של שדים הן ולחש הוא וכן פירש"י ז"ל. ובאשר מעטים דרשו במופלא כזה אמרתי להציג פה כל המאמר ולפרש הלחש וז"ל: לשידא לימא הכי הוית דפקיק דפקיק הוית ליטא תבור ומשומת בר טיט בר טמא בר טינא כשמגז מריגז ואיסטמאה. פי' כנגד השדים יאמר הלחש מקולל ונשבר ומנודה יהיו השמות בר טיט צ"ל נזיט = Nasatya = ناكايث = [1]) Naoghaithya; בר טֵמָה Çaeni; כַּשְׁמָגְז Chaschmogs Asmogs Ashemaogha; מַרַגֵּיז = Marakaêça [2]) die zum Tod Führende; מוריפת [בדפ' הש"ס חסר] Mrava [3]) ein weiblicher Dämon; אֶסְטְתְּמַתָּיָה (כמו אשמדאי) Aêshmadâo. ואשמדאי נקרא בל"פ חדשה כשם خشم ואולי ת' בשם בתחילת הלחש לגירס' רבינו וכ"י צ"ל כשם, אבל נוסח הדפוס נראה יותר. ואין להאריך באשר הרחבתי דבורי בספרי על המלאכים ושדים צד צ'. ולחש הזה בא לחז"ל מהפרסיים וכעין לחש זה נמצא אצל פרסיים [4])].

*אַסְטַן לש' פר' גמורה היא آستانه (Begräbnissplatz במסכ' שמחות פי"ג המוציא (ר"ל עצמות המת) בכוך הן באסטן לא יזיזם ממקומן. פי' מקום שמקברין את המתים בפרט גדולים וחשובים נקרא בל"פ אסטנה או אסטן, וגם מלת כוך (עיי' ערכו) ל"פ كوخ בית שאין לו חלונות. וראיה שאסטן בית הקבורה מכובדת היא ממה שבא אח"כ בשמחו' שם . . . אין מפנין . . . ממקום מכובד למקום ביזוי.

* אַסִיטוֹן ט"ס תחת אמיינטון עי"ש.

* אסטנדרא עיי"ע אסתנדרא.

* אִסְטְנִינוּתְיָא (אם לא משובש הוא במקום אסטפנינותא אז תתכן להיות מל"י ἄστυλις, στέλις צומח הנקרא Mistel) ירו' חלה פ"ד ד"ס. תורמין מעלי איסתפניני על האיסתפניני . . אינשי מתקנה איסטנינותיא אולי ט"ס תחת איסתפניני או אסטפניני (עיי' ערכו) שמדבר בה מקודם. וי"ל עוד שהיא מלה יוני' שרשמנו ואות ל' ונ' מתחלפות.

אַסְטֶנִים (schwach, kraftlos) תרג' מאנה לנגוע נפשי (איוב ו', ז') סריבת למקרב נפשי הינון עבדין אסטנים כמו אסתנים עי"ש).

אִסַטִים (פי' בל"ס אסאטים, בל"י ורו' ἰσάτις isatis (tinctoria) עשב של צבעים Waid

---

[1]) עיי' שפיעגעל בהקדמוניות הפרסיות ח"ב, קכ"ט וספרי על המלאכים ושדים ס'. [2]) יוסטי צינדליקסיק' צד ר"ל. [3]) שם רל"ו. ושידה נקבה היא אצל הפרסיים ונ"ל כי יען זה תבא גם כאן תי"ו בסוף המלה להוראת מין נקבה. [4]) עיי' שפיעגעל הקדמה לכתבי הקבלה של פרסיים ח"ב קס"ז.

(Farbepflanze וקוצה בשביעית בפ' כלל גדול (פ"ז מ"א)
[ובירו' בגמ' שם דל"ז: אי' אסטים ובתוספתא שביעי' פ"ה סטין ובשניהם צ"ל אסטים עיי' הגהות הגר"א שם]. ובר"נ דכלל גדול אמרו בשבת (ס"ח.) ובפ' אר"ע בשבת (צ'.) ובגמ' דנתן צמר בהגוזל עצים (ב"ק ק"א:) ובגמ' דו' דברים במקום שנהגו (פסחי' נ"ו:) ובגמ' בא סימן (נדה נ', רק בדפ"ר נסמן ובשא' דפו' חסר הך ציון). וי"ס שכתוב בהן סטים. [אחי"ה כ"ה בדפוסי' בש"ס אבל בכ"י אקספ' בשבת ס"ח. איסטים ופאה (עיי' ד"ס שם ע"ד:) וכ"ה במשניות מגיל' ד', ז' אסטים ופואה ובגמ' שם כ"ד: סטים; ופואה חסר ובכלאי' ב', ה' אסטס. וכן כמה פעמים סטים בט"ס תחת סטים ועוד אי' סטי' עיי' ד"ס שבת צ"ז:] פי' אסטים אינדיקום [כ"ה בדפ"ר והוא ל"ר indicum בלאי"ט indaco בל"צ indigo] ובל' ערבי נ"ל [אחי"ה ר"ל نيلة נקר' בל"פ מיץ של אסטים ,Indigosubstanz sogen. Indican והעשב עצמו נקר' בערבי ניל"ה = نيلة ומיצו נקר' נילג = نيلج ועיי' פי' משניו' הרמב"ם לכלאי' ב', ה' ופי' אסטס הוא הניליגה והוא אינד"ו בלע"ז שצובעים בו תכלת. ועיי' שם לעיל ויש מן הצמח מה שיזרעוהו ויקצרוהו ואח"כ יצמח פעם שנית ופעם שלישית כגון העשב הנקר' ניליגה וניליגה הוא אינד"י בלע"ז (ועיי' רש"י לשבת ס"ח. להכי נקיט ספחים וכ') וגם לשביעי' שם הזכיר הרמב"ם שאסטים הוא הצבע שצובעי' בו תכלת. וצ"ע שהרמב"ם בספרו מ"נ ח"א פע"ג כתב שאלנילג הוא צבע שחור וז"ל בל"ע (דק"י. בהוצ' מונק) . . . אלדי אנזל פי כאביה אלנילג פאנצבג ליס אלנילג סודה לאן אלסואד ערץ פי גסם אלנילג לא יתעדי לגירה וכ' וזה העתקת רשבר"י ן' תבון (דצ"א דפ' זולצב') . . אשר הושם (ר"ל הבגד הלבן) ביורת האיסטים הנצבע, לא האיסטים השחירו כי השחרות מקרה בגשם האיסטים לא יעבור לזולתו וכ'. אבל כבר הביע החכם הגדול ר' שלמה מונק ז"ל בהעתקתו הצרפתי' בח"א דשצ"ב בהער' שהדעה הזאת לפי סברת המדברים, הנק' מותכללימון, שסוברים שצבע תכלת מין צבע שחור. ובאמת גם הראב"ע זוכר כעין זה בענין תכלת בשם יפת לשמו' כ"ה, ד' כדמות שחרות כי הוא תכלית כל הצבעים.] (ובלש' ארמי מוריקא). [אחי"ה נ"ל שנ' תיבות אלה מפירוש אחר נלקחו וצריך למחקן מכאן ובאמת בכ"י ה"ב ליתנהו ג' תיבות אלה]. פ"א הוא ורד של קורטמי [בלע"ר = قرطم ובל"ר Safran, Saflor carthamus tinctorum] ולו שם אחר בלה"ק חלות חריע [עיי"ע חריע וע' מרקא ג'] ובל' ארמי מוריקא [פירושו בל"ס צבע אדום ועוד Safran וכמו כן פתרון המלה مريق וכן פי' רה"ג בעוקצי' ג', ג' „וחלות חריע פי' מוריקא . . ובטיית קורטם" = قرطم]. ובל"ע עצפור [= عصفر Safran] וצובעין בו בגד פשתן ובגד עמר גפנא [ובכ"י ו"ו וא' בגדי מילת; ובכ"י ליידען בגד צבע] לכלות בבית חופתן. (א"ב פי' בל"י ורומי מין עשב של צבעים כמו שפי' בע"ה בפי' ראשון כי פי' אחרון משנה הוא). [אחי"ה וכפי' א' פי' רש"י שלועז לפי' סטים: ווישד"א (שבת ס"ח:) וכ"ה בכ"י רש"י לפסחי' שם. אבל בדפוסי' ט"ס וויישרא (עיי' ד"ס פסחים דפ"ד.) והוא ל"א Waid או ט"ס תחת גווד"א בל"צ Waid, guède כדא' בב"ק ק"א: לפי' קוצה. אבל ב"ק שם פי' רש"י סטים קרוג"א בלעז כרכו' וכן בפסחי' שם פי' סטים: מוריקא קרו"ג, ובנדה כתב לבד קרו"ג והוא בל"צ Safran, crocus וזה הפי' עולה לפי' ב' של רבינו. ועיי' עוד מרפא לש' לפאה פ"א].

☞ אִיסְטִים (או ל"י ἑστία Sitz או ל"י στάσις Stand) שמ"ר פרש' החודש הזה לכם (פט"ו) ואח"כ התקין מרכבותיו ענגים ואח"כ האיסטים [לפנינו אי' האסטית] שלו על סערה פי' בל"י מושב.

אִסְטַסִים (כ"ה בל"ס וכן בל"י στάσις מועצה ודעת להזיק böswillige Verabredung zum Schaden) ר' יהודה אומר [אסטסים כצ"ל] היא זו בפ' כיצד העדים. [אחי"ה כ"ה גירס' אמית' של כ"י ו"ו; וכ"י ל"ד, ודפ' ויני' ואמש' אסטיסים; כ"י ב"ר אסטס; דפ"ר אסטים אבל בפנים נכון אסטסים; ובמשנ' מכו' ה'. איסטטית וכ"ג התוספ' בשם רי"ף אבל במשניות ובפי' המיוחס לרש"י לרי"ף אי' איסטסים]. פי' בתשובות אסטסים היא זו קובסית [כ"ה בכ"י ב"ר; ובדפ"ר קובסות צ"ל — סית והוא ל"י κουφότης, κούφισις ,Leichtsinn; כ"י ו"ו, ל"ד גרסו קובסתית ובשאר דפוסי' קובסיתית ותהיה אז κυβίστησις ,Gaukelei, Gaukelstückchen] היא זו הללו עדים שמזימין את העדים שהעידו בהורג זה עשו עצה ועמדו באסטוסיא [כ"ה בדפ"ר ובכ"י ליידען באסתיזיא, ובכ"י ה"ב באסטזיא ומזה נשתבש בדפוסי' אחרונים באיסתויא]. שכל מי שיבא ויעיד בהורג זה הן מזימין אותו והקשו את לבם לעשות דבר זה. ור"ח פי' לא נכון הוא זה. [אחי"ה וכ"ה באמת בפי' ר"ח למכות והביאו הפי' הלז' בכ"י מעיר רומא הרב החכם מוהר"א בערלינער עיי' מגדל חננאל עמוד ו' ונראה שכיון ר"ח ז"ל בפי'

זה על מלת יוני' ἄστατος unsicher, unbeständig ועל מלה זו מראה גירסת הרמב"ם בפי' המשנ' שגרס אסטיסית והוא שם ממלה יוני' שזכרנו ר"ל ἀστασία Unsicherheit, Unbeständigkeit אבל פירושו „גזר מן אסטים והוא צבע שצובעים בו כעין תכלת ונקרא בערבי נל"ג „וכ' (עיי' ע' הקדם), אין דעת סובלתו. ומזה בא הפי' לרע"ב שפי' בפי' ב' „יורה של איסטסית! היא שצובעת כל הנוגע בה" ושניהם הלכו בעקבות הרי"ף שפי' כן עי"ש. ופי' ראשון של רע"ב מסכים עם רש"י שפי' נ ט ל ו ע צ ה ב י נ י ה ם ל ה ז י ם . . וזה שוה עם רבינו בשם פי' התשובות]. (א"פ פי' בל"י מחלוקת ערעור קטטה ומהומה והנשים אסטסיאנות [עיי"ע הבא] הומיות וסוררות. ואין אנו צריכין לגי' רב אלפס שגורס אסטטית.) [אחי"ה ובר"ף שלפני אי' אסטסים. ועיי' לעיל גירס' התוספו' בשם רי"ף וכן נראה מתוספתא מכות פ"א שגרס אצטניסית ואותיות נ"י נתהוו מאות ט' (עיי"ע הבא) וצ"ל אצטטסית. ושתי גירסאות ברי"ף היו מונחות ג"כ לבעל מ"כ דב"ר פ"ו ד"ה איסטסיוניות, עיי"ע הבא].

אסטסיאנות (בל"י στασιώτης או מל"ר seditiosa בעלת מחלוקת ומורדת Aufwieglerin) בב"ר פמ"ו (מ"ה) ושרי אשת אברם ר' יהושע בר נחמני א' אף אסטסיאנות ודברנית [לפנינו אי' ר' יהודה בר נחמיה א' אף אוסטטניות ודברניות. ובדב"ר פ"ו אי' איסתסוניות ופטטות. נראה גירס' רבינו עיקר וגם כאן אותיות נ"ו נתהוו מאות ט' וצ"ל אסטסיאטת, פי' בל"י ורומי בעלת מחלוקת וערעור. וראיה שהביא בעל המאמר „אסטסניות (ואסטטניות וצ"ל אסטסיאטת) מנין ותאמר אל אברם חמסי עליך" סעד לדברי.] ובהגדת ילמדנו בפסוק ותצא דינה. ובפ' ותדבר מרים (בתנחומ' בראש' ל"ד, א' ובמדבי י"ב, א' חסר) וי"ס שכתוב בהן סטיסיאנות [וצ"ל סטיסיאטת].

* איסטסטולאטין ט"ס תחת אסטרטוליטיי עיי' ערכו.

* אִסְטוּפִיטָא (בלש' רומית stupidus, stuptius, bewunderungs-staunenswerth, zum Erstaunen) מדר' רות ר' פ"ג קרוב לפ' ותרא כי מתאמצת: א"ל הדא (ר"ל מרגלית) מנא אית לך הדא מילה דאיסטופיטא היא. פי' בל"ר דבר של תמיה ופליאה עי"ש כל הענין שמסייע הדבר. ועיי"ע אלסום.

* איסטפלינית עיי' ע' אספלנית.

אֶסְטַפְנִינִי (פי' בל"ם אֶסְטַפְלִין בל"י σταφυλῖνος צומח הנקרא Pastinak) לעולם והקפלוטות מן עצרת ועד חנוכה בפ"ב בדמאי ירוש' (הל"ב דכ"ב ע"ג). [אחי"ה ובכ"י ה"ב יש כאן הוספה וז"ל ובפ"ב בדמאי בגמ' זרגון ולפת מה נפוק מנון אסטפניני ובתוספתא בפ' ראשון שורשי החזרים והאסטפנינון והצנון והנפוס מטמאין ומטמין ומצרים ובמס' ערלה פ"א בגמ' ואתייכיי דמר שמואל בר נחמני בשם ר' יונתן שתורמין מעלי אסטפניני על האסטפניני במקום שאוכלין בהדא גמלא זוגא וכ' עכ"ל. ולשון מגומגם וחטא חטא הסופר הנמהר שלא ציין מקומות בנכון ועוד שנית שלא דק בכתיבה תמה ואני באתי לתקן קלקולו, יגעתי הרבה ומצאתי שדברי רבינו כך צריכין להיות: ובפ"א דכלאים ירוש' (הל"ד ד' כ"ז.) בגמ' זרגון ולפת מה נפוק מינהון אסטפניני [ודע שלפנינו בירו' אי' מה נפוק מינהון פטר פיטרא סולינון אבל מצאתי ראיתי שר"ש בכלאים א' מ"ד גרס בשם ירו' גדין ולפת מה נפיק מביניהון א ס ט פ ל י נ ן שומא וכרפס מה נפיק מינהון פטרוסילנון, עכ"ל הרי שחסר בירו' חצי המאמר וגירס' רבינו מדוייק שאסטפניני ואסטפלינן חדא היא.] ובתוספתא ד ע ו ק צ י ן פ"א שורשי החזרים והאסטפנינין והצנון והנפוס מטמאין ומיטמין ומצטרפים. [כך נ"ל לתקן אף כי לא אכחד תחת לשוני כי בדפוסי' שלנו תוספתא טבול יום פ"ג המתחלת העוקץ והיא היא ר"פ תוספתא של עוקצין כ"ה הגירס': שורשי השב' וצ"ל העשבין [וחסרו כאן החזרים והאסטפנינין הצנון והנפוס] מיטמאין ומטמאין ומצטרפין עכ"ל. ועיי' בעוקצין פ"א מ"ב ושם לי' האסטפנינין ועיי"ע חזר ג' נפס א', סב ד']. ובירו' חלה פ"ד (הל"ו ד"ס.) בגמ' ואתיי כיי דמר רב שמואל בר רב נחמן בשם ר' יונתן שתורמין מעלי איסטפניני [לפנינו אי' בת' תחת ט'] במקום שאוכלין אותו וכ'. ודע שמלבד הציונים האלה אשר צרפנו שבעתים מזוקק אי' עוד פעם אחת בירו' מעשרות פ"ב ד"נ. ר' מנא מיכלון איסטפניני]. (א"ב פי' בל"י אסטפני מן עשב וריחו נודף חם ויבש במעלה שלישית והוא מתבלין של קדרה). [עיי' החכם והלבשן הגדול רימ"ז בייטר' ח"א דקכ"ט מה שהשיג על זה, וראיה שהמלה ל"י וסורי' שרשמנו שר"ש בכלאי' הנ"ל גורס אסטפלינן].

* אִסְטַקְטוֹן עיי"ע אסטכטון.

* אִסְטְדָרָא עיי"ע אסטלית.

1 אִסְטְרוּבִיל (פי' בל"י στρέβλη עיגול וסיבוב של ריחים Kreisel, Walze des Mühlsteins מהתואר στρόβιλος כל דבר עגול וגלגל) מכר את האסטרוביל [בש"ס בכ"מ חוץ

מב"ב כ': אי' בצ'] אבל לא את הקלת בפ' המוכר את הבית (ב"ב ס"ה, עיי' כ':) ובפ' לא יחפור בגמ' דמרחיקין (שם כ':) ושל חמור שלשה מן האצטרוביל שהן ארבע מן הקלת [לפנינו אי' בס' אבל ברש"י ותוספו' שם וכן בירו' ב"ב פ"ב הל"א די"ג: אי' כגי' רבינו]. ובס"ג דמציאת האשה (כתוב' ס"ט, ושם אי' איצטרובלא ומל' דריחיא חסרה) אגביה עישור נכסי מאסטרובלי דריחיא (ובפ' המוכר את הבית ובג' דהמוכר את הבית. כ"ה בדפוסי' וט"ס היא על השנות הך ציון פעמים שכבר נסמן לעיל בתחילי' הערך). ובזבין בפ' א"ר יהושע (פ"ד, מ"ב) על הים ועל האסטרוביל. ובב"ר פכ"ט (כ"ח) ויאמר ה' אמחה את האדם אפי' אסטרובילי של ריחים נמחה, ובריש אלה תולדות נח פל"א (ל'). [אחי"ה וכן בויק"ר פל"א אסטרובלין של ריחים ובשה"ר פ' הנך יפה אצטריבולין של ריחים ועיי' פי' הרמב"ן נח (ח' י"א)]. פי' אסטרוביל יש מי שאמר ריחים התחתונה הקבוע בקרקע ויש מי שאמר אמת הריחים והוא מקום בית קיבול. [אחי"ה וזה האחרון דעת רה"ג לסד"ט דמ'. וז"ל פי' כבר פירשו בשאילות איצטרובל אמת הריחים הן מקום שנופל בו הקמח וכ' עי"ש ועיי' ע' אָמַּת. וכן פי' רש"י לכתוב' שם: מ ו ש ב א מ ת ה ר י ח י ם וכן פי' לב"ב כ': והוסיף עוד שנקר' צרק"א והוא בל"צ Reif, cerceau פי' הוא העגול שסביב הריחים וכן פי' הרשב"ם לב"ב ס"ה, איצטרוביל: ע ג ו ל שסביב הריחים צרקיי"א בלע"ז ודבר קבוע הוא ואין מזיזין אותו ממקומו. ורמב"ם לזבי' שם פי' אצטרובל ס י ב ו ב של עץ שהוא תחת הריחים כדי שינשאו מן הקרקע בעת טחינה והיא ג"כ בנויה בקרקע. ובע' חמרא הוסיף רבינו עוד לפרשו . . עשויה כמין כסא ועליה הריחים ו ז ה א צ ט ר ו ב י ל. ומקור של דעה זו הוא פי' של ר"ח ז"ל כנראה מתוספ' ב"ב כ': ד"ה ושל]. (א"ב פי' בל"י אבן הדורכת או טוחנת בגת או בריחים).

2 אִסְטְרוּבִּיל (פי' בל"ס אֶסְטְרוּבּוּלוּס, בל"י Fichtenäpfel, Zerbernuss, στρόβιλος עיי"ע עץ ושם פי' רבינו) בפ"ק דע"ז (י"ג:) אלו דברי' אסור למכור לגוים אסטרובילין ובנות שוח. פי' בגמ' (שם:) פירא דארזא. [אחי"ה עיי"ע אִילְכְּסִין. ובירו' ע"ז פ"א הל"ה דל"ט. ע"ג לא פירשה הש"ס]. ובילמדנו ריש כי תשא בטנך ערמת חטים (שה"ש ז', ג') א"ר אידי והלא ערימת של אסטרובילין יפה משל חטין וכאן הוא אומר ערימת חטים. [אחי"ה וכ"ה תנחומ' כי תשא דק"נ: וכ"ה שהש"ר פ' שררך. ובפסיק' רב' פ"י ערימת איסטרובלית (צ"ל איסטרובלים). וכן שם אסטרובלית (צ"ל א . . . לים) ופלפלין. ירו' דמאי פ"ב כ"ב: האפסטקין והאצטרובלין. ירו' מעשרו' פ"א סהל"ב ובאיפסטקין ובאיצטרובלין, עיי"ע אלצרין וע' פסתקא ב']. וי"ס שכתוב בהן אצטרוביל. (א"ב פי' בל"י מין פרי ארז הנאכל ויש בו גרעינין הרבה נתונים אחד אחד במדור שלו בתוך קליפה קשה וגדולה מרימון).

* אִיסְטְרִיבּוּלְיָא (פי' שם פרטי) ירו' כתוב' פי"ב דל"ה: ר' ראובן בר איסטריבוליא, ובירו' כלאי' פ"ט דל"ב ע"ד ר' ראובן בר איסטרובילו' אולי ט"ס תחת אריסטובולוס Aristobolus) (Ἀριστόβουλος,. ובאבדר"נ פט"ז אי' ר' ראובן בן אצטרובלי. וביוחסין השלם צד ק"פ אי' ר' ראובן האיצטרובלי תנא דבריתא ע"כ.

* איסטרוגי ט"ס תחת אסטרטיגי עיי' שם.

אִיסְטְרוּגוּלִין, איסטרוּגִילָא ט"ס עיי"ע אסטרוליג.

* אִיסְטְרִידָא עיי"ע אסתדירא כי כן גרס רבינו בשבת קי"א: ושם אחוה דעתי בעה"י.

אִסְטְרַט (פי' בל"ר strata (via), ובל"י האמצעי στράτη דרך סלולה והוא דרך המלך geebneter Weg, Strasse) שבט ושבט בתרג' ירו' [א'] דואלה הדברים (דברי' א', א') ובהגדה ילמדנו בויסע משם אברהם (בראשי' כ', א'; ובתנחו' חסר) כיון שחרבה סדום בטלה אותה האסטרטא פי' דרך בל' יון [= רומי] אסטרטא וכן בלע"ז אשטרדא כן לועז רבינו [Strasse, it. strada = בע' סרט ג' לפי גיר' כ"י ק"ט] ו כ ן ב ל' ע ר ב י ס ר א ט [= صراط כ"ה בנכון בכ"י ו"ו; ובכ"י ל"ד ט"ס טראט ובשאר כ"י ודפוסי' חסר המאמר הזה] וכן פי' סרטיא ופלטיא (שבת ו':) [אחי"ה עיי"ע סרט ג' ופלטיא א' והיא בל"ע ובתמורתו בירו' שבת פ"א ד"ב ע"ד איסטרטיא ופלטיא פי' בל"ס ויוני דרך סלול' ורחוב הדרך והוא דרך המלך. וכן אי' עירובי' כ"ו. אסטרטיא של מלך, ובמנחו' ק"ג: אסטריא של מלך. וכן גרס רש"י בד"ש ג' פעמים בעירובי' י"ז: (ולפנינו אי' אסרטיא וסרטיא) ואות ט' נבלעת. וכן בירו' שבת פ"ו ד"ח. הוון מטיילין באסטרטין אבל בירו' כלאים פ"ט דל"ב ע"ד וירו' כתוב' פי"ב דל"ה: שהש"ר פ' לחייו אי' אסטרין, וגם כאן ט' נבלעת או י"ל שהוא ט"ס תחת אסרטין עיי"ע אסרט = סרט שהוא בל"ע דרך כשהזכרנו ועיי"ע אסטרין. ונמצא' המלה בנכון עוד ירו' גיטי' רפ"ד דמ"ה ע"ג אשכחיה באסטרטא. ירו' סנהד' פ"ב ד"כ. גו איסטרטה, וכן ירו' הוריו'

פ"ג דמ"ז ע"ד (וגם כאן בתמורתו נמצאה בתמונה ערבית איסרטא עיי"ע אסרט.) ירו' ע"ז פ"ה דמ"ד ע"ד אסטרטא דציידן וקהל"ר פ' כל הדברי' באסטרטא של צפורי. ושם פ' כי העשק הוינא עקים אסטרטי (עיי"ע אסרט). איכ' רבתי פסוק רבתי פ' חד מאתינס ב' ונסב לאסטרטא. ושם ג', ג' פ' גדר באידנא אסטרטייא אתית. ובהשאילה: אורח חיים באבדר"נ פכ"ח דומה לאיסטרטיא עוברת בין שני דרכים אחת של אור ואחת של שלג וכ' ובירו' חגיג' רפ"ב דע"ז. אי' דומה לשני שבילים וכ' והקבוץ: אִיסְטַרְטְיָאוֹת מ"ק ה'. לפי גי' כ"י (עיי' ד"ס שם ד"ה: ובדפוסי' אסטרטאות) וכ"ה במכילת' בשלח פ' שמעתי פ"ג אסטרטיאות מקולקלות].

אִסְטְרַטְיָא (פי' בל"י στρατία, στρατιή חיילות (Kriegsheer בפר' י' יוחסין (קידושי' ע"ו. במד"ר פ"ט) אף מי שהיה מוכתב באסטרטיא של מלך פי' בגמ' (שם) מאי אסטרטיא של מלך א"ר יהודה א"ר שמואל חיילות של בית דוד וכ'. ובמגילת איכה יעיב באפו (ב', ב') אל תכתבהו באסטרטיא שלך. [אחי"ה וכן במגיל' איכ' פ' בלע: אל יכתב באסטרטיא שלך. ובירו' תעני' פ"ד דס"ח ע"ד נשמטה הט' ואי' באיסרטיא. במ"ר פי"ב כנתון באסטרטיא של מעלה. ירו' גיטי' פ"ג דמ"ה. אִסְטְרַטְיוֹת המקיפין את העיר. ירו' נדרי' פי"א דמ"ב ע"ד איסטרטיות נכנסו לעיר. ושם אסטרטיות חבקני ט"ס וצ"ל אסטריוט (עיי' ערכו). ירו' נזי' פ"ז דנ"ז. איסטרטיוטות ושומרי צירין, ובירו' פסחי' ספ"ח דל"ו: אי' בט"ס אסרטיוטות היו שומרי צירין בירושלם ועיי"ע אסרטיוט ועיי"ע בסטיא]. (א"ב פי' בל"י צבא, ואסטרטיוט איש מלחמה וחז"ל בקצור קראהו סרדיוט, אסטרטיגום וגם אסטרטילטים שר צבא. תרג' אחשדרפני המלך (אסתר ג', י"ב ועיי' ח', ט'; ט' ג') אסטרטילוסי מלכא) [עיי' הערכים המיוחדים].

* אַסְטְרַטְיָאוֹת (פי' כמו טרטיות במקום טאטריות בל"י θέατρον (Theater, בריש תנחומ' בראשית הולכין לאסטרטיאות ולקרקיסאות לפקוח על עסקי רבים בשבת. פי' כמו טרטיאות ואם הכרה נוספת בראש המלה עיי' אספרטקי, אספינקי, אסקריא. ובשבת ק"ג. אי' הולכין לטרטיאות ולקרקסאות וכ' עיי"ע תאטר עיקר הגי'.

* אִסְטְרַטְיוּט, אִסְטְרַטְיוּטִין (בל"ס אֵסְטַרְטְיוּטָא, בל"י στρατιώτης איש צבא ושר צבא (Krieger, Kriegsoberster ירו' שקלי' פ"ה הל"ב דמ"ט. מעשה בכהן אחד שהלביש לאיסטרטיוט אחד (ועיי"ע אסטרטיג). ירו' כתוב' פ"א דכ"ה ע"ג גזרו שיהו אסטרטיוס [צ"ל — יוט] בועל תחלה (ובבבלי כתוב' ג': אי' תיבעל לטפסר תחילה, וב"ר פכ"ו גדול נכנס ובועלה תחלה). תנחומ' האזינו: בא אסטרטיוטין של אותה מדינה אצלו. וגם הקבוץ כן ויק"ר פי"ח דוכסין ואיפרכין ואיסטרטיוטין (ובשהש"ר ז', ז' פ' אמרתי בט"ס איסטטרטי). תנחומ' בריש בחקותי: היו מעמידין להן ב' איסטרטיוטין לכל אחד ואחד מישראל. שמ"ר פט"ו ב"ו מכתיב לו סטרטיוטין גבורים בריאים . . . והקב"ה הכתיב סטרטיוטין שלו שאינן נראין. ובירו' ב"ק פ"ד ד"ד ע"ד מעשה ששליח [צ"ל ששלחה] המלכות שני אסטרטיוטות ללמד תורה מרבן גמליאל. וברוב פעמים נשמט' הט' עיי' אסרדיוט, אסרטיוט. ועיי' עוד ע' אסטרטילוס.

אִסְטְרַטֵּיגֵי (אִסְטְרַטֵּיג, אִסְטְרַטֵּיגוּס בל"ס אֵסְטַרְטִיגָן = בל"י ורו' στρατηγός strategus, שר צבא (Heerführer בר"ג דמי שמת (ב"ב קמ"ג.) ההוא דמי כלילא דשדו בי מלכא אבולאי ואסטרטיגי. [אחי"ה וכגי' וכפי' רבינו אי' בפי' רגמ"ה כ"י לב"ב. אבל לפנינו בב"ב אי' איסטרוגי ובירו' יומ' פ"א דל"ט. כולי ואסרטיגי צ"ל כולי ואסטרטיגי]. פי' בולי ואסטרטיגי עשירים ושרים כדגרסינן (מגילי ט"ו.) במרדכי והמן זה בא בפרוסבולי וזה בא בפרוסבוטי. [אחי"ה ופי' הנכון עיי' בע' אבולא ורשב"ם בב"ב ורש"י במגיל' שם פירשו ג"כ כרבינו ועיי"ע בל ב']. בב"ר ויקרא אלהים לאור יום (פ"ג) ר' יוחנן ור"ל ויבדל אבדלה ממש למלך שהיה לו ב' אסטרטיגין אחד שליט ביום ואחד שליט בלילה. [ועיי' ירו' ברכו' פ"ח די"ב ע"ג] תרג' מציב [כ"ה בנכון ערו' דפ"ר ושם ג"כ נכון פי' בולי ולא כגי' הדפוסי' אבולי ובפעם ראשונ' גם בדפ"ר בטעות אאבולאי תחת אבולאי כגי' כ"י ו"ו, ל"ד] פלשתים (שמואי א' י"ג, כ"ג; י"ד, א'. ד'. י"א) אסטרטיגין פלשתאי. וישם דוד נציבים (שמואי ב', ח' ו' ועיי' תרגי שמואי א', י' ה'; מלכי' א' ד'. ה'. ז'; ד"ה ב', ח', י') אסטרטיגין. [אחי"ה וכן דב"ר פ"י לאסטרטיגין ששמש בב' מדינות. וצ"ל אסטרטיגוס. שהש"ר פ' מי זאת אלבש אסטראטיגא עיי"ע אסטרטיוט]. בילמדנו והכהן הגדול מאחיו (ויקי כ"א, י'. בתנחוי לי'.) לאסטרטיגוס [כ"ה בכ"י ה"ב ובשאר כ"י ודפו' בט"ס אסטרטינוס. ובכ"י ב"ר מסודר הע' בהמשך ע' הקודם וזה נכון הוא] גבור שבקשו למנותו על אסטרטיא. ובוקחתם לכם (שם כ"ג, מ') והלך אותו אסטרטגוס [דפ"ר אי' אתטרנוט, ובשאר דפו' אסטריוט] ערום. [אחי"ה וכן שמ"ר פל"א מינוהו אותו היום אסטרטיגוס

(וב"ר פנ"ח אי' ארכיסטראטיגוס עיי' ערכו). ושם רפל"ז ובקש לימנות קתליקוס . . . . לאחר ימים בקש לעשות אסטרטיגוס. ובט"ס אי' ארטיגוס עיי"ע].

אִסְטְרַטְילוּס (=אִסְטְרַטְלִיטוּס בל"ס אֶסְטַרְטִילַטִים אֶסְטַרְטִילִיטָא, בל"י στρατηλάτης שר צבא Heerführer) [בילמד'] בסוף שור או כשב (ויק' כ"ב, כ"ז בתנחו' לי'. ובדפוסי הערוך מסודר בהמשך ע' הקודם) למלך בשו"ד שהיה הולך במדבר הוא ואסטרטילוס שלו עמו. ובב"ר פמ"ה (מ"ד) ק"כ (כ"ה בדפ"ר, ובשדפ"ע בט"ס ק"ב) איפרכין וק"כ אסטרטליטין. וביוק"ר כזאת תהיה תורת המצורע (פט"ז) איפרכוס רואה אותו ונוטל אותן אסטרטילוס [צ"ל אסטרטליטוס וכ"ה ביוק"ר] רואה אותן ונוטל אותן. פי' אלו כמו אסטרטיג וכן זה בילמד' באלה המשפטים [ובתנחומ' שם אי' אסטרטלירוס וצ"ל אסטרטלידוס] אמר לו אונקלוס (נתתי) [צ"ל נתת] [וכן בתנחו' שם. ושם עקילס] לאסטרטולוס אנונה אלא א"כ נטל זיינו שלו. [אחי"ה הובא בכמה פעמים בשיבוש וצריך לתקנו. בנכון אי' בירו' ע"ז פ"א דל"ט. דוכוסין ואיפרכין ואיסטרטליטין וכן בויק"ר רפ"א ואסטרטליטין וכן בפסיק' דר"כ פרש' פרה(דמ"א.) ואסטרטליטים וכן בפסיקת' דזאת הברכה (עיי' ע' דכוס) וילק' שם רמז תתק"ן ובילק' שמוא' רמז קנ"א. אבל בב"ר פמ"ט ובויק"ר פט"ז אי' אסטרליטוס צ"ל אסטרטליטוס וכ"ה בנכון ילק' וירא רמז פ"ג. ב"ר פע"ח אסטרלטי ובילק' וישלח רמז קל"ג בנכון אסטרטליטוס. ויק"ר פל"א איסטרליטין וכן מדר' איכ"ר פ' סורו טמא איסטרטולים צ"ל איסטרטוליטוס וכ"ה בנכון בויק"ר פט"ז ושהש"ר פסו' ישקני איסרטלין ובפסיק' רבתי פכ"א איסרטילוס וירו' סנהד' פ"י דכ"ח: אסרטליטיה בכולן חסר ט' קודם ר'. ובשהש"ר פ' שובי ואיטרטלין וצ"ל ואיסטרטיליטין וכ"ה בנכון שהש"ר פ' מי זאת. —וגם נתחלפה המלה לפעמים עם מלת אסטרטיוטין שפירשנו לעיל כמו בילק' לך לך רמז ע"ז ק"כ דוכסין . . ק"כ אסטרטיוטין וכן ביוק"ר פי"ט ואפרכין ואיסטרטיוטין ובסוף קהל"ר פ' גם מגבוה: אי' בשבוש איסטסטולאטין וצ"ל ואסטרטולאטין. ועיי' עוד ע' אפרכוס].

אסטרולוג (=אַסְטְרוֹלוֹגוֹס, אצט . . . . וכ"ה בל"ס ובל"י ἀστρόλογος חוזה בכוכבים Sterndeuter) ברישׁ ב"ר (פ"א עיי"ע מלן) המלך אסטרולוג גדול הוא ובפ' פ"ו (לפני' פ"ה) ויהי בעת ההיא וירד יהודה רואה היתה באסטרולוגיא שלה שעתידה להעמיד ממנו בן [בדפוסי הערו' אי' רק הציון ולא המאמר אבל אי' בכ"י ו"ו ל"ד]. ובפ' פ"ח (פ"ז) ותשא אשת אדוניו וטתן של אומות העולם כיון שהיה אחד מהן לוקח לו עבד הולך אצל אסטרולוגוס וא"ל חנא [כ"ה בכ"י ו"ו ודפ"ר אבל בכ"י ל"ד וב"ר בט"ס הנה, ובדפוסי הערו' סימנא] טבא נחשא טבא. ובילמד' בפסוק כי מראש צורים אראנו (בתנחו' לית' ואי' בילק' במדב' כ"ג רמז שתס"ו בשם ילמד') למלך שלא (בילק' לית') היה לו בן וראה באסטרולוגיאה שהוא עתיד להוליד. פי' חוזה בככבים. [אחי"ה וכנ"ה בירו' שבת פ"ו ד"ח ע"ד חמתין חדא אסטרולוגוס. ושם חד גיור הוה אסטרולוגוס. ובירו' ע"ז פ"ב דמ"א. הוה איצטרולוגוס. ב"ר פמ"ד נביא אתה ואין אתה אסטרולוגוס. דב"ר פ"ד ראה אותו אסטרולוגוס וכ' שם פ"ט הרי אתה איסטרולוגוס וגדול בתורה א"ל לא הייתי מביט באסטרולוגי אלא בשעה שהייתי פנוי מן התורה. קהל"ר פ' את כל לאסטרולוגוס שהיה יושב על פתח הלמן וכ'. והקבוץ: שמ"ר פ"א שהיו אסטרולוגין אומרים לו גואל ישראל נתעברה ממנו וכ' עיי' ילק' שמות רמז קס"ד בשם תנחומ' ושם בט"ס איסטרוגולין. ויק"ר פל"ו צפה אותו השלטון באצטרולוגים שלו. במד"ר פי"ט כנס כל אצטרלוגין שלו ובקהל"ר פ' כל זו (ז', י"ט) אסטרולגין שלו. ובפיסק' דר"כ פ' פרה (דל"ד) בט"ס איצטרוגלין שלו. ובפדר"א פמ"א למלך שהיה לו אסרגלוס ובילק' ואתחנן רמז תתל"א בשם פדר"א איסטרוגלוס וכ"ה בפדר"א פ"נ וצ"ל אסטרולוגוס, ויפה הגיה מהור"ש באבער פסיק' שם. דב"ר פ"ח אין התורה מצויה באסטרולוגין. ושהש"ר פ' אמרתי אעלה והדברי מלכא (דני' ג', כ"ז) איסטרולוגיסי (ובדפוסי' חדשים ט"ס איסטרוקוניסי) — והשם אַסְטְרוֹלוֹגִיאַ וכ"ה בלשון סורית ולשון יונית ἀστρολογία Sterndeuterei] ירו' ע"ז פ"ב דמ"א. הוה חמי באסטרולוגיא דידיה, דב"ר פ"ט מביט באסטרולוגי עיי' לעיל ובלי ספק נשמט הקו על י' וצ"ל אסטרולוגיא. ובפסיקת' רבתי פי"ד סי' ט' מהו חכמת בני קדם אלא שכל בני קדם בקיאים במזל וחכמים בכל דיעה באיסטרוגילא צ"ל באסטרולוגיא ועיי' הרב החכם מוהר"ר שלמה באבער בפסדר"כ ל"ד. בהערה ס"ב שדבר בזה בטוב טעם ודעת. ירו' שבת פ"ו ד"ח ע"ד גברא שקר דאַסְתְּרוֹלוֹגַיָּא דידיה שקרין].

* אסטרין (=אסטרטין, עיי"ע. Strasse) שהש"ר פ' לחייו והוינן נפקין ולעיין באוריית' כהדא אסטרין [צ"ל בהדא אסטרטין או אסרטין] עיי"ע אסטרט. ואולי צ"ל אַסְטִכֵרִין ואז תהיה המל' ל"י = στιχηρόν in Reihen und Gliedern

בשורה ודרש בעל המאמר כערוגת ואז הגי' כהדה יותר נכון ודו"ק.

* אִסְטֶרְוָן (בל"י ὑστέροι Gefolge eig. die hinter-her kommen) בילק' קהל' ג' רמז תתקס"ט אמר המלך לאסטרון שלו טולו אותו וטפחו אותו על פניו וכ'. פי' בל"י לאנשים שבאו אחריו באגודת המלך וציום אנדריינוס שיתפסו את האיש ויכו אותו עי"ש כל המעשה.

*איסטרטוקולין (Befehlshaber) במדב' תהלי' ק"ד ד"ה חיות קטנות דוכסין ואפרכין ואיסטרטוקולין ס"ט תחת אסטרטיגין או אסטרטליטין וכ"ה בנכון בילק' תהלי' ק"ר קרוב לסוף רמז תתס"ב.

* אַסְטְרוּנְגִילוּן (פי' בל"י στρογγύλον עגול rund, gerundet יען כן נקרא הכתב הסורי העגול אֶסְטְרַנְגֶלָא) בפסיקתא רבתי ריש פ' כי תשא: שררך אגן הסהר (שה"ש ז' ג') אבין בר חסדא אמר קורין לירח סהרא זו סנהדרין שלא היו יושבין בוטרגונין [צ"ל בטריגונין = τρίγωνον Dreieck עיי"ע טרגון], שורה ארוכה, אלא אסטרונגילון כחצי גורן עגולה, כדי שיהיו רואין זה את זה שאם היו יושבין בטרגונין היו יושבים בזויות מצטערים לראות אלו את אלו ואינם יכולין לשאול זה את זה הוי אגן הסהר מה אגן זה הספל כדכתיב (שמו' כ"ד ו') ויקח משה חצי הדם וישם באגנות מה הספל הזה, עגול, אסטרונגילון כך היו יושבין עכ"ל. ויסוד הפסיקתא רבתי (ולא של פסיק' דר"כ כדעת בע"מ דקנ"ג) בהררי קודש של משנה סנהד' דל"ו: סנהדרין היתה כחצי גורן העגולה כדי שיהו רואין זה את זה ועיי' שם בגמ' ל"ז. מה"מ [דבעגולי' היו יושבים] א"ר אחא בר חנינא דאמ' קרא שררך אגן הסהר וכ' ועיי' ירו' סנהד' פ"א הל"ד די"ט ע"ג. וטעם המלה בל"י עגול והרב שי"ר ז"ל הטיב לשער שהמלות „כחצי גורן עגולה" הן הוספה מאיזה סופר וכן שתי המלות „שורה ארוכה" אצל בוטרגינין נוספות הן עי"ש. ובמלה יונית שרשמנו העתיקו ע' זקנים עגול מלכי' א' ז', כ"ב. ד"ה ב', ד', ב'. ואצלי אין ספק כי גורן אינו מל"מ (Tenne) כי אם בל"י γῦρος, ον פי' עגול.

אסטרופומטא = אִצְטְרַבָּאמִיטָה (בל"י האמצעי στραβομάτια הוסבה das sich Wenden וכן נקראו מוסבות דלתות — die dreh wendbaren Thürflügel) בב"ר פס"ו (קלס"פ) ויתן לך ויהי אך יצא יצא יעקב (בראשי' כ"ז, ל') וכ' רבנן אמרי אסטרופומטא [לפנינו בב"ר כמין איסטריפומיט' ובילק' ברא' רמז קט"ו איסטדומוטא!] הדלתות היו נכפלות לאחוריהן עמד לו יעקב אחר הדלת עד שנכנס עשו ויצא לו הה"ד אך יצא יצא יעקב אך יצא אינו אומר אלא אך יצא יצא נראה יוצא ואינו יוצא. פי' אסטרופומטא הוא כענין אצטרבאמיטה [כ"ה בכ"י ו"ו ובדפ"ר; ובשאר דפו' בשתי תיבות אצטרבא מיטה ורד"ק ליחזק' מ"א, כ"ד הביא בשם הערוך הגי' איצרכה מטה וט"ס תחת איצרבה מיטה וכ"ה בכ"י ל"ד וג"ג ובכלם צ"ל בתיב' אחת כמוכח מע' אצרבמיטא עי"ש] שבמדות (פי') [צ"ל פרק] פתחו של היכל (פ"ד מ"א) (ושם אי' איצטרמיטה) ר' יהוד' אומר בתוך הפתח היו הדלתות עומדות וכמין אצטרבאמטא היו נכפלות לאחוריהן אלו ב' אמות ומחצה ואלו ב' אמות ומחצה. ובספר אחר מצאתי זה של מדות אסטרופומטה [כ"ה בכ"י ו"ו, ל"ד, ה"ב, ג"ג וב"ר; אבל בדפוסי' בט"ס אסטרופוטמטא] ובל"י קורין למהופך אסטרפו. [אחי"ה כיון על στρέφω. ובשרש הזה העתיקו ע' זקנים מלת הפך עיי' שמות ז', ט"ו; יהוש' ח', כ'; תהלי' כ"ט, י"ד; ע"ז, י"ב. וכן העתיקו שרש סבב מלכי' א', ב', ט"ו; תהלי' קי"ג, ג'; משלי כ"ו, י"ד. ובאמת במלה זאת נפקחו עינינו בענין טעם התיבה. שבמשנה מדות הובא' ראיה מפסוק (יחזק' מ"א כ"ד) מוסבות דלתות שפתחו של היכל כמין אצטרבאמיטה או אסטרופומטה (לגי' הערו') היו. וגם שם העתיקו ע' זקנים מוסבות סְטְרוֹפוֹטָאִי στροφωτοί ובתמורת מוסבים אי' במלכי' א' ו', ל"ד גלילים והעתיקו ע' זקנים: סטרפומינא = στρεφόμενα. ואם לא תעשה מלה יונית שרשמנו בתחילת הע' לקורא נחת רוח אז אמרנו שאות ט נשתבש' מאותיות נ' ובמקום גי' הנ"ל צ"ל הגי' אסטרופומינא שהוראתה ממש מוסבות או גלילים של מקרא. וביחזק' שם פירש"י . כנגד חציין היו (הדלתות) נקפלות לאחוריהן כשפותחין אותן כמין פנקסאות של עץ שכותבין עליהם בעט ברזל שנקפלות זו אחר זו כו', ולפי' זה כיון הר"ש למדות באמרו פי' רבינו זכר לטוב יפה יפה במשכנות יחזקאל על המקרא עכ"ל. וכן הרמב"ם למדות פי' מוסבות דלתות ר"ל שנקפלות כמו שנקפלות הדלתות המחולקות. אבל בעל מ"כ פי' לב"ר ספס"ו איסטריפומיטא פי' הערוך מהופך וכפול לאחוריהם וציר הדלת היה באמצע הפתח למטה ובאמצע המשקוף למעלה ופותח וסוגר לימין ושמאל וכ'. ואם כל זה פי' של רבינו אז חסר בדפוסי' ובכ"י שלנו ואם מעורבבים בו ג"כ דברי הרב במ"כ אז י"ל שמלת יוני' היא סטרופומטיאן στροφωμάτιον שטעמה בל"י ציר הפתח. ותרג' עקילס (Aquila) צירה (משלי כ"ו, י"ד) ἐπὶ στροφέα].

* אַסְטְרַקְלִילָא עיי' ע' טרקליל.

אַסִּי (שם אמורא הידוע לשם ולתהלה) בפ' ערבי פסחי' (קי"ג.) בגמ' דאפי' מן התמחוי: א"ל רב לרב אסי לא תדור במתא דרישא אסי. [אחי"ה ושם אי' ואל תדור בעיר דריש מתא אסיא. אבל בכ"י מ' גרס כרבינו אבל גם שם אי' א ס י א]. פי' אל תדור בעיר שראשה תלמידי חכמים כמוך למה שתלמידי חכמים אין להם אימת ממשלה ומקום שהוא מנהיגו אפי' שועלים פורצים, כי ההוא דאמר רב (שבת י"א.) תחת גוי ולא תחת חבר תחת חבר ולא תחת תלמידי חכמים וכי ההיא דת"ר (פסחי' קי"ב.) שבעה דברים צוה ר"ע את בנו ואחת מהן אל תדור בעיר שראשה תלמידי חכמים. [אחי"ה גם רש"י גם רשב"ם פי' וגרסו אסיא כלו' רופא אבל ר"ת פי' בכ"ב ק"י, ד"ה ו ל א ת י מ א כרבינו וז"ל „כלומר שאתה בעצמך תהיה ראש ששמך ר' אסי וכו' ולא כמו שפי' רבינו שמואל דרישי אסי רופי" עכ"ל. והגרי"ב הקשה בהפלש"ב ולכאורה היה לו לכתוב ולא כמו שפי' רש"י ויש ליישב עכ"ל. והתשובה נ"ל שרש"י בפי' ב' גם הוא מסכים עם רבינו לפרש אסי תלמידי חכמים. ובענין עצת רב לר' אסי נ"ל לשער כי בעת שהסיע ר' אסי ממקומו לדור בא"י (עיי' קידושי' ל"א:) נתן לו רב עצה טובה אבל בתר עניא אזל' עניותא שכאשר בא לא"י „ובעי' מסחי באהן דימוסן דטיבריא פגע ביה חד ליצן ויהב ליה פ ר ו ק ד ל חד (ירו' ברכ' פ"ב סד"ה ע"ג.), וגם ביש גדא דההוא גברא רבא שנשבה בספסופא ונתיאש ממנו ר' יונתן אבל רשב"ל מסר נפשו עליו להצילו עיי' ירו' סוף פ"ח דתרומו' דמ"ו: ועיי' עוד עליו ועל חין ערכו במבוא הירו' למהרז"ף ד"ק. — ועוד נקרא איש אחד אסי שמפורסם לכותב ספרים עיי' ירו' כתוב' פ"ב דכ"ו: למידין מספר מונה כגון דאמרין אילין ספרוי דאסי ועיי' פי' של פ"מ ושירי קרבן].

* אַסִּי (heilen) שענינו רפא עיי' למעלה ע' אָס ומזה אסיותא, ואסיינא.

* אָסְיוּתָא (שם מפעל הקודם: רפואה Heilung) תרג' מרפא (משלי ג' ח'; ו' ט"ו) אסיותא.

* אַסְיָינָא (כל"ס מַאסְיָנָא: רופא Arzt) ירו' שבת פ"ו הל"ה ד"ח ע"ג שאל לאסיינא דר' יעקב. והנו"ן נוספ' וכמו אסיא והקבוץ: אָסַיָּה = בלש' שמרוני אסאיה, תרג' שמרוני הרופאים (בראש' נ' ב'). שהש"ר ו', י"א פ' אל גנת: תרעא דלא פתיח למצוותא יהא פתיח לאסייה. ובמד"ר פ"ט היחיד ולאסיא. ועיי' עוד ע' אָס.

* אוּסִיאַ (כל' צינד שם השד הנקרא Uçij עיי' יוסטי צינדליק' ס"ט:) בע' אגרת כתב רבינו אגרת אזלת אוסיא בלוסיא (פסחי' קי"א.) ושם פירשתיו.

1 אַסְיָא (חלק אחד מארץ אסיא הנקרא Asia cis Taurum והיה אחוזת הרומיים ונקרא בשם הכולל (pergamenisches Reich) אביך ברח לאסיא ואת ברח ללודיקיא. [כ"ה בגמ'. ובדפוסי הערו' ללדקיא] בר"ג דהשוכר את הפועלים (ב"מ פ"ד.). [אחי"ה בדפוסי הערוך יוכללו ד' ערכים בע' אסיא ובעבור זה המבוכה גדולה בין המפרשים. אבל המעיין יראה שמע' אסיא יפרד הערך והיה לשלשה ראשים שם האחד אַסְיָא (וכ"ה בל"ס) והוא חלק מאסיא קטנה ונקרא עם עָרֵי ומחוז ל י ד י א פריגיא ו ק א ר י א ועוד אחרות: א ס י א חשובה ו ע י ק ר י ת [ἡ ἰδίως καλουμένη Ἀσία = Asia propria], ומזמן ממשלת אוגוסטוס היתה תחת דגל רומי ונקראה אסיא פראקונזולאריס [Asia proconsularis]. ובזה נבין מאמר בע"ז ל'. ק ר י נ א אין בו משום גילוי מאי קרינא א"ר אבהו חמרא חליא דאתי מעסיא. ורבינו בע' קרינא גרס יותר טוב מאסיא. ו ק ר י נ א הוא בלי ספק קאריא Caria, Carien עיי' ר"ב בע' הנ"ל. וגם לידיא [Lydia; Λυδία] נחשבה גם היא למחוז אסיא (פטאלעמיאוס ה', ב', ט"ז; פליניאוס ה', ל') וישבו בלידיא יהודים רבים כמוכח מקדמוניות ליוסף בן מתתיהו י"ב, ג' ד'. ולכן יעץ אליהו לר' ישמעאל בר' יוסי שיברח ללודיקיא וזו היא לידיא ולא לאאודיקיא (Laodicea) שרחוקה ממנה עד מאוד כדעת מהרז"ף (מ"ע שלו ח"ד דר"ו בהערה). ומאנשי לידיא מפרסם היראדאט (א', כ"ה, נ"א. צ"ד) שהיו בקיאים באומנת יד מאוד מאוד ובזה נבין השבח בענין סנדל ל ד י ק י (כלים כ"ו מ"א עי"ש רמב"ם ור"ש וע' לדיק). ממקומות אחדים (עיי' שבת ק"ט. יבמו' קכ"א. ירו' כלאי' ספ"ט דל"ב ע"ג ב"ר פ"ו) נראה שאסיא (עסיא) היתה מונחת על חוף הים והיא העיר אשר בה נסע ר' מאיר לעבר השנה עיי' מגיל' י"ח: ב"ר פל"ו והיא העיר אשר מת שם (ירו' סוף כלאים). וז"ל שם: ר' מאיר הוה אידמך ליה באסייא אמר אימורין לבני ארעא דישראל הא משיחכון דידכון אפי' כן אמר לון יהבי ערסי על גיף ימא וכו'. ופירושו של פ"מ משיחכון משיח שלכם א"א לשמוע. ומהרז"ף בדרכי המשנ' קנ"ה בהער' ובמ"ע ד' קכ"ח פי' משיחכון מל' שיחה כלו' ע"י דבור ודבה שלכם. ול"נ שהוא ל"ע משיח = مسيح מי שתועה הרבה בדרך. כלו' אמרו לבני א"י פה נח מי שהרבה תעה בדרך ועבר ושב

מארץ לארץ ואם כל זה גם לאחר פטירתו לא יוכל לשקוט עד בא למקום מנוחתו מנוחת כבוד לא״י, ע״כ ציוה שעד עת הוכל לקבר יושם ארונו לחוף הים באסיא דכתיב כי הוא על ימים יסדה וכ׳ —, ועל תכונת אסיא הלזו עיי׳ שטראבו י״ב, תקע״ז; פליניאוס ה׳, כ״ח, מ׳ ועוד אחרים ואסיא זאת מובנת ג״כ בסנה׳ כ״ו.]

2 אַסְיָא (עיר בתחומת א״י בצד צפונה מזרחית ונקראה על שם הנהר Asi, Assi) בב״ר פמ״ד אחר הדברים האלה היה דבר ה׳: דרמסקום אסיא ואספמיא [=ואפמיא]. [אחי״ה בנו״ג בב״ר שם ואיזה מהם הג׳ שלא ניתן להם . . . דרמוסקום ואסייא ואספמייא. ובירו׳ שביעי׳ רפ״ב דל״ו: אי׳ אסיא אספמיא ודמשק, ובירו׳ קידושי׳ פ״א דס״א ע״ד אסיא אספמיה ודרמשק, ובבבלי ב״ב נ״ו. אי׳ בין עיירות העומדות על הגבולין וחייבין במעשר לאפוקי קני קניזי וקדמוני ערדיסקום [צ״ל דרמסקום=דרמשק, ד״ה א׳, י״ח.ה׳ ועיי״ע ארדקסס] אסיא ואספמיא. ואיזה עיר שנקראת אסיא היתה מונחת בגבול א״י? העיר ששמה היום Asias חצי שעה מבניאס כמו ששער הרב רי״ש (דאס הייליגע לאנד רע״ז) לית מאן דכר שמה, שאינה היתה בגבולין, וכן בלתי נכון להיות סארדעש כמו ששיער בע״מ שהרי בתוספתא פרה פ״ז (מובאה בר״ש פ״ז הל״ז) אי׳ בענין מי חטאת הלכה זו עלו עליה בני אסייה ג׳ רגלים ליבנה ברגל השלישי הכשירו להן הוראת שעה אחת, ואם כדברי הרב שי״ר אסיא היא סארדעש קשה והלא דיני מי חטאת לא שייכו לתושבי חוצה לארץ, אבל בלי ספק אסיא הזו היתה בגבול א״י והוא עססי׳ צ״ל אסיא שהוזכ׳ בא״י (גיטי׳ ד׳:) ולאו דווקא בא״י אלא בתחומה, על כן דעתי נוטה שאסיא היתה נקראת על שם נהר אסי [Asi, Assi, Axius ששמה ג״כ [1] Oriens, Orontes] והולך בין אפמיא Apamäa ואנטוכיא Antiochia ועל שם אסי או אססי נקראת עיר על חוף נהר ההוא אסיא או עססיא, ובזה עולה יפה שהזכירו הציונים הנ״ל אסיא אצל אספמיא שהיא אפמיא, ובספרי פ׳ בלק הזכיר ג״כ אסיא אצל אנטוכיא, וזאת שנית ככר אמרנו שנהר אסי נקרא ג״כ Oriens פי׳ קדמון, ובזה נכיר דברי אמת שבציוני׳ הנ״ל כך צריך להיות הסדר הנכון קני קניזי והקדמוני דרמסקום אספמיא (או אספמי׳ ודרמסקום) ואסיא, ומלת אסיא, שהיא עיר ונהר שוה, תתכן לקרא אוריענס, Oriens, פי׳ קדמוני על כן דרש על מלת הקדמוני: אסיא, ודו״ק].

3 אַסְיָא (פי׳ ארץ הקדושה של אנשי גרמניא הראשונים Asa land ותכונתה על חוף ים מזרחי של Mäotis) תרג׳ ירו׳ אשכנז אסיא, [אחי״ה כ״ה בת״י ב׳ לבראשי׳ י׳, ג׳; תרג׳ לד״ה א׳, א׳, ו׳, וכן מפורש בב״ר רפל״ז אשכנז וריפת ותוגרמה: אסייא והדייף וגמנייא [צ״ל גרמנייא]. וכ״ה בירו׳ מגיל׳ פ״א הל״א דע״א: אסייא והדיית [צ״ל והדייף] וגרמניקיה, ותחת הדייף אי׳ בתרג׳ ירמי׳ נ״א, כ״ז הדיב והיא בל״י Ἀδιαβήνη ופי׳ המלה שאי אפשר לעבור עליה באשר מונחת בין שתי נהרות גדולות: פרת וחדקל (עיי״ע הדייב, חדיב), וגבול צפוני של הדיב ארמיניא, גבול מזרחי מדי, גבול דרומי זוזיאנא, וכן בתרג׳ נזכרה הדיב אצל ארעא דקרדו, (וכן נקראת הדיב בזמן מאוחר קורדישתאן = Kurdistân) והורמיני וזה Armenien, ולפי זה תכונת אשכנז שהוא לדעת התרג׳ הדיב בסמוך מדי וזוזיאנא היתה, וכן דעת יוסף בן מתתיהו [2] שמושב אשכנזים היה בריגא שהיא עיר ואם במדי, וגם העיר והאיר החכם הגדול והחוקר הנפלא ריטטער [3] שאבות קדמונים של גרמניים לדעות ולאמונת מדיים השפיקו, והשתחוו לאל עליון של מדיים ובקטריים ר״ל למיטרא שכנו שמו אסי כלומ׳ המשובח ואחריו מכנים את עצמם עם של אסיים, וגם כן נקראים יושבי הרי קויקאזוס אשר משרש גרמניא יצאו, וזה פתרון וקשר הדבר שבתרג׳ ובש״ם ובמדרש מפורש אשכנז ע״י אסיא ובמלת אשכנז כללו הקדמונים יושבי גרמניא, [4] הלא דבר הוא!]

4 אַסְיָא (פי׳ בל״י οὐσία ממון ורכוש Vermögen ויותר נכון כי הוא ל״פ اسه שדה Feld, Acker) בב״ר פ״נ (מ״ט) [ושם אי׳ אוסי] וה׳ אמר

---

[1]) עיי׳ שטראבו ט״ז תשנ״ה, פליניאוס ה׳ י״ח. ב׳ ועיי׳ מ״ע דמ״ג ח״ח תנ״ד והלאה. [2]) ואלה הם דבריו בקדמוניו׳ א׳, ו׳, א׳: Ἀσχανάξους ᾤκισεν οἱ νῦν Ρηγῖνες Ἑλλήνων καλοῦνται ועיר Ρηγῖνες ולא כמו ששגו לכתבה Ρηδῖνες היא Ragha עיר ואם במדי עיי׳ מאמרי על ספר טוביה במ״ע גייגער ח״י תנ״ד ואילך. [3]) עפ״י ספורו של שטראבו ח׳, תקס״ח יסד החכם חנ״ל בנינו החזק ומי שרוצה לעמוד על הענינים האלה יביט בעינים פקוחות ספרו פאָרהאללע צד ש׳, וערדקונדע ח״ב תתמ״ב. והרחבנו דבורנו בזה הענין במ״ע אונגי. איזראליט (שנה שלישית) הוציאו לאור הרב החכם באק. ואכ״מ להאריך. [4]) והחכם ראזינמיללער בספרו הקדמוניות ח״א א׳ צד רל״ט, וגיזיניאוס בתיזוירוס ח״א, קנ״ט. ומהרי״ש בספרו תבואות הארץ קמ״ד ובהעתק׳ אשכנזי׳ רנ״ג לא מצאו מנוח לכף רגל להשערה אשר לפיה מורגל בפי כל האנשים כי אשכנז היא גרמניא (דייטשלאנד) ועפ״י פירושנו בפנים אמת ויציב זה הכנוי.

המכסה אני מאברהם: למלך שנתן אסיא לאוהבו אחר זמן בקש המלך לקוץ מתוכה ה' אילני סרק. ובר׳׳ ויק״ר (פ״ג) טוב מלא כף נחת (קהלי ד׳, ו׳) רעותיה מתקרי מרי אסיאן. [ובקהל״ר פ׳ מלא כף א׳ מרי אוסייאס, ובילק׳ שם רמז תתקע״א מרי אופיא צ״ל אוסיא]. ובסוף ויק״ר (פל״ד) וכי ימוך אחיך: ר׳ טרפון יהב ליה לר״ע שיתא [ובמד׳ א׳ עוד: מ א ה!] קינטרין דכסף וא״ל זבין לי אסוונן דאנן לען באורייתא ואנן מתפרנסין מנהון. ובילמדנו בכי תבאו בשלח לך אנשים (בתנח׳ לי׳) כל מלך שלא היה לו אסיא [ובדפוסי הערו׳ אוסיא, אבל בכל המקומו׳ הנ״ל בלא וי״ו וזה העיקר] בא״י לא היה יפה כלום. ובמגיל׳ איכ׳ באיכה יעיב (ב׳, ב׳) כגון דשמעינן עלך דאת בעי מיזבנא אסי אדידך. פי׳ (ובדפ׳ אמשׂ׳ אי׳ ג״כ מלת „בל״י״ וזה חסר בדפוסי׳ הישנים) אסיא שדה. [אחי״ה וכ״ה בל״פ ונוסח בלא וי״ו לפי זה יותר טוב. אבל במדרש א׳ בוי״ו ועי׳ עוד ירו׳ תעני׳ פ״ד ס״ט. (כמו בילמדנו שזכר רבינו) דאת בעי מזבנא אוסיא דילך. ושם: מיעול לאוסיא דידיה. וכ״ה מגיל׳ איכה פ׳ צדו בשינוי קצת. שמ״ר פ״כ היו לו י׳ אוסיות; במד״ר פכ״ג והיה משיא לעבדיו שפחות מן אוסיא אחרת ולשפחותיו עבדים מן אוסיא אחרת. ולפי ג׳ זו י״ל שהיא מלה יונית כשרשמנו וכ״ה בל״ס אוסיא].

אַסְכַדְיָה (פי׳ בל״י σχεδία ובל״ס אסכדיא Floss רפסודות עיי״ע אסד) ירו׳ דברכות בפ׳ תפלת השחר (פ״ד ד״ח ע״ג) הוא אסדא הוא אסכדיה הוא רפסודות מלה יונית היא ופירושה רפסודות). [אחי״ה וכ״ה אסקדיא בנזיר נ״ה. ובנגע׳ פי״ב, א׳. עוי״ע אסד וע׳ אסקריא].

אִסְכַּלָה (פי׳ בל״י σχαλίς ובל״ר scala (navis) Schiffsleiter כבש שעולין ויורדין בו מן הספינה) בר״ג דהמוכר את הספינה (ב״ב ע״ג.) ת״ר המוכר את הספינה מכר את האסכלה [לפנינו אי׳ האיסכלה אבל בירו׳ ב״ב רפ״ה דט״ו. כג׳׳ רבינו האסכלה ובתוספתא ב״ב פ״ד אסקלא]. פי׳ אסכלה כ ב ש, כדתנן (שבת קכ״ב.) עשה גוי כבש לירד בו והוא עץ ארוך וחקוק בו הבקים מקום נתינת פרסת הרגל ומושיטין אותו מן הספינה ליבשה ויורדין ועולין עליו ובלע״ז אסקלה [בלאי״ט scala]. [אחי״ה וכן פירשו ר״ח ורה״ג עי׳ רשב״ם ב״ב ורגמ״ה לב״ב כ״י יש לו שני פי׳ וז״ל האיסכלה היינו הכירה שמתקנין בספינה כדי לבשל עליו צרכיהן. ואי׳ דאמרי סולם שיורדין בו מן הספינה עכ״ל. ופי׳ האחרון כפי׳ הערוך, ופי׳ הראשון מן גזרת המלה של ערך הבא אח״ז].

אֶסְכַּלָה (בל״י ἐσχάρα Bratrost כלי ברזל עשוי כעין מעלות לצלות בו) אין צולין את את הפסח לא בשפוד ולא באסכלה בפ׳ כיצד צולין [פסחי׳ ז׳, א׳ במשנה ושם וברש״י אי׳ ע ל שפוד . . ע ל אסכלה, אבל בירו׳ פסחי׳ ז׳, א׳ וכ״ה בכ״י מ׳ ובמשניו׳ נאפולי ופיז׳ (עי׳ ד״ס פסחי׳ ק״י:) אי׳ כג׳׳ רבינו]. השפוד והאסכלה מלבנן באור בסוף ע״ז (ע״ו.). [אחי״ה וכנ״ה בפסחי׳ ע״ה. אסכלה מנוקבת. ירו׳ פסחי׳ פ״ז הל״ב דל״ד. לא צלי אסכלה]. פי׳ אסכלה בלע״ז גְרַטִיגוּלַא. [אחי״ה כ״ה בדפ׳ פיז׳ והוא לאי״ט graticola; ובדפ״ה, כ״י וי״ו, ול״ד גרטגלא והיא היא; ובכ״י ג״ג גרטיכלא וכ״ה ישר ובעה״ק בט״ס גרטיבלא וצ״ל בכ״ף; אבל בדפ׳ ווניצ׳ ואמש׳ גרדילא וכמו כן בלאי״ט gratella וכן לועז ר ש ״ י כ ״ י פ ס ח י ׳ ג ר ט י ל (ד״ס שם) ובדפוסי׳ גראילש והוא ל״צ [gril]. וגם זו עשויה כמין מעלות. (א״ב פי׳ בל״ר סולם וכל כלי אשר לו שלבים כמו כלי מיוחד לצלות עליו מיני מאכל). [אחי״ה והנכון כי בל״י מקור המלה].

אַסְכוּלָא (בל״י σχολή = schola וממנו בל״ס אַסְכּוּלֵי בית הספר Schule) בפסיקתא דבחדש השלישי (ק״א:) א״ר לוי לבן (מלכים) [צ״ל כמו שאי׳ בשהש״ר פ׳ סמכוני ובילק׳ יתרו רמז רע״ב בשם הפסיקת׳ ובילק׳ שה״ש רמז תקפ״ו בלי מקור: מ ל ך] שעמד מחליו אמר פידגוגו [וכ״ה בשהש״ר וילק׳ שם ושם ובפסיקתא פידגוגו וכן אי׳ שם בקהל״ר פ׳ את הכל ל מ ל ך וצ״ל לבן מלך כמו שתיקן ג״כ הרב החכם מוהר״ר שלמה באבער בפסיק׳ שם אות כ״ו ועי׳ עוד אות כ״ז] ילך לאסכולי אמר המלך עדיין לא בא זיוו של בני מחליו [וכ״ה בקהל״ר שם אך חסרה מלת מחליו ואי׳ בילק׳ קהלת שם, אבל בילק׳ יתרו חסרה ג״כ ובשניהם אי׳ זיו וצ״ל זיוו וכ״ה בפסיקת׳ ובשהש״ר] והוא הולך לאסכולי? וכו׳. ובילמדנו באספה לי [בתנחו׳ י״א לי׳, אבל אי׳ בילקו׳ בהעלתך רמז תשל״ו בלי ציון המקור] למלך שהיה לו בן ועשה לו פידגוג והיה אותו הפידגוג מוליכו לאסכולי. [אחי״ה וכנ״ה בשמ״ר פ״ט: שלח והביא תינוקות מן אסכולי שלהם. ושם רפ״כ הולך ללמוד באסכולי. ובשהש״ר פ׳ אחזו: מביאין בניהם מן האיסכּוּליות שלהם]. פי׳ כנסת שמלמדים בו הנערים קורין אותו בלע״ז אשקולא [scuola]. (א״ב פי׳ כן בל״י ורומי ובמד׳ שה״ש פסקא אמרתי אעלה בתמר (ז׳, ט׳) דתבריא אסכולסטיקי פי׳ בל״י ורומי למדניים עיי״ע אסקולסטיקא) [ועיי״ע אֶשְׁכּוֹל ב׳].

* אַסְּכִילֵי (= אַסִּיכְלֵי, אַסְּקְלֵי בל"ר assecla (Anhang, einer aus der Suite
אחוזת מרעהו דב"ר פ"ב א"ר יהושע ראה נסים שעשה הקב"ה למשה כל אסכילי פרעה מהם נעשו אלמים מהן נעשו הרשים וכ' זכור מה שעשיתי לאסכילי פרעה. ובשהש"ר פ' צוארך כל איסקולין של פרעה נעשו באותה שעה מהן אלמין וכ' נ"ל לתקן אסיכלי, ואסיקלי. ובמד' תהלי' מזמ' ד' ד"ה בקראי ענני ובירו' ברכו' פ"ט די"ג. ט"ס אוכלוסין של פרעה, ואוכלסין שלו. ובש"ר פ"א אי' א"ר יהב"ל נעשו כל הסנקליטין וכ'. פי' אסכילי או אסיכלי בל"ר סיעתו ואחוזת מרעהו הסרים למשמעתו. ובעל מ"כ החליף המלה בשל ע' הקוד' ועיי"ע ארקולאין.

* אַסְכָּלְיוֹת עיין ר"ב בע' אספליא.

☞ אֶסְכִימָא (בל"י σχῆμα ובל"ס אֶסְכִּמָא צורה ותמונה (Gestalt, Miene
תרג' שית זונה (משלי' ז', י') באסכימא [1]) דזניתא פי' בל"י צורה (ותקון) [צ"ל ותכונה].

אַסְכּוּפָּה [בכ"י ה"ב וב"ר ועה"ק אסקופה עיי' ערכו] (בל"ס אֶסְכּוּפְתָא פי' משקוף Schwelle ובל"ע ساكف משקוף העליון; سكفة משקוף התחתון) בשבת בפ' המצניע (צ"א:) קופה שהיא מלאה פירות ונתונה על האסקופה החיצונה. ובפ' מי שהיה טמא (פסחי' צ"ג:) לפיכך נקוד על ה' דרחוקה (במדי' ט', י'; עיי' ע' נקד ג') לומר לך לא מפני שהיא רחוקה ודאי אלא מאסקופת העזרה ולחוץ. ובאהלות בפ' ארובה (פ"י, ז') היתה נתונה בצד האסכופה (לפנינו אי' בקו"ף). ובגמ' דיציאת השבת (ו'. וגם שם בקו"ף) אסכופה משמשת שתי רשויות. פי' אסכופה מפתן [אחי"ה עיי' פי' רש"י לשמוא' א', ה', ה'. ובגמ' בכל מקום בקוף עיי"ע אסקופא אבל אי' בכ"ף ירו' מגילי' ספ"ד דע"ה ע"ג הן דו דרס אסכופתא ארעייתא (ובירו' יומי' פ"א דל"ח ע"ג אי' אסקופתא ארעייתא) ובירו' מגילי' פ"א דע"ב ע"ד עד אִיסְכּוּפַּיָה דשילה].

☞ אֶסְכַּרָה (פי' בל"י ἔσχαρα מן כויה ואבעבוע brandartiger Schorf שנולדה בחולי הנקרא Scharlach) פרק קמא דברכות (ח'.) אסכרה דמיא כחיזרא אגבבא דעמרא דלאחורי נשרי. פי' מין חולי הגרון המחנק ואולי מלה זאת נגזרה מל' יסכר פי דוברי שקר (תהלי' ס"ה, י"ב) או עיקרו מל"י ופי' עיפוש נולד בושט ובפה ובהדיא גרסינן במסכת שבת פר' במה מדליקין (ל"ג:) מכה זו מתחלת בבני מעים וגומרו בפה עיי"ע סרנקי [צ"ל סרנך]. [אחי"ה ובאלה מקומות נזכרה מכה זו. ברכ' שם אי' קשה שבכלן (מיני מיתה) אסכרה. ושם: אסכרה דמיא כחיזרא בגבבא דעמרא דלאחורי נשרי וא"ד כפיטורי בפי הושט (ועל גי' רבינו עיי"ע גב, ח') שם מ'. בלילה ידאג מפני אסכרה. שבת ל"ג. אסכרה באה לעולם על המעשר . . על לשון הרע . . מאי קראה והמלך וכ' כי יסכר פי דוברי שקר . . . מכה זו מפני מה מתחלת בבני מעיים וגומר בפה וכ'. פסחי' ק"ה. חזייה לההוא גברא דשתא מיא קודם הבדלה א"ל לא מיסתפי' מר מאסכרה דתנא משמיה דר"ע כל הטועם כלום קודם שיבדיל מיתתו באסכרא. תעני' כ"ז: (מסכ' סופרי' פי"ז איכ"ר פ' על אלה) אנשי מעמד מתכנסין לביה"כ ויושבין ד' תעניות . . . ברביעי על אסכרא שלא תיפול על התינוקות. ירו' תעני' פ"ד דס"ח: ברביעי היו מתענין על התינוקות שלא תעלה אסכרה לתוֹך פיהם. ושם פ"ג דס"ו ע"ד תני אסכרה כל שהו שנים בדבר ואחד באסכרה (כלומ' אז מתריעין) איתא חמי אסכרה כש"ה ואת אמר הכין וכ'. ויק"ר פי"ח ובמד"ר פ"ז מפרש לזרא (במדי' י"א, כ') לאסכרא. קהל"ר פ' כי גם אסכרא עלתה בגרונם ונחנקו ומתו. מכל ציונים אלה יראה וישפוט המעיין המשכיל שאסכרא מין חולי הגרון המחנק שנפל על התינוקות אבל כאב הגרון לא תחילת אבל סוף החולי הוא ונ"ל שהיא מכת התינוקות שנקרא בל"א Scharlach וככחה אז ככחה עתה בענין סכנה ורובם של תינוקות שנפלה עליהן מתו. והמחלה לאין מרפא זו מתחלת בחמה עזה ובאש של עצמות ובשלשול המעיים וגם בקיא האכילה וזה מה שאמרינן מתחל' בבני מעיים וזהו מה שדורש בעל המאמר לזרא: לאסכרה. ולא ארכו הימים שעלו שחין ובעבועות בושט ובגרון ומעכבים הנשימה ומחנקי' החולה וזה מה שאמרנו וגומר בפה; ומה שאמרינן כפיטורי בושט או דמיא כחיזרא בגבבא וכ' (עיי"ע גב ח', נשר ה', פי טורי) היינו שמעכב הנשימה. ובעבוע ושחין המכה נקר' בל"י אֶסְכַּרָה וממנה מכונ' המכה. ודְרַשׁ כי יסכר דברי שקר אסמכתא בעלמא. ופלא על ר"ב שאמר

[1]) כ"ה רק לפי גי' האמיתית של פוליגלי לונדון, ובדפוסי' אחרי' בט"ס עיי' עמת"ר של מהרי"ל בהך ערך.

אולי מלה זאת נגזרה מל' יסכר וכ' ונעלם ממנו שכ"ה בפירוש בגמ' בשבת שם. ובע' סרנך פי' רבינו שסרונכי (יומי פ"ד.) פי' אסכרה. וסרונקי היא בל"ע וסורי' חניקת הגרון וכן תרג' מחנק (איוב ז' ט"ו) סרנוקא וכן תרג' יסכר פי (תהלי' שם) יסרניק פומהון. וכן פירש"י כתוב' ל': סרונכי פי' אסכרא והוא בגרון מלנ"ט; ובסוט' ח': ד"ה סרונכי לועז בומלנ"ט ופי' והוא חולי בגרונו. ובשניהם ט"ס וצ"ל בונמלאנ"ט וכ"ה ביומ' פ"ד. ד"ה לסרונכי חולי ששמו אשטרנגיליון הוא בון מלנ"ט; ובברכ' ח'. לועז אסכרה אישטראנגולמנ"ט; ושם מ'. ד"ה אסכרה בון מלאנ"ט. ובשבת ל"ג. ד"ה אסכר' פי' חולי המתחיל במעיים וגומר בגרון הנקרא בונמלא"ן. והנה נ"ל לתקן בכל המקומות האלה שצ"ל בובן מלאנ"ט ובל"צ bubons malignes bösartige Drüsengeschwüre; פי' מורסא בחיך והוא כעין אֶסְכַּרָא מל"י. ובהך מלה מפרש מלה צרפי' אחרת אשטרנגיליו"ן בל"צ etranguillon Bräune, Kehlsucht. ובע' סמטא א' פי' רבינו הך מלה בזה"ל פי' שחין ובלעז בונ"ו וצ"ל או בוזו בלאי"ט Beule, bozza או בובנו Beule, bubbone ושבשתא כיון דעל על. — והשערתי בענין החולי העמדתי לכור הבחינה לפני ידידי רופאי' מומחין ה"ה מוה"ר יוסף ליגעטי מאַלְבַּא ומוה"ר אברהם שולהאף מפה ונענו לי ראשם בזה. ועוד עיי' רימ"ז בט"ר ב', מ"א. ודע כי המלה הזרה הזאת נמצאה ג"כ בל"ר האמצ' כזה ,scara, escara, scara vulnerum עיי' ערך מ"ר של דוקנגע ח"ג, ק"ג ואולי מזה נאצל גם שם המחלה אצל הרופאים החדשים scarlatina, scarlatum ונקראה כן יען כי נצמחו בגוף החולה שחין ואבעבועות שנקראו בל"ר scaria. ודעות אחרות בלתי מקובלות לחוקרי האמת הציגו המבקרים בב"ח ח"ב צד ק"ע וצד שכ"ב והלאה. ועוד יש להעיר כי בל"פ شرك מין חולי של תינוקות שנקראה בל"א מאזערן עיי' וואולירס עמ"פ ח"ב, תכ"ג: וגם בצינדאפיסטא (פינדידאד כ', כ"ג) נקרא ishîrê מין חולי מסוכן אחד].

* אַסְכָּרִיאַ ירו' ברכו' פ"ד ד"ח ע"ג ט"ס תחת אַסְכָּדִיאַ עי"ש.

אַסַל (פי' בל"י ἄσιλλα עצים שמונחים על הכתפים ובסוף אותן העצים סלים וכדומה das auf den Schultern ruhende Tragholz woran Körbe u. s. w.) בכלים בפ' כל כלי בעלי בתים (פי"ז ט"ז, ובקהל"ר פ"ט, פ"ט פי' גם זה ראיתי אי' הנוסחא ישי' אסיל) האסל שיש בה בית קבול מעות. ובפרה בפ' חמשה שמלאו (פ"ז מ"ה) הממלא לו ולחטאת ממלא את שלו תחלה וקושרו באסל. פי' אסל מוט. וישאהו במוט (במדי' י"ג, כ"ג) מתרג' [ירוש'] [עיי' צונץ ג"פ צד ע"א הער' ג' וע' אוקיינוס] באסלא. (א"ב פי' בל"ר נסר עב וצר כמו מוט). [אחי"ה דעת ר"ב שהיא מל"ר Stange, asser וכ"ה בל"פ اطرق פי' מוט אבל מלה יוני' Latte שרשמנו בתחילת הע' נ"ל יותר נכון].

אֶסָלָא (פי' בל"י ורו' σέλλα, sella ובל"י אמצעי σέλα כסא Sessel, Stuhl) בהשלחן בפ' כ"ב בכלי' (מ"י) האסלא טמאה מדרס וטמא מת. כסא טרסקל ואסלא בפ' ר"א אומר תולין (שבת קל"ח.) עור האסלא וחלל שלו. בפ"ק דעירובין בגמ' והרחב מעשר אמות [עירו' י': ושם אי' עסלא ובכ"י שבת שם ערסלא ובריי"ף כ"י והאסלא אבל בדפוסי' והאיסקלא! עיי' ד"ס שבת קס"א:]. פי' אסלא דשבת הגוד והמשמרת כילה וכסא גלין לא יעשה ואם עשה פטור אבל אסור (שבת שם) כלומ' איסורא דרבנן. משמרת [אחי"ה רבינו עזב הסדר ונ"ל מטעם שנשנה במשנ' שם פ"כ תולין את המשמרת וכ'] [כדתנן] וחכמים אומרי' אין תולין את המשמרת בי"ט (משנ' שם) והוא מסננת של יין [וכן פירש"י במשנ'] גוד [אחי"ה עיי"ע גל א' ובכ"י מ' וא"פ ובחי' הרשב"א אי' והנוד עיי' ד"ס שם] הוא חמת מים [כההיא] דפ' לולב וערבה (סוכ' מ"ח:) משכיה דההוא גברא דעבדינן ליה גודא [אחי"ה ושם ובע' גד י"א אי' משוינן תחת דעבדינן ובכ"י מ' סוכ' שם עיי' ד"ס ע"ו: אי' נודא] ומלינן ביה מיא. והולכי דרכים נועצין ארבעה יתדות בקרקע וקושרין חמת זה בחוטין עבין. [אחי"ה נ"ל שכוונת רבינו על שבת קל"ח: גוד בכיסנא וצ"ל בכיסכא או בכיסכיו כ"ה בע' כסך ובריי"ף ובפי' המיוח' לרש"י שם. וכ"י א"פ אי' בכסכסיו (ד"ס שם). ופי' הר"ן שם גוד בכסכיו עור ברצועותיו . . . מותר לנטותו בשבת והא דאמרינן לעיל פטור אבל אסור היכא דלא הוי מתוקן עכ"ל ועיי"ע כסך: הגוד בכסכיו כבר פירשנו בע' אסל עכ"ל וכיון להך שכתבנו ור"ב ובע' הפשב"ע לא הרגישו בזה] ותולין אותו באלו היתדות להצטנן מימיו [ועיי' פירש"י קל"ח. ד"ה הגוד]. כילה שיש בגגו טפח. כסא גלין הוא של חוליות טוענין עליו קרשים ויושבין עליו וכשעומדין פורקין עליו. [אחי"ה כן כתב ממש הרב המאירי בחי' שבת רפ"כ מבלי שהזכיר את הערוך]. מטה היא מטה גיליתא [כיון על שבת מ"ז: ושם אי' גללניתא ובריי"ף כ"י גלניתא, ובכ"י מ' וכ"ה ברש"י דפ' שונצ' גלילתא (ד"ס מ"ו.) אבל בע' גל

א' גרס רבינו כמו כאן גיליתא. ורש"י פי' בד' קל"ח. [1]) כרבינו עי"ש ועי' בד' מ"ז:] והכרעים שמחזירין רפויין הן כדאמרן (שבת מ"ז:) אם היה רפוי מותר, ולגובה היא עשויה [וכוונת רבינו ע"כ אינ' חשוב' כאהל כפי' בעצמו בסמוך]. ויש מי שאומר מטה שהיא עשויה במסמרים והיא זקופה ומרכינה [עיי"ע רכן] לישן עליה הואיל ולגובה עשויה אינה חשובה כאהל. וכן כסא לישב בו וזה שאומר (ביצי' כ"ג: ושם נסמן) גורר אדם מטה כסא וספסל שלשתן טעם אחד הן. טרסקל היא קערה פשוטה כגון שולחן קטן וכדתניא (שבת ה', ק"א. עירו' ל"ג:) ר' יוסי ב"ר יהוד' אומר נעץ קנה בר"ה והניח בראשו טרסקל וזרק ונח על גביו גם זה לגובה [2]) עשויה לאכול בו ולתת בו חפצים. — פי' אסלא הוא ספסל של ברזל דתנן (כלי' שם) האסלא טמאה מדרס וטמא מת פרשה העור [כ"ה לנכון בכ"י ה"ב ובכלי' שם. ובדפ' הערוך ט"ס וכן אי' האסלא. ובדפ"ר הסלא, טמאה טמא מת פרשה הי א, ובדפ"ר בטמא פרש היא!] טמאה מדרס והברזל טמא מת. וספסל זה של ברזל ועליו עור נטוי לישב עליו, דתנן (עירו' י':) עור האסלא [לפנינו עסלא וכן הגי' בפי' רה"ג לסדר"ט] וחלל שלו מצטרפין לטפח [וכ"ה בש"ס דפ' שונצ' אבל לפנינו בטפח וט"ס הוא] ואמר בתחילת עירובין (שם) מאי עור אסלא אמר רבה בר בר חנה א"ר יוחנן עור כסא של בית הכסא והוא שאמרנו ספסל של ברזל נטוי עליו עור נקוב באמצע כשיעור סיט הן חסר הן יתר ויושב עליו אדם ותחתו גרף כדי לקבל בו הרעי לפיכ' נקרא עור כסא של בית הכסא אלו כולן מותרין לנטותן לכתחילה. פ"א שפי' רבי נסים בעירו' בעור האסלא תנן התם עור האסלא וחלל שלו מצטרפין לטפח. פי' כדי להיעשות אוכל לטומאה לא אשכחן במתניתין כלל אלא בתוספתא דכלים פי"ו [בכ"י ה"ב בפי"א לפנינו אי' בתוספ' דכלי' ב"ב פ"א] מאי עור האסלא אמר רבה בר בר חנה א"ר יוחנן עור של בית הכסא. וכך שמענו כי בארץ יון יש להן כסא של ברזל ועושין לו שתי רצועות רחבות אחד מצד זה ואחד מצד זה כדי לתפוש הרגלים של ברזל שלא יפלו ויהיו מוכנים ליושב ולעשות צרכיו לישב עליהן ולפיכ' עושין אותן באצבעים או פחות מכאן ונשאר בין שתי הרצועות שהוא אמצע הכסא מגולה ועושין עור גדול שהוא מכסה את כולו ותופרין אותו ברגל אחד של כסא ופורשין אותו על הכסא ונראה ככסא שהוא מלא ומכוסה בעור וכשרוצה לישב עליו לעשות צרכיו מגלה העור באמצע ומחזירו לרגל שתפור בו ונשארו שתי רצועות בלבד ואמצע הכסא פתוח ונפנה לשם וכשהוא נפנה מחזיר העור ומכסהו ובל"י קורין אותו סֶלַּא [3]) (σέλλα). וי"ם שכתוב בהן הסלא טמאה. [אחי"ה וכן גרס רבינו בע' סל ג'; וכ"ג רה"ג בסד"ט די"ז [4]) אצל הנוסח אסלא. וכן פי' האי דעירו' פי' של כסא ושל בית הכסא שיושבין עליו ונפנין עליו ונקוב באמצעיתו כדי שיצא הרעי ופורשין עליו עור עכ"ל]. ובלע"ז קורין לכל כסא: סֶלַּא [sella בלאי"ט].

אַסְלְ[י] (מל"מ סלה פי' ענין בעיטה וביזוי verachten, verschmähen וכ"ה בל"ם ס ל א ובבנין אפעל: א ס ל י) ותוכחת נאץ לבי (משלי ה', י"ב) תרג' אסלי לבי. ושבע תועבת נפשו (שם ו', ט"ז) תרג' ובשבע אסליית נפשיה. מוסר ה' בני אל תמאס (ג', י"א) מרדותא דאלהא ברי לא תסלי. [אחי"ה לפנינו אי' בש' אבל בפשיטא וכ"י תרג' כגי' רבינו ול"מ הוא תהלי' קי"ט, קי"ח; איכ' א' ט"ו; ועיי' ר"ב בע' סל ה'].

אֶסְלַטִין (לדעת ר"ב מל"ר saltus יער Wald, Forst ולפ"ד אסלט=אסרט פי' דרך Weg, Strasse) ירו' דברכו' פ' אין עומדין (פ"ה הל"א ד"ט). ר' ינאי ור' יונתן הוו מטיילין באסלטין פי' סלטון בל"ר יער של עצים). [אחי"ה ויותר נכון שהוא בחילוף הל' עם ר' באסרטין עי"ש ובתמורתו אסטרטין עי"ש. אבל בדפ' ירו' מגנצא אי' הגירס' באטלסין ופי' מוה"ר רשב"י סיריליאו באטלסין: בשוק היכא דאיכ' חניות עכ"ל ולפי זה כמו אטליז, ו א ט ל י ס עיי' לעיל ערכו].

אֲסֵימְטָא (בל"ר semita Fussweg, Pfad) ירו' ברכו' פ' מי שמתו (פ"ג הל"ד ד"ו ע"ג) הוה אתי באיסמיטא עיי' ע' סמטא [ב'] אשר פי' בל"ר שביל צר). [אחי"ה ומוה"ר רשב"י סיריליאו גרס ב א י ס ר ט א. והמפרש שפי' איסמטא

---

[1]) ושם לועז רש"י פלודשטוייל"י ובכ"י רש"י פלודשטו"ל ובאו"ז הלכ' שבת סי' ע"ח ס"ק ח' הובא בשם רש"י ז"ל הגי' פלדשטי"ל ולדעתי נאמנה כי הוא בלא"ש Feldstuhl וכן פירש"י לביצי' כ"ה: ד"ה בגלודקי: פלדיי"סטול ובאו"ז הל' יו"ט רסי' שנ"ד פלדשטו"ל ואולי בכל מקומות האלה צ"ל כמו בפירש"י לשבת ע"ט. ד"ה בקורטבלא ששם לועז פושדטויי"ל והוא ל"צ fauteuil בלא"ש Armsessel. [2]) בכ"י ה"ב הגי' בכל הפעם: ל ג ב ה. [3]) וכן נקרא בל"ר sella ג"כ כסא להפנות לשם לצרכיו ומתואר אז sella pertusa, familiarica עיי' עמ"ר של שעללער. [4]) ובר"ש לכלי' בט"ס סלע וצ"ל סלא.

באפילה טעה, והטעות באה לידו מהמלה בליליא הסמוכה לאיסמטא].

1 אַסְמַכְתָּא [1] (משרש סמך פי' בל"מ ובל"ס ענין סעד ותמיכה anlehnen, stützen ומזמנו השם הבטחה בעלמא Anlehnung, mündliche Zusicherung) בפ' גט פשוט בגמ' דמי שפרע מקצת חובו והשליש את שטרו (ב"ב קס"ח.) במאי קא מפלגי ר'יהודה סבר אסמכתא לא קניא ור' יוסי סבר אסמכתא קניא ואסיקנא אסמכתא לא קניא מאי טעמא שסומך בדעתו שיכול לפורעו עד הזמן ולא גמר להקנותו. ואעפ"כ אי קני מיניה בבית דין חשוב בדלא אנוס קניא דהכי גרסינן בפ"ד דנדרי אונסין (כ"ז:) והתנן מי שפרע מקצת חובו והשליש את שטרו וכ' עד דאמר ר' נחמן אמר רבה בר אבהו אמר רב אין הלכה כר' יוסי דאמר אסמכתא קניא והוא דלא אנים והוא דקני מיניה בבית דין חשוב. [אחי"ה ועיי' עוד ב"מ ס"ו: ק"ד: בענין אסמכתא ודיניה עיי' בפחד יצחק ח"א דפ"ח: וכ' ובספרים המצוינים שם. ורבינו נגרר אחר פי' רגמ"ה שפי' לב"ב כ"י וז"ל אסמכתא היא שסומך בדעתו שיכול לפורעו עד הזמן ועל כן מקנהו לו עכ"ל וסיום פירושו היפך מפי' רבינו].

* 2 אַסְמַכְתָּא (Anlehnung an einen Schriftvers פי' סמיכת דברי רז"ל להכתוב לראיה ולזכר) כתוב' ס"ז. אסמכתייהו אארעא הוא. ובהשאילה נאמר לפעמים אסמכוה אקרא מענין דרבנן עיי' חולי' ס"ד: ע"ז. יומ' ע"ד. ב"מ פ"ח: יבמו' ע"ב. מ"ק ג' . . . . מדרבנן וקרא אסמכתא בעלמא. עיי' מענין הזה יד מלאכי סי' י"ט.

אַסִימוֹן (פי' בל"י ἄσημον מטבע בלי צורה ungeprägtes Geld, או יותר טוב בל"י ופ' כסף עיי"ע למטה בפנים) בפ"ק דמעשר שני (מ"ב עדיו' פ"ג מ"ב תוספת' מ"ש פ"א ירו' מ"ש פ"א דנ"ב ע"ג) אין מחללין מעשר שני על אסימון. ובפ' הזהב (ב"מ מ"ז:) אסימון קונה את המטבע. ובגמ' דמעשר שני בפ' ג' שאכלו (ברכו' מ"ז: כגון שפדאו ע"ג אסימון) ובגמ' דמערבין בדמאי בפ' בכל מערבין [עירו' ל"א: וכנ"ה בב"מ מ"ז: מאי אסימון אמר רב מעות הניתנות בסימן (Marke) לבית המרחץ . . . א"ר יוחנן מאי אסימון פולסא (בל"ע فلوس והיחיד فلس = Obolus עיי"ע פלס ב' וע' פלר) ובירו' מ"ש פ"א דנ"ב ע"ד מטבע שנפסל והמלכות מקבלתו ר' יוסי בשם ר' יונתן כאסימון; ירו' ב"מ פ"ד ד"ט ע"ד היתה יוצאה על אסימון בסלע . . על אסימון בשקל וכ']. פי' אסימון כסף שאין עליו צורה. [אחי"ה וכן פירש"י ועיי' תוספ' ב"מ מ"ד. ד"ה אסימון ושם נסמן] מלש' סומא שאין לה עינים ובל"י קורין לכסף ולכלי כסף אסימי [צ"ל אסימין, בל"י ἀσήμιον וכן בל"פ כסף سیم או سیمین ובל' פעהלוי סימינן]. (א"ב פי' בל"י דבר שאין בו סימן וכסף או זהב אשר עדין חסר צורת המטבע ומלת אשמאי מענין זה עיי"ע אשמאי). [אחי"ה וזה האחרון משגה הוא כאשר אוכיח אי"ה בהגיעי לשם].

אֶסְמַן (חוסמניא=خصمان בל"ע אויבים Widersacher, Feinde) תרג' יאתיו חשמנים (תהלי' ס"ח, ל"ב) ייתו בנו דחם אסמנא דמצרים). [אחי"ה לפנינו אי' ייתון בנוי דחם חוסמניא ממצרים לאתגיירא. ואי' דגרסי אוכמנא וא"ד אוסמנא. וכ"ה לגי' ר"א לויטא בס' מתורגמן וכתב וז"ל „אוסמנא פי' כסף כן בל"י קורין לכסף ולכלי כסף אסימי" והן הנה דברי רבינו בע' אסימון כי ממנו נלקחו. וכאן אין להם שחר וגם לפי פי' זה צריכנו לומר שמלת ייתון כמו אֵיתוֹן כלו' הביאו. ול"נ שמלת חשמנים ותרג' חוסמניא היא מל"ע שרשמנו וטעמו אויבים כלומ' גם אויבי ושונאי ישראל יבואו להכיר גדולת ישראל וגם י"ל שהוא עצם פרטי כפי' ר' מנחם בן סרוק עיי' רש"י לתהלי' שם ושם העיר בכוש נקרא اشمونين Hermopolis (ועיי' חשמונה במדבי ל"ג, כ"ט). עו' זקנים תרגמו כסלחים (בראשי' י' י"ד; ד"ה א', א', י"ג) Χασμονιείμ. ויושבי העיר היו תושבי מחוז מצרים כדעת החכם באָכארט. ועיי' עוד פסחי' קי"ח:].

* אִסְמַרַגְדִּין (= אִזְמַרַגְדִּין = Smaragd) שמ"ר פל"ח זבולן אסמרגדין והוא מין אבן יקר וכ"ה בל"ס איסמרגדא ועיי"ע אזמרגדין.

אַסָּנָא (הַסְּנֶה, בל"מ = Dornstrauch) תרג' מתוך הסנה (שמו' ג', ב') מגו אסנא. [אחי"ה ובס"כ בנקודים שונים אָסַנָּא, אֱסַנָּא, אַסְנָא, אֲסָנָא, ובע"ז כ"ח. גירדא דאסנא פי' רש"י סנה ועיי' ע' גרד א' וע' אסיסנא. ולפד"ע הוא מענין ע' שבא אח"ז].

---

[1]) העתקנו עפ"י פירש"י לב"מ ס"ו. ד"ה אני אומר: אסמכתא היא הבטחה בעלמא לסמוך על דבריו, ובפי' לנדרי' שם נוטה לפי' של רבינו ע"ש.

אֲסַנַּא (בל"ע ופ' سنا Sennesstaude ופריו נקרא Sennesbälglein) בפ' אין מעמידין בגמ' דמתרפאין (ע"ז כ"ח:) ניתי קשייתא דאסנא ונינח פיקא להדי פיקא [ולפנינו פיקעא וכ"ה בע' פקע ו']. פי' גרעיני של דקל ושמו אסני [ובעה"ק אסיני והגי' הזו ג"כ נכונה ונקראת בל"ר senna ומטבעו לשלשל המעים וגם בע"ז שם הוא אסותא למי שחש בפיקעה עי"ש פירש"י ובאשר נסתמו המעים אחר שתית עֲלֵי הַסֵּינַא ע"כ דרך הרופאים לערבב בתוכן גרעיני אהלות סומקות (Aloe lucida) וזה מה שאמרנו בע"ז שם ליתי שב ביני אהלה תולנא. ומהך צמח לפ"ד גירדא דאסנא של ע' הקודם ושוה עם אסינתא שבת ק"ט: ובמלה זאת פי' רש"י אסיסנא עיי' ערכו. והקבוץ בפסחי' ק"ז. תאיני ואסנֵי].

אֱסִינְתָּא (פי' בל"פ קערה: سینی، سنی Schüssel) מכי רמו שערי באסינתא בר"ג דבתול' נשאית (כתובי' ח'.) ובפ"ק דע"ז בגמ' דואלו הן אידיהן (ח':). פי' מעת שנותנין שעורים במכתשת לפצלן לאכול בשמחת חתן. פ"א משעה שמתחילין לשרות שעורין באותו הכלי הנקרא אסינתא לעשות שכר צורך סעודת חתן. איכא דאמרי כשרוצה לעשות חופה נותנין שעורין בעציצין עד שיצמחו ומוציאין אותן לפניהם כלומ' כשם שצמחו אלו כך יפרו חתן וכלה. [אחי"ה בג' פירושים האלה — ולשנים האחרונים נוטה ג"כ דעת רש"י בכתו' ובע"ז — אין דעתי נוחה הימנו בענין גזרת המלה כי בפ' ראשון סבר רבינו שמלת אסינתא היא מכתשת והשוה המלה עם מלת אסיתא ! (עיי' ערכו). ובענין פי' השני לכאורה יש להקשות כמו שהקשו התוספו' בע"ז שם ד"ה מכי על רש"י וז"ל וקשה דבכל התלמוד לא מצינו שהיו עושין שכר משעורין אלא מתמרים וכ' אבל באמת הא לא קשיא דבהדיא אמרינן בב"ב צ"ו: אחד שכר תמרים ואחד שכר שעורים ופליאה גדול' על בעלי התוספות שנעלמ' מהם גמ' ערוכה זו. ול"נ שהמלה ל"פ כשרשמנו וטעמה קערה וממנהגי פרסיים [1]) היה שתיכף קודם החופה ילך החתן עם כלתו לכומר וקודם אמירת ברכת אירוסין נטל הכומר ידיו ולקח מן האורז וחטין ושעורין אשר בקערה המונחת לפניו וזרק ממנו על ראש חתן וכלה, והמנהג הזה נתפרסם ג"כ בישראל כנראה מתוספו' ברכו' נ': ד"ה ולא בימות וכתבו שם וז"ל עכשיו שדרכן לזרוק חטים בבית חתנים וכ'. ולרב פפא (שחי בין הפרסיים) זמן תחילת שמחת חופה לברך שהשמחה במעונו (עיי' רש"י ד"ה מאימתי) היא מכי רמי שערי באסינתא כלומ' מזמן זריקת שעורים מתוך קערה. וזה נ"ל ברה כחמה. — ודע כי פירושי רבינו הובאו בשט"מ לכתוב' בסוגין בשם הגאונים ע"ש היטב].

* אסנגרין ט"ס וצ"ל אכסיגרון עי"ש, תוספת' שביעית רפ"ו אנגרון ואסנגרין.

* איסניא ט"ס תחת ויתיניא או ותנייה (עיי"ע אנייקי) בב"ר רפל"ז.

אַסִיסְנָא (בל"ר מין צומח sisymbrium ובל"פ سیسنبر auf den Hederich) יבישתא ברפואות דמי שאחזו (גיטי' ס"ט:). (א"ב אם פירושו סנה יש לגרוס אאסנא יבישתא ואם הערך הוא סיסנא פי' כמו סיסין וע' זה לא יתכן). [אחי"ה והדין עם ר"ב שצריך לציינו תחת סוג סיסנא שאל"ף בראש כמו על ונ"ל שמלת סיסנא היא מל"פ ורומי' כשרשמנו וצמח הנזכר מועיל לחולי צמרא שהוא מכת אבן במקום זכרות (עיי"ע צמר ד' ורש"י לגיטי' שם); ועל זה אמרינן בגיטי' שם לצמירתא ניתי וכ' משתין נשתין אסיסנא יבישתא. [2]) ורש"י פי' אסיסנא יבישתא על סנה יבש. ובפסחי' ד'. גרם רש"י בשם תשובת הגאונים תחת אסיסני ביראתא: אסנא בראתא ופי' . . סנאים שעל שפת הים ברושים הם במקומות אחרים . . . סנה בל' ארמי אסנא וכ' ועיי' ע' הבא].

* אַסִיסְנֵי (פי' בל"ע יסוד: اسيس، اسس = Fundament) פסחי' ד'. אכיף ימא אסיסני ביראתא בדקו ואשכחוהו דמזבולון קאתי דכתיב זבולון לחוף ימים ישכון. ופירש"י בלש' ראשונ' אכיף וכ' אתקן בירונות אם היה לי פלטון לבנות לא הייתי קובעה אלא על שפת הים וכ'. ומלות אתקן בירונות לי' בכ"י ובדפוסים הישנים והוסיפן המרש"ל בד' הראשון עיי' ד"ס פסחי' ד': ונ"ל לקיים הגי' שכן פי' רבינו בע' כף ב' אכיף ימא אסיסנא בירתא פי' על החוף הים אייסד בירה עכ"ל. ויפה פי' כי בל"ע אַסִיסָן טעמו יסוד. פי' בחוף הים אשים יסוד ביתי. ובילק' ויחי רמז קס"א הגי' אכיף ימא אנא

---

[1]) עיי' העתקת אפיכטא מהח' שפיעגעל ח"ב בהקדמה צד ל"א ומהרי"פ במ"ע של מהרז"פ ח"ט, שמ"ח ושם המלה לא נתפרשה כ"כ היטב. [2]) והמין היותר מפואר נקרא herba erysimi ומשתמשים בו לסגולה נגד כובד השתן עיי' תיאפרסטים ח', א', ד'; דיאסקארידים ב', קפ"ז.

ית י ב. ומכאן נשמע שלש' ופי' אחר של רש"י פסחי' קשה להולמו.

אָסֻף (=אֲסוּפִי Findling, ein von der Strasse Aufgelesener, Eingesammelter) נתיני שתוקי ואסופי בפ' י' יוחסין (פ"ד, מ"א דס"ט.) [ושם] אסופי כל שנאסף מן השוק ואינו מכיר לא את אביו ולא את אמו. [אחי"ה וכן שם ע"ג. אלא מעתה אסופי אסופית לא ישא וכ'. ב"מ פ"ז. פסיקת' רבתי פמ"ב אותו היום שגמל אברהם את יצחק בנו . . מרננים ואומרים ראיתם זקן וזקנה שהביאו אסופי מן השוק וכ'].

* אָסִיף, אֲסִיפָה (מל"מ die Ernte, das Einheimsen) ירו' שביעית פ"ב דל"ד. ששה זרעין וששה אסיפין. חגיג' י"ח. חג הבא בזמן אסיפה.

* 1 אֲסִיפָה (1 das Eingesammelt werden, Sterben der Frommen; 2 das Tödten (Nichtschlachten) der Fische) ב"ב ט"ז: גויעה ואסיפה והוא מל"מ ונאסף אל עמו. — חולי' כ"ז: באסיפה בעלמא סגי להו. דבר"ר פי"ט אלו טעונין שחיטה ואלו טעונין אסיפה, מל"מ יאסף (במדי י"א, כ"ג).

* 2 אֲסִיפָה (Volksversammlung; אֲסוּפוֹת Versammlung der Weisen) ירו' תעני' פ"א דס"ד ע"ג אסיפת עם. ב"ר פצ"ח תהון כולכון אסיפה אחת. חגיג' ג': במד"ר פי"ד בעלי אסופות (קהלי י"ב, י"א) אלו תלמידי חכמים שיושבין אסופות אסופות ועוסקין בתורה. ירו' סנהד' פ"י דכ"ח. בעלי אסופות אין אסופות אלא סנהדרין כמה דתימר אספה לי וג' ד"א בעלי אסופות שנאמרים באסיפה. סנהד' בבלי י"ב. אבל בעלי אסופות נאספו וקבעו לו נציב אחד בירה שמת בו אהרן הכהן עיי' ע' זג ג'.

* אֲסִיפָה (בל"מ סַף ובל' ארמי סִיפָא=Schwelle) ב"ק ק"ד. אקנינהו . . אגב אסיפא דביתיה פי' מפתן ביתו עיי' רש"י שם וע' סף ז'.

אַסְפּוֹגִית (פי' ספוג ובהשאילה עוגה מלאה חורים כספוג בל"י σπόγγος, poröser, schwammiger Kuchen בְּל"ס אספוגא בל"ע ופ' اسفنج، اسفنجه = سفنج עיי"ע ספוג) בפרס' המוציא יין בגמ' דהמוציא חבל [אספוגית קטנה (שבת ע"ח: וכן גרס רבינו בע' רבב וכ"ה ברי"ף ובכ"י מ' (ד"ס שבת פ"ג:) ולפנינו אי' אספגין). פי' כ כ ר קטן [כ"ה בכ"י ה"ב ובער' דפ"ר ועה"ק; ובדפוסי' ט"ס דבר!] כדכתיב (שמו' כ"ט, ב') ורקיקי מצות ומתרג' אספוגין פטירין ושיעורה כסלע (שבת שם). [אחי"ה ז"ל של הרי"ף אספוגית קטנה וכמה שיעור' כסלע פי' אספוגית ר ק י ק כדכתיב ורקיק מצות ומתרגמינן איספוגין פטירין עכ"ל ומזה נראה שגם בע' שלנו צ"ל פי' ר ק י ק ועל זה שפיר מביא ראיה כ ד כ ת י ב ורקיקי וכ'. וכן פירש"י שבת שם: אספוגין. רקיק]. (א"ב כל דבר קל מלא חורים ונקמט אם ידחק ביד נאמר אספוג על שם האספוג הגדל בים מהקצף הנקפה וכן שמו בל' ישמ' ואספונג בל"י ורומי). [אחי"ה עיי"ע ספוג וע' ספגן. ור"י ן' תיבן העתיק במ"נ ח"ב פכ"א (ד' מ"ז: בהוצ' החכ' מונק) לישנא דהרמב"ם אלכתאפה ואלתכלכל בזה"ל הספוגיות והפכו (עיי' בהעתק' צרפ' לה' מונק ח"ב דקע"א)].

* אִיסְפַּגְנִית (תואר השם מע' הקודם das schwammartige Brod) בעוקצין פ"ב, מ"ח פת האיספגנית כן גורם רה"ג בסד"ט דמ"ד ורבינו גרס בלא אל"ף עיי"ע ספגן.

אִסְפִּדִיכָּא ([צ"ל אִסְפִּידַכָּא] בל"ס אספידכא אספדכא, בל"ע اسفيداج = اسبيداج = اسفيدبا, בל"פ سپيدكى Bleiweiss Frauen-schminke ועוד כסף חי) ומרתכא [עיי"ע. Bleiglitte] ברפואות דמי שאחזו (גיטי' ס"ט: ושם ובכ"י ה"ב וב"ר אי' ברי"ש תחת ד' אבל בכ"י ל"ד ובדפ"ר ובעה"ק בנכון). פי' כסף חי [וכן פירש"י] ו ה ו א א ז ו ק ב ל' ע ר ב י. [כ"ה בכ"י ה"ב והוא בל"ע زيبق = בל"פ ژيوه Quecksilber]. פ"א מטיפולי נשים. (א"ב פי' בל' ישמ' מין טפול הנשים ורפואה עשויה מעופרת נתך בחומץ ונהפך לעפר לבן). [אחי"ה והוראת המלה הרשומ' בל"פ מים לבנים ובהשאילה כסף חי וסגולתו נגד התחתונים (עיי"ע שחתא) וגם עוד היום משתמשים הרופאים בכסף חי מעורב עם חלה שנקרא acetum lithargyrii נגד שחין ומכוה של התחתונים].

אֶסְפַּטֵי (= אֶסְפָּתֵי, בל"ס אֶסְפָּתָא, בל"י ורו' σπάθη, spatha, חרב רחב breites Schwerdt) בפסיקתא דויהי בשלח פרעה (דפ"א: וילקי' בשלח רמז רכ"ו, ובילקי' ישעי' רמז ש"ב ושם אי' באיספקטי ואות ק' יש למחוק) [ר' יהודה ור' נחמיה] (ר' נחמיה) [צ"ל ר' יהודה] אמר במקל שהכו מצרים את ישראל בו לקו [ור' נחמיה אמר] באספטי שהכו מצרים את ישראל בו לקו שנא' (ישעי' כ"ז, ח') בסאסאה בסאה סאה [כ"ה לפי' גי' כ"י כרמולי עיי' ר"ש באבער בהערה ל"ט]. פי' ח ר ב קורין בלע"ז אִסְפַּדָא [כ"ה בעה"ק והוא

בלאי"ט spada ובדפו' איספטא]. (א"ב אספטי ואספתי מלה אחת ופירושה בל"י חרב וכלי רופאים ומבשלים ואורגים להפוך ולדחק מלאכתם. מדר' שה"ש פסקא אחזו לנו שועלים (ב', ט"ו) משל למדינה שמגדלת אספתרין פי' אנשים מלומדי חרב). [אחי"ה עיי"ע אספתי וע' אספתרין].

אִסְפַּטְיָה (בל"ר Zeitraum, Frist=spatium בב"ר פמ"ה (מ"ד) אחר הדברים האלה אמר ר' יודן גירות עבדות [ו] ענוי בארץ לא להם לת' שנה לאספטיה שלהן, פי' אספטיה שם עיר. [אחי"ה לע"ד חסר כאן בערוך ויש להשלימו מפירוש המלין של ילקוט שנלקח מערוך כנודע והילק' לך לך רמז ע"ז גורס ממש כרבינו ופי' לאספטיה להשלמת חשבונם ויש אומרים שם עיר. ובערוך הוא מאמר קטיע וכצ"ל פי' לאספטיה להשלמת חשבונם וי"א שם עיר. ודע שבעל מ"כ בב"ר היתה לפניו גי' אחרת בערוך וז"ל "לאספטיא שלהם פי' הערוך בעיר המוכן להם" וכ'. ובענין פי' ראשון נ"ל שהמלה רומי' שרשמנו וטעמה משך העת כלומ' ממשך הזמן שנגזר שעבוד וגירות היתה ת' מאות שנה. ולפי י"א לגי' המ"כ נראה שהוא ל"י האמצ' ורומי (ὀσπήτιον, ὀσπίτιον hospitium=Wohnung, Behausung ושיעורו כבר נגזרה הגזרה בהיות להם מכון שבת בתים וישיבת מנוחה. ועיי' רש"י לבראש' ט"ו, י"ג. ובשני הפירושים אלה זכינו להבין דברי רבינו בע' פלטיא ב' שכתב וז"ל פסיקתא דהחודש עבדות וגירות בארץ לא להם ועבדום וענו אותם ארבע מאות שנה אפי' על פלטיא שלהם ס"א אספלטיא פי' מנוחה עכ"ל. ונ"ל שמלת פלטיא היא ל"י πλῆθος פי' משך הזמן, Zeitdauer וס"א אספלטיא היא ל"י ἀσφάλισις Festigkeit, Sicherheit ושני פירושים מסכימים לשני פירושים שנזכרי' ר"ל ת' מאות שנה נמנה לפי כל משך הזמן ולס"א לפי זמן אשר עוד היו במעמד נכון ובטוח. ולשון אפי' (כאי' בדפ"ר או אפילו בדפוסי' חדשים) קשה להולמו ונ"ל שצ"ל אפי והוא ל"י ἐπὶ כלומ' לפי. ובב"ר מ"ד אי' המאמר בשינויים עי"ש]. (א"ב פי' בל"ר גירות, והמלה כמו אושפיזא שענינו מלון גר. ובמד' שה"ש פסקא עד שיפוח היום (ב', י"ז) גרים לאוספיטליה והענין אחר). [אחי"ה ר"ב כיון על מלה רומי' hospitium, hospitalitas וכן אי' בפסיקת' החודש (מ"ז:) לפי גירס' כ"י אקספארד ארבע מאות שנה אפי' על איספיטלית שלהם ובפסיקתא רבתי פט"ז אפי' של איספטליא שלהם. ובמד' שהש"ר פ' קול דודי חסר זה אבל בפ' עד שיפוח איתא אפי' באיספטלי שלהן עיי' הרב החכם מוהר"ר שלמה באבער פסדר"כ שם הער' צ"ו ומ"ש. ובכולם נ"ל לתקן כגי' רבינו אֶפִּי (על) פְּלֵטְיָא או אַסְפַּלְטְיָא ותיבת על באה מגליון לפנים לפרש מלת היחס יונית אפי=ἐπὶ וא"כ עיק' הנוסח לגי' רבינו אפי פלטיא שלהם ס"א אפי אספלטיא ובל"י ἐπὶ πλήθει, ἐπὶ ἀσφαλίσει כלומ' לפי משך זמן שלהם ולס"א לפי מעמד מנוחתם, ושתי דעות אלו מקבילות בעצם וראשונה עם שתי הדעות של ע' בכאן, ודו"ק ותשכח].

*אֶסְפּוּטַמְיָא [=מֶסְפּוּטַמְיָא] בל"י μεσοποταμία (Mesopotamien ב"ר ספ"ל עד שאתה (ר"ל אברהם) מאיר לי מאספוטמיא ומחברותיה, ובב"ר רפ"ס מאספמיא ומחברותיה. ובילק' נח רמז נ' אי' ג"כ בציון ראשון מאספמיא אבל למ"כ גרס בילק' מאספוטמיא וצ"ל ממספוטמיא פי' ארם נהרים וכן מפור' במפרש מילין בילק' שם ובילק' ישעיה רמז נ' ושם הגי' מאספוטמיא. ועיי"ע מספוטמיא ששם גרס רבינו בב"ר ל' וס' ממסופוטמיא. וזה העיקר.

☞ אַסְפַּלְיָא (בל"י ἀσφάλεια (sc. λόγον) Versicherung, Unerschütterlichkeit (eines Beweises דב"ר פ' כי תבא (רפ"ז) א"ר יהוד' בר סימא אמן הזה יש בו שלשה אספליות שבועה, קבלה ואמונה. לא ידעתי פי' המלה. אולי אסכליות גרסינן ופי' בל"י [Erklärung σχολία] דקדוקים ופירושים). [אחי"ה והמלה בל"י כשרשמנו, וכן העיר הרימ"ז (בט"ר א' קס"ט)].

אֶסְפְּלִידָא (פי' בל"י σπήλαδιον Grotte, Höhle והוא לש' קלילה מל"י σπήλαιον מערה. פ"א בל"ם אֶסְפְּלִידָא (Säulengang, Halle בפ' השותפין בגמ' דסמך לו כותל אחד (ב"ב ז'.) הנהו בי תרי אחי [כ"ה בב"ב ובכ"י ערוי ובדפ"ר לי"] דפלגו בהדי הדדי חד מטייה אספלידא וחד מטייה תרביצה. פי' אספליד' מערה. פי' אחר אכסדרה. פי' תרביצה [בל"פ کرواۀ freier Raum] חצר. — מפני שאול במערה (תהלים נ"ז, א') תרג' מן קדם שאול באספלידא (א"ב בל"י ורומי spelaeum מערה). [אחי"ה התוספות לב"ב חלקו על הערוך ומפרש ר"י דאספליד' דהכא הוה אכסדרא וקשה דהל"ל ונראה כפי' אחר של ערוך שגם הוא פי' כן, וכן בע' אכסדר'. וכן טעם המלי' בל"ם ובזה הענין במנחו' ל"ג: איספלידי דבי מר וכ' וכאן חולקי' התוספו' ג"כ על הערוך וכן יש לדקדק בדבריהם עיי' בהפשב"ע. ובמנחו' שם פי' רש"י אכסדראות והוא כפי' אחר של רבינו ובזה הענין בב"ב שם קאבני אשיתא אפומא דאספלידא. ובמי'

אסת"ר פ' גם ושתי: נתנה אותן בבית אספלידא שלה וכ'].

*איספליטון ט"ס תחת אספרטון עיי' שם.

אֶסְפְּלָנִית (בל"ס אֶסְפְּלָנְיוּתָא, אֶסְפְּלָנְיָא ובל"י σπλήνιον רטייה Pflaster, Verband) בכלי' בפ' כ"ח שלש על שלש (מ"ג) העושה אספלנית בין בבגד בין בעור טמאה ובגמ' פ"ק דשבת (י"ח.). פי' רטיה שעושין מן חלב ודונג "כדאמר אביי (שבת קל"ג:) אמרה לי אם אספלניתא דכולהו כאיבי שב מאני תרבה וחדא קירא ומנהג אלו להנתן על מטלת של בגד ואח"כ ממרהין אותו על המכה". [אחי"ה עד כאן לשונו של רה"ג בסד"ט די"ט ושם אי' ואח"כ מניחין אבל לישנ' דרבינו, וכ"ה בר"ש כלי' שם, מדוייק יותר וכן אי' לישנ' בירו' שבת קלספ"ז ד"י ע"ד הממרח את האיספלנית. ובירו' עירו' פ"י דכ"ו ע"ג לא יקנח אדם את האיספלנית שלא יבא לידי מירוח והממרח בשבת וכ' ושם ב' פעמים. — ירו' ע"ז פ"ב ד"מ ע"ד יהיב עליה אספלניתא. יר' יבמו' רפט"ז דט"ו ע"ג יהיב אספלני על נחיריה עיי"ע ארסקינס. וירו' סוף כלאי' דל"ב ע"ד יהב סיפלני [צ"ל ספלני] דסמרטוט דעמר על חדא וספלני דסמרטוט דכיתן על חדא (כך גרס דפו' זיטאמ' ובד' קרט' סיפלני דמרטוט! וט"ס הוא וכן גרס לקמן ר"ב בע' ספליני). ירו' ערל' רפ"ג דס"ב ע"ד העושה אספלנית משור הנסקל וכ'. ילק' וש"ט תהלים רפנ"א ד"ה חנני ולפי שהמכה גדולה תן איספלנית גדולה. פסיקת' רבתי פ' שובה פמ"ד נתן להם אספלנים [צ"ל אספלנית] והקבוץ: תוספת' ב"מ כלים פ"ב נותן עליה איספלניאות וכ'. ובתוספת' סוף כלאים: אסטפלינית [צ"ל איספלנית וכן מצאתי אח"כ בכ"י תוספתא עיי' צוק"מ צד פ'.] מלוגמ' ורטייה אין בהן משום כלאים]. (א"ב פי' בל"י ורומי מזור נפשט על בגד צר וארוך כמו צורת טחול אשר שמו אספלנין [Milz, σπλήν, splen]. ותרג' בקצת ספרים [1] בפידו להם שוע (איוב ל', כ"ד) ישוה להן אספלניתא). [אחי"ה וזה כשגגה שיצאה מלפני הר"ב אבל היא מלת יוני' וסורי' כהוכחנו, וטעמהרט יהות חבושת וכן פירש"י, ור"ש, ורמב"ם ורע"ב לציוני' הנ"ל [2] ומה שהקשה הגרי"ב על פי' של רע"ב לכאורה גם לפי' הרמב"ם קשה שבעקבותיו הלך רע"ב ופלא שנעלם זה מעיני הגאון בהפלש"ב ואכ"מ להאריך].

1 אִסְפַּמְיָא (בל"ס אֶסְפַּנְיָא בל"י Ἰσπανία, Spanien, pyrenäische Halbinsel) וגלות ירושלים אשר בספרד (עבדי' פס' כ') תרג' וגלות ירושלים די באספמיא. [אחי"ה וכן תרג' הפשיטה ושביתא דאורשלם דבאספניא וכן פירשו ר' יונה ן' גנאח ורד"ק. וחשבו רז"ל ארץ אספמיא לרחוקה מאוד מא"י עיי' ברכו' ס"ב: בן עזאי אומר אפי' עושים כשפים באספמיא כו'. נדה ל'. ואל תתמה שהרי אדם ישן כאן ורואה חלום באספמיא. [3] ב"ב ל"ח. ל"ט. כדי שיהא באספמיא יחזיק שנה ילכו ויודיעוהו שנה ויבא לשנה אחרת (עיי' רשב"ם שם במשני'). בפסיקת' רבתי הובא בילק' ישעי' מ"ט רמז של"א הנה אלה מרחוק יבאו וכ' אלו שנתונים במקומות רחוקים באספמיא וכ' ובפסיק' דר"כ רפ"ס בחדש השביעי ואת זרעך מארץ שבים (ירמי' ל', י') מגליא ומאספמיא ומחברותיה. והובא בשם הפסיק' בילק' ירמי' ל' רמז שי"ב וכ"ה בויק"ר פכ"ט ור"ב הביאו בע' גליא א' בשם ילמדנו ויצא וכ"ה לפנינו בתנחומ' ויצא ובילק' ויצא רמז קכ"א ונרשם בצדו פי' צרפת וספרד, ובאמת כן הוא וכן אי' ביבמות ס"ג. ספינות הבאות מגליא לאספמיא. ובויק"ר פ"ג הרי שהביא מנחתו מגולה מאספמיא ובשו"ט גרס מגליא עיי' מ"כ ויפ"ת שם. ול"נ שצ"ל מאפמיא שהיא עיר סורית Apamäa, עיי' למטה, שאם לא כן מה ענין הבאת קרבן לבני גלות של אספמיא Spanien ובכמה ענינים מיחסים סוריא לא"י וראיה לפירושנו מחלה פ"ד מי"א ארסטון הביא ביכורים מאפמיא וקבלו ממנו מפני שאמרו הקונה בסוריא כקונה בא"י עיי' ע' אפמיא. ועיי' ע' הבא וע' גליא ב']. (א"ב מחוז מערבי נקרא אספניא וספרד בו ישבו כסאות ליהודים והם היו שרים ויועצי ארץ עד כי באף ובחמה נסחנו משם [4]).

2 אִסְפַּמְיָא ([צ"ל אַפַּמֵיאַ] שם הפרטי לעיר בסיריא ובארם נהרים הנקרא Apamäa) בב"ר פמ"ה (מ"ד) אחר הדברים האלה היה דבר ה' אל אברם דרמסקום אסיא ואספמיא. [אחי"ה עיי' ציונים אחרי' בע' אסיא ב' ששם חוינו דעתינו. והיתה עיר בסוריא ויפה פי' הרמב"ם במשני' חלה ד', י"א אפמיא שם מקום בסוריא. ואירע עוד הך ט"ס בב"ר ספ"ה אינו דומה טעם דג העולה מעכו לעולה מצידון ולעולה מאספמייא. (עיי' ג"כ ע' אספנין). ובב"ר רפצ"ט תבור בא מבית אלים וכרמל

---

[1] עיי' עמת"ר של מהרי"ל הך ע' ובנו"ג אספלעיתא וט"ס הוא. [2] וכן מסיים עה"ק שנ"ב פלאסטרא ר"ל Pflaster.

[3] ועיי' ג"כ הסיפור בסד"ע זוטא הובא ומפורש בע"מ קנ"ז: ע"ש. [4] וידוע שהרב ר' בנימין מוספיא היה ג"כ אחד ממגורשי ספרד

מאספמיא. ובשניהם צ"ל אפמיא. ומלבד אפמיא הסורית [1]) נמצא' עוד עיר אפמיא בארם נהרים ונקראת [2]) Ἀπάμεια ותכונתה על מעבר פרת בצד מזרח שלה וגם אפמיא זאת נכתב' אספמיא והיא היא אספמיא וחברותיה של ב"ר עיי"ע אספוטמיא. ורבינו גורס מספוטמיא. אבל השתא דאתינו להכא גם אספמיא ר"ל אפמיא שהיתה עיר במספוטמיא נוסח' ישרה היא. ולע"ד עיר זאת או מחוז זה נזכר ביבמות קט"ו: שאי' שם יצחק ריש גלות' בר אחתיה דרב ביבי הוה קאזיל מ ק ו ר ט ב א לאספמיא ושכיב שלחו מהתם יצחק בר אחתיה דרב ביבי הוה קאזיל מקורטבא לאספמיא ושכיב מי חיישינן לתרי יצחק או לא וכו'. והגאון שי"ר האריך למעניתו בענין הדבר הזה בע"מ קנ"ז ושפתים ישק משיב דברים נכוחים כי כל מי שיש מוח בקדקדו יראה שעיר קורטבא א"א להיות עיר Corduba ובערבי' قرطبة שהיתה בממלכת אספמיא Spanien מטעמי הגאון הנ"ל עי"ש. אבל גם השערתו שצ"ל קרטרא תחת קורטבא דחוק' היא. ול"נ שקורטבא צ"ל קורטנא [3]) Γορδυηνή = Korduene עיר בממלכת ארמיניא. וארמיניא היא בצפונו של מסופוטמיא. ויצחק בר אחתיה דרב ביבי [4]) הלך מעיר קורטני לעיר אפמיא במסופוטמיא. וגם דיו קססיאוס פל"ז, ה' סיפר לנו שקיסר פומפיוס שלח שר צבאו אַפְרַנִיאוּס לעיר ומחוז קורטני Gordyene לכבוש הארץ תחת ממשלתו ולאחר כיבוש נסע והלך לדרכו בארץ מסופוטמיא. נראה מזה שדרך מסלול היה מקורטני לאספמיא צ"ל לאפמיא. ומשיבוש מלת אספמיא תחת אפמיא יצא שיבוש שני לכתוב תחת קורטני: קורטבי וכונת סופר מתחכם היתה להשוותה עם מלת אספמיא שחשבה לארץ ספרד וקורטבי עיר בתוכה. אבל לא אכחד תחת לשוני שתחת חיטי קורדניתא (פסחים ז', כ"א: ועיי"ע קירו) גרס הירו' פסחי' פ"א הל"ד דכ"ז ע"ג חיטים ק ו ר ט ב נ י ו ת במדבר. אבל י"ל שכאן קרטבניות לא מן שם עיר הלז הוא כמוכח גם מהוספת מלה ב מ ד ב ר אבל לפ"ד נגזר מל"ע قرطب ז ר ק ופי' חטים הנזרקים ומונחים במדבר כלו' צומחין שם].

אַסְפְּנְדַּמוּן (בל"י עץ אחד σφένδαμνος, ον Rüster, Ahorn) בהגדת ילמדנו בויקחו לי תרומ' ברוש אלטין תדהר אספינדמון. [אחי"ה כ"ה בנכון בכ"י ל"ד וכד' אמש' ובשאר כ"י ודפוסי' ברי"ש תחת ד' והוא ט"ס ובתנחו' ריש תרומ' אי' אספו נרמוז !]. (א"ב פי' בל"י מין ארז).

אִסְפַּנִין (Spanier, Hispanus ; קוֹלְיָס הָאִסְפָּנִין [5]) בל"ר הדג הנקרא spanische Makrele colias hispanus) בשבת בפ' חבית שנשברה (קמ"ה:) חוץ מן המליח הישן [וכ"ה בכ"י מ' עיי' ד"ס שבת קע"ג: ובדפוסי' ממליח] (וקילוס) [צ"ל וקולים] האספנין. ובמכשירין פ' המעלה (פ"ו מ"ג) ר' יהוד' אומ' חתיכת אלתית ודג המצרי הבא בקופא וקולים האספנין הרי אלו בחזקת טהרה. ובפ' כירה בגמ' [דאין נותנין] (שבת ל"ט.) ובר"ג די"ט שחל להיות בשבת (ביצה ט"ז:). פי' קולים האספנין דג שבקומות האספניא ושמו בל"ע אלשבוי"ט [الشبوط] ובל' הקדש שיבוטא [עיי"ע שבטא] ובלש' רבנן כופיה כדאמרינן (פסחי' ל"ט.) מררתא [כ"ה בכ"י ו"ו, ב"ר ורה"ג בסד"ט ל"ח ורש"י לפסחי' ובדפוסי' מרירתא ועיי"ע מר ו'] דכופיא. וי"א שהוא טונינא. [אחי"ה כתב רה"ג שם וז"ל וקולים האיספנין: פי' כופיא בל' רבנן כדאמר מררתא דכופיא ומפרש' שכופיא הוא שבוטא והוא קולים האיספנין עכ"ל. ובע' מר ו' כתב רבינו מררתא דכופיא פי' מרה של דג ששמו כופיא והוא שיבוטא והוא קוליים האספנין עכ"ל. והן הן דברי ר"ח ז"ל אות באות שכתב כן בשם יש מי שאומר עיי' פי' לפסחי' דס"ז. וכן נראה מירו' תעני' פ"ד הל"ח דס"ט: שגרס תחת "כולן חזרו חוץ מקוליים האיספנין" של בבלי שבת קמ"ה: כז"ל כולהם חזרו עמהן חוץ מן הדג הנקרא שיבוטא. וכן הוא בסוף פתיחתא איכ' רבתי פ' על ההרים (הובא בילק' ירמי' רמז רפ"א בשם איכ"ר) וכשחזרו חזרו עמהם חוץ מדג אחד ששמו שיבוטא. ובפסיקת' דר"כ דברי ירמיהו דקי"ד: אי' חוץ מן הדג הנקרא [צ"ל קולים] האספנין שיבוטא. וכן פי' הרמב"ם למכשירין וקולים האספנין מין דגים ועורו רך מאוד ונודע אצלנו במערב וקורין לו אלשבוטא עכ"ל.

---

[1]) ועיי' עליה ועל תכונתה שטראבו ט"ז, ב' י'; פתלימיאוס ה', ט"ו ונקראה גם כעת Phamia עיי' מהרי"ש דה"ל צד כ"א, ל"ד ועיי' הרב החכם יואל במ"ע מהרז"פ חט"ז שפ"ד וגייבויער גיארגאפיא שכ"ו. [2]) עיי' מאננערט גיאגרי' כרך ה' ח"ב קצ"ח ואילך. [3]) ושם צד ק"ס ואילך. [4]) וזה השם רק כינוי שלא היה ראש גולה ועיי' תשובי' הרא"ש ס"י כ' ויוחסין השלם צד קנט: [5]) ומין אחד של דג זה הנקרא בל"ר scomber והוא בלא"ש Makrele הלך ונסע על יד חוף אי בריטניא וצרפת צפונית עד א ס פ נ י א להטיל שם ביצותיו על פני המים ומרוב הביצות מראה פני המים כ ק צ ף.
ומעתה נבין כינוי של דג זה שמתואר האספנין באשר חלף הלך לו על יד חוף אספמיא וגם מתואר כופיא פי' בל"ע كف ק צ ף באשר הזותא דימא כמראה קצף מרוב ביצות המוטלות על פני המים כמו שאמרנו וזה הפי' נ"ל יותר ראוי לקבלו מפירושו של הרב החכ' לעויזאהן בתולדו' החיות צד רנ"ג ע"ש.

ובאמת כן משמע מביצי׳ ט״ז: וקוליית האספנין שנתן עליו חמין וכ׳ עיי׳ שם רש״י דג מליח הוא ורך ונאכל כמו שהוא חי אלא שנותנין עליו חמין וזה בישולו כדתנן במ׳ שבת ד׳ קמ״ה: שהדחתו זו היא גמר מלאכתו עכ״ל. ובבכ״י מ׳ אי׳ בביצה (עיי׳ ד״ס י״ח:) תחת שנתן עליו חמין הגי׳ שהדיחן צ״ל שהדיחו וכ״ה ברי״ף וברא״ש. הקדמונים חשבו למנות את הקולים האספנין למיני דגים הנקראים טונס Thunfisch (עיי׳ ערכו) ובעבור זה גם בל״י נקרא קולים = κολίας מין דג טונס וכ״ה דעת של י״א בערוך ושל רש״י בשבת ל״ט. ואולי על דגים קולים האספנין כיוון הב״ר ספ״ה עיי״ע אספמיא ב׳. וכן נבין שמ״ר פ״ט בנוהג שבעולם בנ״א מוליכי׳ פרקמטי׳ למקום שצריכין לה כלומר (צ״ל כלום) מביאים מוריים לאספמיא ודגים לעכו. עיי״ע אמן א׳ וע׳ מרים].

*אֶסְפַּנְיָא ט״ס תחת אפסניא עיי׳ שם.

אֶסְפַּנִיק (פי׳ בל״ס אֶסְפַּנִיקָא חגורה אדומה rother Ledergurt ונגזר מל״י φοινικός אדום) עשרה כסף וחגורה אחת (שמואל ב׳ י״ח, י״א) תרגומו ואֶסְפָּנִקֵי חדא. והוא חגור חדשה (שמואל ב׳ כ״א ט״ז) תרגום איספניקי חדתא. [אחי״ה כ״ה בעה״ק ובדפוסי הערוך חסר התרג׳. וכן תרג׳ חגור חרב (שמואל ב׳ כ׳ ח׳) אספניקי חרב מזרזא. בחגרתו אשר במתניו (מלכי׳ א׳ ב׳ ה׳) תרג׳ באספניקיה די בחרציה. פי׳ המלה בל״ס חגורה מעורות מאדמים ונגזר מל״י שרשמנו וטעמה אדום. עיי׳ בר עלי הוציאו לאור החכם האפמאן צד ל״ט ועיי׳ עוד רימ״ז במ״ר ח״א צ״ח].

אִיסְפַּסְתָּא בל״ס אַסְפַּסְתָּא ונגזר מל״פ اسپست, اسفست = מאכל בהמה הנקרא Luzern Klee וממנו בל״ע فصفصة כרפת בקר דמיא בגמ׳ דבאמות בפ׳ לא יחפור (ב״ב כ׳:) ובר״ג דחזקת הבתים (שם כ״ח:) אכלה תלתא פירי בתלתא ירחי כגון אספסתא. פי׳ אספסתא מאכל בהמה [וכן פירש״י ב״ב כ״ח:] ובלע״ז פריינ״י [צ״ל פריי״נ = בל״ר farrago בלאי״ט Futter, forrágio] וכן תרג׳ אם יגעה שור על בלילו (איוב ו׳ ה׳) יגעה [אחי״ה לפנינו אי׳ ינזה וכן הגי׳ בע׳ נזה] תורא על אספסתיה. [אחי״ה וכנ״ה ביבמו׳ קכ״א: קטול אספסתא עיי״ע קטל א׳. ב״ק כ׳. פתילא דאספסתא עיי״ע פתל. ע״ז כ״ח: משחא דאספסתא. סנהד׳ צ״ג ביזרא דאספסתא עיי״ע בזר א׳. ומלת ל״פ היא כהוכחנו ורמ״ז במ״ר ב׳, כ״ו טעה בזה במח״כ ובל״ע נקרא פספסה ועיי׳ פי׳ הרמב״ם לכלאי׳ ב׳ ה׳ . . ופספסא הוא הנקרא אספסתא בגמ׳].

* אספוסין ט״ס תחת איפופסין עיי׳ שם.

*אַסְפַּסְיָאנוּס, אַסְפַּסְיָנוּס (וכ״ה בל״ס והוא קיסר רומי הידוע röm. Kaiser Vespasianus) הוא הציר לירושלים ובנו טיטוס כבשה כידוע ועל זה כיון מדרש תהלי׳ י״ז וילק׳ י״ז רמז תרע״א ישבעו בנים (תהלים י״ז, י״ד) זה אספסיינוס וחבריו ר״ל חבריו הם בניו כלומר טיטוס ודאמיטיאן שהצירו ליהודים כי טיטוס בצע מה שהתחיל אביו אספסיאנוס ודאמיטיאן העיז פניו נגד עם סגולת אלקינו. סוט׳ ט׳, י״ד פולמוס של אספסיינוס (עיי׳ רש״י סנהד׳ צ״ז:) גיטין נ״ו. אספסיינוס קיסר אתא צר עלה תלת שני. איכ׳ רבתי פ׳ היו צריה ד״א היו צריה לראש זה אספסיאנוס אויביה שלו זה טיטוס שלש שנים ומחצה הקיף אספסיאנוס את ירושלים. ובפתיחתא שם ובירו׳ מגיל׳ פ״ג דע״ג ע״ד וכולן (וכולהם) עלה אספסיאנוס (ירו׳: אספסיינוס) והחריבן. אבדר״נ פ״ד וכשבא אספסיינוס להחריב את ירושלים אמר להם וכ׳ ושם היו לאספסיינוס אנשים שרויין כנגד חומותיה של ירושלים וכ׳. ובגיטין נ״ז: קול יעקב זה אספסיינוס קיסר שהרג בכרך ביתר וכ׳ (וכן בילק׳ תולדו׳ רמז קט״ו) צ״ל אדריינוס תחת אספסיינוס וכן צריך לתקן במד׳ איכ״ר פ׳ פרשה אספסיינוס קיסר הושיב שומרים . . . והיו שואלים לעולי רגלים ואומ׳ להם למי אתם והיו אומרים להם אספסיאני טרכיני (צ״ל טרייני) אדרייני וכ׳ ג״כ צ״ל אדריינוס במקום אספסיינוס. ושם פ׳ דוב אורב ד״א דוב אורב זה אספסיאנוס ארי במסתרים זה טרכינוס (צ״ל טריינוס). ספרא בחוקתי פ״ח וריש מד׳ אסת״ר לא מאסתים בימי אספסיאנוס וכ׳ (ובמגילי׳ י״א. דרש בענין אחר). ספרי האזינו סי׳ שכ״ח (עיי׳ גיטין נ״ו:) טיטוס בן אשתו של אספסיינוס נכנס לבית קה״ק וגידר את הפרוכת וכ׳.

*אֶסִיפוּסוֹרִיאוֹן (בל״פ سپسار, ובל״ע سفسير פי׳ בין משק Verwalter, וגם ענינו סוכן וסרסור Unterhändler) בויק״ר פ״ה לך בוא אל הסוכן (ישעיה כ״ב, ט״ו) . . א״ר ברכיה מן הדא סכנין הוה ועלה ונתמנה קומית איספוסריאין בב״ה. ובילק׳ ישעי׳ רמז רצ״א אי׳ מהדא סיכני הוה ועלה ונתמנה קומוס ואיפרכוס בירושלים. נראה בעליל שמלת ואיפרכוס כתב איזה סופר במקום מלה שרשמנו מחסרון ידיעת פתרונה. ובע׳ קומים גרס רבינו מן הנסכני היה ועלה ונתמנה קומוס אספוסוריאון בירושלם וזה לפי גי׳ אמיתית של כ״י ק״ט ובשאר דפוסי׳ בט״ס בירושלמי וכ״ה בדפ״ר ושם בנכון מן הנסכני ובשא׳ דפוסי׳ מן הדא סיכנין. ורבינו לא פירשו ונ״ל שנסכני מל״ע ناسج כלומר

יועץ ומלת אֶסְפְּסִיראוּן (כצ״ל) ממש בל״י נגיד ופקיד אשר על ידו ישק כל צרכי עיר; ושיעורו בתחלה היה שבנה הסוכן רק יועץ על הבית ולבסוף נתמנה פקיד ומצוה על כל ירושלים. ולולא דמיסתפינא הייתי אומר שמלת אספוסוריאון משובש׳ תחת אסטסוריאון והוא כמו טסורא, טסבר, תסוור (עיי׳ הערכים האלה) בל״י או צר. וקומס אסטסוריאון (או אפשר אלטסוריאון עיי״ע אלתוסברא בל״י κόμης θησαυρῶν Schatzmeister ממונה על האוצרות (עיי״ע קומים). וגם זה נכון שסוכן טעמו אוצר מן ערי מסכנות וכן תרג׳ יונתן פרנסא, ושבנא היה פקיד ואוצר בבית המלך חזקיה וזה ואשר על הבית ר״ל שממונה על בית המלך עיי׳ פי׳ רד״ק, ולבסוף נתמנה על האוצר שבירושלים או בית המקדש. ועיי׳ עוד פי׳ רש״י ורד״ק בפסוק הנ״ל שפירשו בענין אחר מלת סכני של ויק״ר. ורימ״ז בט״ר ח״א קכ״ג שגה בפירוש המלה.

אֲסְפָּקָא (באותיות הפוכות בל״ס אֶסְקָפָה מל״י σκύφος כוס וגביע (Pokal, Trinkgefäss בסוף פ״ג דגיטין (י״ד.) ר׳ אחי בר יאשיה הוה ליה אוספקא דכספא בנהרדעא. פי׳ צלוחית של כסף ותר״י צנצנת (ת״י א׳ שמות ט״ז, ל״ג) איספקא. [אחי״ה לפנינו אי׳ בתרג׳ צלוחית ומלת אספקא פי׳ כמו אסקפא וזה עיקר הגי׳ וטעמו בל״י וסורי׳ גביע וכן תרג׳ הפשיט׳ סורי׳ גביע שמות כ״ה, ל״ג, ל״ד. ועיי׳ עוד ע׳ גסא].

*איספקטי ט״ס עיי״ע אספטי.

*אַסְפִּיקוּלָא=סְפִקוּלָא (פי׳ בל״ר spiculum שבט מוסר ודרבן Ruthe, Stachel; או בהיפך אותיות supplicium פי׳ עונש) ש״ר פט״ו בו״ד שהוא קונה עבדים ואומר עשו אספתין (עיי׳ ערכו) א״ל למה כך א״ל שאם ימרדו ישמעו אספיקולא כך אמר הקב״ה בורא אני גיהנם וכ׳, ובתנחומ׳ ר״פ חיי שרה אי׳ ספקלא. והמלה שגורה בפי חז״ל עיי״ע דמס ז׳ וע׳ ספקל ופי׳ ר״ב שם. ול״נ שהיא מלה רומי׳ שרשמנו וטעמה מקל או דרבן או מלה רומי׳ אחרת פי׳ עונש.

אֶסְפֶּקְלַטוֹר (בל״ס אֶסְפּוּקְלַטְרָא ובל״ר speculator ובל״י האמצעי σπεκουλάτωρ Spion, Trabant) ויש ספרי׳ שכתוב בהן ספיקולטור ומפור׳ בע׳ סמך. [אחי״ה ושם ציין רבינו שבת ק״ח. אבל לפנינו אי׳ אספקליטור ובכ״י מ׳ אספקלטור. ובמ״ר פי״ט ואין אדם מקלם לאיספקלטור שלו]. (א״ב תרג׳ ויהי כראות המלך (אסתר ה׳, ב׳ תרי׳ שני) וקמו אספקלטורי דמלכא).

אַסְפָּקְלַרְיָא (בל״ר specularis ובל״י האמצעי σπεκλάριος Spiegelglas והוא אבן שקופה המשתמשין בה במקום חלונות) יש ספרים שכתוב בהן ספקלריא והוא בע׳ סמך. [אחי״ה ושם הביא רבינו כלי׳ ל׳ ב׳ וסוכ׳ מ״ה: ולפנינו אי׳ באל״ף אספקלריא וכ״ה בסנה׳ צ״ז: דמסתכלי באיספקלריא המאירה הא דמסתכלי באיספקלריא שאינ׳ מאירה. ב״ר פצ״א שראה באספקלריא שסברו במצרים. ויק״ר פ״א כל הנביאים ראו מתוך אספקלריא מלוכלכת.. משה ראה מתוך אספקלריא מצוחצחת. ושם מתוך ט׳ אספקלריות היו הנביאים רואים ומשה ראה מתוך איספקלריא אחת]. (א״ב תרג׳ זהב וזכוכית (איוב כ״ח. י״ז) דהבא ואספקלריא).

☞ אַסְפֶּקִיסִין (לדעת ר״ב מל״ר ansehnlich, speciosus) אסת״ר (א׳, י״ד) ממוכן זה היה איספקיסין שבכולם פי׳ בל״ר נכבד וחשוב). [אחי״ה במד׳ אי׳ ממוכן זה היה איספקסיטין שבכולם שהיתה אשתו מתקנת להן כל מה שהיו צריכין אמרו מ״ה לפני הקב״ה.. ממוכן מי מכין לפניך את המזבח (ובילק׳ אסתי׳ רמז אלף נ״א כלום הכינו מנחה שולחן ולחם הפנים לפניך), נראה שדרש ממוכן מלש׳ מֵכִין על כן נ״ל לגרוס איספיטיקסין והוא σπιτικός leutselig freundlich פתרונה בל״י המאוחרת רצוי וטוב לב לכל או י״ל שהוא ל״ר adspectatus vortrefflich, hervorragende) פי׳ חשוב ונכבד ובאמת ממוכן mahmahan = Grösse) בל׳ בקטרית הוראתו: גדול וחשוב שבכולם כהוכחנו במ״א[1]].

*אספקרפסטי עיי״ע אספפטי.

אַסְפַּר (=אספור בל״ס אֶסְפִּיר כמו בל״י σπεῖρα Cohorte, Legion, gewisse Anzahl Schwerbewaffneter ועיי׳ עוד בפנים) בחלק בגמ׳ דד׳ הדיוטות (סנהד׳ ק״ו.) וצים מיד כתים (במדבר כ״ד, כ״ד) מאי צים [חסר בסנהד׳ ובילק׳ בלק רמז תשע״א ושם אי׳ אמר רב לא לגיון אספר ומלת לא ט״ס] אמר רב לכין אספר. [אחי״ה בסנהד׳ אי׳ לבון ובדפוסי׳ הערו׳ לבין, אבל בנכון בכ״י ו״ו, ה״ב, ג״ג וכ״ה בע׳ דפ״ר וכן משמע בערך לכין אחר ע׳ לכלוך]. פי׳ אותו מלכות צים נקרא לכין אספר. ובתשובות פי׳ לא כך הוא אלא לגיון אספור [כ״ה בכ״י ו״ו, ל״ד ובע׳ דפ״ר לא כך הוא ליגין אספור ובדפוסי׳ חדשי׳ אלא ליגין אספור

[1]) עיי׳ מאמרי במ״ע געמיינדע — שולצייטונג (נומ׳ כ״א שנה שנית) הוציא לאור החכם ר׳ נתן פישער.

ובע"ה אלא אספר לגיון ובילק' שם לא לגיון אספר וצ"ל אלא לגיון אספר] מחנה של רומיים שבאין עד אשור והורגין מכאן ואילך משעבדין. (א"ב פי' בל"י מספר ידוע מאנשי מלחמה של רומיים ובל' רומי' לגיון [legio] והענין א' במלות כפולות כמו פיילי פטירין [עיי"ע פטר ה']. [אחי"ה וגם לפע"ג שענין אחד במלות כפולות ולא לבד בלישנא של תשובות ששם הגי' לגיון וכ' אלא אף ללישנא קמא שהגי' לכין והוראתה בל"ע لجنة צבא מאנשי מלחמה נקבצה במקום אחד. ומלת אספור (כן גי' הישרה) ג"כ בל"פ اسوار ובפעהלוי اسوبر חיילות של בעלי מלחמה. ורב (ולא רבא כעה"ק) עצה טובה קמ"ל שיש לאל ידינו לתרגם מלת צים או ע"י ל"ע לכין או ע"י ל"פ אספור. ורב שחי בבבל בודאי אלישנא של המון עם ערבי' ופרסי' כיוון ולא אלישנא יוני' או רומי' שאינה שגורה בפי העם. אבל פי' וגי' של תשובות (וילק' להך גי' נגרר עם פי' של רבינו בלישנא קמא שנכתב בצדו "פי' כך שמו של אות' המלכות") בודאי אלשון רומי legio כיוון וכן תרג' הפשיט' צים לגונא. ולפ"ז יש לתקן בלישנא דרב לכין או אספור כלומ' אם רצית לומר בל"ע (לכין) או בל"פ (אספור). ובלישנא של תשובות אספור או לגיון. ורבינו סעדיה גאון העתיק בתר"ע שלו וצים מיד כתים: ואלדראמין מן פרסה קברס [والدرامين من فرضة قبرس]. פי' באו בספינה דקה מן חוף קברס (Cypern). ובספרי על העתק' פרסי' ¹) חויתי דעת הקדמונים שהוראת כתים או רומי ואיטליא (וכן תרגמו אונקלוס וולגאטה ור' יעקב בן יוסף טאווס) או קברס. וכן דעת יוסף בן מתתיהו (קדמוניות א' ו' א') והיעראנימוס בפי' על בראשי' י'. ומה שהעתיק רס"ג ואלדראמין פי' באו בספינה דקה נ"ל עתה שהלך בעקבות הפי' של רב ודרש לכין או לגין והוא בל"ע לגַאן لجان פי' הלך בספינה דקה וזה ברור כחמה. ובפי' של רס"ג נראה אור בהיר שבצדק נוכל לפרש מלת אספר ע"י האי צפרוס Cyprus, Κύπρος ועניני צים . . . כתים הוא לכין אספר פי' צבא של צפרוס או ספרוס; ולפי' התשובות לא כך הוא אלא צים . . . כתים הוא לגיון (כלומ') מחנה של רומיים. ושני הפירושים באו כפירושי הקדמונים הנ"ל רציתי לומר או נפרש כתים ע"י ספרוס או ע"י רומי. ובזה הכל על מקומו יבא בשלום. והמבין יבחור].

☞ אַסְפִּר (והוא ספיר בל"מ ונעתקה לל"י Saphir=σάπφειρος ובל"פ سپهر) ענינו שמים ואבן טובה כמראה הרקיע Lasurstein (v. himmelblauer Farbe) תרג' על ידיו גלילי זהב (שה"ש ה' י"ד) נפתלי חקיק (לפני' גליף) על אספור פי' ספיר). [אחי"ה וטעם החקיקה על אבן זו נ"ל מדיוק מלשון מקרא (בראשית מ"ט' כ"א) נפתלי וג' הנתן אמרי שפר. ושפר לשן נופל על לשון אספר. וגוזר אני אותה מל"פ ספהר שטעמה בל"פ והצוארש שמים כלומ' אבן ממראה שמים והיא תכלת ולדעת הפרסיים הקדמונים השמים ²) מן אבנים יקרים הם ואסמן (? שמים) בל"פ אבן יקר. ושמים. וכן נמצא קשור לבנת הספיר וכעצם השמים (שמות כ"ד, י') וכן (יחזק' א', כ"ו) וממעל לרקיע.. כמראה אבן ספיר וכן פליניאוס ³) מדמה ומקשר מראה שמים וספיר].

אִסְפַּרְגוּס Spargel, Spargeltrank [eine Art) Kräuterwein] בל"י ורו' ἀσπάραγος asparagus בל"ע ופ' اسفراج) בנדרים בפ' הנודר מן המבושל (נ"ג.) מן הכרוב (מותר) [צ"ל אסור] באספרגוס. מן האספרגוס מותר בכרוב. ובג' דלא יפחתו לו בפ' ערבי פסחי' (ק"י:) אספרגוס מצטרף ואמרי לה אין מצטרף. ובס"ג דשלשה שאכלו (ברכות נ"א.) ת"ר ששה [כ"ה בברכו' ובכל דפוסי העירו' עשרה ובלי ספק בתחלה היה נכתב ו' ונשתבש לי' וממנו עשרה וצ"ל ששה] דברים נאמרו באספרגוס אין שותין אותו מזוג וכו'. פי' רה"ג ז"ל אספרגוס גופו ממיני כרוב והיו שורין אותו ביין וקורין אותו אספרגוס ובל"י אספרגוס יין של בקר כלומר ששותהו בבקר. ואמר הגאון הני מילי [ר"ל בענין זוגות שם בפסחי'] דאמירן ביה משום סכנת מזיקין דהוי נהיגי ביה והשתא לא נפישי כי ההוא עידנא. ושאלו בשאילות [כ"ה בדפ"ר ובשד"ע חסר שאלו ועיי' ברכו' שם והתשובה הובאת בתה"ג קדמונים דפ' בערלין צד ג':] אספרגוס שאמרו חכמים סומכו במינו והתני' סומכו בפת ומשני הא בדחמרא הא בדשיכרא הי מינייהו בדחמרא והי מינייהו בדשיכרא רק אחריו לוקה והתניא לא רק אחריו לוקה הי מינייהו בעי' רקיקה. אספרגוס של יין סומכו במינו ביין ושל

¹) עיי' צד רכ"ב ואילך. ומעתה אני חוזר מן פירושי שם בענין ליבון אספר הגם הלום ראיתי כי עיקר הגי' לכין.
²) עיי' מ"ע דמ"ג ח"א רנ"ב; עמ"פ של וואלירס ב', רי"ד. העתקת אפיסטא מהחי' שפיעגעל ח"ג צד ל"ט; יוסטי צינדליקס' ל"ח: ³) עיי' ל"ז, ל"ט.

שכר סומכו בפת אספרגום של יין רק אחריו לוקה ושל שכר לא רק אחריו לוקה. [אחי"ה וכנ"ה בתוספתא דמאי רפ"ד כרוב שלקטו לקנב את האספרגום שבו ולהשליך וכ'. קידושי' ע'. איספרגום דקריוה רבנן עיי' ע' אנפק]. (א"ב פי' בל"ר משקה מעורב עם רפואה טחונה עד אשר דקה כעפר). [אחי"ה וגם מדברי פליניאוס (י"ד, י"ט) נראה שאספרגום מעורב עם נענע ושאר עשבים מין משקה של רפואה הוא. ומועיל להריק הליחות הרעות ולשלשל את בני מעיים ואם שתה הרבה מזיק את הגוף ומשתין דם וזה מה שאמרינן בברכו' שם והמשתכר ממנו׳ קשה לכל גופו].

☞ אֶסְפַּרְגַּלִין (בל"ס אֶסְפַּרְגְּלָא ובל"ע ופ' سفرجل פי' חבישין cidonische (Aepfel, Quittenbirne ירו' בר' כלאים (פ"א הל"ד דכ"ז.) פרישין א"ר יוסי אספרגלין). [אחי"ה לפנינו אי' א"ר יונה אספרלגין וט"ס היא כנראה מירו' מעשר' פ"א דמ"ח ע"ד הפרישין איספרגלין וכ' ושם לי' ר' יוסי אבל לפני ר' נתן בע' פריש והר"ש עוקצין פ"א מ"ו אי' הגירס' גם כאן ר' יוסי וכן גרס בכלאי' כר"ב]. פי' בל' ישמ' חבושין אך אני אומר שפרישין פרי הנקרא כן בל"ר ואיני חולק על דברי תנא שאין אנו כדאים ללחוך עפר רגליו אך יש שמות של פירות שהוחלפו ענינם ופירושם ואולי אספרגלין בזמן ר' יוסי שם פרי הנקרא בל"ר פ י ר ו ש עיי"ע פריש. [אחי"ה ושם כפל ר"ב דבורו כמו כאן עיי"ש. אבל מן התימה לפני שלא ידע אדם גדול ובלשן כמותו כי טעם פריש הוא בל"ר פירוס צידאניא Quittenbirne, pyrus Cydonia! וזה באמת ג"כ דעת ר' יוסי בירו' בפירושו ולמה נקרא שמן פרישין שאין לך מין אילן פריש לקדירא אלא מין זה בלבד עכ"ל. כלומר שאינו יכול האדם לאכלן בלא בישול שאין דרך ב"א לאכל אותם חי והוא פרי חבוש Quitte ואספרגל ממש בל"ע חבישין או פירוס, ר"ל פירוס צידאניא והוא בלישנא דרבנן פריש וכן פי' הרמב"ם בעוקצין א' מ"ו ופרישין בל"ע אספרגל].

אַסְפַּרְוָה (בל"פ سالار המשואות וכריכות Gepäck. או אולי מל"פ سالارس משולח ומצווה (Bevollmächtigter דידיה בשלישי אתי בר"ג דכתובות (ג' :) פי' המשואות (Gepäck) שלו עם הפקיד שלו [ובעה"ק הגי' יותר נכון ה מ פ ק י ד וכן גרס עה"ק אספרוה בחד וי"ו ובדפוסי' של ש"ס וערוך בשני וי"ם] מקדים לפניו יום אחד. [אחי"ה רבים אומרים שהמלה היא כמו אֶסְפַּר של מעלה ולא היא אלא היא מלה פרסי' כשרשמנו ופירושה ממונה על המשואות ומֵכין צרכי בעלי מִלחמה שבא קודם שר צבא לעיר. ולזה כיון רש"י בפי' איספרווא דידיה: חיל מ ש ר ת י ו ה מ כ י נ י ם לו צורכי סעודה בל' לע"ז הירניי"ש. ולפ"ד בל"צ Ordner, arrangeur].

אֶסְפַּרִיטָן (פי' מיתר וחבל בל"ר spartum ובל"י (Seil, Strick, σπάρτον בויק"ר זאת תהיה תורת פרש' רפאני ה' וארפא (רפי"ז). [אחי"ה ודע שלפנינו ס ו ף פט"ז סיים רפאני ה' וארפא והפרש' הבאה מתחלת כי תבואו. אבל לפני רבינו היה הגי' רפאני ה' וארפא (ירמי' י"ז, י"ד, ולא כגי' של דפוסים רפאנו ה' ונרפא שהוא מנוסח של הש"ע) מהמשך של פרש' ט"ז וא"כ פט"ז ופרש' י"ז היו דבוקות לפרש' אחת. וראיה מע' חל י"ג שציין רבינו פרש' רפאני ה' בזאת תהיה ובע' שקע זאת תהיה פרש' רפאני ועיי' עוד ע' פרסטגמא] אשה זו טווה מעה אחת דקה ומעה אחת עבה. [וכ"ה בילק' תהלי' ע"ג רמז תת"ח ובויק"ר אי' תחת מעה מ פ ה ובמד' תהלי' מזמ' ע"ג אשה הזאת טווה במטוה אחת מקוטפת ואחת מעוסא] אלו לציבין ולעינות ואלו לאיספריטן [וכ"ה בע' צב ה'. ובויק"ר אלו הציבום לעונות ואלו לאיספליטון. ובילק' שם אלו לצביתים ולענות ואלו לאיספיטין ובשניהם ט"ס הוא. ומלות זרות ציבין ו ע י נ ו ת לפי גי' אמ' ובסי' (ובשד"פ ולעונות), נ"ל שמקורן ל"י כי ציבין היא בל"י στήμων Faden ובי"ת ומי"ם מתחלפין; ועינות ἰνίον =Faser כמו אונין עי"ש; ושיעורו: אשה טווה ממעה"ל מחוטין ששוה מעה או י"ל שהוא ט"ס תחת מפה או מטוה וטווה אחת דק מאוד לחוטין ואחת למיתרים]. (א"ב פי' בל"ר חבל ומיתר).

אַסְפְּרֵי (פי' בל"ע ופ' מטבע קטן וחלול ממיעוט היקר اصفار ובצינדאפיסטא נקרא המטבע ההוא acperenô ועיי' עוד בל"י האמצ' ורו' ἄσπρον =asprum פי' Weisspfennig= δηνάρον λευκὸν) במעשר שני בפ"ב (מ"ט) ובפ"ק דעדיות (מ"י) ר' טרפון אומר ד' אספרי כסף. פי' הכסף נחלק לה' חלקים [כ"ה בכ"י ועיי' ר"ש למ"ש ורע"ב למ"ש ועדיות ובדפוסי הערוך אי' לח' חלקים וט"ס הוא] ד' חלקים נקראו אספרי ורב האי אמר אצברי [כ"ה בכ"י ו"ו, ג"נ דפ"ר, והוא ל"ע صبارة חתיכות קטנות ישל אבנים, ברזל וכדומה. ובדפוסי' אי' אצפרי. ובכ"י ב"ר וכ"י מ' מ"ש אי' אצטרי עיי' ד"ס דכ"ד] גורסין והן חתיכות של כסף. [אחי"ה ובכ"י ה"ב מסיים הע' בזה"ל: ד' מיני' קשיא דבר שיש עליו צורה בעינן וחתיכת של כסף אין עליו צורה

עכ"ל. נ"ל שהיא הגהת איזה סופר שקשה לו הא דתניא ב"מ מ"ז: וצרת הכסף וכ' לרבות כל דבר שיש עליו צורה ועיי"ע אסימון. ובענין פי' של המשנה עיי' ראב"ד לעדיות שם. והוא וגם הרמב"ם למ"ש שם [1]) פי' אספר מעה, וקשה להולמו שה' חלקי אספרי הם סלע אחד וד' דינרי הם סלע וו' מעה הם דינר אחד (עיי' תוספתא ב"ב פ"ה; קידושי' י"ב. ירו' קידושי' נ"ה ע"ד). אבל רע"ב למ"ש ועדיו' סבר שהדינר ה' אספרי ומטבע הוא בארץ יון ועד היום קורין לו אספרו נמצא הסלע כ' אספרי וכשהוא מחלל הדינר יחללנו על ד' אספרי כסף ואספר אחד נחשת וכו'].

*אספרלג ט"ס תחת אספרגל עי"ש.

אִסְפַּרְמַקִי (פי' בל"י τὰφάρμακα בשמים Gewürz) בפרק משילין [בגמ'] דנותנין כלי תחת הדלף (ביצה ל"ו:) ההוא עכברא דאשתכח באספרמקי דר' אשי אמר להו נקטוהי בצוציתיה ואפקוה לבר [ולפנינו אי' ההוא עכברתא . . . בי אספרמקי . . בצוציתה ואפקוה. אבל שבת קכ"א: אי' עכברא . . באיספרמקי וכ' ובכ"י רי"ף אי' כרבינו עיי' ד"ס ביצה מ"ט: הער' נ' אבל גם שם חסר' מלת לבר. וכן חסר בע' צוץ ג']. ובפ' התכלת (בסוף) [צ"ל בגמ'] תניא היה ר' מאיר אמר (מנחו' מ"ג:) חייב אדם לברך מאה ברכות בכל יום שנא' (דברי' י', י"ב) ועתה ישראל מה ה' אלהיך שאל מעמך מאה ממש. רב חייא בריה דר' אויא [בשבתא וביומי טבי] טרח וממלי להו באספרמקי ומגדי. [אחי"ה ושם בגמ' אי' בט"ס באיספרקמי אבל בילק' עקב רמז תתנ"ה בנכון איספרמקי. ותיבות מאה ממש או אל תקרא מה אלא מאה עיי"ע מאה אינן בגמ' שלנו וכן פירש"י במנחו' מה קרי ביה מאה. ולפי זה מה שמורגל בפי רבים עד שג"כ שלחו ידם והדפיסו בנוסח מעמדות לשבת א"ת מה אלא מאה בודאי לא מלבם בדו המעתיקים וסופרים כי מרבינו באה לידם גי' זו וכן ראיתי הגי' בסידור רב עמרם גאון הנדפס מחדש עמוד א' ע"ש. ומצאתי סמך לדבר מתוספתא דברכו' ספ"ז וירו' ברכו' ספ"ט די"ד ע"ד תני בשם ר' מאיר אין לך אחד מישראל שאינו עושה מאה מצות בכל יום וכ']. פי' אספרמקי מיני בשמים הן. (א"ב פי' פרמקי בל"י בשמים ורפואות).

אִיסְפְּרוֹן (לדעת רבינו=ἄσπρὸν לָבָן. ולפע"ד הוא ל"ע اسبريون דג מצורעת Krätzfisch) בב"ר פ"ו (פ"ז) ישרצו המים מביא שני דגים אחד אספרון ואחד מורון [אחי"ה בכ"י ו"ו ודפ"ר מוורון וחד ובכ"י ל"ד מוזרון וצ"ל מוורון. ובב"ר חד מיירין וחד אספרון] וקושרן בגמי. ס"א אחד חיוור ואחד לכים [כ"ה בכ"י ו"ו, ל"ד ודפ"ר ושם חסרו מלות וקושרין בגמי ובנכון אי' בב"ר. ועל ס"א כיון רבינו בע' לכים ע"ש לפי' גי' דפ"ר, ובדפ' אמשט' בט"ס אחד חמר וצ"ל חיור. וכתב שם רבינו פירשנו בע' אספרון וטוב ונכון הוא. אבל ר"ב השיג "ולא מצאתיו" וזה אירע לו בעבור שלא עיין בדפ"ר ובכ"י, וחידוש שנעלם הך ציון מהגאון שי"ר בתר"נ דנ"א הערה ס"ב. ונ"ל שהית' כך הגי' בדפוסי' הראשונים של ב"ר, וראיה לדבר ממה שגרס הילק' בראשי' רמז י"ב בשם ב"ר חד אוכם וחד חיור]. פי' לבן בל"י אספרון (ἄσπρὸν); מורון בל"י [μαυρὸν, ἀμαυρὸν=] חשוך. וכן בב"ר (פמ"ב) אמרפל לשון חושך אמרה אפילה [עיי"ע אמרפל] כמו (חושך ואופל) [נ"ל שצ"ל חשך ואפלה] (יואל ב', ב'; צפני' א', ט"ו. או י"ל חשך אפלה, שמות י', כ"ב), [אחי"ה ולפי פי' זה גם לשון ס"א אחד חיור ואח' לכים הוראתה שוה עם א' אספרון וא' מורון כלומ' לבן ושחור. ומלת לכים ל"י λυγαῖος שחור ואוכם. ובירו' כלאי' פ"א הל"ו דכ"ז. אי' מייתי חוט וקטר באודניה דלכיסא ובאודניא דירוקא — ועיי' בירו' ב"מ פ"ב הל"א מחרוזות של דגים ובתוכן ירק אחד או לכים אחד חייב להכריז]. (א"ב פי' בל"י ורומי' מין דג טמא צורתו כמין קורנס והוא מאכל עניים ובלש' גמר' (ע"ז ל"ט.) נקרא שפר נונא [בדפ' אמש' בט"ס נוגא! עיי"ע שפר ב'] ומורון בל"י ורומי' מין דג טמא ארוך ודק עולה על שלחן מלכים). [אחי"ה ר"ב כיון על ל"י σφύραινα, Hammerfisch ועל μύραινα, muraena Flussaal ואין נ"ל שדג σφύραινα מין דג גדול מאוד מן התנינים ובולע אדם וחיה והיאך שייך לומר קושרין בגמי! אבל לפ"ד נראה שהוא ל"ע כשהוכחנו מין דג ושמו דג מצורעת ומטעם שקלפי הדג הזה אינם ניכרים לעינים נראה עורו כצרעת, ומורון הוא כדעת ר"ב Aal. וידוע שגם לזה אין לו קלפים וצמחים ועורו חלוק עד מאוד ומשום זה סד"ל ששני מיני דגים אלה ממין אחד הם על כן

---

[1]) ולעדיות הנ"ל פי' הרמב"ם המלה ע"י ד ר ה ם וכן פתרון של מטבע בקטרית açperno ומפורש ע"י Dirhem עיי' גלאססאר למבוא של ספרי הקבלה דפרסיים מאת החכ' שפיעגעל צד ש"ע, ופירושו לאפיסטא ח"א קמ"ו. קפ"ח; יוסטי צינדליקי ל"ח. ועיי' עוד על המלה הזרה בע"מ קס"א, ועל המטבעות ומשקלות של צוקערמאן, ומאמרו של הרב החכם הירצפעלד מיטראלאג. אונטערזוכונגען קס"ג.

אמר ר' יונא שכלאים זה בזה (עיי' ג"כ תוספות ב"ק נ"ה. ד"ה המרביע). ועוד נ"ל ששני דגים הנ"ל נזכרים בע"ז ל"ט. בהך מעשה ר' אשי איקלע לטמדוריא אייתו לקמיה ההוא נונא דהוה דמי לצלופחא [פירש"י דג ושמו אנגיליי"א, בל"צ Aal, anguille ועיי"ע צלבחא ופי' רבינו שהוא ל"ע וכנים דבריו שהוא صلباح Aal] נקטיה להדי יומא [נגד השמש] חזי דהוה ביה צומחי [קשקשים דקים] ושרייה. רב אשי איקלע לההוא אתרא אייתו לקמיה נונא דהוי דמי לשפרנונא חפייה במשיכלי חיורי חזי ביה קלפי ושריה. ואין ספק אצלי שדג צלופחא הוא מין מורין muraena שזה הדג ממיני צלופחא כי על כן נקראת בל"ר Flussaal, muraena anguilla והיו נשמרין בזמן קודם בביברים שבשרם מתוק לאכילה. ושפר נונא הוא ממש אספרון Krätzfisch, וזה מה שאמר חזי ביה קלפי והוא קשקשים דקים ועוד טעמו צרעת, עיי"ע קלף א' וד'. פי' ע"י שאינם נראין הקשקשים לעינים דומה העור לצרעת. ומעתה י"ל שמיני דגים לכים וירוקא של ירו' שוים ג"כ לאספרון ומורין שי"ל מלת לכים היא בל"י λευκή-λευκός צרעת כשלג, וירוקא הוא ל"ע يرق gelb ירוק ככרכום וזה גוון של מורון muraena, ודוק ותשכח שדעת שפתינו ברור מללו].

אַסְפַּרְנָא (בל"פ ازفرنان entfernt von Thorheit = weise עיי"ע אדרזדא; או בל"פ فرزانه weise) בעזרא (ה', ח') ועבדתא (דא, ט"ס) [צ"ל דך] אספרנא פי' במהרה. [אחי"ה וכן פירשו המפרשים והמעתיקים, אבל לפ"ד נגזרה המלה מלשון פרסי' אזפרנאן כלומר רחוק משטות פי' בחכמה; או היא מלה פרסי' אחרת שרשמנו פרסאנא בחילוף האותיות וטעמה בחכמה וזה נ"ל עיקר. ורבים וכן שלמים עמלו למצא פתרון המלה ולא עלה בידם].

אַסְפְּיָרִם (בל"י σπεῖρος, σπεῖρον Umwurf, eng anliegendes Kleidungsstück) במדב"ר פסקא פקוד כל בכור זכר (פ"ד) שהיה דוד הופך אספירוס [ומשויר] פי' בל"י כפות הרגלים. [אחי"ה ר"ב כיון על מלת יוני' σφυρόν ולא היא אבל היא המלה שרשמנו שטעמה בגד נתון על בשרו, וכתונת דבוקה. ודוד המלך הסיר הבגד העליון, ועל התגלות בשרו חשבה מיכל בת שאול את דוד כאחד הריקים. וזה מה שאמרינן במדרש מכאן את למד שהיה הופך אספירם ומשויר שכן היא אומרת לו אשר נגלה היום .. כהגלות נגלות אחד הריקים (שמואל ב' ו', כ'). ובעבור כי רק העבדנין לבשו בגד העליון (עיי"ע סקורטיא) על כן ראתה מיכל בהתגלות דוד פחיתת הכבוד. וקרוב לזה שיער בעל מ"כ שפי' אספירס ומשוייר מיני בגדים ארוכים וכו' אבל בענין הוראת המלות טעה במחילת כבודו, שמלת ומשויר פי' קפץ עיי"ע שוור, וע' ארכיסטרים. ובעבור שפזז ורקד הפשיט בגד עליון מעליו].

אַסְפַּרִיתָא (בל"ר Speer, Lanze, sparus פי' חנית, ובל"פ سپری חץ Pfeil) במגילת איכה דרך קשתו ויציבני כמטרה לחץ (איכ' ג', י"ב) רבנן דתמן אמרו לאספריתא [כ"ה בכ"י ולפנינו במדר' אי' חד אמר בורמא לאספריסא וחד אמר כקורת חצים]. (א"ב פי' בל"ר מין חנית קטן וגירס' הספרים היא כפרמא לאספריסא [כ"ה לפי תיקונו של ר"ב ועיי"ע פרמא ד', אבל לפנינו אי' בורמא ועיי"ע ברמא], ופי' פרמא בל"ר [= parma וכן בל"י πάρμη Schild] מין צנה ומגן וטעם המאמר כי הפרמא מגינה נגד החצים אך ממכתם נקובה ונפסדת לא כן קורת ותיק החצים שאע"פ שהחצים נתונים בתוכה אינה נפסדת עיי' כל המאמר).

*__אַסְפּוּרְק__ (Stadt am Mäotischen See, deren Volk Ἀσπουργιανοί) בתמור' ל': ר' יוסף אמר בשם גוריון מאספורק ובב"ק צ"ד. א"ר יוסף תני גוריון מאספורק. ודעתי נוטה שהיתה עיר בים של מְאֹטִים ששם יושב עם של אספורגיאני לעדות שטראבו.

*__אַסְפַּרְקְמִי__ ט"ס תחת אספרמקי עי"ש.

אִסְפַּתִּי (א) בל"ע לשון מַנְעוּל شباه Riegelzunge ב) = צבת בל"ע شباث כלי של אבוקה Feuerzange. ג) בל"ע شبث קבע במסמרים דבר מה לתלות בו) העושה מקום לקנה ולאספתי [ולנר] באהלות בפ' העושה (פי"ג, ד') ס"א ולאצבתי פי' כגון שמניחין חור בדלת להדליק (ממנו). [ט"ס וצ"ל כמו בפי' רה"ג בסד"ט דכ"ה ור"ש לאהלו' שם: בו] הנר ולהוציא מאותו החור קנה או עץ שדומה לקנה שהוא למנעולים ושמו אספתי וי"א אספתי אבוקה וי"א יתד לתלות בו כלים. [אחי"ה עד י"א הראשון הוא דעת רה"ג בסד"ט שם. ודע שדעת הרמב"ם כדעת רבינו וי"א האחרון, ודעת ראב"ד כדעת י"א הראשון דהנה הרמב"ם כתב באהלו' שם: מי שנקב בכותל נקב עובר (ופירושו: מפולש עיי' רע"ב) להגביה בו קנה לענין מה או מסמור ינעול בו הפתח הוא אשר יקרא אספתי לכל השערים או לשום שם כלי ישימו עליו הנר וכו', וכן כתב בהלכת טומאת מת ביד החזק' פי"ד, הל"ז וז"ל העושה חור בכותל כדי להניח

בו קנה או מסמור גדול [1]) וכ'. וראב"ד שם כתב: העיקר כאשר מצאתי אותו בל' התוספתא לקנה ולאצבתי ולנר וכלם מענין המנורה קנה קני מנורה אצבתי מלקחים וכ' ולפ"ד על ענין זה כיון י"א ראשון של הערוך ולג' פירושים יש להם על מה שיסמכו כשהוכחנו בתחילת הערך בענין גזרת התיבה. שלפי' א' הוא מסמר ולפי' הב' אספתי [של] אבוקה הוא מלקחים בל"ע ולפי' הג' מל"ע שׁבת = ספת פי' חַזֵק דבר מה. ובעל כ"כ הודה ולא בוש שלא הבין דברי ופירושי רבינו ואמר אולי קלקול הדפוס גרם זה ע"כ אבל לפי מ"ש הכל נכון].

☞ אִסְפַּתִין (= אִסְפַּטֵי breites Schwerdt) שמ"ר פר' החודש הזה לכם (פט"ו) בשו"ד שהוא קונה עבדים ואומר עשו אספתין פי' סייף עיי"ע אספטי) [אחי"ה ובעל מ"כ פי' בפי' האחרון כמו אספתי של ע' הקודם ומשגה הוא].

*אִסְפַּתְרִין (בל"י האמצעי σπαθάριος ובל"ר Satelit, Leibwache, spatharius) שהש"ר פ' אחזו משל למדינ' שמגדלת איספתרין למלך והיתה שם אשה אחת וילדה בן ננס [Zwerg, νάννος] אחד והיתה קוראת את בנה מיקרי ליפארום [צ"ל מקרוליפארום = μακρόλιπαρος = schnellfüssiger Riese] אמרה להם בני מיקרי ליפארום ואין אתם עושים אותו איספסתורין [צ"ל איספתרין] וכ'. ובב"ר פס"ה א' תחת אספתרין הגירס' ענקמון עיי"ע שם. ופי' אספתרין בל"י האמצעי' ובל"ר הרשומ' אחוזת מרעהו של מלך ואנשי משמרתו: עיי' מיירזיאוס הך ערך ורימ"ז בט"ר ח"א צד קכ"ג.

*אסקבטירי ט"ס תחת איסקריטרי עיי' ערכו וע' סקבטר.

*אִסְקֵדְיָא עיי"ע אסכדיא. בית הבנוי בספינה ובאסקדיא בכל הבתים פ"ב בנגעים (מ"א). ס"א בספינה ובאסדה עכ"ל רבינו בע' אסקריא ושם הג' אסקריא וצ"ל אסקדיא.

*אֶסְקַזִית (בל"י ἔσχατος das äusserste Ende, Untergang) במד' אסת"ר פ' והקרוב אליו (א', י"ד) "וכי היכן היתה איסקוזית של כולן מתוקנות". בל"י פי' קצה וגמר דין עיי' במ"כ אבל סמיכתו על ע' סקט צ"ע ולפנינו לי'.

*אִסְקוּטָה (בל"ר מגן = Schild, scutum) מדר' ש"ט מזמ' א' מגן זה תרים אסקוטה, כ"ה לגי' בכ"כ ולפנינו אי' זה תרים טארג"א פרסאה ובילק' תהלי' פ"ד רמז תתל"ג בשם ש"ט הגי' הנכונה זה התרים אשקוטה פרסא ונכתב בצדו "הוא לשון לועזי ממש" ונ"ל ששתי שמות באו מגליון לפנים לבאר מלת תרים [θυρεός kleiner Schild] ופי' איזהו מעתיק שהוא בלע"ז אסקוטה = אשקוטה scutum ופרמא (כצ"ל תחת פרסא) שהוא parma פי' מגן עיי"ע אספריתא.

1 אִסְקוּטְלָא (בל"י ורומי קערה σκυτάλη = scutula = scutella Schüssel) בסוף משנת אלו מגלחין (מ"ק כ"ז.) אין מוליכין לבית האבל לא בטבלא ולא באסקוטלא ולא בקנון אלא בסלים. ובסוף כלים (פ"ל, מ"א) הטבלא האסקוטלא של זכוכית טהורין. פי' טבלא כמין שלחן בין של כסף בין של זהב בין של זכוכית. אסקוטלא כמין קערה קטנה. [אחי"ה אלה דברי רה"ג בפי' לסדט"ה דכ"א ושאר דבריו שם הביא רבינו בע' שלי עי"ש]. וכן שמם בלע"ז טבול"א [בלאי"ט tavola, ובל"ר tabula] אסקוטלא: איסקודילא [scodella בלאי"ט] וקנון כלי שעושין משרש קנה [2]) (א"ב בל"ר כך שמו). [אחי"ה רש"י למ"ק פי' תמחוי ור"ש לכלי' קערה פשוטה. ורמב"ם פי' . . והוא מין לוח אשר יעשו בו מיני המתיקות. ועיי"ע אופסים].

2 אִיסְקוּטְלָא (בל"י σκυταλίς Fingerglied וכן מכת אצבע צרדא מדביקה בגודלו שהוא הבוהן Schnalzen mit dem Daumen) טרק (לי, ט"ס וצ"ל כמו בע' טרק ד') לִיה באסקוטלא אאפותי' בסוף פ' חסידים [3]) (תענית כ"ה.) [וישם אי' כג' רבינו וכ"ה בע' טרק ד']. אי' מחיין באיסקוטלא אפותאי, אבל בכ"י ב' מ' (עיי' ד"ס תעני' צד ע"ז). ובג' דמתרפאין בפ"ק אין מעמידין (ע"ז כ"ח.) סימטא פרוונקא דאישתא היא מאי תקנתיה (נמחייה) [צ"ל למחייה] שיתין אסקוטלי ונקרעיה שתי וערב. פי' כשכופף אדם אצבעו על בוהנו ופושט' בכח ומכה בו. (א"ב פי' בל"י [σκυτάλη-ίς] שבט ורצועה וגם נקראו כן ראשי הפרקים שביד). [אחי"ה בע"ז שם אי' בט"ם איתקוטלי].

*אִיסְקַלָה עיי"ע אִסְקַלָה.

*אַסְקְלֵי עיי"ע אַסְכִּילֵי.

אַסְקוּלַסְטִיקָא (בל"ם אֵסכּוֹליסטיקא בל"י ורו' σχολαστικός scholasticus

---

[1]) המסמורים לא היו בימי קדם קבועים וקצובים בדלת אבל היו נוטלים אותם ביום מן הדלתות עיי' וואררא ו', ו'; פעטראניאוס ט"ז. [2]) כ"ה רק בכ"י ה"ב, אבל בענין גזרת המלה דע שהוא ל"י κάνεον = κανοῦν סל Korb עיי"ע קנון. ובגוף הדבר בצדק שפט רבינו כי גם מלה יוני' זאת נבנתה מהשם κάννα, κάνη פי' קנה ואגמון וא"כ κανοῦν ענינו סל עשוי מקנים ואגמון Korb aus Rohr, Binsen geflochtener. [3]) בשם זה מכנה רבינו את הפרק השלישי דתענית ועיי' עוד ע' נס ב', כלך ב', מסא א'.

(Schullehrer, Lehrer der Beredsamkeit בב"ר ויהי רעב בארץ (פס"ד) ייעול ר' יהושע בן חנניה שהוא אסקולסטיכא דאורייתא [אחי"ה ובמד' ארכילוסטקיא. ובמ' שהש"ר פ' אמרתי אעלה: איסכלוסקקי צ"ל איסכולסטיקי הוא קורא להם דתבריה שהם שוברין את הדברים. שמ"ר פמ"ג קתדרה [καθέδρα] עשה לו כקתדרה של אסטליסטקין [צ"ל איסכולסטקין] הללו בשעה שהן נכנסין לפני השלטון וכו'. פי' המלה בל"ר מי שנשא ונתן בדין הן בדיני משפט הן בדיני חכמת הדת]. (א"ב פי' בל"י ורומי' למדן ושקוד בבית המדרש. ובירו' ברכו' פ' תפלת השחר (פ"ד הל"ב ד"ז ע"ד) ר' תנחום בר אסקוליסטיכא [לפנינו אי' איסכולסטיקא] אולי היה בנו של ר' יהושע).

אַסְקוּנְדְּרֵי נשתבש מן אֶסֶנְקְדַרֵי פי' השלכת אבנים בל"פ سنكسار Wurfsteinspiel בפרק קמא דקדושין בגמ' הנרצע נקנה ברציעה (כ"א:) א"ל ר' נחמן לרב ענן כי הויתו בי רב [צ"ל מר] שמואל באסקונדרי [כ"ה ג"כ ברש"י אבל בגמ' באיסקומדרי] איטלליתו. וי"ס שכתוב בהן סקונדרי [עיי' ערכו בלא אל"ף]. פי' ר' חננאל בגורי כלבים הייתם שוחקים. [אחי"ה ר"ח כיון על מלת פרסי' סק = سك כלב אבל בנדרי' ושבועות א"א לפרש כך]. פ"א שחוק ששוחקין בו תינוקות מביאין שברי חרש ועושין אותן כמין סלע עגול ועושין ממנו עד שלשים ומשחקין בהם הלכך א"ל כשהייתם בי [מר] שמואל באסקונדרי הייתם משחקים שלא למדתם טעם שמועה זו ואמר ששמם בלע"ז בריצ"י [כ"ה בדפוסי' הישני' וצ"ל בריצל"י, בלא"ט brincoli Spielmarken]. וכן פי' האי דנדרים בפ' ד' דנדרי' בגמ' דנדרי הבאי (כ"ה.) ובשבועות בספ"ג (כ"ט.) לאו לאפוקי דאי יהיב ליה אסקונדרי ואסיק להן שמא זוזי. [אחי"ה רש"י לקידוש' פי' פספסין = ψῆφος כלומר אבנים קטנים ולשבועו' פי' חתיכות עץ קטנות, וכן פי' הר"ן לנדרי' ושוה לפי' של רבינו שברי חרש וכו' אבל פי' ר"ח בלתי נכון אף אם הוזכר בכתובו' ס"א: מין שחוק גורייתא קיטניית'. ובב"כ פי' שהוא כמו קינדלוס בל"י [κύνδαλος hölzerner Nagel] והל' תמורת רי"ש והוא קונדליסמום κυνδαλισμός. וכבר הביע דעתו בזה אחד מן הבלשנים הגדולים, והוא מהרי"ף במ"ע של מהרז"ף ח"ז, ר"ס. ועוד נ"ל לגוזרו מל"פ سنكزور סנקזור מין שחוק אבנים ששוחקים בו התינוקות עיי' עמ"פ של וואולירס ח"ב של"א: ולפי זה אסקונדרי במקום אֶסֶנְקְדוּרֵי. ולפי פירושנו זה עולה יפה הסוגיא בשבועות ובנדרים מה שאין כן לפי פי' כ"כ הנ"ל].

*אוּסְקְנִיתָא (פי' בל"י ξύλινος hölzern או מל"י ξόανον = von Holz geschnitzt) סנהדרי' ס"ז: זבן חמרא כי מטא לאשקוי מיא פשר וקם אגמלא דאוסקניתא כ"ה בע' גמל ג' ופי' רבינו על לוחות של גשר קטן, ובדפוסי הש"ס אי' וקם גמלא דוסקניתא. ופירש"י סקוניתא. מין [צ"ל מן] עץ הוא עכ"ל, ונ"ל שהיא מלת יוני' קסולינום ונ' תמורת ל' או קסוניתא פי' מן עץ באותיות הפוכות.

☞ אִיסְקַפָּא (בל"י σκάφος, σκάφη בל"ר scapha Schleppkahn) ירו' דב"ב בפ' המוכ' את הספינ' (פ"ה הל"א דט"ו.) האיסקפא [לפנינו בירו' ט"ס האיסקופא] והבוצית [עיי"ע בצית] פי' בל"י ורומי' ספינה קטנה. ובתוספתא (ב"ב פ"ה) גרס איזקפא).

*אֶסְקָפָּא (Pokal) עיי"ע אֶסְפְּקָא.

*1 אִסְקוּפָּה (פי' כמו אסכופה בל"ע המשקוף התחתון Unterschwelle) שבת ח'. אדם עומד על האסקופה. שם ט' אסקופת מבוי.. אסקופת בית. ירו' שבת פ"א ד"ב ע"ג היה מוטל על האסקופה. ירו' עירובי' פ"א ד"ח ע"ד ובין לחיים נידון כאסקופה. ושם: כאיסקופה מותרת או כאיסקופה אסורה. ושם: איסקופה הגבוהה י' וכו'. ירו' פסחי' פ"ו דל"ג ע"ב מאסקופת עזרה ולחוץ. ושם ע"ג מאסקופת ירו' ולחוץ. שם פ"ט דל"ז. מאן דאמר סף אסקופה וכו'. עיי' עוד ע' אסכופה.

*2 אִסְקוּפָּה (Ziel, Zielscheibe = σκοπός, scopus) ירו' סנהדרי' פ"ו סהל"ה דכ"ג: אם בקשת לבוא תשועה על ידך עשה אותי כאסקופה ובילק' תהלי' כ"ב ריש רמז תרפ"ח חסר אותי פי' בל"י ורומי' מטרה שיביטו אליו מורי חצים כלומ' אל תחום לדמי.

☞ אִסְקֶפֵּי (פי' בל"י σκέπη, σκέπας, τος ענין כיסוי וחיפוי וממנו σκεπαστή (ἄμαξα) עגלת צב Deckwagen) מדר' תלי' מזמ' בברחו מפני אבשלום (ג' א') אסקפי של בת שבע מהלכת לפני דוד. פי' בל"י עגלת צב (במדבר ז', ג') עיי"ע סקפסתי). [אחי"ה וכבר הוכחתי במ"א [1]) שכן תרגם עקילס עגלת צב ἅμαξας σκεπαστάς עיי"ע סקפסט (לפי' גי' ישרה של דפ"ר) ושם נסמן פסיקתא דבחדש השלישי (דק"ג.) סקופסטי של מטרוני'

[1]) עיי' ספרי על העתקה פרסית לריב"י טאווס צד קמ"ה.

ולפנינו בפדר״כ שם אי׳ בט״ס סקופוטי של מטרוניא ובילק׳ משלי רמז תתקמ״א בשם פסי׳ כתוב סקופטי.. ובמד׳ תהלי׳ מ״ז ג׳ כאדם שהוא נתון בתוך האיסקופת וצ״ל האיסקפי או האיסקפטי. ובמד׳ קהל׳ פ׳ הבל הבלים: דומה למלך נתון באיספקרפסטי וצ״ל באיסקפסטי. ובמד׳ תהלי׳ מ״ז ק״ג כתוב איסקספסת וצ״ל איסקפסטי ובילק׳ יתרו רמז רע״ב סקופוסטי ובמדב״ר פי״ב ר׳ אומר אין צב אלא קמורות וכמנסקי פסקאות וצ״ל וכמין סקיפסטאו׳ עיי׳ ר״ש באבער לפסדר״כ ד״ח: ועיי״ע הבא].

☞ אִסְקֶפַּטֵי (מערך שקודם לזה ע״ש) מדר׳ איכ׳ פסק׳ גלת׳ יהוד׳ (א׳, ג׳) אומות העולם שהם מהלכים באיסקפטיות שלהן אין גלותן גלות פי׳ בל״י כסות ולבוש. [אחי״ה ועיקר שהוא כע׳ הקודם איסקפסטי וס׳ לפני ט׳ נשמט׳ ופי׳ עגלת צב ומכוסה. וכן רות רבה פ׳ ותלכנה: לשעבר היתה מהלכת באיסקפטיאות שלה ועכשיו היא מהלכת יחיפה. ובילק׳ תהלי׳ רמז תשמ״ב כי אעבור בסך כשעולי׳ ברגלים לראות פניך בסקפסטאות, ונרשם בצדו ״סוכה״ וכן פירש״י לתהלי׳ מ״ב, ה׳ ד״א סך ל׳ סכן וסוכה כלו׳ בעגלת צב שהיו מחופות כמין סוכה ושמן בל׳ אגדה סקפסטאות ואסקופיטים].

*1 אִסְקוּפְתָּה (=אִסְקוּפָּה Unterschwelle) ירו׳ מגיל׳ פ״א דל״ח ע״ג הן דו דרס אסקופתא ארעייתא (עיי״ע אסכופה) והקבוץ: יומ׳ נ״ג. מיתווסן אסקופתא. ירו׳ ע״ז פ״ג דמ״ב ע״ג אתעקרון שובעין איסקופין מבעלי בתים. ובהך ע״ז אולי היא ל״י ורומי׳ σκᾶπος, scapus. עמוד ובמ״ק כ״ה: אי׳ איחתרין שבעין מחתרתא עיי׳ שם פירש״י.

*2 אִסְקוּפְתָּה (חלקי הגוף כגון רגלים או בני מעיים, בל׳ ערבי׳ سقوب Füsse; בל״פ شكم Eingeweide) ירו׳ ע״ז פ״ב דמ״א ע״ד חד בר נש אזיל בעי משזגא אסקופתה גו נהרה. ירו׳ שקלי׳ פ״ז ד״נ ע״ג בעי משיזגה אסקופתיה (כ״ה בדפ׳ זיטאמיר ובשד״פ ט״ס משיגא). ושם בבבלי שקלי׳ ז׳, ד׳ בשר אסקופתיה ופי׳ פ״מ זהו הראש והרגל ובני מעיים וכ׳. ובל׳ ערבי׳ סקופתא. ואולי הוא ל״ע סקוב כלו׳ רגלים או בל״פ סקם (ומ׳ ופ׳ מתחלפות) פי׳ בני מעיים.

אַסְקַרָא (מין חגב הנקרא בל״א Schnarrheuschrecke ונקרא כן על שם צעקה ורעש, בל״פ زغاره Lärm) בפ׳ אלו טרפות בגמ׳ רוב חגבים (חולי׳ ס״ה.) מאי זחל אמר אביי אסקרא. [אחי״ה וכ״ה ברש״י אבל בדפוסי הש״ס כתוב אסקרין. ובכ״כ ורמ״ל חשבו שהוא מין ממיני התולעים וכיונו על מלת יוני׳ ἄσκαρις Springwurm וזה בלתי ספק טעות הוא שבהיפך אמרנו שם אין לו (ר״ל קרצולים) עכשיו ועתיד לגדל לאחר זמן כגון הזחל. וגם דעת של החכם לעויזאהן [1] שהמלה ἀσκαρής nicht hüpfend שאין יכול לקפוץ אין נראה בעיני. וזאת שנית אביי היה מורה בבבל ובל ידע לשון יונית והיאך משתמש בה. אבל נ״ל שהוא מל״פ כשרשמנו שטעמו צעקה וקול שואן וידוע שמין חגב אחד נקרא בעבור זה Schnarr-heuschrecke שנשא קול צעקה והמית יללה. ובאמת זחל (نخل) נקרא בל״ע קול אנחה ויללה. וזחל מין חגב הוא עיי׳ ערכו. וגם אסירק أزيراك טעמו בל״פ קול שואן וצעקה ואפשר שהיא תיבה שלנו באותיות הפוכות].

אִסְקְרִיטָאִין (בל״פ سقراق, سغراق Krug mit einer Giessröhre) דדהב תרג׳ צנתרות הזהב (זכריה ד׳, י״ב). [אחי״ה לפנינו אי׳ אסקריטון ונ״ל שהוא ט״ס תחת אסקריכון והוא ממש ל״פ הרשומה וטעמה כמו צנתרות של מקרא].

אִסְקְרִיטִין (בל״פ شكرينه Marzepan, Zuckergebäcke) וחלת המסרת בפ״ק דחלה (פ״א, מ״ד) ובפ׳ כל שעה בגמ׳ דואל׳ דברים (פסחי׳ ל״ז. קי״ט:) תרג׳ כצפיחת בדבש (שמות ט״ז, ל״א) כאסקריטון בדבש ואמר כי בלע״ז שמם קרוסטולי [בל״ר crustulum kleines Backwerk, Zuckerbrod]. (א״ב בל״י אסכריטין [ἐσχαρίτης auf dem Rost gebackenes Brod] מין חלה נאפה עם [צ״ל על] גחלים או במחבת בלי שמן). [אחי״ה ולי נראה שהיא מל״פ שטעמה חליטין דקין משוקר וזה מה שאמרינן בירו׳ חלה פ״א הל״ג דנ״ז ע״ד האיסקריטין חליטה דשוק וחלת משרת חליטין דמוי. ונ״ל שקו העליון חסר וכצ״ל חליטה דשוק׳ ר״ל דשוקר. ובמכילת׳ ט״ז, ל״א פי׳ כצפיחית ג״כ כעין אסקריטי. ובפסחי׳ שם נסתפק אם מעשה חמה או מעשה אלפס וזה ג״כ שלא כדעת ר״ב. אבל לפי פירושינו ניחא. וכן טעם מלת רומי׳ שציין רבינו ופירושו חלת שוקר או רקיק דבש וזה טעם המלה פרסי׳ סקרינה شكرينه ואולי כצ״ל ג״כ במקום אסקריטין. וט׳ נשתבש׳ מאותיות נו וצ״ל אַסְקְרִינְוֹן].

*אַסְקוּרְטִיָא (בל״ר scorteum בל״י האמצעי׳ σκουρτζία aus, von Leder Verfertigtes) נדרי׳ נ״ה: מאי אסקורטיה אמ׳ רבה בב״ח כיתונא

[1] בספרו תולדות החיות צד רצ״ז.

דצלא עיי׳ ע׳ סקורטיא לגי׳ ע׳ דפ״ר. פי׳ בל״י ורומי׳ מן עור מעובד.

☞ אֶסְקְרֶטוּרֵי (secretarius ובל״י האמצ׳ σεκρετάριος Geheimschreiber) ירו׳ דכתוב׳ פ׳ הנושא את האשה (פי״ב הל״ג דל״ה:) אליחרף ואחיה (מלכי׳ א׳, ד׳, ג׳) תרי אסקריטורי דשלמה פי׳ סקרטרי בל״ר סופרי סוד. [אחי״ה ובבבלי סוכ׳ נ״ג. כתוב בתמורתו סופרים דשלמה ואולי י״ל ג״כ שהמלה ט״ס תחת אסקרבטורי פי׳ בל״ר scriptores סופרים ובירו׳ כלאי׳ פ״ט הל״ו דל״ב ע״ג אי׳ איסקבטיריי וצ״ל איסקרבטיריי].

אִסְקַרְיָא (בל״ם אסקריא תורן של ספינה וכ״ה בל״י κεραία=ἱστοκεραία Segelstange) תלה נפשיה באסקריאה בר״ג דסדר תעניות (כ״א.) ובפ׳ איזהו נשך בגמ׳ דשמין פרה (ב״מ ס״ט:) ספינה לעשות לה אסקריא. (בית הבנוי בספינה ובאסקריא בכל הבתים פי״ב בנגעים (מ״א.) ס״א בספינה ובאסדה). [אחי״ה שמתי הך ציון בין שני עגולים שאין כאן מקומו וצריך להציג לו מקום בע׳ אסקדיא שכצ״ל כשהוכחנו בע׳ אַסִּיד וכן גרס רה״ג בסד״ט צד כ״ז והמלה כמו אכסדיא עיי׳ ערכו]. אדאתא אילפא אימלך ר׳ יוחנן תלה נפשיה באסקריא דמכותא (כתובות ס״ט :). [אחי״ה עיי״ע אילפא וע׳ מכותא ולפנינו בש״ס איתא באיסקליא דמכותא .וצ״ל כגירס׳ רבינו והוא לפי גי׳ דפ״ר וכ״י ו״ו ובדפוסי׳ אי׳ דמטתא וצ״ל דמכותא, וכ״ה בתוספ׳ נזיר נ״ה, ד״ה ואי. וילק׳ ראה רמז תתצ״ד נסמן רק תעני׳ הנ״ל. ורש״י לתעני׳ ד״ה תלא כתב ״מכסה וילון״ ובכל הדפוסי׳ הישנים אי׳ מכותא וילון והיא הגי׳ האמיתית שהיתה לפני רש״י באסקריא דמכותא כמו שהוא בכתובו׳ והוא דבר בפ״ע ובד׳ פפד״מ שלא ידעו מה הוא שבשו והגיהו מכסה עיי׳ ד״ס תעני׳ דנ״ט. ולא רמז על ע׳ שלנו ואולי מטעם שבדפוסי׳ חדשי׳ חסר ציון של כתובו׳ ובאמת שייך לציון של ראשון וכצ״ל תלה נפשיה באיסקריאה בר״ג דס״ת (כ״א.) אדאתא אילפא אימלך ר״י תלה נפשיה באסקריא דמכותא]. ובס׳ פ׳ כהן גדול ונזיר (נזיר נ״ה.) בקרון ובספינה ובאיסקריא. ובר״ג דהמוכר את הספינה (ב״ב ע״ג.) תורן אסקריא. וכן הוא אומר (יחזק׳ כ״ז, ה׳) ארז מלבנון לקחו לעשות תורן עליך. (א״ב אסקדיא באות דל״ת [הוא כמו] אסכדיא פי׳ רפסודות אבל אסקריא באות רי״ש הוא תורן). [אחי״ה עיי׳ רש״י ליחזק׳ שם : תורן הוא העץ הזקוף וגבוה התקוע בספינה שבו תולין המפרש שקורין בוייל״א בלע״ז [voile] ובו נקבים וכ׳ נכנס ויוצא בו מש״ט בלע״ז [Mastbaum, mât] ובנזי׳ ט״ס פוש״ט ; ובנכון ברשב״ם לב״ב שם : אסקריא: משט [צ״ל מש״ט] שפורשין עליו את הוילון בראש הספינה. ובתוספ׳ נזי׳ שם : ובאיסקריא גוט״א בלע״ז משו״ט הספינה וכ׳ משובש הוא וצ״ל תחת גוט״א : רומא והוא כמו ריימ״ש של רש״י כתובו׳ פ״ה. ד״ה ממלח והוא בלאי״ט remo ובל״צ Ruder=rame וכ״ה ברש״י יחזק׳ כ״ז, ו׳].

* אִסְקְרַנְדָּה ([צ״ל אִסְקְנַדְּרָה] בל״פ اسكدار Courier, Bote וממנו נאצל אִיזְגְּדָא בל״ס וארמי פי׳ שליח) בפ״ק דע״ז ירו׳ הל״ד דל״ט ע״ד ר״ש בן יוחנן שלח שאל לר״ש בן יוצדק לית את בדיק אהן דירידה דצור מהו א״ל אין יהב תרתין ליטרא דפילפלין לאיסקרנדה עאל ואשכח כתיב תמן אנא דיקלטיאנוס מלכא שכנית אהן ירידה דצור לגדיה דארקלים אחי תמניא יומין. והגאון שי״ר בע״מ דקס״ב ודר״ל הרחיב דבורו בענין זה ושיער שטעם המלה הורה אסקרנדה היא בל״י ἐσχάριον כירה קטנה ופי׳ המאמר הוא רשב״י שלח לשאול לו על יריד של צור אם יש בו חשש ע״ז היינו אם נוסד היריד לשם איזה נעבד והשיבו הן יש שם חשש ע״ז ולכן נתן ב׳ ליטרין פלפלין שקנה משם לכירה קטנה של אש לשרוף אותם. ובע׳ ארקלים הטיף הגאון מלתו ששם העצם הזה הוא Heraclius וכיון על Heraclius Maximianus שהיה רֵעַ לקיסר דיוקליטיאנוס להיות גם הוא עמו לקיסר וזה מה שכתב ארקלים אָחִי. ופי׳ של הגאון מופרך מכמה טעמים : א) שקשה להלמו שר״ש לקח בקנין ב׳ ליטרין דפילפלין מיריד של צור שרחוקה מא״י; ב) ששאל ר״ש אם יש חשש ע״ז ביריד של צור ור״ש בן יוצדק משיב אין, אין הטעם שבודאי יש חשש ע״ז שא״כ מאיזה סיבה הלך לצור לבדוק אחריה אם מתחלה ידע ששם ע״ז; ג) שעיקר שאלת רשב״י היה אם יוכל לבדוק ועל זה השיב אין כלו׳ הֶן יש לאל ידי; ומכל הטעמים הללו נלפ״ד לפרש המלה אסקרנדה באותיות הפוכות אסקנדרה שהיא בל״פ שליח ואות נ׳ הוספה ובל״ס וארמי נשמט הן, ותמורתו איזגדא (עיי׳ ערכו). ושיעור המאמר כך הוא רשב״י שאל יש בידך לבדוק יריד של צור? והשיב הן כלו׳ יכול אני לבדוק. ונתן ר״ש בן יוצדק תרי ליטרין דפלפלין לאסקרנדה: לשליח בשכר הליכה. והשליח עלה לצור ומצא שם כותֶבֶת Jnschrift רשומה בה שקיסר דיוקלטיאנוס יסד יריד של צור. ועל ידי כותבת שמצא שם השליח הוברר הדבר ששם יש ע״ז. ומה ע״ז היה שם? דע שארקלים הוא גבור אלוהי של יונים שנקרא

Ἡρακλῆς Heracles ונעבד בימים קדמונים במצרים ובפעניציען ובפרט בארץ יון, ועל שֵׁם זה נקרא ארקלים אַחֵי=Ἡρακλῆς ἀχαιός archivischer Heracles = griech. כלו׳ ארקלים היוני. ובעבור שהיה אליל של התגרים והרוכלים עבדוהו הפעניציים עם של רוכלים. ועיקר וראשית ממלכתו היתה בעיר גדית Gades Γαδῆς ושם היה היכלו. ולפי מעשיות פענצים של קלוידיאום יוליאום היה ארקלים מיסד ובונה של אִיגדית, וכן נמצאו במטבעות שיחסו לקיסר אדריינום צורת ארקלים עם רשימה ארק. גדית [HERC. GADIT = Herculi Gaditano]. ומעתה נבין הכותבת: לגדיה דארקלים אחי כלו׳ לכבוד ארקלים היוני של גדית כלו׳ לכבוד העראקלים היוני של אי גדית. ועוד י״ל שמלת אחי הוא אָחִי ממש שכן נקרא ארקלים אח וֵרע של עוברים ושבים שמגין עליהם וכן כתב הראטיאוס. [2] ויחוס זה נאה ויאה לו שמגין על עוברים ובאים ליריד צור. ועוד י״ל שאחי הוא בל״י ἀχαία Hirscheber פי׳ חזיר יער ויחוס הוא לארקלים על שם שהרג חזיר יער וזה אחד מי״ב מעשיו הנפלאים. וזה האחרון חביב ובאמת ספר מקרביאום (סאטורנ. ג׳, י״א) שהביאו לכבוד ארקלים של צור חזירי יער לקרבן! ומעתה נבין מדוע הציב יד וזכרון הקיסר דיוקליטיאנוס בפרט לאליל ארקלים. שגם הקיסר הזה היה כידוע מספרי הרומיים אוהב לצוד חזירי יער והיה באומנות זו ציד גבור (ולדעת רז״ל היה רועה חזירין עיי׳ בב״ר פס״ג וירו׳ ספ״ג של תרומה דמ״ו ע״ג עיי״ע ארגנטין). וגם זאת תסופר לנו שאהב לצוד חזירי יער בעבור שע״י קסמים נתנבאה לדיוקליטיאנוס שלא יגיע לכסא של מלוכה עד שיהרג חזיר יער אחד. ולא ארכו הימים וישלח ברקים וילכו והמיתו את הקיסר קארום בשנת רפ״ד למספרם ובנו נומעריאנום חשב להנשא על כסא המלוכה ויהי היום והרגו חמיו אריאנום אפער, Aper שזמם לישב תחתיו על הכסא וכאשר ראה זאת דיקליטיאנום שר צבא של רומיים שהיה מקדם עבד משוחרר זכר בדמיוניו ושרעפי לבו שבהרגו חזיר יער יעלה למלוכה וישנם את מתניו והרג את אפער שטעמו בל״ר חזיר יער ובאמת לא נבצר ממנו כל אשר זמם לעשות. ואחר ששלח יד נגד אפער גדלו בעלי מלחמה את דיוקליטיאנום וינשאוהו ושמו את כסאו מעל כל השרים אשר אתו וימליכוהו תחת קיסר קארום. ונ״ל שמטעם זכר עולם יסד דיוקליטיאנום יריד של צור וצוה לרשום כותבת הנ״ל לכבוד ארקלים שגם הוא הרג חזיר יער ואולי ע״ז כיון במלת אָחִי. ודו״ק.

אֱסוּרִיתָא [3] (פי׳ מאסרתא בל״ס כריכה וחבילה Bündel מפעל אָסַר ובל״ע اصر) דחרדלא בגמ׳ דאין מוליכין בביצה (י״ב: י״ג.). [אחי״ה וכן בחולי׳ נ״א: אסורייתא חיישינן פירש״י חבילות של קנים. עירובי׳ כ״ח: אסורייתא דאיכרי עיי״ע אזל ב׳. שבת קי״ב: תרתי איסרי פירש״י שני חבלים]. (א״ב פי׳ חבילות אסורות).

1 אֲסַר (Verband anlegen) אסר והתיר בגמ׳ דמעשה בהשוכר את הפועלין [4] (ב״מ פ״ו:) [ובדפוסי הע׳ אי׳ איסור והתר וט״ס הוא וצ״ל אסר והתיר וכן הוא בב״מ שם אולם כתוב שם אסר ושרי ועיי׳ רש״י בראשי׳ י״ח, ב׳ דהוי שרי ואסר ומקורו בב״מ הנ״ל ונעלם מהחכם ר׳ אברהם בערלינער שצ״ל אסר ושרי. ועיי״ע אמר ג׳].

* 2 אֲסַר (מל״מ אָסַר binden übtg. verbieten) שבת פ״א: אסרתה לארבא פי׳ קשרה הספינה ע״י כישוף. ויק״ר רפכ״ג אלולא שאסר הקב״ה עצמו בשבועה וכ׳. והיפך מן התיר עיי׳ עירו׳ פ״ח מ״ד, מ״ה אוסר עליו. חולי׳ מ׳. אסרה. שם: אין אדם אוסר. שם ק״ט: כל דאסר לן רחמנא שרא לן כותיה. ויק״ר פכ״ב דרש ה׳ מתיר אסורים (תהלים קמ״ו, ז׳) מה שאסרתי לך התרתי לך אסרתי לך חלב בהמה וכ׳. ירו׳ מגילה פ״א ד״ע ע״ג מה בא לאסור. ושם: לוסר לפניו. ע״ז ל״ז: יוסף אָסְרָא מיבעי ליה. נפעל: נאסר חולי׳ ק״י: אתפעל: יבמו׳ ל״ג. קא מיתסר במלאכה. חולי׳ ק״א. מהאי שעתא ליתסר. ושם קט״ו. מעשה שבת ליתסרו. בינוני פעול אָסוּר ברכו׳ כ״ח: חולי׳ צ״ח. וכן אָסִיר שם קי״א. ושם: קי״ב.

אַסִּר (שם הפרטי ונדרש מן אַסִיר בל״ס ובל״מ נחבש Gefangener) בפ׳ אחד דיני ממונות בגמ׳ דואילו הייתם יודעים (סנהדרי׳ ל״ז:) ובני יכניה אסר שאלתיאל בנו (ד״ה א׳ ג׳, י״ז) אסיר שעברתו אמו בבית האסורין שאלתיאל ששתלו אל שלא כדרך הנשתלין גמירי דאין אשה מתעברת מעומד והיא מתעברת מעומד. דבר אחר [שאלתיאל] שנשאל אל באלתו. [אחי״ה בסנה׳ אי׳ שנשאל

[1] ואלה הם דברו Ἀρχαλεὺς ὑιὸς Φοινικῆς κτίσας πόλιν Γαδὲν. [2] סאטירי ב׳ ו׳ — י׳. [3] בדפ״ר בט״ס אסורידא. אבל בשרפ״ע בתחילת הע׳ אסר. [4] בכ״י אי׳ כאן עוד ציון בזה״ל בגמ׳ מעשה בפ׳ המוכר את הספינה ובלי ספק נשתבש מציון הראשון.

על אלתו אל ועיי' ויק"ר פ"י פי"ט ושהש"ר ח', ו'] זרובבל שנזרע בבבל ומה שמו נחמיה בן חכליה שמו. ולמה נשאל אל באלתו ומחל לו על כל עונותיו מפור' בויק"ר בס"פ זאת תהיה [פי"ט. כ"ה כ"י וע' דפ"ר ובדפוסי' החדשים חסר מאמר זרובבל וכ'].

אֶסַר (=אִיסוּר=Verbot; אִיסוּר כּוֹלֵל Collectiv-verbot, Erlaubtes u. Unerl. zus. fassend אִיסוּר מוֹסִיף ein vermehrendes Verbot, das relativ Unerl. zum absolut Unerl. verwandelnd אִיסוּר עוֹלָם perennirendes Verbot אִיסוּר בבת אחת ein zusammeneintreffendes Verbot) איסור כולל בפ' אלו הן הלוקין בגמ' דיש חורש (מכות כ"ב.) ובפ' ג' בשבועות בגמ' דשבועה שלא אוכל ואכל אוכלין (כ"ג: כ"ד. ושם:), ובפ' י' יוחסין בגמ' כהן שנשא חללה (קידושי' ע"ז:) איסור מוסיף אית ליה. ובפ' ד' אחין (יבמו' ל"ג. ושם:) בגמ' שני אחין איסור כולל ואיסור בת אחת. ובכריתו' בפ' אמרו לו אכלת חלב בגמ' יש בא ביאה אחת (כריתי' י"ד:). ובר"ג דשלשה מינין אסורין בנזיר (ל"ז.) מכאן אתה דן לכל איסורין שבתורה מנזיר מה נזיר שאין איסורו איסור עולם ואין איסורו איסר הנאה ויש היתר לאיסורו נתנה בו תורה טעם כעיקר. ובר"ג דואלו עוברין בפסח (מ"ד:) פי' „[ומה] נזיר שאין איסורו איסור עולם אלא עד מלאת ימי נזרו בלבד ואין איסורו איסר הנאה ולא התנה עליו אלא עד שתיתו בלבד דהא תנן מערבין לנזיר ביין ויש היתר לאיסורו שאפי' זה היין בעצמו שנאסר לו בשתייה עכשיו אחר מלאת ימי נזרו מותר הוא ביין עצמו שנא' (במדבי ו', כ') ואחר ישתה הנזיר יין עשה בו משרת ענבים שאין בו אלא טעם יין כענבים עצמן כלאים שאיסורן איסר עולם שנא' (ויקי י"ט, י"ט) את חקותי תשמרו חוקים שחקקתי לכם כבר תשמרם באיסורן לעולם. פ"א כלאי הכרם שאיסורן איסר עולם שלעולם אסור לזרוע כלאים ואיסורן איסר הנאה דכתי' (דברי' כ"ב, ט') פן תקדש המלאה [הזרע] דרשינן ליה (קידושי' נ"ו: חולי' קט"ו.) פן תקדש תוקד אש ואין היתר לאיסורו לעולם דלשרפה הוא הולך [אינו דין שהיא בו טעם כעיקר] והוא הדין לערלה בשתים שאיסורו איסור הנאה [שנא' (ויקי י"ט, כ"ג) ערלים לא יאכל ודרשינן ביה (פסחי' כ"ב: קידושי שם, ב"ק ק"א.) אחד איסור הנאה ואחד איסור אכילה] ואין היתר זה האילן (כ ו ל ו, ט"ס וצ"ל כמו שאי' בפי' ר"ח) ב א ל ו שני ערלה כלל לא בו ולא בפירותיו כלל אבל לאחרי כן מותרין הפירות והאילן." [אחי"ה כ"ה בפי' של ר"ח לפסחי' דף ע"ד וע"ה וכן תקנתי אבל שם ג"כ יש לתקן לפי ערך שלנו לדוגמא מן פ"א עד ואיסורן איסר חסר והמו"ל לא הרגיש בזה ועוד שנית אחר הוא הדין הציג נקודים ולא השגיח בע' שלנו שממנו יוכל לתקן המעות ולהשלים מלת ל ע ר ל ה שנשמטה בדפוס] —. אסרי לגפן עירה (בראשי' מ"ט, י"א) אין לך כל גפן וגפן שבא"י שאינה צריכה עיר אחת לבצרה. [ולשרקה בני אתנו] אין לך כל אילן סרק שבא"י שאינו עושה פרי משאו שני בני אתונות וכ' בסוף כתובות (קי"א:).

* 1 אִיסוּר (1 Anfügung, Anhängsel 2 Verbot) סוכ' מ"ה: איסור לחג באכילה ושתיה פי' לשון קישור ופירש"י אסור: אגודה. וכן בל"ס אסורא לשון קישור ועוד טעמו מה שאוסר על עצמו ובזה הענין יבמו' כ'. איסור ערוה, ושם איסור מצוה ואיסור קדושה. חולי' ק"א. איסור חל על איסור . . איסור חמור . . איסור קל. שבועו' כ"ד. ושם: איסור הבא מאיליו . . איסור הבא ע"י עצמו. חולי' קט"ו: איסור אכיל' איסור הנאה איסור בישול. שם צ"ח. כל איסורין שבתורה בס'. ירו' ברכו' פ"א ד"ג ע"ב דברי תורה יש בהן איסור ויש בהן היתר. ירו' מגיל' פ"א דע"א. שבת אין לה היתר אחר איסורה אף יהכ"פ אין לו היתר אחר איסורו. ב"ר פפ"ב איסור במות.

* 2 אִיסוּר (Gefesselter) שמ"ר פ"ל בעט בפילקי [Gefängniss φυλακή] והוציא איסורין. וכן שם הוציא אִיסָרִין (עיי"ע בריון) וטעמו כמו אֱסוּרִין ובלש' משנ' קורות.. של אֲסִירִין, כלי' י"ב, א'. והשֵׁם אֲסִירָה Gefängniss ב"ר פצ"ב אין כולן באסירה, פי' בית האסורים.

* 3 אִיסוּר (N. P. eines Mannes) בע"ז ע'. ב"ב קמ"ט. איסור גיורא פי' שם אדם והוא בָעל בת שמואל שנשבית לבין הגוים ונולד ממנו ר' מרי ואותו גוי הנקרא איסור נתגייר אחרי כן.

* אֱסוּרִין (Bänder, Bündel?) ירו' ב"ב רפ"ד די"ד ע"ג מכר את היקבין ואת האסורין. ונראה שט"ס תחת הנסרין וכ"ה בבבלי ב"ב ס"ז: עיי"ע יקב וע' נסר ב', ורשב"ם גורס ג"כ י צ ר י ם.

* אֱסָרָה (das Binden Anspannen,) ב"ר פנ"ה תבא אסרה שאסר יוסף לקראת אביו ותעמוד על אסרה של פרעה (עיי' בראשי' מ"ו כ"ט, ושמו' י"ד, ו'.).

* אִיסוּרָא, אִסּוּרָא (Verbot, Verbotenes, Unzucht) חולי' ט'. צ"ח. ק"א: ב"ב צ"ב: כי אזלינן בתר רובא באיסורא בממונא לא. שבת ס':

בבלאי שרי אִיסוּרֵי. נדה כ"ד: הלכתא כרב באסורי. ובהשאילה זנות ע"ז י"ח. עבדה איסורא. שם: איתעביד בה איסורא. גיטי' ל"ח. הוו קא מעבדי בה אינשי איסורא.

* אִיסְרָא [צ"ל אִיסְדָּא] (בל"פ הישנה yazata ובל"פ החדש' ایزد מלאך Engel. ומן הקבוץ ایزدان נגזר בל' הונגרי isten פי' אלהים) כ"י יומא ע"ז. דוביאל איסרא דפרסי כ"ה בכ"י מ' עיי' ד"ס ק"כ. ולפנינו אי' דוביאל שרא דפרסאי. ובפסחי' קי"א: איסרא דמזוני נקיד שמיה איסרא דעניותא נבל שמיה. ופירש"י איסרא מלאך ועל נקיד פי' לש' מנקד חצירו. ורשב"ם: לש' נקיות. ועל נבל פי' רשב"ם ליכלוך. ובחולי' ק"ה: אי' שרא דעניותא וכ' ופירש"י שר הממונה על העניות. ובכ"י חולי' אי' שדא. וכ"ה בכ"י פסחי' הנ"ל עיי' ד"ס שם קע"א: ושם אי' שדא דמזוני בקור [צ"ל נקור] שמיה ובקור [ונקור] קרו ליה דעניותא נביל שמיה ונביל קרו ליה, ובכ"י ב' וילקי' כ"י אי' שידא ובכ"י ב' ובילק' כ"י וברשב"ם כ"י אי' נקיר. ול"נ לקיים הגירסא של דפוס נקיד ותחת נביל של כ"י נ"ל לתקן נכיד ודע שמלאך הממונה על נקיות ועל המתנות נקרא אצל פרסיים [1]) اناهید, ناهید Anâhita, Nahîd ושר הממונה על אנשים כפויי טובה ושוכחין המתנות נקרא אצל פרסיים [2]) ناکایت Nâoghaithya, = Bund. Nâkâit ולפי זה מלאך הממונה על אנשים שראוים למתנות נקרא נקיד = ناهید ומלאך שממונה על אנשים שבלתי ראויים לטוב ומתנות נקרא נכיד = ناکایت ולשון נופל על לשון היא. ומעתה נוכל לתקן תחת איסרא מלה איסדא [3]) שטעמו בל"פ מלאך. ושיעורו מלאך של מזונות ר"ל מתנות וטובות נקרא נקיד ומלאך של עניות והיא מניעת מתנות נקרא נכיד. ועי' ע' נבל ג' נקד ב'. סר ה' שגרס שרא, ונקיד.

אִסָּר (= אִיסָּר בל"ס אסר ובל"י ἀσσάριον. ונגזר מל"ר as מטבע רומי, ומנחושת היה römische Kupfermünze) בריש משנת קידושין (ב'.) פרוטה שאמרו א' מח' באיסר האיטלקי [ἀσσάριον ἰταλικόν = das italische Ass. נמצא עוד איסר (איסור) האיטלקי בב"מ פ"ד, מ"ה; עדיות פ"ד, מ"ז; בכורו' פ"ד, מ"ה; ערכי' פ"ח, מ"א; מקואו' פ"ט, מ"ה; חולי' פ"ג, מ"ב; תוספתא מ"ש פ"ג ופ"ד; תוספת' ב"ב פ"ה כתובו' ע"ה, ירו' כתובו' דל"א ע"ג; ירו' קידוש' פ"א דנ"ח ע"ד; ספרי כי תצא סי' רצ"ה].

וכפ' איזהו נשך בגמ' דכיצד לקח הימנו חטים (ב"מ ס"ב:) דלאו כאיסרו בא לידו [דמי]. פי' בשעה שאמר הלוה למלוה יש לי חטין שאתן לך במה יקנם המלוה אותה העת לא נתן ללוה איסר שיאמר מעותי קנו לי והחטים לא משך לפיכך לא קנה —. עד שיראה איסר שכנגד לבו בגמ' דרבן גמליאל בתפלת השחר (ברכו' כ"ח: ושם אי' כדי שיראה וכ' וכן לי' בכ"י מ' ופ' עיי' ד"ס ע"ד: וכגי' רבינו אי' ברי"ף ורא"ש בספ"ה בברכו' וכן נראה מפירושו של רה"ג עיי' לקמן). פי' כשכופף אדם מתקפל טבורו בתוך מעיו ונראה הסחום והוא ציפור נפש שבשילהי החזה באמצעיתו בולט והוא כשיעור איסר ויש מפרשין עד שיכוף קומתו ויראה איסר מוטל בארץ כנגד לבו מפני שהאיסר מטבע קטן ואם לא ישוח ויעיין אין מביטו בארץ בעת שהוא מכוון ומוטל כנגד לבו. (א"כ פי' בל"י מין מטבע רומית של נחושת והיה כפל המטבע הנקראת בל"ר דיפונדיון [dupondium] וחכמינו קראוה פונדיון). [אחי"ה ושני איסרין היו חד פונדיון עיי' מ"ש פ"ד, מ"ח, תוספתא מ"ש פ"ד. ירו' מ"ש פ"ד דנ"ה: קידושי' י"ב. ירו' קידוש' דנ"ח ע"ד. ומשם נראה ג"כ שהאיסר אחד מכ"ד בדינר כסף —. ובענין מאמר של ברכות עד שיראה וכ' נ"ל שמלת איסר אינה מלה שלנו כלומ' מטבע אבל היא ל"ע اطل = ایطل der weiche Theil des Leibes unter dem Brustknorpel hypochondria והוא מקום משופע של צלעות אשר בו דבוק הסחוס Knorpel והוא צפור נפש שבשילהי החזה ומלת צפור (עיי' צפור א') נ"ל ג"כ ל"ע صفار Rippenknorpel סחום של צלעי החזה. ושיעור המאמר המתפלל צריך שיכרע עד שיֵרָאֶה איסר והוא איסל (ל' ור' מתחלפות) כלומר סחום תחת הצלע כנגד הלב. ושני פירושים של רבינו נובעים מפירושי של רה"ג ובאו בר"ן לברכו' ספ"ה וז"ל: ורה"ג ז"ל פי' שצריך שישחה כ"כ שאם היה איסר עומד בקרקע כנגד לבו שהשוחה עצמו יראה אותו. ועוד פי' שישחה כ"כ עד שהטיבור שעומד כנגד לבו יעשה גומא ויראה כמו איסר שכן הוא בשעה שאדם שוחה שהטיבור נכנס כלפי פנים ונעשה גומא קטנה כמו איסר שהוא קטן עכ"ל. וזה האחרון ראשון לפירושו של רבינו ופירוש שני של רבינו ראשון לפי' רה"ג וכ"ה באשר"י ספ"ה בברכות. ועיי' עוד תוספות הרא"ש בספ' ברכה משלשת צד י"ח].

[1]) עיי' העתקת אפיסטא מהח' שפיגעל ח"ג בהקדמה צד י"ח, וקדמוניות פרסיות ח"ב צד נ"ד. [2]) ושם צד קכ"ט וספרי על המלאכים ושדים צד ס'. [3]) עיי' מהרי"ף במ"ע של מהרז"ף חכ"א, רנ"ח.

* אִיסָּר (אִסָּר, בל"מ Enthaltungsgelübde, Angelobung) ירו' נדרי' רפ"א דל"ו ע"ג אי זהו איסר ככר זה עלי כיום שמת בו אבא עיי' בבלי שבועו' כ'. ושם איסור זו שבועה. ושם בבבלי איסור איסר. ושם בירו' ובירו' נזיר רפ"א דנ"א. אין לוקין על האיסרות, ובירו' יבמו' פי"ג די"ג ע"ד אי' בט"ס על האסורות וצ"ל האיסרות. ובירו' נדרי' שם רע"ד אי' על האיסרין.

* אִסְרַדְיוֹט, אִסְרַטְיוֹט (בל"י στρατιώτης Soldat Kriegsbefehlshaber) קהל"ר פ' שלח בהדי אסרדיוט חד. שם: שמע ההוא אסרדיוט וכ'. ירו' פסחי' ספ"ח דל"ו: איסרטיוטות היו שומרין צירין בירושלם (עיי"ע איסטרטיא). במ"ר פ"ז כלים ובסטיא לאיסרטיוטות עיי' גי' ר"ב בע' בסטיה. ופי' אסרטיוט כמו איסטרטיוט וט' מובלעת עיי' ערכו לעיל ועיי' עוד ע' סרדיוט. — בירו' ב"מ פ"ב ד"ח ע"ג זבנין חד כרי דחיטין מאילין דאיסרטום ט"ס וצ"ל דאיסטרטוס.

אִסְרַט (והוא כמו אסטרט עיי"ע או ל"ע صراط דרך Weg) בס"ג דפ"ק דעירו' (י"ז: עיי' נוסחאות שונות בע' אסטרט) המוציא מת מוטל באסרטיא [כ"ה בכ"י ו"ו, ל"ד ובדפ"ר] מפנהו לימין אסרטא או לשמאלה וכן בס"ג דמרוב' (ב"ק פ"א:). הזורק מן הים לאסראט [כ"ה בדפ"ר ובכ"י ו"ו אסרטאא וצ"ל אסראטא וכן בל"ע כשרשמנו] בגמ' (דהיילות) [צ"ל דחולית] חבור בפ' הזורק (שבת ק'.), ובילמד' בר' קדושים תהיו (בתנחו' לי') ואם מהלך את עמי באסרטא בסיליקי [Königstsrasse strata basilica] הריני עמך ומשמרך. פי' אסרטא כמו אסטרט של מעלה. [אחי"ה ושם בפי' אמר רבינו שמלת סראט ל"ע היא עיי' שם לפי גי' כ"י. וכן נמצאה המלה ירו' שקלי' פ"ג ד"נ ע"ג אשתכח באסרטא דגופתא (ובבבלי אי' בט"ס באיסרקא דגרפתה) ושם: איסרטיא גדולה. תוספתא ב"מ רפ"ב באסרטיא ובפלטיא גדולה. ובתוספת' שבת רפי"א זרק מן האסרטא לדיר. ירו' ברכו' פ"ה ד"ט. היה מתפלל באסרטיא. ירו' תעני' פ"א דס"ד: הוות בכייה בגו איסרטא. ירו' מ"ק פ"ג דפ"ג: הוה מהלך באיסרטא. ירו' ב"ב ספ"ח דט"ז רע"ג אינה היא איסרטה. ובירו' גיטי' פ"ז דמ"ח ע"ד בט"ס אינה איסרתה. ירו' תעני' פ"ד דס"ח. הוינא עקים אסרטין, ובירו' יבמות פי"ב די"ב ע"ד אסרטן. ויש מן הציונים האלה בע' אסטרט לראיה שפעמים אות ט' נבלעת. ועיי"ע הבא]. (א"ב תרג' ארחות תימא (איוב ו', י"ט) אסרטא תימא).

אִיסְרַטְיָא ט"ס תחת איסטרטיא עיי' שם לעיל. וכן במד' תהלים סוף מזמ' צ"ב נכתב באיסרטיא של מעלה פי' בתוך חבורה וט' נבלעת עיי"ע הבא אח"ז.

אִסְרַטְיוֹן (כמו אסטרטיא בל"י στρατία Schaar או מל"ע سرية Schaar גדוד וחבורה) בב"ר פפ"ח (פ"ז) ויהי אחרי הדברים: הן אדוני אמר מתירא אני מאדוני אמרה אהרגהו א"ל לא דיי שאֶמָּנֶה באסרטיון [לפנינו בב"ר באסרטין] של נואפין אלא שאמנה באסרטיון של רוצחין, פי' חבורה לפי הענין. (א"ב פי' בל"ר כתב קיים). [אחי"ה והדין עם רבינו שאות ט' נבלעת והמלה כמו אסטרטיון או ל"ע כשהוכחנו. ור"ב כיון על מלה רומית assertum = Bestätigung; ורימ"ז בט"ר ח"א קע"א סבר שהוא exercitus ובלתי נכון הוא.

* אסרטיגי ט"ס תחת אסטרטיגי עי"ש.

* איסרטום עיי"ע אסרדיוט.

* אסרטליטיה עיי"ע אסטרטילוס.

* איסרקה, אסרתה עיי"ע אסרט.

אָסִיתָא (בל"ס אסיתא פי' מכתשת Mörser ובהשאילה כף הירך mörserartiger Knochen, Pfanne) חסירתא בפ' המוציא יין בראש (שבת ע"ז: כ"ה לפנינו ובכ"י ל"ד, ו"ו, אבל בכ"י ב"ר ובכ"י שבת מ' ובכ"י א"פ ובילקוט כ"י אי' חסידתא ושתי נוסחאות מונחו' לפני רבינו עיי' בסוף הע' ועיי' ד"ס פ"ב:) ובגמ' דנגר בהמוציא תפילין (ועירו' ק"ב.) ההיא דאסיתא דהוה בי מר שמואל דהות מחזקה ארדבה [כ"ה גי' ישרה כנראה מע' ארדב אבל בדפוסי הערוך בכאן אדרבה ובדפ' פיז', ויני' כ"י ב"ר אדרגא ובכ"י ו"ו ול"ד אדרבא וכ"ה בדפ' שונצ' בעירו' ובריף כ"י אבל ברי"ף כ"י בשבת אי' לנכון ארדבא עיי' ד"ס עירו' ר"א] והוו שקלי בה בי עשרה ושדו לה אדשא אמרו הרי תורת כלי עליה [לפנינו בעיר' אי' שרה מר שמואל למשדייה אדשא אמר תורת כלי עליו. ובכ"י א"פ אדריבא דהוו שקלי ליה בי עשרה ושרה למשדייה אדשא ואמר וכ' וכ"ה כבה"ג וברי"ף ובראש, עיי' ד"ס שם]. ובפ' אלו מגלחין (מ"ק כ"ב:) נשיאה שכיב א"ל רב חסדא לרב נחמן בר אמי (לפנינו לרב נחמן בר רבא) כפו ליה אסיתא בצבורא [במ"ק אי' כפו אסותא ומלת בצבור' לי' אבל אי' בכתוב']. ובפ' נערה שנתפתתה בגמ' דהאב אינו חייב במזונות בתו (כתובי מ"ט:) כפו אסיתא בצבורא וליקום עלה ולימא הכי עורבא בעי בני וההוא גברא לא בעי

בני. ובפ' אלו טרפות בגמ' ונשתברו רוב צלעותיה (חולין נ"ב.) אמרי התם בוכנא בלא אסיתא הכי דרב כהנא ורב אסי בוכנא ואסיתא. ובפ' בנות כותים (ובגמ' דהמשקה נדה ט"ס) [וצ"ל דהמקשה נדה] (ל"ו:) אסיתא דנחשא. פי' אסיתא חסידתא כלי שסובל המכות כחסיד הנעלב. [אחי"ה וכעין זה אמרינן בסוט' כ"ב: פרוש מדוכיא . . . דמשפע כי מדוכיא עי"ש פירש"י]. פ"א אסיתא חסירתא שחסירה מבפנים והיא מדוכה והיא מכתשת ובל' לע"ז מורטר"ו [בל"ר mortarium; בלאי"ט mortajo; וכן פירש"י לשבת ועירובי' מורטיי"ר Mörser בל"צ mortier].

אֲסִיתָא (בל"י ἀσυνέτος dumm, unverständig או ל"י ἄξεστος rauh, roh) בב"ר פי"ח (י"ז) לא טוב היות האדם לבדו: אמרין ליה תלמידוהי [רבי] שבק הדא אסיתא מינך, ובויק"ר בכי ימוך אחיך בס"פ אשרי משכיל אל דל (פל"ד). פי' מכעסת לפי הענין. [אחי"ה בב"ר אי' אנתתא ובויק"ר איתתא בישא ובילק' בראשי' רמז כ"ג כתוב רק שבקה ומחסרון ידיעת המלה הגיהו הסופרים כך ונ"ל שהיא ל"י אסינתא פי' שוטה ואות נ' נדגשת או י"ל שהיא מלה אחרת יונ' שכתבתי פי' שאינו מן היישוב ודרך ארץ. ורמ"ל סבר שהיא מל"י ἀσωτός אבל כתיבתה בתרג' אסיט עיי"ע אסוט].

אָסְתְּדִירָא (= אסתקירא בל"י ἱστοκεραία, או ל"פ كشتير פי' תורן הספינה Schiffs-mastbaum) בר"ג דואלו קשרים (שבת קי"א:) קטרי דקיטרי באסתדירא [לפנינו אי' באיסטרידא ובריי"ף באצטרידא ובריי"ף כ"י באסתרידא אבל בכ"י שבת א"פ באיסטדירא בג' פעמים וכ"ה ברש"י בדפ' ווינ' ובסיל' וברש"י דפ' שונצינו אי' כגי' הערו' איסתדירא וכ"ה העיקר והובא בספ' יראי' ובספ' התרומ' עיי' ד"ס שבת קכ"ד]. פי' אסתדירא הוא אסקריא והוא תורן שקושרין בו חבל קטן והוא קשר של קיימא שהוא כמין טבעת ואינו ניתר לעולם וחבל אחד שקושרין באותו טבעת דעיילי ביה נגרי. פי' מושכי [כ"ה בכ"י ה"ב] הקלע כשבאין להרימו על הספינה והוא קטרא דקטרין (באסתרא) [כ"ה בדפ"ר ובשאר דפוסי' חסר וצ"ל כמו בכ"י ה"ב: באסתדירא]. פי' [בדפ"ר ופיז' חסר] כך היו עושין לספינה מנקבין בה ועושין לה כמין טבעת ואינה זז משם מעולם וחבל אחד ארוך פעמים קושרו בו ופעמים מתירו ואינו של קיימא. [אחי"ה נ"ל שהמל' ל"פ פי' תורן של ספינה ואות כ' נשמט כמו במלת אדור אטלז עיי' ערכם; או י"ל שצ"ל אסתקירא ואזי ל"י הרשומה].

☞ אִסְתַּהַר (בל"פ הישנה çtâre, בל"פ החדש' ستاره = استاره בל"י ורו' ἀστήρ, ἄστρον = aster, astrum Stern פי' כוכב ובפרט כוכב הנוגה) תרג' אם אראה אור (איוב ל"א כ"ו) אין אחמי אסתהר פי' כמו' אסתרא. [אחי"ה וכן במגיל' י"ג. אסתר ע"ש אסתהר. וילק' לאסתר ב' ז' כוכב הנוגה [Venus ע"ש אסתהר]. ורש"י, ראב"ע ורלב"ג פי' אור באיוב: שמש אבל יגיד עליו רעו (וירח יקר הולך) שהוא כוכב והוא כוכב הנוגה שזריחת ותקופת אורו עולה על כל הכוכבים].

*אַסְתּוּמְכָא (בל"י ἀσθματικός Athembeschwerde) בע"ז כ"ט. כבר חוינו דעתינו בזה בע' אסטומכא עי"ש.

אִסְתַּוְורָא (א) בל"י σταυρός Spitzpfahl, kreuzweise über einander gelegte Sache ובהשאילה עצם היורד מן השוק עד העקב Schienbein. ב') בל"י ὀστάριόν קרסול Knöchel) עד ארעא נחית בר"ג דמצות חליצה (יבמות ק"ג.) ובגמ' דשתי פרשיות בפ' הקומץ רבה (מנחו' ל"ג.) הא דעבידא כי אסתוורא [לפנינו כי אסתוירא; ובערכי' איסתורא. יבמו' ובריי"ף איסתוירא]. ובגמ' דפ' האומר משקלי עלי בערכין (י"ט:) א"ר פפא האי אסתוורא עד ארעא נחית. פי' אסתוורא הוא עצם היורד מן השוק עד העקב עד ארעא נחית. ויש מפרש אסתוורא גבולא. [אחי"ה כ"ה בכ"י וי"ו ל"ד ובדפ"ר, ובשאר דפוסי' חסר] עד ארעא נחית ואין בו פסוק עד סוף העקב. פי' הא דעבידא כי אסתוורא כעין [דפ"ר אי' מבין!] השוק עד פיסת הרגל שחציו זקופה וחציו שכובה. באשורו אחזה רגלי (איוב כ"ג, י"א) תרג' באסתווריה אחדת רגלי. (א"ב פי' בל"י עץ זקוף וחד כיתד ובפרט אם בראשו עץ אחר כמו לחי וקורה). [אחי"ה וגם דעתי נוטה לזה והיא המלה שרשמתי בתחלה וחיבור השוק עם הרגל יש לו דמיון לעץ זקוף ובראשו עץ אחר ארוך ברוחב ועל זה כיון רבינו בפירושו חציו זקופה וחציו שכובה. וכן פירש"י במנחו' שם בל"א וז"ל: איסתוירא: כי היכי דמקום חיבור השוק והרגל הוי השוק זקוף מלמעלה והרגל שוכב כזה ⅃ . . . ומה שפירש"י בלש' ראשון איסתוירא: היינו מקום חיבור השוק והרגל הוא ג"כ שוה עם מה שפי' רבינו בשם י"מ אסתוורא גבולא. כי גבולא ל"ע حبل וטעמו חבור וקרסול נקרא בעבור זה בלש' ער' كعبل כלומ' חיבור השוק עם הרגל. ובאמת בערכי' וביבמו' פירש"י אסתוירא עם קבילא וצ"ל קבי"לא בלע"ז והיא מלש' צרפ' cheville = Fussknöchel עיי' בתוספו' מנחו' שם

ד״ה הא שלועזין כן. וכן רש״י בעצמו פי׳ כן בחגיג׳ י״ג. שפי׳ קרסולי אסתוירא שקורין קבילי״א בלע״ז. וכ״ה בברכו׳ נ״ד: ד״ה בקרסליה קבילי״א בלע״ז].

אַסְתְּלַגֵינִית ([צ״ל אַסְתְּלַגֵינוֹת] [1]) מורכבת מל״פ astra חרב ודקר Dolch ומן ל״פ haêna צבא Schaar) של מלאכי חבלה ותכספית [צ״ל ותבסכות] (בל׳צינד ṭbaêsha עינוי Peinigung והוא בקיבוץ עברי) של רוח רעה יושבין ושומרין לאדם מתי יעבור על אחת מאלו ויכשל בס״ג דג׳ שאכלו (ברכו׳ נ״א). [אחי״ה ושם אי׳ מפני. שתכספית וא״ל איסתלגנית של מלאכי חבלה מצפין לו לאדם ואומרים אימתי יבא אדם לידי אחד מדברים הללו וילכד. ובכ״י מ׳ אי׳ מפני שאיסתלתנות של מלאכי חבלה וא״ל דוככסו׳ של רוח רעה מצפה ואומרת מי יתן שיבא אדם לדברים אלו וילכד. ובכ״י פ׳ אי׳ איסטגליליתא. איסטכסיסית ובמנוה״מ נר ו׳ כלל א׳ ח״א פ״ו הגי׳ אסתכסופית. ובע״י הראשון תספי׳ עיי׳ ד״ס ברכו׳ קל״ה: ובב״ג לברכו׳ ל׳: אי׳ קרוב לכ״י פ׳ מפני שאיסטגלילית של מ״ח וא״ל שאיסטגסיסית של רוח רעה. ובע׳ דפ״ר וכ״י גרסו אסתלגיגית ושאר דפוסי׳ ועה״ק אסתלגינית ושם סיים פי׳ כ ת. ורש״י פי׳ תכספית: שם חבורת שדים; אסתלגנית: שם חבורת מ״ח—והנה כבר ידעת שאמונת המלאכים ושדים מדת הפרסיים הבא להמון של יהודים וכן אמרו רבותינו בב״ר פמ״ח וירו׳ ר״ה פ״א הל״ד שמות המלאכים עלו עמהם מבבל. וכבר בארתי וכררתי ברוחב ואריכת דברים כל הענין במאמרי על המלאכים והשדים עי״ש. ודמו ובדו הפרסיים מלבם שהשדים עוברים ושבים בחרב מלוטש ומחבל וראש של השטנים אֱשְׁמַא (עיי״ע אשמדאי) יש לו תמיד חרב מחבל בידו וכת שלו נקראת הינא haêna וזהו אסתלגינה כלו׳ אסתר: חרב חד וגינה וקבוץ גינות פי׳ כ ת. ומלת תכספית צ״ל תבסכות והוא קבוץ מיחיד תְּבַסְכָה [2] שטעמו בל״פ מכה בלתי סרה וחבלים. ואם נחוש לגי׳ כ״י מ׳ אז צריך לתקן איסתלתות [3] של מ״ח וא״ל דוכסות כלומ׳ בל״ר satelites = Helfershelfer = Anführer; duces].

אֶסְתְּנָא (בל״ם פירושו רוח צפונית Nordwind. וכמו כן בל״י (βορέαι) ἐτησίαι ובל״ר Etesiae) בפ׳ הרואה בגמ׳ דעל ההרים (ברכו׳ נ״ט.) אימתי מתחזי רקיע בטהרתו אמר עולא בזמן דאתי מיטרא כוליה לילה ובצפרא אתי אסתנא ומגלי לשמיא. ובהלכה דהדר עם הנכרי (עירובי׳ ס״ה.) אמר רב נחמן אמר רבה בר אבוה צריכה הלכתא צילותא כיומא דאסתני. ובמגיל׳ בפ׳ בני העיר בגמ׳ ועוד אמר ר׳ יהודה בית הכנסת [שחרבה] (מגיל׳ כ״ח:) האי דקא עיילינן לבי כנשתא לאו משום מטרא אלא משום דבעיא שמעתא צילותא כיומא דאסתנא. ובפ׳ כל כתבי הקדש בגמ׳ דמצילין תיק הספר (שבת קט״ז:) אי בעית אימא דמנח אפתורה דדהבא אי נמי יומא דאסתנא. ובכתוב׳ בפ׳ האשה שנתאלמנה (כתובי כ״ג.) עידיה בצד אסתן ותאסר. ובפ״ק דקדושין בגמ׳ דב״ה אומרים פרוטה (י״ב:) וכפ׳ יש נוחלים בגמ׳ האומר זה בני נאמן (ב״ב קל״ה.) לאו היינו ד״ר חנינא דאמר עידיה בצד אסתן ותיאסר. [אחי״ה הך ציון אי׳ רק בכ״י ושם בט״ס אי׳ בגמ׳ דהאי זה נאמן]. פי׳ עדים אלו בצד צפון ותיאסר [עיי׳ ג״כ ע׳ אַוַרְיאַ]. פי׳ יומא דאסתנא יום שמנשבת בו רוח צפונית. ולארבע רוחות יש להן שמות רוח מזרחית שותא, רוח מערבית אוריא, רוח צפונית אסתנא, רוח דרומית שדיא. [אחי״ה בדפוסי הערוך בט״ס שריא וצ״ל שדיא כנראה מע׳ שד ג׳ ומגיטין ל״א: ותוספו׳ שם ד״ה שדיא. וגם בצענדאפיסטא (ווענדידאד י׳, כ״ד; יאסט ארדיביהיסט י״ב) נקרא רוח צפונית vâtô daêvô כלומ׳ רוח שדיא Dämonen-wind ומטעם שלדעת הפרסיים מציאת השדים המשחיתים הם בצד צפון ומצפון תפתח הרעה, עיי׳ ספרי על המלאכים והשדים נ״ז וגם התרג׳ הסורי העתיק מקטב ישוד צהרים (תהלי׳ צ״א, ו׳) רוחא דשידא בטהרא. ובע׳ שד ג׳ מפורש שדיא רוח קדים וצ״ל רוח דרומית כמו בע׳ שלנו]. (נשיב כמו משיב). [אחי״ה מאמר קטיע הוא וחסורי מחסרא. וצ״ל כמו בספ״ג דגיטין (ל״א:) שדיא נשיב ונשיב כמו משיב]. מצפון זהב יאתה (איוב ל״ז, כ״ב) תרג׳ מן צפונא אסתנא ייתי. [אחי״ה זה נ״א של תרג׳ ועי׳ עוד פי׳ ראב״ע שם, ואשר נ״ל הוא שהתרג׳ הלך בעקבות האגדה ב״ב כ״ה. שכתוב שם: תזל כטל אמרתי זו רוח צפונית שמזלת את הזהב. ורש״י פי׳ שמחממה ומביאה שרב ורעבון בא והזהב זל עכ״ל ובמחילת כבודו נ״ל בהיפך שהרי אמרינן בגיטי׳ ל״א: וב״ב שם ד׳ רוחות מנשבות בכל יום ורוח צפונית מנשבות עם כולן שאלמלא כך אין העולם מתקיים אפי׳

---

[1]) ועיי׳ צינדאפיסטא (יַשְׁנַה ל״ו ו׳) ועיי׳ יוסטי צינדליקסי׳ מ״ד. שו״ב: וחיבורי על המלאכים והשדים צד ע״ג. [2]) עיי׳ יוסטי שם קל״ז. והלאה. [3]) ולגי׳ איסטגסיסית י״ל שהוא ל״י τάξις צבא והברת א ס בראש התיבה נוספת בהרבה פעמים. ובין נחזיק בגי׳ זו בין בגי׳ זו הכל עולה בקנה אחד. ובזה יצאנו ידי חובת ביאור.

שעה אחת. וגם מברכו' נ"ט. נראה שרוח אסתנא מביא מיטרא [1] הרי שהרוח צפונית מביא טוב ושנת זול וזה מה שאמר תזל כטל וכ' שמזלת את הזהב וכן תרגם מצפון זהב וכ'].

אִסְתַּנִיד (לדעת רבינו כמו בל"י ἀσθενής אסתנים krank, אבל לפע"ד נראה שהוא ל"פ استندن פי' אחז ולכד festhalten, ergreifen) שבקן דאסתניד בקמיתא בפ' שור שנגח בגמ' דשור של פקח (ב"ק מ'.) [ושם אי' אסתגר ובדפ' אמש', בסילי' אי' ג"כ „ויש ספרים שכתוב בהן שבקן אסתגר" אבל בדפוסים הראשוני' וכ"י לי"]. פי' חליתי מזאת השאלה כ ג ו ן א ס ת נ י ס אני שהוא בל"י חולה. ו י ש ר א ל שבין היונים [כ"ה בכ"י ובזה יש להביא ראיה לדברי הגאון שי"ר בתולדות ר"נ דכ"ח הערה ט"ו; ובדפוסי' אי' י ש שהן . .] לועזים והנה אביך חולה (בראשי' מ"ח, א'.) אסתנם; ויש לועזים אַרוסטוּם [אחי"ה והוא ל"י ἄῤῥωστος kränklich, וכן העתיק תרג' עקילס בראשי' שם. וכן העתיקו ע' זקנים התחלות, שמוא' ב', י"ג, ה', ו'; והשם ἀῤῥοστία,—τεία הרבה פעמים בע' זקנים לשורש חלה עיי' תרגומם לקהל' ה', י"ב, ט"ו; מלכי' א' י"ז י"ז; מלכים ב', א', ב'; תהלים מ', ג'; ד"ה ב', כ"א ט"ו. אבל בענין אסתניד (ולפי כ"י ה"ב ועה"ק גם בראש הערך הגי' אסתנים) אינו כמו אסתנית, אבל הוא ממש ל"פ כהוכחתי כלומר נאחזתי ונלכדתי גם בקושיא ראשונה ואין לך להוסיף קושיא אחרת. ובעל ע"מ (דקס"ב:) טעה בזה, ובע' הבא עי"ש].

אַסְתַּנְדְּרָא (בלש' הוצואריש שַׁתַּנְדַּאר [2] פקיד העיר Statthalter; או מל"ע ופ' استاد الدار = استادر, استاددار בן משק בית שומר הבירה Verwalter, Palasthüter) דמישן בר"ג די' יוחסין (קידושי' פ"ב:) ובפ' הזורק בגמ' היה במזרח (גיטי' פ':) ההוא גיטא דהוי כתיב ביה לשום אסתנדרא דכשכר. [אחי"ה כ"ה בע' דפ"ר ופיז' וכ"ה בכ"י ב' ול' ביומא י'. וכ"ה באה"ת וילק' כ"י עיי' ד"ס יומ' י': וכן העיקר כי עיר אחת היתה בצד מערב של נהר טיגרים ושמה בל"ס כשכר ובל"ר Cascara, עיי"ע כשכר. ובדפוסי' החדשים של ערוך ובש"ס בציונים הנ"ל וכן ביומ' י'. ושבת קל"ט. אי' בשכר]. פי' שלטון של אותו העיר. (א"ב פי' בל"י איש ואדון העיר). [אחי"ה ר"ב כיון על ל"י ἀνήρ, δρος פי' איש ועל ἄστυ פי' עיר ובצירוף הזה לא נמצאה המלה. וגם פי' של ר"ד די לארא בעיר דוד שהיא ἀστάνδης ש ל י ח אינו נכון אבל היא המלה הפרסי' שרשמנו. ובזה עולה יפה פירושו של רבינו ורש"י].

* אֶסְתּוּנְיָא (=וֶסְתּוּנְיַא וקרוב לי שהוא Bethaunia בארץ מסופוטמיא דרומית) כתובו' ק"א. ההוא דנפק מפומבדיתא לאסתוניא ואולי הוא וסתניא של תעני' ט'. ר' חייא מווסתניא ונ"ל שהיא עיר שרשמתי במסופוטמיא דרומית. ואולי היא היא מה שאמרנו ביבמו' כ"א: ר' משרשיא מתוסנייא וצ"ל מוסתנייא ותחת זה אי' בזבחי' ק"ב. ר' חייא מיוסתיניא וצ"ל מוסתיניא. עיי' מאננערט גיאגרפיא כרך ה' ח"ב, רל"ו.

אַסְתֶּנֵים (בל"י ἀσθενής schwach, kränklich והושאל לאדם מעונג ומפונק והפכו שדעתו יפה) בפ' שני בברכו' (ט"ז:) איני כשאר כל אדם אסתנים [בגמ' ברוב מקומו' הגי' איסתנים] אני. ובפ' אמר להם הממונה ביומ' (ל"א:) אם היה כ"ג זקן או אסתנים מחמין לו חמין. ובגמ' דמסכת תמיד (כ"ז:) מעשה באחד ששתה מים ונתן לתלמידו ולא שפך מהן ואותו תלמיד אסתנים היה ומת בצמא, באותה שעה אמרו ולא ישתה אדם מים ויתן לתלמידו אלא א"כ שפך מהן. ובפ' מי שמת בגמ' דהשושבינות (ב"ב קמ"ה:) ר' ינאי אומר כל ימי עני רעים (משלי ט"ו, ט"ו) זה אסתנים, וטוב לב משתה תמיד (שם) מי שדעתו יפה. ובפ' ערבי פסחי' בגמ' דסמוך למנחה (ק"ח.) ולא היא ר' ששת אסתנים הוה. ובפ' המקנה לאשתו בגמ' דוכן לענין הטובה (סוטי' י"א.) כלום אתה אסתנים יותר מפרעה, ובגמ' דר"ע בחלק (סנהדי' ק':) ר' ינאי או' כל ימי עני רעים זה אסתנים. [אחי"ה וכנ"ה בירו' ברכו' פ"ח די"ב. ירו' יומ' פ"ח דמ"ד ע"ד; ירו' ביצ' פ"א ד"ס ע"ג; ירו' תעני' פ"א דס"ד ע"ג; ירו' קידוש' פ"א דס"א. ירו' שבועו' פ"ג דל"ד ע"ד]. ובב"ר פי"א ויברך אלהים מפני האסתנוסים [לפנינו האיסטניסין, ומ"כ גרס האיסטנים]. פי' אדם שיש לו נפש רעה ואינה מקבלת כל דבר לראות דבר מאוס קורין לו אסתנים. (א"ב פי' בל"י איש חלש ומזגו רע). [אחי"ה ורש"י לפסחי' פי' מענג, ולסוט': מפונק. ורשב"ם לפסחי' קרוב לדברי רבינו: מי שדעתו קצה ולבו נמאס בכל דבר מגונה שהוא רואה עכ"ל. ופליאה פי' של הרמב"ם לברכו' אסטנית קר הגוף גזור ממלת צ נ ת שלג ואע"פ שנכתב בסמך וזה

---

[1] וגם לעדות סופרים יונים ורומיים רוח צפונית מביא מטר עיי' אוצרי השר' יוניים ורומיים ע' ἐτησίαι ועי' Etesiae,

[2] עיי' שפיעגעל גלאססער תס"ד ומהרי"פ בספרו עט"ש ק"ד.

נמצא הרבה בלשונות! ובעקבותיו הלכו רע"ב ותיו"ט — ומהשם גזור הפעל בגיטי' נ"ו. איתניסא ומתה].

* **אִיסְתַּנִיסִיה** (בל"י ἀσθένωσις Kränklichkeit והושאל לגיעול נפש Ekel) במד' איכ' ד', ב' פסוק בני ציון: מפני איסתניסיה (אסטניסיה) כדי שלא יהא אחד אוכל דבר שרע לו.

אִיסְתּוּנָנִיסִין (בל"י ἀστυνόμοι Strassen-vögte, Strassenpolizei) ירו' דמ"ש פר' כרם רבעי (פ"ה הל"ד דנ"ו:) ר' הושעיא מפק תלתא איסתוננסין ומפרק על פומן. פי' המפרש מין מטבע ולא דקדק. פי' איסתונומוסין בל"י ממונים על דברי העיר).

אִסְתַּקְטוֹן (Zimmtöl, Myrrhenöl) בריש ויק"ר פר' והוא ישקיט (פ"ה) וראשית שמנים ימשחו (עמוס ו', ו') ר' יהודה בר יחזקאל א' זה שמן אסתקטון ס"א אנתכטון. [אחי"ה נ"ל ט"ס תחת אסתכטון]. ס"א סטכטון. (א"ב פי' בל"י שמן הנוטף מעץ של מר עיי"ע אסטכטון).

אִסְתַּקַר (בל' צינד çkar ובל"י σκαίρω פי' קפץ hüpfen, springen ואתפעל אסתקר = אזדקר עיי"ע זקר) בפ' אע"פ בגמ' דהפועלים (כתובי ס"ב:) דל עינה חזיתיה אסתקר פרח רוחה. ס"א סוי לבה פרח רוחה. [אחי"ה בכ"י ו"ו ובדפ"ר ופיז' לי' ס"א אבל בש"ס לי' אסתקר ורק ס"א ול"נ שצ"ל אסתקר לבה כס"א סוי לבה ושיעורו קפץ לבה מרוב שמחה שראתה בעלה. וטעם סוי בל' צינד = thwi פי' פחד ובהלה. ושיעורו פחד לבה מחרדת ראיה ודאגה בלב איש ישחנה ומתה שראתה בעלה פתע פתאום (ועיי"ע אסטויט). ור"ב בע' סוי יפה שיער שנכנסה ונדחק לבה עכ"ל אבל גזרתו מל' מסוה משנה הוא. ורש"י פי' סוי לבה: ראה לבה וכן בכתובו' ס'. מסוי לאפה פי': מביט וכן פי' מסוה בשמו' ל"ד, ל"ה עי"ש. ולפי זה י"ל שמלת סוי היא ל"פ הישנ' dî ובל' סאנסקריט dhi וממנו בל"י ורומי ואשכנז θεάομαι, tueor, sehen. ומעתה י"ל שנ"כ אסתקר מלש' סקר פי' ראה (עיי"ע זקר, סקר א', ב') blinzeln (eig. çkar Hin—u. Herspringen des Auges) ובעל החלוץ (ח"ח ק"ח) בל ידעו].

* **אֶסְתֵּר** (ונגזרתו מל"פ ستاره ועיי"ע אסתהר) שמ"ר פט"ו בימי אחשורש שגזרו על ישראל להשמיד להרוג ולאבד ובאה אסתר והאירה לישראל וכ' בעל הדרש גוזר המלה מל"פ שטעמה כוכב נוגה עיי"ע אסתהר, וע' אסתרא.

אַסְתִּירָא (מטבע רומי הנקרא stater ובל"ע استار= اصطير, اصطاتير ובל"פ استير ובל"י στατήρ. ובל"ס אֶסְטִירָא) מאה מעי מאה מעי [מאה מעי אסתירא] אסתירא בס"ג דהשואל (ב"מ ק"ב:). פי' מאן דאמר ליה לחבריה אסתירא מאה מעי יהיבנא לך יהיב ליה מאה מעי דתפוס ליה לשון אחרון, מאה מעי אסתירא יהיב ליה אסתירא. [והוא] סלע קטן דהוה פלגא דזוזא. ובפ"ק דקידושין בגמ' דכסף ב"ש אומרים בדינר (י"א:) תניא התוקע לחברו ונותן לו סלע ולא תימא סלע ד' זוזי אלא מאי סלע פלגא דזוזא דעבידי אינשי דקרו לפלגיה דזוזא אסתירא וזו הלכה כלה בפ' יש בכור לנחלה בגמ' דה' סלעים של בן (בכורו' נ':). פי' סלע זו פלגא דזוזא וקרו אינשי פלגא דזוזא אסתירא דהיינו סלע והאי סלע הוי אחד משמונה בסלע דאוריתא. [אחי"ה ביאור דברי רבינו כ"ה: הך דאמרינן אסתירא סלע היינו סלע מדינה (ב"ק ל"ו:) שהוא שמינית מסלע צורי שסלע צורי ד' זוזים וסלע מדינה שמינית שבסלע צורי והוא חצי דינר עי"ש רש"י וזה מה שא' רבינו אסתירא דהיינו סלע ר"ל סלע מדינה והאי סלע הוי אחד משמונה בסלע דאוריתא ר"ל סלע צורי. ומה שאמ' סלע זו פלגא זוזא היינו שסלע מדינה שמינית של ד' זוזים שסלע צורי ד' זוזים וסלע מדינה שמינית שלה והוא פלגא זוזא (= היינו פלגא דינר) ואחרי שאסתירי (פשיטי) נקראו סלע מדינה (חולי' מ"ד.) נבין דעבידי אינשי דקרו פלגא דזוזא אסתירא עיי' סוכ' כ"ב:, גיטין מ"ה: ב"ב קס"ו: וזה מה שפי' רש"י בצחות לשונו בחולי' הנ"ל ד"ה בתליסר: איסתירי סלעי מדינה שהם פשוטים וקלים, איסתירי סתם היינו סלעין צוריים שהסלע ד' דינרין ואיסתירי פשיטי הם סלעי מדינה שמינית שבסלע צורי דהיינו חצי דינר כדאמרי' בהחובל את חברו (צ':) איסתירא פלגא דזוזא וקרי ליה התם סלע מדינה]. ובזו הלכה יש אסתירא סורסיא [der syrische Stater] פי' סלע של אותו מקום שהן קלים. [אחי"ה וערכו היה שמינית של דינר זהב שכן אמרינן בבכורו' מ"ט: איסתירא סרסיא דמזדבנא תמנא בדינרא]. פ"א סורסיא הוא כסרסור שבו עושין סחורה [עיי"ע סרסור]. ובפ' מי שהיה נשוי בגמ' דוכן שלשה (כתובי צ"ג:) אמ' רבה בר אבוה הותירו זוזי חדתי ופחתו אסתירא דציניתא, פי' לא הותירו זוזי חדתי שלא נשכרו יותר על קרן שלהן אלא שנתחלפו מעותיהן רעים בחדשים וטובים לפיכך נוטל כל אחד לפי מעותיו שנתחלפו אבל אי משתכרי יותר על קרן שלהן חולקין לאמצע וכן פתחו שהיו מעותיהן שהטילו טובים ועשו בהן

סחורה והפסידו שלא לקחו מן הסחורה אלא פשיטים רעים בחשבון הטובים שנתנו. אסתירא דצניתא [פי׳] זוזא מכה; צניתא מכה שיש לאדם ברגלו ומשימין עליה סלע [כ״ה בכ״י ו׳ו, ל״ר ודפ״ר, אבל בשאר דפוסי׳ נשמטו קצת תיבות] שאינה יוצאת לרפואה כדתנן (שבת ס״ה. עיי״ע בת ארעא, וע׳ צנית) יוצאת בסלע שעל הצינית. (א״ב פי׳ בל״י אסתירא מין מטבע משקלה שקל הקדש חצי אונקיא והוא סלע גדול ושוה ארבעה זוזים וסלע קטן שוה חצי זוז וסלע ואסתירא אחד הם ומשקל בקע לגלגלת שנים דרכמים כמאמר יוסיפון [אחי״ה בקדמוניות ג׳, ח׳, ב׳ Ὁ δὲ σικλὸς νόμισμα Ἑβραίων ὤν, Ἀττικὰς δέχεται δραχμὰς τέσσαρες וגם בהוצואריש פתרון מלת Jçtîr ד׳ דרכמין עיי׳ שפיעגעל גלאססאר פ״ז ובל״פ הורה استير משקל אשר שויו ששה דרכמין]. כי באונקיא שמונה דרכמים ובכל דרכם שלשה גרמסין יונים וזה תרג׳ ירו׳ (א׳, בראשי׳ כ״ד, כ״ב) בקע: שתא גרמסין. [אחי״ה ת״י בקע משקלו דרכמונא מקתליה]. והפרסיים עשו גם הם מטבע בשם אסתירא כמו היונים).

אִסְתְּרָא (Esther, Venusstern) תרג׳ על פסוק ויהי אומן את הדסה (ת״ש אסתר ב׳, ז׳) איתקרי שמה אסתר בשם כוכב נוגהא יונית אסתירא. פי׳ בל״י קורין לכוכב המאיר אַסְתֵּיר, ובע״ה מביא בע׳ סהר מימרא דהגדת מגילה (י״ג.) ולמה נקרא שמה אסתר על שם אסתהר). [אחי״ה עיי׳ מה שכתבתי לעיל ע׳ אסתהר וע׳ אסתר ונ״ל לתקן בת״ש תחת נוגהא יונית שצ״ל פרסית שבל״י ἀστήρ רק כוכב אבל בל״פ ענינו כוכב נוגה ובל״ר Venus וכן בסורי׳ נקראת כוכבתא (עיי׳ געזיניאוס תיזוירו׳ ח״א קל״ד)].

אַסְתְּרוּקְנִית[1] (תואר השם מהשם פרטי Astrachan) בפ׳ לא יחפור בגמ׳ דמרחיקין מי רגלים (ב״ב כ׳:) לא קשיא כאן במלח סדומית כאן במלח איסתרוקנית. ובפ׳ משילין פירות בגמ׳ דוכן האשה (ביצ׳ ל״ט. ובכ״י מ׳ אי׳ אסקלודנית ואולי צ״ל סלקונדית עיי׳ ד״ס ביצ׳ נ״ב:). פי׳ מלח סדומית ומלח איסתרוקנית מקומות הן, ומלח סדומית אינו נימוח במים עד שישחק. ובפ׳ הקומץ רבי׳ (מנחו׳ כ״א.) לא תשבית מלח (ויק׳ ב׳, י״ג) הכי מלח שאינו שובתת [כ״ה בכ״י ל״ד, ובש״ס אי׳ שובתא] ואיזו זו מלח סדומית מנין שאם לא ימצא מלח סדומית שמביא מלח אסתרוקנית ת״ל תקריב. [אחי״ה אין ספק אצלי שהמלה היא שרשמנו שם מדינת אַסְתְּרַקַן על יד ים כספי, ונהרות וואלגא ואוראל ובערי הארץ ההיא אף בהרחוקות מן הנהרות הנ״ל בכל זאת מימיהן ואגמיהן משפיעות מלח הרבה מאוד. והראיה שמלת אסתרוקנית שם פרטי יגיד עליו רעו מלח סדומית. ויפה פי׳ רבינו מקומות הן. אבל בע׳ בן ב׳ פי׳ איסתרוקנית מין (ר״ל מלח) אחר שנעשה ע״י בני אדם . . . פ״א אסתרוקנית שמתבטל לאלתר. ורש״י למנחות שם פי׳ אסתרוקנית מן הקרקע נעשית ובידי אדם . . . אסתרוקנית גסה. הרי פירש״י ופי׳ רבינו בפירוש ראשון שוים. ובענין פ״א של רבינו י״ל שהמלה ל״פ ستورك (סתורק) פי׳ בָּטֵל ולא הועָל. ובעני׳ פי׳ רש״י: גסה י״ל שהמלה ל״פ سترك (סתרק) פי׳ עבה וגסה. ובענין מלח סדומית, ושובתת עיי״ע בן ב׳].

אַסְתְּרַתֵּגִין (תרג׳ הפרתמים אסתרתגין עיי״ע אסטרטיגי).

אָע (פי׳ בל׳ ארמי כמו עץ בעברי בחילוף עיי״ן לאל״ף וצד״י לעיי״ן. ונמצא כבר בדניאל ה׳, ד׳; עזרא ה׳, ח׳) תרג׳ כל כלי עץ (ויקר׳ י״ט, כ״ג) מכל מן דאע). [אחי״ה וכן תרג׳ אשנב (שופטי׳ ה׳, כ״ח) אַעֲיָתָא (Holzwerk). ובירו׳ הקבוץ: אָעִים וירו׳ עירו׳ פ״א, די״ט ע״ג וירו׳ סוכ׳ פ״א דנ״ב. נוטל אעים, וירו׳ פסחי׳ פ״ד ד״ל ע״ד אעין דשיטין. עיי״ע אליקה].

אַף (בל״מ = auch) במנחות בס״ג דשתי הלחם (מנחו׳ צ״ט:) מדת בשר ודם [אדם] מסית את חברו מדרכי חיים לדרכי מיתה והקב״ה מסית את האדם מדרכי מיתה לדרכי חיים שנאמר (איוב, ל״ו ט״ז) ואף הסיתך מפי צר מגיהנם שפיה צר [עיי׳ פירש״י שם] שיהא עשנה צבור בתוכה ושמא תאמר כשם שפיה צר כך כולה צרה ת״ל העמיק הרחיב ושמא תאמר למלך לא הוכן ת״ל גם היא למלך הוכן (ישעי׳ ל׳, ל״ג) ושמא תאמר אין בה עצים ת״ל מדורתה אש ועצים (שם) ושמא תאמר זהו שכרה ת״ל ונחת שלחנך מלא דשן (איוב שם). [אחי״ה ותחת אף אי׳ בירו׳ אוף וכ״ה בלש׳ סורי עיי׳ ירו׳ דמאי רפ״א דכ״א ע״ג; שם פ״ב דכ״ב ע״ד; ירו׳ תרומ׳ רפ״ז דמ״ד ע״ד; ירו׳ ביכורי׳ פ״ב דס״ה.; ירו׳ יבמו׳ פי״ג די״ד.; ירו׳ גיטי׳ פ״ו דמ״ח. — וצירוף אף על פי (אע״פ), obgleich ואף על גב (אע״ג), trotzdem הרבה פעמים במשנה

[1]) עיי׳ ערש וגרובער ע׳ Astrachan.

וש"ס וחדלתי לספור כי אין מספר. — ובענין אף ברי עיי"ע בהר ומ"ש].

1 אַפָּא (כמו אפעה [1]) וכ"ה בל"ס ופי' צבוע Hyäne ובל"י ὕαινα ὄφις) משכא אפא דיכרא בפ' יה"כ בגמ' מי שנשכו (יומי פ"ד.) [ושם אי' אמשכא דאפא דיכרא, אבל בכ"י מ' (ד"ס יומי ק"מ:) אי' כגי' רבינו ועיי' הלכו' יוה"כ לרי"ץ גיאת דנ"ח ותש' רשב"א סי' תי"ג] ובספ"ק דב"ק (ק"ט.) צבוע זה אפא [בל"ע ضبعه Hyäne]. פי' מפרקיה דרב יוסף שמעינן דנפרזא וצבוע תרוייהו אפא נינהו מיהו נפרזא שם הנקבה וצבוע שם הזכר. [אחי"ה כ"ה בש"ס וכ"י ו"ו, ול"ד וכן נראה מע' ברדלס ונפרזא, אבל לגי' דפ"ר וד' ויני' בט"ס נפזרא. וטעם המלה נפרזא מל"פ نبراس פי' עז וחזק וכן טעם ברדלס בל"פ پرذل]. גיא הצבועים (שמוא' א', י"ג, י"ח) תרגי' מישר אפעיא. אפעה מוליד לע' שנה וכנגדו באילן חרוב בפ"ק דבכורות (ח'. עיי"ע ברדלס). (א"ב וגם פי' המלה בל"י נחש). [ר"ב כיון על ὄφις ולא היא והנכון כשכתבתי שבל"ם ובל"י צבוע וכן מוכרח מהמשך של ב"ק וכן פי' ר"ש דוראן במ"א דמ"ג. ועיי"ע אפעה].

* 2 אַפָּא (פי' אפים Gesicht והושאל על צד ואופן Seite, Art u. Weise וכן ענין המלה בל"פ گونه) מ"ק כ': באפה נהוג אבילותא בלא אפה לא תנהוג אבילותא (עיי"ע אבל ב'). פי' בפניה ובהל' רי"ץ גיאת הל' אבל ד"ל אי' באנפי צ"ל באנפה נהוג אבלותא בלא אנפיה וכ'. ב"ר רפל"ה למחמי סבר אפאי. שם פפ"ז יאות הדין אפא כסאי. ובהשאילה א') צד ורוח של דבר, סנהד' ע"ב. קאי לאפאי. חולי' מ"ז. אַפָּה; פסחי' קי"א: קא אתי לאפיה דשמאליה. ב') אופן, נדרי' מ"א. תלת עשרי אפי הלכתא; ירו' ב"מ פ"ד ד"ט ע"ג ולא אמרון לה לכל אפין. מד' איכ"ר פ' בלע דרש שיתי אפין. ועיי"ע אַפַּיָּא.

אַפַּדְנָא (מל"מ אַפֶּדֶן, בל"ע افدان ובל"ם אָפַדְנָא hoher Palast ארמון גבוה. ולדעת רבינו חצר ואז מל"פ بدنه והקבוץ ابدان ריוח פנימי של חצר) בחלומות דרבא בהרואה (ברכו' נ"ו.) אפדניה דאביי דנפל. ובר"ג דמי שהפך (מ"ק י"ב.) מר זוטרא בריה דרב נחמן בנו ליה אפדנא מקבלי קיבולת. ובפ' ראשון דב"ק בגמ' דחבתי בתשלומי נזקו (ב"ק י"ב.) א"ל רב נחמן זילו אהדורו [בב"ק בלתי נכון אהדור] ואי לא מגבינא לכו לאפדנייכו מניכו [חסר' לפנינו הך תיבה]. ובר"ג דהמפקיד (ב"מ ל"ה.) אזל רב נחמן אגביה לאפדניה מניה. פי' אפדנא חצר. [אחי"ה וכן כתובי' ס"ב. גני בטולא דאפדניה. ושם צ"ז. זבנינהי לאפדנייהו; כריתו' ו'. אפדני דפומבדיתא]. (א"ב והוא ל"מ ויטע אהלי אפדנו (דניאל י"א מ"ה) ותרג' ונטע את שפרירו (ירמי' מ"ג, י') ויגוד ית אפדניה אך בה"ע גרס אדניה עיי"ע אדן). [אחי"ה ואולי מל"פ ابدان Hof נחצבה מלת ביאבידן עיי"ע].

אֶפְדַּייְנִי (Stirnbinde) א"ר יהוד' משמיה דאביי אפדייני (שבת נ"ז.) כן כתוב בנוסחאות דידן ופירש"י תכשיט כמו ציץ של זהב נתון במצח. ובע"ה גרס אבזייני עיי' ע' אב קמא, ותימא שהוא גורס ג"כ אפזייני עי"ש). [אחי"ה וכתב הגרי"ב בהפשב"ע אפדייני ליתא לפנינו וכן בפירש"י לא מצאתי כמו שהעיד הרב המוסיף אלא לפנינו ברש"י אי' אפוזייני.. עכ"ל, אבל הדין עם ר"ב שבכל הדפוסים הישנים בגמ' אפידיינו וברש"י אפדייני והמרש"ל הגיה כלפנינו עיי' ד"ס שבת ס': ומה שמתמיה ר"ב על בע"ה פליאה בעיני שהרי אחז צדיק דרכו לצדד שינוי נוסחאות ברם זכור אותו האיש לטוב ור' נתן בן יחיאל שמו שאלמלא הוא נשתכחו הנוסחאות הישרות. — ולולא מיסתפינא הייתי אומר שמלת בית אפי (תרג' עינים דברי' י"ד, א' ותרג' מצח ד"ה ב', כ"ו י"ט) צ"ל ביתאני והוא پيشانى שדברנו בה בע' אב ובע' אפיזייני ופי' בל"פ מצח, ודוק].

* אפידרא, אפודרא עיי"ע פדרא. כי שם הביאו רבינו ושם מקומו.

אֲפֻדָּה (Der metallene Ueberzug des Götzenbildes) אפדת מסכת זהבך (ישעי' ל', כ"ב) תיפתר בחקוקין [כ"ה בנכון בדפ"ר, ובשדפ"ע החקוקין. ולמשתחוה] על גופה ר' יעקב דכפר חנן אמר תיפתר במשתחוה לאפוד עצמו כענין שנאמר (שופטי' ח', כ"ז) ויעש [בדפוסי הע' וישם !] אותו גדעון לאפוד בפ' א"ר עקיבא בירוש' (שבת פ"ט הל"א די"א ע"ד). [אחי"ה וענין המלה צפוי של מסכת לאליל ולדעת ר' יונה בן גנאח נקרא כן האליל עצמו, עיי' כתאב אלאסול צד ס"ד בהוצאת נייבויער].

אֶפְזַייְנִי (בל"פ پيشانى Stirnbinde או בל"ע ابزين עיגול לשער הראש Haarreif) בר"ג דבמה אשה (נ"ז:) כבר פירשנו בפרק א' [ר"ל בע' אב א']. (א"ב כאן גרס אפזייני ובע' אב גרס

---

[1]) כן מתואר הצבוע שמנומר כנחש עיי' רימ"ז בט"ר ח"א קנ"ד ועוד אֶפפיאַן א', ג'. י"א; איליאַן א', כ"ה ועיי' עוד ע' ברדלס.

אבזייני ובנוסחאות דידן כתוב אפדייני עי"ש). [אחי"ה לפנינו אי' אפוזיינו אבל ברש"י וכ"י מ' אפוזייני עיי"ע אפדייני. ובכ"י א"פ וע' טטפת ובאו"ז סי' פ"ד ס"ק ב' ובר"ף אי' אפזייני ובר"ף כ"י אפי זייני עיי' ד"ס ס': והמלה ל"פ היא כשרשמנו ועיי"ע אב א', וע' אנדיפי, וע' אסטמא. ועוד י"ל שהיא ל"ע שהוכחתי פי' עגיל Reif לחבק ולדבק האזור ובהשאילה לדבק שערי הראש וזה מה שאמרנו בשבת שם: מאי איסטמא א"ר אבהו בזיוני מאי בזיוני . . כליא פרוחי עי"ש פירש"י ול"נ כליא מפעל כָּלַל bekränzen ופרוחי הן השערות היוצאות לחוץ עיי"ע אסטמא].

* אפו ט"ס עיי"ע אפי ב'.

אֲפַזִּים (מל"מ פזז וכן בל"ע فز ענינו קלות בתנועת האברים והיינו קפץ hüpfen, springen) בב"ר פס"ט (ספס"ח) ויצא יעקב: עולים ויורדים בו (בראשי' כ"ח, י"ב) מעלין בו מורידין בו אפזים בו קפזים בו ס ו נ ט י ם בו [כ"ה כ"י ו"ו, ג"ג דפ"ר עיי"ע סנט, וכ"י ל"ד סובטים וצ"ל סונטים ובדפוסי' חדשי' בט"ס סוטנין וכ"ה בכ"י ב"ר ובב"ר שוטנות. ועוד עיי"ע גת ג' — ופי' המלה מל"מ מפזז (שמואל ב', ו', ט"ז) וכ"ה בל"ע. ומי שסבר שהיא ל"י ἐψία שחק כל השומע יצחק לו — והאל"ף בראש התבה נוספת וגם בל"ע תבוא בראש המלה בהיותה שֵׁם כי קפיצה בל"ע افز Sprung].

1 אַפְחֲזַיְהוּ (ihr Gewinn מל"פ فحت ריוח. ולס"א נפחיהו הוא ל"ע نفع תועלת Nutzen) בר"ג דמקום שנהגו (פסחי' נ':) ת"ר המשתכר בקנים בקנקנים אינו רואה סימן ברכה לעולם מאי טעמא כיון דנפיש אפחזיהו שלטה בהו עינא ב י ש א [כ"ה בכ"י ו"ו וכ"ה בכ"י ב' וא"פ ובע"י ובכ"י מ' עיי' ד"ס פסחי' ע"ג: ובדפוסי הע' נשמט]. ס"א נפחיהו. [אחי"ה כ"ה בכ"י ל"ד וכ"ה בכ"י ב' עיי' ד"ס שם. ובדפוסי הע' תחת ס"א אי' פ י ר ו ש ועיי' עוד שינויים בעני' אפחזיהו בד"ס שם. ובפי' המלה נ"ל שהיא ל"ע שרשמנו כלומר תועלת וריוח של מסחר וכן משמעה של מלה נפח לגי' ס"א פי' בל"ע תועלת. ורש"י פי' אפחזייהו: נ פ ח ש ל ה ן. ובע' עתר א' פי' רבינו עתיר נכסין (ב"ב קמ"ה:) עשיר בסחורות שיש בהן נפח כגון צמר גפן. ורשב"ם פי' עשיר משדות כרמים וזיתים ה נ ר א י ם ל ב ר י ו ת וגם עתיר פומבי עושר ה ג ל ו י . . ש ה כ ל י ו ד ע י ן ב ה ן עכ"ל. נראה שגזר נפח של רבינו מלשון נפיחה מה שנראה לעינים ובזה פי' אפחזיהו. ומצאתי סעד לדבריו שבל"פ فخر דבר רחב מה שנראה לעינים].

* 2 אַפְחֲזַיְהוּ (בל"ע فخر ihr Uebermuth, ihre Ausgelassenheit) בסנהד' נ"ז. גרס רבינו בע' פחז א פ ח ז י ה ו דקא מגלי פי' א ר ח י ה ו דקא מגלי ולפנינו אי' רק ארחייהו. מל"מ פחז כמים שנגזר מל"ע שהוראתו גם לב ורוח גאה.

אֶפְטָא (ἑπτά sieben) פי' בל"י שבעה עיי"ע זיטא).

* אֲפַטַט (בל"ע فطوطى Höcker ובהשאילה כעין גבהות וכן בכירה לסמיכת הקדרה Gestell, Aufbau) תוספתא כלים ב"מ פ"א אפטט שיש בו מתכות. פי' בל"ע גבשוש. וכן פי' רבינו בע' פטפוט . . פי' גבשוש העולה מן הכירה שהוא עשוי לסמיכת הקדרה וכ' עי"ש. ובתוספתא דנדה רפ"ז אי' שפתיו של אפטי וצ"ל אפטט.

* אִפַּטִי עיי"ע הבא.

אִפַּטְיָא (בל"י ὑπατεία Consulat, epochale Aera וממנו בל"ס אפטו וכן בל"ר Hypatus) בפסיקתא דבחדש השלישי [פסדר"כ דק"ד. עיי' ילק' בא רמז ק"צ והתיקונים עשיתי לפי הגי' שם] למלך שנשבה בנו [ולבש המלך נקמה והלך ופדה את בנו] ואמר היו מונין אפטיא [כ"י ו"ו איפטיא, ילק' שם איפטיה במ"ר פ"א אופטיאה וזה האחרון חביב] לפדיון בני כך אמר הקב"ה היו מונין אפטיא ליציאת מצרים. [ר' חמא בר חנינא] למלך שהוא משיא את בתו אמר היו מונין אפטיא לנשואי בתי כך אמר הקב"ה היו מונין אפטיא למתן תורה שנא' (שמות י"ט, א') ביום הזה באו מדבר סיני. ובפסיקתא דהחודש (שם נ"ב:) כענין הזה. [אחי"ה גם בפסי' דבחודש השלישי גם בפסי' דהחודש (ועיי' בילק' שם ובילק' אסתר רמז אלף נ"ג) יש שינויים דבפסי' בחודש הפסוק שמות נדרש לדרשה אחרת ובפסיק' דהחודש לא נדרש כלל וכתב שם אחר „למלך שנשבה" וכ' וז"ל: ר"ל בש"ר חייא ב"ר חנינא א' משל למלך שנשא נשים הרבה ולא כתב להן לא גמיקן ולא איפטיה כך מכל נשים שנשא אחשורש לא כתב להן לא גמיקן ולא איפטיה וכיון שנשא אסתר, בת טובים בת גינוסים כתב לה גמיקן וכתב לה איפטיה וכ' עיי"ע גמס. ועיי"ע גנים ועיי' הערה קע"ט של הרב החכם מוהר"ר שלמה באבער בפסיקתא דר"כ נ"ב: וכן נמצאה המלה הזאת בתנחומ' ריש פ' במדבר ובמ"ר רפ"א אי זה חרש איזה שנה איזו

איפטיאה אבל שם במ"ר ספ"א תמורתו באיזו איפרכיאה וצ"ל איפטיאה וכמו שסיים אח"כ בכמה לחדש הרי נכתבה אופטיאה ונאמר לנכון בתנחומ' אשר ממנה נעתק למב"ר. ומדברי מ"כ שם נראה בעליל שערוך יותר שלם היה מונח לפניו בע' שלנו עי"ש היטב ועיי"ע אפרכיא. וכן נאמרה תחת איפטיא מלת איפרכיאה במ"א שהרי בילק' ריש פר' ואתחנן כתוב: וכתב לו אפטי [= אפטי' = אפטיאה] ובספרי ר"פ ואתחנן אי' איפרכי. ובירו' סנהדרי' פ"י הל"א אי' הרי הוא נמנה ב פ ט י י ה של מלכים והוא כמו בויק"ר פל"ו איפטיא של מלכים. ופי' פ"מ בפטייה: בפיתקא ובחשבון וכ' וטעות הוא שהיא מלה יוני' שלנו ואות בי"ת תחת וי"ו וצ"ל ופטייה = אופטייה עיי' רימ"ז ב"ט ח"א צד קי"ז]. (א"ב פי' בל"י שררה ושלטון של שני. שרים רומיים הנבררים מדי שנה בשנה למשול בכיפה ובכל ספרי הזכרונות היו כותבים בשעת שררת פלוני ופלוני לכוון הזמן ולקבוע מנינו).

* אֲפּוּטְיָין (או משובש מן אפוטמן בל"ר putamen או מל"פ پوست פי' בשניהם חריות וקליפה (Rinde, Schale ילק' תהלי' צ"א רמז תתמ"ב כיצד הוא [קטב] עשוי ראשו דומה לעגל וקרן אחד יוצאה מתחת מצחו והוא עשוי אפוטיין אפוטיין. ובתמורתו בשו"ט ובמב"ר פי"ב עשוי ק ל י פ י ן ק ל י פ י ן. פי' חריות של דקל נקראו כן בל"ר והוא קליפין בל"י κελύφη Schale; ועוד י"ל שהיא ל"פ מאותו טעם, ובאמת כן הוא בתנחומא פ' נשא דרנ"ו: ד"ה ויהי ביום כלות: והוא עשוי א פ ס י י ן וצ"ל אפוסטיין = پوست או ט' נבלעה. ונ"ל שדרש קטב מלש' קצב = قطب einschneiden ושיעורו בקרנו היו קצובין ופיצולים.

אִפֶּטוֹנְיוֹת (=אִפֶּיְטוּנוֹת בל"י ὑπεύθυνος verantwortlich, des Verbrechens (schuldig מדרש קהלת פסקא כל הדברי' יגעים (א', ח') אזל ואשכחיה עֲבַד בן אפטוניות [zog ihn zur Rechenschaft, er machte ihn verantwortlich] פי' בל"י רשע ושנגמר דינו. ויש מפרשין שהיה מסרס ויש סמך לפי' זה מן פוטינון עי"ש). [אחי"ה ושם הביא רבינו ב"ר פפ"ו נעשה פוטינון סרים פרעה שנסתרת בגופו עכ"ל, ולא פי' רבינו כלום. אבל מפי' של בעל יפה תואר לב"ר שם נראה שמונח לפניו פי' ס ר י ם ולפי זה תהיה המלה ל"י ἐπίτομος כלו' סרים. ומ"כ פי' בשם רש"י ע ש י ר ותהיה אז ל"י ἄφθονος in Ueberfluss vorhanden ולבעל מ"כ לקהל"ר מונח ג"כ ערך יותר שלם שפי' ומשמע בערוך ע' אפטון שהיה מסרס עופות ובהמות. אבל בע' שלנו לי'. ול"נ שהיא ל"י שהוכחנו כלו' ר' יונתן ברח אחר תלמידו שהלך אצל מינים ואחר שמצאהו בקש ממנו ליתן דין וחשבון על מעשיו הרעים. ועוד י"ל שמלה זרה היא ל"י המאוחרה πουτάνα Buhlerin, putana, פי' זונה ולפ"ז בן אפטוניות בן הזונות עיי' כל המאמר שעולה יפה מאוד].

אַפּוּטֵנִיתָא ([צ"ל אַפּוּטֵכִּיתָא] ἀποθήκη (Behälter, Vorrathskammer תר"י בפסוק עשה לך תבת עצי גפר (בראשי' ו', י"ד) וחמש אפטניתא בימינא פי' אוצרות כמו אפוטיקין). [אחי"ה ונ"ל שט"ס היא וצ"ל כשרשמנו, וכן בל"פ נקרא אוצר پوته וי"ל שכינוי בסוף התיבה — ניתא למשפט ל' ארמי הוא].

אַפּוּטֵיקוֹן (מענין ערך הקודם לזה) שמ"ר פ' ויסע משה הצאן (פכ"ד) אין מתקנין ליה אפוטיקון פי' בל"י אוצר כמו אפותיקון עי"ש). [אחי"ה וראיה לדבר שתחת דברי המדרש שם: מה הצאן אין מתקנין לה אפטיקון אלא רועה בכל יום כך ישראל לא התקין להם אפוטיקון .. אי' במדב"ר פכ"ג מה הצאן אין כונסין לה א ו צ ר ו ת אלא רועים אותה במדבר כך ישראל כל מ' שנה שהיו במדבר ניזונו בלא א ו צ ר ו ת. ובש"ט מזמ' ע"ח בסוף אי' איפוסיהן ואולי הוא כמו אֲבוּסֵיהן].

*אפוטנקריק הינטון בפסיקתא חבתי כ"ה ואמר לו ראה כבוד שנתן לך אוהבך נאה בבית האסורים שאתה בתוכו אפוטונקריק הינטון שאני בתוכו. בלתי ספק משובש הוא כעת ואין לאל ידי לפרשו ומי שלבו נכון בטוח יבא ויפרשו וישא ברכה מאת ה'. ואני אמרתי כשם שקבלתי שכר על הדרישה כך קבלתי שכר על הפרישה (ב"ק מ"א:) ובהוצאת לבוב אי' בפסיקת' שם צד ס"ה סע"ב נאה (ב) בית האסורים שאתה בתוכו אפוטונטריק לינטון שאני בתוכו. ופי' הג' מהרז"ם לפי הענין ר"ל שר בית הסוהר ע"כ. ועל פי פי' זה אולי עיקר הגי' אפרוטרום פי לכטין פי' בל"י oberster Wächter, πρότερος ,φυλακτήρ.

*אִיפִּיטִיקוֹס (= אִיפַּטִיקוֹס, בל"י ὑπατικός (Consularis, Oberst במכילתא מסכתא דעמלק רפ"ב דנ"ה (הוצאת מאיר איש שלום ווינא תר"ל) אמר משה לפני הקב"ה רבש"ע שמא דרכיך כדרכי בשו"ד אפטרופום [= ἐπίτροπος Verwalter, Statthalter,] גוזר גזירה קלידיקום [צ"ל קליריקום = clericus Notar, Gerichtsaktuar,] ובילק' ואתחנן רמזתתי"ג אי' פלירכום וצ"ל כלירכום או י"ל שהיא = φύλαρχος Tribun] מבטל על ידו; קלידיקום

גוזר גזירה דיקוריון [Befehlshaber, Decurio] מבטל על ידו ; דיקוריון גוזר גזירה הגמון [Feldherr, ἡγέμων] מבטל על ידו; הגמון גוזר גזירה איפיטיקוס [ὑπατικός] מבטל על ידו ; איפיטיקוס גוזר גזירה בא המושל הגדול [ἄρχων μέγας Oberhof-marschall] ומבטל על ידי כולם וכו׳. ובספרי האזינו סי׳ ש״ט אי׳ אם היה הפתקם גדול משניהם [ר״ל מן בלייוסטוס βουλευτής Rathsherr, ומן קטרון Centurio] ובילק׳ האזינו אי׳ בט״ם הפתכר. ועיי׳ מהרי״ף עט״ש צד י״ב.

☞ אַפְטָרָא Abschiedsspruch ברכה או דרשה בשעת נטילת רשות מגדול הדור או מכניסה של רבים. אולי י״ל עוד בהיפך אותיות= אפרטא והוא בלש׳ פרסי הישנה âfriti (וממנו בל״פ החדש׳ آفرين Segenswunsch). במדב׳ רבה מאשר יקרת בעיני נכבדת (פ״ד) ר׳ יוסי עבד ליה אפטרא פי׳ ראיה מופתית. [אחי״ה ר״ב בלי ספק סמך על החכם בוקסטאָרף שפי׳ המלה בערך מילין שלו argumentum a fortiori וזה מובן לפי דעתו משיגרא דלישנא מה אם . . . עאכו״כ; וגם י״ל שכיון ר״ב על ἐπιθεωρία-θεώρημα Betrachtung ואז צריך לנקד רְאָיָה מופתית. אבל אמת תורה דרכה שנגזר מל״מ (ד״ה ב׳, כ״ג, ח׳) כי לא פטר יהוידע ובגמ׳ הרבה פעמים ל׳ איפטרו, מיפטרו הנפטר וכדומה עיי׳ ע״מ צד קס״ג וכ״ח ח״ג צד מ״ג, מ״ד ודעת שפתיו ברור מללו. ועיי׳ עוד מ״ע של מהרז״ף ח״א צד שנ״ב. וברכות ונחמות הנאמרות בעת שנפטר אדם מחברו או מכניסה שדרש החכם במקהלות נכלל בשם המיוחד אפטרא. מלבד הציון הנסמן לעיל מבמד״ר נמצא עוד במקומות האלה: ב״ר פ״ס ר׳ יוחנן דבית גוברין עבד ליה אפטרא ומה אם אליעזר ע״י ששרת את הצדיק באמונה יצא מכלל ארור לכלל ברוך ישראל שעושין חסד עם גדוליהם ועם קטניהם בידיהם ורגליהם עאכו״כ. ושם ספס״ט ר׳ ינאי ור׳ ישמעאל עבדי ליה אפטרא מה אם זה . . לא הלך אלא הראה להם באצבע ניצל מן הפורענות, ישראל שעושין חסד וכו׳. ירו׳ סוט׳ פ״א סהל״ז ד״ז. ר׳ אבא בריה דרב פפי עבד לה אפטרה מה אם מדת הפורענות מעוטה אבר אחד לוקה ושאר כל האיברין מרגישין מידת הטובה המרובה עאכו״כ. ואולי המלה באותיות הפוכות אפרטא והיא בעצמה ובכתיבתה ל״פ וטעמה ברכת השבח והודייה (עיין יוסטי צינדלעקסיקאָן צד נ״א) —. אפטרתא der Profetenabschnitt, der die Verlesung des Sabbath = Festabschnittes beschloss פסחי׳ ק״ז: תעני׳ י״ב: ספר דאפטרתא גיטי׳ ס׳. עיי׳ על כל זה באריכות ע״מ קס״ז].

*אֲפַטְרוֹן (Schutzherr, Patron) ילק׳ תהלי׳ כ״ב רמז תש״ב למלך שעשה סעודה גדולה ואמר לאפטרון שלו וכו׳. פי׳ בל״ר פטרון (עיי״ע) מליץ טוב איש מגן ומחסה. ובש״ט שם תמורתו אפטרופוס וקרובים בטעם.

אֲפַטְרַכָא (Patriarch πατριάρχης, patriarcha, Kirchenoberhaupt der Samarit.) בב״ר פצ״ה (צ״ד) והקול נשמע: אלין שמריא [כ״ה בדפ״ר] אזל לגבי אפטרכא [כ״ה בכ״י, ובדפוסי׳ אפוטרכא, ובמד׳ אפטיריקא] דידהון אמר ליה [בדפוסי העי׳ להון!] רבהון [במד׳ סבהון ר״ל ר״מ] דיהודאי אמר [לי׳] חדא מלה והוא תימא וכו׳. פי׳ נשיא שלהן ובלע״ז פטרי״ארכא [בלאי״ט patriarca].

*אֲפַטוּרִיקָא (Eigenname) ב״מ ה׳. אבוה דר׳ אפטוריקא והוא שם פרטי ע״ע פטרוקי.

*אֲפַטְרוֹפוֹלִין (Statthalter מורכב מן πατήρ פי׳ אב ומן πόλις עיר) ילק׳ בראשי׳ רמז ט׳ משל למלך שהיו ב׳ אפטרופולין וכו׳ פי׳ בל״י אב של עיר ובב״ר פ״ו תמורתו אפיטרופין עיי״ע.

אֶפּוֹטְרוֹפּוֹס (=אֶפִּיטְרוֹפּוֹס בל״ס אפיטרופא, בל״י ἐπίτροπος Vormund, Verwalter) בפסיקת׳ דעשר תעשר (צ״ה:) אילין אֶפּוֹטְרוֹפַּיָּא דנפקין לקרייתא, ובפסחי׳ בפ׳ האשה (פ״ז.) יתום ששחטו עליו אפוטרופין [כ״ה בירו׳ ובמשניות נאפולי ופיזו׳ וכ״ה בכ״י ב׳ ואקספ׳ עיי׳ ד״ס פסחים קל״ב. אבל לפנינו בדפוסים אפטרופסין. וכן הגי׳ אסת״ר פי׳ בימים ההם: ביד אפיטרופסין רעים. ועיי״ע הבא] אין אפוטרופין לעריות בספ״ק דכתוב׳ (י״ג: ושם ובחולי׳ י״א: ונדה ל׳: הגי׳ אפטרופוס) (פירוש) [בלי כל ספק ט״ס וצ״ל: בירוש׳] (והוא בירושלמי כתובי׳ פ״א דכ״ה ע״ד) אפי׳ חסיד שבחסידים אין ממנין אותו אפוטרופוס לעריות. תרג׳ יעשה פרעה ויפקד פקידים על הארץ (בראשי׳ ל״ט, ד׳) אפיטרופין על ארעא. [אחי״ה וכן נקראו פקידי המלכות אצל הערדאט ג׳, כ״ז; ז׳, ס״ב. ק״ע. עיי׳ שם א׳, ק״ח; ג׳, ס״ג]. אתה תהיה על ביתי (בראשי׳ מ״א, מ׳) [את תהא אפוטרופוס על ביתי]. פי׳ אפיטרופוס, אבי ילדים בל״י פטירא פידיאה [צ״ל פטיר פידאָן πατὴρ παιδῶν וכן בלע״ז אב פטר [padre בלאי״ט pater, בל״ר]. (א״ב פי׳ בל״י ורומי ממונה ופקיד). [אחי״ה וכנ״ה ב״מ ל״ט. מעמידין אפיטרופוס וכו׳. וזה כמו אפיטרופא בל״ס, ב״מ שם אפיטרופא לדיקנני לא מוקמינן. וירו׳ ב״מ פ״ג ד״ט. לעשות בה אפיטרופא. איכ״ר פ׳ שרים הוה אפיטרופא עליל לקרתא. וכן בגיטי׳ נ״ב:

כתוב הרבה פעמים אפיטרופא אצל אפוטרופוס עי"ש. ובסוכ' כ"ז. אפוטרופוס של אגריפס המלך. שבת קכ"א. אפיטרופוס של מלך היה. ירו' תרומות פ"א ד"ם: אפיטרופוס . . לעולם . . אפיטרופוס לשעה. תוספת' ב"מ פ"ה ישראל שנעשה לו לגוי אפיטרופוס או סנטור. ועיי"ע איפיטיקוס. ש"ר ספמ"ו יתומה שהיתה מתגדלת אצל אפוטרופוס וכ'. והקבוץ אַפּוֹטְרוֹפַיָּא עיי' ריש הערך. וכן אפיטרופין ירוש' ב"ק ד"ד: כמה פעמים וב"ר פ"ו שהיו לו שני אפיטרופין. ולשון נקבה אפיטרופא אַפִּיטְרוֹפְיָא בל"ם אַפִּיטְרוֹפִּי Vormünderin, Verwalterin כתובו' פ"ו: פ"ז. פ"ח: אפיטרופיא. ירו' כתוב' פ"ט דל"ג: עשה אפיטרופא בחיי בעלה. ב"ב קמ"ד. עשאה אפיטרופא].

*אַפִּיטְרוֹפְסוּת (שם מופשט Vormundschaft בל"ם אפיטרופותא. בל"י ἐπιτροπεία) תוספתא ב"ב פ"ב אפיטרופוס כל זמן שאפיטרופוס יצא מאפיטרופסותו הרי הוא כאחד מכל אדם.

אֶפִּי (=אוּפִּי בל"פ چوب = צובי עיי"ע צב ו' פי' עץ וענף עץ Holz, Baumzweig; או אופי= אוּפְתָּא ל"פ پوته Holzstengel, پوتۀ (Holzstrunk בס"ג דכיצד מברכין (ברכו' מ"ד:) שגרא ליה בשיתין אופי פרסייתא [כ"ה ג"כ בכ"י ב"נ דכ"ח. וכ"י מ' גורס שריא וצ"ל שגרא עיי"ע שגר ב' ולפנינו בדפוסי ברכו' אי' תברא עיי' ד"ס ברכ' ק"כ.]. ובס"ג דהנזקין בגיטין (ס"א.) חזייה לההוא גברא דהוה קא שדי אופי ונתרן תמרי. ובפ' אין מעמידין בגמ' דבת ישראל לא תיילד (בע"ז ט"ס) [צ"ל בת ע"ז (ע"ז כ"ו.)] נפישא בישתא דההוא איתתא דקא משפלנא [בדפ' אמש' ופראג בט"ס משכלנא וכן בהפ"שבע] מינייהו כי אופי בנהרא. פי' אופי עיקר חריות של דקל. בישתא כינוי זכות הוא כלומר [כ"ה בכ"י ו"ו] רבות זכויות של אותה אשה שהיא הורגת בהן כי אופי בנהרא. פ"א בישתא רעות כלומר יהי רצון שירבו רעות לחברתה כמו שאני הורגת מהן כחתיכות של עצים השטים בנהר. [אחי"ה שני פירושיו של רבינו עולים יפה עם גזרת המלה הפרסי' שכתבנו בתחלת הע'. הפירוש הראשון בא לרבינו מר"ח עיי' תוספות גיטי' שם ד"ה שדי. וכלישנא ב' פירש"י שפי' מקלות. אבל מה שפי' בע"ז אופיא: אשקומ"א בל"צ écume = Schaum נ"ל שהשוה עם מלת הפיא (עיי"ע הפיא ב') שהיא באמת ל"פ کف Schaum פי' קצף וכן בל' הונגרי hab] ובהוראה זאת אי' ע"ז ע': הוה נקיטא אופיא בידה; חולי' ק"ה: דלא שתא אופיא משוא מאיסותא. ודע שמלת אופי של מעלה. וכן פתכא דאופי חולין ק"ה. ב"מ ל': ועיי"ע פתכא. הוא קבוץ ממלת אופתא ושני ציונים של סוכה וחולין מע' הבא שייכים לכאן ועיי"ע אופתא. וער' הבא. — ובכ"י ה"ב לי' תיבות פי' אופי עיקר חריות של דקל וכו' אבל לפע"ד ג"י דפ"ע יותר טוב ואדרבה לכאן שייכו הציונים מסוכה וחולין של ערך הבא ע"ש].

אָפִי=אוּפִי (בל"י εὐφυΐα Beschaffenheit, Naturanlagen) בפסיקתא דסוכ' (פסדר"כ ק"פ:) פנה אל תפלת הערער (תהלי' ק"ב, י"ח) א"ר ראובן [ויק"ר ר' ראבין] אין אנו יכולין לעמוד על אופו של דוד פעמים קורא עצמו מלך ופעמים קורא עצמו עני וכ'. כל זה בויק"ר באמור אל הכהנים בפ' קחו מוסרי (פ"ל). פי' אופו עיקרו. [אחי"ה אולי המלה לפי' זה כמו אום בל"ע أم פי' עיקר ואות פ' ומ' מתחלפות. עיי"ע אם א']. וי"א אופי בנהרא (ע"ז כ"ו. עיי"ע הקודם) כמו זה שורש של דקלים. (וכן אופתא דפ' לולב הגזול והיבש בגמ' דר' יהודה (סוכה ל"ב.) אימא אופתא כפות מכלל שהוא פרוד והאי כָּפוּת ועומד הוא ובלע"ז צִיפּוּ [כ"ה בכ"י ו"ו, ל"ד, ה"ב, ג"נ ודפ"ר והוא לאי"ט Baumstrunk, ceppo], ובגמ' דהריאה באלו טרפות (חולי' מ"ז:) ריאה דדמיא לאופתא טרפה אית דאמרי פחוזה כאופתא [עיי' חולי' שם נוסחאות אחרת]. פי' פחוזה קלה כדכתיב (שופטי' ט', ד') אנשים רקים ופחזים. אית דאמרי דנפיחי כאופתא נפוחי מחולה אית דאמרי דשיעא חלקה כלומ' אין בה [כ"י ו"ו] קמט כאשר הקיר כשטוחין אותה). [אחי"ה מן וכן אופתא עד כשטוחין אותה יש להשים בין עיגולים שרבינו אגב גררא נקטה לרוחב ביאור דבריו שורש של דקלים ושייכים הציונים מסוכ' וחולי' לע' ראשון או לע' אופתא]. ובהגדת ילמדנו (בתנחומי' לי') מי גוי גדול: א"ר הושיעה מי כאומה זו שהיא יודעת אופו של אלוהיה יודעין מה הוא מבקש והן עושין יודעין היאך הוא מחבבן. [אחי"ה וקרוב לזה אי' בילק' ואתחנן ריש רמז תתכ"ה ד"ה מי גוי גדול: ר' חנינא ורב הושעיא ומי גוי גדול וג' איזו אומה כאומה זו שיודעת אופיו של אלוה בנוהג שבעולם אדם יודע שיש לו דין לובש שחורים ומתעטף שחורים וכ' וכ"ה אות באות ילק' תהלים קמ"ח קל"ם רמז תתפ"ח. ופְעָמִים נסמן בילק' ירו' ר"ה, והוא ירו' ר"ה פ"א הל"ג דנ"ז: אבל שם אי' ר' חנינא ורב הושעיא חד א' איזו אומה כאומה הזאת בנוהג שבעולם אדם יודע וכ'; וכן בדב"ר פ"ב אי' מי גוי גדול א"ר חמי בר חנינא איזה אומה שגידלה אלוהיה כאומה זו בנוהג שבעולם

אומה מבקשות לעשות מלחמה וכ', נראה בעליל שהמעתיקים דלגו על מלה זרה אופו. וכפי' המלו' דהילק' נכתב בצדו אופיה מנהג ומשער זה מן הענין בנוהג שבעולם. אבל מצינו ראינו בירו' רפ"א שקלי' דמ"ה ע"ד אין את יכול לעמוד על אופי של אומה הזאת נתבעין לעגל ונותנין נתבעין למשכן ונותנין]. פ"א אופו דעתו. [אחי"ה שייך לציון הראשון אופו של דוד ס"א דעתו של דוד וכן גרס הילק' תהלי' ק"א רמז תתנ"ה ד"ה תפלה לעני א"ר פנחס בשם ר' ראובן אין אני עומד על דעתו של דוד פעמים וכ' וכ"ה בשו"ט ק"ב א"ר פנחס בשם ר' ראובן איני יכול לעמוד על דעתו של דוד וכ'. ואולי גי' הילק' ושו"ט מפי' של ערוך נובעת וגי' פ"א הוא לנכון בכ"י ה"ב ובדפ"ע בט"ס ס"א, וראיה שפי' המיוחס לרש"י פי' אופי בב"ר ספי"ד: דעת וכן הביא מ"כ שם האופי: פירש"י וערוך עיקרו ודעתו. ובענין ב"ר הנ"ל דע כי אי' שם: נשמה זו האופי (וכיפה תואר הגי' האופה) דברייתא אמרין האופיתא טבא. כבר הרחבתי דיבורי על אודותו במ"ע דמ"ג חכ"א תקס"ג והוכחתי שהיא מל"פ שטעמה ידיעת עצמו Bewusstsein, ועתה מצאתי שגם י"ת פי' קרוב לזה "שהנפש יודעת טוב והוא ראיה שראוי שיקבע לה שם על שם הידיעה עכ"ל. ובאמת יש להביא ראיה לפי' זה כי בל"פ אפתה آفته ענינו ידיעה. ומהרי"ף בספרו עט"ש צד ז' התעורר נגדי לאמר שבודאי ל"י היא ואם כדעתו כ"ה אז בצדק אוכל לומר שהיא ל"י הרשומה בתחילת הע' ר"ל εὐφυΐα פי' כח טבע אנושי ומדות הנפש. יצא לנו מזה ששיעור המאמר של ב"ר כ"ה: נשמה זו האופי כלומ' במלת נשמה מובנת ידיעה או כח טבע אנושי ומדות הנפש ועל זה הביא ראיה מלש' העם האופיתא טבא כלומ' ידיעה טובה או מזג טוב). (א"ב פי' בל"י קול ודיבור). [אחי"ה ור"ב כיון על ל"י ὄψ, ἔπος].

אַפָּיָא (הקבוץ מן אַפָּא פי' אופן Art und Weise או הוא=אופי של מעלה פי' מהות Beschaffenheit) [בירושלמי] (ונשמט' המלה בדפוסי' ונעלמה ג"כ מהגרי"ב בהפשב"ע עי"ש) בחלק בגמ' דסמוך שלשה מלכים (ירו' סנהדרי' פ"י ה"ב דכ"ח, ע"ג) אמר קמיה רבונא דעלמא אי ענית לי ענית לי ואי לא אמינא כל אפיא שוין [כ"ה גי' הדפוסי' הישנים וכ"י ה"ב וע"י, אבל בירו' אי' אם עונה אותי מוטב ואם לאו וכ' וכ"ה בכ"י ו"ו וילק' מלכי' כ' רמז רמ"ו ובדפוסי' חדשי' של ערוך כתוב חד ענית לי]. ובפסיקתא דשובה (דקס"ב: אם עונה אותי הרי יפה ואם לאו כל אפיא שוין. ובריש מגיל' איכה (פתיחה ט') ראו [מה מצינו להם ומה] היו עובדים הא (חזרו) [ובמדרש בנכון חסרה המלה הזאת] כל אפיא שוין. פי' אפיא דמנשה [כ"ה בנכון בכ"י ובדפ"ר ובדפוסי' חדשים בט"ס דמעשה והרב החכם מוהר"ר שלמה באבער בפסיק' שם הערה ק"ט פי' המלה מל"ר opes מפני שנגרר אחר גי' מוטעת של דפ"ע החדשים ויש לתקן עפ"י מה שכתבתי]. כל אלוהות שוין. אפיא דעמון ומואב כל האומות שוות. [אחי"ה אפיא הוא קבוץ מן אפא עי"ש כלומר מין ואופן; או מערך אפי עי"ש טבע ומהות הדבר. ובדב"ר פ"ב כתוב תחת ציון ראשון בזה"ל התחיל קורא לקב"ה אמר לפניו רבש"ע . . . את הוא אלוה על כל אלהים ואם אי אתה עונה אותי אני אומר שמא ח"ו כל הפנים שוות עכ"ל. וזה ראיה שגזרת המלה מלש' אפא. ובענין זה יש לפרש המגלה פנים בתורה שלא כהלכה, אבות ג', י"א, ירו' פ"ח דמ"ה: ירו' שבועו' פ"א דל"ג: ובהיפך שמראה פנים בהלכה סנהדרי' צ"ג: ושם ק"ג: מנשה היה שונה נ"ב פנים בת"כ].

***אָפֵי** (בל"ס אֱפָא פי' אָפָה backen) מנחו' צ"ד. כיון דאפי לה, שבת ס"ג: למיפא. ירו' ביצ' פ"ד דס"ב ע"ג אתת מופה [צ"ל מיפה] גו תנורא, ירו' ע"ז פ"ה דמ"ה. אפה שלשה תנורים. נפעל נאפה, מנחו' צ"ד. נאפות אחת אחת, שהש"ר פ' נפת מי איפה (בראשי' כ"ז, ל"ז) מי נאפה בתנור זה. ב"ר פס"ז ברם לן פיתך אפוייה. והשם אֶפִיָּה ירו' שבת פ"ז ד"י: אפייה תולדה לבישול. ירו' ע"ז פ"ה דמ"ה. וירו' ערלה פ"ב דס"ב: של אפייה. ירו' פסחי' פ"ג ד"ל: שתי אפיות. — אַפְיָיתָא (בל"ס הרבוי בל' נקבה Bäckerinnen) ברכו' נ"ח: שיתין אפייתא בימטא ושיתין אפייתא בליליא.

***אֶפְיָיה** (בל"י ירק עשב πόα, πόη, ποίη Gras, Kraut) ירו' נדרי' רפ"ז ד"מ: הנודר מן אפייה אסור בקישואין וכ'.

☞ **אִפִּיַטְרוּם** (בל"ס אִפּוּיַאטְרוּם ל"י ἱππίατρος Pferde=Thierarzt) מדב"ר פ' איש איש כי תשטה אשתו (פ"ט, ושם אי' האפייטרים) חמורה [שהיתה] חולה והוליכה אצל אפייטרום פי' בל"י רופא הסוסים והבהמות).

☞ **אַפְיוּטוֹת** (בל"י παῖδες Kinder בל"ר puti ובל"פ پوته das Junge פי' גור אריה) ירו' דגיטין פ' הנזקין (פ"י הל"ח דמ"ז:) על משנת הפעוטות (גיטי' נ"ט. גיטי' פ"ה, משנ' ח') אפויוטות פיידיא [παιδία junge Leute, die Jugend] לפנינו בירו' ט"ס פרייא ור"ב הגיה פרייא וצ"ל פיידיא]. פי'

בל"ר פוטי ובל"י פיידיא תינוקות גדולים). [אחי"ה וכן בירו' מ"ש פ"ד, הל"ד דנ"ה. פתר לה בשיטת אפיוטות דתנינן תמן אפיוטות מקחן מקח].

אַפִּיַּין (בל"ר aphya, aphye, apua ובל"י ἡ ἀφύη (dünner, grossäugiger Fisch, Sardellen בס"פ אלו טרפות (חולי' ס"ו.) ת"ר אין לו עכשיו ועתיד לגדל לאחר זמן כגון הסולתנית והאפיין. (א"ב פי' בל"י ורומי' מין דג קטן לבן ועיניו גדולות). [אחי"ה לפנינו כתוב בחולי' עפיאן ובע' סלתנית וע' עפיין ועיי"ע אקונס גרס רבינו עפיין ובע"ז ל"ט. כתוב עפיץ וצ"ל עפיין].

אוּפִיּוֹן (בל"פ ﻳﻴﻮﻥ, اپیون, ابيون, افيون בל"ע כמו כן, ובל"ם אופיון בל"י ὄπιον ובל"ר (Mohnsaft, opium ירו' דע"ז פ' אי' מעמידין (פ"ב הל"ב ד"מ ע"ד) אהן אופיון סכנה. פי' בל"י ורומי' מין נקפא מזרע ועשב הפרגין [עי"ש] ולו סגולות נפלאות ברפואה כאשר נסיתי ואם לא יותן בכמות הראוי סם המות הוא). [אחי"ה עיי' פ"מ שהביא דברי ר"ב בשם הערוך. ומפרש בירו' פי' רירין של חוטם!].

אַפֵּךְ (בנין אַפעל מן אֲפַךְ בל"ע افك בל"ם הפך (umdrehen, umwenden תרג' וינוסו וינגפו יהושע וכל ישראל [צ"ל וינגף ישראל וינסו. שמואל א' ד', י'] וַאֲפָּכוּ והוא לשון דמחזרו לאחוריהן ומערקין [אחי"ה כ"ה בדפ"רוכ"יב"ר, אבל בדפוסי' חדשי' מחזרי תיכין. נראה מזה שיד הסופרים חלתה בערך שלנו ובאמת בכ"י ו"ו ול"ד כ"ה נוסח הערך תרג' וינגף ישראל וינוסו (שמואל א' ד', י') ואפכו. ושורש אֲפַךְ כמו הָפַךְ בל"מ ונמצא כמה פעמים במשנה ובגמ' לדוגמ': כלאי' פ"ב מ"ג לא יאמר אזרע ואח"כ אופך אלא הופך ואח"כ זורע. ושם מ"ד לא יאמר אטע ואח"כ אופך אלא הופך ואח"כ נוטע. (עיי"ע פך ב' ור"ב שם). תרומו' פ"ט, מ"א שוגג יופך . . . מזיד יופך. ותוספתא ספ"א דשביעי': ובשביעית יופך. ובתוספתא ספ"א דכלאים: לא יזרע עד שיופך. וכן נמצא בבנין פַּעֵל וַאִפְעֵל בטעם שוה לדוגמא: שבת ל"א. אפיך ליה, יבמות ס"ג. אפיך לה. ושם: אנא הוא דקא אפיכנא לה. תעני' כ"ה. ניחא לך דאפכיה לעלמא מרישא. גיטי' ס"ז: כל דאמינא מיפך אפכי. כתובו' ס"ו. חולי' ק"א: וכרית' ג'. איפך, חולין שם למאי דאפיכן, שבועות מ"א. מיפך שבועה . . . בדאורייתא לא מפכינן שבועה בדרבנן מפכינן עיי' על הענין זה בפחד יצחק ע' גלגול שבועה. גיטי' ס"ט: ונפכיה, מנחו' כ"ה: ומי מצית אפכת ליה, ירו' כלאי' פ"ט דל"ב ע"ג אתאמר ליה אפיך אפיך. ירו' שביעית פ"ט הל"א דל"ח ע"ד מה אפכה לה (ובדפ' זיטאמי' גי' אפכן) פתילה גבי ביצה, ובירו' ביצ' פ"א הל"א ד"ס. מה אפכן לה פתילה גבי ביצה. ירו' תרומו' פ"ח דמ"ו. מה אפך לן מצות גבי ניקורין. ובע' פך ב' גרס רבינו בע"ז ל"א: וכיון דקא אפכי כוליה עלמא מירתת אמר השתא אתו ומדרכו לי [כ"ה לפי גי' כ"י ל"ה, ובכ"י ו"ו ומדכרו צ"ל ומדרכו וכ"ה בדפ' וויניצ' רצ"א, ובדפ"ר בט"ס ומרבו לי (עיי' עוד ע' אֲרַב) ובדפ' חדשים ובכ"י ב"ר מרכולי!]. ופי' אפכי חוזרים ושבים כלומ' מצויים בדרך ופי' מַדְרְכוּ בל"ס אַדְרֵךְ רָדַף ודלוק אחר איש. ובנוסח' הש"ס אי' השתא אי חזו לי' מפסדו לי'. ובכ"י ק"ט חסרה המלה בטעות המעתיק].

*אִיפְּכָא (das Umgekehrte, Gegentheil) ר"ה כ'. מתני' איפכא. שבועו' מ"ט: איפכא שמעינן. חולי' כ': אדרבא איפכא מסתברא. בכורו' ה'. אנן איפכא מתנינן לה.

אַפָּכֵי (= אַפּוּכֵי בל"י ἡ ἀποχή בל"ר apocha Quittung, Urkunde der bezahlten (Forderung בב"ר פמ"ב ויהי בימי אמרפל: ויהי כאשר נלכדה ירושלם (ירמיה ל"ח, כ"ח) א"ל עוד היא שמחה שבו ביום נטלו ישראל אפכי [במד' אופכי וצ"ל אפוכי כאי' בויק"ר] על עונותיהם דאמר רב שמואל בר נחמני אפכי גדולה נטלו ישראל על עונותיהם ביום שחרב בית המקדש [שנא'] תם עונך בת ציון (איכי ד', כ"ב) וכל זה הענין במגיל' איכ' בפסק' תם עונך. ובויק"ר ויהי ביום השמיני בסמוך ולזקני ישראל. [אחי"ה והוא פי"א וחסר בדפוסי הערוך וז"ל המדרש שם: ויהי כאשר נלכדה ירושלם א"ל אף היא אינו צרה שבו ביום נטלו ישראל איפופסין על עונותיהן דאמר רב שמואל בר רב נחמן איפופסין שלמה נטלו ישראל על עונתיהן ביום שחרב ביה"מ הה"ד תם עונך בת ציון. ובילק' תהלי' מזמ' מ"א רמז תש"מ אי' איפופין וצ"ל איפוכין=איפוכי וכ"ה באמת במד' איכ"ר פ' תם וכ"ה במד"ר פי"ג אפוכי שלימה. ובמ' רות ר' פ' ושם האיש אופכין שלימה וצ"ל אפוכין]. ובויק"ר וכי ימוך אחיך בפ' אשרי משכיל אל דל (פל"ד) א"ר לוי בשם רב חמא ב"ר חנינא אמר כ"ב פעמים כתוב כאן (בתהלי' מ"א) אשרי ומכלן לא נטל אפכי [לפנינו אפוכי] אלא זה בלבד ומה אפכי נטל אשרי משכיל אל דל ביום רעה ימלטהו ה'. ואין לך יום רעה אלא יום דינה של גיהנם [חסר בויק"ר אבל ביל' תהלי' שם אי' אין לך יום רעה כיום המיתה יום יציאת הנפש . . .] שנאמר והסר כעס מלבך והעבר רעה מבשרך (קהלת י"א, י'), ואומר

אשרי שומרי משפט עושי צדקה בכל עת (תהלי' ק"ו ג'), פי' בל"י קורין להנחה אפכי כלומ' מוחה להם עונותיהם. (א"ב פי' בל"י ורומי' שטר פרעון כמו שובר).

אַפְכִיוֹת (הריבוי מע' הקודם Quittungen) בילמדנו פר' ציצית (בתנחו' לי' אבל אי' במדב"ר ספי"ז) [משל] לבעל הבית שהיה שוקל בארנוניות וכותב אפכיות א"ל אביו הזהר באפכיות האלו שכל חייך נתונין בתוכן כך א"ל הקב"ה לישראל הזהרו במצות האלו שהן חייכם שנא' (דברי' ל"ב מ"ז) כי לא דבר רק הוא מכם כי הוא חייכם ענין ספר זכרונות. (א"ב גם זה מענין הקודם). [אחי"ה בתנחו' ס"פ שלח לך דרע"ב אי' בט"ס וכותב אנפריות . . . זהיר באנפריות והיא ל"י ἀναφορά עיי"ע אנפרות. ושיער רבינו שמלת אפכיות היא ספר זכרונות מדרוש של וזכרתם האמור במדר' שם עיי' שם].

☞ אֶפּוּכֵי (בל"י ἐποχή das Zurückhalten der Geisseln) מדר' איכ' (ג', י"ג) בני אשפתו בני אומירי [ὅμηρος Geissel] בני אפוכי פי' בל"י מסגר ולכידה וטעם המלה אנשים חשובים שבוים נעצרים בבית כלא עיי"ע אמריי [אמר ז']. [אחי"ה לפנינו אי' בני אופיכייה, ובדי' אסת"ר אי' בט"ס אוכייפי ופי' מרוצצין בארכוף! ועיי"ע ארכוף ששם תמצאנו ושם אדבר בו].

אָפֵל (מל"מ spätzeitig) הא בחרפי הא באפלי בר"ג דתעניות (ג':) בַּאֲפֶלְתָא דהוו בניסן בפ"ק דר"ה בגמ' דאחד באלול (ח'.). [אחי"ה ועיי' ספרי על העתקה פרסי' של ריב"י טאווס צד של"א. ור' יונה ן' גנאח בספרו כתאב אלאסול צד ס"ד (בהוצ' החכם הגדול נייבויער). פי' אפילות של מקרא ג"כ בלי' המשנה וכתב עישר צ"ל עשה הבכור הותר האפל وفى תלמוד בחרפאתא דהויין מאדר באפלאתא דהויין מניסן ע"כ והנוסח הזה קרוב לגי' כ"י ב' הובא בד"ס ר"ה צד ז'. וכנ"ה בר"ה ירו' רפ"ג דמ"ז: הבכירות . . . האפילות. מ"ק ו'. בכיר . . . אפיל. ירו' תענית פ"א דס"ד. הבכירה . . . והאפילה. קהל"ר י"א, ו' וב"ר רפס"א אם זרעת בבכיר זרע באפיל, שאי אתה יודע איזהו מכשיר אם של אפיל אם של בכיר. מ"ק ו': אפלא משוי ליה חרפא. ירו' שביעי' רפ"ה דל"ה ע"ד פעמים שהשנים מַאֲפִילות. ב"ר פצ"ט בית אל שהיא מַאֲפֶלֶת. ובמדב"ר רפ"א דורש ארץ מאפליה (ירמיה ב', ל"א) אין מאפליה אלא הלקשה].

☞ אֲפִילוּ (נתקצר מן אף ומן אילו wenn auch, obschon) תרג' אף כל נטעו (ישעי' מ', כ"ד) אפילו יפשון ומלה זו מורגלת בלי' תלמוד ומורכבת מן אף אלו. [אחי"ה דרך משל ר"ה כ"ה. אתם אפילו שוגגים אתם אפילו מזידים אתם אפילו מוטעין ועיי' עוד ברכות מ', י', י': נ', נ"ד: נ"ח, שבת קי"ט: פסחים פ"ז: יומ' ל"ח: יבמו' ס"ג, כתובות ק"ה: קי"א, קדושי' ל': מ': פ': יומא ל"ח: ר"ה כ"ה: תענית ח': ב"ק צ"ב, ב"ב צ"א, קי"ט: סנהדרי' ל"ז, נ"ט, צ"ב: ק"ז, ק"ח, ע"ז ד', י"ט: נדה ל"א, ל"ח: חולי' ס': מנחו' צ"ט: אפילו כמאן דאמר ירו' פסחים פ"ט ל"ו ע"ד ועוד רבים, ירו' גיטי' פ"ט ד"נ ע"ג ולית בר נש אמר אפילו אלא דו מודה על קדמייתא. שהש"ר בסוף אפי' להחריב ט"ס ועיי"ע אַפֶּלְיוֹן].

אֶפֶּלְיוֹן (בל"י πυλεών, πυλών Vorsal, Vorzimmer) נכנס לאפליון [לפנינו בברכ' אנפילון עיי"ע. בד"ס ברכו' דע"ד גי' מוטע' לבית מרחץ] נכנסו אחריו בפ' היה קורא בגמ' כשמת טבי עבדו (ברכו' ט"ז:). פי' חדר לפנים מטרקלין כמו (ישעיה ל"ב, י"ד) עופל ובחן, ויבא אל העפל (מלכי' ב', ה' כ"ד). [אחי"ה פי' בל"י עזרה וחצר ודברי ר"ב בע' הבא שייכים לע' זה].

אֲפֶּלְיוֹן (בל"י ἀπώλεια Untergang אבדון) בריש ילמדנו (בתנחו' לי') כשהקב"ה רואה בתי ע"ז יושבין שלוין וביתו שמם ועשוי דייש לערלים ולשועלים שנא' (איכה ה', י"ח) שועלים הלכו בו אותה שעה מסתכל אפוליון [כ"ה גי' אמיתי' וכ"ה בעה"ק] של עולם והוא מזדעזע שנא' (תהלי' ק"ד, ל"ב) המביט לארץ ותרעד. (א"ב בל"י עזרה וחצר). [אחי"ה דבריו שייכים לע' הקודם. אפוליון בל"י כליון והשחתה, וכן שיעור המאמר שהש"ר ד"ה ברח ובשעת שאו"ה אוכלין ושותין וכו' אותה שעה חושב הקב"ה אפי' [צ"ל אפוליא=אפוליון] להחריב לעולמו וכו' ועיי"ע הבא].

*אַפֶּלְיוֹן (בל"י גער ἀπειλέω והבינוני ἀπειλῶν drohend) ירו' ברכו' פ"ט די"ג ע"ג בשעה שהקב"ה מביט בבתי תיטריות ובתי קרקסיאות יושבות בטח ושאנן ושלוה ובית מקדשו חרב הוא אפילון לעולמו להחריבו. פי' בל"י גוער (עיי' אהבת ציון למהרז"ף שם ומפרש בעל מאיר נתיב בהוצאות ירו' דפ' מגנצא דף ל"ו. טעה בזה). ובשו"ט מזמ' י"ח פס' ח' אי' בשעה שהקב"ה מביט בעולמו ורואה בתי טרטיסאות (צ"ל טרטיראות) וכ' ובה"מ חרב ובניו מצער מ ח ר ה אפו בעולמו להחריבו. ובילק' שמואל ב' כ"ב רמז קנ"ח אי' (חרם) [צ"ל חרה] אפו בעולמו להחריבו. ונראה בעליל כי זה תמורתו קודש תחת מלה יוני' הנ"ל. והחכ' בוקסטארף הפלא לטעות להשותה עם מלת פפליון עיי"ע.

אֲפַלְיוֹן (πάλλιον Mantel, pallium, fallium) ומעפורת בפ' כל כתבי בגמ' די"ח כלי' [שבת ק"כ. ירו' שבת פט"ז הל"ה דט"ו ע"ד ושם אי' פיליון וכ"ה בכ"י מ'; ובדפוסים בבבלי אפיליות, ובדפוסי' שונצינו וויני' וקרק' אפיליון ובכ"י ע' ובכ"י א"פ וכ"ה בבה"ג וברש"י אפליון עיי' ד"ס שב' קל"ו:]. פי' (אוסי. צ"ל כמו בדפ' אמש' מסוה.) (א"ב פי' בל"ר פליון מעיל ומעטה עיי"ע פליום). [אחי"ה ולדעתי ג"כ שמחו' פי"ב התירו תכלת מאפלוני צ"ל מאפליוני Mantel. ומעפורת הוא ל"ס מעפרא וכה העתיק' הפשיט' אדרת (מלכי' א'. י"ט, י"ג, י"ט; מלכי' ב'. ב', ח', י"ג, י"ד). בכ"י ו"ו, ל"ד ובדפ' אמ' ערך שלנו הוא ערך בפני עצמו ונכון הוא, ולא כבשאר דפוסי הערוך ששם בטעות נכלל בע' הקודם לזה].

אֱפִילְיוֹן (= פִּלְיוֹם, פִּילְיוֹם πιλίον, pileus, pileum kleiner Hut, Filzhut) בפכ"ט בכלי' (מ"א) ואפיליון של ראש עיי"ע פליום כי היא גי' אמיתית). [אחי"ה בכלי' אי' והפיליון וזה הנכון שאות ה' היא ה' הידיעה וגי' רבינו פליום לפי גי' כ"י ו"ו, ה"ב, ב"ר ודפ"ר והיא היא המלה שרשמנו].

*אִיפּוּלֵין (בל"י πυρήν Kernobst, ורי"ש ולמ"ד מתחלפות) תוספתא דתרומות רפ"ב כל מין אופילין ואגוזים ושקדים ורמונים אחד תורמין ומעשרין מזה על זה. פי' אופילין בכ"י איפולין (בהוצ' צוק"מ כ"ז) והוא כמו אֱפוּרֵין בל"י מיני פירות שיש להם חרצן קשה כגון אגוזים ושקדים וכדומה וגם י"ל לקיים הגי' בו' אחר א' ואז תהיה אופילין כמו אופירין בל"י ὀπώρα Baumfrüchte פירות עץ עיי"ע אפוריא.

*אֱפּוּלִים (בל"מ פול ובל"ע فول Erbsen, Bohnen) תוספתא דתרומו' ספ"י אין מערבין תרומ' תבואה וקטנית כאחד אבל מערבין שומשמין באפולים בעדשים וכ' פי' כמו פול בל"מ שמואל ב', י"ז, כ"ח; יחזק' ד', ט' ומאחר של' ון' מתחלפות נגזר ממנו גם אפונין עיי"ע.

*אַפּוּלְיאַ (Stadt in Italien, Apulia) תרג' מאיי כתים (יחזק' כ"ז, ו') ממדינת אפוליא והוא חלק מארץ איטליא עיי' ע"מ קע"ט ורבינו גרס איטליא עיי"ע. ובהשמטת א' כתוב פוליא עיי' מד' תהלי' ט' וכן היום נקרא Puglia בל' איט'.

אַפְלַיִית (בל"י φλυάσσω, φλουάσσω Possen treiben) א"ל למה אפליית בי [כצ"ל ובדפוסי' נשמט] א"ל לא אפליית בך בירו' בפ' ג' שאכלו (פ"ז הל"ב די"א: ועיי' ירו' נזיר פ"ה הל"ה דנ"ד:) ובב"ר פצ"ב (לפנינו אי' פ"צ) וירא יעקב כי יש שבר במצרים. פי' ענין שחוק וליעוג. [אחי"ה והמלה יוני' אשר רשמנו נ"ל ג"כ למצא בהך של ב"ר ספל"ח מה אתה מפלא בי וכן דרש בע"ז מ"ד. מפלצות (מ"א ט"ו, י"ג, ד"ה ב', ט"ו, ט"ז) מפליא ליצנות ועיי"ע פלא, ב' ותוספות ע"ז שם].

*אפלטור ט"ס תחת אמפרטור עי"ש.

☞ אפליקתא ([צ"ל אֶפִּיקְלְתָּא] ποικιλτά = gewirktes, buntfärbiges Kleid) מדר' שה"ש פסקא גן נעול (ד', י"א) [ואלבישך רקמה] תרג' עקילס אפליקתא עיי"ע פליקט כי היא גי' אמיתית). [אחי"ה במדרש אי' אפליקטא ובדפ' חדשי' אפליגתא, ובמד' שם פסק' נפת אי' איפליקת' וכולם צ"ל אפיקלתא. ובפסיקתא דויהי בשלח (דפ"ד: אי' תרג' עקילס פילקטון צ"ל פיקלטון וכן גרס רבינו בעצמו בע' אפקליטון עי"ש גי' הכ"י. והמלה יוני' נמצאה הרבה פעמים בהעתקת ע' זקנים. וגם היום נמצא בהעתקת עקילס, Aquila, רקמה (יחזק' כ"ז, כ"ד) מתורגם פיקיליא = ποικιλία וכן בספ' בן סירה ל"ח, ל"א; מ"ג, ל"א. ודעת ר"ב שהיא ל"י πλεκτός פי' נארג. ועיי' עוד ע' אפקלטורין, פליקט, פוקלטון].

*אֲפַלְסְמוֹן (=אפרסמון Balsam, למ"ד ורי"ש מתחלפות) מדר' איכ' פ' סורו טמא: שהיתה מביאה זפק של תרנגול וממלאה אותו אפלסמון ונותנת אותו בין עקיבה למנעלה. והמלה כמו אפרסמון עיי"ע.

*אֲפּוּלֶמוּטוּם (πολεμιστής Kämpfer, Krieger) תוספתא ב"ב פ"י גבאי או אפולמוסטוס עיי"ע פולמטוס.

אֲפֻמָא (בל"ע فم בל"ס פומא Mund, Oeffnung והשואל לארובה וחלון של גג ובל"פ بام Dach, Licht) ההוא דיקלא דהוה ליה לאביי [כ"ה בדפוסי הערו' החדשים וכ"ה בעירו' כ"י מ' (ד"ס קצ"ה.) ובע' דפ"ר אי' דהוה לבי רב ביבי, וכ"י ה"ב לר' ביבי בר אביי] דהוה סליק באיפומא בעירו' בפ' המוציא תפילין בגמ' דשרשיו (ק'.) ובס"פ י' יוחסין (קידושי' פ"א.) נפל זיהרא באיפומא [כ"ה בכ"י ו"ו, ל"ד ה"ב וכ"ה בע' זהר ב', ובדפוסי' סיהרא ובקידושי' נהורא]. ובפ' אלו טרפות בגמ' נפלה מן הגג (חולי' נ"א.) ההוא גדיא דהוה ליה לרבינא חזא חושלא [כ"ה בכ"י ועיי"ע חשל א' ובדפוסים ט"ס חולשא ובענין גירס' של ש"ס עיי"ע דגר ב' במו"ע]. מאיפומא נפל מאיגרא לארעא. פי' איפומא ארובה בתוך הבית פתוחה לגג והוא לול בל' קודש. פי' דיקלא דהוה סליק באיפומא היתה עולה אותה

תמרה על הגג ובגג היה לול ויוצאת מן הלול ויוצאת באויר הגג והיו עכשיו ענפיה בפחות מג' טפחים לגג אתא לקמיהו דרבה ור' יוסף ושרו ליה לישב עליו.

אפומטא ([צ"ל כס"א אֶמְפּוּטְמָא] בל"י ἔμφωτον פי' מראה Erhellendes מפעל ἐμφωτίζω ועניגו חלון) בפסיקתא דויהי בשלח (פ"ו: ועיי' ילק' שמואל רמז קנ"ב) כיצד היו המים עשויין לישראל כחומה דרש ר' יוחנן כאילין קנקליא [בלש' יוני' κιγκλίς ובל"ר cancelli עיי"ע קנקל א'] (ארקת) [וכ"ה בכ"י כרמולי אריקת וצ"ל כמו בילק' וע' דק ד' אודיקת] סרח בת אשר ואמרת תמן הוינא ולא הוון אלא כאילין אפומטא. ס"א אמפוטמא פי' מראות. [אחי"ה גי' ס"א אי' רק בכ"י ו"ו וה"ב וכ"ה בילק', ובכ"י כרמולי אי' אמפומטא ואין ספק אצלי שצ"ל כגי' ס"א. והרב החכם מוהר"ר שלמה באבער, בפסדר"כ שם הע' קכ"א, העיר על גי' הילק' שלקחו מע' אמפומיות וצריך לתקן עפ"י נוסח אמיתי של כ"י ומערך שלנו לֶקח והוא ממש ס"א, לפיכך גם גזרת המלה אחרת היא. ונ"ל שהיא מלה יוני' שרשמנו שרבי יוחנן פי' קנקליא פי' שבכה כפולות היו החומות וסרח בת אשר ראתה אותן ואמרת שהיו כחלונות פשוטות. ועוד נ"ל לפרש בענין אחר כי לולי דברי רבינו הייתי אומר שמלת קנקליא היא ל"י κίγκλισις=Hin- und Her-bewegung) פי' תנועת הנה והנה ומלת אמפוטמא=אמפיטא (וכן צ"ל אפומטא שיש לתקן אמפוטא) בהפך: מוצק בלי תנועה בל"י ἔμφυτος, festgewurzelt, starr כלומ' לדעת ר"י המים אשר עומדים כחומה היו הולכים ונוזלים הנה והנה ולעדות סרח ב"א היו עומדים וקפאו במקום אחד. והמכילת' ט"ו, ח' פי' קפאו: כמין כלים של זכוכית. וזה ראיה לפי' של רבינו: מראות ונראה שדרש חֹמָה (חסר) כמלת חַמָּה, ולפי' ראשון יש להעיר ג"כ על מלת יוני' ἔμφασις, Abspiegelung].

אַפַּמֵיאַ (א) Apamea בסוריא, וכ"ה בל"ס אַפַּמְיַא, אַפַּאמְיַא (ב Ἀπάμεια Apamea, Apamia בבבל על יד הטיגרים. (ג=פמים Paneas) אריסטון הביא ביכורים מאפמיא בסוף חלה (ד', י"א עיי' ע' אסיא ב', אספמיא ב'):—ובר"ג די' יוחסין (קידושי' ע"א:) לתתי [לתחתית] בדיגלת עד היכא אמר רב פפא בר שמואל [כן גי' אמיתית ובקדושי' בט"ס השמיטו שתי מלות פפא בר. ושם הגי' אמר רב שמואל ובלתי נכון הוא כי לשמואל אין לו לא כינוי רב ולא רבי עיי"ע אביי] עד אפמייא [בשני יודין להבדילו מאפמיא של סורית עיי' ע"מ ק"פ:] תתאי. תרתי אפמייא הויין [חדא עיליתא וחדא תתייתא חדא כשרה וחדא פסולה ובין חדא לחדא פרסה— כ"ה בקידו' ובע' חסר. ומצאתי סעד לדברי חז"ל בדברי שטעפאנוס ביצאנטינוס בע' אפמייא] [1])— תרג' ירו' שפם (במדבר ל"ד, י"א) אפמיאה (Paneas) וירד הגבול משפם [תרג'] ויחות תחומה מאפמיאה. [אחי"ה דע שתרג' ירו' א' כתב אפמיאה ות"י ב' אפמים ובשינוי זה ג"כ בש"ס ובמדרש שנזכרים בהם ז' ימים שמקיפין את א"י שבילק' תהלי' מזמור כ"ד אי' ימה של פמאים ובתמורתו בירו' כתובות פי"ב הל"ג ימא דאיפמייא, ובירו' כלאים פ"ט הל"ה ימא דאפמיא ובמד' שו"ט כ"ד ימא דאספמייא, וב"ב ע"ד: ים אספמיא וצ"ל אפמיא (עיי"ע אספמיא ב'.) ואפמים או פמיאס (או פניים עיי"ע) היה מקום מבוע מי ירדן כנראה מבכורות נ"ה. ירדן יוצא ממערת פמיים וכו' וזה ג"כ דעת בן מתתיהו [2]), אייזעביאום [3]) ופליניאום [4]), ולזה מסכמת העתקת תר"י א' לבמד' ל"ד, י"א, שמגביל צפונית של א"י והוא שפם בתחומה של אפמיאה. וז"ל ויחות תחומא מן אפמיאה לדפני מן מדנח לעינוותא ויחות תחומא למערת 'פניאס וממערת פניאס יחות תחומא לטור תלגא . . . ודפני שנזכר כאן קשה להולמו שאין לומר שהיא רבלה בחמת אשר העתקה דפני (עיי' למלכי' ב' כ"ה, כ"א; ירמי' ל"ט, ה'; נ"ב, ט'), אבל י"ל שהיתה ג"כ רבלה אצל פניאס (עיי' מהרי"ש דאס הייל. לאנד צד ט', שמ"ט). ומצאתי ראיה שדפני אחד מונח אצל פניאס בדברי בן מתתיהו שכתב במלחמות ד', א', א' שֶׁיַם סעמאכאניטים (והוא מי מרום שנקרא ג"כ ים פמיים, פניים, בניים עיי' מהרי"ש שם צד כ"ה) נמשך עד מקום דפני [5]) לקרוב מקור מי ירדן. ועל פי הדברים והאמת האלה יש לתקן דברי הגאון שי"ר בע"מ ק"פ. שסבר שפם = אפמיא היא אפמיא סורית. בתמיה!].

☞ אֶפִּימֵילְיָה (בל"י ἐπιμηλίς Apfelmispel) ירו' דנדרי' פ' הנודר מן הירק (פ"ז, הל"א ד"מ:) מהו שיהא מותר במיני אפימיליה כגון נבעה ומסרולה ופילוליה [וקלוקסי'] לא יכלתי

---

[1]) עיי' מאננערט גיאגרפיא כרך ה' ח"ב צד רס"ז, ועיי' עוד פתלימיאוס ה', י"ח ועיי' עוד ע' אספמיא ב'. [2]) במלחמו' א, כ"א. ג'. [3]) Hist. Ecl. 7, 17 [4]) ה'. ט"ו ועיי' עוד בקדמוניות לבן מתתיהו י"ז. ח'. [5]) והחכם ראבינזאהן פליסטינא ח"ג תרי"ח הגיה בדברי בן מתתיהו במקום . . Δάφνης μέχρι הנוסח Δάνης ולא הוכרחנו לזה אע"פ שגם רז"ל אמרו בכורו' נ"ה. למה נקרא שמו ירדן שיורד מדן ע"כ, וזה רק מטעם לשון נופל על לשון.

לפרש מלות אלו). [אחי"ה ובלי ספק משובשים בכתיבתם ואני בא לפרשם אפימליה כבר בארנו והוא בל"י מה שהעתקנו בל"אש Mispel וכ"ה מסרולה שצ"ל מספולה = μέσπιλον Mispel; ותחת נבעה צ"ל נענע או נניא (עיי' ערכם) Münze; ופילוליה היא בל"י φυλλεῖον = Laubwerk von Gewächsen z. B. Zugabe von Raute, Münze; וקלוקסיא κολλοκασία die essbare Wurzel der ägyp. Bohne עיי"ע קלקס, וע' קרקס א' וכולם מיני נטע ועשבים הם. ואולי י"ל שמלת נבעה היא ל"ע نبع ופילוליה ל"ע فلفل אבל הם שמות מיני עצים ולא נטעים].

☞ **אִיפּוּמְנֵימַא** (ὑπόμνημα Denk- Anklage-schrift) דב"ר פ' ואתחנן (פ"ב) הרי איפומנימה שלו נקרית פי' בל"י ספר זכרון וגזר דבר). [אחי"ה ועוד שם ובילי' לך לך רמז ע"ז אי' הרי איפומניטא שלו נקרין וצ"ל איפומנימא. והקבוץ איפומנימאטא = ὑπομνήματα והמלה הזו אי' בש"ר רפכ"ח בט"ס משל למלך שביקש לעשות אופימטטאטא חוץ מדעתו של אפרכוס וכ' ונ"ל שט' ראשונה נשתבשת משתי אותיות נ"י, וט' שני' מאות מ' ורימ"ז סבר (בט"ר ח"א, ק"ע) שהיא אפיטגמאטא ἐπιτάγματα = Verordnungen פי' צוויים. ודוחק הוא].

אֶפֻּנְדָּה (פי' אבנט, ובל"ר funda ובל"י אמצעי φοῦνδα Gurt, Geldbeutel ובל"ע فوطه ובל"פ بند) בפ' הרואה (ברכות ס"ב:) לא יכנס אדם להר הבית [לא] במקלו [שבידו ולא] במנעלו [שברגלו ולא במעות הצרורים לו בסדינו] ובאפונדתו [וכ"ה בב"נ ובכ"י פ' ולפנינו אי' בפונדתו. ועיי"ע פנדה, ראה ד"ס ברכ' קפ"ג.]. פי' כלי שהוא חלוק קטן ויש בו הרבה מקומות תפורים ונותנין שם דבר המאורע להם. וראיה בשבת בפ' המצניע (שבת צ"ב. במשנה ובגמ' שם צ"ב:) בין אפונדתו לחלוקו [לפנינו אי' בפונדתו אבל בירו' שבת באפונדתו, וכ"ה במשניות נאפולי, פיזרו ובריי"ף ובראא"ש וברע"ב וכ"ה בכ"י מ' עיי' ד"ס שב' קפ"ג, וכן בע' פנדה ושם יותר נכון פי' רבינו בלע"ז פונד"א והוא לאי"ט fonda, Geldbeutel]. ויש ששונים פונדתו והוא מפו' בע' פ"ה. [אחי"ה ובאל"ף נמצאה עוד המלה בירו' ברכו' פ"ט די"ד ע"ג אפונדתו עליו מבחוץ. ירו' שבת פ"י רהל"ג די"ב ע"ג כמין צלוחית קטנה היה לו באפונדתו ובמד"ר ספ"ד כמין צלוחית קטנה היה תולה באפונדתו, מפני שהיה חגור מתניו בזינו [ζώνη, zona Gurt]. ירו' ר"ה פ"ב דנ"ז ע"ד הרי מאתים זוז קשורים באפונדתו. ירו' ב"מ פ"ג ד"ט: נתנן באפונדתו. ובהשאילה בתנחו' תזריע סי' ג' דר"ג: מעשה נסים עשה הקב"ה עם התינוק כיצד האפונדיה שהיא מלאה ופיה למטה מה שיש בתוכה מתפזרין אבל האשה הזאת אפונדיה שלה למטה והקב"ה משמר את הולד].

*אַפַּנְטֵי עיי"ע אפנתי ועיי"ע הבא.

*אַפַּנְטֵיסוֹן (ἀπάντησον gehe entgegen, begegne והוא הציווי מפעל ἀπαντάω) פסיקת' רבתי ותאמר ציון דרש קדמה פניו (תהלי' י"ז, י"ג): אינו שלנו להזדווג אליה אלא את אפנטיסון לה. כלומ' אין בידינו לצאת לקראתה אבל אתה מקדים וצא לה עיי' רימ"ז בט"ר א', כ"ו.

☞ **אֶפַּנְטוּר** (בל"י ורו' πάνθηρ, panthera וממנו pantherinus = Jaspis, Pantherstein (lapis)) תרג' על פסוק ידיו גלילי זהב (שה"ש ה', י"ד) בנימין גליף על אפנטור [עיי"ע פנתר] פי' פנטר בל"י ורומי' אבן טובה מלאה חברבורות כעור נמר הנקרא פנטירא). [אחי"ה וכן נקרא אבן ישפה = ἴασπις וכן תרגמו אונקלס שמות כ"ח, כ'; ל"ט, י"ג ותרג' ליחזק' כ"ח, י"ג].

*אוּפְנָא ([=אֶפּוּנָא = ἐπώνιον Zugabe an den Kauf) בירו' דמאי פ"ו דכ"ה: אמר ליה [צ"ל אמרו ליה ר"ל רבנין לר"א] אופנא לית לון אופנא לית לסתמא. ופי' המהרז"ף באהבת ציון דכ"ח: אופנא מלה יוני' ופתרונה הוספת חנם על המקח א"ת שהמעשרות שלהן בתורת אופנא אנן לא סבירא לן דמן הסתם אינו נותן לו אופנא ולא שייך אופנא אא"כ מפרש שנותן לו אופנא. ואפשר דצ"ל לית לן אופנא לסתמא. וכעין זה פי' הגאון במ"ע שלו חלק ט"ו, שצ"ה. וזה נ"ל ברה כחמה.

*אוּפְנְיָה (בל"ר Meinung, Ansicht, opinio) ילק' יהושע ב' רמז ז' בשם מד' רות"ר מהו חרש (יהושע ב', א') . . . ר"ש אומר חרש כמשמעו א"ל עשו עצמכם חרשים אתם עומדים על אופניה שלהם. ובמדר' רות פ"ב בטעות על אופניים; או י"ל שהוא קבוץ מיחיד אופניה פי' בל"ר דעת וסברה וכן בסמוך במד' שם רשב"י חרש כמשמעו א"ל עשו עצמכם חרשין ואתם עומדים על רזיהן עיי' רש"י ורד"ק ליהושע שם. ובעל מ"כ פי' מנהגם וענינם. וגוזר המלה מל' אופן!

☞ **אֹפַנִּים** (Räder פי' גלגלים ושם כנוי למלאכים כנראה מיחזק' א' ט"ו. מלש' צינד upamô פי' עליון der Höchste והוא כינוי למלאכים עיי' יוסטי צינדליקס. ס"ג) ושרפים ומלאכי שרת [1]

[1]) ובענין המושג עיי' ספרנו על המלאכים והשדים צד י"ח.

בר"ה בסוף פ' אין מכירין אותו (כ"ד:). [אחי"ה בחגיגה י"ג: והנה אופן אחד בארץ (יחזקאל א', ט"ו) .. מ ל א ך אחד שהוא עומד בארץ וראשו מגיע אצל החיות במתניתין תנא סנדלפון שמו הגבוה מחבירו וכ' (עיי' ע' סנדלפון) נראה שכיון על מלת פרסי' שרשמנו שטעמה עליון וגבוה וכינוי למלאכים פרסיים. ולזה מסכים שבערבות (והוא רקיע שביעי' ועליון מכולם) שם א ו פ נ י ם ושרפים וחיות הקודש ומ"ש (חגיגה י"ב:) (וזה ג"כ דעה פרסית כשהוכחנו במ"א.) [1]), ובכ"י מ' חגיגה אי' ושם שרפים ואופנים, וכן הסדר בזמר אל אדון. וזמר האופנים אחר קק"ק הובא בירו' ברכו' פ"ה ד"ט ע"ג בטיטיי אישתתק באוֹפַנַיָּה וכ' פי' נשתתק אחר קדוש דיוצר אצל והאופנים].

אֲפֶּנִין (בל"ע فوم Kichererbse או תהיה כמו אפולין עיי"ע) בפאה בפ' מלבנות (פ"ג, מ"ג) וכן באפונין וכן בכרם. ובכלאי' בפ' ערוגי' (פ"ג מ"ב) אפונין השופין מין זרעים, אפונין הגמלונין מין ירק [וכ"ה בכ"י מ' ובמשניו' דפ' נאפולי וברש וכ"ה בירו' כלאי' פ"ג דכ"ח ע"ג ובשביעי' פ"ב, מ"ח, אבל בדפ' האחרונים בכלאים: הגמלנים], ובשביעית פ"ב (מ"ח) ר' שמעון אומר אפונין הגמלונין כיוצא בהן. ובשבת בפ' נוטל אדם (קמ"ג.) שיער של אפונין ושל עדשין [כ"ה ג"כ בכ"י מ' ובכ"י א"פ ובמשניות נאפ' ופיז' ובירוש', ולפנינו בשב' בדפ' ושער עדשים]. ובפ"ק דט"י (פ"א, מ"ה) ר' יהודה אומר אף אפונין לבנים טמאין בטבול יום. פי' אפונים בלע"ז צִיצֶירִי [בלאי"ט cicérchia בל"ר Kichererbsen, Zisererbsen, ciceres ובדפ"ר בט"ס ציצי] ובלש"ע אַלְחִמַּץ [الحمص]. פי' הגמלונין גדולים, שופין קטנים. וי"מ שופין [כ"ה בכ"י ו"ה, ובדפוסי' חסר] חלקים. [אחי"ה וכן פי' הרמב"ם לכלאי': אפונים השופי' הם הזרעים ה ח ל ק י ם והאפוני' הגמלנים הם ה ג ס י ם. וכן פי' רע"ב ועוד פי' השופים קטנים. ותמה אני שלא העלו זכרון רבינו שמקדים בפירוש הזה, וקשה ג"כ על התי"ט שהזכיר לפיא' פי' הרמב"ם ושתק מפי' ר"נ — ועוד נמצאה המלה בירו' פיאה פ"ז ד"כ: מעשה באחד שזרע סאה של אפונים. ושם פ"ח ד"כ ע"ד אפונין חיין, וירו' עירו' פ"ג ד"כ ע"ד אפונים חיים. ירו' תרומ' פ"ב דמ"א ע"ג איזהו תבשיל שהוא מצטמק ויפה לו כרוב ואפונין, ובירו' שבת פ"ג ד"ה ע"ד אי' כגון אכרוב ואפונים. ירו' נזיר פ"ז הל"ב דנ"ו: עגל כאפון. ירו' ע"ז פ"ג דמ"ג. בעל ראש גויה היה וכאפון היה, ובירו' שבת פ"ט די"א ע"ד בט"ס ונאפון היה וצ"ל וכאפון היה (וכ"כ בחי' רמב"ן פ"ג: ובראב"ן סי' רפ"ח). ירו' יומא פ"ו הל"ג דמ"ג ע"ג משמת שה"צ ניטלה ברכה משתי הלחם ומלה"פ והיה נופל לכל אחד ואחד מהן עד כאפון, הצנועים היו מושכין את ידיהם והגרגרי' היו פושטין את ידיהן מעשה בכהן א' בציפורין שנטל חלקו וחלק חבירו והוא היה נקרא בן האפון [כ"ה לגי' האמי' בדפ' זיטאמיר ובדפוסי ויני' בט"ס בן חאפון] עד היום הוא שדוד אמר אלהי פלטני מיד רשע מכף מעול ו ח ו מ ץ. ודע שנשתנה גי' הבבלי ביומא ל"ט. שכתוב שם משה"צ . . מכאן ואילך נשתלחה מארה בעומר ובשתי הלחם ובלה"פ וכל כהן מגיעו כ פ ו ל [בכ"י מ' אי' שמגיעו כפול עיין רש"י לקידושי' נ"ג. וד"ס ליומ' נ"ג:] הצנועין מושכין את ידיהן . . . ומעשה באחד שנטל חלקו וחלק חבירו והיו קורין אותו ב ן ח מ צ ן עד יום מותו אמר רבה בר שילא מאי קרא [קראה] אלהי פלטני מיד רשע מכף מעול וחומץ עכ"ל. הרי שתחת כאפון של ירו' אי' בבבלי כְּפוּל ותחת בן האפון: בן חמצן ולפי' של רבינו נתן שאפון בל"ע חִמַּץ (וידוע שכל שם בערבי בנון בסוף ולפי זה חִמַּצָּן) מה טוב ומה נעים מה שמכנהו בן חמצן כלומר בן אפון, ושם לעג הוא כמו בעל הפול כינוי של ישמעאל בן פיאבי עיי' ע' בעל פול. אבל לא אכחד תחת לשוני שאם גם לפי פי' זה שפיר שייך ב ב ב ל י על מאמר והיו קורין אותו בן ח מ צ ן סעד מקרא מכף מעול ו ח ו מ ץ שלשון נופל על לשון היא, ר"ל בן פול בל"ע בן חמצן ועוד מלי' חמסן וגזלן (עיי' רש"י ליומ' וקדושין), אבל היאך שייך הקרא ב י ר ו ש' על הך והוא היה נקרא ב ן ה א פ ו ן? אשר על כן דעתי נוטה שגם בירו' יש לשון נופל על לשון בין אפון ובין בן האפון, שראשון הוראתה פול, והשני בל"ע أفين א י ש מ ש ח י ת ועל זה שפיר הביא ראיה על מה שנקרא בן האפון מקרא . . מכף מ ע ו ל וחומץ, ולולי מיסתפינא הייתי אומר שצ"ל בירו' היה נקרא בן האפון ו א י ת ד א מ ר י ב ן ח מ צ ן ועל זה מביא ראיה מהפסוק . . . מכף מעול ו ח ו מ ץ. — ולענין פי' המלה אפון כבר רשמתי מלה ערבי' فوم = פום ון' ומ' מתחלפות או י"ל שהיא כמו פ ו ל ון' ול' מתחלפות כנראה מהך ציון של ירו' ובבלי יומא, ובאמת תחת אפונין בשבת קמ"ג. אי' בכ"י עפונין ובגליון פ ו ל י ן וכ"ה בד' שונצ' ובמאירי ובהרא"ש עיי' ד"ס שם דק"ע הע' נ', וצ'. ודי בזה].

[1]) עיי' מאמרנו במ"ע דמ"ג חכ"א, תקס"ח.

אֲפוּנָס (בל"פ ابونس آفونس Gattung wohl-schmeckender Fische) שם דג טהור עיי' ע' אקונס). [אחי"ה נקרא כן בל"פ מין דג טוב למאכל].

אֲפַנְקְרִיסִין (או מל"פ پنك ريزه kleine Datteln או יותר קרוב שמשובשת המלה או מן אפרסיקין = פרסיקין = فرسك בלש"י τὸ Περσικόν Pfirsich או מן קפריסין (Kappern בירוש' בר"פ כירה (פ"ג הל"א ד"ה ע"ד) הביאו לפנינו בצים קטנים כחוזררין [כ"ה על נכון כ"י ודפ"ר פיז', ויניצ' וירו' אבל בדפ' אמש' ופר' כחוזרדים וט"ס הוא עיי"ע חזור והוא ל"ס חזורא תפוח = עוזרד וכ"ה בבלי שבת ל"ח. כעוזרדין אבל מן וטעמן וכ' חסר] וטעמן יפה כאפנקריסין, ס"א פנקריסין. [אחי"ה וכ"ה בירו', ועיי' ע' פנקרס, ורבינו לא פי'. ונ"ל שהיא מלה פרסי' מצורף מן פנק = פרי תמרים; וריס, ריסה פי' קטן, או י"ל ריס = ريز wünschens-werth נחמד ונעים. ושיעורו הביאו לפנינו בצים קטנים כתפוחים וטעמן כתמרים קטנים או כפרי תמרים נעים. אבל מה שאחזה לי ועיני ראו ולא זר שמלת אפנקרסין ט"ס תחת אפרסיקין ומצאתי און לי וראיה מופתית מירוש' עצמו שבירו' פיא' פ"ז הל"ג ד"כ. א"ר יוחנן יפה סיפסוף שאכלנו בילדותינו מפרסקין שאכלנו בזקנותנו, ובירו' סוטה פ"ט הלכה י"ד דף כ"ד: תמורתו כתוב א"ר יונתן יפה שפשוף שאכלנו בנערותינו מפנקרסין שאכלנו בזקנותינו הרי עיניך רואות שתחת פנקרסין של סוטה כתוב פרסקין בפיא' ושיעורו: יפה ספסוף [=סفساف = kleine Körner] פי' בל"ע חרצנים קלים שאכלנו בנערותינו מאפרסקין Pfirsiche שאכלנו בזקנותינו. אבל מודה אני שבכל זאת לא נתקרר רוחי אחרי רואי שמלת פנקריסין נשנית מלבד בפיא' עוד פְּעָמִים בירו' והוא בירו' שבת פ"א הל"ד ד"ג ע"ג וירו' ע"ז פ"ב הל"ח דמ"א ע"ד התיבון הרי מוטליה ופנקריסים (ופנקריסין) וקובטיות וכ' ותחת זה אי' בבבלי ע"ז ל"ח: ובתוספ' דע"ז פ"ה הקפריסין והקפלוטות והמטליא וכ' והן הנה המקומות שהביא רבינו בע' פנקרס בשיבוש ציון קצת (עיי"ע). נראה מזה שתחת פנקריסין של ירו' אי' בבבלי קפריסין ועל זה נשענתי לתקן מעות שגם תחת פנקרסין של ירו' סוטה וגם תחת פרסקין של פיא' צ"ל קפריסין. וזה האחרון חביב ונ"ל שמלת אפנקרסין יש למחוק מערך מילין זרים ויש לתקוע כיתד במקום נאמן בע' קפריסין. יר"ד די פומים בצ"ד פי' אפנקריסין: כולו מזהב! ובלי ספק כיון על מלה יונית παγχρύσεος וזאת טעות גמורה ומי יוכל לספור שגיון לדוד חדלתי לספור כי אין מספר].

אַפַּנְתָּא (פי' בל"פ پنته חלק העליון בפרט במנעל der obere, vordere Theil) בפ' כיצד מברכין בגמ' והוא אומר על המוגמר (ברכות מ"ג:) ת"ר ששה דברים גנאי לתלמידי חכמים וזה אחד מהן אל יצא במנעלים המטולאים ואמר מר זוטרא בטלאי ע"ג טלאי ולא אמרן אלא באפנתא [בגמ' אי' בפנתא וכ"ה בע' ארקתא א', ובע' פנתא, ובכ"י פ' אי' אפתא, ד"ס ברכ' דקט"ז:] אבל בגילדא [בל"ע جلد Leder] לית לן בה. ובפ"ק דתעניות בגמ' דסמך ואסורין במלאכה (תעני' י"ב:) אביי ורבא מעיילי [כי מסיימי] אפנתא. [בכ"י מ' אי' פנתאי וט"ס וצ"ל אפנתא וכ"ה בכ"י ב' וכ"ה בפי' רגמ"ה ובתוספ' ובריי"ף וברא"ש ובאו"ז]. וברי"ג דמצות חליצה (יבמו' ק"ב.) משום דהוה ליה אפנתא מעל. [כ"ה בכ"י ובע' פנתא דפ"ר. וכאן גרסו הדפוסי' מנעל וצ"ל מעל ועיי"ע ארקתא]. ס"א פנתא. ופי' אפנתא פנים של מנעל מלמעלה [כ"ה בכ"י ו"ה, ל"ד, ה"ב ודפ"ר, ויני']. גילדא הוא של מַטָּה ובלע"ז סול"א. [אחי"ה והוא בלאי"ט suola ובל"ר Sohle, solea וכן לועזין התוספ' בתעני' שם ד"ה אביי לענין פי' אפנתא ולא היא שלע"ז זה שייך על גילדא כפירש"י בברכו' לנכון וכן פי' לשבת ס': ד"ה אלא לחזק: העקב שקורין שולא עם הפנתא שקורין איפיינ"א וכן פירש"י ליבמו' ק"א. ד"ה עקב. שולה בלע"ז ושם ק"ב. ד"ה עקב שלו"ן. ובברכו' פי' פנתא אנפיני"א והוא ל"צ Oberleder empeigne ובתעני' שם לועז רש"י אפנתא: אישקריפי"ט ודפ' פיז', וויניצ', וקושט' אישקרפוט והיא בל"צ escarpin Schuhe ohne Sohlen und Absatz].

אַפַּנְתִּי (בל"י ἀπαντίον = entgegen, gegenüber) בילמדנו בהעלתך (בתנחו' ל"י) בא המלך ליכנס למדינה יצא אוהבו לאפנתי שלו. ובאתחנן בעשרת הדברות היה הדבור קורא מן השמים והן הולכין לאפנתי שלו והוא חוזר וקורא להן מן הארץ והן הולכין לאפנתי שלו שכן הוא אומר (דברי' ד', ל"ו) מן השמים השמיעך את קולו ליסרך ועל הארץ הראך את אשו. פי' ענין מחנה. (א"ב פי' בל"י לקראת פניו). [אחי"ה וכנים דברי ר"ב והיא המלה אשר רשמתי. ונמצאה עוד בתנחומ' פ' אמור התחילו גדולי המדינה יוצאין לאפנטי של מלך, שהש"ר פ' עד שהמלך ומוציאן לאפנתי של מלך (ב' פעמים) ובילק' שהש"ר א', י"ב רמז תתקפ"ג אי' בט"ס לאנפטי, וכן שם ד', ז' רמז תתקפ"ח והשכינה תצא לאנפטי שלהם

צ"ל לאפנטי, וכן גורס המעריך (דפ' וויען צד י"ב) וכן צ"ל בילק' אסתר רמז תתרנ"ח תחת א נ כ ט י דיהודאי א פ נ ט י. ובפסיקתא רבתי פ' עשרת הדברי' דמ"א: ל א פ ט י של מלך אביו וצ"ל לאפנטי. ועל א פ נ ט י ס ו ן בפסי' רב' עיי' ערכו למעלה. ובירו' ע"ז פ"ב הל"ד דמ"א: ר' יוחנן נפק ל פ נ ט י דר' יודן נשייא לעכו ופי' פ"מ לפנטי: גן ופרדס אילנות וכ' אבל בלי ספק צ"ל לפנטי, פי' לקראת פניו. ובמ' שמואל פ"ז אי' לאפרכיא דידיה וצ"ל לאפנטא דידיה ובקצ' דפוסי' אי' לאפי דידיה ובילק' שמוא' רמז פ"ט הובא ל א פ י ה, ובירו' סנהד' פ"ב ד"כ. ובירו' הוריו' פ"ג דמ"ז. אי' נפק ל ק ד מ ו ן].

אַפֶּס (בל"י ἄφες lass' los! lass' gehen! והוא הציווי מפעל ἀφίημι) זכריה בר"ג דיש נוחלין (ב"ב קי"א.). (א"ב פי' בל"י עזוב). [אחי"ה כלומר עזוב ר' זכריה שאין הלכה כמותו, ובירו' ב"ב פ"ח הל"א דט"ז. כתוב בפי' אין הלכה כר' זכריה. ובש"ר פמ"ה ובמ' איכ"ר פ' בכה ועיי' ילק' תהלי' ע"ז רמז תתט"ז דרש בעל המאמר האפס (תהלי' ע"ז, ט') לשון יוני הוא כמה דאת אמר ואמר אפס (עמוס ו', י') ובש"ר ובילק' הגי' ל"י אפס ה נ י ח. ובלי ספק מלת הניח מגליון באה לבאר מלה יונית. ובב"ר פ"מ אפס כי לא יהיה תפארתך (שופטי' ד', ט') א"ר ראובן ל"י היא אפס אמרה ליה מה את סבור וכ' ובילק' שופטים רמז מ"ג חסרו התיבות „ל"י היא אפס א"ל." וכן חסרה מלה זרה בשו"ט סס"י מזמור ע"ז].

* איפוס עיי"ע אפוטיקון.

אַפִּים (Apis) עיי"ע ס ר א פ י ס שהוא סראפס כמו שגרס ביותר טוב רבינו בע' מניק ע"ש.

*אַפְסַטְיָא (אולי היה מבצר Abuzatha, 'Αβούζαθα על יד טיגרים בצד מזרח בקרובה של קטיספון) עירובי' ק': רב איקלע לאפסטיא. נראה שהוא שם מקום שרשמנו עיי' צוזימוס ג', כ"ז.

*אַפְסְטִיתָא (אולי היא מל"י πτύον Wurfschaufel) ירו' שבת פ"ז ד"י. באפסטיתה משום זורה. פ' המכה במרא החיטים בשבת חייב משום זורה, מרא בל"י פטיון ואות ס' נוספת. ופ"מ פי' כלי שמגרר בו הקש ולפי' זה יש למלה מוצא מל"י πτιστής Getreideenthülser כלי שמסירים בו קליפות השבלים.

* אִיפַּסְטַלִין עיי"ע אפיצטלין.

☞ אֶפְסְטוֹלֵי (Schreiben, Brief, epistola) עיי"ע פסטול. [ועיי' עוד מה שכתבתי בע' אסטולי].

☞ אֶפִּסְטִילִיוֹת (ל"י ἐπιστύλιον ול"ר epistylium Bindebalken, Architrab) ירו' דסוכ' (פ"א הל"א דנ"ב.) בארבעה עמודים ועליהם ארבעה איפסטיליות בל"י ורו' כותרות וראשי העמודים. [אחי"ה לפנינו אי' פיסטליות וכן אי' בירו' כלאי' פ"ד דכ"ט: וכן הביאו ר"ב בע' פסטולי וצ"ע שאם באל"ף בראש גורס, והדין עמו, מדוע לא הביא ר"ב גם ציון של ירו' כלאי' בע' שנדבר בו עתה].

*אֶפּוּסְטוּמוּס=פוסטומוס (Postumus (Posthumus) ein nach des Vaters Tod Geborener N. pr.) בתעני' פ"ד מ"ו ובירו' תעני' פ"ד דס"ח ע"ג וע"ד וילק' מלכי' רכ"ה רמז רמ"ט שרף אפוסטומוס את התורה, בכ"י ב' מ' גרס פסטמוס [ד"ס תעני' פ"ב.] ופי' פוסטומוס בל"ר מי שנולד אחר פטירת אביו. על מי כיוונו רז"ל לא נודע בבירור וידידי הרב הח' ד"ר האכשטעדטער שיער שכוונת רז"ל על אליקים (עיי"ע אשכול) הנזכר לפעמי' לגנאי ולקללה בספרי החשמנאים ובבן מתתיהו. ותחת אפוסטומוס הגיה חחכ' הנ"ל אפוסטטוס = ἀποστάτης עיי' על כל זה מ"ע ליטעראטורבלאט (הוציאו ד"ר ראהמער) שנה ז' סי' כ'.

* אֶפְסְטַקִין (= פסתק בל"ע فستق, בל"פ پستہ בלשי' שומרוני ביצטקין ובל"י πιστακία =Pimpernüsse, Pistacien) בירו' דמאי רפ"ב דכ"ב: האלצרין והאפסטקין. ירו' מעשרו' פ"א סהל"ב דמ"ח ע"ד באלצרין ובאיפסטקין. ובע' אלצרין גרס רבינו לפי גי' הדפוס אפיקרסין וצ"ל אפרסקין אבל כבר הזכרנו שם שני כ"י ו"ו ו"ל אפיסטקין וגי' כ"י ב"ר יש לו ס"א אפיסתקין ובאמת בע' אפסתק גרס רבינו במעשרו' אפסתקין ובענין המלה כבר דברנו ברוחב בספרינו על העתקה פרסית של ר"י בן יעקב טאווס צד רצ"ח.

*אָפְסִיוֹת (בל"י ὄψιος spät, langsam gereifte Datteln) ירו' דמאי פ"ב דכ"ב ע"ג תמרים אפסיות ונ"ל שהיא ל"י שרשמנו תמרים שמאחרין בבישולן. והוא כמו המסוייפות ירו' דמאי רפ"א דכ"א ע"ג וסייפות של ב"ר עיי"ע סף ה' וע' בכור. ופ"מ הפליא לטעות בפי' המלה אפסיות להשוותה עם מלת אפיזייני הנזכרה בשבת נ"ז: (עיי"ע למעלה). וכן לא יעשה!

* אוּפְּסִים (לפע"ד הוא קבוץ מן אופסא = קופסא בל"ר capsa ובל"י המאוחרת κάψα (Behältniss, Kiste במכילתא פרש' ויסע משה פ"ג ד"ה ובבקר: ר' טרפון אומר אינו יורד (ר"ל המן) אלא על האופסים. והמלה קשה להבין ואומר' דרשוני. בתחלה עלה במחשבתי לומר שהיא ל"י ὕφεσις פי' הנחה ומחילה ודרש ככפור מלשון כ פ ר ה וזה מה שסיים: כביכול פשט הקב"ה ידו ונטל תפלתן של אבותינו שהיו שכובין בעפר והוריד המן כטל לישראל שנא' (איוב ל"ה, כ"ד) ויחננו ויאמר פדעהו מרדת שחת מצאתי כ ו פ ר ושיעורו על מחילת עון וכפרת וזכות אבות ששכובים בעפר ירד הטל לישראל. אבל אח"כ מצאתי בז"ר פי' על הילק' פ' בשלח צד י"ט: וז"ל כביכול וכ' הוא ענין בפני עצמו. וכן פירשו החכם וויים במכילת' (דפ' ווין תרכ"ה צד נ"ז:) וכן פירשו החכם פריעדמאן במכילת' (דפ' ווין תר"ל צד מ"ט.) ודע שגי' הילק' בשלח רמז ר"ס על האוספי' והז"ג כתב ובילק' גרס על הקופסא ופירושו ארגז ותיבה וכ'. וזאת ג"כ דעתי והמלה בל"י ורו' כשרשמנו ארגז ותיבה והוא ממש ג"כ אופסא (והקבוץ אופסים) ואות כ' או ק' נשמטה במלות זרות הרבה פעמים מראש התיבה עיי"ע אטליז, אדור. וראיה לפירושי מספרי בהעלתך פיסקא פ"ט ד"ה וברדת: כגליד היה יורד תחלה ונעשה לארץ כמין סק בקוטלא! והמן יורד עליו. וזאת גי' מוטעת וצ"ל כמו שאי' בילק' בהעלתך רמז שט"ו כמין א ס ק ו ט ל א. נרשם בצדו „קערה והוא לשון לועז ממש" וטוב ונכון הוא בל"י ורומי' σκυτάλη, Schüssel scutella עיי"ע למעלה. הרי שגם ספרי מוכיח שהמן יורד בכלי קערות שפני האדמה נעשה כגליד כמים שנתקרש וזה נעשה להמן כמו בסים כמין קערה. ובזה אני יוצא ידי חובת ביאור ומקום הניחו לי מפרשי המכילת' להתגדר בו.

* אֶפְסְיָין (אפסטיין = בל"פ پوست (Rinde עיי"ע אפוטיין וע' אינגד. וע' פסתא ב'.

אַפְּסַנְיא (בל"ם אַפְּסַנְיָתא, בל"י[1] ὀψωνία Ratio Anschaffung der Lebensmittel bes. (Sold, Verpflegung, der Soldaten בסנהדרי' בפ' כ"ג וכסף וזהב לא ירבה לו (דברי' י"ז, י"ז) אלא כדי ליתן אפסניא שלו (סנהדר' כ"א:), ובר"ג דכ"ג אין מושיבין [מלך בסנהדרין] ולא מלך ולא כ"ג בעיבור השנה מלך משום אפסניא כ"ג משום צנא [שם י"ח: ובירו' סנהד' פ"ב ד"כ ע"ג על הא דאמרינן אלא כדי ליתן אפסנייא מוסיף ריה"ש בן לוי „ובלבד אפסנייא של שנה זו בלבד"]. פי' ההוצאה שנותן לחיילותיו חדש בחדש והוא נוטל המס בשנה ומפזר להן בכל חדש וחדש ואם יוסיפו חדש צריך ליתן משלו לפיכך דוחה את העיבור. כ"ג אם יעשה מרחשון תשרי מתירא מן הצנה שהוא בתר ירחא אזיל ובמרחשון לעולם הצנה מצוייה אע"פ שנקבע בשם תשרי [וכן פירש"י סנהד' י"ח: אבל פירש"י לכ"א: יש לתפוס עיי' הפשב"ע] ובל"י קורין להוצאה א פ ס ו נ י א. [אחי"ה כ"ה לפי גי' אמיתי' של כ"י ו"ו ול"ד. והקבוץ אפסניות, אפסניאות מד' שהש"ר א' ב' למלך שהיה מחלק אפסניות ללגיונותיו (עיי' מ"כ שם), ובילק' שה"ש רמז תתקפ"א בט"ס אספניות. ספרי האזינו סי' שכ"ח נותנים להם אפסניות, וכן בילק' האזיני רמז תתקמ"ו בשם ספרי שהיו נותנין להם אפסוניאות. מכילת' מסכתא דשירתא פ"ד ד"ה יי' איש מלחמה: ולא לספק אכסניות לכל חיילותיו וט"ס (ולא הגיהו הח' וויים במכיל' צד מ"ה: אבל הגיהו הח' פריעדמאן במכילת' צד ל"ח.) וצ"ל אפסניות וכן בילק' בשלח רמז רמ"ו ט"ס ולא לספק להם אכסניות אבל בילק' תהלי' קל"ו רמז תתפ"ג אי' על נכון אפסניות. וכן בנכון ספרי שופטי' סי' קנ"ט יכול אפי' ליתן לאפסיא . . . . אבל מרבה הוא כדי שיתן לאפסניות (ומזה נבין ירו' סנהד' הנ"ל) אבל בילק' שופטי' רמז תתקי"ג ד' פעמים דאכסניא תחת לאפסניא ובסנהד' כ"א: לאספניא וכן ברש"י, אבל שם י"ח: בנכון לאפסניא וכן ברש"י]. (א"ב פי' בל"י שכר אנשי מלחמה). [אחי"ה וכן פירש"י שם כ"א: שכר חיילות, ושם י"ח: מחלק ממון לחיילותיו].

* אֶפְסוּנוֹן, אוּפְסוּנִין (מערך הקודם לזה בל"י ὄψον (1 Bedarf an Fleisch. 2 leckere Speise בתנחומ' ר"פ צו דקפ"ו: את שבע המזבחות ערכתי (במדבי' כ"ג, ד') למה היה אותו רשע דומה לטבח שהיה מוכר בשוק והיתה חנותו מלאה בשר ועבר הליגסטים ומסתכל בבשר ראה אותו טבח שהיה מסתכל בבשר א"ל מרי כבר שלחתי אפסונין לבית ביד העבד. ובילק' ריש פרש' צו רמז תע"ט כתוב בנוסח יותר טוב למה היה אותו רשע דומה וכ' וראה הלוגוסטוס . . כבר שלחתי אופסונון לביתך. פי' הלוגוסטום בל"י λογιστής, Marktmeister

---

[1]) פי' המלה וכן מלת רומי' obsonium בהוראה הראשונה כל דבר שנאכל עם הפת בפרט דג. והרבה בזה הענין באונגליון, אבל בזמן מאוחר ענינו כפי' ר"ב ועיי' עמ"י של מיורסיאוס צד שצ"ג.

Polizeicommissair מי שהוא ממונה על תקנת השוק שלא יעשו עול במדה ובמשקל, ופי' אופסונון הוצאת אכילה בפרט צרכי אכילת בשר ועוד הורה מלה יונית: מ ע ד נ י ם ט ו ב י ם. ושיעור המאמר הוא: אדוני! כבר שלחתי לך חלק יפה וחתיכה ראויה להתכבד ובזה פייסו. ובילק' מיכה רמז תקנ"ה נתקלקלה הגי': רואה את ה ל ו ג ט ו ס מסתכל . . . כבר שלחתי א ו פ ס ו נ ן. וצ"ל הלוגוסטוס . . . אופסינון. ובתנחו' בלק סי' י"ב צד רצ"ב: ד"ה ויקר. ובמד"ר פ"כ. ובילק' בלק תשס"ה כתוב תמורתו משל לשולחני שהיה משקר משקלות בא בעל השוק הרגיש בו א"ל מה אתה עושה מעולה ומשקר במשקל א"ל כבר שלחתי דורון לביתך.

אַפְסַנְתִּין (בל"ס אַפְסַנְתָן, אפסינתום; בל"ע ופרסי افسنتين ; בל"י ורו' absinthium, ἀψίνθιον (Wermuthwein, Absinth= בע"ז בפ' אין מעמידין בגמ' והחומץ של גוים (ע"ז ל'. עיי' ירו' ע"ז פ"ב הל"ג דמ"א. ירו' תרומ' פ"ח. הל"ה דמ"ה). א"ר יהושע בן לוי ג' יינות אין בהן משום גילוי ואלו הן ח ד ה, מר, מתוק וכ' עד חד (מר) [צ"ל ח מ ר] ופלפלין; מר אפסנתין [בכ"י ל"ד בט"ס אפסתנין. וירו' ע"ז פסינתוון עיי"ע פסינטון; ובירו' תרומ' בט"ס פסתיגון!]; מתוק מי בארג [אחי"ה והוא ל"פ مي پاره Süsswein. פי' בל"פ ממש יין מתוק כמו חוליא = حلو פי' מתיקות ובדפוסי' חדשים יש להם באמת הגי' מי בארג ח ל י א. אבל בדפ"ר וכ"י חסרה מלת חליא. ואין אצלי ספק שמהגהת איזהו כותב משכיל באה מהגליון לתוך הפנים המלה הזאת. ובע' בארג נחיה דעתנו שגם גי' הכ"י באדג יש פתרון טוב עי"ש]. פי' ל ע נ ה בל"י אפסינתין. [אחי"ה ורש"י לע"ז לועז אוליישנ"א והוא ל"צ Wermuth, aluin וכן לועז בפסחי' ל"ט. ד"ה הרדופנין: אלישנ"א. והוא כמו אלואיי"ן לגיטין ס"ט: ד"ה אילוא. ואלויי"ן לשבת ק"י: ד"ה אהלא].

* אפוספים עיי' ע' אפופסין.

☞ אַפַּסְקִימָא (נראה שנשתבש מן אפיסטקא עיי"ע, או מן אפסקטא בל"ע فستقة פי' כמין צמר בקליפת Kern, Bast der Nuss של אגוז) בחבל של אפסקימא בעל הע' גרס אפקימא עי"ש). [אחי"ה בעירו' נ"ח. הקשה הש"ס מאי אפסקימא . . ר' אבא א' נרגילא. וזה האיר עינינו בענין מלה זרה אפסקימא. שאין ספק אצלי שמלת נרגילא (הובאה בע' נבר ולא פירשה רבינו וגם לא ייחד לה ערך בפני עצמו) היא ל"ע نارجيل ול"פ نارگيل אגוז של הינדו [1]) coccus indische Nuss ובקליפתו חיצונה יש כמין צמר וממנו מפשילין חבלים (עיי' כ"כ בע' המלה). וגם אפסקימא צריכנו לפרש כך. ונ"ל שהיא ט"ס תחת אפיסטקא ותחת זה גרס רבינו פסתקא ופי' בע' סבן א ג ו ז ה ב א י ם מ ה י נ ד י ובאמת אפסתקין אילן צומח בהינדי כידוע או י"ל שהיא ל"ע אפסקתא קליפת אגוז. ובע' אפקימא פי' רבינו המלה חבל שעושין אותה מן ק ל י פ ה א י ל ן ש ל א ג ו ז. ודע דכל כ"י גרסו בע' אפקימא קרוב למה שאי' בע' אפסיקימא וכ"ה בכ"י א"פ וכ"ה באו"ז סי' קס"ג עיי' ד"ס עירו' ק"ז. הער' ת'. אבל אם גם כגי' הדפוסי' אפקימא גרסינן יש לה פתרון עי"ש. כל זה שפירשתי הוא לשיטת רבינו אבל לולא דבריו יש לי פי' יותר ראוי להתקבל והוא שמלת אפסיקימא ט"ס וצ"ל אסקיפימא והוא ל"י σκίφινον כל דבר שנארג מעלי דקלים (was aus Palmblättern geflochten ist) וגם נרגילא הוראתו בל"ע نارجيلة : ת מ ר י ם. ומה מאוד עולה יפה פירושו של ש"ס אין מודרין אלא בחבל של אפסקימא מאי אפסקימא א"ר אבא נרגילא מאי נרגילא א"ר יעקב דיקלא דחד נברא. פי' אפסקימא וצ"ל אסקפימא חבל של תמרים א"ר אבא זהו נרגילא כלומר תמרים בל"ע. ור' יעקב פי' דיקלא וזהו בלישנא דש"ס תמרים [دقل = ובל"ס דיקלא Palme] ומלת נברא הוא בל"פ نوار ח ב ל נ א ר ג ופירוש דיקלא דחד נברא: תמרים שצריכים לאריגת חבל אחד. ולעדות פליניאוס [2]) החבלים נארגו בימים קדמונים מעלים של תמרים ובחבלים אלה נחנקים הרוגי מלכות וגם השתמשו בהם למדידה שחבלים נארגים מעלים של דקלים לא נצטמקו בחמה, ולא נתפשטו בימי גשמים. וגם ע' אשלא מעיד לדברינו עיי' שם ס ו ף ה ע ר ך].

אַפְסַר (בל"ס אֶפְסָרָה מן ל"פ افسار , فسار (Halfter בפ' במה בהמה יוצאה (פ"ה מ"א דנ"א:) הגמל באפסר. ובפ"ק דקידושין בגמ' נכסים שיש להן אחריות (כ"ז.) שאני שטר דאפסרא דארעא הוא. [אחי"ה בש"ס בט"ס דאפסידא אבל ברש"י דאפסר ובקידוש' פ"א. הגיה רש"י אפסירה לאפסרה ובירו' ביצ' פ"ב הל"ח דס"א ע"ד אי' אפסרו ובירו' שבת במשנ' ובגמ' שם ד"ז: איפסר

[1]) עיי' אביסיננא א'. קנ"ג. קס"א. נ'. [2]) ט"ז. ל"ז ועיי' י"ג, ט'.

וזה על דרך משקל ל"ס אבל בירו' שם ז' ע"ג בשביל שלא לאכול אפסרו . . וכן בבבלי ב"ב נ"ג: מצר אפסרא דארעא]. פי' אפסר רסן ובלע"ז קפיסטר"ו [בלאי"ט capestro, בל"ר capistrum = Halfter ובכ"י כתוב קבישטר"א וכן לועז רש"י לשבת וקדו' כ"ז. ופ"א. ובל"צ chevêtre]. (א"ב פי' אפטל בל"י מתג ורסן והוחלפה אות הל' לאות ר'. [אחי"ה ועיקר כמו שכתבתי שגזרתו מל"פ וסורי' ור"ב כיון במלת אפטל צ"ל אפסל על ל"י ψάλιον Kinnkette ובלתי נכון הוא].

אֲפַסְתְּקִיתֵיה (פי' بستكى בל"פ כריכה Bündel, Pack או בל"פ پشتہ משא בגב האדם Last auf dem Rücken) ב"ב פע"א (ע) ויהי כשמע לבן: אליעזר פסול הבית היה וכתיב ביה (בראשי' ל"ד, י') ויקח העבד עשרה גמלים זה שהוא אוהבו על אחת כו"כ וכיון דלא חמא אפסתקיתיה [1] ויחבק לו וכי' ובלע"ז אפליצטקאו. [אחי"ה כ"ה בכ"י ו"ו ונ"ל לתקן אֶפֶּצְטַלֶּקִיאו ובלאי"ט grosses Bündel, Packet, fastellaccio ובכ"י ה"ב אפליציקאו, ובדפוסי' ובמ"כ לב"ר פ"ע כתוב אפלינצקיאו. עם תקונינו מסכמת מלה זרה של ערכינו שהיא ל"פ וטעמה חבילה או משא שהעניק אדם על כתפו ושם בנפרד אֲפַסְתְּקִי ובאמת כ"ה בילק' ויצא רמז קכ"ד וכיון דלא חמי אפסתיקה וכן הוא פתרון המלה פתכא דאופי (ב"מ ל':) פי' משוי של עצים כמו שפי' רש"י או חבילה של חריות של דקל כפי' רבינו בע' פתכה א' ויש לתקן פסתכא. ובעל כ"כ פי' מלה זרה מאפסון ותיקי תיק של מחיה שהוא אפסון שטעמה כל מאכל או מאפום והוא היפופירא עכ"ל וכיון על ὀψοθήκη Brodsack ועל מלת ἱπποθήκη Mantelsack. ורימ"ז בט"ר ח"א קנ"ג גזרו מל"י = ἐπισίτια Mundvorrath].

* אפסחתיה (מלה משובשת) במסכ' דא"ר רפ"ח אי' ובירושלים היו הולכין את אפסחתי' למפלא שלהן וס"א כתוב הופכין אכסניא לטפלא. ושתי נוסחאות אלה אין להן שחר ומובן כלל ובלי ספק ידי סופרים נמהרים שלטו בהן. ובעל מ"כ למד' איכ"ר ד', ב' הביא הך ציון ממסכ' דא"ר בזה הסיגנון: ובירושלים היו הופכין אפסחת' למפלא שלהן. והרבה לטרוח למצא פתרון ולא עלה בידו וגם מה שכתב ותיקן בעל כ"כ נשאר מעל. ולא ידעתי נחת לזה מזה. ובעניי הרבה יגעתי בהבנת מאמר הסתום הזה וזה חלקי מכל עמלי: במד' איכ' פ' בני ציון אי' מה היתה יקרותן (של בני ציון) שלא היה אחד מהן הולך לסעודה אא"כ הופך יד אונקלי [בל"י ἀνάκωλος Art eng-anliegendes Hemdkleid עיי"ע אונקלי] שלו וכל כך למה שלא יטעננו אחד טענת חנם. ד"א . . . רשב"ג אומר זה מנהג גדול היה בירושלים פורשין מטפחת על גבי הפתח כל זמן שהמטפחת פרושה אורחין נכנסין וכ'. ומעתה זכיתי להבין ששתי נוסחאות של דא"ר עולות לשני דרושים של מדר' איכ"ר, שס"א הופכין אכסניא לטפלא צריכין לתקן הופכין אכטניא למפלא פי' אכטניא היא כתנת בל"מ ובל"י וסורי' כֻּתָּנָא χιτών, מעיל קטן שלובשין על בשרו ומפלא הוא: אמפולי של מעלה (עיי"ע והוא mappula) פי' בל"ר מטפחת הידים קטנה (Handtuch) שקושרין סביב לצואר שלא יתלכלכו הבגדים בתוך האכילה וכן המנהג בימינו. ושיעור המאמר בירושלים הפכו וקשרו אכטניא במפלא (וזה עיקר הגי' ולא למפלא) וזה עולה עם „הופך יד אונקלי שלו" שהזכיר במד' איכ' (ועיי"ע אונקלי וע' בית יד). ולגי' שנית „בירושלים היו הולכין את אפסחתי' למפלא" צריכנו לתקן היו פורסין על הפתחים מפלא וזה מה שאמר רשב"ג היה פורשין מטפחת על גבי הפתח. ובאמת כ"ה בב"ב צ"ג: בירושלים מפה פרוסה ע"ג הפתח. ובתוספתא ברכו' פ"ד במקום זה הגי' רשב"ג אומ' זה מנהג גדול היה בירוש' פורסין מטפחת ע"ג הפתח כל זמן וכ' כמו באיכ"ר הנ"ל. וזאת שנית מדי דברי בו אזכרנו שבירו' דמאי פ"ד דכ"ד. אי' ובירושלים הוה מפיך פילכיה דשמאלא לימינא. ותחת זה אי' בירו' ע"ז פ"א דל"ט ע"ג ובירושלים היה הופך עיכליה דימינא לשמאלא. והמפרשים פ"מ ומ"פ פירשו באופן של מעלה שפורשין מטפחת ע"ג הפתח אבל לפירושם מלות זרות פילכיה ועיכליה לא נתכוונו. ולפי ג"י משובשת באמת גזרת המלה לא תצלח. אמנם בעל מ"כ לאיכ"ר כתב הגי' היה הופך פיבלה והך גי' מצא בירו' כתיבת יד על קלף ישן מאוד. והנה בענין פי' המלה טעה במחילת כבודו, אבל הגי' בודאי נכונה עד מאוד והיא מלה רומית = Schnalle, fibula Heftel, Agraffe פי' מחט או דבר מה אשר על

---

[1]) והרב החכם ברילל במ"ע שלו ח"א צד קצ"ה כיון לל"י משא ἐπισάξις על הגב ושיעור המאמ' אחד הוא אבל ג"י המהר"ם די לונזי במעריך אפיסתוקטיא וכמדומה לי שמזייף הנוסח לתלות בו פירושו הזר עד מאוד ואין ראוי למי שאומרו ע"ש.

ידו נתחברו שתי קצות אשה אל אחותה ויהדיו יהיו תמים ונקשרים, ושיעורו: בירושלים היו הופכין ומחברים במחט וקישור שתי קצות המעיל מימין לשמאל ומשמאל לימין וזה היה היכר מובהק שהוא מזומן לסעודה ושלא יזמינוהו לסעודה אחרת שמאחר שנראה עין בעין שבבגדו נשלבות שתי קצותיו לסימן שמוכן לסעודה שוב לא מסרבין בו וחטא גניבת דעת לא בא על ידו. — אחר להג הרבה יגיעת רוחי שאזנתי חקרתי ותקנתי מעות וקלקול הדפוס הכל יבא על מקומו בשלום ובצפיתי צפיתי שכל מי שאזנו מילין תבחן ימצא נחת בפירוש זה, ובכל זאת לא אבהל על פי אחרי רואי שאדוני מו״ר הגאון מהרז״ף מצדד הציוגים בדמאי פ״ד הל״ו וכתב באה״צ שם „ואין לעמוד עכ״ז ומשכנו ידינו מלפרשה" ומה אני שאבא אחרי המלך אשר חרץ משפטו ככה!

אַפְעָה (פי׳ מל״ם אַפְעָא: צבוע Hyäne עיי״ע אפא א׳) מוליד לשבעים שנה בר״ג דבכורות (ח׳.) [אחי״ה עיי״ע אפא א׳, ושם תמכתי בעד רבינו שמלה זו בל״ס ויוני׳ הוראתה צבוע וערכתי מילין נגד ר״ב שדעתו שאפעה נחש ואין חולקין בזה כבוד לר״ב וראיה שאין להשיב עליה ממה שאמרינן בב״ר פ״כ והנחש (יולד) לשבע שנים ו ה א פ ע ה ל ש ב ע י ם ש נ ה וכ״ה בבכורו׳ שם, ומאחר שבעל המאמר לחלק יוצא מכלל דאפעה לאו נחש הוא וכן בב״ק ט״ז. פי׳ ר״י ברדלס של משנה אפא (= אפעה) ור״מ מוסיף אף הצבוע ור״א מוסיף אף הנחש וזה מעיד ג״כ ששני מינים הם והגלוי אין צריך ראיה].

אִפְּיפּוֹדִיָן ([= אִפּוּפּוֹדְיָן] בל״י כסא של רגלים, הדום רגל Fussbank ובהיות שהשתמשו בשטח העליון לחשבונות נקרא כן גם לוח החשבונות (Rechentafel של בעה״ב בפי״ו בכלי׳ כל כלי עץ שנחלק (מ״א.) ובפכ״ד שלשה תריסין (מ״ז) ג׳ פנקסאות הן האיפופודין טמאה מדרס [וכ׳]. ובר׳ ב״ר (פ״א ועיי׳ ירו׳ הגיג׳ פ״ב דע״ז ע״ג) למלך שעשה כסא ואח״כ אפיפודין, ובפי״ח (ספי״ז) ויסגר בשר תחתנה (בראי ב׳, כ״א) עשה לו מנעול ואפיפודין כבוש עליה כדי שלא יהא מצטער בשעה שיושב, ובויק״ר באם בחקתי בפ׳ לפנים הארץ יסדת (פל״ו) למלך שעשה כסא ומשעשאו עשה אפיפודין שלו תחתיו, ותחת רגליו כמעשה לבנת הספיר תר״י (ב׳, לשמו׳ כ״ד, י׳) אפיפודין דריגלוי, — פי׳ אפיפודין דפי״ו בכלי׳ עושין שתי יתדות של ברזל כל אחד מרובע והעור בינתים וכופלין אותו וכשרוצין לישב עליו פושטין אותו „ויש מפרשין זה כסא שמניחין עליו הספרים והוא עגול של עץ ומתכפל ונסגר ומתפשט ונפתח ו י ש ש ע ו ש י ן מ מ נ ו ש ל ח ן ועוד יש כורסיא קטן כשיושבין מלכים בקתידרא מניחין אותו כורסי קטן תחת רגליהן ושמו במקרא הדום רגל כדכתיב (ישעי׳ ס״ו א׳) והארץ הדום רגלי וכן יש לפני תיבת ספר תורה וזה שם נופל באידך פרקין (ר״ל בכלי׳ כ״ד, מ״ז) שלש פנקסאות הן האפיפודין" וכ׳. [אחי״ה מן וי״מ עד כאן הם בעצמם ותומם דברי רה״ג לטהרו׳ בכלים פי״ו די״ב בשינוי קצת, ותיבו׳ „ויש ששונין ממנו שלחן ועוד יש" חסרו בפי׳ רה״ג ויש להשלימן עיי׳ דברי מו״ל בסדט״ה שם דמ״ט ומה שאמר וזה שם נופל באידך פרקין הם ג״כ דברי רה״ג. ובגליון של ערוך דפ׳ באסיליא אשר תחת ידי (עיי׳ מבוא צד LIII) מצאתי כתוב על הך וזה שם נופל וכ׳ וז״ל בע׳ כ״י פרים כל ע׳ משתי אותיות נקרא אצלו פרק דרך משל א ס ת ר ו ק נ י ת הוא סוף פרק וע׳ א פ א הוא ראש פרק ור״ל הבעל ע׳ בכאן וזה שם נופל באידך פרקין ר״ל בע׳ קתידרא„ עכ״ל, וזאת טעות גמורה במ״כ הכותב שכבר הוכחנו שדברי רה״ג הן]. ובל״י קורין לכסא שתחת רגלי המלכים אפופודין. [אחי״ה בל״י ὑποπόδιον וכ״ה לגרוס ולנקד בכל הערך וכ״ה בכ״י ובדפ״ר ונסדר קודם ע׳ אפיפיירות להודיע קשט אמרי אמת שעיקר הגי׳ בד׳ ולא בר׳ ובדפוסי׳ אחרונים נסדר בטעות אחר אפיפיירות ובגי׳ אפיפורין, וכ״ה בטעות ברה״ג ובילק׳ בראש׳ רמז כ״ג ובילק׳ ישעי׳ ס״ו רמז ש״ע וכ״ה במד׳ קהל״ר פ׳ כי מקרה ובכולן יש לתקן אפופודין כגי׳ הכ״י ודפ״ר. ובזה לרבינו יתר שאת בערך זה על רה״ג שמתוך פירושו הועתק, שבפ׳ רה״ג חסרו סוף התיבות ובל״י קורין וכ׳ אבל אין ספק אצלי שתחת וכ׳ שכתבו הסופרים אחר „שלש פנקסאות הן האפיפודין" צריכים אנו להוסיף מה שכתב עוד רה״ג בהמשך פירושו וז״ל: האפיפורין (צ״ל — דין) א ל ת כ ת [צ״ל אלתכת שהוא בל״פ التخت =] ל ו ח ש י כ ת ב ו ב ו ע ל י ו כ ת ב ח ש ב ו ן ה ו ד ו א ל ד י י כ ת ב ו ן פ י ה כ ת א ב א ל ה י נ ד י עכ״ל. פי׳ באותיות ערביות التخت الذى يكتبون فيه كتاب الهند או י״ל שמלת אלתכת היא ממש בלש׳ ערבי الثبت Katalog ובכלי׳ כ״ד, ו׳ די״ח נדפס בטעות האפיפורן: פי׳ לוח הוא ויכתבו עליו כתב הודו פי׳ א ח ר ת ב י א לידי יכתבון עליו ל ה צ ד ו, וצ״ל בל״ע תבת.. אלהינדו והמוציא לאור לא הרגיש בזה, ואין ספק אצלי שגם רבינו כתב קודם ובל״י וכ׳ כדברים האלה: „לוח שיכתבו בו עליו כתב חשבון הודו" כדברי רה״ג ומעתיקי׳ דלא גמרי וסברי השמיטוה.

וראיה לדבר שבע' פנקס פי' רבינו אפיפודין של כלי' כ"ד וכתב „פי' לוח עשוי על אבק של עפר וכותבין בו חשבונות". ומזה תראה שכנים דברינו שרבינו גם בע' שלנו כתב כן והסופרים תחת שיכתבו כתיבה תמה ושלמה השמיטו וכתבו כ' וא"כ סלקה קושית התוי"ט לכלי' כ"ד מ"ז ד"ה האפיפורין עי"ש היטב ודו"ק ותשכח].

אֶפִּיפִיַּרוֹת [אפיפיידות] (לדעת ר"נ מל"מ פארה. ולפע"ד נ"ל לגרוס אפיפיידות בל"י ἐπιφυάδες (Setzling, Absenker בכלאים בפ' איזהו ערים (פ"ה מ"ג) המדלה את הגפן על מקצת אפיפיירות. [אחי"ה כ"ה ג"כ בירו' במשנה ובכ"י מ' אי אפיפורות וצ"ל אפיפיירות וכ"ה בכ"י מ' כלאי' פ"ז מ"ג ולפנינו בדפ' פעמים אפיפירות וכ"ה בירו' פ"ז, מ"ג, ובגמ' שם כלאי' ד"ל ע"ג שתי פיפרות . . ושם: בין פיפור לפיפור, ושם ע"ד הפיפיירות. ובכלי' כ"ב תוספתא פ"ה מותר אפיפירות וכ' ובכלים פי"ז מ"ג אפיפיירות, וגי' הרמב"ם ור"ש פיפיירות והובא' בר"ש גי' התוספתא פיפיארות ורה"ג לטהרות די"ג גרס בכלי' שם עפיירות עיי' פירושו בע' פפייר]. פי' אילן שעושה (פירות) [צ"ל פארות] הרבה כמו מסעף פארה (ישעי' י', ל"ג). (א"ב פי' בל"י אילן שאינו עושה פירות עוד מפני הזקנה או מפני סבה אחרת ולא יתכנו דברי בע"ה כפי' המשנה). [אחי"ה ר"ב כיון על מלה יוני' ἄφορος, אילן שאינו עושה פרי וכי קא מנמנם אמר ר"ב הכי שהרי המשנה בתחלה בגפן מתעסקה ואילן סרק נזכר למטה מזה וגם לא הכין ר"ב לבו לפי' של רבינו שמלת פירות (כאי' בכל הדפוסים) ט"ס הוא וצ"ל פארות (ועיי' ג"כ ע' אדר) ועל זה מביא ראיה מפסוק. ובאמת פי צדיק ינוב חכמה ששיעור המאמר כפי' רבינו אך ביותר שאת אם נגרוס בד' אפיפיידות שהוראתה בל"י חוטר ונצר מגזע הגפן. וגם נקראים כן עצים או קנים ארוגים שתי וערב (Querlatten) ומדלים עליהם שריגי הגפנים וכן פי' רע"ב כלאי' ו', ג' ומקורו הרמב"ם שם ויד החזקה הלכ' כלאי' פ"ח הל"ח וכן פי' בכלי' י"ז, מ"ג וז"ל פיפיירות הוא כלי ארוג מקנים ישימו בו קלחי הכרמים כמו שבארנו בכלאי' (פ"ו) והוא אשר יקרא במצרים אלמנעב [المناعف Querlatten zwischen den senkrecht stehenden Weinpfählen].

* אַפִּיפָּיירוֹת (בל"י ἀμφορεύς = ἀμφιφορεύς (Tragbahre, Sänfte בירו' סוט' קלספ"ט דכ"ד. ע"ג אבל עושה הוא אפיפיירות ותולה בהן כל מין שירצה והוא בל"י כסא שנושאין בו נשים חשובות כמו אפריון בל"מ ויוני φορεῖον עיי"ע אפריון ואות מ' נבלעה ועקר הגי' אמפיפיירות. ובבבלי סוט' מ"ט: אי' פפירית בט"ס ורש"י גורס פריפרי' ועיי' שינויים אחרים בע' אפריון.

* אֶפִּיפְיוּרָא (פי' بافرهى חשוב ושר Angesehener, Fürst והפכו نفر עבד (Diener בע"ז י"א. ניפרא נקיט נורא קמא אפיפיורא אפיפיורא קמי דוכסא דוכסא להגמונא הגמונא לקומא וכ' כ"ה לגי' רבינו בע' נפר. ובע"ז כתוב ניפיורא . . פיפיורא ובע"י ניפורא . . אפיפיורא ופי' רבינו ורש"י שלטונים זה על זה. ול"נ ששתי התיבות פרסיות הן נפר : עבד, ופאפרהי: חשוב ושר. או י"ל שט"ס אירע להם ונפרא כמו ניכרא = נקרום = νεωκόρος Tempeldiener (ירו' ברכו' פ"א הל"ח ד"ג ע"ג אי' בט"ס נקדים ובעל ע"י גרים נקרים וצ"ל נקרים וכ"ה באמת לפי גי' מהרש"ס. והמו"ל שכח לציין שינוי הנוסח של דפ' וויניצ' וכ"ה במדרש כהדין נקריסא עיי' רימ"ז בט"ר ח"א צד קס"ו) — ומלת פיפיורא תיקן החכם מהרי"ף למלת פרפיורא = πύρφορος פי' מי שנטל אש קודש והוא העתקת נקיט נורא. אם השתי תיבות לשון יוניות הן אז תשוינה עם מלות אחרות דוכסא (dux, δοῦξ) הגמון (ἡγεμών) קומא (κόμης comes) ולא צריכנו להטיל בין תיבות יוניות שתי תיבות פרסיות אבל לפירושינו יתר שאת שבלי תיקון נוכל לפרשן על בורין. והחכם הנוצרי בוקסטארף ור"ד די לארא ור"ד די פומים שגו ברואה לומר שמלת אפיפיור ראש הכומרים (Papst, παπᾶς ἱερεὺς) כינוי שלא תמצא עדיין בדרז"ל.

* אֶפִּיפוֹרִין ([צ"ל אפיכורין] ἐπίχείρον Lohn, Belohnung) ילק' ריש בשלח רמז רכ"ה מיד נתן לו איפיפורין. לפי הענין שכר והוא בל"י שרשמנו מלת אפיכירין וכצ"ל.

* אַפִּיפְסְרוֹם ירו' תרומו' פ"ח דמ"ו: לא מטון אפיפסרום עד דאזלן כולהון עיי"ע פיפסרום.

☞ אוּפּוּפַלְסַמוֹן (= בל"ס אפובאלסמון בל"י ὀποβάλσαμον der durch Ausschwitzen des Balsamharzes gewonnene Saft der Balsamstaude) בב"ר פ' כי רבה רעת האדם (פכ"ז) היה מביא אפופלסמון. פי' בל"י ורומי' אפובלסמון שרף נטף מעץ בלסמון הגדל בעיר יריחו אשר נקרא שמו על שם ריח. ול"נ שמלת בלסמון אצל העמים נעתקה מלשוננו בעל שמן והעד עץ שמן אפרסמא (ר"ה כ"ג.

עיי"ע אפרסמון). [אחי"ה נראה מפירש"י ברכו' מ"ג. ג"כ כפי' ר"ב, שרש"י פי' שם שמן ארצנו: שהיה גדל ביריחו ועל שם הריח נקראת יריחו.. כך ראיתי בספר יוסף בן גוריון, וביחזק' כ"ז, י"ז פי' פנג: ראיתי בספר יוסף הכהן עץ אפרסמון הוא פנג והיה מצוין ביריחו ועל שם ריח הטוב נקראת יריחו באלסמ"א בלעז עכ"ל. ודע כי החכם הגדול ריו"ט צונץ [1]) והקודמו ראש ורבן של המבקרים בעל מאור העינים החליטו בראיות ברורות חזקות ומזוקקות אשר מבטן נוכל אחד בימי הגאונים האחרונים יצא זה היוסיפון לעברים עיי' תולדות רש"י נעתק ללה"ק מאת החכם המפואר ר"ש בלאך, צד ט"ו: אבל בענין זה עצמו גם יוסף בן מתתיהו מעיד בכמה מקומות [2]) ששמן אפובלסמון היותר מפואר נמצא ביריחו. ואולי נקרא שם יריחו על ריחו הטוב ובל"ע ג"כ שמו [illegible] (die Duftige) ומלת אופובלסמון שם משותף ממלת יוני' אופוס=ὀπός פי' מיץ וממלת בלסמון βάλσαμον ונקראת ג"כ בל"ע ופרסי بلسان. ועד עתה לא הוברר מוצא וגזרת המלה שפי' של ר"ב שנעתקה מלשוננו בעל שמן קשה להלמו ולא נמצא בספרי קודש. ול"נ ששורש בלס מוצאו ועיקר טעמו נקר וחתך ritzen, kneipen וידוע מסיפורו של יוסף בן מתתיהו [3]) ואחרים שחותכין ונוקרין בעץ אפרסמון וישימו בקליפתו פרץ על פני פרץ ומחתוכי ומנקרות הקליפה מזיע העץ מיץ יקר לא יסולה בכתם אופיר. אשר על כן נקרא לפע"ד בלסמן והוא קטיע משתי תיבות בלס שמן פי' מיץ מן בלוסי עץ שמן. ונמצא' עוד המלה בירו' מ"ש פ"ה סהל"א דנ"ה ע"ד כך היו אנשי דור המבול עושין היו רושמין באפובלסמון ובאין וגונבין בלילה (ובבבלי סנהד' ק"ט. אי' בשינויים עי"ש ואי' גי' אפרסמון). ירו' הוריו' פ"ג דמ"ז ע"ג באפי בלסמון נמשחו וצ"ל באפובלסמון. ובב"ר רפל"ט לצלוחית של אפופילסימון מוקפת צמיד פתיל (כ"ה בדפוסי' ישנים אבל בדפ' חדשים בט"ס פופילסימון ובילק' לך לך רמז ס"ב אי' צלוחית של אפרסמון וכ"ה בב"ר ספ"ל. ובב"ר פל"ד בט"ס צלוחית של פפולסמון וצ"ל אפופולסמון)].

* אִיפּוּפִי, אוּפוּפִי (מלת הקריאה בל"י Ὢ ποποι oh Gott ! ויותר טוב כי הוא בל"י ΠΙΠΙ עיי' במו"ע ע' פופי) ירו' נדרי' פי"א הל"א דמ"ב ע"ג א"ל איפופי ישראל לא עללה לביתי א"ל איפופי ישראל ולא עללה לביתך. וק"ע ופ"מ טעו בפי' המלה דראשון פי' עיקרן של ישראל ושני לדוגמא כל אפיא שוין (עיי' לעיל ע' אפי. וע' אפיא) ובאמת בל"י הוראת המלות שרשמתי הה אלהים! והרבה פעמים נמצא בספר הומירוס. אבל בכל זאת פי' של ר"ב בע' פופי נ"ל יותר טוב ושם ארחיב דבורי בו אי"ה.

☞ אֶפְפּוּן (פי' בל"י ἐπυφή Einschlag beim Weben מפעל ἐπυφαίνω hineinweben) מד' תהלי' (מזמ' י"ח אבל בילק' י"ח ובילק' ש"ב כ"ב רמז קנ"ז חסר) אפפוני חבלי מות (תהלי' י"ח, ה') כשהאשה אורגת בתרי חוטים כפולים הן נקראים אפפון פי' בל"י מוסיף חוטים באריגה). [אחי"ה ושומעין לדברי ר"ב ושיעור הדרוש הצרות באות על ישראל כפולות וכן נשנו בארבעה מלכיות שנים שנים יחדיו ידובקו בבל ומדי, יון ואדום וכן אמר דוד המלך אפפוני יבעתוני, סבוני קדמוני. ופי' המלה הרשום' בל"י שתי וערב באריגה].

* אַפָּפוּן (בל"ע افوف eilen, fliehen) ושם במ' תהלים ובילק' ש"ב רמז קנ"ז בשם שו"ט א"ת אפפוני אלא עפפוני טסות הצרות עלי כעוף שנא' ועוף יעופף. ודע שגזרתו בל"ע שטעמו ימהר, יחיש, ודרש אפפוני כמו עפפני מפעל עוף (עפף).

* אֶפְפּוּן (בל"י ἐπιπόνος Leiden, Mühsal או מל"ע افف Seelenangst) ושם במ' תהלים: אפפוני . . . ד"א פניא אני מעקיא. ול"י הוא וטעמו עמל וצער ופניא אני כמו בל"י πονέω אני נתון בצרה. או ל"ע צרת נפש ודאגת לב.

אַפּוּפַּסִין (= אַפּוּפַּסִים = בל"ם אפופאסים = בל"י ἀπόφασις וגי' כ"י ב"ר אפופנסין = בלשון יוני' ἀπόφανσις Urtheil, gerichtlicher Ausspruch) בילמדנו והנחש היה ערום (בתנחו' לי') פי כסיל מחתה לו ושפתיו מוקש נפשו (משלי י"ח, ז') כל מה שהכסילים מוציאין מפיהן על עצמן הן נותנין האפופסין שלהן ואלו הן מרגלין וכ'. [אחי"ה ותחת זה אי' בילק' שלח רמז תשמ"ג הניח המלך את האיגולין שלו וחייבו בפיו וצ"ל האילוגין עיי"ע אולוגלגין]. ובפסקא ומשה היה רועה [בילמדנו] (תנחו' שמו' סי' י"ג דפ"ה:) ולא עוד אלא שנטלו אפופסים תם עונך בת ציון (איכ' ד', כ"ב)

[1]) במ"ע שלו צד ש'. [2]) בקדמוניו' ד', ו', א'; י"ד, ד', א'; ט"ו ד', ב'; על המלחמו' א', ו', ו'; א', י"ח, ה' ועיי' דיאסקארידים א', י"ח; יוסטיניאן ל"ו, ג' ויותר מהם הפליג פליניאוס י"ב, נ"ד בשבחו של אופובלסמון. [3]) בקדמוניו' י"ד, ד', א'; על המלח' א', ו', ו' ועיי' דיאסקארידי' במקום הנ"ל ופליניאוס י"ב, כ"ה.

וכ'. וכר' וידבר ה' אל משה במדבר סיני. [תנחו' צד רמ"ב: במד"ר פ"א ובשניהם הנוסח נשנאו אבל בילק' ישעי' רמז שס"ג הביא הגי' בשם ילמדנו נשתנאו כגי' רבינו, ובמ' חזית ריש פ' כמגדל הובא הדרוש בקיצור והגוים חרוב יחרבו מחורב נחרבו נטלו אפופסים שלהם למיתה. ובירו' סוט' פ"ז דכ"א ע"ד אי' ר' אבא בר כהנא בשם ר"י והגוים חרוב יחרבו מחורב נטלו איפופסין שלהן מיתה]. הר סיני שבו נשתנאו אוה"ע להקב"ה ונתן להם אפופסין והגוים חרב יחרבו (ישעי' ס', י"ב) א"ר אבא בר כהנא בשם ר' יוחנן והגוים מחורב יחרבו שנטלו אפופסין משם. ובוישלח ישראל מלאכים (בתנחו' ובילק' לי') ולא בקשת ליתן להן אפופסין. וביפקד ה' אלהי הרוחות (בתנחו' ובילק' לי') משה נטל אפופסין בשביל בניו. ובדי' אלה הדברי' (בתנחו' לי') כשהרגת את המצרי והוציא עליך אפופסין. [אחי"ה ובדב"ר פ"א, הביאו ילק' ריש דברי' רמז תשצ"ה. אי' אלא הדברים מה הדבורה הזו דבשה מתוק ועוקצה מר כך הן דברי תורה כל מי שעובר עליהן נוטל איפופסין שנא' מות יומת הנואף וכ']. ובויק"ר (פ"ו) אל תהי עד חנם פרש' והוא עד או ראה או ידע והלא כבר נתנה תורה אפופסין אם לא יגיד ונשא עונו (ויק' ה', א'). ובריש אחרי מות. [פ"כ, והך ציון אי' בדפ"ר ובשאר דפוסי' חסר]. ובפסקתא דאחרי מות (פסדר"כ צד קע"ג:) במדבר סיני וכי במדבר סיני מתו אלא מלמד שמסיני נטלו אפופסין שלהן למיתה. [וכן אי' בילק' שמיני ריש רמז תקכ"ה בלי מקור]. [ובויק"ר] פרש' לדוד ה' אורי וישעי (פכ"א) אין הרשע יוצא מן העולם עד שמוציא אַפּופסיות שלו (לתוך, ובמדר' על נכון) מתוך פיו הה"ד (שמו' ט"ו, ט') אמר אויב ארדוף אשיג. פי' אפופסין גזר דין. (א"ב וכן בל"י). [אחי"ה ובכ"י ב"ר סיים אחר גזר דין בזה"ל ואמ' אפו פנקסין נשלמו שנותיו עכ"ל ואין אצלי ספק שהוספה זו שייכת למבורך הסופר אשר חין ערכו הקטן הראיתי למעלה בע' אונוס עיי"ש. ומ"ש גם כאן: ואמ' ר"ל ואומר אני, או ר"ת ואני מבורך הוא ופי' הך מלה בא לו מערוך שהיה מעתיק ממנו שנמצאה בו הגי' אפופנסין ובעצמו ובתומו כ"ה בל"י עיי' מתחלת הע' הזה ומתחכם מבורך הסופר להפרידו לשתי תיבות אפו פנקסין! והוסיף מדעת עצמו הפירוש נשלמה שנותיו! והפי' הזה אין לו שחר כלל ולא אטריחך בדברי כסיל אשר בחשך הלך. ואולי ראה ירו' ר"ה פ"א דנ"ז. (עיי' בבלי ר"ה ט"ז: שלש פינקסיות הם . . . זהו של צדיקים גמורין כבר נטלו איפופסי של חיים מר"ה וכ'. ואחרי רואו הירו' זה דמה בנפשו שמלת אפופסין שיעורו אפו פנקסין! ובויק"ר פ"כ בקצת דפוסי' חדשי' בט"ס אפוססין וצ"ל אפופסין. ובתנחו' דפ"ה: ויק"ר פכ"א, במ"ר פ"א, מד' חזית פ' כמגדל וילק' ישעי' רמז שס"ג הגי' אפופסים וצ"ל אפופסים או אפופסין וכ"ה בכ"י ודפ' אמש' אבל בדפ"ר ובשד"פ בט"ס בראש הערך אפפוסין. ובפסיק"ר פ' שובה אי' משמוציא איספוסין . . לאחר אפוספים וצ"ל איפופסין וכ"ה בשמות רב' פ"ב התחיל משבח את הדיין שיוציא איפופסין].

אַפְּץ ([=אַפְצָא, עַפְצָא] בל"ס אַפְצָא, בל"ע عفص Gallapfel; וממנו הפעל אֶפַּץ mit Gall-apfelsaft zubereiten) בס"ג דהבונה (שבת ק"ד:) הא דתני רב חנניא [ובגיטי' אי' ר' חנינא] גט שכתבו במי טריא. [וכ"ה בע' טריא ובדפו' הש"ס האחרוני' אבל בדפ' שונצי' ווינ' ר"פ יוסט', ובסיל' בגמ' וברש"י במיטריא במלה אחת ולע"ד ע"ז כיון רש"י לגי' לפרש מי גשמים ובאמת בכ"י ו"ו אי' גם בע' הגי' במיטרא ובכ"י ו"ו ב' במטריא] ואפצא כשר, וגם זה בהמביא גט שני בגמ' דבכל כותבין (גיטי' י"ט.), ובפ"ק דגיטי' בגמ' דבכל השטרות (שם י"א.) הא בעינא כתב שאינו יכול להזדיף וליכ' בדאפיצן. הא דאפיצן והא דלא אפיצן בפ' הקומץ רבה בגמ' דשתי פרשיות (מנחו' ל"א:) ובפ' הקורא את המגיל' למפרע בגמ' דעל הדיפתרא (מגיל' י"ט.) מליח וקמיח ולא עפיץ. עפצים בלע"ז גַלֵי [בלאי"ט ורומי galla] ובל"ע עַפְץ. [וכ"ה בשבועו' מ"ב. עיי"ע עפץ וירו' שבת פ"ב י"ב די"ג ע"ד וירו' גיטי' פ"ב ד"מ: ועיי' עוד תוספ' גיטי' י"א. ד"ה בדאפיצן. ובתוספ' מנחו' ל"א: ד"ה הא. ובשבת ע"ט: ד"ה קלף גרסו התוס' גם מנחו' שם דעפיצן בע'].

אָפַּץ (= עפץ = בל"ע عفص פי' דחק וסתם verschliessen, zusammendrücken) באהלות בפ' כוורת (פ"ט מ"ג) היתה פחותה ופקוקה בקש או אפוצה אי זו היא אפוצא כל שאין לו טפח במקום אחד וכ'. פי' אפוצה דחוקה. כסוי [כ"י ל"ד ודפ"ר חסר] בל' ישמ' עַפַּאץ. [כ"ה בדפ"ר פיז' ווינ' אמש' וכ"ה בל"ע عفاص = Verschluss; ובכ"י ו"ו עיפץ; אבל בכ"י ה"ב בטעות עפוץ] כלו' כיסוי של כוורת דחוק בו. בירושלמי בפ' כירה (כאן ברפין כאן באפוצין). [אחי"ה יש כאן חסרון מבפנים וכצ"ל: בשגררו עכברים את הפתילה באפוצה . . ואפילו תימא שלא באפוצה כשיש בתוכו שמן (ירו' שבת פ"ג ד"ו ע"ג). ובפ' במה בהמה (ירו' פ"ה הל"א ד"ז:) כאן ברפין כאן באפוצים.

וגי' זו אי' בדפ"ר ובשאר דפ' דרפין, וכן בירו' שבת פ"ג ד"ו ע"ג גחלים אפוצות הן, ירו' שבת פט"ו הל"ב דט"ו, מאן דא' מותר ברפין מאן דא' אסור באפוצים. ושם בפי"ז דט"ז: כיון שהיא אפיצה לה כגופה היא. ירו' פסחי' פ"א דכ"ז ע"ג הדא דתימר במחוללות אבל באפוצות וכו'. וז"ל של רה"ג בפי' לסד"ט דכ"ד או אפיצה: פי' תמור כפה אפוצה ופי' דחוקה ותניא בתוספה איזהו אפוצה כל שאין לו טפח מרוח אחת עכ"ל. וכל משכיל יראה שחלו ידים בהך כתיבה, והמו"ל רצה לתקנה צד נ"ב וז"ל במקום תמור כפה צ"ל כמו מכסה, ומ"ש ותניא בתו' הוא תמוה הלא כתבו כן במשנה במקום הזה עכ"ל. ול"נ לתקן או אפיצה. פי' סתומה כמו אפוסה ופי' דחוקה ותניא בתוספה (אהלות פ"י) איזהו אפוסה כל שאין וכ'. והמלה אפוצה כלומר סתומה פי' ג"כ רע"ב. ומעתה הכל בנכון מתחלה רצה לפרש רה"ג מהו אפיצה (ולפנינו אי' אפוצה) ואמר שהוא סתומה והוסיף לומר שכך היא טעמה של מלת אפוסה בתוספתא, והיא לשון דחוקה].

☞ אֶפִּיצְטַלִין (בל"ר pastellus, pastillus ובל"י πάστιλλος, παστῖλος האמצ' kleine, wohlriechende Brötchen) מד' שהש"ר פסקא ישקני למלך שהיה אוכל אפיצטלין פי' בל"ר פצטלין מין פת קטן ומין רקיק. [אחי"ה לפני' אי' איפסטלין, ובש"ר רפמ"א אי' איני מבקש אלא מן הפוצטלין שבתוך פיך. ובעל מ"כ לא הבינו. ופיצטלין הנ"ל הם רקיקים נלושים במי ביצה סוקר וקנה בושם, עיי' מיורסיאום עמ"י אמצעית צד ת"ט].

* אַפֵּק (הוא אַפעל משרש נְפַק — herausbringen tragen הציווי אַפִּיק, מקור לאפוקי) ויק"ר פל"ז ואפקנתהון למצוותא. קידושי' ע': אפיק דיסקא דהזמנותא פי' הוציא שטר הזמנה. שבועו' מ"ו: ב"מ קט"ז. ב"ב צ"ב. אפיק זוגא דסרבלא (עיי"ע זוג). שבת מ"א. אפיקו הבלא. סנהד' ז': אפיקו לי מאני הנותאי וכ'. ב"ב כ"ג. אפיקו לי קורקיר מהכא (עיי' קרקר א'). ירו' גיטי' פ"ו דמ"ח. אתאַפַּק למקטלא. ירו' ביצ' פ"ג דס"ב. אמר לאפק לבר . והוא כמו לאפוקי. והוראתה ג"כ להוציא כלומ' למעוטי חולי' מ"ג. לאפוקי לקותא. ורש"י גורס שם למעוטי לקות. והוא כמו בחולי' מ"ב: אַפִּיק, הרבה פעמים. נדרי' מ"א. לאפוקי מאי לאפוקי הא דתניא וכ'. סנהד' צ"ח: לאפוקי מדר' הילל.

* אַפּוּקֵי (שם מופשט משרש שלפני זה ופי' יציאה der Ausgang) פסחי' ק"ה: אפוקי יומא. ירו' פסחי' פ"ד ד"ל ע"ד, ב"ר פס"ג, באפוקי שובתא. ירו' פיא' פ"ז ד"כ: אפוקי שמיטתא ושם: בפוקי ריש שתא.

* אַפִּיקָדוֹנָא (בל"מ פִּקדון Aufbewahrtes Depositum) ירו' שבועו' פ"ז דל"ז ע"ד מריה דאפיקדונא.

אפקטפיזון (לפע"ד נשתבש או מן אפופטיזון בל"י ἀπόπτυσις, או מן אקפטוזין בל"י ἔκπτυσις das Ausspeien, Erbrechen. ועוד נ"ל שהורכב משתי מלות פרסיות افكنده افزونی פי' השלכת העודף das Auswerfen des Ueberflüssigen) בשבת בפ' חבית שנשברה (קמ"ז.) אין עושין אפיקטפיזין בשבת. ובס"ג דפ"ק בשבת (י"ב. וכ"ה בתוספתא שבת ספי"ז) אין עושין אפיקטפיזין ברשות הרבים מפני הכבוד. ובר"ג דכל הכלים (קכ"ג.). ובפ' לולב הגזול בגמ' דהלוקח לולב (סוכ' מ'.) לאכלה ולא לעשות ממנה אפיקטפיזין. וגם זה בפ' הגוזל עצים בס"ג ר"י אומר (ב"ק ק"ב.). פי' אפיקטפיזין בל"מ היא הקיא ושמעתי שהוא ג' מלות אפיק, טפי, זון: הוציא עודף המזון כי כן דרך האיסטומכא כשיעדיף עליה האוכל ולא תקבלנו ואז תתגלגל. [כ"ה בכ"י ו"ו ב' ובשאר כ"י ודפוסי' תתבלבל] האיסטומכא ויקיא האדם. [ובדפ"ר חסרה שורה שלמה]. שורו עבר ולא יגעל (איוב ד', י"א) תרגי' ולא יפקטין. [אחי"ה כ"ה בכ"י ו"ה, ו"ו ב', ל"ד ובדפ' תרג', ובכ"י ג"ג יקפטין וצ"ל יפקטין ובדפ' הע' אי' יפקטיז וכ"ה בעה"ק. ובענין כתיבת מלה זרה זו יד ליד לא ינקה רע בכ"י ו"ו ל"ד הגי' אפיקטפיזין כ"י ב"ר—זון; כ"י ה"ב אפיקפיזין, כ"י ג"ג אפקטיזין. ירו' שבת פכ"ב מ"ו אפוקטפיזין, ובכל מקומו' הבבלי ובילק' בהר רמז תרנ"ח אפיקטויזין. וגוזר אני המלה או מל"י שרשמתי שענינה בשינוי אותיות קצת: הקיא, או מל"פ ששתי תיבות אפקנד אפזוני (או אוזוני = افزونی) הוראתן השלכת הקיא העודף, ושתי תיבות נתחברו לאחת בדרז"ל אַפְקַטַפזון או אַפְקַטויזון, וצריך לדגוש הטי"ת לתשלום הנו"ן. ורבינו על דרך דרוש בשום שכל הפריד בין הדבקים וכן פי' רש"י לסוכ' שם:[1] אפיקטויזין להקיא והוא בנוט' אפיק טפי זין מזון האוכל יותר מדאי מוציא ומקיא. ורמב"ם בפי' המשנ' לשבת כ"ב

[1] ושם לועז רש"י כ"י בומיט"א ונ"ל שהוא לאי"ט vomito דבר המביא להקיא כי בל"צ נקרא vomitif, ואולי כן

מ"ו פי' אפיק טוי זין: הקיא והיא מלה מורכבת וכ' עיי"ש וכן פי' רע"ב. ובה"ג הלכ' שבת ספ"כ פי' „מאי אפיקטויזין ס ר א ב ר ג'" וכ"כ לא ידע לפרשו וכן נעלם מהח' ר' יעקב רייפמאן בקול מבשר צד כ' וכמעט גם אני סבותי ליאש את לבי עד אשר נפקחו עיני וקראתי האח אור לי, והוא לפ"ד ל"ע جوز برج פי' הקיא של עודף המזון].

☞ אפקלטורין פליקטא ([נ"ל להגיה כזה: אפיקל [= פֶּ֫קְלָאַ] טוּ רַיוֹפִילֶבְּטָא [=רַיפִּילֶבְּטָאוּ] וזה ממש העתקת עקילס (Stickerei = ποικιλία τοῦ ῥαφιλευτοῦ ברי' מד' איכ' ואלבישך ר ק מ ה (יחזק' ט"ז, י') תר' אונקלס [צ"ל עקילס, עיי"ע אפליקתא] אפקלטורין פליקטא בע"ה גרס פוקרטון פליקטון עיי"ע פלקטון. ויש במדרש שה"ש (ד', י"א) ג' אחרת עיי"ע אפליקתא. ול"נ שיש לגרוס תרג' עקילס כי הוא תרג' כל המקרא בל"י ואונקלס תרג' התורה בל' בבלי ואם לא אונקלס ועקילס איש אחד היה והוא עשה תרג' בבלי על התורה ותרג' יוני בכל המקרא). [אחי"ה דעת לנפשי תנעם כי בשתי המלות שכתבנו בראש הערך סירוס התיבות יש כאן וצ"ל אפיקל טו ריופליבטא ואולי תחת פליקטא כתוב בתחלה פליבטא וכתבו המעתיקים בכ"ף ואח"כ בקו"ף. וכל המלה ריופליבטא תיבה אחת, ואפיקלטו שתי תיבות וראשי אותיות ר י ו של ריופליבטא משכו הסופרים לא חלק להם בבינה לסוף תיבת אפקלטו וגם שבשו לתמונת ר י ן וקצרו לתיבה אחת! ודע ששלש המלות אֶפָּ֫קְל טוּ רַיוֹפִלֶיבְּטָא הם בל"י כמו שכתבנו העתקת ע' זקנים לדבור מעשה רקם (שמות כ"ז, ט"ז). וגם רבינו (בע' פלקטון) מצא גם הוא שבוש הנוסח וכתב פוקרטון [צ"ל פוקלטון עיי"ע אפקליטון] פליקטון. ועוד י"ל שעיקר הגי' אפקליטון (עיי"ע) תחת אפקלטורין, ומלה אחרת פליקטא היא תיקון המגיה לחוץ פי' πλεκτὸς ,plectus כלו' נ א ר ג ששגר בפי המגיה יותר ועתה הסכיל עשה להגיה תיבה המורגלת לו תחת אפקליטון אך אח"כ נתחברו התיקון ועיקר הגי' בפנים בשגגת המעתיקים. ובע' פוקלטון כתב ר"ב בריש איכ"ר תר' עקילס פוקלטון פלקטון פי' בל"י רקמה מעשה חושב עכ"ל. והך ציון הוא אשר דברנו בו, הרי לפני ר"ב בעצמו היה הנוסח פוקלטון (= אפקליטון) תחת השיבוש אפקלטורין, ומלת פלקטון הוספת המגיה היא. ועד נאמן לדברי שבפסיקתא ויהי בשלח צד פ"ד: הביא רק תרג' עקילס פילקטון וטעות הדפוס היא וצ"ל פיקלטון כמו שכתב הרב הח' ר' שלמה באבער בעצמו בהערה פ"ח סוף צד פ"ד ע"ב ושכח לתקן בלוח התיקונים צד ר"ג: וראיה אחרת תמצא בע' אפקליטון עי"ש].

אֲפַקֶלִין [1]) בל"י φάκελος ובל"ר Bündel fasces (Bündelträger בילמדנו לכה ארה לי יעקב (בתנחומי לי') לאשה שהכעיסה בנה וקבלה והיתה סבורה שמא בדברים הוא מיראו שלח אפיקלין ובלשיין [כ"ה בכל כ"י וכן משמע מע' בלש אבל בדפוסי' בע' שלנו חסר]. כיון שראתה אפיקלין הפליגה בדבר. ובויק"ר (פכ"ז וכ"ה במד"ר פ"י) לאלמנה שקובלת על בנה לדיין [כיון] חמיתיה דדאין במרזובתא [עיי' ערכו וכ"ה בכ"י ו"ו, ו"ו ב', ה"ב, ג"ג אבל בדפוסי' מרזופתא] ובמגלבין [ובאפקלין] [כצ"ל ובדפוסי' ובע' מגלב חסר] וחלת ואפכת מיליא. מרזובתא היא מרזפתא דנפחי (ברכו' ל"ד. עיי"ע מרזב ב'). מסתברא אפיקילין בני אדם שבידם מרזפתא ומגלבין. [אחי"ה פי' בל"י אגודת מקלים ושבטים שבהם היו מיסרים את הענושים בדין. וגם היתה אגודת שבטים סיגנון של הקאָנזולים הם היו שני שרים הנבררים מדי שנה בשנה (עיי"ע אפטיא) וכשהולכים בשוק אז נושאי כליהם הולכים בראש ואגודת שבטים הנקראים פאסצעס בידיהם. — ותחת מרזבתא של ג' רבינו אי' בויק"ר שם ובמד"ר הנ"ל ב נ ו ר ו ב ז פ ת ובודאי בנור נשתבש תחת במר ואחר כתיבת טעות בנור התחכם איזה סופר לפרוד אותיות ז פ ת א ולעשות מהן תיבה בפ"ע. ובילק' מיכה ו' רמז תקנ"ד משונה הנוסח והשמיט מלות זרות ואי' שם כיון דחזית לדיין לבריתא ל ק ט ל א אמרה אם וכ'].

אֲפַקְלִיטוֹן ([צ"ל אֶפָּ֫קְלְטוֹן]=ποικιλτόν ,ποικιλτά (buntgewirktes Kleid במגילת איכה. [אחי"ה והוא בריש מד' איכ"ר עיי"ע אפקלטורין. ודע שבכל כ"י הוא ערך בפני עצמו וכן הוא בנכון שאחז רבינו דרכו הישר לציין החילופים איש איש על דגלו ומאחר שמונח לפניו ג"כ נוסח פוקרטון [צ"ל פוקלטון] פלקטון כמו שזכרתי

מצא רש"י בערוך ולפנינו לי' וראיה להשערה זו מפירש"י לשבת י"ב. שאי' שם לגי' שונצינו (עיי' ד"ס שבת צד ט' :) אפיקטויזין בומיט"א בלעז כ ך מ צ א ת י ובדפי אי' בט"ס גומיט ולב"ק שם וושי"ט וצ"ל וומי"ט. [1]) עיי' רימ"ז בט"ר ח"א קפ"א; ח"ב, נ"ו. ועיי' על סיגנון של הקאנזולים תאציטוס אננאל. י"ג, ט'. ה'; ציזאר ממלחמות ג', ע"א ואחרים.

בע' אפקלטורין הביא רבינו הך נוסח בע' פלקט ועיי' בר"ב בע' פוקלטון, ומאחר שגם מונח לפניו נוסח אפקליטון הביאו הגי' בערך זה. אך המדפיסים חשבו שתיבות „אפקליטון במגי' איכה" הם סיום לע' אפקלין על כן כללו אותן בטעות לע' הנ"ל. וכבר העיר על זה בלי ראות כ"י ערוך החכם ר' שלמה באבער בפסיקתא דר"כ פ"ד: הערה פ"ח וחכם עדיף מנביא].

אֲפָקִימָא (לרבינו אולי הוא ל"ע ופרסי بقم עיי' ערכי מילין ערביים eine Art Nussbaum; ולפע"ד אפקימא = אפסקימא aus Palmblättern geflochten עיי"ע אפסקימא) בפ' כיצד מעברין בגמ' דאין מודדין (עירו' נ"ח.) א"ר אמי [לפנינו אי' ר' אסי] אין מודדין אלא בחבל של אפסיקימא [כ"ה בכל כ"י ערוך וכ"ה בכ"י עירו' עיי"ע אפסקימא, אבל בראש הערך גם בכ"י ערוך אפקימא וכ"ה באמצע הע' בכל הדפוסים]. יש מפרש חבל שעושין אותה מן קליפת אילן של אגוז. (א"ב בנוסחאות דידן כתוב אפסקימא). [אחי"ה כבר חוינו דעתנו שבאמת עיקר הגי' אפסקימא וזה ט"ס תחת אסקיפימא וטעמו דבר קלוע מעלי תמרים. אבל גם לשיטת רבינו פירשתיו עיי"ש. ובענין נוסח אפקימא י"ל שהיא ל"ע ופרסי' מלה שרשמתי מין אילן אגוז ופירותיו נקראו בל"ר datura ובל"אש Stechapfel אבל פי' שלי נ"ל יותר קרוב לאמת].

אַפְקוֹמַן (או מל"י ἐπιγεῦμα Nachgekostetes (Nachtisch) או מל"פ ابكامه, Knoblauch, Rettig u. s. w. alles was nach der Mahlzeit gegessen wird) בפ' ערבי פסחים (קי"ט:) אין מפטירין אחר הפסח אפקומן. [אחי"ה בכ"י ו"ו א' וב' ובכ"י ל"ד בראש הע' גרסו אפקמן ובאמצע אפקמון; כ"י ה"ב אפיקימן ואפיקומן; ובדפוסי' אפיקימון ואפיקומן וכ"ה במשנ' וגמ']. פי' לשון כלומר אין עושין סילוק לאכילה ממיני מגדים כמנהג כל הסעודות כמפורש בגמ' [ר' חיננא בר שילא] ור' יוחנן אמרו כגון תמרים קליות ואגוזים וכן מפורש בסוף תוספת פסחים (קל"ס פ"י וכ"ה בפסחי' קי"ט: ובאמת גי' כ"י ה"ב אי' וכן מפורש בסוף מסכת פסחים). [אחי"ה כ"ה בכ"י ו"ו א' וב' וכ"י ל"ד ובדפ"ר. ובשד"פ אי' פי' לשון כלום כלומר וכ' ונ"ל שט"ס היא אבל לא אכחד שגם רש"י ידע כבר הך גי' ופי' שבספר פרדס הגדול פי' סי' קל"ב צד כ"ז ע"א וז"ל: ד"א בל"י אפיקומן כלומר שום דבר אין מפטירין גרסינן. ובדפ' אמש' אי' פי' לשון אוכלים כלומר וט"ס תחת לשון כלום כלומר וכ'. — ובכ"י ו"ו ול"ד חסר מן וכן עד סופו]. (א"ב פי' בל"י מיני מגדים ופירות הנאכלים בקינוח הסעודה). [אחי"ה אולי כיון ר"ב על מלת יוני' שרשמתי וכן דעת המשביר. ועיין מ"ש בעל התשבי שהוא ל"י ממש אפיקומוס נקרא סעודה גדולה ומה שאוכלין אחר הסעודה נקרא אפיקומין ע"כ. וזה בלי דקדוק ול"נ שהיא מלה פרסי' אבקומה ובקיצור בל"ע קומה [= کامه , کامخ] כל דבר שנאכל בקינוח הסעודה כגון חזרת ולפת וכדומה [1]. וכן פי' הרמב"ם לפסחי' י' מ"ח הפרפראות שאדם אוכל אחר סעודתו כגון מיני קטניות והזרעים הקלויים וביד החז' הל' חו"מ פ"ו הלי"א פי' אין מפטירין אחר מצה כלום ואפי' קליות ואגוזים. ורש"י לפסחי' פי' אפיקומן לשון גוטר' הוציאו והביאו מיני מתיקה ובפרדס שם: הוציאו והביאו מינין של מאכל בקינוח סעודה וכ'. ורשב"ם פי' אפיקו מנייכו! (עיי' רע"ב שהביא פי' שניהם) ומצאתי תנא דמסייע לפי' רש"י ורשב"ם ז"ל מירושלמי פסחי' פ"י סהל"ו מאי אפיקומן רבי סימון בשם ר' אינייני בר רבי סיסיי מיני זמר ר"י אומר מיני מתיקה. ופ' פ"מ מיני זמר הן מיני כלים שמשתמשין בהן לאכילה ומלש' המקרא הוא (מלכי' אי ז', מ"ט) והספות והמזמרות וכ'. הרי שרש"י פי' כר"י ורשב"ם כר' סימן. והרב לעף ז"ל פי' בספרו היקר (לעבענסאלטער שי"ח) מיני זמר כמשמעו מיני שיר וכן מלת אפיקומן מל"י ἐπίκωμος, וזה דעת רמ"ל אבל קשה הדבר להלמ' שבל"י מלה ההיא יש לה הוראה אחרת וגם עיי' ספר הנחמד דאס מאהל לידידי הרב החכם מוהר"ר שפיטצער צד ט"ז. ומהרי"ל פותרה מל"י ἐπικομίζω hinzutragen].

☞ אפקסינן (לר"ב מוספיא מל"י πύξινος Buxbaum אבל לפע"ד ט"ס תחת אסטכטון) מדר' שה"ש פיסקא אתי מלבנון (ד' ז') זה שמן אפקסינון. פי' בל"י מין עץ אשר לא ירקב עיי"ע פקסינון ונראה שיש טעות בגי' והנכונה היא אנפקינון עי"ש). [אחי"ה ושגגה היא שהרי זאת דעת ר' ינאי היא שהוא שמן אנפקינון משמע שדעת ת"ק (והוא ר"י בר יחזקאל)

[1]) עיי' וואולירס עמ"פ ח"ב צד אלף ומאתים פ"ז. ועיי' עמ"ע של פרייטאג ח"ד צד נ"ח. — וגם ידידי הרב החכ' האכשטעדטער (במכתבו אלי) פתר המלה מל"י הרשומ' בתחלת הערך.

לאו שמן אנפקינון וג״ל שהוא ט״ס תחת אסטכטון או אסטקטון עיי״ע למעלה. ודע שעץ אפקסינן (ובירו׳ יומ׳ פ״ג הל״ח דמ״א. בט״ס פסקינין) עץ קשה עד מאוד ואין לו חלקי שמן כלל].

* אֲפַקִיעַתָּא (בל״ע فاقعة Verhängniss, Edict ועיי״ע פקע) ב״מ רל״ט. והשביעית תשמטנה ונטשתה אפקעתא דמלכא ופירש״י מצות המלך. ושם ק״ו. שביעית אפקעתא דמלכא היא. ושם ק״ט. ויובל אפקעתא דמלכא היא. פי׳ בל״ע כליון וגזרה רעה.

אָפִּיקוֹרִין (בל״י האמצ׳ ἐπικάριον [1] פי׳ מטפחת וענין עטיפה Mantel, Ein = Verhüllung עיי״ע אפיקרסין) עוף וגבינה נאכלין באפיקורין [בחולי׳ אפיקורין] בר״ג דכל הבשר (חולי׳ ק״ד:). ס״א אפקילים. [כ״ה לגי׳ הרי״ף וכ״י ו״ו אי׳ אפוקלוס, כ״י ה״ב אפיקולוס, דפוסי הע׳ אפוקולים [2] (מפורש) [צ״ל פ י ר ו ש] [Bündel, φακελός מטלית [ומפורש] בלא קינוח הפה ובלא נטילת ידים והני מילי בימכא אבל בלילה לא. [אחי״ה וכל זה פירשתי לדעת רבינו שפי׳ מטלית אבל לפ״ד נראה שמלת אפיקורין [3] יש הגזור מלש׳ יוני ἐπικεράννυμι beimischen, hinzumischen פי׳ מערב עם דבר מה. ועל זה מעיד ג״כ ס״א אפיקולים צ״ל אפיקולים=ἐπικόλλημα Anklebung, Anfügung פי׳ התדבקות והתקשרות. ובזה נבין תוספתא חולי׳ פ״ח ר״א בר צדוק או׳ העוף עולה עם הגבינה אפקולום [כלומ׳ בדבקות יחד] (אומר) [צ״ל אבל] אין נאכל, אחרים אומרים משמו [ר״ל משם ראב״צ] אף נאכל. ובעדיו׳ פ״ה מ״ב, ושבת י״ג. וירו׳ תרומ׳ פ״א הל״ה אי׳ העוף עולה עם הגבינה על השלחן ואינו נאכל וכ׳].

אֶפִּיקוֹרוֹס (בל״ס אֶפִּיקוֹרְיָא Epicurus, übtg. Freigeist, sodann wer ein freies zügelloses Leben führt) בחלק (סנהד׳ פי״א, א׳). ופי׳ ב ג מ ר א [כ״ה בכ״י ודפ״ר, ושאר דפ׳ חסר] רב אמר זה המבזה תלמידי חכמים וריב״ל אמר זה המבזה את חברו בפני ת״ח (סנהד׳ צ״ט:). המשומדין והאפיקורסין בפ״ק דר״ה בגמ׳ דד׳ פרקים (ר״ה י״ז.). [אחי״ה שם אי׳ הנוסח המינין והמסורות והאפיקורסים והתוספ׳ ע״ז כ״ו: ד״ה סמי העתיקו המינים והמומרי׳ והמסורות, ובילק׳ זכרי׳ י״ג רמז תקפ״ב הגי׳ המסורות ואפיקורוסי׳ אבל בכ״י מ׳ וכ״ה בכ״י א״פ ול׳ ובריי״ף דפו׳ קושט׳ ווינצי׳ וכן בדפ׳ ווינצי׳ וקראקא בגמ׳ ובראי״ש אי׳ כגי׳ רבינו עיי׳ ד״ס ר״ה דט״ז: ופלא שלא רמז ה״כ על ע׳ שלנו]. ובר״ג דנדרי׳ (כ״ג.) שכיחי אפיקורי דמצערי רבנן. ובר״ג דהדר (עירו׳ ס״ג.) [כי האי גוונא מי מתחזא כאפיקרותא]. פי׳ אפיקרותא חציפותא. (א״ב שם פלוסוף יוני כופר בהשארת הנפש וחכמינו העתיקו מלה זו למבזה חכמים ודבריהם נאמרים באמת). [אחי״ה ודעת לנבון תמצא כי צדקו דברי ר״ב שחכמינו ז״ל השתמשו במלה זו למבזה ת״ח וראיה מירו׳ פ״י הל״א דכ״ז ע״ד שפי׳ שם האפיקורוס ר״י ור׳ לעזר חד א׳ כהן דאמר אהן ספרי, וחרנא אמ׳ כהן דאמ׳ אילין רבנין! ומהשם הזה נאצל פעל פקר ואמרו במגילי׳ כ״ה: ירו׳ ברכו׳ רפ״ט הל״א די״ב ע״ד (לפי גי׳ הטובי׳ של המהרש״ם) כל מקום שפקרו המינים (עיי״ע פקר ב׳) וסנהד׳ ל״ח: הנ״מ אפיקורוס נכרי אבל אפיקורוס ישראל כש״כ שפקר טפי. ורמב״ם למשנת חלק כתב וז״ל: ומלת אפיקורוס ארמית וענינה מי שמפקר ומבזה את התורה או לומדיה ולפיכך קורין בשם הזה כל מי שאינו מאמין ביסודי התורה ע״כ. ונראה שדעת הרמב״ם בהיפך שהשם אפיקורוס בא מל׳ הפקר בארמית (ועיי׳ עוד רע״ב לאבות פ״ב, מי״ד ותי״ט לחלק) אולי שלא ידע בימי חרפו בעת כתיבתו את פי׳ המשניות שם עצם הפרטי אפיקורוס (עיי׳ ע״מ קפ״ב: כי בזמן מאוחר במו״נ כבר כתב טעם ונימוקו של כת האפיקורוס (עיי׳ מו״נ ח״א פע״ג צד ק״ה: ח״ב פי״ג צד כ״ט. ח״ג פי״ז צד ל״א: בהוצאת מונק). ודע שחכמי העמים כתבו ג״כ על אפיקורוס שהיה מבזה רביו ומלמדיו [4] וכן נודע ממנו דעתו שהנשמה יש לה חלקי הגוף דקים [5] אחת היא על כן אמר גוף ונשמה תלכנה לאבדון ולכליון. ומזה הטעם גם חז״ל הזכירו אצל האומר אין תחיית המתים מן התורה ואין תורה מן השמים (סנהד׳ פ״י מ״א וירו׳ פיא׳ פ״א דט״ז:) גם את אפיקורוס. ובילק׳ חקת כ״א רמז תשס״ד ימחה שמן של אפיקורסין שהרי אומרים אין תחיית המתים. ומאשר כפרו דברי רז״ל לכן אמרו (אבו׳ פ״ב׳ מי״ד) ודע מה שתשיב לאפיקורוס. ובחגיג׳ ה׳: כי קאי ניחא נפשיה דר״י ב״ח א״ל רבנן מאי תיהוי עלן מאפיקורסין (ופירש״י על נכון שאינם מאמינים

---

[1]) עיי׳ עמ״י אמצעי׳ של מיורסיאוס הך ערך. [2]) עיי׳ בט״ר של רימ״ז ח״ב, נ״ו וכבר הקדימו בזה הפי׳ בעל כ״כ. [3]) והחכם בוקי׳ וההולך בעקבותיו החכם רמ״ל פתרו ע״י ל״י ἐπικοινός, והגי׳ שי״ר בע״מ קפ״א: ע״י ἐπιχώρησις כלומ׳ רשיון, ובעל המשביר ע״י ἐπικαίριος וכל השערות האלה רחוקות ודחוקות הן. [4]) עיי׳ Cicero de nat. deor. 1,26 ושם א׳, ל״ג. [5]) דיאגינים לאערטיאוס ס״ג, ושם ס״ה ועיי׳ שם י׳, קכ״ד.

לדברי רז"ל). ומזה נגזר אפיקורסות קידוש' ס"ו: ואפיקרותא מ"ק ט"ז. ואפקרותא, סנהד' ק'. ועירו' ס"ג. שהביא רבינו למעל' ובדפוסי הע' חסר הציון ופי' חציפותא וכן פירש"י לעירוב' שם: חוצפא. ותרג' משאכם (דברי' א', י"ב) טרחות אפקרסותכון, וכן פי' הספרי שם שהיו אפיקורוסין. ובב"ר פי"ט דורש והנחש היה ערום . . . רב ירמיה בן אלעזר אמר אפיקורס היה ופי' המיוחס לרש"י פי' עז פנים מפקיר עצמו בפני בוראו בפרהסיא עיי' מ"כ שם].

*אֶפִּיקַרוֹס, אפיקרס (שם הפרטי לעיר Ἐπίκαιρος בל"ר Epicaeron (עיי' רילאנד פאלסטינא ח"א, קי"ב; וח"ב תשס"ו) והשם כללי ἀπόκρουσις das Zurückstossen ענין מ ע י כ א ושוה עם מלה יונית ἀντίκρουσις Anstossen, Widersetzlichkeit) המעכתי תרג' אונקל' (דברי' ג', י"ד) אפקירוס ותר"י ב' אפיקרס וכן תרגם ליהוש' י"ב, ה'; י"ג, י"א. י"ג. ולדעת החכ' באכארט היא עיר אשר זכר פתלמיוס ותכונתה במזרח ים המלח (עיי' ע"מ קפ"ב, והחכ' רילאנד הנ"ל). ול"נ שהתרג' בא להראות דמיון שם העברי עם היוני בהוראה ולא כדעת הגאון שי"ר אלא בתיבה שרשמנו שבל"י אפקרוסית פי' כתישה ומרידה וכן הוראת מעכה בעברי וכן פי' בב"ר פנ"ז ל ש ו ן מ ר ד ו ת. וזה ממש בעצמה ותומה בל"י אנטיקרוסית כשרשמתי; ובאמת ת"ר א' תרג' המעכתי (לדברי' שם) אנטיקירוס. וזה כשחר נכון מוצאו. — ועיי"ע אפרכורים.

אָפִּיקַרְסִין (= אפקרסות) (בל"ם אַפְקַרְסָא, בל"י האמצ' ἐπικάρσιον Mantel, Hülle ובדרז"ל חלוק צר ודבוק בבשר eng anliegendes Kleid, Hemd) צורר אדם מעותיו עם תפיליו באפיקרסתו בפ' מי שמתו בגמ' דהיה עומד בתפלה (ברכו' כ"ג.) [ושם אי' תפיליו עם מעותיו באפרקסותו וכ"ה שם כ"ד: מבליעו באפרקסותו וט"ס וצ"ל באפיקרסותו או באפקריסותו וכ"ה בכ"י מ' בשני מקומות עיי' ד"ס שם צד נ"ח: וס': וכ"ה בכ"י פ' ובאו"ז הל' תפילי' סי' תקצ"א ובר"ש ריש פכ"ט דכלי' וכ"ה במ"ק כ"ב: ובחגי' כ"ו. ובכ"י פ' אי' כגי' רבינו הסדר מעותיו עם תפיליו. וכגי' שכתבנו אי' בכ"י ע' ו"ו, ל"ד, ה"ב ובדפ"ר בפנים הע' אבל בראש הע' כבשאר דפו' אפיקריסין]. ירוש' בריש פר' היה קורא (פ"ב הל"ג ד"ד ע"ג) אפיקרסין היה לבוש מבפנים [בירו' אי' לובש]. אפקרסותו אינה מעכבת אחד האיש ואחד האשה בגמ' דואלו מגלחין (מ"ק כ"ב:) [ובירו' מ"ק ספ"ג דפ"ג ע"ד אי' אין אפיקרסין מעכבת. ובכ"י ב' בט"ס עיי' ד"ס מ"ק צד ל"ח. ושם נסמן שינוי הנוסח]. ר' יוחנן אמר אפי' מלאין ואפי' אפיקרסותו לתוכו [בפ' חומר בקודש בגמ' מן המודיעים] (חגיג' כ"ו.) [ובדפו' הע' חסר ציון הך מאמר והגרי"ב בהפלש"ב ובהג' לכלי' שגה ברואה עי"ש ועיי' עוד מה שהשיג עליו בעל שריד שבערכין צד ט"ו]. ובכלים בפ' (נזמי) [צ"ל גומי] הסדין והסודרין והטרטין והאפיליון של ראש שש אצבעות של אפקרסין עשר. פי' "לבוש התחתון והוא פתוח בכתפיו וכשלובשו קשרו כדאמר (בסוף מקואות) באידך פרקין הקשר של אפקרסותו שבכתף". [אחי"ה לפני' אי' שבפרקסים! הפירו' הזה נלקח מרה"ג לסדט"ה ד"כ וז"ל שם ושל אפיקרסין: לש' יוני וא"ד אפיכרסית פי' לבוש תחתון שיש לו איתיקה . . . . והוא פתוח בכתיפיו וכשלובשו קושרו כדאמר באידך פרקין הקשר וכ' עכ"ל. ומה שאי' בע' שלנו „בסוף מקואות" נ"ל שאיזה כותב הגיה לעצמו שאידך פרקין הוא בסוף מקואות, וכ"ה באמת, ולאח"כ בא מהגליון לפנים]. ותניא אידך בדרך ארץ (פ"י) הנכנס למרחץ כיצד יעשה חולץ מנעליו ומסלק כובעו וטליתו ומתיר חגורו ופושט חלוקו ואח"כ מתיר אפקרסו [לפנינו בד"א פרקסו! ובר"ש למקואות פ"י מ"ד הביא כל הענין בלי ציון מקור הערך וגרס בנכון מתיר אפקרסותו] התחתונה וכשיוצא ללבוש מניח אפקרסו [בר"ש אפקריסו] התחתונה ולובש חלוקו וחוגר אזורו ומתכסה בטליתו ומניח כובעו ונועל מנעלו. ובריש ויק"ר (פ"ב) ובפסיקתא דכי תשא. [אחי"ה בע' פקרס כתב רבינו בזה"ל ברי' ויק"ר ובריש קדושים (והוא ויק"ר פכ"ד) ובפסק' דכי תשא (והוא פסדר"כ ט"ו: וכן מובא בנכון בילק' תצוה רמז שע"ו בשם הפסיקת' וכ"ה בילק' ירמי' רמז שט"ו בלי ציון המקור) למלך שהיה לו פקריסין כו' עד שאני מדביקו לגופי פי' מלבוש שלובש על הבישר עכ"ל. ולפנינו בויק"ר פ"ב בטעו' פרקסין אבל בפכ"ד ובילק' שם אפקרסין ובפסיק' אפיקריסין ובפסיק"ר פכ"ב בט"ס אפקרייתם! ובע' פקרס ב' הביא רבינו ציון של נדה מ"ח: צד ימין ממהר לבוא שנישוף באפקריסותן. וכן הגי' לפנינו אבל אצל רבינו היא ס"א וגי' ראשונה בפיקרסותן וסיים כבר פי' בע' א'. וכיון על ע' שלנו ובענין הפי' עצמו גם התייר הגדול הרמב"ם ז"ל היה נגרר אחר פי' רבינו שהוא פי' רה"ג כשכתבנו וז"ל בהלכ' אבל פ"ח ה"ג וקורע כל הבגדים שעליו ו ב ג ד ה ז י ע ה ה ד ב ק ל ב ש ר ו אינו מעכב' עכ"ל. ומקור הדין במ"ק הנ"ל והכ"מ הביא שם בטעו' אפרקסותו והביא פי' הערוך ועיי' בהגהו' מיימוני' שם ועיי' בש"ע י"ד סי' ש"מ סעי' י' ששם

ג"כ בטעו' אפרקסותו . . י"מ שהוא כנגד הזיעה וי"מ שהוא בגד העליון. ודע שתרג' פשיטה העתיק' סדינים (שופטי' י"ד, י"ב) א פ ק ר ס י ן, ולפ"ז י"מ שהוא בגד העליון יש להם על מה שיסמכו וכ"ה פתרון ל"י שרשמתי בתחלת הע'. אבל בכ"ז בדרז"ל הוא חלוק צר (רמב"ם לכלי') דבוק בבשר וכן נראה מירו' פסחי' פ"ח הל"ח דל"ו: וירו' מ"ק פ"א הל"ה ד"פ ע"ד איזהו ליקוטי עצמות המעבירן באפיקריסין ממקום למקום [ובירו' סנהד' פ"ו הלי"א דכ"ג ע"ד חסר עי"ש]. ורש"י פי' בענין אחר שפי' לברכו' כ"ג: וכ"ד: באפקרסותיה [צ"ל באפרקסותיה] סודר שעל ראשו וכן במ"ק כ"ב: פירש"י ואפיקרסותו שעל ר א ש ו. ולכאורה יש להביא ראיה לפירושו מכלים פכ"ט מ"א שהזכיר אפיקרסין אצל פ י ל י ו ן של ראש (עיי"ע פליום) וכן י"ל שהיא נגזרה מל"י ἐπικάρσιος, ἐπίκαρ auf dem Kopf, kopfüber, אבל באמת רש"י בעצמו חזר מפירושו ופי' במקומות אחרים מ ע פ ו ר ת והוא סודר וזה מסכים עם מלה סורי' ויוני' שכתבנו בתחלת הע'. ועיי' פי' הר"ן לברכו' כ"ד:].

* אֶפִּיקַרְסִין ט"ס עיי"ע אפסטקין.

אֲפָקוּתָא (אֲפּוּקְתָּא והוא א') ל"ע فوق העליון ובהשאילה אמיר של דקל Wipfel; ב') ל"ע فوقاء מפרקת וצואר Hinterhaupt=Gelenk) דדיקלא בגמ' דחבילי קש בפ"ק דסוכה (י"ג.) ובפ' המפלת בגמ' וחכמים אומרים (נדה כ"ד.) פי' ר א ש הדקל שיש בו חריות הרבה. פ"א הצואר של דקל שנחתך מן הדקל והחריות עמו דבוקין. [אחי"ה מקור הפי' האחרון נ"ל הוא הל' של רי"ץ גיאת שכתב בהלכ' סוכה דע"ו וז"ל אפקותא דדיקלי והוא צואר הנחתך ובו חריות הרבה דקיקין וכו' עכ"ל. ונ"ל שהיא מלה ערבי' שכתבנו שטעמה מ פ ר ק ת והטיב הביא רבינו ראיה מתרג'. ורש"י לסוכ' פי' מ ו צ א הדקל ונראה שגזרו מל' נפק באפעל das Heraus, Hervorkommen (עיי"ע הבא), ובנד' הגי' אפקתא ועיי' פירש"י שם]. ותשבר מפרקתו (שמואל א' ד', י"ח) ואתברת פקותיה. [אחי"ה כ"ה בכ"י ו"ו א' וב', ל"ד ה"ב וכ"ה על נכון בתרג'. אבל לגי' רש"י שמואל שם אפרקותיה וכ"י ע' גרס פרקתיה ובדפוסי הע' אפקותיה וכ"ה בתר"י ויקר' ז' ל' לקביל אפקותא ועיי' ג"כ ע' אפתקא].

*אַפָּקוּתָא (מן אַפעל אַפֵּק (עיי"ע) נאצל השם המופשט הזה ופי' das Heraustragen, Hervorbringen=gebrachte) תר"י א' לויק' כ"ו, ה' אפקות בר זרעא. ותרג' מוצא (במדב' ל', י"ג; דברי' ח' ל'; ירמיה י"ז, ה') אפקות.

אֵפֶר (Asche; אפר מִקְלֶה Asche der Verbrennung=verbrannte Asche) מניחין אפר מקלה ע"ג התיבה בפ' סדר תעניות (ט"ו. במשנ') [ושם אי' נותנין וכ"ה שם בגמ' ע"ב וט"ז. וכ"ה בירו' שם ובב"ר פמ"ט] ובס"ג דחזקת הבתים (ב"ב ס':) מאי על ראש שמחתי (תהלים קל"ז, ו') זה אפר מקלה שבראש חתנים (וכ"ה בילק' שם מזמור קל"ז רמז תתפ"ה). ובגמ' דכתובות קעקע בפ' אלו הן הלוקין (מכות כ"א.) אמר רב מלכיו א"ר אדא בר אהבה אסור לו לאדם שיתן אפר מקלה ע"ג מכתו מפני שנראה ככתובת קעקע. פי' אפר שעושין גחלים הקליות הלוחשות לאחר שהן עוממות. באהלות בפ"ב (מ"ב) [כ"ה בכ"י ע' אבל בדפוסי' חסר הציון] אפר שרופין ר' אליעזר אומר שיעורו כרובע וחכמים מטהרים. פי' אפר בני אדם הנשרפין. [אחי"ה וכן פירש רמב"ם ור"ש. ודע שתוספות לתעני' ט"ו: וט"ז. פירשו כענין זה גם אפר מקלה. ובירו' תעני' פ"ב הל"א דס"ה. נתן טעם למה נותנין אפר מקלה ע"ג התיבה עיי"ש].

אֲפַר (או מל"י ποιηρός das Grasreiche, die Trift או מל"פ ويره unbebautes Feld ונרדף עם מלה פרסית ישנה awîrân, הוצואריש אפיראן, בל"פ חדשי' ويران ويران Wüste) בס"ג דכירה (שבת מ"ה:) אלו הן מדבריות כל שיוצאות ורועות באפר ואינן נכנסות ביישוב. ובס"ג דמשילין (ביצה מ'.) ובפ"ק דפסחי' בגמ' דכל מקום שאין מכניסין בו חמץ (ח':) מלמד שתהא פרתך רועה באפר. [אחי"ה וכן בב"ב קכ"ג: רועה באפר (ד' פעמים). ירו' ביצ' ספ"ה דס"ג: אילו הן המדבריות הגדילות באפר]. פי' אפר הוא אחו. ובלע"ז פראטו [בלאי"ט prato, בל"ר pratum]. תר"י ותשם בסוף על שפת היאור (שמות ב', ג') ושויאת יתיה באפרא על גיף נהרא [בתר"י א' אי' ושויתיה באפרא על נהרא; ובתר"י ב' ושויתיה בגו גומיא על גיף נהרא]. ותרא את התיבה בתוך הסוף (שם פס' ה') וחמת ית תיבותא בגו אפרא ס"א בגו ג ו מ י א [וכס"א אי' לפנינו]. וכן ותרעינה באחו (בראש' מ"א, ב') תר"י והות רעיא בגו גומיא [תר"י א' ורעיין; תר"י ב' והואה רעין]. (א"ב פי' מלה בל"י מקום דשא). [אחי"ה אם היא ל"י אז תהיה מלה שרשמנו אבל יותר נראה לגזרה מל"פ שהוראתה ארץ לא זרועה].

*אֶפֶּר (בלש"פ ابر، بر؛ בל"י ὑπὲρ; בל"ר super drüberweg, drüberhinaus) ירו' פ"ב דביכורים הל"א דס"ד ע"ג אפר חמשים ועשה דבר שהוא בהכרת . . אפר שיתין ועשה דבר שהוא בעון מיתה. פי' בל"י ופ' מלת היחס וטעמה כמו על

בעברי כלו' אם על חמשים וששים שנה שכבר עברו וחלפו. ופ״מ הרבה לבאר ודבר שפתים אך למחסור.

*אָפְרָא (בל״ע افرع Unglück, Unheil ודוריש בחילוף אותיות בדרך א״ת ב״ש) ירו' תעניו' פ״ג סהלי״ב דס״ז. מהו תוגת אמו (משלי י׳ א׳) . . . לישון גימטריון הוא אפרא בעייני אמיה. פי' תוגת באת ב״ש היא אפרא; ובילי' משלי י׳ רמז תתקמ״ד בשם התנחו' אי' בפירוש וז״ל תוגת אמו א״ת ב״ש אפרא. אפרא בעיני אמיה. וכן פי' קה״ע בירו' עיי' במבוא הירו' למהרז״ף קמ״ז; ופליאה ממני שלא עורר על הילק' הנ״ל. אבל לי נראה שהמלה בל״ע רעה ויגון.

*אִיפְרָא (שם פרטי לאמו של שבור המלך ובשם כולל הוא ל״פ افرای, افر die Gepriesene Benedicta או ל״פ فری טובה והגונה) איפרא הורמיז אימיה דשבור מלכא תעני' כ״ד: זבחי' קט״ז: ב״ב ח'. נדה כ': ובכ״י מ' בכל הני מקומות הגי' איפרא הורמין (ד״ס תענית עי״ד) וטעות היא עיי' תוספ' גיטי' י״א. ד״ה הורמין ובב״ב, שם ד״ה איפרא. וכבר הוכחנו בע' אהורמין שזה רוח רעה וראש השטנים אצל פרסיים. ואהורמיז או הורמיז הוא רוח טוב ואליל עליון אצלם. ואיפרא בודאי מכנה עצמה בשם אל עליון ולא בשם מלאך רע ושמה נאה לה והיא נאה לשמה שבל״פ הוראת המלה ברכה ושבח (עיי״ע אפרייא). וגם איפרא זכר לטוב שאילמלא היא בנה שבור מלכא היה רודף היהודים והיא הגינה בעדם כמה פעמים כנראה ממקומות המצוינים[1]. ורש״י שגרס ג״כ בז': הורמיז פי' בכל זאת איפרא חן יופי שדים היה לה (תענית שם; ובנדה שם) ואיפכא מסתברא לי. ועיי' עוד תוספות הנ״ל. ויפה העיר הגאון שי״ר ע״מ קפ״ב שהורמיז Hormisdas היה אבי שבור ושם בעלה של איפרא. אבל בענין מלת איפרא טעה במח״כ.

אַפְרַגְיָאה (= אפרגזיה בל״י ἀπαργία-ἀπραξία Billigkeit, Geschäftslosigkeit) בפסיקתא דביום השמיני עצרת (פסדר״כ קצ״ג .) [נשמט המאמר אבל נמצא בכ״י כרמולי עיי' הרב החכם מוהר״ר שלמה באבער הערה ס״ו שם וכן נמצא במד' שהש״ר ז', ב' ובילק' פנחס רמז תשפ״ב] כתוב אחד אומר עצרת תהיה לכם (במדבר כ״ט, כ״ה) וכתוב אחד אומר (דברי' ט״ז, ח') עצרת לה' אלהיך א״ר חמא בר חנינא [כ״ה כ״י ו״ו. ה״ב. ילק' פנחס. אבל בשהש״ר אי' ברבי] לשני פְּרַגְמַטֶיטֶין πραγματευτής Handelsmann כ״ה בכ״י. ושהש״ר וילק' פנחס. וכ״ה בדפ״ר. אבל בשאר דפו' בט״ס פרגמטין] שנכנסו למדינה אמר אחד מהן [שהש״ר ענה א' מהם; ילק' פנח' אמר א' לחבירו] אם פותחין אנו באחת אנו עושין אפרגיא [ושהש״ר אפרגיים וט״ס וצ״ל אפרגייה ובכ״י ו״ו ל״ד. ג״כ בראש הע' אפרגייאה] במדינה. ס״א אפרגיזה [כ״ה בכל כ״י הע' וצ״ל אפרגזיה ובדפ' הע' בט״ס אפרגינה[2]] במדינה. אלא פתח שבתך ואני שבתי. פי' ענין זול [ועפ״י פי' זה שנה הילק' פנח' הגי' וכתב אנו עושין זול במדינה]. ויש לומר לשון לע״ז דְפְּרַסְיָרִי [כ״ה בכ״י ב״ר והוא לאי״ט depravare = verderben [den Preis] schlechtmachen ובדפ' אי' בט״ס דפרניירי]. (א״ב פי' בל״י זול ומיעוט ריוח בסחורה).

*אַפְרַגִּים (בל״י ἀπρατής unverkäuflich) פסיקת״ר תקעו פרגמטיא בידו והיתה אפרגים פי' בל״י שלא יוכל למוכרה ובאמת בתמורתו קודש כן הוא בילק' תהלי' מזמור מ״חרמז תשנ״ה פרקמטיא בידו ולא היה יכול למוכרה.

*אַפְרַגֵּל (בל״י האמצ' φλαγέλλιον, φραγέλλιον בל״ר flagellum ובלשון ערבי חדשה فرقلة Geissel, Peitsche) מכילתא מסכתא דבחדש ספ״ו דיתרו ד״ה לאוהבי: מה לך יוצא ליהרג על שמלתי את בני מה לך יוצא לישרף על שקראתי בתורה מה לך יוצא ליצלב על שאכלתי המצה מה לך לוקה מאפרגל על שנטלתי את הלולב. ובילק' הגי' מאה פרגל ובויק״ר פל״ב מה לך לוקה בפרגול וכן גרס רבינו בע' פרגל (לגי' כ״י) ולועז שם גורדילו [והוא בלאי״ט cordella או cordiglio = Knotenstrick] אבל מד' תהלים מזמור י״ב הגי' מה לך יוצא לידקר בפוראגון נכתב בצדו פי' חרב וכידון. ולי נראה שהיא ל״י האמצ' φοῦρκα ובל״ר furca פי' מזלג ברזל. ומלת אפרגל בל״י ורומי' רצועה ושוט לרדות עיי' ר״ב בע' פרגל ב'. ועיק' כתיבתו בלא אל״ף.

אַפְרֵד (אַפְעֵל מפעל פרד פי' בלשון סורי ברח ובלשון ערבי فرط vorüber-wegziehen) בר״נ דהתכלת (מנחו' מ״ג.) ואשתני למעליותא ואפרד חזותא [במנחו' אי' ואיפרד חזותיה . . ואישתנאי למעליותא]. פי' נפסל מראיהן. [אחי״ה בל״ם ועד' טעמו: עבר והלך].

---

[1] ועיי' קורות היהודים מדר' גרעץ ח״ד ב' צד שנ״ב. שס״ג. שס״ד. [2] והגזרות ἄφαυρος (בוקסי) או εὐπραγία (כ״ב בעיר דוד) וכצ״ל המלה בפסיקתי' שם אצל הרב החכ' מוהר״ר שלמה באבער וכן התיקון של רמ״ל εὐωνία בלתי נאותין הן. ובמקום אפרגיים כדאי' בשהש״ר כבר גרס או הגיה בעל כ״ב אפרגציא וזהו ממש אפרגזיה של גי' כ״י ערוך.

אַפְרוֹדִיטִי (כ"ה בל"ס ובל"י Ἀφροδίτη' ובל"ר Aphrodite והיא האלילה של אהבה הנקראה Venus וכן שם כוכב) בע"ז בפ' כל הצלמים (מ"ד: ילקי ראה רמז תתפ"ח) מפני מה אתה רוחץ במרחץ של אפרודיטי. פי' שם ע"ז היא. (א"ב פי' בל"י אשת זמה נעבדת במספר הצלמים והיא מצלחת הנשואים והרומיים קראו אותו בשם כוכב נגה). [אחי"ה אליל נקבה זה שולט לדעת המיטאלאגיא על המים וימים [1]) כי על כן נעבד במרחצאות. וכן אי' בירו' שביעית ספ"ח דל"ח: רשב"ל הוה בבוצרה חמתון מ ז ל פ י ן להדא אפורדיטי [צ"ל אפרודיטי] וכ'. וגם נקראה כן צורת הככב הנקרא נוגה וצורתה היא ♀ וז"ל של פי' הרמב"ם לע"ז שם: אפרודיטי שם הככב הנקרא נוגה וכן כתוב שם נוגה הנקרא בערבי אלזהרא [= الزهرة] בספרי הצלמים הנקראים בערבי טלאסי' [טלאסים = طلاسم] אפרודיטי והיה באותו המרחץ צורת נוגה. — ועיי' עוד ע' פרקלוס].

☞ **אֲפַרְדוֹכְסוֹס** (παράδοξος auffallend, sonderbar) עיי"ע פרדכסוס). [אחי"ה ובע' דשם שכח ר"ב להציג מקור המלה והיא במד"ר פ"י ולרבקה אח ושמו לבן ר' יצחק אומר אפורדוכים [צ"ל אפרדוכסוס] וכ'. ורבינו ציין מב"ר פס"א (פ"ס) פרדוכסוס ולפנינו אי' שם פרדוכוס וכן הביאו ילק' חיי שרה ריש רמז ק"ט וכ"ה ברות"ר רפ"ד פ' ותשב נעמי ובמ"כ שם גרס בשם הע' פרדוכסים וצ"ל פרדוכסוס וכן יש לתקן במ"כ לב"ר פ"ס. וילק' וארא סרמ"ז קע"ו גרס על נכון פרדכסוס].

אֲפַרְהַנְג (רבינו פירש לפי הענין אבל הנכון כי הוא ל"פ فرهنكدار Magistratsperson, Richter) בפ' השולח גט בגמ' דהמוכר עבדו (גיטי' מ"ד.) [המוכר עבדו] לאפרהנג [בכ"י כך הנוסח אבל בכ"י ו"ו אפרהנך וגם זה נכון והח' בוקסט' הביא בשם רבינו גירסא מוטעת אפרנהג! ובגיטי' אי' פרהנג] גוי יצא לחירות. פי' עלילה כלומר גוי שיש לו עלילה על ישראל. [אחי"ה וכן פירש"י פרהנג: מציק ו ש ם ע ל י ל ו ת ועיי' תוספו' גיטי' שם ד"ה המוכר שהשיגו על פירושו. ופי' המלה בל"פ שופט. וכתיבה תמה תהיה (א)פרהנגדר והברת דר נשמטה וכאלה רבות במלות פרסיות עיי"ע איזגדא תחת איזגדר גשקרא תחת גשקראר, סרכא תחת סרכאר].

אֲפַרְוַרִין (לדעת ר"ב מל"י φρουρά, φρούριον Wache, Besatzung ולדעתי הוא ל"פ فروَر מלאך מגין ומחסה Sutzengel, Beschirmer) תרג' ושים עליה כרים סביב (יחזק' ד', ב') אפרוורין סחור סחור. לשום כרים על שערים (שם כ"א, כ"ז) למנאה אפרוורין. (א"ב פי' בל"י פְּרוּרִין שומרים וצופים שלא יצא ויבא איש לתוך עיר אשר היא במצור והגי' תתכן אפרורין ולא אפרודין לפי פי' זה). [אחי"ה ובאמת בכל כ"י ערו' הגי' ברי"ש ובדפוסי' בד'. ובדפוסי' התרג' אי' איפרון ואיפרורון לפי גי' מהרי"ל באוצר מילין של התרגומים ח"א, נ"ו וגי' בתרג' שמונח לפני אי' אפרורון ורש"י גורס איפרורון. ור"ב כיון על מלה יוני' שרשמנו שטעמה בל"י אנשי המצבא והם הנציבים. ול"נ שמלה פרסי' הרשומ' היא והוראתה מלאכים הצופים ושומרים בעת מלחמה (עיי' צענדאפעסטא יאשט י"ג, ס"ט — ע"ב. ושם י"ג ל', ל"א, ל"ד ועיי' עוד יאסנא א', ט"ז — י"ט; ד', י"א; וויספערד י"ב, ל"ג) ורבים המקומות אשר בהם יפנו אל קדושים ושומרים האלה. ואם נשים עין בקורת מדוע העתיק התרג' ככה מלת כרים אז עינינו רואות שהלך בעקבות דרז"ל שפירשו כרים נגידים שרי חיילות (רד"ק ליחזק') וז"ל מד' איכ"ר פתיח' כרים אלו טורנין וכן ילק' ליחזק' רמז שס"א כרים על שערים טירנין [= τύραννος, Fürst] ועוד שם כרים: פלמרכין [= πολέμαρχοι Oberfeldherr] וגם אפרוורין Farvar הם שומרי אנשים הגונים וטהורים וצופים על עיר ושעריה מבית ומחוץ (יאסנא כ"ו, כ"ח. כ"ט) וגם הם מערכי מלחמה מול אויבי העיר ויושביה. ובמאמרי על המלאכים ושדים צד צ"ב הוכחתי שדמיוני הפרסיים בענין אפרוורין ידועים לרז"ל. ודעת רש"י ליחזק' ד', ב' בלי ספק מקור לפי' ר"ב עיי"ש].

אַפְרִיזָא (בל"פ افريز = پرواز Unterbalken או מל"פ افرسب Dachbalken ואות האחרון נשמט) וקבעתא דכשורי בפ' השותפין בגמ' חצר (ב"ב ו'.). פי' אפריזא בע' למ"ד בלפתא. [אחי"ה ושם פי' שהן קרשים מוכנים לתת עליהם קורות התיקרה, וקרוב לזה פירש"י עץ ארוך ועב על פני כל אורך הכותל להניח עליו ראשי קורות, וכ' והמלה ל"פ כשרשמתי. ובענין כשורי (Balkenhut, Capitäl) עיי"ע לפתא].

***אַפְרַזְתָּא** (בל"פ فرز، فرز ein sehr bitteres Kraut או כמו ארזפתא (עיי"ע) Johannis-kraut) ב"ק מ"ז: ואיבעית אימא סם המות נמי באפרזתא דהיינו פירי. ב"ב כ'. והא עשבין חזו לבהמתו? באפרזתא. פי' עשב מר מאוד נקרא כן

[1]) ובעבור זאת מתוארת אפרודיטי λιμενία, ποντία, εὔπλοια כזה עיי' קרייצער סימבליק ח"ג. רע"א.

בל"פ. ובע' ארזף ב' הביאו רבינו כן בגי' ס"א. והביא עוד שם (פ"א) [צ"ל ס"א] הרזיפא כגי' אמיתית של ע' הרזפתא (ופסחי' ל"ט. אי' הרזיפו אבל בכ"י מ' ב' הרזיפתא כגי' רבינו), ופי' בע' שם: פי' הוא ארזפתא ושמו בלע"ז פילאטרו [pilatro Johanniskraut] ותחת הרזיפא אי' בדפ' הערוך בע' ארזף הגי' הרדפיא, ובאמת כ"ה בכ"י ה"ב שגרס ארדפיא, ובכ"י א"פ בד"ס פסחי' נ"ה: הדרוף וצ"ל הרדוף וכן השוה פי' ר"ח לפסחי' צד ס"ז הרדוף עם מלת הרזיפא, ותהיה הרדפיא או ארדפיא מלה פרסי' اردفناى Bohnenkapper צמח מר עד מאוד ואין החיות יכולין לאוכלו מתוך מרירותו. ובענין ארזף אחוה עוד דעתי בהגיעי לשם אי"ה. ור"ד די לארא הגיה תחת אפרזתא הגי' אפרותא ורוצה לפרשו בל"ר pyrethrum ומשגה הוא. ור"ד די פומים גם הוא הבל הביא ואיני מטריחך בדבריו לא כדין.

*אֶפְרוֹחַ (Vogel) ביצה ו': אפרוח שנולד בי"ט. והקבוץ שם אפרוחים. ובירו' ביצ' פ"ב ד"ה. אנא מנית אפרוחייא. ובהשאילה ב"ר פל"ו אתמול אפרוח ועכשיו ביצה.

*אפרחי ירו' סוט' פ"ג די"ח ע"ג עיי"ע פרח.

☞ אֶפֶּירַטִּין (בל"ר pirata בלש' יוני' πειρατής Seeräuber) ויק"ר פ' ונטעתם כל עץ מאכל (פכ"ה) מתיירא אני בדרך מפני הליסטים ובים מפני אפירטין. פי' בל"י ורומי שודדי אניות בים. [אחי"ה ולפנינו אי' אפורטין ובע' מ"כ פי' היושבין על נמל ים. וטעות זו אירעה לו בהחליפו המלה עם ל"ר Hafen, portus. ובילק' קדושי' רמז תרט"ו הגי' מפני אפרטין. וג"ב פי' גזלני הים, ועיי"ע פירטון].

*אַפִּירִיטִים (בל"י ὑπηρέτης Diener) באגדת שמואל פ"ה ד"ה אל תרבו די שלח מלאכיה (דניאל ג', כ"ח) א"ר ראובן אפיריטים משלו היה. ובמ' שה"ש פ' אמרתי אעלה אי' הקיבוץ פריטין משלו היו. פי' בל"י שליח ומשרת ובמ"כ שם טעה במח"כ אבל פי' של המפרש ריצ"ה שפירא שפיר באר אפיריטום [צ"ל אפיריטים] שליח מיוחד שלו היה וכ'. והחכ' בוקסט. פירשו imperitus ἀπείρετης ולא דק.

☞ אַפְרַטוּסוֹת (לר"ב הוא ל"ר Zurüstung apparatus ולפע"ד כמו אפרטוטי' προστάτης, πρώτιστοι Vordermänner in der Schlacht) ירו' דכתובות פרק האשה שנתארמלה וכלבים ואווזים ותרנגולים ואפרטוסות פי' בל' רומי' דברים מוכנים למלחמה. [אחי"ה בירו' כתוב' פ"ב הל"י דכ"ו ע"ד אי' הגי' אי זהו כרקום . . כגון דוגין ושלשליות וכבלים ואווזים ותרנגלין ואפרטוטות מקיפין את העיר וגי' מוטעת היא ויותר נכון אי' בירו' גיטי' פ"ג הל"ד דמ"ה. כגון זוגין ושלשליות וכלבים ואווזין ותרנגולין ואיסטרטיות המקיפין את העיר וכן גרס רבינו בע' כרקום. ומעתה אם הגי' אפרטוטום נכונה אז המלה יוני' כשרשמתי וטעמה אנשי החייל שעומדים במערכה ראשונה במלחמה ואם הגי' איסטרטיות [=στρατιώτης] טעמ' ג"כ בעלי מלחמה (עיי"ע אסטרטיוט) ושיעור המאמר: מאחר ששמו סביבות העיר זוגין ושלשלאות של ברזל שישמיעו קול כשירוץ איש עליהם או ששמו סביב כלבים ואווזים ותרנגולים שיזעקו בבוא בן אדם לצאת חוצה הילכך כל כהנות בעיר שכבשו' כרקום פסולות דאינן יכולין לשמוט מהם ולברוח (עיי' ק"ה ופ"מ) ור"ב טעה בפירושו ובגירסתו].

אַפְרַיְיָא (א) בל"פ افرى، افراى، فرى פי' אשריך Heil dir! wohl dir!; (ב) בל"פ הישנ' âfri יכן בל"פ החדש' افراى، افرين âfrîna Segen, Lobpreisung) בסוף ב"מ (קי"ט.) הבו ליה אפרייא לריש לקיש פי' חֲזַק בלשון פרסי [נ"ל להשלימו: ובלשנא דרבנן] יישר כחו. יישר חילו (עיי"ע אַיְשַׁר). פ"א אפרייא לריש לקיש: ברכתו מלשון (בראשי' מ"ט, כ') בן פורת יוסף, כלומ' יפרו וירבו חכמים ונבונים בישראל כמותו. [אחי"ה כ"ה לגי' אמיתית של דפ"ר ויניצ' ופיזרו וכ"ה בעה"ק אבל בדפוסי' חדשים אי' תחת פ"א הגי' ס"א וכן נקט הגאון בע"מ קפ"ג. וא"כ אין הפרש בין גיר' ראשונה ובין ספרים אחרים אשר על כן הוצרך להגיה ס"א איפורייא, אבל בזה ג"כ אין הפרש גדול אולם אמת תורה דרכה שעיקר הגי' פ"א ולא ס"א. ודע דשני פירושיו של רבינו טובים כאחד ומדוייקים ע"פ הוראת המלה הפרסית שרשמתי, שמלת אפראי (או פרי) טעמה בל"פ [1]) חֲזַק כדברי רבינו (וגי' חוזק בדפ' אמש' ועה"ק ט"ס הוא ובעה"ק שנ"ב אי' לנכון חזק) וגם טעמה ברכה ושבח. ותיבות "בלש' פרסי" שייכות ג"כ לפי' שני אך רבינו מדעת עצמו הוסיף נופך שלו גזרת המלה מלש' בן פורת וכ'. ופי' השני מסכים עם פי' ר"ח הובא בשטה מקובצת וז"ל הבו ליה איפורייא לר"ל פי' ברכה עכ"ל. וכבר הוכחנו במבוא ועוד במקומות אחרים

[1]) ומר ידידי מוהר"ר יוסף לעוי מעיר גראס קאנישא העיר את אזני כי גם היום הורגלה המלה הזאת אצל הפרסיים בהוראת השבח כמו ! Bravo אצלינו.

כי רוב פירושי ונוסחאות הערוך נלקחו מר"ח. וראב"ד (בשטמ"ק שם) פי' הבו ליה איפרייא לר' שמעון בן לקיש תנו לו שבחו כי יפה אמר ואיפרייא משום אפריים ע"כ, ר"ל שלשון נופל על לשון והיינו לחבר איפרייא לשם אפרים ספרא שאמר משום ר"ל הלכה כר' שמעון. ועיקר הגי' הבו וכ' לר"ל או לר' שמעון בן לקיש כגי' רבינו ור"ח וראב"ד וכן נראה מציון הגמ' ביוחסין השלם אות אל"ף צד קי"ז רע"א ודס"א סע"א לדפי' אמש' וז"ל שם: ופי' ר' ברוך מה שאמר שם שבור מלכא אפורייה הבו ליה לר"ל הוא לגנאי שלא הודה לו ומפני ששמו אפרים אמר תנו האפר שלו לר"ל וכ' ע"כ, ובמח"כ טעה שלשבחו אמר כן שבור מלכא שהיה בקי בדינים (עיי' רש"י ותוספ' לב"מ שם) אבל על כל פנים נשמע מזה שגי' ר' ברוך היה אפורייה בה"א בסופה, וכ"ה בע' דפ"ר אפרייה (בראש הע') וי"ל שכינויי הגוף הוא ואפרייה פי' ברכה ושבח שלו כמלה פרסי' א פ ר י ובכינויי הגוף נסתר א פ ר י י ה. ובגמ' אי' גי' אחרת אפריין נמטייה ל ר' ש מ ע ו ן. וגי' אפריין היותר נכונ' שהוא בעצמו ותומו ל"פ אַפְרִין آفرين âfrîna פי' ברכה ושבח הודיה, אבל גי' לר' שמעון בלתי הגונה עיי' ע"מ שם. ויפה העיר בספר היוחסין שם ר' שמואל שולם וז"ל: אמר ש"ש וכ"ה האמת כי אפרין אומרים בל' פרס על מי שאומר דבר נאה ומתקבל ע"כ. ורש"י פי' אפריין חן שלנו וכן פי' ר' ברוך ביוחסין שם וי"א לשון חן ע"כ. וקרוב לזה פירש"י איפרא עיי"ע ועיי' פירושנו שם ובע' אפטרא].

אַפְּרַיְיָא (=אָפּוּרַיְיָא בל"י ὀπώρα Sommer-Baum-früchte) בב"ר פע"ג (ע"ב) וימצא דודאים הלך בשעת הקציר בשעת ביכור כל מיני אפורייא ולא הביא אלא ממה שהוא מופקר ללמדך כמה היו שמורין מן הגזל. פי' אפורייא פירות פרו"טא [בלאי"ט frutto Baumfrucht] (כ"ה בכ"י ו"ו א' וב' וכ"י ל"ד וג"ג אבל בכ"י ה"ב פרויטא, כ"י ב"ר אפריטא, עה"ק פריטא ובדפ' הע' פרוייטא ובכולם צ"ל פרוטא]. (א"ב פי' בל"י כל מיני פירות הנשמרין בקליפה רכה כגון חבושים וענבים ותאנים). [אחי"ה וגי' הילק' ויצא רמז קכ"ט איפורי'. ובב"ר פע"א אי' בדרש לא יגרע מצדיק עיניו (איוב ל"ו ז') כאינש דאמר עינוהי דפוריא (ובילק' ויצא סוף רמז קכ"ו וילק' איוב ל"ו רמז תתק"כ ובמ"ר רפ"ו חסר) כלומר מראית הפרי ואות א' נשמט' וצ"ל עינוהי דאפוריא, ובמד' שמואל גרס עינייהו קפיריהי וכתב בעל מ"כ לב"ר ע"א ולא מצאתי פירושו ע"כ ואני מצאתיו שצ"ל קרפיהי שטעמו בל"י κάρπος פרי, ועיי' עוד בע' אפוריא במערכת לר"מ לונזאנו].

אֶפָּרֶיוֹן (כל"מ אַפִּרְיוֹן, בל"י φορεῖον Tragsessel für die Braut) בפ"ק דסוטה בגמ' וכן לענין הטובה (י"ב.) הושיבה באפריון ואהרן ומרים מרקדין לפניה [וכ"ה ש"ר פ"א וילק' שמות רי' רמז קס"ה]. פי' מטות שנושאות בהן כלות. (א"ב בל"מ אפריון עשה לה המלך (שה"ש ג', ט') ובל"י פי' פָּרֶיוֹן כסא שנושאים בו נשים חשובות). [אחי"ה וצדקו דברי רבינו שבמלה זו נשתמשו רז"ל למטות של כלות עיי' ירו' סוטה פ"א די"ז ע"ג למלך שהיה משיא את בנו ובא איפרכוס לטעון באפריון וכ'. שמ"ר פ"כ למלך שנשא אשה וביקש לילך למדינתו הושיבה באפריון וכ'. במד"ר פ"כ לבת מלך שנתקשטה ליכנס לחופה לישב באפריון. סוט' מ"ט. גזרו שלא תצא הכלה באפריון (באפיריון) בתוך העיר. במד"ר פי"ב למה קראו אפריון שלא בראה אלא לפריה ורביה. עיי"ע פוריא וע' כילה. וריש פ"כ לפסיקת"ר אי' אפיריון. שהש"ר ג' ט' פי' אפריון פריומא והיא מלה יונית φόρημα וירו' כתוב' פ"ב דכ"ו. רבנין דהכין אמרין פוריומא עיי"ע במוסף הערוך ופי' שם מעיל דק (φόρημα Kleid, Tracht) ובלתי נכון הוא. ורבינו הביא ב"מ ע"ה: בע' פרייפרין הך מלה ופירשה, וכ"ה כרש"י ב"מ שם. ול"נ שהיא ט"ס תחת פרייטרון והוא שם הנרדף עם פריומא ובל"י = φέρετρον. בענין פיפירית (סוטה מ"ט:) ואפיפיירית עיי"ע למעלה. וכן נשנית ע"ז י"; כתוב' י"; ומד' שהש"ר ד', י' פוריא והיא מל"ם פּוּרְיָא ועיי"ע פוריון. וע' זקנים העתיקו בש"ה ג' ט' אפריון במלת φορεῖον (עיי' ביוספ' ב"מ מלחמו' ז', ה', ה') ונגזר מל"י ורומ' φέρω, fero והחכ' געזעני' בתסוירוס ע' פרא הקישו למלה ערבי' فر، نفر וטעות היא].

*אֶפַּרְכַּת, אֶפַּרְכֶּסֶת עיי"ע ארפכס.

אֶפַּרְכּוּס (= אֶפַּרְכָא בל"י ἔπαρχος Stadtpräfect, Stadthalter = אִיפַּרְכוּס = ὕπαρχος) של זה למעלה מאפרכו של זה בר"ג דשבועות (ו': ירו' שבועו' פ"א דל"ב ע"ד). למה הדבר דומה למלך יוצא ואפרכוס נכנס בר"ג דערבי פסחים (ק"ג.). בב"ר פ"ח נעשה אדם למלך ואפרכוס שהיו בקרוכין [כ"ה גם בע' דומינו ובע' קרכין וכ"ה העיקר ופי' בל"ר עגלת צב carruca אבל בויק"ר רפט"ז אי' בקרון (עיי"ע קרוכין) ובב"ר: בקרונין וכ"ה בקהל"ר ו', ט' פי' מה שהיה. ושם ובב"ר אי' והיו מבקשין בני המדינה לומר למלך דומינין — ובב"ר דומינו וכ"ה בע' דומינו — ופירוש המיוחס לרש"י פי' ש י ר ה וכן מ"כ לקהל"ר פי' שבח ובלי ספק צ"ל הומנון (עיי"ע) פי' בל"י שירה, וכן הביאו הילק'

קהלת סוף רמז תתקע״ב בקשו מ״ה לומר לפניו שירה ולאחר זמן מצאתי שילק׳ ישעי׳ רמזרס״א באמת כן גרס כמו שתקנתי . . שהיו נתונין בקרונין [וצ״ל בקרוכין] והיו בני המדינה מבקשין לומר למלך הימנון]. ובילמדנו בסוף אם בחקתי (תנחו׳ לי׳) מלך ששלח אפרכום שלו מי מספיק לאפרכום צרכי בני מדינה אמר הקב״ה אפרכין שלחתי והן מספיקין להן מן, באר, וענן. [אחי״ה בדפוסי הע׳ אי׳ אפרכון שלחתי וצ״ל אפרכין שהוא הקבוץ וכ״ה ירו׳ שבועו׳ פ״א דל״ב ע״ד ב׳ מלכים וב׳ איפרכין. ושבועו׳ ו׳: אפרכי. ב״ר פמ״ד גדולה זו יון . . ק״כ אפרכין ק״כ אסטרטליטין (עיי״ע איסטרטילוס). ובויק״ר פי״ג אי׳ מאה ושבעים ואחד אפרכין ועשרים ושבעה אסטרטליטין. ב״ר פע״ח ואין אתה מתיירא מדוכסיא ומן אפרכיא ומן (אסטרלטי) [צ״ל אסטרטילי] עיי״ע איסטרטילוס, ושם נסמן עוד. והיחיד איפרכוס ואיפרכא. ירו׳ שבת פט״ז דט״ו ע״ד, ירו׳ יומ׳ פ״ח דמ״ה: ירו׳ נדרים פ״ד דל״ד ע״ד ולאיפרכוס שלהן נ׳ דינר . . ירו׳ סוט׳ ספ״א די״ז ע״ג עיי׳ לעיל ע׳ אפריון. במ״ר פ״ד אמר לאפרכום שלו הוציא אותו והכנס אחר תחתיו (עיי״ע זיטמא). ושם פט״ו היום הוא אפרכוס למחר סגן (signatus) למחר קומוס למחר סרדיוט . . ב״ר פי״א . . הוא וטליא דאיפרכוס קיימין עילויה . . אמר איפרכוס לטליא וכ׳ עיין בילק׳ בראשי׳ רמז ט״ז בקצת שינויים. מד׳ שהש״ר ז׳, ד׳, פ׳ מה יפית תמן הינון צווחין ליה לאיפרכא נבוזבזתאך וכ׳ בעל המאמר דרש נבזביתך (דניאל ה׳, י״ז) ונ״ל שהיא מלה מורכבת נבו שהוא כינוי לשמות נבוזראדן נבוכדנצר וכדומה עיי׳ געזיניאוס תיסוירוס ח״ב צד תתל״ו ובזבן הוא בל״פ ממונה על המכס עיי״ע. — קהל״ר ח׳, י״ד, פ׳ וראיתי איפרכא ביש וברות״ר רפ״ג ט״ס איפרכיא ביש וצ״ל איפרכא ובילי׳ קהל׳ ט׳ את משכח איפרכיא באיש וכ׳ וצ״ל איפרכא.—ובע׳ אסטרטיגוס ובע׳ דוכס כתב רבינו איפרכום ביו״ד נגד כתיבתו בע׳ שלנו ושתי גירסאות הן נכונות כנראה מציונים הנ״ל ועולות בקנה אחד עם שתי תיבות יוניות בריש הערך. (א״ב פי׳ בל״י שר העיר ופי׳ אפרכיא ממשלת מדינה וגם נקראה כן המדינה עצמה). [אחי״ה עיי״ע הבא. אפרכס של ב״ר פ״ד ט״ס תחת ארפכס עיי״ע, וארפכוסיא (תחת אפרכוסיא) עיי״ע להלן].

אֶפַּרְכְּיָא (בל״ם אִיפַּרְכְּיַא בל״י ἐπαρχία von einem Eparchen verwaltete Provinz) בב״ר ברי׳ לך לך מארצך וממולדתך ומבית אביך (פל״ט) [א״ר יוחנן לך לך מארצך] זו אפרכיא שלך. [אחי״ה ובב״ר פנ״ה אי׳ א״ר יוחנן לך לך זו אפרכיא שלך וחסרה תיבת מארצך וברות״ר . . פ׳ ויען בועז ארץ מולדתך זו איפרכיא שלך]. ובריש פסיקתא דנחמו (קכ״ג: ובמד׳ רות״ר הנ״ל וילקי׳ רות פ״ב סרמ״ז תר״א) ותעזבי אביך ואמך (רות ב׳, י״א) זו ע״ז [שלך] . . וארץ מולדתך זו אפרכיא [שלך]. ובילמדנו בריש וידבר ה׳ אל משה במדבר סיני כתוב לך [דפ״ר וכ״י ו״ו וה״ב בטעות כתוב לך כתובה!] באי זו שבועה באי זו שנה באי זה חודש בכמה בחודש באי זו אפרכיא. [אחי״ה וצ״ל שחסר כאן וכ׳ ומאמר קטיע הוא כנראה מתנחו׳ ריש במדבר צד רמ״ב: ועיי׳ במ״ר רפ״א וספ״א ועיי׳ על כל זה מה שהעירותי בע׳ אפטיא]. בני יפת גומר ומגוג וגומר [ר״ל וכ׳ כלומר עד סוף כל הענין עיי״ע אפריקי]. תר״י (א׳ וב׳ לבראשי׳ י׳, ב׳) ושום אפרכיותהון. [אחי״ה בריש רות״ר פ׳ ויהי בימי וברי׳ אסת״ר פ׳ ויהי בימי א״ר לוי כל מקום שאתה מוצא שדה עיר, עיר מדינה מדינה איפרכיא, עבור בתוך העיר בתוך ירושלים (יחזק׳ ט׳, ד׳) מדינה אפרכיא. ירו׳ ברכו׳ פ״ט די״ג: ירו׳ ע״ז פ״ב דמ״ב ע״ג שולט באיפרכיא אחת ואינו שולט באיפרכיא אחרת. וגם אי׳ הפרכיא בילק׳ ואתחנן רמז תתי״ד איפרכוס יושב על הפרכיא וכ׳ עיי״ע הפרכוס. והקבוץ ב״ר פפ״ט שבע שבלים הרעות שבע אפרכיו מורדות בך ובמ׳ אסת״ר בריש פ׳ ויהי בימי והלא מאתים וחמשים ושתים אפרכיות הן בעולם . . . ושם אלא יש אפרכיות שהיתה קשה וכ׳].

*אפרכל (Traubenkamm) שבת מ״ה. אפרכלי של ענבים. ובדפ׳ שונצינו לי׳ וכן לי׳ בכ״י מ׳ ואולי בעבור זה לא ציינו רבינו בע׳ פרכל אבל בכ״י א״פ אי׳ ופרכילי ענבים (ד״ס שבת מ״ד:) ועיי׳ ע׳ פרכל.

*אפרכורים (נ״ל להגיה אפיכורים אֶפִּיכַיְרוּם עיר ביהודה שנקראה Ἐπίκαιρος Epicaerus) ירו׳ גיטי׳ פ״ד מ״ו. כבר הצגתי הציון בע׳ אונו ול״נ שהיא העיר שהזכרתי בע׳ אפקירוס בשם החכם רעלאנד ושם לָחמתי כנגד הדעה הזאת אבל כאן בירו׳ גיטי׳ נ״ל שם זה עיקר ויגיד עליו רעו אנטרים בירושלמי גיטי׳ שם והוא בלי ספק שיבוש תחת אנטיפטרים וראיה שדעת שפתי ברור מללו שהרי החכ׳ רעלאנד צד תס״א הזכיר בין ערי יהודה אנטיפטרים ואפיכורים ביחד.

*אַפְּרוֹמְבִּיאַ (= פרומביא, בלש׳ יוני׳ φορβεία רסן Halfter) תוספתא כלים ב״מ פ״ד אפרומביא טהורה . . שלשלת שעשאה אפרומביא טמאה, פי׳ כמו פרומביא עיי״ע ומי״ם באמצע נוספת.

*אֲפַרְסְכָיֵא, אֲפַרְסַתְכָיֵא (E. N. einer assyrischen Völkerschaft zwischen Medien und Persien: Parätaka — kene) בעזרא ה׳, ז׳; ד׳, ט׳

שם עם אשור בהרי פרס ומדי שנקרא לדעת הערראדט (א' ק"א); שטראבא (ט"ז תתרע"ו, תתרע"ה, תתרע"ט) אררינוס (ג' י"ט) דיאדארוס (י"ט, ל"ד) פליניאוס (פ"ו ט"ז) בשם Παραιτακηνοί, Παραιτάκαι Paraetaceni.

אֲפַרְסְמוֹן (=אפרסמא=אפלסמון ל"ס אֲפוֹרְסָמָא Balsam) בפ' במה מדליקין בגמ' (דחלב מבושל)[1] [צ"ל דאין מדליקין בשמן שרפה] (שבת כ"ו.) זיל איקשט במשחה דאפרסמון [לפנינו אי' אפרסמא] לכרמים וליגבים (ירמי' ל"ט' י') [כרמים] תני רב יוסף (שם) אלו מלקטי אפרסמון מעין גדי ועד רמתא[2], יגבים אלו צדין חלזון מסולמא דצור[3] [וכ"ה בעירו' פ', ביצה כ"ה: וכשבת שם אי' מסולמות של צור ובכ"י מ' מצלמא דצור וצ"ל מסולמא דצור וכ"ה בילק' סוף מלכים רמז רנ"א] ועד חיפה[4] [ובע' כתיב חיפת וט"ס הוא וצ"ל חיפה וכ"ה בע' חלזון ד' וכ"ה בילק' שם ובתוספתא יבמות פ"ו ובשמ"ר פי"ד], ובפ' במה אשה בגמ' לא תצא אשה (ס"ב:) וברגליהם תעכסנה (ישעי' ג', ט"ז) . . שהיו מטילות [וכ"ה בכ"י מ' ובילק' ישעי' רמז רס"ד ובדפ' שבת שמטילות] מור ואפרסמון במנעליהן, ובפ' ר"א אומר תולין בגמ' דעושין יינומלין [בשבת] (ק"מ.) (אלנטית) [ט"ס וצ"ל כמו שאי' בכ"י מ', ד"ס קס"ה, וכ"ה בע"ז ל', ובבה"ג ובר"ף ורש"י כ"י, אלונתית] מים צלולין ישן ואפרסמון, ובס"ג דאמר להם הממונה (יומא ל"ט.) בא למדוד אפרסמון א"ל המתן עד שאמדוד לך, [וכ"ה בכ"י מ' ובשאר כ"י עיי' ד"ס יומ' ג"ג, הערה ט', ובדפוסי' אי' המתן לי . . עמך] ובס"ג דסדר תעניות אלו (תעני' כ"ה.) (הדס אסא עץ שמן אפרסמא), [אחי"ה כ"ה בכ"י ובדפוסי' ואין ספק אצלי שנלקח הציון מר"ה שהביאו רבינו למטה ועיקר הציון נשמט וכצ"ל: תליסרי נהרוותא דמשחא אפרסמון ובכ"י מ' אי' תליסר נחלתא דמשכא משחא דאפרסמון עיי' ד"ס תעני' ע"ז, ובירו' ע"ז פ"ג דמ"ב ע"ג ר' אבהו מי דמך [צ"ל כד דמך] עברון קומי י"ג נהרין דאפרסמין וכ"ה בב"ר פס"ב ובקצת שנויים בתנחומ' בראשית ד"ז ועיי' פרש' ויחי דע"ד; ועיי' במקומות שציין בעל ד"ס שם הערה ש'], ובפ' כיצד מברכין בגמ' והוא אומר על המונגמר (ברכו' מ"ג. ושם יותר ארוך המאמר ורבינו מקצרו) משחא דאפרסמון מברכין עליו בורא שמן ערב. ובר"ג דפ' אם אינן מכירין אותו (ר"ה כ"ג. ילק' ישעי' מ"א רמ"ז שי"ד) הדס אסא, עץ שמן אפרסמא, ובפ' המוכר את הספינה בגמ' דסמך הקונה ב' אילנות (ב"ב פ':) [כ"ה לגי' כ"י ודפ"ר, ובשדפ"ע דסמך י' אילנות ט"ס], ובפ' אין מעמידין בגמ' דהחומץ (ע"ז ל'.) אלונתית יין ישן ומים צלולין ואפרסמון, ובחלק בגמ' דאנשי סדום (סנהד' ק"ט.) נותנין עיניהן בבעלי ממון ומפקידין אצלן אפרסמון ומניחין אותו לבית גנזיהן ולערב באין וחותרין את בתיהן והיו מריחין ככלב שנא' (תהלי' נ"ט, ז', ט"ו) ישובו לערב יהמו ככלב ויסובבו עיר [ובירו' מ"ש פ"ה דנ"ה ע"ד אי' היו רושמין באפובלסמון וכ' עיי"ע], ובב"ר פכ"ח [לפנינו כ"ז ובדפוסי' תחת כ"ח של גי' כ"י אי' בטעות פכ"א] רבה רעת האדם בארץ: היה מביא אפופיליסימון [וצ"ל אפופלסמון] ושף באבן ובא בלילה [ומריח] וחותרה, פי' שמן אפרסמון הוא צרי ואילן שלו קטף שמו כדכתיב (בראשית ל"ז, כ"ה) נכאת וצרי ולוט, ותרג' שעף וקטף ולטום ואמרינן (כריתו' ו'. עיי' תוספות נדה ח'. ד"ה קטף ועי' קטף א') צרי אינו אלא שרף הנוטף מעצי הקטף כלומ' שרף של קטף שהוא עף ואם מעמידו כנגד הנר אע"פ שמרוחק מיד עף ובא הנר ודולק בו, וי"א כרמים מין גפנים שממנו יוצא אפרסמון. [אחי"ה רבינו קאי בפירושו האחרון על ציון שבת כ"ו. ועיי' שם לישנא לימא מר מפני שהוא עף ויעויין בפליניאוס ח"א ספר ב' פק"ב, וביאור של י"א וכ' נ"ל ממה שספר החכ' בורקהארד (במסעיו בסיריא דתקס"ד) שעץ אפרסמון בטבריה הוא שיח נמוך ועליו דומים לעלי גפנים ועיי' ראזענמיללער בקדמוניות כרך ד' ח"א צד קמ"ח. ויש מין עצי פרסמון שהוא אילן גדול כמו עץ רימונים וזה כונת הש"ס ר"ה וב"ב הנ"ל לפרש עץ שמן הנזכר אצל ארז שטה (ישעי' מ"א, י"ט) באפרסמ', ונמצאה עוד המלה בברכו' מ"ג. אפרסמון של בית רבי אפרסמון של בית קיסר. כריתו' ה': אפרסמא דכיא. ירו' סוטה פ"ח דכ"ב ע"ג. וירו' שקלי' פ"ו דמ"ט ע"ג באפרסמון משחו. ונמצא' עוד גי' אפלסמון עיי"ע ותחת זה אי' בויק"ר רפט"ז על נכון גי' אפרסמון], (א"ב מלה זו ארמי' נעתקה מל"י אופובלסמון עי"ש וכן מלה הרדפני נעתקה ממלה יוני' רודודפני (ῥοδοδάφνη) וכבר בימי דניאל נעתקה לכשדים מלות שבכה [דניאל ג', ה' σαμβύξ], פסנתרין

[1]) זו משנה שקודמת לה. [2]) זהו בית רמתא של ירו' עיי"ע. [3]) זהו Τυρίων κλίμαξ אצל בן מתתיהו על המלחמו' ב', י'. ב' ועיי' מקביים א', י"א. נ"ט. [4]) אצל בן מתתיהו שם ג', ג'. אי' ἱππέων πόλις עיר סוסים שנקראה ג"כ Γαβὰ וחיפה Hippo היתה גם אצל הרומיים מפוארת מרוב החלזון אשר היה בה ומפני כן נקראה purpureon.

[שם ג׳ ה׳, ז׳, י׳, ט״ו = ψαλτήριον], סומפוניה [דני׳ שם = συμφωνία] מלשון יוני.

*אִיפָּרְסָן (בלש׳ יוני׳ ἄπορος עני arm רש והפעל ἀπορέω, ἠσω arm werden) ירו׳ קידושי׳ פ״ג דס״ד. איפרסן לוי. פי׳ בל״י נתרושש.

אֲפַרְסֵק (לדעת רבינו = Pfirsich בל״י τὰ Περσικὰ בל״פ فرسق, فرسك ולפעד״נ שהוא Pers. Nuss p. Mandel בל״י αἱ Περσικαί בל״פ فرسك) בריש כלאים (מ״ד) האפרסקין והשקדים. ובראש מעשרות [פ״א מ״ב הך ציון אי׳ רק כ״י ו״ו א׳ וב׳ ובדפ׳ ועליו מראה רבינו בע׳ פרסק א׳; ובדפ׳ אחרי׳ לי׳] ובפ׳ כירה בגמ׳ דמטלטלין נר (שבת מ״ה.) ובפ״ק דסוכה בגמ׳ דפרס עליה (סוכה י׳.) תלה בה אגוזים אפרסקים שקדים. ס״א פרסקין. פי׳ בל׳ לעז פִּירְסֵקָא. [אחי״ה כ״ה בכ״י ו״ו א׳ וב׳ וכ״י ה״ב והוא בלא״ט Pfirsich, persica; ועה״ק גרס פרסקא וגם זה נכון אבל בדפ״ר פריסקא, וצ״ל או פרסיקא או פירסקא אבל בשד״פ פירסיקי. וכן לועז רש״י בשב׳ מ״ה. וכבר העירו בעלי מחברי אור אסתר צד ר״ג שרש״י הלך כאן בעקבות רבינו שאם על מלה צרפי׳ כיון persiques אז היה לו לכתב פרסקם עי״ש. אבל אמת תורה דרכה שברש״י דפ׳ ויניצי׳ ר״פ ור״צ כתוב פירק״ש ואין ספק אצלי שצ״ל פירש״ק או אולי צ״ל פייק״ש והוא ל״צ Pfirsich, pêche ובאמת ברש״י כד׳ שונצינו אי׳ פיקש. ועיי׳ בפירושו לבראשי׳ מ״ג, י״א שפי׳ בטנים בשם ר״מ פשט״ציאש (Pistazien Pistaches) ודומה לי שהם אפרסקין עכ״ל. נראה מזה שדעת רש״י שאפרסקין מין שקדים ואגוזים. וגם דעתי נוטה שבכל המקומות שהצגנו בע׳ שלנו וכ״ה בביצה ל׳: ותוספתא סוכה פ״א ועיי׳ מעשרו׳ פ״א מ״ב שנזכרים אפרסקין בסמוך לשקדים ואגוזים הם מיני אגוזים או שקדים פרסיים שנקראים בל״י ופ׳ כשרשמתי ומאשר קריאתה קרובה במבטה ג״כ למין אגסים הנקראים בל״א Pfirsich על כן לא דקדקו יפה רבינו ורמב״ם ורע״ב והשוו זה לזה. דעת רבינו הרי מונחת לפניך ודעת הרמב״ם בפי׳ המשנה כלאי׳ הנ״ל כ״ה וז״ל: פרסקין בערבי אלפוך [וצ״ל אלכוך = الخوخ Pfirsich] ובלע״ז פירש״גש [= persigo Pfirsich בלש׳ אספמיא; Pfirsichbaum pexego] שקדים: בערבי אללוז [اللوز Mandeln] ובלע״ז אמינדל״ם [samendras בלשון אספמיא Mandeln], והפרסקין: [צ״ל והשיזפין] כשהן קטנים בתחלת צאתם דומים לשקדים וכשיהיו נגמרין סופן נקראין בערבי ענאב [عناب Brustbeere] עכ״ל. ותחת השיזפין של משנה שלא פירשה הרמב״ם בא על פי טעות הסופרים הפרסקין! שכבר פירשו הרמב״ם פעם אחת וראיה לדברינו שהרי השיזפין הוראתם בל״ר Brustbeere, zizyphum וכן טעם המלה ענאב בל״ע שלועז בו הרמב״ם וזה שייך דוקא על השיזפין (עיי״ע) ולא על אפרסקין. וטעות זו כבר מצא רע״ב לכלאי׳ והלך בעקבותיו. עכ״פ נראה שהרמב״ם פי׳ הפרסקין כרבינו נתן ולא נ״ל לפעד״ד ומצאתי סעד לדברי שמין שקדים הוא כדאית׳ בירו׳ כלאי׳ פ״א הל״ד דכ״ז. גוי שהרכיב אגוז ע״ג פרסק . . . מה נפק מינהון קדריה פרסקיה (ור״ש בכלאי׳ א׳ ד׳ הביא הגי׳ קירדו פרסיקיא) ורבינו בע׳ שזף הביא הירו׳ בגי׳ שלפנינו אבל בדפ׳ אמש׳ גרס קריה פרסקה ונ״ל שר״ב הגיה כן וכ״ה במוסף הערו׳ ע׳ קריה ב׳. ואמת יהגה חכו שכצ״ל והוא ל״י καρύα פי׳ אגוז ושקדים וכן העתיקו ע׳ זקנים אגוז (שה״ש ה׳, י״) ולוז (בראשית ל׳, ל״ז) ושקדים (בראשי׳ מ״ג, י״א; במדבי׳ י״ז, ח׳). וקריה פרסקיה היא בל״י κάρυα-περσικά, ובכ״י ערו׳ שלי על קלף ישן נושן גרס רבינו קבריא פרסקיה ונ״ל שצ״ל קרביא ובי״ת תחת ו׳ הרבה פעמים. נראה מ״מ שאפרסקין מין אגוז ושקדים הוא. ובזה יצאתי ידי חובת ביאור. (א״ב עיי״ע פרסק).

*איפרפוס (צ״ל אִיפָּדְרָמוּס] בל״י ἱππόδρομος = Rennbahn) ילק׳ מז׳ ט״ז רמז תר״ע מה נעימות בימינך נצח (תהלים ט״ז, י״) א״ר אבהו זה הלולב כמי שהוא נוצח ונוטל בימין בנוהג שבעולם שני הנדיוסים באין באיפרפוס מי נוטל בימין מי שהוא נוצח כך בר״ה וכו׳. ונ״ב מקור המדר׳ פסיקתא וט״ס וצ״ל מדר׳ שוחר טוב וכ״ה בש״ט מז׳ י״ז מהו נעימות בימינך נצח זה הלולב כמי שנוטל ונוצח ובא (?) בנוהג שבעולם שני הנדיוסין רצין בא הפרכוס (!) מי שנוטלו בימין ובא הוא נוצח כך בר״ה וכו׳. ובע׳ הנדיוסין הביא ר״ב הך מאמר מדר׳ תהלים בסיגנון זה: שני הנדיוסין רצין בהפרכוס וכו׳. פי׳ בל״י בעלי ריב עכ״ל. ובלי ספק כיון על מלה יוני׳ ὁ ἐνάντιος = Gegner ותיבת שני אינו נופל על הנדיוסין מאחר שה״א בהנדיוסין ה״א הידיעה יונית וטעמה יחיד. וגם טעה בגי׳ הפרכוס, וכן טעו בזה הגי׳ ובפירושו המעתיקים שסברו שהיא מלה יוני׳ אפרכוס (עיי״ע) והסופרים העתיקו בעברי דיין או מלך. וראיה מויק״ר פ״ל וז״ל א״ר אבין משל לשנים שנכנסו אצל הדיין ולית אנן ידעין מאן הוא נצח אלא מאן דנסיב באיין בידיה אנן יודעין וכו׳. ופי׳ מ״כ ביין פי׳ הע׳ כידון עכ״ל עיי״ע ביין. ובמנו״ה נר ג׳ פ״א כלל ד׳ חלק ו׳ סי׳ קמ״ו הביא בשם ויק״ר מהו נעימות וכו׳ כמו שהוא נוצח ונוטל באיין משל לשנים שנכנסו אצל הדיין ולית וכו׳ אלא מן דנסיב כידון וכו׳. הציג מלת כידון תחת באיין

ע"פ פי' הערוך. ובתנחומ' פ' אמור צד רל"ב: מלה"ד לשני בני אדם שנכנסו לדין לפני המלך וכ' עד ובידו אגין וכ'. וכבר הגיהו החכ' בעהמער בכ"ח ח"ח ק"ל ור' שלמה באבער בפסקדר"כ דק"פ שצריך לתקנו באיין תחת אגין, וכ"ה בט"ס ג"כ בפסיקתא שם. אבל רבינו בערך ביין גרס שפיר בשם הפסיקת' וילמדנו: ביין, והיא ל"י כף תמרים ומנהג ליתן ביד המנצח עיי' ר"ב בע' ביין. ובענין שתי מלות זרות נ"ל שצ"ל תחת הנדיוסים: סנרים פי' בל"י συνωρίς צמד סוסים במרוצת סוסים (Zweigespann beim Pferderennen) ותחת איפרפוס צ"ל איפדרמוס בל"י ἱπποδρόμος Rennbahn מקום מרוצת סוסים באסטדיא או בקרקום. ודרש בעל המאמר נצח בל' נצחון ומלת בימין בל"י βάϊον או בל"ר vimen פי' חוטר קלוע מענפי אילן. ושיעורו בנוהג שני בעלי מרוצת סוסים רצין במקום מרוצת סוסים כדי לנצח זה את זה ומי שנוצח בא ונוטל הבאיין או בִימֶין (Gerte) כך בר"ה עוברין לפניו כבני מרון ואין אדם יודע מי נוצח אם ישראל אם או"ה כיון שהגיע יום ראשון של חג וכל אחד ואחד נוטל לולביהן בידם מיד הכל יודעין שנצחו ישראל. ובזה תעלומה נוציא אור להאיר נתיב אגדת רז"ל אשר עד עתה חושך ישופנו ואקוה כי מלקטי אורות ישמחו בפי' זה שמאור עינים ישמח לב!

*אפרוסות ט"ס תחת אפקרסותו בתוספת' ברכות פ"ב ואם היתה אפרוסות חגורה לו מכפנים וכ' ובאור הגנוז הגיה אפרקסות וצ"ל אפקרסות ובכ"י ערפורט הגי' לנכון אפיקרסתו עיי' תוספ' הוצאת צוק"מ צד ד' ועיי"ע אפקרסין.

*אַפַּרְקִיד (בלש' צינד rücklings, parsti, parasta (auf dem Rücken ברכות י"ג: ונדה י"ד. ריהב"ל לייט אמאן דגני אפרקיד. ב"ב ע"ד. וגנו אפרקיד. ופי' רש"י פניו למעלה שיפינ"ש בלע"ז [בל"ר rücklings, supinus]. ובנדה י"ז: ד"ה אזדקרא פירש"י נזקפה לצד אחורי כגון פרקדנית שקורין שובינ"א עכ"ל. והוא לאי"ט supino וכן פירש"י בכל המקומות (ורשב"ם לפסחים ק"ח.) פניו כלפי מעלה ועיי' תוספ' לנדה י"ד. וב"ב שם ד"ה וגנו. אבל מה שכתבו שם ולא כמו שפי' ר"ח.. פניו למטה דא"כ וכ' צ"ע דר"ח לפסחי' ק"ח. פי' פרקדן "פי' רובץ לאחוריו" (עיי' פר"ח דקס"ב) ובפסחי' שם ד"ה פרקדן פירשו התוספ' ג"כ: ולא כמפרש פניו למטה וכ'. נראה שכיונו על פי' ר"ח ולא היא. ואולי יש לתקן תחת ר"ח מלת "ערוך" שהרי בע' פרקדן פי' רבינו בשם וי"מ המלה על פניו ועי"ש. וגוזר אני המלה מל"פ כמו שכתבתי שהוראתה גב ומי ששוכב על גבו פניו למעלה. ולולי מיסתפינא הייתי מגיהו אפרסיד ועיי' צינדליקסיקאן של יוסטי צד קפ"ז וע"מ פרסי לואולירס צד שס"ב בח"א.

אַפְרִיקִי (1 Nordafrika, nam. Africa vera, propria der Römer (Carthago) Ἀφρίκη. 2 Phrygien (= Φρυγία בס"ג דמסכת תמיד בעינא דאזיל למדינת אפריקי (תמיד ל"ב. ועיי' ויק"ר רפכ"ז). בני יפת גמר ומגוג [ומדי] (בראשי' י', ב') תר"י ושום אפרכיותהון אפריקי וגירממי ומדי וכן בב"ר (רפכ"ז). וכן תרג' אניות תרשיש (יחזק' כ"ז, כ"ה, מלכי' א' כ"ב, מ"ט, עיי' תרג' שם י', כ"ב) [ספינת אפריקא]. (א"ב שליש העולם אפריקי אשר בו מדינת ברבריא מרטניא כוש וכמה ארצות). [אחי"ה כ"י ב"ר סיים ואומר אני על פסוק ובני יון אלישה ותרשיש כן תרגומיה. והם בלי ספק דברי מבורך הסופר שהוסיף דעתו הקלושה לדברי רבינו ותלה עצמו באילן גדול ודבריו פטפוטי מלי בעלמא נינהו עיי"ע אונוס, וע' אפופסין. וגם כאן בדה מלבו שתרג' על פסוק וכ' ועטו עשה עט שקר סופרים. וגם דברי ר"ב צריכין תיקון שלא נוכל להחליט ולומר שאפריקי שליש העולם על כל מקומות שהובאת מלת אפריקי או אפריקא. ודע א): שאַפְרִיקִי היתה נקראת צפונית של אַפְרִיקָא ששם היתה עיר וארץ קרתגה וכפי הרומיים נקרא אפריקא פרוּפְּרִיאַ [1] (= המיוחס) ובתמיד הנ"ל יש להבין צפונית של אפריקא. ואלכסנדרוס מוקדן רצה לילך למצרים תחתונה לעם שיושב בהר קצייא עיי"ע אלכסנדרוס. ובויק"ר פכ"ז אי' אלכסנדרוס מוקדן אזל לגבי מלכא קציא לאחוריה הרי חושך אזל להדא מדינתא דשמא קרטיגנא וכ' עד אנא אלכסנדרוס מוקדן שטי הוינא עד דאתי לקרטיגנא מדינא ואלפית עצה מנשיא אזל למדינה אוחרי דשמא אפריקי וכ'. ותחת זה אי' בתמיד ל"ב: אלכסנדרוס מוקדן הויתי שטייא עד דאתיתי למדינת אפריקי. וא"כ מה שקרא התלמוד אפריקי נקרא בויק"ר קרטגינא והך מאמר בויק"ר אזל למדינא אוחרי וכ' אולי מגמ' תמיד לוקח. ובירו' שביעי' פ"ו דל"ו ע"ג עי' ויק"ר פי"ז, במ"ר פי"ז, דב"ר פ"ה שלש פרסטיגיות (צ"ל כמו בויק"ר פרוזדיגמאות או כגי' רבינו בע' פרסטגמא: פרסגמאות = πρόσταγμα פי' צווי ועוד

[1]) עיי' פליניאוס ה', ד', ג'.

עיי"ע דיטגמא) שלח יהושע לא"י וכ' גרגשי פינה . . והלך לו לאפריקי וכ'. וכן דרש שם ארץ כארצכם: זו אפריקי. בלתי ספק ג"כ ארץ קרטגינא יש למשמע מיניה, שהגרגשי ולתוספתא ספ"ח דשבת האמורי (וקראם כך בשם כללי להכנענים) גלו בימי יהושע כשבאו ב"י עם רב ממצרים ולחצו את יושבי הארץ הרבה מהם עד שפת הים והוכרחו לבקש להם מקומות מפלט מרוח סועה וסער של דחק הוא לחץ המלחמה והלכו ונדדו עד אפריקא. וזה מה שאמרנו בסנהדרין צ"א. כשבאו בני אפריקא לדון עם ישראל לפני אלכסנדרוס מקדון א"ל ארץ כנען שלנו היא וכ'. ובאמת ספר לנו פראקאפיאוס שיש עיר גירגיש באפריקא צפונית על יד הסירטע ובזה יוצדקו דרז"ל. ומה שתרג' תרשיש במלת אפריקא מסכים עם דעת הח' פאטער בפירושו לפ' נח שמביא בשם אבן אידרים הערבי כי העיר טונים באפריקא הצפונית היתה נקראת מלפנים תרשיש (עיי' ע"מ צד קפ"ד). אולם השערה בענין תרשיש מופנה לפי קביעת מקום של אופיר אשר שמה שלח שלמה אניותיו להביא עצי אלמגים ואבן יקרה (עיי' מלכי' א' ט', כ"ח; י', י"א; כ"ב, מ"ט) ובימינו הרבה טרו ושקלו המחקרים הנוסעים שאופיר היא Sofala בצד חוף אפריקא מזרחית מול אי מדאגסקר ומטרם לזה מקדים הח' הועטיאוס [1]) השערה זו. ואם כנים דברי המחקרים האלה אז תהיה תרג' של תרשיש ר"ל אפריקא הר אפורא Afura ששם הזהב ואבן השוהם. ב) ובענין אפריקי תרג' של גומר שהביא רבינו וכ"ה בד"ה א' א', ה' יש להעיר שהיא ארץ פריגיא באסיא קטנה; והנה כבר חשב באכארט [2]) ככה על גומר בעבור כי גומרא בארמית גחלים ושטרבו ושטיפאנוס הביצאנצי יקראו למחוז אחד בפריגיא κατακεκαυμένη פי' הנשרף. וכן נקרא פריגיא בל"י הנחרכת מאש; ואף אם צוח ראזענמיללער [3]) כנגד דעה זו ככרוכיא יש רגלים לדבר אחרי שגם היעראנימוס [4]) מעיד כענין זה, וכן יש להביא ראיה מבן מתתיהו הכהן [5]). ואם דעת ראזענמיללער [6]) ידה על העליונה אז יצא לנו דבר חדש בענין דרז"ל. והנה הח' הנ"ל השוה גומר לעם של קיממערי Cimmerii, Κιμμέριοι ולסיפור של היראדאט (א', ק"ג; ד', י"א) נדחקו הם מעם של סקותיים (Scythen) ממקום ישיבתם והלכו ונעו לאסיא קטנה. ומעתה תפקחנה עינינו בענין תרג' גומר ומגוג. בתחלה נשוה הנוסחאות. תרג' ירו' א' וב' גרס אפריקא וגירמניא וכ"ה בב"ר פל"ז ותחת זה גרס רבינו כאן ובע' גרממיא אצל ס"א גרמניא ג"כ נוסח גרממיא, ובירו' מגיל' פ"א הל"א דע"א: גומר גרממיה מגוג גותייה, ובבלי יומא י'. גומר זה גרממיא מגוג זו קנדיא (ובכ"י מ' א"י תחת קנדיא הג"י קונתא ובכ"י ב' גינתיה ובערו' ע' גרממיא א"י גינתא). ועוד יש להעיר שבע"י הראשון הג"י גומר זו גמרמיא. בעבור זה נ"ל שבכולם צריך לתקנו גומר זו גְּמֶרְיָא ומגוג זו סְגוּתַיָּא תחת גרממייא וגותייא של ירו' מגילה שקרוב לגי' האמיתית יותר משאר הנוסחאות. ושמות העמים גממריא וסגותיא נ"ל שהם קיממערי וסקיתי=Σκύθοι, Scythen. וידוע [7]) שמגוג מכונה בשם Scythen ומאחר שהלכו הקיממערי לאסיא ובפרט לארץ פריגיא כנזכר לכן התרג' וב"ר יש להם פי' מיוחד לכינוי של גממריא שישבו באפריקי. ונראה שמלת גותייא נשמטה מדפוס וכצ"ל גמר ומגוג זו אפריקא גרמניא (=אפריקי גממריא) וגותיא (=סגותיא) —. ועוד מכונ' ארץ פריגיא בשם אפריקי בר"ה כ"ו. א"ר עקיבא כשהלכתי לערביא . . לגליא . . לאפריקי. ובירו' ברכו' פ"ט די"ג ע"ג א"ר לוי בערביא קורין וכ' באפריקיא (גי' המרש"ם אפריקא). מד' איכ"ר פ' היו צריה: דוכוס דערביא דוכוס דאפריקא. ובע' גליא ובע' זיפרין אראך שטעה במח"כ הג' שי"ר בבכ"ע תקפ"ד דע"א וגם הם מקומות באסיא קטנה כמו פריגיא ששם ישבו יהודים הרבה. ודי בזה להשלים ולתקן דברי רבינו ור"ב והוכרחנו לצאת מגדר הקיצור האפשרי וההכרח בכאן לא יגונה אבל ישובח].

*אפרקסות ט"ס תחת אפקרסות עיי"ע אפיקרסין.

☞ אֲפַרַשׁ (לדעת ר"ב מל"י ἄπειρος unbegrenzt ולפעד"נ מל"פ فرا ز wiederholt, fort u. fort) תרג' הלנצח תאכל חרב (שמואל ב', ב', כ"ו) הלאפרש תאכל חרבא [לפנינו תקטל ח']. פי' בל"י בלי תכלית ומלה זו באה לעולם באות למ"ד שמושית וכן לאלתר וכן למפרע). [אחי"ה וכן תרג' ירמי' ט"ו י"ח למה היה כאבי נצח: למא הוה כיבי לאפרש; ועברתו שמרה נצח (עמו' א', י"א) תרג' וחמתיה נטרא לאפרש. ולא לנצח אקצוף (ישעי' נ"ז, ט"ז) תרג' ולא לאפרש יהא רוגזי. אם ישמר לנצח (ירמיה ג', ה') תרג' אם תתקף עלך מחא לאפריש. ולא יצא לנצח משפט (חבקי א', ד') תרג' ולא נפיק לאפרש

---

[1]) בספרו .de nav. Salom פ"ב. [2]) בספרו פלג ג', ח' צד קצ"ה. [3]) בקדמוניות כרך א' ח"ב צד רל"ז. [4]) בפירושו ליחזקי' ל"ח, ו' ועיי' עוד היעראנימוס בפירושו לבראשי' י', ג'. [5]) בקדמוניו' א', ו', א'. [6]) שם צד רל"ו הערה ב'. [7]) עיי' בן מתתיהו במקום הנ"ל והיעראנימוס ליחזקי' ל"ח, ב' וראזינמיללער במקום הנ"ל צד רמ"ב הערה ד'.

דינא ועיי' תרג' צפניה ג', ה'. ונ"ל שהמלה ל"פ כשכתבנו והוראתה שוב, עוד וכל דבר שנעשה בהמשך מאין הפוגות.

*אַפְרָשָׁה (מל"מ פָּרַשׁ 1 das Absondern, 2 das Abgesonderte, Hebe) ירו' יומא רפ"א דל"ח. זה אפרשתו בטהרה וזה אפרשתו בקדושה (וביומא בבלי ח׳ : אי׳ פרישתו, ובתוספתא פרה רפ״ב הפרשתו) ירו' שקלי' פ"ב דמ"ו ע"ד שלש אפרשות.

אֶפְרָתִי (תואר מהשם אפרת, der Ephratite) בפ"ק דסוט' בגמ' דוכן לענין הטובה (י"א :) דוד נמי ממרים אתי דכתיב (ד"ה א', ב', י"ט) ותמת עזובה ויקח לו כלב את אפרת ותלד לו את חור וכתיב (שמואל א', י"ז, י"ב) ודוד בן איש אפרתי, ובר׳ ויק"ר (פ"ב) פרש' הבן יקיר לי אפרים (ירמי' ל"א, כ') א"ר פנחס עטרה זו נתעטר אפרים (מבני' [צ"ל כמו שאי' במד' מאבינו] יעקב בשעה שנפטר לעולמו א"ל אפרים ראש השבט, ראש ישיבה יפה ומעולה שבבני יהא נקרא על שמך בן תחו בן צוף אפרתי (שמואל א', א', א'), וירבעם בן נבט אפרתי (מלכי' א', י"א, כ"ו) ודוד בן איש אפרתי. [אחי"ה במד' ויק"ר חסר ציון וירבעם וג' אולי מפני שלא רצה לצרפו עם דוד, אבל ברי' רות רבה פ' ושם האיש וכן במד' שמואל פ"א אי' כגי' רבינו. ותחלת מאמר של ויק"ר הביא רבינו בע' אוגנסטטו ע"ש גירסתו. ולפנינו אי' לי אפרים ריב"ל אמר פלטיאני וריב"נ אמר אבגינוס ובילק' ירמי' רמז שט"ו אי' בקצור כל מקום שנא' לי קיים לעולם אפרים פלטני עכ"ל. ובמ' רות"ר דרש כן על מלה אפרתים (רות א', ב') ריב"ל א' פלטייאני ור' בר נחמיה וצ"ל כמו שאי' בויק"ר ובמד' שמואל פ"א ור' יהושע בר נחמיא א' אבגניסטי (מ"ש איוגינסטטי). וזה המד' נ"ל עיקר שדרש אפרתים כמו פרתמים של מקרא שהוא חשובים וראשונים בל"פ ויוני πρότιμος ובל' ציגד frathema, ועל זה דרש ריב"ל פלטיאני פי' palatinus, παλατῖνος מי שעובר ושב בביתו של מלכות ורואה פני המלך. וריב"נ דורש הרמתים (שמואל א', א') מן לשון רום על כן נתן טעם אבגינוס εὐγενής כלומ' מיוחס. ועיי' פירש"י לרות שם וכן תרג' אפרתים : רבנין —. ובירו' כתובו' פ"ב דל"ה. מי שניטפל בחיי יטפל בי במותי . . . כגון יוסף אפרתי, ובירו' כלאי' קלספ"ט דל"ב : אי' יוסי אפרתי ובב"ר פ"ק אי' הפרתי. אולי שם מקום Forath על יד חוף טיגרים במקום שנבנתה עתה עיר באסרא Basra [1]). או י"ל אפרתי כדרוש של ריב"ל פלטיאני מי שנשא ונתן בביתו של ר' יהודה הנשיא ועל זה עלה יפה לשון מי שנטפל בחיי וכ'].

אַפְשַׁח (לדעת רבינו נפל מל"פ افتادن בינוני افتا fallen, ולענית דעתי נראה מלשון ערבי فشج = فحج die Beine auseinandersperren) נורא בי עמרם בס"ג די' יוחסין (קידושין פ"א.). פי' נפלה אש בבית עמרם. [אחי"ה לפירוש רבינו בפרט לגי' ער' הקצ' אפשא תהיה המלה פרסית בינני מפעל אפתאדן ופי' אפתא = אפשא נופל. אבל לפנינו אי' הנוסח בזה"ל כי מטא (ר"ל רב עמרם) לפלגא דרגא איפשח רמא קלא : נורא בי עמרם אתו רבנן וכ' ופירש"י איפשח : הרחיב ופסק רגליו לעמוד במקומו בחזקה עכ"ל. ונ"ל שהיא מלת ערבי' שרשמתי בהוראת טעם שפי' רש"י].

☞ אֶפְשִׁי (פי' רצוני [2]) מל"ס אֵפֵשׁ חפץ ורצון Wille) משנת דנזי' פרק מי שאמר הריני נזיר (כ"ח. ירו' נזי' פ"ד דנ"ג ע"ג) אי אפשי באשה מנוולת. פי' רצוני). [אחי"ה וכן פירש"י בחולי' ל"ט : אי אפשי בהן : אין רצוני. ונמצא עוד נזי' שם : אי אפשי באשה מגלחת צ"ל מגולחת כאי' בירו' נזי' במשנ' ובגמ'. כתובות פי"ב מ"ג (דק"ג.) אי אפשי לזוז מבית אבא. ושם מ"ח. האומר אי אפשי אלא אני בבגדי והיא בבגדה יוציא ונותן כתובה. ירו' יומא פ"ח דמ"ה : אי אפשי שיכפר לי וכ'. ירו' יבמות רפי"ג די"ג : אי אפשי לא בנישואיך. ושם אפשי בנישואיך. גיטי' פ"ו מ"א ובגמ' שם ס"ב : ס"ג. אי אפשי שתקבל לה וכ', ושם אי אפשי אתי לאשמועינן. ירו' כתוב' רפ"ז דל"א : אי אפשי להתפרנס מאחר אלא מבעלי. ושם בסוף העמוד אי איפשי אשה נדרית. ירו' פסחי' פ"ח דל"ה : אין רשות לרבו לומר לו איפשי שתימנה על הפסח אבל אומרי' לו איפשי שתמנה על זה אלא על זה ובשניהם צ"ל אי איפשי וכן פירשו קה"ע ופ"מ שם. במד"ר פי"ג מאי ועתה (בראשי' ג', כ"ב) אלא שאמר לו הקב"ה אפי' עכשיו עֲשֵׂה תשובה ואני מקבלך ואמר אדם אי אפשי, הקב"ה אמר ועתה ואמר אדם פן אי אפשי ודרש פן בלשנא לאו וכ"ה בב"ר פכ"א עיי"ש. ולרבים אפשינו כלומ' רצונינו כ"ה בב"ר פל"ח הובא בילק' בראש' רמז ס"ב ויהי בנסעם מקדם (בראשי' י"א, ב') . . הסיעו עצמן מקדמונו של עולם אמרו אי אפשינו לא בו ולא באלהותו].

---

[1]) עיי' מאננערט גיאגראפיא שם ח"ב צד ש"א. [1]) מי יודע אם יש קישור בינה ובין ל"י ἔφεσις פי' חפץ, ולדעת הרב ג"ג (מ"ע שלו ח"ח, קפ"ב) אי אפשי כמו אין נפשי ואין דעתי נוחה ממנו.

*אפשלתא ט"ס עיי"ע אשפלא.

☞ אֶפְשַׁר (=איפשר מל"מ פשר, פתר בל"ע فسر והוא תואר הפעל möglich (eig. deutbar תרג' היחברך כסא הוות (תהלי' צ"ד, כ') האפשר דאתחבר עמך [כורסי שקרא]. ויש ספרים כתוב בהם אוושר ומלה זו מורגלת בלי' חכמים). [אחי"ה וכן בתרג' ירו' א' לבראש' י"ח, כ"ה; תרג' לתהלי' ל', י'; צ"ד, ט'; איוב י"ד, י"ד; יחזק' א', כ"ז — וכתר"י א' לבראש' י"ח, ב', י"ז אי' אושר ואוושר וכ"ה לתהלי' מ', ו' לגי' כ"י. אבל בדרז"ל בכ"מ אפשר או איפשר: חולי' י"א: נדה ס"ז: היכא דאפשר אפשר היכא דלא אפשר לא אפשר. תעני' כ"ה. אפשר דמתילד וכ' ושם ואפשר אמרי ליה וכ'. פסחי' כ"ה: אפשר וקא מיכוין. ושם הרבה פעמים. יבמו' ס"א: ס"ב. אין דנין אפשר משאי אפשר (ועיי' פחד יצחק ע' אפשר). שבת קכ"ט. לא איפשר ליה; ירו' סוט' פ"ז דכ"א ע"ג אי איפשר לומר וכ' נ"ל לגזור המלה מל"מ פשר או פתר והוא שיש לפתור דבר בשני אופנים כלומ' יכול להיות כזו או כזו].

אִפַּתָא (בל"י ὑπάτη Oberkammer, Dachzimmer או מל"ס אפתא Anbau, Seitenbreite) בס"ג דחזקת הבתים (ב"ב ס'.) א"ר הונא מאי חדר שחלקו לשנים מאי עלייה אפתא (ב"ב גרס בפעם ראשונה אפתאי, ובערוך דפ"ר חסרה מלה זו). ובר"ג דהמוכר את הבית (שם ס"א.) מאי יצועה הכא תרג' אפתא רב יוסף א' ברקא חלילה, פי' ר"ח ז"ל מאי חלק שחלק חדרו לשנים מאי עלייה אפתא ביתו שהוא פתוח לחצר השותפין חולקו לשנים וסותם ביניהם בגובה הבית שנעשה כמו אפתא, עד כאן פי' ר"ח ז"ל. ואשר נראה לנו [אחי"ה כ"ה גי' כ"י ו"ו א' וב' וכ"י ל"ד, אבל בכ"י ה"ב אי' פ"א שפירשנו אנו ובשאר כ"י ודפ' אי' רק פ"א ועה"ק וס"א וט"ס הוא וכבר הזכרתי לעיל במבוא צד XIII שרבינו חולק לפעמים על פי' רבו ר"ח ע"ש]. כי אפתא הוא שמקרין באמצע הבית תחת הקירוי של מעלה וטחין אותו ומשתמשין בו. פי' ברקא חלילה כגון גזוזטרא שאחורי הכותל ופתוח לבית והוא כגון היציעה שהיה סביב בית המקדש וזה של בתים חלול מלמטה ואין משתמשין אלא מלמעלה. [אחי"ה ועיי"ע ברקא ג' והמלה ל"י כשהוכחנו פי' בנין וחדר העליון. ועוד י"ל שהיא ל"ס וטעמה אריכת הצד כלומ' בנין ארוך ונמוך אצל הבית מצידו או מאחוריו והוא ממש בלש' צרפתי אפנטי"ץ Anbau, appendice או Schirmdach, appentis ובמלה זאת לועז רש"י ז"ל תיבת יציע (מלכי' א', ו', ה'); וביחזק' מ"א, ה'). וכן פירש הרשב"ם לב"ב אפתא אפנטמן בנין נמוך אצל הבית מצידו או מאחוריו עכ"ל. ובלי ספק צ"ל אפנטיץ וכ"ה ברש"י פסחי' ח'. ד"ה יציע אנפרי"ץ וצ"ל אפנדיץ וכ"ה באמת בכ"י רש"י עיי' ד"ס פסחי' י'. ובב"ב גי' מוטעת בדקא. בחולי' צ"ב. תותי אפתא עיי"ע תת ב' ובפירש"י יציע].

אֲפִתָּא (בל' עבר פַּת, בל' שומרוני פתית, בל"ס פֵּתָּא, פֵּתְּתָא, בל"ע فتات Stück Brod) בריך מריה דהאי אפתא בפ' כיצד מברכין בג' דבירך על פירות האילן (ברכות מ':) ענין אחר פיתא. [אחי"ה וכ"ה בנוס' שלנו ובכ"י אי' ריפתא וכ"ה בב"נ ובכ"י פ' ובאו"ז סי' קע"ג עיי' ד"ס ברכ' דק"ט:] והוא פת ממש.

*אֲפִתָּא (בל"י φυτεία, φύτευμα die Pflanze, das Gepflanzte) באיכ"ר על פסוק היו בני שוממים (א', ט"ז) קרוב לפסוק פרשה ציון: כהדא אפתא דקרא דכמה דהיא רבייא היא קטנה. פי' בל"י נטע וצמח. ובעל מ"כ כתב: קליפין של דילועין ועיי' בערוך אפתא כל כמה שהחיצון גדול הפנימי נתמעט עכ"ל. נראה בעליל שערו' יותר שלם מונח לפניו והבל דאבדין ולא משתכחין בע' שלנו!

אֲפוּתָא (בל"פ يافوخ מצח, ואל"ף שמושית היא וא"כ אַפּוּתא כמו על פותא auf die Stirne, Schläfe) בפ' אין מעמידין בגמ' דבת ישראל (ע"ז כ"ו.) זימנין דמנחה לה [בע"ז ליה וט"ס היא] ידה אפותיה וקטלה ליה. [אחי"ה כ"ה בכ"י ו"ו א' ב', כ"י ג"ג; ובכ"י ה"ב אי' אפוותא, אבל בדפוסי הע' אי' אאפותיה ועיי' עוד ע' איסקוטלא ב', ועיי' רשד"ל סח"ב בהפש"ב ובע"ז אי' אפותא]. טרק באיסקוטלא אפותא בסוף גמ' דסדר תעניות אלו (כ"ה.) [כ"ה בכ"י ו"ו א' וב' וה"ב, אבל בדפ' הע' בטעות בראש גמ' ועיי"ע איסקוטלא ב']. פי' בלי' חכמים פרחת ובל' תורה מצח. [אחי"ה ובכ"י ב"ר סיים הע' "ואומר אני אאפותאי אב אפי תאי אב אפי הוא המצח תאי נאה וכן תרג' מסוה בית אפי ויש לפנים אב ובן ובית אופתא באלו טרפות" עכ"ל לשון עט סופר הנמהר הוא מבורך הסופר אשר למד לשונו דבר שקר ותמיד ישוב לכסלה כי לא יחפץ כסיל בתבונה כמו שהראיתי לדעת בכמה פעמים ראה בע' אונוס, אפופסין, אפריקי. ונמצא' עוד המלה בפסחי' קי"ב. ידא אפותא דרגא לשינתא עיי"ע אס ושם ציינתי נוסח רבינו מע' פג ה' שגרס בענין אחר וכ"ה בפי' ר"ח. ושניהם גרסו עוד תחת דרגא הנוסח יותר טוב דרכא. ובפי' ר"ח דירכא

וכן גירסת ר"ח "ידיו אפגא דירכא לשינתא". ובע' פג לא הביא רבינו הציון רק הפירוש בזה"ל ודרך בני האדם כשישן ידיו על פדחתו. ומתוך פירושו ניכר שגרס אפותא ואם הגי' ג"כ אפגא אז תהיה המלה פרסי' שרשמתי פנגה פי' פדחת וג' נדגשת. בע' דדב ובע' שרק ב' הביא רבינו מברכו' מ"ד. ר' אבהו אכיל עד דהוה יתיב דודבא אפותיה ושריק וכ"ה בב"נ ובאו"ז הל' סעודה סי' קס"א אבל לפנינו בברכו' אי' בענין אחר עי"ש; ובכ"י מ' אי' בט"ס עיי' ד"ס דקי"ז: תענית כ"ה. נפק צוציתא דנורא מאפותיה עיי"ע צץ ב'. יבמות ק"ב. דבק באפותיה עיי"ע (כלתא) בליתא ששם פירשו רבינו בלי ציון המאמר. ורש"י ליבמות לברכות, לתענית, לע"ז ורשב"ם לפסחי' במקומות הנ"ל פירשו המלה: מצח].

אוּפְּתָא (Holzstrunk עיי"ע אֻפִּי ומ"ש). באלו טרפות (מ"ז:) ריאה דדמיא לאופתא כבר פירשנו בראש זה הפרק. [אחי"ה ר"ל בע' אֻפִּי. ושם הביא ג"כ רבינו סוכ' ל"ב. אימא אופתא. וב' ציונים שייכים לע' של כאן כמו שהעירותי שם. וכן חולי' ט"ז. וי"ו דכתיב אאופתא קאמר עיי' פירושו בע' וו. והקבוץ אופי עיי"ע אפי הציונים, וכן פתכא דאופי חולי' ק"ה. ב"מ ל': וע' פתכא].

☞ **אַפְּתִי** (בל"ע افد bestimmte Zeit افادة Ankunft וא"כ בהרכבת מלת רמשא Ankunft des Abends, Abend-dämmerung) ירו' דב"ב בפ' לא יחפור (פ"ב הל"ד די"ג ע"ג) באפתי רמשא. בב"ר פר' ויאמר שלחני כי עלה השחר (פע"ח) בפתי רמשא פי' לפנות ערב). [אחי"ה וכ"ה ירו' ע"ז רפ"א הל"א דל"ט. אתון כל ישראל לגבי בפתי רמשא .. אמר לון אפתי רמשא הוא אשתי וכ'. ובויק"ר פכ"ה באפתי רמשא פנון יתיה וכ'. ובקהל"ר פ' וסבותי אי' באפתיה רמשא וכ'. ובב"ב ס': אי' בליליא תחת באפתי רמשא של ירו' ב"ב הנ"ל. ופי' אפד בל"ע עת קבועה ואפדת ביאת עת ופי' אפתי רמשא בעתותי ערב].

☞ **אֶפְּתֶיסִים** (לר"ב אולי מל"י ἐπίθεσις ובל"ס אֵפִּיתֵסִים Angriff, ולפעד"נ היא ל"י ὑπόδυσις Zuflucht, Rettung) מדר' שה"ש פסקא לסוסתי (א', ט') אפתיסים נעשית לכם בים פי' בל"י נפילת אויבים פתאום מכל מקום מסביב ואין מקום לנוס). [אחי"ה לפנינו אי' איפתוסים וכן גרס המעריך ופי' מערות וקברות וכ"כ בעל כ"ב בשם י"מ ונ"ל שצ"ל איפתוסים פי' בל"י מקום מפלט ומנוס מהיפך לפי' ר"ב ועל זה מראה ההמשך עי"ש ובעל מ"כ נלאה לפרשו ולא תצלח בידו].

*אפתנטין עיי"ע אמתיטין.

אֱפָּתֵק (אַפּוּתֵיק = בל"ס אַפּוּתִיקָא ובל"י ἀποθήκη בל"ר apotheca Speicher, Vorrathskammer) בע"ז באין מעמידין (ל"ט:) החגבים מן הסלולה אסורין מן האפותק [אחי"ה כ"ה בכ"י ה"ב, ובדפוסי הע' כתוב האופתק, בכ"י וי"ו ל"ד ובמשנה הפתק אבל זה ניחא רק לס"א שהזכיר רבינו בסמוך. ודע כגי' רבינו אי' בירו' ע"ז אבל בבבלי ע"ז במשנה ובמשניות אי' החגבים הבאים וכ' וכן בתוספתא בסמוך] מותרין. ובפ' במה טומנין בגמ' דגיזי צמר (שבת נ'.) רבינא אמר משנתנו בשל אפותיק כדתניא גיזי צמר של אפותיק אין מטלטלין אותן. [אחי"ה לפנינו אי' רבינא א' בשל הפתק וכ' אבל בירו' שבת פ"ד הל"ב ד"ו ע"ד אי' .. בנתונין באפותיקי]. ס"א הפתק. פי' אוצר העשוי לסחורה ובל"י דבר שמכניסו לקיום אפותיקין. ואוצרות ברד תראה (איוב ל"ח, כ"ב) תרג' ואפותיקי ברדא תחמי. ורב האי גאון פי' הפתק [בדפו' הע' חסרה הך תיבה] כלי גדול שמשמרין בו כמו ששנינו החגבים מן הסלולה אסורין מן האפותק מותרין. ובחיצונה תניא הקפלוטות הבאין מן ההפתק ומן האוצר ומן הספינה מותרין והנמכרין בסלים לפני החנוני אסורין. [אחי"ה כונת רבינו על תוספתא ע"ז פ"ה ולפנינו אי' שם: חגבין והקופרין מן הפתוק וכ' עד והמוכר בסלילא לפני חנוני אסורין ועיין בע"ז מ': ת"ר החגבין והקפריסין והקפלוטות וכ' עד והנמכרין בקטלוזא לפני חנוני אסורין. ובהרא"ש גרי' סלים תחת קטלוזא ובהרי"ף אי' בסלולה ופי' הר"ן סלים. ובע' קטליזא גרס רבינו וציין הך ע"ז מ': נשמע מיניה דכאן כיון על התוספת' ע"ז. ועוד פעם אחת מכנה רבינו בע' כבד א' התוספתא בשם חצונה וכיון שם על תוספתא ע"ז פ"ו. ועיי"ע מד א' "משניות החיצונות" ולפי זה החיצונה בעברי ממש כמו ברייתא בל' ארמי'. ותרג' החיצונה (ד"ה א' כ"ו, כ"ט) ברייתא ולדעת רבינו לפי זה ברייתא ותוספתא שוות. וחידוש שהג' מהרז"ף בד"מ שי"א כתב וכבר זכרנו דעת רש"י שהתוספתא היא הברייתא וכ'; (עיי"ע דַּחֲוָן) ולא כתב שרבינו נתן מקדים לו בדעה זאת, וגם על מה שכתב אמו"ר שם ש"ו לדעת רש"י עירו' י"ט. כתוב' ס"ט: ב"מ פ"ה: מתניתא היא תוספתא עכ"ל יש להשלימו שכ"ה כבר דעת רבינו נתן עיין סוף ערך בא]. (א"ב פי' בל"י אוצר של סחורה ושל מאכל ומשקה). [אחי"ה ובש"ר פכ"ד אי' בט' אפטיקון ואפוטיקון עיי"ע למעלה. והקבוץ בירו' נדרי' פ"ט הל"ד דמ"א ע"ג קירקסיא דאַפּוֹתִיקֵי דידי, ובשמ"ר פ"ל יש לך אַפּוֹתִיקָאוֹת ליתן אותם בהן. ומל"י נגזרה ג"כ לפ"ר מלה פרסי' پوته = פותה פי' אוצר. ורש"י לשבת

שם פי' מערכה גדולה שעורכין ומשיבין להקצותן לסחורה ט"ש בלע"ז [בל"צ Haufen tas] ובע"ז ל"ט: פי' הפתק: מקום כינוסן וכו'. ועוד עיי"ע אפתיקרייא].

אִפְּתֵק (=אִפּוּתֵיקִי בל"ר hypotheca ובלש' יוני' ὑποθήκη Unterpfand, Pfandbrief) בפ' השולח גט (פ"ד מ"ד ד"מ: וכ"ה ירו' פסחי' פ"ב דכ"ט.) עבד שעשאו רבו אפותיקי לאחרים. ובפ"ק דב"מ בגמ' דייתיקי (י"ט.) מצא דייתיקאות אפותקאות. ובר"ג דב"ק (י"א:) הכא במאי עסקינן כשעשאו רבו אפותיקי כדרבא דאמ' רבא עבד שעשאו רבו אפותיקי. [אחי"ה ושם צ"ו. שוית ניהליה אפותיקי דא"ל לא יהיה לך פרעון אלא מזו ועיי' תש' הרשב"א סי' תתקמ"ב]. פי' אפותיקי אפו תהא קאי [צ"ל כמו שאי' ברש"י ב"ק י"א: ובפי' רע"ב ותו"יט לגיט' שם אפה תהא קאי], כלומר שהראה לו שדה וא"ל לא יהא לך פירעון אלא מזה. ס"א הפתק (א"ב פי' בל"י משכון ושעבוד קרקע) [אחי"ה. וכן שטר משכון כמו בב"מ י"ט. ובשמ"ר פל"א כתוב לי אפותיקי על שדך או על כרמך. תוספתא שביעי' ספ"ח שטר שיש בו אפותיקי. ולפום חריפתא שבשתא פי' רבינו מלה יוני' בג' מלות ארמיות כמו שפירשו רז"ל מלת דייתיקי דא תהא למיקם ולהיות ב"מ י"ט. ב"ב קל"ה: ובירו' פיאה ספ"ג דף י"ז ע"ד אי' אי זהו דייתיקי תהא לי להיות ולעמוד וכו'. והרמב"ם למשנה גיטי' פי' אפותיקי פה תקנא! ובע' דייתק פי' רבינו על נכון שמלה יוני' היא. ופליאה שנעלמה ממנו גזרת מלת אפותיקי אחרי שגם בלאי"ט נקרא אפותיקי = ipoteca].

*אפתקא (בל"פ پتك Hammer, Schlägel) בסנהד' ל"ט. מחא ביה באפתקא פי' בל"פ מקבת וגם י"ל שהיא ל"פ پتّه פי' חרב כלומר הכהו במקבת או בחרב ורש"י פי' הכהו על צוארו ונראה שגוזר המלה כמו אפקותא עיי"ע למעלה.

*אפתיקרייא (ἀποθηκάριος Magazininhaber) בירו' דמאי פ"ה דכ"ד ע"ד הדא דתימא באילן אידתיקרימא וכו' וכתב מו"ר מהרז"ף באה"צ לדמאי שם בזה"ל מלה משובשת ותלמידי החכם המובהק מוה' יוסף פערלעס אמר שצ"ל אפתיקרייא ופתרונו בל"י המאוחרת וכן בל"ם חנוני אשר יש למכור מרתף של יין ואין לחוש שמערה מחבית לחבית וכו' עכ"ל.

אַפְתַּרִין (=פתרן (עיי"ע φθαρτός, ον abgemagert, eig. verderbt) תרג' ירוש' [והוא תר"י א' או תרג' של יונתן עיי' ר"ב בע' פתרן] רזה: ומה הארץ השמנה הוא אם רזה (במדב' י"ג: כ') [תרג' אפתרין] [וכ"ה בע' פתרן ולפנינו בתרג' אי' אין פתרגין].

אָיִן (בל"מ אוץ, בל"ע عصى ובל"ס עצא drücken, pressen) והשם אצצא, איצצא בל"ע أزّ בל"ס עֻצָּצָא (Druck, Enge) בפ' בתרא דעירובי' בגמ' דאילן שהיה מיסך [כ"ה בנכון בכל כ"י וד' אמש', ובדפ"ר ופיז' אי' אילן המסיך ובדפ' ווינ' ובסי' אילן הסמך!] על הארץ (עירו' ק': וילקו' משלי י"ט רמז תתקנ"ט ובמנו"ה נר ג' פ"ב כלל ו' חלי' ה' ריש סי' קע"ח) אסור לו לאדם לכוף אשתו לדבר מצוה שנא' (משלי י"ט, ב') ואץ ברגלים חוטא. פי' כמו ובשליתה היוצאת מבין רגליה (דברי' כ"ח, נ"ז) וכן בין רגליה כרע (שופטים ה', כ"ז ועיי' פירש"י לעירו' שהביא לפירוש אין ברגלים פסוק משופטים), כלו' כל מי שיאיץ אשתו ומכריחה שלא ברצונה חוטא וכן פי' גם בלא דעת נפש לא טוב (משלי שם ועיי' עירו' שם) אם יבא אדם על אשתו שלא לדעתה ולרצונה אלא על כרחה נפש היוצא מביניהן שהוא הולד לא טוב ולא יהא הגון. שאני התם אגב איצצא מזקי בפ' אין עומדין בגמ' דאפי' נחש כרוך על עקבו (ברכות ל"ג.). ובפ' בתרא דיבמו' בגמ' נפל למים (קכ"א.). ובפ' חבית שנשברה בר"ג (שבת קמ"ד:) איכ' בינייהו דאתי בתר אצצא [ובכ"י א"פ וכ"י רש"י ובדפוסי' ברש"י עד לובלי' אי' איצצא עיי' ד"ס שבת קע"ב אבל בדפוסי' שלנו אי' בגמ' איצצתא ובכ"י מ' איציצא]. הני מיתכלי (לפנינו מתאכלי) אגב איצצא בפ"ג דפ' משקין (מ"ק י"א.) [ושם אי' הני נמי ומלת נמי מיותר ולי' ברי"ף וראש ובמ"מ פ"ז מהל' יו"ט הל"ז ובכ"י ו"ו אי' הני מילי]. ובפ' המפקיד בגמ' דסמך יוציא לו שתות ליין (ב"מ מ'.) אי בעית אימא משום אצצא דחיק. [אחי"ה וכגי' זו נראה מפירש"י אבל לפנינו בגמ' הסר' מלת דחיק]. פי' אגב אצצא דוחק. פי' אגב איצצא מזקי אגב שדוחקין הנחשים זה בזה מצער שיש בהן נושכין.

אַצָּא, אוּצְיָא (בל"ע أزّي הפסד ומיעוט Schaden, eig. Verminderung) בפ' אלמנה ניזונת בס"ג [דשום הדיינין] (כתוב' ק':) שהייה עד ריגלא אע"ג דהוו ביה איצא מיית' זוזי חריפי [לפני' אי' איצצתא וברש"י איצצא]. פי' אע"ג דהוי ביה אצא הפסד דבריגלא מזבני כולי עלמא שכר, זוזי חריפי: דברגל מצויה הוצאה ומזונות בזול ליקח משאר ימות השנה דמה שפחת ממכירת השכר משתכר בזוזי חריפי שיקח מזונות בזול זה פי' המורה של מגנצא [הובא ג"כ בע' כד. וסמך ועיי' ע' א' ב'], פ"א לא מפי המורה [כ"ה בכ"י ו"ו א' וכו'. ל"ד וה"ב] אוציא שמרים זוזי חריפי דמאן דאית ליה זוזי גריעי

וחשיבי מפיק להו כולה שתא וזוזי טבא מצנע לרגל. [אחי"ה כ"ה גי' כ"י ו"ו ובשאר דפוסי' פ"א איצא וכ' והנכון אוציא ונ"ל שהיא ל"י ὀξεῖα scharfer Geschmack וכן נכון לפי זה גי' הש"ס איצצתא = ὀξύτης Säure ומה מאוד נכון פירש"י: טעם הקרוב להחמיץ איגרו"ה [Stich, Säure, aigre] בלע"ז. וכן פירש"י כתובו' ס"א. קיוהא איגרו"ר בלע"ז, ושם ע"ה. ד"ה בקיוהא דחמרא: ביין קהה איינגרא בלע"ז, פסחי' ל': ד"ה בית חרוסת . . . קיהוי איינירו"ש בלע"ז וצ"ל אייגרור"ש [aigreurs Säure]. ובזה הפי' יפה עולה לישנא דש"ס נפיל ביה איצצתא. ופי' זוזי חריפי כמו פריטי חריפי ב"מ מ"ד:].

אִצָא (בל"ע اصاء indische Weiden או מל"ע اطا בל"י ἰτέα = οἶσος, οἰσύα Weide) ברפואות דמי שאחזו (גיטי' ס"ט:) וסימנך אצא רטיבא דסכר נהרא (לפנינו אי' איצא). פי' אצא עשב שגדל בנהר סוכר נהרא בעלים שלו. [אחי"ה איצא נשתמשו בה לרפואה כנגד שילשול וכמה גדולים דברי חכמינו ז"ל שגם היום עלים של עשב זה שנקרא בל"ר Weide, salix השתמשו בו רופאים כנגד השילשול. וזה חמשים שנה נודע לרופאים סם רפואה ששמו salicina ונעשה מחריות של צומח זה והועיל כנגד אשתא צמירתא ואכ"מ להאריך].

אֶצְבַּע (מל"מ וכן בל"ע اصبع ובל"ס צֶבְעָא Finger ובהשאילה מדמיונו לאצבע נקרא כן אבר המוליד das männliche Glied וכ"ה בל"פ انگشت אצבע ואבר המוליד) בר"ג דכיצד מעברין (עירובי' נ"ג.) אמר רבא ואנן כאצבע בקירה לסברא. ס"א אוצבתא [לפנינו בג' אי' אצבעתא] פי' כאצבע בקירא קרושה שלא יכנס בה א"ר אשי ולשכחה כאצבעתא בבזרא. [אחי"ה כ"ה בכ"י ו"ו ל"ד, ה"ב, ב"ר וכ"ה בע' בזר עי"ש וכ"ה באה"ת כן בתוס' רי"ד וכ"ה בתוס' בדפ' ישני'; ובד' בסילי' הדפיסו בבזר' בקו על הרי"ש ופשטו לה בד' בנבנשתי בשיבוש בביזרע וכ"ה בתוס' עירובי' נ"ג. ד"ה כי בשם ר"ח. ובש"ס גרס בכירא וברש"י ותוספ' בבירא ודפ' הע' בברזא וכ"ה בכ"י ו"ו בע' בזר. ונ"ל שגם הנוסח בביזרא וגם הנוסח בכירא יש לו מובן. ודע כי אצבעתא פי' אבר של תשמיש (עיי' סוף הערך) וביזר = بيظر בל"ע אותו מקום של אשה וגם כיר = كير בל"פ אותו מקום עיי"ע בזר ושיעורו לפ"ד אנחנו מהירין לשכוח את משנתנו כשם שנוח להכניס האצבע בפי הביזר או הכיר ודבר בלשון צחה. וראיה שכן הוא מהמשך שיבא אח"כ שאמר רב בני יהודה שהקפידו על לשונם (לדבר בל' צחה ולא בל' מגונה) נתקיימה תורתם בידם וכ' ויגיד עליו רעו שגם מאמר שקודם לזה כאצבעתא בביזרא או בכירא בל' צחה דבר, אבל רבינו דעת אחרת יש לו ופי' בביזרא = بزر בל"ע זרעונים]. פי' כאצבע שישים אדם בתוך זרעים שילך לו מהרה. ס"א [צ"ל פ"א] כי אצבעתא בקירא רבב [כ"ה עיק' הגי' בכ"י ו"ו ח"ב ודפ"ר וכ"ה בשבת כ': ועיי"ע רבב אבל בדפ' ע' אי' בט"ס רכה!] כשמניח אצבעו לתוכו נעשה גומא וכשמגביה מפעפע ועולה ומתמלאת הגומ' כאילו לא נשקעה בתוכה אצבע ולא היתה גומא בתוכה, ולשכחה כאצבעתא בבזרא פי' ששוקע אצבעו בזרעונים כגון חרדל וכיוצא בהן נראה כאילו עושה גומא וכאשר מרים אצבעו חוזרת ומתמלאת הגומא מיד כך אנו כשמשלימין המסכתא ומתחילין אחרת מיד שוכחין הראשונה. [אחי"ה זה פירושו של ר"ח כנראה מתוס' עירו' שם ד"ה כי]. פי' כסיכתא בגודא לגמרא [עירו' שם ושם ובע' סך ט' כי סיכסא בגודא ועיי' אגרת רש"ג הוצאת ב"ג דפ' מאינץ צד כ"ו ושם גרי' כסיכתא. . . ובברזא לשכחה, ובאה"ת בט"ס כסיבתא לגודא] כמו היתד בכותל שאינו מעלה ולא מוריד כך אנו בגמ'. פ"א כמו שיכולין להכנים יתד בכותל שאין בו נקב כך אנו לא נוכל להכנס בעמקה של הלכה [התיבות כך וכ' אי' רק בכ"י ה"ב. וזה הפי' הובא ג"כ בע' סך ט' ע"ש]. — בבכורו' בס"ג דפ' מומין אלו (בכו' מ"ה:) ננס לא ישא ננסת שמא יצא מהן אוצבתא [ובכ"י ו"ו א', ב' וכ"י ה"ב אי' אוצבא אולי צ"ל אוצבעי ובבכורו' אי' אצבעי]. פי' ולד קצר כאצבע. [אחי"ה וכן נקראת בלא"ש Däumling]. — בנדה בפ' יוצא דופן (מ"ד: וכן בכתוב' י"א: ירו' כתוב' פ"א הל"ב דכ"ה:) פחות מכאן כנותן אצבע בעין. פי' הבא על נערה פחותה מג' שנים אינו חייב כלום שהוא כאדם שנותן אצבעו בעין דמה עין מדמעת וחוזרת ומדמעת אף זו אע"פ שמוציא בתולין באים בתולים אחרים [אחי"ה עיי' נדה מ"ה. ס': ובירו' כתוב' שם אי' למה זה דומה לעושה גומא בבשר וחוזר ומתמלא . . לעוכר את העין וחוזרת וצוללת עיי' פי' קה"ע שם] ולא הויא ביאתו ביאה. — בר"ג דכתובי' (ה':) ובפ"ק דמנחו' (י"א.) בגמ' מפני שאמרו הקומץ: זו זרת זו אמה זו אצבע זו גודל. פי' [וממש כ"ה ברש"י] זו זרת אצבע קטנה שמה למדוד ממנה עד גודל למדידת החשן דכתיב ביה (שמו' כ"ח, ט"ז; ל"ט, ט') זרת ארכו וזרת רחבו; זו קמיצה שעד אצבע שלמעלה מן הזרת היה קומץ

מן המנחה; זו אמה שבאותו אצבע האמצע היא מדת האמה ושל מעלה הימנו הוא אצבע האמור בתורה וטבל הכהן את אצבעו (ויקרא ד׳, ו׳, י״ז) גודל הוא בוהן על שום בהן ידו הימנית (שם ח׳, כ״ג י״ד, י״ד). [אחי״ה ועיי׳ ירו׳ יומ׳ פ״ה הל״ב דמ״ב. ותור׳ כהני׳ פרק י׳ פרש׳ ט׳ דף י׳ בהוצאת הרב החכם וויים —. יומ׳ י״ט: במשנ׳: אצבע צרדה ופי׳ שם בגמ׳ צרדה צרתא דדא מאי היא גודל ופירש״י באצבע הסמוכה לגודל וכ׳. ומשיג עליו ר״ת בתוספ׳ ישני׳ ד״ה צרדא עי״ש, ובתוספ׳ יומ׳ פ״א פי׳ אי זו היא אצבע צרדה זו אצבע גדולה של ימין עיי״ע צרדה אי׳ ושם הובא מנחו׳ ל״ה: שכן משמע וכן פי׳ הרמב״ם ליומ׳ שיכה בגודל עם האצבע ה א מ צ ע י וכ׳. וכתב בפסקי רי״ד צרה דדא פי׳ האצבע הארוכ׳ הנקראת אמה שהיא שלישית לגודל היא צרתה של גודל שהכופה אצבעו לתוך אצבעותיו יבא הגודל מכוון כנגדה והיה מכה שניהם ומוציא קול מביניהן. ועיי׳ עוד תנחו׳ בא בסוף: עד אצבע צרדה ומאי צרדה אצבע א מ צ ע י ת]—. בתמיד בפ׳ לא היו כופתין (ל״א.) הפריש את הריאה מן הכבד ואצבע הכבד מן הכבד, פי׳ היא יתרת הכבד. בפ׳ ערבי פסחי׳ בגמ׳ ואפי׳ מן התמחוי (קי״ב:) ואי בעית אימא באלמנה לפי שאין כל האצבעות שוות. ובר״ג דתינוקת שלא הגיע זמנה (נדה ס״ו.) ותבדק עצמה (בביאה ראשנה של בעל שלישי). [וצ״ל כמו בנדה: בביאה שלישית של בעל הראשון] לפי שאין כל האצבעות שוות. פי׳ א ב ר של איש. [אחי״ה וכנ״ה בירו׳ יבמו׳ רפ״ו ד״ז: שתהא אצבע נראית בין השפיות עי״ש ונקרא כן אבר התשמיש מדמיון האצבע וכן נקרא בל״פ אנגשת פי׳ אצבע ואבר התשמיש וגם בל״ע נקרא אצבע = اصبع זנב של עופות, אבל אצבע יתירה (בחולי׳ ס״א. ס״ה.) גבי סימני עוף אינו מענין זה והוא כפי׳ היותר נכון מה שכתב הר״ן ז״ל שהאצבע שלפניו גדולה ויתירה מחברותיה קרויה אצבע יתירה ואין אצבע זו בנשר שאין לו אלא ב׳ אצבעות שלפניו שהן שוין ואחת לאחריו עכ״ל עיי׳ טי״ד סי׳ פ״ב. ובענין א צ ב ע ה כ ב ד של תמיד שם נ״ל שהוא חתיכת בשר מקמא כבד בצד עליון ושורשו מחובר עם שני הכליות ודמיון הך חתיכת בשר כאצבע אגודל אשר על כן נקראת בפי השוחטים בלא״ש Däumel ונ״ל שגם רבינו כיון לזה בפי׳ יותרת הכבד כלומר הייתור של כבד מה שנראה כמיותר ושוכב ע״ג הכבד וכן פי׳ הרשב״ם (ויק׳ ג׳, ד׳) ה י ו ת ר ת: שמייתר וגדל על הכבד עכ״ל. וזה האצבע הכבד נמצא רק בבהמות דקות וגסות. ואם תראה בעינים פקוחות בתמיד תמצא שכנים דברינו—. ותחת יד אי׳ אצבע בפרט ב י ר ו ׳ פסחי׳ פ״ד דל״א. ירו׳ ע״ז פ״א ד״מ. תוספת׳ בכורו׳ פ״ב הואיל ואצבע העכו״ם באמצע נפטרה מן הבכורה, ובבכורו׳ כ׳: וב״מ ע׳: אי׳ יד נכרי באמצע —. והקבוץ אצבעות פסחי׳ קי״ב: ונדה ס״ו. עיי׳ לעיל, כתוב׳ ה׳: אצבעותיו של אדם דומה ליתידות כו׳; חגיג׳ ט״ו. אין בין זה לזה אלא ג׳ אצבעות ובב״ר פ״ב אי׳ כשתים ושלש אצבעות. אבל גם במין זכר אֶצְבָּעִים שהש״ר פ׳ כרם גידם אצבעים. ושם: אינה נקנית אלא באצבעים. ובמספר הזוגי אֶצְבָּעַיִם פסחי׳ ק״ט. רביעית של תורה אצבעיים (כגי׳ רש״י ד״ה ברום ותוספ׳ ד״ה רביעית, וכגי׳ הרשב״ם ד״ה דהיינו ועיי׳ הוספת הרשב״ם, ברי״ף כ״י, נדפס בד״ס לפסחי׳ קס״ה:) על האצבעיים ברום אצבעיים ועיי׳ בירו׳ שקלי׳ פ״ג דמ״ז ע״ג כמה הוא שיעורן של כוס . . . אצבעיים על אצבעיים על רום אצבע ומחצה ושליש אצבע ועיי׳ תוספ׳ ד״ה רביעית ופי׳ ר״ח לפסחי׳ דקס״ג ואכ״מ להאריך].

* אֲצַבְּתִי (Licht,=Feuerzange) כגי׳ רבינו בס״א בע׳ אספתי. ורה״ג באהלו׳ פי״ג מ״ד גרס וא״ד ולאייצבתי עיי׳ מה שפירשתי בע׳ אספתי פי׳ מלקחים ועיי״ע צבת.

אָצְוָוא (נ״ל להגיה אצונא מל״ע اشنة der sich um den Baum windende E p h e u) בפ׳ כל שעה בגמ׳ ואלו ירקות (ל״ט.) הרחיבנא [= בל״ע كركب] א״ר לקיש אצווא דדיקלא [כ״ה בדפ׳ ש״ס וויניצ׳ ר״פ ובסילי׳ וכ״ה בכ״י א״פ. אבל בכ״י ב׳ אי׳ אצוא ובכ״י מ׳ אסיסא עיי׳ ד״ס פסחי׳ נ״ד: ובפי׳ ר״ח לפסחים דס״ז אי׳ אסוא ובדפ׳ חדשי׳ כש״ס אצוותא] ובס״ג דעושין פסים (עירובי׳ כ״ו:) מאי ערקבלין [כ״ה בכ״י ו״ו א׳, ב׳ ל״ד וכ״ה בע׳ ערקבל, ובכ״י ג״ג אי׳ בנכון עקרבלין והוא בל״ע عقربان עקרבאן Skorpionkraut עיי׳ פי׳ הרמב״ם ועיי׳ בפליניאוס כ״ב, י״ז ובדפוסי הע׳ אי׳ ערקבנין וצ״ל אקרבנין עיי׳ שביעי׳ פ״ז, מ״ב ועיי׳ הגה׳ הגרי״ב לעירו׳ כ״ג.] א״ר לקיש אצוותא חרזייתא דדיקלא. [אחי״ה לפנינו בעירו׳ אי׳ אצוותא חרוזיתא וברש״י חרזייתא ובתופס׳ חרוזייתא וכ״ה בכ״י א״פ (ד״ס עיר׳ נ׳.) ובכלם חסרה מלת דדיקלא. ומלת חרזייתא לפע״ד ל״ע היא حرزة והרבים حرزات ein um die Palme sich windend. Epheu פי׳ סיב של דקל]. פי׳ אלו הן ירקות שיוצאין בהן בפסח ו ה ן י ו צ א י ן ס ב י ב ה ד ק ל. ורב האי גאון פי׳ צמח עבה מאוד ויש בו כמו ראשי המחטין (ומחרז) [כ״ה בכ״י ודפ״ה, ובד׳ באסי׳ אי׳

ומחר! ודפ' אמש' ופר' חסר ונ"ל שצ"ל במחרז] והוא אטן בל' ישמע'. [אחי"ה לפע"ד הוא ל"ע אטנה = اثنة והרבים اثن והוא מין צמח עב ממיני אקאציא ובראשי עליו יש שני קוצים זה לעומת זה ועל זה כיון רה"ג ויש בו כמו ראשי מחטין במחרז עיי' אוצר השרשי' ערבי לפרייטאג ערך طلح. ומה שפי' רה"ג צמח עבה נ"ל שסבר דאצווא הוי מין זרעים כדרש הש"ס מה מצה מין זרעים אף מרור מין זרעים וזה כשיטת התוספ' פסחי' ל"ט. ד"ה אצוותא וסוכ' י"ג. ד"ה אפקותא ושם ל"ו: ד"ה הסיב. ומצאתי און לי לפרושי בדברי רה"ג שמלת אטן מין צמח קוצים מהך שפי' הרי"ף וז"ל אצוותא דדקלא ויש שפירשו אל קוצעינה (ובפי' הרמב"ם לפסחי' בשם רבי' יצחק אי' אלקרציינה) וצ"ל אלקרצעינה וכ"ה בכ"י רי"ף (עיי' ד"ס פסחי' שם) וכ"ה בר"ן. ובראש אי' אלקרצינעה וצ"ל אלקרצעינה והוא בל"ע قرصعنة (Stechdistel, Mannstreue, eryngium) והוא ממיני קוצים ומשתמשים בו לחולי החזה ועיי' ג"כ בר"ן שמשיג על י"א של פי' הרי"ף. ושיטת רש"י היא כשיטת רבינו בע"ה שעי' בפסחי' אצוותא דדיקלא: סיב הדקל [כ"ה בכ"י רש"י] הגדל ונכרך סביב הדקל שקורין ודילא [כ"ה בכ"י] ונ"ל שצ"ל ורילא Ranken, vrille פי' לולבי גפנים וכן פירש"י בעירו' שם: סיב עבה הגדל סביב הדקל ונכרך ועולה בו כלולבי גפנים וכ"ה ברש"י סוכ' ל"א. ד"ה אפי' בסיב. ובשבת ע"ח. ד"ה סיב לועז ודיליא (כ"ה בדפ' שונצ' ווינצי', ולפני' ודלית) ובברכו' נ"ה ד"ה לולבי גפנים וידילי"ש בלע"ז צ"ל וורילי"ש וכצ"ל בחולי' צ"ב. ד"ה קנוקנות וכצ"ל בכתובי נ'. ד"ה אצותא דדיקלא עי"ש. ופי' אצווא נ"ל לתקנו אצונא והוא בל"פ וער' סיב של דקל וכ"ה חרזיית בל"ע כשרשמתי].

אֲצְוָתָא (בל"ם אָצוּתָא Brotteig, Backtrog לדעת מהרי"ף (עט"ש נ"ט) ט"ס תחת אפצוותא והוא ל"פ). افرون نان Sauerteig ועוד י"ל שהוא ל"ע حشفة שאור) ס"א אצו [כ"ה בכ"י ו"ו א', ב' וכ"י ל"ד ועה"ק. ובדפ"ר אי' עוד אסוותא ובשד"פ חסר ס"א] בפסיקתא [כ"ה על נכון בעה"ק, אבל בכ"י ו"ו א', ב' אי' בט"ס פסחים; ובדפ' הע' בפרש' ודע כי המעתיק ראה בערוך בפ' וחשב שהוא ר"ת בפרשת וט"ס היא תחת בפסיקתא ונעלמ' טעות זו מעיני בעל סד"ה אות ש"ן ע' ר"ש בן יוסי בן לקוניא וכתב שם אינו לא ברבה ולא בילמדנו. וכיוצא בזה טעו המעתיקים בכתיבת הקיצור פס', ראה הדוגמאות בספר גאטטעסד. פארטר' מהחכם ומבקר הגדול דר. צונץ צד קצ"ח הע' ג', וד' ועיי' צד קצ"ג על הך ציון של ערכינו; ובכ"י ל"ד אי' בפס' והוא קיצור תחת בפסיקתא ובכ"י ה"ב אי' בס' וצ"ל בפס'] ויהי בשלח פרעה (פדר"כ רצ"א) ר' אליעזר ב"ר שמעון אזיל לגבי ר' שמעון בן יוסי בן לקוניא חמוי [אחי"ה כך הגיה בטוב טעם ודעת בעל סד"ה שם וכ"ה על נכון בכ"י ו"ו, ה"ב וכ"ה בפסיק' אבל בדפ"ר של הערוך אי' ר' אליע' בר שמואל (ובדפ' אחריי שמוע) [אזל] גבי ר' שמעון בן יוסי בן פקוניא, ובד' אחרי' אי' לגבי ר' שמעון בן יוחי לקוניא ואחר טעות זו נמשך גם הרב בעל בן יוחאי מענה ק"ל דקכ"א. ובנה עליו מגדל הפורח באויר עיי' הגאון שי"ר בתולד' ר"נ צד ל"ג ורבי' שלמה באבער בפסדר"כ שם הע' קצ"ו שסתרו בנינו של ר"מ קוניץ שקורי עכביש יסודו] נכס ליה חד תור ואפה חד אצו דפיתתא. [בפסיק' אי' לפני' אצוותא וכ'] ופסח ליה חד (כוב) [ט"ס וצ"ל כמו בע' כב א' כובא] דחמר. פי' אצו דפיתתא כלע"ז קוטורא דלחם. [אחי"ה כ"ה בעה"ק וכ"י ו"ו; וכ"י ה"ב אי' קוטריה ודע שבדפ' ערו' חסר בלע"ז וגם אי' בחסרון ידיעת המעתיקים קיטורא וטעות היא שהמלה היא איטלקית cottura = Gebäck, Gebackenes ובדפ"ר של ע' אי' קיטורה דלחם בל"ע וצ"ל בלעז קוטורא דלחם וכ"ה בעה"ק רק שם אי' קוייטורא] כלומ' תנור מלא אצו כמו הצתת אליתא [עיי' בע' אליתא, וכ"ה בכ"י ודפ"ר אבל בשד"פ בט"ס אצתת). (א"ב פי' מלה זו עריסה וכן תרג' ראשית עריסותיכם (במד' ט"ו, כ', כ"א) אצוותכון). [אחי"ה וכן הבין ר"מ ד' לונז' במעריך והביא ג"כ פסיקתא דויהי בש' אמרו כך הוה יתיב קמי תנורא אימיה אפיא והוא אכיל אימיה אפיא והוא אכיל עד דאכל כל אצוותא דפיתא עכ"ל. וכיון על מאמר שלפני הפסיקתא המצוי בע' שלנו ועיי' בפסד"ר ובמ' שהש"ר פ' ידיו בקצת שינוים; וגם נשנה מאמר הפסיקתא שהובא בע' שלנו בירו' מעשרו' פ"ג ה"ד אך נחסר שם בחפזון המעתיק מאמר באמצע עיי' ר"ש באבער שם בהערה. וכנ"ה עוד בירו' חלה פ"א הל"ו דנ"ז ע"ד בגין דאנא בעייא למיעבד אצוותי אטרי עיי"ע איטרין, וגוזר אני המלה או מל"פ כדעת מהרי"ף כמו שכתבתי בתחילת הערך ותהיה אז אצוותא תחת אפצוותא מחמצת או מל"ע השפתה פי' חמץ ושאור].

* איצטבא, איצטוה עיי"ע איסטוה ב' וע' איסטיב.

אִצְטַבְלָ[א] (בל' סורי' אֶצְטַבְלָא, אֶסְטַבְלָא, בל"ע اصطبل اسطبل בל"י σταβλίον בל"ר 1 Standort (in den Gartenanlagen) stabulum (2 Standort für's Vieh, Stallung בעירובי' בפ' עושין פסין בגמ' דר' אליעזר (כ"ג:) ניטע [כ"ה בכ"י ה"ב, ובכ"י ו"ו א' גינטע ובכ"י ב' נטוע ובדפ' הע' בט"ס נטל] רובו הרי הוא כחצר ומותר (שם כ"ד.) אמר יהודה [כ"ה בדפ"ר ונרא' שחסר מר אחר אמר ועיקר הג' אמר מר יהודה עיי' ד"ס עי' מ"ד. וכ"ה בכ"י ובג' בסמו' ובחולי' מ"ח. ובדפוסי' ישנים בעיר' אבל בדפ' חדשים וכן בדפ' הער' אי' אמר ר ב יהודה] אמר אבימי והוא שעשויין אצטבלאות אצטבלאות [לפני' אי' רק פעם א' אבל בדפ' שונצינו שתי פעמי' ובכ"י א"פ אי' אסטבלאות אסטבלאות עיי' ד"ס שם]. פי שורות שורות [וכן פי' רש"י] הרי הוא כחצר דאין מונין ממנו דריסת הרגל דהא יכולין להלך בין שורות האילנות אבל אם אין עושין שורות שורות אין יכולין להלך בין האילנות הוי כמי שנזרע ואסור. פ"א [ובכ"י ה"ב אי' רק פירוש] עיקר המלה אורוות סוסים הוא בל"י [וכ"ה בל"ר סו' וער']. ופירושו כי נוטעין האילנות זה בצד זה כגון העמדת סוסים בתוך אורוותיהן זה בצד זה ואסיקנא אע"ג דאינה עשוייה אצטבלאות מותר כרב נחמן. ובסנהד' בפ' כ"ג בגמ' לא ירבה לו סוסים (כ"א: ועיי' במ"ר קלספי"א) ר' יהודי' רמי כתיב (מלכ' א', ה' ו') ויהי לשלמה ארבעים אלף ארות סוסים למרכבו [בדפ' הע' ובסנה' אי בט"ס במרכבתו] וכתיב (ד"ה ב' ט', כ"ה) ויהי לשלמה ארבעת אלפים אריות (בדפ' הע' ארוות בט"ס וכ"ה בסנה') סוסים ומרכבות (בדפ' הע' למרכבתו) הא כיצד אם ארבעים אלף אצטבלאות היו לו כל אחת ואחת יש בה ארבעת אלפים סוסים ואם ארבעת אלפים אצטבלאות היו לו כל אחת ואחת יש בה ארבעים אלף סוסים. [במד"ר פי"א אי' כיצד יתקיימו שני כתובים הללו ד' אלפים אסטבלאות ארבעים אלף סוסים. ובסנה' אי' בשינוים עי"ש].

אִצְטַגְנִין, אצטדין, אצטוה, אצטרובל, אצטלה אצטמא כבר פירשנו בפ' אס. [אחי"ה כ"ה בכ"י ערוך אבל בדפ"ע בט"ס בע' ר"ל בערך אס וכונת רבינו על ע' אסטגנין, אסטדין וכ' וחידוש נפלא מה שכתב הגרי"ב בהפלש"ב וז"ל לפי שעה לא מצאתי בע' אס ולא בשאר ערכים וזה כשגגה יצא מלפני השליט יען שטעות הדפוס ב ע' אס התעהו ועיי' רשד"ל בסוף ח"ב בהפשב"ע].

פ"א של אצטדין [כצ"ל וחסר בדפ"ר, פיז' ויני'] שלא פירשנו למעלה [צ"ל בע' אסטריה] מושב ששוחקין לפני המלכים שמביאין בהמות מלומדין למלחמה כגון אריות ונמרים ונחשים ושורים ומשסים זה על זה להלחם אלו עם אלו וכולם עם אדם ואדם עם כולם ותניא בפ"ק דע"ז [ירושלמי, עיי"ע אסטדיה ואולי כן גי' רבינו גם בע"ז בבלי י"ח:] אין הולכין לאיצטדינין מפני שהן שופכי דמים, רבי נתן מתיר מפני שני דברים אחד מפני שצווח ואחד מפני שמעיד על האשה להשיאה: אצטדינן (stadionähnliches, länglich-gebogenes Feld) ענין אחר בר"ג דהאומר לחבירו בית כור עפר אני מוכר לך (ב"ב ק"ג:) באיצטדינין מהו דרך עקלתון מהו. פי' איצטדינן אלכסון וי"מ כגון שליבת הסולם. (א"ב פי' איצטדין בל"י ורומי' מדת ארץ באורך מאה ועשרים וחמש פסיעות. [אחי"ה עיי' פליניאוס ס"ב פכ"א] ובכל מיל שמונה אצטדין וטעם הבעיא אם בית כור אינו מרובע כי אם ארוך וצר עד שיתפשט ארכו לאיצטדין). [אחי"ה הך בבא של ב"ב שייך לע' שלנו וכ"ה נסמן בדפ' ערוך הישנים אחר ערך אצטדין וכן פי' ר"ב ופלא שבכל זאת בד' אמש' נתפרדה חבילת ערכים השייכים והצריכין להיות משולבים יחד ואי' ע' אצטדויי [צ"ל אצטרויי] בין ע' אצטדין ובין ע' אצטדינין והיא טעות גמורה, וזאת שנית שלפי פי' רבינו האמיתי פי' של ר"ב כמיותר הוא עיי"ע אסטדיה].

אִצְטַטִיבָה (עיי"ע אסטטיבה).

אצטרויי (לדעת רבינו ור"ב הוכרחנו לגזרת המלי' מל"י στεῖρα, στερά, στερεά, στεῤῥά בל"ר sterilis פי' עקר starr, unfruchtbar ולפע"ד הוא אתפעל מן צרא פי' בל"ס zerreissen, spalten עיי"ע צר ד') בספ"ק דיבמו' (י"ז.) גמירי דבנתא דההוא דרא אצטרויי אצטרי. פי' בנות דההוא דור דחרבן הבית נעקרו ונעשו עקרות ולא קבלו הריון. (א"ב אם זה ל' תרג' שייך לע' צדא תרג' תהו ובהו (בראי' א', ב') צדיא ורקניא, ואם זה ל"י יש לגרום אִצְטֶרִי באות רי"ש שפי' עקרות ושכול בנים). [אחי"ה ובר"ש גרס ג"כ כ"י ה"ב וכ"ה בש"ס וכן פירש"י אולם גוזר המלה מלי' דמצרי זיקי (ע"ז ל'. עיי"ע צר ד') וזה נ"ל עיקר והוא ל"ס. פי' נבקע רחמן מלקלוט ונעשו עקרות].

* אִצְטְרַבָּאמִיטָה עיי"ע אסטרופומטא ורבינו גרס ג"כ אצרבאמיטא עי"ש.

* אצטרותיא עיי"ע אצרות רוח.

אֶצְטַרְכִיָא (אתפעל בל"ס אֶצְטַרַךְ מן צרך was Bedürfniss וממנו השם nothwendig ist (necesarium). בב"ר פס"א (ס') ויוצא העבד כלי כסף וכלי זהב וג' רב הונא אמר קונכי (= ἄγγος וכ"ה בכ"י ו"ו ל"ד, ג"ג וכ"ה בע' קנכי ובדפוסי הע' אי' קתני וכ"ה בכ"י ה"ב וט"ס היא וכן במעו' במד' קונבי] רבנין אמרין קליות ואגוזים. וקליות היו חביבות מן הכל? אלא ללמדך שאם יצא אדם לדרך ואין אצטרכיא [וכ"ה בראש הע' בכ"י ובע' סגף אבל בקצת דפוסי' בט"ס איצטריכא] עמו מסתגף. פי' ואין צרכיו עמו מתענה. [אחי"ה וכן במד' קהל"ר פ' שלח בואו ונשתתפינון באצטרכיא שלנו. ובשניהם פי' בעל מ"כ בשם רבינו צרכי מזונות].

אַצִּי (בל"פ آزنه דבר שסדור בשורה das in Reih' u. Glied Geordnete או אולי מל"י ἑξῆς (der Reihe nach בפ' השותפין בגמ' לא את השדה (ב"ב י"ב. עיי"ע אַמָּן) ג' אצייתא די"ב י"ב גופני. פי' ג' ש ו ר ו ת וכל שורה ושורה י"ב גפנים. ובפ' חזקת [הבתים] בגמ' כל חזקה (שם מ"א:) חד אמר ב' אוצייתא. [אחי"ה וכ"ה בש"ס אבל ב"ב י"ב. אי' שם אצאיתא ונ"ל דעיקר הגי' אַצִּינְתָא או נ' נבלעת ונשלמה בדגש ואז צריך לנקד אַצִּיתָא והוא ל"פ שורה או י"ל שהוא ל"י כשרשמנו וטעמו לפי שורה].

* אֶצַל (abnehmen, befreien) ב"ב נ"ה. וה"מ דאצילתיה מתא אבל אנדיסקי סיעתא דשמיא ובע' אנדיסקי תמצא נוסח יותר טוב.

אָצֵל (שם פרטי) בפסחי' בפ' תמיד בגמ' שחטו שלא לאוכליו (ס"ב:) בין אצל (ד"ה א' ח' ל"ח) לאצל (שם ט', מ"ד) טעון ארבע מאה גמלי דרשא. [אחי"ה וכ"ה בכ"י מ' ובדפ' אי' טעינו . . . דדרשא ובע"י הראש' אי' בין פרשה לפרשה ובין אצל לאצל. ובפי' המיוחס לרש"י לד"ה א' ח' כ"ט אי' אמרו חכמים (בספר וצ"ל) בפסחים ולאצל . . . ת ל י ס י ר א ל פ י גמלי].

* אַצִּיל (מל"מ Achsel, Handknöchel) ערכי' י"ט: מכנים בידו עד האציל (עיי"ע קדש א'). זבחי' י"ח: י"ט. אצילי ידיהם. ירו' יומ' פ"ה דמ"ב: ירו' סוכ' פ"א דנ"ב: באצילי ידיו. ויק"ר רפ"ח דין עינו שמוטה ודין אצילים פריך. והוא מל"מ אצילי ידים (יחזק' י"ג, י"ח) ואצילות ידיך (ירמי' ל"ח, י"ב) וכ"ה בל"ס עיי' גיזיניאוס תיסורו' ע' אציל.

אַצְפָא (בל"ע سفة 1 ein Geräth aus Palmzweigen או מל"ע حشيفة 2 Kern תמרים שאינם מבושלים (unreife Datteln בסוף גיטי' (פ"ט.) ההיא דנפק עלה קלא דאיקדשא באצפא [בגי' באציפא] דתוחלא. [ובדפ"ר חסר אבל אי' בע' תחל ב']. פי' כלי מלא שחלים [= سخل]. פ"א גרעינה של תמרה. [אחי"ה ושני הפירושים יתכנו שהמלה הערבי' שרשמתי מורה כלי קלוע מעלי דקלים וגם גרעינה וכן מלה ער' שנית מורה תמרים בלתי מבושלין ובזה עולים יפה דברי רש"י שפי' באציפא דתוחל' הם תמרים שלא בשלו כל צרכם ומניחין אותן בחותלות [וצ"ל בתוחלות] כלים העשוים מכפות תמרים ומתבשלים קצת וכ'].

אָצִּיץ (בל"ע اصيص 1 irdenes Geschirr, 2 Kessel (Nachttopf) עיי"ע עציץ). בהגדה דמגיל' (ט"ו.) שקילא אציצא דבית הכסא שדיא ליה ארישיה. ובפ' מי שמת בגמ' דואם אמרה ראו מה הניח לי בעלי (ב"ב קמ"ד.) רב פפא א' אפי' אציצא דהרסנא. פי' אציץ [ולפני' בש"ס עציץ עיי"ע] ועציץ וגסטרא אחד הן ופי' בע' ג' [והוא בע' גסטר א'].

* 1 אוֹצָר (כמו עוצר בל"מ מפעל עצר (herrschen תוספת' דמאי פ"ו וירו' דמאי ספ"ו דכ"ו. לא יאמר אדם לחבירו הילך מאתים דינר ושקול על ידי לאוצר אלא אומר הוא לו פרשיני מן האוצר פי' כמו ע ו צ ר וכ"ה באמת בבבלי ע"ז ע"א. ע"ש עם שנוים ופירש"י שם השוטר כמו זה יעצור בעמי (שמוא' א', ט', י"ז). ל"א לשון אוצר שממונה על אוצרות יין וכ'. ועיי' מהרז"ף בפי' אהבת ציון לדמאי שם. ורבינו הביא הך מאמר בע' פל ה' ע"ש גירסתו ופירושו. ועיי"ע איצרא.

2 אוֹצָר (מל"מ Vorrathskammer, Magazin) מטה של עם הארץ דומה לאוצר בלום בפ' חזקת הבתים בגמ' ואלו דברים שיש לה חזקה (נ"ח.). פי' אוצר מבולבל שמניחין בו רוב מינין. ובס"ג דהאומר התקבלי גטיך (גיטי' ס"ז.) ר"ע אוצר בלום כלו' בקי במשנה, בתלמוד בהלכות באגדות ובמדרש ובכל דבר. ויש ששונין אוצר בלום עיסה בלופה (שבת ע"ו:) כלומר מעורב שהיו מעורבין בו כל מיני חכמה. [אחי"ה בב"ב אי' בלום וכ"ה בב"ר פכ"ח אוצרות בלוסים אבל בגיטי' אי' בלום ועיי' תוספ' ב"מ ק"ג: ד"ה בלמא ועיי"ע בלם א' וע' בלם א' ויש לקיים שתי הנוסחאות כי בלום בל"י πλεῖον ובלוס בל"י βλύζω טעמן מלא עד כי יעבור על שפת כלי ובע' בלם א' אראך פי' אחר].

* איצרא (כמו עצרא בל"ע عصير، عصار، عصارة Ausgepresstes, Saft) בגיטי' ס"ט: תלת ניטופייתא איצרא דכרתי. פי' עצירת וסחיטת הכרישין ובע' עצר גרס ופי' רבינו כן ע"ש. בכורו' כ"א: אצר חיותא פי' נ ע צ ר רחמה ונימוק העובר וגם כאן א' וע' מתחלפות עיי"ע א ו צ ר א'.

* אצרות רוח ([צ"ל אִצְטְרוּת רִזָּה] בל"י στρουθός ῥίζα Seifenkraut zum Reinigen) בירו' שבת פ"ט הל"ה דיי"ב: אשלג רבי יוסי בי רבי בון אמר אצרות רוח. וז"ל של בעל כ"כ לא יאמן כי יסופר וכי ידובר כמה מהקלקול נפל במלה הזאת וכו' ואני באתי להבין מה היא צ"ל אצתרותיא והוא אשלג שיבא בקרוב והיא יונית ב"ר ראדיקולא סיאו לאנאריא הירבא [radicula sive lanaria herba] עכ"ל. ושפתים ישק משיב דברים נכוחים אבל גם הוא מגלה טפח ומכסה טפחים בפירוש זה אשר ממנו אפס קצהו נראה ועתה באתי להשלימו כי תיבה שניה ר ו ח (ולא רוחא כגי' כ"כ) ט"ס תחת רִזָּה ודעת לנבון נקל כי היא ל"י ῥίζα פי' שורש. וא"כ פתרון στρουθός ῥίζα הוא שורש עשב אשלג אשר בו מנקים הצמר והבגדים ובל"ר strouthion. ופליניאוס הרחיב בו דיבורו י"ט, י"ח; כ"ד נ"ח; כ"ו ע"ו; ועיי' צעלזיאוס ה', י"ח, כ"ב. וקה"ע הפליא לטעות בפי' המלה הזאת ע"ש.

אִצְרַבַּאמֵיטָא כבר פירשנו בע' אסטרופומטא.

אַקָא = אַיְקָא (בל"י עֵז = ἄιξ, ἄιγα (Ziege, בפ' שואל אדם בגמ' אין מאמצין (שבת קנ"ב. ועיי' על גי' מאמצין ע' אמץ א') איקא שליפא בתמניא זוזי פי' כל אלה דברי סרים הן שבקש להודיעו כי השלוף ביותר יוקר מן הקרח, ברחא קרחא: עור כבש גדול בארבע כספים איקא שליפא בתמניא עור תיש נתוק הבצים בשמונה לצורך נוד של שמן. וי"א הבשר של איקא מותר מברחא. [אחי"ה וכעין פי' ראשון פירש"י ודע שלפנינו הגירס': אמר לי' (כלו' ר"י ב"ק) עיקרא שליפא בתמניא ובכ"י מ' עיקרא שליפא בזוזא ותיבות א"ל לי' בכ"י מ' וכן לי' בכ"י א"פ כמו שלי' לפני רבינו שפי' כל אלה דברי סרים הן (עיי' ד"ס קפ"ה.) וזהו עיקר, והנוסח יות' טוב א י ק א והיא ל"י עז, עיי"ע ברחא, קרחא, גואז, שלף ב'].

* אַקְהָתָא ביבמות ק"י: וקמקוו אקוותא ורש"י גרס בל"א קמקהו א ק ה ת א ובע' קה ב' גרס רבינו וקא מקהו קהייתא וזה העיק' ושם אפרשנו בעה"י.

אַקוּבִּיטוֹן (כמו כן בל"ם וכן בל"ר accubitum בל"י האמצ' ἀκούβιτον Sopha,Tisch, eine niedrige Lagerstelle beim Essen) ויק"ר פר' זאת תורת העולה (פ"ז) משל למלך היה מסב על אקוביטון שלו הכניסו לו תבשיל ראשון אכל פי' בל"ר [וכ"ה בל"י וסו' חדש'] מסב מוכן לאכול בו והיה מנהג קדמונים לאכול מוסבים ואינם יושבים בכסא. [אחי"ה גי' ופי' של ר"ב שניהם כאחד טובים. ורבינו גרס בע' קבטין גוס' קובטין ובילק' צו סוף רמז תע"ט אי' בט"ס קנבטין].

* אקובנאה (בל"פ كُنبد Kuppel; או מל"י האמצ' χαμοβούνιον (kleiner Hügel, Zinne בע' קנבאה ציין רבינו ב"ב ע"ג. בזה"ל דהוה נקיטה אקובנאה דשורא דמחוזא פי' עמוד בל"פ. פ"א אקובנאות [כ"ה בכ"י ק"ט ובדפו' אי' אקובאות] וכיפאות של חומה ושמן מירולי [= בלאי"ט Spitze, Zinne, merlo] עכ"ל. לפנינו בב"ב אי' גי' אחרת עיי"ע אקופיא. והמלה הזרה לפע"ד או מל"י מאוחרת או מל"פ וטעמה ראש וכיפה ונמצא' עוד בתוספתא כלי' ב"מ פ"ב אקובניאות שבמגדלים ושבקניפות . . הרי אלו טהורים (עיי"ע נקלט וע' קנוף).

אַקְטוּרִין (Verwalter=actor, oder Schnell-schreiber = actuarius) תר"י ויגד למלך מצרים (שמו' י"ד, ה') ותנון איקטוריא פי' בל"ר שרי מלחמה). [אחי"ה כן דרש המכילתא שמו' י"ד, ה' מי הגיד לו האקטורין ורש"י לשמו' שם איקטורין שלח עמהם. וילק' בשלח רמז ר"ל גרס האוקטורין. והחכ' בוקס"ט ורמ"ל סברו שהוא octuriones ויותר נראה שהמלה מל"ר אקטורין פי' פקידים או ל"ר אקטוארין סופרים ממהרים לכתוב וזה האחרון חביב ולזה עולה יפה מלת ו י ג ד שהסופרי' היוצאים עם ב"י וראו מוצאם ומסעם היו ממהרים לכתוב למלך. ועיי' עוד ע' דדכאת].

* אַקְטֵיסִפּוֹן (= קְטֵיסִפּוֹן בלש"י Κτησιφῶν die bekannte ass. Stadt am Ostufer des Tigris) יומ' י', רסן זה אקטיספון, גיטי' ו'. מאקטיספון לבי ארדשיר. עירו' נ"ז: בני אקטיספון. ומן העיר ההיא ר' חייא קטוספאה ביצ' ל"ח: ב"ב צ"ג: יבמו' ק"ד. וביוחסי' השלם בט"ס ר' חייא קושטפאה. ועיי' עוד ע' קטיספון.

* אַקְטַרְתָּא (שם מופשט מפעל קטר Dampfendes, was Dampf aufsteigen lässt) בתעני' כ"ד: הוה רגילא דביתהו למיחמא תנורא כל מעלי דשבתא ושדייא אקטרתא משום כיסופה; ובכ"י

מ' וכמ' קומו' המצויינים בד"ס שם דע"ה. הע' מ' אי' דהוה שדיא אקטרתא ב ת נ ו ר א פי' דבר שמעלה עשן כקיטור הכבשון. ובאה"ת ובילק' מלכי' (ד"ס שם) ציבי ואקטרתא.

אֶקִי (אֶיְקִי והוא בל"י εἶκε mache Platz! ציוי מפעל εἴκω zurückweichen, Platz machen) בילמדנו כי אם שמור תשמרון (תנחומי' קרוב לזה עיי' למטה) המלאכים שמסר הקב"ה לאדם [בכ"י ה"ב אי' לא' הראשון] מהלכין לפניו כדרגון [כ"ה כ"י ו"ו וכ"ה בע' דרגון וכ"ה בש"ר פ"א במ"ר פ"ד, ובירו' הוריו' פ"ג הל"ב דמ"ז. אי' דורגון והיא מל"י δροῦγγος Heeresabtheilung ובכ"י ובדפ"ע אי' כדירגין במ"ס] כשם שהטכסים [בל"י = τάξεις Escorte; ובדפ"ר במ"ס הסטכסים] הזו של מלכות מהלכת לפניו והן מכריזין לפניו אקי! שיתנו לו מזיקין כבוד ש ל א י ע מ ד ו ל פ נ י ו ויזיקו אותו. (א"ב פי' בל"י התרחקו). [אחי"ה כונת ר"ב על ל"י ἑκάς ורמ"ל הבין ἥκα ושניהם לא חשו למשפט ל"י ויותר נכון לגזור ἄκη, ἀκή שפירושו הס! ולשון קריאה היא, אבל לפע"ד היא מל"י שרשמנו בתחילת הע' וטעמה הסתלקו ועמדו ממקומכם; ובאמת בתנחו' עקב צד שט"ו: תמורתה אי' ה ס ת ל ק ו ל צ ד ד י ן, ולפי' זה מסכים ש ל א י ע מ ד ו ל פ נ י ו. ועיי"ע איקונין. בשח"ט י"ז וילק' ודב"ר שם אי' ת נ ו מ ק ו ם וזה ממש העתקה של אקי].

☞ **אוֹקִי** (man setzt, nimmt an) מסכת מכו' פ"ק (ד'.) אוקי גברא אחזקיה פי' אוקים וכן קאי = קאים. [אחי"ה מבנין אַפְעֵל: א וֹ קִ י ם ומ' בסוף קטיע ועיי' עוד סנהד' כ"ט: קידושי' מ"ה: כתוב' י"ב: ב"ק י"ח. ועיי' עוד על תמונת בנין אפעל: דמוקים כתובו' ק"ט:. ואוקימנא פסחי' י"א.; אוקמי קא מוקים ע"ז ל"ה. ואוקמיה... לוקים ברכו' ה': וכן רבים וחדלתי לספור כי אין מספר ועיי' תרג' תהלי' ע"ח, י"ג איוב ט"ז, י"ג].

* **אוּקְיֵי** (Unzen) עיי"ע אוקיא למעלה קודם ערך אויר.

אִקְיוֹם (= אִסְקְיוֹם = אִסְכְּיוֹם בל"י = ἰσχύων der Starke, Mächtige) בב"ר פמ"ז (מ"ו) ויהי אברהם בן תשעים ותשע שנה: אני אל שדי (בראשי' י"ז, א'; ל"ה, י"א) תרג' עקילם אקיום ואקנום וכן לועזין בל"י. [אחי"ה כ"ה בכ"י ו"ו א', ב' ה"ב ב"ר ודפ"ר, אבל בדפ' אחרי' בטעות אקיום, ובמד' אי' אכסיום ואנקום וצ"ל אסכיום ואקנום והן הנה בל"י ἱκανός, ἰσχύων פי' גבור ושדי כלומ' אשר די מי שמספיק בעצמו. וכן דרש ב"ר שם בפירוש אל שדי אני הוא שאמרתי לעולמי ולשמים ד י י וכ'. וכן בחגיג' י"ב. שדי אני הוא שאמרתי לעולם די ועיי' רש"י בראשי' מ"ג, י"ד. ובענין אסכיום או כגי' רבינו אקיום וצ"ל אסקיום נ"ל שהיא העתקת אל כלומ' בעל הגבורה וכן העתיקו ע' זקנים גבור (ישעי' ג', ב'; ה', כ"ב) חזק (יהושי' י"ד, י"א) חיל (ירמי' מ"ח, י"ד; ד"ה ב' י"ז, י"ג). ובמלת ἰσχυρός העתיקו ג"כ ע' זקנים: אֵל (שמואי' ב' כ"ב, ל"ב, ל"ג; כ"ג, ה'; מלכי' ב', כ"ד, ט"ו; נחמי' א', ה') ו ב ה ה ע ת י ק ע ק י ל ס אֵל בישעי' ט', ה'; תהלי' פ', י' מיכ', ב', א'. ובמלת ἱκανός העתיקו ע' זקני' שדי רות א', כ', כ"א; איוב כ"א, ט"ו; ל"א, ב', ל"ט, ל"ב. יחזק' א', כ"ד, וכן ה ע ת י ק ע ק י ל ס שמו' ו', ג', יחזק' שם. ולולי מיסתפינא הייתי אומר לקיים גי' רבינו א ק י ו ם ואז תהי' ל"י ἐγώ εἰμι בשיבוש שתי תיבות יוניות. ודע שע' זקנים כך העתיקו אני אל שדי ἐγώ εἰμι Θεός σου וחסרי' מלת שדי בהעתקה אשר על כן בא עקילס להשלים ההעתקה כעין זה אקיום אקנום ἱκανός εἰμι ἐγω. ומלת איקנום נמצא' פעם א' בכתיבה תמה בילק' איוב ל"ב רי' רמז תתקי"ט שאל מטרונה את ר"י בח"ל הרי הוא כל שבחו של מקום שהוא נותן את החכמה לחכמים וכ' א"ל יש ליך קוזמין [=κόσμιον, Frauenschmuck] וכ' א"ל קוזמין שלך אי את משאלת אלא לאדם א י ק נ ו ס חכם והקב"ה יתן החכמה לטפשים. ובקהל"ר פ' כל הנחלים נשנה כל זה ובא בתמורתו ע ש י ר!]. (א"ב פי' בל"י בלתי נפסד ופי' איקנום שסופק בעצמו). [אחי"ה כונת ר"ב על ל"י ἄκιος פי' בלי תולעת כי קים היא תולעת וא' שלילה ולא יתכן. וגם לשון אינה הגונה כלפי מעלא וכן לא ימצא בשום מקום שהעתיק עקילס בזאת המלה וגם רמ"ל ובעל המשביר ואחרי' לשוא עמלו לפתור את המלה ולפי פירושי תו לא קשה מידי. ומדי דברי בו אזכרנו שרבינו סעדי' ג' העתיק שדי الكافى פי' שמספיק לעצמו].

* **אַקִילוּם** (N. pr.) בב"ר פ"א רב יודן בשם אקילום אמר. שע"פ אולי הוא עקילס שתרג' ספרי קודש לל"י, עיי"ע הקודם לזה וע' אפקלטורין.

אוֹקְיָינוּם (= אוֹקְיָאנוּם בל"ע اوقيانوس בל"ס אוֹקִינוּס, אוֹקְיָאנוּס, בל"י Ὠκεανός' הוא הים הגדול וגם הים התיכוני) וגבול ים והיה לכם הים הגדול וגבול (במדבי' ל"ד, ו') [וכו'] תר"י ותחום [כ"ה בכ"י ו"ו, ל"ד ה"ב, אבל בדפ"ע בט"ס ע"ש וגם חסר מלת י ר ו ש י וכהנה רבים עיי' מ"ע ג"ג

ח"ג צד רמ"ח הערה ג'] ימא רבא הוא אוקיינוס. [אחי"ה כ"ה בכ"י ו"ו, ה"ב ותר"י א'; ובכ"י ב"ר ודפ"ע ובתר"י ב' אי' אוקינוס ובתר"י א' לבראשי' א' ז' במ"ס אי' אונקיינוס. וכנ"ה בגיטין ח'. ועדים אוקיינוס ובירו' חלה פ"ד ד"ס. מנחל מצרים ועד אוקינוס. בב"ר פ"ד נטל הקב"ה כל מימי בראשית ונתנם חציים ברקיע וחציים באוקיינוס. ב"ר פי"ג מי אוקינוס מה הינין וכי ושם ומהיכן הארץ שותה ר"א אומר ממימי אוקיאנוס . . וכי מימי אוקינוס לא מים מלוחים הם וכ'. ושם פכ"ג אוקינוס גבוה מכל העולם. ספל"ב אלא שברחו (ר"ל הדגים) לים הגדול לאוקיינוס. קהל"ר א', ז' (ח') כל הנחלים הולכים אל הים זה אוקינוס והים איננו מלא זה אוקינוס ושם: מי אוקינוס מה הן וכ' כמו בב"ר פי"ג. תנחומ' חיי שרה צד מ"א: וכך נקרא אוקיאנוס ים המות. ושם בעט הקב"ה באוקינוס וכ"ה הסיפור ב"ר פ"ד, שמ"ר פט"ו, ילק' תהלי' ק"ד רמז תתפ"א, ילק' איוב כ"ו רמז תתקי"ג ועיי' ב"ב ע"ד: וכבר הרחבנו דיבורנו בענין זה במאמר מיוחד על אוקיאנוס עיי' מ"ע אונגאר. יידישע וואכענשריפט הוציאו הרב החכ' ד"ר קייזערלינג והרב החכ' ד"ר קאהן שנה שניה סי' ה'].

* אקיקא עיי"ע אקקיא.

אַקְלִיבּוּסְתָּא פירשנו בע' קו"ף.

אַקְלִידָא (בל"ס אכלידא, בל"ע اقليد, בל"פ كليد בל"י κλείς, δος בל"ר clavis בל' הונג' kulcs, Schlüssel) וגם כן פי' בע' קו"ף.

אֶקְלֵיטָא (ἔσκλητος ἔκκλητος ἡ der Volks-ausschuss) בילמדנו בריש ואתחנן האחרון (כ"ה כ"י ו"ו ה"ב ועדפ"ר, ובשדפ"ע חסר אחרון, ובתנחו' לי"] זהו שאמר הכתוב (תהלי' צ"ה, ט"ו) כי עד צדק ישוב המשפט משל לאיפרכוס שהיה דן את הכל כל מדינה ומדינה עולה באקליטא שלא לדון אלא לפניו וישב משה לשפט את העם (שמו' י"ח, י"ג) איקליטא עולה לפניו. (א"ב פי' אקלסיא (ἐκκλησία) בל"י ורומי קהל אנשים). [אחי"ה וכ"י ג"ג סיים הערך נ"ל שהיא אסיפת עם. ובלי ספק הגהה של מעתיק היא ובאה לפנים הערך מגליון. ובעל ההגה כיון ג"כ על ל"י שכתב ר"ב ויותר טוב כמו שכתבתי וראיה לדברי שכ"י ה"ב גרס פעם א' אסקליטא והיא היא מלה יונית הרשומ'].

* אקלס, איקלס עיי"ע קלס.

☞ אַקְלִפָּרִין (Aquiliferi=Fahnenträger, die den Adler auf der kaiserl. Standarte trugen) מדר' תהלי' מזמר למנצח על ששנים לבני קרח (מז' מ"ה) אחר ימים ראתה אקלפרין [לפני' בט"ס אלקפרין] טעונים קנטבריא של מלך. פי' בל"ר (נוסעים) [צ"ל נושאים] הדגל הנכבד אשר בו היה מצוייר נשר). [אחי"ה אקליפרין היו נושאי הדגל [1] וקנטבריא הם היו הדגלים היותר נכבדים אשר טעוניו נשאו קול יחדיו בזמר ושיר] [2].

☞ אָיְקוּמֶנֵי (בל"י (ἡ γῆ) οἰκουμένη die bewohnte Erde) עיי"ע יקומיני.

אַקְמָתָה (הוא אנקה של מקרא ובל"ס אֲמַקְתָּא, או אולי הוא ל"ר agama, kletternde Wandeidechse עיי' ערש וגרובער ח"א כרך ב', קס"ב) תרג' שממית בידים תתפש (משלי ל', כ"ח) ואקמתא דמסככא בידהא). [אחי"ה וצ"ל אמקתא דמסבכא בידהא וכן העתיק תרג' פשיטה ואמקתא רמסבכא באידיה וכ"ה כ"י תרג' עיי' ע"מ למהרי"ל. ופי' המלה בל"ר אַגַמא מין לטאה או י"ל שהיא ל"ס בחילוף אותיות אמקתא לטאה והיא בעברית אנקה שהוזכר (בויק' י"א, ל') אצל כח והלטאה; ובאמת העתיק' הפשיטה סורית אנקה ג"כ אקמתא. והיא שממית של מקרא וראיה ממה שהעתיק תרג' שמרוני אנקה על ידי סממיתא. מזה נראה בעליל שמלות אנקה, אמקתא (אקמתא) ושממית הושוו יחד בטעם ובהוראה אחת. ושממית מראה על שורש סם וכן נקרא בל"ע מין לטאה سام ابرص (עיי' ע"מ ערבי' של פרייטאג ח"א ק"ט, וראזינמיללער בקדמוניות כרך ד' ח"ב דרנ"ט) ומלת אנקה נגזר' משורש אנק = אנח כי ע"כ תרג' אונקלס וְיַלְּלָא לגי' אמיתית של רבינו בערך יילי ונקראת בל"ע אַלְוַרַל (الورل) עיי' ראזינמיללער שם צד רנ"ו. ואיבה הושת בינו ובין עקרב בעדות סופרים ערביים עיי' הח' באכארט היאֶרָאזָאיקאן ח"ב ספר ד' פ"ג צד תצ"ג. וזה מה שאחז"ל אימת שממית על העקרב. (שבת ע"ז:) והעד ששממית מין לטאה

[1] עיי' ציזאר ח"א ה', ל"ז; ח"ב ג' ס"ד; שפיטאניאוס חיי אוגוסטי. י'; חיי יולי'. ס"ב. [2] ונגזר משתי תיבות canto זַמֵּר ועוד labrum, λάβωρον עיי' שאזאמיני. א', ד'. ורימ"ז פותר אותו באופן אחר עיי' בט"ר ח"ב, קע"ח וע' של דוקאנגע ח"א צד ק"ב.

ממה שהעתיקו ע' זקנים לטאה ושממית בתיבה אחת והיא καλαβώτης = Wandeidechse ומצוים בבתי ארץ בני קדם וצדים זבובים ויתושים עיי' ווינער רעאלווערטערבוך ח"ב. תצ"ח. וזה מה שאמר הכתוב בידים תתפש. ובזה הכל מיושב ודורשי מלות טעו בזה].

אַקוֹן (בל"י ἀκμής frisch, kräftig או ἀκμηνός (in die Höhe gewachsen לא צריכא דהדר אקון [כ"ה בכל הדפוסי' הישנים והגיהו המהרש"א ע"פ פי' רש"י ותוספ' וכ"ה בכ"י ב' עיי' ד"ס תעני' נ"ג]. מהו דתימא אקנתא מילתא היא קמ"ל בר"ג דסדר תעניו' (י"ט.) ובפי' כל גט שנכתב בג' בהמלוה מעות (ל'.). פי' אקון חזרו לירוקותן כלומ' חזרו לחיות. פי' אחר אקנתא לשון חזקה. [אחי"ה ול"נ שפי' בל"י נעשה לח וגדל וצמח וע' זקנים העתיקו גדל (יחזק' ט"ז, ז') ובחל (זכרי' י"א, ח') ἀκμάζω ועיק' הגי' אקמון. ורש"י פי' עלה בקנה ואות וי"ו אחר הק' לא יתכן לפי' זה. ובאג' בראשי' פ"ה אי' אם יגדל ויעמוד על אַקְמֵי שלו פי' על חזקו ותוקפו והיא מענין הראשון בל"י ἀκμή].

אֲקָן = עִיקוֹן (לדעת רבינו וסייעתו רשת דגים בל"י σαγήνη בלי ס' בראש Fischfangnetz. ולפע"ד מלש' פרסי' آكنج בל"י ὄγκος בל"ר Angel, Haken, uncus עיי"ע אונקיות). בפ' טבעת בכלים (פי"ב מ"ב) [דפ"ר, פיז' ווינציז' בט"ס בכלאים] של אקון טהורה. ובפ' הכדור (שם כ"ג, ה') האקון הר טוב והכלוב טהורין ויש ששונין של עיקון. פי' כלי שצדים בו דגים והרטוב ממינו ואמר [נ"ל להשלים רה"ג] שדומה לכלוב. [אחי"ה מקור הפי' נובע מפי' רה"ג לסט"ה די"ז וז"ל האקין א"ד העקון מכלי הציידים שצדים בו הדגים ודוגים בו ודומה (לכלב) [צ"ל לכלוב] ושמן בטיית לחלוח זיסמעה [צ"ל ויסמעה] איצא אלסלהה = الجلا ويسموه اذا السلحة ein Gewebe, welches man auch Netz nennt. וגם י"ל לחלח צ"ל אל חלח الخلج = Holzkistchen פי' תיבת עץ ובאמת הרמב"ם בפי' המשנ' כלי' י"ב, ב' פי' אקון: והוא תיבה מעץ בו אונקליות יתלו בים יכנס הדג בו ולא יכול לצאת ממנו. ובכלי' כ"ג מ"ה פי' אקון: והוא הסל אשר יצודו בו הדגי' והוא מפורסם אצל הכל. ובהלכ' כלי' פ"ה הל"י כתב בלי פירוש האקון וכתב הראב"ד ע"ז „פי' בערוך כלי של מצודת דגים" (ועיי' עוד ע' רטוב). ולפי פי' זה י"ל שהמלה ל"י שרשמנו וטעמה רשת של מצודת דגים ואות ס' נשמט' בראש. ופעמים הוסיף ס' בראש כמו ססגונא ὕσγινος, סלמנטון = ἕλμινς וכדומה. או י"ל שהמלה כמו אונקיות של מעלה פי' בל"י וכן בל"ס אוּקִינָא כלי ברזל כפוף כמין וי"ו זקוף למעלה וצדין בו דגים].

אֶיְקוּנוּמוּס (Hausverwalter, Wirtschafter) ירו' דב"ב פ' המוכ' את הבית (פ"ד, הל"ז די"ד ע"ג) המוכר את העיר מכר את הסנטור אבל לא את האיקונומוס. פי' בל"י ורומי' פקיד על הוצאת העיר). [אחי"ה לפנינו אי' בט"ס האיקומנס ועיי' לעיל ע' אנקלמוס מה שכתבתי].

אֶיְקוּנִין (בל"י εἰκών ובלש' קלילא Bild, εἰκόνιον (Potrait בב"ר פמ"א (פ"מ, ובכ"י ל"ד ו"ו בט"ס פמ"ב) ויהי רעב בארץ: איקונין של חוה נמסרת לראשי דורות. ובויק"ר וכי ימוך אחיך פ' אשרי משכיל אל דל (פל"ד) מה אם איקונאות של מלכים וכ' [לפנינו אי' איקונין] ובילמדנו פקוד כל בכור זכר (תנחומ' במדב' צד רמ"ו:) אמר הקב"ה ליעקב הרבה יקר בעיני אתה כביכול שקבעתי את איקונין שלך תחת כסא הכבוד. [אחי"ה וכ"ה בב"ר פע"ח את (יעקב) הוא שאיקונין שלך חקוקה למעלה ועיי' רפ"ד במד"ר. ובכ"י ה"ב הגי' יקר אתה בעיני כביכול כמו דבר שאתה (? אולי: שאי אתה) יכול לומר בו זה הדבר שקבעתי וכו']. ובמגיל' איכה באיכה יעיב (ב', א') אמר הקב"ה כלום הן מכעיסין אותי אלא בשביל איקונין של יעקב אביהן החקוק בכסאי. [אחי"ה וכ"ה בתרג' ד"ה א' כ"א, ט"ו איקונין דיעקב דקביע בכורסי יקרא. והרבה פעמים אי' עוד המלה ירו' ברכו' פ"ג ד"ו. איקונין אחת טובה היה לי בתוך ביתך. וכ"ה ירו' מ"ק פ"ג דפ"ג. — ובירו' הוריו' פ"ב דמ"ו ע"ד תלה (יוסף) עיניו וראה איקונין של אבינו . . . אף איקונין של רחל ראה (עיי' סוט' בבלי ל"ו:) ב"ר פנ"ג דרש לזקניו: שהיה זיו איקונין שלו דומה לו. שמ"ר פט"ו צר איקונין שלו על הטבלא של עץ הטבלא גדולה מצורתו האלהים יהא שמו מבורך הוא גדול ואיקונין שלו גדולה. שם פכ"ז וירא את הקיני משל לצייד וכ'. ויישבה לה על איקונין של מלך . . מתיירא אני שלא יגע באיקונין של מלך. ושם פ"ל עיי"ע בריון. ושם פל"ה איקונין נאה. ובפסיק' רב' פי"ז אי' אוקונים ובשהש"ר פ' צאנה אי' בט"ס אותונין. ובמד"ר רפ"ד איקונים. ובשהש"ר פ' אם חומה: אם אין מלך במדינה איקונין שלו שם אלא שאין איקונין עושה. שמ"ר פ"ל משל לאדם שקפח איקונין של מלך ועלה לבימה אמר המלך לא קראת בדיוטגמא שלי שכל מי שנוגע באיקונין

שלי הוא אבד. והקבוץ: ירו׳ ע״ז רפ״ג דמ״ב: אִיקוֹנִיּוֹת למה הן אסורין וכ׳. ושם המהלך תחת הצורות ותחת האיקוניות וכ׳. (ובבבלי שבת קמ״ט. אי׳ הדיוקנאות עיי״ע דיוקן) ושם: אין מסתכלין באיקינות וצ״ל באיקוניות. ושם רע״ג כד דמך ר׳ יוחנן איתכפון איקונייא אמרין דלא הוות איקונין דכוותה (עיי׳ בבלי ב״מ פ״ד.). שם וקהל״ר ט׳, א׳ חפון איקונתא מחצלן. מד׳ תהלי׳ מ״ז י״ז ד״ה הפלא בשעה שהולך מדרך איקוניא של מלאכים מהלכין לפניו ומכריזין ואומרי׳ תנו מקום לאיקוניא של הקב״ה. ובילק׳ תהלי׳ י״ז סרמ״ז תר״ע ובד״ר פ״ד אי׳ . . תנו מקום לאיקונין של הקב״ה (ועיי״ע אֶקי). מכלת׳ יתרו פ״ח ד״ה לא תחמד משל למלך בו״ד שנכנס למדינה והעמיד לו איקונות ועשה לו צלמים . . לאחר זמן כפו לו איקונות וכ׳]. פי׳ איקונין (דיוקנין כמו) [צ״ל כמו דיוקנין] צורה וצלם ודמות. [אחי״ה בכ״י ה״ב בראש הע׳ אי׳: עיי״ע דיוקן פי׳ הגאון זצ״ל ע״כ אולי מהגהת הסופר המעתיק הוא אבל בכל זאת לבי מפקפק בו כי בכ״י ה״ב באמת בסוף ע׳ דיוקן תחת פי׳ דיוקני הוא הצורה וכו׳ הגי׳ פי׳ גאון דיוקני וכו׳ וכן בכ״י ו״ו אי׳ פי׳ גאון יעקב וא״כ היטב נוכל לקיים גי׳ כ״י ה״ב גם בכאן ועל כל פנים לזה פי׳ כיוון סופר הכותב כ״י ה״ב]. (א״ב וכן בל״י תרג׳ המסלאים בפז (איכי ד׳, ב׳) דמתילין איקוניהן לדהבא).

אַקוּנָס (פי׳ בל״י ἄκομος קרח kahl ואולי מין דג הוא שנקר׳ Kahlfisch) ואטונס וכספתיים ואפונס ואכספתיים [ועיי״ע אטונס על שינוי נוסחאות] בס״ג דאלו טרפות (ס״ו:) ובס״ג דאין מעמידין (ע״ז ל״ט.). פי׳ שמות של דגים הן וכל מי שיגיע בידו דג כבר יש בידו מסורת מקרא ומשנה אם יש בו שני קשקשים וסנפיר אחד טהור ועיקר הקשקשים לפי שיש דגים טמאים שיש להם סנפירין אבל קשקשים לא תמצא אלא בדג טהור וכל דג שעולה מן הים ועדיין לא הגיע לעשות קשקשים ולכשיגדיל יהיו לו קשקשים והוא מוחזק בכך מותר וכן הדג כשעולה מן הים יש לו קשקשים ועד [כ״י ו״ו ה״ב בט״ס ועם] כשהוא עולה משירין מותר, דתנו רבנן (חולי׳ ס״ו.) אין לו עכשיו ועתידין לגדל לאח״ז כגון הסולתנית והעפיין מותר יש לו ועתיד להשירן כמו אקונס כ׳. ודוקא דידעינן ומוחזקין ביד דייני ישראל שמשירין קשקשותיהן בשעה שעולין מן הים. [אחי״ה לפי פי׳ זה שקשקשי של אקונס משירין כשעלה מן הים י״ל שהמלה ל״י שרשמתי פי׳ חלק וקרח. ובכ״י ב״ר בראש הע׳ אי׳ אקרנס וט״ס היא וכ״י ה״ב גרס אקונס ואפונס ואכסתפיים פי׳ שמות וכו׳. ועוד גי׳ כ״י ה״ב ביד דייני ציידי ישראל וכו׳. ואולי כן הגיה הסופר בראותו בחולין ס״ג: עוף טהור נאכל במסורת נאמן הצייד לומר עוף זה טהור מסר לי רבי וכו׳. יען כן תקן ככה גם אצל הדגים].

* אַקְנֵתָא (das in die Höhe Schiessen) עיי״ע אקון.

*אַקְנִיתָא בְּחָנְוָנִי („Einkauf beim Krämer“ ein babyl. Fest) בע״ז י״א: דבבלאי מאי מוהרנקי ואקניתא בחנוני ועשר באדר, ובירו׳ ע״ז פ״א דל״ט ע״ג אי׳ תחת זה: ג׳ זמנים בבבל מחורי וכנוני וכנוותא. ושמות של חגים הללו קשה להולמן עד מאוד בלבד שהמלות נשתבשו וכבר ערכתי מאמר מיוחד בהרחבת הביאור בענין זה במ״ע ישורון מוציאו הרב החכם ד״ר קאבאק ח״ח. צד מ״ט והלאה ושם צד נ״ט בררתי שם של חג הפרסיים אשר נקרא کوسه بر نشين פי׳ „נער (בלי זקן) רוכב על הסוס“ והמון עם היה מושיב שוטה אחד על הסוס ומרכיבין אותו ונתנו תמרוקים חמים על בשרו ובכלות הוללות הלך הנער רוכב מחנוני לחנוני לקבץ כסף וקנה מזונות בחנות ולדעתי זה היה אקניתא בחנוני כלומ׳ קנין אצל חנוני. ועתה מצאתי קצת ראיה להשערתי מגי׳ ר״ח כ״י לע״ז שגרס וז״ל ימי אידיהן דארמאי באלא איזו הן פי׳ גויים שבשדות ופשיט מהרקי ואקניתא כנוני ועיסרי פאדר ע״כ. ולפי זה לא מחג של בבליים דבר ולדעתי באלא הוא ל״פ بل שוטה או بلا סוס המנהיגים אותו וכונה על חג הפרסיים או ארמיים הנ״ל ששוטה אחד רוכב על הסוס והעם מנהיגו מחנוני לחנוני. ובע׳ ואקניתא אציג לך עוד השערה אחרת. ומהרי״ף במ״ע מהרז״ף כ״א, רנ״ט שיער כי תחת אקניתא צ״ל אנקיתא והוא אליל פרסי Anâhita אבל אליל זה נקרא אצל רז״ל נקיד עיי״ע איסרא. והרב החכ׳ ברילל (יאהרבוך ח״א, קס״ח) שער כי בחנוני הוא או Abân או Bahman שמות שני חדשים פרסיים ולדעתי יותר נכון בפרט לגי׳ הירו׳ כי כנוני וכנוותא הם כנון וכנון אחריא פי׳ חודש Dezemb. וחודש Januar אצל הסוריים וזה נכון בפרט לגי׳ ר״ח שמחג של ארמיים עסק הש״ס. ויתר שמות חגים הנזכרים בע״ז הנ״ל אפרשם בעה״י איש איש על מקומו ושם קריאה נכונה תבוא בשלום.

* אַקְנַיְיתָא (= הַקְנָאָה, Zahlungsverpflichtung, Güterverpfändung) ב"מ י"ג. שטרי אקנייתא והוא שטרי הקנאה שם פי' שמקנה לו נכסיו מהיום בין ילוה בין לא ילוה יגבה מהן לאותו זמן מהיום ואפי' לא ילוה שעבד עצמו לשלם. ושם ט"ז: שטרי אקנייתא דמשתכחי בשוקא וכו'. ב"ב קע"ב. שטרי אקניאתא ע"ש פירשב"ם. ורש"י לב"מ. אבל הרי"ף פי' שטר הקנאה „פי' שטר שיש בו ק נ י ן שמשעה שקנו מידו של לוה שיש בידו למלוה כך וכך שעביד ליה למלוה נפשיה." וכתב הר"ן: וכתב ר"ח ז"ל דאע"פ דאמרינן בשטרי אקנייתא אע"פ שלא לוה קנה ה"מ היכא דמטא שטרא לידיה אבל היכא דלא מטא שטרא לידיה דמלוה לא וכן דעת הרי"ף ז"ל בתשובה והביא ראיה וכו' ע"ש. ועיי' עוד רא"ש ב"מ פ"א סי' ל"ו.

* אַקְנַקִיתָא (בל"י κνηκίας der Falbe, Fahle, והוא כינוי של זאב) ילק' תהלי' ק"ד רמז תתס"ב ד"ה מה רבו: אריא וכלבא ואקנקיתא הוו קיימי בעא אריא למיזק כלבא והוא חמי אקנקיתא וצרי ליה מניה והוא סעדא דאריא וכלבא סעדא דאקניקתא ולא הוו מזקי דין לדין התחיל ר"ע רואה ואומר מה רבו מעשיך ה'. פי' בל"י זאב. ובשו"ט מז' ק"ד הגי' אנקקתא ובזי"ר גרם גם בילק' ואנקיתא.

☞ אוּקְסִיגַרוֹן ירו' פר' כלל גדול שני (פ"ח הל"ב דל"ח.) אין מחייבין אותו לשתות אָינוּגרון ולא אוקסיגרון [לפנינו אי' איקסגורין] עיי"ע א כ ס י ג ר ו ן.

אַקְסִיל (מל' ξύλον, Holz; אַקְסַלְאַלְוָן ξυλαλόη = Aloeholz) תרג' מור ואהלות (שה"ש ד' י"ד) מירא דכיא ואקסיל אלאון פי' בל"י עץ אהלות. [אחי"ה יש לכתוב בתיבה אחת אקסלאלאון וכ"ה בע' אהל א' ע"ש. ור"ב הפריד בין הדבקים וכן עשה הרמב"ן לשמות ל', ל"ד. וזאת שנית כי הפריד כזה אקסי וליאלואין וכבר בקש בעל כ"כ מחילה רבה משלמות חכמתו כי איננו כמו שאמר כי המלה אחת או מלה מורכבת מאקסיל ומאלוא: והקבוץ אלוואן פי' בל"י עץ אהלים].

אַקְפָּדָה (שם מופשט מפעל קפד ובל"ע حفد die Uebereilung, Ueberstürzung حفد) במ"ר פ"י בני אדם מתוך אקפדה הם נודרים בנזיר וכיון שהם נודרים מתוך אקפדה סופן לתהות. פי' בל"ע פחיזה ומהירת מעשה עיי"ע קפד ב'.

אֲקוּפֵי (κόμβια die Fasern, Fransen des Kleides) בס"ג דכלל גדול (שבת ע"ה:) האי מאן דשקיל אקופי מגלימיה חייב משום מכה בפטיש. פי' אקופי כגון נימין הניתקין מן האריגה ונתלין בבגד או בחתיכת עצים קטנים הנסבכין בצמרן של בגדים חדשים וכשמשלים האומן מלאכתו כל ראשי הנימין התלויין בו וכל קיסם וקליפה שנסתבכו בבגד נוטלין ונקראין אקופי ומנקה הבגד ודומה למנקב דתנינן בכמה מקומות ואם נשארו כגון אלו בבגד קפיד עלייהו ושקיל להו בשבת חייב משם מכה בפטיש. פי' כל דבר שהוא גמר מלאכה נקרא מכה בפטיש. [אחי"ה בל"י המאוחרת נקראו ראשי חוטין התלויין בבגד קומביא וזה היא אקופיא בהשמטת המ"ם; ולפעמים המ"ם נוספת כמו פרומביא, אפרומביא. ויפה פירש"י ראשי חוטין התלויין ביריעה במקום קשורים כשניתק בה חוט וקשרוהו וכן קשין וקסמי' וכו' ועיי' עוד ע' קף י"ג. ומן פי' כל דבר עד גמירא חסר בכ"י ו"ו].

* אַקוּפְּיָא (Kuppel מל"פ كبه, كپه מל"ע قبة בלא"ט cupola בל' הונג' kupola) ב"ב ע"ג. אמר רבה [ב ר ב ר ח נ ה כ"ה גי' אמיתי' בע"י] לדידי חזי לי הורמין (כ"ה גי' אמיתי' ולפנינו אי' הרמיז) כי קא רהיט אקופי דשורא דמחוזא. פי' בל"פ גג עגול וכן עליונות וראשי הבנין. ורגמ"ה כ"י פי' א ק ו פ ק י ד ש ו ר ה ע ל ש י נ י ה ח ו מ ה ו כ"ה מ מ ש בפי' הרשב"ם ועיי"ע אקובנאה.

אֲקַפַּח פירשתי בע' קו"ף.

אוּקְצֵי (= אוּקְסֵי = עוּקְסֵי בל"ם עוקסא, בל"י ἀκίς Spitze, Spitzwinkel) בע' עקס ג' הביא רבינו מביצ' כ"ד. ושבת ק"ו: כל היכא דאית ליה אוּקְצֵי עוקסי ביבר גדול פי' זויות וכו' ולפנינו אי' עוקצי עוקצי וכ"ה בכ"י מ' ב' פעמים. אבל בכ"י א"פ שבת אי' כל היכא דאית ליה אוקסי וכו' (ד"ס שבת קט"ז, הערה ע'). פי' בל"י וסו' כל דבר ח ד ובהשאילה זויות.

אֲקַקְיָא (בל"ע ופי' اقاقيا מל"י ἀκακία (עיי' דיאוסק' א', קל"ג) Akazie, Saft der Akazienschotten (Acacia vera) ור"ב כיון על ל"ר ברפואות דמי שאחזו (גיטי' ס"ט:) לשיחתא [וכ"ה בע' שחתא א' ולפנינו אי' לרושחתא] ליתי אקקיא [לפנינו בט"ס אקיקא] ואילווא. פי' אקקיא בל"ע הוא מין בושם אלווא נמי בלע"ז אלויי [Aloe, aloe] בושם. [אחי"ה מין פי' עד גמיר' לי' בדפ"ע אבל אי' בכ"י ו"ו א', ב' ל"ד, ה"ב וכן נראה מעה"ק. ומה שאמר רבינו אקקיא בל"ע מן בושם אולי כיון על מין אקקיא שנקר' בל"י ἄκανθος λευκή Theoph.)

(hist. 4, 3 ובל״ר Acacia Senegal וריחו נודף ויש לו נצנים של בושם. ופלא שמשך ידו רבינו מלפרשו בלע״ז acácia כמו שפי׳ אלווא. ועיי׳ עוד ע׳ אצווא דברי רה״ג. ורש״י פי׳ המלה עשב ששמו קקולי ובע׳ קקל א׳ אראך שהוא ל״ע قاقلي עשב מלוח. ועיי״ע פעפועין. ומלת אילוא פירש״י אלואיי״ן Wermuth, aluin עיי״ע אפסנתין]. (א״ב פי׳ בל״י ורומי וישמ׳ פרי עץ ומיצו עב הנקרא חוח המצרי. ויש דעת אומרי׳ שהוא סנה בל״מ וגדל בהר סיני ויש לו סגולות ברפואה לדחוק השלשול לעצור דם יוצא דרך מכה או דרך קיא).

אַקְרָא (בל״י ἄκρα Vorgebirg, Burg, Castell בר״ג דמגיל׳ (ו׳.) ובס״ג דכתובו׳ (קי״א: סוף הע׳) אמר רבה בר בר חנא לדידי חזי לי זבת חלב ודבש דארץ ישראל והויא כמבי מ כ ס י ועד אקרא ד ת ו ל ב נ ק י [אחי״ה כ״ה בכתוב׳ אבל במגיל׳ אי׳ לפנינו כמבי כובי עד אקרא דתולבקני ותחת כובי צ״ל כוכי עיי״ע אקרא דכוכי. אבל עיק׳ הגי׳ במגיל׳ כגי׳ רבינו כמו שאראך בע׳ ב י מ כ ס י והוא שם מקום مكسين וכ״ה כתוב׳ ס״ז. ע״ז ל״ג: אמנם נוסח דתולבקני יותר טוב וכן גרס רבינו בע׳ בי מכסי בשני המקומות וכ״ה בקידושי׳ ע״א: ובב״ר פ״ז אי׳ תרבקנה ונתחלף ל׳ באות ר׳. ותלבקני נ״ל שהיא Telladecum, Thillacama, Thilaticonium ראה מאננערט כרך ה׳ ח״ב, ר״ב ולדעת בעל ע״מ דק״צ היא Thelbencane ובאמת הזכיר פתלמיאוס (ה׳ כ׳) שם העיר והיא מצד צפוני׳ של בבל וכבר שדא בה נרגא כנגד השערה זאת חכם אחד עיי׳ ערש וגרובער ח״א כרך כ״ז דקע״ט]. ובפ׳ אי זהו נשך גמר׳ אין פוסקין (ב״מ ע״ג:) רבינא הוי יהיב זוזי לבני אקרא ד ש ו נ י ת א. [אחי״ה ונ״ל שהיא עיר שינא שנקראת Syna Judaeorum על צד הר מאזיאוס במסופוטמיא וגם יש עוד עיר שינא Sina בין בגדד וואשיט ועוד שין על חוף נהר זב [1] (Zab) ובעל ע״מ דעת אחרת יש לו] ושפכי ליה טפי כופיתא. פי׳ בני אקרא דשוניתא דהוו זבני פירי דהנהו דערקי ושבקי ארעיהו והוו בני מצרא דידהו זבני פירי דארעא דידהו ופרעי לטסקא דארעא וטפו ליה לרבינא כופייתא כיון דלאו פירי דידהו אינון שרי או אסור ואמר כי האי גוונא כדידהו הוא דמלכא [אמר] מאן דיהיב טסקא ליכול ארעא ואינהו מוזלי וזבני דידהו. בספ״ק דמשקין (מ״ק י׳:) רבינא הוה מסיק זוזי לבני אקרא דשוניתא [כ״י מ׳ אי׳ דשונרואתא ונ״ל שצ״ל דשונוואתא ובדפ׳ אי׳ שנואתא. וב״מ הגי׳ שנותא ורש״י גרס בכ״מ דשנוותא ופי׳ שם הנהר והוא ז״ל הלך לשיטתו שפי׳ מלת אקרא (במגיל׳ ו׳.) מקום מעבר הנהר] אתא לקמיה דר׳ אשי א״ל מהו למיזל עלייהו האי דנא א״ל כיון דביומי אחריני לא משכחת להו כפרגמטיא האבוד דמי ושרי. שלחו ליה בני אקרא דאגמא [אחי״ה נ״ל שהיא עיר על פרת ושמה Agamana (Agamina) הובאת בפתלמיאוס ה׳, י״ז והושיבה לצד דרומי׳ של מסופוטמיא וגם אממיאנוס כ״ה, י״ב מזכיר אקרא אגבנא Agabana ויתכן שהיא היא. ובאקרא דאגמא נולד ר׳ אדא בר אהבה (קידו׳ ע״א.) וב״מ פ״ו. אקרא ואגמא שני מקומות הן ע״ש] לשמואל ילמדנו רבינו היו מוחזקין בו שהוא בכור ואמר אביו על אחר וכ׳ בפ׳ יש נוחלין בגמ׳ דהאומר איש פלוני (ב״ב קכ״ט.). פי׳ אקרא שם מקום, ס״א עקרא. (א״ב פי׳ בל״י מגדל ומבצר).

* אַקְרָא דְהַגְרוֹנְיָא (Castell Agranum (Ptol., Plin. 6, 26) רבינו הביאו בע׳ אקרוקיתא ולא פירשו והוא שם עיר גדולה בבבל על יד פרת דרומי׳. הביאו פתלמי׳ ופליניאוס וזה האחרון אמ׳ שהיא עיר ואם בבבל ונחרבה ע״י פרסיים (צ״ל פרתיים). והוזכר הגרוניא באלה המקומות ב״ב ע״ג. יומ׳ ע״ח. תעני׳ כ״ד: סוט׳ מ״ו: שבת י״א.

* אַקְרָא דְסָלֵיקוֹס (Σελεύκεια Burg Seleucia, 1 Makk. 11, 8) מכו׳ י׳. אמר רב יוסף תרתי קדש הואי אמר רב אשי כגון סליקוס ואקרא דסליקוס. והנה היו כמה מקומות הנקראים סליקיא על שם מיסדם סיליקוס ניקאטור (פליני׳ ספר ו׳ פכ״ו) ואקרא פי׳ מבצר. סליקוס היתה מצפון לאשדות נהר אראנטעס בים והיתה עיר מבצר עד מאוד עיי׳ שטראבו ט״ז תשנ״א ויש לה הוספה פיעריא Pieria פליני׳ ה׳, י״ח או ἐν Πιερίᾳ (פתלמ׳ ה׳, ט״ו, ב׳, שטראבו י״ד, תרע״ה, תשמ״ט) להבדילה מערים אחרות הנשוות בשמן ולזה כיון רב אשי ברשימת שני שמות ויש עוד סליקוס שעל נהר טיגרים אצל קטיסיפון עיי׳ ע״מ שם.

* אַקְרָא דְכוֹבֵי (Festung von Coché = Χωχή (Κωχή bei St. B. am Tigris בפ״ק דיומא י״א. הנהו חזוק לאקרא דכובי [צ״ל דכוכי] הוא דעבידי א״ל ואקרא דכובי [צ״ל דכוכי] גופיה תבעי מזוזה וכ׳. ועיקר הנוסח כ ו כ י וכ״ה בכ״י מ׳, ב׳ עיי׳ ד״ס יומ׳ י״ב. והיתה מבצר ששמה

1) עיי׳ בכל זה ריטמער ערדקונדע ח״י ר״י והלאה, רל״ג.

כּוּבֵי על שפת טיגרים. קטיספון וכוכי מקבילות אשה אל אחותה רק טיגרים מבדיל ביניהם עיי' מאננערט ה', ב' רצ"ו. והיתה קרוב' למחוזה (ריטטער ח"י דס"ט) וכן הוא ביומ' שם בראש המאמר הנ"ל. ובדפוסי הש"ס נתחלף בשיבוש עם בי כובי ששכיח יותר מבי כוכי עיי"ע בי כובי.

* אַקְרָאִי (מפעל קרא zufälliges Eintreffen) ר"ה כ"ט: בי דינא דאקראי. יומ' כ"ג. ע"ז ל"ג: סנהד' כ"ה: אקראי בעלמא הוא. תנחומ' בלק צד רצ"א: אשר רכבת עלי אקראי בעלמא.

אַקְרַפְּטָא (א') בל"י κρηπίς, בל"ר crepido בנין בולט gemauerte Anhöhe, Vorsprung ב') בל"י κράββατος, κράβατος בל"ר grabatus (Ruhebett רבא [כ"ה בכ"י ו"ו א', ב', כ"י ה"ב וש"ס ובע' סרק ב', אבל בע' אסטוה ב' אי' רב וכ"ה בכ"י מ' ובריו"ף ובדא"ש ועיי' בהגהו' הגר"א למ"ק] שרי לסרוקי סוסיא ולמיבני אקרפיטא [כ"ה בש"ס ובכ"י ו"ו ל"ד ה"ב ובדפ"ע אי' אקרפטא, ובהל' רי"ץ גיאת הל' חוה"ה ט"ו בטעות ולמבעי אקרופיטא] ולמיבני אצטוה [ובמ"ק ובריי"ץ ג' שם אי' אצטבה עיי"ע אסטוה ב'] בפ"ק דמשקין (מ"ק י':) בגמ' (דמכשירין). [כ"ה בדפ"ר וצ"ל כמו בשדפ"ע דמכבשין] ובר"ג די' יוחסין (קידושי' ע'.) ליתיב מר אקרפיטא א"ל מי סאני ליה למר למימר ספסל. [אחי"ה לרבינו פירוש של שני הציונים האלה עולה בקנה אחד אמנם יש להבדיל כי הך במ"ק פי' בנין צר וארוך בולט מהבנין העליון כעין גזוזטרא ועשוי לישב שם להביט הנה והנה והיא מלה יוני' ובה העתיקו ע' זקנים אולם (יואל ב', י"ז). והך דקידוש' הוא ל"י אחרת שרשמתי ובה העתיק עקילס ערש (עמוס ג', י"ב) ופירושו ספסל כמו שפי' רבינו ורש"י, אבל בפי' המיוחס לרש"י למ"ק פי' אקרופיטא מה שמשימין התבואה לתוכו לפני הסוס שקורין מנייטור"ה בלע"ז [בל"צ mangeoire בלאי"ט mangiatora] או Krippe. ובפי' המיוחס לרש"י לרי"ף מ"ק פי' קרפיטא ספסל נראה שלקוח מפירש"י לקידוש' שם. ופי' זר של מ"ק נ"ל להסבירו מהך דאי' קודם לזה במ"ק למיבני אוריא פי' רפת בקר וכן שם. שרי לסרוקי סוסי וסבר רש"י שמלת אקרפיטא ג"כ אבוס לסוסים. ובע' קרפטא הביא רבינו ציון של קידוש' בלי פירוש].

אַקְרוּקְתָּא (בל"ע قر, قرّة Frosch ובל"פ או غوك ג"כ צפרדע ובין כך ובין כך המלה נשתבשה בכתיבתה) בריש [כ"ה בכ"י אבל בדפ"ע בט"ם בסוף!] גמר' דהמוכר את הספינה (ב"ב ע"ג:) אמר רבה בר בר חנה לדידי חזי לי ההיא אקרוקתא דהוי כי אקרא דהגרוניא [כ"ה בכ"י ערו' וגמ' אבל בדפ"ע אי' אגרומיא, ובכ"י רגמ"ה לב"ב הגי' באקרא דהגרוניא, ופי' באותו כרך של אגרונייא] ואקרא דהגרוניא כמה הוי שיתין בתי. ובפ' אין בין המודר בגמ' המודר הנאה מחבירו (נדרי' מ"ב.) שמואל חזייה לההוא עקרבא דיתיבא על אקרוקתא ועברה נהרא [וכ"ה בע"י ובילק' תהלי' קי"ט סרמ"ז תתע"ז אבל בגמ' בט"ם ההיא קרוקיתא דעקרבא. ודע שהך ציון חסר בדפ"ע ואי' בכ"י ו"ו]. פי' אקרוקתא צפרדע נקבה אקרוקא צפרדע זכר [ורגמ"ה פי' בכ"י שם ג"כ אקרוקתא צפרדע וכן פירש"י ורא"ש לנדרי' ורשב"ם לב"ב ומציונים שאביא בע' ארדענא נראה בעליל שאקרוקתא ענינו צפרדע וכן אי' שם].

אֱקוּשָׁא (כמו קְשֵׁי פי' קשה fest, hart מהשם קושיא = בל"ם Härte) בר"ג דכל הבשר (חולי' ק"ה.) לא אמרן אלא ברכיכא אבל באקושא לית לן בה והלכתא בכל מילי הוי קינוח הפה [ובדפ' ווינ' אי' הפת ובגמ' חסר' התיבה] לבר מקימחא תמרי וירקא. ובפ' אלו נערו' בגמ' דסמך האונס נותן מיד (כתובי' ל"ט:) רב פפא אמ' אמרה לי בת רבי דוסא [כ"ה בכ"י ל"ד ובגמ' אי' בת אבא סוראה ובדפ"ע בת ר' אבא] כי נהמא אקושא בחינכי. ובפ"ק דסוט' בר"ג (ד' :) ברכיכא או באקושא פי' כמו קשה. [אחי"ה וכנ"ה לחמא אקושא עיי"ע גלל ד', ובשבת ס"ה. מידי דאקושא. אבל בכ"י א"פ אי' דקשי (ד"ס שבת ד"ע.) וקבוץ שבת קנ"ה. חרובין דאקושי ובע' אשן א' גרס רבינו דאשינא וכן הגי' בכ"י מ' וא"פ דאשוני (ד"ס שם ק"צ)].

אֹר (= אוֹר א') מל"מ Licht. ב') אש ולהב בל"ע اوار והקבוץ اور Flamme מהפעל أر brennen ג') אור של ערב ובהשאילה ערב ולילה Abendlicht, Abend ועיי' בע' בפנים) בר"ג דברכות (ב'. וב':) ביאת אורו מעכבתו. פי' ממאי דהאי ובא השמש וטהר (ויק' כ"ב, ז') ביאת אורו ומאי וטהר טהר היום כלומר פנה היום והוא יציאת הכוכבים ועונה וטהר ליום ודילמא ביאת שמשו ומאי וטהר טהר גברא ועונה וטהר לגברא ועדיין לא פנה היום. [אחי"ה דברי רבינו צריכין ביאור ונתבארו ע"י פירוש וגי' של גאונים הובא בספר המאור וחי' הרשב"א. הא לך לשון מאור הקטן לתחלת ברכו': ה"ג וכן נמצא בגי' הגאוני' ז"ל: ומאי דהאי ובא השמש וטהר ביאת אורו הוא ומאי וטהר טהר יומא פי'

שהוא שעת צאת הככבים דילמא ביאת שמשו הוא ומאי וטהר טהר גברא כלומ' שהוא טהור לאכול בתרומה משעת שקיעת החמה ועל מה דאמרין מכדי כהנים מאימת אכלו תרומה משעת צ"ה עלה דייקינן דהאי ובא השמש וטהר הוא שעת צ"ה שמא אינו אלא שעת שקיעת החמה. ואית דמפרשי לה אברייתא דתניא ביאת שמשו מעכבתו מלאכול ואין כפרתו מעכבתו וגרסי' הכא ממאי דביאת שמשו היא ומאי וטהר טהר יומא שא"א להביא כפרה מבערב דילמא ביאת אורו הוא שהוא לפנות בוקר למחר ומביאין ראיה לדבריהם מדכתיב קומי אורי כי בא אורך שפי' לדבריה' כי זרח אורך ומאי וטהר טהר גברא כלו' שהביא כפרתו וא"כ הרי כפרתו מעכבתו מלאכול בתרומ' וזאת הגי' עם פירושיה אינם דברים נכונים כי הראיה שהביא מן כי בא אורך אינה ראיה ופי' אחר יש למקרא ההוא ועוד וכ' עד הלכך מהוורתא גי' ופירושה כדברי הגאוני' ז"ל וכמו שפירשתי עכ"ל. ודע שאית מפרשי שהזכיר בה"מ פי' וגי' רש"י היא עיי' חי' הרשב"א שפי' דברי רש"י באריכות ובנעימת לשונו ומשיג עליו וסיים „אלא ודאי ה"ג וממאי דהאי ובא השמש ביאת אורו הוא ומאי וטהר טהר יומא דלמא ביאת שמשו הוא ומאי וטהר טהר גברא וכן גי' הגאונים ז"ל ואמאי דאמרינן לעיל הא קא משמע לן דכהני אימת אכלי משעת צ"ה קא מהדר כלו' וממאי דלא אכלי בתרומ' עד צ"ה וקא דרשת ובא השמש ביאת אורו שנסתלק אורו לגמרי מחללו של עולם דהיינו סוף השקיעה ומאי וטהר טהר יומא שנטהר היום לגמרי מן השמש דילמא ביאת שמשו הוא כלו' תחלת השקיעה שבא השמש בעוביו של רקיע בלבד ואע"פ שאין יציאת הככבים עד לאחר מכאן כשיעור ארבעת מילין ומאי וטהר טהר גברא כלו' שטבל והערב עליו השמש וכ'. הא לך שגם הרשב"א פי' כבה"מ וכשיטת וגי' הגאוני' ז"ל וכן פירשו התוספו' ברכ' ב': ד"ה דילמא אף אם גרסו כגי' רש"י ע"ש היטב. וכל מי שיש עין לראות ישפוט שגי' ופי' רבינו בע"ה כגי' ופי' של גאוני' ויש להביא ראיה שטעם טהר כלו' פנה ועבר ממה ששנינו בשבת צ"ה: טהור מלקדש בו מי חטאת ופירש"י טהור לאו דוקא אלא כמו טהר יומא (ברכו' ב':) כלומר בטל לו וכ' וכ"ה טעם שורש דכי בארמי' וזה מה שאמרינן בברכ' ב': ואדכי יומא ופירש"י לשון

עבר נתפנה השמש מן העולם —. ומה שכתב רבינו בע"ה ב' פעמים ועונה טעמו בל"ע כמו ועניינו בלא"ש es bedeutet והך גי' ופירושו של רבינו הובא ג"כ בתוספות הרא"ש עיי' ספר ברכה משלשת על מסכ' ברכו']. — אור נר בברור חיל משתה שם בר"ג דאחד דיני ממונות (סנהד' ל"ב:). [אחי"ה בב"י ו"ו א', ב' ה"ב, ל"ד מן אור הנר עד גמי' המשך של ערך הוא אבל בדפ"ע ע' בפני עצמו והעיקר כגי' כ"י]. פי' בימי השמד לא היו יכולין לעשות חופה ומילה בפרהסיא והיו עושין בצינעה וכל מי שהיו לו נרות דולקין באסקופה יודעין שבאותה חצר סעודת הכנסת כלה, וקול ריחים מילה שם בחצר והכל נכנסין. ובפ"ק דכתוב' בירוש' (פ"א הל"ה דכ"ה ע"ג עיי' מגילי' תעני' פ"ו) יש להיפך אור נר בברור חיל שבוע בן קול ריחים בבורני משתה שם. [אחי"ה בירו' אי' לפנינו כך: קול מגרוס בעיר משתה שם משתה שם אור הנר בברור חיל שבוע בן שבוע בן ועיין תוספ' סנהד' שם ד"ה קול]. אור של כבש ושל תנור ושל כירה בברכות בפ' אלו דברי' (נ"ג.) תני חדא אין מברכין עליו וכ' קשין אהדדי לא קשיא כאן לכתחילה כאן לבסוף. פי' לכתחילה עד שלא אחז האור ברוב העצים דסליק קוטרא ולא ציל נהוריה אין מברכין, לבסוף דציל נהוריה מברכין. [אחי"ה פי' אור בל"מ (עיי' ישעי' מ"ד, ט"ז; מ"ז, י"ד; נ', י"א; יחזק' ה', ב') וכן בל"ע אש ולהבה וכן פי' ירו' חלה פ"א דנ"ז ע"ד סופגנין שנעשו באור עיי"ע דבש. ובל"מ פעל אור בהפעיל פי' הצית אש והבעיר anzünden, brennen במדב' ח', ב'; ישעי' כ"ז, י"א; מלאכי א', י']. — אורים ותומים (Urim, Licht d. h. geistiges; Erleuchtung) בר"ג דברכו' (ג':) ובפ"ק דסנהד' (ט"ז.) כבר פירשנו בע' אחרי אחיתפל. [אחי"ה עיי"ע אחר א'. נראה מזה כי שם הרחיב רבינו דיבורו ביתר שאת ובדפוסי' קצרו ע"י וכ' ע"כ באנו כאן להוסיף דברי גמ' מיומ' ע"ג: למה נקרא שמן אורים ותומים אורים שמאירין את דבריהם [בתר"י א' שמות כ"ח, ל' אי' אוריא דמנהרין מיליהון ומפרסמין טמירן דבית ישראל], תומים שמשלימין את דבריהם. ועל מאמר זה כיון רבינו. וכ"ה בירו' יומ' ספ"ז דמ"ד ע"ג ולמה נקר' שמם אורים שהן מאירין לישראל ותומים שהן מתימין לפניהם את הדרך —. מן אורים ותומים עד גמי' בכ"י המשך הע' אבל בדפ"ע ער' בפני עצמו וגוס' הכ"י עדיף שכל הע' על שורש אחד הוסד]. באהילות פי"ג (הל"א) העושה מאור (Lichtöffnung) בתחלה שיעורו מלא מקדח גדול של לשכה שירי המאור רום אצבעים על

רוחב גודל. ובסוף שבת (קנ״ז.) פוקקין את המאור. פי׳ מניחין בגג או בכותל מקום פתוח כגון זרת הן חסר הן יתר ליכנס ממנו אור ונקרא מאור. בפ׳ אין דורשין בגמ׳ ולא במרכבה (חגיג׳ י״ג:) והחיות רצוא ושוב (יחזק׳ א׳ י״ד) א״ר יהודה כאור היוצא מפי הכבשן. פי׳ אינו מפרש שהן רצות וחוזרות אלא שנוצצות בדבר שנראה כאילו הולך וחוזר כברקים כענין שנאמ׳ (נחו׳ ב׳, ה׳) מראיהן כלפידים כברקים ירוצצו מאי כמראה הבזק (יחזק׳ שם) א״ר יוסי בר חנינא כאור היוצא מבין החרסים. פי׳ כשסותמין הכבשן בחרסים ויש ביניהן כמין נקבים ולשון האש יוצאה משם זהו כמראה הבזק [עיי׳ פירש״י ד״ה מבין]. בר״ה בר״ג דפ׳ אם אינן מכירין (כ״ב: וכן בפסחי׳ ב׳:) ת״ר אין משיאין משואות אלא על החדש שנראה בזמנו לקדשו ומאימתי משיאין [ובכ״י מ׳ אי׳ עוד משואות וכ״ה בכ״י ב׳ וא״פ וכ״ה בדפ׳ פסחי ב׳: ומיותר הוא עיי׳ ד״ס ר״ה כ״ו.]. לאור עיבורו (Intercalationsabend. פי׳ נראה בזמנו הוא ליל ל׳ כלומ׳ נולד בכ״ט ונראה ליל ל׳ ונתקדש ביום ל׳ משיאין משואות ליל ל״א כלו׳ היום שיצא ר״ח היה והוא עיבור. ובפ׳ בן סורר ומורה בגמ׳ ד א כ ל ב ע י ב ו ר ה ח ד ש (סנה׳ ע׳: כ״ה בכ״י וע׳ דפ״ר) ת״ר אין עולין לעיבור החדש פחות מעשרה בני אדם ואין עולין לה אלא בפת דגן וקטנית ואין עולין לה אלא לאור עיבורו ביום שלשים ואחד. [אחי״ה וקרוב לזה פי׳ רש״י לר״ה ופסחי׳ עיי׳ הפשב״ע די״ג: וכ״ה בכריתו׳ ז׳: פסחי׳ ג׳. עדיו׳ פ״ד מ״י המפלת אור לשמונים ואחד כו׳ ופי׳ ר״ח לפסחי׳ ב׳. יפה יפה ע״ש. ולשון נקבה אוֹרְתָּא בפסחי׳ ב׳. וב׳: אור אורתא. שם ד׳. באורתא דתליסר דנגהי ארביסר. ברכ׳ ג׳: ודוד בפלגא דליליא הוה קאי מאורתא הוה קאי. שבת קי״ז: הני תלתא היום לבר מאורתא ורבנן סברי בהדי דאורתא. ושם קי״ח. אוכליה לאורתא. ב״מ פ״ה: ולאורתא דמיין כדמיקלין בנורא. בכל אלה המקומות ענינו לילה הוא. והעד נָגַה בל״ס שהוראתה אור יום וגם חשכת לילה. וז״ל הראב״ע על פסוק ו י א ר את הלילה (שמו׳ י״ד, כ׳) א״ר מרינוס כי פי׳ ויאר את הלילה ויחשיך וכמהו ולילה אור בעדני וכדברי חז״ל אור לארבעה עשר והמפרש כזה השים חשך לאור ואור לחשך כי לא יתכן בכל לשון שיהיה פי׳ מלה אחת דבר והופכו אם לא היה ע״ד כינוי.. גם חז״ל אמרו אור לארבעה עשר לשנא מעליא הוא והנה הוא כמו כינוי וכ׳ עכ״ל. וכעין זה פי׳ רבינו בע׳ נגה א׳ ע״ש. אבל מחוורתא כמו שכתבנו שענינה בל״ס לילה ונשף יום כמו נגהא בארמית (דניאל ו׳, כ׳) ליני הלילה (רות ג׳, י״ג) העתיקה הפשיטה ב ו ת י ע ד נ ג ה ונקרא הלילה: אור באשר הלילה הולך אחר היום וכן משפט הלשון במלת אֶמֶש שטעמו תמול וגם לילה שעבר. ובע׳ אוריא רמזתי שאולי אור ואורתא ל״פ ليل פי׳ ע ר ב היא, ובאמת בירו׳ ובמדרשים ישנים כל תמצא המלה ואל תשאלני מאשר תמצא ב מ ש נ ה שהרי אפסר (שבת פ״ה מ״א) והמיין (סוכ׳ פ״ה מ״ג) וכדומה זולתן מעידות שגם תיבות פרסיות משוקעות במשנה. וכ״ה בענין א ו ר לארבעה עשר שפליגי בה תרי אמוראי רב הונא אמר נגהי ורב יהוד׳ אמר לילי ומסיק בפסחי׳ ג׳. כ״ע אור אורתא הוא ולא פליגי מר כי אתריה ומר כי אתריה באתרא דרב הונא קרו נגהי ובאתרא דרב יהוד׳ קרו לילי הרי׳ י״ל שגם רב הונא גם רב יהוד׳ ידעו שמלת אור של משנה ענין לילה הוא אלא לרב הונא תחילת לילה כלו׳ ע ר ב או בין הערבים והוא בל״ס נגהא ובל״ר vespera prima. ולרב יהוד׳ זמן אחור והוא לילה ממש. אבל בירושלמי שלא ידעו האמוראי׳ שמלת אור של משנה ל״פ ערב היא משכו ידיהם מלפרש ענין של אור והבינו מ א ו ר ש ל נ ר אשר ע״כ הקשה רב ירמי׳ א״ר שמוא׳ ב״ר יצחק מהו לבדוק לאור ה א ב ו ק ו ת. ואם תקשה לומר למה לא רצה להתחיל תנא דמשנה ע ר ב או ל י ל של ארבעה עשר י״ל שבחר לשון ערומים (עיי׳ פסחי׳ ג׳.) ודבר בלשון נקיה ותנא דמתניתין ארכביה אתרי רכשי שמתחיל ב א ו ר ומגמת פניו ל״פ אויר כלו׳ ערב. דו״ק ותשכח שדעת שפתי ברור מללו].

אָר (= אָרָה בל״מ pflücken (Feigen); אוֹרֶה Abpflücker) כמלא אוֹרֶה וסלו ברי׳ שביעית (פ״א, מ״ב וכ״ה ירו׳ שביעי׳ פ״א ה״ב דל״ג:) ובפ׳ השוכר את הפועלין בגמ׳ ואלו אוכלין מן התורה (ב״מ פ״ט:) פועלין שהיו אורין בתאנים. [אחי״ה וכ״ה בע׳ גד ד׳ אבל לפנינו אי׳ בגמ׳ עודרין וגי׳ מוט׳ת היא]. ובפ׳ המוכר את הספינה בגמ׳ קנה שלשה קנה קרקע (ב״ב פ״ב. וכ״ה בירו׳ ב״ב פ״ה דט״ו.) א״ר חייא בר אבא א״ר יוחנן הרי זה קנה תחתיהן וביניהן וחוצה להן כמלא אורה וסלו. פי׳ אורה שם ה ל ו ק ט תאנים מן התאנה, כגון קוצר בתבואה ובוצר בענבים וגודר בענבים ומוסק בזיתים. [אחי״ה עיי׳ ב״מ שם, ושם חסר קוצר בתבואה אבל גי׳ רבינו עדיף וכן נראה משיגרא דלישנא שבת ע״ג: הקוצר הבוצר והגודר והמסיק והאורה כולן מלאכה אחת הן. ובכ״י מ׳ אי׳ יותר טוב.. הגודר והמוסק וכ׳ וכ״ה בירו׳ שבת פ״ז ד״ט ע״ג וד״י ע״א הקוצר הבוצר המוסק הגודר התולש

האורה כולהן משום קוצר. ונאמ' ארה מן תאנים כנראה מב"ר רפמ"ו התאנה הזו בתחלה אורים אותה אחת אחת . . . עד שאורים אותה בסלים ובמגרפות. ובמד"ר פ"כ דרש ארה (במדי' כ"ב, ז') כאדם שהוא אורה את התאנים]. מלשון וארוה כל עברי דרך (תהלי' פ', י"ג) [וכן פירש"י שם ובב"מ, וכן רשב"ם לב"ב, ורמב"ם בפי' על שביעי'].

אַר (= אַיְרִי = אוֹרִי הוא אַפעל משרש ירא ובל"מ יָרָה. אַיְרִינָן er lehrt uns ; בינוני מַיְרִי; אִתַּפְעַל אִיַּרְיָא ist gelehrt worden עיי"ע איירי ומ"ש). מדקא אירינן גלל בפ' המניח את הכד בגמ' דכל הקודם זכה (ב"ק ל':). מידי איריא הא כדאיתא והא כדאיתא [שבועו' כ': עיי"ע איירי ושם נסמן כל מידי איריא, ומאי איריא ואי משום הא לא איריא ע"ש. ועתה באתי להוסיף כי איירי ומיירי (בנין אפעל משורש ירא) נמצא עוד שבת נ"ז: ב"ק ט"ז. ל': ר"ה ז'. פסחי' ו': נדה ב': כריתו' י"ד. ועוד רבים]. ודקארי לה מאי קארי לה (עיי' יומ' ל': יבמו' י"א. י"ד. ע"ב. כתובי' ט"ז. (ע"ש מראה מקומו' מהג' רע"א בש"ס דפ' פראג) ל"ו. (ע"ש פירש"י) גיטי' ס"א: ב"ק מ"ז: ב"ב ב':, י"ז:, קמ"ז. בכורו' ד': נדה ס"ד.) ענין קושיא. [אחי"ה כ"ה בדפ"ע ובכ"י חסר ואי' תחת זה כזה"ל פי' למה ערב זה עם זה מלש' ארית מורי (שה"ש ה', א') ונוסח הכ"י עדיף כנראה מע' ער ג' ששיים רבינו בזה"ל אם היו מעורין מגידין אסורות (ביצי' ז'.), פי' גאון מאי איריא דקא ארי [כ"ה בדפ"ר, ובשד"פ אי' דקארי, וּדקרי] לה לש' עירוב כדאמ' בט"י (פ"ג מ"א) ונשאר מעורה [לפנינו אי' אוכל שנפרס ומעורה מקצת וכ"ה בע' פרס א'] ויש מהן הרבה בתלמוד ובמשנה והרבה בל' ארמי מחליפין א' בע' כלומ' מידי מערבא עכ"ל. ורבינו כיון על פי' רה"ג שכן פי' בט"י (פי' לסד"ט דמ"ב) ומעורה פי' כמו מעורב עכ"ל. ופי' דחוק הוא. ול"נ שמעורה בט"י ענינו קישור וחיבור וכן פי' הרמב"ם שם ושורש ערה (עיי"ע אֶשְׁכּוֹל ב') והוא ל"י ἔιρω = verbinden אבל אין לה התיחסות למידי איריא שהוא אפעל משורש ירא ולא לדקארי לה מאי קארי לה שהוא כמו קרי לה מענין קְרֵי ובעברי קרא ובאמת בעל פחד יצחק כתב בע' דקרי בזה"ל דקרי לה מאי קרי לה. ובכללי הגמ' למהר"י קארו בס' יבין שמועה על הליכות עולם ד"ט. כתב בזה"ל ובערוך מצאתי דקארי לה לשון עירוב ואל"ף מתחלף לעי"ן עכ"ל. והשתא הוי פירושא הכי מי שעירב זה עם זה מה ראה לערבם וכ' עכ"ל. וכתב על זה בעל יד מלאכי סי' קל"ח ואינו כן שהרי יגעתי ומצאתי בע' ער שפי' כן בשם גאון יע"ש אך ליה לא ס"ל הכי אלא שהלשון בעצמו הוא לש' קושיא כמ"ש בע' אר וז"ל אר מדקא ארינן וכ' עכ"ל. הרי שבעל י"מ היה גורס כדפוסי הערוך ואלו היה לפניו הנוס' של כ"י שהבאתי לעיל היה מודה על האמת שרבינו גם הוא ס"ל כפי' הגאון. וכפי' וגי' הערוך גריס ג"כ שט"מ על כתוב' ברפ"ב ד"ג: ובשני לוחו' הברית תורה שבע"פ כלל דקארי לה י"א שהוא מן התוספות רבנן סבוראי. ופירש"י עיי' לכתובי' ל"ו. ויומ' ל':] (א"ב עיי"ע איר).

אַר (= ארורה das Verfluchte פי' ענין קללה וכינוי לנבלה ולע"ז. או י"ל שהוא ט"ס במקום אדורה א') = c-adaver נבלה. ב') בל"ס אַדְרַיְנָא ובל"י ורו' εἴδωλον, idolum, Götzenbild) יביא ארורה לבי"ד בפ"ק דב"ק בגמ' דה בתי כתשלומי נזקו (י"א.). פי' הנבלה שמתה בלא ברכה וכבר פירשנו בע' אדר. [אחי"ה ואצלינו בע' אדורה והיא כמו גי' יש ששונין שהביא רבינו בע' הנ"ל וכן גרסו ופירשו התוספ' ב"ק ד"ה יביא בלי הזכרת מקור הער'. וכן גרס רבינו בע' עד ב' לפי גי' ס"א, ושם אי' עוד גי' עדודה והיא גי' רש"י בב"ק ופירושו מן יאכל עד הוא ממש כפי' רבינו בע' עד וגם זאת נעלמה מעיני התוספ' שם ונקראה נבלה ארורה שמתה בלא ברכה ויש להביא ראיה מברכו' מ"ד: שנקרא מקום שברכו שם על השחיטה כלומ' צואר של בהמה: בי ברוך עיי"ע]. ובע"ז בר"ג דר' ישמעאל (נ"א.) אילימא בדוקין שבעין השתא לבני נח חזייא לגבוה בבמה דידהו לארורה מיבעיא. פי' ארורה ע"ז. (א"ב בנוסחאו' דידן גרסינן ע"ז). [אחי"ה בע' דק ו' גרס רבינו ג"כ לארורה. וכן אי' המלה ירו' שקלי' פ"ב הל"ז דמ"ז. (ע' תוספתא שבת רפי"ח) מהו למיעבר קמי דארורא צילמא, וכ"ה בירו' ברכו' פ"ב ד"ד: קומי ארורא צילמא לפי גי' אמיתית של מהרש"ם ולפנינו אי' קומי אהדורי צילמיה, ובירו' ע"ז פ"ג הלי"ג דמ"ג: ובירו' מ"ק פ"ג הל"ח דפ"ג ע"ג אי' אדורי. ויש לקיים שתי גירסאות או מלש' מק' אֲרוּרָה או מל"ס ויוני' כמו שרשמנו בחילוף אות ל' באות רי"ש וטעמו צלם ועיי' עוד ע' אדריינטים].

אַרָא (בל"ר area (בל"צ aire) Vogel-herd, Lockherd ונאצל מל"י ἐπαίρειν anlocken) בפ' דיני ממונו' בגמ' זה בורר [צ"ל בפ' זה בורר בגמ'] מפריחי יונים (סנהדי' כ"ה.) [מאי מפריחי יונים] הכי תרגומ' אי תקדמה יונך ליון חמא בריה דר'

הושעי' אמר ארא [כ"ה בש"ס ובכל כ"י ודפ"ר אבל בשדפ"ע אי' אדא]. פי' רה"ג ארא ברי' שופי' ארא שבשא [כ"ה בכ"י אבל קצת בדפ"ע שבאשי]. מנהג מפריחי יונים שמעמידין שובכין ופתנמין ומציבין בהם יונים שבשא שמשבשין בהן יונים של בני אדם אחרים כדי שיעמדו עם יוניהם ויצודו אותם ויהיו כגזלנים ואעפ"כ מן האויר הן נוטלין אלא שנאסר לעשות כך מפני דרכי שלום ובלע"ז קורין למטעה אַרַאטוּרִי. [אחי"ה כ"ה בכ"י ו"ו א', ב', ל"ד ובלאי"ט locken allettare; ובדפ"ר אי' אירטור"י ובדפ' חדשי' אירטור והוא בלאי"ט reizen, irritare. ודע דלפי' רה"ג יש לומ' שהמלה ל"ע אַרוּ = ارو Täuschung, Verlockung. ורי"ף פי' מפריחי יונים אלו הממירים ביונים פי' מרגיזין עיי' ר"ן שם והוא כפי' בלע"ז אירטורי' של ערוך דפ"ר. ורש"י פי' ארא פשתליון מלומד להביא יונים ממקומן לבית בעלים על כרחן ועיי' כ"מ בהלי עדות פי' ה"ד ומלת פשתליון תתכן שהוא Vogellocker, appatelant ואולי שאינו בלע"ז אלא ט"ס וצ"ל מפתה ליונים וענין אחר הוא כ"ה בדפ' פראג עיי' מ"ל שם. אבל בדפ' וויען תקנ"א אי' אראליו"ן ונ"ל שצ"ל בשתי תיבות אר"א ליון פי' בל"צ aire ומלה אחרת ליון היא עברית פי' ליונים. וכדפ' אחרי' אי' ברש"י אשתליון ותתכן המלה בל"צ betrügerischer = stellionat Verkauf].

ארא (= אִירָא = עֵירָה בל"י εἴριον, ἔριον, ἐρέα, ἔρι Wolle) בפ"ק דשבת בגמ' לא יצא החייט (י"א:) ולא גרדא באירא שבאזנו. ובפ' המוציא יין בגמ' עור כדי לעשות קמיע (שם ע"ט.) ובס"ג דאמ' ר"ע (שם צ'.) הא איתמר עלה א"ר נחמן אמר רבה בר אבוה [בדפ' שונצינו אי' בטעות א"ר נחו' אמר רבה בר נחו' וכן הביאו היוחסין השלם באות נ' וטעה בדבר] לפי שאין אדם טורח לשרות סממנין לצבוע בהן דוגמא לאירא. פי' הגאון אידא בדלי"ת ונקרא עירה [אחי"ה וכ"ה בכלי' פכ"א מ"א ובעירה שאינו עתיד להחזירו עיי"ע ער י' ופי' של רבינו שם ממש דברי רה"ג לסד"ט ע"ש ועיי' ב"ק קי"ט: ושם אי' אירין אבל רבינו בע' נר ה' גרס עירין] בל' ארמי אודרא (כ"ה לנכון בכ"י ה"ב ועיי' עוד ע' אודרא. אבל בדפ"ע בכאן בט"ס אוררא] והוא כמין מוך חתיכה קטנה מן הצמר ומן הפשתן או מצמר של גפני' שאורגין אותן בתוך מטפחות כמו מילת. [אחי"ה ודע כי בדפ"ר ופיז' ועה"ק אי' עוד מלת ספג קודם מלת כמו אבל בעה"ק שנ"ב ובשדפ"ע וכן בפי' הר"ש לכלי' כ"א א' הלקוח מרבינו לי' מלת ספג ובאמת אין לו שחר ונ"ל שנשתבש מן כמו הכתוב בצדו או י"ל כי יש לתקנו לגוי וכ"ה בפי' הר"ש שם וכפי' רע"ב ע"ש). (א"ב פי' בל"י צמר).

* אַרָא (Schaden, Verderben ἀρά) במד' שהש"ר ב', ט"ז פי' עד שיפוח על הרי בתר ר' יודן אמר כדי שיתלו [צ"ל שיטלו] המלכיות בתר אריהון א"ר לוי בר חיתא כד תתב מלכותא בתר סולא. ובעל מ"כ מודה שלא מצא פירושו. ול"נ שהוא ל"י השחתה והפסד; וסולא הוא ל"י σῦλον Raub, Beute פי' גזילה ועד; ושיעורו צריכין אנו להתמהמה בגלות עד שישאו ויטלו מלכיו' ואומות שכרן כפי השחתה שהריעו והשחיתו ודרש הרי בתר כמו בתר הרי, ור' לוי בר חיתא דרש נסו צללים כמו סולא ופי' עד תסוב כס המלכות ר"ל לאבדון ויטול שכרו כפי גזילה אשר גזל ושניהם כיוונו לדבר אחד במלות שונות. וכירו' סוף פ"ו דשבת דרש ר' ירמיה עתידה בת קול להיות מפוצצת באהלי צדיקים ואומרת כל מי שפעל עם אל יבוא ויטול שכרו . . א"ר לוי בר חיותא ולא כבר עשה כן בעוה"ז ע"ש. הרי' שסבר ביום פקד הש"י עון של או"ה ישלם תגמולות מעשיהם הרעים על חיקם כבר הפליא לעשות כן בעוה"ז.

* אָרָא (בל"י eine Art Thunfisch ὄρκυς בהשמטת אות ק' באמצע) בע"ז מ'. בארא ופלמודא פי' מין דגים של אטונים ובל"י נקראים אקרוס ופלמוס ואות ק' נבלעת וכ"ה בתיבת פיסין = fiscus ורבינו בע' פלמוד גירס' אחרת יש לו ע"ש.

אֶרְאֵל (הרבים: אֶרְאֶלִּים die Heldenmüthigen Engel) בכתובי' פ' הנושא את האשה ופסק עמה (לפנינו ופסקה עמו) (כתובי' ק"ד.) אראלים ומצוקים אחזו בארון הקודש נצחו אראלים את המצוקים ונשבה ארון הקדש. [אחי"ה ואי' עוד המאמר בירו' כלאי' פ"ט דל"ב: ירו' כתובי' פי"ב דל"ה. קהל"ר פ' טובה ושם פ' כל אשר תמצא בקצת שנוים ע"ש. אראלים מל"מ ישעי' ל"ג, ז' ע"ש רד"ק. ומצוקים (ובירו' הגי' יצוקים) מל"מ מצקי ארץ (שמואי א', ב', ח') וכינוי הוא לצדיקי' עיי' יומ' ל"ח:]

אָרָב (א') = אֲרֵבָה כמו עֲרֵבָה בל"ע غراب Schiff übert. Mulde עיי"ע ארב ו', ב') ארבות כמו אֲרוּכוֹת die langen Bäckerbretter עיי"ע ארך ג', ג') = עֲרִיכוֹת Anrichtbretter) בכלים בפ' כלי עץ כלי עוד (פט"ו מ"ב) אריבות של נחתומין [לפנינו אי' ארובות וכ"ה בעדיו' פ"ז מ"ז וכן גרס הרמב"ם שם

ולכלי' שם] טמאות. פי' עריבות [כ"ה בר"ש לכלי' בשם הערו' ולפנינו אי' בערבות ועיי"ע ערב ו'] שלשין שם הלחם. ס"א ארוכות בכ"ף [וכ"ה בע' ארך ג'] ופי' לוחות ארוכין שמקרצין [כ"ה בעה"ק וכן לישנא דמשנה כלי' שם להיות קורץ עליו פי' לערוך עליו הלחם עיי"ע קרץ ב' ובדפ"ע בט"ס שמקצרין. ובכ"י ו"ו אי' שמצריבין נ"ל שצ"ל שמקריבין וכן הגי' בר"ש כלי' בשם הע' ועיי' עוד פי' הרא"ש שם] עליהן הלחם. ס"א עריכות שמעריכין עליהם הלחם.[אחי"ה בכ"י ה"ב אי' ס"א אריכות שמעריכין עליו הלחם. וס"א הראשון חסר ובדפוסי הערו' אי' עוד אחר ס"א עריכות: מלשון עריכות ואין ספק אצלי שמאיזה מעתיק הע' הוגה כך ובא לפנים מגליון וכן לי' בפי' ר"ש לכלים ואולי כיון בעל ההגה על הירו' שבת פ"ז הל"ב ד"י: הלש.. והעורך חייב על לישתה ועל עריכתה ועל אפייתה, ועיי' פי' הראב"ד לעדיו' שם שכתב וז"ל ויש שגור' ערוכות . . . כמו ששנינו אחת לשה ואחת עורכת עכ"ל. וכן הענין בספרי במד' י"א, ח' כלייש זה שעריך בשמן. ורע"ב לכלי' גרס ג"כ ארוכות ופירשו בעדיו' כמו ערוכות ועיי' תוי"ט לכלי' שהביא דעת רבינו נתן בע"ה. ועיק' הגי' ארוכות וכ"ה ארוכות המטה (שבת מ"ג: קנ"א: סוכ' ט"ו. והיחיד ארוכה של מטה, תוספת' כלי' פי"א וע' כלי' י"ח מ"ה) וכבר נזדמן גם בזה ט"ס להכתב ארובות וכ"ה ברוב דפוסי' ישנים בשבת מ"ג. כ"ה ברא"ש דפ' ווינציא' לשבת קנ"א: וכ"ה ברמב"ם וברי"ף דפ' ווינצי' וברש"י ובר"ן לסוכ' ט"ו. וכ"ה בס' התניא סי' פ"ב, ובס' האגודה וברבינו ירוחם נתיב ח' ח"א ועיי' בתוי"ט לסוכ' פ"א, מ"ח].

אֲרַב (אָרְבָא מל"מ, ובינוני אָרְבָא (auflauernd בפ' החובל בגמ' דריפוי (ב"ק פ"ה.) אי א"ל אנא מסינא לך [ב"ק בקצת שינוים] א"ל את דמית עלי כאריא ארבא. ובפ' השואל בגמ' דסמך ר"ש אומ' (ב"מ ק"א:) לכ"ע ניחא לי לאגורי דידך לא ניחא לי לאגורי דדמית עלי כי אריא ארבא. [כ"ה בכ"י ובדפ"ר אבל בדפ' חדשי' חסר כל המאמר]. ובפ' גט פשוט בגמ' רשב"ג (ב"ב קס"ח. ושם בשינוי קצת) לא ניחא לי דתהוי זכותאי גבי זכותך דדמית עלי כאריא ארבא. פי' כזאב ערבות (ירמ' ה', ו') שהוא בעל מריבות [וכן פי' הרשב"ם לב"ב]. פ"א כארי אורב. [אחי"ה וכן פירש"י לב"מ ול"מ הוא כאריה . . יארב (תהלי' י', ט' ועיי' איכ' ג', י'). בשבת ק"ו: וביצה כ"ד. אי' הני עבידי לרבויי, וע"ז ל"א: מרבו לי לגי' ערוך דפ"ר ע' אפך י"ל שא' נבלעת תחת לארבויי ומארבו. אמנם כ"י ל"ד גרס יותר עדיף מדרכו לי עיי"ע אפך. אך בביצ' ושבת כ"י מ' לדבויי בדלית וכן גרס רבינו בע' דב ב' וע' כלב ב' וכ"ה בחי' המאירי. ובע' כלב פי' רבינו מדקדקין ומתחבאין; ובע' דב פי' דבויי שאורב להן . . . ומצפה להן, ולפי' זה י"ל שמלת דבויי ל"ע דבא دبا שכב ומתחבא. אמנם רבינו סיים ע' דב „ושמא רבויי בריש". וכן פי' הר"ן בחי' הני בעי לרבויי י"מ צריכין לארוב וכ' ורש"י ז"ל לא פי' כן עכ"ל. ובע' דב אטיף מלתי על פירש"י ע"ש שאראך שגם הוא גרס דבויי].

אֶרֶב (= אוּרְבֵּי בל"ע اربية die Wurzeln מפעל רְבִי בל"ע ربا (wachsen מר בריה דרבינא מנקטא ליה אימיה באורבי [כ"ה בעה"ק וכ"ה בכ"י ב' עיי' ד"ס פסחי' נ"ז: ולפנינו אי' בגמ' ובע': בארבי] בפ' כל שעה בגמ' אין שורין את המורסן (פסחי' מ':). פי' היתה זהירה הרבה בעיקריהן והיתה משמרת אותן לשם מצה. [אחי"ה כן פי' ר"ח לפסחי' דס"ט וז"ל פי' בעיקרתם היתה משמרת אותם לשם מצה מתחלה עכ"ל. ורש"י פי' מלא עריבה עיי"ע ארב ו'. והמלה בל"ע ממש עיקר ושורש].

אֶרֶב (בל"ע غرب פי' שחין עינים Augenentzündung ועיי' עוד בפנים הערך) בפ' ערבי פסחי' בגמ' דלא יפחתו לו (קי"א:) א"ר יוסף הני תלת מילי יהבין ארבונא בנהורא. פי' מחשיך מאור העינים ענין ערב. [אחי"ה ור"ח בפי' לפסחי' קס"ה גרס יהבי ערבונא בנהורא, ולא פי' כלום ויש לקיים גי' של ר"ח ותהיה המלה ל"ע עַרְבָּן = غرب פי' כאב ושחין עינים ורש"י ורשב"ם פי' המלה עיורון, ובאמת בכ"י א"פ ובמנו"ה הגי' עוורונא עיי' ד"ס קע"א: אבל כ"י מ' אי' יהבן צוורא אדמנא בנהורא וכתב על זה הגאון בעל ד"ס „ולית ליה פיתרא" ונ"ל שתחת אדמנא צ"ל ארבונא שאותיות ב"ו נתחברו בקו ותחת ר' נשתבש ד' ומלת צוורא צ"ל עֲוורא = בל"ס עֲוִירָא והוא תרג' של עִוֵּר ואין ספק ששתי נוסחאות עוירא ואורבנא נשתבשו כאן ועוירא בא מגליון לפי' נוסח של דפוסים ארבונא. ולולא דמיסתפינא הייתי אומר ששתי מלות זרות ל"ע הן צוורא = ضور פי' חשכת ענגים. ואדמנא = ادمان ליכלוך כלומ' חשיכה ולכלוך בא לעינים. ובכ"י ב' גרס בפירוש יהב' חשוכא לנהורא (ד"ס שם). וגי' לנהורא בל' אי' ג"כ בע' טף א']. (א"ב פי' בל"י חושך ואפילה). [אחי"ה אמנם כן הוא וכונתו על מלה

ἐρεβεννόν אבל מלה יוני' זו באה רק במליצה ושיר דרכי משל בהומירוס איליאס ה' תרנ"ט. תתס"ד].

אָרָב (= אַרְבְתָא והקבוץ אַרְבָאתָא כמו ערב וערבה בל"מ, בל"ע عرب Bach = Trauerweide; אַרְבָנָא, אוּרְבָנָא בל"ס פי' גֹּמֶא (Binsen אמר רב טולא דארבתא בגמ' דלא יפחתו לה (פסחי' קי"א: [אחי"ה כ"ה בכ"י ו' וערוך, וכ"ה בכ"י מ' עיי' ד"ס ק"ע. ובדפ' אי' טולא דארבא וטולא דערבתא ובדפ"ע אי' טולא דארבא וטולא דארבאתא וכ"ה בסוף הערך וגי' כ"י ו"ו וכ"י מ' עדיף ונ"ל שהגי' טולא דארבא בא מגליון לפנים לפרש מהו ארבתא]. ובגמ' דהלכה קמא בגיטי' (ו'.) ורב יוסף א' מחלוקת ליוחסין אבל לגיטין עד ארבא תנייתא [כ"ה בכ"י ו"ו ול"ד, ובכ"י ה"ב וגיט' אי' תניינא (ועיי' למטה) ובדפ"ע תניינתא] דגישרא. ובהלכ' קמא די' יוחסין (קידושי' ע"ב.). ובס"פ הזורק (שבת ק"א.) ואי מלינהו קני ואורבני לית לן בה [וכ"ה בע' גד ב' וכ"ה בכ"י ו"ו ל"ד ובכ"י מ' שבת עיי' ד"ס ק"ח: ובדפוסי' אי' ארבני אבל ברש"י ותוספ' ד"ה הני אי' אורבני ובדפ"ע בט"ס אורבי']. ובר"ג דבמה מדליקין (שם כ':) רבין ואביי הוו שקלי ואזלי [וכ"ה בכ"י מ' ד"ס י"ח: ובדפ': הוו קאזלו] בפקתא דטמדוריא [כ"ה בכ"י ו"ו וקרוב לזה בכ"י א"פ דטמדירא (ד"ס שם) ובכ"י מ' אי' דתרמודיא (וכן שבת ל"א. תרמודיין ובכ"י מ' תרמודיים) ובכ"י ל"ד ע' דטמרודיא, ובדפ"ע דטמרוריא ובדפ' שבת טמרוריתא. ובע"ז ל"ט. אי' ג"כ טמדוריא, עיי"ע] חזנהו להנהו אַרְבָאתָא דקיימין [ולפנינו בש"ס רק להנהו ארבתא והגרי"ב הגיה ערבתא וכ"ה באמת כ"י מ' וכ"ה בכ"י א"פ ושם ערבתא דקיימן] א"ל רבין לאביי היינו עידן [כ"ה כ"י ו"ו א', ב', ול"ד וצ"ל איד ן כבגמ', אבל בדפ"ע בט"ס היינו ארבא] דתנן (שם במשנ' כ':). פי' ערבה ממש [כונת רבינו שארבאתא, כפי מה שגרס, הוא ערבה]. ארבא תנייתא דגישרא [פי'] ערבה שניה העומדת בצד הגשר. פ"א מקום שקושרין בו ספינה שניה. [אחי"ה וזה האחרון יותר טוב ונקרא כן גשר של טיגרים קרוב למחוזא ובאמת גרס רבינו שרירא בתש' שערי צדק דט"ו סי' ל' עד ארבא תנינא דגישרא דמחוזא. וגישרא דמחוזא הוזכר בסדר' עולם זוט' דכ"ג ומחוזא קרובה לטיגרים היתה עיי' תעני' כ"ד: מ"ק כ"ה: וגם היה גשר מפורסם על פרת ועל זה אחז"ל (ברכו' נ"ט:) הרואה פרת אגשרא דבבל אומר ברוך עושה בראשית. ונקרא גשרא דבבל Ζεῦγμα פי' בל"י מעבר וגשר וזהו מעברתא דגיזמא (קידו' ע"ב.) וצ"ל דזיגמא Zeugma וצורת הגשר היתה כספינה (ריטטער י', תתק"צ) וזה מה שאמר רב יוסף בבל לענין גיטין מושך עד ארבא תנינא דגשרא כלו' עד ספינה שניה של גשר והיא זיגמא שזכרנו ויש להביא ראיה לדעה זו מאממיאנוס כ"ג, ג', ה' [1]) ואין להאריך]. פי' טולא דארבא צל של ספינה; טולא דארבאתא צל של ערבה ואית דאמרי חילוף [כבר אמרנו בתחילת ע' דיש למחוק תיבות טולא דארבא מפנים ובאמת דוחק גדול לפרש כאן צל של ספינה מאחר שחמשי' צלי של אילנות הזכיר רב וצל של ספינה מאן דכר שמיה!]. ויהי אומן את הדסה (אסתי' ב', ז') תרג' [כמו] תחת הסרפד יעלה הדם (ישעי' נ"ג, י"ג) חלף ארבניא [לפנינו בתר' אורבינא] יסק אסא [עיי"ע ארבנא].

אֲרָב = עֲרִיבָה (פי' غراب בל"ע ספינה Schiff עיי"ע ארב א') בהלכה קמא דחזקת הבתים (ב"ב ל"ד:) ההיא ארבא דהוו מינצו עלה בי תרי. פי' כלי קטן של כסף דומה (לערבה) [צ"ל לעריבה]. ובפ' איזהו נשך בגמ' אין פוסקין על הפירות (ב"מ ע"ב:) בחיטי דאכלבי [עיי"ע אכלבאי ומה שכתבתי שם ובע' כלך ב' גרס רבינו חיטי באכלכי וע"ש]. אכלכי אוצרות, ארבי ספינות. [אחי"ה וכ"ה ב"מ ק"א: ארבא דחמרא: פסחי' מ': ההוא ארבא דחיטי דטבעא עיי"ע חש ג'. ושם קי"א: טולא דארבא ועיי"ע קודם לזה. בכורו' כ"ז. הוו קאזלי בארבא. ע"ז מ'. ארבא דצחנתא עיי"א צחן ב'. ושם ל"ד: ארבא דמורייסא].

אֲרָב (= אֲרֻבָּה Gitterfenster מפעל ارب, ارق binden, flechten) בפ' י' [כ"ה בכ"י ו"ו א' ב', ל"ד ודפ' פ"ר, ושדפ"ע בט"ס בפ' א'] באהילות (מ"א) ארובה שהיא בתוך הבית ויש בה פותח טפח וכ'. ארובה לול. [אחי"ה ועיין בע' לול ב' דאזל רבינו לשיטתו שפי' לול: ארובה והאמת עד לעצמה שפי' המלה חלון על גג הבית וכן פי' רש"י לסוכ' י"ח. ולביצ' ל"ה. על הא דאמרינן במשנ' שם משילין פירות דרך ארובה. וכן פי' הרמב"ם לאהלו' שם. וכן מעיד' המשנה ב' בפ"ה אהלות ארובה שבין הבית לעליה. יומ' ע"ו. ותנא כמה ארובות בדלת ארבע וארבע הרי

---

[1]) ואלה הם דבריו . . pontiumque quod Zeugma et Capersana ולעדות של שטראבו ט"ז צד תקי"ד היתה תכונת זיגמא מתחת Samosata והיא שוטמישוט בקידושי' ע"ב.

כאן שמונה לפי גי׳ אמיתית של כ״י מ׳ ועיי׳ ד״ס יומ׳ צד קי״ח. נדה כ׳: ב״ב י״ב: כסומא בארובה. כלומ׳ מקרה בעלמא הוא כ ס ו מ א שרואה דרך ארובה! ואין ראיתו ראיה].

* אוּרְבֵי (ט״ס הוא Reihe, Schichte) שבת נ׳: האי סכינא דביני אורבי וצ״ל אורכי וכ״ה בב״ב ג׳. אבל רש״י גרס אורבי וכ״ה בגיט׳ ס״ט: נטחייה ביני אורבי, ורבינו בע׳ טח א׳ גרס ארביה אבל גם שם עיקר הגי׳ אורכי או אדכי עיי״ע אדכי. ותהיה אורכי או ל״י ὄρχος שורה או ל״ע عرق שורות לבנים בבנין וגי׳ ארבי בבי״ת מוטעת היא ואין לה פתרון ויש למחוק מערך מילין זרים. וגם רשב״א בחי׳ שבת נ׳: גרס ארבי ויש לתקנו או אורכי או אדכי וראיה לדבר מב״ב ד׳: סניפי י ר כ י לבר והוא כמו אורכי ורבינו גרס בע׳ סנף דיכי והיא היא שבל״פ טעמו سك שורה עיי״ע א ד כ י.

☞ 1 אַרְבֵּל (עיר בגליל שמה בל״ס אַרְבֵּיל, בל״י Ἄρβηλα Arbela) כלי פשתן הגסים הבאים מארבל, בע״ה גרס ארכל ע״ש). [אחי״ה ושם הביא רבינו הך ציון ב ס ״ א בשם ב״ר רפי״ט אבל לפנינו אי׳ כזה״ל: אבל כלי הארבליין וכ׳ וכגי׳ רבינו אי׳ בקה״ר א׳, י״ח פ׳ כי ברוב חכמה: כלי פשתן הגסין הבאין מ א ר ב ל. וזה כנגד גי׳ הע׳ שגרס ארכל. ובאמת בכ׳ עיקר הגי׳ כדאי׳ בירו׳ שביעית פ״ו דל״ו ע״ד ר׳ אבהו על לארבל. ומזה נתאי הארבלי (אבות א׳, ו׳, ז׳) וסאה ארבלית (ירו׳ פיא׳ פ״ז, ד״כ. וירו׳ סוט׳ פ״א די״ז: ופ״ט דכ״ד: אולם עיי״ע הבא אח״ז). ובירו׳ ברכו׳ פ״א ד״ב ע״ג אי׳ בקעת ארבל וכצ״ל בירו׳ תעני׳ פ״ד דס״ט: (ולפנינו בט״ס ארכל). וגם לפי ספור בן מתתיהו היו סביב אַרבל מערות וגם בקעה עמוקה בין סלעים גבוהים (קדמוני׳ סי״ד פט״ו סי׳ ד׳, חייו סי׳ ל״ז; ועיי׳ בקדמוני׳ י״ב, י״א, א׳; מלחמו׳ ספ׳ א׳ פט״ז סי׳ ב׳ עד ד׳, וספר א׳ של מכביים ט׳, ב׳). ותוספתא פרה פי״א כוש הארבלי והוא כלי מטוה מפני שטוים שם כלי פשתן. (אבל בפרה פי״ב מ״ח אי׳ הגי׳ כוש של ארבן ועיי״ע ארבנא) וארבלא היתה עיר קרובה לציפורין. ועוד יש עיר ארבילי (ירו׳ סוט׳ ספ״ד די״ט ע״ד) והיא עיר באשור עיי׳ בכל זה ע״מ קצ״א, קצ״ב ומאנגערט כרך ה׳, ח״ב דשל״א וכ׳ והחכ׳ הכולל נייבויער בספרו היקר געאגרפיא תלמודיי דרי״ט].

* 2 אַרְבֵּל (= עַרְבֵּל = כַּרְבֵּל בל״ע غربل sieben מֵהַשם שהובא בע׳ אח״ז) ב״מ כ״ו: ומְאַרְבֵּל כ״ה לגי׳ רבינו בע׳ הבא אח״ז ובדפוסי׳ אי׳ וקאמַרְבֵל וא׳ נבלעה. וכן באתפעל נבלעה: חולי׳ מ״ט. מִירְבַל הוא דרביל. ובע׳ רבל גרס רבינו מירבל הוא דרבילא ביה ופי׳ כבר פ י ר ש נ ו ב ע׳ א ר ב ל ולפנינו בע׳ ארבלא לי׳ ולָא פי׳, וחידוש שגם ר״ב גם הפשב״ע לא הרגישו בו. ופתרונו מנענע בכברה עיי״ע הבא אח״ז.

אַרְבָּלָא (= עַרְבָּלָא כ״ה בל״ס וכן בל״ע غربال פי׳ כברה וכן בל״ר Sieb, cribrum) [דאייתי] ארבלא ומארבל בפ׳ אלו מציאות בגמ׳ דמצא בגל (ב״מ כ״ו: ועיי״ע קודם לזה). כאשר ינוע בכברה (עמוס ט׳, ט׳) תרג׳ כמו דמחזרין בערבלא. [אחי״ה כ״ה בכ״י ו״ו א׳, ב׳, ה״ב ודפ״ר וכ״ה בתרג׳ אבל בדפ״ע חדשי׳ אי׳ ארבלא ועל הנוסח הזה נשען ר״ב בע׳ ערבלא ע״ש. ובגי׳ אל״ף אי׳ עוד סנהד׳ ל״ט. שדינהו בארבילא ופי׳ רש״י קרובי״ל בלע״ז והיא ל״צ crible ובלאי״ט crivello ובל״ר cribellum פי׳ כברה קטנה. ושם פ״ט: מאן דאכיל תמרא בארבילא (כ״ה לגי׳ רש״י) וכ״ה במכו׳ כ׳: פי׳ תמרים בכברה, ועיי״ע תמר א׳ ששם ג״כ הגי׳ בארבלא. ובע׳ אַרְבֵּל א׳ ציינו המקומות בענין סאה ארבלית ואפשר שאינו שֵׁם מקום ארבֵּל מלה״מ (הוש׳ י׳ כשוד שלמן בית ארבאל) אלא הוא מלשון ארבלא של ע׳ שלנו כלומ׳ סאה שמנענעין בכברה, ועל זה יפה סיים היתה מוציאה סאה ס ו ל ת. ומאמר זה חסר בכתוב׳ בבלי קי״ב. ואי׳ שם סאה ב י ה ו ד ה היתה עושה חמש סאין סאה קמח וכ׳ נשמע מיניה שסאה א ר ב ל י ת של ירו׳ תמורת של סאה ב י ה ו ד ה של בבלי ולפי זה ארבלית שם מקום]. (א״ב פי׳ בל״ר כברה).

* אַרְבָּנָא, אוּרְבָּנָא, אַרְבָּן (כ״ה ג״כ בל״ס ופירשו בלא״ש Schilf, Binsen עיי״ע ארב) ב״מ מ״ב, ב״ב ו׳. צריפא דאורבני. סוכ׳ י״ג. צריפי דאורבני עיי״ע צרף א׳. שבת ק״א. קני ואורבני. סנהד׳ פ״ב: בין קני לאורבני שוילנאי מאי בעיא וכ״ה ילק׳ פנחס תשע״ב ועיי״ע שולנאי. קנה וסוף (ישעי׳ י״ט, ו׳) קנה וגמא (שם ל״ה, ז׳) העתיק׳ פשיט׳ קניא וארבנא. אחו (איוב ח׳, י״א) העתיק׳ אַרְבָּנָא בע׳ ארב ובע׳ צרף א׳ פי׳ רבינו אורבנא ערבה ויותר טוב בע׳ שולנאי ששם פי׳ ג ו מ א וכ״ה ברש״י סוכ׳ בגומא שקורין יונק״ש (בל״צ jonc בל״ר Binsen, juncus) ובכ״י רש״י סוכ׳ (עיי׳ ד״ס שם י״ח.) אי׳ מן גומא שהוא מין גמי. וכ״ה בע׳ כש ג׳ שהביא שם רבינו פרה י״ב מ״ח כוש של רובן . . . פי׳

כוש שטוין בו אורבני והוא ג מ י הצומח במים וכ' וזה פי' של רה"ג בסד"ט ד"ל כמו שאראך בע' כש נ' עם קצת תקון ע"ש.

* אוּרְבָּנִין (בל"י ὄροβος=ἐρέβινθος בל"ר (ervilia) ervum, בלש' פרסי' ارونیس die grüne Pflanze der Kichererbse) עירו' ל"ד: הקנים והקידין [כ"י מ' והזירין] והאורבנין מן ירק הן. ונ"ל שהיא ל"י ופרסי שרשמנו ירק נטע של מן אפונין. ורש"י פי' אורשרי"ש בכ"י אי' אוריש ובד"ש אוששיי"ש וכולם יש להם פתרון בתיקון קצת שנטע הנ"ל נקרא בל"צ ers=erres והיא אורשרי"ש צ"ל א ו ר ר י " ש וכן צ"ל א ו ז ר י " ש של כ"י, ועוד נקרא chiches והוא אוששיי"ש Kichererbse.

אַרְבַּע (שה"מ לנקבה ולזכר אַרְבָּעָה) במשנה בספ"ק דעירו' (י"ז.) ארבעה דברים פטרו במחנה מביאין עצים מכל מקום, ופטורין מרחיצת ידים, מדמאי ומלערב, פי' בגמרא (שם ע"ב). ובפ' בכל מערבין בגמ' דר' אליעזר (שם ל"ח:, ביצ' ד'.) אמר רב הלכה כארבעה זקנים. ארבעה דברים היה ר"ע דורשן ואין אני דורש כמותן בפ"ק דר"ה בגמ' דועל ששה חדשים (י"ח:) [ושם אי' היה ר"ע דורש ואין אני דורש כמותו וכ"ה בילק' זכרי' ח' רמז תקע"ד וכ"ה במנו"ה נר ה' פ"א כלל א' חל"ג רסי' רפ"ו, ובספרי ואתחנן סי' ל"א אי' קרוב לגי' רבינו היה ר"ע דורשם ואין אני דורשן כמותו]. פיר' אלו ארבעה דברים מפורשין בספרי דבי רב [אחי"ה ובע' ספר ב' מכנה רבינו הספרי גם במד' וישלחו עיי' מ"ש שם. ונקרא הספרי: סיפרי דבי רב ג"כ ברי"ף ספ"י דפסחי' וברש"י הושע ב', א' וביומ' ע"ד. ובב"ב קכ"ד: אי' שאר סיפרי דבי רב עיי' רש"י שם ורשב"ם לב"ב ועיי' עוד ערך ב י ר ב] בפרש' שמע ישראל (פ' ואתחנן הנ"ל) ובמסכ' סוט' בתוספתא (פ"ו) ר' שמעון בן יוחאי אמר ארבעה דברי' היה ר"ע דורשן ו א ף א נ י ד ו ר ש ן. [אחי"ה וכ"ה בכ"י מ' לר"ה שם עיי' ד"ס כ': ועיי' הער' כ' שכתב בעל ד"ס וט"ס ואולי היתה הנוסח' כמו בספ' תניא סי' נ"ח ואף אני דורש ואין אני דורש כמותו ונשמט מן דורש עד דורש עכ"ל. ואין אנוג צריכין לכך, שהרי גם זה גי' רבינו היא, ויש לה מובן. ובסיפרי ותוספתא סוט' וילק' חסר] ודברי נראין מדבריו ה ר י [כ"ה ב ד פ " ר וכן בספרי] הוא אמר (בראש' כ"א ט') ותרא שרה את בן הגר המצרית [א ש ר י ל ד ה ל א ב ר ה ם] [וכ"ה בתוס' סוטה וספרי ודפ"ע חסר] מצחק שעבד ע"ז [בתוספ' אי' ברוהב דיבור] ואני אומר שלא (היו צרים) [צ"ל כמו בספרי לענין הזו צריך] אלא לענין שדות וכרמים [בתוספ' אי' לענין ירושה, ובספרי לענין שרוה] שכשבאו לחלק היה ישמעאל אומר לו [בספריבהוצא' החכ' פריעדמאן דע"ב אי' בט"ס לא והמו"ל לא דק לתקן המעוות ע"פ ע' שלנו] אני נוטל שני חלקים שאני בכור וכן שרה אמרה לאברהם גרש את האמה הזאת ואת בנה כי לא יירש וג' (בראש' כ"א, י') ורואה אני דברי מדבריו. כיוצא בו [אתה אומר] [וכ"ה בספרי וכן בע' קצת למטה] הצאן ובקר ישחט להם ומצא להם וג' (במדבי' י"א, כ"ב) שוה להן [בספרי ותוס' סוט' אי' וכי הוא מספיק להם ובילק' בהעלותך סרמ"ז תשל"ו בשם ספרי: ספיקים הם להם] דברי ר"ע ואני אומ' אפי' אתה מכנים להם כל צאן ובקר שבעולם סופך ל ד ו ן א ח ר י ך. (כ"ה בכ"י ו"ו ול"ד וכ"ה בספרי. ובדפ"ע הגי' סופן לרנן אחריך ובספרי בהעלותך סי' צ"ה וכן ילק' שם אי' הן מתרעמים] השיבהו רוח הקודש עתה תראה היקרך דברי אם לא (במדבי' י"א, כ"ג). כיוצא בו אתה אומר [בן אדם] יושבי החרבות האלה על אדמת ישראל (יחזק' ל"ג, כ"ד) והלא דברים קל וחומר ומה אברהם שלא עבד אלא אלוה אחד ירש את הארץ אנחנו שעובדין אלוהות הרבה אינו דין שנירש את הארץ ואני אומר ומה אברהם שלא נצטוה אלא מצות יחידות [כ"ה בכ"י ו"ו ל"ד ודפ"ר וכ"ה בתוס' סוט', ובילק' יחזק' סרמ"ז שע"ג אי' אלא מצות יחידה, ובספרי אי' מצוה אחת, ובדפ"ע אי' יעודות וצ"ל יחידות] ירש את הארץ אנו שנצטוינו מצות הרבה אינו דין שנירש את הארץ, מה נביא משיבן על כך כה אמר (ה') [צ"ל אדני ה'] על הדם תאכלו ועיניכם תשאו אל גלוליכם [וג'] עמדתם על חרבכם עשיתן תועבה ואיש את אשת רעהו טמאתם והארץ תירשו (יחז' ל"ג, כ"ה, כ"ו) רואה אני דברי מדברי ר"ע. כיוצא בו אתה אומר כה אמ' ה' [צבאות] צום הרביעי וג' (זכרי' ח', י"ט עיי' ילק' שם סרמ"ז תקע"ד, וירו' תעני' פ"ד דס"ח ע"ג) זה שבעה עשר בתמוז שבו הובקעה העיר, ולמה נקרא שמו רביעי שהוא חודש רביעי, צום החמישי זה ט' באב שבו חרב הבית בראשונה ובשנייה. [בר"ה י"ח: אי' קצת בשנויים ע"ש] ולמה נקרא שמו חמישי שהוא חודש חמישי, צום השביעי זה ג' בתשרי שבו נהרג גדליה בן אחיקם ומי הרגו ישמעאל בן נתניה ללמדך שקשה מיתתן של צדיקים לפני הקב"ה כחורבן ביה"מ. [בירו' תעני' שם ל"י כל המאמר], צום העשירי זה עשרה בטבת שבו סמך מלך בבל על ירושלים שנא' (יחזק' כ"ד א', ב') ויהי דבר ה' (אל ירמיהו) [צ"ל אלי] בשנה

התשיעית בחדש העשירי בעשור לחדש לאמר בן אדם כתב לך את שם היום את עצם היום הזה סמך מלך בבל אל ירושלם, ואני אומר צום העשירי הוא צום (ה ח מ י ש י) [וכ"ה בספרי וצ"ל כמו שאי' בר"ה, תוספתא סוטה וירו' תעני' ח מ ש ה ב ט ב ת] אלא שביהודה מתענין על המעשה ובגולה על השמועה שנא' (יחזק' ל"ג, כ"א) ויהי בשתי עשרה שנה בעשירי בחמשה לחדש לגלותינו בא אלי הפליט וג' ושמעו ועשו יום שמועה כיום שרפה ודברי אני רואה מדבריו. — ארבעה צריכין להודות בר"ג דהרואה מקום (ברכו' נ"ד: וכ"ה ילק' תהלי' ק"ז רמז תתס"ו בבה"ג ובפסקי רי"ד ובמנו"ה נר ג' כלל ג' ח"ג פ"ד רסי' קכ"ב) שאלו לפני רב האי ז"ל [אחי"ה וכן הובא תשובי' רה"ג בס' חפש מטמונים לרב החכם בער גאלדבערג צד ט"ו אך קצת שלא בדקדוק ויש לתקן ע"פ הערך דכאן] הא דאמר רב יהודה ד' צריכין להודות מאי טעמא לא אמרינן רבנן כסידורא דקראי? והשיב הכי אית לפרושי דקראי סדירין לפום דשכיח טפי דהולכי דרכים ומדברות הרבה מצויין א פ י ל ו [כ"ה בדפ"ר ובשדפ"ע חסר] הולכין מעיר לעיר ואחריהן מי שהיה חבוש בבית האסורין דמעיטי מנהון והרבה מצויין אפי' על אכרגא וטסקא [אחי"ה ועיי' ס' ברכי יוסף מהגאון חיד"א א"ח סי' רי"ט. ובחומ"ט בט"ס אפי' על אבבקא ושקטא ועוד חסרה שורה מאפילו עד אפילו] ובתריהון מי שהיה חולה ונתרפא דמעיטין מן מאן דמיחבשין לשלטונא ושכיחין נמי טובא, ובתריהון יורדי הים דמעיטין מן כלהון, דשמעתא סדירין [צ"ל ו ש מ ע ת א ס ד י ר ן וכן מוכח מציון התשובה אצל רש"י שהביא בחופש מטמ' שם ושמעתא סידרה] לפום הקרובים לסכנה. יורדי הים טפי קרובים לסכנה דבחד ריגעא אובדין, ובתריהן הולכי מדברות טועים ולא משכחי מאכל ולא משקה וקרובין למיתה יותר מן החיים ובתריהון מי שהיה חולה ונתרפא אפי' חושש בראשו ואפי' חושש בגרונו. [אחי"ה מפי' רא"ש לברכו' פ"ט סי' ג' נראה שגי' רבינו בע"ה חש בראשו ו ב מ י ע י ו ובברכי יוסף שם אי' רק חש בראשו עיי' שיורי ברכה שם ססי' רי"ט], ובתריהן מי שהיה חבוש בבית האסורין דמרחיק מן הסכנה טפי מכולהון וכל חד מן הני עדיף נ י ס י ה מדבתריה. [אחי"ה כ"ה בכ"י, דפ"ו ואמ', אבל בדפ"ר ט"ס מסיה. ונ"ל להגיה ט פ י וכ"ה בחופש מטמונים. — ובענין פי' של רה"ג פליאה שבעלי התוספ' כתבו בהיפך מסברת רה"ג עיי' התוס' ברכ' שם. שבת ב'. ד"ה יציאות השבת, ב"ק ב'. ד"ה השור וגם הגרי"ב בהגהותיו לש"ס ובהפש"ב כבר התעורר ע"ז ועיי' הקדמת ת' שתי הלחם ועיי' עוד בחומ"ט צד ס"ו ומ"ש הרב החכם ב"ג שם בענין פי' התוספ' שכתבו בברכו' שם להיפך מדברי הגאון בענין חולה ונפק' מניה לדינה—. והקבוץ מארבעה: אַ רְ בְּ עִ י ן, פסחי' ע"ב. תני מיניה ארבעין זימנין ודמי ליה כמאן דמנחא בכיסיה (עיי"ע כס ו'). ירו' גיטי' פ"ו דמ"ז ע"ד ולעתה בתריה ארבעין זימני. סנהדר' כ"ו: ארבעין בכתפיה ומספר סדורי: אַרְבַּעְתָּא (der v i e r t e), ב"ר פי"א חד בשבתא, תרי תלתא ארבעתא וכ'. אַרְבֵּיסָר (der vierzehnte) במגיל' ב':].

☞ אֲרָג (בל"ס אֲרַג = רָג כמו ערג בל"מ Wünschenswerthes ובל' פרסי' ارزو Wunsch) תרג' כל כבודה בת מלך (תהלי' מ"ה, י"ד) כל שפר ארג ניכסי. [וכן תר"י א' בראשי' מ"ה, י"ח שפר ארג כל ארעא] והוא לשו' חמדה, ותרג' ויתאו המלך יפיך (תהלי' מה, י"ב) וירגג מלכא שופריך).

* אֲרוּגָה (מל"מ אָרַג Gewebe) ירו' סוכ' ספ"א דנ"ב ע"ג ארוגה טמאה מל"מ אָרַג. והרבה בתלמוד ובמדר' עיי' ירו' שבת פי"ג די"ד. ירו' תעני' פ"ד דס"ט. במ"ר פ"ד, פי"ב (עיי"ע ארגמן) ובריש רות"ר. נִפְעַל: נֶאֱרַג ירו' תרומו' פי"א דמ"ח: ירו' יומ' פ"ג ד"מ ע"ג; שמ"ר פ"מ. במדב"ר פ"ד ובינוני פעול: אָ רִ י ג (Gewebtes) ירו' כלאי' פ"ט דל"ב ע"ד, ירו' שבת פ"ז ד"י ע"ג, שם פ"י די"ב ע"ג, שם פי"ב די"ג., ירו' פסחים פ"ו דל"ג: ירו' מ"ק פ"ג דפ"ג ע"ד. אֲרִיגָה (das Weben) סנהד' מ"ה. ירו' יומ' פ"ג ד"מ ע"ג.

* אָרִיג (G e f l e c h t besond. der Haare) שבת נ"ז. תיכא חלילתא מאי א"ל אריג [בכ"י מ' ובכל הדפוסי' הישני' אי' ארוג] פי' מן שורש ערך הקודם לזה ואריג הוא כמין שרשרות של חוטין חלולות ועגולות לקלוע בה השער, ורבינו בע' חל י"ב דעת אחרת לו ועיי"ע תכי. וראיה לפי' רבינו שהוא א ז ו ר ח ל ו ל מצאתי בירו' שבת פ"ו ד"ז ע"ד מהו מיפק באילין תיכייא? א"ל כן אמרין אסור לו לאדם לצאת בהמיינו. והמיין הוא ל"פ هميان פי' א ז ו ר (עיי"ע) ודוק ותשכח.

אַרְגַּבְלָ[א] (או בהפך אותיות מל"י ἐργόλαβος Bauunternehmer או מורכב מל"פ ارزه סיד ומפעל סורי גְּבַל וא"כ ארגבלא בל"ס ארגובלא Kalkrührer = Maurer) ויפסלו בוני שלמה ובוני חירם והגבלים (מ"א ה', ל"ב) תרג' ופסלו ארדיכלי שלמה וארדיכלי חירם ואַרְגּוּבְלַיָּא.

ולגודרים ולחוצבי האבן (מ"ב י"ב, י"ג) (דשלמה ודיואש) [נ"ל שהיא הגהת איזה סופר ובאה מגליון לפנים]. [תרג'] ולארגבליא ולפסלי אבניא. [אחי"ה הפשיט' העתיקה גודרים וגובלים של מקרא במלת ארגובלא. וטעם המלה או ל"י שרשמתי פי' מקבלים קבולת וזה דעת ר"ד די לארא בכ"כ או מלה מורכבת משתי תבות מל"פ א ר ז פי' ס י ד וממלת גבל. ונמצאה מלת א ר ז טמונה ג"כ במלת ארדיכלי והוא ארדיכרי בל"פ עיי"ע].

* אַרְגְּוָן (בל"ס אַרְגְּוָנָא, בל"פ ارغون ובל"ע ارجوان rother Purpur) והוא כמו ארגמן בעברי ונמצא במקרא (דניאל ה', ז', ט"ז. כ"ט; ד"ה ב', ב' ו') פסיקת"ר פל"ג ארגוונים היו מלבשים אותם. איכ"ר פ' זכר עני': כך וכך ארגונות טובות אני נותן ליך.

אַרְגָּז (ובל"ר arca וכן בל"י האמצ' ἄρκα Kiste, Kasten) בג' דנגמר הדין (סנהדר' מ"ו:) איבעי ליה למימר כי קבור (דברי' כ"א, כ"ג) הוה א"ל דעבד ארגז פי' מ צ י א מ ר ל י ה ד ע ב ד א ר ו ן [כ"ה בכ"י ו"ו ול"ד ובדפ"ע חסר ולדפ"ר חסר בט"ס מא"ל עד א"ל] וקבריה ביה אבל קבורה בקרקע לא חזינן. ורה"ג היה שונה ארזג (Verschluss מל"ע رتج פי' סגר). פי' רב חמא סבר כי לא למצוה נאמר דבר זה א ל א לעשות על ההרוג סימן [כ"ה בכ"י ו"ו ול"ד אבל בדפ"ר חסר ל ע ש ו ת ושדפ"ע הגי' שלא לעשות להרוג ארון] ארזג עראי ולא קבע. ופי' א ר ז ג כ מ ו א ר ג ז [כ"ה בכ"י ו"ו ול"ד ודפ"ר] כ י ס ו י שמכסין אותו אבל עפר אין במקרא זה. [אחי"ה קושית שבור מלכא קבורה מן התורה מנין נבין ממה שבררנו לעיל בע' אמגושא שמנהג הפרסיים הישנים שלא לקבר מתיהם בעפר בהיות נתקדשה להם אדמת עפר ונזהרו עד מאוד בל יגע הפגר באדמה אשר על כן הניחו אותו למקום גבוה שקורין בל"פ דַגְמַא (dakma) בגלל זה נתוכח שבור מלכא מלך פרס אם קבורה נצטוה מן התורה].

* אֶרְגִּיזָא (Eragiza (Ptol.) am Euphrat in der syr. Landschaft Chyrrhestica, das heut. Razek) זבחי' י"ח: רב הונא איקלע לארגיזא. גיטי' ז'. רב גביהא מארגיזא ושם ר"ג מבי ארגיזא. ושבת י"ט: ועירו' ס"ג. אורי בחרתא דארגיז וכן גרס רבינו בע' חרתא (בלי מראה מקום בתלמוד) וכתב עיר הסמוכה לבגדד כרחוק פרסה ע"כ. ובכ"י מ' בב' מקומו' שבת ועירו' גרס ב ח ד ת א דארגיז וכ"ה בריה"ף דפ' קושט' ורא"ש דפ' ויניצ' וכ"ה בת' מהרי"ק שרש קס"ט וכ"ה בדי' פיזר' שאלוני' באסיל' וויניציא וקושט' בגמ' ברש"י ותוספ' ורא"ש אבל בד' בנבנשתי אי' ברי"ש. ונ"ל לקיים הנוסח ברי"ש שעיר אֶרְגִּיזָא בעצמה ותומה היא עיר שרשמתי בתחילת הע' והיתה לדעת פתלמיאוס על יד הפרת מערבית במחוז חירסתיקא (עיי' ריטטער ח"י צד י' תתר"י) והיתה שם ג"כ עיר חירס Chyrrus ואין אצלי ספק שהיא היא ח ר ת א, וחרתא דארגיז שני המקומות הסמוכים זה לזה, ומעתה נתבטלה שערת הג' שי"ר בע"מ קצ"ב שהיא עיר Argesa אצל ים וואן! ואף כי שם היתה עיר ששמה אַרגיש כעדות אססימאני ח"ב צד רנ"ב ועיי' הירבילאט צד קכ"ו. ומאשר נעלם מעיני הראשונים מוצא דבר של חרתא וסברו שהיא מלה ארמי' חרתא פי' חרשא=מכשף לכן היו משערים שאיש אחד אמגושי בנא אותה העיר עיי' רש"י לשבת ועירובי' בשם תש' הגאונים.

* ארגוטדייא ט"ס עיי"ע ארגנטין.

אֶרְגָּטִים (בל"י ἐργάτης בל"ס אֶרְגָּטָא Arbeiter) בילמדנו ברי' ויקח קרח (בתנחו' וילק' לי' המלה, ועיי"ע אנגרבטים) משה נטל לעצמו את המלכות ועשה אותו ארגטים. פי' כי עבודת הקדש עליהם בכתף ישאו (במדי' ז', ט') פי' כַּתָּף שהיה טוען את הארון. (א"ב פי' בל"י פועל ובעל מלאכה). [אחי"ה והדין עם ר"ב. וסומכום (Symmachus) העתיק פ ו ע ל י און (תהלי' צ"ד, ט"ז) ארגטים (πρὸς ἐργάτας ἀδικίας)].

* אַרְגִּירָא בירו' ב"ק פ"ג הל"א עיי"ע כריסו ושם אפרשנו בעזרת האל.

אֶרְגַּלְיָא (בל"י ἐργαλεῖον Werkzeug) בילמדנו בהעלתך את הנרות בפסוק קח את הלוים (בתנח' ל"י) מי שמכר לחבירו ספינה ולא פי' כלי ארגליא שלה מהו שיזכה בהן הלוקח כך שנו רבותינו (ב"ב ע"ג.) המוכר את הספינה מכר את התורן ואת הנס ואת ההוגן. [כ"ה בכ"י ו"ו, ה"ב ודפ"ר ועיי"ע הגן ד'. ושם אי' עוד ס"א עגינן עיי"ע עגן וכן גרסו כ"י ל"ד כאן ומשנ' ב"ב עוגין וגמ' ב"ב שם בט"ס עונין. ובדפ"ע אי' אוגן]. פי' ארגליא כלים אלו המרגילים אותה. (א"ב פי' בל"י כלי אומנות ופעולה). [אחי"ה אֶרְגַּלְיָא היא קבוץ מיחיד יוני אֶרְגַּלְיוֹן ובזאת המלה העתיקו ע' זקנים כלי (שמו' ל"ט, מ"ב) משא (במדי' ד' כ"ז) עבודה (שמו' כ"ז, י"ט). וכן נמצא' המלה בירו' סוכ' פ"ד הל"ג דנ"ד ע"ג, ויק"ר פכ"ג, מד' חזי' ד', ה' פ' אתי מלבנון מעשה אין כתיב כאן אלא כמעשה (שמו' כ"ה, י"

היא וכל אֶרְגַּלְיָיא שלה. ובתנחום' כי תשא ד"ה ויתן צד קנ"ח: (וילק' שה"ש ד' פ' נופת תטופנה הביא תנחו' בקיצור ונשמט' המלה שדברנו בה) כשם שקראתי אתכם כלה אף התורה קשטתיה ותקנתיה ככלה היא וכל כלי ארגליא שלה וכו'. שמ"ר רפ"מ כל נגר שאין בידו ארגליא שלו אינו נגר].

אַרְגָּמָן (Purpur) טוב [בש"ם לי'] כל שהוא כפ' אר"ע בגמ' דמיני בשמים (שבת צ'.), ובכלי' פכ"ז (מי"ב) הבגד מטמא חוץ משל ארגמן ושל זהורית. ובנגעי' בפ' כל הבגדים (פי"א מ"י) חלוק שנראה בו נגע מציל את האמריות שבו אפי' ארגמן. [אחי"ה ארגמן וארגון, עיי"ע. העתיקו ע' זקנים בכל מקום פּוּרְפּוּרָא πορφύρα וכ"ה במד' איכ"ר ובפסיק' איכ' פורפירא ארגמן עיי"ע אמר [אימרא] ובמד' דורש ארגמן אָרַג מִן במד"ר פ"ד למה בארגמן שהוא היה א ו ר ג את ישראל מ ן החטא. ושם פי"ב מרכבו ארגמן (שה"ש ג', י') זה הקב"ה . . . והוא א ו ר ג את העולם שיצאו כולם למיניהם ולא יתערבו. אודות ארגמן הארכתי בספרי על העתקה פרסית של טאווס צד רנ"ב ושנ"ד].

אַרְגָּנַטֵין (ἀργός ναύτης schnellsegelnder Schiff-mann) בב"ר פס"ד (ס"ג) ויצא הראשון: אתא הדין ארגנטין מנחיך ומרקד קומוי . . ועל ארגנטין ומזגא קדמיהן (שם). פי' שד של מרחץ. (א"ב פי' בל"י מלאך או רוח העוזר להולכים באניות אמנם אֵל הרוחות הוא העוזר והוא עושה מלאכיו רוחות). [אחי"ה בילקו' תולדו' רמז ק"י אי' ארגינטין ונ"ב שד של בית המרחץ והוא כפי' רבינו (ועיי' רימ"ז ב"ט ח"ב. קט"ו) ובירו' תרומו' ספ"ח דמ"ו ע"נ הגי' אנגיטרים ועיי' פי' של פ"מ אבל יותר נכון לפרש שהמלה מורכבת וטעמה בל"י מַלח שט בקלות ומהירות].

1 אַרְגֶּנְטִין (בל"ר argentum כמו argentaria (vasa) והוא כס"א שהובא בערוך. ופירושו כלי כסף לאכול בהם Silbergeschirr für die Tafel) כספא בסוף פיאה ירוש' [פ"ח הל"ט דכ"א: ושם אי' בהדין אנגטין צ"ל ארגנטין או ארגנטורין אנן אכלין יומא דין בארגנטורין דהבא [או] בארגנטורין כספא ועיי' אה"צ למהרז"ף שם]. ובפסיק' דבחדש השלישי (ק"ו:) [ושם ביתרון דיבור וגם צריך לתקן ע"פ ע' שלנו גי' מוטעת א נ ג י ט י ר י ן] למלך שהיה משיא את בתו והיה לו ארגנטין ישנה אמר המלך אם אני ממתין עד שאני עושה ארגנטין חדשה הרי אני משהא שמחת בתי מה עשה צחצחה ומרקה ונתנה לה וכו'. [בפסיק' וילק' יתרו רמז רע"א אי' מה עשה המלך הביא נפחים ואומנים והיו מצחצחים אותה וכ' ובילק' אי' ארגנימין]. ס"א אַרְגֶּנְטַרִין [כ"ה בכ"י ו"ו, ל"ד ודפ"ר, אבל בדפ' חדשי' אי' אגינטירין, ועה"ק אגנטרין ובכ"י ה"ב ס"א ארגנטין וצ"ל ארגנטרין שאם לא כן במה יודע אפוא החלוק בין שתי הנוסחאות]. פי' כ ל י ח ש ו ב שמשתמשת בה בת מלך. [אחי"ה וכן נ"ב בילק' כלי חשוב אולם הילק' עצמו בגוף הספר הכנים בפנים מלת חצר יען שנתעה אחר פי' המוטעה שאי' בכ"י אקספ' ששם נרשם בצד אנגנטרין „פי' חצר" עיי' מ"ש ר' שלמה באבער. ובאסת"ר פ' בהראותו אי' איתקנו לו כל הדין ארגוטדייא וצ"ל אַרְגַּנְטָרְיָיא. ושם: חמא כל הדין ארגנאטאדייא וצ"ל אַרְגַּנְטַארְיָיא]. (א"ב פי' בל"ר כסף וכלי כסף ונעתקה מלה זו גם לכלי זהב, ירו' דפיא' פרק מאימתי יומא דין בארגנטרין דהבא). [אחי"ה הירוש' אשר הביא ר"ב הוא הוא המובא מרבינו בע"ה בעצמו בראש הערך].

* 2 אַרְגֶּנְטִין ט"ס עיי"ע הבא אח"ז.

אַרְגֶּסְטוּס ([צ"ל אַרְגֶּסְטֵים] בל"י Ἀργέστης' כינוי לרוח דרומית Südwind אצל הומירוס (Jl. 11, 306; 21, 334); לרוח מערבית אצל Hesych. (1, 515); לרוח מערבית צפונית אצל אריסטו) בויק"ר פ' צו זובח תודה (פ"ט) לפי שבעוה"ז בזמן שהרוח צפונית מנשבת אין רוח דרומית מנשבת ובזמן שהרוח דרומית מנשבת אין רוח צפונית מנשבת אבל לעתיד לבא אמר הקב"ה אני מביא רוח ארגסטוס לעולם שמשמשת בו שתי רוחות הה"ד (ישעי' מ"ג ו') אמר לצפון תני ולתימן אל תכלאי. ס"א אגרסטוס וכן מסתברא כלו' אַגְרֶסְטוּ סַלְבַטִיקוּ בלע"ז. [אחי"ה agresto, salvatico בלאט"י wild, unbezähmbar עיי"ע אגריאון וע' אמר ד'. וכס"א גרס במ"ר רפי"ג אני מביא רוח אגריסטים לעולם וכ' ובילק' ישעי' מ"ג רמז שט"ז אגריסטוס ונ"ב שלוזטיקו בלע"ז והוא נלקח מפי' הערוך וצ"ל שלווטיקו. אבל בשהש"ר פ' עורי צפון ובאסת"ר פ' והשתיה אי' הגי' ארגסטים; ובילק' אסתר ד"ה ויין סרמ"ז תתרמ"ח בט"ס רוח ארגנטין וצ"ל ארגסטים, וזה עיקר הגי' אבל גם אַגְרֶסְטֵים בל"י ἀγρέστης schnell, reissend תואר לרוח]. (א"ב פי' בל"י רוח מערבית צפונית).

* אַרְגַּסְטֵירִין (או מל"י ἀκρατέστερον ganz ächt, ungemischt ואות ט' נשמטת. או הורכב מל"י γαστρίον was zum Magen gehört

ומן מלת אר = אל ועיי' בפנים), קהל"ר פ' שמח: תן לי בשר שמן ויין ישן ומיני ארגסטירין אכל ושתה ונתבסם וכ'. יש לי ב' פירושים או באותיות הפוכות פי' בל"י ערך ההפלאה מאַגְרַטון (עיי"ע כלומ' שאינו מזוג כלל והוא יין חי. או י"ל גסטירין פי' בל"י כרם ואר כמו אל והיא ה' הידיעה בל"ע ונצמד לתחילת התיבה כמו ארטבלא, וכדומה, ומיני ארגסטירין כלו' מיני מאכלים לכרם. ותמורתו בילק' קהלת פ' שמח (ילק' נביאי' דף קפ"ט:) איתי צמידא וחמר טוב וקופר (צ"ל וקופד) שמן. עיניך הרואות שתיבות ומיני ארגסטרין של קהל"ר מקבילות עם איתי צמידא. והוא כמו סמידא (עיי"ע פי' בל"י σεμέδαλις פת נקייה סולת. ועוד יש לי השערה והיא היותר נכונה כי בל"י ἀραιά γαστήρ פי' כרם עם בני מעים ופירושו מיני מאכלים הממלאים כל הכרם.

* אַרְגְּרוֹן (בל"י ἀργύριον בל"ם ארגורא Geld, Silbergeld) ירו' פיא' פ"ח הל"ז דכ"א. המסבבין על הפתחי' אין נזקקין להן לכל דבר.. ובלחוד דלא יפחות ליה מן ארגון דיליה (עיי' ב"ב ח'. תוספתי פיא' פ"ד). פי' ארגרון בל"י מטבע כסף קטנה שנותנים לעני.

אַרַד (= עַרַד בל"ע غرد והרבים غراد Erdschwamm) בר"ג דג' שאכלו (ברכו' מ"ז.) ובס"ג דערבי פסחי' (קי"ט:) ארדיא לי וגוזליא לאבא. [אחי"ה כ"ה בכ"י ו"ו ל"ד ה"ב ובדפ"ע, וכ"ה בע' אבא לפי' גי' כ"י ו"ו, ל"ד ודפ"ר אבל שם בשדפ"ע ארדיליא וכ"ה בברכ'. ובפסחי' אי' אורדילאי לי ובדפ"ר בע' שלנו קרוב לזה ארדילאי ורי"ף לפסחי' (וכ"ה בתוס' יבמו' נ"ז: ד"ה אמר) ארדליא ובקצ' דפוסי' ע ר ד י א י ל י וירו' פסחי' פ"י הל"ו דל"ז ע"ד ערדילו צ"ל ערדילי או ערדי לי; בכ"י מ' ברכו' ארדיליא וגוזליא לאבא מי לא א כ ל י נ ן (לפנינו בדפ' אי' א כ ל י נ א); ומלשון אכלינן מוכח דצ"ל ארדיא ל י וגוזליא לאבא וכ"ה בכ"י פ' לפסחי' ארדא לי (עיי' ד"ס שם דקצ"ב.) וכ"ה בכ"י פ' לברכו' מייתו לי ארדייא (ד"ס שם קכ"ה.) ובטעות העתיקו הגה' מיי' בפ"ה מהלכ' ברכו' וכן בס' האגודה מי לא א כ י ל וזה עשו בעבור שגרסו ארדילי או ארדילייה בתיבה אחת, אבל בדפ' שונצינ' ויניצ' אי' אכלינן (ובברכ' בדפ' שלנו גם רש"י גרס כן) ומדפוס בסילי' והלאה כתוב אכילנ' בקו על הנו"ן ופשטו ליה בטעות אכילנא]. פי' ארדיא כמהין [וכ"ה בל"ע ובפרט לגי' רי"ף וירו' בעי"ן] נראין הדברים שהיה שמואל מתאוה להן וכן גוזליא לרב [כ"ה בכ"י ו"ו ול"ד ובדפ"ע חסר], בפ' אין מעמידין בגמ' דשלקות (ע"ז ל"ח.) איכא בינייהו דגים קטנים וארדי ודיסא וכ'. ובפ' אע"פ בגמ' ארבע יושבות בקתידרא (כתובי' ס"א.) איתו לקמיה תבשילא דארדא. [אחי"ה וכן רש"י פי' בברכו' ארדליא כמהין ופטריות ובע"ז שם לועז בולי"ץ והוא ל"צ bolet בלאט"י boleto בל"ר boletus = Löcherschwamm ובתעני' כ"ג. ד"ה כ מ ה י ן ו פ ט ר י ו ת כתוב בולי"ץ ובשבת ק"ח. ד"הפיטרא ט"ס בוליון וצ"ל בולי"ץ. ומעתה י"ל שגם גוזליא שאכל רב אחר קינוח הסעודה מענין פירות הוא ונ"ל שהיא ל"ע גזל = جزل פי' פרי תמרים. ומעתה נבין לשון חז"ל כריתו' כ"ח. אמרו על בן נרבאי שהיה אוכל ד' ס א ה גוזלות בקינוח סעודה, וסנהד' צ"ד: וילק' משלי ג' רמז תתקל"ה פקח בן רמליהו שהיה אוכל מ' סאה גוזלות בקנוח סעודה, ושם י"ג רמז תתק"ן שהיה אוכל שלש מאות גוזלות בקנוח של סעודה. ואם אמרינן שגוזלות בני יונה ממש אז הענין הכריח לנו לפרש ג"כ ארדיא או א ר ד ל י א שאכל שמואל ממין עוף ואז אולי היא ל"י ורומי' ardeola ἀρδιόλη Fischreiher, פי' שחף בל"מ ואף אם מין עוף טמא הוא אפשר שמכנין בזמן שמואל מין עוף טהור בשם זה, אבל פי' ראשון נ"ל עיקר].

אָרֹד (עָרוֹד מל"מ וכ"ה בל"ס עָרְדָא ובל"ע عرد Waldesel) בפ"ק דע"ז בגמ' דאין מוכרין להן דובין (ט"ז:) חיה גסה מאי מלאכה עבדא אמר אביי אמר לי מר יהודא דבי ר' יוחנא טחנא רחיא בארודי [לפני' אי' בערודי, אע"ג דערוד מלומד מדבר מושכין אותו לישיבה ולעבודה עיי' באכארט היערזאיקאן ח"ב צד רכ"א], האי מאן דאחזיק מגודא דארדי ולבר לא הויא חזקה בפ' חזקת הבתים בגמ' חזקתן שלש שנים (ב"ב ל"ו. ושם אי' ערודי). פי' ארודי חיות כמו (איוב ל"ט, ה') ומסרות ערוד מי פתח. ובאות ואוכלות הזרעים [עיי' איוב ו', ה'; ירמיהו י"ד, ו'] שבקצות השדה ויש עושין קירות וגדרות לשדה ומניחין קרקע מעט חוץ לקיר ומשליכים שם זרע ומה שצומח באות החיות ואוכלות ואינן נכנסות לשדה ואם החזיק אדם באותו קרקע שהוא חוץ לגדר אינה חזקה דיכול למימר כיון דכל דזרע ערודי אכלי ליה לא איכפת לי עלה. [אחי"ה כן פי' הרשב"ם מלה במלה מבלי שהזכיר מקור פירושו. ולפי הענין פי' ג"כ רגמ"ה וז"ל בכ"י לב"ב: האי מאן דאחזק מגודא דערודו ולבר כגון שרגילין בני אדם שיש להם שדות סמוך ליער משמרין מקצת

משדה סמוך ליער וכונסין בשדה ועושין מחיצה בין השדה ליער בשביל שאם יצאו חיות ערודין מן היער כדי שירעו באותה הרחקה שיש מן המחיצה ליער ולא יבואו לשבור המחיצה ולאכול התבואה ואם החזיק אדם באותו שיור שהניח בשביל הערודים אפי׳ לאחר שעמדה ברשות ג׳ שנים מ״ט דאמרינן האי דלא מיחה זה בעל הקרקע בתוך ג׳ שנים דקסבר הואיל וכל מאי דזרע האי ערודי אכלי ליה ומשום הכי שתיק ולא איבד שדהו בשתיקתו עכ״ל].

* אֲרָד (בל״ע ارض פי׳ ארץ Erde) ירו׳ סוט׳ פ״ב הל״ב דף י״ח: מַי (במדב׳ ה׳, י״ח) יכול מראה מים ת״ל ארד (כלומ׳ עפר במד׳ שם פס׳ י״ז) או ארד יכול מראה דיו ת״ל מי הא כיצד מראה מים ומראה ארד ובבלי סוט׳ ט״ז: אי׳ עפר ע״ג מים.

* אַרְדָּא (= אַרְטָא שם הפרטי פרסי בל״פ اردا עיי׳ בפנים) בגיטי׳ י״ד: ושמות יהן מבוהלין ארדא, וארטא, ופילי, ובריש. רש״י ז״ל מעמיד המלות בלי פירוש, ורצה רק להציג הגי׳ הנכונה. ולע״ד המלות פרסיות הנה ומהן שמות פרטיים ומהן שמות כלליים. ארדא וארטא הוראתן נורא ואיום והורכבו הרבה פעמים עם מלות אחרות לשם אחת כידוע למבין (עיי׳ ע״מ פרסיות) כגון ארדבן, ארטבן, ארדשיר וכדומה, ודע כי הוראת ארד בל״פ כעס; ארטא פי׳ בל׳ צינד areza ובל״פ ارز = מהומת מלחמה; פילי = فيل, پيل חיה נוראה, בריש = پريش בהלה ועל כולן סובבין והולכין התיבות: ושמותיהן מבוהלין; והגאון ש״ר בכ״ח כרך ז׳ צד קצ״ט פי׳ בענין אחר ע״ש. ובירו׳ גיטי׳ ספ״א דמ״ג ע״ד וירו׳ קידושי׳ פ״ג הל״ד דס״ד. (עיי״ע דבר ב׳) אי׳ כל הספור של בבלי גיט׳ בלי הזכרת השמות האלה וזה באשר פרסיות הנה. — ושע״פ ארד בא כבר בבראשי׳ מ״ו, כ״א, במדב׳ כ״ו, מ׳, ועוד י״ל כי ארדא וארטא הוא לש׳ צינד areta, ereta פי׳ מושלם vollkommen.

* אוּרְדַּיָּא (אם לא שם מקום עיי׳ פנים אז בל״ר שעורים Gerste hordeum) בכתובי׳ ס״ז. הני שקי דאורדיא ואשלי דקמחוניא אשה גובה פרנה מהן כן גרס רבינו בע׳ אשלא. ופי׳ בל״ר שעורים ויגיד עליו רעו קמחוניא. אבל בכ״י ו״ו וג״נ הגי׳ שם שקי דאדוריא ובס״כ לפנינו רודיא ואפשר שם מקום Rhodus, Ῥόδος וכן פי׳ הארודי (בראשי׳ י׳, י״ח) בירו׳ מגיל׳ פ״א הל״א דע״א: רודוס, או י״ל שאי של פעניקיים Aradus הוא ושמו בל״ע ارواد, ارواد, ارواد עיי׳ ע״ז שטראבו ספר ט״ז, ב׳, י״ג, ופליניאוס ספר ה׳ ל׳, ל״ג, ועיי״ע הבא אח״ז.

* אוּרְדֵּי (אודרי = עודדי alles zum Polstern Verwendbare, Wolle u. s. w.) בקידושי׳ י״ב: ההוא גברא דאקדיש בזוודא דאורדי וצ״ל דאודרי עיי״ע אודרא ושם בברכ׳ ג׳ כ״י ג״כ אורדא וצ״ל אודרא וכ״ה בכ״י שבת ובריי״ף כ״י עיי׳ ד״ס שבת צד מ״ו: אבל רבינו בע׳ זווד ג׳ גרס ג״כ דאורדי ותהיה זוודא דאורדי לפי דעתי כמו שקי דאורדיא של ערך הקודם לזה.

אֲרְדַּב (בל״י ἀρτάβη בל״ס ארטבא, ארדבא בל״ע اردب והוא מין מדה נגזר מל׳ קופסית ΠΙΕΡΤΩΒ עיי׳ בֶּעקה מיטראלאגיע רמ״ב והמאמר דאס יידישע מאאסזיסטעם להחכ׳ צוקערמאן צד מ״ז) בפ׳ השוכר את האומנין (בגמ׳ להביא חטים) [צ״ל בגמ׳ השוכ׳ את החמור להביא עליו חטין] (ב״מ פ׳:) ת״ר קב [כ״ה בכ״י ודפ״ר ושם תנו רבנן קב, אבל בשדפ״ע ט״ס תרקב בתיב׳ אחת ובהשמטת הקוים] לכתף ארדב לעריבה [ולפני׳ אדריב וכן בעירו׳ אדריבא וכ״ה בכ״י א״פ ובכ״י רי״ף אבל בכ״י רי״ף בשבת על נכון ארדבא עיי׳ ד״ס עירו׳ ר״א.]. ובפ׳ בתרא דעירו׳ בגמ׳ דנגר הנגרר (ק״ב.) ההיא אסיתא דהוי בי מר שמואל דהוה מחזקת ארדבא [בדפ׳ שונצי׳ ובראי״ש דפו׳ ווינ׳ אי׳ אדרבא ולפני׳ אדריבא ועיי״ע אסיתא]. פי׳ ארדב חצי לתך [ולרש״י לתך]. (א״ב פי׳ בל״י ארטב מין מדה פרסי׳ ובנוסח׳ דידן גרסי׳ אדריב). [אחי״ה צ״ל ארדב, ואדריבא. וע׳ זקנים העתיקו חמר (ישעי׳ ה׳, י׳) אַרְטָבָא].

☞ אַרְדַּבְּלִם (בל״י ὕδραυλος — λις Orgel, Wasserorgel ובל״ס ארדבנא וצ״ל אדרבנא Cymbel) בירו׳ בפ׳ החליל (פ״ה הל״ו דנ״ה ע״ג) רשב״ל אמר עוגב זה ארדבלס תני רשב״ג לא היה אדרבלים [לפני׳ אי׳ ארדבלים] בירושלים מפני שהוא סורח את הנעימה והביא רבינו המלה בע׳ הרדולוס ע״ש).

* אֲרַדְךְּ (לפע״ד בל״פ רחיים آرده Mühle) אם תכתש את האויל במכתש בתוך הריפות בעלי (משלי כ״ז, כ״ב) תרג׳ אין מחית ליה לשטיא במכתשי בגו סיעתא ובאורדך, רבים וכן שלמים נלאו למצא פשר דבר, ראשון היה בעל מתורגמן שהודה ולא בוש „לא ידעתי מה הוא" והרב הח׳ לעויזאהן בספרו היקר זאאלאגיע צד

קמ"ג. ור"ש באבער במגד ירחים כרך א' צד מ"ח, מהרי"ל בע"מ של תרגומים ע' ארדך הרבו לטרוח לפרשו ולא עלה בידם להאיר כל המאמר. והנה החכ' לעוויז' השכיל לתקן בגו סיעתאן באור דך. ומודה אני על האמת אי לאו דדלא לי חספא לא הוית משכחת מרגניתא תותיה, שגם אני נכון לבי בטוח לגרוס סיעתאן או יותר טוב אסיעתן שוי"ו הראשון ממלת ובאורדך שייך למלת סיעתא כזה סיעתאו וצ"ל סיעתאן באריכת הוי"ו לנו"ן. ודע שמלת אסיעתן בל"פ בעצמה ותומה اسيازن אבני הרחים העליונים אשר עליהם הושלכו הגרעינים ונכתשים שם ונקרא בלא"ש Mühlläufer. ומלת ארדך או אורדך ממש בל"פ רחים ושיעור המאמר אם תכתש את האויל במכתש בתוך אבני הרחים העליונים של רחים. ומלת הריפות ל"ע رفت דכה במדוכה (עיי' סוט' מ"ב. ורש"י שם), ובעבור שנכתשין החטין באבני הרחים העליונים עד אשר יהיו דקין מן הדקין ע"כ תרגם ככה. וגם אם נגרס כר"ש באבער תחת סיעתא אסיתא (Mörser עיי"ע) יש למאמר פתרון: אם תכתש את האויל במכתש בתוך אסיתא ובאורדך פי' או ברחים, ור"ש באבער גרס תחת זה ובמדוך ואין זה לפע"ד מהנחוץ. ופירושי נראה לי יותר טוב ומקום הניחו לי להתגדר בו].

אַרְדַּכַל (גודר וחרש אבן בל"ם ארדִיכְלָא, אַרְדִיכַר ולפע"ד מל"פ ارزهكر Baumeister eig. Steinmetz) בס"ג דעושין פסין (עירו' כ"ו.) האי מחיצא דארדכלי לא שמה מחיצה ובס"ג דב"מ (קי"ח: וירו' ב"מ ספ"י די"ב ע"ג) בנאי שמסר לארדכל ארדכל חייב. ובב"ר פכ"ח (פכ"ז וכן פ"ח) ויתעצב אל לבו למלך שבנה פלטין ע"י ארדכל ראה אותה ולא ערבה לו על מי להתרעם על ארדכל. בני שלמה ובני חירום (מ"א כ"א, ה', ל"ב) תרגומו ארדיכלי שלמה וארדיכלי חירם. לחרשי העץ ולבנים (מ"ב, י"ב. י"ב) [תרג' לנגרי אעיא ולארדיכליא]. [אחי"ה וכן הרבה בתרג' עיי' מהרי"ל בע"מ של תרגומים. וכן העתיקה הפשיטה הסורית במלה זאת לגדרים (מ"ב כ"ב, ו'; ובמ"ב י"ב, י"ב בט"ס אדרכלא כמו בתלמוד ובמדרש) חרשי אבן (ד"ה א' כ"ב, ט"ו), חרשי קיר (ד"ה א' י"ד, א'), ובחרשת אבן (שמות ל"ה, ל"ג). ובאפרים הסורי הגי' תחת ארדיכל: ארדיכר והוא ממש ל"פ ארזהכר פי' חורש אבן, והוא הוא ארדיכל וכ"ה בכ"י מ' וא"פ וברש"י כ"י ובמ"מ פט"ז מהלכ' שבת הלט"ו עיי' ד"ס עירו' שם. ולפנינו אי' אדרכלין, ובב"ר פכ"ז אדרכל. וכ"ה בטעות בילק' ירמיה סרמ"ז רצ"ו משל לאדריכל שבנה את המדינה וכו', ובתמורתו במדב"ר רפ"ט משל לארכיקיטון וצ"ל לארכיטיקטון עיי"ע אַרְךְ].

* אַרְדַּלְג (בל"פ آردهالہ , اردوله Mehlgericht) בה"ג הלכ' ברכו' פ"ו ד"ז. וכל מיא דקימחא וארדלג. פי' בל"פ מין מזונות מקמח ודבש.

☞ אֶרְדַּעְנָא (עוּרְדְּעָן בל"ם אורדעא, בלש' שומרונ' ארדען, פי' צפרדע ועוד מין חולה הלשון rana βάτραχος, Frosch, Zungen-krankheit) ירו' דשבת פ' שמונ' שרצים (פי"ד הל"ד די"ד ע"ג; ובירו' ע"ז פ"ב, הל"ב ד"מ ע"ד אי' בתחילת ע' בראש המלה) הדא אורדענא סכנה. תרג' צפרדע (שמות ז', כ"ז וגו'; ח', א'. ב'; תהלי' ע"ח, מ"ה) ארדענא). [אחי"ה לפני' אי' עורדענא אבל גי' ה"ב אי' בקהל"ר פ' ויתרון ארץ: חמא חדא אורדעה טעונה חד עקרב, ובויק"ר פכ"ב חדא אורדען טענא ובב"ר פ"י אי' עורדען ובמד"ר פי"ח אי' צפרדע ועיי' עוד ע' אקרוקתא]. ויש מין חולה הנקר' צפרדע מהיוני' ורומיי' והוא מורסא חם הגדל תחת הלשון בין הוורדים).

* אַרְדְּפוֹי (המלה נשתבשה או מן אדרפוי = אדלפוי בל"ם דולבא. או מל"פ ארדכו = ارنج Ahorn, Platane) תרג"י א' בראשי' ל', ל"ז ערמון, ואונקלס ופשיט' תרגמו דדלוב = בל"ם דדולבא והוא מין עץ עיי"ע דלב שנקרא בל"ע دلب ובלא"ש כמו שכתבתי, ויתכן שתחת ארדפוי צ"ל אדרפוי ומאחר של' ור' ואות ב' ופ' מתחלפות היטב נוכל להשוותו עם אדלבוי והיא מל"ע. או י"ל שאות כ נשתבש' לאות פ וצ"ל אַרְדְכוי והיא ל"פ ערמון. ולא כן דעת מהרי"ל בעמת"ל.

☞ אַרְדַּפְנֵי (Lorbeerbaum) תר"י (שמו' ט"ו, כ"ה) ויורהו ה' עץ: אילן מריר דארדפני עיי"ע הרדפני).

* אַרְדַּקְסַם ([צ"ל ארדסקס = עירדסקס] = דרמסקס = דרמשק בל"ם דרמסקוס Damaskus) בירו' עירו' רפ"ג ד"כ ע"ג מעשה ששבת ר"מ בארדקסם. ואין ספק אצלי שצ"ל בארדסקס והוא ערדסקס וכן אי' בבבלי עירו' כ"ט. פעם אחת שבת ר"מ בערדיסק' ובכ"י מ' וא"פ הגי' בערדסקים ובדפ' שונצ' אי' בעדרסקוס וכבר הוכחנו לעיל ע' אסיא ב' שמלת עדדיסקוס וכ"ה ב"ב נ"ו. או ערדסקי' וכ"ה בנזי' נ"ו: תוספת' נזי' פ"ה תוספת' אהלו' פ"ד ט"ס תחת דרמסקס שהורה שם ר"מ. ובעירו' י"ט דומסקנין פתחו צ"ל דורמסקנין

וכ"ה בכ"י מ' וא"פ ובע"י ובכפתור ופרח פ"ז דכ"א וכ"ה בד' שונצ' ועיי' ד"ס שם. ועיי"ע דרמסקן.

* אַרְדְּשִׁיר (בל"ם וכן בל"פ اردشير Ardeschir היא העיר המהוללה על הטיגרים בקרובה של קטיזיפון) גיטי' ו'. ר' חסדא מצריך מאקטיספון לבי ארדשיר ומבי ארדשיר לאקטיספון לא מצריך וכ'. עירובי' נ"ז: בני אקיסטפון [צ"ל אקטיספון ובכ"י מ' אי' קטיספון ועיי"ע וע' אקטיספון] דמשחינן להו תחומא מהאי גיסא דארדשיר ובני דארדשיר משחינן להו תחומא מהאי גיסא דאקיסטפון [צ"ל דאקטיספון] וכ' עיי' ע"מ צד קצ"ה. ובכ"י מ' אי' בט"ס אדרשיר וביבמו' ל"ז: אי' רב כי איקלע לדרשיר וביומ' י"ח: אי' לדרשיש וכולם צ"ל ארדשיר ונקרא כן ראשון למלכי הפרסיים החדשים מבית שׂאשׂאן שחידש ממלכת הפרסיים אחרי שהציקו למלך של פרתיים במלחמה (עיי"ע ארטבן). ונקראת שם העיר על שמו ארדשיר אולם Seleucia שם העיר בראשונה על שם מיסדה שר הצבא היוני סיליקוס ניקאטור. וכן נוסף לעיר הורמיז [هرمز] כינוי ארדשיר ונקראת הורמיז ארדשיר ב"ב נ"ב. ועל עיר סליקיא שהיא ארדשיר עיי' מאננערט כרך ה' ח"ב צד רצ"א. והאמזא (Isp. Ann. 33. 34).

☞ אֲרוּ (בל"פ آرا !fürwahr או אולי מל"ע ارا siehe והוא ציווי מפעל راى) בדניאל (וארו ארבע חיון) [צ"ל ארו חיוא רביעיא] (דניא' ז', ז' ועיי' עוד ו', ז'; ז', ב'; ח' י"ג) פי' הנה). [אחי"ה והיותר נכון שהוא כמו ה ר י בדחז"ל והוא מל"פ או מל"ע כשרשמנו ובהוספת מ' ארום בתרגו' ונמצא ג"כ תחת הרי בתרג' ארי עיי' ציונים בעמ"ת למהרי"ל].

*אַרְוַוד (שם הפרטי לעיר Ἄραδος", בל"ר Aradus בל"ם ארוַדוס בלש' ערבי' ارواد) ב"ר פל"ז פי' הארודי (בראשי' י', י"ז) ארווד והוא אי של פעניקיים שמדובר בו בבן מתתיהו על הקדמוניות א', ו', ב'; ושטראבו עיי"ע אורדיא; שם ציינתי ירו' מגיל' שפי' ארודי: רודוס ואם לא Rhodos היא אז תהיה ג"כ Aradus שנקרא בל"ם ארודוס ועיי"ע אנטרדס היא העיר שחברה לה יחדיו עם אנטרדוס ומונחת באלכסון מול פניה ומקבילות אשה אל אחותה עיי' החכ' רעלאנד ח"א צד רט"ז, שי"ח.

* אַרְוִיסָא (בל"פ ارويس gedrehter Strick) יבמות מ"ו. רמו ליה ארויסא בצואריה פי' בל"פ חֶבל נארג מחוטים עבים. ורש"י פי' קבישטר"י בל"צ capistre = Halfterbinde נבא ולא ידע מה נבא ורבינו גרס בע' ארוסה לפי גי' כ"י ארווסה ופי' שלשלת ע"ש. ועיי' מהרי"ף עט"ש צד כ"א.

* אֲרוּמָה (Ruma = Ῥουμά Stadt in Gallien) עירו' נ"א: מעשה באנשי בית ממל ובאנשי בית גוריון בארומ'. ובתוספתא עירו' ספ"ג אי' ברומא וכ"ה בדפו' שונצ' וברש"י שם ברומה וכ"ה בכ"י עירובי' ברומ' ובירו' עירו' פ"ד דכ"ב. אי' מרומה. ודע שיש ארומה קרוב לשכם (שופטי' ט', מ"א) ובמקר' יש רומה (מ"ב כ"ג ל"ו) ולכאורה נראה שהיא היא שהרי בן מתתיהו על הקדמו' ספ"י פ"ה הל"ב כתב תחת רומה Ἀβοῦμα' וט"ס היא תחת Ἀρουμα" וכן כתב במ"א (על המלחמ' ג', ז', כ"א) Ῥουμά' שהיא עיר בגליל ועד היום יש עיר רומה Ruma בבקעת זבולון עיי' ראבינזאהן נייע פארשונגען צד קמ"ב.

אֶרֶז (מל"מ וכ"ה בל"ע ופי' ارز, ובל"ם ארזא ונגזר משרש ارز fest, zäh sein כי הארז יעמוד ימים רבים עיי' פליניאוס מ"ו, ע"ג. ע"ט). בס"ג דשבת (קנ"ז. עיי"ע אשוחי) אבל לא בעצים שבמוקצה התם בארזי ואשוחא דמוקצה מחמת חסרון כיס נינהו דאפי' ר"ש מודה. ובר"ג דהמביא כדי יין (ביצ' ל'.) כולה ר"ש היא וסיפה בארזי ושוחי עסקינן דמוקצה מחמת חסרון כיס אפי' ר"ש מודה. [אחי"ה הך ציון באותיות נפרדות הביא רק כ"י ו"ו א', ב' וכ"י ל"ד ובדפ' חסר. בביצ' אי' בשינויים אבל כ"י מ' גרס כרבינו עיי' ד"ס מ':]. פי' ארזי ואשוחי עצי ארזים וברושים העשויין לקורות דאין דעתו של אדם להסיקן וגמר והקצה אותן. [אחי"ה וכן פי' רש"י לביצ'. ונמצא' עוד המלה בתמיד פ"ג מ"ה רביעית של ארז וצ"ל רביעין עיי"ע רבע ד' ועיי' תוי"ט מדות פ"ג מ"ח ושם וכלונסות של ארז כ"ה במשני' וכ"ה בע' כלנס ב' ע"ש. ר"ה כ"ג. ארז ארזא. ע"ז י"ד. פירי דארזא עיי"ע אלכסון. ירו' סנהד' פ"י דכ"ח ע"ג ערק לארזא ובלעיה ארזאי . . אזלון ונסרון ארזא ונסרו לארזא ואיתחמי דמא נגד עיי' בבלי יבמו' מ"ט: ומאמרנו על אדם הראשון (במ"ע דמ"ג. כרך כ"ה צד ע"ח ופ"ו). ר"ה כ"ג. עשרה מיני ארזים הן. ובהשאילה על אדם גדול וחשוב מ"ק כ"ה: אם בארזים נפלה שלהבת מה יעשו איזובי הקיר. שבת קי"ח: נטעתי חמשה ארזים בישראל. ירו' ע"ז פ"ג דמ"ב ע"ג איתעקרון ארזַיָא דארעא דישראל, וזה כמו כארז

בלבנון ישגא (תהלי' צ"ב, י"ג) שבת קנ"ה. זירין דארזי . . . כיפין דארזי ובכ"י מ' וא"פ הגי' זירין סוכי דארזי . . כיפין סוכי דארזא פי' ענפי ארז شاخ בל"פ ענף עץ והוא כמו שוכא דארזא עיי"ע שך ג'. ורבינו בע' זר א' פי' בענין אחר ע"ש. — בן ארזא תל ארזא עיי' ערכם].

* אוֹרֶז, אוֹרְזָא, אַרוּזָא (בלשון ערבי' ارز בל"ס ארוזא בל"י ὄρυζα Reis) ברכו' ל"ז. אורז ודוחן וכ"ה פסחי' ל"ה. ושם אורז מין דגן הוא. ב"מ מ'. במשנה לחטים ולאורז. ושם בגמ' אורז קלוף . . אורז שאינו קלוף. שביעי' פ"ב מ"ז. ר"ה י"ג: האורז והדוחן בכולם פי' רש"י מי"ל והיא ל"צ mil ובל"ר Hirse, milium ועיי"ע דוחן. ותוספו' ברכו' שם פירשו ריז"ו והוא לאי"ט riso וזה העיקר וכ"ה בל"ע סו' יוני' ורומי' oryza Reis וכ"ה ארוזא פסחי' נ': מפרשי חלה מארוזא. שם קי"ד: סילקא וארוזא עיי"ע סלק ב'. ירו' שבת פ"ג ד"ו: פינכא דאורזא. ירו' דמאי פ"ב עיי"ע אנטוכי ועיי"ע ארזן. גד (שבת ט"ז, ל"א) העתיקו ע' זקני' ὄρυζα וכן תרג' שמרוני כארז קליף עיי' ספרנו על העתקה פרסי' צד שמ"ד.

☞ אַרְזוּבִין (= מַרְזוֹב בל"ע مرزبة = ارزبة Hammer, eig. eiserne Keule) תרג' ומקבות והגרזן (מ"א ו', ז') וארזובין וחלילין ובלי' תלמוד (ארזעתא) [צ"ל ארזפתא] ויש מרזב, ומרזף ע"ש).

* אֶרְזְבוּנִית (= הֶרְזְבְנִית בל"י ἐρυσίβη Heuschreckenart) ספרא פרק ג' פ"ה למינהו . . ואת הערצוביא ואת הארזבונית ובחולי' ס"ה. אי' והערצוביא והרזבנית וכן גרס רבינו בע' רזבנית. וכ"ה בע' יוחנא לגי' כ"י ו"ו ובדפ' בט"ס הזרבונית וכ"ה בע' ערצביא בדפוסי'. ע' זקני' העתיקו ח ס י ל (יואל א', ד') ו א ר ב ה (שם ב', כ"ה) וצלצל (דברי' כ"ח, מ"ב) ע"י מלה יונית הרשומה.

אַרְזְלָא (= ערסלא בל"ס ערזלא בל"ע عرزال Hängebett, Schwebelager) בס"ג דעושין פסין (עירוי' כ"ה:) הכא במאי עסקינן דעבידא כי ארזלא. [אחי"ה וכ"ה בכ"י א"פ וכ"ה ברש"י כ"י וברש"י בדפ' הישני' חוץ מדפ' וויניצ' רפ"ח ובנבנ' ששם ארזילא עיי' ד"ס, וכן הביאו התוספ' ד"ה הכא וברש"י לפנינו אי' כבגמ' כי אורזילא]. פי' ערסלא כדמתרגמינן (ישעי' א', ח') כמלונה במקשה: כערסל מבתותא [במקשיא] [כ"ה לפי גי' כ"י ו"ו ה"ב ודפ"ר ובכ"י ל"ד בט"ס מבתוניא וצ"ל מבתותא וכ"ה בע' בע ג' ובדפ"ע בט"ס מכתותא וגם יש להשלי' במקשיא וכ"ה בע' בע ג'. ועיי' תר"י א' בראשי' מ"ב, כ"ז; מ"ג, כ'; שמו' ד', כ"ד]. והוא חבלים מתוחים מאילן לאילן כמין מטה לשכב עליה השומר בלילה ולישב תחת צילה ביום ותחתיה פתוח כולו. [אחי"ה וכן כתבו התוספ' שם בלי הזכרת רבינו. ועיי' פירש"י לישעי' א', ח' והחכ' ניעבוהר בעשרייבונג פאן אראביען קנ"ח וקאמוז אצל געזיניאוס פי' ישעי' ח"א צד תשע"ב]. (א"ב תרג' והתנודדה כמלוני' (ישעי' כ"ד כ') ותהי אזלא ואתיא כארזלא). [אחי"ה ולפני' אי' כערסלא ועיי"ע הבא אח"ז].

אֶרְזַלָא (= אוּרְזִילָא והוא ממש ל"ס ובל"ע غزال הנקרא במבטא של ערביים באפריק' צפונית R g a z a l = das Gazallenjunge) בר"ג דהמוכר את הספינה (כ"ב ע"ג:) אמר רבה בר בר חנה [וכ"ה בע"י ובזבחי' אבל בב"ב אי' בטעו' א' רבה] לדידי חזי לי אורזילא דרימא בר יומא [וכ"ה בזבחי' ושם אי' ב ת יומא ובב"ב ובכ"י רגמ"ה לב"ב חסר' מלת דרימא ועיי' תוספ' בב"ב ובזבחי' על שינוי נוסחאות והעיקר גי' של רבינו] והוי כהר תבור והר תבור כמה הוי ד' פרסה. ובזבחי' בר"ג דפרת חטאת (קי"ג:) בשלמא למ"ד לא ירד מבול לא"י רימא התם קאי אלא למ"ד ירד היכא קם [א"ר ינאי] גוריאית קטנה הכנים לתיבה והאמר רבה בר בר חנה לדידי חזי לי אורזילא וכ'. לעופר האילים (שה"ש ב', ט') תרג' כאורזילא דאיילא. [אחי"ה במד"ר פי"א אי' אורזילא דאיילתא ובשהש"ר פ' דומה דודי וכן בפסיקת"ר פט"ו אי' אורזיליהון דאיילתא]. כשני עפרים תאומי צביה (שה"ש ד', ה') כתרי אורזילין תאומי טביא. פי' אורזילא דרימא בר יומא אפרוח ראם בן יומו. ותרג' ודישן (דברי' י"ד, ה') ורימא. (א"ב בריש מסכ' דהמוכ' את הספינ' (ע"ד:) ארזילי דימא בע"ה גרס אדילי ע"ש). [אחי"ה רבים חקרו ודרשו בענין ראם של מקרא ודעת החכ' באכארט (עיי' ספרינו על העתקה פרסי' צד שמ"ו וכ') עולה על כולנה שהיא חיה מין גאצעללע וכן הוראת המלה בל"ע رئم , رئم ועל זה רמז ג"כ טעם המלה אורזילא בל"ע וסורי' ור' נוספת. ויש לומר שגם אדילי של גי' רבינו היא מל"ע וסו'. וא' וע' וד' וז' מתחלפות ואדילי שוה עם עדילי = غزال בל"ס עוּזִילָא. אבל חדש מקרוב בא חכם איטלקי ברם זכור אותו האיש לטוב וברזילי שמו ודעתו שראם של מקרא הוא חיה שנקרא בלא"ש Rennthier וקרניו הדר לו והם מתפצלים כענפים וזה מה שאמר המקרא כ ת ו ע פ ו ת ראם לו ונ"ל

שהוא כעופא בל"ס ענף ועפאים בתהלי' ק"ד, י"ב ולא כמו שפירשו המפרשים (ועיי' ג"כ החכ' גרעטץ במ"ע שלו כרך כ' צד קצ"ז). והשתא דאתינו להכא י"ל שמלת אורזילא שהוא תרג' של ראם היא מל"ע عرزال שטעמה ענפי עץ פי' חיה שקרניה מתפצלים כענפי עץ והיא ראם ואורזילא דרימא פי' בן ראם ובלא"ש das Junge des Renn-thieres ראה זה חדש. ולפי זה י"ל ג"כ שמלת ארזלא של ערך הקודם לזה היא ל"ע عرزال = ערסלא פי' מטה על גב ענפי העץ וזה עולה עם סיפור החכ' ניעבוהר וְקאמוּז שהבאתי שבני ארץ קדם שוכבים במטות ע"ג ענפי עץ לשמור השדות וכרמים].

1 אַרְזַן (לדעת רבינו כמו אורֶז, ולפע"ד הוא ל"פ ارزن Hirse) בפ' סדר תעניות האלו (כ"ד:) למחר אתו ארבי דארזנאי פי' ספינות מלא אורז. [אחי"ה כ"ה באה"ת ושם אי' דארונאי וצ"ל דארזנאי אבל בגמ' אי' אתיין ארבי דחיטי ד פ ר ז י נ א. ובכ"י מ' ובכ"י ב' אי' אתיין חיטין דפרזינאי עיי' ד"ס ע"ג: ופירש"י דפרזינא: מקום. וכן נראה מע"י שאי' שם השתא אתו חיטי מפרזניא למחר אייתו חיטי מפרזניא. ודע שיש שם מקום במסופוטמיא ששמו לדעת פתלימיאוס Bersima וגם נהר אחד בפערזים ששמה Brizana, Βρίζανα, Βρισόανα עיי' אממיאנוס ספ"כ, פכ"ג. ואם ג' רבינו נכונה אז המלה מל"פ הנ"ל וטעמה ד חַ ן וכן פתרון המלה בירו' מע"ש פ"ב הל"א דנ"ג: אילין אוּרְזָנַיָּה וגמזוזיניָיה. פי' אלה חיטים של דוחן ופרי שקמים (בל"ע جميز עיי"ע גמז ב'). ובירו' יומ' פ"ח דמ"ה. בט"ס אורזנייא וגומנני, ובירו' שבועו' פ"ג דל"ד: גמרייא ואורזרייה ובשניהם צ"ל כאי' במע"ש ועיי"ע אח"ז ועוד ע' גמרייה ומ"ש].

2 אַרְזַן (לדעת רבינו פי' גדול, ולפע"ד מל"פ ارزون von guter Qualität) ברפואות דמי שאחזו (ע'. עיי"ע חזז) לחזיתא ליתי שב חיטי ארזניי אתא וניקלינהו אמרא חדתי אדנפק מישחא מינייהו ונשוף. פי' שבע חטים ג ד ו ל י ם. [אחי"ה וכן פירש"י חיטין גסים ואפשר שהמלה ל"ע ارز פי' גדול וחזק ויותר נכון שהוא ל"פ פי' גדול הערך וטוב האיכות. ועוד נ"ל לומר שהמלה מע' של קודם ארזן פי' דוחן].

1 אַרְזַף (= אַרְזַפְתָּא וכ"ה בל"ס ובל"ע ارزبة Hammer עיי"ע ארזבין, ס"א מרזפתא, מרזבתא וכ"ה בל"ע مرزبة) בהגדה פ' הניזקין (גיטי' נ"ו:) יומא חד חליף אבבא דנפחא שמע קול ארזפתא ושתיק. ועוד זה בויק"ר פ' אחרי מות בפ' ויתרון ארץ [ויק"ר פכ"ב לי' וכן לי' המלה בקהל"ר פ' ויתרון ארץ וכן לי' בילק' קהלת רמז תתקע"ב אבל אי' בתנחו' חקת סי' א' דרע"ח: ושם אי' מרזפתא]. ותשם את המקבת בידה (שופטי' ד', כ"א) [תרג'] ושויאת ית ארזפתא. (פי' ארזפתא דנפחי) [צ"ל בס"פ אין עומדין (ברכו' ל"ד.) ובס"פ הקורא עומד (מגילי' כ"ה.) מחינן ליה בארזפתא דנפחא. פי' ארזפתא דנפחא] קורנס של נפחים. [אחי"ה נראה מזה שבדפ"ע נשמט מן ארזפתא עד בארזפתא ויפה כתוב בע' מרזב ב' ע"ש. ובנו"ג בש"ס במרזפתא וכ"ה ס"א בע' מרזב ב'. ועוד שם נרשם לעיי' בערך ארזפתא והוא ערך דכאן ובאמת בכ"י מ' וא"פ אי' כגי' רבינו ארזפתא]. ס"א מרזפתא, ס"א מרזבתא. [בדפ' אמש' ופרג ט"ס מרזנתא]. ס"א רזובא [כ"ה בכ"י ו"ו א' וב' וכ"י ל"ד, ובדפ"ר אי' רזובתא ובדפ' פיז' בט"ס רובתא וצ"ל רזובתא ועיק' הגי' ארזובא והיא ארזובין שהוסיף ר"ב בע' ארזובין ובשדפ"ע חסר הך ס"א וכן חסר בע' מרזב] והנם בע' מי"ם [ר"ל בע' מרזב ב'].

2 אַרְזַף (= ארזפתא = הרזפה (עיי"ע) לדעת רבינו פילטר"ו בלאי"ט pilatro Johanniskraut. ובל"פ هرزفدك צמח מר מאוד. ס"א אפרזתא לדעתי בלשי' ערבי' اوفاريقون = hypericum) ארזפתא דהני [בב"ק אי' דהיינו!] פירי בר"ג דשור שנגח את הפרה (ב"ק מ"ז:) (פ"א הרדפי). [אחי"ה כן הוא לגי' דפ"ר וצ"ל כמו בכ"י ה"ב ס"א א ר ד פ י א. או יותר נכון הרזיפא וכן מוכח מע' הרזפא וכבר הצגתי הנוסחאות השונות ועיקר הגי' לעיל בע' אפרזתא ע"ש]. בארזפתא בגמ' דמי רגלים בלא יחפור (ב"ב כ'.) [ובדפ"ע בטעות בא בארזפתא]. ס"א אפרזתא והוא סם המות של בהמה. [אחי"ה חסר בדפ"ר וד' פיז', ובשד"פ אי' וכ"ה על נכון וכ"ה בש"ס שלנו. ודע שבע' הרזפא פי' רבינו ארזפתא בלע"ז פילטר"ו והיא pilatro שכתבנו בתחילת הע', ולזה עולה יפה ג"כ ס"א אפרזתא שהוא ל"ר וערבי שכתבנו בהוראת טעם פילטר"ו או בילאטר"ו לגי' דפ"ר. ואם א ר ז פ ת א עיק' הגי' אז מוצא וטעם המלה בל"פ שרשמתי והוא צמח מר. ופי' אחר כתבתי בע' אפרזתא ע"ש והמבין יבחן. ודע שרש"י בב"ב שם פי' אפרזתא והוא סם המות לבהמה וכן פי' בב"ק שם. והן הן כדברי רבינו כאן אבל במה שסיים רש"י בב"ב וז"ל ומאן דגרס בארפזתא טועה שהוא קורנס של נפחים עכ"ל. אין ספק אצלי שט"ס נפל בה וצ"ל מאן דגרס

באר זפתא. וכן פי' רש"י לברכו' ל"ד. וגיטי' נ"ו: ארזפתא (מרזפתא) במלת קורנס ולמגיל' כ"ה. בלע"ז מרטיל = martel והוא בל"צ ג"כ קורנס. ומעתה בא רש"י לחלוק על מאן דגרס בב"ב בארזפתא ונ"ל שכיון על גי' דפוסי הערוך שבכולם נכלל מאמר שלב"ק וב"ב עם ציונים של ע' הקודם לזה לערך אחד, וזה ראיה לכאורה שספר הערוך כבר היה מונח לפני רש"י, אבל בכ"י ו"ו וה"ב ארזף שֵׁני ערך בפני עצמו הוא ולאחר נוסח' ישרה זאת נגררנו. ובזה הכל מיושב היטב וגם לא קשה מידי על רש"י ותמיהת הגרי"ב סלקה ולית כאן צ"ע. „ומצוה ליישב" כאשר צווינו מהגרי"ב זכינו לקיים].

* אורזריה ט"ס עיי"ע ארזן א'.

אָרְח (= אריח, אַרְחָא בל"י χάραξ Latte בהשמטת אות הגרון מראש התיבה) כפיסין ארחי בר"ג דב"ב (ג'.) ובפ"ק דעירובין (י"ג:) הקורה שאמרו רחבה לקבל אריח ואריח חצי לבנה של ג' טפחין [וכ"ה במשניו' נאפ' ופיז' וברי"ף דפ' קושט' אבל בשאר דפ' וכן בירו' אי' כדי לקבל וכ']. ובפ' המביא כדי יין בגמ' דאין גורפין (ביצ' ל"ב: ועיי' ירו' ביצ' פ"ד הל"ה דס"ב ע"ג) דביתהו דר' חייא נפל לה ארחא בתנורא ביומא טבא א"ל ר' חייא חזי דאנא רפתא מעלייתא קא בעינא כלו' התיר לה להחזיר האריח למקומה. (ס"א) [צ"ל פ"א] נפל לה ארחא בתנורא כלו' נפל אריח שממקום אחר בתנור והתיר לה לגורפה ולהוציאו משם. [אחי"ה וכעין זה פירש"י לפי גי' כ"י כלו' גרוף התנור והוציא האריח שלא יגע בפת הנדבק בדפנות התנור וכ"ה ברש"י המיוחס לו על הרי"ף ובאו"ז שם עיי' ד"ס מ"ג: אבל קשה לי שלפי פי' הירו' ביצ' שם אסור לעשות כן שאי' שם ברתא דר' חייא רבה אחת מיפה גו תנור אשכח' כיפה בגויה אחת שאלה לאביה א"ל איזלין גרפין אמרה לינא יכלה א"ל איזלין כבשין ידעה הוות אלא דהוות בעי מישמע מן אבוה עכ"ל. הרי שאסור לגרוף התנור וצע"ג. וכן נמצאה המלה שבת קכ"ט סע"א שב לבניא וארחא . . בדק וחסר חד ארחא (בכ"י מ' שב ליבני וארחא וכ' ד"ס קמ"ט.) ירו' עירו' פ"א די"ח ע"ד הקורה ואריחיה, ושם די"ט. דומום של אַרְחִין וכן גרס רבינו בראש הע' בב"ב כפיסין אַרְחֵי ולפנינו אי' כפיסא אריח. ואפשר בירו' ביצ' הנ"ל תחת כיפה צ"ל ג"כ כפיסא. ועיי"ע כפס א'. ובהשאילה נקרא' שורה קצרה אריחא ושורה ארוכה לבינה כמו שכתובה שירת הים ושירת דבורה ונקרא כתב אריחא ע"ג לבינה אם נכתבת חצי שורה מכאן וחצי שורה מכאן מפאת אחרת ותחתיה שורה שלמה ותחתיה חצי שורה וכן כולם. ונקרא כתב אריח ע"ג אריח כלו' כל השורות שלפניהן ושלאחריהן שורה שלמה ע"ג שלמה וזה מה שאמרינן בירו' מגיל' פ"ג דע"ד: שירת הים (שמות פט"ו) ושירת דבורה (שופטים פ"ה) נכתבים אריח ע"ג לבינה ולבינה ע"ג אריח; עשרת בני המן (אסתר ט', ז') ומלכי כנען (יהושע ט', ז') נכתבין אריח ע"ג אריח ולבינה ע"ג לבינה. ועיי' מסכ' סופרי' פי"ב הל"י ונקרא אריח ע"ג אריח שהכתיבה נשענת זו ע"ג זו כעין מוט ע"ג מוט והיא מל"י χ-άραξ פי' מוט; או מל"ע ערח = عرق פי' בד כבד שוכב זה על זה בשתי וערב]. (א"ב תרג' בדי עצי שטים (שמות י"ג, י"ד) אריחי דאעי שיטין). [וכן תר' שם כ"ה, כ"ז. כ"ח; כ"ז, ו' וכן תרג' מוט במדבר ד', י'; י"ג, כ"ג].

* אַרִיח, אַרִיה, אריא (Tarichäa) תוספת' כלאי' פ"א בתחום אריח היו מרכיבין תפוח ע"ג אוזרד, וכ"ח בירו' כלאי' פ"א הל"ד דכ"ז. ע"ש. ובירו' סנהד' פ"י דכ"ח ע"ד מעשה במנחם איש גופתא אריח שהיה מגלגל בחביות וכ' ובדפ' זיטאמיר אי' אריה וכ"ה בילק' בלק כ"ד פ' וישב ישראל מעשה בפנחס בן גבתא דאריא שהיה מעגל בחביות וכ' ומקור הילק' הוא ספרי סוף בלק ושם אי' מעשה בפנחס בן גובתא דאריח וכ' (ובאסת"ר פ' בהראותו שם מקום אחד ארי') עיי"ע גובת אריח ומ"ש.

אֹרֵחַ = אוֹרֵחַ (שם התואר לעובר דרך הנוטה ללון ובל"ס אָרָחָא der Einkehrende, Gast ובהשאילה Menstruation) בפ' הרואה בגמ' דמקום שנעקרה [ממנו] ע"ז (ברכו' נ"ח.) אורח טוב מהו אומר כו'. אורח בזמנו בא בפ' כל היד בגמ' דכל הנשים (נדה ט"ז.) [אחי"ה ובענין זה אי' בויק"ר פ"ד משל לאורח שהיה רגיל לבא עם הנץ החמה ושכח ושמש מטתו קודם הנ"ח; ובסוף קהל"ר חסר' מלת אורח ועיי' ילק' משלי ורמ"ז תתקנ"ג פ' כל ימי; עיי' אונקל' לברי' י"ח, י"א; ל"א ל"ה, ורמב"ן שם: והוא מלש' אורח כנשים, דרך נשים]. פי' לענין דם נדה הוא אומר שבא לעת הקבועה כאורח. ובפ' אע"פ בגמ' דהכניסה לו שפחה (כתובי' ס"א.) משום דא"ל קמי ארחי ופרחי מַאן טרח [ושם עוד ב' פעמים ע"ש]. ובגמ' דהמשרה (שם ס"ד:) דל תלת לארחי ופרחי. פי' עוברין ושבין היורדים וחונים בבית רעיהם. פ"א ארחא, אורח; פרחא רוכל המחזיר בעיירות. בילמד' בסמך שור או כשב או עז (בתנחו' לי' אבל אי' בילק' משלי ט"ו רמז

תתקנ"ג בשם ילמדנו בקצת שינויי' ע"ש]. ארח חיים למעלה למשכיל וגו' (משלי ט"ו, כ"ד) סלק עצמך מדבר שאינו שלך א"ת מהו שכרו אמר הקב"ה דייך שאתה ניצל משאול שנא' (שם) למען סור משאול מטה. [אחי"ה והפָעֵל אי' בברכו' י': ס"ג: המְאָרֵח ת"ח בביתו וכ"ה בויק"ר פל"ד; דמאי פ"ב מ"ג ולא מארחו אצלו; ירו' ע"ז פ"א דל"ט ע"ג לארחו בשעה שאינו רוצה. נתפעל: שבת י"ג: נתארחתי אצלה. שם ל"ח. נתארחתי אני ורבי. עירו' נ"ג: נתארחתי אצל אכסניא. איכ"ר פ' רבתי: נתארח אצל אשה אלמנה. ירו' ברכו' פ"ו ד"י: נתארחו אצל בע"ה. דמאי פ"ב מ"ג מתארח אצל ע"ה. ירו' חל' פ"ד ד"ס. מתארח אצלו].

* אוֹרַח (מל"מ. ובל"ס אוֹרְחָא Weg, Lebensart, Art u. Weise) יומ' ל"ז. אורח ארעא כמו בל"מ דרך ארץ עיי' אונקל' בראש' י"ט. ל"א. גיטי' כ"ט. אורחא דמילתא עיי' כללי גמ' למהר"י קארו על הל"ע יבין שמוע' דק"ג: ברכו' ב'. סוכ' מ"א: מלתא אגב אורחיה קמ"ל.

* אַרְטָא עיי"ע ארדא.

אַרְטַבְלָאִי (קרוב הדבר שנשתבש תחת אֲטַבְלָארֵי בל"ס טַבְלָרָא, בל"ר tabularius ובל"י האמצ' ταβουλάριος (Courier, Briefbote, האחשתרנים בני הרמכים (אסתר ח', י', י"ד) תרג' ארטבלאי בני רמכיא. (א"ב בנוסח' דידן כתוב ערטילעי ובעל ס' המתורגמן גרי' ארטבלאי). [אחי"ה וכן גרס ג"כ הערוך דפ"ר אך בראש הע' אי' בט"ס ארטלאי ואות ב' נשמט' ולפנינו בתרג' אי' ערטולייני ובאסת' שני ערטילי. ופתרון המלה או מורכבת מתיבת אר שהוא אל בל"ע ה"א הידיעה או יותר נכון שצ"ל בהיפך האותיות אטבלארי והוא ל"י רומי' וסורי'; וכן תרג' כאיש מגן (משלי כ"ה, ל"ד) כגברא טבלרא (עיי' ר"ב ע' טבלרא) וכ"ה בהעתקת הפשיטה וגם ע' זקני' העתיקו ἀγαθὸς δρομεὺς = guter Läufer פי' איש מטיב לרוץ].

אַרְטְבוּן (פי' מתקן ובודק בל"י ὀρθόω, ὀρθεύων, Ver — Ausbesserer) בפ"ק דיומא בגמ' דלשכת פרהדרין (יומ' י"א.) [והובא בילק' ואתחנן רמז תתמ"ה, ובילק' שמואל ט"ו רמז קכ"ד] מעשה בארטבון אחד שהיה ב ו ד ק מזוזות בשוק העליון של ציפורי. פי' ארטבון היה קורין אותו על שם עירו. (א"ב הוא שם אדם אצל הפרסיים והיה נקרא בשם זה מלך ובנה עיר על שמו). [אחי"ה ושגגה יצאה מלפני השליט כי המלך של פרתיים נקרא ארטבן או ארדבן (עיי"ע הבא אח"ז) בלא וי"ו ואם גם אמת הדבר שעיר אחת נקרא' ע"ש ארטבן (עיי"ע ארטוניא) אין הדעת סובלתו שהמלך יבדוק המזוזות! אשר ע"כ לבי נכון בטוח שהמלה ל"י כשרשמתי וארטבון תחת ארטוון כהרבה פעמים שהבי"ת עומדת במקום הברת וי"ו עיי"ע אבגינוס. וכנוסח רבינו אי' ג"כ בילק' שם ושם ולפנינו בט"ס אי' ארטבין. לפי זה מלה יונית ממש תרגומה של ב ו ד ק מזוזות. וראיה שהמלה ל"י מהך דכתוב בסמוך מצאו קוסדור (כ"ה גיר' אמיתית בילק' שמואל) אחד ונטל הימנו אלף זוז. פי' קוסדור בל"ר Quaestor עיי"ע קייסטור].

* אַרְטַבָן, אַרְדַּבָן, אַרְדַבָאן (בלש' סורי' אַרְטַבָן, בלשון פרסי' اردوان, בל"י Ἀρτάβανος (der letzte Partherkönig Artaban בירו' פיא' הל"א דט"ו ע"ד ובב"ר פל"ה ארטבן שלח לרבינו הקדוש (ובב"ר לרבינו ובשניהם צ"ל לרב עיי"ע אטימטון) חד מרגלי טבא אטימיטון. ירו' כלאי' פ"ב דכ"ז ע"ד פוק חצוד מן דחצד ארטבן. והיה מלך פרתיים האחרון הזה ידידו של רב ועל זה אמר בע"ז י': כי שכיב אדרכן וצ"ל ארדבן אמר רב נתפרדה החבילה ובמד' ילק' זכרי' י"א רמז תקע"ט ואכחיד שלשת הרועים זה רבינו ואנטונינוס וקרבן מלך פרסי שמתו בירח אחד וצ"ל תחת קרבן ארטבן או ארדבן וכבר עמד על זה הג' שי"ר בע"מ צד קצ"ו (ועיי' כ"ח הנסמן שם) וצד רס"ד, ובמ"ע של מהרז"ף ח"א, תל"זוהלאה. וכן יש להגיה במד' אסת"ר ספ"א אחד בימי אדרכואן וצ"ל ארדבאן וכן נכתב באמת שע"פ בל"פ.

* אַרְטוֹנְיָא, אַרְטַבַנְיָא (עיר אצל פומבדיתא ונקראת בלש' פר' اردوان (Ardavân בעיר' נ"א סע"ב רבה בר רב חנן הוה רגיל מארטוניא לפומבדיתא כ"ה גי' כ"י מ' (ד"ס שם דצ"ז.) וכ"ה בריטב"א, וברש"י בדפ' שונצי' אי' מארטבניא וגם זה נכון אבל בדפ' שאלוניק' ווויניצ' רפ"ח אי' מארטבינא ובדפ' החדשי' מארטיבנא וצ"ל מארטבניא. והיא העיר שרשמתי ובלי ספק על שם ארטבן מלך פרתיים נקראת כן עיי' ג"כ ע"מ פרסי לוואולירס ח"א צד ע"ח. ואם טעות סופרים נפלה בגי' אז תהיה א ר ט כ נ י א עיר Ἀρτακόανα עיי' על זה מאננערט כרך ה' ח"ב צד ס"ו.

* ארטיגוס (נשתבש מן אסטרטיגוס Feldherr) ילקו' אסתר סרמ"ז תתרנ"ג עשה אותו ארטיגוס ואח"כ עשה אותו הגמון וט"ס הוא וצ"ל אסטרטיגוס עיי"ע. ובאסת"ר רפ"ז תמורתו טרוכגוס

ובעל מ"כ גרס טריכונום וצ"ל טריבונום Tribunus וכן הגי' אצל ר"ב עיי"ע.

* ארטיקנס ט"ס עיי"ע ארסקינס.

☞ אַרטסים (כנראה גוזר ר"ב המלה מל"י ἀραιότης, ἀραίωσις Lockeres, Schwammiges ולפעד"נ נשתבש מן אסטרסים בל"י στεῤῥότης Härte עיי' בפנים) שמ"ר פרשת בא אל פרעה (פי"ג) מהו הכבדתי (שמות י', י"א) שעשה המקום ככבד הזה שמתבשלת שניה וארטסים נכנס בתוכה. פי' בל"י דבר נפוח ובו נקבים מלאים רוח וזה כינוי לגאוה). [אחי"ה ר"ב כיון על ל"י שרשמתי ואין נראה לי ואולי כיון על ל"י οἴδησις ופירושו נפיחה וכינוי לגאוה Aufgeblasenheit ואות רי"ש נוספת או צ"ל אֶיטסים. ור"מ די לנז' במעריך כתב וז"ל ארטסים בר"פ בא נ"א ארסיסים לשון ארס של נחש כלו' נתקשה ולא נתרכך עכ"ל. ואם נ"א אמיתית אז י"ל שמלת ארסים בל"י ἄρσις פי' נפיחה אבל בלי ספק בעל הדרוש דורש הכבדתי בטעם כָּבֵד Leber ועוד מן כָּבֵד פי' חזק וקשה, אשר ע"כ דעתי שנ"א של ר"מ דיל"נ צ"ל סטרסים או אסטרסים פי' קישוי בל"י כלומר עשה הקב"ה לב פרעה ככבד שדרך הכבד כשנתבשל יותר נתקשה ולא נתרכך וכן פי' במ"כ „לשון קישוי". והח' בוקסט. גרס בטעות שהוא מתלבשת וצ"ל מתבשלת, ופי' המלה בל"ר durities].

אֶרְיָא (א') דיר בהמות מל"מ ורק ברבוים אבל ביחיד בל"ס אוּרְוָיָא ובל"ע آرى Krippe, Raufe. ב') אוצר חטים בל"ס אורויא Getreide-behältniss) במ"ק בפ' משקין בגמ' דמכבשין (י' ׃) למיבני אמתא דריחיא [לפנינו אי' אמת ריחיא אבל כגי' רבינו אי' ג"כ בברכ' י"ח׃ עיי"ע אַמַּת] ולמבני אוריא [ובהל' רי"ץ גיאת דט"ו גרס בזה"ל ולאוקמי ריחייא ולמבני אוריא פי' אבוס. ופי' זה אי' ג"כ בטור א"ח סי' תק"מ ועיי' ב"י שם ורמ"ה פי' אוצר עיי' ב"י שם, וגם זה יש במשמעת המלה כנראה מהך ציון של עירו'. ובענין נוסח דמ"ק יש לשונות שונות עיי' ד"ס שם י"ד׃]. אוריאות והאוצרות בגמ' דהיו שם גדודיות בכיצד מעברין (עירוב' נ"ה׃) [ושם אי' והאורוות אבל בדפ' פיז' ווינצי' רפ"ב, יושטינ' באסילי' וקוש' וכן ברי"ף וברוקח סי' קפ"ו אי' והאוריות ובכ"י ב"ר אי' אוראות וצ"ל אוריות] כבר פירשתי בע' אהוריירי. [אחי"ה וכן אי' בסנהד' צ"ח׃ הדא"א רהיט ונפל תורא ואזיל ושדי ליה סוסיא באורייה עיי' פירש"י שם. תוספת' מע"ש פ"ב האוריות והאוצרות שבשדה. תנחומ' בראשית סי' ז' ד"י׃ והיא (ספינה) מטורפת בים וכל אוּרַיָא שלי בתוכה. פי' אוצר וכן העתיק' הפשיטה אוצרות (יואל א', י"ז) אוּרְוָתָא. ומסכנות (ד"ה ב' ל"ב, כ"ח) תרג' אורייאות, ובד"ה א' כ"א, י"ג אוריאייא. והקבוץ בשני פנים אֻריות (ד"ה ב, ט, כ"ה) ואֻרוֹת (מ"א ה', ו'; ד"ה ב' ל"ב, כ"ח), ועיי"ע אצטבל, וע' אקרפטא].

אַרְיָא (כ"ה בל"ס, ובל"מ אַרְיֵה, אֲרִי Löwe) ארבא בס"ג דהשואל (ב"מ ק"א׃) ובפ' החובל (ב"ק פ"ה.) כבר פירשתי בע' ארבא. [אחי"ה עיי"ע ארב ב' ומ"ש שם. ובהרבה מקומות ידובר בש"ס בהארי או אריה עיי' לדוגמ' ברכות ג'. ג'׃ ל"ב. נ"ז׃ שבת ע"ז׃ ק"ו׃ ק"י. קנ"א׃. פסחים מ"ט׃ קי"ב., חגיג' י"ג. ב"ק ט"ז׃ מ'., יבמו' קכ"ב׃ קנ"א׃, סנהד' ט"ו׃ נ"ט׃ ס"ד. צ'׃ ק"ב. ק"ו., חולין ג'׃ נ"ג., בכורות ל"ב. מדו' פ"ד מ"ז, ע"ז ט"ו. ובהשאילה אריא הוא דרביע עליה עירו' ע"ח. שבועות כ"ב׃ פי' איסור רובץ עליו. וגם נאמר על האדם כגון נדרים ס"ב׃ לאברוחי אריא מיניה פי' להסיר מעליו גבאי מס. וגם על מי שלבו כלב האריה יבמו' קכ"ב׃ אריה יישר כחך. ונאמר על מופלג בתורה שבת קי"א׃ קידוש' מ"ח׃ סנהד' ח'׃ ב"ב פ"ח. ארי שבחבורה. ונאמר ב"ק קי"ז. על ר"ל ארי עלה מבבל. ושם ארי שאמרת נעשה שועל. ב"מ פ"ד סע"ב הוא ארי בן ארי ואתה ארי בן שועל. ונאמר על ר"א אין משיבין את הארי לאחר מיתה גיטי' פ"ג׃ ירו' גיטי' פ"ט ד"נ. ונאמר איזה פעמים בר אריה ע"ז ל"א׃ וחגיג' י"ד. ובאה"ת אי' בר ארי אבל בכ"י מ' אי' בר איריא וכ"ה בע"י הראש' לחגיג' ואפשר שהוא כמו בר אוריא עיי' בע' אוּרְיָן. וגם בהשאילה נשתמש באבות ד', כ' הוי זנב לאריות וכ' ובירו' סנהד' פ"ד דכ"ב׃ אי' בהיפך מתלא אמר הוי ראש לשועלים ולא זנב לאריות. ובקבוץ ירו' שבת פ"א הל"ה ד"ד. מעלה רישא בין אַרְיָוָתָא. ירו' שביעי' פ"ט דל"ט. מה אריוותא קמך ואת שאיל לתעליא. ובמדבר' איכ"ר פ' טומאתה׃ אַריותא דאוריתא. ובילק' ישעי' כ"ח ד"ה והיה כאוב׃ קמי אלין תרין אריותא את פתח פומך? — וגם אי' הקבוץ בדרך לשון עברי אריות ב"ר רפכ"ח אריות גסטריות אבל בילק' בראש' פ"ו רמז מ"ז הגי' חיילות גיסטריות עיי"ע גסטר ג'. ועל אריא דבי עילאי עיי"ע בי עילאי ועי' טגרוס — ואריה הוא אחת מצורות המזלות הוזכר כבר בילק' פקודי רמז ת"ח וילק' מ"א ז' רמז קפ"ה. נקרא חמישי אריה פסיקת"ר קלספכ"ז. ילק' אסתר רמ"ז תתרנ"ט במזל אריה].

* אוּרַיְיָא, אוֹרַיְיתָא (פי' תורה וספר תורה Lehre, Belehrung, Gesetz, Gesetzrolle) ירו' ב"ב פ"ח דט"ז. בעי מישמע מילא דאורייא. ירו' סנהד' פ"א די"ח ע"ג אפלגינון במילי דאורייא. ושם י"ט ע"ד אמר לן מילא דאורייא. ירו' הוריות רפ"ג דמ"ז. עתיד לך מילה דאורייא דנשייא נפיק לקדמיכון; ובלש' נקבה: אורייתא ירו' תעני' פ"ג דס"ו ע"ג שמעין מילה דאורייתא ומתכנעין. ירו' שקלי' פ"ג דמ"ז ע"ג מאי אורייא חדתא שמעת. ירו' יבמו' פ"ב ד"ד: מן הדה אורייה. והמלה בנין אפעל מן ירא (עיי"ע איירי, וע' אר א'). ואורייה בירו' כמו הוראה בבבלי (ב"מ פ"ו. סוט' כ"ב. כריתו' י"ג: אבות פ"ד, מ"ז) ובתרג' יחזק' ז', כ"ו אוראה. וכן בבבלי לשון נקבה מורגלת תעני' ד'. אורייתא דקא מרתח ליה. שבת פ"ח. מכאן מודעה רבה לאורייתא. שם קט"ז: אתנטלית אורייתא דמשה ואיתיהבית אורייתא אחריתי . . אנא לא למפחת מן אורייתא אתיתי ולא לאוספא על אורייתא דמשה (עיי' ברית החדשה. מתתיה ה' י"ז) פסחי' פ"ח. תעני' ט': עיי"ע בבל. קידושי' ע"א: אורייתין כשרה בנתין לא כשרן. אסת"ר פ' בהראתו: אי רבי [يا = oh] אתון אורייתכון מוקרא לכון וכ'. — כד דהיא חדא אוריא ירו' יומ' פ"ז. דמ"ד: ירו' מגיל' דע"ה: ובירו' סוט' פ"ז דכ"ב. אי' בט"ס כד חזרה אורייה. ושם תמן מייבלין אורייתא גבי ריש גלותא. פי' ספר תורה (ועיי"ע אוריין) והרבה בתרג' עיי' עמת"ר למהרי"ל.

אַרְיוֹךְ (בל' צינד airya בל' סאנסקריט arya בפעהלוי arjok פי' נאמן רוח treuergeben והוא כינוי של עם Arier) מנו שמואל, בפ' במה בהמה בגמ' דחמור יוצא (שבת נ"ג.) ובר"ג דהתכלת (מנחו' ל"ח:) א"ל לוי לשמואל אריוך לא תיתב אכרעך עד דמפרשת לי להא מילתא התכלת אינה מעכבת את הלבן. ובפ"ק דקידושין בגמ' כל מצוה שאינה תלוייה בארץ (ל"ט.) לענין ערלה א"ל לוי לשמואל אריוך ספק [כ"ה בכ"י ו"ו ל"ד אבל בדפ"ע בט"ס פסק] לי ואני איכול. [אחי"ה וכ"ה בחולי' ע"ו: ודע שבענין כינוי זה נדחקו רש"י ותוספות ומפרשים ז"ל הובאו בהפלש"ב ובע"מ צד קצ"ו ע"ש. וגם תשובת הגאון שי"ר נשארה מעל במח"כ. אבל אין ספק אצלי שכינוי אריוך אצל שמואל ירחינאי וכינוי אריכא אצל ר' אבא, הוא רב, על אדני ייחוסם מעמדם ומצבם לעומת ממלכה חדשה של פרסיים הטבע שכבר הזכרתי (עיי"ע אמגושא וע' ארטבן ועיי"ע אטימטון) ששמואל ורב חיו בזמן הוסדה ממלכת פרסיים חדשים ושמואל היה אוהב אותם ורב שונאם אשר ע"כ קוראים תנאי ארץ ישראל: לוי (קידושי' ומנחו' שם ושם) ור' זירא (שבת וחולי' שם ושם) לשמואל בכינוי אריוך כלומר בל"פ נאמן רוח ואוהב דת הפרסיים וגם הפרסיים החדשים מכנים עצמם Arier, וארדשיר ראשון של מלכי פרסיים מבית שאשאן בהגיעו למלכות הוסיף לשמו ג"כ כינוי אריון Ἀριανός', עיי' די סאסי על קדמוניות של פרסיים (Memoires sur divers. ant. de la Perse) צד נ"ט. ונקרא שמואל או בדרך שבח או יותר נראה בדרך לעג: אריוך מהשתדלותו לעומת פרסיים, ובדרך זה נקרא ג"כ שבור מלכא מאוהבו אותו (עיי"ע שבור) עד כי באמרו לשמואל קטל שבור מלכא תריסר אלפי יהודאי במזיגת קסרי ולא קרע (מ"ק כ"ו.) ולא מתאבל על יהודאי בהלחמם נגד שבור מלכא ואמ' אינהו גרמי לנפשייהו. ול"ד נקרא שמואל ג"כ שקוד (עיי"ע וע' אביי) בעבור ששוקד על דת ונימוסם של פרסיים וגם הוא היה בעל המאמר דיני דמלכותא דינא (ב"ב נ"ד: ושם נסמן). אבל רב שהיה שונא הדת החדשה של שאשאנידען ואוהב מלך הפרתיים (עיי"ע ארטבן) נקרא אריכא שטעם המלה araêka בל"פ בלתי נכון, ושונא וכ"ה בל"פ اريغ ונקרא רב: אריכא לעומת כינוי של שמואל אריוך שלשון נופל על לשון הוא. ובני דורם מבינים טעם שתי מלות הללו אבל לבני דור אחר נעלמ' הוראת המלות הנ"ל עד שאמרו (נדה כ"ד: ובמ"ר פ"ט וילק' סוף חקת) ר' חייא ארוך בדור הוה . . רב ארוך בדור הוה ונכללים שם בין תנאים שארוכים היו. אבל באמת נ"ל שנתחלפו תחת ר' חייא אריכא (כ"ה בכ"י מ' ובבה"ג לברכו' ל"ג. אבל בשבת קי"א. מנחו' ל"ה: ויק"ר פ"י ושהש"ר פ' שמני אי' רב אחא אריכא) ורב אריכא. והח' דר' פירשט גם הוא הניף ידו על ביאור מלת אריוך קרוב לזה כמו ששערתי אבל בענין אריכא דעתו שהיא עיר אחת על יד הטיגרים בין זוזיאנא ובין בבל (עיי' קולטורגעשיכטע צד רצ"ה ועוד צד ק') ובאמת Arakia היה אי אחד ולא עיר עיי' מאננערט צד שצ"ג. ואם מן העיר או מן אי ההוא היה רב י"ל שגם ר' חייא דודו נולד שם ולזה יקרא גם הוא אריכא; ואם כדעתינו כן הוא אז י"ל שרב חייא אריכא הוא בנו של רב (עיי' יוחסין השלם ע' אבא אריכא צד צ"ח ע"ד) ונקרא כן על שם כינוי של אביו אֲבל לא נכחד שבפירוש אי' בשבת קי"א. וקי"ג. רבי אחא אריכא דהוא רבי אחא בר פפא. ודעת התוספו' חולי' ל"ח. ד"ה אצטריך שפירשו אריכא הוא לשון

גנאי ונראה שגם הם פתרין המלה מל' ארוך כרבינו בע' א ב א ע"ש. אולם בשבת נ"ט: נקרא לוי גבורה רבה א ר י כ א.

* אוּרִיאֵל (der Engel Uriel) הרחבתי דבורי בו במאמרי על מלאכים ושדים צד ל"ג והלאה.

☞ אוּרִיוֹן (בל"י ὅριον Grenze; בית אוריון צ"ל מְיתוּרִיוֹן μεθόρια Grenzscheide) ב"ר ויבאו שני המלאכים (רפ"נ) עד שלא הגיע לבית אוריון שלו. פי' בל"י גבול עיי"ע מתורין. [אח"ה וגי' בית אוריין אי' ג"כ בילק' בראשי' רמז פ"ד ובויק"ר פכ"ו אי' מיתורין וזה עיק' הגי' ורבינו בע' פגן ב' ציין שתי הנוסחאות אלה ובע' מתרין הביא רבינו רק גי' מיתורין, ומיתורין נשתבש לגי' בית אוריון ור"ב היה לו להביא המלה בע' בית א ו ר י ו ן. ותיקון של רימ"ז לגרוס ברתאוריון = πραιτώριον Palast; בלתי נכון הוא ושיעור המאמר עיי"ע פגן ב' וע' קלמין א'. ובע' אדן א' הצגתי השערה אחרת בענין גזרת המלה ע"ש].

* אוּרְיוֹן אוּרְיָין, (שם הפרטי) אסת"ר רפ"א אבא אוריין אולי הוא כמו אבא גורין קידוש' פ"ד מ"ג. ירו' שבת פ"י די"ב ע"ד יצחק בר אוריון אולי הוא יצחק בן מריון, ירו' סוכ' פ"ב הל"ה דנ"ג. לפום ריהטא נ"ל לומר כי גוריא וגוריון היה שם הרגיל ב ב ב ל ובשם זה נקראו כמה אמוראי דבבבל כגון גוריא אבוה דרב חמא, גוריא בר חמא גוריון בן אסטיון גוריון מאספורק ועוד, ועיי' יוחסין השלם צד קכ"ב ע"ג. ולמבטא של אנשי ירושלים נקרא השם אוריא אוריון אבל עיי"ע בן גוריון.

* אוּרְיָין, אוֹרְיָן (= אוֹרְיָא, אִיָרְיָא [עיי"ע אוֹרַיְיא] Gesetzlehre) שבת פ"ח. בריך רחמנא דיהיב אורין תליתאי לעם תליתאי וכו' כ"ה לפי גי' מנוה"מ סי' רל"ח ובכ"י מ' אי' אורין אבל לפנינו בד' וכן באה"ת אוריאן, גיטי' ל"א: ס"ב. ניקום מקמיה דבר אוריין הוא. מנחו' נ"ג. אי בר אוריין הוא יאי אי בר אוריין ובר אבהן יאי וכו' עיי' הגהה של הגרי"ב ועיי"ע אבא. שבת ל"א. גבר בר אוריין הוא, סוכ' מ"ג: בר אוריא תא ואימא לך, וכ"ה בברכו' י"ב: לפי' גי' כ"י מ' וכ"ה בבה"ג פ' אין עומדין. אבל בדפ' אי' בברכו' בר אוריאן. ובב"נ אי' בר איריא וכ"ה בכ"י פ' עיי' ד"ס ברכ' דקצ"ה. וכ"ה בכ"י מ' סוכ' שם וכ"ה בכ"י מ' לחגיג' י"ד. ובע"י הראשון שם. אולי בכל הנוסחאות של כ"י אלה צ"ל תחת בר איריא נוס' בר אוריא וכן גי' כ"י א"פ ורי"ף ורא"ש ליומ' ע"ח. (עיי' ד"ס שם) אבל לפנינו שם בדפ' אי' בר אריא וכ"ה בע"ז ל"א: וכ"ה בדפ' בחגיג' י"ד, ובאה"ת אי' בר ארי וזה ראיה למ"ש בע' אריא; אכן השתא דאתינו להכא י"ל שעיק' הגי' בר אוריא, והוא כמו בר אוריין כלו' בן תורה וכן פירש"י לגיטי' ס"ב. ולמנחו' נ"ג. וצ"ע שעל בר אוריא לא פי' כלום ועיי' שי"ר בתולד' ר"נ צד כ"ג הער' ו' שרצה לפרש מהך טעם בר אוריא בר מערב ולפ"ד לא נצרך לזה שאוריא הוא כמו אורייא עיי"ע, ואפשר שבעבור זה לא הוכרח לרש"י לפרש מה הוא בר אוריא שמלה ידועה היא משא"כ מלת אוריין. אבל בזה שצ"ל אוריא תחת אוריאן בברכ' י"ב. כנים דברי הג' שי"ר וכ"ה בכ"י מ' כמו שכתבתי וחכם עדיף מנביא. והר"ד אפפענהיים במ"ע של מהרז"ף (י"ז, רס"ט) פי' בר אוריא, ובר אוריין מי שהוא ישב או שכן ימים רבים באירַאן היא ארץ פרס ומָדי ואגב חרפתא משבשתא, וקשה לי בה טובא מדוע נקראים בש"ס ככה רק ג' אמוראים והלא כמה מאות רבים וכן שלמים ישבו שם בארץ בבל בכסא הוראה וג' אלה (הם רב יוסף בריה דריב"ל, חייא בר רב, רב יצחק בריה דרבה בב"ח) מה מעלתן לעומת אחרים זולתם. אבל אם כפירושי בן ארי לא קשה מידי שריב"ל ורב ורבב"ח היו עומדים ברומו של דור התלמוד לכן נקראו בניהם בני הארי (עיי"ע אריא) שכל אחד מהם היה חמרא בר חמרא, וארי בן ארי או כפי' שני י"ל שכל אחד מהם היה בר אוריא (אוריין) ובר אבהן כלישנא דש"ס במנחו'. וגם בענין איכא סהדי באוריא (קידושי' י"ב:) וגם בענין רב אשי מאוריא וצ"ל מאוירא (שבועו' כ"ד:) לא כלכל החכ' הנ"ל דבריו במשפט עיי"ע אוריא וע' אוירא.

* אוּרָיֵיר (= אוּלָיֵיר עיי"ע אליירין Badediener) ירו' ב"ב רפ"ד די"ד ע"ג מקום הבלן (עיי"ע בלן א') מכור ומקום האורייר אינו מכור. והקבוץ שם בית האורורין ובדפ' זיטמי' יותר נכון בית האוריירין וצ"ל האוריירין פי' כמו האולייריז ור' ול' מתחלפות. עיי"ע. וטהרו' פ"ז, מ"ז אודיארין צ"ל אוריארין, או י"ל לקיים הגי' שהמלה ל"ר odorarius (der sich mit Salben beschäftigt) פי' מי שעוסק בתמרוקים לצורך המרחץ.

* אורכתא ב"ק ע', ט"ס וצ"ל אַדְרַכְתָּא ע"ש.

☞ אִירְיוֹסְטוֹ (בל"י ἱεριστής = ἱεροβοτάνη Heiligenkraut והוא אשר נקרא ג"כ verbena = herba sacra ובל"ר Eisenkraut) ירו' דשביעי' פ' כלל גדול (פ"ז, מ"א דל"ז:) איריוסטו

[לפנינו אורוסטי] שרי, קטרפון שרי, מורסינטון שרי, רודומירון [לפני' אי' דרמינון] שרי, אידרורוסטון [לפנינו אי' אידרוטירון] אסיר, דיומירון [לפני' אי' דיומדין] אסיר. פי' בל"י איריוסטו רפואה משלשלת הנקרית אירא כלומ' קדושה מפני תועלתה ותקנה יוסטו הרופא. [אחי"ה פליאה נשגבה ממני פי' זר זה ולפ"ד נראה שהיא ל"י שרשמתי וטעמה המטהר. או יש לתקן (ἱερωσύνη) אִירוֹסְנְיו כלו' עשב של קדושה ואותיות נו נשתבשו לאות ט' (עיי"ע אבהונוס וע' אביין)]; פי' קטרטון [καταρρηκτικόν den Durchfall befördernd] שם כללי לרפואה המשלשלת; פי' מורסינטון [μυρσινίτης mit Myrrtensaft angemachter Wein] רטייה נעשה מהדס; פי' רודומירון [ר"ב שנה הנוסח' להקל מעליו לפתור מל"י ῥοδομυῤῥόν = Rosenduftöhl, ובאמת לפנינו הנוסח יותר טוב דרמינון והוא בל"ס דרימג בלש' פעהלוי: darmne, בל"פ درمنه = Absynth] מן משחה עשויה בשמן וורד וכל אלו לרפואה ושרו. אבל אידרורוסטון [עיי"ע] שפי' בל"י מן משקה עשוי מוורדים דבש ומים [ובירו' אי' אידרוטירון וצ"ל אידרומירון והוא או מור עשויה עם תערובת מים = ὑδρομυῤῥόν Myrrhenwasser או משקה ממים ודבש של חבישין = ὑδρόμηλον Quittenhonig] ודיומירון [עיי"ע דיומדין ושם אוכיח בעה"י כי הוא Maulbersaft] שפירושו מין משקה עשוי ממיץ תותים ודבש אסורים מפני שהם לא לרפואה לבדה כי הם משקים ערבים לחיך ואוכל אדם הם.

* אוּרִיכוּת (= אוּרֶךְ Ὀρχόη (Ptol. 5, 20. 7) südlich von Babylon in der Nähe des Euphr. gelegene Stadt) יומ' י'. ארך (בראשי' י', י') זו אוריכות, ואכד זה בשכר. ובכ"י מ' אי' ארכת ובכ"י ילק' ארכתא בכ"י ל' ארכית ובכ"י ב' אורך וזה הנוס' היותר טוב והיתה עיר על ים אחד מהימים הנעשים מהמשכת מימי פרת ויושביה הנקראים Ὀρχηνοί Orcheni (ואולי הם הנקראים בעזר' ד' ט' אַרְכְּוָיֵ) היו מפורסמים לחוזים בכוכבים (שטראבו ספט"ז צד תתרע"ד; פליניאוס ו', כ"ו) ויותר מענין זה ראה בראזענמיללער קדמוניות כרך א' ח"ב צד כ"ה, קס"א ועיי' עוד פירשט ע"מ באוצר השרשים ושם נסתרה דעת מי שאומר שאוריכות היא בל"ס אורהוי (Edessa) אשר יושביה נקראים אֻרְהָיֵא, ודעת מי שאומרים שהיא עיר Arecca על חוף הטיגרים, והיא היתה עיר בתחום זוזיאנא ובבבל עיי' פתלימי' ו', ג', ד'; אממיאנוס כ"ג, ו', כ"ו ועיי"ע אריוך. אבל יש לי סעד שאוריכות או אורך היא העיר הנזכרת. וזה ממה שפי' הש"ס ואכד זה בשכר ועיקר הגי' היא כשכר וכ"ה בכ"י ב' ול' וכ"ה באה"ת (עיי' ד"ס יומ' י':) והיא העיר Cascara בל"ס כַּשְׁכַּר (עיי"ע כשכר וע' אסתנדרא) וגם תכונתה היתה בצד מערבי של טיגרים ולפי זה שפיר י"ל שיגיד עליו רעו שגם אוריכות הנזכרת אצל כשכר היתה מונחת בסמוך לה, ואם כנים דברינו אז יאה יתר שאת לגי' ארכת, ארכתא, ארכית בלא וי"ו אחר אל"ף שקרובה להברת אַרֶכַה, אבל רבינו בע' ארך ג' גרס ג"כ אוריכות ע"ש.

אֱרִךְ (= אֱרִיךְ בל"ע آرك geeignet, passend או בל"פ ريك gut, schön) בס"ג דאיזהו נשך (ב"מ ע"ה) הלויני מאה פלפלין במאה ועשרים ואריך. ובר"ג דלולב וערבה (סוכ' מ"ד:) אתאן [וכ"ה בכ"י מ', ובדפ' אי' ואתו] בני קרייתא מקשקשין בכרמיא ואכלין זיתיא אריך או לא אריך. פי' כ ש ר לי להנות מאותן הזיתים שנתקשקשו בשביעית כדכתיב (עזר' ד', י"ד) לא אריך לנא למחזא. ובס"ג דבמה מדליקין (שבת ל"ג:) עייליה לבי בני והוה קא אריך ליה אבישריה כלומר עורך בשר גופו ומתקנו. [אחי"ה וכן בכתובו' ק"ג: ואריכנא מגילתא ממשכי דטבי ופירש"י אריכנא לש' ת י ק ו ן וגם ציין שם ובסוכ' ובב"מ פסוק מעזר' ובב"מ וסוכ' פי' אריך טוב ושפיר וכ"ה טעם ריך בל"פ ואלף נוספת].

אֲרַךְ (heilen, wiederherstellen בל"ע ارك; ארוכה = בל"ע اريك וכן בל"מ Heilung, Verharrschung der Wunde) בפ"ק דכלים (מ"ה) בשר כדי להעלות ארוכה ראש המשנה [כונת רבינו לא על התחלת המשנה דוקא אלא על מה שקודם למאמר הנזכר] פירש ממנו אבר שאין עליו בשר כראוי, פי' אם נחתך יד ממנו או רגל מחמת חולי או דבר אחר אם יש על אבר החי שנשאר בשר חי אלו היה כמותו באבר הנחתך והיה דביק בגופו היה מתרפא מטמא במגע ובמשא ובאהל ומפרש בסיפא ר"י אומ' אם יש במקום אחד כדי להקיפו בחוט ערב יש בו לעלות ארוכה כדכתי' (ירמי' ל', י"ז) כי אעלה ארכה לך. [אחי"ה וכן בחולי' ע"ז. קכ"ה. מעלה ארוכה. ב"ק צ"א: תעני' כ"ג: זה מעלה ארוכה וזה אינו מעלה ארוכה].

אָרֵךְ (lang, gestreckt sein; אֲרוּכָה das Seitenbrett [nämlich das längere] des Bettes) בס"ג אם אינן מכירין (ר"ה כ"ה.) פעמים שבא בארוכה פעמים שבא בקצרה ו כ ש ב א ב ק צ ר ה אינו מתכסה א ל א י " ב ש ע ו ת. [אחי"ה תיבות מן וכשבא

עד גמירא לי' בר"ה וכן לי' בירו' ר"ה פ"ב דנ"ח: ובילק' תהלי' ק"ד רמז תתס"ב, וכן לי' בכ"י ש"ס ועיי' עוד ב"ר פ"י ויד החזק' הל' קיד' החדש פי"ז הל"ד, ופי' בארוכה ובקצרה בדרך ארוך או קצר וכ"ה בירו' הוריו' פ"ב דמ"ו ע"ד בא לו בארוכה, ירו' ברכו' פ"ב ד"ה ע"ג ומשהש"ר פ' דודי ירד: היה מטייל עמו ארוכות וקצרות]. בר"ג דסדר תעניות (ט"ז:) מאי שביעית שביעית לארוכה [בכ"י מ' ובאבודרהם הגי' לאריכות וברש"י דפ' פיזרו ד"ה שביעי' אי' לארוכות], פי' שביעית לגואל ישראל שהיא ארוכה והיא משמנה עשרה ולא יבא התום' אלא ששה [וכן פירש"י], ובספ"ק דברכו' ירו' (פ"א הל"ח ד"ג ע"ג) תני צריך להאריך בגואל ישראל בתענית הא בשש שהוא מוסיף אינו מאריך [וכן הפי' ש י ת א ר י כ ת י כתוב' ח', עיי' פירש"י], ארך אפים לצדיקים ולרשעים בפסיקתא דשובה (קס"א:) וסליחות (קס"ז.), [אחי"ה כן אי' רק בדפ"ר ובד' פיזרו ובעבור זה נעלם ג"כ מעיני הח' הכולל אשר כל רז לא אנס ליה הח' ריט"ל צונץ ג"פ צד ר"ד הער' א' וה' וגם נעלם מר"ש באבער בפסיק' שם. הא לך הדרושים על פסוק זה: בעירו' כ"ב. אי' ארך אפים ארך אף מיבעי ליה אלא ארך אפים לצדיקים ארך אפים לרשעים. ובכ"י א"פ הגי' ארך אפים ולא כתיב ארך אף ארך אפים לצדיקים ולרשעים וזה כגי' רבינו וכ"ה בב"ק נ', ובילק' כי תשא רמז שצ"ט, ובסנהד' קי"א, אי' א"א לצדיקים א"ל אף לרשעים. ובירו' תעני' פ"ב הל"א דס"ה: ארך אף אין כתיב כאן אלא ארך אפים מאריך רוחו עם הצדיקים ומאריך רוחו עם הרשעים וכעין זה בפסיק' שוב' שם ארך אף אין כתיב כאן אלא א"א מאריך רוחו עם הצדיקים וגובה מהם מיעוט, והוא קטיע וצ"ל כמו שהובא בילק' יואל רמז תקל"ה בשם הפסיק' ארך אף אין כתיב כאן אלא א"א מאריך רוחו עם הצדיקים ועם הרשעים מאריך רוחו עם הצדיקים וגובה מהם וכ' ובפסיקת' שם הרבה לדרוש על מאמר א"א ועיי' עוד סנהד' קי"א סע"א ומשו"ט מזמ' צ"ג, ירו' ביצ' פ"ג הל"ט ירו' שקלי' פ"ה הל"ב, מכילת' בשלח, וילק' שלח רמז תשמ"ד]. — ארך זו אוריכות בפ' ז' ימים לג' דללשכת (יומי' י'.) [כ"ה בדפ"ר ובד' פיז' ובשד"פ חסר וכבר קבעתי לו ערך מיוחד בע' אוריכות ע"ש ורבינו פתר אֶרֶךְ מלש' אריכות וכן המלה אוֹרִיכוּת (בל"ס אריכותא) בתרג' תהלים צ"א, ט"ז; צ"ג, ה'; ישעי' ל"ח, י"א; ירמי' ל"א, ו'].— ארוכות של נחתומין בכלי' בפ' כלי עץ כלי עור (פט"ו, מ"ב) ובעדיות בפ' העיד (ר' יהודה) [וצ"ל ר' יהושע] (פ"ז, מ"ז), וככר פירשנו למעלה בזה הפ' (בענין) [צ"ל בערך] ארב [א']. קורה שנשברה סומכין אותה בספסל או בארוכת המטה בפ' שואל אדם (שבת קנ"א:) [ובע' אָרָב הוכחתי שכ"ה הגי' האמיתית וכן נראה מע' גשש ע"ש. ורש"י לשבת מ"ג. פי' ארוכות המטה לימונ"ש. פי' בל"צ limons בדים ומוטות של עגלה או אולי ט"ס תחת ליגנוו"ש ligneux פי' עצים. והיפך מארוכת המטה נקרא קצרה (סוכ' ט"ו: ט"ז.) והוא הדף אשר לרוחב המטה לצד מראשותיה ומרגלותיה].

☞ אֹרֵךְ = אוֹרִיךְ (אפעל מן אֲרֵךְ בל"ע أرك säumen, verweilen בל"ס יַרֵךְ ועיי' התרג' לירמיה ד', י"ד) תרג' וידם השמש (יהוש' י', י"ג) ואוריך שמשא; ויחל עוד (בראש' ח', י') ואוריך עוד). [אחי"ה הוא אַפעל משורש ארך וכ"ה בל"ע בטעם כַּתֵּר, וכן אי' בירו' יומ' פ"ו דמ"ג ע"ד אורכין צבחר (ב' פעמים) פי' כתר זעיר (ובד' קראט' אי' בט"ס צבחד), ירו' ר"ה פ"א דנ"ז, הוות מורכה כל שתא, ושם: הוון מורכין, ירו' תעני' פ"ג דס"ז, אוריך שמא ימלכו להשלים, פי' המתן שמא ימליכו רוב הציבור להשלים התענית לגמרי יעויין בירו' נדרי' פ"ח הל"א, ירו' מ"ק פ"ב דפ"א: ואילפא מורכא לך, וחכינו (מ"ב ז', ט') תרג' ומוריכין והשם תוחלתי (תהלי' ל"ט, ח') תר' אוריכות, כולם המתנה כי הממתין מאריך וצופה מתי יבא מה שקוה, ומשרש הלזה נסתעפו השמות האלה: א) אֲרִיכוּת לדוגמא אריכות ימים קידוש' ל"ט: ירו' חגיג' פ"ב דע"ז: ב"ר פס"ד, דב"ר פ"ב, אריכות פנים (ב"ר פ"ע) אריכה שהאריך שמואל קהל"ר פס' טוב אחרית, ב) אוּרְכָא (וכ"ה בל"ס) שבת ק"מ: טונא כי טונא ואורכא ממילא, ושם אריכא כישא ואריכא ממילא (כן גי' אמיתי' עיי"ע כ ש א') ג') אַרְכָּה (Länge der Zeit, Frist) בדני' ד', כ"ד; ז', י"ב, במ"ר פי"ד, נתן להם ארכה ולבסוף פרע מהן, וממנו ד') אַרְכָּן מי שהוא מאריך בדברים יותר מדאי ברכו' ל"ד. מכילת' בשלח פ' ויסע, ילק' בהעלתך רמז תשמ"ב ובמנוה"מ סי' ק"ט כמה ארכן הוא זה א"ל כלום מאריך יותר וכ' ובכ"י מ' אי' כלום ארכן הוא יותר וכ' וכן בהיפך כמה קצרן א"ל כלו' קצרן הוא יותר וכ"ה במנוה"מ שם ולפנינו אי' כלום מקצר וכ'].

אַרְךְ (נשתמשין בו רק בהרכבות עם תיבות זולתו כמו בל"י ἀρχι ובלא"ש ..Erz) בב"ר פל"ט (ל"ח) ויהי בנסעם מקדם א"ר לוי כ"מ שאתה מוצא אכילה שתיה אַרְכִילִיסְטֵים [Räuberhauptmann ἀρχιλῃστής] מקרטע [וכ"ה בע' קרטע אבל לפנינו בב"ר וילק' אי' השטן מקטרג]. ו ב י ל מ ד נ ו א ל

תצר את מואב (כתנחו׳ לי״) א״ר לוי בכ״מ שאתה מוצא אכילה ושתיה ארכיליסטים מקרטע [כ״ה בדפ״ר וכ״ה בכ״י ו״ו ובדפ״ע חסר] זה יצר הרע שהוא מַשְׁנֶה [כ״ה בכ״י ו״ו וה״ב, ובדפ״ע בט״ס משנה] את הבריות כיצד עמון ומואב עשו איסטלים [הוא אסטולי בל״י στήλη מצבת אבן עיי״ע לעיל, ובדפ״ע בשיבוש איסטלים] וכ׳, ובב״ר פמ״ט (מ״ח וסוף המאמר עיי״ע פרקופי׳) וירא אליו: לארכיליסטים שמרד במלך, ובר׳ וישלח יעקב פע״ו (ע״ה) לארכיליסטים שישן בדרך, [לפני׳ אי׳ בפרשת דרכים וגם נפרד בטעות לב׳ תיבות]. ובפע״ח (ע״ז) ויותר יעקב לבדו: לארכיליסטים נדמה לו [ויש להשלימו מב״ר שם: לזה צאן ולזה צאן לזה גמלים ולזה גמלים] א״ל העבר את שלי ואני אעבר את שלך, פי׳ [ארכיליסטים] שר של ליסטים. [אחי״ה ונמצא׳ המלה עוד בשהש״ר פ׳ מי זאת: לארכיליסטים שהיה מתגושש עם בנו של מלך, ובילק׳ בשלח רנ״ה אי׳ ארכילסטוסין עיי״ע אֲדַר ב׳]. בב״ר פנ״ט (נ״ח) בריש ויהיו חיי שרה ועפרן ישב א״ר יצחק ישב כתיב אותו היום מינוהו אַרְכִיסְטְרַטֵּיגוּס ἀρχιστρατηγός [obers-ter Heerführer ובמד׳ שמ״ר ספל״א אי׳ אסטרטיגוס עיי״ע אסטרטיגי], דלא יהא בר נש רב זבין מדבר נש זעיר פי׳ שר השרים, ל״י [שרי] שרים נקראין אַרְכוֹן סְטְרַטֵּיגוֹן [ἀρχων στρατηγῶν Oberhaupt der Feldherren פי׳ ראש של שרי צבא וע׳ זקנים העתיקו כן שר צבא בראשי׳ כ״א, כ״ב, ל״ב, יהושע ה׳, י״ד, ט״ו; שמואל א׳ י״ב, ט׳; דניא׳ ח׳, י״א ועיי׳ בן מתתיהו על קדמוני׳ ו׳, י״א, ט׳]. ובילמדנו פ׳ סוטה (כתנחו׳ פ׳ נשא דרנ״א; והובא בילק׳ ירמי׳ רמ״ז ש״ה ובמ״ר רפ״ט ועיי״ע קטדיקוס) אם יסתר איש במסתרים וג׳ (ירמי׳ כ״ג, כ״ד) משל לארכיטקטון [וכ״ה בל״ם ובל״י ἀρχιτέκτων Bau-meister] שעשה מדינה ובנה בתוכה מחילין מערות ומטמוניות וכ׳ פי׳ אוּמנין שעשה קִיטוֹנוֹת [עיי׳ דב״ר פ״ג וע׳ קטן ז׳ והוא בל״י וסורי׳ חדר = בל״ם קיטונא ובל״י = κοιτών] וחדרים. [אחי״ה וכנ״ה ב״ר ר״פ כ״ד לארכיטיקטוס שבנה את המדינה ועיי״ע אדרכל, ובמ״ר רפ״ט בט״ס ארכיקיטון ובירו׳ ברכו׳ פ״ט ד״ג, בניין ארכיטקטנן וגי׳ רבינו עיי׳ בע׳ אָמָן, וע׳ זקנים העתיקו כן מלת חָרָשׁ (שמו׳ ל״ה, כ״ג, ישעי׳ ג׳, ג׳) וממנו הפעל שמו׳ ל״א, ד׳; ל״ה, ל״ב], בפסיקת׳ דויהי בשלח פרעה (צ״א:) רבי אליעזר ב״ר שמעון איתמני ארכיליפורון (בל״י ἀρχιλάφυρον Häscher eig. Haupt der Ergreifung, Erbeutung) קטיל בני אינשא דהוו (חזייה) [צ״ל כאי׳ בפסי׳ חייבין] קטילין, פי׳ ארכוליפורין שר הטבחים, [אחי״ה כן הוא לגי׳ כ״י ו״ו דפ״ר ופיז׳ וויניצ׳, ובכ״י ל״ד, ב״ר אי׳ ארכוליפודין ובכ״י אקספ׳ לפסיקת׳ ארכן ליפרן ובכ״י כרמ׳ ארבולפילון ועיי׳ רש׳ באבער לפסיק׳ שם שתיקן על נכון כגי׳ שלנו אבל פתרון המלה ἀρχολιπαρυ וכ״ה בבוקסט׳ ובתולד׳ ר״נ צד ל״ב הערה כ׳, אינו נמצא בע״מ של יוניים. ולפע״ד היא מלה יוני׳ שרשמנו וטעמה ראש של לוקחי מלקוח ושלל וכן העתיקו ע׳ זקנים שלל (ד״ה א׳, כ״ו, כ״ז) וכן העתיק עקילס שלל (בראשי׳ מ״ט, כ״ז) ושולל (איוב י״ב, י״ז) ועיי״ע לופר וכדי שיעלה יפה פירוש של רבינו: שר הטבחים אולי י״ל שעיק׳ הגי׳ ארכומכורין והוא ל״י ἀρχιμάγειρος ובזה העתיקו ע׳ זקנים שר טבחים (בראשי׳ ל״ז, ל״ה, ל״ט, א׳; מ״א, י׳, י״ב) ורב טבחים (מ״ב כ״ה, ח׳, י׳, י״א; ירמי׳ ל״ט, ט׳; מ׳, א׳, ב׳, ה׳ ועיי׳ בן מתתיהו קדמוני׳ י׳, י׳, ג׳), ועוד י״ל לקיים הגי׳ ארכוליפורין שהיא מלה מורכבת מתיבת ארכו ומתיבת יפורין ἔφοροι פי׳ שומר ופקיד המלך והל׳ בתיבת ליפורין ל׳ היחס ותהיה ארכוליפרין ראש הפקידים שיעמידו במשפט הרוגי מלכות. וע׳ זקני׳ העתיקו להלך.. במשפט (איוב ל״ד, כ״ג) ἐφορᾷ. על כל פנים נראה שר״א ב״ר שמעון איתמני ראש של פקידים תופסי גנבים שיוצאים להרג. וזה מסכים עם ספור בב״מ פ״ג: אתיוה לר״א בר״ש וקא תפיס גנבי שלח ליה ריב״ק חומץ בן יין עד מתי אתה מוסר עמו של אלהינו להריגה וכ׳ ועיי׳ רש״י שם פ״ד: ד״ה רשעה זו, ועיי״ע פרהגבן שהיתה לפני בעל הערוך נוסחא אחרת ובירו׳ מ״ש פ״ג ד״נ ע״ד נשתנה הספור הזה וחסר שם מאמר שלם אולי מפני שחסו בכבודו של ר״א בר״ש. וגם אבי אביו של ר״א בר״ש היה אחד מן פקידי מלכות רומי׳ וזה נראה מפסחי׳ קי״ב. שאמר (בלי ספק על דרך בדיחותא) ר״ש בן יוחי לר״ע, אם אתה מלמדני (תורה) אני אומר ליוחי אבא ומוסרך למלכות, ודי בזה, ורמ״ל דלג כל מאמר זה של פסיקתא מחסרון ידיעת של מלה זרה ארכוליפורין עיי׳ הג׳ שי״ר בתולד׳ ר״נ שם], בב״ר פע״ז (ע״ו) וירא יעקב מאוד פלן עתיר נעבדיניה אַרְכוֹנְטוּס [בל״ם ארכונטא בל״י Ἄρχων, οντος, Archon,]. ובמגיל׳ איכה יעיב באפו (פ׳ בלע וכ״ה פ׳ צדו) הוה בר נש מן ביתר נפק לצלותא בירושלם וא״ל כגון דשמעינן עלך דאת בעי׳ מתעבדת ארכונטוס [ובב״ר בט״ס ארכוננס] או בלווטים וכ׳ [אחי״ה כ״ה בכ״י ו״ו והוא כמו בליוטים וכן גרס רבינו בע׳ בליוט ע״ש, וכ״ה בב״ר פע״ו וכ״י נ״נ גרס בולבוטים וצ״ל בולבוטים, ודפ״ר הגי׳ בולבטים וכ״ה בד״ר פ״ג

בלביטין ובירו' תעני' פ"ד דס"ט. בעי מתעבדה ארכונטס ובולבוטס ועיי' עוד ע' בולבוטס]. בר"ג דגט פשוט (ב"ב קס"ד:) ההוא שטרא דהוה כתוב ביה בשנת פלן ארכן מנהגא של אומה זו שנה ראשונה של מלך קורין לו ארכן. ובילמד' שתי חצצרת כסף (בתנחו' לי') ויתא ראשי עם (דברי', ל"ג, כ"א) שעם כל חבורה חבורה הוא בא ונוטל שכר לפרנסים בפני עצמן ולארכונים בפני עצמן. איה בית נדיב (איוב כ"א כ"ח) תרג' האן בית אַרְכוּנָא [אחי"ה וכ"ה בל"ס ובל"י ἄρχων Fürst, Archon, וב"ב שם: יבדק אימתי עמד ארכן בארכנותיה. ירו' ברכו' פ"ה ד"ט. עבד ארכונא ולא קם ליה מקמיה. ירו' פיאה פ"ח הל"ז דכ"א. מקים ארכונין. ירו' יבמו' פ"ח הל"א ד"ח ע"ד אורכנים וצ"ל ארכונים. ושהש"ר פ' אמרתי אעלה: אַרְכוֹנוֹת ובאופן הראשון הקבוץ גם בתרג' ארכונין (תרג' איוב כ"ט, י'; ל"ד, י"ח; ד"ה ב', י"א, י"א שה"ש ד', ג')]. בפסיקתא דזכור (כ"ז. הובא בפסיקת' רבתי פי"ב סי' י"ג ובתנחו' תצא סי' ט' דשל"ג: ילק' סוף תצא רמז תתקל"ח) אשר קרך בדרך ר' נחמיא אמר קראך ודאי מה עשה עמלק ירד לבית ארכיון [בל"ס בֵּית אַרְכֵי = אַרְכִיאוֹן, בל"י ἀρχεῖον Archiv וגם בלא בית: ירו' מ"ק פ"ב דפ"א: חותם ומעלה לְאַרְכָיִים = ἀρχεῖον, ואפשר שהוא קבוץ מיחיד אַרְכֵי עיי' סוף הע' —. אסת"ר ריש פ"א הדא ארכיון דגדר וכ' והגי' ארכיון אי' בכ"י ו"ו וכ"ה בתנחו' תצא וכ"ה בתרג' ירו' א' לדברי' ג', י"א ובדפ"ע ארכוון וכ"ה בילק' תצא. ובפסיק' בט"ס ארמון (עיי' ר"ש באבער שם)] של מצרים ונטל טימוסיהן [צ"ל כמו בתנח' טומוסיהון τόμος Liste, Register, עיי"ע טמס] של שבטים שהיה שמן חקוק עליהם. קרית ספר (יהוש' ט"ו, ט"ו. ט"ז; שופטי' א', י"א. י"ב) תרג' קרית אַרְכֵי [בל"ס ארכי בל"י ἀρχή Spitzen der Behörde, Magistrat ואולי הוא כאן כמו בית ארכיון והעתקה של ספר וכן נקרא בל"י πόλις τῆς βίβλου עיי' רימ"ז ב"ט ח"ב ק"צ ועיי"ע דביר ב' ומ"ש]. בפ' י' יוחסין (קידושי' פ"ד מ"ה) חתום בארכי ישנה של ציפורי [במשנ' ובמשניות אי' חתום עד בערכי הישנה ובירו' במשנ' חסר עד. אבל כגי' הביגו ממש אי' במדב"ר פ"ט]. פי' ערכאות של ישראל. פ"א מי שהיה חתום בבי"ד הקבוע בעיר ששמה ישנה והוא בצפורי דלא מוקמי דיין כי אם מיוחס ישנה עיר שבצפורי כעין עיר חדשה שביהודה במסכ' עירובין (נ"ט.). [אחי"ה וכן פירש"י לקידו' שם ועיר ישנה נזכרה בד"ה ב' י"ג, י"ט (לא אשנה יהוש' ט"ו, ל"ג, מ"ג ועיי"ע אשנה) ולפי בן מתתיהו היתה כפר Ἰσάνα κώμη עיי' הקדמוני' י"ד, ט"ו, י"ב ועוד שם ח', י"א, ג' ותכונתה היתה בשומרון והיתה מבצר וכן נראה מערכין ל"ב. קצרה הישנה של ציפורי ובשבת קכ"א. אי' קסטרה של צפורי פי' בל"ר castra מבצר עיי"ע קצר ה'. וחדשה נקראת בספר החשמונאי' א', ז'. ל"ט. מ' ובקדמוני' של בן מתתיהו י"ב, ח'. ה' Ἀδασά' והיתה ל' שטאדיא רחוק מבית חרן ונזכרת ביהוש' ט"ו, ל"ז]. (א"ב פי' אַרְכֵי בל"י נגידות ושררה). [אחי"ה לדוגמ' ריש קהל"ר פ' דור הולך: אלו נכנסין לארכי ואלו נשמטין מן הארכי. ד"ר פ"ב הגיע ארכי ליהושע. ושם: איפרכוס שהיה בארכי שלו, ובילק' ואתחנן ררמ"ז תתי"ג אי' תמורתו איפרכות שהיה באפרכוסיא שלו. ושם: משה כל ימים שהיה בארכי שלו. רות"ר פ' וימת אלימלך: ארכי של בנך דוחקת (ובשבת ל'. הגיע מלכות שלמה בנך). ושם אַרְכִיוֹת ארכיות הן, ואולי מענין זה חותם ומעלה לאַרְכִיִּים פי' למושלים]. וארכיליסטים ראש השודדים; ארכיסטרטיגוס ראש ושר צבא, ארכיטקטון ראש הבונים והאומני'; ארכונטוס וארכון שר; אבל ארכי וארכיון פירושו מקום ועד השרים והשופטים ושם נשמרים כתבי העיר).

☞ אַרְכִיאַטְרוּס (כ"ה בל"ס מן ל"י ἀρχίατρος (Hauptarzt, erster Arzt שמ"ר פרש' פסל לך (פמ"ו) משל לבן ארכיאטרוס פי' בל"י ראש הרופאים). [אחיה ובדפוסי' אי' ארכיאטוס וכתב מהר"ם די לונז' „בדפ' צריך תיקון" וגם הוא גרס בר' אחר ט' וכן גרס ר"ב בע' סמדרקוס ואולם זה בלתי נכון ויותר טוב גי' הדפוס סמרדקוס והוא בל"י σαμάρδακος Gaukler איש מהתל ובעל מרמה].

* אַרִיכָא (פתיחה=Anfang=Einleitung=ἀρχή) בריש מד' תהלי' רב פנחס עבד לה אריכא פתח מזקנים אתבונן וכ' פי' עשה למקרא פתיחה כדרך כל הפתיחות של דרוש והמלה ל"י פי' ראש והתחלה; ובילק' ריש תהלי' גרס תחת זה בשם המדר' ר' פנחס פתח מזקנים וכ' ואולי אריכא מלשון אריך עיי"ע כלומר תיקון ועריכת דבר.

אַרְכּוּבָה (Schlüsselkrümmung, Schlüsselbard; von Knie א') פי"ד בכלים [בפרק] כלי מתכות כמה היא שיעורן (פי"ד מ"ח) מפתח של ארכובה שנשבר מתוך ארכובה פי' „כדגרסינן (מנחו' ל"ג. עיי"ע אסתוורא) מזוזתא דבי רבי דעבידן כמין נגר ומפרש לה כנגר המוטל לגמרי אלא (כאיסתוירא) [צ"ל, כמו בפי' רה"ג בע' אסתוורא, כי אסתוורא] כי שקא וכרעא דאדם דדמיא

לגו"ן כפופה דמיניה כייף ומיניה זקיף וכן מפתח שמתכפל בארכובה עם השוק שמו מפתח של ארכובה". [אחי"ה כל זה הועתק אות באות מפי' סדט"ה לרה"ג צד י' ועיי' עוד ע' גסג'.— ונגזרה המלה (עיי' דניאל ה', ו') מן ארכובה בל"ע رُكَب, رُكَبات פי' ברכיים כמו ארכובא הנמכרת עם הראש, חולי' ע"ו. ארְכוּבה דיעלא, ירו' נדרי' רפ"ג דל"ז ע"ד. (אביבא) [צ"ל ארכובה] דפילא וגם נקרא בל"ע رُكْبة ענף כפוף וישרוק מפארות הגפן המתפשטות וזה מה שאמרנו כלאים ז', א' הארכובא שבגפן der Schössling einer Weinrebe, den man einsetzt. ירו' מגילי' פ"א דע"א ע"ג ארכובתו של למ"ד פי' כפיפת קו תחתון של ל', ב' אציליו על ב' ארכבותיו וכ', נדה ל': עיי' רוחב ביאור מאמר זה ביתר שאת מהרב החכם מהר"ם גידעמאן במ"ע של מהרז"פ וגרעטץ חכ"ה, קפ"א].

אַרְכַּבְתָּא (שם נגזר מפעל רכב בל"ע رَكَبَ aufsetzen, anfügen וא"כ השם טיט הושם למעלה ראשונה der An-Aufsatz, d. i. die oberste Lehmschichte) בר"ג דהמקבל (ב"מ ק"ג:) אמר רב יוסף בוכרא טפתא [כ"ה גי' אמיתי' של כ"י ג"נ וכ"ה בב"מ וכ"ה בע' טפתא ע"ש ובע' בכרא הגי' אטפתא, ובדפ"ע כאן בט"ס טופסא ובל"ע נקרא طاقة כל שהוא יותר גבוה מחבירו או طُفافة עליון של דבר ועיי"ע טפף] וארכבתא וקני דחיזרא דבעל הבית. פי' היו נוהגין לעשות גבולין סביבות שדותיהן כעין חומה נותנין טיט כשיעור אמה בקרקע סביב השדה ולכשייבש מוסיפין עליה כשיעור אמה אחרת ולאחר שייבש מוסיפין אמה שלישית. ראשונה קורין לה בוכרא שהיא כעין בכור; שניה טפתא שהיא אמצעית כדגרסינן (יומי' מ"ח.) לא גדושות ולא מחוקות אלא טפופות [כ"ה בכ"י ו"ו, ל"ד, ה"ב ג"נ וכ"ה בע' טפף, ובדפ"ע כאן בטעו' טפוסות]; שלישית ארכבתא שהיא על כולן. [אחי"ה וכעין זה פירש"י לב"מ ועיי' תוספ' ד"ה בוכרא והתוספות הביאו שם שיטת ר"ח אבל בהרחבת ביאור הובא ר"ח מן הריטב"א לב"מ ובשט"מ שם, והראב"ד משיג על פי' ר"ח ואמר כי אין בוכרא נופל על הטור התחתון וכו' ע"ש. ולכאורה זה קשה גם לפי' רבינו בעל הערוך כי גם לשיטתו בוכרא טור של הטיט התחתון אבל בכל זאת רבינו נשמר מזאת הקושיה בפרש בוכרא: ראשונה „שהיא כעין בכור" וכונתו ראשון בטורי הטיט אבל לענין תכונתו הוא התחתון. ובוכרא הוא בל"ע بِكر was zuerst ist והיינו טיט התחתון המגיע ראשונה את הקרקע]. ולמה אינו עושה שלשתן בבת אחת? שלא היה יכול לעמוד שהוא טיט בלא אבנים. קני דחיזרא [כ"ה בכ"י ו"ו ודפ"ר אבל בכ"י ל"ד דחירזא ורבינו בע' חזר ב' הביא שתי הנוסחאות ע"ש]. פי' יתדות שנועצין בקרקע לגדור סביבותם גדר קוצים.

* אַרְכֵי בַּרְיוֹנִים Erzplagegeister כמו ריש בריוני גיטי' נ"ו. עיי"ע בריוני ועיי"ע אטקטקיא.

☞ אַרְכִידִיקִי (בל"ר archijudex בל"י ἀρχίδικος Gerichtsvorsitzender, Oberrichter) ב"ר פ' ולוט ישב בשער סדום (רפ"נ) ישב כתיב אותו היום מינוהו ארכידיקי זו גי' הערוך בע' ידק [צ"ל ידקי ושם הגי' ארכי יודיקי]. ופי' מלה בל"י ראש השופטים, ובל"ר אומרי' ארכי יודקי. ובקצת נוסחאו' כתוב ארכיקריטים [ἀρχικριτής Oberrichter עיי"ע קרטים ב'. כי כן גי' רבינו] והיא מלה יוני' והכל אחד, ובקצת נוסחאו' כתוב ארכי הדיינים. [וכגי' אחרונה כתוב בדפוסי' שלנו].

אַרְכֵּל (לדעת רבינו ור"ב היא עיר ששמה Ἀρχέλαος בן מתתיהו על הקדמוני' י"ז, י"ג, א'; י"ח ב', ב') ובל"ר Archelais (עיי' פליניאוס י"ג מ', י') ולפע"ד עיקר הגי' ארבל עיי"ע) בב"ר והנחש היה ערום (פי"ט וכ"ה במד' קהל"ר א', י"ח) אבל כלי פשתן הארכליים [אחי"ה כ"ה עיקר הגי' של כ"י ה"ב וג"נ, ובכ"י ל"ד אי' הארכליין מארבל ונשתבש בדפ"ע הארכליין מאובל, אבל נ"ל שתיקון איזהו כותב הוא שראה גי' הספרים בב"ר הארבליים ובקהל"ר שם הבאין מארבל והגיה כך ובא לפנים. וכ"י ו"ו א', וב' גם כאן גרסו הארבליים ובאמת זו הגי' אמיתית כהוכחנו בע' ארבל אבל רבינו בלי ספק גרס בכ"ף כנראה מסדר האותיות שנערך המלה תחת סוג ארכ .] אם פיחמו אחד מהן ומהן דמיו. ס"א כלי פשתן הגסין הבאין (מאובל צ"ל כמו בקהל"ר) מארבל. פי' בגדים עבים שהן בזול. (א"כ בנוסחאות דידן כתוב מארבל ול"נ שהדין עם בע"ה כי היתה עיר נקראת ארכל על שם ארכלאוס). [אחי"ה ר"ב כיון על העיר שרשמתי בתחילת הע' וגם היתה עיר אחרת בקאפפאדציא בשם זה עיי' פתלימי' ה', ו'; פליניאו' ה', ו' בכל זאת מעלה יתירה יש לגי' ארבל עיי"ע וכ"ה לס"א של רבינו].

* ארכולסטקיא ט"ס וצ"ל אסכולסטיקא עיי"ע וע' אסקולסטיקא.

אַרְכּוּנִים (אולי צ״ל ארכונים הקבוץ מן ארכון עיי״ע ארך, או ל״י ἀρχῶνης Hauptpächter) ירו׳ דיבמו׳ פ׳ הערל, (פ״ח הל״א ד״ח ע״ד) אפי׳ כבנו של ארכונים פי׳ שר וארכון וארכונטים וארכונים אחד הוא). [אחי״ה ארכונים אין לה תואר מלה אלא או קבוץ ארכונים עיי״ע אַרְךְ בענין ארכונא או י״ל שהיא ל״י כשרשמתי פי׳ ארים ראשון. ולפנינו בירו׳ הגי׳ אורכנים ואולי צ״ל אורכטס ותהיה כמו ארכיאטום בל״י ἀρχέτας ראשון של מנהיגין, שר. ומעתה נוכל לקיים הגי׳ בשמ״ר פמ״ו תחת ארכיאטרום של גי׳ ר״ב].

אָרְכֵיסְטְרִים (בל״י ὀρχηστής, ὀχρηστήρ ובל״ם אָרְכִיסְטָא Tänzer) מדרש שמואל פסקא כהגלות נגלות אחד הרקים (ש״ב ו׳, כ׳ ומדרש שמוא׳ ספכ״ה) א״ר אבא בר כהנא כאילין ארכיסטרים פי׳ בל״י מרקדים ומכרכרים). [אחי״ה לפנינו במ׳ שמו׳ אי׳ מחסרון ידיעת המעתיקים ארכיליסטום וכ״ה במ״ר ספ״ד אמר ר׳ אבא ב״כ הריק שבריקים זה ארכלסטים, אבל בירו׳ סוכ׳ פ״ה דנ״ה ע״ג אי׳ בטוב טעם ודעת זה ארכיסטים ובירו׳ סנהד׳ פ״ב ד״כ: זה ארכסטס ובדפוסי׳ ישנים של במ״ר אי׳ ג״כ ארכסיטס. ועל פי ג׳ עדים יקום דבר כי המלה כשרשמתי ובכל אלה המאמרים נתפרשה מלת רֵק של מקרא על ידי תיבה מצויינת ומן הפלא שגם ע׳ זקנים העתיקו רק של שמואל שם ὀρχούμενος כאילו כתוב המרקד ובלתי ספק נמשכו אחר אגדה זאת].

* אָרְכְסָא (צ״ל אוּכְסָא = ὀξύ scharf,) מנחו׳ מ״ג. חמירא ארכסא דשערי פי׳ שאור ק ש ה ונ״ל שאות וי״ו נשתבשת באריכת הקו לצד ימין לאות ר׳ וצ״ל אוכסא וכעין זה ראינו בע׳ ארכל בהיפך תחת ארבל נשתבש בכתב אובל בקיצור הקו. והעד ג״כ ע׳ הבא אח״ז.

* ארכוּף (או ט״ס תחת אוכף Sattel עיי״ע אֻכָּף או מל״ע ركب Steigbügel) מד׳ אסת״ר פ׳ ויהי בימי: בני איכפיה . . רבנן אמרי בני אוכייפי שהיו מרוצצין בארכוף, ומ״כ נלאה לפרשו. ונ״ל שגם כאן אות ריש נשתבשה מאות וי״ו וצ״ל באוכף או באיכוף ודרש איכפיה ואוכייפי מלש׳ כייף פי׳ כפופים ורצוצים ומלשון אוכף וטעמו שהיו מרוצצים ונדחקים תחת יד נבוכדנצר באוכף ששם עליהם. או אולי יש לקיים גי׳ הדפו׳ ותהיה המלה ל״ע וטעמה בית אחיזת רגל על כר הגמל ובאוכף הסוס אשר בו שם הרוכב רגליו להָקל מעליו ברכבו ולדחוף בטן הבהמה בצפרן שמיר ובמחט ברזל אם מתרשלת בלכתה. ושיעורו שנקראין בני אוכייפי שהיה נבוכדנצר מכייף אותם כסוסים בארכוף פי׳ בבית אחיזת רגליו אשר שם על גביהן וכן אי׳ בפירוש בב״ר פס״ט אשר אמרו לנפשך שחי ונעברה מה היו עושים להם היו מרביצים אותם בפלטריות (פי׳ בחוצות) ומעבירים כרים עליהם (פי׳ מלש׳ כר הגמל) וכן מצאנו בנבוכדנצר עצמו ונטלו (את יהויקים) והחזירו בכל ערי יהודה וישב עליו וכ׳ (ויק״ר פי״ט) ונוסח יותר טוב במאמרנו עיי׳ בע׳ אמר האחרון וע׳ אפוכי.

* אַרְלָא (כל״ע ارلة = غرلة Vorhaut) בתר״י ב׳ בראשי׳ ל״ד, ל״א ארלין סאיבו בתולה. ושם ארלין אתקטילו פי׳ בל״ע כמו ערל בעברי.

אָרְלוּגִין (בל״י ורו׳ ὡρολόγιον horologium Stundenzeiger, Uhr) בפסיקתא דהחודש (נ״ג. והובא בילק׳ בא רמז ק״ץ וירו׳ ר״ה פ״א דנ״ז:) משל למלך שהיה לו אורולוגין [כ״ה בכ״י ו״ו, ל״ד ה״ב ודפ״ר אבל בתחילת הע׳ בדפ״ר בט״ס ארגולין וכ״ה בילק׳ שם, אבל בירו׳ על נכון אורלוגין] וכיון שעמד בנו מסר לו אורולוגין שלו. פי׳ סימני השעות וכבר פירשנו בע׳ אבן שעות (א״ב כן פירושו בל״י ורומי׳).

* אירם ט״ס עיי״ע אֶרֶם.

1 אֲרַם Aramäa, Syrien) אֲרַמְיוּתָא Aramäerthum (Heidenthum) אֲרַמִּית aramäisch, heidnisch אֲרַמַּאי ובל״ם אַרְמַיָא Aramäerin, Heidin) בסוף משנה דמגיל׳ (ד׳, ט׳ דכ״ה.) האומר ומזרעך לא תתן להעביר למולך (ויק׳ י״ח, כ״א) ומזרעך לא תתן לאעברא בארמיותא [ובכ״י ו״ו יותר נכון ב א ר מ י י ת א פי׳ אשה או אומה ארמית]. פי׳ לא תתן מזרעך באומה ידועה שמעבירין זרעם למולך כ ג ו ן א ר מ י י ם שאתה גורם להעביר זרעך למולך ומכלל דבריו משמע ששאר האומות שאין מעבירין מזרעם למולך מותר לפיכך משתקין אותו בנזיפה אלא פי׳ הכתוב כדתנא דבי ר׳ ישמעאל בישראל הבא על הגויה (במגיל׳ אי׳ הכותית) והוליד בן לע״ז הכתוב מדבר דלא שנא מולך משאר בתי ע״ז. [אחי״ה וסייעתא לפי׳ הערוך תר״י א׳ להך פסוק: ומן זרעך לא תתן בתשמישתה לציד בת ע מ מ י ן למעבדא לפולחנא אוחרא. ועיי׳ תוי״ט למגיל׳ הנ״ל שפי׳ היטב דברי רבינו בע״ה ולזה מסכי׳ פי׳ של מהרש״א מגיל׳ כ״ה. ובחיד׳ אגדות ד״ה בישראל הבא וכ׳ ועיי׳ ספר היקר פארשטודיען צד קפ״ד וספר פאלעשטינ׳

עקסעגעזע צד קנ"ה למהרז"ף. ומהרי"ל בעמת"ר הקיף פי' רבינו בקושיות ותשובתו נשאר מעל לפי פי' של תוי"ט בדברי רבינו ע"ש. ואם קשה הא קשה האי תנא דבי ר"י פליג אר' ישמעאל גופא שבירו' מגיל' פ"ד, הל"י דע"ה ע"ג תני ר' ישמעאל זה שהוא נושא ארמית ומעמיד ממנה בנים מעמיד אויבים למקום, ובירו' סנהד' ספ"ט דכ"ז: תני ר' ישמעאל זה שהוא נושא ג ו י ה ומוליד בנים מעמיד אויבים ממנה למקום וכן בספרי דברים י"ח, י' קדריש מעביר בנו ובתו באש זהו הבועל ארמית ומעמיד ממנה בן אויב למקום ע"כ. ועיי' על כל זה בקושיתם ובתירוצם מאמר של מהרי"ל בישורון מוציאו ד"ר קאבאק ח"ד ד"ו וכ' אבל קושיא שם ד"ז שר"י אוסר רק נשואין וספרי אף ביא' אחת אפילו שלא לשם אישות יש לתרץ בנקל שר"י אוסר ג"כ ביאה בעלמא כנראה בפי' מירו' סנהד' הנ"ל דאיתי שם ה ב ו ע ל א ר מ י ת תני ר"י זה שהוא וכ' ומהרי"ל דלג הך ירו' דסנהד' ואין כאן מקום להאריך]. ובפ"ק דברכות (ח':) א"ל רבא לבניו אל תחתכו בשר על פיסת היד ואל תשבו על מטה ארמית [לפנינו אי' כשאתם חותכים בשר אל תחתכו ע"ג היד וכ' ובכ"י מ' אי' כגי' ר ב י נ ו. ובענין מעשה דר"פ עיי' למט' בסמוך] ובפ' ע"פ (פסחי' קי"ב:) ד' דברים צוה רבינו (ה ק ד ו ש) את בנו. [אחי"ה וכ"ה בפסחי' ובמנו"ה רסי' ל"ב אבל בפירוש ר"ח על פסחי' דקס"ה גרס רק ר ב י נ ו, אכן גם זה לא ניחא אלא יש לתקן ר ב וכבר נזדמן בדפוסים הך שיבוש לדפוס תחת רב: ר ב י נ ו או ר ב י נ ו ה ק ד ו ש (עיי"ע אטימטון וע' ארטבן) ובזה נתיישב תמיהת המקשה (הובא בבית נתן לברכו' ד"ג:) „שהרי ר"פ היה בדור אחרון של אביי ורבא ואיך שייך לומ' שרבינו הקד' ידע מעשה דר"פ וכ' ע"ש והוברר הדבר שט"ס הוא וצ"ל רב או יותר נכון לגרוס ר ב א שהרי רבא צוה ככה לבנו כאי' בברכו' שם. והגירסא א ת ב נ ו נמצא' ג"כ בכ"י ב' וא"פ ובפי' ר"ח ובמנו"ה עיי' ד"ס פסחי' קע"ג: אבל לפנינו אי בט"ס ל ב נ י ו] ואחד מהן אל תשב במטה ארמית ומשום מעשה דרב פפא שהיה נושא בארמאי מעות אזל למיתבעינו כיון דעל לביתיה א"ל תיב על ערסא והוה ביה ינוקא מית אייתי סהדי אשכחיה לרב פפא דיתיב אערסא א"ל אנת קטלתיה באותו שעה (אמר) [וצ"ל אמרו] (כלומ' חכמים) אל תשב במטה ארמית. [אחי"ה לפנינו בפסחי' ובמנו"ה שם לא נתפרש מה היה מעשה דר"פ וכן לי' בכ"י ש"ס אבל רש"י ורשב"ם פירשו קרוב לענין שפי' רבינו אבל בברכו' שם פי' רש"י מעשה דר"פ כמו שאי' בברכו' שם וכבר הניח רי"פ בהגהותיו והגרי"ב בהפש"ב בצ"ע שהביאו רש"י ורשב"ם המעשה בכמה שינוים ממה שמסופר בברכו'. ועוד קשה לי שרבינו בע"ה לא פי' בציון ברכו' מה הוא מעשה דר"פ אבל בפסחי' פי', בעבור כל זה אין ספק שספור מדר"פ לא הובא בשום פנים לא בברכו' ולא בפסחי' ואע"פ שהובא בכ"י מ' ברכו' מעשה דר"פ אבל בכל זאת הוא מוקף וכתוב בגליון „אינו מלשון התלמוד ופירוש הוא." ורבינו נסים גאון כתב בספר המפתח שקבלה בידו זאת המעשה מרבינו חושיאל. מוכח שגם לפניו לא היה כתוב בגמ' וכן הראב"ן בסי' קל"ד פי' מעצמו כל הסיפור עיי' ד"ס שם. ומן ר' חושיאל קבלו בנו ר"ח שפי' לפסחי' שם בזה הסיגנון: מדר"פ שהיה נושא בארמאי ממון ובא לביתו לפרעו והיה לאותו ארמאי בן ומת והיה מוטל על המטה כיון שנכנס ר"פ א"ל שב על המטה כיון שישב על המטה צעק כי אתה הרגת את בני כו' ומהך כו' של ר"ח נראה שקיצר הסיפור וכל אחד מהראשני' הביא כפי מה שהיה בקבלה בידו וחד מעשה הוא. ובשני הציונים (בברכ' ובפסחי') צ"ל רבא ובזה נתיישבו כל הקושיות ולא הוכרחנו לתירוץ דוחק של בעל ב"נ ע"ש]. ארמי אובד אבי (דברי' כ"ו, ה') מכאן שאמירה כמעשה כשרדף לבן ליעקב והשיגו א"ל יש לאל ידי לעשות עמכם רע (בראשי' ל"א, כ"ט) והעלו עליו הכתוב כאילו עשה וכן לענין הטובה וכו'. בילמדנו ויאמר ה' לנחש [כתנח' לי' אבל קרוב לזה אי' בספרי סי' ש"א ארמי אובד אבי מלמד שלא ירד יעקב לארם אלא ל א ו ב ד ומעלה על לבן האמרי כאילו איבדו, ובילק' ריש כי תבא בשם הספרי גרם שלא ירד . . אלא לאבדם וצ"ל ג"כ לאובד אלא נקט הכי משום ביש גדא ובז"ר נדחק בפירושו עד מאוד ועיי' הח' פריעדמאן לספרי דקכ"ח הער' ד'. ונ"ל שזאת כונת בעל אגדת של פסח ולבן בקש לעקור את הכל שנא' ארמי אובד אבי וכ']. שישי ושמחי בת אדום יושבת בארץ עוץ (איכ' ד' כ"א) תרג' בארע ארמניאה. [אחי"ה כ"ה בכ"י ו"ו ודפ"ר ודפ' פיז' וויניצי' ובכ"י ה"ב בט"ס בארע מינאה וצ"ל בארע ארמינאה והוא ארמנייא Armenien שאפרשנו במקומו, ובדפ' אמש' ופראג אי בארעא א ר מ א ה ולפום ריהטא כ"ה נוסח האמיתי שבעבור זה ציינו לו רבינו מקום בע' זה וכן בבראש' י', כ"ג כתוב ובני ארם עוץ ובד"ה א' י"ח וארם ועוץ, וגם היו עוץ ואבי ארם בני נחור (בראשי' כ"ב, כ"א, וד"ה א' א', א' מ"ב עוץ וארן) אבל בכ"מ אין משמעות של ארמאה ארץ ארם אלא איטליא של יון

קושטנטינא שנקראת רומה חדשה עיי"ע איטלקי שהביא רבינו תרג' יושבת בארץ עוץ תרג' דמתביא באיטליא והוכחנו שם שמובן בזה איטליא של יון ובאמת תרג' דפ' וויניצ' אי' קושטנטינא קרתא דאדום רשיעא דמתבניא בארע ארמינאה. אשר על כן לבי נכון בטוח שצ"ל תחת ארמניאה של כ"י ודפו' ישנים, או ארמינאה של תרג' וויניצ', הנוסח: ארומאה והיא ארמאה של דפוס אמש'. ושוה עם איטליא של יון או רומה חדשה וכן תרג' שם פסוק כ"ב (דפ' וויניצ') רומי רשיעא דמתבניא באיטליא ומליא אוכלוסין מבני אדום (ותרג' זה הובא בקיצור בע' איטלקי) ודרש בעל התרג' בת אדום כמו בת אֱרוֹם Rom עיי"ע ארם ג'].

2 אֲרַם (= אֲרַמָּא, אֲרַמָּאָה, והקבוץ אֲרַמַּיָּתָא בל"ס אַרְמַיָא = aramäisch, syrisch) בבמה מדליקין בגמ' פתילת הבגד (שבת כ"ט.) מאי לאו אפרסייתא לא בארמייתא [כ"ה בכ"י ו"ו וכדפ"ר, אבל בדפ' חדשים וגם בשבת אי' בפרסייאתא .. בארמיאתא] הואיל וחזיין אגב אימייהו. ובס"ג דנוטל אדם (שם קמ"ג.) הני גרעינין דתמרי ארמייתא שרי לטלטולינהו הואיל וחזיין אגב אימייהו [כ"ה בכ"י ו"ו, ל"ד אבל בדפ"ע חסר הך ציון וראיה שבטעות נשמט מן אגב אימייהו של ראשון עד אגב אימייהו של אחרון שהרי תיבות ודפרסייתא אסירן שייכות לציון האחרון] ודפרסייתא אסירן. פי' תמרי ארמייתא גרעיניהן רכין ונאכלין עם תמרים עצמן. [אחי"ה זהו כפי' הראשון שברי"ף שבת פכ"א והביא הרי"ף שם עוד פ"א וכאותו הפי' נמצא בס' המפתח לר"נ בר"י ז"ל. ומה שיש להקשות נגד פי' רבינו ומה הכריח לרש"י לפרש בענין אחר עיי' בהפל"ש]. ובפ' הכונס צאן לדיר בגמ' דכיצד משלמת (ב"ק נ"ט.) דיקלא ארמא דיקלא פרסא. פי' הלכתא כרב פפא דשם בששים בדיקלא ארמא דחשוב הוא. [אחי"ה רש"י ז"ל שפי' בשבת שתמרי פרסייתא הן תמרים טובים אזל לשיטתו גם כאן ופי' דיקלא פרסאה חשוב הוא מאוד] דאילו שיימיה באנפי נפשיה פוגם ומזיק והילכתא כריש גלותא דשם באנפי נפשיה בדיקלא פרסא שהן כפניות מין בוסר שאינן מתבשלין דלא חשיב ולא פגים ומזיק כולי האי. [אחי"ה וכן התואר זכר אֲרַמִי: שבת י"ב: סנהד' ל"ח: סוטה ל"ג. מ"ט: ב"ק פ"ג. שהש"ר פ' אם חומה: לשון ארמי, ובירו' מגילה פ"א דע"א ע"ג לשון ארמית].

*3 אֲרַם, אֲרֹמִי, אֲרוֹמִי, אַרְמַאי, אַרְמַיָא (= רוֹמִי, רוֹמָאִי) בל"ס אַרמַיָא = Rom, römisch (heidnisch פסחי' פ"ז: יודע הקב"ה את ישראל שאינן יכולין לקבל גזירות אכזריות ארם לפיכך הגלה אותם לבבל. ובילי' הושע רמז תקכ"ט וילק' איוב כ"ח רמז תתקי"ו הגי' גזירות רומיים גיטי' י"ז. גזירו' ארומיים ובאג"ה גזירות רומי הרשעה ובע"י הראשון גזירות של עשו וישמעאל. ועיי' תוספ' פסחים ד"ה והגלה. ירו' שביעית פ"ד דל"ה. ע"א וע"ב, ובירו' סנהד' פ"ג, דכ"א: או יהודיי יהודאי או ארמאי ארמאי. ירו' שביעית שם: חד ארמאי ברומי, ירו' ע"ז פ"ג דמ"א ע"ג ארמייא אתבזעת זקיה. בבלי ע"ז ל"א: אַרְמָאֵי זוקאני. ירו' ע"ז פ"ד דמ"ד סע"א ארמאיי נפל לגובא וכ'. מנחו' מ"ב. רופא (מוהל רש"י) ארמאי רופא כותי. יבמו' מ"ה: בר ארמאה. ושם בר ארמייתא. גיטי' י"ז. למימרא דארומאי מעלו מפרסאי. ב"ר פס"ג מינך יהודאין וארמאין. קהל"ר פ' טובה חכמה: חנותא דארמיין — ע"ז ל'. בי ארמאה עיי"ע הבא אח"ז.

☞ אַרְמְלָה (בל"ס אַרְמְלָא ולנקבה אַרְמַלְתָּא ובל"ע ارمل ולנקבה ارملة פי' אלמן והפעל رمل פי' נעשה אלמן verwitwet werden) תרג' שבי אלמנה (בראשית ל"ח, י"א) תיבי ארמלא. [אחי"ה וכנ"ה הרבה פעמים בירו' לדוגמ' ירו' שבת פ"א ד"ג ע"ד דיין דארמלה; ירו' ע"ז פ"ג דמ"א ע"ד דין דארמלא; ירו' כתוב' פ"א דל"ג. האי ארמלתא. ירו' קידו' פ"א דנ"ט ע"ד וירו' כתוב' פ"ט דל"ג. ארמלתא תפסת אמתא (אמהתא), ירו' כתוב' רפ"א דכ"ד ע"ד, ירו' יומא פ"א סהל"א דל"ח ע"ד אילין דכנסין ארמלָן; ירו' מגילה פ"ג דע"ד. למפלגה ליתמייא ולארמלָאתא. וממנו הנתפעל: האשה שנתארמלה כתוב' פ"ב, מ"א; פ"ה, מ"א (אבל בירו' כתובו' פ"ב דכ"ו. הגי' שנתאלמנה, ושם פ"ה דכ"ט ע"ג נתאלמנו או נתגרשו ועיי"ע אלמון ב'), יבמות מ"ב: נתארמלו או נתגרשו. — ע"ז ל'. בֵּי ארמלתא (הרבה פעמים) וטעמו אצל, עיי"ע בִּי].

*אַרְמְלוּת (שם המופשט מע' הקודם וכן בל"ס Witwenschaft) ב"ב צ"ח: בית ארמלות בקצת נוסחאות עיי"ע אלמנות. ירו' נדרים פ"ה דל"ט: בית ארמלות לבתי. כתוב' ע"ה. יבמות קי"ח: קידושי' ז'. מ"א. ב"ק קי"א. טב למיתב טן דו מלמיתב ארמלו עיי"ע טנדו. ארמלו כמו ארמלות.

☞ ארמילום (לפע"ד הוא כמו ארמינוס Ahriman, 'Αρείμανης ראש השטנים אצל הפרסיים ובל' צינד נקרא Agromanus וזהו ארמלגוס וט"ס תחת אגרמנות). תרגו' וברוח פיו ימית רשע (ישעי' י"א ד') ארמילום רשיעא, מלך ראשון של רומי רומולוס שמו עיי"ע רמוס). [אחי"ה וכן בתר"י א' דברי'

ל"ד, ג' פורענות א ר מ ל ג ו ס רשיעא. ונראה שתרג' ירו' לישעי' הנ"ל נוסף מאיזה כותב כי כן אי' במדרש ויושע (נדפס ראשונה בקושטנטינה) בלי זכרון תר"י עיין ריט"ל צונץ ג"פ צד רפ"ב וסיפור על ארמילוס כבר נודע לר"ס גאון שכתב בספר אמונ' ודע' פ"ח סי' ב' ד"ה וכיון . . ואח"כ יעלה עליהם מלך ששמו ארמילוס וילחם בה (בית המקדש) וילכוד העיר ויהרג וישבה ויענה וכ'. והאריך למעניתו הספר המאוחר אבקת רוכל מר' מכיר דף ה' אות שביעי . . אמרו שיש ברומי א ב ן של שיש דמות נערה יפת תואר והיא אינה עשויה ביד אדם אלא הקב"ה בראה כן בגבורתו ובאין רשעי או"ה בני בליעל ומחממין אותה ושוכבים אצלה והקב"ה משמר טיפתן בתוך ה א ב ן ובורא בה בריה ויוצר בה ולד והיא מתבקעת ויוצא ממנה דמות אדם ושמו ארמילוס ה ש ט ן זה שהאומות קורין אותו אנטיקרישטו וכ' וכ' עד אות השמיני, ובנסתרות ר' שמעון בן יוחי (בית המדרש לר"א יעללינעק ח"ג צד פ') אי' וז"ל . . אם לא זכו משיח בן אפרים בא ואם זכו יבוא משיח בן דוד ויעמוד מלך רשע ושמו א ר מ י ל א ו ס הוא קרח ועיניו קטנות וצרעת במצחו ואזנו ימנית סתומה השמאלית פתוחה ואם ידבר לו אדם טובה יטה לו אזנו סתומה אם ידבר לו אדם רעה מטה לו אזנו פתוחה, ו ה ו א ב ר י ה ד ס ט נ א ו ד א ב נ א ועולה לירושלם ויעורר מלחמה עם משיח בן אפרים וכ' וכ'. ודע שבענין פי' המלה הן ולאו ורפיא בידי החוקרים ובעל כ"כ סבר שארמילוס הוא רומולוס ועוד שיער "ואם הוא עיקרית (ר"ל א') ענינה בל"י מ ח ר י ב ע ם, מורכבת מאירמוס ולאוס" ἐρημόλαος = Volksverwüster. וכן היא דעת מהר"ם די לונז'. במעריך ע"ש. ולפע"ד המלה נשתבש' מל"פ אגרמינוס שהוא ראש השטנים של פרסיים עיי' ספרי על השדים (צד ס"ב וכ') וקצת ראיה לדבר נוסח של תר"י ארמלגוס שצריך לתקנו אגרמינוס. וגם אצל הפרסיים האמונה שבעיקבתא דמשיחא צרות רבות וגזירות קשות באות לעולם והאליל העליון אורמוזד יעמיד לעמו שני משיחים אושעדר־מה ואושעדר־בַּאמִי וכעת הראשון הקל ואחרון הכביד עד שיכלו כמעט כל הנשמות שבגוף ואחר להג הרבה יגיעת רוח מעמיד להם משיח האמיתי זוֹזִיאָש עיי' על כל זה באריכות ושום שכל מאמרי על משיח ת"ה ועו"ה של פרסיים ויהודים (מ"ע דמ"ג חכ"א צ"ד תקע"ג וכ'). וגם ספרי הצענדאפעסטא ספרו כי צאראתושטרא קרב לאשתו לדעת אותה אבל בכל פעם ופעם שחת זרעו ארצה ומהזרע השפוך נולד הגואל בדרך נס ושם אשת צאראתושטרא לדעת קצת אַרְנִ י י (עיי' על כל זה ווינדישמאן מיטרא צד פ', שפיעגעל קדמוניות פרסיות ח"א, תש"ה, בונדעהעש פל"ג צד פ') וא ר מ י ל ו ס קרוב לשם א ר נ י י. וגם נתערב בדמיון פ ר ס י הלזה דמיון אחר של נוצרים שארמילוס מגזע רומי יצא ולידתו מאבן שיש ברומי ולפי דעתי בא להמדרשים המאוחרים סברה זרה זאת בהפרידם מלת ארמילוס או ארמילאות לב' מלות אֶרֹמִי — לַאוֹס = Romae lapis פי' א ב ן ש ל ר ו מ י. ומכל אלה ישפוט הרואה שאגדת ארמילוס נולדת מצירוף מאמרי הפרטים הנזכרים האלה אשר מבטן דמיונות נכריות יצאו ובלי ספק זה שורק גפן נכריה נִטע בימי גאונים אחרונים בעת אשר כבר הדרשנים בילדי נכרים ישפיקו, ואכ"מ להאריך יותר. ועיי' עוד לעיל במבוא צד XLIV מ"ש בשם בעל מחבר ספר כ"י עיקרי התלמוד].

*אֲרִים עיי"ע בית ארים.

אֱרוּם (dass, wenn) תרג' ירו' כי [בדפ' אמשט' ופר' חסר הך ערך. ועיי"ע ארו].

אֶרֵימוֹן (בל"ר eremus בל"י ἔρημον verlassen, einsam) בויק"ר אם בחקותי (פל"ה) [מקום] ארימון שהיה משגש בגייסות. [אחי"ה כ"ה בכ"י ג"נ ועיי"ע שגש א' אבל בדפ"ע אי' מגשש וכן מונח לפני מ"כ בויק"ר ואין לו פתרון ובדפוסי' בויק"ר וכ"ה בשהש"ר פ' אל גנת אי' מ ש ו ב ש וכן מורגלא בש"ס עיי"ע גיים] אמר המלך וכ'. (א"ב בריש מדר' קהלת (א', א') ולמה נקרא שמו ירמיה שבימיו נעשית ירושלם אֶרֵימִיָה פי' בל"י נקרא מדבר שממה וחרב אֶרֵימִיָה, ואֶרֵימוֹן (בל"י ἐρημία והתואר ἔρημον ובל' ערבי' ارماء Steppe) ובנוסחאו' דידן כתוב אדרימון והיא טעות). [אחי"ה וראיה ממדרש שהש"ר שגרס על נכון ארימין וצ"ל ארימון. ובילק' ירמיה א' רמז רנ"ז אי' שבימיו נעשה בית המקדש א י ר י מ ו ן].

* 1 אַרְמוֹן (=עַרְמוֹן Platane) ב"ר רפט"ו הוסיפו עליהם (ר"ל על מין ארז) עוד ג' אלונים ארמונים אלמוגים . . . ארמונים (דילבון) [צ"ל דולבין]. ובירו' כתו' ספ"ז דל"א ע"ד אי' הוסיפו עליהן אלונים ערמונים אלמוגין . . ערמונים דולבי. ובר"ה כ"ג. אי' איכא דאמרי ארוגים ערמונים אלמוגין וכ"ה בב"ב פ"א. רק שם הגי' ערונים וכ"ה בע' ער ז' ועיי"ע אֹרֶן. אבל בילק' ישעי' מ"א רמז ש"ד אי' א' רבי (ובקצת דפוסי' א"ר ונלע"ד בשניהם ט"ס וצ"ל א"ד ר"ל איכא דאמרי) ארמונים ערמונים אלמוגים ארמונים ערובים ערמונים דולבי וכ'. ותחת ערובים נ"ל לגרוס ערונים (עיי"ע ער ז') והוא בל"ע عرنة Platane עיי"ע אֹרֶן, וגם דולבי בל"ע וסורי

עץ פלאטאנוס עיי"ע דלב וא"כ ארמון או ערמון שנתפרשו במלות ערונים ודולבי כך הוראתם. אולם רש"י לסוכ' ל"ב: שפי' דולבי עץ ארמון קסטנייא [כ"ה בכ"י עיי' ד"ס שם] וכן פי' בר"ה דולבי: קשטאנייא Kastanienbaum משנה הוא במח"כ כמו שהשיגו כבר התוספ' לר"ה וסוכ' שם ושם. ועיי' עוד מה שאכתוב בעה"י בע' בנות שקמה.

*2 אַרְמוֹן (מל"מ Palast) בע"ז כ"ד: והובא בילק' שמואל א', ו' רמז ק"ג בשם תניא דבי אליהו: רני השיטה התנופפי ברוב הדרך המשוחק' בריקמי זהב המהוללה בדביר ארמון וכ'. שמ"ר פ"ה נכנס לבית ארמון שלו וכ' ובפסיק' זכר דכ"ז ירד לבית ארמון ט"ס ובכולם צ"ל לבית ארכיון עיי"ע אַרְךְ.

*3 אַרְמוֹן (שם מקום אולי Ἀρίμανον עיי' בן מתתיהו על הקדמונ' ד', ז', ד') יבמות מ"ה. הנהו שבוייתא דאתו מארמון לטבריא ורש"י גרס לאנטוכי וכ"ה בכו"פ פי"א רק הוא גרס מ א ר מ א י לאנטוכיא וארמאי אין לה הבנה כלל עיי' ע"מ ר"ו ע"ג. ולפ"ד ארמון היא שם מקום שרשמתי והיה אחד משלשה ערי מקלט לפי עדות בן מתתיהו שם. ובעל ע"מ שם סבר שהוא ארמיניא עיי"ע הבא אח"ז.

*אַרְמִינְיָא (בל"ם ארמניא ובל"ע ارمينية Ἀρμενία das bekannte Hochland des westl. Asiens, Armenien) במד' איכ"ר על פסוק נשקד עול פשעי (א' י"ד) אמר אם אני מגלה אותם דרך מדבר הם מתים ברעב אלא הריני אני מגלה אותם דרך ארמיניא שהם כרכין ומחוזות ומאכל ומשתה מצוי להם. ועיי' מה שכתב בזה הגאון שי"ר בכ"ח ח"ה, תקי"ב וכ' וח"ו קע"ב ובע"מ הך ערך וספרי על המלאכים ושדים צד ד'. ועיי"ע הרמן.

*אַרְמַנְיָיא (בל"ם ארמניא ותואר מערך הקודם aus Armenien) ירו' גיטי' פ"ו דמ"ח. ר' יעקב ארמנייא וכ' ובירו' מ"ק פ"ג דפ"ב ע"ג ר' מנא הורי לר' ארמנייא וכ', ואולי נשמט שע"פ ר' יעקב והגאון מהרז"ף במבוא הירו' לא הרגיש בזה.

אָרֹן, אָרוֹן (בל"ם אַרוֹנָא בל"ר urna ובל"ע اران Kasten, Lade, Sarg) בעדיות בפ' כל המטמאין (פ"ג מ"ח) ובכלי' בפ' טבעת אדם (פי"ב מ"ה) מסמר של שלחני וארון של גרוסות. פי' ארון של מוכרי פולים טחונין שבתוכו טוחנין הפולים מלש' ויגרס בחצץ שני (איכה ג', ט"ז וכן פי' הרמב"ם לעדיות שם). בבמה מדליקין בגמ' על ג' עבירות (שבת ל"ב. והובא באו"ז בתש' סי' תשמ"ה ובמנו"ה סי' ה') וי"א על שקורין לארון קודש ארנא לשון בזוי כדרך שקורין למגדל של עץ שבבתיהן. [אחי"ה וכן פירש"י וז"ל: ארנא. כך היו קורין מגדלות שלהם פריט"י ובלשוננו משטי"ר ע"כ ודע שכן לועז רש"י בביצה כ"ד. ד"ה הצד צפור למגדל פי' של עץ שקורין משטי"ה, ולפסחי' ח'. ד"ה גג המגדל משטיי"ר של עץ. והיא בל"צ נושנת mestier = Gestell. אבל בענין פריט"י לא יאומן כי יסופר מה שנלאה רמ"ל במ"ל שבת לחפש אחריה לדעת מאי זה עם לועז היא באה ולפ"ד נראה שהיא לאי"ט = Kasten, forziere וצ"ל פריטי"ר ואולי היה מונח לפני רש"י בערך שלנו הך מלה בלע"ז. וציור של ארון שהוא כתיבת מגדל עיין בפה"מ לרמב"ם אהלו' פ"ד מ"ב]. בב"ר פנ"ו [כצ"ל אבל בכ"י ו"ו וה"ב בט"ס נ"ז ובכ"י ל"ד בט"ס פ' ט' צ"ל נ"ו ולפנינו אי' נ"ה. ובדפ"ע ל"ז!] לך לך אל ארץ המוריה (בראשי' כ"ב, ב') ובירו' בס"פ תפילת השחר (פ"ד הל"ה ד"ח ע"ג) הר המוריה רב חייא רבה ור' ינאי חד אמ' שמשם הוריה יצא לעולם וחד אמ' שמשם יראה יוצאה לעולם. ארון ר' חייא רבה ור' ינאי [כ"ה בירו' וכ"ה בע' דפ"ר אבל בדפ' אחרוני' ר' יוחנן] חד אמר שמשם אורה [כ"ה בירו' וכ"י ו"ו, ובדפ' אי' אור, ובדפ"ר חסר מאמר שלם מן חד אמר הוריה וכ' עד חד אמר שמשם דיברות וכ'] יוצאה לעולם וחד אמר שמשם ארירה יוצאה לעולם. דביר [כ"ה על נכון בכ"י ו"ו; ובדפ' בטעות דבור ובכ"י ה"ב דבי ר' וצ"ל דביר] חד אמר שמשם דבר יוצאה לעולם וחד אמ' שמשם דיברות יוצאות לעולם. [אחי"ה בענין אחר נדרש בתעני' ט"ז. ועיי' שהש"ר פ' כמגדל דוד. וכנ"ה ברכו' י"ד: לוחות ושברי לוחות מונחו' בארון. כתו' ק"ד. ארון הקודש עיי"ע אראל. ירו' מגילה פ"ג דע"ג ע"ד כילה דעל ארונא ובירו' שבת רפ"כ די"ז ע"ג אי' דעל ארונה. ירו' סנהדי' פ"י דכ"ט. והוה ארונא טעין כהגיא לרומא וטריף לון לארעא. ושם: ארונא דו טעין וכ' ועיי' במ"ר פ"ד, פי"ב ופכ"א. ירו' כלאים פ"ט דל"ב: וירו' כתובות פי"ב דל"ה. ותהא ארוני נקובה בארץ (לארץ). ובב"ר פ"ק אי' נקופה לארץ. סנהדרי' צ"ח: אין לך כל ארון וארון שבא"י שאין סוס מדי אוכל בו תבן. והקבוץ יומא ע"ב: (הובא בילק' תרומ' שס"ח) שלש ארונות עשה בצלאל אמצעי של עץ תשעה וכ' (עיי' זר ה'), ירו' סוטה רפ"ח דכ"ב: שתי ארונות היו מהלכין עם ישראל במדבר אחד שהיתה התורה נתונה בו. ואחד שהיו שברי הלוחות מונחין בתוכו וכ' וכ"ה שקלי' פ"ו הל"א ועיי' ספרי בהעלותך סי' פ"ב עיי' תוספ' עירובין ס"ג: ד"ה כל זמן וב"ב

י"ד. תוספתא סוטה פ"ז ועיי' יומא נ"ג סע"ב. אבל בסוטה י"ג. אי' שני ארונות הללו אחד של מת ואחד של שכינה מהלכין זה עם זה והיו עוברין ושבין אומרים מה טיבן של שני ארונות הללו אמרו א' של מת וא' של שכינה וכי מה דרכו של מת להלך עם שכינה אמרו קיים זה כל מה שכתוב בזה. ובקצת שינויים אי' בירו' ברכ' פ"ב ד"ד ע"ג שני ארונות היו מהלכין עם ישראל במדבר ארונו של חי העולמים וארונו של יוסף וכ' ע"ש. ירו' כלאים ספ"ט דל"ב ע"ד ר' ברקיריא ור' לעזר (ובירו' כתובות פי"ב דל"ה: אי' דבר', וצ"ל כמו בדפוס זיטאמ' רבה, בר קריא ור"א) הוון מטיילין באיסטרין ראו ארונות שהיו באין (שהן באות) מחוצה לארץ לארץ וכ'].

*אָרוֹן בירו' כתובות פ"ו הל"ו ד"ל ע"ד ואין קמון יתמי וארון אנא יהיב להון, ובדפ' זיטאמ' אי' על נכון הגי' וערון פי' מלש' ערער עיי"ע ערר ושיעורו אם יבאו היתומים הזכרים ויערערו בדבר אטול מהן ואחזור להם משלי.

אֹרֶן (=אֹרֶן כמו ערון בל"ע عرنه (=ארמון בהוספת מי"ם באמצע) Platane) בפרה בפ' ז' ימים (פ"ג מ"ח) העצים היו מסודרין שם עצי ארזים וארנים [רה"ג בסד"ט גרס ארנן] וברושים. פי' ארנים [כמו] נטע ארן וגשם יגדל (ישעי' מ"ד, י"ד). ובר"פ אם אינן מכירין (ר"ה כ"ג.) ארונים ערי. [אחי"ה ובכ"י ב' אי' ערונים וכ"ה בב"ב פ"א. וכ"ה בע' ער ז' וכ"ה בל"ע כמו שרשמתי, ובהוספת מ': ארמון. וראיה מילק' ישעי' מ"א רמז שי"ד שגרס ארמונים ערובים וכ'; וערובים צ"ל ערונים (עיי"ע ארמון א') הוא פי' של ארמונים וא"כ שניהם שוין בהוראתם. והש"ס פירש ארונים או (לגי' כ"י ר"ה ודפ' ב"ב שם) ערונים במלת ערי והוא בל"ע غارية Lorberbaum וכן פי' רבינו בע' ער ז' ורש"י שפי' בר"ה (ועיי' רשב"ם לב"ב שם) ערי: לויר"ו [laurier] שם האילן ואת פריו קורין ביי"ש [Lorberbeeren baies] עכ"ל, וכן פירש"י פסחי' נ"ו. שיכרא דדפנא. ועה"ק פי' ארן: ארז כלומר מין ארז וזה עולה יותר מפירוש ערי שהוא עץ דפנא ואינו מין ארז שאיירינן בו בר"ה ובב"ב ע"ש].

*אַרְנְבָא, אַרְנֶבֶת, אַרְנַבְתָּא (מל"מ וכ"ה בל"ס ארנֵבא Haase) נדרים ס"ה. אשכחיה צדקיה לנבוכדנצר דהוה קאכיל ארנבא חיה. ובאיכ"ר פ' ישבו לארץ אי' דתליש בשר ארנבא ואכל כשהוא חי. שבת כ"ז. צמר אַרְנָבִים. במגילה ט': וכתבו (ע"ב זקנים) לו את צעירת הרגלים ולא כתבו לו את הארנבת (ויקרא י"א, ו'; דברים י"ד, ז') מפני שאשתו של תלמי ארנבת שמה וכ' ובירו' מגילה פ"א דע"א ע"ד אי' אמו של תלמי המלך ארנתא [צ"ל ארנבתא] הוות שמה. ובמכילתא בא פי"ד אי' רק "וכתבו לו את צעירת הרגלים" וכ"ה במסכ' סופרים פ"א ובאמת כן העתיקו ע' זקנים במקום מלת ארנבת שהעתיקו δασύποδα (עיי"ע דייציפי) פי' שעירת הרגלים וזה כונת הש"ס באמרו צעירת הרגלים שלא רצו להעתיק' λαγώς באשר שם אבי תלמי Ptolemaeus היה לַאגוס פי' בל"י ארנבת (ועיי' על כל זה פארשטודיען למהרז"ף צד כ"ה וכ') ועל זה כיון בעל המאמר בויק"ר קלספי"ג הארנבת זו יון.

☞ אָרְנַטְס (בל"ר Schmuck, Zierrath, ornatus) מד' איכ' פסקא איכה יועם זהב (ד' א') שהוא דומה לארנטס של זהב פי' בל"ר תכשיט. [אחי"ה וכן שם: אנשי ירושלים שהיו דומין לארונטום של זהב וכ' צ"ל אָרְנַטוּס, או אולי יש לתקן אריטס והוא בל"ר אבן טוב orites עיי' פליניאוס ל"ז, ס"ה].

אָרְנוֹן ([צ"ל אָרְמָן] בל"י ὅρμος Halsschnur) בילמדנו פקוד כל בכור זכר משל לאדם פְּרַגְמַטְיוּטֵים [πραγματευτής Geschäftsmann] שהיה לו ארנון של זכוכית מוציאן לשוק ומכניסן בלא מנין וכ'. [אחי"ה בתנחו' במדב' סי' כ' צד ר"מז. הגי' משל לאדם שהיה לו פרקמטוטים של זכוכית וכ' ובילק' במדבר רמז תרצ"ב אי' בשם תנחו' משל לפרגמטוט אחד שהיו לו אבנים של זכוכית והיה מוציאם לשוק וכ' ובילק' שה"ש ו', ח' רמז תתקצ"ב קטיע המאמר ע"ש. ונ"ל שמלת אבנים ט"ס תחת ארננים שהוא קיבוץ מיחיד ארנון אבל ארנון עצמו נשתבש תחת ארמן על ידי השמטת קו הקישור מעל אותיות נו ומלת ארמן בל"י ענק של גרגרת עיי' הומירוס איליאס י"ח, ת"א; אודיססע ט"ו, ת"ס; י"ח, רצ"ה ודרכו לֵעשות מזכוכית מזהב וכסף וקאָראללין. ושיעורו אם תכשיטי ענק מזכוכית הם אין מכניסן אותן הסוחר במנין ולא היה משגיח עליהם ואם היו ממרגליות נאות נוטלם ומוציאם במנין].

אֶרַנוֹן (בלש"י ἔρανος ובלש"ר Steuer, eranus Beitrag zur Verpflegung der Truppen) בר"ג דפסחים (ו'.) בעו מיניה מרבא בהמות ארנונה חייבת בבכורה או לא [כ"ה בכ"י א"פ לפסחים עיי' ד"ס שם וכ"ה בת' רשב"א סי' ש"מ] פי' "שיש בה שותפות לגוי פטורה מן הבכורה [דבהדיא קיימא לן] [כן יש להשלים מפי' ר"ח לפסחים שממנו נלקח הפי' אות באות] דכל יד דגוי באמצע פטורה" (בכורו' ב': עיי"ע אצבע בסוף הע'). פ"א מי

שיש לו בהמות שהמלך לוקח מהם מס חייבות בבכורה אם יש בכור ביניהן אלא כל היכא דמצי לסלוקי בזוזי למקבל המס לא מבעי דחייבת דאמר ליה כהן הא אשתייר לך הבכור תנהו לי כי קא מבעיא לי דלא מצי לסלוקי בזוזי מצי א"ל כהן שמא אחרת יקח המלך ותן לי הבכור או מצי בעה"ב אומר שמא הבכור יקח ממני. ובפ"ק דב"ב בגמ' דכופין אותו לבנות לעיר [כ"ה על נכון בכ"י ו"ו ול"ד, אבל בדפ"ע בטעות דכופין אותו להעיד!] מנדה (עזרי ז', כ"ד) זו מנת המלך בלו זו כסף גולגלתא והלך זו ארנונא (ב"ב ח'.) ובסנהדרין (בפ' דיני ממונות בגמ' ט"ס וצ"ל) בפ' זה בורר בגמ' א"ר שמעון (סנהד' כ"ו.) פוקו וזרעו בשביעית משום ארנונא. אייתי ארנוניך אייתי דימוסיך [δημόσιον öffentl. Steuer = publicum עיי"ע דמס ב'] בפסיקתא דכי תשא (פסיק' שקלים די"א: והובא בילק' כי תשא רמז שפ"ה, וילק' משלי רמז תתקנ"ג, ורמז תתקנ"ט בשם מד' רות). פי' מנדה זו מנת המלך, בלא זו כסף גולגלת המס שעל בני אדם והלך זו ארנונא ארוחת דורון לשלטן העובר ממדינה למדינה נותנין לו כל עיר שעובר בה ארוחה ופי' מלש' (שמואל ב', י"ב, ד') ויבא הלך. [אחי"ה התוספות לב"ב ח'. ד"ה והלך כתבו פי' זה בשם ר"ח אולי פי' כן ר"ח בב"ב ויותר נ"ל להגיה תחת ר"ח פי': ערוך פי', שהרי ר"ח לפסחי' פי' ארנונא שותפות וכן פי' הר"ן לנדרי' ס"ב: בל"א ע"ש וכן פי' השואל בתשובת רשב"א סי' ש"מ אבל הרשב"א ז"ל עצמו סותר הך פי' וכתב וז"ל: אלא שנ"ל דארנונא היא ארוחת המלך כדאמרינן והלך זו ארנונא והוא כשהמלך הולך ממקום למקום מצוה לבני המדינה להכין צרכי סעודה לחיילותיו של מלך וכ' הרי שפי' כרבינו בע"ה. — וכנ"ה פסחי' ו'. וירו' חלה פ"ג דנ"ט. עיסת ארנונא. ירו' כתוב' ספ"י דל"ד. הנהיג רבי בארנונא ובגולגולת ובאנפרות (עיי"ע אנפרות). ושם פ"א דל"ה ע"ד כארנון וכגולגולת. ירו' ב"ק ספ"י ד"ז ע"ג אלא בארנון וגולגולת, וריש ויק"ר ויהבי ארנונא ושתיק. במד"ר פ"י כשם שמדבר אין מעלה ארנון כך בני תורה בני חורין בעוה"ז. והקבוץ ירו' שביעי' פ"ד דל"ה: אתם מגלגלין עלינו פיסים (בל"ר האמצ' pisa או בל"ר Steuer, pensus) וזימיות (ζημία Strafgeld) גולגוליות וארנוניות; ובירו' ע"ז דמ"ד: אי' ארנונית אבל ירו' שביעי' פ"ה דל"ו. ירו' פיא' פ"א דט"ו: ירוש' גיטי' קלספ"ה דמ"ז ע"ג ויק"ר פכ"ט ופל"ג אי' ארנוניות אכן בירו' סנהד' פ"ג דכ"א: אי' ארנונין]. (א"ב פי' בל"י מה שקובצים אנשי העיר לתת ארוחה או מתנה לשלטון ושר). [ועיי' התוספ' לסנהד' כ"ו. ד"ה משרבו והשגת הראב"ד פ"א דשמטה ויובלות הי"א].

אִרְנַס (=עִרְנָס בל"ע عرناس Spule. וס"א אירוסי והוא בל"ס ארס ובל' ערבי' ارس wohlriechende Wurzel) בר"ג דהמצניע (שבת צ"א:) הב"ע בארנסי [בש"ס אי' באורנסי ובכ"י מ' באברנסי וגי' רבינו עדיף]. פי' יש בקופות הרוכלים חפצים קטנים כגון חליות ומרגליות דציירין בצררי דדמו לאגוזים לתאנים ולחרדל, זה פי' צררי. ופי' ארנסי שהן דומין לקישואין ולדלועין והם עצים או קנים שכורכים עליהם צמר או פשתן וקורין האחת מהן בל' יש' עִרְנַאסָה [عرناسة כ"ה בדפ"ר ווניצ'] ולשון רבים עִרַאנִיס. [כ"ה בכ"י ה"ב, ובכ"י ו"ו ל"ד ודפ"ר אי' והרבה ארנים ודפ' ווינ' עדנים! וצ"ל ערנים] והאשה נושאה אותה בידה ומושכה מהן חוטין לפילכא והיא קופת הרוכלים שמלאה מהן ומוכרין לנשים והיא האימה ששנינו (בב"מ דכלים) [וצ"ל בב"ב דכלים] (פ"א) [ושם הגי' ובעימא או יש לתקן בפכ"א דכלים (מ"א) ושם אי' אימא אבל בר"ש וברע"ב הגי' ג"כ עימא ועיי"ע אִימָא וע' אשוויא וגי' כ"י ג"נ שם]. ויש מי ששונה אירוסי ומפרש קופת הרוכלים שמלאה עצי האלוותא שהן קציעות וכיוצא בהן ודומין לקישואין ודלועין. [אחי"ה גם בחי' המאירי נמצאת הגי' ארוסי ופי' שהן עצי קנמון ודומיהן מן השרשים הארוכים. ובל"ע וסו' הוראת המלה שרשי עץ בשמים, אבל כ"י ו"ו ה"ב ל"ד, וג"נ הגי' אודוסי ותהיה המלה בל"ע عودة = Aloe וזה עולה יפה עם מה שפי' רבינו כאן עצי האלוותא שהן קציעות עיי"ע אלוותא וע' קצע ד'].

אַרְנַקִי = אַרְנָקָא (בל"י ἀρνακίς ובל"ר arnacis Schafpelz ובהשאילה כיס Beutel) בפ' זה בורר בגמ' דגמרו את הדבר (סנהד' ל':) אמר רבא מסתברא מילתא דרב יהודה באחד אמר בארנקי שחורה. פי' בא רבא לפרש דברי רב יהודה ואמר מסתברא מילתיה כשמכחישין זה לזה עדותן עדות בזמן שאחד אמר בארנקי שחורה הלוהו מנה ואחד אמר לא אלא בארנקי לבנה הלוהו אבל במנה שניהן שוין אבל אם נחלקו במנה עצמו זה אומר במנה לבן הלוהו וזה אומר במנה שחור הלוהו כלומר ישן [וכן פירש"י מנה שחור: סלע ישנה וסעד לפירושן מב"מ מ"ה:] אין מצטרפין, ואקשינן עליה דרבא והכחשה בכלים כי האי גוונא בדיני נפשות לא מצטרפין והאמר רב חסדא אחד אמר כלים שחורים וא' אמר כלים לבנים הרי זה נכון. פ"א [וכעין זה פירש"י ג"כ] זה אומר מנה שהלוהו בארנקי שחורה היה מונח וא' אומר בלבנה כיון

דלאו גוף מעשה ההלואה הוא לא מסקי אדעתייהו אלא באומדן דעתא קאמרי הלכך מצטרפי אבל אם מכחיש במנה עצמה לא מצטרפי דכל גוף מעשה מידכר דכירי אינשי ושקרי נינהו, א' אומר כלים שחורים וא' אומ' כלים לבנים הרי זה נכון אלמא דעדות דומיא דארנקי שחורה בדיני נפשות כשר. ובר"ג דפ' הזהב (ב"ב מ"ה:) אלא אימא בכל שהוא כי היכי דא"ל [לפנינו בב"מ אי' ומאי בכ"מ שהוא כמות שהוא כדא"ל] דאי א"ל מארנקי חדשה יהיבנא לך אע"פ דקא יהיב ליה מארנקי ישנה דעדיפי טפי מצי א"ל לישנן בעינא להו להטמינן בקרקע ולהכי ניחא ליה בחדשות שעדיין לא נחסרו ביושנן. ו ב ע י א למבזעיה לארנקא דמוחא [אחי"ה כ"ה ג"כ בכ"י מ' ובב"נ ברכות ד"ח ע"ד וגי' ישרה היא מאוד ובדפוסי' אי' בברכ' ו ב ז ע א וח"ו לומר שמת ר"פ במיתה משונה ועיי' ב"ב י'. מה שאירע לר"פ ושם על נכון אי' ב ע י למיפל ע"ש] בר"ג דמי שמתו (ברכות י"ט.) [אחי"ה ובדפ"ע במעות דמי שמת. — וכנ"ה בב"ב ח'. ארנקא דדינרי. שם י': ארנקי של צדקה. ירו' פיא' פ"א דט"ו סע"ג השלך את הארנקי לים. וירו' קידושי' פ"א דס"א. אי' את הארנקי זו לים. ויק"ר פי"ד ארנקי של מעות. וקיבוץ ב"מ פ"ד: שיתין ארנקי, כתוב' ס"ז. ארנקי דמחוזא. ופי' ארנקא דמוחא (ברכ' שם) כים שהמוח מונח בו והוא כמו חייתא דמתנח ביה מוחא עיי"ע חת ג']. (א"ב פי' בל"י עור כבש בעוד צמרו עליו ונקראו כן הכיסים הנעשים ממנו).

*אֲרוֹנְקִי (Fürsten) בחולי' ס': כבר פירשנוהו בע' ארנדקי ע"ש ולגי' רבינו תקנתי שם הנוסח שצ"ל אדונקירי אולם אשים לפני קורא מבין השערה אחרת ותהיה לפי זה ארנדקי ל"פ تندهی פי' איש חשוב distinguirte Persönlichkeit אשר לו סרים למשמעתו. והבוחן יבחן.

אָרָס, אִירָס (בל"י ἰός סם ויותר נכון מל"ר virus Gift ומזו התיבה נאצלה גם מלה היוני' הנ"ל והראיה כי בל' צינד הסם נקרא ג"כ vis, visha עיי' יוסטי צינדליק' רע"ז עט"ש למהרי"ף י"ט. ל"ט) בפ' במה אשה בגמ' ב כ ו ב ל ת [כ"ה בכ"י ו"ו ול"ד. ובדפ"ע חסר] וברגליהם תעכסנה (ישעי' ג'. ט"ז) ומכניסות בהן יצר הרע כארס בכעוס (שבת ס"ב: הובא בילק' ישעי' רמז רס"ד). פי' רוקו של נחש בכעס הוא ממית כמו שאנו אומרים (סנהד' ע"ח.) ארס של נחש בכעס בשיניו הוא עומד לפיכך מכיש בסייף ונחש פטור [התיקון של רי"פ שצ"ל מ ש י ך יותר נכון וקאי אלישנא דמשנה (שם ע"ו:) השיך בו את הנחש אבל נוסח מכיש ג"כ יש לו מובן עיי"ע כש ו']. פ"א ארס בעכוס כמו שתכעוס החיה ותכה בכעס ומכתה קשה [כ"ה בכ"י ו"ו ובדפ"ע חסר] שמשלכת ארס. [אחי"ה כ"ה גי' דפ"ר. ובשדפ"ע פ"א ארס בכעוס ובלתי נכון הוא שא"כ אין הפרש בין נוסח הראשון ובין נוסח השני וצ"ל לפ"ז תחת פ"א: ס"א ומלת עכוס הוא ל"י ἔχις. פי' נחש ובאמת באה"ת אי' הגי' כארס נחש ובדפ' שונצ' אי' כארס נחש כעוס ואין ספק אצלי שצ"ל כארס נחש עכוס ומלת נחש בא מגליון לפי' של עכוס וראיה שכ"י א"פ אי' כארס של עכנה ומלת כעוס לי' (עיי' ד"ס שבת ס"ו.) ומלת עכנה או חכינה ג"כ ל"י ἔχιδνα פי' אפעה (עיי"ע חכן א' וע' עכן). ובע' חכן א' כתב רבינו וז"ל בפסיקתא כי תשא חסר שאו"ה עושין הוא להם כאירסה של חכנאי פי' ארס של נחש ע"כ. ובפסיק' דר"כ פ' שקלים די"ג: אי' כריסה של עכנא ובכ"י א"פ כריסה של חכינה ובשניהם צ"ל כאירסה (עיי' ר"ש באבער שם הע' ס"ח) וכ"ה בטעות בירו' סנהד' פ"י הל"ג דכ"ח ע"ד ככריסה של חכינא ושם: ככריסה של עכנא וצ"ל כאירסה וכ"ה על נכון בירו' חגיג' פ"ב הל"א דע"ז: כאירסא של חכינה, ובב"ר קלספס"ה, ויק"ר רפט"ז כארס של עכנה, ובתנחו' כי תשא כאירסה של נחש. ומכל הראיות האלה ברה כחמה שגי' פ"א ר"ל ס"א ארס ב ע כ ו ס נוסח אמיתי הוא ודרש בעל המאמר ת ע כ ס נ ה בדרך לשון נופל על לשון ממלת זרה עכוס. ורש"י לשבת פי' קרוב לאמת תעכסנה . . והוא ארס של נחש וקרי ליה עכס על שם שאינו מטילו אלא ע"י כעס וכן פירש"י שם לפי' דפוס שונצ' ווינציא ר"צ ארס בכעוס: נחש כעוס וצ"ל עכוס. ועיי' מ"כ לויק"ר הנ"ל. וכנ"ה ירו' תרומ' רפ"ג דמ"ב. הטיל בו אירס. ירו' סנהד' פ"י הל"ב דכ"ז. מה טעמא דר"י (ר"ל במשנה סנהד' פ"ט. מ"ב) מפני הארס הנתון בין הנקבים מה טעמן דרבנין לעולם אין הארס נתון בין הנקבים עד שיחזיר ויקיא (עיי' בבבלי סנה' ע"ח.), ירו' מעשרות ספ"ה דנ"ב. אי זהו בצל של רכפא . . . כל שאין לו אירס. ובתוספתא מעשרות פ"ג אי' ארס עיי"ע בצל וע' רכפה. ירו' תרומו' פ"ח דמ"ה ע"ד מפני שאירס נחש כלה באור. ושם הקבוץ ג' אירסין הן ארס שוקע ואירס צף ואירס עומד כסבכה מלמעלה (עיי' בבלי ע"ז ל': הסוגיא דגלוי). ושם סע"ג כל הארסין מעלין חמטין ואירס נחש ממית. ועיי' עוד ע' רים]. חמת עכשוב (תהלי' ק"מ. ד') תרג' אירסא דעכוביתא.

*אָרַס (וכ"ה בל"ס מל"מ ארש ובל' ערבי عرس verloben) הרבה פעמים בפעל כמו במקרא

עיי' יבמו' פ"ו מ"ד ושם מ"ג. כתוב' פ"א, מ"ו; פ"ג מ"ו וכ'; פ"ה, מ"ב. בינוני פ ע ו ל ב ק ל: אָרוּס, ונקבה אֲרוּסָה כתוב' י"ג: ירו' פסחי' רפ"י דל"ז: ירו' חגיג' פ"ב דע"ז ע"ד עיי"ע אלכסנדריא. ירו' יבמו' פ"א ד"ג. נדרי' ס"ז: גיטי' נ"ז. עירו' מ"ז. יבמו' מ"א. ושהש"ר פ' גן נעול. ובינוני פעול בפ ע ל: מְאוֹרָסָה שמ"ר פל"ג דרש מְוֹרָשָׁה (דברי' ל"ג, ד') מאורסה מלמד שהתורה ארוסה היא לישראל. ו ג ם נ ש ת מ ש ב ק ל: ירו' ביצ' פ"ה דס"ג. אסור לארס אשה בערב שבת . . הא לארוס יארס. ושם: בט' באב יארס; נ פ ע ל: יבמו' מ"ב: לֵיאָרֵס ולינשא; עירובי' מ"ז. עיי' יבמו' מ"ב: ד"ה ר' יוסי; ה ת פ ע ל יבמו' מ"א. ועירו' מ"ז. יתארסו. כתוב' פ"ג, מ"ג שנתְאָרְסָה; אתפעל: בת אִתְרוּסֵי וא' נבלעה תחת איתארוסי גיטי' מ"ג. (ויק"ר פל"ד הוינא ידעין דאינון מ א ר ס ו ו ן שית מאין דינרין וגי' מוטעת היא וצ"ל מארמאין וכ"ה בסמוך קודם לזה: אתון מארמאין שית מאה דינרין פי' לקח מאתם ברמיאות ובעל יפ"ת תיקן מרכסוון ולא צריכנו לזה ותלה הספק בדבר תלוי וגם מ"כ דוחק עצמו ע"ש וילק' ישעי' רמז שנ"ב הביא כל הספור בכמה שינוים ותחת מארסוון או מארמאין גרס מזדמיין) —. והשם אירוסין כתוב' פ"א מ"ב; פ"ה, מ"א; יבמ' מ"ג. ובהשאילה שמ"ר פט"ו העוה"ז אירוסין . . אבל לימות המשיח יהיו נישואין.

1 אִרוּס, אִירוּס (א') בל"י ἶρις בל"ר iris; בל"ע ارسا בל"פ ایرسا , اورسیا Iryspflanze Veilchen (ב') Iris, prismatischer Krystall) והקיסום ושושנת המלך בכלאי' בפ' כרם שחרב (פ"ה מ"ח) [לפנינו בכלאי' אי' הקיסום אבל בדפ' וויניצ', בסילי' וקראקא בפי' הרמב"ם וברע"ש אי' כגי' רבינו לפי גי' כ"י אבל לפי דפוסי' קיסום בט"ס ועל נכון גרסו גם הדפוסי' בע' קיסום ע"ש וכן בטעות בפי' סד"ט לרה"ג באהלו' ופי' הילכאנא והוא בלי ספק ל"י ἑλξίνη ובל"ר helxine ועיי' עוד ע' קיסום] ובאהילות כפ' יש מביאין (אהלו' פ"ח, מ"א) האירוס והקיסום וירקות חמור. פי' ארום סיסימבר"ו [כ"ה בכ"י ו"ו, ל"ד וג"ג וכ"ה בר"ש בשם הערוך ובדפ"ע בט"ס סוסבירו ובכ"י ה"ב שיסמברו והוא בלאי"ט sisimbro ובל"ר sisymbrium וכן פי' הר"מ במז"ל ששנבר והוא ל"ע Kresse سيسنبر ובכלאי' בט"ס אי' בפי' הרמב"ם הסנבר וצ"ל ססנבר] והם מיני מרקחת שמשימין בתבשיל. וי"א הוא עשב וכשמזריע מקיש הזרע כמין זוג. [אחי"ה ועי' זקנים העתיקו קרה (שמו' ל' כ"ד) ἶρις]. (א"ב פי' בל"י ורו' מין פרח אשר בו גוונים הרבה כעין הקשת אשר בענן ועל שמו נקרא). [אחי"ה וכן דעת דיאוסקורידים ספר א' פ"א ועיי' עוד תיאפראסטוס ספר א', ז', ב'; ד', ה', ב'; פליניאוס כ"א, י"ט, פ"ג —. ובירו' כלאי' ד"ל. פי' האירוס אירסיה והוא ממש בל"פ ایرسیا נקרא כן]. ובדב"ר פ' עקב (פ"ג, והובא בילק' וירא רמ"ז פ"ג) למלך שנשא למטרונה והכניסה לו שנים ארישים [וצ"ל שני אריסין וכ"ה בילק' שם] פי' בל"י מין אבן טובה ובה גווני הקשת.

2 אִרוּס (פי' התף שמכים עליו בשמחת א י ר ו ס י ן עיי' בספר א' של החשמונאים ט' ל"ט. ובל"פ ارایش כלי ניגון ועוד בל"ע ارزیز vibriren-der Ton) בסוף משנה דסוט' (מ"ט.) בפולמוס של אספסיאנוס גזרו על עטרות חתנים ועל הארוס. ובר"ג [דגטין (ז'.) ובפי' האשה] דנדה (ס"א:) ובכלי' בפ' (כל) [צ"ל כלי] עץ (כל) [צ"ל כלי] עור (פט"ו מ"ו) ר' יהודה אומ' הארוס טמא מושב מפני שהאליית יושבת עליו. פי' אע"ג דאמ' ר' אלעזר טבלא דחד פומא והוא כלי שיר אפי' רבוכה [כ"ה בכ"י ו"ו וה"ב וצ"ל דבוכה והוא ל"פ دبوقه עיי"ע אלית ובדפ"ע וכ"י ל"ד אי' רכובה וצ"ל או ד ב ו כ ה עיי"ע אלית או ר ב ו ב ה והוא ל"ע رباب, Musikinstrument] אסיר וכש"כ יותר מזה ואינו מותר אלא אפומא דחצבא או אפומא דקפיזה (סוט' שם) ובלע"ז טימפנו (בלאי"ט timpano, בל"ר tympanum בל"י τύμπανον) ויש שקורין טַנְבּוּרָא (= בלאי"ט tamburo בל' בריטניא tabour בל"צ tambour, Trommel) ו כ ן ק ו ר י ן ב ל " ע [כ"ה בכ"י ו"ו, ל"ד ג"ג. והוא ל"ע طنبور. וכן פי' ר' תנחום ירו' כנורות (שמוא' ב' ו', ה') طنابیر]. ויש עוד פ"א ב א ל י ת, ו ב ט ב ל א. [אחי"ה ורמב"ם בפי"מ לסוט' וכלי' פי' ארום אלתאר והוא ל"ע الطار das runde Tamburin mit bewegl. Metall-scheiben) וירו' סוט' פ"י הלט"ז דכ"ד ע"ג פי' האירוס רסיסה והוא או מלש' רסס עיי' מ"כ לויק"ר פי"ט או צ"ל רביבה והוא רבובה לפי תיקון שלנו בע' כאן או ל"ע שרשמנו בראש הערך. וגם י"ל שנקרא כן הכלי שיר באשר השתמשו בו באירוסין ובזה עולה יפה כתיבת אירום ביו"ד לגי' ירו' ופי' המשנה לרמב"ם].

☞ אָרִים (בל"ע اريس, اريسى Gärtner ובהשאילה עובד אדמה וכן בל"ס אַרִיסָא. או מל"ע غرس נוטע אילנות) משנת

דבכורים פ"ק (הל"ב) האריסין והחכירות והסקריקון והגזלן, ובמשנ' דפאה פרק גדיש (פ"ה מ"ה) שנים שקבלו את השדה באריסות. פי' ארים בל"י [οὖρος שומר והוא המקבל את השדה ליתן חלק מהפירות לבעל השדה והשאר שלו. [אחי"ה כתב רבינו בע' חכר א' וז"ל: פי' ארים הנוטע שדה חברו ויש לו חציו ע"כ. וזה הפי' עיקר והמלה לא מל"י מחצבה כדעת ר"ב אלא מל"ע וסו' כמו שכתבתי וטעמה איכר ועובד הישדה או היא כמו עריש בל"ע נוטע אילנות (עיי' הציון מדב"ר למטה) והראיה שרבינו בע' ערס ד' גורס שם תחת באריסי בתי אבות (ב"ב מ"ו:) בעריסי בתי אבות. וכן פי' הרשב"ם ב"ב מ"ב. על נכון אריסין: שיורדין ל ת ק ן ה ק ר ק ע. וכנ"ה ב"מ ע"ד: אריסא יהיב ביזרא עיי"ע בזר א'; ע"ז כ"א: אריסא אריסותיה קעביד. חגיג' כ"ה: דינא הוא דעילוי אריסא וכו'. ירו' ביכורי' ספ"א דס"ד: ארים לשעה . . ארים לעולם; ירו' ב"ב פ"ג די"ד. ארים שהוריד ארים. שמ"ר פמ"ג הלך הארים ופרנס אותה שדה; ויק"ר פ"א אין גנאי למלך לדבר עם אריסו. ושם פ"ה בסוף הפ' אית ארים דחכים למשאל ואית ארים דלא חכים למשאל דחכים למשאל חמי בגרמיה דשקע באריסתיה. ושם: דוד מֵ אָ רִ י ס א טבא הוה וכ' ובסנהד' ק"ז. וילק' תהלי' י"ח רמז תרע"ז אי' ס ו ח ר כ ו ת י. והקבוץ אריסין ביכורי' הנ"ל. ירו' מ"ק פ"ג דפ"ב: אריסיו וחכיריו; דב"ר רפ"ז שני אריסים אחד היה נוטע אילנות ומקצצן ואחד לא היה נוטע כל עיקר ולא מקצצן וכ' והשם: אֲרִיסוּת פאה הנ"ל. שמ"ר רפמ"א אדם נותן שדהו לאריסות והוא נותן זרעה וכ'. ב"ב קס"ח. שטר אריסות עיי"ע בר ג'. והקבוץ ירו' מ"ק פ"ג דפ"ב. שטרי אֲרִיסִיּוֹת. ירו' בכורי' ספ"א בעלי אריסיות וחכורות—. ויק"ר פכ"ח אריסיא ט"ס עיי"ע אריסטא. אריסותא (מ"ק כ"ב: ב"ב נ"ה.) ט"ס עיי"ע אריש. וע' ארישתא].

אֲרוֹסָא (לדעת רבינו שלשלת, ולפענ"ד מל"פ עיי"ע ארויסא חבל קלוע gedrehter Strick) בפ' החולץ בגמ' המחזיר גרושתו (יבמו' מ"ו.) רמו ליה ארווסא [כ"ה בכ"י ל"ד וצ"ל ארויסא וכ"ה בגמ' ארויסה, אבל בדפ"ע בטעות ארוסיה] בצואריה פי' שלשלת. [אחי"ה כבר דברינו בו בע' ארויסא ע"ש. ועתה באתי להוסיף שבל"ע عَرَس נקרא ג"כ חבל. והגזרה מל"פ היא העיקר].

* אֲרִיסְטָא (בל"ם אריסטאטא מל"י ἀριστητής פי' מי שאוכל את הסעודה Tischgast) קהל"ר פ' מה יתרון א"ל (רבי לבר קפרא) למה את עביד כן שבק אריסטון דיכלון. פי' הנח לאורחים דיאכלו ולמה תפריע אותם בספור המשלים מלאכל סעודתם ובויק"ר פכ"ח בט"ס לא תשבוק א ר י ס י ה דינסון צ"ל אֲרִיסְטָיָא. איכ"ר פ' בני ציון: אשכחיה ביני אריסטייא. אכל לחם (בראשי' מ"ג, כ"ה) וסעד (מלכ"א י"ג, ז') העתיקו כן ע' זקנים ועיי"ע הבא אח"ז שממנו נאצלה המלה.

אֲרִיסְטוֹן (בל"ם אֲרִיסְטוֹן מל"י ἄριστον Frühstück, Mahlzeit) בויק"ר זאת החיה פרש' רב פנחס [ורב ירמיה] פתח (פי"ג) אזן שומעת תוכחת חיים (משלי ט"ו, ל"א) א"ר ברכיה [בשם רבי יצחק] אריסטון [כ"ה בכ"י אבל בדפ"ע בשני ווי"ם וכן באיכ"ר עיי' למטה] גדול עתיד הקב"ה לצדיקים לעתיד לבא. ובמגיל' איכ' (שרתי במדינות) [צ"ל העיר רבתי אם] (איכ' א', א') בפלגיה דיומא עבד ליה ארסטון [לפנינו במד' אי' דאית לי אריסטון יומא דין. (ובירושלמי] לגמ' נגמר הדין (ירו' סנהד' פ"ו הל"ט דכ"ג ע"ג וכן ירו' חגיגה פ"ב דע"ז ע"ד. בדפ"ע הישנים חסרה מלת ירושלמי ואי' בדפ' אמש') אריסטון עבד לבולווטיא [עיי"ע בליוט] דמלכא. [אחי"ה וכנ"ה ויק"ר פי"א ענתא דאריסטון (ואיכ"ר פ' רבתי אי' ענתיה דאריסטוון) ושם פכ"ח למחר אנא עביד אריסטון בגופיה עביד אריסטון וצווח ליה וכ' (וקהל"ר פ"א. ג' פ' מה יתרון הגי' עשה סעודת משתה); ירו' ברכו' פ"ד ד"ז: וירו' ביצ' פ"ד ד"ז: אין הוה לכון אריסטון ומטא יומא לשית שעין עד דלא תסקון לאריסטון; ירו' ב"מ פ"ב ד"ח ע"ג עבד ליה אריסטון אפיק קומוי קופד דדהב וכ'; ירו' סנהד' פ"ג דכ"א ע"ג למיגס גו אריסטון. שו"ט מזמ' י"ח ד"ה כי בך ארוץ: חייכם שאריסטון גדול מתוקן לכם לעוה"ב]. פי' סעודה של יום בל"י אריסטון. וסעודה של ערב דיפנון. [אחי"ה לפי כ"י ערוך שמונח לפני החכם בוקסט'. תרג' ירו' עד בא יוסף בצהרים (בראשי' מ"ג, כ"ה) ב א ר י ס ט ו נ א. וכן העתיקו ע' זקנים עת מועד (שמוא' ב' כ"ד, ט"ו) עת מועד לסעודה ἕως ὥρας ἀρίστου ודיפנון הוא ל"י δεῖπνον והיא היתה הסעודה הגדולה אצל היונים עיי' הומירוס אילליאס ח', נ"ג; י', תקע"ח; אודיססע ט"ו, שט"ז; י"ז קע"ו].

☞ אֲרִיסְטוֹן (שם הפרטי לאיש בזמן בית שני ויש להקישו עם שמות עצמיים Aristion = Ἀριστεῖον, Ἀριστόνοος, Ἀρισταῖος (Aristaeon, Aristeas) הביא ביכורים מאפמיא בסוף משנת חלה (פ"ד מי"א עיי"ע אספמיא א' וע' אפמיא) פי' שם האיש והיה סורסי. [אחי"ה ובירו' שביעי' קלספ"ו דל"ז. אי' אספמיא וכבר הוכחנו

שהגי' אספמיא מוטעת ונתחלפה כמה פעמים תחת אפמיא שהיתה עיר בסוריא].

* אֲרִיסְטוֹן (ἄριστος der Vornehme, Beiname der von Kais. Julian eingesetzten jüd. Primaten) ירו' יבמו' ספט"ז הל"י דט"ז. חד אריסטון בעי קומי רב מנא לית הדא פליג על רשב"ל וכ' ע"ש. פתרון המלה בל"י אדם חשוב וכבר הפיץ אור על ענין זה המאור הגדול מהרז"ף נ"ע במ"ע שלו חט"ו צד תע"ד ובמבוא הירו' צד ס"ה והעלה שהאריסטונים „החשובים" הוקמו ע"י יוליאנוס הקיסר אשר היה טוב ליהודים וחי בימי רב מנא או קצת קודם לו. ויוליאנוס חלק בזה כבוד ליהודים שע"י החשובים האלה יחרץ דין ומשפט ע"ש היטב.

* אֲרִיסְטוֹבְלוֹס (Aristobulus II, Bruder Hyrkans II, hasm. Fürst) הוא ואחיו זקן ממנו הורקנוס היו בני המלכה שלומית וצוררים זה לזה ועשו ישראל לשני מחנות עיי' סוט' מ"ט: מנחו' ס"ד: ב"ק פ"ב: בכל יום ויום משלשלין דינרין בקופה ומעלין להם תמידים היה שם זקן אחד וכ' ע"ש והירו' ברכו' פ"ד ד"ז: סיפר הענין באופן אחר ועיי' עוד הפי' אהבת ציון דכ"ו. ד"ה בימי ועיי' בן מתתיהו בקדמוני' י"ד, ב', ב'; ושם ג' ד' ועיי' רש"י לשה"ש ו', י"ב וקורות היהודים מה' ד"ר. גרעטץ ח"ג במהדורה ב' צד ק"ל וכ'. ואין כאן מקום להאריך. ובעל כ"כ הפליא לטעות שסבר שאריסטובלוס שנזכר בציונים הנ"ל היה אחד מע' זקנים ועיי' עליו ד"ר גרעטץ שם צד תל"ב וכ'.

* אֲרִיסֶנְדְּבִי (לפע"ד הורכב מן ל"ר ויוני' σέρις seris, Art Endivie ומל"ר (intybus) Endivie = endivia) וז"ל של מהר"ם די לונזאנו במעריך בהך ערך: אירסנדבי מרירן בסימא חמיע במד' איכ' פסוק נחנו פשענו ה"ג בספר כתיבת יד. פי' עולשי שדה שהן אינדיויא ארסיית [צ"ל ארסיות] הן מרין והחומן (?) חמוץ כלומ' כמו שאנו עשינו רעה במה שפשענו ומרינו כך אתה הרעות במה שלא סלחת וכ' עד אירסנדבי בלע"ז ציקוריאה [בל"ר cichorium בלאי"ט cicoria בל"י κιχόρια] ביוני פיקרו מרולה [πίκρις wilder Lattich] ודרך לאוכלם עם החומץ ולכן רז"ל הזכירום יחד ע"כ. וכן הביא המלה ר"ד די לארא בכ"כ. אבל לפנינו במד' איכ"ר אי' הגי' מוטעת אית כרנכי [צ"ל כרנבי κράμβη Kohl,] מרירן בסימא דסימא חמיע. ורבינו בע' עלת א' הביא הגי' בזה"ל אין דעולתיא מרירן בסימא חמיע וכ' ע"ש. ועולתין כמו עולשין עיי"ע עלש וטעמו ג"כ אינדיויא. ואם גי' כ"י עיקר אז המלה מורכבת מב' מלין שרשמנו.

* ארסקינון (לפע"ד ט"ס תחת ארקסינון בל"י ἐριόξυλον פי' צמר גפן Baumwolle, או תחת אמסריקון עיי' בפנים). מדר' קהל"ר פסוק כל הנחלים (א' י"ז) יומא דין סימיסריקון מחר אולוסריקון א"ל מה הוא דין דכתיב (ישעי' כ"ג, י"ח) לאכל לשבעה ולמכסה עתיק א"ל יומא דין ארסקינון ולמחר אולוסריקון. המלה משובשת בכתיבתה או מתיבת אמסריקון שהיא כמו סימיסריקון והוראתה בל"י ורומי σημισηρικόν = ἡμισηρικόν semisericum] חצי משי, או יותר טוב שצ"ל ארקסינון כשהוכחתי בע' אולוסיריקון ע"ש ועתהבאתי להוסיף טעם של דרוש שפירש כן בעל המאמר, וזה ממה שהבין מלת מכסה כמו מטכסה בל"י μέταξα rohe Seide.

אֶרְסִקִינָס (Ursicinus, Legat des Gallus, der 3 Jahre Judäa bedrängte, s. Grätz G. IV, 2,339) ירוש' פ' אין עומדין בגמ' אפי' המלך (ברכו' פ"ה הל"א ד"ט.) רב יונא ורב יוסי עלין קומי ארסקינס באנטוכיא חמתון וקם ליה מן קומיהן א"ל מן קומי אלין יהודאין את קם לך אמר לון אפיהון דמלאכין אנא חמי בקרבא ונצחי. פי' שלטון. [אחי"ה צ"ל שלטון ששמו כך, ובאמת היה רק שר צבא של קיסר גאללוס והיה איש אכזר ורע מעללים ועלה ארסקינס מסוריא לא"י להלחם נגד היהודים בדרום אשר מרדו אז ברומי. ומהרז"ף במבוא הירו' צ"ח: שיער על נכון שארסקינס הפקיד עיקר המלחמה ביד אחד משרי צבאו והוא בעצמו לא הלך לדרום אלא ישב בא"י ועל העת ההיא בא הסיפור שביעית פ"ד הל"א דל"ה. וירו' סנהדרי' פ"ג הל"ו דכ"א: רב יונה ור' יוסה הורון מפי לארסקינוס (ירו' סנה' למפי לארטיקנס צ"ל לארסיקנס) בשובתא וזה ג"כ שיעור המאמר של ירו' ביצ' פ"א ד"ס סע"ג הורי פיתא לארסקינס בשובתא שמא יצרכו לו הרבים פי' התיר לאפות פת לצורך חיילות של ארסקינס (ומהרז"ף במבוא הירו' צד נ"ו. פי' בענין אחר ע"ש) ובעזות מצחו שרף ג"כ ספר תורה בעיר צנבר Sennabris והיא עיר סמוכה לטבריה עיי' ירו' מגיל' פ"ג הל"א דע"ד. הדא ארסקינס אוקיד אוריתא דצנבראי (זו עיקר הגי') וכ'. ועיי' עוד מבוא היר' צ"ח: שמציל בזה כבוד ארסקינס והעלה שלא שרף כלל ספר תורה להאדיב היהודים כ"א

במלחמה אשר היה אז לארסקינס עם היהודים נשרפה ס"ת באיזה דפים. ירו' יבמו' רפט"ז דט"ו ע"ג כהדה ביומי דארסקינס מלכא [נ"ל להשלים ש ר צ ב א ש ל מלכא] הויין ציפוראי מתבעין והוון יהבין איספלני על נחיריהון ואינון לא מתחכמין ובסיפא איתמר עליהון לישון ביש ואיתצידון כולהון מן בידו ובאמת זה ראיה להשערת מהרז"ף שלבו של ארסקינס לא היה כל כך קשה נגד היהודים שהרי לא רצה להשחית היהודים וכאשר מרדו בו איזה ציפוראי והיתה ידם עם הקושרים בדרום לא זרה העיר כעפר לדוש כדרך שרי צבאי רומי מאז. וגם ציון ראשון של ערך שלנו מראה כי נהג כבוד נגד חכמי ישראל (וספור טעם של דבר כעין ספור של בבלי יומ' ס"ט. בענין אלכנדרום מוקדון ושמעון הצדיק וכספור בן מתתיהו בקדמונ' י"א, ח', ה' בענין אל' מוקד' וידוע) ועיי' עוד מהרז"ף במ"ע חט"ז, קמ"ג וע"מ צד ר"ו וקורות היהודי' מחכ' ד"ר יאסט (כתות ח"ב, קס"ח)].

אַרַע (בל"י κάρα, ϰάρα בהשמטת האות הראשון וקרוב למלה יוני' κρᾶνον, κρανίον Hirn-schale, Schädel) בכתובות בס"ג דהמדיר (ע"ז:) מעייל ליה לביתא דשב [כ"ה בש"ס וכ"י ו"ו, ל"ד ה"ב, אבל בדפ"ע דשבע ודפ"ר דישבע!] ליבני ואריחא ונטיל ליה תלת מאה כסי ו ש ד י [חסר בכתו'] ארישיה עד דרפיא ארעיתא דמוחיה וקרע ליה למוחיה. (א"ב תרג' לארץ תחתי' (יחזק' כ"ו, כ') לארעא ארעיתא). [אחי"ה ויותר נ"ל שהיא ל"י שרשמתי ואות ק' נשמט' לדוגמא איטליז. ואולי ארנקא דמוחא (עיי"ע ארנק) יש ג"כ לפרשו במלת κρανίον באותיות הפוכות ופי' ארע, או בתמונה ארמית ארעיתא, כמו קרע בל"י גולגלת ואות ק' נתחלף לא' ועיי' גם מלת ארע או ערע שהיא כמו קרא או קרה בל"מ עיי"ע הבא].

☞ אֶרַע (בל"ס ענינו כמו קרה, קרא בל"מ begegnen) תרג' ויפגעו את משה (שמות ה', כ') וארעו ית משה ואנקלוס תרג' וערעו). [אחי"ה והרבה כן בדרז"ל ברכו' פ"ד, מ"ב, ירו' ברכו' פ"ד ד"ז ע"ד שלא תארע תקלה על ידי, יומ' א', א' שמא יארע בו פסול, ויק"ר פל"ז ארעת שעתא וקהל"ר פ' שלח א' ארעת ענתה, אסת"ר פ' ויהי אומן שעתיד דבר גדול שיארע על ישראל ו ב פ י ע ל אֵירַע מ"ק פ"ב מ"א ומ"ב אירעו אבל, ירו' ברכו' פ"ב ד"ד ע"ג וכשאירע אותו מעשה, ירו' קידו' פ"א דנ"ח ע"ד וירו' יבמו' קלספ"א ד"ג ע"ב ולא אירע מעשה מעולם, ירו' דמאי פ"א דכ"ב. כך וכך אירעון (צ"ל אירען), ב"ר פפ"ד כל מה שאירע לזה אירע לזה. א ת פ ע ל: אִתְאֲרַע ירו' סוט' פ"א, י"ז. במ"ר פ"ט אחת מִתְאַרְעָא לאחת והחשבון מתמצה. מ"ק י"ח, כ"א, כ"ו: שבת קל"ו. אִיתְּרַע ביה (ליה) מילתא, א' נבלעה תחת איתארע. בינוני פ ע ו ל בפיעל בב"ר פל"ז הראשונים . . . היו מוציאין שמם לשם המאורע (שם כמה פעמים עיי' פי' יפ"ת). וממנו נגזר אוכל מהן אַרְעַי תוספ' מעשרו' פ"ב ובקצת דפוסי' ערעי. פי' מעט מה שאדם אוכל בדרך מקרה והוא כמו אכילת עראי היפך אכילת קבע עיי' ירו' ברכו' פ"ב ד"ד סע"ג ועיי"ע ערע ב'].

☞ אַרְעָא (בל"ס ארץ Erde, Acker) תרג' את הארץ ית ארעא). [אחי"ה וכן בש"ס ב"ב כ"ט. הדרא ארעא וכ' ושם חדא ארעא בכוליה באגא וכ' עיי"ע בר ג', ב"ק ז'. הוזל ארעתא . . . אוקר ארעתא, ב"מ כ"ב: באגא בארעא עיי"ע באג. בכורו' כ"ה: דיתבי בארעא דחשוכא עיי"ע בבלי. סוט' פ"ט, מט"ו חזנא כעמא דארעא ועמא דארעא אזלא וכ' ויק"ר פכ"ז בארעכון (ה' פעמים). וקבוץ ב"ב י"ב: ס"א: תרתי ארעָתא —. שבת ס"ה: בת ארעא עיי"ע, וע' צנית].

☞ אוּרְעִיתָא (כמו צרעה בל"מ Horniss מפעל ארע begegnen, anfallen) תר"י וגם את הצרעה (שמו' כ"ג, כ"ח) ולחוד ית מחת אורעייתא עיי"ע ערעיתא). [אחי"ה רס"ג, ראב"ע וטאווס העתיקו הצרעה בענין מ כ ה עיי' ספרי על העתקה פרסית צד ר"נ. ונגזרה המלה מלש' ארע או ערע וטעמה חיה שעומדת לקראת האדם ומכה אותו וכן פי' על נכון רבינו בע' צרע ודברי רבינו נלקחו מפי' רה"ג לסדר"ט דל"ח ע"ש. ובירו' שבת פ"א מ"ג ד"ג: אי' תולעתא דסוסיא מתעבדי אורעי, דתורתא דברי, פי' מתולעי סוסים נתהוו צרעים ומתולעים של שוורים נעשו דבורים (ופ"מ פי' מיתעבדא אורעי נעשית צפרדע תרג' של צפרדעים עורדעניא וטעה במח"כ). ודע שסברה זו לא בדו חו"ח רז"ל מלבם אבל היתה כך מפורסמת בזמן הקדמונים ובעצמה ותומה סיפר לנו זאת על הויתן של גזין (Wespen) ודבורים אֵילִיאַן ב ת ו ל ד ו ת ה ח י ו ת א' כ"ה; ב', נ"ז].

* אַרְעִית, אַרְעָיָה (מל' ארמי אַרְעָא פי' מתחת das Unterste, was unten ist (auf der Erde) ירו' כלאי' רפ"ז ד"ל ע"ד וירו' שבת רפ"ד ד"ו ע"ד ארעיתו של כותל, ירו' שביעית פ"א דל"ג: ארעיתו של בור, יומ' מ"ח. מנחו' י"א. ארעיתא דמנא. ירו' כלאי' קלספ"ט דל"ב ע"ד דלא שלח

עילייא לא שלח ארעייה, ירו' ב"מ רפ"י די"ב ע"ג דלא יכיל ארעייא באני עד דבני עילייא, שהש"ר פ' משכני: שוקא עילאה . . שוקא ארעיתא. והקבוץ מד' איכ"ר פ' על אלה ושם פ' קלים עביד בארעאי מה דעבדת בעילאי, וירו' סוכ' פ"ה דנ"ה: אי' בהיפך מה דעבדת בארעייא עביד בעילייא. והמלה נמצאת כמה פעמים בתרג' עיי' מהרי"ל בעמת"ר].

אַרְפַּכְס (= אַרְפַּקְס, אַרְפַּכְסְת, אַרְפַּכְת מל"י ורו' ἅρπαξ harpax, פי' חוטף der Räuber, והושאל לכנוי המשפך an sich=Fassende Trich-ter) בפי"ד בכלים כלי מתכות (פי"ד מ"ח) ארפכס של מתכת טמאה, ובסוף כלים (שם ל' מ"ד) והארפכס של זכוכית טהורה, ובר"ג דחגיגה (ג':) אף אתה עשה אזנך (כאפרכסת) [כ"ה בגמ' ועי' ובדפ"ע וצ"ל לגי' רבינו כארפכסת) וקנה לך לב לשמוע. ובס"ג דכיסוי הדם (חולי' פ"ט.) א"ר יוחנן משום ר' אלעזר ב"ר שמעון כל מקום שאתה מוצא דבריו של ר"א בנו של ר' יוסי הגלילי בהגדה עשה אזנך כארפכסת [כ"ה בדפ"ע וכ"י וכ"ה בסד"ט לרה"ג דכ"א וברש"י לחולי' שם ורשב"ם לב"ב ס"ה. ד"ה הקלת —. ובירו' ספ"א דס"א ע"ד אי' נקב אזנך כאפרכס הזו ושמע. ובפסיקת' רב' פי' הרעישה אזנך כאפרכס הזו לקבלו מיד] שהיה דורש לא מרבכם (דברי' ז', ז') וכ'. וב"ר פ"ד יהא רקיע הבא לי ארפכס [הביא לו ארפכס] נתן עליו טס של זהב ולא עמדו המים, טס של כסף ולא עמדו המים כיון שנתן אצבעו עמדו המים. ס"א ארפקס [כ"ה בכ"י ו"ו דפ"ר, ווינ' ופיז', ובכ"י ג"נ ארקפס וצ"ל ארפקס], ס"א ארפכת [כ"ה בכ"י, אבל בכ"י ג"נ ארכפס וצ"ל ארפכס ובכ"י ה"ב בס"א ראשון אפרכס ובס"א שני אפרקס ובדפ"ע בס"א שני אפרכס וכ"ה בש"ס בבלי וירו' עיי' בסמוך] ופירושו דלי [צ"ל לפ"ד ד ל ו והוא בל"ע دلو Mühlentrichter ועיי' בסמוך] של ריחים. שהוא מכנים הרבה ומוצא קימעא. [אחי"ה ז"ל של רה"ג שם: ו ה א ר פ ק ס א"ד עשה אזנך כארפכסת פי' כמין כ ל י שעל הריחים (וכ"ה בפי' הרמב"ם לכלי' י"ד, מ"ח וברע"ב ותוי"ט שם ואפשר שכך צריך להגיה ג"כ בדברי רבינו לעיל תחת ד ל י) שהוא מכנים הרבה ומוציא קימעא ושמן [צ"ל ושמו] דלן [צ"ל דלו] וזהו האגנה שעל הריחים ובו מניחין התבואה ויש בו חור ותחת ייש לו כלי של עץ שממנו נופלת התבואה והיא נקראת ארפכסת עכ"ל. ורש"י לחגיג' פי' טירמוי"א שעל הרחים ובחולי' פי' רק: טרמויי"א וכן לועז הרשב"ם לב"ב הנ"ל והוא בל"צ Mühltrich- tremie ter ובענין פי' המלה יפה פי' מהר"ם די לונז' במעריך וז"ל עשה אזנך כארפכסת ענין ח ט י פ ה הוא בל"י ונקרא כן המשפך של ריחים לפי שהוא רחב מאוד מלמעלה וחוטף הרבה בבת אחת וכן ראוי שיעשה השומע דבר תורה שימהר לחטוף ולקבל הכל עכ"ל. ועיי' עוד ע' אדק שהוכחנו שעיק' הגי' ארק ונקרא כן בל"ע וטעמו גנב וחוטף. ופי' ארפכס בב"ר הוא ארק ומפורש בדיופי. (א"ב פי' בל"י כלי גננים אשר אם ישים אדם אצבעו על פיו אחד לא יורקו המים מצד אחר). [אחי"ה ואם אפרכס, אפרכסת הנוסח אז תהיה המלה ל"י πρόχοος, ἐπίχυσις פי' כלי שע"י יצקו בכלי את המשקים או סל שעל הרחיים שע"י תעבור התבואה לטחנה ויותר טוב לגרוס אפוכסת עיי' המשביר].

* ארפכוסיא ([צ"ל אֶפַּרְכוּסְיָא] בל"י ἐπαρχία בהוספת הסמ"ך באמצע Eparchie) ילק' ואתחנן רמ"ז תתי"ג משל למה הדבר דומה לאיפרכוס שהיה בארפכוסיא שלו וכ', ובספרי ואתחנן פסקא כ"ז ד"ה אשר מי אל אי' אפרכוס יושב על הפרכיא שלו. אות ס' נוספת, ואות ר' מוקדמת לאות פ' בט"ס.

אַרְפַּס (בל"ע رفض die Augen weit öffnen, erweitert sein) בבכורו' בס"פ כל פסולי המוקדשין (ל"ו:) א"ל בכור זה נתן לי ישראל במומו ארפסינהו לעייניה. פי' פקח עיניו רפרם ביותר והכיר שהיה הבכור שנתון לו הוא. [אחי"ה וכ"ה בפי' רש"י „פתח עיניו בכח" והוא ל"ע כשרשמתי והחכ' בוקסט. טעה. והמלה יש לסדרה בע' רפס כי א' סי' של בנין אַפעל].

אֶרֶץ (Land, Erde) בכתובו' בפ' אלו נערות בגמ' הבא על בתו (כתובי ל"ז:) ולארץ לא יכפר לדם אשר שפך בה (במדבי ל"ה, ל"ג) למה לי מבעי לכדתניא מניין שאם נתערפה העגלה ואח"כ נמצא ההורג מניין שאין פוטרין אותו שנא' ולארץ לא יכפר וג'. [אחי"ה ונקראה ארצנו ארץ ישראל (גיטי' ב'. כלי' פ"א מ"ו) ושאר ארצות חוץ לבבל (עיי' גיטי' ו'. עירובי' כ"א.) חוצה לארץ (גיטי' ח'. ירוש' פיאה פ"ה די"ח ע"ד ועיי' ע"מ ע' ארץ ישראל)].

* אַרְצוּתָא (שם מופשט מן רצה das Zureden, Besänftigen) סוט' ד'. כדי טומאתה וארצותה . . . כדי העראה וארצותה (ועיי' ירו' יבמו' רפ"ו ד"ז: וירו' סוט' פ"א הל"ב דט"ו ע"ג תוספת' סוט' פ"א וערך ער ג').

אֲרַק (Wasseruhr, Spritze) מעלין בדיופי ומטיפין מארק בע"ה גרס אדק ע"ש).
[אחי"ה וכבר ברנו שעיק' הגי' ברי"ש עיי"ע אדק ומ"ש].

* 1 אַרְקָא (בל"מ והוא בל' ארמי כמו ארעא בל"ס Erde) אחד משמות אשר בהן נקראה הארץ ונמצא כבר בירמי' י', י"א ובב"ר פי"ג ד' שמות נקראו לארץ, ארץ, תבל, אדמה, ארקא עיי"ע אדם. ושם בב"ר ארקא כנגד תקופת טבת שהיא מורקת את פירותיה, עיי' מ"כ שם. ובמ' משלי פ"ח עשרה שמות לארץ, ארץ, אדמה, חרבה, יבשה, ארקא, תבל, חלד, ראשית, גיא, שדה. ויק"ר פכ"ט פסיקת' דר"כ פ' בחדש השביעי קנ"ה. הובא בילק' שמות רמז רע"ו בארצות שביעית חביבא ארץ אדמה, ארקא, גיא, ציה, נשיה, תבל. שהש"ר (ו' ד') ד"ה יפה את רעיתי ובמ' אסת"ר ד"ה בימים ההם שש ארצות ארץ, אדמה, ארקא, גיא, ציה נשיה, תבל; וכ"ה בפסיק' דר"כ ויהי ביום כלות משה בכ"י כרמולי עיי' ר"ש באבער שם ד"ז: הערה קל"ח.

2 אַרְקָא (בל"ע عرقه عرقا בל"י תּאקר Arka, Ἄρκη (Stadt am nordw. Fuss des Libanon) ב"ר ספל"ז ואת הערקי (בראשי' י', י"ז, ד"ה, א', א' ט"ז) ארקא דליבנן והיא העיר שרשמנו והוזכר' בקדמוניו' של בן מתתיהו א', ו' ב' ובתלמיאו' ה' ט"ו ופליניאוס ה' ט"ז ותכונתה היתה בצפונית מערבית של לבנון, ואצל אחרונים נקרא' Caesarea Libani ועתה נקראת בל"ע ערקה עיי' ראבינזאן פאלישטינא ח"ג, תתקל"ט. ואצל היאראנימוס (לפי' בראשי' י', ט"ו) נקראת ארקת והיא אולי ערקת לבנה צ"ל לבנון בכור' נ"ז:

* ארקבטא (ארקבסא) עיי"ע אלקפתא וע' ארקפטא.

אֲרַקְל (לדעת ר"ב מל"י εὐρυκλεῖς Bauch-redner או מל"ר oraculum) תרג' [שני] על פסוק כשבת המלך אחשורש (א', ג') ארקילין דאזל בריש כולהון ובמד' שה"ש ישקני מנשיקות פיהו (א', ב') נושקו על פיו לאורקולאון בן הדימה. פי' בל"ר דבור רוחניי ומענה אלקי וגם בל"י נקרא כן אך בשינוי נקודות. ובפסקא תורי זהב (א', י"ז) גרס זו תורה שלמד אלקולאון).
[אחי"ה רבים וכן שלמים נלאו למצא פתר דבר ובמח"כ לא עלה בידם. ושי"ר בע"מ רכ"ט מתוך חריפתא שבשתא פירש ומי ירהיב בנפשו עז לבא אחר המלך לפרש דברים עמומים וסתומים אם ראש המדברים בכל מקום בחקירות קדמוניות יהודיים העמיד רק השערה בכל זאת אמרתי אכן רוח היא באנוש ונשמת שדי תבינם ואענה אף אני חלקי. ודע שיש לחלק ערך שלנו לב' ערכים ור"ב מקרב בזרוע מה שיש לרחק בזרוע וז"ל של תרג' שני: מתיבה וא"ל מהו ארקלין אזיל בריש כולהון וצוח צוחה רבא ומרירא רישי כאגמון שבח לחורין וכ' עד ואמר לה כיתנא ולפע"ד ארקלין או ארקלון היא ל"ר oraculum בטעם המלה חידה ודבר רז dunkler Ausspruch, Räthsel ומלכה שבא נסתה שלמה המלך בג' חידות ואחר שפתר שתיים ראשונות אמרה לו מהו ארקלין אזיל בריש כולהון פי' מהו חידה שהלכה בראש כולם, כלומ' שהיא החידה היותר סתומה; והחידה מתחלת: צוח צוחה רבא ומרירא וכ' והכונה על הקול היוצא בשעת ניפוץ הפשתן. ופתשגן הכתב העתיק מאמר של תרג' בזה"ל רוח סערה הולך בראש כלם וכ' וזה לכאורה ראיה לדעת מהרי"ל שפי' המלה מל"י εὐροακύλων, εὐρακύλων בל"ר euroaquila = Nordostwind. פי' רוח גדולה צפונית מזרחית ופירושי נ"ל יותר. ובענין פי' ר"ב עיי' רימ"ז בט"ר ח"ב ק"ע שהסביר דבריו בענין אחר. והנוגע ציוני המדרש הנכללים בערך זה עיי"ע הבא, ששם מקומן].

* (ארקולאין) אַדֶקוּלְאִין = אַסֶקוּלְאִין מל"ר (Nachfolger, Anhänger, = assecla) שהש"ר פ' ישקני: הדיבור עצמו היה מחזיר על כל או"א מישראל ואומר לו מקבלני את עליך כך וכך מצות יש בי כך וכך דינין יש בי וכ' והוא אומר הן והן מיד הדיבור נושקו על פיו לאדקולאין בן הדומה ולמדו התורה וכ' ובקצת ספרי' אי' לארקולאין ונ"ל שהמלה ממש אסכילי או אסקלי שפירשנו לעיל בערך אסכילי וטעמה אחוזת מרעהו ופי' בן הדומה בל"י εὔθυμος (wohlgesinnt) נאמן רוח כלומ' הדיבור היה מנשק כל אחד ואחד מישראל סר למשמעתו של הקב"ה בנאמן רוח ונפש חפצה, וכך שיעור המאמר בשהש"ר פ' תורי זהב נעשה לך זו התורה שלמד אלקולאין צ"ל אסקולאין בדעתו של הקב"ה כלומ' שלמד כל אחד שבא בברית רעות עם הקב"ה. ודע שמפרש ידי משה תיקן כבר בטוב טעם ודעת תחת אדקולאין הגי' אסקולאין אולם פירושו חכם אחד וגירסתו כן הדימה טעות היא במח"כ ולפי מה שפירשתי הכל עלה יפה, ובמ"כ לא מצא ידיו ורגליו בפירושו. ולא רציתי להעמים עליך פירוש זר של מהר"ם די לונזי.

שאינו ראוי למי שאמרו ובסיפור מעשה בלי מקור ובלי טעם יפה שתיקתו מדיבורו עיי"ע אדקולאון במעריך, ומלת ארקלין בתר' שני לא פי' כלל וגם המתורגמן משך ידו מלפרשו ואומר לא ידעתי מהו שאינני חכם כשלמה, וגם בעל הילק' דולג מאמרי המדרש הנ"ל אולי לא היו לפניו. ומקום הניחו לי להתגדר בפירושי].

* ארקוליאני ארקוריאני עיי"ע ברקוריאני.

אֶרְקוּלֶס (Halbgott der Griechen בל"ר Hercules בל"י Ἡρακλῆς = Heracles) ירו' דע"ז פ' לפני אידיהן (פ"א הל"ד דל"ט ע"ד) [שכנית] אהן ירידה דצור לגדיה דארקולס [בירו' אי' אֲרַקְלֵיס]. פי' בל"ר [ויוני'] שם שר גבור הפליא בכחו לכבוש ענקים אריות וארצות הוא נמנה בין האלילים. [אחי"ה כבר הרחבתי דיבורי בזה הענין בע' אסקרנדה ע"ש].

אַרְקַפְטָ[א] (עיי"ע אלקפתא) בזבחים בפ' דם חטאת בגמ' אחד שבישל (צ"ו:) רב יצחק בריה דרב יהודה הוה רגיל קמיה דרמי בר חמא שבקיה אזל לקמיה דרב ששת יומא חד פגע ביה א"ל ארקפטא נקטו ביד ריח אתי ליה ליד [כ"ה בדפ"ר ובזבחי' בטעות אלקפתן נקטן חיחא וכ'] משום דאזלית קמיה דרב ששת הוית לך כרב ששת. ובירו' כתב בפ' היה קורא בגמ' קרא וטעה (פ"ב הל"ד ד"ה.) מאן עליל [כ"ה בכ"י ג"ג ודפ"ר ובירו' עיי"ע אלקפתא. ובשאר דפ"ע אי' עייל] קדמוי דמלכא (קדמוי) [צ"ל כמו שאי' לגי' המהרש"ם קדמאי] [כלומר תחילה] ארקפתא [או ריש גלותא] (עיי"ע אלקפתא). פי' ארקפטא הוא אלקפתא שפירשנו למעלה. (א"ב פי בל"י ראש המושלים שברומי ובכל מדינה היה נשלח מרומי ואנשי המדינה לכבדו היו קוראים אותו בשם חשוב עיי"ע אנטיפתוס). [אחי"ה כוונת ר"ב על ל"י ἀρχύπατος ובלתי נכון הוא אע"ג דגם מהר"ם די לונז' על הך מלה כיון ועוד כתב וז"ל כתב הערוך הוא אלקפתא . . . ושם כתב כי אלקפתא ממונה על ראש גלותא ואני אומר אילו היה הדבר כן איך היה החכם הזה מסתפק מי מהם יכנס ראשונה פשיטה שהאלקפתא יקדים כיון שהוא ממונה על ר"ג וכ' ע"כ. לכאורה הקושיא הזאת על הירו' עצמו קשה שבברכו' שם מסופק בדבר מי בראש ובירו' שבועו' (עיי"ע אלקפתא) חחליט שכך הסדר . . ארקבטא וריש גלותא נשמע מיניה שארקבטא קודם ועל זה סמך רבינו בפירושו ואין להקשות מירו' ברכו' על ירו' שבועות די"ל גברא אגברא קרמית!].

1 אַרְקְתָא (= עַרְקְתָא בל"ע عرقات, בל"ס ערקא, ערקתא פי' רצועה Riemen (der Schuhe) ועוד רצועה לקישור תכשיט של ראש Binde (zur Befestigung des Kopfschmuckes) בר"ג דמצות חליצה (יבמו' ק"ב.) מאן דאמר (מצות חליצה, יש למחוק) מנעל [כ"ה בכ"י ודפ"ר ובשדפ"ע בט"ס מועיל] לכתחילה לא מ"ט אילימא משום דהויא ליה פנתא מעל וארקתא מעל דמעל [כ"ה בכל כ"י ודפ"ר ועיי"ע אפנתא. ובדפ"ע בטעו' אי' מנעל דמנעל]. פי' כל מנעל עור ע"ג עור הוא, התחתון שעל גבי הרגל נקרא פנתא והעליון שעליו נקרא ערקתא [ונקרא בל"ע عراق חתיכת עור לתפור בו עליון של סנדל] נמצא ערקתא מעל אותו העור שעל רגליו והתורה אמרה (דברי' כ"ה, ט') מעל רגלו ולא מעל דמעל. [אחי"ה פי' ארקתא כמו ערקתא בל"ע וסו' רצועה וכן תרג' שרוך (בראשי' י"ד, כ"ג, ישעי' ה', כ"ז) ערקת וכפי' רש"י ליבמ' שם וגרס גם ב ת ר ג' ארקתא ועיי"ע ערקתא ב']. ארקתא בר"ג דבמה אשה (שבת נ"ט:) פירשנו בנסכא [נסך א'] ובקמרא [קמר ג']. [אחי"ה ובכ"י ודפ"ע יש לציון האחרון ערך מיוחד ובלתי נכון הוא שנגזרת המלה משורש אחר שדברנו בו].

2 אַרְקְתָא (לדעת רבינו = ערקתא כמו עלוקה Leberegel, עיי"ע ערק א') לדעת ר"ב בל"ר Gelbsucht, aurigo, arquatus ולעפ"ד מל"ע ارق פי' ירקון) במסכ' שבת פ' שמונה שרצים (ק"ט:) מאי יועזר פותנק. [אחי"ה ובע' פונתק גרס ר"ב פונתק וטעות היא וצ"ל פותנק ובכ"י מ' ובכ"י א"פ ובד' שונצ' ובשד"פ אי' פוטנוק (עיי' ד"ס שבת קכ"א.) ובע' פטנג גרס רבינו פוטנג והוא ל"פ فوتنج, בל"ע فودنج, Flöhenkraut, pulegium עיי"ע פטנג] למאי אכלי לה לארקתא פי' רש"י תולעים שבכבד, ול"נ שהוא חולי ירקון וכן נקרא בל"ר ונולד חולי זה מסתימת שלפוחית המרה אשר היא בכבד). [אחי"ה ונעלם מעיני ר"ב שגם רבינו ב"ע פי' בעצמו בע' ערקא א' שערקתא תולעת שבכבד. ובכ"י מ' הגי' ארקאתא ובכ"י א"פ אורקתא והמלה או ל"י או יותר טוב ל"ע וטעמה ירקון ונאמן ר"ב שהיה רופא מובהק להעיד על מיהות החולי הזה. ובאמת רפואת החולי ע"י פותנק שהיא סגולת השלשול תורה על פי' ר"ב מאחר שלרפואת החולי הזה השתדלו הרופאים להפריד לה המרה הרע ע"י דבר המביא לידי שלשול. ולפי' רבינו צ"ל שערקתא כמו עלוקה].

* אַרְקְתָא בסוכ' כ"ו. גנו ארקתא דסורה וכ"ה בע' רקתו ע"ש ואות א' כמו על ובע' שם ארשים השינויים בעה"י.

* אָרַר, אֲרַר (פי' קלל verwünschen) מגילי' ל"א: קא מגמגם . . בַּאֲרוּרֵי. וקהל"ר פ' אל תבהל קרא את ארוריא מגמגם בהון. ירו' מגילי' פ"ג דע"ד: אילין אֲרוּרַיָּיא פי' קללות ותוכחות של ויק' כ"ו, י"ד — כ"ו, ודברי' כ"ח, ט"ו — ס"ט. ב"ק י"א. יביא ארורא לבי"ד, ע"ז נ"א. ארורא מיבעיא עיי"ע אדורה וע' אַר ב'. ב"ר קלספנ"ט אתה ארור ובני ברוך ואין ארור מתדבק בברוך. ירו' מגילי' פ"ג דע"ד סע"ב צריך לאמר (בפורים) ארור המן ארורים בניו. ובמגילי' בבלי ז': אי' מחייב איניש לבסומי בפוריא עד דלא ידע בין ארור המן לברוך מרדכי ועיי' תוספ' שם ד"ה דלא ידע ומד' שמואל פכ"א. ירו' סנהדרי' פ"ו דכ"ג ע"ר גירים ארורים. ירו' שקלי' פ"ב דמ"ז. קמי דארורא צילמא עיי"ע אַר ב'. בפִּעל: ב"ר פל"ו אני מְאָרֵר בן רביעי שלך, שהש"ר פ' נפת: יריחו שאררה יהושע. פסיקת"ר פכ"ו שאירו וקיללו את יומן. בנפעל, ובנתפעל: במד"ר פי"ד שני אויבים לא נאררו עד שהשלים עליהם ע' פסוקים. ירו' סוט' פ"ט דכ"ד: תוספ' סוט' פט"ו נִתְאָרְרוּ הטללים.

* אֲרִירָה (השֵם מערך הקודם Verwünschung) ירו' ברכו' פ"ד ד"ח ע"ג ושהש"ר פ' כמגדל שמשם ארירה יוצאה לעולם עיי"ע ארן. ירו' חגיג' פ"ב דע"ז ע"ג, ב"ר פ"א בבי"ת נברא העולם . . ולא באל"ף שהיא לשון ארורה . . . שלא יהו כל באי העולם אומרין היאך העולם יכול לעמוד ונברא בלשו' ארירה. שמ"ר רפמ"א הופכין דבר ארירה לברכה.

אָרְדָן (לדעת רבינו גרזן Axt ולפע"ד מל"י κορύνη בהשמטת אות κ Keule, Kolben) (בס"ג דדיני ממוני' בגמ' זה בורר) [צ"ל בפ' זה בורר סמוך אחד דיני ממונות] (סנהדרי' ל': מ"א.) אחד אמר בסייף הרגו ואחד אמר בארדן הרגו. פי' כעין איזמל וי"א כמין גרזן. [אחי"ה וכן לעז רש"י ארירין ובדף מ"א. אירין י ו ש ר מ " א והוא ל"צ zweischneidiges B e i l, guisarme, פי' חרב פיפיות. ובקצ' דפ"ע אי' ג"כ הגי' א ר י ר י ן אבל בכ"י ג"ג בראש הערך ארדן ובאמצע ארידן ואולי הוא ל"פ ارژن מ ק ל ע ב מעץ שקדים או יותר טוב לקיים נוסח' שלנו שהיא ל"י כשרשמתי ואות ק' נשמט' בתחילת התיבה עיי' אדורה, איטליז וכדומה רבים].

אַרִישׁ (בל"פ ارايش Einrichtung, Gewohnheit, Gesetz עיי' עט"ש למהרי"ף צד י') בפ' חזקת הבתים בגמ' דבד"א במחזיק (ב"ב נ"ה.) ארישן [כ"ה בדפ"ע ויותר טוב בעה"ק אַרִישִׁי, ובש"ס ט"ס אריסותא. וברשב"ם דאריסא] דפרסאי עד ארבעין שנין. פי' חזקה דפרסאי בלא שטר מ' שנים. [אחי"ה וכן פי' בכ"י רגמ"ה לב"ב באַרִישְׁתָּא דפרסאי דחזקה של פרסיים וכו'. והמלה פרסי' היא ופירושה: חוק, מנהג והלכה. והחכ' בוקסט' ורמ"ל גזרוה מל"מ ירש וטעות גמור' היא. ובב"ב שם ישנן עוד מלות פרסיות אחרו' עיי"ע אנדיסקא, זהרא, פרדכת. ובענין חזקה של פרסיים ודיני' של פרסיים עיי' מהרז"ף בספרו היקר דער געריכטליכע בעוויים צד נ"ה].

* אֲרֶשֶׁת (מל"מ ענין דבור ואולי ג"כ מלש' יוני ἐρώτησις das Verlangen, Anfragen) עירו' נ"ד. והוב' בילק' תהלי' כ"א ורמ"ז תרפ"ג וארשת שפתיו בל מנעת סלה (תהלי' כ"א, ג') אימתי תאות לבו נתת לו בזמן שארשת שפתיו בל מנעת סלה . . זכה תאות לבו נתת לו, לא זכה ארשת שפתיו בל מנעת סלה. ופירש"י ספירת שפתיו וכו' ע"ש. ורד"ק וראב"ע פירשו ג"כ בתהלים שם: לשון דבור, מה שידבר בפיו. וכ"ה בפייט של ר"ה ארשת שפתינו וכן בתפילת טל אֲרֶשֶׁת אֱרוֹשׁ רַחֲשׁוֹן בְּאֶרֶשׁ ניב ולשון. והפעל ממנו ג"כ בב"ר רפ"ט כי אין מלה בלשוני הן ה' וגו' קודם עד שלא יֶאֱרַשׁ לשוני דבור כבר הן ה' ידעת כלה ונ"ל שהוא לשון נופלת על לשון שהוראת מלה בל"י ענין שאלה ודיבור ודרישה וכ"ה בל"ע ورش.

אַרִישְׁתָּא (בל"פ اراسته geordnete Mahlzeit, Pickenick) בפי' אלו מגלחין בגמ' הקובר את מ ת ו (מ"ק כ"ב:) [כ"ה בכ"י, אבל בדפ"ע בט"ס הקוב' את אשתו] הא בארישתא הא בפורענא. פי' במשתה שמחת מריעות בפורענא לאלתר אבל בארישתא כלומ' [אם] הוא אינו פ ו ר ע [כ"ה לנכון בכ"י ה"ב] אלא מתחיל הוא [אז] לאחר ל' יום אבל על אביו ואמו אינו נכנס עד י"ב חודש. [אחי"ה וכן פי' המיוחס לרש"י למ"ק בצחות לשונו ביתר שאת ע"ש. וכן הביא בה"ג הל' אבל דמ"ב ע"ד וז"ל לא קשיא הא בארישאתא הא בפורענותא ע"כ ונ"ל שעיק' הגי' באַרַאשְׁתָּא והוא ל"פ וטעמה סעודה מוכנת ומזומנת מפָעל אראשתן: מכין סעודה, וממנה נגזרה השם אארא עיי"ע ועיי' עט"ש של מהרי"ף י"א. וכפי'

רבינו אי' ג"כ בריי"ץ גיאת הל' אבל עמו' נ"ד וז"ל על כל המתים נכנס לבית השמחה לאחר ל' בין לשמחה בעלמא בין לשמחה דמריעות המתחיל בה אבל שמחת מריעות שקדמה אצלו יש עליו לפורעם ולשלמה ומותר ליכנס לה לאחר ז' מיד ע"כ, וי"ש בעל החלוץ ח"ח, ק"ט פי' בהיפך ומשים מישור לעיקש — ובנוסחאות שלנו במ"ק אי' אריסותא ובריי"ף וברש"י כ"י ארישותא ובת' מהר"ם בר ברוך ח"ג סי' רכ"ט אי' רשיותא ובכ"י מ' ארשיותא (עיי' ד"ס שם) וכולם צ"ל אראשתא או בקבוץ אַרָאשְׁיָאתָא].

ארוּת (מל"מ והוא גרגיר בל"ע, ובל"ר eruca = Senfkohl, Rauke) בפ"ק דיומ' (י"ח: והובא בילק' מ"ב ד' סרמ"ז רכ"ח) בג' כל ז' ימים לא היו מונעין ממנו מאכל: ויצא האחד אל השדה ללקט ארות (מ"ב ד', ל"ט) מאי אורות זה גרגירא ולמה נקרא שמה אורות שמאירין את העינים והוא גרגירא מצראה, [אחי"ה כ"ה ממש בכ"י מ' וא"פ ול' ובאה"ת ובילק' שם; ובדפ' חסר מאי אורות, ותחת שמה וכ"ה בכ"י מ'; או שמו וכ"ה בכ"י א"פ וילק' אי' בדפ' שמן, ושם אי' מצרנאה, אבל בכ"י מ' כגי' רבינו והוא העיק' פי' שגדל על המיצר עיי' רש"י ליומ' או נוכל לפרש גרגר המצרי שהוא ל"ע جرجير (עיי' די שאצי כרעסטאמאטיא צד פ"ב), ואורות של מקרא כבר פי' רש"י למלכי' שם גרגיר שקורין אורג"א וצ"ל אורוגא או אירוגא כאי' על נכון בפי' רד"ק שם וכן פירש"י ליומ' ארוג"א ובסוכ' ל"ט: ד"ה והגרגיר אורוגא הגדילה באחו (ורש"י הלך לשיטתו של יומא לפרש מצראה מלש' מיצר) וכ"ה לשבת ק"ט, ד"ה גרגירא: אורוגא, וכ"ה בר"ש שביעי' פ"ט, מ"א, ודע שבכל המקומות האלה חסרה בפירש"י מלת לע"ז ובאמת אינה מל"צ éruca = Raute שהיא פיגם בל' משנ' אבל המלה בל' אספניא oruga וכן נראה מפי' הרמב"ם מעשרו' פ"ד סמ"ה „וגרגירא ג"כ בערבי גרגיר ובלע"ז אירוגא," וידוע שלע"ז של הרמב"ם לשו' אספניא, ונקרא ג"כ בל"ר eruca, ובלאי"ט ruca ruchetta ובל"צ roquette, ויפה היה לעינים אשר ע"כ אמר רב ששת (בשבת ק"ט.) גרגירי אפי' לדידי (שהיה סגי נהור) מעלי, ובעבור זה אמרינן (ביומ' שם) ואם לאו (אם אינו יכול לאוכלו) מעבירו ע"ג עיניו, ומאחר שמלת ארות ומלת אירוכא (eruca) לשון נופל על לשון הוא דורשו שמאירות עינים ואפשר שידעו רז"ל מצומח שנקרא בל"ר Augentrost, euphrasia שהיה סם הרפואה של עינים, ומדי דברי בו אזכרנו שתרג' ארות: ירוקנין ובאמת נקרא צומח eruca בל"י εὔζωμον בעבור שדרכו לֵיאָכל כדרך הירק עיי' תיאפראשט, תולדות הצמחים א', ו', ו'; ודיאסקאריד, ב', ס"ט, ומזה פתרון המלה שאורות מין ירקים יש לפרש ג"כ ב"ר ספ"כ כתנות עור (בראשי' ג', כ"א) בתורתו של ר"מ מצאו כתוב כתנות אור אלו בגדי אדה"ר שהם דומים לפיגם = πήγανον [Raute].

אורתא (כלש' צינד Fluss, urud בל"פ החד' رود, בהוצואריש rôt מלש' סאנסקריט rodha עיי' יוסטי צינדליקס' רנ"ז) בפי' שור שנגח את הפרה בגמ' דחופר בור ברשות הרבים (ב"ק נ': ההוא תורא דנפל לאריתא דדלאי שחטיה מריה טרפיה רב נחמן [אמר רב נחמן אי שקיל מריה דהאי תורא קבא דקמחא ואזיל תנא בי מדרשא אם שהיה מעט לעת כשירה לא אפסדיה לתורא] [כן יש להשלים מב"ק ועליו סמך רבינו בפירוש ובדפ"ע אי' וכ' וקטיע הוא], פי' [אריתא] אמת המים שמושכת מים מן הנהר והיא עמוקה י' טפחים [ובדפ"ע אי' ו' טפחי' וט"ס כנראה ממכילתן ועיי' תוספ' חולי' ק"ז, ד"ה האי] דהיינו אמה ומשום הכי נקראת אמת המים ודולין ממנה מים להשקות את השדה, ותרג' יאורים אריתיא (שמו' ח', א' ועיי' עוד לשם ז', י"ט, ולתהלי' קי"ז, ל"ה), [ופי'] אי שקיל מריה דתורא קבא דקמחא להוצאה ואזל וגמר בבי מדרשא (וכ') (יש למחקו) הוי משהי ליה להאי תורא מעת לעת דחיישינן לריסוק איברים ולא אפסדיה, [ועיי' פירש"י שם שהסכים לפי' רבינו, וכן אי' שם דנ"א, אריתא דדלאי כמה הוה שיתא וכ'], ובר"ג דכל הבשר (כסימן) [צ"ל בסמוך] ואמר רבא (חולי' ק"ז.) האי אריתא דדלאי אין נוטלין הימנה לידים, פי' יאורי המים שדולין להשקות הגנות אין מטבילין בהן את הידים דהוו להו שאובין ואין נוטלין ממנו לידים דלא אתו מכח גברא, פ"א כיצד היו עושין דולין מן הבור וממלאין צנורות סביביו להשקות השדות והכי קאמר כשממלאין הצנורות אין נוטלין מן הצנורות ואין מטבילין בה ידים, (א"ב תרג' לאגם מים (תהלי' ק"ז, ל"ה) לאריתא דמיא), [אחי"ה והוא ל"פ יאור ובתרג' ירמי' ל"א, מ' אריתא ט"ס תחת אודייתא וגם היא ל"פ עיי"ע אדוותא].

* אָרְתוּסִיָּה (Orthosia = Ὀρθωσιάς, Ὀρθωσία phön. Seestadt südlich von der Mündung des Eleutherus) ב"ר ספל"ז את הסיני (בראשי' י', י"ז) ארתוסייה, ונזכרת כבר בספרי החשמונאים (א' ט"ו, ל"ז) והיא העיר אשר שמה

גם טריפון מפני נוגשו אנטיוכוס אייערגעטעס. וכבר העריך למעניתו הג' שי"ר בע"מ רל"א ועיי' עוד וויענער רו"ו וערש וגרובער הך ערך, ובתרג' ט"ס אנתוסאי וצ"ל ארתוסאי תרג' של הסיני (בראשי' שם וד"ה א' א', ט"ו) ובאמת גם שטראבו (ט"ז, תשנ"ה) גם היאראנימוס (פי' לבראשי' שם) הזכירו מבצר קטן על לבנון הנקרא Σιννᾶ Syn, והוא הסיני של מקרא. ויש עוד עיר אחרת ששמה ארתוסייה והיא בקאריא Carien עיי' ערש וגרובער שם.

☞ **אַרְתּוּקוֹפִּיּוֹן** (בל"י ἀρτοκοπεῖον Bäcker-laden) מדר' שמואל פסקא אל ישי בית הלחמי (שמ"א ט"ז, א') בית ארתוקופיון שלו. פי' בל"י חנות של אופים ובית לחם. [אחי"ה ודרש לחם. ובילק' שמואל רמ"ז קכ"ד בט"ס בית ארנקפאן].

אֵשׁ (= אֶשָּׁא, אִישָּׁא Feuer; אֶשָּׁתָא, אִישָּׁתָא = בל"ס אֶשָּׁתָא Fieberhitze וכן בלש' ערבי' حمى, ובל"פ تافته, ובל"י πύρετος כולם נגזרו מן מושג אש ועניינם אש של עצמות כלו' קדחת) אש מחתה ומנורה בגמ' דטרף בקלפי (יומ' מ"ה:) פי' אש מחתה דכתיב (ויק' ט"ז, י"ב) ולקח מלא המחתה גחלי אש. מנורה דכתיב (שמות כ"ז, כ'; ויק' כ"ד, ב') להעלות נר תמיד. [אחי"ה מפירש"י ד"ה אש מחתה נראה שהוא ג"כ מוציאו מהך פסוק ע"ש. וכתב רבינו אליקים במנורה לא כתיב אש ממש אלא מסתמא אש היא שהרי הנרות דולקות בה ואית דמפקי אש דמנורה מבהעלותך וגו' דמתרג' באדלקותך וכו' ע"ש. והובא בד"ס יומא ס"א; וכפי' של רבינו נראה ג"כ מירו' יומ' פ"ד הל"ו מה מקיים רבי יהודה אש תמיד אש שאמרתי לך תהא תמיד ופי' הק"ע והיינו של מנורה שנאמ' בה להעלות נר תמיד ע"כ]. לאשתא בת יומא [בל"ס אֶשָּׁתְיוֹמָא tägliches Fieber], לאשתא תלתא. לאשתא צמירתא בס"פ במה אשה (שבת ס"ו: ס"ז. ועיי"ע צמר ג'). פי' אשתא בת יומא שאחזתו בכל יום. פ"א שהוא יום ראשון שאחזתו אשתא. תלתא שאחזתו משלישי לשלישי. פי' אחר [כ"ה על נכון בדפ' אמש'] שלשה ימים יש שאחזתו אשתא צמירתא חמה שאחזתו שלשה ימים רצופין ואין נחלצת מן הבינים קשה היא הרבה [אחי"ה וכן פירש"י בע"ז כ"ח. אשתא צמירתא. חולי חמה בלע"ז מלווי"ד וצ"ל לתקן מלדווי"י ובל"צ Fieberhitze, mal de feu פי' אש של חולים והוא קדחת וכן פירש"י לדברי' כ"ח, כ"ב ע"ש ושם ולפסחי' כ"ה: ד"ה אישתא צמירתא אי' מלווי"י בלעז או יש לתקן מלוויר והוא כמו מולייר ברש"י לברכו' ל"ב. ד"ה אשתא דגרמי ובל"צ miliaire = Hirsenfieber] נוטלין סכין שכולו ברזל והולכין למקום שיש שם סנה וליתתי למטה מכל החדקים. וליפסקיה: וליחתוך ואותן חתיכות יחתכם קרוב לארץ. [אחי"ה כ"ה בדפ"ר. ובדפ"א אי' ולותתו ולפנינו בשבת אי' וליתתיה וכן הביאו ר"ב בע' תת ב' ע"ש. ורבינו לא ציין המאמר מלה במלה אלא בא לפרשו אך מפירשו נראה שגרסתו כגי' כי"מ דאי' שם ליחדוק וכ"ה בילק' כ"י שמות עיי' ד"ס ע"ב. ולפנינו ליחרוק ותחת ליתיתיה אי' בילק' כ"י ליתתי וליפסקיה וכ"ה ברש"י בדפי' ישנים ופירש"י קרוב לפי' רבינו ע"ש]. אישתא דסיתוא קשה מדקיטא וסמנך תנורא קרירא בר"ג דא"ל הממונה (יומ' כ"ט.). פי' החמות של סתיו אלולי שהוא חזקה לא היה מתגברת על הקרירה שיש בעולם כמו התנור הצונן אלולי שהבעירוהו בעצים הרבה ואש חזקה אינו מתחמם [וגם בזה הסכים פירש"י]. ובהלכ' קמא דכל שעה (פסחי' כ"ה:) אמר [ליה] האי אשתא צמירתא נמי כשעת הסכנה דמיא. וכס"ג דר"א אומר האורג (שבת ק"ז:) לא קשיא הא בחולה מחמת אשתא הא בחולה מחמת אוכצנא [עיי"ע אכצן]. פי' חולה מחמת אשתא יכול לרוץ מחמת אוכצנא משום עייפות אינו יכול לרוץ. פ"א מחמת אישתא שחולה ממש הוא דלא יכול למרהט מחמת אוכצנא שנטרח הרבה ונצטנן רהיט. [אחי"ה וכנ"ה ברכו' ל"ב. מאי אחילו . . אש של עצמות מאי אש של עצמות אמר אביי אשתא דגרמי עיי"ע אחילו; ע"ז כ"ח. האי אישתא צמירתא כמכה של חלל דמיא עיי"ע צמר ג'; יבמו' ע"א: דזנתיה אישתא; סנהדר' ק"ח: אישתא זינתיה. תר"י א' בראשי' כ"א, ט"ו ולקה ישמעאל באישא צמירתא ועיי' ב"ר ס"פ נ"ג נכנסה בו חמה ואכאבי' צ"ל ואבאבי' עיי"ע אבבית, ושינויים שם]. (וברי' משנה דנדרים) [צ"ל ובמשנה דריש נדרים] (י':) כאימרא כדירים כאישים כבר פירשנו בע' אִמַּר [ועיי"ש ובפירש"י לנדרי']. ובפ' כל המנחות באות בגמ' ואם החמיצו שיריה (נ"ז:) ת"ר מנין למעלה מבשר חטאת ומבשר אשם ומבשר קדשים קלים וממותר העומר ומשתי הלחם ומלחם הפנים ומשירי המנחות שהיא בלא תעשה ת"ל (ויק' ב', י"א) כי כל שאור וכל דבש לא תקטירו ממנו אשה לה' כל שהוא ממנו לאשים הרי הוא בבל תקטירו. [אחי"ה ועיי' בשנויים ירו' שבת פ"ז הל"ב ד"ט ע"ג, ספרא ויקרא פי"ג] וכפי' נושאין על האנוסה בגמ' כהנת שנתערב ולדה (יבמו' ק', עיי' יומ' מ"ז:, זבחי' ע"ו: סוט' כ"ג.). פי' היה יכול למימר כל שאור וכל דבש לא

תקטירו. ממנו למה לי לומר לך כל שממנו לאשים שיריו הרי הן בבל תקטירו. [אחי״ה והקבוץ אישים נדרי׳ י״ג. זבחי׳ פ״ה מ״ד אבל הקבוץ ממלת אש: אשות יומ׳ כ״א: שש אשות הן וכ׳, עיי׳ ספרי על המלכים והשדים צד ל״ב ואילך; שמ״ר פ״ב אותן אשות. ובשהש״ר פ׳ סמכוני באשישות: בשתי אשות באש של מעלה ובאש של מטה . . בשתי אשות תורה בכתב ותורה בפה . . באשות הרבה באש של אברהם ושל מוריה וכ׳ ועיי״ע הבא אח״ז].

אֶשׁ (בל״ע اس = اسس יסוד Grundfeste, Fundament) בפ׳ שור שנגח את הפרה בגמ׳ החופר בור ברשות היחיד (ב״ק נ׳.) כגון אלו החופרים לאושים [בנו״ג לאושין] פי׳ יסודות כדכתיב (עזרא ד׳, י״ב) ואושיא יחיטו. ותאכל יסודתיה (איכה ד׳, י״א) תרג׳ ואכלת אושוותהא. [אחי״ה ונמצא׳ המלה עוד בעזר׳ ה׳, ט״ז, ו׳, ג׳. ופי׳ אֶשׁ בל״ע יסוד הבנין וכן פי׳ רש״י לב״ק וראב״ע לעזר׳ ד׳, י״ב (וקרוב למשמעותה המלה אשיתא עיי״ע). ותרג׳ הוסדה (שמות ט׳, י״ח) דאשתכללו אנשהא וצ״ל אושהא ותרג׳ מהקרקע עד הקרקע (מ״א ז׳, ז׳) מאושיא עד אושיא. ושם: מקרקע הבית עד קירות (ו׳, ט״ו, ט״ז) מן אושיא עד כתליא. והפעל ממנו במקרא (ישעי׳ מ״ו, ח׳) התאוששו (עיי״ע אֲשַׁשׁ) ותרג׳ אִתַּקְפוּ ופירש״י התחזקו וכן בב״ר ספס״ז ובב״ר פע״ח לפי שהברכות מפוקפקות בידו והיכן נתאוששו לו כאן מִן דא״ל אחי יהי לך אשר לך. ובילק׳ וישלח רמז קל״ג ובערוך ע׳ אשש הגי׳ היותר נכונה והיכן נתאוששו וכ׳. פי׳ נתחזקו כיסוד שעליו הבנין עומד. ובפיעל: שהש״ר ב׳ ה׳ ובפ׳ נופת ובפסיק׳ בחדש ק״א: סמכוני באשישות אלו ההלכות המאוששות כלומ׳ חזקות וכן נרשם בצדו בילק׳ יתרו רע״ב ושחש״ר רמז תתקפ״ו ועיי״ע אֲשַׁשׁ כמו הלכתא גברוותא (ברכו׳ ל״א.) הלכתא רבתי (שבת י״ב.); ואשישות כמו אשישי קיר חרשת (ישעי׳ ט״ז, ז׳)].

אִישׁ (Mann, Gatte אִשָּׁה Frau, Gattin) בפ׳ י״ב בבריתא דר״א נקרא שם אדם איש ועזר שלוקח ממנו [בנו״ג ומשבנה לו עזר] נקרא אשה מה עשה הקב״ה נתן שמו י״ה [כ״ה בנוסח׳ ובדפ״ר ועיי׳ רש״י סוט׳ י״ז, ד״ה שכינה ובדפ״ע חסר] ביניהן אמר אם הולכין בדרכי הרי [בדפ׳ אמש׳ ופראג בט״ס הרב] מוטב, ואם לאו אני נוטל שמי מביניהן נשארו אש ואש ואש אוכלת אש שנא׳ (איוב ל״א, י״ב) כי אש היא עד אבדון תאכל. ובגמ׳ דפ״ב בסוט׳ (י״ז. ועיי׳ ירו׳ ברכו׳ פ״ט הל״א די״ב ע״ד) דרש ר״ע איש ואשה זכו שכינה בינהן לא זכו אש אוכלתן אמר רבא ודאשה עדיף מדאיש האי מצרף והאי לא מצרף. פי׳ אש דאשה אין הפסק בו (וכ״ה בפירש״י ע״ש). איש חרבו (על ירכו) (יש למחוק שדרש פסוק בראשי׳ ל״ד, כ״ה ולא שה״ש ג׳ ח׳) בב״ר פפ״א (פ״פ והובא בילק׳ וישלח רמז קל״ה) אמר רשב״א בני י״ג שנה היו. ואיש בא מבעל שלשה וג׳ (מ״ב ד׳, מ״ב) וכי אלישע אוכל בכורים היה אלא לומר לך כל המביא דורון לתלמידי חכמים מעלה עליו הכתוב כאילו הקריב בכורים בר״ג דשני דייני גזלות (כתובי׳ ק״ה; ילק׳ מלכי׳ רמז רכ״ט). אשה בעלה משמחה בפ״ק דקידושי׳ בגמ׳ כל מצות עשה (ל״ד: ר״ה ו׳:). פי׳ מכין הבעל כל צרכי הסעודה ואינה שמחה עליה וכאן מפורש השוה הכתוב אשה לאיש לכל עונשין שבתורה וכן לדינין וכן למכות [ורש״י פי׳ באופן אחר ועיי׳ תוספ׳ קידו׳ ור״ה ד״ה אשה]. איש מקדש את בתו ולא האשה איש מוכר את בתו ולא האשה בסוט׳ בס״ג דהיה נוטל את מנחתה (כ״ג. ושם בשינוי קצת). אישה הפרם וה׳ יסלח לה (במדבי׳ ל׳, י״ג) באשה שהפר לה בעלה [והיא לא ידעה] הכתוב מדבר שהיא צריכה כפרה וסליחה וכשהיה מגיע ר״ע אצל פסוק זה היה בוכה וכ׳ כיוצא בדבר אתה אומ׳ (ויק׳ ה׳, י״ז והוא לא, וצ״ל) ולא ידע ואשם ונשא עונו ומה מי של נתכוון לעלות בידו בשר טלה ועלה בידו בשר חזיר כתיב ונשא עונו וכ׳ בפ׳ מי שאמר הריני נזיר ושמע חבירו (נזיר כ״ג. וירו׳ נזי׳ פ״ד הל״ג דנ״ג:) ובס״ג די׳ יוחסין (קידושי׳ פ״א:). ובפ״ג בפרה (מ״ח) ובפ׳ טרף בקלפי (יומ׳ ל״ט. וירו׳ יומ׳ פ״ג הל״ח דמ״א רע״א) אישי כהן גדול. פי׳ אדוני וכן במקרא אבי אבי רכב ישראל ופרשיו [מ״ב ב׳, י״ב; וכונת רבינו כי כמו אבי כנוי לכבוד (ועיי׳ תרג׳ ומפרשים שם) כך מלת אישי ואולי הוספת איזה חכם הוא ובא׳ מגליון לפנים ובאמת בכ״י ה״ב לי׳ מלות הללו מן וכן במקרא וכו׳ עד ופרשיו]. [בן] איש חיל רב פעלים (שמואל ב׳ כ״ג, כ׳) חי כתיב (עיי׳ תוספ׳ ברכ׳ שם ד״ה בן) וכי הוא איש חי וכולי עלמא בני מיתי נינהו אלא בן איש חי [שאפי׳] במיתתו קרוי חי וכ׳ בר״ג דמי שמתו (ברכו׳ י״ח: הובא בילק׳ מ״ב כ׳ רמז קנ״ב וילק׳ קהל׳ ט׳ רמז תתקפ״ט, ובמנו״ה נר א׳ כלל א׳ ח״ב פ״ב ונר ד׳ כלל ב׳ ח״ב פ״ד). שבעה שבעה איש ואשתו (בראשׁ׳ ז׳, ב׳) אישות לבהמה מי אית לה בחלק בגמ׳ דדור המבול (סנהד׳ ק״ח:). פי׳ בשביל שאינן מינן עשה להן כבוד וכתב להן אישות כבאדם [ורש״י נתן טעם אחר ובצירוף דברי הערוך ניחא למאוד עיי׳ בהפש״ב]. אשת חבר הרי היא כחבר בר״ג דשבועות העדות (ל׳:). דביתהו דרב הונא הוה לה דינא לקמיה דרב אמר היכי אעביד איקום מקמה איסתתמן

טענתיה [דבעל דינא] דהיאך לא איקום מקמה אשת חבר הרי היא כחבר. אשה יוצאה לרצונה ושלא לרצונה והאיש אינו מוציא אלא לרצונו אפשר דמשהי לה בגיטא. בגיטין ר"פ הניזקין (מ"ט: יבמו' פי"ד מ"ב וירו' כתובי רפ"ה ד"ל ע"ג). ויעבד ישראל באשה ובאשה שמר (הושע י"ב י"ג) אמר להון דוגמא שלכם דומה ליעקב מה יעקב עד שלא נשא אשה נשתעבד משנשא אשה נשתעבד אף אתם עד שלא נולד גואל נשתעבדתם משנולד גואל נשתעבדתם [כ"ה בכ"י ו"ו וכ"ה בב"ר ובילק' הושע רמז תקכ"ט אבל בדפ"ע בטעות עד שלא נשא אשה לא נשתעבד . . שלא נולד גואל לא נשתעבד] בב"ר פע"א (פ"ע) ויבא גם אל רחל. איש אינו מיטמא באודם אלא בלובן ואשה מיטמאה באודם אבל לא בלובן בר"ג דבנות כותים (נדה ל"ב: ושם אי' למעוטי איש מאודם ועיי' תוספ' שם). (ובספרי) [צ"ל ובספרא] וזאת תהיה טומאתו בזובו (ויק' ט"ו ג' סי' קכ"ז) (טומאתו) (יש למחוק) בלובן הוא מטמא ואינו מטמא בדם [כ"ה בכ"י וספר' וערוך דפ"ר אבל בשדפ"ע באודם] הלא דין הוא וכ' עד טומאת האיש כלובן וטומאת האשה [בספר' אי' הזבה] בדם. [אחי"ה ועיי' תוספ' נדה ל"ב: ד"ה למעוטי ובעניי לא זכיתי להבין דקארו להו מאי קארו להו שדרשה למעוטי איש מאודם לא מוי"ו של ואשה נקט אלא מלשון טומאתו בזובו ומדלא כתיב טומאת זובו ע"כ פירושו טומאתו אינו כי אם בזובו היינו מראה לובן אבל לא בדם יוצא מפי האמה].

אֶשָׁא (בל"פ هوش، هُش בהוצואריש: אוש בלש' ציגד aosho פי' מות והתואר aoshan (todesreif כלבא. אכסא תרנגולא כבר פירשנו עם אכסא. (א"ב בנוסחאו' דידן גרסינן אסא כלבא). [אחי"ה וגי' רבינו יותר טוב ולפ"ד המלה לפ"ש שרשמנו וטעמה מות כלומ' כלב זקן הולך למות ולא ראיתי מי שפירשו וגם המהרי"ף במאמרו עטים', שטוד. צד ע"ט שיער רק לפי הענין וגם מלת אכסא לא פתר כהוגן ועיי"ע אכסא].

אַשְׁבּוֹרֶן (בל"ע مشابر Pfütze, Wassersammlung im Thale) באהילו' בפ' כל המטמאין (פ"ג מ"ג) היה אשבורן או שקרש טמא. ובטהרות בפ' הדר עם הנכרי (פ"ה, מ"ט בנו"ג עם הארץ) הניצוק והקטפרס (καταφερής schräge) ומשקה טופח אינן חיבור לא לטומאה ולא לטהרה והאשבורן חיבור לטומאה ולטהרה. ובפ"ק דמקואות (פ"א, מ"ז) שוה למקוה לטהר באשבורן. ובס"ג דכל שעה (פסחי' מ"ב. וירו' פסחי' ספ"ב הל"ז) שופכן במקום מדרון ואין שופכן במקום האשבורן. [בנו"ג האישבורן אבל בירו' פסחי' וכן בכ"י ב' וא"פ אי' כגי' רבינו וכ"ה בפי"ה לרמב"ם אהלו' וטהרו' וכן בפי' רה"ג לסדר"ט צד כ"ג.] ובע"ז פ' השוכר את (הפועלים) [צ"ל הפועל] בגמ' נטל את המשפך (ע"ב.) תנן התם הניצוק והקטפרס וכו' פי' „במקום הישר יש מקום עמוק שיקוו בו המים ושם אותו מקום העמוק אשבורן". [אחי"ה אלה דברי רה"ג ומלה במלה נלקחו מפי' לסדר"ט הנ"ל וקרוב לזה פי' רע"ב לטהרות הנ"ל מקום עמוק שנקוו בו מים. ולאהלו' פי' מקום המכונס כמו בתוך גומא. ורמב"ם פי' לאהלו': והאשבורן מקום אשר יהיה בו קרקע כאשר ירד בו דבר יעמוד וינוח ולמקואות פי' במקום מקושר ינוחו המים בו ויעמדו והוא אשר יקרא אשבורן. ולכל הפירושים אלה עולה יפה טעם מלה ערבית שרשמנו. שפירושה מקות מים במקום נמוך אשר בה יקוו המים. ורש"י לפסחי' שם פי' אשבורן מל' שבירה שמשתבר הקרקע ויש בקעים שהמים נאספים וכו'; ובע"ז פי' ביקוע ארץ מליחה שנתבקעה ונקוו שם מים וכ'. הפי' הזה הובא בשם קונטרס מר"ש לטהרו' אכן מצויין שם תחת פסחים הנ"ל פ"ב דגיטין (ט"ו.) ולפנינו לית' פירש"י שם אולי נוסח יותר שלם מונח לפני הר"ש].

אַשְׁגֶּרֶת (Geläufigkeit) ירו' מגיל' פ"ב דע"ג. באשגרת לשון היא מתניתא פי' ברהיטת הלשון עיי"ע שגר א'.

אָשִׁיד (מל"ם אֶשֶׁד ובל"ס אֶשַׁד Vergiesser) שבת קנ"ו. האי מאן דבמאדים יהי גבר אשיד דמא פי' שופך דם כלומר רוצח.

אַשְׁדַּת (die Axe eig. das hin- und her sich Bewegende) וידות האופנים (מ"א ז', ל"ב) תרג' אשדת גלגליא. [אחי"ה נ"ל לגוזרו מפעל הסורי שדא שטעמו נוע וכן תרג' נוע (ישעי' ז', ב') אשדות עיי"ע שד ג'. ונקראו כן ידות וסרני האופנים מתנועתן תמידית. וידות תרג' (מ"א ז', ל"ג, ל"ו, ושם י', י"ט, ד"ה ב' ט', י"ח) אשדת אולי שצ"ל בהיפך אֲדִשְׁת פי' בל"פ دست יד].

אֲשְׁוִויָה (א') בל"ס שׁוּיָתָא Spuhl, Spindel, ב') כתרגום שיוויא ובל"ס תְשְׁוִיתָא Lager-stätte, ג') מל"פ چوبه Weberholz) הנוגע בצמר שעל האימה ובאשוויה [כ"ה בכ"י ע' וכ"ה בדפ' של משניו' אבל בדפ"ע ופי' רה"ג בוי"ו אחד] טהור בכלים בפ' הנוגע בכובד (פכ"א, מ"א). פי' צמר העץ שכורכין עליו צמר גפן ובלע"ז קונוקלא ובלש' רבנן אורנאסי שמו בגמ' [כ"ה

בכ"י ג"ג ועיי"ע אימא וע' ארנס], ותניא הנוגע בצמר שעל גבי האֲשְׁוָה (בתוספת' אי' האשה אבל לגי' ר"ש לכלי' פכ"א, א' אי' על נכון אשוויה) ובטווי שע"ג הפלך (תוספתי כליי ב"ב פ"א). ויש שמוציאין זה הדיבור מתרג' יצועי עלה (בראשי' מ"ט, ד' דתרג' אנקלוס אחילתא לשיווי). [אחי"ה וכ"ה בפי' רה"ג לסד"ט צד ט"ו וז"ל באושיא א"ד ובשוה אורנסאי [ויש לתקנו כדברי הערוך] בלי רבנן בגמ' (עיי' שבת צ"א:) וכדתניא הנוגע בצמר שע"ג האושא ובטוי שע"ג הפלך ויש מוציאין זה הדיבור מן תרג' והשפיל גאותו עם ארבות ידיו ומן תרג' ועל בגדים חבולים ומן תרג' יצועי עלה ע"כ. הרי שרבינו לוקח פירושיו מרה"ג אך בקיצור קצת ולא נראה לו לציין תרג' של ישעי' כ"ה י"א אשות ידוהי ותרג' עמוס ב', ח' ועל שוין דמשכון ובאמת לא ראי זה כראי זה]. ויש שלועזין למקצת אומנות נשים אֶשְׁבָה והוא עץ ארוך ובראשו שני עצים וכורכין עליו את הצמר. [אחי"ה כ"ה רק בכ"י ו"ו. ל"ד, ה"ב ובדפ"ע חסר מן ויש עד גמירא וכיון רבינו לפי דעתי על מלה פרסי' چوبه שובה שטעמה עץ ארוך וכורכין עליו האורגים הצמר וכיוצא בזה, ומה מאוד מסכים עם פ' זה לשון המשנ' כלים פי"א מ"ו הכוש והאימה והמקל ואצלי אין ספק שזה והמקל היא העתקה מלת אשובה פרסית שטעמה מקל של אורגים. ובכלי' פכ"א מ"א אי' תחת זה האימה ואשוויה ומלת שוויתא בל"ס הוא כישור של מקרא. ודעת ראשונה ואחרונה כמעט שוה בטעם ועיקר אולם דעת מי שמוציאין מן תרג' יצועי לא נהירא].

אֲשׁוּחֵי (בל"ס אשוחא מין ארז ונ"ל מל"ע شُخ קשה כארז; או י"ל שהוא ל"פ ساج indi-sche Platane) וארזי כבר פירשנו בע' ארז. פ"א אשוחי עץ הוא והוא נקרא בל"ע שוח ומהן עושין תרני הספינות הטובות והוא כמין ארז אלא שיאריך עצו יותר מן הארז והוא יותר סובל מהארז. [אחי"ה כ"ה לגי' ישרה של כ"י ל"ד ו"ו וה"ב אבל בדפ"ע אי' בשנויים וז"ל: פ"א אשוחי וארזי עצים מין אילן ששמו שוח והן יפין ומתוקנין למלאכה דומיא דארזי, פ"א אשוחי ארזים נקבות ארזי ארזים זכרים ע"כ. וכל מבין יראה שגי' כ"י עיקר, ופי' האחרון אי' גם ברש"י בדפוסי' וז"ל בארזי ואשוחי: ארז זכר וארז נקבה שעומדין לבנין אבל בכ"י רש"י (עיי' ד"ס שבת קצ"ג:) לי' ואולי מפירש"י של דפוסי' בא לדפוסי ערוך פי' אחרון. ובע' ארז פי' רבינו אשוחי ברושים וכנ"ה בעה"ק כאן בע' אשוחי אולם פי' רבינו בע' שלנו לפי גי' כ"י היותר טוב ואילן שאה בל"ע היא אילן פְּלַטַאנע ויש לו כל מדות אלה שהזכירן רבינו].

אַשְׁחוּר (שָׁחָר = Schwarz והוא כנוי לשם הפרטי) בפ"ק דסוט' (י"ב., וילקי' ד"ה א' ב' רמז אלף ע"ד) בגמ' וכן לענין הטובה: ולאשחור אבי תקוע היו שתי נשים חלאה ונערה (ד"ה א' ד', ה' ועיי' שם א' כ"ד) אשחור זה כלב ולמה נקרא שמו אשחור שהושחרו פניו בתענית. [אחי"ה עיי' פי' רד"ק שם].

* אִישְׁטַטְיוֹן עיי"ע אסטטיון.

* אַשֵׁי (Name mehrerer Talmudgelehrten vor-züglich so genannt R. Asche b. Simaï (352—427) ב"מ פ"ו. רבי ור' נתן סוף משנה ר' אשי ורבינא סוף הוראה וסימנך עד אבוא אל מקדשי אל אבינה לאחריתם ע"ש פירש"י וכתב רש"ג באגרת (בהוצאת הרב גאלדבערג צד ל"ז) ונהג ר' אשי ריש מתיבתא קרוב לשיתין שנין רשוותא במתיבתא והיינו דאמרינן במי שמת (ב"ב קנ"ז:) מהדורא קמא דר' אשי אמר לן הכי ומהדורא בתרא דר' אשי אמר לן באנפי אחרי דהכין תקינו רבנן לתנויי בכל כלה תרתי סרי מתיבתא שתא ושתא תרתין מסכתין הן חסר והן יתר חסר ויתר דהדר תלמודא כוליה בתלתין שנין וכיון דר' אשי מלך קרוב לשתין שנין הוה להון במהדורא וכ' (עיי"ע הדר ג'). סנהדי' ל"ו. גיטי' נ"ט. מימות רבי עד רב אשי לא מצינו תורה וגדולה במקום אחד. נדרי' ס"ב: רב אשי הוה ליה ההוא אבא (יער. עיי"ע) וכ'. שבת י"א. א"ר אשי אנא עבדי למתא מחסיא דלא חרבה וכ'. וגדולה מזו עשה שלא חרב בנין תורת משה שע"י חתימת הש"ס אשר מפיו אנו חיים ובצלו נחיה בגוים ברית כרותה עם ישראל ונקשרה קשר של קיימה ועד בלי ירח לא תתפרד החבילה. ודע שרבים וכן שלמים נקראו בשם אשי לכבוד ולתפארת של תורה בע"פ ויותר ממאה שנה קודם רב אשי חי רב אשי שהורה משמיה דריב"ל (שבת ע"ה:). ועוד רב אשי תלמידו של רב וחבירו של רב הונה ורב יהודה עיי' שבת ל"ז: ס': ס"ו: ב"ק קי"ד. ע"ז ס': נדרי' נ"א: סוט' ל'. — ובב"ב כ"ה: אמר רב אשי כי הואן בי רב כהנא, וביר' שבת פ"ק ד"ב סע"ג רבי חסדא בשם אשי. ונקרא זה רב אשי מהבדל של רב

אשי האחרון: רב אשי הקדמון עיי' סד"ה ערך רב אשי צד מ"ז. ובזמן רב אשי האחרון חי רב אשי מאויריא (עיי"ע אויריא) שבועו' כ"ד: ואין כאן מקום להאריך והרוצה לעמוד על פרטיות עיי' בקורות של יהודיים מד"ר גרעטץ ח"ד במהדורא תנינא צד שע"ח והלאה ועוד בסד"ה הנ"ל וקולטורגעשיכטע להחכ' פירשט צד קצ"ז והלאה ובספ' בקורות התלמ' להרב לעוי ז"ל צד תי"א והלאה.

* אשיאן, אשיין, אשייאן נגרא, רב אשיאן בר יקום, אשייאן בר נידבה עיי' ערכים אלה במבוא הירו' למהרז"ף (צד ס"ה ע"א וע"ב).

אַשְׁיוֹת (עֲשׁוֹת = בלש' ערבי عسود = اصوص (Platten, eig. die starken, festen Stücke בחלק בגמ' דדור המבול (סנהד' ק"ח: הובא בילק' איוב י"ב רמז תתק"ו) ואם מן הארץ הוא מביא יש לנו אשיות ברזל שאנו מחפין את הקרקע פי' כמו עששיות של ברזל. [אחי"ה וכ"ה באמת הגי' בסנה' וילק' ועיי"ע עשת] והן חתיכות של ברזל ויש מפרשין אותו מלש' (יחזק' כ"ז, י"ט) ברזל עשות. [אחי"ה מן ויש עד גמירא כתוב רק בכ"י ו"ו ול"ד וכ"ה בע' עשת והן הנה דברי רה"ג לסד"ט ד"ז, וביותר אריכות הביאם רבינו בע' עשת ע"ש. ודע שמלת אשיות הרבים מיחיד אֶשֶׁת וקרוב להוראת המלה עשות כלומ' בל"ע כל שנעבד חזק וקשה וממנו בהשאילה חתיכות עבות וחזקות].

אֶשֶׁךְ (ובל"ס אֶשְׁכָא Hoden מל"מ. ובלש' ערבי בהפוך אותיות خصى, خصية בפ' מומין אלו בבכורות (מ"ד: במש', הובא בילק' אמור כ"א רמ"ז תרל"ב) אין לו אלא ביצה אחת זהו מרוח אשך האמור בתורה (ויק' כ"א, כ'). ותרג' ירו' או דחסיר כוליא. [אחי"ה נ"ל שהוא כמו כליא עיי"ע בל"י בטן κοιλία Unterleib, ולא כדעת המהרי"ל בעמת"ר] ר' ישמעאל אומר כל שנמרחו אשכיו. פי' כמו נמכו, נמעכו ביציו ר"ע אמר כל שרוח באשכיו כלומ' נתנפחו. [אחי"ה ולכל דעה יש סעד בתרגומים הישנים עיי' ספרינו על העתקה פרסית צד שמ"ה ואילך]. ור' חנינא בן אטיגנוס אמר כל שמראיו חשוכין, קסבר גורעין ומוסיפין ודורשין וקרי ביה מראו חשך והיינו כושי [עיי' בכורו' פ"ז, מ"ו. פי' אשך פחדין וכן התרג' איוב מ', י"ז פי' ביצי ההולדה והפעל ממנו הַמְּאוּשְׁכָּן (בכו' שם סע"ב עיי"ע בעל) תואר למי שביצי ההולדה שלו גדולות ביותר ובנו"ג המאושבן ועיי' גי' רבינו בע' שעבה. ועיי' עוד ע' גרבתן, חשך ב', קיין וקק ג'. ופי' אשך ואשכול ב' עיי"ע שם].

☞ אַשְׁכַּבְתָּא (Schlachter, Metzger) לפע"ד מפעל פרסי شكافتن, شكوفيدن (schlachten, tödten) מסכ' שבת פ' כל הכלים (קכ"ג:) חרבא דאושכפי וסכינא דאשכבתא. פי' של קצבים שחותכים בו בשר. [אחי"ה וכנ"ה ב"מ קט"ז. ההוא גברא דחבל סכינא דאשכבתא מחבריה עיי"ע סכין א'. והציון משבת הביא רבינו בע' אשכף א' ע"ש וע' חרב ד' וע' חצן ב'. ופי' ר"ב נלקח מפי' רש"י שכתב בשבת: אשכבתא. סכין של בית המקולין שהקצבים מקצבים בו בשר. ולב"מ כתב של בית המטבחים שמקצבים בו בשר ובתוספ' שבת ד"ה וסכינא פי' וי"מ סכין ששוחטין בה וכו' וכן פי' ג"כ רבינו בע' סכין וז"ל סכין המיוחדת לשחיטה והיא החלפה ע"ש מ"ש ונ"ל שכצ"ל בתוספתא שבת פט"ו חבלים של טבחין וצ"ל חלפים של טבחין ולפע"ד אין ספק שהמלה ל"פ כשרשמתי וטעמה שחט, וחותך בשר או דבר מה. ובגוף הדבר אין כאן חלוק בין פירוש רבינו ובין פירש"י כי זה אמר חדא וזה א' חדא ולא פליגי].

* אַשְׁכַּבְתָּא (שם מופשט מפעל שכב והושאל לפטירה das Liegen = Sterben) כתובי' ק"ג: ההוא יומא דאשכבתיה דרבי נפק בת קלא ואמר כל דהוה באשכבתיה דרבי מזומן הוא לחיי העו"ה. ובירו' כלאי' פ"ט דל"ב: וירו' כתוב' פי"ב דל"ה. אי' כן לענין הספד ע"ש.

* אוּשְׁכְּפֵי, אוּשְׁקֵי = בּוּשְׁכְּפֵי = בּוּשְׁקֵי (בל"פ شكوه, بشكوه Macht, Ansehen) שבת ס"ז רע"ב האומר גד גדי וסנוק לא אשכי ובושכי. וז"ל רבינו בע' גד א': פי' התמזל מזלי כלומ' התגבר מזלי וסינוק לאו: אל תייגע . . אושכי ובושכי [כ"ה בכ"י ו"ו ל"ד וה"ב, וכ"ה בכ"י של רשד"ל ובדפ"ר אבל בשדפ"ע אי' אושכי ובושקי, ובכ"י מ' אושקי ובושקי אולם בכ"י א"פ בט"ס אושכי וכושכי עיי' ד"ס ע"ג:] שיכול בשיכול כלומר בכח בכל יכולת ע"כ. וכתב רשד"ל בסח"ב של הפלשב"ע כ"ה בכ"י, והמדפיס הראשון טעה וכתב בלא יכולת וכל הבאים אחריו הדפיסו: בכח בלא יכולת! וגם רבינו ישעיה לא הרגיש בזה עכ"ל. ויפה העיר רשד"ל אף כי לא פי' טעם מלה זרה ומקום הניח לי להתגדר, שמלת שְׁכּוּה או שְׁקוּה שוה ממש עם מלת בִּשְׁכּוּה או בִּשְׁקוּה וטעמה בל"פ כח, יכולת, וגבורה וא' בראש נוספת יען

שמתחלת המלה בשתי אותיות שאינן יכולין להִקָרא בלי אל"ף בראש שהיא אֵם הקריאה. ומה מאוד נעים פירושו של רבינו התגבר מזלי ואל תייגע (ומלת סנוק ל"ע صنك פי' נעשה חַלָּש) בכח בכל יכולת התאזר! ומי שאמר כך יש בו משום דרכי האמורי שאין מזל לישראל. ובלי ספק פי' רבינו זה קבלה היה בידו וברוך לחונן אדם דעת שעשיתי אזנים לקבלה זו ע"י פירוש מלה זרה. ורש"י ז"ל רוח אחרת עמו שפי' אושכי ובושכי: יום ולילה וגם פירושו נתאמת ע"י תוספתא שבת רפ"ח שאי' שם: האומר יממיא ומציא ה"ז מִדרכי האמורי ר"י אומר אומרין ימיא ומציא וכ' ולבי נכון בטוח שאות מ' במלת מציא, שאין לה מובן כלל, נשתבש' משתי אותיות נו וצ"ל ונוציא והוא ל"י ורו' nox ,νύξ ובכ"י תוספתא הגי' ביציא ועוד בוציא ובודאי צ"ל נוציא מל"י ורו' הנ"ל. כלומ' לילה. ושיעורו מי שאמר יום ולילה ה"ז מדרכי האמורי מפני שאצל הפרסיים יום ולילה תחת ממשלת שתי רשויות היו עומדים כידוע ומי שברא יום לא ברא לילה והאמינו הפרסיים בפועל טוב ובפועל רע, באלהי האור ובאלהי החשך. לא כאלה חלק יעקב וכנגד אמונת שקר זו אמר ישעי' (מ"ה ו', ז') כי אפס בלעדי אני ה' ואין עוד יוצר אור ובורא חשך וגו' אני ה' עושה כל אלה. ואחר דרישה וחפישה מצאתי שֶׁכֵּנִים דברי רש"י בפירוש המלות אושכי ובושכי כלומר יום ולילה אולם יש לגרוס כגי' ערו' דפ' אמ' אושבי ובושקי או יותר טוב כגי' דפ' שונצי' בשבת שם: אשבי (ובושבי) [צ"ל ובושכי], ושתי המלות הן פרסיות شب לילה, بشخيدن פי' האיר והבריק כשחר ולפי זה שפיר פירש"י שתי מלות רק צריך להפוך הסדר אשבי ובושכי: לילה ויום ולפי זה פירושו עולה יפה גם עם תוספת' הנ"ל גם עם פי' המלות פרסיות, ודוק ותשכח כי אמת יהגה חכי ועיי' עוד מ"ש בעה"י בע' דרגי

דרגיבת.

אַשְׁכּוֹל (לפי דרוש של רז"ל קצור מן: איש שהכל בו; לפי' ר"ב σχολή Schule אבל לפע"ד הוא ל"י σχόλιον Auslegung) בסוף משנה דסוט' (מ"ז ע"א וע"ב) ובתמור' בגמ' דיש בקרבנות (ט"ו:) משמת יוסי בן יועזר איש צרידה ויוסי בן יוחנן איש ירושלים בטלו האשכולות. [אחי"ה במשנ' סוט' אי' עוד שנאמר (מיכ', ז', א') אין אשכול לאכול וג'. ובתמו' שם ציין עוד אחר מאמר של משנה סוט' בטלו האשכולות גם מאמר איש שהכל בו וכ' כאלו היו גורסין במשנה בעצמה שלש המלות איש שהכל בו והג' שי"ר בע"מ רל"ח והלאה הביא ראיות מוכיחות שהיא הוספה מאוחרת ע"ש] מאי אשכולות אמר רב יהודה אמר שמואל איש שהכל בו כלומ' תורה יראה וענוה וכיוצא בהן. (א"ב בל"י ורו' בית הלימוד עיי"ע אסכולא). [אחי"ה פי' של ר"ב קשה להולמו. כי באמת לא בטלו בתי לימוד אחר מיתת שני יוסי אדרבא שמעון בן שטח הבא אחר שני יוסי הוא תקן בתי ספר שהתקין שיהו התינוקות הולכין לבית הספר ירו' כתוב' ספ"ח דל"ב ע"ג ועיי' עוד בבלי כתוב' רפי"ג. ועוד קשה בירו' סוט' (עיי' בסמוך) מבואר שלא עמד אשכול עד שעמד ר"ע ואם אשכול הוא בית הלימוד מדוע דוקא ר"ע אדרבא בימי ר"ע היו ביטול מדרשות הרבה. וגם הג' שי"ר הלך בעקבות ר"ב ומסכים עם פירושו אך בהרחבת ביאור ע"ש, ומהרז"ף בד"מ מ"א העלה שאחרי מות יוסי בן יועזר עמד בי"ד של חשמונאים והנהגת המדינה ביד ראשי החשמונאים ולא שבה עוד ליד הסנהדרין גם בימי הזוגות הבאים ולא נשארה להסנהד' כי אם משמרת הקודש התורה ומשפטיה, וזה שאמרו משמת יוסי וכ' ע"ש. בכל אלה הפירושים אין דעתי נתקרר' בהם במח"כ אבל אם נקדים הנחה אחת קטנה וקרובה לאמת שמלת אשכלות היא רבים עברית מיחיד אַשְׁכּוֹלְיוֹן שהוראתה בל"י פירוש וביאור, הן פירוש תיבות, הן פירוש הענין (Wort = und Sacherklärung) אז תוציאנו הנחה זו מכל המבוכות אשר נבוכו בהן חכמי לב. וידוע שראשית לימוד של הלכות ע"י חכמים הנקראים סופרים (שריפטערקלערער) היתה, ודרכם בקודש לברר ולבאר להעם משפטי התורה ואיך ולאיזה כוונה נאמרה מצוה פלונית וההוראה זאת היתה קשורה עם לימוד המקרא כלומ' בכל פעם אשר לימדו את העם את התורה פירשו מיד המצוה ומהתעסקותם זאת בפירוש הספר ר"ל ספר תורה נקראו סופרים (עיי' בכל זה ד"מ ג') והם נקראים בל"י γραμματεῖς והוזכרו במקביים א', ז' י"ב, י"ג; ב' ו', י"ח. וגם נשמע מסיפור שם שכת החסידים (Ἀσιδαῖοι) וסופרים נכנסו אצל אליקום (שהיה כ"ג ויצא לתרבות רעה) לבקש מעמו ברית שלום ולכד חכמים בערמה והמית ששים נפש מהם, ועל זה המעשה רמז ב"ר ספס"ה ויקום (קיצור של אליקום = Ἄλκιμος) איש צרורות (נ"ל שצ"ל צרידה ובדפ' ישני' בב"ר אי' בנכון צרידות) היה בן אחותו של ר' יוסי בן יועזר איש צרידה ע"ש כל הסיפור איך מסר עצמו יבי"ע על יד יקום הרשע לקידוש השם (ועיי' מהרז"ף מ"ע שלו ח"א ת"ו) ואין ספק שיבי"ע היה ג"כ מחכמי הסופרים

שלדעת החוקר רי"ל (מ"ע שם ח"ד, רס"ו והלאה) נמשכה זמן הסופרים מזמן והלאה של חברת אנשי שם קריאי מועד הנודעה בשם כ נ ס ת ה ג ד ו ל ה ועוד בימי ינאי המלך נזכרו פליטת סופרים (מגיל' תעני' פי"ב). ובלי ספק יוסי בן יועזר ויוסי בן יוחנן היו מגדולי הסופרים שבארו וברוו לעם מצות התורה מלימוד המקרא, ובימיהם לא היתה עדנה מחלוקת הדעות ולא נעשה תורה כשתי תורות ע"י מפלגות הסברות; ומפרשי המצות, אילו ה ס ו פ ר י ם, העלו הדינים להלכה ולמעשה בלי קנתור ומחלוקות וזה היה סיגנון של סופרים להוציא ההלכות למעשה על פי הסכמת דעת כולם. ומה מאוד נחמד פירוש רש"י לסוט' האשכולות: מפ' בגמ' שהכל בהן עד ימיהן לא היה מחלוקת בחכמי ישראל כולן היו אומרים דברים כנתינתן למשה מסיני והן הראשונים שנחלקו בסמיכת קרבנות ביו"ט כדאמרינן בחגיג' (ט"ז.) והיא היה מחלוק' ראשון שהיה בישראל בדברי תורה עכ"ל הזך והבהיר. ולפירושנו שאשכולות הוא באור ופירוש של מקרא ולימוד בדרך הוצאת ההלכה מפסוק של מקרא ניחא פירש"י ביתר שאת שעד יבי"ע ויבי"ח לא היתה מחלוקת שמאחר שיצא הדין ל ה נ ה ג ת ה מ ע ש ה לא נגמרה ההלכה על פי ה י ח י ד ונתבטלה דעתו בפני דעת אחרים הרבים, ואף אם הורה היחיד ל ע צ מ ו לא נתפשטה חוצה אבל בימי יבי"ע ויבי"ח נמצא מחלוקה ראשונה ועל זה כיון בטלו האשכולות פי' בטלו דרך לימוד פירוש המקראות ע"י הסכמת כולם כדרך לימוד הסופרים. ואם כדברינו כ"ה אז זכינו ע"י דברי רש"י אלה להבין מאמר חז"ל אשר עד עתה חשך ישופנו, שאית' בירו' סוט' פ"ט הל"י דכ"ד, משמת יוסי בן יועזר וכ' עד סוף המשנ' ואמרינן בגמ' שם: ולא עמד אשכול עד שעמד ר"ע וכל הזוגות לא היו אשכולות אלא אילו שימשו פרנסות ואלו לא שימשו פרנסות, תני כל הזוגות (ובתוספתא ב"ק פ"ח הנוסח יותר נכונה ה א ש כ ו ל ת) שעמדו משמת משה ועד שעמד יוסי בן יועזר איש צרידה ויוסף בן יוחנן איש ירושלם איפשר (צ"ל אי אפשר וכ"ה בתוספ' שם) ליתן בהן דופי עד שעמד ר' יהודה בן בבא אי איפשר ליתן בהן דופי (וצ"ל אפשר ליתן בהם דופי, וכ"ה בתוספ' שם כ"י וי') אמרו על ר"י בן בבא וכ'. וראיתי את הלחץ זה הדחק של פירושים קה"ע ופ"מ על כן אחוה דעי גם אני בפירושי, שטעם דופי שמצאו מזמן יבי"ע ויבי"ח הוא ד ו פ י ש ל מ ח ל ו ק ו ת ה ד ע ו ת שבכל האשכולות משמת משה עד יבי"ע וחבירו לא היה פלוגתא

וההלכות נאמרו בנפש שלמה בלי פקפוק ונדנוד של דעות המתנגדות וזה היה אפשר מאחר שהוציאו ההלכות מפירוש של מקראות ע"פ קבלת המצות שבע"פ ופירושן המשולשלים איש מפי איש עד משה רבינו ע"ה, אבל מימות יבי"ע ויבי"ח שנחלקו כבר בענין סמיכה (חגיג' שם) יש ליתן בהם דופי בפירושם שנתפרדה אחדות הדעת. ואם תקשה לומר מדוע מזכיר ר"ע בפרוטרוט אטו הני גדולי התנאים אחרים קטלי באגמא הוי נ"ל לפתוח שער התשובה בתירוץ של אמת שהרי מהרז"ף ד"מ קי"ב ואילך הוכיח בראיות ברורות שבדור של ר"ע נתחדש דבר: החכמים של דור זה חוזרים לרוב על המקרא או מוציאים ההלכה מדברי הקרא או מביאין ראיה מן הקרא ומגמת פניו של ר"ע היתה לכונה מיוחדת למען לא תתרחקנה ההלכות יותר מדי מן המקרא ובגודל שכלו בנה ר"ע בנין משוכלל להיות הבית אחד ולמצוא לרוב ההלכות יסוד ומראה מקום בתורה ע"י דרשת איזה מלה או תיבה. וכבר הזכרנו שזה ממש עיקור לימוד הסופרים באשכולות (Scholien) שלהם כלומר בפירוש מקראי התורה באופן שכל פסוק ופסוק וההלכות היוצאות ממנו יחדיו זה בזה ידובקו, ומעתה שיעור הירו' (ותוספ' ב"ק) כן הוא ולא עמד אשכול עד שעמד ר"ע כלומ' משבטלו האשכולות והן הנה דרכי לימודי פירושים של סופרים לא עמד שום תנא עד ר"ע שהחזיר עטרת לימוד הסופרים מפרשי המקראות עם ההלכות משולבות על ישנה ובעבור זה נקרא ר"ע אשכול בל"י σχολιαστής, Scholiast וזה תואר של דרך לימודו. ומקשינן וכל הזוגות לא היו אשכולות? והא זוגות אחרות ג"כ בעקבות הסופרים הלכו שעדיין זמן הסופרים לא חלפה ועברה, ותירץ אילו שימשו פרנסות: הזוגות אילו היו נשיאים ואב"ד ועמדו בראש הסנהדרי' לתורה ולתעודה ואין יכולין לחשוב להם לצדקה ויתרון כל כך אם כל מטרת חפצם היתה שלא נתפשטו הדעות ולא יהיו החכמים אגודות אגודות שאל"כ מי יוכל לשפט את עם הכבד הזה, אבל אילו לא שימשו צ"ל אבל איהו ל א ש י מ ש פרנסות כלומ' ר"ע לא היה מתלבש בגדולת נשיא או אב"ד צדקה יחשב לו כי לא נ פ ש ו בשאלתו רק ע מ ו בבקשתו בקרבו למעגלי הסופרים להיות אשכול, כלומר לחבר ולקשר ההלכות עם המקרא ויחדיו יהיו תמים, ועל זה שפיר מביא ראיה שמשמת משה ועד שעמד יבי"ע ויבי"ח לא היו באשכולות דופי כמו שפירשנו למעלה וכמו שפירש"י הנ"ל בדיוק לשונו כולן היו אומרים כנתינתן למשה מסיני וכ' —. אבל בדור האחרון

הן ולאו רפיא בידם מה היה דופי וחשבו שהוא דופי איזה עבירה שיש בידם ועל זה הביאו סיפור מר"י בן בבא ואולם האמת כי דופי היה מחלוקת הדעות; וגם סיגנון הלשון א מ ר ו על ר"י בן בבא מראה באצבע שמזמן אחרון נולדה ההוספה בזמן שכבר נשתכחה הוראת מלת אשכול ובזמן קודם בודאי קא ידעי רבנן מה היא ולכן לא מצאנו ראינו בירו' קושיה: מ א י א ש כ ו ל ו ת, אבל ב ב ב ל שלא ידעו טעם מלת י ו נ י ת הקשו כן, ואמרו בדרך דרוש כדרכם: איש שהכל בו, וכ"ה הדרש בשהש"ר פ' אשכל: אשכל איש שהכל בו מקרא ומשנה תלמוד תוספתות ואגדות. ד"א אשכל בן גזירה אמר זה הקב"ה (!) איש שהכל בו וכ'. ומזה תראה עד כמה טעות של חסרון ידיעת המלה מגעת עד שגוזר בן גזירה א י ש שהכל בו זה קב"ה. ולישריה ליה מרא שהטיח דברים כלפי מעלה, והשם ישמרנו משגיעות, ויצליח בידינו היגיעות, להגות ולדרוש באמיתתו של תורה, והיא תהיה לעינינו לאורה].

* אֶשְׁכּוֹל (Weintraube übtg. Gelehrter) ירו' פיאה פ"ז הל"ד ד"כ. (תוספתי פיאה פ"ג) עם הנקרצות עם האשכולות (בראב"ד פ"ד מהל' מ"ע הגי' מן הנקרצות וכ' ועיי' פירושו בא"צ ובתוס' של מהרז"ף דף פ"ה: ד"ה עם) ופיאה שם: יותר מיכן (ר"ל שנים שלשה גרגרים) אשכול והוא ל"מ ובל"ס סגולא עיי"ע. וכ"ה בפיאה שם ע"ב חמי לי ההוא סגולה דגו כרמך א"ל הדין תורא דאת סבר הוא סגולה, פי' מה שאת מדמי שהוא שור הוא האשכול. ועיי"ע גפן—. ובהשאילה כנוי לתלמידי חכמים חולי' צ"ב. אשכולות שבו אלו תלמידי חכמים (עיי"ע אתכליא), ויק"ר פל"ו מה הגפן הזה העלים שלהמכסין על האשכלות כך הם ישראל עמי הארץ שבהם מכסין על תלמידי חכמים מה הגפן הזה יש בה אשכלות גדולות וקטנות וכ' ונראה לי לתת טעם להך השאילה וזה שלשון אשכול משתמע לב' אפי סגולא שהוא אשכול ועוד סגולה מלש' עם סגלה (דברי' כ"ה י"ח) ועוד נופל על לשון אשכול σχολιαστικός עיי"ע הקודם וע' אסכולי וע' אסקולסטיכא. ומזה ג"כ ספרי האזינו פ' שכ"ג ד"ה כי מגפן: א ש כ ל ו ת מרורות למו שהגדולים שבכם וכ' ואין אשכול אלא גדול (ב' פעמים):.

* אֶשְׁכּוֹל (Eierstrang) ביצ' ז'. מן האשכול של בצים טמא . . . אם היו מ ע ו ר ו ת בגידין אסורות . . ממאי דאשכול מהנך דתליא באשכול דילמא אשכול גופיה וכ' ופירש"י אשכול בשר השדרה שבצים א ד ו ק י ם ב ו ועיי' עוד ד"ה מאשכול. ויפה פי' שמלת שכל = شكل טעמה בל"ע חבר דבק ואדק וזה מה שאמרינן אם היו מעורות פי' דבוקות ואדוקות (עיי"ע אר א'). ועוד י"ל האשכול של בצים פירושו בצים קטנות כענבים באשכול או נגזרה המל' מלש' אֶשֶׁך עיי"ע ול' נוספת משום לישנא קלילא כמו חרגול, קרסל גבעל (מן חרג, קרס, גבע). וראיה מופתית שבצים נקראו בל"ע خصية ובל' קטינה حسكلة וזה ממש אשכולות.

אֻשְׁכָּף (בל"ס אושכָפָא בל"ע اسكاف = سكاف (Schuhmacher חרבא [כ"ה ע ל נ כ ו ן ב ד פ " ר וכן הביאו רבינו בע' חרב ב'. חצן ב' סכין א'. וכ"ה בשבת שם ובר"ף כ"י אבל בר"ף דפ' ויניצ' חרתא וכ"ה באו"ז סי' פ"ו ס"ק ב' וטעות היא משום שהחליפו בחרתא דאושכפי שאי' בשבת ק"ד: מגיל' י"ט. גיטי' י"ט. ועיי"ע חרת א', ומשיגרא דלישנא זה הדפיסו ג"כ בערך כאן (חוץ מדפ"ר) בהך ציון משבת קכ"ג: בטעות חרתא ובעל ד"ס שם לא הרגיש בזה] דאושכפי בר"ג דכל הכלים (שבת קכ"ג:) [עיי"ע אשככתא ובע' חרב ב' פירשו רבינו]. בפ' ערבי פסחים בגמ' אפי' מן התמחוי (קי"ג:) כגון רב חנניה ורב הושעיה דאושכפי נינהו. [אחי"ה בנו"ג רב חנינא ורב אושעיא דהוו אושכפי ב א ר ע א ד י ש ר א ל אבלבכ"יא' א'פובע"י הראשון ובמנוה"מ ססי' כ' חסר ב א ר ע א ד י ש ר א ל ובכ"י ב' אי' כגי' רבינו עיי' ד"ס שם ולר"ה י"ג: די"ב: דהעלה שתחת רב חנינא ורב אושעיה (סנהד' י"ד. ס"ה: ס"ז:) בקצת נוסחאות הגי' רב ח נ נ י ה ורב אושעיה (ילק' שמואל א' בי' ב"מ ו':) ובחולי' מ"ה. אי' בפירוש בעי רב חנינא ואיתימא רב חנניה ועיי' עוד שם בד"ס; ובפי' ר"ח לפסחי' קס"ז. אי' כגון רב הושעיא ורב חנינה, ובמנו"ה שם רב חנינא ורב אושיעא ובכ"י מ' רב ח ב י ב א ורב יהושע ונראה שצ"ל רב חנינא ורב אושעיא או הושעיה]. פי' אומנין של מנעלים. [אחי"ה וכן הוראתו בל"ע וסו'. וכנ"ה בגיטי' ס"ח: דהוה קאמר לאושכפא עביד לי מסאני לשב שנין ועיי' ציונים בע' חרת א' ולעיל —. ה ק ב ו ץ אוּשְׁכָּפֵי ועוד שבת קי"ב. ברטייעי דקטרי אושכפי עיי"ע טייע, פסחי' מ"ב: פרורא דאושכפי עיי"ע פרורא. ובעל כ"כ ציין נ"א בב"מ קט"ז. תחת אשכבתא הגי' סכינא ד א ש כ פ ת א וזה באמת סעד לפירושינו בע' אַשְׁכַּבְתָּא שהוא ל"פ וכתיבה בכ"ף תחת ב' מעידה. אבל בזה אינני מסכים עם פי' בעל כ"כ שטעם דאשכפתא כמו אושכפי].

אֶשְׁכָּף (בל"ע ופ' اسقف ובל"י ἐπίσκοπος ובל' הונגרי Bischof, püspök והוא כנוי למין ארבה) בפ' ואלו טרפות בגמ' ובחגבים למינהו (חולי' ס"ה:) להביא את האשכף. [אחי"ה נ"ל שהמלה ל"ע ופרסי' ונגזרה מל"י ורו' וטעמה כומר עליון בישאף ונקרא כן מין ארבה Bischofsheu-schreke ואצל החכ' לינע נקרא mantis religiosa שבשעת לכידת היתושים קרצוליו פרושות כידי אדם שמתפלל ויש לארבה זה קרצולים וכנפים חופין את רוב גופו לכן היטב אמר הש"ס שמין ארבה כשר הוא ועיי' חולי' נ"ט. במשנה —. ויש מין עוף שמו (Tangara Episcopus) ומין שבלול שמו (Bischofsmütze, Voluta episcopalis) ונקרא ג"כ על שם אשכף].

אֶשְׁכָּר (בל"ס אֶשְׁכָּרָא Joch, Morgen Landes מל"ס אַכָּרָא בל"ע اكار Juchert Pflüger, Landmann) צמדי כרם (ישעי' ה', י') תרגומו אשכרין דכרם. [אחי"ה וכן העתיק' הפשיטה וכן העתיקה חלקת (שמוא' ב' כ"ג, י"א). ולדעתי נגזרה מלש' אכרא פי' עובד אדמה, בהוספת ש' באמצע לדוגמא בשקר משרש בקר (עיי"ע) ונקרא אשכרין (והוא כמו בל"ר jugerum) מדת ארץ שנחרשה כדי עבודת יום אחד ע"י צמד בקר עיי' פליניאוס י"ח ג' וזה ג"כ הוראת צמד עיי' רש"י ורד"ק לישעי' שם].

☞ אֶשְׁכָּר (בל"ע شكر Geschenk, Gabe) על פסוק בימים ההם כשבת (ת"ב אסתי' א', ב') אשכרין ומרגלין פי' צמידים. [אחי"ה ר"ב הוסיף הך ערך לע' של קודם ומשגה הוא והמלה ל"מ (תהלי' ע"ב, י'; יחז' כ"ז, ט"ו) ופירש"י דורון ורד"ק מנחה ובאמת כ"ה בל"ע].

אֶשְׁכְּרַע (בל"ס אֶשְׁכָּרְעָא Buchsbaum) ביומא בפ' אמר להם הממונה (ל"ז.) ובה שני גורלות של אשכרע [לפנינו אי' א ש כ ר ו ע ותמיד בוי"ו ובלתי נכון הוא, ובקצת דפוסי' ביומא וב"ב פ"ט: אי' בט"ס אשברוע וכ"ה בסמ"ג עשין ר"ט בדפ' וויניצ'] היו ועשאן בן גמלא של זהב. ובנגעי' בפ' בהרת (פ"ב, מ"א) בית (בנגעי' אי' בני) ישראל אני כפרתן הרי הן כאשכרע לא שחורים ולא לבנים אלא בינונים, ובס"ג דהמוכר את הספינה (פ"ט:) אבל הוא עושה המחק של זית של אגוז של שקמה של אשכרע. תדהר ותאשור (ישעי' מ"א, י"ט) תרג' מורנין [רה"ג ורמב"ם ור"ש לנגעי' ט"ס מוריגין וצ"ל מורינין עיי"ע מרן ד'] ואשכרעין. פי' בל"ע בקס ובל' לעז בוש"ו [כ"ה בכ"י ו"ו, ל"ד וב"ר, וכ"י ג"ג בקש והיא היא אבל בדפ"ע בט"ס בקם ועיי' בסמוך] והוא (פיקסונין) [צ"ל פוקסינון] עץ שהוא לא לבן ולא שחור ולא אדום אלא בינוני. [אחי"ה נלקח מפי' רה"ג סדט"ה כ"ו: באשכרוע פי' ברוש תדהר ותאשור ומתרגמינן מרון מוריגין ואשכרועין [וצ"ל בירון מורינין, ובפי' הרמב"ם אי' התרג' בירוק מוריגין וצ"ל בירוון מורינין עיי"ע ברתא] והיא פיקסי בין [וצ"ל פוקסינון, והמו"ל טעה בתיקונו] עץ שהוא לא לבן ולא שחור אלא בינוני ע"כ. וצריכנו להשלים ו ל א א ד ו ם כגי' רבינו וכ"ה בר"ש נגעי' בלי מקור של ערוך. וכתב המעריך וז"ל „כתב הע' בושו בלע"ז והוא עץ לא לבן ולא אדום בערבי בקם עכ"ל. ואני אומר אינו בקם כי הבקם אדום מאוד עד שצובעים בו אדום ונקרא בלעז בראזיל" וכ'. ומזה תראה שגי' מוטעת של דפוסי הערוך מונחת לפניו, כי באמת בקם היא ל"ע بقم עיי"ע אַלוּוַם בהערה, אבל עיקר הגי' לפי כ"י בקס שהוא ל"ע بقس Buchsbaum ובלאי"ט בוש"ו bosso, busso ובל"י פוקסינון πύξινον (עיי"ע פקסן ב' ועי' פירשע) ופי' רבינו מזוקק שבעתים וכן פי' ב"ר רפט"ו תאשור: פקסינין, ובירו' יומ' פ"ג, הל"ח דמ"א. מפורש אשכרוע פסקינין וצ"ל פקסינון. ותרג' בת אשורים (יחזק' כ"ז, ו') דפין דאשכרועין יען שגרס התרג' בתיבה אחת בתאשורים, עיי' רד"ק שם. ועוד כתב שם ואשכרוע הוא הנקרא בושו"ת בלע"ז. והרחיב הרד"ק דיבורו לישעי' מ"א, י"ט וז"ל עם קצת הערתי אשר הסגרתי בין קוים: ובדברי רז"ל תאשור שורבינא [ל"ע شربين וכן תרג' רס"ג תאשור וכ"ה בר"ה כ"ג. עיי"ע שגא א'; ובל"ס שַׁרְוִינָא ובה העתיק' הפשיט' ברוש ישעי' שם וישעי' ל"ז, כ"ד; נ"ה, י"ג] וכתב ר' יונה כי כן נקרא בערבי' שורבין. [עיי' דברי ר' יונה בספרו כתאב אלאסול (עפ"י כתב יד של אוקספרד יצא לאור פעם ראשונה ע"י החכם הגדול נייבויער נ"י) ערך אשר צד ע"ד וכתב שם: תדהר ותאשור: نوع من الارز يقال له الشربين . . وقال فيه التרג' אשכרועין وهذا العود يقال له عندنا بقس بالسين ע"כ והעתקתה: תדהר ותא' מין ארז וקורין אותו אלשרבין . . ובתרג' אשכרועין והוא עץ וקורין אותו אצלנו בקס בשין. וכוונתו לא בשין: בקש שהוא שמו בל"פ או כוונתו שלא יטעו לאמר בקם, ורד"ק בשרשים הביא דברי ר' יונה ושם בטעות בקסבסין בתיבה אחת וצ"ל בקס בסין ובעל כ"כ בע' אשכרוע שגה ברואה]. ובעל הערוך פי' אשכרוע בע' בקם והוא שקורין לו בלעז בוסו אם כן לדבריו ברוש אינו בויי"ש עכ"ל הרד"ק.

וגם לפניו היתה ג״ מוטעת בקס, וברמב״ם לנגעי׳ אי׳ בט״ס בקע וצ״ל בקס, אבל לשביעי׳ פ״ז, מ״ב שאי׳ ברמב״ם בקס ט״ס וצ״ל בקס שהוא עץ ברזי״ל. ובויי״ש שהזכיר הרד״ק ל״צ Buchsb., buis ורשב״ם לב״ב פ״ט: לועז בויישב״ל וצ״ל בויי״ש בל׳ כלומ׳ בלעז ורשב״ם לב״ב פ׳: לועז ברתי: בויי״ש ורש״י לר״ה כ״ג, ד״ה ברתא: בוס״ו בלע״ז והוא לאי״ט וכ״ה בפיר׳ רגמ״ה כ״י לב״ב פ״ט: אשכרוע לועזין בוס״ו עכ״ל. — וט״ס בר״ש כלים י״ב, מ״ח אַראך בע׳ פירשע כי כן צ״ל במשנ׳ שם תחת אשכרוע ובנכון אי׳ ברה״ג ובר״א״ש].

* אֶשְׁכָּרְתִּי (בל״פ اشكر، اشغره، اشغر، اسغر Igel, Stachelschwein) בחולי׳ ס״ג. (באות) [צ״ל בואת] (עיי״ע) שבשרצים קורפדאי וצ״ל קרפדאי כ״ה בע׳ באות ובע׳ קרפדאי. ושם הביא רבינו ס״א אשכרתי ולא פירשו, והנוסח הזה הוא הנכון ובל״פ הנ״ל פתרונו: אנקה Igel, ושוה עם מלה פרסית אחרת خارپشت ואין אצלי ספק שהוא קרפדאי. ואולי ל״ר hystrix ובל״י ὕστριξ מההוראה הנ״ל נגזרה ג״כ מל״פ הנ״ל בהיפך האותיות.

אֵשֶׁל (א) מל״מ ובל״ע اثل Tamariske מין אילן חשוב וא״כ קבוץ אילנות הללו (Tamarisken Baumpflanzung; ב) ענין מלון נופל על ל״י ἄσυλον ול״ר asylum; ובל״ר אמצ׳ asyle פי׳ מקום מקלט Asyl; ג) בל״ע חשיבות ופרשת הגדולה اثلة Ansehen, Autorität והושאל אצל רז״ל לכינוי של סנדרין) בב״ר פנ״ה (כ״ה בכ״י ולפנינו נ״ד) בסוף ויטע אשל ר׳ יודן אמ׳: פרדס שאל מה תשאל תאנים ענבים ורמונים; רב נחמיה אמר [אשל]: פונדק, שאל מה תשאל קופר [כ״ה בכ״י וכן בע׳ קפד א׳ והוא בל״ס קופדא חתיכת בשר ובילק׳ רמז צ״ה נכתב בצדו בשר אבל הג״י שם קופר וכ״ה בטעות בדפ״ע] חמר, ביעין; ר׳ עזריה בשם ר׳ יהודה אמר: אשל סנהדרין הה״ד (שמו׳ א׳, כ״ב, ו׳) ושאול יושב בגבעה תחת האשל ברמה. ובפ״ק דסוט׳ בגמ׳ דשמשון (י׳.) ויטע אשל בבאר שבע (בראש׳ כ״א, ל״ג) אר״ל מלמד שעשה פרדס ונטע בו כל מיני מגדים רב יהודה ורב נחמיה חד א׳ פרדס וחד א׳ פונדק למאן דא׳ פרדס היינו דכתיב ויטע אלא למ״ד פונדק מאי ויטע כדכתיב (דניאל י״א, מ״ה) ויטע אהלי אפדנו. — דתליא באשלי רברבי בפ׳ אין צדין בגמ׳ בכור שנפל לבור (ביצ׳ כ״ז.), ובהלכ׳ קמ׳ דחזקת הבתים (ב״ב ל״א:) ובפ״ק דע״ז בגמ׳ וחכ״א לפני אידיהן אסור (ז׳:), פי׳ אשלי רברבי חכמים גדולים כדכתיב (יחזק׳ ל״א, ג׳) הנה אשור ארז בלבנון [ועיי׳ ילק׳ יחזק׳ ל״א רמז ש״ע בשם פסיק״ר] וכדאמרן (פסחי׳ קי״ב. ועיי׳ פירושו בע׳ חנק) אם רצית ליחנק התלה באילן גדול. [אחי״ה הרי לפניך ג׳ פירושים במלת אשל. א׳) קיבוץ אילנות והוא פרדס, ב׳) פונדק ודורש ויטע אהלי וגם י״ל שדורש אשל בל״י ורומי׳ שכתבנו וטעמו מקום מקלט והפי׳ הזה שמעתי מפי ידידי הרב החכם קליין מִפַּאפַּא. ורש״י לסוטה שם דרש ר״ת אכילה, שתיה, לויה וכן מצאתי בילק׳ תהלי׳ ק״י ררמ״ז תתס״ט. וג׳) דרש לפ״ד אשל בל״ע חשיבות ויקר ובדרך השאילה על סנהדרין וגם רש״י פי׳ לשמואל שם: בזכות האשל הגדול אשר ברמה שהיה מתפלל עליו ע״כ ועיי׳ תעני׳ ה׳: ומלשון אשל ערבית יש לפרש ג״כ ירו׳ ב״מ פ״א הל״ח ד״ח. אשלי דיינין שבגליות גזלי דיינין שבא״י כלומ׳ החשובים ותקיפים שבחוצה לארץ הם לערך דייני של א״י קטנים ונמוכים והוא ל״ע حوزل קטן ומאוס או מל״ע غزل חלש, וכעין זה אי׳ בירו׳ נדרי׳ פ״ו ד״מ, חביבה עלי כת קטנה שבא״י מסנהדרין גדולה שבח״ל, ואם פירוש אשלי לשון אילן אז תהיה גזלי ל״ע جزال עץ יבש (והמפרשים והג׳ שי״ר בע״מ רכ״א. לא בארו כהוגן במח״כ) ויותר מזה חרץ משפטו ר׳ ירמיה שהלך מבבל לא״י (סנהדר׳ כ״ד. ועיי׳ כתובי׳ ע״ה.) על גדולי חכמי בבל עיי׳ פסחי׳ ל״ד: זבחי׳ ס׳: מנחו׳ נ״ב. בכורו׳ כ״ה: יומ׳ נ״ז. —. תואר לגדול אחד בשם רבינו אשל הובא בהג״מ הלכ׳ חמץ פ״ה, הלכ״א והוזכר שם אצל רבינו שמריה ורבינו תם, ועיי׳ עוד הפרדס צד נ״ט ע״ד].

אַשְׁלָ[א] (בל״ס אַשְׁלָא ובל״ע اشول חבל למדוד בו Längenmass nach Stricken עיי׳ קסטיללום ע״מ ערבי הקערך) בפ׳ הגוזל ומאכיל בגמ׳ שטף נהר (ב״ק קט״ז:) [והך ציון אי׳ רק בכ״י ו״וול״ד, ובדפ״ע חסר בטעות מראה מקום] לא צריכה דבניסן מרחקו מהאי דוכתא [בש״ס חסר] חד אשלא וביומא דתשרי [מרחקי] תרי אשלי. בפ׳ השוכר את האומנין בגמ׳ דהבריקה (ב״מ ע״ט:) א״נ לאשלא יתירא, ובפ׳ הישן תחת המטה [כ״ה על נכון בכ״י, אבל בדפ״ע בטעות הסכה] בגמ׳ דהעושה סוכתו בראש האילן (סוכ׳ כ״ג.) דמתיחא באשלי מלעיל. ברפואות דמי שאחזו (גיטי׳ ס״ט.) אשלא דפוריא עתיקא. ובפ׳ מציאת האשה בגמ׳ דסמך המשיא את בתו סתם (כתובי׳ ס״ז.) רב פפי אמר הני שקי דאורדיא [עיי״ע לעיל ושם נסמן

שינויי הגירסאות של כ״י] ואשלי דקימחוניא אשה גובה פרנא [כ״ה בכתובו׳ וערוך דפ״ר אבל בשדפ״ע אי׳ פרנסתה, ובכ״י פונדא וצ״ל פורנא עיי״ע] מהן. ובפ׳ הכותב לאשתו בגמ׳ הניח פירות תלושין (שם פ״ה.) [ממתח לה באשלא]. פי׳ אשלא חבל שעושין מפשתן או קנבוס ויש שעושין חבלים מן חריות של דקל [עיי״ע אפסקימא ומ״ש שם] ומושכין בהן את הספינה. (א״ב תרג׳ ובחבל תשקיע (איוב מ׳ כ״ה) ובאשלא תקדה). [אחי״ה יש למלה מוצא מל״ע שעיקר הוראתה חבל ודבר מה כדי למתוח ולמדוד בה כי על כן תרג׳ אלמדד (בראש׳ י׳, כ״ו) משח ית ארעא בְּאַשַׁלְוָן; ובד״ה א׳, א׳, כ׳ תרגמה באוּשְׁלַיָא והוא ממש תמונת המלה בל״ע הרשומה —. וכנ״ה בקבוץ: סוכ׳ ט״ז. משדא אַשְׁלֵי, בכו׳ ח׳: אייתו אשלי ומשחו. ודע שבדפ״ע ובעה״ק אי׳ ערך זה בהמשך של ע׳ הקודם אבל על נכון בדפ׳ אמש׳, פראג ובכ״י ו״ו ול״ד בע׳ מיוחד].

* אוּשְׁלָא ביומא ע״ט. ט״ס תחת חושלא וכ״ה בכ״י מ׳, א״פ ול׳ וכ״ה בע׳ חשל א׳.

*אֶשֹׁל (= Σίλλας [Steph. Byz. v. Apamia] (ein Fluss in Assyrien = Δέλας בסנהד׳ צ״ב: אמר רבי יוחנן מנהר אשל עד רבת בקעת דורא ובילק׳ יחזק׳ ל״ז רמז שע״ו בט״ס מנהר אשור עד דוכתי! בקעת דורא. והג׳ שי״ר בע״מ רמ״א הגיה מהר אשל עד רבתי וכוונתו על בבל רבתא (דניאל ד׳, כ״ז) והשערתו הציג בלי ראיות מוכיחות. ואני יגעתי ומצאתי נהר אשל אצל עיר רבת באשור, שהרי נהר שרשמנו ששמו אצל איזידור (א)שְׁלַת. ודע כי אבי שירואן (כלומר מֵי שירואן מחוז בפרס) שמו בראשונה, והולך בעמק ארוך והרים גדולים סביב לו ובהגיע הנהר אצל עיר קיציל רָבַת (Quizil — robât) פסקו ההרים הגבוהים, ואצל עיר רָבַת יכונה שם הנהר שְׁלַת ואין ספק שהוא הנהר אֶשׁל שנזל עד רָבַת ועד אותו מקום עמק גדול ודעת של ר״י שהוא עמק דורא ובאמת עמק ובקעה גדולה זו אשר בתוכה נזל נהר אשל נקרא בקעת דַרַאן עיי׳ בכל זה החכם שפיגעל עראני׳ אלטערטומסקונדע ח״א צד קי״ד וקט״ו, וגם נ״ל שבקעת דורא נקרא על שם נהר שְׁלַת ששמו אצל צאזימוס (ג׳, כ״ה עיי׳ מאנערט ח״ה צד של״ז) דורוס ועל שם הליכת נהר (אֶ)שְׁלַת או דורות בתוך העמק נקרא בקעת דורא, ראה זה חדש.

אשלג (בל״ע غاسول באותיות הפוכות ענינו Seifenkraut. או אולי אשלג בהיפך האותיות אשגל ובחילוף למ״ד ור״ש מל״פ اشخار Seifenasche ועוד עיי׳ בפנים בענין ג׳׳ אשלך) במשנ׳ שבת פרק אמר ר״ע (צ׳.), ובנדה בפ׳ האשה שהיא עושה צרכיה ס״ב.) ובר״פ ארבע מיתות (סנהדר׳ מ״ט:) [הך ציון אי׳ רק בכ״י ל״ד וה״ב]: מי רגלים נתר ובורית קימוניא ואשלג. פי׳ בגמ׳ קימוניא [וכ״ה בכ״י א״פ וכ״ה במשניות נאפולי ופיז׳ וכן העתיק הרע״ב והתוי״ט וכ״ה בירו׳ ובריי״ף וברא״ש; אבל בכ״י מ׳ בט״ס קמומא וצ״ל קמוניא עיי׳ ד״ס שם, ובע׳ קמוליא א׳ הביא רבינו עוד נוסחא קימוליא וכ״ה בכ״י מ׳ וא״פ ובדפוסי׳ ישנים תחת קימולי של דפ׳ אמש׳ ועיי׳ ד״ס שם. ועיקר הגי׳ קימוליא והוא ל״ר cimolia (terra) פי׳ אדמת אי קימלוס Κίμωλος, Cimolus (פליניאוס ד׳, כ״ג) קרוב לאִי קְרֵיטא ויישתמשו בה ללבן ולנקות הבגדים, פליניאוס ל״ה, נ״ו, נ״ז] א״ר יהודה שלוף דוץ [נ״ל לנקד שְׁלוּף דוּץ פי׳ הוצא מה שדץ ונעץ כלומ׳ מוציא הזוהמא או י״ל שהוא לש׳ פרס׳ سلب ﺩﻭﻍ פי׳ קליפת עץ לאק (ﻻﻙ Gummilak) שהשתמשו בו לנקות הזוהמא] ,,ועשב הוא [ברה״ג לסד״ט ל״ב, שממנו נלקח פי׳ רבינו אות באות, אי׳ עוד שמו בטיית עשב=عشب Heu,] שמיבשין אותו וטוחנין אותו ורוחצין בו את ידיהם והוא מוציא הזוהמא״. אשלג [בכל כ״י ובעה״ק המשך של ערך, וכ״ה על נכון עיי׳ הפשב״ע ותולד׳ ר״נ צד נ״ח ודלא כדלא כדפוסי הע׳ שהפרידו בין הדבקים] אמר שמואל שאלתינהו לנחותי ימא ואמרו לי שולגא [כ״ה בעה״ק וכ״ה בכ״י א״פ עיי׳ ד״ס צ״ח. ובדפ״ע ובנדה אשלגא וברה״ג אי׳ אשלאגא; ובסנהד׳ אי׳ אשלך, ועיי׳ בסמוך סוף הע׳] שמיה ומשתכחא בנוקבא [ברה״ג בי נקבי] דמרגניתא ומפקי לה ברמצא דפרזלא [עיי״ע רמץ א׳]. (א״ב בנוסחאות דידן גרסינן שונאגא שמיה). [אחי״ה וכ״ה באמת בנסחאות בדפוסי׳ הישנים עד לובלין וט״ס הוא וצ״ל כמו שאי׳ לפנינו שנאנא והוא ממש בל״פ شنان או اشنان, ובל״ע اشنان נלקח מל״פ, ועיקר שמו בלש׳ ערבי الغسول ובזו המלה פי׳ הרמב״ם לנדה בורית וז״ל מפורסם באלגאסול, ולפ״ד גאסול הוא אשלגא באותיות הפוכות או י״ל שצ״ל אשגאל והוא ממש בל״פ اشخار Seifenasche אפר של שורש עשב ההוא וגם ספר לנו רויוואלף שבני בלקא על שפת ירדן מזרחי סוחרים באפר של שאנן (עיי׳ ראזינמ׳. קדמוניות כרך ד׳ ח״א צד קי״ג). ואשלג פי׳ הרמב״ם בנדה

אלצעדו"ן וצ"ל שצ"ל אלשאנון=אלאשנון الاشنان וכצ"ל בה"ג שהביא אצל אשלג ג"כ גירסת א י ש ו ן, וצ"ל אישנון, ולפנינו בסנהד' אי' אשלך ואולי הוא ל"ע اسليخ، اسليح וטעמה בל"ע עשב שמעלה קצף כבורית (schaumhaltige Pflanze) —, ופי' של נחותי ימא שאמרו לשמואל ששולגא או שנאנא (או כגי' הע', או כגי' הש"ס) נמצא בנקבי דמרגליות קשה להבין עד מאוד וברוך לחונן דעת שזיכני להסביר הטעות של נחותי ים שדרשו מלת שולגא בלישנא דמשתמע לב' אפי, שמלת שולגא בל"ע سلج טעמה עשב, וטעמה ת ו ך ופנימית של מרגליות; וכן בל"פ אשנאן (اشنان) טעמה עשב לכבס הבגדים כנ"ל, וגם הוראת אשנא (اشنا) מרגליות, ומזה שגו להוכיח שעשב ההוא ימצא בנקבי דמרגניתא ובזה גלותי חרפת הטעות מגמ' להעמיסו על נחותי הים, ופי' של ירו' בענין אשלג עיי"ע אצרות רוח].

אָשָׁם (מל"מ Schuldopfer; אָשָׁם תָּלוּי schweben-des, ungewisses Aschamopfer wegen eines (Zweifels ob die Sünde begangen wurde בפ' הורה כהן משיח (הוריו' ט'.) אשם תלוי היחיד והנשיא חייבין ומשיח ובי"ד פטורין, ובכריתות בפ' ספק (י"ז:) [כך מביא] אשם תלוי על כל אחד ואחד, ובפ' דם שחיטה (שם כ"ב.) ר"ע מחייב על ספק מעילות [כ"ה על נכון בדפ"ר ואמ"ד אבל ברפ' וויני' בעילות!] אשם תלוי [ובמשנ' האשה שהביאה] (שם כ"ב:) התיכה של חולין וחתיכה של הקדש אכל את אחד מהן וכו' [ר"ע מחייב אשם תלוי], ובפ' המביא אשם תלוי (שם כ"ה.) ר"א אומ' מתנדב אדם אשם תלוי בכל יום ובכל שעה (בכריתו' אי' עת) שירצה והוא היה נקרא אשם חסידים, אמרו עליו על בבא בן בוטא שהיה מתנדב בכל יום אשם תלוי חוץ מאחר יוה"כ יום אחד אמר המעון הזה אילו היה מניחין לי הייתי מביא אלא אמרו לו המתן עד שתכנס לספק (בכריתו' לבית הס' . .), וחכמים אומרי' אין מביאין אשם תלוי אלא על דבר שזדונו כרת ושגגתו חטאת, ובסוף משנ' תמורה (ל"ד.) אשם תלוי ישרף ור' יהודי' אומר יקבר, חטאת העוף הבאה על הספק תשרף ר' יהודה אומר [כ"ה בדפ"ר וכ"ה בע' חט ז' בדפ', ובשדפ"ע כאן אי' רבי י ר מ י ה וכתב ר"ב ר' יהוד' כתוב] יטילנה לאמה פי' בע' חט. [אחי"ה כ"ה בדפ"ר והוא ע' חט ז' ובכ"י ו"ו אי' חטאת וגם זה נכון, אבל בדפ"ע חדשי' אי' בע' ח י " ת! — בריש דב"ר דרש ואשימם (דברי' א', י"ג) ואשימם בראשיכם ואשמם כתיב אריב"ל אמ' להן משה אם אי אתם נשמעים להם אשמה תלוי בראשיכם, ובספרי פ' י"ג מלמד שאשמותיהם של ישראל תלויים בראשי דייניהם והביאו רש"י לדברי' שם ועיי' פירש"י בהוצאת הרב החכם ברלינער שם הערה כ"ט ומנחת שי לפסוק שם].

אֲשִׁימָא (לפע"ד הוא לש' צינד Aêshma אחד מגדולי השטנים הפרסיים והושאל לאליל של בני חמת) בפ' ד' מיתות נמסרו לבי"ד בגמ' דהנודר בשמו (סנהד' ס"ג:) ואנשי חמת עשו את אשימא (מלכ"ב, י"ז, ל') ומאי ניהו ברחא קרחא, פי' ברחא תיש, קרחא שאין לה צמר והוא כקרח ולכן נקרא אשימא שהוא שמם מצמר, ירוש' בפ' כל הצלמים (ירו' ע"ז פ"ג, הל"ב דמ"ב ע"ד) אשימא א מ ר א (Schaf) כמה דתימר (ויקי' ה', ט"ו) והכהן יכפר עליו באיל האשם, [אחי"ה ודע שאנשי חמת ישבו בקצה צד צפונית של א"י שגבולה צפונית היה חמת (במדבי' י"ג, כ"ב; ל"ד, ח'; מ"א ח', ס"ה; מ"ב י"ד, כ"ח; עמוס ו', י"ד) ולדעתי האמונה באליל אשימא באה לאנשי חמת מאנשי א ח מ ת א בירתא די במדי מדינתא (עזר' ו', ב'), וכבר הוכחתי במ"א (עיי"ע אחמתא ומ"ש בהערה ג') שבעיר הלז ובכלל במדי אמונת של צראתושטרא הוחזקה, ואישמא הוא אשמדאי עיי"ע ראש השטנים של פרסיים, ואם תקשה לומר איך דעת סובלת שהאמינו באליל רע ומלאך אכזרי כבר הוכיחו רבים וכן שלמים שקודם פרידת הפרסיים העתיקים מאנשי הודו היו השטנים של פרסיים מלאכי רחמים בהודו וכן בהיפך, ואין ספק שלאנשי חמת באה האמונת באשימא מזמן ישן נושן בעת שהיה אישמא עוד אליל טוב, ונרא' שמלת אשימא (וכן גרס רבינו בירו' ע"ז על נכון ולפנינו אי' אֲשִׁימָה) שוה עם אישמא או י"ל שהיא ל"פ أسیمه פי' מי שאחזו שד ונגזר משם עצם פרטי אישמא (עיי"ע הבא), ומה שאמרו חז"ל שנעבד בתמונת ברחא שהוא תיש או בתמונת אמרא שהוא שה בלי ספק כך היה קבלה בידם ויש להסבירה מספרי צענד שיסופר שם (יאסט י"ד, כ"ד, כ"ה) שמלאך אחד (Verethragna) נעבד ב ד מ ו ת ת י ש (bûzahê kehrpa) ותיש נקרא בלש' קרדו ב י ש י ם (b-izim) ולשון נופל על לשון הוא וכו' נבלע, או י"ל שמלת אשימא באותיות הפוכות מישא (maesha) הוראתה בל"פ ש ה עיי"ע אִמַּר בהערה א' ואולי גם אשמת שמרון (עמוס ח', י"ד) יש לפרש ממלת אשימא, ובין הערים שבתחום צור יש ג"כ עיר אחת אשמיא וכבר הוכחנו בע' א מ ו ן ב' שנקראת כן על שם אליל

אישמא, ובאמת חמת קרובה לתחום צור היתה, ועוד עיר א מ ו ן (ירו׳ דמאי פ״ב דכ״ב ע״ד), ותחת זה לגי׳ תוספ׳ שביעי׳ פ״ד בית מזל כ ר י א, שהיתה בתחום צור, נקראת גם כן על שם אליל שנעבד בדמות תיש ע״ש בע׳ הנ״ל, כי בל״י כריא = κριός טעמה איל דיכרין].

אַשְׁמָאֵי (בל״פ [illegible] שוטה וסכל bethört, dumm או מל״פ הישנה asmôi טמא ורע unrein, schlecht) בפ״ק דקידושי׳ בגמ׳ כל מצות האב על הבן (ל״ב:) ת״ר מפני שיבה תקום (ויק׳ י״ט, ל״ב) יכול אפי׳ מפני אשמאי [לפנינו אי׳ אפי׳ מפני זקן אשמאי אבל בספרא קדושי׳ שם ג״כ חסר זקן ואי׳ בזה״ל יכול מפני אשמיי אבל בילק׳ קדושי׳ תרי״ז ורש״י לויק׳ שם גרסו כנוסח שלפנינו] ת״ל זקן, איסי בן יהודה אמר מפני שיבה אפי׳ כל שיבה במשמע א״ר יוחנן הלכה כאיסי בן יהודה, פ י ׳ ב ו ר. ת ר ג ׳ ו ה א ד מ ה ל א ת ש ם (בראשי׳ מ״ז, י״ט) ו א ר ע א ל א ת י ב ו ר. [אחי״ה כ״ה בדפ״ר אולם שם בט״ס אי׳ ס״א פי בור ומלת ס״א יש למחוק ותחת פי צ״ל פי׳ וכ״ה בעה״ק, ובשדפ״ע חסר מן פי׳ עד גמירא. ודע שהוראת המלה בל״פ פתי וכסיל או בכתיבה אחרת מי ששורה בו רוח טומאה. ורש״י פי׳ רשע ועם הארץ ויפה פי׳ בכללו שתי הוראות מלת אשמאי שטעמה כסיל כלומ׳ עם הארץ או בור כפי׳ רבינו, וגם טעמה ט מ א כלומ׳ רשע שמטמא את נפשו, ומצאתי און לפירש״י מירו׳ ביכורי׳ פ״ג הל״ג דס״ה ע״ג ר״מ חמי אפי׳ סב ע ם ה א ר ץ ומיקם ליה מן קמוי וכ״ה ביד החזק׳ הל׳ ת״ת פ״ו הל״ט מי שהוא זקן מופלג בזקנה אע״פ ש א י נ ו ח כ ם עומדים לפניו ע״כ. ובעירו׳ י״א. פי׳ רש״י שימאי ג״כ ע״י זקן אשמאי ופי׳ לפי גי׳ כ״י רש״י אשמאי ש פ ל ובד״ש אי׳ ס כ ל עיי׳ ד״ס עירו׳ צד ט״ו: וזה כ״ג סמך לדברינו. בב״ר ספמ״ט פי׳ זקננו (יהושי ט׳, י״א) זקני א ש מ ה היינו סבי דבהתא ופי׳ במ״כ זקני אשמה כמו זקני אשמאי רקים ושוטים [וזה ממש כפירושינו בענין טעם המלה] וכדמפרש סבי דבהתא פי׳ זקנים של בושה וחרפה ע״כ. ובסנהד׳ ק״ב: פירש״י סבי דבהתא: זקנים שפלים שהיו רשעים ועיי״ע בהת. ובילק׳ יהושע ט׳ ד״ה ע״ג רמז י״ט מביא הגי׳ זקננו כתיב סבי דבתהא וג״ב פי׳ זקני אשמאי וג״ל להביאו מגליון תוך פנים וכ״ה באמת בע׳ זקן ב׳ ע״ש]. (א״ב פי׳ בל״י איש נבזה בלי שם). [וכוונתו על ל״י ἄσημος וכן דעת רימ״ז בט״ר ח״ב, פ׳ ובלתי נכון הוא].

* אֶשְׁמְדָאֵי (לפע״ד הוא ל״פ = Aêshma daoya ולגי׳ Aêshma der betrügbar ist. אחרת אשמדון צ״ל אֶשמדוו בל״פ Aêshmadava Aêshma der betrügerische עיי׳ יוסטי צינדליקסי׳ קמ״ט). בערך שד ו׳ הביא רבינו ב״ר פל״ז (ל״ו) ויק״ר פ׳ והוא ישקיט (רפ״ה) שידה א ש מ ד ו ן רבהון דרוחתא, ולפנינו בב״ר אי׳ בט״ס שמרון (ובמדרשים חדשים ובספרי קבלה שומרון עיי׳ מאמרי על המלכים ושדים צד צ״ה) ובויק״ר לפנינו חסר׳ המלה. ודע שרבינו עוד לא הכיר תמונת מלת אשמדאי שאף גם ציין הרבה פעמים אגדת של גיטין ס״ח. וס״ח: (עיי״ע גב ז׳, גז ב׳, גשפנק, חף ה׳, ככא ב׳, טנר, מק ג׳, שדה ב׳, שר י״ב שסתמיה) שיסופר שם באריכות מעשה דאשמדאי בכל זאת לא ציין מלת אשמדאי וכן לא ציינו מפסחי׳ ק״י. עיי׳ למטה) ובאמת לי׳ ג״כ בכ״י ש״ס עיי׳ ד״ס שם צד קס״ז. מזה נראה בעליל שבעבור זה לא נרשמה המלה ע״י רבינו יען לא מונחת לפניו בזמנו במדרשים וגם תרג׳ ארמית קהלת א׳, י״ג ושדר לותיה אשמדאי מלכה דשידי וכ׳ לא ציין הערוך בשום מקום, ומאמר במד״ר פי״א כיון שבנה (שלמה) ביהמ״ק וכל ה מ ע ש ה של אשמדאי וכיון שחטא מרד אשמדאי וכ׳ ע״ש לא יוכל רבינו לציין שידוע שבימי רבינו עוד לא היה נודע מדרש במד״ר ולי׳ הספור לשהש״ר בפ׳ הנה מטתו ובקהל״ר פ׳ כנסתי ובפסיקתא אחרי א׳ ירד מ ל א ך בדמות שלמה וישב לו על כסאו וכ׳ —. והנה כל הסיפורים אלה בענין אשמדאי (ועיי׳ עוד תוספ׳ מנחות ל״ז. ד״ה או) נבעו ממקור אגדת הבבליים על כן לא נמצא שם אשמדאי באגדת י ר ו׳, ותרג׳ ארמי׳ קהל׳ הנ״ל ובמד״ר הנ״ל, ועיי׳ באריכות כל הסיפור על אשמדאי במד׳ תהלי׳ (ש״ו ט׳) מזמור ע״ח, ובילק׳ מ״א, ו׳ רמז קפ״ב בשם גמר׳ גיטי׳ הנ״ל, לקוח בלי ספק מסיפור של גיטי׳ ס״ח. ועל זה מראה לשון של במ״ר ושו״ט ו כ ל ה מ ע ש ה וכ׳ עיי׳ ע״מ הך ערך, והרבה חקר בענין זה הגאון שי״ר ובלבב נבון תנוח חכמה, אך בכמה דברים השלמתי דיבורו הן במלת הן בענין אשמדאי בספרי על השדים צד ע״ב והלאה. והחכם ד״ר שפיעגעל ראש המדברים בקדמוניות של פרסיים בפה מלא קלס חקירותי (עיי׳ קדמוניות של פרסיים ח״ב, קל״ב) וגם מהרי״ל והחכם הגדול מהר״ר גרעטץ (קורות היהודים ח״ב הערה ט״ז) הסכימו עמי ונענעו לי ראש וזה ינחמני מחירופים וגידופים של ש ו ר (כהחלוץ ח״ח) ומפטפוטי מלין של גרינבוים (במ״ע דמ״ג ח״ל). —

ויען שברית כרתי עם עטי לקצר לא אשנה דברי פְּעָמִים ומי שרוצה לעמוד על כל פרטיות של סיפור גיטי' בענין אשמדאי יביט בעינים פקוחות ספרי הנ"ל, רק בזה אבוא פה להגיד חדשות בענין גזירת המלה, כי גי' אשמדאי צ"ל אשמדאו וכצ"ל מלת אשמדון שהג' נשתבש מו"ו וצ"ל אשמדוו והוא צירוף שתי מלות פרסיות אֶשְׁמָא (= אישמא של מעלה עיי"ע) בצינד הרבה פעמים כמעט בכל פרק נזכר לראש השטנים של אגרמינות פועל רע, ומלת דַאו או דַוו הוראתה כוזב ומתעתע, ושם זה נאה ויאה עד מאוד למעשי אשמדאי כהוברר מסיפור של גיטין אבל אם גם נדקדק בשמו של אשמדאי יש לו פתרון וצריך לנקדו אֶשְׁמְדַאָי וטעמו בל"פ אשמא שמרמין אותו, ובאמת רמהו בניהו בן יהוידע ועשה בו בלכדו מעשה תעתועים כמסופר באריכות בגיטי'. ועוד מאמר אחד אמר דרשוני והוא בפסחי' ק"י. שאי' שם בענין סכנת הזוגות אשמדאי מלכא דשידי ממונה הוא אכולהו זוגי. ודע שרש"י ורשב"ם ור"ח בפי' לפסחי' קס"ד לא ציינו המאמר ואולי לא גרסו וכן לי' בכ"י ש"ס ורציתי לומר בספרי הנ"ל צד ע"ט שמאמר זה עיקר מקומו בגיטי' ופי' ממונה אכולהו זוגי כלומ' על כל זיווגים אסורים שאשמדאי הוא שד של תאות המשגל האסור וכן יסופר ממנו בגיטין וקא תבעי להו (נשי שלמה) בנידות ייהו, וכן נראה מסיפור של ספר טוביה (ג', ח' ועיי' עוד מאמרי בזה במ"ע של ג"ג ח"י, נ"א) שמרוב חשקתו אל שרה הרג שבעה ארוסיה ומעתה י"ל שמדי דבר הש"ס בענין זוגות זכר הזכיר ג"כ מאמר הלזה שאשמ' ממונה על זוגי (ובזה עולה יפה שלא כתב זוגות) אבל קצת קשה שנעדר המאמר הזה בגיטי'. ואם נאמר שמלת זוגי כמו זוגות כלומ' מספר שיוכל להתחלק לחצאים שוים יש לפרש אֶשְׁמדאי בל"פ Aêshma duyê Aêshma der Zweien (Justi 164 a), פי' אשמא של מספר הזוגי וכן דאי בל"י ורומי' δύο, duo, שנים, ומזה דרשו כן שאֶשְׁמְדָאֵי ממונה על מספר הזוגי ודמיון זה בענין אמונת מספר הזוגי בדו היונים והרומיים מלבם כשהוכחתי בספרי (צד פ' בהערה) ומהם ומהמנם באה גם לחכמינו ז"ל.

* אַשְׁמוּרָה, אַשְׁמוֹרֶת (מל"מ; φυλακή, vigilia, (Nacht) Wache, übtg. Tagzeit abschnitt) ברכו' פ"א מ"א עד סוף האשמורה (בירו' האשמורת) הראשונה, וירו' ברכו' פ"א ד"ב ע"ד ר"א ארבע אשמורות ביום וארבע אשמורות בלילה . . ר' נתן אומר שלש ועיי' בבבלי ג'. וג': ול"מ הוא הראשון נקרא ראש אשמורת (איכה ב', י"ט); האמצעי אשמורת התיכונה (שופטי' ז', י"ט) והשלישי אשמורת הבקר (שמו' י"ד, כ"ד). וגם אצל הפרסיים והיונים נחלקה הלילה לשלש אשמורות אבל אצל הרומיים נחלקה לארבע. ובזה תבין פלוגתא של תנאים ועיי' וויעזנער שאליען לריש ברכות.

אֵשֶׁן = אַשִׁין (או כמו עשן עיי"ע. בל"ס כח וחזוק; או מל"ע وشن, اسينه, اثين כולם ענין חזקה וקישוי (stark, fest) כפ' מי שהחשיך בגמ' דמתירין פקיעי עמיר (שבת קנ"ה.) מה חרובין דאשינא אף שחת דאשינא. [אחי"ה וכ"ה בכ"י מ' ובכ"י א"פ אבל שם הגי' אשונא ובוי"ו אי' ג"כ בכל מקום בש"ס וכ"ה בשבת קנ"ה: אבל שם עמוד א' אי' חרובין דאקושי אף שחת דאקושי ועיי' ד"ס ק"צ הער' ר' ושם ע"ב הער' ב']. וברנ"ג דהנודר מן המבושל (נדרי' מ"ט.) הא ברכיכי הא באשיני. וכפ' בהמה המקשה בגמ' בהמה שנחתכו רגליה (חולי' ע"ו.) אשיני הוו צומת הגידים רכיכי לא הוו צומת הגידים. ובהלכה קמא דראשית הגז (שם קל"ו:) ליתיב ליה מהאי דרכיך ומהאי דאשין פי' אשין קשה. [אחי"ה וכ"ה בל"ע. וכן פירש"י ועיי"ע עשן ב'. והפכו של אשון רך עיי"ע גשתא א' דברי רבינו].

אֵשֶׁן = אישון, אשון (או כמו עידן שענינו בל"ס עת או מל"ע احيان קבוץ من حين עת קבועה festgesetzte Zeit) כי על כן עברתם על עבדכם (בראשי' י"ח, ה' עיי' סוף הע') תר"י ארום ברם כדין באשון שירותא. וכמו השחר עלה (שם י"ט, ט"ו) תר"י וכאישון מסק. בן לזקוניו (כ"א, ז') תרג' ירוש' [כ"ה בכ"י ו"ו] לאשון סיבותא. לא עת האסף המקנה (כ"ט, ז') לא אישון למכנש בעירא. ויצא יעקב (כ"ה, י' עיי' סוף הע') תר"י וטמעת שמשא בלא באשונא. והיה בתבואות (מ"ז, כ"ד) [תר"י ויהי באשוניה] ויהי עוד כברת הארץ (ל"ה, ט"ז) [תר"י והוה אשון כרוב ארעא]. במועד שנת השמיטה (דברי' ל"א, י') [תר"י באשוני שתא דשמיטתא]. יאכלו האנשים בצהרים (בראשי' מ"ג, ט"ז) [תר"י יילכון גובריא באישון שירותא דטיהרא]. בלא עת נדתה (ויק' ט"ו, כ"ה) [תר"י בלא אשוני ריחוקה]. ולפי העלות הענן (במדי' ט', י"ז) [ולפום אישון אסתלקות ענני]. (א"ב בנוסחאות גרסינן עלו למיבת תחות טלל כשורא חדא [צ"ל הדא] די לי. [אחי"ה מדפיסי הערוך, חוץ מדפ"ר חטאו והחטיאו את ר"ב שלפניו היתה גי' מוטעת של דפוסי' כי על כן באו בצל קורתי (בראשי' י"ט

ח׳) אבל בדפ״ר על נכון כי על כן עברתם וג׳, וכן היה לפני ר״ב נוסחא מוטעת ויזרח לו השמש (ל״ב ל״ב) תחת ויצא יעקב של ציון דפ״ר וכ״ה בעה״ק]. ודע שלפי דעת בע״ה התרג׳ שאנו בל׳ המוני קוראים לו תרג׳ יונתן בן עוזיאל הוא תרג׳ ירושלמי והפסוקים שנאמרו בתרג׳ ירו׳ לא נאמרו מבעל תרג׳ אחד אלא נמצאו נוסחאות שונות ולכן הביאום [אחי״ה ובקיצור כתב כן ר״ב בע׳ פתרן ובע׳ צם ג׳, ודעתו מזוקקה שבעתים וכן הסכימו עמו גדולי המחקרים בימינו עיי׳ ספר היקר ג״פ מריט״ל צונץ צד ע׳ ועיי׳ ציונים מהערוך שם צד ס״ז והלאה ובעקבותיו הלך הרב ג״ג במ״ע ח״ג, קט״ו והלאה ועיי׳ ספרו אורשריפט צד תנ״ה ומה שערך כנגדו המהרז״ף במ״ע שלו צייטשריפט ח״ג, ק״י והלאה ועיי׳ עוד מאמרו היקר על התרגומים של נביאים (בפרגראם 1872) שהפליא להוות דעתו ברה כחמה שכינוי תרג׳ יונתן ר״ת ת״י הוא קיטוע של תרג׳ יוסף ושבשו הסופרים ר״ת ת״י ליחס בו תרג׳ יונתן בידעו שיונתן בן עוזיאל תרגם הנביאים (מגיל׳ ג׳. ועיי׳ חיד׳ אגד׳ של מהרש״א שם. ועיי׳ רש״י לקידושי׳ י״ג. ד״ה כדמתרגם. ועיי׳ עוד החכם היקר האברך באכער במ״ע דמ״ג חכ״ח שדבר נכוחות למבין בענינינו]. ובע״ה קרא לתרג׳ אונקלוס תרג׳ בבלי. [אחי״ה עיי״ע אבוב וכן קראו בעלי התוספ׳ במנחו׳ מ״ד. ד״ה כל, ובע׳ בעץ ובע׳ בקר ג׳ קראו רבינו תרג׳ שלנו, וכ״ה בכלבו סי׳ ל״ז]. ולאחר קרא ירושלמי והראיה שזו היא סברת בע״ה שבע׳ זה אמר בן לזקניו לאישון, המלה זו לא נמצאת בתרג׳ ירושלמי הנמצא אצלינו כי אם בתרג׳ המתיחס אל יונתן בן עוזיאל. ולפי דעתי יוב״ע לא תרג׳ התורה כי מלבד אשר חז״ל לא הזכירו דבר זה יש ראיה עצומה כי בתרג׳ התורה נמצא זכר עיר קוסטנטיני׳ בפסוק וצים מיד כתים (במד׳ כ״ד, כ״ד) אשר לא היתה בימי יוב״ע ונבנית אחר מותו כמה שנים. [אחי״ה ויש עוד ראיות אחרות לדוגמא כי כבר הזכיר לומברדי״א Lombardei (שם); וגרמניא ותרקי = Germanien u. Türkei (בראש׳ י׳, ב׳); ועדישא ופטימא (שם כ״א, כ״א) וידוע שהראשונה היתה אשתו של מחמד והשניה בתו Chadyga, Fâtima (עיין חיי מחמד להחכם הנוצרי Sprengel צד קמ״ט, קצ״ט); תקופות ומחזורין של שנה (בראי א׳, י״ד ועיי׳ י״ז, ושם ז׳, י״א); שית סדרי מתניתא (שמו׳ כ״ו, ט׳). ומהראיות הברורות האלה וכדומה להן (עיי׳ ג״פ ע״ו — ע״ז) יש לשער קביעת זמן חיבור התרג׳ מיוחס ליב״ע לד׳ אלפים וד׳ מאות לבריאה, ורמ״ל אף כי הכיר זמן איחורו של תרג׳ יב״ע על התורה (עיי׳ הקדמה למע״ל אשכנזית) בכל זאת הכנים בפנים תיבה הנותנת מקום לטעות בדבר גדול, שבע׳ גד א׳ (ולא בע׳ גיא כדאי׳ בט״ס בתולד׳ ר״נ למטה אבל בנכון נתקן כבר בכ״ח ח״ו צד קצ״ד ע״ש) כתב רמ״ל בלש׳ הערוך תרג׳ יונתן והקורא יחשבו לפי״ז שכבר מוזכר תר׳ יונתן בערוך וזה שקר מבורר (עיי׳ תולד׳ ר״נ צד מ״ה הער׳ מ״ד) והרבה פעמים בהיפך נשמטה מלת ירושלמי בדפ״ע עיי״ע אסל וע׳ אוקיינוס ועוד רבים כאשר אראך בסוף חבורי זה במפתח לספר הערוך]. ודע עוד כי בין נוסחאות שבאו לידי בע״ה ונוסחאות דידן יש הפרש גדול ובנוסחאות דידן תרג׳ ויזרח לו השמש: ודנח ליה שמשא קדם זמניה. [אחי״ה כבר אמרתי שגי׳ מוטעת נזדמנ׳ לר״ב ואתה תלין משוגתה כי בדפ״ר על נכון הוא]. — ופי׳ אישון עת וזמן קבוע וגם מקום).

אַשְׁן = אַשׁוּנָא (נ״ל ברור שהוא ל״פ آشنا, آشناه שחיה das Schwimmen ומקום ששוחין בני אדם (Schwimmplatz בב״ר פל״ד (ל״ג) ויזכר אלהים את נח: רבינו הוה מתני שבחיה דר׳ חייא רבה קומי ר׳ ישמעאל ב״ר יוסי א״ל יומא חד חמיתיה בי בני [כ״ה בכ״י ו״ו וכ״ה בב״ר אבל בדפ״ע בט״ס ביבנה] ולא אתכנע מן קמיי אמרי ליה ולמה לא אתכנעת מן קומי אמר לי מסתכל הוית באגדה דתילים כיון דשמע כן מסר ליה תרין תלמידין והוו עלין עמיה לאשונא דלא ישהי ותזער [כ״ה בב״ר וכ״ה בכ״י ו״ו, ובדפ״ר אי׳ תוער וצ״ל תזער ובשד״ע אי׳ ותגער, ופי׳ ותזער תצטער] נפשיה. פי׳ לאשונא כמו (משלי כ׳, כ׳) באישון חשך כלומ׳ בחדר של מרחץ. [אחי״ה וזה האחרון עיקר שבל״פ הוראת המלה שחה במים ובהשאילה בית מרחץ, ודברי רבינו הביאו מ״כ באריכת קצת בזה״ל פי׳ הערוך לכל מקום חשך וסתר של בית המרחץ] שלא יהא עומד יחידי. [אחי״ה כוונת רבינו לפרש ותזער נפשיה מלש׳ זעיר תרג׳ ימעט (במד׳ י״ב, ד׳) ואם יזעיר, ומזה תראה שגי׳ כ״י עיקר]. ומעשה זה [צ״ל כזה עיי׳ הפשב״ע להך ערך] בפ״ק דקידושין בגמ׳ כל מצות האב על הבן (קידו׳ ל״ג.) [ובכ״י ו״ו אי׳ בכתוב׳ פ׳ אלמנה ניזונת. אבל לפנינו לי׳ בכל הפרק שם ונראה שט״ס הוא] ר׳ חייא הוה יתיב בי מסותא [בקידוש׳ בי מסחותא ועיי״ע מסותא] חליף ואזיל ר״ש ב״ר יוסי (בקדו׳ בר ר׳) ולא קם מקמיה ואיקפד ואתא וא״ל לאבוה

שני חומשין שניתי לו בספר תהלים ולא עמד מפני וכ' עד א"ל שמא בהן יושב ומהרהר. [אחי"ה וכנ"ה בירו' שביעי' פ"ח הל"ב דל"ח. (ועיי"ע אדוותא) ר' חזקיה על מ ס ח י יהב צלוחיתא לזוסימי אודייתא א"ל אעלליה לי לאשונא. פי' הבא לי הצלוחית לבית המרחץ מקום ששוחין וכן השיעור בירו' נדרי' פ"ד הל"ה דל"ח רע"ד תני רוחץ עמו במרחץ קטנה די נסב אשונא, כלומ' מי שמודר הנאה מחבירו רוחץ עמו במרחץ קטנה שזה לוקח ממנו מקום השחיה לפי שאין רוח לשניים לשחות במים לפיכך לא מהנהו ויפ"מ פי' אשונא: חמימות ולא ירדתי לסוף דעתו. ופי' המיוחס לרש"י פי' בב"ר לאשונא: ב כ ל ע ת, והוא מערך של קודם וקשה להולמו].

* אֲשִׁינָא עיי"ע שן ג' ובהגיעי לשם בעה"י אפרשנו.

* אִשָׁנָה (Isana=ישנה in der Nähe von Sephoris) אסת"ר פ' בהראותו: רבי חייא הוה ליה חד רחים באשנא, וקרוב לאמת שהיא עיר מבצר סמוכה לציפורי ששמה ישנה שדברנו בה בע' ארך, וראיה לדבר שבאסת"ר קודם מעט אי' בר לופיינו הוה משיא את בתו מן צ י פ ו ר י לעכו וכ' ועל זה הביא מאמר הנ"ל רבי חייא וכ' מכאן יש לדון שאשנה וציפורי קרובין היו. ובסיריא יש עיר אשנא, ואשנו עיי' בר הבריאוס תקמ"ז, י"ז; ואסימאני ב' שנ"ו, ד'.

אַשְׁף = אַשְׁפָּה (Mist, Düngerhaufen נ"ל לגזרו מלש' ערבי سفاة aufgeschichtete Erde) בשביעית תחילת פ"ג (מ"א) מאימתי מוציאין זבלים לאשפתות כמו אשפה מאשפות ירים אביון (תהלי' קי"ג, ז'). [אחי"ה כוונת רבינו שבמקרא רק הקבוץ ובלשון חז"ל גם היחיד לדוגמא ב"מ פ"ב מ"ג מצא כלי באשפה, ושם: פ"ה מ"ז אין פוסקין על הזבל אלא א"כ היתה לו זבל באשפה; ב"ב פ"ה, מ"ג מכר אשפה מכר זבלה. ובהשאילה כתובו' פ"ז, מ"ה שתהא ממלאה ומערה לאשפה ופירשו בגמ' ע"ב. שתמלא ונופצת כלומ' לאחר שתשמש וימלא רחמה שכבת זרע תנפצנו שלא יקלט ותתעבר עיי' פירש"י ורע"ב לפי' ראשון ואית דמפרשי של ר"ע ברטינורא הוא ממש פי' של ברייתא כתוב' שם. שבת ט"ו. שער האשפה שבירושלם (ועיי' נחמי' ב', י"ג; ג', י"ג. י"ד; י"ב, ל"א); חולי' י"ב. אשפה שבשוק . . . אשפה שבבית פסחי' ח': מנקר באשפה, ירו' שביעי' פ"ג דל"ד ע"ג מגריפו מוכיחין עליו שהוא עושה אשפה; ירו' שבת פ"ב ד"ד סע"ד בין שהכינה לתוך הבית בין שהשליכה לאישפה, ירו' פסחי' פ"ג ד"ל סע"א וישליכנה לאשפה ויקדשנה . . ויקדישנה וישליכנה לאישפה. ירו' כתובי' פ"א דכ"ה ע"ד ראו אותה מושלכת לאישפה, ושם פ"ג דכ"ז סע"ג לא דומה נבעלת באשפה לנבעלת בחופה. והקבוץ ביו"ד גם בבלי סוט' מ"ב: אישפתות אישפתות של חללים . . אישפתות אישפתות של זבל. ירו' שביעי' פ"ג דל"ד ע"ג משפלות . . אשפתות (הרבה פעמים) וגם הקבוץ עברי בב"ר פפ"ה שהיה חורש בגנות ומערה לאשפות. שמ"ר קלספ"י היה עושה ארבע אשפות. באיכ"ר פ' הביא פי' בני אשפתו (איכי ג', י"ג) בני אדם שאוכלין הרבה ומוציאין אשפות הביאן עלי].

אַשָּׁף (נרדף עם כַּשָּׁף ונגזר מפעל הסורי אַשַּׁף hauchen, leise flüstern ומל"מ אָשַׁף=נשף וממנו בל"ס אָשׁוּפָא leise Flüsterer, Zauberer) בדניאל (ב', י') לכל חרטם ואשף פי' חוזה בככבים. [אחי"ה המלה וכן בל"ס אשופא נגזרה מל"מ אשף וכשף מתפלל בלחש כי דרך החובר שרטין עיי' סוט' כ"ב. וע' רטן ונזכר' המלה בדניאל עוד א' כ'; ב', ב' והקבוץ ד' ד'; ה', ז'].

* אִשְׁפָּה (או ט"ס מן אשנה בל' צינד izaêna Thierfell (עיי' יוסטי צינדליק' נ"ה: או אולי ל"ע اشفا Schusterpfrieme) גרדא דאשפה (כתוב' ע"ז:) וכן הגי' ג"כ בע' גרד א' לפי גי' כ"י ודפ"ר. ופי' רבינו שם מה שאשכפין גורדין מן העורות וכן פירש"י מה שגוררין העור וכן הגי' בכל הדפוסי' בע' לדנא. ולולי מיסתפינא הייתי אומ' שצ"ל אשנה ופי' בל"פ עור מעובד. או אם נוסח אשפה היא נכונה תהיה המלה ל"ע אִשְׁפָּא מרצע של אושכף כלו' מה שנגרדין מהעור ע"י מרצע של עושי מנעלים.

אֶשְׁפִּז = אוּשְׁפִּיזָא (האורח והמארח ומקום בית ללון 1 Gastwirth, 2 Herberge מל"ס אֵשְׁפָּזָא ונגזר מל"ר hospitium, hospes ובל"י האמצ' ὁσπίτιον, ὁσπήτιον בפ"ק דיומ' בגמ' דלשכת פרהדרין (יומ' י"ב.) אורח ארעא למישבק איניש גולפא (κάλπη ,Krug) ומשכא לאושפיזיה. בריש תוספתא מע"ש (פ"א) עורות של מוקדשין בעלי אושפיזין [באין] ונוטלין אותן ב ז ר ו ע. [אחי"ה כ"ה בע' דפ"ר ומע"ש ובשדפ"ע חסרה מלה אחרונה וט"ס היא ועל נכון אי' במגיל' כ"ו. בעלי אושפיזין (כ"ה בכ"י בי עיי' ד"ס י"ג:) נוטלין אותן בזרוע, ואולי רבינו לא גרס לי' ב א י ן בתוספת' מע"ש כנראה ממגיל'. וכנ"ה בברכו' נ"ה. מאושפיזאי לבי מדרשא.

עירובין נ"ג: הוה שאיל באושפיזא. ושם אושפיזנא עיי"ע גבר א'. גיטי' מ"ד: אית ליה אושפיזא בארעא דישראל. ב"מ כ"ד. איגניב לי כסא דכספא מאושפיזא. זבחי' ס"א: אושפיזא הוה נקט וזימנין הכא וזימנין הכא]. (א"ב פי' בל"ר בעל הבית והאורח נקרא אושפיז (hospes) והמלון אושפיזא).

* אוּשְׁפִּיזְכָּן (מערך הקודם ורק על משקל הסורי אַשְׁפִּיזְכָנָא, אשפיזכיא Gastwirth) מגילי' כ"ו. נעשה אושפיזכן לשכינה (בזבחי' נ"ד. אי' להקב"ה, בסוט' ל"ז. ויומ' י"ב. וילק' מצורע תקס"ד, וזאת הברכ' תתקנ"ז אי' לגבורה), יומ' י"ב. בעלי אושפיזכנין וכ"י יותר טוב אושפיזין עיי"ע הקודם. ברכו' י"ח: (ע"פ כ"י מ' ברכו' מ"ד. בד"ס) אפקיד זוזי גבי בת אושפיזכניה (ובדפ' גבי אושפיזכתיה). זבחי' י"ח: בר אושפיזכניה, סנהד' ז': אושפיזכניה דרב, יומ' ע"ח. (ד"ס קכ"ה.) אושפיזכניה דרב אמי. ושם (לפי גי' כ"יב', ד"ס שם) ואושפיזכניה דכולהו רבנן. ביצ' ד'. אושפיזכניה דרב אדא . . . . ושפיזכניה דרב פפא (ולגי' כ"י אושפיזכניה וכ' עיי' ד"ס ביצ' ב': הער' ז').

* אושפזתי שם אמו דרב נחמן כן פי' רבינו בע' בר אושפרתי וכ"ה הגי' עיי' מ"ש שם.

* אִשְׁפְּלָה (או מל"ע הרשומ' בפנים או מל"י σπυρίς runder, geflochtener Korb) בירו' דמאי פ"ב, הל"א דכ"ב ע"ד אייתי חדא אשפלה דקפלוטין . . ושם באילין אפשלתא וצ"ל אַשְׁפַּלְתָּא וכ"ה הגי' בא"צ של מהרז"ף ופי' כמו משפל עיי"ע, שפי' רבינו קופות ובלי' ישי' אלמשפל (עיי' ר"ש לשביעי' פ"נ מ"א) ול"נ שצ"ל אלזבל והוא ל"ע الزبيل סל מחריות דקלים להוציא בו זבל ודבר מה והוא ממש אשפלה או שהוא ל"י שרשמתי ואות ל' ור' מתחלפות כידוע.

* אַשְׁפְּנַז (כינוי של סרים זה יש לגזור אמר מל"פ اسپند מלש' צינד çpeñta der Heilige, der Reine ועוד עיי' בפנים) בדניאל א', ג' לאשפנז רב סריסיו פי' בל"פ קדוש וטהור וזה עולה יפה ע"ש מניעתו מתשמיש המטה או י"ל שהוא באותיות הפוכות אשפזן çpaçan פי' בל"פ שומר ונקרא כן רב סריסים שהוא שומר נשים וזה הכינוי ג"כ במלת שעשגז עיי"ע.

* אֶשְׁפָּר (לפי' רז"ל טעם המלה אחד מששה ein sechster Theil והוא מן شش בל"פ ששה, ומן پار בל"פ חֵלֶק) פסחי' ל"ו: הובא בילק' שמואל ב', וסרמ"ז קמ"ג אשפר אחד מששה בפר וכן פי' רש"י ורד"ק לשמו' ב' ו', י"ט וכן תרג' (לד"ה א' ט"ז, ג') פלג חד מן אשתא. ותרג' לשמוא' אי' פלוג חד. ונ"ל שכוונת הש"ס על תיבה מורכבת שֵׁש פַּר וטעמה בל"פ אחד מששה חלקים.

אַשְׁפָּר (בל"ס ממש ענינו מתקן מלבושים Flick-schneider, Kleiderausbesserer בספ"ק דע"ז (כ':) מאני [כ"ה בכ"י ו"ו ועה"ק, ובדפ"ר מני ובע"ז מנא אבל בשדפ"ע בט"ס הגי'] לאשפרי היכי יהבינן להו הא קא מסתכלי וקא עברינן משום לפני עור לא תתן מכשול [וכ' עד] אי' משום הא לא איריא אומן באומנתו טריד [בע"ז אי לאשפורי, וגי' רבינו יותר נכונ', ושם עוד שינויים אחרים]. פי' אשפרי אומנין שמתקני הבגדים. [אחי"ה וכ"ה בל"ס, ועיי"ע בר אושפרתי].

* אַשְׁקוּטָה כבר פירשנו בע' אסקוטה.

אַשְׁקַלוֹן (לדעת רבינו תואר השם על שם המקום אשקלון בל"ע عسقلون בל"י Ἀσκάλων ולפע"ד הוא ל"י σκάλις = Hacke) בכלים בפ' הסיף והסכין (פי"ג, מ"ז וכ"ה בטבול יום פ"ד מ"ו עיי"ע כדום) הכדומים והאשקלונים שנשברו ואונקלי שלהן קיימת כבר פי' בע' אנקל. [אחי"ה ושם פי' רבינו הבא מאשקלון וכ"ה ברמב"ם ור"ש לכלי' וכ"ה בירו' פיאה פ"א דט"ו ע"ג גוי אשקלוני והיא העיר המפורסמת בא' פלשתים (ישעי' י"ג, ג', שופטי' י"ד, י"ט) על שפת ים האמצעי (בן מתתיהו מלחמות ד', י"א, ה') ומפורסמין שום ומרחץ ובנינים של אשקלון (עיי' פליניאוס י"ב, נ"א; י"ט, ל"ב; דיאסקארידים א', קכ"ד; בן מתתיהו מלחמו' א', כ"א, א') ויתכן שכלי אומניות של בנין נעשו באשקלון, וכל זה איננו שוה לי, ונ"ל שמלת אשקלון שֵׁם ולא תואר להכדומים וראיה שרבינו גרם בוי"ו החיבור הכדומים והאשקלונים וכן הגי' בע' אנקל וכן גרס הרמב"ם לכלי' שם. וכ"ה העיקר (אולם בע' כדום לא גרס בוי"ו) וטעם המלות כדומים בל"ע قدوم פי' קרדום; Axt ואשקלון בל"י σκάλις פי' גרזן ואנקל בל"י ἀγκύλος Haken, עיי"ע].

אַשְׁקַלְתָּא (שם מופשט מפעל שקל פי' בל"ס נטל, ובקשור עם שטר ענינו Kaufs-contrakt) בפ' חזקת הבתים בגמ' (דעדים) [צ"ל דארים] (ב"ב מ"ח:) טבי תלא ליה לפפי [וכ"ה בע' כנר אבל לפנינו אי' טאבא . . לפאפי] אכינרא

וזבין, חתם רבה בר רב הונא אמודעא [עיי"ע דע] ואאשקלתא. פי' שטר המקנה. [אחי"ה פי' מענין שקל וטרי, עיי"ע טר ב' והוא כמו נשא ונתן בלש' משנה]. (א"ב רבה בר בר חנא כתוב).

אַשְׁקוּקָא (Corruptel aus שבועה) בפ"ק דנזיר בגמ' האומר קונם (י':) כינוי כינויים דשבועה [היכי דמי] שבובה שבותא שקוקא [לפנינו אי' שבואל שבותיאל שקוקאל] אמר שמואל אשקוקא לא אמר כלום [לפנינו אי' אשקיקא].

* אִשְׁקָקָא (בל"ס אשקקא כמו שקקא ובל"ע شقوقة פי' שוק Strasse, freier Platz ירו' תעני' פ"ג הל"ד דס"ו ע"ג מיתנא הוה בציפורן לא היה עליל גו אשקקא דהוה ר' חנינא (ובדפ' קראט' חנינא בט"ס) שרי בגויה וכ' ע"ש ופי' פ"מ. ותרג' רחב (אסתי' ד', ו', תהלי' קמ"ד, י"ג) ותרג' חוצות (תהלי' י"ח י"ג) וחוץ (איוב י"ח י"ז) וכן בלי אל"ף בראש עיי"ע שק ד' וכ"ה בל"ס וער'.

אֲשַׁר (מל"מ וקרוב לשורש שר שרר 1 fest, stark machen, 2 bestätigen; אֲשַׁרְתָּא (assertio) (gerichtliche Bestätigung בפ"ק דכתובות בגמ' בתולה כתובתה מאתים (כתובי' י': וכ"ה בגיטי' ע'.) תמרי משהנן משבען משלשלן מאשרן ולא מפנקן. פי' משהנן שמחממות את הגוף משלשלן שמשלשלין את המעים. מאשרן שנותנין לו כח כמו חטי דשירין (פסחי' מ'.) ולא מפנקן שאין הבשר מתעדן בהן. ובגיטי' בס"ג דפ' הניזקין (ס"ב.) רב יהודה אמר להו הוחזקו [לפנינו בגיטי' יותר טוב אחזוקו] רב ששת אמר להו אשרתא. פי' אשרתא יישר כחכם [כ"ה בכ"י ו"ו ול"ד אבל בדפ"ע חסר] היינו הוחזקו אלא שבלי' הזה היה אומר. ובר"ג דגט פשוט (ב"ב קס"ג.) אמר רב לא שנו אלא בין עדים לכתב אבל בין עדים לאשרא [בב"ב אי' לאשרתא] אפי' טובא נמי כשר. פי' אשרא היא אשרתא והוא קיום השטר שמקיימין ב"ד וכותב אשרנוהו וקיימנהו (כתובי' כ"א.). [אחי"ה וכן פי' הרשב"ם לב"ב ועיי' עוד רש"י לגיטי' שם. וגזרת המלה או מל"מ אָשַׁר וקרוב לטעמו בלש' ארמי' וסו' שרר עיי"ע שר ט"ו וזה שיעורו מאשרן פי' מחזיקות; או כפירש"י לגיטי' ע' נותנות כח והוא ממש כפי' רבינו לעיל ומזה בהשאילה קיים וחזק בדברים. לדוגמא גיטי' ל' רע"ב חברך מית אשר אתעשר לא תאשר. פי' האמן והחזק בדבר עיי"ע הבא. ומזה האמנת דברים בבי"ד כתובי' כ"א. אשרנוהי וקיימנוהי כדחזי, ירו' גיטי' פ"ט ד"נ ע"ג אישרנוהו במעמד פלוני ופלוני. ושם אשרתא, כתובו' כ"א: וגיטי' כ"ו: אשרתא דדייני, ירו' גיטי' שם אשרת הדיינין וכן בל"ר חיזוק והאמנת דברים במשפט שאין בו ספק נקרא assertum, assertio וכן אישור הדיינין בירו' ב"מ פ"א ד"ח. ועיי' בע' הנפק].

אַשֵׁר (משרש הקודם לזה glauben, creditiren והשֵׁם: אַשְׁרָאִי Credit; אַשְׁרְתָא auf Treu u. Glauben Gegebenes) בפ' ערבי פסחי' [בגמ'] ואפי' מן התמחוי (קי"ג.) כל אשראי ספק אתי ספק לא אתי וכי אתי מעות רעות נינהו. ובפ' איזה נשך בגמ' לקח ממנו חטים (ב"מ ס"ג: ב"ב כ"ב.) לא צריכא דאית ליה אשראי במתא. ובפ' כל הגט בגמ' המלוה מעות לכהן (גיטי' ל':) מיתה שכיחא עשירות לא שכיחה אמר רב [כ"ה בדפ"ר ובשאר. דפ"ע אי' רבא ובגיטי' אי' רב פפא] היינו דאמרי אנשי מית חברך אשר אתעתר לא תאשר פי' האמן [וזה שייך לע' הראשון]. ובספ"ק דגיטין (י"ד.) רב ששת הוה ליה אשרתא דסרבלא במחוזא. פי' זבין סרבל באמנה במחוזא. פ"א חבילה של בגדים. [אחי"ה ולפי הך פי' הוצרכנו לנקד אַשְׁרְתָא בל"ע اسر = اصر אָסַר והעיקר פי' ראשון, ושיעורו הקפה ע"י שהחזיק באמונתו שישלם לו מה שלוה ממנו וכן הוא בשאר לשונות כמו דִין בל"ע אמונא ודַין הקפה וכן בל"ר creditum; ובלש' צרפ' credit ובלאי"ט credito וכן הענין בל' הונגרי hit אמונה hitel, הקפה. ודי לחכימא ברמיזא].

1 אַשֵׁר = אַשׁוּר (eile fort, schreite fort!) בפ' הרואה מקום בגמ' דמקום שנעקרו ממנו ע"ז (ברכו' נ"ז סע"ב) טריף להו ידא אגבייהו אמר אשורו [ובברכ' בדפ' ובכ"י פ' רהוטו ובכ"י מ' רהיטי] צדיקי'! ובפ' כל כתבי הקדש בגמ' כיצד נפלה דליקה (שבת קי"ט.) א"ל אשור הייא אשור הייא [ב' פעמי' בכ"י ו"ו ול"ד, וכ"ה בע' הייא א' וכ"ה בש"ס אבל בדפ"ע רק פעם א'. ובשבת שם סוף עמוד עיי"ע הייא א']. ובפ' השולח גט בגמ' בראשונה היה עושה ב"ד (גיטי' ל"ד.) ורבא הא דקא רהיט בתרייהו ואמר להו אישור הבו לה [הייא] כי היכא דלישלם צערא דההוא גברא. פי' אשור הייא מהרו מהרו. [אחי"ה ול"נ מל"מ ואשרו בדרך בינה (משלי ט' ו') או משורש שור (ישעי' נ"ז, ט'; שה"ש ד' ח') פי' הלך לדרך וכ"ה בל"ע سار ושם אלסירה = السيرة פי' הליכה הביאו רבינו בע' הלך א' ושיעורו הֲלוֹך, עֲבוֹר ורוּץ והעד שבא בתמורת הגי' של רבינו בברכו' שם לפנינו הנוסח רהוטו ואחרי הדברים והאמת האלה זכינו להבין דרוש

של רז"ל יבמו' מ"ח סע"ב (הובא בילק' רות ב' רמז תר"ג) שאמרו שם מפני מה גרים בזמן הזה מעונין ויסורין באין עליהן . . . מפני ששהו עצמם להכנס תחת כנפי השכינה ועל זה הובא הקרא מרות ב', י"ב ישלם ה' פעלך וגו' אשר באת לחסות ופירש"י שמיהרת ולא איחרת ע"כ וכ"ה בתוספ' שם ד"ה אשר ע"ש וְנ"ל שדרש אֶשֶׁר מלש' אַשֶׁר פי' הליכה במהירות. ובזה יובן מאמר קטיע במד' רות"ר פ"ה פ' ויען בועז ותהי משכורתך שלמה מעם ה' א"ר חסא אשר באת לחסות וגו' ונתן ר"ח טעם בעבור כן תהיה משכורתה שלמה שמיהרה לבוא וכנ"ל כוונת זית רענן לרות ילק' רמז תר"ב ע"ש. ומלת הייא פי' בל"ע ופרסי' מהרה וכן פירש"י עיי"ע הייא א'].

2 אַשֶׁר = אַשּׁוּר (Assyrien; כְּתַב אַשּׁוּרִית = (die assyr. Quadratschrift בפ"ק דמגילה (ח':) (ספרים) [צ"ל אלא שהספרים] נכתבין בכל לשון תפילין ומזוזות אין נכתבין אלא אשורית. ובזבחים פ' קדשי קדשים בס' הלכה קמא (ס"ב.) ואחד שהעיד על התורה שבכתב אשורית. ובסנהד' בפר' כהן גדול בגמ' וכותב (לו, יש למחוק) ספר תורה לשמו (סנהד' כ"ב. ירו' מגיל' פ"א הל"י דע"א: ירו' סוט' פ"ז דכ"א ע"ג ילק' תרומה רמז שע"ה ועיי' אסת"ר פ' וישלח) ובתוספתא סנהדרי' (פ"ד) למה נקרא שמו אשורית שעלה עמהן מאשור ר' אומר [וכ"ה בתוספ' סנהד' אבל בסנהד' אי' תניא ר"א.] בכתב זה נתנה תורה לישראל וכו' עד למה שמה אשורית שמאוּשֶׁרֶת בכתבה. אשור זה נח בפ"ק דיומא בגמ' דלשכת פרהדרין (י'.). [אחי"ה וכנוסח של רבינו אי' ג"כ בכ"י ל' וכן הביא לנוסחא זו בתוספ' רי"ד עיי' ד"ס יומ' י': הערה כ' ותמיה לי שלא רמז ג"כ על ע' שלנו אבל לפנינו ביומ' אי' אשור זה סילק וצ"ל סְליק Σελεύκεια, Seleucia וכ"ה בע' סליק ובכתוב' י': אשור זו סליקא וכ"ה ברש"י ותוספ' שם ונוסח סליק אי' ג"כ בכ"י מ' ובכ"י ב' וא"פ ובע"י ליומ' עיי' ד"ס שם. — ודע שבענין כתב אשורית שבא זכרונו כבר במשנה (מגיל' פ"א, מ"ח; פ"ב, מ"א; ידים פ"ד מ"ה) פלוגתא רבוותא יש בין חכמים חדשים גם ישנים אשר דרשו וחקרו אחר מצבות חקוקות ומטבעות מפותחות ומי שקרא כל החקירות והדרישות הכתובות, בענין זה, ילאה למצוא מקום מנוח ושבר לרעבון ידיעתו אלה דברי החכם רפאל קירכהיים בכרמי שומרון צד ל"ג ומי שרוצה לעמוד על בוריו יקרא דברי האדומי פ' נ"ו ונ"ח במ"ע ודברי רמב"ן בעלה לתרופה וגעזעניאוס בספרו על הכתב ולש' הקדש ועיי' עוד דעת החכם רפ"ק בכ"ש שם ודעת רשד"ל שם צד ק"י ואילך ועדיין הדבר צריך תלמוד ואף כי לא אכביר במלין מסופקים בכל זאת אחוה דעתי גם אני בקיצור נמרץ. מנפילת לשון על לשון בין מבטא אשורית ובין סורית נולד חילוף הכנויים של שתי ארצות וגם נתחלפה אשור לרוב פעמים עם סוריא (עיי' יוסטינ' מ"א, מ"א; הירדאט. ג', ה'; ז', ס"ג. שטראבו ט"ז, תשל"ז) ואשור שכולל מדי עילם ובבל (מ"ב י"ז, ו' כ"ד; י"ח, י"א; ד"ה ב' ל"ג, י"א; פתלימ' ו', א': שטראבו ט"ז, תשל"ו; דיו קססיאוס ס"ח כ"ח) הומר פעמים רבות תחת סיריאה, בעבור זה קרוב הדבר שתחת לשון אשורית יש להבין לשון סורית שדיברו יושבי בבל ועילם ולשון שדברו יושבי ארץ סיריאה וארץ ישראל נקראת לשון ארמית או סורית (עיי' עז' ד', ז'; דניאל ב', ד' ישעי' ל"ו, י"א) ובדרז"ל סורסי = σῠριστί (עיי"ע סרס ב'). ועתה הבננו מאמר של ר' אבהו (סוכ' ה': חגיג' י"ג:) שכן בבבל קורין לינוקא רביא כלומ' מה שקורין כאן בא"י הילד ינוקא, והוא ל"ס יָנוּקָא קורין בלש' סורי' = בבלית רביא. ולשון סורית בבלית נדברה לעדות שטראבו ב', נ"ח וקסינֵיפון קירופיד. י"א, ה', ל"א ועיי' שם ז', ג', י"ז בעבר נהר פרת ולדעתי לזה כיוון הש"ס בכינוי כתב עברי שפירש"י לסנהד' כ"א: על נכון כתב עברי של בני עבר הנהר וכן פי' עברית (שבת קט"ו. ומגילי' י"ח.) כתב של עבר הנהר, לשון עבר הנהר וכעין זה פי' רבינו בע' עבר ג'. ובלי ספק היא הלשון שדיברו בני ישראל בתחילת בית שני כשהיו תחת מלכי פרס. וזאת שנית כי לשון עברי תצדק ג"כ על כתב א"י והוא כתב היהודים בימי קדם שמלכי פרס היושבים למזרחו של פרת היו קוראים לא"י וסביבותיה אשר למערב פרת בשם עבר נהרא (עזר' ד' ה', ו', ז') וא"כ מלת עברי תצדק על שני עברי הנהר בשוה וסומכין על הקורא או השומע שיבין מהמשך הענין באיזה עבר מדברים ולאחר שבטלה מלכות פרת שם עברי חזר להוראתו הראשונה שהיא מארם נהרים (עיי' בזה שד"ל בכ"ש שם). וגם הנחה אחרת צריכנו להקדים וזו היא כי ברהיבריאוס נקט כלל גדול בידו (עיי' פירשט לעהרגעביידע צד י"ד) כי לשון ארמית נפרדה לשלשה ראשים: א') לש' ארמית נדברת לבני חרן Harran, וסוריא הקיצונה, ב') לש' ארמית נדברת בדמשק ולבנון, ג') לשון כשדית—נבטית ולזאת ילדי נכרים ישפיקו והיא נתערבבה ונשתבשה מלשונות שונות והיא נדברה באשור. ואין ספק אצלי שעל אחרונה כוונו רז"ל באמרם

אשור יש לו כתב ואין לו לשון (ירו' מגילי וירו' סוט' שם ושם), ויותר נכון לשון אסת"ר פ' וישלח: אשורית יש לה כתב ואין לה דיבור ר"ל אין לה לשון צחה ונקיה ודיבור דבר דבר על אופנה של לשון המיוחסת אשורית עיקרית, רק תיבותיה ומשפט לשונה נעתקת ונשאלה מלשונות אחרות. אבל כתב אשורית היה נחשב ומפואר וזה מה שאמרו בסנהד' כ"ב. ותוספ' שם פ"ד למה נקרא שמה אשורית שמאושרת בכתב, ובירו' מגיל' וירו' סוט' שם ושם: ולמה נקרא שמו אשורי שמאושר בכתבו פי' מפוארת ומפורסמת עיי"ע אֶשֶׁר. ומעתה זכינו להבין ענינינו בסנהד' שם „בתחלה ניתנה תורה לישראל בכתב עברי ולשון הקדש חזרה וניתנה להם בימי עזרא בכתב אשורית ולש' ארמי בירו להן כתב אשורית ולש' הק' והניחו להדיוטות כתב עברית ולשון ארמי מאן הדיוטות אמר ר"ח כותאי מאי כתב עברית.. ליבונאה." והנה בתחילה התורה נכתבה בכתב ובלשון של יהודים בימי קדם והוא כתב עברית שכתבו בעבר ארם נהרים ולשון הקדש הוא לשון אבותינו שבה נאמרה התורה למשה רבע"ה מפי הגבורה, אבל בימי עזרא ששינה כתב עברית והוא כתב של בני עבר הנהר בעבור שהיה כתב של כותאי והם השמרונים כידוע, ניתנה ר"ל נכתבה התורה ע"י עזרא בכתב אשורית ובלשון ארמי, פי' בתרגום ומפורש בשום שכל בלשון עם שהיתה בא"י והיא ארמית אבל נתחזק ונתאמת הדבר שיבחרו להם ישראל כתב אשורית ולשון הקדש והניחו כתבם הראשון הוא כתב עברית לכותים שהם השומרונים וגם הניחו להם לשון ארמית לתרגום שלהם והיתה כל מגמת פניו של עזרא להפריד החבילה ולהתיר רצועות של אחוה בין ישראל ובין הכותים, והגדיל לעשות עזרא בזה גם לשמירת הנוסחא הנכונה והאמיתית כי בלי רושם ניכר להבדיל בין תורת היהודים לתורת השמרונים בנקל יקרה מקרה שהיהודים יעתיקו מספר תורת השמרונים ומי יערוב ערבה בעדם שלא יזייפו הנוסחאות כאשר באמת במשך הזמן היו מזייפים תורתינו הקדושה בהרבה מקומות. אי לזאת שינוי הכתב מעברית לאשורית היה מעלה ויתרון גדול של עזרא עד שאמר ר' יוסי ראוי היה עזר' שתינתן תורה ע"י לישראל אילמלא קדמו משה (סנהד' שם, ובירו' מגיל' אלא שקדמו דור משה). ולא הפליג רבי יוסי דבריו כי בשינוי כתב הנזכר נתן עזרא לכתבי הקודש קדושה יתירה ומאז והלאה תיקנו שיהיה לה כתב מיוחד ולכל שימוש הדיוטים היה להם הכתב העברי הישן, ומהך טעם כתב רושם שחוקק על המטבעות אשר טבעו החשמונאים לא היה כתב אשורי כי אם עברי ודומה ממש לכתב הדיוטים כותים ר"ל לכתב שומרוני ומזה תבין ההלכה (ידים פ"ד, מ"ה) כתב עברי אינו מטמא את הידים ולעולם אינו מטמא עד שיכתבנו אשורית (ועיי"ע גפן) ופי' הרמב"ם לידים שם נכון עד מאוד עי"ש, וסעד לפירושינו, ורה"ג להך משנה פי' (בסד"ט צד מ"א) „כתב אשורית פי' כדגרסינן בכה"ג בתוספ' ובגמ' ר' אומ' בכתב אשורית ניתנה תורה לישראל וכשחטאו נהפכה לרעץ (סנהד' כ"ב. ותוספ' שם ובירו' מגיל' שם) וזה שבידינו עתה זהו אשורי ושביד כותים ושכתוב על שקלי ישראל הוא רעץ וכ'. והנה בענין כינוי ליבונאה ורעץ שהם כינוים של כתב שומרוני דעתי שמלת ליבונאה לי" λεπαῖον felsig, zackig פי' קשה וחד כסלע ומלת רעץ בתרג' וכ"ה בל"ע رعص , פי' שבר ורצץ כמו רעע בל"מ וכן רעץ בל"מ, וטעם נהפך להן לרועץ וצ"ל לרעוץ (סנהד' כ"ב. ובירו' אי' לרעץ וכ"ה בבלי לפי גי' רבינו בע' רעץ) ענין כתיבה שבורה וכל מי שהכיר אותיות שומרוניות יכיר האמת שהאותיות האלה חדדות ושנונות כשן הסלע ושבורות ורעועות הנה ולא ככתב אשורית שאין לו בצורות אותיותיו עוקצין כי אם כתב אשורי מרובע הוא אשר תומכיו יאושרו. והיכר אחר של אותיות שומרוניות הוא שהן גדולות מאוד ונ"ל לפרש ג"כ מלות ליבונאה ורעץ כן שליבונאה פירש"י בטוב טעם ודעת אותיות גדולות ונ"ל שנגזר מל"י λιπαίνω כלומ' דשן וכן אומרין בל"א מאותיות גדולות Fettschrift ותחת רעץ גרס רבינו בהך ערך: דעץ ונ"ל שהוא בלש' שומרוני דשן וכן העתיק תרג' שומרוני דשן (דברי' ל"ב, כ') דעץ. והבוחר יבחור, ועיי' ליבונאה ועוד ע' כתב].

אֶשֶׁר (מל"מ וכן בל"ע يسر , يسارة Glück, Heil ובהקריאה וקילוס: אַשְׁרֵי!) בב"ר פצ"ג (צ"ב) ואל שדי יתן לכם רחמים א"ר פנחס בשם רב חנן [לפנינו בשם ר' הושעיא אבל בב"ר ברפ"מ וכ"ה בילק' תהלים צ"ד רמז תת"ן אי' בשם רב חנין] אשרי הגבר אשר תיסרנו יה (תהלי' צ"ד, י"ב) וכ' עד סוף הפרשה. ובפ' נערה שנתפתתה בג' האב אינו חייב (כתובו' נ'.) אשרי שומרי משפט עשה צדקה בכל עת (תהלי' ק"ו, ג') וכי איפשר לו לאדם שיעשה צדקה בכל עת וכ'. [אחי"ה ומן השם הזה אני מוציא הפעל אישר ופועל אושר (וכ"ה בל"מ בראש' ל', י"ג. מלאכי ג' י"ב. ט"ו—תהלי' מ"א, ג' משלי ג', י"ח); לדוגמא פסיקתא רבתי

פמ"ה התחיל מְאַשְּׁרָם ומשבחם, אשורית שמאושר בכתב עיי"ע הקודם. ירו' סוכ' פ"ג דנ"ד, המאושר שבכולן הללויה וכ'. ב"ר ר"פ ט"ו תאשור שהוא מאושר מכולן (עיי"ע פקסן ב'.) ושם פכ"ה וקלספ"צ המאושרים שבהם. וממנו השם עיי"ע הבא].

* אִשּׁוּר (das Preisen, der Preis) ירו' סוכ' פ"ג דנ"ד, בעשרה לשונות של שֶׁבַח נאמר ספר תהילים באישור בניצוח בניגון וכ"ה בירו' מגיל' פ"א דע"ב. אבל בבבלי בפסחי' קי"ז. אי' באשרי. שהש"ר פ' כרם אישורך הוא הודך הוא כבודך וכ'. והוא שם המופשט משורש הקודם לזה.

* אַיְשַׁר (והוא בנין אַפעל משורש אֲשַׁר ופי' על דרך נתינת שלום וברכה Glück zu! Heil auf!) ירו' שביעית פ"ד דל"ה: פ"ה דל"ו, מה שואלין בשלומן אישר. ושם הל"ט אסור לומר לחורשי שביעית איישר. וכ"ה ירו' ע"ז פ"ד דמ"ד: — ירו' תעני' פ"א דס"ד: אמרון לו אישר. ובגוף הדבר י"ל כי קרוב לענינו (אף כי נגזר מלשון שריר מפעל שר) ברכת השלום: יישר כחך (עיי"ע אפרייא) שבת פ"ז. יבמות ס"ב. קכ"ב: מנחו' צ"ט: ב"ב י"ד: תוספתא יבמות ספי"ד, אבדר"נ פ"ה שמ"ר פ"כ, רש"י כריתות ט"ו. ד"ה הוא בעולם. וכן יישר חילך ב"ר פנ"ד איכ"ר ד"ס: מד' שמואל פי"ב תרג' אסת' ב' לפ' ז', י' ובתר"י א' דברי' י', ב' תמורתו ייתשר חילך, ובקיצור יישר אי' ברכ' מ"ב: שבת נ"ג. ס"ג: עירו' ל"ב: פסחי' נ"ג: ב"מ נ"א. סנהד' ק'. שבועות מ'. מ"ה: חולי' י"ז: ע"ה: ע"ו: (ובילק' שמות רמז שצ"ג ועיי' ילק' במד' דרכ"ב: ודרכ"ד: אי' יפה כחך). וטעמו או יאושר כחך וחילך, או יתחזק ונתקיים כחך וחילך, ועיי"ע אֲשַׁר.

אָשְׁשׁ = אָשִׁישׁ (א') מלש' ער' Flaches, Ausgebreitetes Kuchen, Fladen ומזה בהשאילה (עיי' פי' ישעיה לגיזיניאוס ח"א, תקמ"ו) ב') מל"פ سيس כלי לשתות בו Trinkgefäss עיי"ע שש ג') בפרק כל שעה בגמ' ולא במעשר שני והקדש שלא נפדו (פסחי' ל"ו:) ת"ר לחם עני (דברי' ט"ז, ג') פרט לחלוט ולאשישה [וכ'] מאי משמע דהאי אשישה לישנ' דחשיבותא הוא [בפסחי' לי' אבל אי' בכ"י ב' וא"פ] דכתיב (שמוא' ב', ו', י"ט) ויחלק לכל העם לכל המון ישראל למאיש ועד אשה לאיש חלת לחם אחת ואשפר אחד ואשישה אחת אשפר אחר משׁשה בפר אשישה אחת מששה באיפה כלומ' מנה גדולה ולחם גדול ופלינא דשמואל [בדפ"ע אי' כאן ערך מיוחד וט"ס הוא] דאמר שמואל אשישא גרבא דחמרא דכתיב (הושע ג' א') ואהבי אשישי ענבים. [אחי"ה טעמו של שמואל נ"ל להסבירו מל"פ שהוראת המלה שרשמנו כוס לשתיה וכן פי' הרשב"ם לב"ב קמ"ד. ותלי ליה שישה דמשחא עיי"ע שש ג' ורש"י פי' לשבת קמ"א. פ ק, עיי' בסמוך] ובס"ג דר"א אומר תולין (שבת שם) אמר רבא לא ליהדוק [כ"ה בש"ס וכ"ה בכ"י ו"ו ל"ד ה"ב וכ"ה בדפ"ר ובע' הדק אבל בדפ"ע כאן ליזריק] איניש אודרא [עיי"ע לעיל וכ"ה עיקר הגי' וכ"ה בכ"י מ' וברש"י כ"י ובריף כ"י עיי' ד"ס שבת קכ"ז: ומ"ו: הערה ט' ובדפ' שבת וכן בכ"י ו"ו אי' אודרא וט"ס עיי"ע אודרא בהערה] בפומא דאשישא [וכ"ה בריף ובראש אבל בש"ס אי' דשישא וכ"ה בב"ב הנ"ל] דילמא אתי לידי סחיטה. ואהבי אשישי ענבים תרג' ברם אם יתובון ישתביק להון ויהון דמן לגבר דאישתלי ואמר מלה בחמריה. (א"ב יפה גרס בע"ה ולא כנוסחאות דידן אשר בהם כתוב ואמר מלה בחבריה). [אחי"ה ודע כי שתי הוראות יש למלה: א') צפיחית וכַּוָּן ונגזר כמו צפיחית מן צפח וטפח; וכַוָּן מן כון ובפיעל כַּוֵּן מענין התפשטות כן אשישה מל"ע אַשׁ שטעמה מה שפשוטה ורבוצה ובהשאילה חלת לחם וכן בירו' פ"ב דכ"ט: חלת המסרת ואשישה וכן בתרג' עיי"ע אשיש. ב') לפירושו של שמואל (ובמ"ר פ"ד אי' כן בשם י"א) מענין ל"פ כאשר כתבתי ובזה נוכל להבין חולין קכ"ד: ביצ' כ"א. אני היום סמכוני באשישות כלומ' החזיקוני ואמצוני בכוסות יין].

אֲשׁשׁ (מל"פ سيس Linsen (auf den Gesicht). או מלש' פרסי' شوش Hirse) בפ' הנודר מן המבושל (נדרי' נ"ג: ותוספתא נדרים ספ"ג) הנודר מן העדשים אסור באשישים ר' יוסי מתיר מן האשישים מותר בעדשים. ובילמדנו נקום נקמת (בתנחו' לי') ת"ר הנודר מן העדשים מותר באשישים עדשין הן אלא שהוא שוחקן ומשנה אותן מברייתן. [אחי"ה בירו' נדרי' פ"ו הלט"ו ד"מ. ר' יסא אזל לגבי ר' יוסי ואפיק קומי טלופחין מקליין וטחינן ומגבלן בדבש ומטוגן א"ל אילין אינון אשישין שאמרו חכמים ע"כ הרי נשמע שאשישים טלופחים כלומר עדשים טחונין עיי"ע טלפח וכן מצאתי בילק' דברי' רמז תת"ח וילק' תהלי' כ"ג רמז תר"צ או דכו במדוכה אשישות ועשו אותו עוגות (אבל במכילתא בשלח ובספרי בהעלתך לי' וכן לי' בילק' שם רמז שט"ו) ומוצא אני המלה מל"פ שטעמה עדשים או בנקודה אחרת דוחן]. (א"ב עיי"ע חסיסי ועסיסי).

אֱשַׁשׁ (מל"ע اسّ מיסד ומחזק fest, stark werden gründen) בב"ר פע"ט (ע"ח) ויאמר עשו יש לי רב (בראשי' ל"ג, ט') אמר ר' אייבו לפי שהיו מפוקפקות בידו היכן נתאששו בידו כאן [כ"ה בדפ"ר וכ"ה בב"ר שם ובב"ר ספ"ז עיי"ע אֻשׁ, ובשדפ"ע בט"ס כֵּן] [מִן דא"ל] יהי לך אשר לך (בראשי' שם) א"ר אלעזר אין קיום הגט אלא בחותמיו. פי' נתקיימו ונתחזקו כדכתיב (ישעי' מ"ו ח') זכרו זאת והתאששו [עיי"ע אש ומ"ש שם].

* **אֲשַׁשׁ, עֲשַׁשׁ** (מל"ע عشية Gewölk וקרוב לענין عشيشة Finsterniss) בירו' ר"ה פ"ב הל"ה דנ"ח. נראה באשש ובמים אין מעידין עליו א"ר חייא בר בא ראה אותו יוצא מענן זה ונכנס לתוך ענן אחר מעידין עליו. נ"ל שהיא ל"ע ענן וחשכת עבים ודעתי שר"ח ב"ב לפרושי הברייתא קאתי דמה שאמרינן נראה באשש אין מעידין דווקא בחשכת עבים אבל נראה הלבנה יוצאת מענן לענן שפיר מעידין, ובבבלי ר"ה כ"ד. אי' ג"כ ראינוה ב ע ש ש י ת ראינוה בעבים אין מעידין עליו (ועיי' הרמב"ם הלכ' קדוש החודש ב', ה') ויגיד עליו רעו שמלת עששית (וזו ממש ככתיבת ערבית) ענינה עבים, ורבינו בע' עששית הביא מאמר של ר"ה בבלי ומצדדו עם הוראת המלה נר של זכוכית. וכן פירש"י ופ"מ לירו' ר"ה קנדיל"ה (candela) בלע"ז ואני אבקש מחילה רבה ממאורות הגדולים אם לא הלכתי בעקבותיהם, ונ"ל שפירשו כן ממה שכתוב בתנחומ' סוף וארא (ד"ק.) לדרוש ואש מתלקחת . . כהדין עששיתא דמיא ומשחא מתערבא כחדא ונורא דליק מגויהון. וכ"ה בע' עששית בשם ילמדנו ובמדב"ר פי"ב אי' כהדא ש א ש י ת א ד ק נ ד י ל א דמיא ומשחא וכ' ובילק' סוף וארא: אשתא דקנדילא. ועיקר הנוסחא שאשיתא והוא ל"פ شيشة פי' נר של זכוכית. וציון ששיתא דקנדילא הביא רבינו בע' ש ש י ת א בשם הפסיקתא ויהי ביום כלות ע"ש.

☜ **אָשִׁישׁ** (= אָשְׁשׁ Fladen, eigentl. Ausgebreitetes) תר"י וטעמו כצפיחית בדבש (שמות ט"ז ל"א) טעמיה כאשישן בדבש ובתרג' אחר כשפוין בדבש ובע"ה גרס כששיין בדבש). [אחי"ה כבר עוררתי בע' אשש שנגזרה המלה מל"ע اس והיא כמו شاش = שאש וטעמה כל דבר שנתפשט וארוך ועולה יפה עם גירס' רבינו עיי"ע ששיין].

אֵשֶׁת (והוא סמיכות מנפרד: אִשָּׁה) בפ' אלו הן הנשרפין בגמ' מי שנתחייב ב' מיתות (סנהד' פ"א.) ואת אשת רעהו לא טמא (יחזק' י"ח, ו') שלא ירד לאומנות חברו ואל אשה נדה לא יקרב [כ"ה על נכון בדפ"ר, ובשדפ"ע אי' קרב ובש"ס אי' קירב ובילק' יחזק' רמז שנ"ח אי' קרב] שלא נהנה מקופה של צדקה. ובע' אומנות [ר"ל בע' אָמָן] אמרנו לא עשה לרעהו רעה (תהלי' ט"ו, ג') שלא ירד לאומנות חברו. אשת חבר טוחנת עם אשת עם הארץ בזמן שהיא טמאה בר"ג דשחיטת חולין (ו':) [ובתוספת' טהרות רפ"ח וירו' תרומ' רפ"ט דמ"ו ע"ג אי' הנוסחא אשתו של ע"ה טוחנת עם אשת חבר וכ' ועיי' ר"ש לטהרו' פ"ז מ"ד]. פי' החטין לאשת חבר הן וחבר זה אוכל חולין בטהרה הוא וטהרת ע"ה טמאה היא אצל חבר כדתנן (חגיג' י"ח חולין ל"ה. נדה ל"ג:) בגדי ע"ה מדרס לפירושין ואם אשת ע"ה נדה התירו לטחון לאשת החבר שאינה נוגעת בקמח של עצמה בימי נדתה וכש"כ בקמח חבר. [אחי"ה כן פירש ר"ח כנראה מתוספ' חולי' ו': ומתוספ' גיטי' ס"א: ד"ה אשת ועיי' בהפלש"ב בהך ערך]. תורא מדישיה אכיל (חולי' שם, גיטי' ס"ב.). פי' השור אוכל מדישו שנא' (דברי' כ"ה, ד') לא תחסום שור בדישו. [אחי"ה ציונים ודינים בענין אשת אח ואשת איש עיי' בפחד יצחק בהך ערך. ירו' עירובי' רפ"י דכ"ו. אשת יונה היתה עולה לרגל וכ'].

אֵשֶׁת (Maulwurf אולי מל"פ شتة ופירושו = شبانه das Nächtliche, in der Nacht lebende) בפ"ק דמשקין (מ"ק ו':) צדין את האשות ואת העכברין בשדה הלבן ובשדה האילן כדרכו בשביעית [כ"ה בדפ"ר על נכון ולשדפ"ע אי' ובשביעית ואז צ"ל ב מ ו ע ד ובשביעית]. ובכלים בפ' הנוגע בכובד (פכ"א מ"ג) מצודת האשות טהורה. פי' בגמ' דמשקין (מ"ק שם) [ושם ובכ"י מ' אי' בכל פעם גי' אישות וכ"ה ברש"י בפי' הרמב"ם ורא"ש וכ"ה בב"ר פנ"א ובילק' תהלי' נ"ח רמז תשע"ו וכ"ה בבלי' שם ובפי' רה"ג לסד"ט דט"ז אבל במ"ק גרס כרבינו אשות וכן הביאו רה"ג מתרג' ואשותא] מאי אשות אמר רב יהודה בריה שאין לה עינים . . מאי קראה [וכ"ה נכון בילק' שם ובפי' רה"ג וכ"ה בכ"י מ' ובכ"י רש"י, ד"ס שם ח': ובדפ' אי' קרא] כמו שבלול תמס יהלך נפל אשת בל חזו שמש (תהלי' נ"ח ט') ושבלול הוא שרץ שכשיצא מנרתיקו והולך רירין נופלים הימנו ונמס ומס. תרג' (אונקל' ויקרי' י"א, ל') והתנשמת ואשותא. [אחי"ה וכנ"ה בב"ר רפנ"א ובילק' שם כמו ש ב ל ו ל תמס וג' כדין כיליי סיליו לימצא כשלשול הזה שהוא נמחה בצואה כ א י ש ו ת

זו שאינה מספקת לראות שמש עד שהיא חזרת לעפר כאשת איש שזינתה וכ' ושני הפירושים אלו נמצאו ג"כ ברש"י לתהלי' שם ע"ש. וכן כתב במ"ק, שבלול שקורין ל י מ צ ו " ן תמם יהלוך כלומ' כשיוצא חוץ מנרתיקו רירות נופלות ממנו עד שהוא נימח ומת" וזה ממש כפי' רבינו ופי' לימצו"ן ובתהלי' אי' לימצ"א וכ"ה בכ"י רש"י לחגיג' י"א. ד"ה חומט (ובדפ' אי' לימג"א עיי' ד"ס שם ט"ז.) וכ"ה בתוספ' רי"ד והוא בל"צ Schnecke = limace, limaçon ובכ"י רש"י למ"ק אי' בובול"י (ד"ס ט'.) ונ"ל לתקן כוכול"י והוא ל"צ Schnecke im Gehäuse, à c o q u i l l e ושמות יונים לשבלול הן אלה: κοχλίας, σέσιλος, λεῖμαξ ואין ספק אצלי שהן כ י ל י י ס י ל ו י ל י מ צ א של ב"ר. ואשת פירש"י בתהלי' טלפ"א בלע"ז (Maulwurf, talpa) שאין לה עינים והיא תנשמת דמתרגמינן אשותא ע"כ. ובאמת תרג' כן אונק' לויק' שם אבל תר"י א' העתיק (ויק' שם) תנשמת א ו ת י א והוא לפ"ד ל"י ὠτός Fledermaus ואולי ט"ס וצ"ל תחת אותיא אשותא וכן תרגומו של אשת בתהלים. וכן פירש"י לויקר' תנשמת טלפ"א וכן נראה מפירושו למ"ק ב כ " י ד"ה בריה שאין לה עינים ש ק ו ר י ן ת ו פ י נ ו (ד"ס שם) ונ"ל שהיא ל"צ Maulwurf, taupe וכן יש להוכיח מפירוש הירו' מ"ק פ"א הל"ד ד"פ ע"ג אישות זו ח ו ל ד א, והיא בלש' ערבי' خلد جلذ ובל"ס חולדא כינוי לשרץ מוילאורף ובפי ערבים נקרא الفارة العميا פי' עכבר עִוֵּר (באכארט היעראזאיקאן ח"ב דתל"ח ואילך) וכן נקרא בל"פ חֶ ל ד ובפי העם מוש כור موش كور פי' עכבר עור וכן אריסט"ו (תולדות החיות ד', ח', ב') סיפר לנו ששרץ אשר דברנו בו כמעט אין לה עינים כי כל כך קטנות הן עד שלא נרגיש אותן. וזה שיעור המאמר בריה שאין לה עינים, או לפי ב"ר אינו מ ס פ ק ת לראות שמש, כלומ' אין יכול לראות שמש שעיניו כהות עד מאוד. ורב יוסף שוארץ (ת"ה רצ"ז) סיפר שהביט בעינים פקוחות וחקר ודרש ומצא שכנים דברי חז"ל שאין לבריה זו עינים כלל. ויהיה מה שהיה אם אין לשרץ זה עינים כלל או יש לו עינים קטנות וכהות על נכון יש לגזור מלת אשותא מל"פ ש ת ה (וא' נוספת) שטעמה מ י ש ע ו מ ד ו ח י ב ח ש כ ת ל י ל ה וזה הכינוי נאה ויאה עד למאוד לייחום השרץ הלזה ודו"ק ועיי"ע בואת ומ"ש].

* אֶשְׁתָּא, אִשְׁתָּא (בל"ם אֶשְׁתָּא פי' ששה sechs עיי"ע שיתא, ואל"ף נוספת) ירו' סנהד' פ"י דכ"ח: אשתא ירכין, ירו' סוט' פ"ח דכ"ב ע"ג אמתא אישתא. ירו' סנהד' פ"א די"ט ע"ד חד מן אישתא. — והקבוץ ירו' תעני' פ"ד דס"ח ע"ד אֶשִׁיתִּין וכ"ה בל"ם אֶשְׁתִּין פי' ששים — ירו' סוט' פ"ה ד"כ: אשית תיסר צ"ל אֶשִׁיתְסַר וכ"ה על נכון בד' זיטאמ' פי' ששה עשר.

אָשִׁיתָא, אֲשִׁיָּתָא, אֲשִׁיָּתָא (בלש"ם אֶשְׁתָּא והרבים אֲשִׁיָּתָא פי' כותל Mauer) פי' כותל. [אחי"ה כ"ה בכ"י ובדפוסי' ישנים אבל בדפ' אמש' אי' בז"ל "מסכת ברכות פ' הרואה (דנ"ו.) חזאי אשיתא דנפל פי' כותל" וכנ"ה ברכ' כ"ח. חזנהי לאֲשִׁיָּתָא דביתיה דמשחרן, ושם נ"ד. איתפרקא ליה אשיתא. עירו' כ"ה: נפל אשיתא, תעני' כ': ההיא אשיתא רעועה דהואי בנהרדעא. ושם וכל אשיָתא דהוות רעיָעתא וכ'. ב"ק כ': משום שחרוריתא דאשייתא, ב"מ פ"ו. פרק אשיתא, ב"ב ו'. ליתרע אשיתאי, ושם ו': מיתרע אשיתך אנא נמי מיתרע ליה אשיתאי, ושם ז'. מרעת ליה אשותאי ושם הרבה פעמים ע"ש וכן בב"ב נ"ט. ועיי"ע שת ד'. והקבוץ בתרג' ישעי' כ"ה י"א; שה"ש ב', ט', איכ' ד', י"א, איוב כ"ד, י"א אַשְׁוות עיי"ע אש, והפשיט' העתיקה קיר (ישעי' ט"ז, ז') אֲשִׁיָּתָא וקרובה להוראת ערך אוש (עיי"ע אש) וכן פירש"י לב"ק נ'. ד"ה לאושין].

אַשְׁתְּיָאמָא (Siegelbewahrer מַהַשֵּׁם סו' סתם ובל"ע سطم verschliessen) בר"ג דכל הצלמין (ע"ז מ"א.) מעיקרא סבור אשתימא בעלמא. פי' שומר חותם של מלך. [אחי"ה וכעין זה פירש"י שליח הנושא חותם המשלחו ע"כ. וגי' שלנו אישתיימא וגי' רבינו יותר טובה וגוזר אני המלה משרש שתם או סתם שטעמה כמו חתם בל"ע וסור' ואולי ר"ל שהוא באותיות הפוכות אשימאת σημάτιον בל"י טבעת חותם].

☞ אִשְׁתַּדָּא (dieses Jahr, heuer) ירו' דמע"ש (פ"ד הל"ח דנ"ה:) אישתקד הוה דידך אישתדא דידי פי' הדה שתה שנה זאת). [אחי"ה מלה מורכבת ממלת שתא ומן דא וכן השתא הוא כמו הא שעתא].

* אִשְׁתַּדֵּף (בל"ע شصب شسب شزب dürr, trocken werden) ב"מ ק"ו. אשתדוף רובה דבאגא ואשתדוף נמי הנך שערי. ושם אישתדפו, נשתדפו, משתדפו פי' בל"ע נעשה חרב ויבש וממנו נגזר שִׁדפון בל"מ, פי' שריפת הזרגן. כתובי' צ"ה. ושם צ"ה: אישתדוף בני חרי, ורש"י פי' נתקלקלו. והוא אתפעל משורש שדף.

* אִשְׁתְּדִיף מל"ע شطف weggehen, sich zurückziehen תרג' וכי ישיג לו (מלכים א', י"ח, כ"ז) או אשתדפא אשתדיף, ולפ"ד הוא אתפעל משורש שדף בל"ע טעמו נשוג אחור והלך לדרכו, וכן יש לפרש שׂ י ג מפעל נשג ור"ל בעמ"ת שלו צד תנ"ז: טעה במח"כ בפי' שתי מלות של שני ערכים אלה.

☞ אֶשְׁתַּדּוּר (Empörung, Kriegsrüstung) מפעל שדר ע"ש ובל"ע تشدّر פי' מרד) בעזרא (ד', ט"ו, י"ט) ואשתדור עבדין בגוה פי' פשע). [אחי"ה בל"ע וסורי' שורש שדר (כמו שדל ברז"ל) טעמו זרז עצמו ובפרט למלחמה, ובהשאילה השם בל"ס מֶשְׁתַּדְּרָנוּתָא פי' מרידה.

אֶשְׁתּוֹמֵם (verwirrt, verdutzt sein) בפ"ק דשחיטת חולין בגמ' השוחט מן העורף (חולי' כ"א.) א"ל וכי מתה עומד ומולק אשתומם כשעה חדא, (א"ב נקט פסוק כדניאל (ד', ט"ז) ורוצה לומר ששתק והיה מחשב מה יענה). [אחי"ה דברי ר"ב נלקחו מרש"י לחולי' שם ופי' המיוחס לרס"ג לדניא' כתב ג"כ שתק ונעלם, ורס"ג לישעי' נ"ט, ט"ז, וס"ג, ה' העתיק ג"כ אשתומם במלת ערבית عيّ פי' לשון שממון ובהלה, וכן הענין בחולי' פ"ד: אשתומא קאמר פי' דבר משונה ומשומם קאמר ורש"י לועז על נכון שם אשטורדישון פי' בל"צ betäubend, verdutzend, etourdissant וכן לועז רש"י תהו (בראשי' א', ב') ועיי' רש"י שמו' י"ה, כ"ד, דברי' כ"ח כ"ח; ירמי' כ"ג, ל"ב; תהלי' ל"ח, ז' ובעובדי' א', י"ז פי' ולעו . . לשון מהומה ושממון אשטורדישון בל"ז וכן לועז תונבא שטות ביומ' פ"ג, ובתעני' י"ג, פירש"י משומם אישתורדין בלע"ז = betäubt, éstourdi. ופסוק מדניאל הוזכר עוד בשבת מ"ז, סוכ' מ"ד, קידוש' ל"ט, מ"ק ג': — והוא אתפעל משורש העברי שמם].

* אִשְׁתְּטִית (Fluss in Karmanien, Sethis s. Mela 3, 8) חולי' צ"ה, רב הוה יתיב אמברא דאישתטית ויפה פירש"י על מקום מעבר של אותו הנהר, ושם הנהר הוזכר במילא עיי' מאננערט כרך ה' חלק ב' דמ"ג.

* אִישְׁתִּי (er trank, von שְׁתִי) איכ"ר פ' ויגרוס: מחדא פטים אישתי, פי' שתה מחבית אחד פי' פיטס בל"י πίθος עיי"ע פטס.

* אִשְׁתְּמוֹדַע (בנין אשתפעל משורש ידע, או מן השם מוֹדַע, וכן בל"ס אֶשְׁתּוֹדַע (erkennen יבמות ל"ט: אשתמודעיניה דאחוה

דמיתנא מאבא ניהו, והרבה בתרג' עיי' עמת"ר למהרי"ל.

* אִשְׁתַּמֵּן (משרש שָׁמֵן ובל"ע سمن fett werden, sich mästen) בב"ר פכ"ח כד הוה צייד עופא וא"ל זיל ואשתמן ואתי והוא אזל ומשתמן ואתי פי' השמן עצמך, וכ"ה בל"ע וסורי'.

אֶשְׁתַּקַד (פי' בל"ס אֶשְׁתַּקְדִי, אֶשְׁתַּקְדָיָא שנה העברה voriges Jahr נתקצר מן שתא ומן קדמא כהבלעת המ"ם) בשקלי' פי"ג שופרות (פ"ו מ"ה) מי שלא שקד אשתקד שוקל לשנה הבאה, ובר"ג דפסחי' (ג':) אשתקד נעשו [חיטין] יפות, פי' שנה שעברה כלומ' שתא קדמיתא [אחי"ה וכן פי' תוי"ט לב"ב פ"ו, מ"ה בשם רבינו, וכנ"ה בברכו' י"ח: מפני מה אשתקד של כל עולם כלו לקה וכו', ביצ' ה', אשתקד מי לא אכלנו, ב"ב פ"ו מ"ג וירו' ב"ב פ"ו דט"ו ע"ג וירו' גיטי' פ"ו דט"ו ע"ג ישן משל אשתקד, רות"ר רפ"ה והובא בילק' שמואל ב' כ"ג רמז קס"ה והלא נלמד משל אשתקד, ירו' מע"ש פ"ד דנ"ה: עיי"ע אישתדא, — אבל אשתקד בתר"י א' ויק' ט"ז, כ"א נתקצר משתי תיבות שעתא קדמא].

* אַשְׁתּוֹר עַשְׁתּוֹר (N. pr. Aschtor) ירו' ביכורי' פ"א ס"ד רע"א בנימין בר אשתור, ושם בנימין בר עשתור (ומהרז"ף במבוא הירושלמי הביא צד ס"ט: וע': רק עשתור) וחי בדור השלישי.

אַשְׁתִּיתָא (N. pr.) בס"ג דפ' מי שהוציאוהו (עירו' נ"ב סע"א), פי' שם אדם רב יהודה בר אשתיתא. [אחי"ה וכ"ה הגי' בכ"י מ' ובעל ד"ס שם צ"ה, לא רמז על רבינו ובד' א"י אישתתא ובד"ש אישתיתא ובכ"י א"פ אישתותא].

אֵת (אֶת Accusativprtkl. mit Makef) בריש ספרי (פרשי' נשא סי' ל"ב ד"י:) זאת [כ"ה ג"כ בספרי ובמקרא אי' וזאת] תורת הנזיר ביום מלאת ימי נזרו יביא אתו (במדבר ו', י"ג) [וכי] אחרים מביאין אותו והלא הוא מביא את עצמו זו אחת משלשה אתים שהיה רבי ישמעאל דורש בתורה וכו' [וכ"ה במדב"ר פ"י], בב"ר פפ"ה (פ"ד ילק' וישב רמז קמ"א) וילכו אחיו לרעות את צאן אביהם בשכם (בראשי' ל"ז, י"ב) את נקוד עליו מלמד שלא הלכו לרעות אלא עצמן, [אחי"ה כלומ' לתענוגיהם וזה כונת במ"ר פ"ג למה נקוד על את מלמד שלא הלכו לרעות אלא לאכול לשתות ולהתפתחות], את ה' אלהיך תירא (דברי' י', כ') לרבות תלמידי חכמים (פסחי' כ"ב: ב"ק מ"א: קידושי' נ"ז, בכורו'

ו': ובדפ"ע חסר הציון), אותו ואת תורתו ירוש' בפ' הרואה בגמ' דסמך לא יקל (ירו' ברכ' פ"ט הל"ז די"ד:). [אחי"ה וכ"ה בירו' סוט' פ"ה ד"כ ע"ג אבל דרש של בבלי לרבות ת"ח לי' בירו' וכן דרש של ירו' אותו ואת תורתו לי' בבבלי —. והקבוץ אֵתִים וגמים ירו' ברכו' וסוט' שם ושם, ובב"ר פ"א פכ"ב ופנ"ג בסוף. כל אֵתִים שבתורה בפסחי' כ"ב: ושם נסמן. חגיג' י"ב סע"א שהיה דורש כל אתין שבתורה את השמים ואת הארץ מה היה דורש בהן א"ל אלו וכ' ובירו' ברכו' שם תירץ: ל ר ב ו ת צ ב א י ה ם וזה הדרש האיר לנו נתיב העתקת עקילס שהעתיק גם אֵת במלת היחס σύν וזה בעבור שהלך בעקבות ר"ע, ובאמת אי' בירו' קידושי' פ"א דנ"ט. ר' יוסי בשם ר' יוחנן תירג' עקילס הגר לפני ר"ע. ולזה מסכים ג"כ העיראנימוס לישעי' ג', י"ד בהחליטו אומרים שעקיבא רבו של עקילס הגר היה (Akibas quem magistrum Aquilae proselyti autumant.)]

אַת (מל"מ נָאָה, יָאָה schön, angenehm sein, Genuss haben) באבות בפ' בן זומא (אבות פ"ד מ"ה) ודישתמש בתגא חלף הא כל הניאות מדברי תורה נוטל חייו מן העולם. [אחי"ה בע' תג גרם ג"כ רבינו ודישתמש לפי גי' דפ"ר וכ"ה במשניות באבות פ"א מי"ג ופ"ד, מ"ה אבל במשנ' של גמ' אי' באבות פ"א ודאשתמש וכ"ה במגיל' כ"ח: ובאבו' פ"ד ודאישתמש וגם שם ובמשניות הגי' הא למדת כל ה נ ה נ ה וכ' אבל מפירוש של רשב"צ מגן אבות (דס"א דפ' וויען תרכ"ג) נראה שגרס כרבינו ועיי' עוד ראשון לציון לאבות פ"א]. ובשבת בפ' כירה (מ"ב:) אין ניאותין ממנו לפי שאינו מן המוכן. ובפ"ח בברכות (נ"א:) אין מברכין על הנר עד שיאותו לאורו. ובסוף פ ר ק ק מ א דביצה (י"ד:) [כ"ה לנכון בכ"י ו"ו ובדפ"ר, ובשדפ"ע חסר] זה הכלל כל שנאותין בו ביום טוב. שהנשים נאותין בהן בגמ' דלשכת פרהדרין בפ"ק דיומא (י"א:) פי' לשון הנאה. פ"א יאותו לאורו שיהא להם הנאה ב ר ו ש ם המאור שתרג' בזאת נאות (בראשי' ל"ד, ט"ו) ניטפס [אחי"ה עיי"ע טפס ב']. ויאתו הכהנים (מ"ב י"ב ט') [ואיטפסו כהניא] לשון טפיסה וטפוס הוא (אמוס) [צ"ל אמום]. ירושלי' (ברכות פ"ח די"ב ע"ג וירוש' עירובין רפ"ה דכ"ב:) רב אמר יאותו, ושמואל אמר יעותו מאן דאמר יאותו אך בזאת נאות לכם ומאן דאמר יעותו לדעת לעות את יעף דבר (ישעי' נ' ד'). [אחי"ה גי' ב ר ו ש ם אי' בכ"י ה"ב, ובכ"י ו"ו אי' בישם וצ"ל ברשם כמו בכל הדפוסים. ובכ"י ה"ב אי' עוד הגי' פ י' א ח ר י א ו ת ו לאורו וכ'. וט"ס הוא וצ"ל פי' אחר יאותו לאור' וכו' ולפע"ד נ"ל אחר עיון רב כי כוונת רבינו בפ"א הנ"ל לבאר מלת יאותו מלשון אות Zeichen וזה מ"ש ב ר ו ש ם המאור, ועל זה הביא ראיה מהתרגום שהעתיק נאות: ניטפס וסבר רבינו שהוא מלש' טפוס = אמום Gepräge, Form. וראיה לפירושי בכונת בעל הערוך מצאתי בפי' המהרש"ם לירו' ברכות שם וז"ל: נאות לכם תרג' אונקלס נטפס לכון ל ש ו ן ד פ ו ס כדתנן טפוס של תפלה כלו' נלך לנגדכם ולרצונכם ככל תאותכם כמדתכם בכוון כדרך צורה שעושין בדפוס והיא כמידת הדפוס והכא נמי עושה באור היד צל כצורת האצבעות עכ"ל. נשמע מזה כי גם המהרש"ם הבין נאות ותרג' ניטפס כפי' בעל הערוך. ומסוף פירושו: והכא נמי עושה וכו' נראה בעליל כיון על המנהג להסתכל בצפרנים בשעת הבדלה (עיי' ילקוט תהלי' תשכ"ג ובזוהר פ' בראשי' ופ' ויקהל) והמנהג הזה הובא בטור או"ח סי' רצ"ו ורצ"ח. וכתב שם מרן ב"י וז"ל: ומ"ש וע"כ מסתכלין בציפרנים וכו' כ"כ שם הרא"ש וגם המרדכי כתב במסכ' יומ' בשם תשובת הגאונים וז"ל ומה שאנו נוהגים להסתכל בצפרנים וכו' זה הדבור שנוי בתלמוד בבלי וירו' שאין מברכין על האור עד שיאותו לאורו פי' וכו' וכיוצא בזה כתוב בשיבלי הלקט בשם ר' נטרונאי וכתב עוד כך הוא המנהג תחלה מכנים אצבעותיו לתוך ידיו ומחשיך תחתיהן ואח"כ פושטן וכו' עכ"ל ולזה כיון גם המהרש"ם במה שכתב והכא נמי עושה באור היד צל כצורת האצבעות. ועיי' עוד באו"ז הלכ' מוצ' שבת סי' צ"ג. ומעתה קרוב הדבר לדון כי גם רבינו כיון בפירושו יאותו לאורו שיהא להם הנאה ב ר ו ש ם המאור על המנהג הישן הזה כלומ' שיהא להם הנאה ברושם היינו ציור וצורת אצבעות ע"י המאור של הבדלה. ודו"ק. אבל הראיה מהתרג' דוחק הוא כי השרש טפס בל"ם כמו פיים בדרז"ל וענינו נתרצה בדבר והוא ממש טעם של ל"מ נאות וכן פירש"י למלכי' ב' י"ב, ט' ע"ש. ועיקר מקום המלה בערך י א ת עיי' ר"ב שם. ופלא שלא הרגיש כאן מאומה].

אֶת וָהֵב (den Ort Vaheb (Num. 21, 14) agad. gedeutet) תנא שני מצורעים היו וכ' בר"ג דהרואה (ברכו' נ"ד. הובא בילק' ח ק ת תשס"ד ובשאילתות). ובפ"ק דקידושי' בגמ' ללמדו תורה בענין אחד (קיד' ל': וילק' חקת שם) אמר ר' חייא בר אבא א"ר י ו ח נ ן [בקידו' וילק' חסר] אפי' אב ובנו הרב ותלמידו עסוקין בתורה בשער אחד

נעשין אויבין זה לזה שנאמ׳ (במדברי כ״א י״ד) על כן יאמר בספר מלחמות ה׳ את והב בסופה וג׳ אמר רבא ואין זזין משם עד שנעשין אוהבין זה לזה שנא׳ את והב בסופה אל תקרא בסופה אלא ב ס י פ ה. [אחי״ה ובקיד׳ וילק׳ בשנויים קצת ע״ש וכן אי׳ בקידוש׳ א״ת בסופה אלא בסופה ובילק׳ אי׳ אלא בסופו וכמו שדרש בעל המאמר והב וסופה בערך אויב וסוף כן תרג׳ אונק׳ ע״פ דרוש אתוהב (במלה אחת) דיא עבד כאלו נגזרה המלה מן יהב (ועיי׳ פירש״י שבאמת זה דעתו) אבל ז׳ גנח חולק על התרג׳ וכתב ששתי המלות שמות של שני מקומות הן, עיי׳ לשונו בספרו כתאב אלאסול צד קפ״ה].

את (אַתָּה = 1 Accus. prtkl. 2 Du) בהלכה ראשונה דאלו הן הנשרפין (סנהד׳ ע״ו: עיי׳ יבמו׳ צ״ד: ורש״י שם ולויק׳ כ׳, י״ד ותו״כ פ׳ קדושים ספ״ט וירו׳ יבמו׳ פ״י הל״ח די״א.) ת״ר באש ישרפו אותו ואתהן (ויק׳ שם) אותו ואת א ח ת מהן. [אחי״ה שהפריד ר״י אתהן לב׳ מלות את ו ה ן והן vel בל״י אחד עיי״ע הן ורש״י לויק׳ וזה עיקר הגי׳ וכ״ה בשבת ל״א: ומ״ק כ״ח. ולא הינא כאי׳ בסנהד׳ שם ורבינו בע׳ הן ג׳ ורש״י ליבמו׳ שם ותוספ׳ לנזיר ח׳: ד״ה הריני] דברי ר׳ ישמעאל ר״ע אומ׳ אותו ואת שתיהן וכ׳. — ואתה תבער הדם הנקי מקרבך (דברי׳ כ״א, ט׳) למה לי מיבעי ליה [לכדתניא מניין למומתין בסייף שהוא מהצואר ת״ל ואתה תבער הדם הנקי מקרבך. חסר בט״ם בדפ״ע] הוקשו [כל] שופכי דמים לעגלה ערופה מה להלן מן הצואר אף שופכי דמים מן הצואר וכ׳ בפ׳ אלו נערות בגמ׳ דהבא על בתו (כתובי ל״ז: סנהדי נ״ב: ירו׳ סנהד׳ פ״ז דכ״ד: ילק׳ פ׳ סוף שופטים). כי אתה אבינו כי אברהם לא ידענו ו י ש ר א ל ל א י כ י ר נ ו [ישעי׳ ס״ג ט״ז כ״ה בכ״י ו״ו על נכון] ויצחק היכן הוה? מי שהיה אומר לעשו גזור עליו שמדים את מכתיפו לאבות! [כ״ה במד״ר ובכ״י ע׳ אבל בדפ״ע בט״ם אי׳ גזור עליו שמד ו א ת ה ש ו ל ט ב ו וזה המאמ׳ אי׳ במד׳ קודם לזה, וכן נשמט בדפ״ע בטעות הסיום את מכתיפו לאבות] בב״ר פס״ח (ס״ז). בשבת ספ״ק אר״ע (פ״ט: ילק׳ ישעי׳ ס״ג ורמ״ז שס״ח ומנוה״מ סי׳ ש״י) לעתיד לבוא אמר הקב״ה לאברהם בניך חטאו אמר לפניו ימחו על קדושת שמך אמר אימא [וכ״ה בכ״י מ׳ עיי׳ ד״ס שם צד צ״ו: ובדפ׳ אי׳ אימר] ליה ליעקב דהוה ליה צער גידול בנים וכ׳.

* אַ״ת בּ״ש (Diejenige Alphabetzusammenstellung, wonach der 1. mit dem letzten, der 2. mit dem vorletzten Buchstaben verbunden wird) פי׳ הרכבת האותיות בדרך שיתחבר א׳ עם ת׳, ב׳ עם ש׳ כעין זה א״ת, ב״ש, ג״ר, ד״ק, ה״ץ ו״ף, ז״ע, ח״ס, ט״ן י״ם כ״ל. בשבת ק״ד. דרש לה בעל אגדה במלות מיוחדות. א״ת ב״ש אותי תעב אתאוה לו? ב״ש בי לא חשק שמי יחול עליו? וכ׳ עד כאן מדת רשעים אבל מדת צדיקים א״ת ב״ש אתה בוש ג״ר ד״ק אם אתה עושה כן גור בדוק וכ׳ ע״ש. במדב״ר פי״ג שכן ק׳ מתחלפת בד׳ בא״ת ב״ש. ושם פי״ח ששך (ירמי׳ כ״ה, כ״ו מ״א) בא״ת ב״ש בבל וכן פירש״י וכן תרג׳ ששך בבל. וכן לֵב קָמָי (ירמי׳ נ״א, א׳) בגי׳ א״ת ב״ש כשדים כפירש״י וכן תרג׳ כסדאי. וכן הרכיב רב בסנהד׳ כ״ב. תיבות מנא מנא תקל ופרסין (דניאל ה׳, כ״ה) בגימ׳ א״ת ב״ש שאמר ישם: איכתיב להון יטת יטת אדך פוגחמט ע״ש פירש״י ובילק׳ דניא׳ רמז אלף ס״ג בט״ם טס יטת אדב פיג חמט ונ״ב בא״ת ב״ש. אבל צ״ל כמו בסנה׳. ועי״ע אטב״ח. ועיי״ע אֶפְרָא וע׳ גימטריון.

* אָת, אָתָא (ממש ל״ס כמו אות בל׳ עברי Buchstabe) בקבוץ: קהל״ר פ׳ ונתתי ח׳ אָתָוָאן, במדב״ר פי״ג אֲתוָֹיֵי דדין הוא אתויי דדין פי׳ קערת כמו קרעת והיחיד אות עיי״ע אות ב׳.

1 אות (מל״מ Zeichen, Merkmal) בפ׳ אין דורשין [בגמ׳] ר״ע עלה בשלום וירד בשלום (חגיג׳ ט״ז. וילק׳ הברכ׳ רמז תתקנ״א) ו א ת ה מרבבות קדש (דברים ל״ג, ב׳) אות הוא ברבבה שלו. פי׳ שאין בכל המלאכים דומה לו והוא ראה מלאכים דומין ל מ י ט ט ר ו ן [כ״ה לפי גי׳ כ״י ו״ו ונכון עד מאוד עיי״ע] וידע דלאו קודשא בריך הוא [ועיי״ע דגם, ובילק׳ נוסח יותר טוב אות הוא ברבבות]. כאות מי מרה [כ״ה לפי גי׳ כ״י אבל בדפ״ר בט״ם באות מימרה וממנו בדפ׳ פ״ז׳ באותה מימרה] בגמ׳ דואלו מגלחין סמוך לסימן חנן (מ״ק כ״ה:). פי׳ בא רוב שלישית במים ישראל נקראו שלישית ורבא שקול כרוב ישראל ובא לדגלת שהוא חדקל דבעיתו מיא כאות מי מרה שסוטה נבדקת בהם. [אחי״ה כן פירש ג״כ פי׳ מיוחס לרש״י למ״ק שם וחידוש שלא ציין הך ערך הרב הח׳ מהר״י רייפמאן (במ״ע מהרז״ף ח״ג ר״ל)]. שמו אותותם אתות (תהלי׳ ע״ד, ד׳) בילמדנו והיה עקב תשמעון [בתנח׳ לי׳ וילק׳ תהלי׳ ע״ד הביא מאמר דרוש אחר ע״ש וכ״ה בשו״ט] כי תאמר בלבבך:

בשעה שונכנסו שונאין לבית המקדש היו חורקין שיניהן ומהלכין [כ"ה בנכון בכ"י ו"ו, ובדפ"ע אי' מחרפין] והיו מנעליהן מסומרין והיו אותות רשומות ברצפה שכן הוא אומר בקרב מועדך שמו אתותם אתות. ת"ר אין לוקחין מן הצבע לא אותות ולא דוגמאות בס"ג דב"ק (קי"ט: ועיי"ע דגם) ובס' כלאים (פ"י, מ"י) אותות הגרדין ואותות הכובסין אסורין משום כלאים. פי' חוטין של אורגים שמשימין משום אות. [אחי"ה וכעין זה פי' הרמב"ם לכלאי' שם, אבל ר"ש ורעו"ב פי' בענין אחר עי"ש]. פי' א ו ת ו ת הגוזל [כ"ה בכ"י ובדפ"ר, אבל בשדפ"ע חסרו שתי מלות „פי' אותות"] צמר שמראה [בכ"י ו"ו שמכסה!] בו צבעי, דוגמאות היינו נמי שמראה בו [וכן פירש"י].

* 2 אות (מל"מ Schriftzeichen, Buchstabe) שבת ע"ה: אות אחת גדולה, ב"ב ט"ו. איפשר ס"ת חסר אות אחת וכ' והקבוץ אותיות שבת פ"ט. קשר כתרים לאותיות, סנהד' צ'. ע"ז י"ח. תוספ' שם ד"ה הוגה: ההוגה את השם באותיותיו, קידוש' ל'. שהיו סופרים כל אותיות שבתורה, ושם ע"א. שם בן ארבע אותיות . . . שם בן שתים עשרה אותיות . . . שם בן ארבעים ושתים אותיות, ב"ר קלספ"ט הוא מאד (בראשי' א' ל"א) הוא אדם הינון אותיות דדין, ויק"ר רפכ"ג שמו של הקב"ה ע"ב אותיות עיי"ע אָן. ושם רפכ"ו מצינו שעיקם הקב"ה ח' אותיות ולא הוציא דבר מגונה מפיו וכ"ה בפסחי' ג'. במדב"ר פי"ח ששים אותיות שבברכת כהנים. ושם מנצפ"ך האותיות כפולים צופים אמרום. ובהשאילה נאמר על השטר כי הכתב אינו זולת האותיות. ב"ב ע"ה: ע"ו. אותיות נקנות במסירה, ושם ואותיות נקנות במשיכה ובשטר, וכ"ה בירו' כתובו' פי"א דל"ד:

☞ אֲתָא (מל"מ אָתָא, אָתָה וכ"ה בל"ס ושומרוני ובִלש"ע اتا kommen) תרג' לכה אתי (מלכ"ב י', ט"ז) אתיא עמי והוא מל' ואתה מרבבות קדש (דברי' ל"ג, ב') תרג' וקחו קמח (מלכי"ב ד', מ"א) איתו קמחא, תרג' תנו לי איש (שמוא' א' א', י"ז, י') איתו לי גברא. [אחי"ה וכנ"ה הרבה פעמים בדרז"ל ובפרט בירו' ד"מ עיי' ר"ה י"א. אתיא פקידה פקידה אתיא זכירה זכירה. יומ' כ"א: תעני' ד': השתא דאתית להכי והרבה פעמי' בש"ס. סנהד' צ"ו. אתו מלאכי השרת, ושם צ"ח: ייתי ולא איחמיניה. ב"מ כ"ח: אתא לקמיה דרבה וכ', שם ה'. אם איתא לדר' חייא וכ' פי' הלכה כמותו עיי' תוספ' שם. אתאן לתני פלוני עיי' כללי גמ' למהר"י קארו יבין שמועה קי"ב: אתי עשה ודחה לא תעשה עיי' יד מלאכי סי' נ"ד, נ"ה, נ"ו. גיטין נ"ב: אתי למנועי. שבת ק"ד. אתו דרדקי האידנא לבי מדרשא, ושם: לאתויי מאי לאתויי הא וכ' ושם קי"ח: תיתי לי דקיימית ג' סעודות בשבת ושם הרבה פעמי' וכ"ה בשבת קי"ט. ופירש"י ישולם שכרי ובבכור' ל'. כתב רש"י תיתי לי שכר טוב ועיי' תוס' בכורו' ב': ד"ה שמא, וכ"ה בירו' ברכו' פ"ב ד"ה ע"ג ייתי עלי דלא כעיסת עילוי, ירו' שביעי' פ"ד דל"ה: ייתי עלי על כל חוטר וחוטר דהוה נחית עלי, ושם פ"ו דל"ו ע"ג ייתי דלא ידעית צ"ל ייתי ע ל י דלא ידעית וכ"ה בירו' גיטי' פ"א דמ"ג ע"ג בכל אלה לשון בקשה ושבועה ותמורתו קודש י ב א ע ל י א ם וכ' ירו' פיאה פ"א דט"ו ע"ג ב"ר פע"ט. (עיי' ס"ע בא א') ופעמים א' מובלעת ד"מ תא שמע והוא צווי תחת אתא וכ"ה בל"ס תא. ועל ת"ש עיי' י"מ סי' תרכ"ט. סנהד' צ"ו: פוק ותא. ושם: תא אשינא דטורי, ב"ב ע"ד. תא אחוי לך. גיטי' נ"ז. תא חזי, ירו' דמאי פ"ו דכ"ה: ירו' פסחי' פ"ו דל"ג ע"ג, במדב"ר ספ"ה איתא חמי. ועיי' ס"ע אתמהא. וכן א' מובלעת בירו' נזיר פ"ו דנ"ד ע"ג וַתְּיָא כהדא דתני חזקיה תחת ואַתְיא, ירו' כתובי' פ"ד דכ"ח ע"ד ותייאן (= ואתייאן) אילין פלוגתא, ירו' מכו' ספ"ב דל"ב. ו ת י י א דר' יוסי כר' יודה, תחת א ת י י א וכ"ה באמת בירו' תעני' פ"ב דס"ה ועיי' עוד ע' תא. ובהפעיל בינוני א' נבלעת תמיד תחת מְאַיְתֵי נאמ' מַיְיתֵי (= בל"ס מַיְתֵי) ד"מ סנהד' צ"ו: אייתי רבנן . . אייתי דרדקי . . אייתי פרחי כהונה, שבת ק"ט: ואי לא לייתי. תמור' ל"א: מגיל' כ"ב: לאיתויי מאי, ירו' תעני' פ"א דס"ד: אייתוניה, ושם אייתיתי. ירו' פיא' פ"א דט"ו ע"ג בעי מייתה להון, ושם: לא יכילת מייתותיה לכון. ב"ר פע"ג אית דמייתין. בכתוב' בבלי י"ז. מיתייך תחת מאתייך (= בסורי' מֵאתַיָא) פי' בואך. ודי בזה להשלים דברי ר"ב].

* אִתָּא (Sterngruppe, Hyades, ὑάδες) בברכו' נ"ח: מאי עש א"ר יהודא יותא מאי יותא וכ' בכ"י מ' פעמים אתא ונוסח הדפוס יותר טוב כאשר אוכיח בע' יותא אם יהיה ה' עמדי.

* אִיתָא, אִיתָה, אִיתְּתָא עיי"ע אִתְּתָא.

אַתּוּן (Feuerofen, Esse בל"ס אַתּוּן ובל"ע اتّون ובל"פ تون ואני גוזר אומר מל' הצוארי וארמניא Feuer, âtun) נוריהן דכשדאי תר"י (א' בראשי' ט"ו, ז') מ א ו ר כשדים. [אחי"ה כצ"ל שכך תרג' לפסוק הנ"ל אבל בדפ"ע אי' ב א ו ר

והוא פסוק בבראש׳ י״ב, כ״ח ותרג׳ יר׳ א׳ באתון נורא דעבדו כשדאי. ותרג׳ כתנור אש (תהלי׳ כ״א, י׳) היך אתון נורא, וכן אי׳ הרבה פעמי׳ בדניאל ג׳ וגעזיניאוס בתיסוירוס ח״ג אלף תקי״ב: מוציא המלה משורש תנן פי׳ בל״ס = עָשֵׁן ואין נ״ל ויותר טוב לגזור ממלת פרסי׳ אַתּוּן שטעמה בפהעלוי אֵשׁ וכ״ה בל׳ ארמיניא. ויתחבר אתון עם אש להוראת גודל ותקיפת האש של כ ב ש ן וכן כתוב׳ ס״ז: אתונא דהוה גרופה נורא, אסת״ר פ׳ ותמאן זרוק גופריתא באתוניה].

* אַתּוּן (i h r והוא כנוי הגוף לנוכח. ובל״ס אנתון ולנקבה אַנְתֵּין והנו״ן הראשון בשתי הפעמים רפה) תעני׳ ט״ו: אתון השיבתו וכ׳, ירו׳ כלאי׳ פ״ט דל״ב: ירו׳ כתוב׳ פי״ב דל״ה. עיי׳ קהל״ר פ׳ טובה חכמה דמך רבי אמר לון אתון אמרתון. חולי׳ מ״ח. אתון אהא מתניתו לה אנן וכ׳. ירו׳ נזי׳ פ״ו דנ״ד ע״ד ואתון אמרין אכן, ירו׳ תעני׳ פ״א דס״ד. אימת דאתון בעיי הוא בעי, ירו׳ סנהד׳ פ״ו דכ״ג ע״ד ומה ת ו ן בעין, א׳ נשמט׳ כמו א ת ו ן, ונקבה אתין עיי׳ תרג׳ ליחזק׳ י״ג, כ׳.

* אַתּוּנָא (כמו אישון בל״מ. ובל״פ تان , تنه פי׳ תוך (die Mitte, das Innere תרג׳ באישון חשך (משלי כ׳ כ׳) איך אתונא דחשוכא. פי׳ בל״פ תוך ופנימי כלומ׳ כמו עוצם חשיכה, לב החשך וכן ענין אשון חשך, עצמות החשך.

* אַתְחַלְתָּא (הַתְחָלָה=der Anfang, das Anfangen) ר״ה י״: אתחלתא דאחת, מגילי כ״ב. ומאי אתחלתא דקא מיקיל וכ׳, תעני׳ כ״ט. אתחלתא דפורענותא, סוטי מ״א: אתחלתא דמועד, סנהד׳ פ״ו: גניבא אתחלתא דמכירה היא. ונגזר מן תחלה ע״י בנין אפעל אתחיל.

☞ אִתְּיַטְרוּן (בל״י ורומי theatrum, θέατρον Theater) תרג׳ בת אשרים מאיי כתים (יחזק׳ כ״ז, ו׳) בית חופאה לאיתיאטרון ממדינת אפוליא פי׳ תיאטרון עי״ש). [אחי״ה תיאטרון של הקדמונים אין להם חופה וראשון של בנאים שעשה חופה לתיאטראות היה וואלעריאוס אֶסטיענזים].

אִיתְכָּלְיָא (הקבוץ מן אתכל ובל׳ עבר אשכול Traubenkamm והושאל לתלמידי חכמים) בפ׳ גיד הנשה בגמ׳ ונוהג בבהמה (חולי׳ צ״ב.) איבעון [כצ״ל ובדפ״ע אי׳ אי בעון, ובש״ס ליבעי] רחמי איתכליא על עליא ואילמלא עליא לא מ י ת ק י י מ ן איתכליא [כ״ה בכ״י ו״ו וכ״ה בחולי׳, ובדפ״ע אי׳ מיתוקמן].

אַתְלֵיטִין (בל״ס אתליטא, בל״י ἀθλητής, בל״ר לשני (Ringer, Wettkämpfer, athleta אתליטין שהיו עומדין ומתגששין [וכ״ה בנכון בכ״י ו״ו ודפ״ר ובכ״מ ברז״ל עיי״ע גשש, אבל בדפ״ע מתגשגשין] לפני המלך אלו רצה המלך פירשן לא רצה המלך לפירשן חזק אחד על חבירו ונצחו והרגו והיה צווח ואמר איבעי דיני קדם מלכא בב״ר פכ״ג (כ״ב), ובפ׳ ע״ח (ע״ז) ויותר יעקב לבדו: לאתליטין [בב״ר לאתליטים ויותר נכון] שעומד ומתגשש עם בנו של מלך תלה עיניו וראה המלך עומד והרפיש [כ״ה בכ״י ו״ו ל״ד וב״ר וכ״ה בשהש״ר פ׳ מי זאת עולה אבל בדפ״ע והפריש!] עצמו לפניו. ובילמדנו בולקחתם לכם ביום הראשון (בתנחו׳ לי״) תוקעין תחלה ואח״כ האיתליטין נכנסים פי׳ שרים. [אחי״ה נ״ל שכונת רבינו לדייק מלש׳ כי שָׂרִית (בראשי׳ ל״ב, כ״ט) שבודאי ידע שבל׳ איט׳ נקראו ג״כ שנים המתאבקים זה את זה atléta וכנ״ה עוד בשמ״ר קלספכ״א משל לב׳ אתליטים אחד גבור וא׳ חלש וכ׳]. (א״ב פי׳ בל״י ורו׳ אנשים פוחזים ורקים אשר אומנותם להתאבק ערומים לשמח העם והיו נוטלים שכרם מאת בעלי השחק והשרים). [אחי״ה וסעד לדברי ר״ב עיי׳ דיאניזיאוס ז׳, תע״ה, וויטרוויאוס בהקדמה ט׳. ועיי״ע ביין].

* אַתַּלִים בקהל״ר פ׳ חופר ו י ח ן את פני העיר שהיה עושה אתלים ומוכר להם בזול. פי׳ ח נ ו ת של בשר ודרש ויחן מל׳ חנות וכבר הטפתי מלתי בזה הענין בע׳ אטלים ע״ש.

* אֶתְמְהָא (von תמה eig. ich muss mich verwun- dern, zum Verwundern, wunderbar!) בב״ר רפ״ד אתמהא כך היתה בברייתו של עולם. ושם: אתמהא א״ל הכנס ורחוץ ושקול עצמך וכ׳ ושם: ויעש אתמהא והלא במאמר הן. ושם: אתמהא חזר וא״ל כההוא וכ׳, אתמהא ר׳ פנחס בשם ר׳ לוי אמר וכ׳ ב״ר, פ״ה אתמהא לא-דמי ההוא דחפן לההוא דקמיץ וכ׳ ושם: וכל ישראל עומדים שם אתמהא אלא מכאן וכ׳. פסיקת״ר פל״א ותאמר ציון עזבני ה׳ אתמהא וכ׳. שהש״ר פ׳ אל תראני אתמהא תא חמי ובמ״ר פ״ח אתמהה.

* אִיתְמַח (מל״י τεμαχίζω, zerstückeln) גיטי׳ ס״ט: אימור איתמוחי איתמח. פי׳ נחתך לחתיכות והשם תֶּימְחָתָא (τέμαχος) בחולי׳ נ״א: תימחתא לא חיישינן פי׳ רש״י שם לאחר שחלקוהו לרצועות ע״כ. והוא מל״י שרשמנו ועיי׳ עוד ע׳ תמהתא.

* **אֶתְמוֹל, אִיתְמָל** (תמול gestern) עירו' ט"ו. מאיתמל, ירו' ביצ' פ"ב דס"א: מן איתמל, ושם מאתמול, ל"מ הוא.

* **אִיתְּמַר** עיי' ביד מלאכי סי' ה'.

אֵתָן = אֵיתָן (מל"ע وَتِن 1 fest, stark 2 fortdauernd) ירח האתנים ירח שנולדו בו איתני עולם [בר"ה אי' עוד בחג ירח וכ' אבל כ"י ב' ואה"ת לי' עיי' ד"ס שם ששכח לרמז על רבינו שגם לפניו לי' הגי'] בפ"ק דר"ה בגמ' ולנטיעה. פי' איתני עולם [כ"ה בכ"י ו"ו ול"ד אבל בדפ"ע לי' ומקורו הוא בר"ה י"א. ועיי' מנוה"מ סי' רצ"א] הם היתודות. שמעו הרים את ריב ה' (מיכ' ו', ב') הרים מל' הורים [הם] האבות, והאיתנים מוסדי ארץ (שם) כלו' הם היתודות. [אחי"ה וכן משמע מדרוש של גמ' שם וכ"ה בילק' שה"ש ב' פ' מדלג בשם המכילי' על ההרים בזכות אבות, וכן פירש"י איתנים הם הרים ואשכחן דנקראו אבות הרים שנא' מדלג על ההרים וכ'. וכן תרג' לגי' רד"ק שמעו הרים שמעו אבהתא, ומזה תבין טעם של תרג' ירח האתנים (מלכי א', ח', ב') ירחא דעתיקיא. — וכנ"ה ר"ה שם איתן לישנא דתקיפי הוא, סוט' מ"ו. מנין לאיתן שהוא קשה וכ'. בב"ר פצ"ח דרש בני אתונו (בראשי מ"ט, י"א) בנים אֵתנים ראוים לעמוד ממנו]. ובר"ג דבא סימן (נדה מ"ח:) קדם צד שמאל לצד ימין וחזר לאיתנו. [כלומ' שב למעמדו הראשון וכ"ה סוט' ל"ו: שבה קשתו לאיתנו ועיי' עוד ע' הבא אח"ז].

* **אֵיתָן** (der Starke E. N. eines Flusses in Assyrien = ὁ Δοῦρος = Durus) סוכ' י"ח. האי צחנתא דבב נהרה שריא מ"ט אילימא משום דרדיפי מיא וכ' אמר רבינא והאידנא דשפכי נהר איתן ונהר גמדה להתם אסירא, ובע"ז ל"ט. אי' הנוסח נהר גיזא ונהר גמדא. ונ"ל שטעמן שוה והוראת שניהם היא: קולחים בכח וברדיפה, וזה הוא נהר איתן וכ"ה גיש جَيَّاش בל"ע קולח וקופץ בכח. ודע שכן נקרא הנהר אצל צאזימוס (ג' כ"ה) דורוס וטעמה כמו איתן בעברי וגיזא בל"ע. ואצל אממיאנוס (כ"ג, ו') נקרא הנהר הזה ג"כ דיאבס ואין ספק אצלי שדבב הנ"ל הוא וכן רש"י בשני מקומות פי' דבב הוא שם הנהר ואצל הנהר הזה ירד ג"כ נהר אחר ששמו לדעת היראדאט (א', קפ"ט; ה' נ"ב) ὁ Γύνδης ודעתי נאמנה שהוא נהר גמדא דלעיל. וכל נהרות אלה היו באשור בקרובה של קטיסיפון בדרך בואכה למצרי צגרוס (עיי' מאנגערט כרך ה' ח"ב שט"ו והלאה). ומעתה י"ל ג"כ שנהר גיזא הוא נהר גוזן (ד"ה א', ה' כ"ו) שמבועו בצפונו של הר צגרוס. ונקרא הנהר הזה עוד Osen (עיי' ריטטער ח"ח, תק"צ, תרט"ו) ויתכן להיות איתן ונהר Osen שוים, והבוחר יבחור. ובגי' שלנו דבב נהרה אי' ג"כ בע' צחן ב' ע"ש. ובכ"י מ' לסוכ' ולע"ז אי' דבנהרא וט"ס עיין ד"ס לסוכ' כ"ו. הערה ל'.

* **אַתִּינָא, אַתִּינָס** (בל"ס אתינום בל"י Ἀθῆναι Athen, Hauptstadt Griechenlands) איכ"ר פ' רכתי ארבעה מירושלים אתו לאתינא, ושם חד מירושלים אזל גבי תגרא באתינס, ושם חד מאתינס (ח' פעמים). בבכור' ח': סבי דבי אתונא, ושם פיתחא דבי אתונא וצ"ל אתינא והיא היתה כידוע עיר ואם בְּאַטִּיקָא יון ששם ישבו כסאות למשפט החכמות ושאר למודים והיו יושביה פקחים וערומים בעניני העולם ודרך ארץ. ויפה העיר הג' שי"ר בע"מ צד רנ"ג כי בימי בעלי המדרש ירדו כבר היונים ממעלתם בפילוסופיא ומדעים ונשאר בידיהם רק מליצות מחודדות בשיחות בני אדם.

* **אִיתְּנִיסָא** עיי"ע אסתנים בסוף הע'.

אֶתְנַן (בל"מ Buhlerlohn) בתמורה בפ' כל האסורין (פ"ו מ"ב) אי זה אתנן האומר לזונה הילך זה בשכרך אפי' מאה כולן אסורין [כ"ה בד"פ אבל בשדפ"ע אפי' מאה פעמים, ובמשנה אי' הוליך טלה זה ובמשנ' שבמשניות הא ליך]. אי זהו מחיר כלב האומר לחבירו הילך טלה זה תחת כלב וכ'. [שם מ"ג ד"ל. ובמשנ' שבש"ס אי' הולך טלה זה תחת כלבי ומוגה תחת כלב זה וכ"ה במשנה שבמשניות —. ועיי"ע צף י'].

☞ **אוּתוּנִית** (Leinwandkleid=ὀθονίνη (στολή)) ירו' דסנהד' פ' כ"ג (פ"ב הל"ו ד"כ ע"ג) נפק לגביה לבוש אותוניתיה פי' בל"י בגד פשתים). [אחי"ה הצעת המאמר כ"ה ר' חנינא סליק גבי ר' יודן נשייא נפק לגביה לבוש אותניתיה א"ל חזור ולבוש לגין דידך משום מלך ביפיו תחזינה עיניך, ר' יוחנן סלק גביה ר' יודן נשייא נפק לגביה בחלוקא דכיתנא א"ל חזור ולבוש חלוקך דעמרא משום וכ'. ושני המאמרים לענין אחד כיוונו ומלת אותונית מקבילה למלת כיתנא ומלת לגין מקבילה למלות: חלוק דעמרא של מאמר שני. ודע שמלת אותונית כפי' ר"ב בגד פשתים והוא כיתנא χιτών Leibrock, ולובשין אותו על הגוף קרוב וסמוך לבשר, ומעיל שלובשין מעל לכתונת נקרא בל"י ורומי' כלינא χλαῖνα=

chlaena או בהבלעת אות כ׳: λᾶινα, laena ואין ספק אצלי שתחת לגין צ״ל או לנין והוא λαῖνα או צ״ל בהפוך אותיות גלין והוא χλᾶινα ולובשין המעיל הזה רק כומרים ואנשי חכמה ומדע ודרכו להעשות מצמר תולעת שני (עיי׳ המירוס, איליאס ב׳ קפ״ג; י׳ קל״ג; ט״ז, רכ״ד; אדיססע ד׳, נ׳; י״ד תק״כ, תקכ״ט) וקרוב אצלי שמאמר השני הנ״ל רק שינוי של מאמר ראשון ומלות יוניות אותונית ולגין נתפרשו במאמר שני על ידי מלות ארמיות, וחקרהו ותמצא כי כן הוא, ור״ב בע׳ לגין לא דק כראוי.

אַתַּנַסִיאַה (בל״י ἀθανασία Unsterblichkeit, פי׳ בלי מות והוא השארת הנפש עיי׳ חכמת שלמה ג׳, ד׳; ד׳, א׳; ח׳, י״ד, י״ח; ט״ו, ג׳) בויק״ר בסמוך [כ״ה בכ״י ובדפ״ר, אבל בשדפ״ע בט״ס ב ס ו ף] לפרש׳ אל תרא יין כי יתאדם (ספי״א), ו ב י ר ו ש ל מ י [כ״ה בדפ״ר] פרק אלו מגלחין בגמ׳ אין קורעין (מ״ק פ״ג הל״ז דפ״ג:) והוא ינהגנו עלמות (תהלי׳ מ״ח, ט״ו) תרג׳ עקילס אתנסיאה עולם שאין בו מות פי׳ לשון יון אַה: אַל, תנסיאה מות. [אחי״ה כ״ה לגי׳ כ״י ו״ו ול״ד וכ״ה בדפ״ר אבל בשדפ״ע לי׳ אה וכן לי׳ במ״כ ויק״ר ולי׳ בפי׳ יפה תואר לירו׳ מגילי׳ פ״ב הל״ג דע״ג: ושם הנוסח בשתי תיבות: א ת א נ ס י י א, ובירו׳ מ״ק שם אי׳ ביותר משובש אתנא סירה, ובילק׳ ישעי׳ כ״ד רמז רצ״ד איתנסואה וצ״ל אתנסיאה כגי׳ רבינו ובשהש״ר פ׳ לריח אי׳ על נכון א ת נ ס י י א עולם שאין בו מות. והנה בל״י א׳ הוא אות השלילה וזה מה שכתב רבינו בטוב טעם ודעת אַה (ἀ): אַל. ולפי זה דרש עלמות כמו אלמות, ויפה תואר (הובא פירושו בסד״ה סוף ע׳ דקפ״ח ע״ג) הפליא לטעות בפי׳ דברי רבינו עיי׳ רמ״ל בע׳ שלנו בהערה עברית אבל מצאתי ראיתי שחזר בעל י״ת מתמיהתו על רבינו וכתב ביפה מראה לירו׳ מגילי׳ שם בזה״ל: כתוב בערוך תניסא׳ [צ״ל אתנסיאה] ל״י מות ולפ״ז מפרש גמ׳ מילתיה דעקילס דר״ל לעולם שאין בו מות ולפ״ז מפרש עלמות שעולות על מות וכדרך שפי׳ בערוך [כוונתו אל ע׳ עין א׳] בשם ר׳ גרשון בהא דגרסינן בי״נ א״ת עלי עין אלא עולי עין שהם עולין על העין וכ׳. ולוא ראה בעל י״מ כ״י ודפ״ר של ערוך לא מצא מקום לטעות, ור״מ די לונזאנו דבר נכוחות אבל גם הוא לא ראה הגי׳ העיקרי׳ של כ״י ודפ״ר כי בכלל דברי רבינו לפי גי׳ זו נכללו כל דברי ר״מ די לונז׳].

אִתְפַּח עיי״ע איטפח.

* אִיתְפַּלְגוּת (פלוגתא Getheiltheit (d. i. der Meinung) במדב״ר רפי״ג אתפלגות ר׳ אליעזר ור׳ יוסי. פי׳ מחלוקת דעת מלי׳ פלג עיי״ע.

* איתקוטלי עיי׳ סוף ע׳ אסקוטלא ב׳.

* אַתְקַפְתָּא (מלש״ע ثقافة das sich Bewähren des Scharfsinns, das Gegeneinanderhalten, Fragen) חגיג׳ ט׳: אתקפתא דרב שישא ב״ב קכ״ט. אתקפתא דמר בר רב אשי. השורש תקף ונראה לי להטעימו מל״ע שהורה שָׁם נוצח או נושא ונותן בחדוד שכלו, והושאל על שאילת בעל הקושיא שנושא ונותן ג״כ בשכל זך נגד דעה זולתו. ואפעל מתקיף הרבה פעמי׳ בש״ס.

אֲתַר (בל״ס ושומרוני מקום Ort) בפ׳ שבועות העדות בגמ׳ ואינו נוהגת אלא בראויין להעיד (שבועו׳ ל״א. ושם נסמן) רבנן סברי דון מינה ואוקי באתרה כלו׳ ב מ ק ו מ ה. [אחי״ה וכנ״ה נדרי׳ מ״ט. נ״ב: מר כי אתריה ומר כי אתריה, עירובי׳ צ״ד. חולי׳ נ״ג: אתריה דשמואל הוה, חולי׳ נ״ז: באתרא דאורו בה וכ׳, ב״מ פ״ד: סנהד׳ ק״ג. באתר דמרי ביתא וכ׳ עיי״ע קלבאי. ב״ב קכ״ד: איקלע אמימר לאתרין, ברכו׳ ס״ג. באתר דלי׳ גבר תמן הוי גבר (ועיי׳ אבו׳ ב׳ ה׳), ירו׳ יבמו׳ פ״ב ד״ג ע״ד בכל אתר ר׳ לעזר סמך לר׳ חייא רבה. ב״ר פל״ט ובמד״ר פי״א מבית לבית חלוק, מאתר לאתר נפש. ב״ר לקספמ״ה דרש מקום אתי (שמות ל״ג, כ״א) אתרי טפלה לי ואין אני טפל לאתרי. והקבוץ ירו׳ ברכו׳ פ״ב ד״ד ע״ג כל מילא דלא מחוורא מסמכין לה מן אַ תְ רִ י ן ס ג י ן (בפסיק״ר פכ״ב בט״ס הגים אחריו), גיטי׳ פ״ט. אֲתַרְוָתָא נינהו. על אתר פי׳ על מקומו כלו׳ תיכף ומיד עיי״ע אלתר — וכנ״ה ירו׳ פיאה פ״ו די״ט ע״ד, פ״ח דכ״א. ירו׳ מ״ק פ״ג דפ״ג ע״ג]. (א״ב תרג׳ אל מקום אחד (בראש׳ א׳, ט׳) לאתר אחד).

* אַתּוּר (בל״ס אָתּוּר והוא כמו אשור ואצל הכתיבה Assyria, Ἀσσυρία נמצאה עוד הכתיבה Ἀτυρία Ἀτουρία עיי׳ שטראבו ט״ז תשל״ו; דיא קסיאוס נ״ח, כ״ו; ס״ח, כ״ח) תרג׳ אשור אתור. וילדי אשור אתוראה או אתּוּרָיָה וכ״ה בל״ס עיי׳ אונקל׳ בראשי׳ י׳, י׳ תרג׳ ישעי׳ י׳, ה׳ ותר״י ב׳ לבראשי׳ שם ולכ״ה, י״ח. ואצל סופרים יונים נקראה ג״כ אתריא. והעיר נושנת אתור أثور על יד טיגרים קרוב למזול וכבר בימי אבולפעדא היתה חריבה עיי׳ פוילוס רעפערט. ח״ג ל״א ובזה נבין פי׳ ראב״ע על יונה א׳ ב׳ נינוה בית מלכות אשור והיא היום חריבה וחכמי

ישראל בארץ יון אומרי׳ כי היא הנקראת אורטי״ה וצ״ל אטורי״ה.

אֶתְרֹג (בל״פ اترج , ترنج בל״ע اترنج = اترجه Orange, bes. die sog. Festorange, Paradies-apfel) תרג׳ הדר (ויקרי׳ כ״ג, מ׳). [אחי״ה תר״י א׳ העתיק אילן משובח תרוגין וכן הפשיט׳ הסורית אילנא שפירא אטרוגא. נראה בעליל ששתי העתקות נתחברו יחד בהעתקת מלת הדר. א׳) על דרך העתקת המלה הדר כלומר משובח, ושפירא; ב׳) ע״י העתקת הקבלה שהוא אתרג עיי׳ סוכ׳ פ״ג מ״א, ויק״ר ספ״ל. ואונקל׳ תרג׳ אתרגין ותר״י ב׳ תרוגין ורס״ג الاترج וכל אלה העתיקו רק על פי קבלה ונ״ל לומר טעם בעבור בל״פ ترنك = תרנג הוראתו כמו הדר ומשובח בל׳ עברי וא״כ תרג׳ אתרגין או תרוגין כולל ג״כ ענין הדר. ודוגמא אחרת ראה בער׳ הבא אח״ז. וכנ״ה סוכ׳ ל״ה. ואיזו היא שגדל על כל מים הוי אומר זה אתרוג עיי״ע הדר ד׳. ושם בריש העמוד עץ שטעמו ופריו שוה הוה אומ׳ זה אתרוג. ב״ר ספט״ו צא וראה איזהו אילן שעצו נאכל כפריו ואין את מוצא אלא אתרוג ודרש ותאכל מן העץ וכ״ה בקיצור בב״ר פ״כ. סוכ׳ ל״ה: האי אתרוגא דאגליד כאהינא עיי״ע גלד א׳, אהן. ברכו׳ מ״ג: מאן דמורח באתרוגא, שבת ק״ט: אתרוגא חליתא, עיי״ע חל ד׳. ע״ז נ״ט: ההוא אתרוגא. ירו׳ תרומ׳ פ״ח דמ״ה ע״ד מיצע . . סכינא גו אתרוגא. ובירו׳ ע״ז אי׳ אטרוגא עיי״ע אטרג. והקבוץ אתרוגין מעשרו׳ פ״א מ״ד. וציונים אחרים ודיני אתרוג עיי׳ בפחד יצחק דקכ״ג והלאה. ועיי״ע הבא אח״ז].

* אֶתְרוֹנְגָא (מענין הראשון במשקל ל״ע ופ׳) קידושי׳ ע׳. ליכלו מר איתרונגא א״ל הכי אמ׳ שמואל כל האומ׳ אתרונגא תילתא ברמות רוחא או אתרוג כדקריוה רבנן או אתרוגא דאמרי אינשי כלומ׳ מתוך גסות רוח משנה דיבורו מי שאמ׳ איתרונגא שזה כעין הברת ונקודת מלה פרסי׳ בלשון כתב וגרמטיקו אבל לא בלשון עם שאינשי אמרי אתרוגא ורבנן קוראים אתרוג. וממנו הפעל בעירו׳ נ״ג: אתריגו לפחמין אבל בכ״י מ׳ וא״פ ובע׳ רקעו׳ וע׳ תרג הגי׳ התריגו לפחמים. ופי׳ רבינו בע׳ רקע פ״א האדימו כאתרוג הגחלים וכן פירש״י הבעירו את הפחמין להיות אדומין כאתרוג ע״כ. ול״נ שודאי כי כן הוא אבל נשתמש ר׳ אבהו ג״כ בחכמת לשונו עוד בטעם אחר והוא כי אתריגו או התריגו צווי מפעל תרנג ترنك שהוראתו בל״פ עורר, כלומר עוררו הגחלים עוממות שתהיינה לוחשות ובוערות, אבל בירו׳ מעשרו׳ פ״ב הל״ז ד״ג. אי׳ התריגו [ובדפ׳ קראטאשי׳ בט״ס התריגי] לבהמין פי׳ תנו אתרוגים למאכל לצורך הבהמה בשעת מלאכתה ויגיד עליו רעו שם ר׳ חנניה מייכלון דבילה.

* אַתְּרִיסְתוּן (מן השם ترس פי׳ מל״ע מגן נבנה הפעל ihr habet euch mit Schildern (versehen, d. h. verschanzt תמיד ל״ב מה דין אתריסתון לקבלי מלשון תרים עיי״ע כלומר החזקתם מגן וצנה לקראתי ורבינו לא הביאו אף כי היתה לפניו אגדת דפ׳ לא היו כופתין כנראה מע׳ הבר ב׳.

* אִיתְּשִׁיל (sich erbitten, sich erfragen lassen) סוט׳ ל״ו סע״ב איתשיל אשבועתך . . ואיתשיל נמי אדידך כלומ׳ שאל לך התרה על שבועתך, ושורש שאיל וא׳ נבלעת ואיתשיל אתפעל ובתרגום תמורתו אשתאיל עיי׳ תרג׳ לשמו׳ א׳, כ׳, ו׳. כ״ח, ישעי׳ ס״ה, א׳.

☞ אִתְּתָא (= אנתתא, אִיתָּא וכ״ה בל״ס Gattin, Frau) תרג׳ לזאת יקרא אשה (בראשי׳ ב׳, כ״ג) לדא יתקרא אתתא. [אחי״ה וכנ״ה בדרז״ל ד״מ תעני׳ כ״ג: מנוה״מ סי׳ ר׳ איתתא שכיחא בביתא ויהבא ריפתא לעניי, מגיל׳ י״ב סע״א איהו בקרי (סוט׳ י׳. בי קריא) ואיתתיה בבוציני (עיי״ע קר ו׳), מגיל׳ י״ד: איתתא בהדי שותא פילכא (עיי״ע שת ב׳). יבמו׳ ס״ב: נסיב אתתא ואוליד בני, שם ס״ג. מתון נסיב איתתא, כתוב׳ ס״א: אמר לאיתתא מינסבת לי וכ׳, נדרי׳ פ״ט: אי נסיב איתתא כי לא תנינא. ושם: ושבשיה ואינסב איתתא ושרקיה טינא (עיי״ע שבש ב׳ שרק א׳), נדרי׳ נ׳: ההיא אתתא בשמתא פקעה ומתה, ושם צ״א. ההיא איתתא דכל יומא דתשמיש וכ׳ ושם: ההוא איתתא דלא הוה בדיחא דעתה וכ׳, ושם דהוה מהרזיק בביתא הוא ואינתתא ובע׳ הרזק א׳ גרס רבינו ואיתתיה, ושם: אמר רבא ואיתתא שריא עי״ש. קידושי׳ נ״ב: ההיא איתתא דהויא קא משיא כרעא וכ׳ (עיי״ע פרזומא ב׳), שם נ״ט. רבין חסידא אזיל לקדושי ליה איתתא וכ׳, ב״ק נ״ט. אתתא דידי פקיחה היא, ב״מ נ״ט. איתתך גוצא גחין ותלחוש לה (עיי״ע גץ ג׳). שבת ס״ג: ב״ק פ״ג. ההיא אתתא דעיילא לההוא ביתא וכ׳. עירו׳ נ״ג: ההיא אתתא דאתיא לקמיה דדיינא וכ׳, סנהד׳ ס״ז: חולי׳ ז׳. ההיא איתתא דהות קא מהדרא למשקל עפרא וכ׳, סנהד׳ פ״ב. איתתא קמייתא היא דלא קא מנשי לה, שם ק״י. אתתיה דקרח א״ל חזי וכ׳, ירו׳ ברכו׳ פ״ב ד״ה ע״ג בר נש דאימיה מבסרא

ליה ואיתתיה דאבוהי מוקרא ליה וכ׳ יבמות, ס״ג, וירו׳ קידושי׳ פ״ד דס״ו. נחית דרגא נסיב אתתא סק דרגא בחר שושבינא, ירו׳ נדרי׳ ספי״א דמ״ב ע״ד כמא דשמייא רחיקין מן ארעא כן תהא האי איתתא רחיקא מן ההוא גברא (עיי״ע שמים), ויק״ר קלספ״ה אית איתתא דחכימא למישאל ואית איתתא דלא חכימא למישאל וכ׳. במלת אתתא נ׳ נבלעת תחת אנתתא וכ״ה בל״ס עיי״ע ותחת אתתא או איתתא אי׳ עוד קיצור איתא והוא כמו אשה בל״מ ד״מ ירו׳ מעשרו׳ קלספ״ה דנ״ב. חרא איתא הוה לה וכ׳, ירו׳ תעני׳ פ״א הל״ד דס״ד: אוגרית חמרי להדא איתה . . . אמרה לי בעלה דהיא איתהא חביש וכ׳, ושם אתה חדא איתא . . . וא״ל בעלה דההיא איתתא חביש וכ׳.

„אשריך ספר הערוך! שערך אלף שלך נכנס (באור) [כ״ה בכ״י ל״ד וה״ב, ובכ״י ו״ו א׳ וב׳ אי׳ באדר ול״נ שהוא ט״ס ומאחר שכיון רבינו על תחילת הערך א״א דאאזרך צריכנו לתקן כזה: ב א ז ר, ויצא בהדר [ר״ל סוף תיבת הערך האחרון אתרג]; סליק ערך אל״ף מספר הערוך, והוא עשרים פרקים, שבח ורנן והלל למקים כל אפסי ארקים, משפיל אף מרומם, המגביהי לשבת יסייעני לחוק ערך בית.״ [אחי״ה החכם מהר״י דערנבורג במ״ע של ג״ג ח״ד דקכ״ד שגה במח״כ וגרס בכ״י ל״ד ויצא בחדרי סילוק! — מתיבת שבח עד גמירא חסר בכ״י ה״ב].

תם חלק ראשון

אחרית דבר להחלק הראשון.

בתֹּם החלק הראשון מצאתי את לבבי נכון לדבר דברים אחדים, כי שמעתי דבת רבים מגור מסביב בהוסדם יחד עלי לקרוא אחרי מלא: אל תקרב הלום לגשת אל אדמת קודש להוציא מחדש את ספר הערוך לרבינו נתן בן יחיאל זצ"ל, ואתה תבקש לך גדולות אל תבקש, בגדול ממך בל תדרוש, בחזק ממך בל תחקור, במופלא ממך בל תדע כי זה ספר הערוך לרבינו נתן זצ"ל דדא ביה כולא ביה ותוכו רצוף כמעט כל התורה שבעל פה ורובי תורתן של גאונים קדמונים ז"ל ואיככה תרהיב בנפשך עוז להעמים על שכמך מלאכה רבה ועצומה כזאת אשר מלא רוחב ענינה כלכל לא תוכל ותפשת מרובה לא תפשת, כי אבן התועין והטעיות גדולה על פי הבאר; הן עוד היום גדול עד אשר יאספו כל עודרי החכמות והמדעים לגול את האבן מעל פי באר הערוך ולגלות פני הלוט הנסוכה על מאמרים רבים הן במלות זרות הן בגוף הענין דלית נגר ובר נגר דיפרקיניה. מי שמך לאיש שר התורה ושופט מישרים אודות הנוסחאות האמתיות עד אשר לבך נכון בטוח להסיר קמשוני וחרולי טעיות הדפוסים בלי ספורות אשר פני הערוך מכסים; ואם גם נאמין לקול האות של „קול קורא" אשר בו הבטחתנו בשלש עשרה מדות וסגולות יקרות אשר בהן תמכת יתדות של ההוצאה החדשה אשר נפשך אותה ותעש לבאר לברר וללבן דברי רבינו נתן, אבל איך נאמין לקול האות השני שכמו ששערת בנפשך כן הוא בענין השלמת ספר הערוך לא לבד מה שנוגע להערכים הנשארים בכתובים בכתבי יד ערוך שונים אשר לא שזפתם עין שמש אבל גם לרבות תשלומי ערכים אין מספר אשר נשארו בקולמסו של רבינו נתן ולא כתבם כלל וכלל האם רבינו נתן מסר לך אותו דיו שנשאר בקולמסו להביאו על ראשך לזכות על ידו לקרני ההוד והתפארת להגדיל תורה ולהאדירה? האתה חכם לבב ואמיץ כח להדמות אליו להשלימו, לגלות עמקות מני חשך ויצא לאור צלמות, ואם בעל הערוך נטה צפון על תוהו וברא פנת הצפון ולא גמרו לפי שאמר כל מי שאומר אני יש לאל ידי יבוא ויגמור הפנה הזאת שהנחתי (על פי הילקוט איוב רמ"ז תתקי"ג) — האתה האיש כי תשלים חוקו להביא עליך ברכת אובד עד כי מלאך לבך לתאר את ההוצאה החדשה בכנוי ערוך השלם? אין זה כי אם גבה לב ולשון מדברת גדולות, העיני האנשים ההם חכמים ונבונים ממך תנקר? לא נעלה — במסילה עמך. כזה וכזה השמיעוני רבים, מהן בעצות מרחוק מהן באמונה אומן מהן לשבט מהן לחסד, ובין כך ובין כך האכילוני לענה והשקוני מי ראש, עד שהשקיף וירא ה' משמים ויערה עלי רוח ממרום: יהודה יעלה! עוד זה רוח מבינתי יענני ותבוא עצה טובה מהחכם הנודע ר' רפאל קירכהיים נ"י אלי: קרא נא היש עונך בארץ גליציא או תפנה לאחד מחכמי רוססיא. לעצה זאת חיש מהר שלחתי דוגמאות מספרי (כוללות אות אל"ף) לאיש אשר אלה לו תורה וגדולה במקום אחד, אשר שמעו הולך בכל ארצות יהודה ה"ה המבקר הנפלא ונדיב לב כשת"ה הרב החכם מוהר"ר שלמה באבער נ"י בלבוב והוא אחרי עברו בין בתרי חקירותי בעין חודרת בטובו הגדול השיבני דבר וז"ל „אני מישרים אשפוט כי מלאכתו רצויה מאד וכולו אומר כבוד ועצתי נאמנה שידפיס את חבורו יקר הערך בהוצאותיו וכל חכמי הזמן יבואו על החתום" וכו' וכו'. הדברים המעטים האלה הפיחו רוח חיים בקרבי באשר הביאו תקוה בלבי ואמצו רוחי להאמין בעצמי כי ראוי אני לכך בעת אשר כבר אבדה תקותי. ואם נכבד לי היום אשר נגלה כיום הזה חלק ראשון מחבורי והאל לי אל למושעות ולה' אדני לעמלי תוצאות: אז זכות ההוצאה נתגלגלה על ידי הזכאי הנ"ל אשר בדבריו אמצני ושת לי בטוחות לעשות הרבה בטובת ספרי במועצות ודעת, על כן תהלתו אספר בקהל. ובזה לא אפריז על המדה כי מדת חכמים ומדת ותקין היא לכתוב בספר הזכרון לפני ד' שם הנדיב כי ידבנו לבו ויעש טוב בעמו „ומדת התורה היא שהיא כותבת ומפרסמת עושה מצוה ואם התורה עשתה כן צריכין אנו להלך אחר מדותה של תורה שהן דרכי נועם" (תשוב' הרשב"א סי' תתקפ"א) — וגם צדקת פרזונם של כל אנשי חיל התומכים אותי בימין צדקם וישאו ידם קודש לכתוב ידם על ספר ערוך השלם להביאו לביתם בכסף מלא אזכיר אי"ה חרות על הלוחות בסוף חבורי לספר תהלתם לדור אחרון, ואם גם אין מקום אתי עתה לפרטם גם פה מן הנחוץ לקיים מאמר רז"ל (ברכות מ"ב.) תיכף לת"ח ברכה, לכן אספר צדקת אדם גדול בענקים פאר דורנו השר והטפסר מהור"ר משה מונטיפיורי נר"י אשר עושה צדקה בכל עת וגם לתועלת חבורי הגיש מנחה בצדקה מנה אחת אפים ומקויים בו לפי ברכתו ראוי יותר לברכה (יו"ד הלכות

צדקה סוף סי' ר"ג בהגה). ועוד אשיבה תודות מנפש פנימה לחברת כל ישראל חברים בפאריס אשר יצאה בהשתדלות הרב הגדול והחכם מוהר"ר איזידאר והרב החכ' ד"ר דירינגבורג לישע ספר ערוך השלם שבאה על החתום על עקס' במחיר של מאתים פראנקס לכל חלק וחלק וכן הפליא לי חסדו מר ידידי הרב החכם מהור"ר משה גידעמאן נ"י והחכם המפואר מוה"ר שלמה בן מאיר בקאנטאבריגיא. וגם על ראש ראשי הכומרים (Bischöfe) תעלה ברכתי ובכללם Cardinal Mihajlovic, Erzbischof Haynald ועוד זולתם. ובראשם ראש הכומרים בעירנו Dr. Dulansky חסיד שבאומות ודעתו מעורבת בין הבריות ביתר שאת וכבוד גדול האציל לי ללא שאלתי מאה זהובים להדפסת חלק ראשון מלבד שכתב ידו על ג' עקס' וישא ברכה מאת גומל חסדים. וברוך טעמה של האקאדעמיא החכמות בבודאפעסט וברוך יהיה היושב ראשון באסיפותה ה"ה Graf Lonyay אשר הרבה לטרוח להשאיל בעבורי ארבעה כתבי יד ערוך עתיקי יומין הלא המה כ"י וויען א' וב', כ"י ליידען, כ"י ברעסלוי (עיי' במבוא מ"ז והלאה). ואחרון אחרון חביב להשיב תודה כפולה ומכופלת להאקאדעמיא החכמות אשר להקיסר י"ה בוויען כי תמכה ימיני בעזר רב (ארבע מאות זהובים לחלק ראשון ובצפיתי צפיתי עוד לשאר חלקים) וכלי תשועה והצלה רבה זאת לא היה ביכלתי להפיק זממי לפעולת אדם. ורצון שוכני סנה תבאתה לראש יוסף (.Franz Jos. I) ולקדקד נזיר נצר מטעו היא האקאדעמיא החכמות המהוללה ברוב התשבחות. וברכה לראש מסביר הוא הוא הגבר הנעלה Pr. Dr. Fr. Müller אשר הנחני בעצתו הישרה ויהי לי לפה לפני חכמי האקאדעמיע. כמו כן תודתי מוגשה לראשי החכמים אשר השאילוני בטובם כתבי יד לעזרתה במלאכתי הלא המה הרב הח' ד"ר אהרן יעללינעק שהשאיל לי כת"י רגמ"ה על מס' ב"ב, הרב החכם הנודע ר' שלמה זלמן חיים האלבערשטאם מביליץ על כמה כת"י והרב החכם ד"ר ברלינער כת"י ר"ח ורגמ"ה על כמה מסכתות, זכרה להם אלוה לטובה.

ואחרי שהריקותי לכם, מטיבי נפשי, ברכה אמרתי טרם שמתי קנצי למילין מן הנחוץ לתת בקצור נמרץ קצת מודעות בענין הוראת הסימנים שנמצאים בזה החבור. ואלה המה:

א') שני חצאי מרובעים כזה: [ ] באו להורות שהוספתי נופך משלי הן בגוף הדבר הן בציון נוסחאות שונות שצרפתי אותן מזוקקות שבעתים וברוב פעמים. בפרט במקום שהארכתי למעניתו, הקדמתי להוספותי המלה אחי"ה, כלומ' אמר חנוך יהודה, כדי שאבדיל דברי מדברי רבינו נתן.

ב) בסי' שני חצאי עגולים כזה: ( ) ציינתי הגי' המוטעת או מעוות הדפוס ומפני הכבוד לא רציתי לשלוח יד בגי' רבינו המוטעת ובעמדי עליה הבאתיה במסגר. ועוד הסגרתי ככה מראה מקומות לפסוקים ולמאמרי רז"ל בין הידועים בין שאינם ידועים לכל, וכן הבאתי בסי' האלה העתקה אשכנזית דבור המתחיל של ערך (שלאגווארט) עם מחצב המלה כלשון עם ועם שממנה לוקחה זאת.

ג') בסי' תבנית יד כזה: ☜ מצאתי מצויין כל מה שהוסיף ר"ב (רב בנימין מוספיא) וכן נדפס בערוך דפ' אמשטרדם ורמ"ל השמיט הסי' ולא ידעתי למה.

ד') בכוכב מאיר כזה * סימנתי הערכים אשר השלמתי בהמה דברי בעל הערוך, ולפעמים הביא רבינו המלה רק אגב גררא בלי פירוש או בקצת פירוש שלא במקום כבודה הראוי לה ואני תקעתי הערכים כיתד במקום נאמן וסדרתים איש על ידו לדגליהם לראשי בית אבותם לפי שורש דבר שנמצא בו אבל לא חדלתי מלהעיר איה מקום המצאו בערוך זעיר שם זעיר שם. ושמרתי לבלתי שנות סדר ערכי רבינו נתן ואם הניח לי רבינו מקום להתגדר בדבר מה הנפתי ידי עליו תחת סי' זה. וכוכב זה הבריק פקודת כל ענין אשר יפקד מקומו בערוך דרבינו נתן, ובהוספות דר"ב —. ודע עוד כי בענין תכונת חבורי והדרך אשר הלכתי בו לבוא למחוז חפצי אך למותר יהיה להכביר מלין אחרי אשר על כל אלה הטפתי מלתי במבוא ולמה אהיה על הקורא למשא בפרט כי ימצא די מבוקשו כמעט בכל ערך וערך זיל קרי בו, הא גברא והא דסקא, וכל מבין דבר לאשורו ישפוט בעינים פקוחות במה שפעלתי בקום ועשה ועוד בשב ואל תעשה וזה האחרון הוא שלא הנחתי סרח העודף ביריעה לתקוני השבושים אין מספר במראה מקומות של דפוסי הערוך כי איה סופר איה שוקל לספר השגגות והזדונות ועו"י ציונים דוקנים שהבאתי אני בספר ערוך השלם שבשתא ממילא נפקא (ב"ב כ"א:).

בענין העתקת דבור המתחיל של ערך וגזרת המלה לא יאמן כי יסופר כמה דקדקתי וחפשתי בחפש מחופש עד שבאתי לתכלית המבוקש, כי לא נעלם מאת כל הוגה באגדות ודרשות חז"ל אשר מרחק הזמן והמקום וע"י שהורקו התבות הקשות, אשר ילדי נכרי ישפיקו, מכלי אל כלי של כלים שונים ומחסרון ידיעת מלות זרות שהעתיקו סופרים נמהרים דלא גמרי וסברי ועוד מנסיבת השתנות הנוסחאות אשר לפנינו ועוד מטעמים אחרים נשתנה ונעתק מצב המלה העיקרית עד שלפי השקפה הראשונה אין ביכלתנו לפתור דברי חכמים דבר דבור על אפניו ויש אשר מעוות לא יוכל לתקון וחסרון לא יוכל להמנות ונמצא אבני קודש אבני נזר המתנוססת על ספרי חז"ל פתוחי חותם מעשה ידי אמן נחשבו לנבלי חרס מעשה ידי יוצר, ונמצא כבוד חכמים מתמעט, יען כן בדורנו, דור אומן את המדעים וחקירת קדמוניות עד להפליא רבים וכן שלמים אשר דעת שפתי עמים זרים ברור מללו ואזנם מלין תבחן לא נחו ולא שקטו עד שיחקרון מלין הרבה וקנו להם שם טוב. החוקרים ובלשנים האלה: ר' יחיאל מיכל זקש (= רימ"ז) בספרו המפואר בייטרעגע, ר' אברהם גייגער (= ג"ג) במ"ע שלו. ועוד במ"ע דמ"ג ויתר מקומות; ר' משה שטיישניידער במאמרו דיא פרעמדשפראכליכען עלעמענטע; ר' אהרן יעללינעק בספרו שפת חכמים; ידידי ר' יוסף פערלעס (= מהרי"פ) בספרו עטימאלאגישע שטודיען ועוד צור ראבבינישען שפראכ = אונד זאגענקונדא, ר' יוסף שיינהאק בע"מ המשביר (אבל לא נכחד תחת לשוננו כי יוסף זה המשביר כמה וכמה פעמים תבן מכניס לעפריים); ר' שלמה באבער בהוצאה המפוארה של פסיקתא דר"כ; ר' ליבש אייזלער בספרו בייטרעגע צור ראבבינישען שפראכ= אונד אלטערטהומסקונדע; שני אחים היקרים ר' נחום ברילל במ"ע יאהרבוך, ור' אלחנן ברילל במאמריו פרעמד. שפראכליכע רעדענסארטען ועוד טראכטען דער יודען; הרב החכם שטיין במאמרו תלמודישע טערמינאלאגיע; ועוד במ"ע המזרח להחכ' פירסט ובאוצר מלין שלו ובמ"ע בן חנניה להרב המנוח ר' ליבש לעף ובחלוץ להחכ' שור ובהשחר (ומאמרו של החכ' בעהמער: כיצד מעריכין לא ראיתי ולא זכיתי לקנות אף כי בקשתיו) ועוד אחרים נסו את חילם לבאר מילי דרבנן איש איש בסגנון לשונו פעם בדרך ארוכה פעם בקצרה, וקרוב מחדש בא החכם הכולל ר' יעקב לעווי (=מהרי"ל) הכי נכבד ובשקידתו העצומה ורוחב לבבו ובידיעותיו הנשגבות עלה על כולן והחביר עלינו במילים עם הוספות רבות והגהות מועילות עד מאוד מהחכם הנפלא ובלשן גדול פליישער. ובהתימי אות גימל מחבורי ספר ערוך השלם זכיתי להנות מאור מחברת ראשונה של עמת"ל למהרי"ל אבל בכ"ז פניתי לו מקום בשעת הדפסת ארבע מחברותי להזכירו בכל מה שאפשר, כי באמת ברכה בו אף אם בגוף הספר בסקירה אחת יראה הרואה שלא ראי זה כראי זה כי ראש מגמתי ואבן הפנה אשר יריתי ליסד עליה את בנין ספרי היתה החקירה בענין מקורי חילופי הנוסחאות ותשלום דברי רבינו נתן ולבאר ולברר ולצרף דבריו ולהעמיק עד היסוד בספר הערוך, ומהרי"ל התנהל לאטו לרגל המלאכה אשר לפניו ולרגל קוראיו המדברים בלשון אשכנז.

ובענין הבקירה כבקרת רועה עדרו בקרתי כל החקירות בגזרת מלה בלי נשיאת פנים אבל בנתינת כבוד לדעת זולתי הבאתי במשפט צדק הבחינה לקרב את הקרוב ולרחק הרחוק מהאמת קנה רצוץ שברתי ופשתה כהה הייתי מכבה ובכל זה כדי שאוכל להוציא לאמת משפט. וגם טרחתי להעלות למי מחקרי דבר מה שלפני משפט הבכורה והבאתי הפתרון בשם אומרו, אבל ברוך חונן לאדם דעת כמעט בכל ערך הניחו לי מקום להתגדר בו ובדרך קצרה הצגתי חדושי בפתרון המלה מיד אחר דבור המתחיל עם העתקתה ללשון אשכנזית ואם המלה ממקבת בור לשון הקודש או כתבי הקודש נוקרה רשמתי אצלה כזה: בל"מ היינו בלשון מקרא, ואם לא נעשית על טהרת לשון הקודש כי אם מילדי חוץ ונצר משרשי לשנות עמים זרים היא או אז כתבתי התבה באותיות המיוחסות לה בצביון ובהוית הלשון אשר ממנה לוקחה, רק במלות סוריות הלכתי מתוך גדרי כדי להקל על הקורא ועל הוצאות הדפוס כי רבות הנה ועוד רוח אחרת לבשתני בבחינה זאת כי ע"י העתקת מלות סוריות באותות עבריות פתרון המלה ההיא בהיר הוא בשחקים ליודע לשון חכמי התלמוד מה שאין כן אם רוח אותיות חיות עבריות איננה באופן כתיבת המלה.

ובענין תשלום דברי רבינו בצפיתי צפיתי כי הרבה פעמים הצלתי תהלה לאל מפי ים הנשיה דבר אמת וצללתי במים אדירים והעליתי ב"ה כמה פעמים פנינים ומרגניתא טובא, וגם אספתי וקבצתי על יד כיד ה' הטובה עלי מאמרי רז"ל המפוזרים והמפורדים ואמרתי לדבק טוב הוא וגם אספתי כעמיר גורנה כל שפר וארג שמצאתי בספרים שהיו באוצר ספרי כי איזה עשיר השמח בחלק הרבנות אשר יש לאל ידו לקנות לו

בדמים יקרים ספרים הרבה אין קץ! ומה גם כי קהל עדת ישורון אשר אנכי יושב בקרבו לרעות צאן קדשו, הלא מצער הוא וגם ב"ה תלו בי טפלי (חולין י"ח.) ועוד טפילה לטפילה (ירוש' מ"ק פ"ג דפ"ב סע"ג) אשר מפתח פרנסתן (אודה לה' חסדו) בידי.

***

ואחרי הודעתיך כל זאת עתה ברוך ה' קח נא, קורא משכיל, את ברכתי אשר הובאת לך במה שחנני אלהים. ואל תבואני רגל גאוה להתפאר חלילה כי יש לי כל, כי ידעתי מך ערכי ולא אפצור בך לקחת כל מה שעלה במחשבתי, ונפשי יודעת מאד כי לא גליתי תעלומות חכמה אשר נעלמו מעין כל חי ואנה לא בחכמה די אית בי מן כל חייא רזא דנה גלי לי להן על דברתי די פשרא אשר מצאה כקן ידי בחכמתי המעטה כי נבונותי ביגיעת בשר ורוח אשר עמלתי יומם ולילה ביום טרדות הצבור ולימוד עם הבחורים סבוני ובלילה שבעתי נדודים עד נשף. ובזכות הורי ומורי (כי ת"ל משלשלת היוחסין רבנים גאונים אני ואבי זקני היה מוהר"ר ישראל פאלאטא שהובא בנודע ביהודה ושני חתניו המושלמים ר' עמרם הנקרא קדוש ששם לדרך פעמיו ללכת לצפת להיות שם רב ומורה דרך, וגם מוהר"ר חיים רב ואב"ד בק"ק אירשא היו דודי אבי מורי ישראל נ"י) וביחוד בזכות רבינו נתן בעל הערוך זצ"ל סייעוני מן שמיה יען אשר מני אז אש בוערת על לוח לבי להרים קרנו של בעל הערוך בכבוד, ולהחזיר עטרת תפארתו לישנה היתה מגמתי משחר טל ילדותי בראותי פעם ראשונה ספר הערוך בהוצאת רמ"ל, אשר היא נראתה בדמיוני אז בתכלית השלמות, אולם הגם הלום ראיתי כי תבואת שפתו לא תשביעני ואין מלותיו בלשוני אמרתי בלבי הלא כבר אמרו (שבת ס"ג.) ליגמר איניש והדר ליסבר על כן גמרתי אומר ללכת לבית המדרש המפואר של רבנים לברעסלוי ולשקוד על דלתי התורה ות"ל שקידתי עמדה לי ללמוד תורה הרבה ונחזיק טובה לגאון זמננו להרב הגדול ובקי בש"ס עד כי כל רז לא אנים ליה ה"ה מורי ורבי מוהר"ר זכריה פראנקעל נ"ע אבל גם על דלתי האוניפערזיטעט שקדתי וידי בל תנח גם מלימודים בלשונות קדם (וכבר ת"ל במשך איזה שנים אח"כ יצאו מוניטין שלי בחבורים בעניני לשונות קדם ואפס קצתם תראה הוזכר במקומות שונים בזה החבור.) ומה שה' אלהים נתן לי לשון לימודים בלשונות קדם לדעת לעות את יעף בערוך דרבינו נתן דבר היה לי לרוח קנאה להבין ולהעמיד כל הדבר הקשה בערוך על בוריו וזה רבות בשנים אספתי וקבצתי את האבנים לבנין ביתי אבל מודה אני כי אחרי שהחילותי לבנות, פעמים החרבתי את ביתי עד היסוד בו ונטיתי עליו קו תהו ואבני בהו כי אמרתי אם כח אבנים כחי אם בשרי נחוש מה כחי כי איחל לגמור עבודת פרק כזו אבל כפעם בפעם ותפעם רוחי בקרבי יגעתי באנחתי ומנוחה לא מצאתי ואדור נדר כי יהיה ה' עמדי וחלקי בארץ החיים ויתהלך חנוך עם אלהים ויהודה עוד רד עם אל לא אוסיף עוד להרוס מה שבניתי . . ואקרוב זה שש שנים בפעם השלישית אל המלאכה אחרי ששניתי תבניתה תכונתה ולשונה לכתוב אותה על טהרת לשון הקדש למען תעמוד ימים רבים והבא לטהר מסייעין אותו ואבוא היום לשלם את נדרי ולברך בסיום חלק ראשון על המוגמר: אודך כי עניתני ותהי לי לישועה. ואני תפלה אלהים אל תרחק ממני אלהי לעזרתי חושה. תרב גדולתך לעזרני לבצע אמרתי להוציא יתר חלקי ספרי עם מפתח גדול לאורה ולהפיצו בישראל על פני תבל.

ויהא רעוא דאימא מילתא דתתקבל מינאי וזה יהיה חלקי מכל עמלי ואני תפלה למשופטי חבורי מאן דמשבחיה ינוחו לו ברכות על ראשו (מגילה כ"ח סע"ב), ויהנו מאור הספר רבים וכן שלמים ויחזיקו בידי מחברו (כי התורה צריכה חיזוק וביחוד שהזלתי מאד את מחיר הספר כי אמרתי מצות הוצאתו לאו להנות נתנה אבל מה אעשה אם הוצאות הדפוס כמשא כבד תכבדנה ממני כי עולות עד למעלה והבא מעט והמשתכר בספרות יהודית משתכר אל צרור נקוב).

ועתה אתה חבור אצבעותי בן יקיר לי בן אוני ביום צאתך והלכת אנה ואנה אתפלל תפלת הדרך כאזהרת רז"ל (ברכו' כ"ט תע"ב) „כל היוצא לדרך צריך להתפלל תפלת הדרך מאי ת"ה יר"מ ה' אלהי שתוליכני לשלום ותצעידני לשלום ותסמכני לשלום ותצילני מכף כל אויב ואורב בדרך תשלח ברכה במעשי ידי ותתנני לחן לחסד ולרחמים בעיניך ובעיני כל רואי בא"ה שומע תפלה" כעתירת זעירא מן חביריא.

פינפקירכען (באונגרן יצ"ו) לסדר וירא אלהים את האור כי טוב.

צד	עמוד	שורה	טעות	תקון
II		ב'	תרצ"ח	תשצ"ח
"		ח'	אחר תיבת "ע"ש" צריך להיות עוד „עכ"ל"	
"		ל'	להצמירה	להיצמרה
"		מ"א	טול ברוך כונתו לברכות דף מ' רע"א. וכן העירני ידידי הרב החכם ר' אברהם הרכבי. וכבר הנפתי ידי על ביאור כל החרוז הזה במ"ע נייצייט שנה זו ועיין עוד מ"ע מאנאטשריפט להחכם גרעטץ שנה זו. מ"ש הרב החכם מוהר' משה גידעמאן. ועוד ארחיב דבורי אי"ה בסוף החיבור הזה.	
III		כ"ג	דתמ"ה	דתתמ"ח
"		ל"ט	מובחרה	מובהרה
VII		כ"ג	מנתא. מך	מנתא. מק
VIII		מ'	פקע	פקא
XI		י"א	ר' מצליח נשמט: הוא אשר נקרא אבן אל באצאק והאריך למעניתו בשום שכל הרב החכם מוהר"ם שטיינשניידער במ"ע רא"ג ח"ב צד ש"א והלאה.	
XIII		ה'	ושם כב נב: אחר תיבת כב צ"ל וט"ס הוא וצ"ל נ"ב:	
XX		מ"א	אחר תיבות בטיו"ד סי' רס"ה: נשמט: וברא"ש לב"ק פ"ח רסי' ג' כתב וז"ל בתשו' הגאונים נשאל ממר צמח גאון ז"ל אלו נערות וכולי' ע"ש. ועוד שם: ומעשה בא' שהפיל שינו של חבירו ונידהו מר רב צדק גאון ז"ל ואמר לו וכול' ולדעתי צ"ל מר רב צמח גאון ז"ל. ובאמת כ"ה בטור ח"מ ססי' ת"כ. וכן הוחלף מר רב צמח גאון במר צדק גאון בקצת כ"י ודפוס ערוך בע' מגל ג' ע"ש. ועוד הובא רצ"ג ברא"ש לב"ב פ"ו ססי' יו"ד. וכתב שם בשמו: שעל יין מבושל אפי' בפה"ג' אין מברכין עליו וקצת קשה שלא הובאה דעה זו של רצ"ג בטור או"ח סי' ער"ב ובב"י שם יע"ש.	

צד	עמוד	שורה	טעות	תקון
XXV		מ"ב	אפילו וע' כ"ז	אפילו וע' כז
XXVII		מ"א	אחר תיבת "טרקנין" נשמט: סי' רט"ז וע' פרגין וע"ש מ"ש.	
XXVIII		יו"ד	אחר תיבות וע' ראש נשמט: ססי' רס"ט וע' ערב א' ע"ש מ"ש.	
"		י"ב	אחר תיבות וע' זרד ג' נשמט: סי' תמ"ה וע' גהץ.	
XXIX		י"ז	אחר תיבת טשטק נשמט: בתוספות הרא"ש לברכות (נדפס בס' ברכה משולשת) לדף לה: הובא ערוך ע' טרקסמין.	
XXX		כ"ד	אחר תיבת זה ומ"ש נשמט: לדף יט' וע' צרדה א'.	
XXXV		כ"ו	אחר תיבות: ע' דייט נשמט: שט"מ: לנזיר נ"ט: ועיי"ע דק א'.	
XL		כ"ז	נשמט עוד אות י"ז וי"ח. וצ"ל כזה:	

יז) הריטב"א בחי' ליומא ט"ו: כתב בענין פי' בית המוקד וז"ל ובעל הערוך ז"ל פי' כי משם היו מדליקין האש במזבח החיצון. וזה נכון. דאילו לקיים האש מערכות אחרות היו שם ולא שכיח שיכבו אותן המערכות לגמרי שהרי לא כבו עכ"ל. ואני בעניי לא מצאתי פי' הנ"ל בערוך. ובלי ספק נשמט או מע' טרקלין או מע' קטן ד'. ועוד כתב הריטב"א בחי' ליומא דף כ"ח: ד"ה אמר רב יוסף פירוש אחד להסכים שיטת ר"ת עם פי' הערוך והגאונים. אבל אם יעוין שם היטב (ובתוספ' ישנים יומא כ"ח ד"ה דילמא) נראה שערוך יותר שלם הי' מונח לפני הריטב"א ומוסיף אומץ להחלטתינו בראותינו שהרי"טבא בחי' לכתובות מ"ד הביא פי' בשם הערוך על מאמר רב נחמן דאי אוסיף בי' דיקלא וכו'. ובשט"מ לכתובות שם הובא פי' הריטב"א הזה בשם בעל הערוך, ובערוך שלפנינו ליתא בשום מקום.

צד	עמוד	שורה	טעות	תקון
				יח) בספר מעדני יו״ט לבעל תוי״ט הלכות נדה בפ׳ הרואה כתם ס״ק וי״ו כתוב בד״ה כתורמס וז״ל פי׳ בערוך שהם עשב מר כלענה ועגול כעדשה ורחב כמעה עכ״ל. ולי׳ בערוך הגדול שלפנינו. וגם לי׳ בכ״י ערוך אשר ת״י אבל בערוך הקצר שנ״ב מצאתיו בע׳ תרמוס וז״ל: פי׳ הוא מין ירק או קטנית מר כלענה ועגול כעדשה ורחב כמעה ויקין [Wiken] בל״א עכ״ל.
א׳	א׳	ח׳	ת״ק. דר׳	ת״ק דר׳
ו	ב	ל״ו	והנביאים	וכנביאים
י״א	א׳	ל״ז	Hase	Hahn
י״ב	א׳	יוד		אחר תיבת דקצרי. יש להוסיף וכן מפורש בס׳ המפתח לרבינו נסים ר״פ כל הכלים צד מ״ה ע״ש.
י״ט	א׳	כ״ח	ورى	روى
כ׳	בהערה ג׳		ἔφανον	ἔψανον
כ״ד	א׳	ל״ד	לז.	לז:
„	ב׳	ט״ו	صاز	صار
כ״ה	א׳	ג׳	جاص	اجاص
כ״ז	ב׳	ה	اجر	آجر
ל״א	ב׳	כ״ט	اد	ادا
ל״ג	א׳	ו	תיבת سياه	צריכה להיות כפולה
„	„	ל״ד	אשר	אשה
„	ב׳	ז		תיבות והוא בל״ש אדין פי׳ אזי צ״ל במסגר [ ] כזה
ל״ד	בהערות ב׳		במבוא צד I	צד LI
ל״ו	ב׳	כ״ו	עירוב׳ ד״ה	עירוב׳ ר״ה
„	„	כ״ח		החצי מרובע אחר תיבת „מטרם" מיותר.
ל״ח	בהערות ג׳		פחלין	פחלץ
ל״ט	ב׳	ל״א	فوبان	فرنان
מ״ה	בהערות ב׳		نغر	بغر
נ׳	א׳	ג׳	شمشق	سمسق
נ״ב	א׳	ל״ד	אַיזְלָוְיָא	אַזְלוֹיָא
נ״ה	א׳	י״ט	اجوان	اخوان

צד	עמוד	שורה	טעות	תקון
נ״ו	א׳	ט׳	בי ר׳ ועירא	בי ר׳ זעירא
„	ב׳	ה׳		אחר תיבת "ערך": נשמט: קודם לזה.
„	„	מ״ג	حلك	حلا
ס״ד	ב׳	ג׳		אחר תיבות מדיונים נשמט חצי מרובע כזה [
ס״ה	ב׳	ט״ז	abgeworf.	abgeworfen]
ס״ה	בהערות א׳		א׳	א׳
ס״ו	בהערות א׳		בע׳ אי ב׳	בע׳ אי ג׳
ס״ז	א׳	ל״ו		קודם תיבת „שבת קל״ח" נשמט שבת קכ״ה. אודי לי איזי מיהות כ״ה בכ״י מ׳ עיין ד״ס שם צד קמ״ב:
ס״ט	ב׳	„	הטוויי	הטוייה
ע״א	א׳	כ׳	ע׳ אסרי	ע׳ אסר
„	„	כ״ד	בל״ע	בל״ס
„	ב׳	„	Gelehrt	gelehrt
ע״ג	א׳	י״א	جيسة	خيسة
ע״ד	ב׳	ד׳	בל״ע	בל״פ
ע״ז	א׳	כ״ז		אחר תיבת סגיאין נשמט חצי מרובע כזה]
ע״ח	א׳	יו״ד		אחר תיבת היא נשמט חצי מרובע כזה]
פ׳	ב׳	וי״ו	vielt.	vielleicht
ק״ב	ב׳	ז׳		אחר תיבת „אילטים" נשמט וכן הוא בילקוט פ׳ נח רמז ס״א
ק״ג	א׳	ט׳		אחר תיבת „הרבה" נשמט חצי מרובע כזה]
ק״י	ב׳	כ״ו	glied	Glied
„	ב׳	ל״ג	על פי׳	על פי
קמ״ג	א׳	ס׳		אחר תיבת אדריינות נשמט: עיי״ע דקליקום ומ״ש בשם ילקוט.
קמ״ד	ב׳	„		אחר תיבת הערוך] נשמט: ובאסת״ר פ׳ ותמאן אפי׳ אנדיטיקום של בית אבא לא נדונין ערומים
קמ״ו	א׳	ל׳	ἀντληθής	ἀντλητής
קמ״ח	א׳	י״ח		אחר תיבת "כתב" נשמט „והערוך"

צד	עמוד	שורה	טעות	תקון
קנ"ב	ב'	כ"ט	אחר	אחד
קפ"א	א'	מ"ב	سكفه	اسكفه
קפ"ו	ב'	כ"ג	Bleiglitte	Bleiglätte
קצ"א	א'	ח'	אחר תיבת "אלתוסברא" נשמט חצי עגולה כזה)	
קצ"ו	ב'	כ"ח	צ"ל תחת ושם אי' כגי' רבינו: ושם איתא מחיין באיסקוטלא אפותאי, אבל בכ"י ב' מ' (עיין ד"ס תענית צד עז'.) אי' כגי' רבינו, וכ"ה בע' טרק ד'.	

צד	עמוד	שורה	טעות	תקון
»	בהערות	ה'	ע' נס	גס.
רצ"ט	ע"ב	י"ב	חסר חצי מרובע כזה [	
ש"ב			חסר סימן כוכב כזה * לפני ערך ארקא ב'.	
ש"ז	ע"ב	כ"ב	מי של:	מי שלא
שט"ז	ע"ב	כ"ד	عسب	عشب
»	»	כ"ח	ודלא כדלא בדפוסי צ"ל ולא כבדפוסי.	